

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

**L'art de la falconeria a la Corona d'Aragó
durant la baixa edat mitjana:
edició i estudi dels tractats escrits en català**

Tesi doctoral
Programa de Doctorat de Medicina i
Sanitat Animals

Jordi Querol San Abdon
Dep. de Sanitat i d'Anatomia Animals
Facultat de Veterinària
Universitat Autònoma de Barcelona

Director científic:
Baudouin Van den Abeele
Dép. d'Histoire
Faculté de philosophie, art et lettres
Université Catholique de Louvain

Tutora acadèmica:
Maria dels Àngels Calvo Torras
Dep. de Sanitat i d'Anatomia Animals
Facultat de Veterinària
Universitat Autònoma de Barcelona

Bellaterra, 2018

El Dr. Baudouin Van den Abeele, "professeur" del Departament d'Història de la Faculté de philosophie, arts et lettres de la Université Catholique de Louvain i "maître de recherches" del Fonds National de la Recherche Scientifique,

Certifico:

Que la tesi doctoral titulada "L'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana: edició i estudi dels tractats escrits en català" presentada per Jordi Querol San Abdon per a l'obtenció del grau de Doctor en Veterinària, dins del programa de Medicina i Sanitat Animals, ha estat realitzada sota la meua direcció i, considerant-la acabada, autoritzo la seva presentació a fi de ser avaluada per la comissió corresponent.

I per tal que consti als efectes oportuns, signo el present certificat a Brussel·les, el 30 d'agost de 2018.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'B. Van den Abeele', written over a horizontal line that tapers to a point on the right side.

Dr. Baudouin Van den Abeele

Als meus pares, per tot

A tot aquell falconer que manté el cada cop més rar privilegi de propiciar l'acció de caça real sobre presa salvatge, conservant així viva la màgia de l'art de la falconeria en la seva puresa, veritable raó de ser d'aquest art mil·lenari, i perpetuant-ne la seva pràctica tradicional en transmetre-la de generació en generació

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi doctoral ha estat realitzada gràcies al suport constant del Dr. Baudouin Van den Abeele i la Dra. Maria dels Àngels Calvo Torras, director científic i tutora acadèmica, respectivament, sense els quals no hagués arribat a port. El Dr. Van den Abeele ha estat sempre al meu costat, apreciand i recordant-me l'interès del projecte i confiant en mi, fins i tot en moments especialment durs a nivell personal. Agraïr-li també la seva amabilitat en proporcionar-me una reproducció de la seva edició provisional de *l'Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum* i de la *Doctrina nutritionis accipitrum* de Milà presents a la seva tesi doctoral inèdita, les quals m'han permès l'edició adient de les dues traduccions catalanes conservades del primer tractat i de bona part del compilatori *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*. Per la seva banda, la Dra. Calvo em va rebre amb els braços oberts, amb l'amabilitat i la simpatia que la singularitzen, sempre disposada a facilitar els aspectes administratius propis d'un doctorat. Ambdós m'han demostrat reiteradament una qualitat humana a l'alçada de les seves admirables carreres científiques, esdevenint un model a seguir en tots dos aspectes. Rebin, doncs, la meva reconeixença més sincera.

ÍNDEX

VOLUM I

INTRODUCCIÓ	19
I. L'art cinegètic	21
1. El tractat de falconeria <i>versus</i> el tractat de munteria	22
a. Condicionants a la Corona d'Aragó	26
b. Un error historiogràfic a desterrar	28
c. El tractat de falconeria	30
II. Precedents i estat de la qüestió	34
III. Objectius	39
IV. Projecte inicial i resultats que ara s'ofereixen	39
V. Característiques del treball tal com es presenta	44
Primera Part. MATERIAL I MÈTODES	47
I. Material: Tractats	49
1. Fitxa	49
2. Taula	52
3. Classificació i prioritació	72
a. Conservats	72
i. Accessibles	72
ii. Inaccessibles	73
b. Perduts	74
c. Fantasmes	75
d. Confusions	75
II. Mètodes	77
Segona part. ESTUDI INDIVIDUALITZAT DELS TRACTATS TRIATS	81
I. El <i>Tractat de medicina per a tots els ocells de caça</i>	85
Anàlisi del manuscrit	87
Anàlisi del pròleg dedicatori	90
Una dedicatòria en vers extreta de <i>El mal dezir de las muyeres</i>	92
Anàlisi de la secció teòrica	97
Antecedents del <i>Tractat de medicina per a tots els ocells de caça</i>	100
El <i>Ġiṭrīf</i>	100
El <i>Kitāb al-Mutawakkilī</i>	102
El <i>Moamín</i> i el <i>Ghatrif</i>	103
El <i>Moamín</i> fredericià	103
El “ <i>Moamín</i> castellà”	107
Consideracions respecte a ambdues vies	110
Les vies peninsulars menystingudes	114
La via lusitana	114
La via catalana	114
El <i>Tractat de medicina per a tots els ocells de caça</i> i el <i>Ġiṭrīf</i>	123
Taula de correspondències	129
Origen d'algunes receptes	133
El “Tractat nou”	133
Noms propis	133
Noms genèrics	134

Altres vincles destacables	137
Aspecte mèdic	139
Una ullada a les afeccions	142
Aspecte religiós	145
Altres corrupcions destacables: una traducció directa de l'àrab?	148
Possibles il·lustracions adients	157
Estudi individualitzat dels capítols	159
II. El binomi <i>Dancus-Guillelmus</i>	231
Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII	232
Introducció	241
Contextualització	244
Possibles indicis contextualitzadors aportats pel <i>Llibret del mestre falconer</i>	247
La continuació catalana de la via siculonormanda	250
Contingut	254
Criteris	257
Filiació de la traducció catalana del binomi <i>Dancus-Guillelmus</i>	258
La proximitat de la traducció catalana a la font llatina primigènia, una qüestió a valorar	267
Capítols	270
Particularitats de l'arromançador i del copista	274
Colofó	276
III. El <i>Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça</i>	277
Els autors i el destinatari esmentats al tractat	279
El contingut de l' <i>Epistola</i>	285
Un text clau dins de la literatura cinegètica europea medieval	286
La via enciclopedista, epicentre d'una difusió extraordinària	289
L'espurna d'un interès al corrent enciclopedista: Thomas de Cantimpré	292
La troballa: Juan Gil de Zamora	298
Solapaments del "De accipitre" de Juan Gil amb altres textos	303
Una dependència enciclopedista de <i>el Tostado</i>	311
Les traduccions en vernacla de l' <i>Epistola</i>	314
Les dues traduccions catalanes conservades	315
El <i>Llibre del nodriment</i> a la Corona d'Aragó	315
Regularització i unificació dels títols	318
Els manuscrits respectius	319
La descripció del còdex que conté N	320
El contingut del còdex on es conserva N	322
L'autoria de la traducció N	324
El marc geogràfic de N	326
La datació de N i la relativa de Z ⁵	327
L'estructura i el contingut de N i Z ⁵	329
Raons d'una confusió terminològica	330
Calia una nova edició?	334
Criteris d'edició	337
Filiació de les traduccions catalanes	337

Índex de capítols de N	342
IV. L' <i>Herbes de les cures</i>	345
Estudi del manuscrit	347
Edició provisional 2006	347
Estudi de l'edició crítica actual	349
Regularització del títol	349
Datació de la còpia	350
Datació del text	350
Contingut, origen i utilitat del text	350
Correspondències contextualitzadores	353
Implicacions en relació a l'estudi de les traduccions catalanes de l' <i>Epistola ad Ptolomeum</i> conservades	358
Detalls de la presentació codicològica	358
Còpies i copistes, una cadena resultant en la creació d'un nou text per corrupció	359
El nombre de traduccions catalanes de l' <i>Epistola</i>	360
L'extensió probable de la traducció catalana font de Z ⁵	361
V. El <i>Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça</i>	363
Un manuscrit singular	365
L'alternança de mans en una còpia professional conjunta	365
La plasmació d'un projecte didàctic	368
La inclusió d'una obra de falconeria	369
Un títol raonat	373
Una datació probable	375
L'estructura	378
Les fonts de l'obra de falconeria	380
El <i>De avibus tractatus</i> d'Adelard de Bath	381
Descripció de l'obra	382
La seva circulació i influència	384
Algunes consideracions respecte a la seva influència en el <i>Flors</i>	388
La <i>Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium</i> (o el <i>Liber de naturis accipitrum et medicaminibus</i>)	389
El <i>De falconibus</i> d'Albert el Gran	392
Les fonts del <i>De falconibus</i>	395
Les fonts escrites	397
Les fonts orals i l'experiència pròpia	398
La seva traducció parcial catalana	400
La tria del contingut	400
Alguns apunts filològics	403
Altres traduccions medievals en vernacla	406
Trets comuns i específics	409
El prefaci i la taula parcial del manuscrit en relació als ocells de caça	413
Alguns rastres de censura	416
Taula de seccions	419
Pròleg	423
Uns pròlegs conferidors d'unitat	423

El pròleg del <i>Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça</i>	425
<Primer llibre dels ocells de caça>	427
<Segon llibre dels ocells de caça>	541
Colofó	577

Tercera part. HISTÒRIA DELS TEXTOS. ESTUDI CONJUNT DELS TRACTATS TRIATS	579
I. Evolució del gènere fins a les llengües vernacles	582
1. Les tradicions en vernacla	586
a. Les tradicions no romàniques	587
b. Les tradicions romàniques	588
i. La tradició catalana	592
II. Circulació	601
1. El redactor/compilador	603
a. Caracterització de l'autor	606
b. Una qüestió d'estil	610
2. El traductor	612
a. Una valoració certament arriscada	616
b. Caracterització del traductor medieval	619
c. La recepció del trasllat	620
3. El promotor	621
4. El lector/destinatari	622
a. Caracterització del destinatari	622
b. Modalitats de lectura	624
c. Altres consideracions relatives a la còpia i la circulació	626
III. Contingut a partir de l'índex temàtic	629
1. Zoologia	632
a. Animals de caça	632
i. Ocells de caça	632
ii. Gossos	632
iii. Cavalls	632
b. Preses	632
c. Altres	632
d. Discussió	633
2. Falconeria	636
a. Falconer	636
b. Maneig falconer	636
i. Material	636
α. Espais, immobles	636
β. Objectes, mobles	636
ii. Tècnica	636
α. Règim i cura de l'ocell	636
β. Afaitat	636
c. Caça	637
i. Relatius al falconer	637
ii. Relatius a l'ocell	637
α. Psicologia	637
β. Vol i accions sobre la presa	637
iii. Relatius a la presa	637

iv. Altres	637
d. Discussió	637
3. Medicina	644
a. Anatomia i morfologia	644
b. Etologia	644
c. Fisiologia	645
d. Reproducció	645
e. Afeccions	645
i. Respiratòries	645
ii. Digestives	646
iii. Musculoesquelètiques	646
iv. Parasitàries	646
α. Externes	646
β. Internes	646
v. Altres	646
α. Comportamentals	646
β. Oftàlmiques	646
γ. Termoregulació	646
f. Terapèutica	646
i. Exploració	646
ii. Farmacologia	646
α. Simples mèdics i compostos	646
β. Preparació, formes i vies d'administració	646
iii. Cirurgia	647
g. Discussió	647
i. El receptari, pedra de Rosetta del gènere	649
ii. El cercle nobiliari: un biaix a considerar	653
iii. Algunes pinzellades sobre la simptomatologia i el diagnòstic	656
iv. L'eficàcia, una qüestió conflictiva amb implicacions historiogràfiques	658
 CONCLUSIONS	 667
 BIBLIOGRAFIA	 671

VOLUM II

EDICIONS I NOTES COMPLEMENTÀRIES	
I. El <i>Tractat de medicina per a tots els ocells de caça</i>	5
Apèndix	28
Notes complementàries	31
II. El binomi <i>Dancus-Guillelmus</i>	97
1. El <i>Llibre del rei Dancus</i>	99
2. El <i>Llibret del mestre falconer</i>	129
Notes complementàries	145
III. El <i>Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça</i>	
1. Traducció N	161

Notes complementàries N	185
2. Traducció Z ⁵	339
Notes complementàries Z ⁵	361
IV. L' <i>Herbes de les cures</i>	421
V. El <i>Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça</i>	425
<Primer llibre dels ocells de caça>	428
<Segon llibre dels ocells de caça>	475

VOLUM III

MATERIAL LEXICAL

I. Vocabulari tècnic de l'art de la falconeria	3
1. Contingut del diccionari	5
2. Abreviatures	7
a. Abreviatures bibliogràfiques	7
b. Abreviatures utilitzades del DCVB	12
c. Altres abreviatures	16
3. Vocabulari tècnic de l'art de la falconeria	17
II. Glossari de medicaments simples i compostos	315
III. Glossari de noms propis	419

VOLUM I

“Et aussi di je que onques ne vi homme qui amast travaill et deduit de chiens ou d’oisiaus qui n’eüst moult de bonnes coustumes en luy, quar celi vient de droite noblesce et gentilesce de cuer, de quel que estat que l’omme soit, ou grant seigneur ou petit, ou povre ou riche”

Gastó III *Febus* de Foix, *Livre de chasse*, pròleg 58

INTRODUCCIÓ

Abans de l'allunyament progressiu respecte a la natura que s'evidencia en bona part dels integrants de la nostra societat moderna, la proximitat i el coneixement del medi natural per l'home medieval comportaven un arrelament profund de la cinegètica en la seva mentalitat. A banda de les modalitats i dels indrets reservats a la noblesa per condicionaments econòmics i disposicions legislatives, el trampeig facilitava l'aprofitament d'un recurs natural a la societat sencera i precisament la caça no nobiliària ni burgesa, professional o no, continua encara com un aspecte força desconegut degut a les dificultats per a l'obtenció de dades. Aquella mateixa societat era conscient de la familiaritat general i fou aprofitada, per exemple, en l'homilètica i els escrits moralitzadors dels predicadors, al temps que la seva representació a les arts figuratives presents a edificis religiosos feien entenedor el missatge als fidels malgrat el seu analfabetisme. Per contra, existeixen nombroses vies d'estudi i coneixement en relació als estaments superiors de la societat medieval.

La cacera, concretament la falconeria i la munteria, les dues modalitats cinegètiques considerades nobles durant l'edat mitjana, proporciona, mitjançant els tractats específics i la utilització del motiu en la literatura en general, la documentació i les diverses formes artístiques, una imatge de com la noblesa es veia a ella mateixa i com volia ser vista dins de la societat de l'època. Considerar-la un simple passatemps suposa un simplisme reduccionista de la seva veritable dimensió; fou una part indissociable de la seva cultura, del seu estil de vida i de la seva mentalitat, inculcada des de ben aviat com a matèria inclosa dins de l'educació del jovent noble¹ –i, per imitació, del burgès–, a qui conèixer-la i parlar-ne amb propietat era un requisit indispensable si no volia ser menystingut i li calien uns fonaments sòlids si havia de controlar amb criteri un servei de falconeria propi o es volia relacionar i promocionar socialment mitjançant la seva pràctica.

De fet, el ventall de vessants que conflueixen en la cinegètica medieval és difícil de trobar en cap altra activitat, fins al punt que l'elevat nivell d'organització, desenvolupament i perfeccionament del món cinegètic de l'edat mitjana és en relació directa amb la seva visió de la societat, de la vida i del món. Una ullada succinta a alguns dels aspectes econòmics, socials, legals, ètics, estètics o simbòlics involucrats permetrà entreveure'n la importància.

Entre els econòmics, comportava un proveïment important de proteïna animal, plomes, pells, banyes o simples mèdics d'origen animal, dels quals en resultava un comerç en què participaven també els animals auxiliars com els ocells i els gossos de caça, i implicava una forta despesa per al manteniment d'una falconeria i una munteria jerarquitzades, amb personal especialitzat i locals específics; a més, contribuïa a la conservació de la cabana ramadera en controlar predadors.

---

¹ Don Juan Manuel, al seu *Libro de los estados* (1326-1332), recomana caçar amb una llança o vara a la mà dreta i un ocell de caça a l'esquerre, de manera que el cos s'acostumi al pes i als moviments de l'arma ofensiva i de la defensiva (escut) –“si fuere de hedat que pueda andar a cavallo et sofrir la fortaleza del tiempo, non deve dexar, por fuerte tiempo que faga, de ir a caça en cavallo... et quando anduviere a caça, deve traer en la mano derecha lança o ascoña o otra vara; et en la izquierda deve traer un açor o un falcón. Et esto deve fazer por acostumar los braços: el derecho, para saber ferir con él, et el izquierdo, para usar el escudo con que se defienda” JUAN MANUEL, part 1^a, cap. LXVII, p. 199–; també dedicar un dia a la lectura (primer fins saber parlar i entendre el llatí, després les cròniques dels grans fets i conquestes, dels fets d'armes i de cavalleries i dels grans senyors) i l'altre a la caça i a tot el relatiu a la cavalleria, ja que ni aquestes impedeixen llegir ni a la inversa, pauta a seguir a dies alterns tret del diumenge, dia en què no s'ha de llegir ni anar a caça.

La resta d'aspectes són tan imbricats entre ells que em sembla preferible defugir qualsevol intent de classificar-los: Entre l'estament nobiliari, la pràctica regular de qualsevol de les dues modalitats cinegètiques permetia defugir l'ociositat, tinguda per causa i origen de tots els vicis i els mals, inclosa la "malenconia", la qual, salvant les distàncies, podríem assimilar al que avui coneixem com depressió; per al laic, esdevenia un dels pocs plaers i diversions no sancionats per l'església sempre que no interferís amb les seves obligacions i en defugís l'excés, i, alhora, permetia donar sortida a la primitiva pulsio humana de la predació, lligada també a l'agressivitat dels *militēs*. Obligava a conèixer perfectament l'orografia del territori a fi que la llarga cavalcada seguint el vol persecutori del falcó a la resistent presó no es veiés interrompuda o endarrerida davant un curs d'aigua, barranc o vegetació infranquejables, amb perill de pèrdua del falcó o per a la seva integritat física quan s'enfrontés a la presó a terra, o per a la dels gossos de munteria davant una presa perillosa, o bé per a la distribució de les xarxes, les parades, les canilles de gossos de refresc i tants altres elements clau en la munteria medieval. El requisit de ser i mantenir-se com a bons genets amb cavalls òptims per a la cavalcada que havia d'acórrer el falcó o als gossos de munteria. L'entrenament constant en l'habilitat i el maneig de les armes per a culminar l'acció de caça major. El domini de l'estratègia, indispensable per a l'èxit en la cacera. La confluència dels requisits físics i mentals adients, com la resistència o el coratge, emmarcats en un camí de perfecció i superació personal. La prioritització de la qualitat de la persecució sobre l'èxit en la captura. L'afany per assegurar-se la provisió d'ocells de caça i l'existència de preses, instaurant disposicions legislatives com el control dels ocells de caça desniats, la cura pel medi natural, la reserva de certs indrets en exclusivitat per a la pràctica de les modalitats cinegètiques nobles o les ordres de vedes per a la protecció adient de les preses en època de reproducció. El contacte habitual amb els vassalls durant les nombroses sortides cinegètiques. El domini de les subtiletes del maneig falconer pel qual s'aconsegueix que un ocell de caça tradicional d'origen salvatge i, per tant, caçador solitari i asocial per instint, ignori el seu comportament natural i estableixi un lligam estret amb un enemic natural com l'home, caci per a ell preses molt per sobre del seu ventall de preses naturals, accepti col·laborar en la caça amb altres ocells, amb predadors naturals com els gossos o perills potencials com el cavall, utilitzant només com a vies de condicionament exitoses la paciència i el coneixement adient de l'art ja que l'ocell de caça tradicional no accepta el càstig, el qual comportaria la instauració d'un cercle viciós degeneratiu i la pèrdua de l'ocell en qüestió per a l'ús falconer. És possible que aquest detall confluís amb la no necessitat d'armes per a la pràctica de l'art de la falconeria, fins al punt de ser un dels pocs moments en què el cavaller medieval solia anar desarmat, per a conferir la significació medieval d'intencions pacífiques al portador d'un ocell de caça, en especial durant l'entrada a una ciutat o com a present diplomàtic. El coneixement i el respecte curós del rígid protocol i codi no escrit a seguir en tot moment, adquirits mitjançant l'aprenentatge directe associat a la pràctica i prova de pertinença a un determinat estament social, amb extensions al joc amorós cortès, un coneixement que permet als autors obviar detalls com la forma de matar la presa i apartar els gossos o recuperar l'ocell de caça, aspectes clau durant la caça donat l'impacte sobre els animals auxiliars i els riscos en què incorre el caçador. La participació directa de la dona en l'art de la falconeria,² en especial amb l'esparver, l'ocell cortès per excel·lència. L'ocasió per a les relacions socials derivades d'ambdues modalitats cinegètiques i l'oportunitat de reconeixement, prestigi i promoció o progrés social mitjançant la seva pràctica, en especial dins l'àmbit cortesà, on no podem negligir

---

² Vegeu, per exemple, FIETZE.

l'aspecte propagandístic de l'exquisidesa en la pràctica de l'art i d'una falconeria i una munteria fastuoses per al seu senyor davant el seu estament social i la resta de la societat, en una mena de reafirmació constant d'aquesta simbologia de classe. En aquest sentit, per als estaments superiors de la societat medieval, el coneixement i la pràctica d'ambdues modalitats cinegètiques fou un tret identitari, un símbol de pertinença a l'estament. Bona part d'aquests factors eren indispensables en la defensa adient del territori a nivell militar, polític i diplomàtic, la qual esdevenia una aplicació pràctica directa d'ambdues. De fet, la falconeria i la munteria eren considerades, la primera, una primera escola i una preparació constant per a la política i la diplomàcia, i la segona, per a la guerra, acompanyant el practicant al llarg de tota la seva vida. Qualsevol membre d'aquells estaments socials, amb independència del seu sexe, coneixia les regles del maneig falconer i el seu protocol, de manera que l'art de la falconeria fou un motiu recurrent dins de la literatura cortesana de creació com a metàfora dins del joc de l'amor cortès.

Aquests i altres aspectes, afegits a la multiplicitat de motius i justificacions per al seu exercici exposades als pròlegs dels tractats cinegètics i als requisits del falconer i del munter inclosos als textos, tots ells ben arrelats a la mentalitat medieval, conformen un sumatori intricat de encaix perfecte en aquell marc mental i, com a tal, la pràctica cinegètica fou part de la vida quotidiana de l'edat mitjana, activitat a la qual s'entregaren amb passió i devoció, continuant a un Renaixement fascinat per la cura per l'aparença. L'art venatori forma part de l'ideal noble, monarquia inclosa, d'ajust impecable en el context cristià emmarcat per la Bíblia i l'agustinisme i la seva funció moral justificadora i reforçadora de la posició social dins del sistema feudal mitjançant l'educació nobiliària impartida pel clergat. L'home encara no s'havia allunyat de la natura i s'atorgava un paper dins ella, convençut de complir amb l'ordre natural com una peça més d'una Creació perfecta que el posicionava a dalt de la piràmide dictaminada per Déu i esdevenia així testimoni de la perfecció divina.

I. L'art cinegètic

Investigar la temàtica cinegètica medieval des d'una visió globalitzadora implica aprofundir en la complexa dependència teixida entre la multitud de traduccions, versions, préstecs, fonts i "originals" dins del vessant teòric de l'art conservat als tractats especialitzats i no tan especialitzats, com ara el corrent enciclopèdic. Si hi afegim la imbricació amb la vida quotidiana i amb la mentalitat del practicant de l'art, i, per extensió, de la societat on viu, visible en la seva prolongació a la resta de gèneres literaris i artístics, a la legislació, al comerç, a la política, etc., ens endinsem en l'evolució dels diferents contextos històrics i ideològics d'aquest art.

De les set arts mecàniques dins del sistema de coneixement elaborat a l'edat mitjana, concretament al segle XII, el tractat cinegètic arrela en la més antiga d'elles i, en molts aspectes, exclusiva de l'aristocràcia, la sisena, *venatio*,³ relativa a la caça, el bosc i els animals salvatges, comprenent des de la seva captura fins a la cuina,⁴ però també a la *medicina*, i, fins i tot, a la *theatrica* com a divertiments cortesans i l'*armatura* o art de les armes i de la guerra. Com a tal la considera explícitament Lluís de Besalú (segons Miquel Batllori): "quelli se dilitarano de inprendre et uolere sapere

---

³ Vegeu al respecte EIS.

⁴ Malauradament, aquest darrer aspecte és sistemàticament obviat pels autors cinegètics, que finalitzen la seva exposició amb l'especejament de l'animal capturat i la recompensa dels caçadors i dels animals auxiliars, d'elevada simbologia segons un rite fixat per la tradició.

afaytare le dite ucelli, la quale arte si e una deli arte machaniche acompagnata de ingienyo e sollicitute, la quale e de necessario sia sempre con lo maestro falconero esse uigilante et industrioso sopra tuti le altre cose questa arte uole esere sequitata”.⁵ En el mateix sentit, les paraules de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen, menys explícites: “Notre intention est de montrer, dans ce livre sur la chasse des oiseaux, les choses qui sont, comme elles sont, et de les amener à la certitude d'un art, dont personne n'a possédé jusqu'ici la science et l'art”.⁶

1. EL TRACTAT DE FALCONERIA *VERSUS* EL TRACTAT DE MUNTERIA

Dins de la literatura cinegètica, cal que diferenciem entre els dos grans gèneres clàssics, el tractat de falconeria i el de munteria. Altres gèneres menors, com el tractat de trampeig –i dins d'ell el silvestrisme/ocelleria, és a dir, la captura i el maneig d'ocells cantaires– o, indirectament relacionat, el tractat de pesca, tingueren poca cabuda dins aquesta mena de literatura en ésser considerades no nobles, impròpies dels estrats dominants de la societat feudal; un cas particular és l'arqueria i/o la ballesteria, contemplada només als tractats de munteria i pobrament representada a la rica literatura cinegètica francesa, amb el clàssic exemple dels *Livres du roy Modus et de la royne Ratio* d'Henri de Ferrières, i de nul·la representació en català fins al moment. Tanmateix, tots aquests gèneres eren objecte de l'interès del pràctic noble, segons ens indica la temàtica dels textos encomanats pel rei castellà Alfons X el Savi relacionada pel seu nebot el príncep Juan Manuel al pròleg del seu *Libro de la caza*.⁷

Comparat amb el tractat de falconeria, el de munteria fou un gènere de menor importància relativa segons es desprèn de la seva aparició tardana i del menor nombre de títols conservats. Els primers testimonis de la literatura falconera europea, sorgida a l'alta edat mitjana –i, per tant, abans de les Creuades–, són el receptari conegut com a *Anònim de Vercelli*, de mitjans del segle X, i el *Liber accipitrum* de Grimaldus conservat en un manuscrit del s. XI i de probable redacció original anterior; el veritable corpus de literatura falconera llatina arrenca, però, al segle XII. En canvi, el *De arte bersandi* de Guicennas, primer text de munteria llatí conegut té com a data de redacció la primera meitat del segle XIII. A l'àmbit francès, un salt de prop de cinquanta anys s'estableix al segle XIII entre les primeres traduccions de tractats de falconeria i el primer text relatiu a la munteria. Al context ibèric, la diferència cronològica entre ambdues modalitats de tractats és equiparable a la francesa, mentre que al marc germànic el període és de prop d'un segle. Respecte al nombre de títols conservats, la relació entre els tractats de falconeria i els de munteria en llatí és de 28 a 1, existint també dos receptaris de medicina canina; al context ibèric, la relació és d'un mínim de 19 a 3; al francès, la diferència pot ser encara gran, amb un ratio de 45 a 6 (exclusius

---

⁵ Lluís de Besalú (atribució dubtosa), *Deli ucelli di rapina*, f. 8, segons transcripció de BATLLORI (1933, pp. 183-84).

⁶ PAULUS-ABEELE, P I. 3, p. 59.

⁷ “Y el dicho rey don Alfonso deseando el saber, como se ha dicho y gustando de todas las cosas nobles, apuestas, sabrosas y provechosas, entendiendo que la caza tiene estas cuatro cosas muy cumplidamente a los que quieren usar de ella como deben, y no dejar por ella otros hechos mayores, pues los que de otra manera cazasen, aunque guardasen el sabor y la apostura de la caza, no guardarían la nobleza ni el aprovechamiento, por lo tanto mandó hacer muchos libros buenos en los que puso muy cumplidamente todo el arte de la caza, tando del cazar, como del venar, como del pescar. Y puso muy cumplidamente la teórica y la práctica como conviene a este arte; y tan cumplidamente lo hizo, que se cree que no podría otro enmendar ni añadir ninguna cosa más de lo que él hizo, ni aun hacer tanto ni tan bien como él” FRADEJAS (1990, pròleg, p. 70).

sobre munteria) o 12 (incloent els textos que consideren ambdues modalitats cinegètiques); per a la península Itàlica no es coneix cap tractat de munteria medieval.⁸

Preguntem-nos, doncs, per les raons de l'aclaparador predomini del tractat de falconeria sobre el de munteria. Al meu parer, varies en són les causes, d'efecte sinèrgic:

- L'escassa oferta d'ocells de caça, obtinguts necessàriament de la natura, bé al propi territori, bé mitjançant la importació des de les àrees de distribució natural en el cas dels llinatges absents, en comparació amb la relativa facilitat per a proveir-se de gossos de caça. La primera cria en captivitat de falcons, concretament de falcons pelegrins (*Falco peregrinus*), fou aconseguida pel falconer alemany Renz Waller en 1942 i 1943, però els primers resultats consistents foren amb xoriguer americà i europeu (*Falco sparverius* i *F. tinnunculus*) als '60 i ben aviat amb altres espècies gràcies al programa de recerca del Peregrine Fund iniciat el 1970 per a recuperar les poblacions salvatges.⁹

- L'elevat cost d'obtenció, del maneig falconer rebut i de manteniment de l'ocell en condicions òptimes de caça comparat amb el del gos.

- L'interès en el coneixement de l'etnologia i l'etologia dels diferents llinatges d'ocells de caça, directament relacionat amb el seu potencial falconer i, indirectament, el seu cost; recordem, però, que el maneig falconer i el coneixement dels llinatges eren adquirits, principalment, mitjançant aprenentatge directe i guanyaran en importància als textos de forma tardana.

- La facilitat de pèrdua de l'ocell de caça en vol quan les úniques referències eren la visual i el dringar dels cascavells, tret d'un maneig falconer adient i fins i tot amb aquest per imponderables de la situació de caça real, en comparació amb el gos.

- L'alta significació de la falconeria com a símbol d'estatus superior, en una modalitat cinegètica practicada per homes i dones, davant d'una munteria associada als homes degut a la seva elevada exigència física i major risc.

- El fort component de relació social associat a la falconeria.

- El prestigi social del bon falconer, tant del senyor davant els seus convidats a la cacera, com del funcionariat que ocupava aquest càrrec, sovint també d'origen noble, i la inclusió de la medicina dels ocells de caça entre els coneixements del bon falconer.

- La necessitat de superar les connotacions pejoratives del gos, absents en l'ocell de caça: al llast dels diversos prejudicis envers el gos arrelats en la religió, la filosofia i la mateixa cultura s'oposa la visió positiva de l'ocell de caça, senyor de medi més proper a la divinitat, i la identificació d'aquest amb la noblesa, de la qual esdevé símbol. Aquest canvi de l'anterior visió pejorativa del gos heretada de la tradició judeo-cristiana i islàmica tindrà lloc de forma coincident amb la introducció i l'increment de la medicina canina als tractats de munteria del segle XIV.¹⁰

- El fort decalatge temporal entre el sorgiment del tractat de falconeria i el de munteria, el qual comporta un marge menor per al desenvolupament del darrer.

- En el cas de les llengües vernacles, la manca d'una tradició literària llatina prèvia relativa a la munteria, on només es conserva el *De arte bersandi* de Guicennas,¹¹ datat per la historiografia de la primera meitat del segle XIII, el primer tractat de munteria medieval conegut després d'un dilatat període que hom considera improductiu en un gènere iniciat a la primera meitat del segle IV a. C. amb les *Cynegetica* de Xenofont i feblement mantingut pels poetes romans dels s. III Graci, Arrià i Nemesià.

---

⁸ ABEELE (1996, pp. 31-32).

⁹ WALLER i CADE, p. 28.

¹⁰ Vegeu-ne exemples adients a STRUBEL-SAULNIER, pp. 196-204.

¹¹ TILANDER (1956).

En canvi, la poc estudiada tradició cinegètica àrab, de presumibles ascendències provinents de regions de parla grega i pahlavi, gaudia d'un profund coneixement del maneig d'una varietat d'animals de caça –guepard (i potser lleopard), linx caracal, gat, gossos de caça i ocells de caça (amb un ventall d'espècies susceptibles d'ús que comprenia àguiles, astors, esparvers, aligots, falcons, còrvids i el duc)–, d'armes de caça –arc, javelina, llança, sabre, pedres i plomada–, de formes de trampeig i de preses potencials molt més amplia que la tradició europea occidental, a la què precediren en la redacció de tractats de falconeria un mínim de dos segles i, probablement també, pel que respecta a la plasmació literària de la resta de modalitats cinegètiques. Val la pena comparar els coneixements i els antecedents apuntats del més reculat tractat conservat de falconeria àrab, el *Ġiṭrif*, amb el del primer occidental conegut, l'Anònim de Vercelli¹² per a il·lustrar el dilatat decalatge de coneixements entre ambdues tradicions; en aquest sentit, la tradició àrab fou l'hereva d'altres tradicions literàries orientals i de la grega,¹³ mentre que l'occidental probablement hagué de germinar sense arrels després d'ésser importada pels alemanys a finals del s. IV, ja que a l'Antiga Grècia només se'n parla remotament al fragment 45g de la *Història de les Indies* de Ctesies a finals del s. V a.C.¹⁴ i al llibre IX, cap. 36, 620b de la *Història dels animals* d'Aristòtil, font d'altres cites posteriors.¹⁵ Una visió general resumida dels tractats falconers àrabs és oferta per VIRÉ (1980).

- La major facilitat i coneixement de la medicina canina comparada amb l'aviar, en especial arran de la dificultat per a recordar el receptari mèdic referent als ocells de caça, de complexitat creixent (ingredients, quantitats, mètode de preparació, via d'administració i pauta) i aplicació delicada en animals d'escassa simptomatologia externa (adaptació defensiva natural a fi d'evitar ser predats en mostrar debilitat) i ràpida evolució de patologies degut a l'accelerat metabolisme aviar (sovint en ocells ja temprats i, per tant, amb poques reserves corporals i/o un sistema immunitari compromès), molt més ràpid que el caní o l'equí. Respecte a la necessitat d'una transmissió correcta de la medicina dels ocells de caça, reprenem la declaració del príncep castellà Juan Manuel,¹⁶ qui inicia tot seguit una dissertació nosològica i, en especial, conceptual, relativa a l'art de la falconeria i la medicina dels ocells de caça, tot i reconeixent a continuació les seves mancances i les dels falconers contemporanis seus sobre la medicina dels falcons, abans d'indicar que limitarà la secció terapèutica del seu tractat a les pràctiques del moment. El mateix príncep ens recorda la necessitat de

---

¹² Bibliothèque capitulaire, ms. 144; BISCHOFF.

¹³ Vegeu l'estudi de les fonts del *Kitāb dawārī at-tayr*, p. 15 i ss.

¹⁴ Trad. fr. J. Auberge, *Ctésias. Histoire de l'Orient*, Paris, 1991.

¹⁵ Vegeu LINDNER (1973).

¹⁶ “Puesto que en el capítulo antes de éste habla de cómo deben dasainar los halcones, tratará en éste de las purgas y de las medicinas que deben aplicarse en las enfermedades que tienen. Dice don Juan que de todas las cosas que son de caza, no le parece a él que de ninguna sea tan necesario hablar cumplidamente y con verdad como de esta teórica. Porque todas las otras cosas, tanto del conocimiento de los halcones como del afeitamiento, como del cazar con ellos, todo esto se ve por vista, y por tanto es más fácil obrar en ello. Y aun dice que es más difícil la teórica en las aves que en los hombres. [...] Y en conocer estas señales para que él entienda las enfermedades que tienen, dice que tanto él como los otros halconeros que él vio hasta aquí, que todos cometen grandes yerros en muchas ocasiones y aun las más creen que los halcones tienen una enfermedad y le dan el remedio que creen que conviene para ella y el halcón no tiene aquella enfermedad, y por ventura el remedio que le dan es contrario a la enfermedad que tiene y por tanto en lugar de hacerle provecho le hace daño. Y esto es porque no saben verdaderamente las dolencias que tienen. Y este conocimiento más pertenece a la teórica y a la anatomía de este arte que no a la práctica” FRADEJAS (1990, cap. XI, pp. 126-27); tan bon punt obre la secció terapèutica, s'apressa a recordar-nos que “todas las medicinas son contrarias de los cuerpos de los halcones y no de las deben dar sino cuando no se pueden escusar de ninguna manera” FRADEJAS (1990, cap. XI, p. 129).

posseir un nombre d'ocells de caça suficient per a poder seguir practicant l'art de la falconeria en cas de baixes a l'equip, del bon tracte als falconers per a que aquests realitzin correctament les seves tasques i del comportament del gran senyor, per a diferenciar-lo de 'qualsevol altre home'.¹⁷ Un altre exemple, en concret el d'Innico d'Avalos sobre la dificultat del tractament de les malalties instaurades o avançades, bastarà per a il·lustrar-ho.¹⁸

El llibre de manescalia, però, sí que fou àmpliament representat degut a la seva importància com a primera força motriu i el seu paper clau a nivell econòmic, polític i militar, fet que comportaria un gran desenvolupament de la medicina dels animals de ferradura. Nogensmenys, la tradició oral podria haver estat suficient per a transmetre i conservar els coneixements mèdics canins, almenys durant més temps fins a apreciar la conveniència de fixar-la per escrit. Si bé la medicina dels ocells de caça fou gairebé la temàtica exclusiva dels primers tractats cinegètics medievals i de les primeres traduccions vernacles fins a la inclusió de l'afaitat i de la tècnica de caça a partir de mitjans del segle XIII, aspectes que guanyaren progressivament importància relativa als tractats redactats ja en llengua vernacla, per contra, la medicina canina té un ressò relatiu molt més feble als tractats de munteria, essent ignorada als orígens del gènere i detallada de forma relativa més breu als tractats de munteria del segle XIV en llengua vernacla i de forma secundària als de falconeria, com ara al *Moamin*, o a petits receptaris llatins. Aquest punt és a relacionar de forma directa amb la raó de ser dels tractats específics en cadascuna d'aquestes modalitats cinegètiques: el tractat de munteria sorgeix com a eina didàctica de la seva tècnica cinegètica i protocol, mentre el de falconeria s'origina com a receptari. És possible que calgui considerar-hi també una

---

¹⁷ "Et dize don Johan que, como quier que él pone aquí lo más conplidamente que él sabe de las dolencias de los falcones et las señales et lo que an mester para guaresçer, que ya desuso es dicho que él nin los falconeros que agora son non podrían fablar conplidamente lo que es mester para esto por las razones que desuso son dichas. Et el mejor para esto remedio que él falla para las enfermedades de los falcones et para las ocasiones que les acaesçen et para [que] qualquier señor que sea caçador non dexe de caçar como deve, es que traya tantas aves, porque si las unas morieren o enfermaren o se perdieren, que tenga en las que fincaren conplimiento para poder caçar todas las caças que fallare, et que aya muy buenos falconeros que sepan muy bien afeitar los falcones et caçar muy bien con ellos et guaresçerlos de las enfermedades que ovieren; et fazerles todas las cosas así como las ovieren meester. Et que faga el señor tanto bien a los falconeros porque ellos ayan talante de lazdrar con los falcones por les fazer tan buenos que el señor tome muy grant plazer con ellos en veyéndolos et en caçando con ellos; et con el bien fecho que el señor les fiziere, sufran et olviden el muy grant lazerío et trabajo que lievan en amansar los falcones et en afeitarlos et en caçar con ellos. Et dize don Johan que las menos aves que el grant señor deve traer para fazer caça conplida deven seer dieziocho, en esta manera: dos girifaltes o un girifalte et un sacre que sean muy buenos garçeros, et quatro neblís altaneros, et aun que todos o d'ellos maten garça, et seis baharís grueros que son dos lançes, et un açor garçero que tome mientes en las otras raleas, et otro açor anadero et un açor torçuelo perdiguero de que se omne non duela mucho, et un borní para matar liebres, et un gabilán çercetero et que tome las otras prisiones de gabilán, et un esmerejón que mate bien copada. Et en quanto estas aves troxiere, trae la caça conplida; mas si algunas d'estas [le] menguare en qualquier manera, luego la caça será menguada. Et por ende conviene que el grant señor que quiere caçar como deve traya más aves de quantas ha mester, porque quando quisiere dar d'ellas, lo que pert[en]esçe mucho a los caçadores, o si se muriesen algunas o enfermasesen o se perdiesen en alguna manera, que non dexe por esto de caçar conplidamente de todas las caças que fallaren. Et si non lo fazen, caçarían com[mo] otro omne, mas non como pertenesçe caçar al grant señor. Et aun dize don Johan que tiene que es mengua al grant señor, pues quiere ser caçador, si falla ninguna caça por la tierra que passare et non trae recabdo para la tomar" FRADEJAS [1990, pp. 73-75 (versió Internet), pp. 138-40 (versió impresa en castellà modernitzat)].

¹⁸ "Et per questo ogni cacciatore o falconere deve ogni dí vedere et tenere a mente a la bucca del falcon si se li fa novità alcuna, che li mali et le infirmitate de principio sonno de facile curatione, quando son confirmati de difficillissima" *Trattato de la preservatione da cancer* d'Innico d'Avalos, f. 13v-14r [LUPIS (1975, p. 64)].

relativa facilitat de l'aprenentatge directe de la munteria, com a mínim pel que correspon a la participació del senyor, comparat amb el de la falconeria.

a. Condicionants a la Corona d'Aragó

De les dues modalitats cinegètiques considerades nobles dins de la mentalitat medieval, una, la falconeria, està ben representada al context espai-temporal del nostre estudi pels tractats de l'art objecte de la present tesi doctoral i de la recerca postdoctoral; l'altra, la munteria, també practicada amb passió pels antics sobirans de la Corona d'Aragó segons proven, per exemple, les despeses de la munteria reial, la freqüent petició de gossos de caça i els dies dedicats a aquesta modalitat als itineraris reials, no troba, fins ara, cap representant escrit en català conservat ni documentat. A banda de les explicacions anteriors, aplicables a tot el marc europeu i fins i tot més enllà, apunto dues circumstàncies propiciatòries de l'absència del tractat de munteria en català, sempre tenint present que, si arribà a existir, no s'ha descrit i tot apunta a que s'hauria perdut i que el baix nombre de textos de falconeria en català conservats i la proporció entre les obres de falconeria i les de munteria en qualsevol llengua, molt favorable a les primeres, obliga a considerar improbable la seva redacció:

En primer lloc, i en el cas concret de la baixa edat mitjana catalanoaragonesa, l'existència de dues obres mestres assequibles en llengües familiars –no era el mateix llegir en una llengua vernacla propera que en llatí– com el *Livre de (la) chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix (1331-1391), obtingut pel francòfil Joan I el Caçador (1350-1396), i el *Libro de (la) montería* d'Alfons X(I) de Castella i Lleó, prioritzat pels Trastàmara degut al seu origen castellà. Aquestes obres permetien un marge de millora mínim, en especial en l'aspecte de tècnica cinegètica. Així, doncs, el coneixement de les llengües veïnes i l'existència dels seus grans clàssics de munteria feia difícil competir-hi i innecessària la traducció, en especial amb el *Livre de la chasse*, en la creació del qual és possible que Joan I fins i tot considerés que havia col·laborat. De fet, els dos principals promotors del gènere cinegètic de la nostra història propugnats per la historiografia ja disposaven d'obres mestres sobre aquesta modalitat en llengües de fàcil accés, el *Livre de la chasse* de Gastó III *Febus* de Foix, el gran príncep dels Pirineus al segle XIV, ben conegut per Joan I donada la proximitat geogràfica dels seus territoris, l'afinitat d'interessos i aficions, les seves inclinacions vers la cultura francesa –en carta al rei d'Anglaterra, Maria de Luna, dona de Martí I *l'Humà* i, per tant, cunyada de Joan I, diria d'ell en 1397, després de la seva mort, "... havie muller francesa et era tot francès"¹⁹–, els seus vincles familiars i la seva participació en aquella obra, i el *Libro de la montería* d'Alfons X(I), representat a les biblioteques dels Trastàmara castellans com proven els diversos exemplars documentats a la napolitana d'Alfons *el Magnànim*, rei a partir de 1416, després del breu regnat del seu pare entronitzat pel compromís de Casp. Si bé Joan I hauria apaivagat probablement el seu interès per un tractat de munteria en català per gaudir ja del millor, en francès, llengua que no era cap problema per a aquest príncep afrancesat, és molt possible que no fos el cas d'Eduard, duc de York (ca. 1406-13), qui traduí a l'anglès la primera part del tractat de *Febus*, amb algunes addicions.²⁰

En segon lloc, a diferència del tractat de falconeria, el de munteria és més propi de la llengua vernacla, fet que comporta un salt cronològic com a punt de sorgiment del gènere. Aproximadament entre mig i un segle separen el tractat de falconeria i de munteria: en llatí, el primer desenvolupament dels tractats de falconeria té lloc al segle

---

¹⁹ RUBIÓ (1917, 19, n. 17).

²⁰ BAILLIE-GROHMAN.

XII, mentre el *De arte bersandi* de Guicennas²¹ fou redactat durant la primera meitat del segle posterior; en francès, les traduccions d'obres de falconeria sorgeixen a partir de la primera meitat del segle XIII, però el poema *La chace du cerf* correspon a finals del mateix segle; en castellà, prop d'un segle separa el *Libro de las animalias que cazan* (traducció castellana a partir de l'àrab enllestida el 9 d'abril de 1250) respecte al *Libro de la montería* si cal atorgar-ne la redacció a Alfons XI de Castella i Lleó (1312-1350); en portuguès, un mínim d'un segle haurà de transcórrer entre els primers textos conservats de falconeria en lusità i el *Livro da monteria* de Joan I de Portugal, redactat entre 1415 i 1433; en alemany, prop d'un segle els separa també. L'establiment d'un marge prudencial per al sorgiment de la tratadística falconera en català a cavall entre finals del segle XIII –sense descartar mitjans del mateix segle– i inicis del XIV comportaria situar el sorgiment del tractat de munteria en català a inicis del XV, en sincronia amb l'assoliment del tron catalanoaragonès per part de la dinastia castellana Trastàmara a partir del Compromís de Casp (1412). Per tant, en el moment en el qual s'hauria d'haver obert la possibilitat de la redacció del tractat de munteria en català, els nous regents de la Corona d'Aragó, de llengua familiar castellana i que accelerarien la desaparició dels casals nobles catalans dels temps carolingis per intervenció directa i per promoció de la noblesa castellana al nostre territori, ja disposaven del *Libro de la montería* d'Alfons X(I) i dels tractats de caça major castellans posteriors i en altres llengües. A més, si assumim el risc de considerar el tractat de falconeria d'Antoni de Vilaragut com el primer original de la temàtica en català, consideració que potser caldrà esmenar el dia que pugui accedir-se a ell, en sincronia amb l'original del vescomte de Rocabertí segons la primera –però poc probable– opció de contextualització, cal que ens situem al darrer terç del segle XIV, i, aplicant el mateix marge cronològic, el primer tractat de munteria en català hauria d'haver sorgit a mitjans del segle XV o més tard, quan la monarquia d'origen castellà i la noblesa del país que aquesta potència havien comportat una castellanització accelerada i profunda. Els grans recursos financers de la corona catalanoaragonesa per a la temàtica són llavors a Nàpols, on seguirà el desenvolupament del gènere amb Alfons el Magnànim i el seu fill ja italianitzat Ferran I de Nàpols, però en castellà, en italià o novament en llatí dins del corrent humanista. Mancat del mecenatge promotor i/o del destinatari català adient i llevat d'un ús propi que n'hauria comportat la pèrdua per manca de circulació i de còpia luxosa, cap autor hagués escrit un tractat de munteria en català. Per a dificultar-ho encara més, la creativitat en la temàtica cinegètica disminueix a finals del segle XIV. Al meu parer, la confluència d'aquestes circumstàncies resultaren en que el tractat de munteria en català no tingués temps de sorgir.

Reforço la meva afirmació respecte a l'educació nobiliària medieval, inclosa la catalanoaragonesa, en la falconeria i la munteria i la presència d'ambdues a la vida diària de l'oligarquia de l'època prenent en consideració les característiques del nostre medi natural als segles medievals i vinculant-la a les prop de 400.000 persones en què es xifra la població del Principat de Catalunya a mitjan segle XV –actualment superem els set milions, amb un enorme pes relatiu dels grans nuclis poblacionals en relació al territori–, on cal afegir l'impacte de les crisis demogràfiques del període i la lògica disminució de la mà d'obra útil disponible, restant-hi la desplaçada en conflictes bèl·lics, el desenvolupament de grups socials i sectors desvinculats del medi rural, etc. Serà fàcil acordar que aquesta reduïda mà d'obra, privada, a més, de medis tècnics que elevessin la seva productivitat, era totalment insuficient per a conrear una immensa part

---

²¹ TILANDER (1956) i LINDNER (1966).

del territori adient per a l'agronomia i que fins i tot la superfície cultivada disminuïa. En aquest context, doncs, la fisonomia de Catalunya era, sobretot, forestal i, per tant, terreny adient per a la pràctica de la munteria, però no per a la falconeria, en especial si la restringim a la caça amb falcons, la qual acotaria la seva pràctica a les zones aquàtiques o palustres, de menor massa vegetal, amb abundància de presons com l'agró i sense provocar danys als valuosos cultius en temps de fams periòdiques, és a dir, la coneguda com caça de ribera. Fora d'aquestes, les petites àrees cultivades amb una orografia i una cobertura vegetal adequades, que difícilment podien veure amb bons ulls el galop del grup d'acorredors dels falcons en vol, eren l'altra opció per a la pràctica de la falconeria. Tret d'aquestes àrees, restava la immensa majoria del territori, més adequat per a la caça amb astors i esparvers i, sobretot, per a la munteria. La prova ens l'ofereix la descripció contemporània de Catalunya pel noble florentí Francesco Guicciardini al seu pas per l'Empordà, la Selva, el Vallès, la Segarra i l'Urgell: "paese montagnoso, salvatico e molto sterile; truovasi una terra, una villa; e intorno a quella è lavorato qualche poco; dipoi si andrà più leghe che tutti è inculto; nondimeno ne' luoghi dove si lavora produce grano, vino e olio; altri frutti vi è pochi; bestiame vi è assai; ed è paese aperto; è poco abitata e questa è la cagione che, benchè del paese sia lavorato poco, pure vi è abbondanza."²²

Segons CIFUENTES (2002 i 2006, pp. 155 i 156), "la cacera major, menys practicada a les nostres latituds" i "La gran preponderància de la cetreria determinà una circulació molt menor dels tractats de cacera major", afegint CIFUENTES (2006, p. 426) "No obstant això, tant Joan I com, per exemple, Alfons el Magnànim, posseïen munteries importants. Caldria entendre la frase en termes de predil·lecció".

Donada la meva formació veterinària, la meva passió venatòria i el meu interès conseqüent en la fauna salvatge, no puc sinó lamentar la manca d'un tractat medieval en català dedicat a la caça major, on aparegués un tractament adient de la selecció dels gossos de caça reproductors i dels cadells, del seu ensinistrament, de la seva alimentació, del seu manteniment en òptimes condicions de caça, de la medicina canina, del ritual associat a la cacera –des de la cerca de l'exemplar a caçar fins a l'especejament de les diferents captures, amb el repartiment simbòlic i la recompensa dels gossos de caça i del personal de la munteria– i una descripció etnològica i etològica –amb exposició de les seves estratègies d'evasió– dels diferents animals cobdiciats pels nostres avantpassats, inclosos aquells que ja s'han extingit del nostre país o objecte d'especial protecció o de qüestionables reintroduccions. En cas d'haver-se compost, probablement gaudiria de la preciosa il·luminació del còdex de cort que sol contenir el tractat de munteria baixmedieval, de valuoses informacions relatives, per exemple, al vestuari, a l'instrumental, a les races canines, a la disposició de les xarxes o a la confecció dels diferents mètodes de trampeig –modalitat cinegètica sovint contemplada al tractat de munteria i rarament al de falconeria–, i acontentaria qualsevol esperit bibliòfil.

b. Un error historiogràfic a desterrar

Aprofitaré la discussió en relació als tractats de munteria per a fer un incís adreçat a intentar desterrar definitivament l'equívoc de part de la nostra historiografia respecte a un monument de la literatura cinegètica com és l'obra del comte Gastó III *Febus* de Foix, el qual s'arrossega degut a la reiteració malgrat haver estat aclarit ja en

---

²² GUICCIARDINI, p. 53.

un treball tan reulat com el de WERTH (1888, p. 395) dins del seu estudi del *Roman des deduis* de Gace de la Buigne. Segons es dedueix de la recerca de Michaëlis, l'error vé de lluny: Nicolás Antonio, seguint Jorge Cardoso, recull a la *Bibliotheca hispana vetus* (Roma, Antonio de Rossi, 1696, vol. II, p. 98b), amb variants del text de l'edició de Bayer entre claudàtors, “*Dionysius Galvão*,²³ Lusitanus, Bracarensis Ecclesiae archidiaconus, jussu *Dionysii* Portugalliae Regis (qui xxv anno hujus saeculi ad superos abiit) partem aliquam Gastonis Fuxii operum in vernaculam hujus regni vertisse linguam dicitur, *Georgio Cardoso* si credimus in schedis ad *Bibl. Lus.*, quas nos vidimus testimonium ferenti. [Gastonis tamen] Fuxii unicum laudatum opus novimus *De Canibus & accipitribus*, Gallicum ut fas [par] est credere”; per tant, com indica MICHAËLIS (1910, Apéndice III, *Gastão de Fox*, p. 213), Nicolás Antonio, a la seva *Bibliotheca hispana vetus*, “erra todavía no que acrescenta da sua própria lavra (como acontece quási sempre quando falamos sem conhecimento directo de causa)”, entre altres aspectes, en classificar l'obra de munteria de *Febus* com “*De canibus & accipitribus*”, confusió que Michaëlis desfà en aquell cas a partir de precedents i de l'estudi adient. Ja dins de la historiografia catalana, ROCA (1929, p. 285) s'hi refereix com *Des deduis de la chasse des bestes sauvages et des oyseaux de proye*, BARAUT (1988) com *Phébus, des déduiz de la chasse des bestes sauvages et des oyseaux de proye* i CIFUENTES (2002 i 2006, p. 155) com *Livre des déduiz de la chasse des bestes sauvages et des oyseaux de proye* (o simplement *Livre de la chasse*), els darrers suposo que en reprendre la dada del primer. Tot i que Roca només indica “qui's guarda manuscrit y ricament miniat en la Biblioteca Nacional de Paris”, podem assumir que aquesta confusió deriva de la transcripció del manuscrit més famós, estudiat i bellament il·luminat de l'obra del comte de Foix, el de Joan Sense Por (ms. París, BNF, fr. 616), on tota la secció en vers –pretesament dedicada només als ocells de caça, però de fet també a la munteria– correspon al gran tractat cinegètic en vers de les lletres franceses, el *Roman des deduis* de Gace de la Buigne, i ambdues obres apareixen en aquest ordre. El mateix manuscrit seria objecte d'una extraordinària edició impresa per Antoine Vérard a París el 1510 amb el títol *Des deduis de la chasse des bestes sauvages et des oyseaux de proye*²⁴ i contribuiria a la propagació d'aquesta confusió entre els seus mantenidors. Faig palès, doncs, el que al meu parer és un error que comença a instal·lar-se perillosament a la nostra historiografia,²⁵ el qual deriva en la suposició del Dr. Cifuentes relativa a circulació de tractats de falconeria en francès per terres catalanoaragoneses sobre l'única base del que jo considero un equívoc. Aquesta confusió d'investigadors generalistes es retroba en un especialista en literatura cinegètica com el Dr. Fradejas, qui, en la seva breu ressenya a MICHAËLIS (1910),²⁶ torna a atribuir a Gastó *Febus* el *Roman des déduiz* segons “careciendo de nuevo de interés los dos últimos apéndices ya que son sobre ‘*Gastão de Fox*’ (págs. 244-49) y su *Roman des déduiz* e ‘Isaac Almansor’ (págs. 249-51)”, quan, precisament, l'autora de l'estudi ressenyat esmena aquell error en favor del seu veritable autor, Gace de la Buigne,²⁷ tot tractant d'identificar i estudiar “*Gastão de Fox*”.

²³ Michaëlis ho considera incorrecte, excepte error, per Petrus Galvão (p. 153, nota 6).

²⁴ Vegeu <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b2100054n.chemindefer>.

²⁵ En relació a BARAUT (1988), ja n'he informat als responsables de l'Enciclopèdia Catalana (correu electrònic del 18 de juny del 2009) a fi de que actuïn en el sentit pertinent tant en l'edició impresa com en la digital (consultable *on-line* http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0029370).

²⁶ A *Revista Lusitana*, 13 (1910), no 14 (1911) com indica FRADEJAS (1991, AZ10).

²⁷ MICHAËLIS 1910, Apèndix III, pp. 213-219 *Revista Lusitana* / pp. 244-49 *Dispersos originais portugueses*.

c. El tractat de falconeria

En acotar el nostre camp d'estudi, cal que definim el tractat cinegètic com un text de finalitat didàctica relatiu a qualsevol de les modalitats de caça i/o als animals emprats en ella, destinat principalment a un lector practicant entès en la matèria;²⁸ en concret, el tractat de falconeria és el relatiu als ocells de caça i, en determinats casos, també als gossos de caça auxiliars d'aquests. Recordem, per exemple, que el rei Modus d'Henri de Ferrières s'adreça a l'aprenent de munter a la secció relativa a la munteria de la seva obra –a l'igual que el comte Gastó III *Febus* de Foix– i als de falconer a la de falconeria. Com a complement de l'aprenentatge directe i recordatori del receptari, el mestre hi troba el material pedagògic per a ensenyar a l'aprenent de l'art, i el practicant –el senyor i/o el personal al seu servei–, el material de consulta; en aquest punt crec que cal ser prudents i no identificar necessàriament el posseïdor del manuscrit medieval relatiu a una art mecànica o coneixement pràctic amb l'individu que duia a terme l'aplicació real del seu contingut.

És de coneixement general que l'alimentació, el metabolisme, la morfologia i l'etologia de tot ésser viu esdevenen característiques interdependents i indissociables; en el cas de l'ocell rapinyaire, totes elles determinen la seva susceptibilitat d'ús com ocell de caça i el seu maneig. Així, l'eficiència del vol depèn de la càrrega alar (pes suportat per unitat de superfície alar) i de la relació entre l'amplària i la longitud de l'ala, de manera que una càrrega alar alta obliga a una elevada velocitat de sustentació i facilita l'atac característic del falcó, la maniobrabilitat i el vol horitzontal, característiques pròpies dels ocells de caça. Concretament, l'ocell de caça ha d'ésser carnívor no carronyaire, de ràpid metabolisme –per a obtenir energia aviat a partir del menjar, consumir-la i tenir gana novament per a reposar-la–, elevada càrrega alar –amb la conseqüent despesa energètica alta al volar i elevada velocitat de vol–, caçador d'aus i mamífers –la carn fresca és l'únic menjar que li aporta suficient quantitat d'energia– i diürn. Els seus hàbitats específics també depenen de la seva tècnica de caça, condicionada per la seva morfologia alar; segons aquesta dependència, astors i esparvers són els depredadors alats diürns de zones amb abundant vegetació, on poden romandre posats i ocults, i accelerar vertiginosament i maniobrar amb facilitat durant el vol de persecució a les seves preses gràcies a una cua llarga i ales curtes però amples, mentre que els falcons prefereixen zones obertes, lliures de vegetació, per a poder veure les seves preses a gran distància i dur a terme la falconada abans de que s'amaguin.

VIRÉ-MÖLLER consideren que en temps d'Adham (s. VII) es passà d'una falconeria practicada pels beduïns, poc desenvolupada i de finalitat alimentària, a l'estadi d'esport summament refinat de l'alta classe dirigent. Si bé el depredador alat per excel·lència de les zones desèrtiques, el falcó sacre²⁹ (*şaqr*), fou l'ocell de caça de les tribus nòmades, els termes *bāz* (astor) i *bāzyār* (caçador amb astor) foren ja mencionats pels rabís del Talmud de Babilònia de finals del s. III³⁰ i l'astor ocupà el lloc de privilegi entre els ocells de caça a l'Orient medieval, dominat pels àrabs sedentaris.³¹ Mentrestant, a Occident es produïa un canvi de preferències oposat: arran de la introducció de la caça amb ocells rapinyaires pels pobles germànics i la seva preferència

²⁸ Afi amb ABEELE (1996, p. 29).

²⁹ El seu equivalent americà és el falcó de les praderies (*Falco mexicanus*).

³⁰ *bāzī* (Rabbi Jehuda, † 299), Sanhedrin 95a; *bāzyārān* (Rabbi Johanan, † 279), Šabbat 94a.

³¹ Tanmateix, els àrabs són conscients de que el seu ocell tradicional és el falcó sacre (*Falco cherrug*) i, de fet, el seu vol a la hubara està comproment seriosament la conservació d'aquesta austarda. Al-Ġāhiz († 869 J.C.), al seu *Kitāb al-ḥayawān* (VI, 478, El Caire, 1938-1945) descriu ja com la noblesa àrab no portaven al puny a l'astor, per ser persa, i el deixaven al caçador amb astor, però sí que hi portaven el sacre, per ser àrab (*Ġitṛif*, p. 32 i 61, nota 18).

pels astors –condicionada per les condicions orogràfiques i de vegetació, l’abundància i facilitat d’obtenció d’aquests ocells de caça i la probable assimilació d’aquesta preferència provinent dels pobles de qui aprengueren l’art–, aquesta tendència s’estengué inicialment per la resta d’Europa, per traslladar-se de forma gradual cap a l’espectacularitat del vol dels falcons, principalment a l’Europa meridional; de totes maneres, la preferència pels astors continuà a la tradició germànica fins a finals de l’edat mitjana, i en coexistència amb el vol dels falcons per l’elit social a la resta d’Europa, on el vol de l’astor mantingué, principalment, el seu paper de caça alimentària, solitària i/o impròpia de la noblesa.

Dins d’aquesta transmissió i increment dels coneixements cinegètics, seria força interessant conèixer els estadis respectius i l’evolució de l’art de la falconeria practicada pels pobles cristians de la península Ibèrica i la practicada pels àrabs conqueridors i la seva evolució al llarg dels segles de coexistència, tant a nivell dels ocells de caça de preferència com del maneig falconer. Destaco al respecte la que podria ser la referència literària més reculada sobre la pràctica de la falconeria a la península Ibèrica, la indicació del *Ġiṭrif* sobre el particular vol dels falcons pelegrins pels reis visigots d’Espanya i de que aquests foren els primers a caçar amb ells.³²

Retornem, però, a la plasmació escrita dels coneixements relatius a l’art. El tractat de falconeria recull els coneixements de l’autor –o els seleccionats pel compilador– sobre l’obtenció, l’afaitat (el maneig) –inclosa la pràctica cinegètica– i la medicina aviar dels ocells de caça. Hom assumeix un origen medieval del gènere, tot i que resten a determinar les arrels dels tractats medievals en grec i dels orientals, com ara la tratadística bizantina, turca i persa,³³ les quals podrien haver-lo precedit segons es

³² “Ibn ‘Ufayr nous informa également et ce, d’après Abū Zayd [al-Fihri (D, E, F, M); al-Namiri (A, B, C)] et d’autres [M, I, § 474] que, suivant le cérémonial des rois [*Laḍāriqa* (=Wisigoths) d’Espagne (*al-Andalus*) (M)], en Occident, chaque fois que le prince chevauchait en cortège, des faucons Pèlerins tournoyaient au-dessus de sa tête, descendant et montant tour à tour et ne cessant de tenir l’air jusqu’à ce qu’il ait mis pied à terre ; alors ils se posaient autour de lui. Un jour qu’un de ces rois [nommé Euric (*Ūriq*) ou Evaric (*Awarīq*) (M, I, §474)] chevauchait ainsi avec les Pèlerins « volant amont », un oiseau s’envola sur son chemin ; un des Pèlerins fondit dessus et le lia. Le roi s’en émerveilla et il duisit les Pèlerins au vol à la proie ; ainsi fut-il le premier, en Occident, à les faire giboyer” *Ġiṭrif*, 1.6, p. 65, on “Sa‘īd ibn Kaṭīr ibn ‘Ufayr: savant d’Égypte, informateur d’al-Ḥaġġāġ. On ne connaît aucun écrit de Sa‘īd ibn Kaṭīr ibn ‘Ufayr. ‘Abd Allāh ibn Tāhir (798-844 J.C.), gouverneur du Khorassan sous le califat d’al-Ma’mūn, voyagea en 826 J.C. en Égypte et déclara à ce propos: « J’ai vue en Égypte, entre autres merveilles, trois choses : le Nil, les Pyramides et Ibn ‘Ufayr »” (p. 63, n. 33 i p. 190); “*Laḍāriqa*: Pluriel arabe formé sur le singulier *Lūdrīq* « Rodéric », dernier roi wisigoth d’Espagne tué en 711 J.C.. Son nom fut pris, par les chroniqueurs musulmans, par un titre dynastique, d’où ce pluriel artificiel” (p. 65, n. 38) i “al-*Laḍāriqa* (pl. de *Lūdrīq*, Rodéric, Rodrigue), dynastie des Rodéric, c.à.d. les rois Wisigoths d’Espagne. Le dernier roi, Rodéric, fut tué, en 711 J.C., à la bataille de Segoyuela” (p. 189); “Euric (466-484 J.C.) fut le roi des Wisigoths de Toulouse” (p. 65, n. 39) i “*Awarīq/Ūriq*: Évaric ou Euric, roi wisigoth d’Espagne et d’Aquitaine” (466-484 J.C.).

³³ En aquest sentit, reproduïxo l’inici del pròleg del *Ġiṭrif*, pp. 53-54: “Au nom d’Allah très clément, très miséricordieux. Al-Ḥaġġāġ ibn Haytama s’est ainsi exprimé: Nous avons sorti de la bibliothèque d’al-Raṣīd ce traité sur les bêtes dressées à la chasse (*al-dawārī*) et nous le présentâmes à al-Ġiṭrif ibn Qudāma al-Ġassānī, (ancien) grand-veneur des (califes) Hišām et al-Walīd; il le reconnut et précisa que Mu‘ād ibn Muslim y avait ajouté, pour ces deux califes, des propos tenus par les rois et les Chosroès et que Michel fils de Léon, haut dignitaire des Byzantins (*al-Rūm*), ayant eu vent de la passion que (le calife) al-Mahdī entretenait pour la chasse et du plaisir qu’il y prenait, fit présent à ce dernier d’un ouvrage dû aux ancêtres grecs sur les rapaces affaîtes au vol (*dawārī al-ṭayr*). Al-Mahdī avait alors fait appeler Adham ibn Muḥriz al-Bāhili, car il avait déjà entendu celui-ci rapporter des informations (sur la volerie) des Arabes, et il lui demanda de lui rédiger un traité rassemblant les dires des médecins de Perse, des Turcs, des philosophes byzantins ainsi que ce que les Arabes avaient pratiqué en ce domaine”. A l’estudi previ a la seva edició, VIRÉ-MÖLLER apunten també la desconeixuda tradició hindú i, fins i tot, la tradició xinesa (17.2). Per a més informació dins del mateix tractat, vegeu Part I, (I. *Histoire de la volerie*), Cap. 1. (*De ceux qui, les premiers, pratiquèrent le “dédruit d’oiseaux”*), pp. 61-66 i la cronologia de la creació d’aquest tractat i

desprèn de l'origen oriental d'aquesta modalitat cinegètica i de la seva posterior arribada a l'Europa del segle IV gràcies als pobles germànics, que la difongueren amb les seves invasions.³⁴ Cal tenir present que el tractat d'al-Ġitrif ibn Qudāma al-Ġassānī, considerat per ara el primer tractat de falconeria àrab conservat, fou redactat al darrer quart del segle VIII i precedí en dos segles l'Anònim de Vercelli, però posseeix ja una complexitat equiparable a la d'un tractat occidental sistemàtic del segle XIV pel que respecta a les seccions, la profunditat dels coneixements (amb l'excepció del capell, d'aparició a la literatura àrab i occidental gairebé sincrònica, al segle XIII) i l'ordre *a capite ad calcem* tradicional dels textos mèdics a la secció de medicina veterinària. Al meu parer, malgrat que els testimonis conservats del gènere pertanyin al període medieval, la prudència aconsella contemplar la possibilitat de l'existència de models precedents del tractat de falconeria a l'antiguitat, almenys de la tardana, potser presents fins i tot dins de la literatura grecollatina; cal ser conscients de que com més reculem en el temps menor és el nombre de textos conservats, de que el fet de que no s'hagin estudiat no implica que no existeixin o existissin i de que es tractaria de textos pràctics minoritaris poc proclius a la conservació, de manera que fins que no s'hagi aprofundit en la desconeguda tradició bizantina i en els seus precedents no podrem pronunciar-nos-hi amb una mínima seguretat. Resta a valorar també fins a quin punt el grec fou un impediment per a l'accés als tractats cinegètics bizantins arreu d'Europa i la possible prioritització d'alguns d'aquells tractats – potser anònims o d'autoria silenciada o “modificada”– mitjançant la seva hipotètica traducció llatina, abans d'atorgar la iniciativa a Lluís de Besalú (i/o Giovanni Belbasso da Vigevano) a la segona meitat del segle XV (i/o inicis del XVI), ja en el marc del Renaixement i, sobretot, de l'Humanisme, que comportaren la redescoberta del saber grec i la facilitat d'accés a textos en aquella llengua gràcies als savis grecs emigrats a Itàlia fugint de la invasió turca que provocaria la desaparició de l'imperi romà d'Orient. Els set segles de decalatge entre la versió conservada del *Ġitrif* –qui ja apunta fonts bizantines– i el text perdut de Besalú obliguen a la prudència.

Certament, la relativa simplicitat dels primers testimonis llatins altmedievals del gènere indueixen a considerar la tradició llatina com sorgida de forma independent respecte a la tradició àrab malgrat el recurs primerenc a l'origen oriental del *Dancus rex* i de l'*Epistola ad Ptolomeum*, els contactes dels primers autors identificats, com Adelard de Bath o Frederic II, amb aquesta cultura, la redacció itàlica dels primers tractats llatins o les traduccions llatina i castellana del *Moamin*, és a dir, a les àrees de més dilatat solapament entre la cultura àrab i la cristiana, i l'impuls adquirit arran dels contactes establerts durant les Croades. Seguint aquesta hipòtesi, i a manca de l'estudi adient de les fonts escrites orientals, la veritable aportació àrab a la falconeria europea seria el capell, segons sembla introduït gràcies a Frederic II de Hohenstaufen, i el perfeccionament en l'ús dels falcons derivat dels falconers orientals al servei del mateix

---

dels manuscrits conservats i de la seva influència, a pp. 22-24. Per altra banda, el pròleg del tractat català de falconeria perdut de Lluís de Besalú, conservat segons Miquel Batllori en traducció italiana (*Deli ucelli di rapina*), f. 7 indica [transcripció de BATLLORI (1933, p. 182)]: “Nondimeno sequitarem de capitulo in capitulo la dochtrina del primo regimento che antichamente fo fali caldey exercitata e dele antiche egipçi, dale quale dapoy con destancia de tempo fo traducta in Perçia, e dapoy in Capedocia. La quale arte Re Dangus, Re de Capedocia fo quello che primo fo maestro e pou la sperimentase, e de luy ultimamente fu traduta in Grecia”. La distància cronològica entre ambdós tractats obliga a sospitar que les referències sobre els orígens de l'art de la falconeria indicades al *Deli ucelli di rapina* provenen de l'*Epistola ad Ptolomeum* i, probablement, d'alguna còpia del tractat de Ghatrif on s'apunta un origen persa de l'autor, i el rei “Dangus” (Dancus) com a rei de Capadócia en alguna còpia del *Dancus rex* en què s'esmentés aquesta o una ubicació de la ciutat possessió del rei Dancus on rebia la visita del rei Galatjà segons els manuscrits llatins conservats.

³⁴ Sobre els orígens de la falconeria, vegeu LINDNER (1973) i (1979) i *Ġitrif*, pp. 34-39, amb anotació actualitzadora de l'edició alemanya de 1988.

emperador, de majors coneixements en aquest camp degut a una tradició més dilatada, reflectits a la poc estudiada tradició oriental. Tanmateix, crido novament a la prudència sobre la majoria d'hipòtesis al respecte acceptades per la historiografia ja que esdevenen arriscades en haver estat establertes sobre uns fonaments de solidesa desconeguda. Per al correcte i, a la vegada, indispensable coneixement de la cinegètica contemporània oriental, s'imposa una edició bilingüe de l'enciclopèdia cinegètica *al-Ġamhara fī l-bayzara* (*La suma dels coneixements en falconeria*) d'al-Asadī, redactada entre 1237 i 1242;³⁵ alhora, per a l'estudi de les filiacions, esdevé ineludible l'edició bilingüe de la tradició literària àrab del gènere compresa entre els segles VIII i XIII, és a dir, prèvia al veritable sorgiment de la tradició literària llatina en aquesta temàtica; en el mateix sentit resta a explorar de forma adient la tradició bizantina per al seu posicionament correcte en la cadena de transmissions. Un sol exemple al respecte bastarà: el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* em permet afirmar que la influència de la tradició oriental sobre l'europea va més enllà dels reiterats *Moamin* i *Ghatrif*. De fet, mancat d'edicions bilingües de gairebé tots els tractats de la tradició àrab (i de la bizantina), no podem establir la font directa de P i, potser, del *Dancus Rex* i, fins i tot, de l'*Epistola ad Ptolomeum*. Descartar aquests vincles amb literatures falconeres que encara són gairebé desconegudes, com ha fet fins ara la historiografia llastada pel punt de vista d'Europa occidental, podria resultar enormement arriscat.

Fins a l'inici de la plasmació escrita de les llengües vernacles (segle XIII), els tractats de falconeria foren redactats en llatí arreu d'Europa, seguint el procés de transició cap a la plena substitució del llatí com a llengua culta. Pel que respecta a l'evolució del gènere, es transità des dels receptaris de medicina aviar, de complexa mnemotècnia i transmissió oral necessitada de fixació escrita, cap als manuals on es recollissin, de manera sistemàtica, tots els aspectes relacionats amb l'ocell de caça, sovint resultants de la fusió dels coneixements establerts pels tractats previs i dels transmesos per la tradició oral i l'aprenentatge directe, complementats amb l'experiència i l'observació personal. Per aquest motiu era freqüent obviar la part referent a la pràctica cinegètica, vinculada a un aprenentatge directe adient sota la vigilància de falconers experimentats. Dos exemples bastaran per a apreciar l'enorme importància d'aquest aprenentatge directe: les paraules d'Adelard de Bath al seu *De avibus tractatus* en indicar-nos els gits a posar a l'ocell de caça i la llonga a utilitzar en treure'l de la muda, "quod melius videndo quam legendo discas",³⁶ i les del príncep Juan Manuel, *Libro de la caza*, cap. XI, p. 126, "todas las otras cosas, tan[bién] de la consciencia de los falcones como del afeitamiento, como del caçar con ellos, todo esto pareçe por vista, et por ende es más ligero de obrar en ello".

Clouré aquesta introducció recordant que el grau de perfecció assolit en temps pretèrits en l'art de la falconeria s'ha perdut a totes les cultures i mai es recuperarà. S'hi oposen les dificultats creixents de tota mena per a la pràctica, la rarificació accelerada de determinades preses, l'augment progressiu de la distància de seguretat i defensa de les preses arran del perfeccionament de l'arma de foc, la facilitat d'accés a l'arma de foc i el volum de negoci associat que comporten una competència ferotge per al falconer, la legislació actual restrictiva d'aquesta part del patrimoni cultural de la humanitat contra la potenciadora durant el període medieval i renaixentista, el canvi de visió de l'ocell de caça des d'un aliat i un símbol fins un competidor a eliminar, la malauradament habitual pèrdua del llarg procés d'aprenentatge directe de l'art, el nombre i la varietat del ventall d'ocells de caça susceptibles d'ús falconer en èpoques passades, el mecenatge específic,

---

³⁵ Mss. Istanbul, Ayasofia, 3813, ff. 209, còpia de 1273 i Madrid, Escorial, ar. 903, ff. 304, copiada en 1589 de l'anterior, ambdós amb llacunes resoltes amb el ms. Calcuta, Libr. As. Soc., ar. 865 M9.

³⁶ Trad. angl. "but you will learn this better by seeing than by reading" BURNETT (1998, pp. 244-45).

els grans equips de caça amb exemplars de totes les varietats afaitats a les diferents preses, la dedicació exclusiva del falconer professional medieval i l'experiència assolida, l'afany de superació constant, la disponibilitat d'ocells mudats d'aire i desniats d'una natura sempre estricta en la selecció dels exemplars, l'acceptació exclusiva de la presa salvatge, l'esportivitat en la pràctica i/o la necessitat d'obtenir una presa per a subsistir, la mentalitat que reconeixia la seva pràctica quotidiana com una part inherent i identificativa de l'ésser humà, i tants altres factors sinèrgics favorables que mai més no podran tornar a confluïr.

II. Precedents i estat de la qüestió

A finals del segle XIX, la literatura cinegètica medieval europea passà de l'interès exclusiu de bibliòfils i aficionats a la temàtica contemplada a ser camp d'estudi científic per part de romanistes alemanys, amb els ambiciosos i admirables treballs sobre el conjunt de la tradició llatina i vernacla coneguda aleshores per Hermann WERTH (1888 i 1889) i el posterior complement de BIEDERMANN. A l'encomiable iniciativa i tasca de Werth i altres estudis més genèrics –per exemple, HARTING– seguí la de Haskins,³⁷ tots ells dignes de lloança, pioners en la matèria i font de moltes dades encara valuoses gràcies a la tasca rigurosa d'aquells erudits que investigaren en condicions tècniques força més dures que les actuals. El testimoni fou recollit pels romanistes suecs agrupats entorn de la figura del laboriós Gunnar Tilander (1894-1973), qui, juntament amb Åke Blomqvist, Bertil Maler, Gustaf Holmér, Håkan Tjerneld i Rolf Wistedt, proporcionaren les edicions crítiques de la majoria dels textos editats fins al moment –algunes d'elles a revisar després de la localització de nous manuscrits, tant en llatí com en vernacla, dels mateixos tractats–, base ineludible a l'hora d'acostar-se a la temàtica objecte de la nostra recerca.

Dues col·leccions relatives a la cinegètica són de consulta obligada per a l'estudi d'aquest camp: *Cynegetica*, obra de Tilander, decantada de forma preferent cap al vessant filològic i, especialment, lexicològic, i que ha estat per a molts editors posteriors un model a seguir en l'edició de textos cinegètics; i *Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd*, a càrrec de l'alemany Kurt Linder, més interessada en la contextualització històrica de les obres i en el seu saber cinegètic. De fet, gràcies a la minuciositat de Kurt Lindner disposem d'un estudi correcte dels tractats alemanys.³⁸ Caldrà esperar fins a finals del darrer segle per a retrobar treballs de qualitat i rigor equiparables a càrrec del Dr. Baudouin Van den Abeele, principal figura actual en aquest àmbit, seguit per la seva compatriota i col·laboradora la Dra. An Smets i, indirectament, pel Dr. Martin-Dietrich Glessgen, sense oblidar a la Dra. Martina Giese. A ells corresponen les darreres edicions d'alguns dels tractats llatins, dins de la línia de publicació anunciada pel Dr. Van den Abeele a la seva tesi doctoral defensada en 1991 i indispensables com a eina de treball per a l'establiment de les filiacions de la tradició en vernacla, a més de les revisions actualitzadores de la tradició francesa i els acostaments genèrics a l'europea. A banda del nucli investigador belga, els tractats d'àrees francòfones reben poca atenció actual, essent estudiats més per la vessant de les il·luminacions dels seus grans clàssics venatoris que pel contingut, enyorant-se aquell

---

³⁷ Vegeu els capítols dedicats a alguns tractats de falconeria reculats (cap. XVII) i al *De arte venandi cum avibus* (cap. XIV) dins de HASKINS (1924), el primer també a HASKINS (1922b) i el segon a HASKINS (1921).

³⁸ Sobre la seva tasca, vegeu LINDNER (1972). Com sempre, però, en qualsevol moment poden descobrir-se nous manuscrits i/o aprofundir-se en el seu estudi, com fa KOLLOFRATH.

perdut interès de l'escola sueca en l'edició de textos inèdits del país veí o la reedició dels ja publicats considerant els nous manuscrits descoberts, en la línia de l'estudi i edició de les traduccions del *De falconibus* d'Albert Magne i de les franco-italianes del *Moamin*, les quals, un cop enllestides per les investigadores que les duen a terme, hauran de ser comparades amb els tractats en català F i P, respectivament. Molt pitjor és la situació actual dels tractats italians medievals sobre la temàtica que ens ocupa, representada per edicions del segle XIX inaccessibles avui i d'escassa vàlua científica actual, oferint un ampli camp de treball per a nous investigadors com el Dr. Francesco Capaccioni. L'àmbit anglès resta gairebé en punt mort des de fa dècades. Dins del panorama espanyol destaca la tasca investigadora del Dr. José Manuel Fradejas Rueda, iniciada amb la seva tesi doctoral de 1983, successora en la temàtica de la tesi doctoral inèdita de 1967 del seu pare i d'altres treballs d'aquest; gràcies al suport institucional adient, el Dr. Fradejas ha publicat nombrosos textos cinegètics i vehicula iniciatives encomiables diverses, com ara la direcció de tesis doctorals sobre tractats cinegètics hispano-lusitans o la creació de l'Archivo Iberoamericano de Cetrería; són d'agrair els seus esforços en l'estudi dels pocs tractats catalans que ens han arribat, restant-li temps per a aprofundir en els castellans que integren la segona tradició europea més rica darrera de la francesa i fins i tot encara amb alguns textos inèdits o sense edicions crítiques que contemplin tots els manuscrits existents i les fonts conegudes. Malgrat aquest context esperançador per a literatura cinegètica medieval de la península Ibèrica i l'atenció superior que rep en els darrers temps comparada amb la d'altres orígens, cal qüestionar-se la qualitat d'alguns dels treballs al respecte; així, bona part de les edicions s'han centrat en un sol manuscrit, obviant el conjunt que ofereix el mateix tractat, i manquen d'una base ornitològica i falconera, d'un mínim estudi històric o filològic del tractat en qüestió i de les filiacions entre els tractats, decantant-se únicament pel vessant tècnic o filològic i ignorant-ne la resta. Lluny queden el perfeccionisme i la complexitat dels treballs de, per exemple, François Viré i Detlef Möller.

És de justícia agrair la tasca de tots i cadascun dels investigadors que s'han acostat a la nostra tradició en el gènere, establint precedents en la qüestió i reforçant-ne així l'interès. Per a la descripció d'aquests precedents començaré pels relatius a la catalogació i seguiré amb les edicions existents fins al moment. Sovint la literatura cinegètica en català ha estat descrita dins del conjunt de la temàtica emmarcat per l'acotació geogràfica de la península Ibèrica i estudiada a partir d'una dependència innecessària del castellà; tanmateix, el seu estudi adient aconsella defugir aquesta mena de generalitzacions i diferenciar clarament entre les diverses corones que integraren aquell territori durant el període medieval a fi d'esbrinar les particularitats derivades de la llengua pròpia de cadascuna d'elles i les influències rebudes i transmeses. A banda de les informacions puntuals sobre els manuscrits N i/o Z a reculats catàlegs generals en la temàtica com el de 1888 d'UHAGÓN-LEGUINA, el primer intent de catalogació de la tratadística falconera catalana forma part del repertori de tractats i manuscrits cinegètics de la península Ibèrica a càrrec de l'especialista en literatura cinegètica hispànica Dr. J. M. Fradejas Rueda a FRADEJAS (1991), complementat amb el suplement 1 aparegut en 2003. El Dr. Lluís Cifuentes i Comamala, historiador adscrit a un grup de recerca en filologia catalana, publicava l'any 2002 un treball relatiu a tota la ciència i la tècnica en català a l'edat mitjana i el Renaixement en el qual incloïa una secció dedicada als tractats cinegètics en aquesta llengua. Un projecte generalista de prestigi com BITECA, certament útil pel que respecta a les descripcions codicològiques, no podia deixar d'aplegar la informació publicada sobre els tractats de falconeria en català i la bibliografia relativa als seus continguts i ampliar-ne la referent als suports físics que els conserven. Els diversos treballs posteriors que ofereixen una informació general

succinta o puntual sobre els tractats de falconeria als territoris de la Corona d'Aragó, com els de la Dra. Marinela Garcia Sempere o el de Bover-Rosselló, reprenen aquelles informacions.

Pel que respecta a les edicions dels tractats, només els continguts a quatre manuscrits –Par, València, Zabálburu i París, B.N.F., esp. 212– han estat contemplats, tot i que els del manuscrit Par ho foren mitjançant una edició facsimilar, a l'igual que darrerament ho han estat els del Zabálburu,³⁹ opció interessant en el vessant bibliòfil i, potser, divulgador,⁴⁰ i que sovint comporta una feina mínima a l'editor en defugir l'edició crítica i el veritable accés al contingut. Com és habitual, el primer reconeixement de la singularitat de la tradició textual relativa a la falconeria en català vingué de fora: sembla que cal atorgar aquesta iniciativa a Nicolas Rigault, bibliotecari reial de Lluís XIII de França i Navarra, pioner en apreciar la vàlua de la tradició falconera catalana segons prova la seva edició de la versió N del *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça*, una de les dues traduccions catalanes de l'*Epistola Aquil(a)e, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum, regem Ægypti, de avibus nobilibus*, a París en 1612. Caldrà esperar a la segona edició del mateix text per Lluís Faraudo de Saint-Germain en 1910 per a que un coneixedor de la nostra llengua s'acosti a la temàtica falconera, seguida per la d'Antoni Griera en 1913 i, amb un salt de seixanta anys, les de Garcia Ballester de 1975 i Lupis-Panunzio en 1987; just una dècada després, en 1997, Marco Piccat editava l'altra traducció catalana conservada (Z⁵) del mateix tractat llatí. El darrer any del segle XX, la Dra. Garcia publicava la seva edició de la traducció catalana del binomi *Dancus rex – Guillelmus falconarius* (Z¹ i Z²) i, tres anys després, els dos textos que restaven a editar del mateix manuscrit (Z³ i Z⁴); fou ella, amb l'empenta adient del Dr. Fradejas, qui, de manera sincrònica a l'inici del projecte doctoral que ara culmina, recuperà l'edició de les obres catalanes en la temàtica per part de catalanoparlants després de dècades d'oblit. Aquests cinc textos han estat penjats pel Dr. Fradejas al web de l'Archivo Iberoamericano de Cetrería, aprofitant edicions publicades anteriors. Curiosament, un cop publicades l'edició facsimilar del manuscrit Zabálburu impulsada pel Dr. Fradejas i les edicions crítiques i els estudis dels textos que conté inclosos a la present tesi doctoral, aquest manuscrit de la tradició catalana serà, de fet, un dels més divulgats i estudiats de tota la tradició cinegètica peninsular, probablement el que més de la relativa a l'art de la falconeria. El grup de recerca de la Dra. Garcia a Alacant ha publicat una edició del ms. València i del segon tractat inclòs al ms. Par, indicant les relacions entre ells i les fonts més evidents i analitzant-ne el lèxic;⁴¹ ambdós tractats foren ja editats i estudiats per mi durant aquest projecte doctoral i utilitzats a QUEROL (2003), però han estat eliminats de la present tesi doctoral per no correspondre als precedents de la tradició catalana.

Tot investigador d'un tractat cinegètic, i en especial aquell qui n'emprenghi l'edició, ha d'assolir un nivell de competència pluridisciplinar suficient en el domini de certes eines bàsiques de treball: (1) conèixer veritablement la llengua del tractat a editar, aspecte en el qual s'imposa la conveniència de ser la seva primera llengua; (2) en relació amb el primer punt, el domini imprescindible dels diferents vocabularis tècnics presents al tractat cinegètic, és a dir, el referent a la caça, profundament arrelat en la tradició i mantingut encara avui entre els practicants, summament respectuosos amb la tradició, o bé frisosos per recuperar-lo en cas d'haver-lo perdut en interrompre's la cadena de transmissió, com és el cas dels falconers catalans, obligats a utilitzar aquell

---

³⁹ FRADEJAS-GARCIA-ABEELE. Aquesta edició no ha estat utilitzada en la present tesi.

⁴⁰ Abans d'emprendre una edició facsimilar o adquirir-ne un exemplar val la pena rellegir sempre les reflexions al respecte d'SCARPATETTI.

⁴¹ GARCIA (1999, 2002, 2005a i b i 20014), GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA i MAS.

que no els és propi; el zoològic, especialment l'ornitològic, tant dels ocells de caça com de les seves preses, amb el perillós camp de les identificacions d'espècies a partir de minses descripcions medievals i possibles variacions locals o cronològiques, amb extensions a l'etologia, l'etnologia i l'ecologia; i el mèdic, concretament el de la medicina veterinària i en especial de la relativa als ocells de caça per al tractat de falconeria, força dependent del de la medicina humana, i de disciplines associades com la cirurgia o la farmàcia, amb els seus medicaments simples i compostos, on cal tenir present les connexions amb la botànica degut al pes relatiu de la fitoteràpia; (3) la concepció mèdica hipocraticogalènica que emmarca la medicina medieval i condiciona tant la descripció etològica i etnològica com la terapèutica i el maneig; (4) la modalitat cinegètica a la què es refereixi el text i les seves tècniques, i idealment ser-ne un practicant; (5) la paleografia, el coneixement de la qual es sobreentén a qualsevol llicenciat en història i filologia que s'hagi acostat a aquest període però que, sense la resta de les eines, limitaria el treball a una transcripció en privar-lo de la capacitat d'esmena necessària per a l'edició crítica; (6) la història del marc geogràfic i temporal potencial que permeti la contextualització adient del tractat en qüestió, amb una amplitud de mires que defugui els freqüents intents de datació dins del període prioritzat per la formació i els interessos de l'investigador; (7) la tradició del gènere, sobretot la de la mateixa llengua del text a editar, tant per a establir la posició relativa del text dins de la cadena de transmissions arran de les dependències com per a oferir major recolzament a les esmenes en l'edició crítica. La mancança de l'investigador en alguna d'aquestes eines comporta, ja d'entrada, greus limitacions a les expectatives relatives als resultats assolibles per la seva investigació, com ha estat el cas d'alguns dels treballs precedents sobre els tractats relatius a l'art de la falconeria escrits en català que circularen a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana; disposem, però, de l'exemple de les enriquidores col·laboracions entre investigadors estrangers, fins i tot d'àmbits diversos, que els permeten superar les seves febleses respectives.

Pel que respecta a la importància clau del coneixement de la tradició del gènere per al posicionament i la valoració correctes d'un tractat, recupero les paraules del Dr. Van den Abeele, en una opinió que comparteixo plenament: "les traités cynégétiques forment une tradition 'enchaînée', ils sont liés en amont et en aval par la voie des emprunts, ou par la voie des traductions. La question des sources est donc incontournable. On ne peut se prononcer sur le contenu d'un text sans tenir compte de la tradition, et la notion d'originalité ne peut être maniée qu'après bien des vérifications".⁴² Qualsevol tradició esdevé un pont entre les cultures veïnes i les seves particularitats impedeixen que pugui ser abordada a partir d'una pretesa dependència d'una llengua forana i/o d'un territori que no li és propi; en el cas concret de la tradició catalana, el marc adient per a l'establiment de les seves influències és el de la seva relació principal específica, és a dir, el nostre context mediterrani, privilegiat durant el període medieval. A les albors del gènere en llatí, la incomparable personalitat de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen era palesa al seu desig d'obrir una tradició, tot i que la influència real del seu *De arte venandi cum avibus* seria ben minsa: "Nous affirmons que quelques nobles, moins occupés que nous, s'ils s'adonnent attentivement à cet art, pourront, avec l'aide de ce livre-ci, en composer un meilleur, surtout que des éléments neufs et difficiles se présentent sans arrêt dans ce domaine";⁴³ tanmateix, ben pocs autors gosaren allunyar-se del camí serè de la tradició i un deixant comú fou seguit, de forma voluntària o involuntària, i gairebé sempre aprofitat, establint-se una

---

⁴² ABEELE (1996, p. 62). Per a un acostament a l'estudi de la qüestió a la tradició hispànica, vegeu FRADEJAS (1986).

⁴³ PAULUS-ABEELE, P I. 1, p. 58.

tradició de la que eren conscients tots els autors i compiladors sobre la temàtica i que hem de respectar. Aquest corrent de recerca en l'encadenament de la tradició, farcida de traduccions i préstecs que conformen una cadena d'interrelacions difícil d'establir, ha estat impresa també a la present tesi doctoral respecte als tractats catalans, tenint sempre present el conservadorisme imperant en aquest gènere literari, malgrat la raresa de la fidelitat absoluta, i els difusos límits entre l'originalitat i el plagi a l'edat mitjana, diferents de la seva concepció moderna.

Donat que el pes de la tradició, la pluralitat de tasques del falconer i la dificultat per a la innovació segons la mentalitat mèdica medieval deixaven poc marge creatiu als redactors dels tractats de falconeria en el camp de la medicina veterinària dels ocells de caça, on sovint es limitaven a la repetició de la tradició establerta ja a obres precedents, la secció terapèutica és la més adequada per a l'establiment de les filiacions; l'etnologia i l'etologia animals i les tècniques de maneig i de cacera es transmetien per aprenentatge directe, tot i que l'experiència –i, sovint, la posició social– aportava el prestigi i l'autoritat inherent suficient que permetien la innovació, el comentari, el detall anecdòtic, la informació complementària i/o l'actualització. D'altra banda, l'estudi conjunt de la tradició en les llengües font, entre les quals destaca la llatina per haver estat la llengua de cultura paneuropea durant segles, i de la seva recepció en vernacla és l'únic mitjà que ens permet minimitzar el risc de les corrupcions acumulades al llarg de múltiples còpies i traduccions i establir hipòtesis realistes en qualsevol dels camps d'estudi potencials derivats dels tractats. En aquest sentit, la incomprensió d'un text per part de l'editor, llast que l'obliga a sospesar de forma seriosa la seva capacitat per a emprendre'n l'edició, el força inexcusablement a la recerca de les possibles fonts i a l'estudi de la tradició sencera, abans d'aventurar-se pel lliscant terreny de les edicions a cegues.

Pel que respecta al manteniment de la tradició dins de la pràctica cinegètica i, molt especialment, dins de la falconeria, val a dir que les tècniques segueixen mantenint-se de forma pura i només s'han introduït certes millores tendents a facilitar la comoditat del falconer i de l'ocell de caça, entre elles les tècniques de conservació dels aliments dels ocells de caça (tot i que la refrigeració comporta la pèrdua de propietats nutritives respecte a la carn fresca, morta de fa poc), el radio-tracking –modernament ja evolucionat cap al posicionament GPS– per evitar la pèrdua de l'ocell de caça, els vehicles motoritzats en lloc de la motricitat animal per les caceres i el seguiment del vol dels falcons, l'aire condicionat que permet conservar l'ocell de caça a llocs i períodes on la natura ho impediria d'altra manera –malauradament, aquesta pràctica ha derivat en la pèrdua de la tradició d'alliberar l'ocell de caça trampejat a inici de la temporada un cop finalitzada en aquelles àrees, fet que li permetia seguir la migració dels seus congèneres i reproduir-se a la natura⁴⁴– o la cria en captivitat, inclosa la inseminació artificial, la hibridació d'espècies, l'increment dels ous obtinguts per femella i període reproductiu, la incubació artificial, etc., tendent a cobrir la reticència de l'administració competent al desniament o el trampeig d'ocells de caça malgrat que les densitats ho permetin; fins i tot el pretesament modern “imprinting” era ja conegut i dominat a l'època medieval, i potser abans, i la incubació artificial intentada. Cal recordar que, malgrat la deplorable consideració que el col·lectiu falconer rep per part de certs sectors, d'ell sorgí la iniciativa de la cria en captivitat dels ocells de caça i és el creador, mantenidor i transmissor de les tècniques que han permès la reintroducció de nombroses espècies d'ocells rapinyaires, conduint a la seva descatalogació com a espècies en perill

---

⁴⁴ El testimoni més reculat és probablement el contingut tractat àrab més antic conservat, el *Ġitrif* (s. VIII), 43.1, reprès per les diferents traduccions del *Moamin*, p.e. fr. I,48.

d'extinció a diverses zones del món, i que el maneig falconer permet la rehabilitació d'ocells per al seu retorn a la natura.

Cap dels treballs i edicions precedents a la present tesi doctoral trasllada els punts abans exposats al corpus dels tractats medievals de falconeria en català, de manera que amb ella intento contribuir a omplir aquest buit.

III. Objectius

Els objectius principals del present treball són:

1. L'edició crítica solvent dels tractats de falconeria en català conservats en els manuscrits medievals accessibles segons els criteris actuals de referència en la publicació de textos catalans medievals, concretament els requerits per la col·lecció Els Nostres Clàssics de l'editorial Barcino. Aquesta permetrà:

a) La identificació i l'acotació adients dels diversos tractats continguts als manuscrits conservats accessibles. És possible que aquestes variïn el número de textos fins ara considerat.

b) L'exploració i la determinació de les seves fonts a partir dels tractats en altres llengües editats i dels glossaris especialitzats, amb especial atenció a la tradició àrab i llatina, aprofitant-les després en l'edició crítica i l'establiment de les influències rebudes.

c) La classificació adient dels tractats en català a partir de les fonts identificades i la prioritització de la publicació dels resultats respectius segons aquesta. S'espera que la classificació i la posterior visió conjunta de la tradició catalana mitjançant les fonts, les datacions i el context probable de redacció dels tractats i de còpia de cada manuscrit segueixi la classificació establerta pel Dr. Van den Abeele per a la llatina.

d) La contrastació amb les fonts identificades (col·lecció en el cas d'identificar-se traduccions) i amb la resta d'edicions existents dels tractats escrits en català.

2. L'elaboració del material lexical amb el vocabulari tècnic i els glossaris de medicaments simples i compostos i de noms propis, facilitant un accés còmode al contingut dels tractats. Així permetrà recuperar el saber dels tècnics que ens precediren en el maneig i la cura dels ocells de caça i el vocabulari tècnic especialitzat en català, molt absent del nostre diccionari històric (DCVB), eina de treball d'interès per a veterinaris, historiadors, filòlegs i falconers. Al mateix temps, facilitarà l'accés posterior a qualsevol investigador o interessat en la temàtica d'aquests textos.

3. L'estudi individualitzat i de conjunt d'aquests tractats i glossaris a partir de les edicions crítiques pròpies, en especial del contingut referent a la medicina animal, la zoologia i el maneig falconer, ampliant el coneixement actual del saber conservat en aquells textos tècnics i facilitant-ne la recuperació.

4. La localització de singularitats de la tradició catalana que demostrin característiques específiques de la tradició peninsular i el seu impacte sobre la difusió d'aquesta literatura especialitzada a Europa. La valoració de la importància relativa d'aquests tractats dins el corpus del gènere a nivell peninsular i europeu hauria de contribuir a l'augment de la solidesa de la cadena de transmissió continental dels escrits tècnics en la temàtica.

IV. Projecte inicial i resultat que ara s'ofereix

En obtenir la llicenciatura de Veterinària l'any 1998, la conjunció en la meua persona d'un expedient acadèmic facilitador de la concessió de beques predoctorals, de coneixements mèdics i cinegètics i de les nocions de la literatura del gènere pròpies d'un practicant de l'art de la falconeria comportaren que se m'oferís arrencar i desenvolupar un projecte d'investigació en relació a la temàtica en el context geogràfic i temporal indicats i que jo, sense coneixement encara de la tradició catalana, vaig acceptar dur a terme.⁴⁵ Així neixia una tesi doctoral sobre un ambiciós projecte d'estudi de l'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana mitjançant l'anàlisi conjunta del vessant teòric, amb l'edició crítica i l'estudi dels tractats de falconeria escrits en català llavors llistats a partir de la bibliografia, i del vessant pràctic, amb el buidatge de la documentació relativa al regnat de Joan I el Caçador conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (A.C.A.), la qual vaig desenvolupar de manera simultània durant els primers anys del projecte fins ser autoritzat a prioritzar els tractats. La documentació, la literatura secundària –com ara el francès *Roman des deduis* de Gace de la Buigne– i les arts figuratives ofereixen més informació sobre la pràctica de la caça que el tractat teòric específic, el qual silencia normalment els detalls relatius a aquest aspecte.

Durant el segon any de desenvolupament del projecte, mitjançant les nombroses cites del DCVB que hi remetien, vaig incorporar el ms. V, sens dubte el més extens de la nostra reduïda tradició conservada, al llistat dels tractats de falconeria que circularen escrits en català durant la baixa edat mitjana proporcionat com a base d'aquest aspecte del projecte doctoral.

Tan bon punt vaig incorporar el manuscrit V als tractats en català a editar i estudiar, vaig trametre'n una transcripció de les rúbriques a especialistes en la literatura cinegètica i la història de la ciència com els doctors B. Van den Abeele i J.M. Fradejas Rueda i la doctora D. Jacquart, recomanant-me tots ells limitar la tesi a aquell important manuscrit, recomanació que la direcció del projecte d'aquell moment no considerà adient. Havent d'aprofundir en solitari en el que considero un volum de material propi d'una dilatada línia de recerca, no he pogut invertir més temps i recursos propis en la contrastació d'hipòtesis ni consultar part de la bibliografia més recent. Aquest és un punt feble de la present tesi doctoral en relació a la pauta habitual en els treballs d'aquesta mena de concentrar tots els esforços del doctorant en un sol tractat i explotar-lo a fons, ja que en tots i cadascun dels estudis ara oferts m'he vist forçat a obviar certs aspectes i resten punts oberts que no he pogut desenvolupar arran de la dispersió inherent al vast projecte doctoral.

Com en tota vida, durant aquest llarg període també m'he vist afectat per circumstàncies personals i familiars que dificultaren la recerca, a més de problemes i errors informàtics que m'obligaren a refer bona part de la feina i dels quals n'assumeixo la plena responsabilitat.

Després de rebre l'autorització per a postergar l'estudi dels resultats de la feina desenvolupada a l'A.C.A. i centrar-me en l'aspecte teòric del projecte, vaig enfocar la present tesi d'acord amb l'objectiu d'apropar-la a una obra de referència de la història del gènere en català, considerant que tots els textos conservats localitzables i accessibles hi havien de ser editats críticament i estudiats científicament, amb atenció als problemes crítics, a l'estudi dels manuscrits, a les possibles variants que presenten, a la llengua, a la contextualització històrica i dins del gènere –relacionant-los entre ells i amb la

---

⁴⁵ El projecte de tesi fou publicat a QUEROL (2000), poc temps després de començar a treballar els textos i la documentació d'arxiu.

tradició llatina i vernacla a què he tingut accés⁴⁶ – i a la seva aportació al saber cinegètic, a l'edició del text amb aparell crític i al glossari tècnic. D'aquesta manera hi conflueixen els dos corrents d'estudi i d'edició seguits per les col·leccions clàssiques de la temàtica: *Cynegetica* i *Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd*. Per a la tria del període, el nostre material de treball, els tractats en català conservats relatius a l'art de la falconeria, ens obliga a acotar temporalment l'estudi a la baixa edat mitjana, però la literatura falconera catalana no s'interromp bruscament a les acaballes del període medieval, sinó que pot resseguir-se redactada en llengua castellana per autors catalano-valencians fins molt més enllà, tal com testimonien les indicacions referides a fra Miquel Agustí o a Gerónimo Cortés. L'altre motiu per a la tria d'aquest període és el vessant ajornat del projecte inicial de tesi doctoral, la contrastació documental de la pràctica falconera a l'antiga Corona d'Aragó, tasca per a la qual es seleccionà el regnat de Joan I el Caçador, el material arxivístic del qual he despullat ja en bona part i que, un cop completat i tractades les dades, n'oferirà l'aspecte pràctic.

Degut a diferències de criteri amb els antics directors, aquell projecte doctoral no va culminar i, amb la renúncia prèvia d'aquests, es va reprendre sota la direcció actual.

Finalment, un cop editats i estudiats per mi tots aquells tractats, l'extensió del treball resultant ha obligat a prioritzar entre ells a fi de reduir l'extensió de la tesi doctoral de cara a facilitar-ne la valoració al tribunal. Per a aquesta priorització, el criteri adoptat és el de la cronologia i/o origen de les fonts identificades dels tractats, és a dir, oferir ara l'edició i estudi dels textos que integren un bloc que agrupo com a precedents o fonaments dins de la tradició catalana i traslladar la resta al projecte postdoctoral, en una cronologia lògica dins del gènere i adient per a la línia d'investigació. La presentació de l'altre bloc com a recerca postdoctoral em permetrà enllestir la col·lació de V, el text més llarg i dens de tots els accessibles, amb les fonts localitzades i la valoració posterior. Ometo per ara, doncs, el bloc compost per dos manuscrits –tres tractats: R¹, R² i V– més receptes disperses que presentaven com a punt a favor el fet de ser llavors tots ells inèdits i en contra que el tractat R¹ fou editat de manera provisional en un dels meus treballs de recerca inèdits i el manuscrit R estudiat dins del mateix treball,⁴⁷ tot desenvolupant una primera opció de contextualització avui secundària, i que durant aquest període el grup de treball de la Dra. Garcia hagi publicat l'edició i els articles sobre els dos darrers abans esmentats.

Trec a la llum ja l'edició crítica i l'estudi de quatre manuscrits, amb un mínim de sis tractats –P, *Dancus-Guillelmus*, les dues traduccions catalanes conservades de l'*Epistola* i la compilació F, amb l'opció per a la darrera, no adoptada en la present edició, de considerar-hi dos tractats–, els quals, a més, són els que major atenció han rebut per part d'una historiografia que ha calgut revisar amb esperit crític ja que quatre han estat editats, però dos –o tres segons es consideri F– són inèdits, al temps que servirà per aclarir part de les confusions historiogràfiques sobre la tradició catalana del gènere i proporcionarà una edició crítica i un estudi de quatre dels cinc textos inclosos al manuscrit Zabálburu que complementin l'edició facsimilar del mateix i en faciliti la publicació. Com he dit, un dels aspectes per a decantar-me per aquests ha estat la convicció personal de la conveniència de contribuir a posar en ordre la historiografia al

---

⁴⁶ L'accés als textos font esdevé certament dificultós en un gènere on les edicions són de curta tirada i sovint adreçades a un públic bibliòfil qui en prioritza una edició luxosa i, per tant, cara, de datació reculada i amb freqüència fora de les nostres fronteres, obligant a la consulta presencial a les biblioteques estrangeres que disposen d'ells, resultant-ne una dispersió a la què cal afegir l'escàs interès sobre la temàtica per part de biblioteques públiques i universitàries.

⁴⁷ QUEROL (2004).

respecte abans d'aportar nou material inèdit malgrat la dificultat d'assolir un nivell suficient que permeti obtenir una valoració positiva en el judici de la crítica textual (anotació crítica) per part dels filòlegs sobre els textos editats abans, en un difícil equilibri entre la medicina veterinària, la història de la ciència i la filologia. La pluralitat d'eines a manejar, tot i que obliga al seu coneixement, impedeix el domini propi de l'especialista en cadascuna d'elles.

A més, les edicions i estudis d'aquest primer bloc permetran valorar ja la meua capacitat investigadora en relació als tractats cinegètics, en especial dels catalans, abans del període dedicat al desenvolupament del projecte postdoctoral, de cara a que el posseïdor del manuscrit únic que conserva el tractat d'Antoni de Vilaragut, un text major dins de la minsa tradició que ens ha perviscut i actualment sota segrest judicial a Qatar, decideixi permetre'n l'edició i l'estudi en facilitar-ne l'accés per a gaudir amb facilitat del seu contingut i compartir així amb la resta de la societat aquesta part del nostre patrimoni cultural comú. Per altra banda, durant el període postdoctoral contactaré amb el marquès de Barberà a fi d'esbrinar la localització del manuscrit de falconeria que en el seu moment s'indicava que posseïa i, en cas de localitzar-lo, proposaria la seva edició i estudi; respecte al que suposadament fou propietat de Gunnar Tilander, el meu nou estudi del manuscrit R, a fer públic durant el període postdoctoral, aportarà noves dades per a la seva consideració dins de la tradició catalana.

No podem descartar tampoc la possibilitat de noves troballes. Gràcies a la consulta directa dels fons, més enllà dels catàlegs tan sovint parcials i amb no poques confusions, un especialista contrastat en la temàtica i amb el suport adient com el Dr. Van den Abeele segueix identificant nous testimonis manuscrits d'obres cinegètiques; malgrat que el nombre de manuscrits de la nostra tradició sigui necessàriament menor, no seria estrany alguna sorpresa d'aquesta mena també en català per a qualsevol modalitat cinegètica o de medicina animal. En aquest punt és necessari recordar el nombre indeterminat de manuscrits en col·leccions privades i la manca d'exhaustivitat i els errors dels catàlegs de manuscrits, resumida per l'especialista belga com insuficiència dels mateixos.⁴⁸ Al respecte, el Dr. Van den Abeele remarca que aquests textos han escapat sovint als redactors de catàlegs per la seva brevetat, el seu anonimat, la seva presentació acèfala o les variacions patides pel text, febleses a les quals s'afegeix el problema dels fons de manuscrits no catalogats. Així, doncs, la recerca reserva sens dubte encara moltes perspectives noves i una cerca sistemàtica de nous testimonis pot fer progressar els coneixements en la via d'una vista de conjunt que encara no es pot fer actualment. És ben possible que altres textos medievals catalans relatius a la cinegètica romanguin a hores d'ara ignorats als fons d'arreu del món; encoratjo, per tant, a tota la munió de bibliotecaris, bibliògrafs, filòlegs, historiadors i altres investigadors en contacte amb els textos catalans, sense oblidar el col·lectiu bibliòfil, a un esforç conjunt envers la necessària catalogació del nostre llegat manuscrit, en la línia empresa per BITECA, requisit previ ineludible i única via possible per al coneixement i la conservació del nostre patrimoni cultural; desitjo també que l'administració pertinent es conscienciï de la necessitat d'adquirir les escasses còpies conservades, sovint úniques, dels pocs tractats catalans sobre temàtica cinegètica amb l'objectiu de que el conjunt de la societat es beneficiï de la seva riquesa cultural. En aquest sentit, el segrest judicial a Qatar de l'únic manuscrit que conté el tractat d'Antoni de Vilaragut i el seu destí incert esdevé especialment colpidora.

Conscient de que les meves apreciacions seran afinades per edicions –potser gaudint ja de la descoberta de noves còpies del mateixos tractats o d'altres o de l'accés a

---

⁴⁸ ABEELE (1996, p. 65).

algun dels desapareguts– i articles posteriors i, alhora, coneixedor de les llacunes d'informació relatives als tractats d'Antoni de Vilaragut, del marquès de Barberà o de la pretesa còpia del tractat de vescomte de Rocabertí posseïda per Gunnar Tilander, de la manca d'edicions adients de tractats catalans –incloses les prèvies d'alguns d'ells– i d'una visió de conjunt d'aquests i de la seva contextualització amb la tradició llatina i en altres llengües romàniques –ambdues a relacionar encara amb la tradició oriental–, sovint també mancades d'edicions crítiques, el present estudi cerca contribuir a cobrir algunes d'aquestes llacunes. Els referents per al present treball són la tesi doctoral del Dr. Van den Abeele ABEELE (1991), qui realitzà un estudi similar sobre la literatura falconera llatina medieval, el qual només he pogut consultar en la seva versió reduïda publicada ABEELE (1994a), i, si reculem en el temps, la sinèrgia entre els treballs de Kurt Lindner i el corrent editorial de l'escola sueca aplegada entorn de la figura de Gunnar Tilander, especialment pel que fa al glossari que acompanya el present treball, on s'intenta reunir els glossaris precedents, en la direcció de la tasca feta per David DALBY amb el lèxic cinegètic germànic medieval.

Amb la present tesi s'han identificat les obres, la seva atribució i el seu vocabulari, junt amb alguns detalls d'explotació històrica de les dades, que serà completada per a la nostra acotació amb la continuació natural d'aquest estudi, empresa ja durant el desenvolupament del projecte inicial. A més, donat que la foscor regnant sobre la història de la literatura falconeria catalanoaragonesa només pot esvaïr-se considerant les arrels teòriques llatines i anteriors que siguin accessibles i en les llengües vernacles de l'època, els seus orígens literaris i la cadena de transmissions són explorats resseguint-ne les transformacions i les alteracions resultants del continu procés d'apropiació i de compilació, amb la imbricació dels préstecs i les refusions successives i les aportacions originals, havent-me permès establir vincles de tots els tractats catalans a què he tingut accés –tret de l'original *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí– amb la tradició àrab, llatina i en diferents llengües vernacles; aquests vincles comportaren la descoberta de línies d'investigació que considero prioritàries per a l'estudi adient dels tractats editats i que encara no he pogut esgotar. Per tant, els resultats ara oferts corresponen a una primera fase de la línia d'investigació empresa, a la qual seguirà una segona fase corresponent al projecte postdoctoral que completarà el despullament integral dels textos manuscrits accessibles de la temàtica i la seva col·lació i anàlisi, base indispensable per a aplegar els elements que, un cop units a l'estudi i edició dels materials documentals de l'època aplegats gràcies a la recerca desenvolupada a l'A.C.A. amb l'objectiu d'analitzar el món falconer medieval catalanoaragonès, tercera fase de la línia d'investigació, permetran reconstruir part de la història de l'art de la falconeria a la nostra zona geogràfica i assolir, així, els objectius de l'ambiciós projecte inicial de tesi doctoral en la seva totalitat, sense oblidar la seva possible ampliació a un estudi de la cinegètica de la Corona d'Aragó a la baixa edat mitjana.

Malgrat les evidents limitacions de la recerca en solitari per part d'un doctorant, aquest treball –i la línia d'investigació resultant– pretén oferir els seus textos editats de forma crítica i els seus estudis als especialistes en qualsevol disciplina i al públic en general i contribuir així al coneixement de la medicina veterinària i la cinegètica catalana medieval a fi de que ocupi la plaça que li pertoca com a integrant del patrimoni cultural de la humanitat i de la història de la caça arreu del món, al temps que facilita la possibilitat de salvaguardar aquest aspecte poc conegut del nostre patrimoni particular i en permet la transmissió havent recuperat ja el lloc que li correspon dins de la història d'un art més que mil·lenari.

V. Característiques del treball tal com es presenta

CROSAS (p. 191 i ss.) descriu dues necessitats en l'edició i estudi de les traduccions medievals: (1) disposar d'una edició veritablement crítica, no només fiable, a partir de la col·lecció de tots els manuscrits pertinents o testimonis del text original utilitzat pel traductor; i (2) discriminar els errors i jutjar la conveniència d'esmenar-los, errors que, d'altra banda, ens permeten conèixer les tendències o els recursos i el possible bagatge lingüístic i en l'art de l'arromançador o del redactor que es serveix d'aquella font i/o del copista. Traslladat al nostre material d'estudi, disposar de veritables edicions crítiques publicades ha estat un impediment de primera magnitud en enfrontar-me a traduccions de tractats llatins, el qual podria haver limitat sobre manera els resultats obtinguts: un incompreensible decalatge cronològic existeix entre l'edició del *De falconibus* d'Albert Magne inclòs a l'edició de H. Stadler del *De animalibus libri XXVI* als anys 1916-1920, la del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath editat com *De cura accipitrum* per A.E.H. Swaen en 1937 –amb nova edició bilingüe de B. Van den Abeele dins BURNETT (1998) justificada pel descobriment de quatre manuscrits més– i la de *Dancus rex* i *Guillelmus falconarius* editats per G. Tilander en 1963, i, novament, respecte a la dels *Moamin* editats per GLESSGEN (1996) –recentment completada amb l'edició crítica del *Moamin* a partir de tots els seus manuscrits conservats a la tesi doctoral d'Stefan GEORGES (2004), publicada a GEORGES (2008b), que encara no he pogut consultar– i la publicació promesa de les edicions dels nombrosos tractats llatins objecte de la tesi doctoral de Baudouin Van den Abeele –ABEELE (1991)–, encara avui per publicar. Només l'amabilitat de l'historiador belga m'ha permès compensar aquest buit respecte a l'*Epistola ad Ptolomeum* i la *Doctrina nutritionis accipirum* en proveir-me d'una còpia de la seva edició crítica inèdita d'ambdós tractats llatins continguda a ABEELE (1991),⁴⁹ edició que, segons comunicació personal, espera publicar en un futur proper amb la de les diferents traduccions en vernacle. Tanmateix, en no disposar d'edicions crítiques d'altres tractats llatins, no he pogut explorar altres hipotètics vincles potencials entre la tradició catalana i la llatina, per a la qual calia la consulta *in situ* de l'exemplar d'ABEELE (1991) dipositat a la biblioteca de la Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve), aspecte posposat per a la recerca postdoctoral.

El panorama de les edicions dels clàssics de falconeria hispànics tampoc m'ha facilitat la contrastació: bé siguin traduccions, bé "originals", manquen veritables edicions crítiques publicades de bona part d'aquests tractats. Tant és així que, en els textos d'aquell origen més vinculats a la tradició catalana, la traducció arabocastellana del que la historiografia ha anomenat tradicionalment *Moamín*, amb només dos manuscrits conservats i una tradició textual força coneguda i publicada gairebé de forma completa, segueix sent un exemple paradigmàtic d'aquesta mancança, i el gran clàssic castellà del gènere, el tractat d'Ayala, només disposa d'una edició crítica fins fa poc inèdita gràcies a la tesi doctoral de Delgado Montoto en 1998,⁵⁰ de la qual el Dr. Fradejas m'ha cedit gentilment una còpia imprescindible per a la investigació sobre R² i V –a fer pública durant el període postdoctoral– i que li agraeixo novament. Per a aquesta feina, ofereixo ja la meua col·laboració en l'edició crítica dels tractats castellans, en especial dels de vincles catalans potencials.

Si bé la transcripció diplomàtica de textos medievals és certament legítima i ofereix un indubtable interès filològic, al meu parer aquesta esdevé un primer pas en l'acostament a un text i la tasca de l'editor hauria d'anar més enllà de la còpia fidel

⁴⁹ Aprofito l'avinentsa per agrair-li novament la seva deferència.

⁵⁰ Aquesta mancança s'ha subsanat amb DELGADO.

pròpia de la plasmació del text o de fer-lo llegible, capacitat que se li sobreentén, i gosar esmenar quan calgui, amb el raonament adient. El lector, no sempre tan versat en el text i/o en la temàtica com l'editor, agrairà aquest recolzament. Per tant, no comparteixo el mètode de treball ni els objectius d'aquells investigadors que publiquen els textos del gènere en fer-los llegibles oferint una transcripció, coneixent o no la llengua i sense una edició crítica, i es refugien en la complicació dels préstecs i les dependències dins de la tradició per a defugir explorar-la; considero que les edicions dels tractats han d'oferir veritables edicions crítiques que contemplin tots els manuscrits existents coneguts de cada tractat, arrelant-les, sempre que sigui possible, en la tradició del gènere, a partir de les fonts i de la resta de traduccions, de forma que s'obtingui una visió de conjunt d'aquell tractat i es faciliti un acostament pluridisciplinar que superi l'enfocament reduccionista de la majoria d'edicions. A més, seguint aquesta metodologia s'estableix un enriquidor efecte de retroalimentació pel qual qualsevol edició d'un nou tractat s'incorporaria fàcilment dins del corpus de la tradició del gènere i en catalitzaria l'establiment acurat de la cadena de transmissions interna, atorgant-li, de retruc, una major consistència. Sabem que el volum de feina és molt superior i el nombre de publicacions inferior, però l'interès i la qualitat dels resultats és, de ben segur, més elevat. De fet, l'acumulació d'errors en les successives còpies i traduccions dels tractats fou una de les raons de la desconfiança d'alguns dels autors posteriors, tal com ens indica l'epíleg del *Livre de l'art de fauconnerie et des chiens de chasse* de Guillaume Tardif, obra encomanada per Carles VIII de França i impresa ja el 1492: “[...] n'ay-je peu trouver auteur qui l'ait souffisamment tractée. Et ce qui en a esté escript est en aucunes materes et sans ordre; et icelles encore si corrompues, par l'ignorance et vice des escrivains ou autrement, qu'il les m'a falu verifier par les experts en icelle art et medecins et apothecaires”.⁵¹ L'exemple paradigmàtic al respecte dins de la tradició catalana és Z⁴. Cal, per tant, entendre bé el què s'està editant i tenir en compte el conjunt dels manuscrits del corpus que ens són accessibles a fi de fer tot el possible per evitar afegir errors d'edició a aquesta cadena d'errors i, sempre que diposem d'una base sòlida que ho permeti, esmenar els errors del text.

És ben cert que rara vegada s'arriba a identificar el manuscrit font, és a dir, l'antígraf directe d'un text, sovint perdut, de forma parella al manuscrit original que conté la primera plasmació escrita del trasllat o del tractat original i normalment conservats en còpies manuscrites posteriors amb diferents graus de corrupció i extensió, on no són rars l'acefàlia i el truncament, de manera que no podrem discriminar un error provocat per un antígraf ja erroni si no disposem de l'original i de la font primigènia; per tant, la caracterització de l'arromançador implica, idealment, la identificació prèvia del manuscrit font o bé, quan la primera opció no sigui possible, la màxima acotació possible a partir dels manuscrits conservats i identificats mitjançant l'establiment del seu stemma particular. Recordem, doncs, que treballem amb les peces del trencaclosques conservades, desconeixent la font directa de la majoria dels textos i, per aquesta causa, el possible grau d'alteració durant la transmissió textual, tant per adequació al receptor com per intervencions més o menys afortunades –ampliacions, censures, interpretacions errònies, etc.– dels traductors, copistes, comentaristes i practicants de l'art de la falconeria, però això no implica que puguem obviar els pocs testimonis coneguts perquè només tenir-los tots presents en l'edició maximitza la probabilitat d'acostar-nos al veritable tractat i a la seva evolució.

En el cas d'un arromançament, em sembla que no cal incidir més sobre la necessitat d'identificar el text original o font per afiançar qualsevol especulació sobre la

---

⁵¹ TARDIF, t. II, p. 37.

traducció en qüestió. Alguns dels textos catalans han estat prèviament publicats en edicions o transcripcions que afegeixen no pocs errors d'edició als de traducció i/o còpia presents als manuscrits imputables a la ignorància i/o poca cura dels traductors i, amb major freqüència, dels copistes, tots ells esmenats en la mesura que m'ha estat possible a les edicions crítiques ofertes a partir de les lectures al meu parer correctes i de la tradició en altres llengües i/o d'altres textos catalans, o bé oferint-ne interpretacions adients segons els coneixements mèdics i falconers en cas de no ser possible esmenar sense intervenir de manera excessiva en el text. Aquests han estat part dels objectius en els meus estudis de tots tractats catalans, fins i tot quan existien estudis previs al respecte d'altres investigadors.

A més, cal tenir present que el context de creació, el marc en el qual s'instigà la traducció i els de recepció, és a dir, la inclusió i la transmissió dins la tradició del gènere, són fonamentals per a l'estudi i la comprensió d'un text –per exemple, el significat de l'obra en cada marc específic, la lectura particular en cada context històric, depenent de cada cultura i època– i, per tant, qualsevol anàlisi acotada a un dels tres nivells restarà parcial, fragmentària i, en conseqüència, reduccionista. Partint d'aquesta premissa, un dels objectius del present treball és contribuir al laboriós i profitós establiment de la cadena de fonts i préstecs dins del gènere, en la qual seria convenient que els especialistes uníssim esforços i fonéssim els coneixements existents relatius a les diferents tradicions falconeres, avançant de manera conjunta en una tasca que beneficia el patrimoni cultural de la humanitat.

Amb l'objectiu de facilitar-ne la consulta, a partir d'aquí la versió final d'aquesta tesi doctoral consta de tres parts que, junt amb la introducció anterior i unes succintes conclusions i la bibliografia utilitzada, integren el primer volum: la primera informa del material estudiat i dels mètodes de treball aplicats; la segona aplega els estudis individualitzats del bloc de tractats integrat pels precedents dins de la tradició catalana, finalment prioritzat per a fer-lo públic arran de les raons exposades més amunt; la tercera ofereix la història dels textos, estudi conjunt d'aquest primer bloc de tractats, tot incloent un acostament al seu contingut a partir de l'índex temàtic de les entrades del glossari general, al qual, alhora, es facilita així l'accés. Segueix un segon volum format per les edicions crítiques dels tractats contemplats a la present tesi doctoral i les notes complementàries que, entre altres utilitats, permeten descarregar l'aparell crític de les edicions i verificar les correspondències amb la tradició del gènere. En darrer terme, un tercer volum amb el material lexical aplegat en els tres glossaris per a aquells tractats clou la present tesi doctoral.

Primera Part
MATERIAL I MÈTODES

L'art de la falconeria, en els seus vessants teòric i pràctic, disposa de materials específics per al seu estudi; el primer aspecte ens ha estat transmès mitjançant els tractats conservats i el segon, malgrat detalls indicats en els tractats, en especial en els tardans a Europa, podem estudiar-lo de forma indirecta a partir d'altres gèneres literaris, inventaris *postmortem* i subhastes de béns (manuscrits, material falconer i ocells de caça), la utilització del motiu a les arts figuratives, la documentació d'arxiu (reial, notarial,...), etc. Així, doncs, l'edició crítica i l'estudi dels tractats de falconeria objecte de la present tesi doctoral ens acostarà al coneixement teòric de l'art a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana.

I. Material: Tractats

1. FITXA

Tot i que habitualment la sigla triada per l'editor d'un text correspon a la localització de la biblioteca on es conserva el manuscrit que el conté, aquest criteri hauria comportat un elevat nombre de reiteracions a afegir a la dels textos conservats en el manuscrit –p.e. B¹ i B² per als dos manuscrits de la Universitat de Barcelona o P¹, P², etc., per als textos conservats a la B.N.F. (París) respecte a una de les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum*, els diversos testimonis del receptari París i receptes esparses–, de manera que, malgrat que la meua tria pugui semblar, d'entrada, incoherent, he cercat establir una identificació unívoca que minimitzi aquelles reiteracions per al conjunt dels textos cinegètics catalans medievals; en concret, he adoptat A(rt i –ntoni de Vilaragut), B(esalú), C(ans), F(lors), N(odriment), P(rincesa), R(ocabertí), R(eceptari)P(arís), V(alència) i Z(abálburu). Només indico les edicions anteriors i/o de referència de les fonts, mentre que per a la bibliografia remeto als estudis corresponents dins de la present tesi doctoral o a l'actualització dins de BITECA.

Els tractats recollits al manuscrit Z són representats amb els superíndexs corresponents (1, 2, 4 i 5) segons el seu ordre relatiu intern del manuscrit. Dins d'aquest hi trobem inclòs un tractat de falconeria en vers en llengua occitana –pròpia també de la nostra poesia medieval, en especial de la més reculada– amb un grau considerable de catalanització, el qual correspondria a Z³ i que, degut a la llengua utilitzada, no contemplo dins de la present tesi doctoral centrada en els textos en català.

A = Antoni de Vilaragut [= Antoni de Vilaragut i Visconti (1336-1400)?], segona meitat segle XIV?, [títol regularitzat:] *Tractat de l'art de la caça*.⁵²

Ms. sota segrest judicial a Qatar (2005), sense títol. Al parer de CIFUENTES (2006, p. 153), còpia napolitana de la segona meitat del segle XV segons la fotografia del primer foli present al catàleg de subhasta.

B = Lluís de Besalú, títol desconegut [Llibre de(ls) plaers i (la) doctrina dels ocells, o Llibre dels ocells de caça?], 1458-1476?.

---

⁵² Fins a la consulta del manuscrit, no puc pronunciar-me sobre la validesa de *Libre de Cetreria* indicat pel catàleg de la casa de subhastes. Per contra, la imatge del primer foli oferta al mateix catàleg comporta que *Les malalties dels falcons, com venen e de quina manera venen e de que poseeixen* indicat a GARCIA (2002, p. 100) quedi en entredit fins a l'accés al manuscrit. En relació al personatge, vegeu QUEROL (2013a).

Ms. perdut, de redacció original en català o en italià depenent de l'investigador, conservat⁵³ per les revisions i còpies de Giovanni Pietro Belbasso de Vigevano (Pavia, Llombardia), *Libro de piaceri e doctrina de li uccelli* (o *Libro delli ucelli di rapina*): Brussel·les, Bibl. Royale, ms. 10127, any 1499; Londres, British Library, ms. Add. 25092, entre 1510 i 1533 per a Guillaume de Montmorency; Milà, Bibl. Trivulziana, ms. 2141, any 1510, destinat a Gian Giacomo Trivulzio; Torí, Archivio di Stato, ms. BJ a.VIII.2, any 1503; Torí, Bibl. Reale, ms. Varia 150, s. XVI; traducció francesa parcial a París, B.N.F., ms. fr. 12401, finals s. XV-inicis XVI.⁵⁴

C = [procedència no identificada:] datació indeterminada, segona meitat del s. XIV?, quatre receptes per als cans de cacera.

París, B.N.F., ms. Esp. 216 [Alfons X(I) de Castella, *Libro de la montería*], còpia de finals s. XIV o principis del s. XV –amb 1450-1500 (Gómez Moreno), 1400-1410 (f. 59r- Moure 1983:56) i 1390-1410 (Morel-Fatio) segons BETA manid 1167–, f. 57rv.

F = Anònim, compilació, possible traducció de varies fonts llatines, datació indeterminada, [títol regularitzat:] *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

Barcelona, Bibl. de la Universitat de Barcelona, ms. 68, còpia de mitjan s. XV, ff. 108v-150.

Entre les fonts utilitzades, Adelard de Bath, *De avibus tractatus*, edicions SWAEN i BURNETT (1998), *Doctrina nutritionis accipitrum*, anònima i inèdita, i Albert el Gran, *De animalibus* [llibre XXIII, *De falconibus, asturibus, accipitribus*], amb edició AG.

N = Anònim, traducció 1 de l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum, regem Aegypti, de avibus nobilibus* (o *Epistola ad Ptolomeum*), s. XIII-XIV, [títol regularitzat:] *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (o *Epistola d'Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte*).

París, B.N.F., ms. Esp. 212, còpia de mitjan s. XIV, ff. 109v^b-112^b, *Libre dell nudriment he de la cura dells ocells los quals se pertanyen ha cassa* (o *Pístola <d'>Àquila, Símacus e Theodosus a Tolomeu, emperador de Egipte*).

Edicions catalanes: RIGAULT (1612), FARAUDO (1910), GRIERA (1913), GARCIA (1975), LUPIS-PANUNZIO (1987).

P = Anònim, probable traducció arabocatalana, datació indeterminada, [títol regularitzat:] *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*.

Barcelona, Bibl. de la Universitat de Barcelona, ms. 102, còpia de mitjan s. XV, [amb addicions de la segona meitat s. XV], ff. 25v-41v, sense títol original (“*Tratado de melesina para todas aves de casa*”).

---

⁵³ Les mancances en la catalogació de la tradició italiana obliguen a certa prudència en relació a la pèrdua de la versió circulant de l'obra de Lluís de Besalú anterior a les còpies de Belbasso o la utilització per part d'aquest.

⁵⁴ ABEELE (2002, pp. 230-32), on s'ofereixen les referències dels catàlegs utilitzats.

- R¹ = (1) Felip Dalmau de Rocabertí i de Montcada, o Felip Dalmau I (1342-1392), vescomte de Rocabertí, anys 1387-1392.⁵⁵ (2) La meua segona opció de contextualització (autor, promotor, dedicatari i datació), preferible a la primera, serà feta pública durant la recerca postdoctoral. [títol regularitzat:] *Llibre de cetreria*.
 Barcelona, Col·lecció particular de Joan Pau Par Ragull [1993], còpia napolitana? de finals del s. XV, ff. 1-12, *Libre de cetreria*.
 Edició facsímil: PAR.
- R² = Anònim (algunes opcions d'autoria seran ofertes junt amb la segona opció de contextualització de R¹), compilació, la datació serà oferta junt amb la segona opció de contextualització de R¹, [títol regularitzat:] *Tractat del rei Artús per a l'art de la caça*.
 Barcelona, Col·lecció particular de Joan Pau Par Ragull [1993], còpia napolitana? de finals del s. XV, ff. 12v-26, *Aquest present tractat comensa, lo qual féu lo rey Artús, de bona memòria, per l'art de la casa*.
 Edició facsímil: PAR.
- RP = Anònim, compilació, receptari multilingüe (llatí, napolità i català), Nàpols, tercer terç del s. XV, [títol regularitzat:] *Receptari París*. Inclou tres receptes catalanes, (1) “Espanyolet”, 25 de desembre de 1467, [títol regularitzat:] *Medicina de sanar càncer de falcó* (“Medicina de sanare cancer de falcone”), (2) mossèn Pasqual [Diaz Garlon, comte d'Alife?], 21 d'abril de 1468, *Recepta de sanar càncer*, i (3) Maties Mercader, ardiaca de València, 25 de desembre de 1474, [títol regularitzat:] *Per càncer o gormicis de les orelles* (“Per càncer o gormices de les orelles”).
 París, B.N.F., mss. ital. 454, darrer terç s. XV, ff. 46v-47v; ital. 457, darrer terç s. XV, ff. 9v-19v (moderna)/3v-4v (antiga); ital. 928, darrer terç s. XV, ff. 12-13; ital. 939, darrer terç s. XV, ff. 4v-5v i 11.
 Edició: LUPIS-PANUNZIO (1986) i (1992), pp. 91-137.
- V = Anònim [Felipe de Urries?], compilació, català/valencià o traducció de l'aragonès?, datació indeterminada, [títol regularitzat:] *Llibre de caça o Llibre d'animals de caçar*.
 València, Bibl. General i Històrica de la Universitat de València, ms. 505, còpia valenciana (amb aragonesismes) de finals del s. XV o primers anys del XVI, ff. 5-90v, *Libre de caça o Libre de animals de casar*.
 Edició: GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA.
- Z¹ = Anònim, *Dancus rex*. Traducció, s. XIII-XIV: [títol regularitzat:] *Llibre del rei Dancus*.
 Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, ms. vitrina (0-3/0-4?), segona meitat s. XIV, ff. 1^a-5^v^b, *Libre del rey Dancus*.
 Edició llatina: TILANDER (1963).
 Edició catalana: GARCIA (1999).
 Edició facsímil: FRADEJAS-GARCIA-ABEELE.

⁵⁵ Vegeu QUEROL (2004) i, en relació al personatge, QUEROL (2013b).

Z² = Anònim, *Guillelmus falconarius*. Traducció, s. XIII-XIV: [títol regularitzat:] *Llibret del mestre falconer*.

Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, ms. vitrina (0-3/0-4?), segona meitat s. XIV, ff. 5v^b-8^b, *Libell de maestre falchoner*.

Edició llatina: TILANDER (1963).

Edició catalana: GARCIA (1999).

Edició facsímil: FRADEJAS-GARCIA-ABEELE.

Z⁴ = Anònim, text sorgit per corrupció durant el procés de transmissió d'una traducció catalana de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservada en còpia a Z⁵, s. XIII-XIV. Pretesa nota sobre medicaments simples útils en terapèutica de falconeria, [títol regularitzat:] *Aquestes són les herbes de les cures* (o *Herbes de les cures*).

Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, ms. vitrina (0-3/0-4?) , segona meitat s. XIV, ff. 11v^b-12^a, *Aquestes són les erbes de les cures*.

Edició catalana: GARCIA (2002).

Edició facsímil: FRADEJAS-GARCIA-ABEELE.

Z⁵ = Anònim, traducció 2 de l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum, regem Ægypti, de avibus nobilibus* (o *Epistola ad Ptolomeum*), s. XIII-XIV, [títol regularitzat:] *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (o *Epistola d'Aquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte*).

Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, ms. vitrina (0-3/0-4?), segona meitat s. XIV, ff. 12^a-15^b, sense títol conservat.

Edició catalana: PICCAT.

Edició facsímil: FRADEJAS-GARCIA-ABEELE.

[autor, obra i datació desconeguts] [títol regularitzat:] *Malalties dels ocells*.

Ms. inclòs al llibre de registre de manuscrits ingressats a la Biblioteca de Catalunya durant la guerra civil espanyola (1936-1939) i després retornats als seus propietaris. En concret, aquest volum hi fou ingressat el 18 de febrer de 1937 amb el número de registre 1798, procedent de la biblioteca del marquès de Barberà, essent-li atorgats la datació del segle XV i el format d'octau, i la darrera notícia d'ell és que fou retornat el 18 de maig de 1940, al mateix temps que tots els manuscrits que havien entrat de la col·lecció particular del marquès de Barberà i de la Manresana,⁵⁶ actualment a Vilassar de Dalt. Arran de la datació, sembla que cal considerar-lo un receptari de falconeria, amb “de caça” implícit, de redacció en català.

2. TAULA

Com a complement a les fitxes anteriors i a fi de copsar de forma més visual un acostament ràpid al conjunt dels manuscrits que contenen aquests textos, ofereixo una taula a partir de la informació aplegada a BITECA

⁵⁶ Agraeixo a Anna Gudayol, cap de la secció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, l'atenció dispensada a la meua consulta en haver-me facilitat tota la informació que consta al respecte en aquell llibre de registre, en el mateix ordre i disposició:

1937/18/II	1798	8au	Malalties dels ocells	s. XV	Marquès de Barberà	Devuelto en 18/V/1940
------------	------	-----	-----------------------	-------	--------------------	-----------------------

(<http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/proleg.html>, darrera consulta 20 d'abril de 2009), en la qual a penes introdueixo esmenes. Per tant, no entro aquí en la seva crítica detallada, per a la qual caldrà acudir a l'estudi de cadascun dels tractats. Tampoc reproduïxo la bibliografia indicada a BITECA.

Per a la descripció codicològica dels manuscrits llatins que contenen el *Receptari París*, vegeu LUPIS (1975, pp. 24-27) i LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 91-93).

sigla	A	C	F	N	P	R	V	Z
manid	2656	2399	1194	1086	1806	2255	1188	2254
ms.	desconeguda (biblioteca privada) (11-VI-26?)	París: Nationale- Richelieu, esp. 216 (<i>olim</i> anc. fons 7814, Class. de 1860, n. 216).	Barcelona: Universitària, 68 (anterior 21-2- 19; 2-2-19)	París: Nationale- Richelieu, esp. 212 (<i>olim</i> anc. fons, 7249; B. R. II, 863).	Barcelona: Universitària, 102 (ant. 21-4- 29).	Barcelona: Joan Pau Par Ragull?	València: Universitària 505 (<i>olim</i> 866; G. C. 1295).	Madrid: Zabálburu, Vitrina (ant. O- 4)
títol	<i>Libre de Cetreria</i>	(gravat en lletres daurades sobre un teixell vermell): <i>LIVRE / DELCH[A][?] / EN ESPA.</i>	(al teixell): <i>DIES / FOLS [sic] DE LES / MEDICINES</i>	(al teixell): <i>CHIRURG / ET / MEDICINA;</i> (al f. 1r): <i>chirurgia & medicina de gli huomenj, caually & falconi;</i> (al f. A, text capgirat): <i>Espaignol / la Cyrugia de homini caualli & falconi in lingua catalana.</i>			(a la coberta de pergamí, escrit a ploma al marge superior, amb un “4” a ploma sobre el primer títol): <i>Libre de caça;</i> (<i>;</i>): <i>Libre de ani- / mals de casar</i>	(al teixell i al peu del llom sobre pell vermella): <i>CODICE // M.S</i>
datació	Copiat 1401 - 1500	Copiat 1450 - 1500	València, copiat 1450-1500 (R. Grewe)	Copiat 1350 - 1400 (Bohigas i Riera); 1340 - 1360 (Lola Badia); 1401 - 1450 (Panunzio);	Copiat 1401 - 1410 (cos del manuscrit); 1450-1500 ca. (anotacions del f. 25 ^v).	Nàpols?, copiat 1490 - 1525?	Copiat 1401 - 1500	Copiat 1337- 1498 (Gutiérrez de Vega i Uhağón servint-se de les filigranes); 1401-1500

				1401 - 1500 (ff. 124 ^v -125).				(catàleg).
format	quart	foli	foli	foli	quart	quart	foli	foli
foliació	64	105 III + 1-99 + III	268 IV + 1-259 + V	252 I + 1 + + i-cxxiiii + + cxxv + I	46 III + 1-41 + II (folis de guarda mod.)	27 I + 26	93 1 + 4-95 + I	21 II + 1 + 1-15 + + 1 + II
col·lació		primera part (ff. 1-58) de mal identificar; segona part (ff. 59-90) 1 ⁸ 2 ^{4/3} 3 ⁸ 4 ⁶ 5 ⁴ 6 ^{2/3}	1-9 ⁸ 10 ^{4/4+1} 11-20 ⁸ 21 ¹⁰ 22 ⁶ 23 ¹⁰ 24 ⁶ 25 ¹⁰ 26 ⁶ 27 ¹⁰ 28 ⁶ 29-32 ⁸ 33 ⁴	1-9 ¹² 10 ¹⁰ 11 ⁸	1-2 ¹⁰ 3 ^{4/2} 4 ¹⁴ 5 ¹	no es pot reconstruir des del facsímil	1-6 ¹⁶	1 ¹⁰ 2 ⁷ o [c] ¹⁰ d ⁷
reclams		Horitzontals centrats i sense decorar; al marge inferior dret, restes de signatures de quadern alfanumèriques en tinta vermella ai-av.	Sense els quaderns 1-2, 4-5, 7, 9, 12-19, 21-33. Horitzontals al 3, 6 i 20. Intern al 5, 8, 18, 21, 22, 25-26, 28-29 i 32, alguns situats molt a prop del prelc i no coincideixen amb el final del quadern. Sense senyals de signatures de quadern	Horitzontals centrats al peu de la segona columna els quaderns 1-3 i 7; centrats amb decoració en tinta vermella al 4 i 5; sense decoració al 9 i 10; de la mateixa factura que el primer tipus, però arrenjerat amb el marge interior de la segona columna al 6; al	Horitzontals centrats als quaderns 1-2; el 3, fi de la primera unitat codicològica, no té reclam careren en blanc els folis a partir del 24 ^v ; la resta sense reclam.	Sense	Sense reclams ni signatures de quadern	Centrats al marge inferior dret i restes de signatures de quadern alfanumèriques al segon quadern d i, d ii, etc.

				peu de la segona columna, reclam doble al 8; signatures a la primera part de cada quadern “i...vi” en vermell o “a...f” en negre.				
número de línies per pàgina		27	31 (f. 15)	50 (f. 3 ^{ra})	24 (f. 2)	15 (f. 2)	27 (f. 5)	29 (f. 1 ^{rb})
columnes			Dues a taula (ff. 7-11)	Dues (ff. 1-124r) Una (ff. cxxiii ^v -cxxx ^v).				Dues
lletra		gòtica (o semigòtica molt acurada) (ff. 2-57 ^v); gòtica cursiva amb influència de la cortesana amb força abreviatures.	gòtico-humanística Dues mans, mà A a ff. 1-11 ^v , 49-72 ^v , 139-148 ^v , 151-156 ^v , 162-167 ^v i 171-182 ^v	gòtica llibraria de bona factura, de la segona meitat del s. XIV (ff. 1-124r); cursiva s. XV per a la resta.	gòtica rodona (llibraria) de començaments s. XV als ff. 1-24; gòtica cursiva, també del s. XV	cursiva humanística italiana, molt uniforme i regular	diverses mans: semigòtiques cursives, dextrogires, molt personals	gòtica llibraria als tres primers textos; una altra mà més cursiva al darrer (i la nota)
Mides (mm.) full	215 x 152	296 x 216 (f. 11)	285 x 206 (f. 15)	345 x 245 (f. 3)	216 x 153 (f. 2)	187 x 130	314 x 215 (f. 5)	280 x 210 (f. 1)
caixa		205 x 152	175 x 101	255 x 177 Col. 255 x 80 (f. 3 ^{ra}) 255/256 x 176 Col. 255/256 x	140 x 102 (f. 2) 145 x 105 (f. 28)	145 x 90	237 x 160	212 x 157 Col. 212 x 72 (f. 1r)

				83/79 (f. 57)				
material	paper	paper	paper	pergamí	paper	paper	paper	paper
marca d'aigua		àliga amb aureola (evangelista) al f. 1; arc tensat amb fletxa als ff. 2-58, semblant a Briquet 783, Pisa: 1358-59; corn de caça als ff. 59-99, semblant a Briquet 7682, Florència: 1413; flor de lis als folis de guardes.	lletra "M" amb creu (f. 1), semblant a Briquet 8352, Florenzia: 1391-96, Savioe: 1404-07, Prague: 1411, Dijon: 1416, Suze: 1421-23 i Briquet 8353, Lyon: 1414-28, Montluel: 1414, Bourg: 1415, Genova: 1421-48, Florenzia: 1442-45; carro de dues rodes (al f. 11). espècie de trompeta (als ff. 15-40), molt present a tot el volum, especialment en els folis transcrits per la		mà amb croissant a la primera obra, muntanya de tres cims dins d'un cercle amb antena i creu a la segona obra. La primera, Briquet 11254 (mà amb mitja lluna de puntes avall): Grenoble, 1422-24; Perpinyà, 1437; Constança, 1445; Provença, 1449. Altra similar 11852 (muntanya de tres cims dins de cercle i creu): Dijon, 1376?; Tabellionage, 1376-85. Var. ident.: Paris, 1388; Autun,	desconeixem la filigrana per oferir les dades a partir del facsímil	estel de cinc puntes, mà amb flor. No es corresponen amb cap de les documentades a Briquet.	campana (f. 9), Briquet 402, Grenoble: 1345, var. Perpinyà, Bologna, Venezia, Parma i Udine entre 1345-76, especialment entre 1345-55.

			<p>segona mà; semblant a Briquet 15984, Genova: 1464, var. Arles: 1466; roda del martiri de santa Caterina (al f. 89 i ss.), semblant a Briquet 13245, Arc-sur-Tille: 1431, var. Piamonte: 1443 i Briquet 13267, Avignon: 1430, Köln: 1430, Grenoble: 1434.</p>		<p>1389; Namur, 1396; Brunswick, 1415....</p>			
justificació		<p>primera línia trepitjada, pauta a punta de plom, amb quatre perforacions visibles als angles de la caixa</p>	<p>punta seca, amb quatre perforacions rodones als marges; primera línia escrita</p>	<p>mina de grafit marronós, amb línies de guia per als renglons, primera línia en blanc i perforacions rectes assenyalant les línies bàsiques de justificació, fora de la caixa</p>	<p>1ª unitat: justificació a punta seca delimitada per quatre perforacions rodones als angles de la caixa, amb la primera línia escrita; 2ª unitat afegida segurament per</p>	<p>considerem escrita la primera línia; dades incertes en procedir d'un facsimil</p>	<p>pauta tabeliònica, considerem la primera línia escrita, sense restes de perforacions</p>	<p>mina de plom, amb senyals de vuit perforacions inclinades a prop dels marges i la primera línia de la caixa escrita</p>

					la mà que va aprofitar els folis en blanc del final, sembla també pautada a punta seca, però gairebé no es veu, considerarem com escrita la primera línia.			
decoració		els calderons, la primera lletra i les altres més petites alternen el blau i el vermell; la primera lletra és bipartida, amb decoració afilegranada amb els dos colors; les demés, en color complementari, vermell o lila (marronós)	caplletres en vermell als ff. 139-168 (fol. mod.) i a la part de la mà de mòdul més petit; als f. 12 i 103 hi ha un zodíac dibuixat, al f. 90 una mà i al f. 100 ^v un cos humà amb els signes del zodíac que regeixen les parts del cos, amb una gran taca de tinta als genitals; taules als ff. 100-103	caplletres decorades en blau i vermell, amb filigranes en color de contrast i petites orles (f. 1), també els calderons són en blau i vermell, les rúbriques en vermell (als marges són visibles les indicacions per al rubricador) i algunes lletres duen tocs de color	a la primera part (ff. 1-24) el copista va deixar l'espai corresponent a les caplletres de la dedicatòria, l'inici de l'obra i dels capítols, indicant-les als marges amb lletretes i aquestes es realitzaren; a la segona part (ff. 25-41), no hi ha cap mena de decoració	sense decoració, les inicials de paràgraf són de mida una mica més gran que el cos del text	sense	tocs en algunes lletres en vermell; caplletres afilegranades que alternen vermell i blau, el mateix que els calderons

condició	algunes pàgines deteriorades; els primers folis més afectats, però no hi manca text. Són en blanc els set darrers folis	dividit en dues parts clarament diferenciades (I: 1-58, II: 59-90). Té diverses numeracions, una moderna que va del 1-90, una altra amb errors ratllada, i una altra en xifres romanes a la primera part del manuscrit i encara una altra, en xifres romanes, per a la segona part del manuscrit. Sembla que falten els dos primers folis de la segona part (Querol: correspondrien a la segona part del segon quadern i a la primera del sisè). Els tres folis inicials sense numeració i el quart foli (aquest numerat) són en	en blanc ff. 6 ^v , 12 ^v , 45 ^v -47, 150 ^v , 170 ^v -171 ^v i 184 ^v . Numeració en xifres romanes, no visible a tots els folis per estar tallada; salta el ccii, repeteix el xlviiii i erra la desena clxxxx per clxxx; per a alguns quaderns romanen dubtes en l'estructura que BITECA proposa per no poder-se comprovar bé la disposició dels folis	bon estat, reforços de paper als fons de quadern	a la primera part eren en blanc els folis a partir del 24 ^v , com ho és encara el f. 25 ^r , i van ser aprofitats per una escriptura posterior; encara el f. 41, que no havia estat del tot omplert, fou reprofitat més tard per afegir altres textos. Paper en mal estat per efecte dels insectes i de la humitat, que afecta especialment el marge inferior, però rarament el text, que es pot llegir gairebé íntegrament. El volum ha estat restaurat. Al final del llibre, quan es va	amb taques de brutícia o humitat, potser restaurat; verso del darrer foli en blanc al facsímil; sense foliació antiga	acèfal i incomplet (dels quatre darrers folis i la guarda final només resta un bocí, cosa que afecta la lectura del text, on no es llegeix pràcticament cap línia completa); tinta corrosiva, hi ha pàgines on es fa difícil llegir el text. Foliació antiga a ploma en xifres aràbigues	totes les guardes són en blanc, en excel·lent estat de conservació; volum foliat modernament a llapis en xifres aràbigues
----------	---	--	--	--	--	---	--	---

		blanc, com també un quadern sencer al final del manuscrit. Marges tacats per la humitat; paper afectat per la corrosió de la tinta. Els fulls de guarda anteriors i posteriors són contemporanis de la relligadura. Són en blanc, a més dels de guarda, els ff. 1 (amb alguna anotació), 57 i del 90 ^v al final.			redactar el catàleg, hi havia un foli en blanc sense numerar, que avui ja no hi és.			
relligadura	del s. XIX, ferros amb daurats, supra-libros de la Biblioteca Salvà, amb nervis decorats	pell clara sobre fusta, amb cinc nervis, filets daurats, daurats als entrenervis i a les cantoneres; al centre dels plans superlibris gravat amb l'escut reial: centre amb tres flors de lis, doble Toison amb corona	en pergamí	pell vermella sobre cartó amb daurats, llom deteriorat, amb les armes de Louis XIV als plans, havia tingut els talls daurats, llom de sis nervis amb flors de lis als entrenervis.	moderna, en pergamí. Quan es va fer el catàleg les cobertes eren dues escriptures de pergamí de 11-6-1421 i de 17-1-1338 respectivament (documents notariais)		antiga en pergamí amb forats d'haver portat cordes per tancar el volum. Etiqueta enganxada al marge inferior del llom amb la signatura actual. Pergamí	moderna, en cartó i tela beige amb el teixell de pell vermella.

		i tot envoltat per una cinta en espiral amb motius vegetals (95 x 75 mm)					enfosquit i tacat (angle inferior dret)	
Propietari(s) anterior(s)	Pere Salvà i Mallén (llibreter); Ricardo Heredia y Livermore (comte de Benahavis, ex-libris); Henri Gallice (ex-libris); Marcel Jeanson (ms. 124, ex-libris); París: Emmanuel de Broglie. Cabinet Revel (professional que posà el llibre a la venda).	París: Bibliothèqu Royale (segell en tinta vermella al f. 90: "BIBLIOTHECAE REGIAE").	Mossèn Pere Miquel Carbonell i de Soler (nota de la seva mà i el catàleg suggereix que a ell correspon la taula parcial de mà posterior del f. 4 preliminar), 1517; Barcelona: Convent de santa Caterina, on el va veure el prevere Jaume Villanueva i Astengo.	Barcelona: Casa reial (Riera); Nàpols: Biblioteca dels reis; Blois: Bibliothèqu (<i>Inventaire</i> de 1544)		C. F. G. R. Schwerdt (ex-libris al verso probablement del primer foli); Londres: Sotheby & Co., 1951; Josep Porter i Rovira (llibreter) (el comprà per encàrrec del bibliòfil barceloní), 1951; Joan Pau Par, 1951.	Vicente Hernández Máñez (segell estampat al f. 4: "Legado por D. Vicente Hernández a la Biblioteca de la Universidad Literaria de Valencia").	Enrique de Leguina y Vidal (bibliòfil), 1877 <i>a quo</i> - 1888 <i>ad quem</i> ; José López de Ayala, 1888 <i>a quo</i> .
notes	Manuscrit que es tenia per perdut, fou adquirit per un	Factici. ¿A la primera guarda, a tinta vermella: "Volume	Anotacions marginals en llatí i català Proves de ploma	El pergamí està disposat carn-pèl-pèl-carn. Als ff. 124v-125v hi	Factici. Al f. 25 ^v es copien tres textos de mans i factures	Es troba en una biblioteca privada de difícil accés. El	Els primers folis havien de dur la taula.	Miscel·lani.

	<p>particular a París el 16 de gener de 2003 en subhasta; segons manid 1188, actualment es troba a l'Arabia Saudita. La casa de subhastes el presentava com únic testimoni de l'obra conservat, donant per fet que conté una obra diferent que la conservada al ms. de València.</p>	<p>de 90 Feuilletts, 29 Janvier 1876.”?</p>	<p>al verso del darrer foli</p>	<p>ha diverses receptes, que ocupen tot el foli, escrites sense respectar les caixes. Als marges del f. lxx^v el copista ha afegit un text extens que s'havia oblidat, segons anuncia una nota de crida.</p>	<p>diverses, però que no formen part de l'obra que comença al foli següent: 1.- Una prova de ploma “Al molt amat e de mi car frare...”; 2.- El que sembla la dedicatòria d'un tractat castellà de falconeria “Muy alta e muy poderosa prinsesa mi senyora ... ponerse en cosa tan peligrosa” y 3.- Una estrofa de 9 versos en castellà “Entre las hotras soys vos... entre las hotras diversas”, cobla glossada per Pere Torroella en castellà al</p>	<p>facsimil no reproduceix el primer foli que és en blanc.</p>		
--	--	---	---------------------------------	--	---	--	--	--

					cançoner NH2. La diferència de preparació del suport entre la primera i la segona part del manuscrit ens fa pensar que el volum va ser pensat en un principi per contenir només la primera obra, deixant la resta dels folis en blanc, aprofitats després per copiar-hi les receptes de falconeria.			
texts	<u>ff. 1-57</u> : Antoni de Vilaragut, <i>Tractat de l'art de la caça</i> . 1350 - 1400.	Ofereixo només els catalans; per a la resta dels textos i alternatives en la descripció, vegeu BETA manid 1167 i BITAGAP manid 1652. <u>ff. 57rv</u> : Receptes en català, 1401 –	<u>ff. 1-6 (fol. mod.)</u> : Anselm Turmeda, <i>Llibre de bons amonestaments</i> . 1398-04. <u>ff. 7-69^v (fol. mod.)</u> / <u>ff. viij-lxxiiij (fol. ant.)</u> Manuel Dies de	<u>ff. 1^r-93^v^a</u> (segons l'índex): <u>ff. 1^r-89^v^b</u> (Cifuentes): Teodorico Borgognoni di Lucca? (H. Sharrer); Theodoricus?; <i>De chirurgia</i> ,	<u>ff. 1-24^v</u> : Antoni Canals (OP), arromançament català de <i>Scipió i Anibal</i> . Dedicatari Alfons I (Comte de Dènia) 1399 a quo? (Riquer) o Alfons II (Duc	<u>ff. 1-12</u> : Segons la primera opció de contextualització (la segona, preferible, serà feta pública durant el període postdoctoral), Felip Dalmau I	<u>ff. 4-95</u> : Anònim?, Felipe de Urríes (Querol)?, <i>Llibre de caça</i> . 1450? - 1500?. S'ha suggerit identificar aquesta obra	<u>ff. 1ra-5vb</u> : Anònim, <i>Llibre de falconeria del rei Dancus</i> (ed. Garcia Sempere), arromançament del <i>Dancus Rex</i> . En català,

		<p>1500. f. 57: Anònim, <i>Recepta per treure ronya</i>; Anònim, <i>Recepta: sagnia i unguent</i>. f. 57^v: Anònim, <i>Recepta per guarir ca que haja fichs en lo membre</i>; Petrus Aponensis (de Abano) Paduanus, <i>Recepta per fer unguent per a ronya</i>. Traductor Anònim.</p>	<p>Calataiud, <i>Llibre dels cavalls o Manescalía</i>. 1430 - 1460 ca. Basat en la <i>Mascalcia</i> de Lorenzo Rusio (a. 1342) (Faraudo) i el <i>Libro de los caballos</i> (segona meitat s. XIII). ff. 70-89 (fol. mod.) / ff. lxxv-lxxxiiij (fol. ant.); Manuel Dies de Calataiud, <i>Tractat de les mules o Llibre de les mules</i>. Regne de Nàpols 1430 ca. - 1450 (Faraudo). ff. 89-102^v (fol. mod.) / ff. lxxxiiij-cviii (fol. ant.); Anònim, <i>Tractat</i></p>	<p>títol traduït <i>Llibre de cirurgia</i>. Llengua original llatí, 1302 - 1304 (Cifuentes); 1264 <i>a quo</i> - 1279-03-24 <i>ad quem</i> (data de mort del dedicatari); 1298 <i>ad quem</i> (data de mort del dedicatari); Dedicatari Pere d'Albalat (Bisbe de Lleida); Traductor Guillem Corretger (cirurgià). Notes: aquesta seria l'única obra atribuïble realment a Teodoric segons Karl. Samsó en parla de dues traduccions</p>	<p>de Gandia) 1407 a quo? (Riquer). Segons la dedicatòria “[a]l molt alt senyor lo senyor don alfonso duch de Gandia”, sembla més probable el segon. Llevat l'epíleg, és traducció de Francesco Petrarca, <i>Africa</i>, 1343 ca. ff. 26-41: Anònim, títol segons BITECA <i>Guia veterinària de falconeria</i>. En català i llatí, 1350? - 1400? f. 41-41^v: Receptes anònimes per a ocells de caça en català, 1450? - 1500?. La resta del foli que restà en blanc fou</p>	<p>de Rocabertí, <i>Llibre de cetreria</i>. 1490? - 1510? Dedicatari Jaume d'Aragó (Cardenal de València); (escrit a pres de) don Pedro Dessa. ff. 12^v-26: Anònim?, <i>Tractat de falconeria que feu lo rey Artús</i>. 1490? - 1510? Atribuït al rei Artús (rúbrica).</p>	<p>amb Antoni de Vilaragut, <i>Tractat de l'art de la caça</i>, 1350 – 1400, segons sembla per error. Sobre la identificació de l'obra, el dubte procedeix de Gutiérrez del Caño qui en el seu catàleg de manuscrits de la Biblioteca de la Universitat de València es pregunta si serà el manuscrit que cita Salvà en la seva biblioteca.</p>	<p>1380? - 1400?, llengua original llatí, 1140? - 1160?, Sicília; traductor anònim. ff. 5vb-8rb: Anònim, <i>Llibre del mestre falconer</i>, arromançament del <i>Guillelmus falconarius</i>. Traductor anònim. ff. 8rb-11vb: Anònim, <i>Quandombri Déu sa criatura</i>. Català?, 1498 <i>ad quem</i>. ff. 11vb-12ra: Anònim, <i>Nota sobre simples mèdics vegetals</i>. [inc. <i>Aquestes són les herbes de les</i></p>
--	--	---	--	--	--	--	--	---

			<p><i>de tot lo cos de la lluna</i> o <i>Comte de la lluna</i> (Santanach; <i>Llunari de Barcelona</i>). ff. 103^v-108 (fol. mod.)/ff. cviii^v-cxiii^v (fol. ant.): Ferran I, <i>Capítols de l'orde de la Gerra i del Grifó o de l'Assutzena</i> (Santanach) o <i>Estatuts del princep Ferran per a celebrar la festa de l'Assumpció</i>. 1403-08-25. Copiades per Pere Ferrandi. Al final es fa esment a una butlla atorgada per Benedictus XIII (Antipapa). Segueixen</p>	<p>catalanes. Segons Lluís Cifuentes, el metge Bernat de Barriac va revisar aquest text. Notes: traducció precedida d'un pròleg del traductor, dividida en quatre llibres. Davant de cada llibre es copien les rúbriques dels capítols i als marges hi ha frases o fragments afegits. Són en blanc els ff. 40^r^b i 40^v^a; al f. 40^v^b van les rúbriques del llibre següent. Segons Cifuentes, la part final del quart llibre, que correspon als</p>	<p>profitada per copiar sis receptes més, obra d'una mà menys acurada i molt més cursiva. f. 41: <i>Recepta per ocell que sia cascat</i> i <i>Recepta per ocell que haja aigua al cap</i>. f. 41^v: <i>Recepta per pantax</i>, <i>Altra recepta per pantax</i>, <i>Recepta per quan l'ocell té la mà inflada per un cop</i> i <i>Altra recepta per infladura</i>.</p>			<p><i>cures</i>] ff. 12ra-15^{tb}: Anònim, <i>Pístola a Tolomeu Emperador d'Egipte</i> o <i>Llibre del nudriment i de la cura dels ocells de casa</i>, arromançament de <i>Epistola Aquilae Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum regem Aegypti de avibus nobilibus</i>. Arab amb intermediari llatí? 1150? - 1240 <i>ad quem</i> (data en que la resumí i integrà en la seva obra Tomàs de Cantimpré).</p>
--	--	--	---	--	---	--	--	---

			<p>algunes oracions; al f. 107^v hi ha quatre línies i una paraula del text esborrades pel mateix copista. ff. 108^v-150 (fol. mod.)/ff. cxiii^v-clv (fol. ant.): Anònim, <i>Llibre dels aucels de caça</i>. 1440? - 1460?</p> <p>El text duu dos pròlegs; al f. 111 comença un “Capitol primer qui parla del esperuer”, al f. 139 comença un altre “Capitol primer per falco costibat de ventrel”. ff. 151-170 (fol. mod.)/ff. clvi-clxxvi (fol. ant.): Anònim, <i>Flos de receptes</i></p>	<p>ulls, seria una obra independent. ff. 89^v^b-93^v^a (?). <u>Cifuentes</u>): Anònim, <i>Llibre de la cura dels ulls</i>. Original llatí, 1340? - 1360?. Traductor Guillem Corretger (cirurgià) o anònim</p> <p>[Cifuentes pensa que la traducció no pertany a G. Corretger (cosa que la situaria ca. 1302-1304), sinó que fou elaborada a mitjans s. XIV per un traductor desconegut]. ff. 93^v^a-109^v^a: <i>Tractat de manescalia</i>, arromançament</p>				<p>Traductor anònim; La traducció de l'àrab al llatí, segons la rúbrica, la va fer Galièn de Cremona (metge). BITECA indica aquí les cites del ms. N en lloc de les específiques de Z per a aquest tractat. Fradejas Rueda assenyala les diverses propostes per a la datació de l'original, que van des de considerar-lo obra del s. XII (Hermann Werth), del s. XIII (Georg Sarton, tot i atribuïnt-la a</p>
--	--	--	--	--	--	--	--	---

			<p>o <i>Flos de veritat</i>; (títol f. 7) <i>Libre de les dones qui tracta de banys e escubes e paladors e de la balesa de la cara e d'altres pertides del cos</i>; <i>Flos de les medicines</i>. 1375? - 1400? Traductor anònim. Segons Moll és traducció d'un tractat d'higiene de Salern. ff. 172-184 (fol. mod.)/ff. clxxxxiiij-clxxxxvj (fol. ant.): Anònim, <i>Llibre de totes maneres de confits</i>. 1400 - 1410. Al f. 171^v - originàriament</p>	<p>del <i>De medicina equorum</i> de Jordanus Rufus de Calabria. 1301? – 1400?, d'original llatí, 1250 <i>a quo</i> - 1254 (dedicatòria a B.N.P., lat. 5503, f. 53): “domini imperatoris Frederici sacre memorie recolende”. Traductor anònim; Dedicatari Frederic II (Rei de Sicília). Poulle-Drieux esmenta dues còpies (B.N.P., esp. 212 i Montserrat 789 - amb dues versions, una traduïda al s. XIV i una altra</p>				<p>Theodorico Borgognoni) com la opinió de Antonio Lupis i Saverio Panunzio, que la consideren antiga, però sense precisar-ne una data.</p>
--	--	--	--	--	--	--	--	---

			<p>en blanc- una mà posterior ha transcrit l'incipit del pròleg de l'obra: "Assi Comensa lo Quart livre de totes maneres de conffits (...) que hom deu ssaber e ffer entendre". ff. 185-258^v (fol. mod.)/ff. clxxxvij-cclxxj^v (fol. ant.): Anònim, <i>Llibre de sant Soví o Tractat de cuina. o Libre de totes maneres de potatges de menjar</i>, 1324? (el Ms de València diu que fou fet en "mill e xxiiii" que segons l'editor és una errada per 1324). Compilador</p>	<p>al s. XV-). Duu afegits marginals de mà del copista, per incorporar text oblidat; hi ha discrepàncies sobre l'obra que es conté en aquest Ms. ff. 109^v-112^r^b: Anònim, <i>Llibre del nudriment i de la cura dels ocells de casa</i>, (variant Garcia Ballester o Lupis-Panunzio? <i>Pístola a Tolomeu Emperador d'Egipte</i>), arromançament català de l'<i>Epistola Aquilae Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum regem Aegypti de avibus</i></p>				
--	--	--	--	---	--	--	--	--

			<p>anònim; Revisor Pere Felip (Abat d' Anglaterra) Segons l'editor fou redactat originalment en català. Es la mateixa obra que copia el Ms. de València, però en una versió més extensa. Consta d'un pròleg i 220 capítols numerats.</p> <p><u>f. 258^v</u>. Anònim, <i>Recepta per fer pòlvora de duc</i>. 1450? - 1500?.</p> <p><u>f. 259</u>. Anònim, <i>Recepta per fer vi d'Hipocràs</i>. CATALA`, 1450 [?] - 1500 [?].</p> <p>Al verso del darrer foli hi ha un ensalm.</p>	<p><i>nobilibus; De cura accipitorum aviumque ancupum liber unus.</i></p> <p>Possible original àrab amb intermediació del llatí, 1301? - 1350?, 1340? - 1360?, 1150? - 1240 <i>ad quem</i> (data en què la resumí i integrà en la seva obra Tomàs de Cantimpré). Traductor anònim. La traducció de l'àrab al llatí, segons la rúbrica, la va fer Galièn de Cremona (metge).</p> <p><u>ff. 112^r^b-124^r^a</u>: Anònim, <i>Llibre d'Almassor</i>,</p>				
--	--	--	---	--	--	--	--	--

				arromançament català del <i>Liber Albubetri Arazi</i> . 1350? - 1400. Traductor anònim. Nota: es fonamenta en la versió llatina de Galiè de Cremona. Són en blanc els ff. 112v ^b i 124r ^b . <u>ff. 124v-125v:</u> Receptes 1401 – 1500 (vegeu-ne les rúbriques a BITECA)				
--	--	--	--	---	--	--	--	--

Segons aquesta taula, cap de les còpies conservades és anterior a mitjans del segle XIV, predomina el foli sobre el quart com a format (cinc de vuit), la línia tirada sobre les dues columnes, la lletra gòtica, el paper (un sol testimoni en pergamí, car), escrita la primera línia de la justificació, certes notes de color (vàries tintes) i caplletres afiligranades en gairebé la meitat de les còpies, i, normalment, amb més d'un text.

3. CLASSIFICACIÓ I PRIORITZACIÓ

Per a l'estudi del corpus dels textos relatius a l'art de la falconeria que circularen durant la baixa edat mitjana escrits o traduïts en català establiré una classificació personal d'acord amb els meus coneixements actuals de la qüestió i sense entrar a discutir aquí les diverses hipòtesis i confusions historiogràfiques en relació a aquests textos, per a la qual remeto als estudis específics de cadascun d'ells inclosos a la present tesi doctoral i a la recerca postdoctoral. En la majoria d'aquests textos em limitaré a oferir aquí una lleugera pinzellada capaç de despertar l'interès del lector, sense anar gaire més enllà en la seva descripció perquè són motiu d'un estudi aprofundit, bé fet públic ara dins de la tesi doctoral, bé postergat per a la seva difusió durant el període postdoctoral, depenent del bloc al qual correspongui el text. Les raons per a la priorització de certs tractats per a la seva edició crítica i estudi dins d'aquesta tesi doctoral han estat exposades més amunt,⁵⁷ destacant com a criteri bàsic l'establiment dels fonaments de la tradició catalana del gènere segons les fonts.

Malgrat que certs investigadors preferirien que establís una ordenació del material que marqués una evolució cronològica i/o cultural, evito pronunciar-me en aquest sentit degut a les nombroses llacunes de coneixement al respecte; a títol d'exemple, em limitaré als tres primers textos de la classificació, dels quals en desconec la posició relativa segons les seves font remotes potencials arran de la investigació insuficient de les tradicions (arabo)persa i bizantina i dels precedents d'aquestes –¿quin seria més reculat, el *Ġitrīf*, un possible precedent del *Dancus rex* o un tractat (greco)bizantí precedent de l'*Epístola ad Ptolomeum?*–, de manera que, guiat per la prudència, em sembla preferible defugir parlar-ne sense coneixement directe de causa a fi de no introduir noves confusions historiogràfiques.

Al meu parer, la recepció del text tampoc és un criteri òptim perquè cal ser conscient de la possibilitat de la coexistència temporal de les fonts potencials, és a dir, que un text àrab –tradició, en principi i segons la historiografia, d'influència anterior a la tradició llatina i gairebé acotada a la seva “necessària” intermediació– podria haver estat traduït després d'iniciar-se les traduccions catalanes a partir dels tractats de falconeria llatins; a més, en cas d'intermediació llatina, caldria prioritzar entre la font remota i la directa. Així, doncs, tenint presents els aspectes anteriors i els possibles errors derivats, el màxim risc assumible de cara a facilitar la comprensió del corpus és un fil conductor iniciat en la tradició oriental (en la qual inclouria l'imperi bizantí en el marc mediterrani i que l'acostaria a la zona d'origen de la pràctica de l'art), seguida per la llatina i les diverses vernacles; les dues primeres constituïrien així els precedents que integren el primer bloc de textos cinegètics en català, l'edició crítica i estudi dels quals és presentada ara com a tesi doctoral, mentre la de la resta dels accessibles ha estat postergada per a fer-la pública durant el període postdoctoral a fi d'escurçar l'extensió del present treball.

a. Conservats

i. Accessibles

- Triats per a l'edició crítica i estudi a la tesi doctoral:

---

⁵⁷ Vegeu “Projecte inicial i resultat que ara s'ofereix”.

1. El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* (P): la tradició àrab, amb l'arrelament probable en el text més reculat conservat d'aquella tradició mitjançant accés directe, és a dir, per traducció arabocatalana.
2. El *Llibre del rei Dancus* (Z¹) i el *Llibret del mestre falconer* (Z²): el nostre binomi *Dancus-Guillelmus* particular, amb una cadena de transmissions que podria enllaçar amb la tradició oriental mitjançant l'intermediari llatí.
3. El *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* o *Epístola d'Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte* (N i Z⁵): tot i que en el seu moment foren més, les dues traduccions catalanes conservades de l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum, regem Ægypti, de avibus nobilibus* –tractat llatí del segle XII segons la historiografia– permetran entreveure la singular consideració i la extraordinària difusió rebuda arran de la significació dels remitents i del destinatari de la missiva en la transmissió de l'Antic Testament i de la dinastia ptolemaica com a símbol de saviesa, posicionant aquest tractat en bipedestació sobre la tradició cinegètica (¿un origen o intermediari grecobizantí per aquest text?) i la via enciclopedista, tot oferint algunes particularitats de la península Ibèrica i, qui sap fins a quin punt, en concret dels territoris de la Corona d'Aragó per al testimoni llatí traduït.
4. L'*Herbes de les cures* (Z⁴): el text sorgit i transmès per corrupció dins de la tradició catalana.
5. El *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F): el testimoni de compilació a partir de tractats llatins i la utilització selectiva de la font enciclopedista en un projecte didàctic.

- Postergats:

1. El *Llibre de caça* o *Llibre d'animals de caçar*: una preciosa baula per a l'establiment dels vincles entre la tradició de la Corona d'Aragó i la resta de la península.
2. El ms. R: la creació original (el *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí, R¹) i el lligam amb la tradició peninsular (el *Tractat del rei Artús per a l'art de la caça*, R²) més el trasllat a Itàlia, un manuscrit del qual he ofert ja un esbós inicial més una exploració a fons de la primera opció de contextualització de redacció de R¹, avui secundària per a mi, al treball de recerca QUEROL (2004) i, de forma breu, a l'article QUEROL-PUMAROLA. Fins ara he treballat amb l'edició facsimilar de Par (1951), sense consulta directa del manuscrit, el propietari actual del qual potser sortirà a la llum en cas de no ser el descendent indicat de Par i n'autoritzarà l'accés un cop entrevegi les possibilitats d'enriquiment del patrimoni col·lectiu i de coneixement de la nostra cultura arran del present treball; de totes maneres, la consulta del manuscrit aportaria llum sobre aspectes codicològics com la datació del paper mitjançant la marca d'aigua de cara a reforçar la hipòtesi de còpia establerta a l'estudi, però difícilment en relació al contingut textual d'ambdós tractats.
3. El Receptari París: compilat a Itàlia, palesa el singular plurilingüisme propi de l'estadi inicial de la branca napolitana del casal d'Aragó.
4. Receptes per als cans de cacera: les úniques receptes de medicina canina en català localitzades fora dels tractats de falconeria.

ii. Inaccessibles

- El tractat de falconeria d'Antoni de Vilaragut. Coneixem la seva existència per la còpia inclosa a la magnífica biblioteca privada del llibreter, editor i bibliòfil valencià Vicent Salvà i Pérez (†1849) i del seu fill Pere Salvà i Mallén (†1870/2),⁵⁸ de qui sorgí la iniciativa de la col·lecció familiar i n'elaborà el catàleg, havent-hi estat incorporada entre 1830 i 1870 segons denota l'absència a SALVÀ (1829). En ser declinada l'adquisició de la biblioteca Salvà per l'estat espanyol i la diputació de València quan fou posada a la venda pels seus hereus, passà íntegra a mans de Ricardo Heredia i Livermo(o)re, comte de Benahavis (1870/2),⁵⁹ qui la traslladà a França per a desaparèixer arran de la venda pública i dispersió de la seva biblioteca particular (catàleg 1891-1894), en concret, a París el dissabte 30 de maig de 1891 per a la còpia del nostre interès.⁶⁰ Sembla que llavors hauria estat adquirida per Henri Gallice (†1930) i que el seu darrer propietari conegut fou Marcel Jeanson (†1942), afortunat posseïdor de la biblioteca particular més rica sobre temàtica cinegètica del segle XX; com a detall il·lustratiu, aquesta col·lecció incloïa un mínim de tretze manuscrits medievals francesos relatius a la cinegètica i, en el cas que ens pertoca, el manuscrit català únic que conté el tractat d'Antoni de Vilaragut; aquesta biblioteca privada ha estat dispersada en diverses subhastes, la desena de les quals tingué lloc el dijous 16 de gener del 2003 per Claude Aguttes (comissari) i Emmanuel de Broglie (expert del Cabinet Revel), quan, com a lot número 80, amb un preu de sortida de 15.000-20.000 €, ⁶¹ aquest manuscrit fou adjudicat per 35.000 € (229.584 FRF) i desaparegué novament en mans particulars malgrat que jo mateix havia comunicat personalment de la seva sortida en venda pública a un dels meus llavors directors i aquest ho féu saber a les institucions catalanes pertinents a fi de participar-hi i reincorporar-lo al nostre patrimoni cultural col·lectiu. Després es va saber que difícilment podien competir amb l'adjudicatari, el xec qatarià Saud bin Mohammed bin Ali Al Thani (1966-2014), col·leccionista summament eclèctic, el major comprador d'art del món durant anys a nivell privat i com a cap d'adquisicions d'art del país, ministre de Cultura, Arts i Patrimoni entre 1997 i 2005, qui potser l'adquirí amb la intenció d'incloure'l al fons de la biblioteca nacional de Qatar o d'un dels museus existents o projectats a Doha. Actualment el manuscrit es troba sota segrest judicial i, per tant, és inaccessible.

- El manuscrit propietat del marquès de Barberà. Retornat en 1940 a la col·lecció particular del marquès de Barberà i de la Manresana, segons sembla l'accés d'investigadors a aquest fons no és autoritzat pel seu propietari, de manera que ni tan sols podem saber si encara hi és.

b. Perduts

No és aquest un aspecte en el qual hagi aprofundit perquè calia assumir una cerca rigorosa en la temàtica per al llistat de manuscrits inicial que se'm va facilitar malgrat l'omissió en aquell del *Llibre de caça o Llibre d'animals de caçar* i dels tres textos de la temàtica indicats a HILLGARTH; tot i així, les dates d'aquells inventaris situen aquests tres tractats esmentats a HILLGARTH més enllà de la baixa edat mitjana i, per tant, restarien fora del període cronològic al què s'acota el present estudi, tret de

⁵⁸ SALVÀ (1872, vol. 2, pp. 391-92, nº 2.675).

⁵⁹ Tret d'una reunió de títols nobiliaris en el mateix individu, la identificació per la casa de subhastes a partir de l'ex-libris sembla posar en entredit, per a aquest manuscrit, l'afirmació relativa al marquès d'Heredia establerta per l'*Enciclopèdica catalana*, s.v. "Vicent Salvà i Pérez".

⁶⁰ ZARCO-MENÉNDEZ-HEREDIA, vol. 1 (1891, p. 198, nº 708), l'inclou a la "huitième vacation. – Samedi 30 mai", només complementa la descripció amb "In-4, chag. vert, dos orné, fil. dent." i l'indica com provinent de la biblioteca de Salvà.

⁶¹ AGUTTES, p. 36.

ser còpies de tractats anteriors, aspecte en el qual no puc pronunciar-me amb seguretat sense la consulta d'uns textos que es consideren perduts, tret d'una hipotètica traducció de títols, mètode no sempre encertat. BOVER-ROSSELLÓ indicaren dues de les tres obres de la temàtica apuntades per HILLGARTH, però, segons CIFUENTES (2006, p. 425), “s’hi malinterpreten algunes dades sobre tractats de falconeria extretes d’inventaris de béns, que en realitat són imprecises en la identificació de les obres i de la llengua en què eren escrites”. Aprofito per a recordar que la investigació a partir de manuscrits comporta certes particularitats i, sovint, inconvenients, com ara els canvis de topogràfic o de lloc de conservació respecte a les antigues catalogacions, la catalogació parcial dels fons de manuscrits d’algunes biblioteques i/o del contingut dels manuscrits –sovint amb tractats units de manera acèfala i anònima–, la pertinença a particulars que en restringeixen l’accés o el fan desaparèixer dins del mercat bibliòfil o la repetició amb un topogràfic incorrecte dins de la bibliografia.

- El *Medicines de falcons* (títol regularitzat): llibret esmentat a l’inventari del donzell Salvador Sureda de Sant Martí fet pel seu *nepos* (nét o nebot) Salvador Paulus l’1 de desembre de 1495 (“6. Item, hun libret patit, de pregamí, cubert de posts, de *Medecinas de falcons*.”).⁶² Sense cap altra informació.

- El *Llibre de cavalls i de falcons* (títol regularitzat).

- El *Tractat de falcons i astors* (títol regularitzat): junt amb l’anterior, inclosos a la biblioteca del cavaller (*miles*) –un graó per sobre, doncs, del donzell– Berenguer de Santacília a la seva mort en 1503 (inventari del 10 de març, “5. Item, un libre de pregamí cubert, lo qual és de paper, intitulat *Libre de cavals e de falcons*” i “8. Item, un altre libre de paper, cubert de cuyro engrutat, que és de *Usatges de Catalunya* y altres privilegis, y al principi hi à un *Tractat de falcons y storts*”),⁶³ no identificats degut a la manca d’informació addicional.

- El tractat de falconeria de Lluís de Besalú: només podríem considerar-lo com a tal si n’hagués redactat una versió inicial en català, aspecte controvertit. Personalment, el fet de no haver llegit encara l’extensa obra de Lluís de Besalú en les còpies de Giovanni Pietro Belbasso de Vigevano m’impedeix parlar-ne a partir del coneixement directe i em veuria obligat a cenyir-me a la bibliografia; de totes maneres, la seva datació tardana i la probable redacció italiana em porten a considerar-lo material accessori al grup de tractats de la recerca postdoctoral, moment en el qual és possible que m’hi acosti a la cerca d’una influència catalana en aquella obra.

c. Fantasmes

- La còpia del manuscrit R pretesament posseïda per Gunnar Tilander, com dedueixo al meu estudi a fer públic durant la recerca postdoctoral.

- La còpia manuscrita medieval del *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (o *Epístola d’Àquila, Simacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d’Egipte*) conservada, segons TRIAS (1994, p. 180, n. 16), al Museu Episcopal de Vic (Barcelona).⁶⁴

d. Confusions

---

⁶² ARM-P, P-451, ff. 96-136v, cit. f. 126rv. HILLGARTH, vol. II, p. 592, n° 415. El mateix posseïa “7. Item, hun quern de paper, de *Medecinas de bèstias*” i “9. Item, hun libre de paper, de forma de full manor, ab cubertas de pregamí, de *Manasclia de bèstias*”. HILLGARTH, vol. II, p. 592.

⁶³ ARM-P, M-612, ff. 61-98, cit. f. 73. HILLGARTH, vol. II, pp. 612-13, n° 458.

⁶⁴ Vegeu la secció “Els manuscrits respectius” de l’estudi de NZ⁵.

- El llibret “*pro alimentis avibus prestandis*” present a l’inventari *post mortem* de la biblioteca del ciutadà barceloní Bernat de Gualbes l’any 1338.⁶⁵ El Dr. Cifuentes hi reconeix l’*Epistola ad Ptolomeum*. Certs punts foscos aconsellen prevenció en relació a la seva redacció en català, a la identificació amb l’*Epistola* i, fins i tot, a la classificació com a tractat de falconeria, ja que “*alimentis*” no s’utilitza en les obres de temàtica falconera ni en llatí ni en català medieval, ‘nodriment’ (si es pensa en una llatinització pel redactor de l’inventari a partir d’un títol en català) –a l’igual que ‘dieta’– sovint rep una accepció genèrica de maneig falconer que comportaria un error en la llatinització, i no s’hi recull cap adjectiu que concreti el tipus d’ocells –de caça o nobles (*nobilibus*)–, de manera que, davant el dubte, la prudència aconsella afegir el llibret a les tres obres semblants esmentades a altres inventaris *post mortem* que CIFUENTES (2002 i 2006, pp. 276-77) denomina ‘volucraris’, mot al què ell atorga l’accepció de tractats dedicats a les aus comunes.

- Joan Baptista Anyés, *Apologia in venatores, pro avibus, ad Illustrem Olivæ Comitem, cum expositionem multarum avium, sermone Graeco, Latino atque Valentino [...]*, Valentiae, Ioannem Baldouinum et Ioannem Mey, 1543, de recent edició (ANYÉS). GARCIA (2002, p. 100) i (2005a, p. 785) inclouen aquesta apologia dins del llistat de tractats de falconeria en català. En realitat, dins de la secció de títol afegit [Tercera Apologia en favor i en contra de les aus, pp. 250-333] hi apareix una subsecció de títol *Eivsdem Ioannis Baptistae Agnesii scholia in eas aues, quae in praecedente opere describuntur, ad eundem dominum Franciscum a Scintillis, illustrem Oliuae comitem, cultissimum musarum patronum* (p. 270), que figura a l’índex com *Eiusdem Ioannis Baptistae scholia in eas alites quae Apologiae sunt insertae. Quarum nomina Graece Latineque atque multa idiomata exponuntur Valentino, quae in marginibus annotata patent* (p. 58). Dita secció –i l’obra en general– no té cap relació amb l’art de la falconeria ni amb cap altra modalitat cinegètica; només conté una mena de recull d’espècies d’ocells en general més un intent d’identificació de les mateixes recolzant-se en cites prèvies, amb una llarga discussió dels possibles significats de l’[h]erodius –entre ells, el de grifaut– i del sacre que evidencia el llast de l’enorme confusió d’espècies pròpia d’un desconixedor de l’art –el confon, p.e. amb el “neblín” (*sic*) dels castellans (p. 322)–, tot desaprofitant l’ocasió per a fer referència a aquesta modalitat cinegètica. Segons la Dra. Garcia, “el texto tiene el interés añadido de que, como en las obras de este tipo del vocabulario técnico es bastante complicado, aquí se dan algunas correspondencias entre las tres lenguas mencionadas”. Jo reservo el vocabulari tècnic de l’art de la falconeria als seus tractats especialitzats i a la documentació que s’hi refereixi. En aquesta apologia, els termes “caçadors” i “aus” són utilitzats de manera metafòrica en referència als nobles i als agermanats, respectivament, al llarg d’una obra de certes pretensions estètiques –de menor refinament literari, però, que alegories franceses com la *Comparaison du faucon* o el *Dis dou cerf amoureux*, per a oferir un exemple de les dues modalitats cinegètiques nobles medievals– i clars interessos polítics –la guerra civil valenciana de les Germanies (1519-1523) i la seva postguerra– i resta, per tant, fora de la temàtica del nostre camp d’estudi per a restringir el seu interès, principalment, al camp filològic, de cara a permetre l’estudi de possibles equivalències entre les tres llengües referides a les diferents aus incloses en aquest petit recull ornitològic del Renaixement; de fet, Eulàlia Duran (pp. 38-39) considera que “La Tercera Apologia no pot considerar-se rellevant, per tant, per al coneixement de l’ornitologia històrica del País Valencià. [...] l’autor de l’*Apologia* no pretenia pas

---

⁶⁵ CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152), on remet a HERNANDO (1995, vol. 1, pp. 145-46, § 81, n. 4) “item, unum librum modicum in pergameno scriptum factum pro alimentis avibus prestandis, cohoptum de corio virnilio”.

il·lustrar el lector sobre els ocells del Regne de València, sinó emprar les aus com una metàfora en el seu hipotètic al·legat en pro dels agermanats.” La introducció d’Eulàlia Duran i Grau (p. 38) esmenta els “comentaristes de la Bíblia antics, ... Àquila (s. II), Símac i Teodotí”, però tant ella com l’autor de les *Apologies*, Joan Baptista Anyés, i l’artífex de l’edició del text llatí i de la traducció catalana, Martí Duran i Mateu, ometen la seva vinculació amb l’*Epistola ad Ptolomeum*. La redacció grega *ἐρώδιον* de l’equivalent o possible significat de l’(h)*erodius* que s’atribueix a les dues mencions del trinomi de comentaristes del *Setanta* (pp. 270 i 290),⁶⁶ ambdues just a continuació de dues mencions d’aquesta versió bíblica, ens allunyen, però, de la utilització del tractat llatí de falconeria *Epistola ad Ptolomeum*; tanmateix, tot i la manca de descripció d’una versió grega conservada de l’*Epistola*, cal recordar la possible vinculació amb la llengua grega del que la historiografia considera un tractat d’origen llatí;⁶⁷ la forma llatina *herodius* apareix com a tal només a la versió de l’*Epistola* inclosa a diferents enciclopèdies del segle XIII. Per contra, en aquesta apologia sí que cap preguntar-se sobre el possible recurs a les obres de falconeria –en especial les enciclopèdiques i, sobretot, les neollatines del període– i als textos afins, com els desenvolupaments ornitològics redactats dins de l’esplendor de la zoologia del segle XVI o certs diccionaris amb apèndixs dedicats a la cinegètica del mateix segle, pròpies dels erudits poliglotes del Renaixement.

II. Mètodes

Després de diferenciar entre l’aspecte teòric (tractats) i el pràctic (documentació) de l’art de la falconeria a la Corona d’Aragó durant la baixa edat mitjana i prioritzar-ne el primer, calia fixar els textos mitjançant edicions crítiques de tots ells abans de poder iniciar l’estudi d’un material de treball tan ric com aquest; la seqüència d’etapes del pla de treball personal amb cadascun d’aquests textos ha estat començar amb una primera lectura de la bibliografia al respecte, continuar amb la transcripció, seguir amb la consulta directa dels tractats de falconeria editats en diverses tradicions a la cerca de dependències dels catalans i la col·lació posterior amb les fonts localitzades, intervenir sobre el text en els casos en què calgués –sempre recolzant-ho amb la lectura del text i el raonament adient i amb certs límits a fi de que la meua intervenció no fos excessiva– o oferir una o més hipòtesis de lectura en cas de no poder intervenir o existir una pluralitat d’interpretacions, desenvolupar un estudi a partir d’aquelles edicions crítiques que inclogués una revisió historiogràfica tant per al text en català com per a la font o les fonts localitzades mitjançant una segona lectura, una contextualització històrica, una anàlisi dels capítols a diversos nivells (contingut, traducció, fonts específiques, etc.) i uns glossaris temàtics generals (vocabulari tècnic, medicaments simples i compostos i noms propis) aplegats de forma conjunta en la tesi.

M’he referit a la lectura crítica de la bibliografia relativa a cada text i a la revisió historiogràfica tant per al text en català com per a la font o les fonts localitzades; crec que és un punt en el qual cal incidir perquè s’oblida amb una facilitat sorprenent i certs investigadors segueixen mantenint les confusions que ells mateixos han introduït a la historiografia, essent reproduïdes per aquells qui la reprenen sense aquell esperit crític. Valorem, doncs, el pensament dogmàtic amb esperit crític i intentem defugir subjectivismes. A banda dels moments de canvi dels postulats científics que comporten

---

⁶⁶ *Teodotí* només apareix esmentat en una ocasió de forma aïllada (p. 304) i correspon a un error del traductor català del llatí *Theodoro* pel cat. *Teodotí*, en lloc de *Teodor*.

⁶⁷ Vegeu l’estudi de les dues versions catalanes conservades (N i Z⁵) de l’*Epistola ad Ptolomeum*.

una revolució en la ciència, s'imposa un revisió constructiva constant –o, com a mínim, periòdica– del sistema d'interpretacions dominant i dels treballs propis i aliens, partint de la base de que la teoria acceptada per la historiografia, amb independència de qui l'hagi establert, no és necessàriament certa, i que la ciència avança per l'efecte sumatori de les aportacions i les col·laboracions d'especialistes en cada àmbit. El tractat del *Dancus rex* em sembla un exemple il·lustratiu d'aquesta necessitat; en ell s'evidencia la conveniència d'evitar les afirmacions concloents sobre els orígens de part dels tractats que circularen a Europa, en especial quan aquells puguin provenir de tradicions, llengües i/o períodes que coneixem poc, entre altres raons, per insuficiència d'estudis al respecte i per limitació dels textos conservats, molts d'ells inèdits o en llengües a les quals no podem accedir, en lloc de rebutjar categòricament aquestes possibilitats malgrat escapar als nostres recursos; a més, així podrem obtenir resultats sinèrgics si aconseguim captar l'atenció d'especialistes en cada temàtica, com seria el cas dels orientalistes i dels bizantinistes respecte al *Dancus*, investigadors idonis per a desenvolupar la qüestió relativa a aquell tractat un cop despertat el seu interès. És ben cert que durant la creació i la crítica constructiva podem incórrer en nous errors, però estic convençut de que és l'única manera d'avançar de forma científica i abandonar els treballs en què varia la forma, sempre embellida, però sense cap contribució en el fons. De ben segur també les meves aportacions en els diferents tractats estudiats a la present tesi doctoral contindran errors o inexactituds que desitjo siguin aclarides per investigacions futures pròpies i/o alienes, a l'igual que jo mateix esmeno part dels localitzats tant en els meus treballs com en els d'altres investigadors, de manera que junts afinem progressivament en el nostre saber relatiu a una temàtica tan pluridisciplinar com aquesta.

Pel que fa a les edicions crítiques, reprenc les paraules d'ABEELE (1994b, p. 52) “Une histoire des traités de fauconnerie ne pourra s'écrire qu'en tenant compte des fondements latins du genre, et de ses manifestations parallèles dans les littératures nationales”, al temps que n'estenc el sentit a la necessitat de contemplar-hi també els fonaments no llatins i les manifestacions de la temàtica a les tradicions no romàniques. En el mateix aspecte, comparteixo plenament l'opinió de l'especialista belga en els tractats de falconeria llatins expressada a ABEELE (1993, p. 119) segons la qual els textos tècnics medievals han de ser estudiats a l'interior de la seva tradició perquè, sense un enfocament comparatiu, les anàlisis s'arrisquen a comportar falsedats; aquest darrer punt es reconeix amb excessiva freqüència dins de la historiografia generalista i, fins i tot, especialitzada, de manera que, si anem un pas més enllà, només els veritables especialistes en la temàtica són capaços d'aprofundir en la complexitat de la literatura falconera. Per tant, l'estudi de la tradició manuscrita relativa a la cinegètica precisa d'un enfocament global, fins al punt que l'edició aïllada de tractats sense relacionar-los amb les possibles fonts accessibles en qualsevol llengua i, el que és més greu, ni tan sols amb la resta de la tradició en la mateixa llengua, roman com a mer exercici filològic i/o de paleografia resolt amb major o menor fortuna, sovint empobrit per greus errors d'edició degut al desconeixement dels antecedents, dels diversos tipus de vocabularis tècnics especialitzats –falconer o cinegètic en general, ornitològic o zoològic en sentit ampli, botànic, mèdic, farmacològic, terapèutic, etc.– i, fins i tot, de l'idioma. Aquest és precisament un dels punts que obliguen a la revisió periòdica de l'estudi i l'edició d'un text cinegètic: gran part dels tractats àrabs, grecobizantins, llatins i en vernacla romanen sense editar o les seves edicions s'han de reprendre degut a seva inacurada realització, a la prioritització d'un manuscrit sense tenir present la resta que ofereixen el mateix tractat, a la descoberta de nous manuscrits i a la identificació de fonts. Al meu parer, convé enfocar, doncs, aquesta investigació com si fóssim davant d'un sistema de

retroalimentació i, en conseqüència, cada nova baula aportada a la cadena de transmissions i dependències que és la tradició del gènere ens obliga a revisar la solidesa de la cadena sencera, en altres mots, una nova carta col·locada al castell de cartes que és la tradició cinegètica –segons la bella metàfora de Kurt Lindner– comporta la verificació de la consistència del castell des del punt més baix del fonament fins al més alt de la torre. Si admitem que l'estudi de la literatura, la ciència i la tècnica necessita ser enfocat com un *continuum* històric, és a dir, evolutiu, cal endinsar-se en els diferents nivells del procés a partir de les fonts originals i conservades, de les transformacions i de les direccions empreses en cada moment per a l'obtenció dels resultats desitjats en cada context específic.

Al llarg de les diverses edicions crítiques, la meva intenció ha estat restituir els termes corromputs a la seva significació exacta segons els textos font o coincidents identificats (o amb fonts comunes) i el vocabulari falconer propi de la llengua catalana, fet que obliga a un coneixement de la tradició del gènere i de l'art de la falconeria normalment absent en l'investigador generalista que s'hi acosta mitjançant la bibliografia. De fet, el coneixement de les fonts esdevé indispensable en l'edició i estudi dels receptaris anònims, sovint mal individualitzats i sense esment de la font malgrat l'enorme solidaritat i interdependència de la literatura falconera; en el cas de la tradició catalana, aquest aspecte és fàcil de copsar a l'estructura compilatòria del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (o de la seva font directa).

En totes les meves edicions he adoptat els mateixos criteris: regularitzo l'ús de les majúscules, el de u/v i el de i/j; la puntuació, l'accentuació, l'apòstrof i el guionet s'han fet d'acord amb les normes del català actual, així com la separació dels mots; assenyalo les elisions que avui no tenen representació gràfica amb un punt volat; resolc les abreviatures sense indicar-ho; afegeixo entre claudàtors –[ ]– les parts de lectura dubtosa o la indicació de lletra petita per a l'elaboració posterior d'una caplletra il·luminada, i entre triangulars –< >– les incorporacions pròpies necessàries per a fer el sentit entenedor, raonades en nota; em serveixo de l'accent per a distingir aquelles grafies que divergeixen de les normes ortogràfiques actuals i que per això es podrien confondre amb d'altres (p.e. 'à' per a diferenciar la tercera persona del singular del present d'indicatiu del verb haver de la preposició).

Aplicant aquests mètodes, ofereixo ara, com he dit, part dels resultats del bloc dels tractats de falconeria en català que estableixo com a precedents, els qual seran complementats amb els dels tractats postergats per a la recerca postdoctoral i llavors desenvolupats de forma conjunta, per a avançar així de forma lògica en el coneixement de l'aspecte teòric de l'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana i acabar de perfilar-la amb l'estudi de l'aspecte pràctic mitjançant la documentació.

Segona part

ESTUDI INDIVIDUALITZAT DELS TRACTATS TRIATS

Començaré amb un aclariment en relació al títol d'aquesta part i de la següent: en ells em refereixo a “tractats” –i no a “textos”– arran del títol de la tesi doctoral i de la consideració genèrica d'aquesta mena d'obres, malgrat que hi incloc una simple nota (*Herbes de les cures*, Z⁴), la qual no és, lògicament, un tractat de falconeria.

Aquesta part, junt amb les edicions crítiques traslladades al segon volum per a facilitar-ne la consulta, correspon a la tasca central i més feixuga de tota la tesi i, com a tal, se n'emporta la part del lleó. Entre les diverses opcions considerades per a exposar-la, m'he decantat per una secció específica per a cada text que ofereixi el treball desenvolupat per mi sobre cadascun dels textos ara presentats i que, alhora, palesi tant la visió de conjunt com la individualitzada de cara a la futura publicació per separat.

Com he indicat abans,⁶⁸ de cara a facilitar la comprensió del nostre petit corpus ordeno aquests tractats assumint un fil conductor iniciat en la tradició oriental (en la qual inclouria l'imperi bizantí en el marc mediterrani i que l'acostaria a la zona d'origen de la pràctica de l'art), seguida per la llatina i les diverses vernacles, en concret, la catalana en el nostre cas particular.

I. El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*

II. El binomi *Dancus-Guillelmus*:

1. El *Llibre del rei Dancus*
2. El *Llibret del mestre falconer*

III. El *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça*:

1. Traducció N
2. Traducció Z⁵

IV. L'*Herbes de les cures*

V. El *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*

---

⁶⁸ Primera part (material i mètodes), I (tractats), 3 (Classificació i priorització).

I.

EL TRACTAT DE MEDICINA PER A TOTS ELS OCELLS DE CAÇA

ANÀLISI DEL MANUSCRIT

El contingut i les dates de redacció del manuscrit Barcelona, Bibl. Universitària, 102 (sign. ant. 21-4-29) ens remetent a una cort catalanoaragonesa d'interessos (proto)humanístics i (pre)renaixentistes. Dos són els tractats que s'hi recullen: “Lo parlament e la batayla que [h]agueren Aníbal e Scipió”, és a dir, el *Parlament de Scipió e Aníbal* (1, ff. 1-24v), traducció catalana en prosa a càrrec de Fra Antoni Canals, O.P., d'un fragment del llibre VII de l'*Àfrica* de Petrarca, amb dedicatòria al duc Alfons de Gandia (ff. 1-6); i, separat per l'únic foli en blanc del manuscrit (f. 25r), el tractat de falconeria (2, P, ff. 25v-41v) que anomenaré *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, títol resultant de la traducció de “tratado de melesina para todas aves de casa” del pròleg dedicatori en castellà a una princesa (fet que aprofitaré per a abreujar el tractat com a P). Prefereixo aquest títol al de *Tractat de medicina per a totes les aus de caça* establert per CIFUENTES (2002 i 2006, p. 154) per ser una traducció dependent del castellà en el sintagma ‘totes les aus de caça’ i ser més pròpia del vocabulari falconer català l'opció adoptada.

La utilitat de tots els folis, a excepció del f. 25r de separació entre ambdós tractats, amb participació de quatre o cinc –potser sis– mans, obliga a pensar en un repartiment de tasques, potser associada als orígens de les traduccions, és a dir, a la història de cadascun dels dos textos, al seu contingut i a l'interès en l'actualització del darrer d'ells. Així, les mans es reparteixen de la següent forma:

- A: El text 1 sencer correspon a una mà de la primera meitat del segle XV, de cal·ligrafia pulcra, pròpia d'un copista professional, potser especialitzat en textos de tipus humanístic, probablement treballador d'un *scriptorium*; els buits per a les inicials en aquest primer text implica la previsió d'una intervenció posterior per part d'un miniador, la qual no tingué lloc, qui sap si dins del mateix lloc de treball. Així, doncs, el text 1, per fons i forma, correspon a una obra d'aspiracions semiluxoses.

- B: Una prova de ploma amb lletra catalana del segle XVI, al marge superior del f. 25v, just abans de l'inici de l'obra de falconeria.

- C: La rúbrica i, potser, la lloança versificada en castellà (p.e. les ‘d’ i les ‘s’ divergeixen entre ambdues, però coincideixen en altres lletres) que encapçalen el text 2, és a dir, P, són obra d'una mà posterior (finals del XV i inicis del XVI) a A. La coincidència o no ens diferencien entre les cinc o les sis mans que participaren a la redacció del còdex.

- D: El contingut teòric de P (ff. 26-41) fou escrit per una mà que creiem de mitjan segle XV, de lletra poc acurada i irregular, potser pròpia d'un pràctic en la modalitat venatòria en qüestió i/o d'una obra d'intenció didàctica i de consulta habitual, sense pretensions estètiques. L'únic intent de decoració del manuscrit és la caplletra P del cap. 23, f. 31v, similar a la dels cançoners, amb el cos de tres línies i la cama de tres més, abraçant tot el paràgraf del capítol.

- E: Set receptes foren afegides per una altra mà de la segona meitat del segle XV. La primera, <74.> “Per a infladura e durícia en les guntures de les mans dels aucels”, fou incorporada per un coneixedor de la temàtica i del contingut del tractat a l'indret adient, a saber, al marge inferior del f. 36, espai final del cap. <52.> “Infladure de cames”, del què només continua una curta indicació al foli següent, i abans del cap. <53.> “De mal de cuxa”. En canvi, les sis receptes finals agregades per la mateixa mà a la meitat inferior del f. 41 i al f. 41v, caps. 75-80, estan descontextualitzades de receptes per a les mateixes malalties o per a altres similars del cos del tractat, en part forçades per la manca d'espai físic per a encabir-les-hi. Aquestes receptes incorporades amb posterioritat com a complement, transcrites en Apèndix, responen a una intenció

actualitzadora o d'arrodoniment del contingut teòric, pròpia d'un practicant de l'art de la falconeria i lector del tractat P, qui sap si fins i tot el seu propietari; la proximitat cronològica entre el text base (primera meitat del segle XV) i les receptes afegides per una mà posterior (segona meitat del mateix segle) ens confirma el seu ús i l'interès en la seva millora, afinament i posada al dia. Aquesta darrera mà afegí també un fragment començat a copiar però no acabat o, més probablement, prova d'escriptura o de tinta al marge superior o encapçalament del f. 25v; una altra prova d'escriptura és troba al marge inferior del f. 38v, probablement de la mateixa mà E, confirmant-nos la clara diferenciació entre la pulcritud dels textos 1 i P, en sintonia amb les seves finalitats respectives.

A continuació del cap. 73, darrer capítol complert al tractat, i just abans de l'inici de les receptes finals afegides per una mà de la segona meitat del segle XV, hi trobem la rúbrica cancel·lada "De anfestiyament"; la còpia del text base és, per tant, incompleta. Així mateix, les darreres receptes afegides per la segona mà al recte i al vers del f. 41, caps. 76 i 80, respectivament, també es conserven de forma parcial, segons sembla degut al tall del foli 41 per a l'enquadernació del manuscrit, amb tota probabilitat posterior a la redacció del text.

MIQUEL (1958) considerà que el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* fou redactat per tres mans:⁶⁹ la primera, potser de mitjan segle XV, escriví la major part del tractat; una segona mà escriví la rúbrica i un poema en castellà present a l'inici; i encara una altra diferent, de la segona meitat del s. XV, afegí unes quantes receptes al final i unes proves de tinta a la part superior del f. 25v ("Al molt amat e de mi car frara, la present no és per pus sinó com jo é donat racapta en lo que us sabeu", "Al molt", "per al"). Aquest repartiment del text ens podria reflectir les categories dels participants en la redacció del text:

- Un traductor català, probablement a partir de l'àrab, segons proven els diferents arabismes o formes arabitzades del text i les fonts localitzades, hauria transcrit el cos del tractat, la part pròpiament teòrica, començant amb una primera recepta en llatí que, al meu parer, ni pertanyia a aquelles fonts i ni implica que la llengua llatina fos vehicular en la traducció de la resta del tractat. El motiu de l'inici del contingut teòric en llatí pot raure en un intent de prestigiar l'obra i facilitar-ne l'acceptació, en especial en el període (proto)humanístic.

- Algú pertanyent a l'elit catalanoaragonesa, probablement proper als cercles dels descendents de Ferran d'Antequera, origen dels Trastàmara castellans regents de la Corona d'Aragó a partir del Compromís de Casp (1412), redactà la rúbrica dedicatòria i, potser, afegí el poema de lloança en castellà catalanitzat obra de Pere Torroella († d. 1475). Aquí s'obren diverses possibilitats: se'ls afegí la secció teòrica (cos del tractat o text base), traduïda per a l'ocasió o, amb major probabilitat, copiant-hi una traducció anterior o, encara més probable, ja la trobà copiada al manuscrit i aprofità el vers del foli 25 en blanc. Respecte a la possibilitat de que el text base de P sigui còpia d'una traducció anterior,⁷⁰ la hipòtesi guanya força en considerar que una datació a inicis del segle XV permetria encabir aquest tractat en català dins d'un possible corrent general

---

⁶⁹ Una quarta mà –o primera, segons l'estructura del manuscrit–, "acurada i regular", de la primera meitat del s. XV, hauria copiat "Lo parlament e la batayla que [h]agueren Anibal e Scipió" de Fr. Antoni Canals, O.P. (ff. 1-24, dedicatòria ff. 1-6, traducció catalana en prosa d'un fragment del llibre VII del 'Àfrica' de Petrarca), text que precedeix al tractat de falconeria.

⁷⁰ Desconeixo encara si vinculada al *Bāznāmē* (Traité de volerie), traducció en turc feta per al-Bārgīnī Maḥmūd ibn Muḥammad vers 1375 J.C. d'un tractat persa de falconeria compost a partir de fonts àrabs –sobretot, de la versió d'al-Ḥaġġāġ ibn Ḥaytama de l'*al-Ġitrīf*–, traduïda a l'alemany per Hammer-Purgstall a *Falknerklee*, Pesth, 1840. Espero investigar-ho durant el postdoctorat.

d'elaboració del gènere iniciat sota el regnat de Joan I *el Caçador* (†1396),⁷¹ escassos anys abans del Compromís de Casp, i en aquest sentit apunta la inclusió de l'*Scipió e Aníbal* com a text 1 del mateix manuscrit, traducció duta a terme en data posterior a 1395 a càrrec del dominicà valencià Antoni Canals, deixeble de sant Vicenç Ferrer amb prestigi com a traductor segons ens prova la carta de Joan I al prior dels dominicans de València pregant-li que Canals traduís certs llibres del llatí al català,⁷² lector a la seu de València fins al 1398 per nomenament del cardenal Jaume d'Aragó, qui li costejà la llicenciatura en teologia, anomenat "capellà de la capella del nostre rey, e lector de la sua cort" el juny del 1398 i el març de 1399 (ACA, RP, reg. 407, f. 702) i estretament vinculat a la cort reial catalanoaragonesa –als personatges de la qual dedica els seus llibres i traduccions– fins a la seva mort a València l'any 1419.⁷³ De fet, l'opció de contextualització de la redacció del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí considerada a QUEROL (2004) i QUEROL-PUMAROLA, ja descartada, s'emmarca en aquest període.

- Dècades més tard, un catalanoparlant, necessàriament vinculat al mateix cercle donat l'accés de què gaudia a la seva biblioteca (possiblement el volum era ja a la biblioteca napolitana dels reis catalanoaragonesos), i guiat per un esperit actualitzador, hauria afegit les receptes finals i les proves de tinta. En aquest sentit, destaco els vincles del cap. 75 amb la tradició falconera catalana precedent –R¹, cap. 15, ff. 7v-8 i R², cap. 8b, f. 23rv, conservada en còpia elaborada al regne napolità dels reis catalanoaragonesos al darrer terç del segle XV– i amb la italiana sorgida al mateix regne o als seus voltants –*Trattato della muta* d'Innico d'Avalos, cap. III, ff. 32v-33 [LUPIS (1965, p. 76)] i *Hopera de citraria* d'Alfonso Caracciolo, ms. Madrid, Bibl. Escorial, Ç IV 6, f. 84rv, cap. 1 [LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 150-51)]–. Els dos darrers punts podrien confluir si identifiquéssim la princesa esmentada al pròleg dedicatori amb Joana d'Aragó (1454-1517), filla de Joan II, abans del seu matrimoni amb Ferran I de Nàpols en 1476.

---

⁷¹ Al mateix any correspon el manuscrit datat més reulat de la versió d'al-Ḥağğāğ ibn Ḥaytama de l'obra d'al-Ġitrīf.

⁷² RUBIÓ (1908, vol. I, 371).

⁷³ Per a més informació al respecte i l'edició del text 1, vegeu RIQUER (1935).

ANÀLISI DEL PRÒLEG DEDICATORI

Dins del conjunt de tractats de falconeria escrits en català que circularen pels territoris de la Corona d'Aragó, només dos ens informen de l'existència d'un destinatari concret, coincident o no amb el promotor de l'obra. Un d'ells és el *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí (R¹), objecte d'un estudi específic al si d'aquesta mateixa tesi doctoral que, finalment, s'ha optat per encabir dins del treball postdoctoral;⁷⁴ l'altre és el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, on, ja d'entrada, se'ns informa de l'elevada jerarquia i consideració de la dama a qui s'adreça (“Muy alta e muy poderosa prinsesa, mi senyora”, “vuesa altesa”, i al poema, “due<n>ya d' esta mi vida, / del traste común salida”, “huna en el mundo de dos”, “Vos soys la qui mereseys, / renombre y honor”), confirmada per l'assumpció d'una ordre (“m' a sido mandado”), d'altra banda indefugible donat l'innegable interès (“mutxas veses”) de la promotora i destinatària de l'obra centrada en la medicina dels ocells de caça (“hun tratado de melesina para todas aves de casa”).

Malgrat que no se l'anomeni, per la lletra de la primera meitat del segle XV en què s'ha escrit el pròleg i els seus trets lingüístics⁷⁵ sospitem que es tracta d'una infanta d'Aragó de parla castellana, possiblement una de les descendents de Ferran d'Antequera i per a la qual més endavant suggeriré una hipòtesi d'identificació, per a qui algú pertanyent a l'elit catalanoaragonesa –amb força probabilitat proper als cercles dels Trastàmara castellans regents de la Corona d'Aragó a partir del Compromís de Casp (1412)–, redactà la rúbrica i potser incorporà el poema dedicatori en un castellà fortament catalanitzat. Aprofito l'avinentsa per assenyalar que aquest mateix context espai-temporal fou triat per a desenvolupar-hi la trama de la primera novel·la històrica en català, *L'orfaneta de Menargues o Catalunya agonitzant* d'Antoni de Bofarull i Brocà,⁷⁶ sortida de les premses en 1862; el profund coneixement de la història de la Corona d'Aragó i, en especial, de l'extensa documentació conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó per part del seu autor, contribuï de forma crucial al realisme de l'acció, on s'atorga un important paper al falconer Joan de la Murtra dins de l'ordit i, fins hi tot, el títol del cap. XVI –“Lo falcó de Noruega”– ens recorda el llarg viatge de certs ocells de caça d'origen remot per a satisfer les passions falconeres a les nostres contrades.

La primera frase de P suposa una “captació de benevolència” (*captatio benevolentiae*) típica en les dedicatòries de l'època; tanmateix, esdevé clau perquè, de forma extraordinària, sobretot dins de l'àmbit peninsular, una dama és la promotora i la destinatària d'un text relatiu a la venatòria, en concret, a la falconeria, prova directa de la seva participació en aquesta modalitat cinegètica i, en especial, de l'interès en ella, més enllà del simple ús ornamental o obligat per l'etiqueta o com a mitjà de relació social. Fora de l'àmbit peninsular i obviant les múltiples mencions al respecte presents a la literatura, trobem, per exemple, la secció dedicada al maneig de l'esparver inclosa al *Ménagier de Paris* (1394), recull de consells d'economia domèstica d'un burgès parisenc a la seva jove muller, inusual tant per l'origen social de l'autor com pel tipus de text en què s'insereix i el destinatari; o el tracte preferencial atorgat a la caça amb esparver dins de la temàtica falconera dels *Livres du Roy Modus et de la Royne Ratio*

---

⁷⁴ Per ara, remetré a QUEROL (2004) i QUEROL-PUMAROLA, tot avançant que, degut a les meves descobertes posteriors, he descartat el context de redacció allí considerat.

⁷⁵ Vegeu la seva anàlisi a la fi d'aquesta secció.

⁷⁶ BOFARULL (1862) i, en traducció castellana, (1884).

d'Henri de Ferrières (1360-1379), consideració lògica segons la tercera de les quatre raons que exposa.⁷⁷

Altres punts d'interès a partir de les referències textuais són:

- “ysiese”: aquest mot ens obliga a tenir present el concepte d'originalitat d'èpoques pretèrites, ben diferent del modern i ja estudiat a l'aparat general d'aquesta tesi doctoral. El canvi de mà en començar el contingut teòric (C a D) denota que, com a màxim, l'autor de la dedicatòria hauria dictat el tractat, fet que considero força improbable degut als fonaments àrabs de la majoria de les receptes de P. El verb triat defuig la possibilitat de que fos obra d'un traductor a qui la princesa hagués expressat el seu interès per l'art de la falconeria i el desig d'obtenir un tractat en la matèria a partir de textos precedents.

- “de melesina”: ens remet al receptari de l'art, el format més reculat i el contingut bàsic del tractat de falconeria, veritable motiu del seu sorgiment i pervivència. En aquest cas esdevé un detall especialment interessant per ser expressat com a manament específic de la princesa; cal que ens preguntem si, a banda de que el text passés a la seva biblioteca privada per a l'ús puntual dels falconers al seu servei, ella mateixa arribaria a medicar els seus ocells de caça.

- “todas aves de casa”: el tractat planteja l'objectiu de la seva aplicació a tot ocell de caça, condició que, certament, manté ben present al llarg del text. Així, tot i les diverses variants gràfiques lògiques, ocell (de caça) és anomenat un mínim de 80 vegades, mentre que tipus més concrets d'ocells susceptibles d'ús falconer són esmentats amb una freqüència relativa ínfima (9 cops esparver, 4 astor i 1 falcó). Tanmateix, aquesta petita freqüència ens aporta informació:

○ La predilecció per la petita de les accipítrides, ocell de caça característic de la vida cortesana tardomedieval i del Renaixement,⁷⁸ sobretot pel seu maneig per part de les dames, dada que enllaçaria amb el sexe⁷⁹ i la condició de la destinatària i promotora de l'obra. Respecte a la vida cortesana abans esmentada, indicar que les característiques pròpies de l'esparver el converteixen en l'ocell de caça idoni per a la pràctica de la falconeria en espais reduïts, com ara jardins, castells o poblacions; p.e. és l'únic ocell capaç de caçar “muntant sobre la cua” (ar. *taslīq*), és a dir, en ascensió rectilínia gairebé vertical, i capturar una presa posada, raó per la qual la tradició àrab l'afaitava per a la caça del colom posat sobre terrats i muralles,⁸⁰ capacitat apreciada a l'època com es reconeix a “si ne peut monter après l'aloé” *Le Ménagier de Paris* (1393, f. 41v), entre els inconvenients de la cua trencada de l'esparver. D'altra banda, el seu petit pes i delicat maneig el predisposen a un ús cortesà, en especial per part de la dona, i manté l'esportivitat davant les preses petites i d'envergadura mitjana existents en aquest espai. Ofereixo dos fragments de *Les livres du roy Modus et de la royne Ratio* per a il·lustrar l'ús de l'esparver com a ocell de caça ideal en les relacions socials i les caceres en grups cortesans.⁸¹ A més, sovint era afaitat a tornar al puny un cop capturada

---

⁷⁷ “La tierce est que c'est un deduit auquel chacun peut s'adonner de son côté et les dames et demoiselles peuvent chacune avoir leur épervier et le voler au gibier. Et la dame doit avoir quelqu'un qui puisse lui rendre l'épervier quand il aura pris l'alouette ou la perdrix. Et on voit bien parfois qu'un épervier, quand il a pris une alouette, la rapporte sur le poing de son maître ou de sa maîtresse, et quand il manque son vol, il revient aussi, et de tels éperviers sont appelés « éperviers à dames »” adaptació al francès modern per ABEELE (1994b, p. 61).

⁷⁸ Un interessant camp d'estudi és la seva probable introducció com a moda des d'Itàlia i França.

⁷⁹ De nou ens serveix com exemple la secció dedicada al maneig de l'esparver inclosa al *Ménagier de Paris* (1394).

⁸⁰ Vegeu-ne l'afaitat per a aquesta modalitat a VIRÉ (1965b, pp. 124-25) (38-39).

⁸¹ “Et est un deduit trop plesant, tant pour ce que l'en en volle souvent que pour les biaux vols que un espervier fait, et aussi pour la compaignie avec qui nous est, quer mont de gens, hommes et femes, se

la presa, en especial si es tractava d'una dama,⁸² motiu pel qual, segons el rei Modus, aquests esparvers eren anomenats “espreviers à dames”,⁸³ aspecte que ens suggereix múltiples connotacions dins de l'amor cortès.

○ La preferència pels ocells del gènere *Accipiter*, fet que ens obliga a recular força en el temps a la cerca de les fonts del tractat en assumir que, a banda de la tradició alemanya coetània del nostre text –l'ocell de caça per excel·lència a la falconeria alemanya ha sigut l'astor–, fou la falconeria primigènica la que es centrà en l'ús d'aquestes aus.

○ La mateixa preferència ens aboca a la poc coneguda tradició falconera àrab, on s'apreciava aquesta mena d'ocells de caça per sobre de les falcònides.⁸⁴

- “ata qui mi insuficiente ingenio no a sido para ponerse en cosa tan peligrosa”: aquesta sol·licitud de benevolència, tant per la tardança en el compliment de l'ordre com pels possibles errors o mancances del tractat, era freqüent a l'època, bé per (falsa) modèstia, bé per una manca real de coneixements sobre la temàtica. Degut a la impossibilitat actual d'identificació de l'autor de P, no puc discriminar entre un noble o un falconer al servei de la dama en qüestió, que correspondrien al primer cas, i un copista o traductor aliè a la modalitat cinegètica –en la mesura en què algú relacionat amb la cort medieval podia romandre-hi aliè–, que correspondria a la segona opció.

- “ata qui mi insuficiente ingenio”: a banda de disculpar-se pel retard, podria implicar que, a la fi, es considera preparat per a la tasca encomanada, havent superat ja el seu “insuficiente ingenio”, és a dir, les seves mancances prèvies; no podem descartar que aquestes mancances desapareguessin en haver localitzat un text o una traducció prèvia de la qual ara se n'atorgaria l'autoria.

- “cosa tan peligrosa”: reflexa la consciència de l'enorme dificultat d'una pràctica correcta de la medicina dels ocells de caça i, alhora, del risc d'endinsar-se en una temàtica altament ritualitzada, de coneixement en certa manera generalitzat dins de la societat medieval, sobretot entre la seva aristocràcia i, especialment, en una època de gran fidelitat a les autoritats (*auctoritates*) i als textos precedents.

UNA DEDICATÒRIA EN VERS EXTRETA DE *EL MAL DEZIR DE LAS MUYERES*

A banda de la qualitat estètica i de les característiques formals de la lloança en vers que segueix a la rúbrica introductòria, aquests versos mostren unes inquietuds poètiques del redactor o del propietari (o propietària) català de perfecte encaix dins de la cort catalanoaragonesa de les acaballes de la baixa edat mitjana. Aquesta fama de lletraferits de la nostra cort troba també la seva vinculació amb personatges clau de la falconeria catalana medieval: Joan I (1387-1396), anomenat *el Caçador* i *l'AIMADOR de la gentilesa*, instaurador dels Jocs Florals; i Felip Dalmau I (1342-1392), vescomte de Rocafort, de qui se'ns conserva un debat poètic amb Jaume March (1334/35-1410),

---

peuent deduire et voler de l'esprevier faire un grant renc a travers les chans” TILANDER (1932, § 114, l. 16 i ss.), i “Et en doit on bien amer le deduit pour quatre causes. La premiere si est pour ce que le deduit en est bon et les vous biaux et plesans. La seconde est que, quant l'en est en bonne compaignie et l'en reenge les chans et chascuns a son esprevier, l'en voit voler le sien et les austres, et y a l'en grant plesance, tant pour la bonne compaignie comme pour le bon deduit. La tierche si est que c'est un deduit que chascun peut faire de soi; et dames et damoiseles, chascune peut avoir son esprevier et en voler en gibiers, et doit avoir la dame aucun qui li puisse baillier son esprevier quant il aura pris l'aloë ou la perdris” (id., § 116, l. 54 i ss.).

⁸² Cinc exemples a les lletres franceses a ABEELE (1990b, p. 76) i un altre a p. 201.

⁸³ TILANDER (1932, § 116, l. 65).

⁸⁴ Les tradicions falconeres de l'Orient Lluanyà, com la coreana o la japonesa, també preferiren l'astor.

pare de d'Ausiàs March, la *Qüestió entre lo vescomte de Rocabertí e mossèn Jaume March sobre lo departiment de l'estiu e de l'hivern*,⁸⁵ en què Pere III el Cerimoniós fa de jutge.

La dedicatòria versificada del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és l'únic cas d'inclusió d'aquest estil literari en els tractats de falconeria netament teòrics catalans. Un exemple similar de la barreja de prosa i vers per a seccions diferenciades del tractat el trobem al ms. Cambridge, University Library, Ff.VI.13, on, a banda d'una mostra de la compilació en llatí coneguda com *Liber de passionibus falconum, accipitrum, austurorum, spervariorum* (ff. 69v-72v) i *Li aviculaires des oisiaus de proie* (ff. 73-78b), apareix un tractat sense títol (ff. 78c-81) de pròleg i epíleg versificats;⁸⁶ el pròleg exposa el contingut del tractadet i l'epíleg informa de la seva finalitat pedagògica i de la pretesa modèstia del seu autor. Ambdós tractats, P i el tractat final conservat a Ff.VI.13, reserven la versificació a seccions alienes al contingut teòric, on els seus autors poden esplaïar-se i cercar la bellesa literària; per a la resta, la finalitat didàctica imposa la prosa com a vehicle d'expressió. Lluny queden, per tant, les versificacions dels debats francesos sobre la preeminència de la falconeria o la monteria i les versificacions de finalitat mnemotècnica, tant en occità com en altres llengües. De fet, la llengua occitana fou el vehicle propi a la lírica catalanoaragonesa de l'època i se'ns han conservat dos tractats plenament versificats que circularen pels territoris de la Corona d'Aragó, el *Dels auzels cassadors* de Duadé de Pradas i l'anònim *Z³*, corromput per un copista català o redactat per un català poc versat en l'occità. Aquesta diferenciació lingüística depenent del registre no és exclusiva de les nostres contrades; el castellà era substituït pel galaicoportuguès a la primera lírica del regne de Castella.

El castellà fortament catalanitzat de la dedicatòria en vers (f. 25v) delata la seva redacció/còpia per part d'un català; així, destaquem:

- "s" per "c" o "z": prinsesa, altesa, veses, ysiese, melesina, casa, insufisiente, desfaseys, mereseys.
- "(n)y" per "ñ" (o "nn"): senyora, due<n>ya.
- "tx" per "ch": mutxas.
- Predomini de "y" sobre "i": ysiese, soys, soys, desfaseys, soys, mereseys, cobreys.
- "qui" per "que": qui, qui. Aquesta tendència el porta a la grafia "ata qui" per "hasta aquí".
- "m' a", de grafia i fonètica similar al pronom possessiu femení singular català 'ma' i a la contracció de la forma catalana "m'ha", per "me ha".

Una comparació interessant pot establir-se entre aquesta estrofa i les 6 estrofes de vuit versos octosíl·labs (algun de 9 síl·labes) de rima ababcdc (amb faltes a la rima) d'abundants catalanismes lèxics, sobre la necessitat de que Ferrando, ardiaca de Niebla i Algecires, poleixi el text de Valeri Màxim tramès pel seu traductor, Juan Alfonso de Zamora, amb l'original del Consell de Barcelona, que apareixen a continuació del pròleg.⁸⁷ Si acceptem que el cardenal de València Jaume de Prades († 1396, bisbe de Tortosa i València, cardenal de Santa Sabina) encomanà l'arromançament català del Valeri Màxim a Antoni Canals (OP) i que el mateix traductor traslladà la primera obra continguda al ms. 102 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, *Scipió i Anibal*, per al germà gran del cardenal, Alfons I d'Aragó, cosí germà del rei Pere III el Cerimoniós, duc de Gandia i marquès de Villena, germà com he dit de Jaume d'Aragó, ambdós fills de l'infant Pere d'Aragó i néts de Jaume II i la seva primera esposa Blanca, el

⁸⁵ Edició crítica a PUJOL, pp. 209-23; també disponible a <http://www.riale.unina.it/95.10.htm>.

⁸⁶ MEYER (1886, pp. 280-81).

⁸⁷ AVENOZA.

context de redacció del manuscrit es facilita en saber que del fill gran de Pere I d'Empúries, Alfons I d'Aragó († 1412), duc de Gandia, marquès de Villena, comte de Ribagorça i de Dénia, davalla la nissaga dels Gandia i la dels Villena; aquest fou candidat a Casp (1412), amb bon dret com a nét de Jaume II per línia masculina, però després de la designació de Ferran d'Antequera li prestà fidelitat. Per tant, en aquell ambient de bandositats valencianes, el manuscrit podria fàcilment haver-se incorporat a la biblioteca de la casa de Prades a la ciutat i, coneixent les passions falconeres i bibliòfiles dels seus propietaris i l'elevat percentatge de població àrab al regne, en especial a la Múrcia d'íntestable frontera andalusí, haver-s'hi afegit el tractat de falconeria per a ús privat mitjançant la còpia d'un text preciós sense conèixer la qualitat de la traducció, qui sap si anterior i sense prou coneixements ni ajuts suficients. El comentari d'Ayala (*lo que dijo Don Juan, hijo del infante Don Manuel, señor de Villena*) respecte a les autoritats falconeres a Castella m'ha permès parlar, dins de l'estudi introductor del tractat del vescomte de Rocabertí,⁸⁸ del marquès de Villena en relació al seu cosí, Joan I *el Caçador*, amb qui mantingué afinitats venatòries i bibliòfiles i múltiples contactes deguts a aquestes.

De fet, com veurem més endavant, la meua hipòtesi principal per a la seqüència de la redacció de l'obra de falconeria conservada al manuscrit, a partir de les datacions relatives probables de les diferents mans que hi varen intervenir, és que algú traduï el text font o copià una traducció prèvia, potser per a ús propi, i que després una altra persona aprofità el foli 25 en blanc de separació de les dues obres del manuscrit per a escriure-hi la dedicatòria al vers, i la mateixa persona, o millor una altra mà posterior quan ja era un exemplar de cort, afegí un poema de moda en cercles cortesans –selecció del tot escaient donada la dedicatòria prèvia en prosa– identificable com la glossa a *El mal dezir de las muyeres que fizo mosen Pedro Torroella*, darrera de les onze estrofes de nou versos recollida al cançoner NH2-40 (ff. 160-162) del ms. Nova York, Hispanic Society, *Cancionero de Vindel*, c. 1480, 156 ff.,⁸⁹ que allí es recull en un castellà de major puresa com:

92 “Entre las otras soys vos
 Duenya daquesta mi uida
 Del traste comun sallida
 95 Vna en el mundo dedos
 Vos soys la que desfazeys
 Loque contenen mis versos
 Vos soys la que mereceys
 Renombre e honor conbreys
 100 Entre las hotras diuersos.”⁹⁰

El mal dezir de las muyeres fou el gran èxit de Pere Torroella († d. 1475), obra antifeminista en la qual llista els “defectes” femenins o tòpics misògins i que servirà de base a tota la literatura sobre la dona fins a mitjans del segle següent. Curiosament, el poema de lloança a la destinatària del nostre tractat prové, doncs, d'un text d'antifeminisme exacerbant que esdevingué un símbol antifeminista.⁹¹ Potser li hagués

⁸⁸ Vegeu aquell estudi per a les estretes relacions entre aquests personatges.

⁸⁹ DUTTON, vol. 3, ms. [B2280], Faulhaber MMHSA 655, poema [ID0043], pp. 17-18. Aquest cançoner fou parcialment editat a RAMÍREZ. Identificació prèvia a BITECA manid 1806, tot i que també el considera anònim, *Glosa que sigue al Maldezir de las donas*, 1486 ad quem.

⁹⁰ Op.cit. p. 18 (f. 162).

⁹¹ Recordem que el també antifeminista **Espill** del metge valencià Jaume Roig fou escrit cap al 1460.

estat més fàcil trobar un extracte adient al *Razonamiento en defension de las donas por satisfaccion de unas coplas que en decir mal de aquellas compuso*, rectificació posterior forçada del mateix autor, tot i que aquella podria haver estat posterior a la data de còpia del vers i disposaríem llavors de les dates *post quem* (*El mal dezir ...*) i *ante quem* (*Razonamiento*) per a aquella introducció. Malauradament, desconec si la redacció d'aquestes dues obres ha estat ja datada.

Tanmateix, si admetem que cal relacionar la recepció de l'obra de Pere Torroella amb la cort napolitana d'Alfons *el Magnànim*⁹² i els cercles castellans de Joan II de Catalunya-Aragó i de Navarra –fins al punt de ser conegut com “Pero Torrellas”– i ho posem en relació amb la descendència respectiva d'aquells dos germans Trastàmara, no em sembla desenraonat inferir una possible identificació de la princesa dedicatària final de l'obra de falconeria amb Joana d'Aragó (1454-1517) abans del seu matrimoni amb Ferran I de Nàpols en 1476 (data *ante quem*) i un cop aquesta assolís una edat suficient per a interessar-se per la medicina dels ocells de caça, per a la qual podem considerar un mínim de deu anys –és a dir, 1464 (data *post quem*)– i arrodonir la datació probable d'aquesta introducció al text a la dècada 1466-1476, en especial als seus darrers anys. L'origen castellà d'aquells Trastàmara hauria condicionat la llengua del pròleg dedicatori de P a la princesa, la qual hauria de conèixer el català en un grau suficient per aprofitar-ne el contingut teòric. Aquesta hipòtesi s'adduiria amb el retard en el compliment de l'encàrrec relatiu a la redacció d'un tractat de medicina dels ocells de caça, aspecte indicat a la frase introductòria, fins que la lectora tingué edat suficient per a apreciar-ne el resultat i, potser, concedir mercès al seu “autor”.

De fet, el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* sembla ser l'únic tractat de falconeria que té una dona per promotora i destinatària, aspecte més singular encara si tenim present el seu contingut mèdic i no de maneig, aquest d'aprenentatge directe. Podem apreciar la vàlua d'aquesta dada si tenim present que les potents i envejables bases de dades de les lletres franceses del segle XII al XIV conserven un sol cas en què es valora una dama pels seus coneixements falconers, la jove Philomena, la saviesa i la bellesa de la qual és elogiada per l'autor quan el rei Tereus va a cercar-la a Atenes.⁹³ Mancat d'aquelles bases en les lletres catalanes i obligat a un buidatge personal, no puc pronunciar-me encara al respecte en les nostres lletres, però aquest fragment ens permet qüestionar-nos fins a quin punt la dona noble també fou educada en l'art de la falconeria, molt més enllà del simple maneig bàsic d'un esparver,⁹⁴ i si prestaria més atenció a l'ocell de caça que un home en un període delicat com és la muda. En relació a la pràctica femenina de l'art de la falconeria a la Corona d'Aragó segons els tractats específics val la pena recordar que la temàtica falconera serveix de transició entre la secció masculina i la femenina del manuscrit 68 de la mateixa biblioteca, copiat en data no gaire llunyana de la del pròleg dedicatori del ms. 102, i la hipòtesi de recurs instructiu per al (jovent) noble amb independència del seu sexe.⁹⁵ Reprement la datació abans considerada, val a dir, a més, que el decenni indicat ens situa

---

⁹² Segons CAHNER, pp. 189-90, allí cal situar Torroella entre 1448 i 1458, com servidor de Joan d'Aragó, fill natural de Joan de Navarra i futur administrador de l'arquebisbat de Saragossa, essent el primer escriptor català que utilitzà les llengües catalana i castellana, aquesta darrera arran de la llarga estada navarresa a les corts de Joan I de Navarra, futur Joan II d'Aragó, i del príncep Carles de Viana, a qui seguirà des de Nàpols fins al Principat, on participarà a la guerra civil catalana del segle XV.

⁹³ “D'espreviens sot et de faucons / Et del jantil et del lanier; / Bien sot feire un faucon muier / Et un ostor et un terçuel” [és a dir, “D'esparvers sabeu i de falcons / I del gentil i del llaner; / Bé sabeu fer un falcó mudar / I un astor i un terçol (d'astor?)”] BOER, vv. 182-185; cit. ABEELE (1990b, pp. 15-16).

⁹⁴ Centrat en aquest petit ocell de caça i adreçat a la dona destacaria el *Ménagier de Paris* (1394).

⁹⁵ En relació la participació de la dona a les caceres cortesanes medievals, vegeu, per exemple, FIETZE, a partir de testimonis principalment literaris i iconogràfics. Com a exemple tardà, GORTER-VAN ROYEN.

de ple en la guerra civil catalana de 1462-1472 i el desenvolupament paral·lel de València, a on acudiren nombrosos catalans escapant del conflicte i del posicionament indefugible si romanien al Principat.

Totes aquestes suposicions s'acorden amb la diferència de preparació del suport entre les dues parts del manuscrit, fet que denota un destí original del volum per a l'arromançament català de *Scipió i Anibal* d'Antoni Canals (O.P.), aprofitant-se amb posterioritat els folis en blanc per a copiar-hi el tractat de falconeria, punt en coincidència amb l'opinió de BITECA manid 1806. En aquest sentit, el context inicial de circulació del manuscrit hauria estat, fàcilment, l'alta societat valenciana, augmentada amb les famílies castellanques immigrades durant el regnat d'Alfons *el Magnànim* per raons polítiques, militars i comercials, on els burgesos laics tendrien a ser substituïts per aristòcrates depenents de la jerarquia eclesiàstica castellanitzada amb la connivència de la Inquisició. A aquella València hi confluïren Antoni Canals (O.P.), dominic traductor de la primera obra del manuscrit, alguns dels principals destinataris dels seus arromançaments (els germans Jaume de Prades i Alfons I d'Aragó), la fidelitat prestada per Alfons a Ferran d'Antequera, una elevada presència àrab, la precoç i accelerada castellanització de l'elit social valenciana i Pere Torroella, tots ells factors sinèrgics que em suggereixen una possible cronologia per a la redacció del manuscrit que ens ocupa.

ANÀLISI DE LA SECCIÓ TEÒRICA

Just a continuació de la dedicatòria de presentació del text, però iniciant un nou foli (26), en una mena de perfecta i conscient separació de tasques i, potser, d'èpoques, arrenca el contingut teòric de P amb l'únic exemple de redacció en llatí dins dels tractats de falconeria catalans que circularen pels territoris de la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana a què he tingut accés. Mancada de rúbrica, aquesta recepta llatina mostra una certa inseguretats del redactor en la llengua clàssica, fet que podria haver-lo induït a adoptar el català per a la resta del tractat. Aquesta inseguretats en una època (proto)humanística, de fal·lera per la recuperació dels textos clàssics, podria confirmar-nos la hipòtesi d'un redactor no versat en obres d'aquella mena però sí expert en la modalitat venatòria que ens ocupa. Tot i que aquest inici en llatí semblaria apuntar a la intermediació d'aquesta llengua en la transmissió dels coneixements recollits a P des de la tradició àrab fins a la catalana, ho considero força improbable degut a les fonts localitzades, a la presència negligible de llatinismes a la resta de l'obra i a la dificultat evident amb el llatí segons prova aquesta primera recepta, deduint-ne una probable traducció directa de l'àrab. La manca de rúbrica a la recepta llatina també podria implicar una acefàlia del text font de P, d'altra banda, còpia incompleta, com ja hem vist; el contingut de la primera recepta, dedicada a la cura de les ferides dels ocell de caça, sembla corroborar aquesta sospita en no respectar l'ordre clàssic d'exposició 'de cap a peus'. Tant la incongruència de llengua com la d'ordre suggereixen que la primera recepta no correspon al tractat en sí, però la hi incloc per haver estat copiats per la mateixa mà, facilitar-ne l'edició i l'estudi i no incorporar un nou text a la tradició catalana. Aquesta tria del llatí per a l'inici del contingut teòric pot correspondre a un intent de prestigiar l'obra i facilitar-ne l'acceptació.

Després de la primera recepta en llatí sobre la cura de les ferides de les aus comença un seguit de cinc capítols (2-6) dedicats a patologies que afecten al cap, on l'autor no és consistent en la veu vermis/vormis/capvorm, potser per referir-se a entitats diferents, per a continuar amb la porga del cap (cap. 7), remei i mètode preventiu genèric davant de les patologies del cap de l'ocell de caça i, tot seguit, exposa la porga del ventre (cap. 8), amb la intenció d'associar la descripció d'ambdues porgues, però deixa per a més endavant el tractament genèric de les porgues (cap. 17). De les 80 receptes en què he dividit P –73 del text base més 8 afegides amb posterioritat–, dues (caps. 50-51) tracten de la medicina canina, entenent el gos com a auxiliar de l'ocell de caça; ambdues receptes es presenten de forma associada, havent estat encabides al mig del conjunt terapèutic dedicat als ocells de caça sense respectar cap mena d'ordre. Donada la complexitat i la pesadesa per al lector d'una anàlisi pormenoritzada de l'estructura de P amb l'objectiu de demostrar el seu desordre, tant en una exposició 'de cap a peus' com per humors predominants o, malgrat el futurisme conceptual, per sistemes i aparells, em limito a apuntar més avall un possible ordre adient per a P segons el clàssic 'de cap a peus' a partir de la informació continguda al tractat català, obviant els detalls complementaris aportats per les correspondències amb els tractats àrabs, en certa mesura afegits a l'estudi de cada capítol de P.

Així, agafant com a referència el *Ġitrīf*,⁹⁶ probable font primigènia de bona part del contingut teòric del tractat català, P segueix la tradició llatina més reculada –malgrat que res pot establir-se amb seguretats respecte als textos primigenis d'altres tradicions degut al desconeixement d'aquelles arran de la manca d'estudis, podem assumir que també sorgiren com a receptoris– en centrar la seva atenció en la medicina aviar –que

---

⁹⁶ Vegeu l'apartat dedicat al vincle entre P i el primer tractat àrab de falconeria conservat, el *Ġitrīf*.

ocupa la segona part del *Ġitrīf*, caps. 53-147, on és tractada de forma incompleta i desorganitzada– i obviar els primers 52 capítols del *Ġitrīf*, relatius a la història de la falconeria (cap. 1), a la classificació dels ocells de caça (cap. 2-4), als astors (cap. 5-19), als falcons pelegrins (cap. 20-24), als falcons sacres (cap. 25-28), a les àguiles (cap. 29-30), a l'alimentació dels ocells de caça (cap. 31-32), al maneig, l'afaitat i el vol dels ocells (cap. 33-42), a la muda (cap. 43-46) i als signes de salut i de malaltia dels ocells de caça (cap. 47-52), amb divisió de la simptomatologia segons afecti a l'aspecte exterior de l'ocell de caça malalt (cap. 50), a les funcions naturals i a les facultats (cap. 51) o a les secrecions corporals (cap. 52). Aquesta estructura particular del tractat àrab i, lògicament, del *Moamín* i del *Ghatrif*, derivats d'ell i estretament relacionats amb P, facilita una transmissió separada dels símptomes (signes) i de la terapèutica de cada afecció i no de forma associada en un mateix capítol –malgrat la freqüent repetició de part de la simptomatologia a la secció terapèutica–, predisposant a la pèrdua d'informació, en especial de la referida a la simptomatologia específica de cada afecció, en donar preferència a la transmissió de la terapèutica. De la mateixa manera a P s'obvia la primera secció sencera del que es coneix com a “*Moamín* castellà”, és a dir, els catorze primers capítols de què consta el primer “tratado”, inclòs el capítol 12, dedicat a la simptomatologia, i les interessants referències astrològiques aportades per l'astròleg Muḥammad ibn ‘Abdallāh ibn ‘Umar al-Bayzār (mort 245 H./859-60 J.C.).

La desorganització de la segona part del *Ġitrīf* és evident en no respectar l'ordre d'exposició clàssic ‘de cap a peus’ (*a capite ad calcem*)⁹⁷ que el mateix tractat estableix al cap. 48(1), però s'accentua a P, on, després de començar la secció amb una recepta llatina per a les ferides, continua amb una exposició asistemàtica en què només s'associen uns pocs capítols per similitud de contingut mentre altres referits a la mateixa localització anatòmica, afinitat de contingut o patologia tractada es reparteixen incomprendiblement al llarg del tractat, i fins i tot s'hi encabeixen dues receptes de medicina canina. Val a dir que, si bé potser es cercava confondre el lector respecte a la font, afectà al pragmatisme de l'obra en dificultar-ne la consulta. Amb l'objectiu de mostrar aquesta desorganització, ofereixo un exemple d'estructuració de P més adient segons la informació aportada pel tractat (maneig i/o tractament preventiu, patologia i terapèutica ‘de cap a peus’ i d'interior a exterior, terapèutica canina) i respectant els capítols atorgats a la present edició:

<64.> *De dar viandes*, <17.> *De porgar aucells*, <7.> *Per porgar lo cap*, <8. Per porgar lo ventre>, <13.> *De mudar aucells*, <14.> *De trer aucell de muda*, <15.> *De bexar aucell*, <30.> *De magrea*, <73.> *De flaqua e fa semblant de mort*, <19.> *De malaltie de frador*, <20.> *De maleutie de calor*, <18.> *De colp d'uyll*, <24.> *Quant clucha lus hulls*, <31.> *Quant gite aygue per los hulls*, <44.> *D'aygua de cap*, <60.> *De bexament de cap*, <2.> *A vormis*, <3.> *A vermis*, <4.> *A vormis*, <5.> *A vermis*, <6.> *A vormis o capvorm*, <9.> *A pentayx*, <10.> *Per pantax*, <42.> *A pentax*, <21.> *De hofeguament*, <29.> *Quant no pot alenar*, <65.> *Per desfici*, <25.> *Quant és fumat*, <68.> *De barraam*, <67.> *De fleuma*, <23.> *Per ffleuma de ventreyll*, <45.> *De càncer*, <22.> *De gitar la gorgua*, <33.> *De gitar plomada*, <61.> *De retenir la plomada*, <46.> *D'esmirladura*, <62. A una malaltia anomenada (e)sterami>, <63. A una malaltia anomenada gits>, <16.> *D'engenramens de vèrmens*, <40.> *De vèrmens en la gorgua*, <41.> *De vorm al ventre*, <66.> *De febre e de dolor*, <38.> *A dolor de fetge*, <32.> *De vent que hix per lo nas*, <28.> *De ventusitat de gorgua*, <34.> *De ventusitats de cos*, <39.> *Per ventusitat*, <35.> *De dolor d'eschena*, <36.> *De dolor qui ve per venthositat*

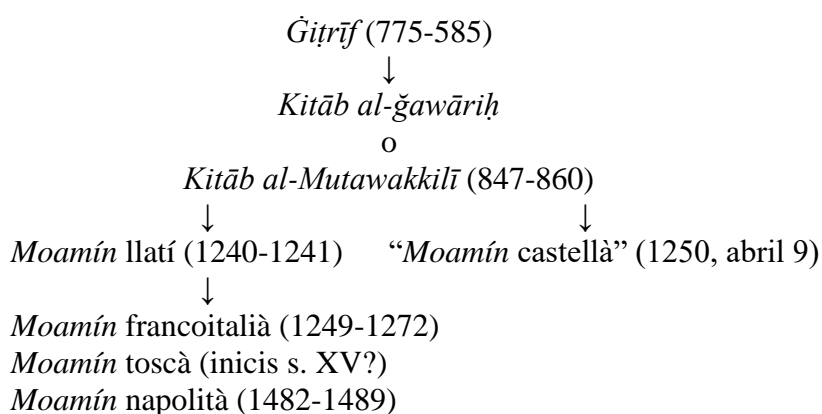
⁹⁷ Vegeu la hipotètica redistribució adient proposada a *Ġitrīf*, p. 31.

[ms. veschositat], <37.> *De gota per tot*, <69.> *De sentidura d'ales*, <52.> *Infladure de cames*, [<74.> *Per a infladura e durícia en les guntures de les mans dels aucels*], <47.> *De porrets*, <53.> *De mal de cuxa*, <1. Per a guarir les ferides dels ocells>, <26.> *De plagues*, <27.> *De ffístolles*, <11.> *A cascadura*, <12.> *A crabantament, ço és, caschadura*, <54.> *De poys*, <70.> *De menyança*, <71.> *De sagnar*, <72.> *De menjança*, <55.> *Per arencament de plomes*, <56.> *De menyament de plomes*, <57.> *De vèrmens en les plomes*, <58.> *D'erancament de plomes*, <59.> *De palament de col*, <43.> *D'ous d'asperver ho d'àls*, <48.> *De houament*, <49.> *De rodador*, <50.> *De roya de cans*, <51.> *De ràbie de cans*.

De les set receptes afegides per una mà de la segona meitat del segle XV, agrupades en un apèndix al final de l'edició, la primera (<74.> *Per a infladura e durícia en les guntures de les mans dels aucels*) ha estat incorporada a una possible ubicació lògica dins del cos del P, a continuació del <52.> *Infladure de cames*, del què només resta una curta indicació al foli següent, i abans del cap. <53.> *De mal de cuxa*. En canvi, les dues altres receptes afegides per la mateixa mà sobre la mateixa patologia o de gran afinitat amb ella (<79.> *Quant l'aucel té la mà inflat per colp* i <80.> *Més per infladura, he és lo mior que s'i pot fer*) apareixen a la fi del tractat, a continuació de la resta de les incorporades per la mateixa mà (<75.> *Per ocel qui sia cascat*, <76.> *Per ocel que aga ayga al cap*, <77.> *Per pantax*, <78.> *Per lo dit pantax*), desubicades també d'altres afeccions afins del cos de P (<11.> *A cascadura* i <12.> *A crabantament, ço és, caschadura*, <44.> *D'aygua de cap* i <10.> *Per pantax*, respectivament) i d'un possible ordre 'de cap a peus'. La manca d'espai físic per a encabir-les al lloc adient dins del text base pot ser-ne la raó. Les sis receptes finals afegides per la mà de la segona meitat del segle XV a partir de la meitat del f. 41 no mantenen relació amb la darrera recepta copiada per la primera mà (cap. 73) ni amb la rúbrica cancel·lada, però, llevat de la primera recepta (cap. 75), respecten l'ordre expositiu clàssic *a capite ad calcem* entre sí.

ANTECEDENTS DEL TRACTAT DE MEDICINA PER A TOTS ELS OCELLS DE CAÇA

Durant l'establiment dels vincles entre P i les diferents tradicions falconeres vaig apreciar indicis de similitud amb els tractats de *Moamín* i de *Ghatrif*,⁹⁸ binomi que constitueix l'empremta més profunda i estudiada de la tradició àrab sobre la llatina i en vernacla, començant la contrastació de P amb aquests dos tractats i estenent-la fins a la mateixa font dels tractats àrabs, el *Ġitrīf*, resultant-ne el que és la primera prova de la transmissió dels coneixements recollits al tractat de falconeria àrab més antic conservat i, de fet, del material més reulat de la literatura falconera conegut a dia d'avui,⁹⁹ fins a una llengua vernacla, testimoniada per ara tan sols per aquest tractat català.

El mode en què les traces del *Ġitrīf*, del *Moamín* i del *Ghatrif* arribaren a P és una incògnita. Degut a la seva privilegiada posició com a precedent i referent de la literatura falconera àrab, el primer gaudi d'una significativa difusió en ser inclòs a textos especialitzats i enciclopèdics en aquella llengua, entre ells el *Moamín* i el *Ghatrif*, principals contribucions conegudes d'origen àrab a la literatura falconera europea. Comencem, però, pel *Ġitrīf*, en relació al qual ofereixo només una informació succinta a completar amb l'excel·lent estudi i edició a càrrec de François Viré i Detlef Möller, exemple de la necessitat d'edicions bilingües dels tractats orientals¹⁰⁰ per al seu ús com a eina de treball a la ineludible investigació dels vincles entre les tradicions falconeres d'arreu.

EL ĠITRĪF

El tractat de falconeria àrab més antic conservat fou redactat per ordre del califa abbàssida Abū ‘Abdallāh Muḥammad al-Mahdī bi-llāh (nat en 124 H./741 J.C., califa 158-169 H./775-785 J.C.), apassionat de la caça, després de que li fos regalat a Bagdad en 163 H./780 J. C. un tractat de falconeria bizantí¹⁰¹ per part de “Michel fils de Léon,

---

⁹⁸ Per al primer, traducció franco-italiana editada per TJERNELD i traduccions llatines i italianes editades per GLESSGEN (1996), amb edició recent de les llatines per GEORGES (2004 i 2008b) i de la francesa del ms. Brussel·les per KRAUSER (2002), que no he pogut consultar; per al segon, a les anteriors cal afegir l'edició de HEDVALL.

⁹⁹ En aquest sentit, vegeu la secció “Noms propis” i “Noms genèrics”.

¹⁰⁰ A ser possible contemplant l'anglès o una llengua romànica a més de l'alemany, com esdevingué amb l'edició en francès del *Ġitrīf* a partir de l'alemanya gràcies als esforços del Dr. Van den Abeele.

¹⁰¹ L'imperi bizantí pagava tribut a l'imperi islàmic en aquells anys. Malauradament, la tradició bizantina segueix sent gairebé desconeguda arran de la manca d'investigacions al respecte.

un haut dignataire des Byzantins”, probablement un fill de l'emperador Lleó III l'Isaurià (717-740/741), amb la intenció de compendiar en un mateix text tota la literatura relativa a aquesta modalitat cinegètica, a partir de les tradicions persa, grega, turca i hindú.¹⁰² La tasca fou encomanada al siríà al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī (dos primers decennis del segle VIII—ca. 163 H./780 J.C.), antic cap superior de caça (Gran Mestre de la Caça o de les Caces, persa *'amīr šikār*)¹⁰³ a la cort dels califes umayyades Hišām ibn 'Abd al-Malik (105-125 H./724-743 J.C.) i al-Walīd II ibn Yazīd (125-126 H./743-744 J.C.) a Damasc i, per tant, responsable de tot allò vinculat a l'activitat cinegètica en aquesta cort, i possible deixeble de joventut d'Adham ibn Muḥriz al-Bāhīlī.

Al-Ġiṭrīf recuperà els coneixements cinegètics aplegats per l'emir Adham ibn Muḥriz al-Bāhīlī (14-16 H./635-637 J.C.—89-90 H./708-718 J.C.), general d'origen siríà descendent de la noblesa tribal àrab, poeta, poliglòt i el primer falconer conegut que recollí textos de diferents tradicions —amb traduccions a l'àrab incloses— sobre aquesta modalitat cinegètica, a les què al-Ġiṭrīf afegí les del tractat bizantí i les del “Khāqān turc”, en un procés que tingué lloc al bell mig del sorgiment de la literatura àrab i del desenvolupament de l'activitat científica a l'islam. Tanmateix, sembla que al-Ġiṭrīf morí abans d'enllestir la seva obra i entregar-la al promotor; el mateix califa al-Mahdī trobà la mort durant una cacera. Morts l'autor i el promotor, el text romangué oblidat fins a ser recuperat, anys més tard, en dues versions: la d'al-Ḥaḡḡāḡ ibn Ḥayṭama, que es pretén redactada a partir del manuscrit d'al-Ġiṭrīf trobat a la biblioteca del califa Hārūn al-Rašīd (170-193 H./786-809 J.C.), però, de fet, copiat al segon quart del segle IX J.C. a partir d'un manuscrit acèfal d'al-Ġiṭrīf amb petites notes marginals d'inicis dels segon decenni del segle IX; aquesta versió és la base de la traducció de F. Viré i D. Möller.¹⁰⁴ L'altra versió és la d'Alexandre o “alexandrina” —o “Iskandar” segons MÖLLER (1976, p. 15)—, abreujada i redactada en forma de debat entre l'emperador Alexandre el Gran i un cenacle de savis, obra del desconegut Abū Bakr al-Aš'arī segons el ms. de París (G).

Destaco, per acabar aquest resum, que el *Ġiṭrīf*, tal com el coneixem, segueix essent un testimoni perfecte de les “ciències dels primers, dels antics” (*'ulūm al-awā'il*), la ciència araboislàmica sorgida a Orient, sobretot a Bagdad, arran de la traducció i l'assimilació de textos clàssics i de fer-ne un sincretisme amb la ciència persa, siríaca i hindú i de qualsevol origen que es considerés enriquidor, facilitada pel poliglòtisme privilegiat de part de la població de Síria —el siríac fou llengua intermediària habitual a la traducció del saber grec a l'àrab— i Mesopotàmia fins al segle VIII, en especial del bilingüisme siríac-grec, i el seu paper clau a la transmissió i la traducció de textos en grec, en siríac, en persa i en sànscrit, afavorida per la contractació de metges grecs poliglòts i desenvolupada de forma empírica mitjançant l'observació i la pràctica. Un altre exemple de sincretisme enriquidor en el mateix context fou la cort d'al-Ma'mūn (813-833) a Bagdad, la qual acollí la Casa de la Saviesa (*Bayt al-Ḥikma*) on, a finals del segle VIII i inicis del IX, es traduïren i fusionaren obres gregues com la *Geografia* de

---

¹⁰² Segons la traducció francesa de la versió d'al-Ḥaḡḡāḡ ibn Ḥayṭama, “un traité rassemblant les dires des médecins de Perse, des Turcs, des philosophes byzantins ainsi que ce que les Arabes avaient pratiqué en ce domaine” *Ġiṭrīf*, pròleg, p. 54.

¹⁰³ Donades les funcions que Viré-Möller (*Ġiṭrīf*, p. 12) li atorguen, considero que la traducció del càrrec que ofereixen, “grand-veneur”, és a dir, munter major, comprendria només una branca de les seves funcions i que l'expressió persa *'amīr šikār*, Gran Mestre de la Caça o de les Caces (“Grand-Maître des chasses”), qui aglutina a la vegada el munter major (“Grand-Veneur”) i el falconer major (“Grand-Fauconnier”, actualment *mīršikār* en persa) és més adient. Cf. VIRÉ (1961-62, p. 55), i *EP*, art. BAYZARA.

¹⁰⁴ Edició facsimilar del ms. A a MÖLLER (1986); traducció alemanya i edició crítica a MÖLLER-VIRÉ i traducció francesa i actualització de l'anterior a *Ġiṭrīf*.

Ptolemeu amb les taules índies i gregues calculades per a altres localitzacions pertinentment adaptades al meridià de Bagdad.

EL *KITĀB AL-MUTAWAKKILĪ*

Obra redactada per l'astròleg Muḥammad ibn 'Abdallāh ibn 'Umar al-Bayzār (mort 245 H./859-60 J.C.)¹⁰⁵ per al califa abbàsida al-Mutawakkil (847-861) entre els anys 847 i 860, també coneguda com *Kitāb al-ḡawāriḥ* (Tractat dels ocells de caça), malauradament perduda i de la què resten tres testimonis parcials (o fonts d'extractes?) en àrab: ms. Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek, (Pertsch) 2092, ff. 1-66, truncada a la fi del cap. 8, amb títol sobreescrit *Kitāb aṣ-ṣayd* (Llibre de caça), el qual conté una còpia del *Ḡiṭrīf* (ff. 67-92), probablement enquadrades de forma conjunta en 1558-1559 per a una presentació magribina, i copiat per al califa i imam al-Mustansir bi'llah al-Manṣūr bi-faḍli 'llāh, segons sembla a identificar amb Abū 'Abdallāh (ca. 1227-1277), segon regent de la dinastia hafsida de Tunísia; mss. Tunis, Biblioteca Nacional, 15072 i 13464, només amb els capítols 7 i 8, el primer manuscrit en lletra magribina del segle XIII (645 H./1247-1278 J.C.?), provinent de la biblioteca hafsida, potser la còpia personal del mateix califa, i el segon còpia del mateix a partir de 1806, però més completa degut a la pèrdua de folis del primer, i, segons rúbrica d'ambdós, de contingut relacionat amb el *Kitāb al-Manṣūrī*, llibre de caça escrit per al califa al-Mustansir bi'llāh, anomenat al-Manṣūr (el Victoriós).¹⁰⁶

Malgrat la pèrdua de l'obra original, és objecte d'una edició i traducció alemanya per AKASOY-GEORGES, segons sembla a partir dels tres fragments d'aquella 'tradició' del *Kitāb al-Mutawakkilī* conservats i tenint present la versió més antiga 'reconstruïble' del *Moamīn* –probablement segons GEORGES (2004)–, la versió més antiga del “*Moamīn* castellà” i tots els extractes del *Kitāb al-Manṣūrī*. Potser el fet de pertànyer a l'escola nordeuropea –penso en precedents com Tilander– comporta que estableixin una terminologia amb la qual no coincideixo per induir, al meu parer, confusió en barrejar les fonts i els textos posteriors com a “plantilles” i/o “tradicions”, en tractar de recuperar el text original, prioritzar la intervenció de la cultura d'origen i minimitzar la de les cultures receptores en la transmissió del text. Aquesta assumpció els porta a reconstruir un tractat perdut, objectiu i mètode de treball certament arriscat i controvertit.¹⁰⁷ De fet, els mateixos investigadors (pp. 32-33) apunten l'existència d'extractes al *Kitāb al-kāfi fī 'l-baizara* (Llibre complet sobre la falconeria)¹⁰⁸ redactat per 'Abd ar-Raḥmān ibn Muṣammad al-Baladī vers 1200 a partir de la pròpia experiència i de fonts orals i escrites, entre elles un franc i l'obra de Muḥammad ibn 'Abdallāh ibn 'Umar al-Bayzār, sense que cap d'aquests passatges es conservi al *Kitāb al-Mutawakkilī* en àrab, castellà o llatí, motiu pel qual assumeixen que, en cas d'atribució correcta dels passatges i no apòcrifa, probablement existia una segona obra de l'autor o que el *Kitāb al-Mutawakkilī* en àrab, castellà o llatí corresponguin a una versió curta. Per aquest motiu ometo aquella edició i traducció en l'establiment de fonts dins del present treball.

Segons AKASOY-GEORGES, p. 12, MÖLLER (1965, p. 119 i ss.) oferí una primera descripció sobre la base d'un dels tres testimonis parcials del text àrab conservats, MANṢŪR (1968) i (1989) n'edità i comentà els altres dos testimonis en

¹⁰⁵ Per a les poques dades conegudes de l'autor, vegeu AKASOY-GEORGES, pp. 33-35.

¹⁰⁶ AKASOY-GEORGES, pp. 13-14.

¹⁰⁷ Vegeu AKASOY-GEORGES, p. 37.

¹⁰⁸ Editat per 'ABBĀS-MANṢŪR segons el ms. únic Tunis, Biblioteca Aṣmadīya, 14290.

1968 sense considerar el primer testimoni ni els resultats de Möller, amb traducció anglesa a CLARK-DERHALLI ignorant totes les recerques tret dels Manşūr,¹⁰⁹ mentre que la traducció castellana (“*Moamín cast.*”) fou publicada per FRADEJAS (1987) i CARDENAS sense tenir presents els resultats de Möller i de Manşūr i suposant que es tracta d’una versió del *Moamín*. Per a les seves fonts, AKASOY-GEORGES, pp. 35-37 exploren la coneguda introducció del “*Moamín* castellà” de forma succinta i sense cap aportació nova,¹¹⁰ d’altra banda impossible fins a la investigació de la tradició greco-bizantina més enllà del tardà Demetrius Pegapomenus i d’altres precedents de l’àrab, bona part ja apuntades al *Ġiṭrīf*, al qual silencia voluntàriament o involuntària:

E por esto se trabajaron dello los reyes de las yentes tanto que mandaron a sos sabios que compusiesen libros de cómo se avie a fazer e cómo se avie a govarnar. E el omne que más nombrado fo en este menester de los filósofos romanos, fue Eraclis e Forforis e Platón e Hostar. E el más nombrado que fue de los reyes que gelo mandaron azer fue Hifridón. E los demás de los sabios de los turcos otrosí se trabajaron dend, e el más nombrado rey que gelo mandó fazer fue Facán, rey de los turcos. E los persios otrosí se trabajaron dend los sabios dellos, e el más nombrado rey que gelo mandava fazer fue Quisraobroyz. Los indios otrosí se trabajaron dende grand compaña de los sabios e de los sos reyes, non que fallássemos ningún nombre de ssos sabios nin de ssos reyes, ca cada un dellos metíe en los libros quanto ende provava, assí como veníen unos es pos otros. Otrosí fizieron los sabios e los reyes de Çin. E por quanto los sabios de cada una yent pusieron libros en este mester, e non fallamos que ningún sabio desta yent aráviga fiziesse nengún libro que de pro fuesse en este menester de caça ni en las cosas quel perteneçen, por esso fiz yo este libro.¹¹¹

EL MOAMÍN I EL GHATRIF

Dues vies foren utilitzades per a la incorporació d’aquests textos:

El *Moamín* fredericià

L’arabòfil emperador Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250) fou el promotor –“mandato Cesaris”– de la traducció llatina del *Moamín*¹¹² feta pel conseller imperial

¹⁰⁹ Només he pogut accedir a CLARK-DERHALLI, la qual no contempla els ocells de caça (només hi són presents al fragment final, corresponent al *Kitāb al-kāfi* i no a al-Mansur).

¹¹⁰ Per exemple, reprenen sense dubtar l’edició “Quisraobroyz”, potser a editar com ‘Quisra Obroyz’ o ‘Quisrao Broyz’ arran del títol àrab *Kisrā* a partir del persa *Hosrō* (Khosrau), i l’identifiquen com “Chosrau II Parvez, Großköng von Persine, reg. 588-629”, és a dir, Cosroes II *Parviz* (‘el Victoriós’), sense indicar-ne el motiu (p.e. el seu parc de cacera a Dastgard o el període d’excel·lents relacions entre els imperis bizantí i sassànida arran de l’exili del successor legítim d’Hormizd IV a la cort bizantina de l’emperador Maurici, qui li concedí un exèrcit amb el què recuperà el tron usurpat per Bahram VI), discrepant de FRADEJAS (1987), p. 301, qui l’identificava amb “Kisra Behram Gur (450-438 d.C.)” [sic], és a dir, Bahram V *Gur* (420/1-438), el rei sassànida millor conegut per la seva afició cinegètica [p.e. esmentat al *Ġiṭrīf* 7(3)], però en especial a la cacera de l’onagre (la qual no practicava amb ocells de caça) i que li valgué el seu mot (*Gur* = ‘l’Onagre’); el coneixement de les llengües orientals d’AKASOY-GEORGES els podria haver facilitat aclarir-nos quin rei persa s’amaga darrera de la transliteració castellana (Parvez/Parviz, Gur, o bé Peroz o, fins i tot, Ormuz).

¹¹¹ FRADEJAS (1987, I.1).

¹¹² L’incipit del ms. Bibl. Ap. Vat., Reg. lat. 1617, és “Incipit liber Moamyn falconarii de scientia venandi per aves et quadrupedes, ut solatium habeatur” GLESSGEN (1996, p. 335). Descripció, stemma dels 27 manuscrits llatins i edició de la versió llarga (llibres I-III) a partir dels mss. O i Z a ABEELE (1991, t. IV, pp. 117-92). Edició (llibres I-III) de la versió α (llarga) a partir dels mss. I i A i de la β (curta) a partir dels

encarregat de les qüestions d'“interpretació del món” Teodor d'Antioquia († 1241)¹¹³ i corregida pel mateix emperador¹¹⁴ durant el setge de Faenza (26 d'agost de 1240 – 14 d'abril de 1241) –“per ipsum imperatorem tempore obsidionis Faventie”–, a partir del model àrab perdut contingut a una obra del segle IX del temps del califa al-Mutawakkil (232-247 H./847-861 J.C.) que coneixem per llargues cites perfectament concordants amb paràgrafs dels llibres II i IV del *Moamín* llatí aportades pel *Kitāb al-ṣayd* (‘Llibre de caça’),¹¹⁵ sots-titulat *al-Kitāb al-Mutawakkilī* (‘Tractat per a al-Mutawakkil’), escrit per Muṣammad al-Bāzyār (mort 856-869).¹¹⁶

GLESSGEN (2001, pp. 63 i 67) considera que el text àrab correspon al *Kitāb al-Mutawakkilī*, una compilació complexa que aplega bona part dels coneixements orientals en la matèria sobre la base del *Ġitrīf*, el darrer compilador de la qual fou Muhammad al-Bāzyār, és a dir, Mohammed el caçador amb astor o, amb matisos, el falconer, probable rerafons del *Moamin falconarius*, canvi que al meu parer podria deure's a les preferències del destinatari de la traducció llatina en ocells de caça.¹¹⁷ Malgrat que no he pogut consultar la tesi doctoral de GEORGES (2004), publicada a GEORGES (2008b), i que probablement haurà aplicat una metodologia similar a la d'AKASAY-GEORGES per ser un dels dos autors d'aquella edició,¹¹⁸ haurà aprofundit en el coneixement del *Moamín* fredericià i castellà, més enllà del treball de GLESSGEN (1996) i de l'edició de FRADEJAS (1987); per ara només puc reproduir la informació aportada al respecte per AKASOY-GEORGES, p. 16, segons la qual el *Moamín* es una compilació abreujada del *Kitāb al-Mutawakkilī* i del *Ġitrīf* que inclou cinc llibres i sorgeix als anys quaranta del segle XIII al voltant de la cort staufen de la Itàlia meridional, probablement amb una participació considerable de l'emperador Frederic II, tot recollint en el seu primer llibre la primera part del *Ġitrīf* i en els llibres II-V els llibres corresponents del *Kitāb al-Mutawakkilī* i repetint passatges menors del *Ġitrīf* als llibres II i III; poca informació nova, doncs. Al llarg del meu estudi jo m'hi seguiré referint com a *Moamín* fredericià/llatí a fi de respectar la tradició i facilitar el seguiment sense confondre el lector (de manera similar seguiré referint-me al “*Moamín* castellà”, indicant-ho entre cometes degut a la darrera tendència a canviar el títol tradicional pel

---

mss. T i B a GLESSGEN (1996, pp. 335-85/95 i pp. 272-328). Aquests dos especialistes tant en el context com en el tractat llatí uneixen el seus esforços de manera sinèrgica a GLESSGEN-ABEELE, oferint l'stemma dels 27 manuscrits, segons sembla a partir d'ABEELE (1991, vol. II, pp. 273-324). GLESSGEN (2001) indicà que Stefan Georges estava elaborant una edició crítica sobre la base de tots els manuscrits (ara 28), suposo que inclosa a GEORGES (2004), amb alguns resultats a GEORGES (2008a) i publicada a GEORGES (2008b), que no he pogut consultar.

¹¹³ *Theodorus philosophus* o *ṣakīm Tādūrī*, conseller imperial encarregat de les qüestions d'“interpretació del món” GLESSGEN (2001, p. 63). Respecte al personatge, vegeu BURNETT (1995) i KEDAR-KOHLBERG.

¹¹⁴ HASKINS (1924, p. 311), considera que formava part dels materials aplegats per l'emperador dins de l'estudi sistemàtic de la literatura sobre la falconeria per a la posterior redacció del seu *De arte venandi cum avibus*.

¹¹⁵ Ms. Gotha Forschungsbibliothek, 2092 (1), f. 1-66v, *Kitāb al-ṣayd* (Tractat de la caça). Cita les mateixes fonts que *Murūğ al-dahab* (Les praderies d'or) d'al-Mas'ūdī (s. X) (ed. a Beirut, 1966-74, 5 vol.), el *Kitāb al-maṣāyid wa l-maṭārid* (Livre des pièges et des épieux) del poeta Kušāğim (mort entre 961 i 970 J.C.), redactat a la primera meitat del segle X (ms. Istanbul, Fatih 4090, 182 fol., d'edició molt defectuosa per A. Talas, Bagdad, 1954) i un *Kitāb al-mutawakkilī* (Tractat per al califa al-Mutawakkil) (232-287 H./847-861 J.C.) del què Viré n'atorgava l'autoria a Hunayn ibn Ishāq. Extret de *Ġitrīf*, pp. 220-21.

¹¹⁶ *Ġitrīf*, p. 26 i GLESSGEN (2001, p. 80).

¹¹⁷ Respecte a aquesta qüestió, vegeu GLESSGEN (1996, pp. 33-37).

¹¹⁸ Així ho indica la reconstrucció del text més antic del *Moamín* a GEORGES (2004) segons AKASOY-GEORGES, n. 21, on també s'informa que la mateixa tesi conté un estudi detallat de l'aparició del *Moamin*.

del text en castellà, d'acord amb la font segons la recerca d'AKASOY-GEORGES). Sembla que aquesta compilació hauria arribat a mans de l'emperador a inicis de 1240;¹¹⁹ malgrat que la compilació traduïda encara es desconeix, podem fer-nos-en una idea aproximada a partir del *Ġiṭrīf* i del “*Moamín* castellà”.¹²⁰

A partir de la traducció llatina¹²¹ s'elaboraren les diferents traduccions vernacles extrapeninsulars, com ara les francoitalianes del *Moamín* i *Ghatrif* obra de Daniel Deloc (o Delau) de Cremona a petició del fill natural de Frederic II, Enzo de Sicília, duta a terme entre 1249 –segons “coreit par le roi meeme en la cité de Bologne” del prefaci (I, prefaci, 1), i, per tant, després de ser fet presoner pels bolonyesos a la batalla de Fossalta (26 de maig de 1249), i la menció de Frederic II († 1250) ja mort al pròleg del segon llibre (II, prol., 12)– i el 14 març de 1272 –data de la mort d'Enzo en captivitat a aquella ciutat–, però enllestida amb algunes modificacions o afegits posteriors,¹²² conservades al ms. Venècia, Bibliotheca Marciana, App. 14, s. XIV, ff. 1-85 i ff. 85-107v, respectivament, complet, i Brussel·les, IV 1208, amb els llibres I-III i l'inici del IV del *Moamín*. Ambdós tractats foren editats a partir del ms. Venècia, App. 14 per TJERNELD, però seria desitjable una nova edició per part dels especialistes francòfons tenint en compte el ms. de Brussel·les editat per KRAUSER (2002).¹²³ Gràcies a la tasca editora de GLESSGEN (1996) disposem de l'edició i l'estudi monogràfic dels tres primers llibres de les versions llarga i curta de la traducció llatina del *Moamín* i de sengles traduccions italianes,¹²⁴ acompanyades d'una completa bibliografia (pp. 1069-112).

A més, segons la nota 51 (p. 28) a la nova edició del *Ġiṭrīf*, A. Akasoy, dins d'un equip de recerca dirigit per J. Fried, està duent a terme treballs en curs sobre les fonts àrabs del *Moamín* llatí i la seva transmissió a Occident; creiem que P hauria de tenir cabuda als estudis de l'equip alemany a la llum dels vincles descoberts per la present contribució. Per ara, AKASOY (2008) tracta de demostrar una entrada de la font del *Moamín* llatí a Sicília a partir de Tunísia, tot oferint, a més, certs detalls en relació a la corona castellana i lleugeres pinzellades dels vincles dels territoris de la Corona d'Aragó i dels seus monarques amb la costa mediterrània meridional i, en especial, amb la via tunisiana per a l'entrada de tractats científics àrabs, concretament, per al nostre interès, els de falconeria; com sol passar quan manca un document probatori fefaent, els indicis aplegats per l'autora a fi de donar solidesa a la seva hipòtesi han de superar el judici crític del lector davant proves circumstancials.

Sobre l'autoria del *Moamín*, VIRÉ (1967) la identificava amb el metge i traductor Hunayn ibn Issāq (809-873), identificació represa al seu treball conjunt amb Detlef Möller (MÖLLER-VIRÉ, p. 13), i, més tard, per TROMBETTI, p. LXII. Aquesta identificació, però, ha estat descartada per ABEELE (1995, pp. 372-76), GLESSGEN (1996, p. 35) i FRIED, p. 108. Segons AKASOY (2008, p. 150), Frederic II podria

¹¹⁹ AKASOY, p. ivi; cit. GLESSGEN (2001, p. 63, n. 2).

¹²⁰ Exposició esquemàtica de les relacions entre aquests tractats a AKASOY (2007, p. 58), que no he pogut consultar. Cit. OLMOS (2015, p. 48, n. 8).

¹²¹ La traducció francesa dóna erròniament l'original per hebreu (TJERNELD, p. 24).

¹²² Vegeu TJERNELD, pp. 28-29. FRADEJAS (1985b, p. 113) opina que la primera data, 1249, sembla improbable com *terminus a quo* a TJERNELD.

¹²³ Vegeu KRAUSER (2008).

¹²⁴ Napolitana, traducció-compilació de dues versions del *Moamín* llatí de Ianmarco Cinico (1482-1489), editada a GLESSGEN (1996, pp. 87-159/177); i toscana “da Maestro Moroello medico di Sarzana sulle fiere di Campagna nel MCCCXIII” (inici s. XV?), editada segons el ms. c (1472), amb remisió al ms. h (segon quart s. XVI) i a la impressió i (*Gli otto libri di Domenico Boccamazza, lib. VI-VIII*, ed. G. INNAMORATI, vol. I/I. *Dal secolo XIII agli inizi del Cinquecento*, Milà, Il Polifilo, 1965, pp. 387-408), editada a GLESSGEN (1996, pp. 179-264/69). Traducció parcial del *Moamín* llatí reordenada per Sebastiano Antonio de Martinis (Roma, 1517; mss. s. XIV), inèdita. Cit. GLESSGEN (2001, p. 81).

haver obtingut el text àrab font des de la Tunísia hafsí i la denominació sorgir a partir títol califal àrab *Amīr al-mu'minīn* (“príncep dels creients”). Per a aprofundir en el *Moamín*, vegeu GLESSGEN (1996) i GEORGES (2004, publicat a 2008b), centrats en aquest tractat.

L'autor del model àrab del *Moamín* llatí fixa la seva atenció en la terapèutica i la medicina dels ocells de caça, basant-se en fonts perses i gregues i completant-les amb la segona part del *Ġitrīf* amb l'objectiu d'omplir les mancances i limitacions d'aquesta secció, incompleta, del *Ġitrīf*,¹²⁵ la tradició llatina primigènia també es concentrarà en la part mèdica. De forma secundària, el maneig falconer de l'ocell de caça i els aspectes tècnics de la caça amb ocells hi són estudiats mitjançant un abreujament de la completa i estructurada primera part del tractat d'al-Ġitrīf; també semblen abreujats els llibres II i III del *Moamín* llatí respecte al castellà, havent-se omès sovint la simptomatologia.

El resultat és el tractat àrab conegut de major difusió i influència sobre la tradició cinegètica occidental, amb 27 –ja 28– manuscrits llatins censats fins avui, el doble que del *Dancus rex*, més vuit del *Ghatrif*,¹²⁶ i set manuscrits en vulgar, més una versió impresa, entre mitjans del segle XIII i mitjans del XVI, a banda de les dues compilacions llatines de Simon von Hembrand i d'Andrea Bragadino (finals s. XIV) que n'aprofitaren el primer llibre i la seva utilització per Guillaume Tardif (imprès a París en 1492),¹²⁷ de probable arrel en el mal estudiat conjunt de tradicions literàries orientals relatives a la falconeria, on inclouríem, per exemple, la grecobizantina, la persa i la hindú.

Desconeixem encara si la manca d'una secció relativa a la medicina dels ocells de caça al *De arte venandi cum avibus* rau en la possible satisfacció de Frederic II amb el coneixement terapèutic recollit al *Moamín*, si aquesta temàtica era pitjor dominada per la falconeria europea del moment –els falconers orientals al servei del casal dels Hohenstaufen podien haver seguit les pautes mèdiques d'aquest mateix tractat– o si era impròpia del rang d'emperador del Sacre Imperi Romanogermànic, rei de Sicília i Jerusalem. Respecte al primer punt anterior, part dels especialistes en el *De arte venandi cum avibus* consideren que cal veure en el *Moamín*, potser a la traducció llatina corregida per mà del mateix emperador, el pretès segon llibre perdut de Frederic II sobre els astors i la medicina dels ocells de caça (i dels gossos de caça) que la historiografia ha considerat a partir de la carta conservada als Archives Départementales des Bouches-du-Rhône (Marsella), B 365, datada en 1264-65, del mercader milanès Guillelmus Bottatius, qui, havent recuperat després del setge de Parma el manuscrit de caça perdut per l'emperador a la seva derrota a Victoria contra els pamesans en 1248, l'oferia a Carles d'Anjou.¹²⁸ Qualsevol interessat en la temàtica somia pensant en l'existència d'aquells dos volums miniats que constituïen l'obra, la qual podria haver contingut el compendi de tota l'art de la falconeria fredericiana i oferir aspectes tan atractius i poc habituals com la il·luminació de la secció terapèutica; a hores d'ara segueix sent, però, un somni.

Fos com fos, si atenem al repartiment en cinc llibres de la versió completa del *Moamín* llatí i del castellà, a saber, els tres primers relatius als ocells de caça (I. descripció, afaitat i maneig; II. malalties internes; III. malalties externes), i els dos

---

¹²⁵ *Ġitrīf*, p. 28.

¹²⁶ Les referències dels manuscrits respectius són llistades a ABEELE (1994a, pp. 28 i 29).

¹²⁷ GLESSGEN (2001), p. 73 i apèndix.

¹²⁸ Sobre aquesta qüestió, no exenta de controvèrsia, vegeu PAULUS-ABEELE, pp. 44-51, FRIED (1996a) i (1996b), TROMBETTI, pp. XLIV-L i LXV-LXVIII, GLESSGEN-ABEELE, i ABEELE-GLESSGEN, on els darrers cerquen a tancar la controvertida hipòtesi decartant-la amb arguments històrics, codicològics i filològics.

darrers sobre els gossos de caça –o “animalias que caçan por sos dientes” al castellà– (IV. descripció i maneig, i V. malalties), és lògic que la majoria de les similituds amb P corresponguin al llibre segon, el més extens, relatiu a les malalties internes (*egritudines intrinsecae* o *occultae*), seguit de les corresponents al llibre tercer, dedicat a les malalties externes (*egritudines apparentes* o *manifestae*) i, a distància, per detalls corresponents al primer llibre; malgrat que les receptes no semblen coincidir, els dos capítols de P dedicats a la medicina canina, absent al *Ġiṭrīf*, s’aproparien al concepte de llibre cinegètic establert per la tradició del *Moamín*, en especial al cinquè llibre, i del *Ghatrif*. El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* podria provenir d’una versió on ja mancaven els capítols sobre els gossos i la seva medicina, més entroncada amb les dues versions abreujades en què conservem el *Ġiṭrīf*, tot i que també podria testimoniar la tercera part del *Ġiṭrīf* original perdut, relativa als gossos i a la medicina canina, d’existència probable establerta per MÖLLER (1976, p. 15) arran d’una cita d’al-Asadī.

En l’actualitat el text dels cinc llibres del *Moamín* llatí troba encara un representant al territori nacional, el ms. València, Bibl. Univ., 601 (GC 402), del s. XV.

Pel que respecta al *Ghatrif*, la hipòtesi més solvent fins ara és la seva traducció en llatí, potser també per Teodor d’Antioquia, a partir d’una versió del “llibre de Ġiṭrīf” d’Abū l-Qāsim,¹²⁹ redactada a Alexandria en 596 H./1200 J.C. (segons al-Bārġīnī),¹³⁰ basant-se en la versió d’al-Ḥaġġāġ ibn Ḥayṭama de l’*al-Ġiṭrīf*, en l’*al-Kitāb al-wāṭiqī* (Tractat per al califa al-Wāṭiq bi-llāh, 227-232 H./842-847 J.C.) i en el tractat de l’emir Abū l-Ġayš Ḥumārawayh¹³¹ ibn Ašmad (mort abans 282 H./895 J.C.).¹³² Anys abans, François Viré, a la seva edició del tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh, havia fet coincidir l’autoria de part d’aquests tractats en establir que tres quarts de la secció sobre els diagnòstics obtinguts per coprologia d’aquell tractat eren préstec del tractat perdut *Kitāb al-Buzāt wa-l-šayd* d’Abū l-Qāsim Ibn Dulaf b. ‘Isā b. Ma‘qil al-‘Iġli (m. 226 H./840 J.C.), el “Bulchasesm”, “Bulcham”, “Bulchans d’Armarie” que cita *Ghatrif* (p. 29), arran d’un paràgraf amb menció de l’autor localitzat per ell al *Kitāb al-Ġamhara fī l-bayzara* (“La suma dels coneixements en falconeria”) d’Abū al-Rūh Isā b. ‘Alī b. Ḥassān al-Asadī, redactada cap al 638 H./1240-41 J.C. al ms. Madrid, Escorial, ar. 903, ff. 279v-280r, còpia de 1589.¹³³

El “*Moamín* castellà”

El text que coneixem com a “*Moamín* castellà”¹³⁴ correspon al *Kitāb al-ġawāriḥ* (Tractat dels ocells de caça) de l’astròleg Muḥammad ibn ‘Abdallāh ibn ‘Umar al-Bayzār¹³⁵ (mort 245 H./859-60 J.C.) transcrivible com Mohammed ben Abdulla ben

¹²⁹ TJERNELD, p. 21, “Bulchasesm”.

¹³⁰ TJERNELD, p. 26.

¹³¹ *Ghatrif* llatí “Bulchan armarie” (cap. 46).

¹³² *Ġiṭrīf*, pp. 28-29.

¹³³ VIRÉ (1965b, p. 280 (72), n. 1).

¹³⁴ Tot i que no he pogut consultar SCHLIEBEN, inèdit, assumeixo que l’autora haurà anat més enllà d’una edició.

¹³⁵ FRADEJAS (1985a, vol. 1, p. 23), “¿Quién es el autor? Este punto nos lo aclara el manuscrito Phillipps [11719, f. 2r 1], pues dice: ‘Y este libro fezo Mafomat, fijo d’Aud Aila e nieto de Homar el Acetrero de las aues e de las bestias que caçan.’, es decir, Muḥammad Ibn ‘Abd Allāh Ibn ‘Umar al-Bayzār.” Aquest coincident amb HARTING (1891, p. 204, n° 352) “KITAB al Jevāreh li Muhammed bin Abdullah bin ‘Umer al Bāzyar. THE BOOK OF HAWKS of Muhammed, the son of Abdullah, the son of ‘Umer the Falconer”, qui remet al n° 54 del *Falknerklee* de Hammer-Purgstall (1840). Sembla que *Bibliotheca Phillipica* (1979, p. 30), catàleg utilitzat per Fradejas, n’havia establert ja l’autoria arran del

Omar el-Bazyar, és a dir, Mohammed fill d'Abdulla i nét d'Omar el falconer (o, amb major exactitud, el caçador amb astor), una versió àrab més completa que la transmesa per la traducció de Teodor d'Antioquia, tot i que cap la possibilitat de que aquella fos retallada segons els interessos de Frederic II, o més fidel a la font (p.e. hi abunden les transliteracions), potser degut a un coneixement menor de la matèria a manca d'un binomi erudit com el format per dos especialistes contrastats en els seus camps com Teodor i Frederic II i/o per un estadi inicial de la llengua castellana en aquells mots, però que tampoc tradueix la font de forma íntegra,¹³⁶ i amb abundants referències astrològiques i/o astronòmiques (és l'únic testimoni que conserva el primer llibre), temàtica d'enorme interès en aquell centre traductor i qui sap si obviada per indicació de Frederic II a la llatina. L'interès esmentat per la temàtica ens el prova una de les tres úniques intervencions de l'arromançador, en concret en relació al moviment estelar (I.3), la qual denota la preferència i els coneixements del traductor, qui s'absté de comentar i/o modificar el que desconeix, i ofereix mots transliterats probablement encara sense equivalent en castellà o poc difosos (espècies, història i cultura àrab i persa, etc.).

Traduïda de l'àrab al castellà a la cort de Ferran III o Alfons X¹³⁷ de Castella i Lleó, fou enllestida el 9 d'abril de 1250 ("año de la era de 1288"). Una opinió personal al respecte és que fou elaborada a partir de l'obtenció probable de la font a Sevilla després de ser conquerida per Ferran III el novembre de 1248, poc més d'un any abans, opció divergent a l'afirmació de GLESSGEN (2001, p. 65) segons la qual "in relazione al committente imperiale, che aveva deciso di dedicare notevoli energie al *Moamin* e senza il cui 'intervento' il testo molto probabilmente non sarebbe pervenuto all'Europa medievale, Spagna compresa", recolzada a la seva vegada per "È ragionevole supporre con J. Fried che la traduzione latina abbia ispirato la traduzione spagnola –di poco posteriore– alla corte di Fernando III¹³⁸ di Castiglia" (n. 10). Altres punts que també hi entren en conflicte són: la candidatura alfonsina al tron del Sacre Imperi Romanogermànic arrencava vers 1255-1256, posterior, doncs, a la traducció arabocastellana; aquesta candidatura esdevé una explicació raonable del canvi en la llengua de les traduccions alfonsines cap al llatí, fins i tot amb retraduccions al llatí d'obres en castellà, a la cerca de la universalització de les seves aspiracions al tron

---

mateix ms. Phillipps 11719 (actualment Madrid, B.N., RES. 270). Identificació publicada també a FRADEJAS (1984, pp. 223-25), amb Muḥammad Ibn 'Abd Allāh Ibn 'Umar al-Bāyizār al-Bagdādī (mort 245 H./859-60 J.C.), falconer i astrònom que visqué a Bagdad sota els califes abbàssides, qui ens relaciona de forma gairebé plena el context tant espacial com temporal (dins d'una trajectòria cronològica vàlida) del *Moamín* i del *Ġitṛif*. Muhammad b. Abd Allah b. Umar al-Bayzar fou deixeble de l'astrònom Habash al-Hasib. El fet de que aquell manuscrit fos en mans privades fins 1985 impedí que un especialista com Viré apreciés la confusió en la identificació que postulava per a Moamín, en mancar-li aquella dada fonamental per a l'establiment de l'autoria.

¹³⁶ Com a mínim, omet V, 10, segons "E en la fin deste libro avie un capitulo que fablava de las caças de los moros que an de comer segund su ley, e porque viemos que non pertenecíe a nos, ni nos yazíe en el pro, nol quisiemos trasladar" FRADEJAS (1987, p. 240).

¹³⁷ Probablement la divergència entre l'adscripció a pare o fill es deu a la data de la coronació d'Alfons X, dos anys després de la redacció del "Moamín cast." Per a Ferran III, *Ġitṛif*, p. 28, n. 53, on assumeixo una confusió en el numeral de Ferran V (qui correspondria a Ferran II d'Aragó, *el Catòlic*, 1452-1516), indicat en aquella nota, per Ferran III *el Sant*, pare d'Alfons X; per a Alfons X, FRADEJAS (1985b, p. 113), "quién hizo la traducción y por orden de quién. Esto último no creo que ofrezca grandes problemas y parece claro que debió ser Alfonso X". Al meu parer, és possible que Alfons, encara infant, en fos el promotor, però no descarto altres opcions ja que els indicis són circumstancials.

¹³⁸ Malgrat que pot considerar-s'hi el regne de Castella (Ferran II de Castella, rei 1217-52), canvio el numeral II a III perquè ja havia heretat el tron lleonès (rei 1230-1252) com a nét i successor legítim de Ferran II de Lleó i, per tant, unificat definitivament la Corona de Castella en aplegar els regnes de Castella i Lleó, esdevenint Ferran III de Castella-Lleó, numeral amb el què ha passat a la història.

imperial, però no ho seria d'una traducció en castellà, tret que limitéssim la voluntat propagandística prestigiadora a la península; si s'hagués traduït de forma conscient un text similar, hauríem d'acceptar que l'interès seria elaborar una traducció superior que rellevés a la fredericiana i posicionés el promotor com a digne successor de l'emperador, la qual hauria d'haver estat necessàriament en llatí per a competir en la candidatura al tron imperial; una obra d'aquestes pretensions hauria d'haver-se difós de forma equiparable a la del *Moamín* fredericià, quan tot apunta a que no fou així; caldria assumir que Alfons X tingué coneixement del *Moamin* llatí i, potser, del *De arte venandi cum avibus* abans de 1250, aspecte certament conflictiu.

El "*Moamín* castellà", com a tal, es conserva a dos manuscrits:¹³⁹ ms. Madrid, B.N., RES. 270 –fons al què s'incorporà en 1985 després de pertànyer a la col·lecció de Sir Thomas Phillipps amb la signatura 11719, qui l'havia comprat al llibrer londinenc Payne abans de 1840,¹⁴⁰ i ser venut per H.P. Krauss en 1979,¹⁴¹ circulant per diferents mans fins a adquirir-lo la Biblioteca Nacional¹⁴²–, datable del s. XIII, i on s'esmenta el nom complet de l'autor ("Y este libro fezo Mafomat, fijo d'Aud Aila e nieto de Homar el Acetrero de las aves e de las bestias que caçan" ms. Res. 270, f. 2r 1); i ms. San Lorenzo del Escorial, Bibl. del Real Monasterio, V-II-19, del s. XIV. Un altre manuscrit d'aquesta versió, dissortadament perdut, fou la font principal d'un tractat de falconeria anònim del s. XIV en llengua castellana.¹⁴³

J. M. Viña Liste considera discutible l'autoria d'aquesta versió, segons ell confosa a vegades amb *Moamín*, i apunta a una possible traducció a càrrec d'Abraham de Toledo, col·laborador jueu d'Alfons X a la seva activitat traductora,¹⁴⁴ hipòtesi ja avançada en 1979 pel catàleg de la *Bibliotheca Philippica*, p. 30, mentre que J. M. Fradejas Rueda rebutja que fos traduïda per Abraham i accepta el patrocini d'Alfons X.¹⁴⁵

Lligat a l'original àrab del *Moamín* en llatí a les parts 2-4, és independent a la primera part, on ofereix múltiples dades astrològiques.¹⁴⁶ Tot sembla apuntar a que aquesta traducció no tingué repercussió fora de la Península. Val a dir que Juan de Sahagún, en informar-nos de les fonts o llibres que utilitza per a la redacció del seu tractat, inclou "El libro de Mohamad, natural de la ciudad de Fez" (GAYANGOS, p. XVIII), el qual cal identificar molt probablement amb el "*Moamín* castellà" i, per tant, l'esment de la ciutat i/o província marroquines obliga a considerar seriosament la possibilitat de que confongués l'origen del traductor o de l'autor de la font directa del

---

¹³⁹ FRADEJAS (1987, p. XXXIV) ofereix com explicació per a les llacunes a ambdós manuscrits: "el amanuense, que como ya he dicho [p. XXV, la letra ... tiene algunos rasgos carolingios], parece ser que era anciano, no pudo hacer perfectamente su trabajo al ser incapaz de leer el original o cuaderno de trabajo."

¹⁴⁰ Entre 1834 i 1837 segons els catàlegs indicats a FRADEJAS (1987, p. XXV).

¹⁴¹ FRADEJAS (1987, p. XXVI) indica que fou comprat per un antiquari alemany entre 1979 i 1982 i que el mateix any l'oferí a la Biblioteca Nacional, començant negociacions a finals de 1984.

¹⁴² FRADEJAS (2002, p. 793). Al mateix article, pp. 794-95, inclou el *Ġitrīf* dins de les "ediciones en otras lenguas" del *Moamín*. | Editat per FRADEJAS (1987), tenint present l'altre manuscrit, i, en edició diplomàtica en microfites, per CARDENAS.

¹⁴³ FRADEJAS (1985b, pp. 107-82); vincle amb el manuscrit perdut, a p. 113.

¹⁴⁴ VIÑA, p. 42, ordre [45]. També reenvia a FRADEJAS (1984), però a aquest article l'autor no diu res al respecte i remet a la seva futura edició del tractat.

¹⁴⁵ FRADEJAS (1985a, vol. 1, pp. 27-28) i FRADEJAS (2002). Estableix la relació de tots els testimonis conservats i coneguts del tractat i l'stemma, encara que manquem d'una edició crítica del text. Vegeu la nombrosa bibliografia de diversos investigadors indexada pels catàlegs de Fradejas respecte a aquesta obra, els seus manuscrits castellans i la seva influència, no exenta de controvèrsia.

¹⁴⁶ *Ġitrīf*, p. 28 i n. 53.

text consultat amb el Bagdad del segle IX en què Muḥammad ibn ‘Abdallāh ibn ‘Umar al-Bayzār redactà l’obra.

Quan estableixi les relacions de P amb les fonts descobertes, en ocasions indicaré una major coincidència de certs paràgrafs del tractat català amb el “*Moamín* castellà”; a banda de la proximitat geogràfica que pogué acostar els manuscrits àrabs utilitzats com a fonts respectives, una raó de pes per a aquest fet és l’extensió superior de la versió castellana respecte a les llatines.

CONSIDERACIONS RESPECTE A AMBDUES VIES

Vers l’any 1240 fou redactada la gran enciclopèdia cinegètica de la cultura àrab, *Al-Ġamhara fī l-bayzara* (La suma dels coneixements en falconeria) d’al-Asadī (ms. Istanbul, Ayasofia, 3813, 209 fol., còpia de 1273 i segon exemplar, còpia de 1589 de l’anterior, ms. Madrid, Escorial, ar. 903, 304 fol., ambdós amb llacunes resoltes amb el ms. Calcuta, Libr. As. Soc., ar. 865 M9), utilitzant sobretot la versió del *Ġitrif* d’al-Ḥaġġāġ, i, com hem vist, menys de deu anys separen entre sí les traduccions siciliana i toledana del *Moamín*, realitzades a partir de textos diferents, fet que no deixa de sorprendre. Soc del parer que en aquell període tenia lloc una revifalla en els tractats de l’art de la tradició àrab,¹⁴⁷ la qual arribà a Europa transformant-se en un corrent traductor d’aquests en les corones de major contacte amb el món àrab.

Quatre factors més podrien haver confluït en aquest corrent traductor:

En primer lloc, la possible influència de l’aixecament de la prohibició de l’ensenyança d’Aristòtil i dels seus comentaristes àrabs a la Universitat de París el 1231, en passar l’Església Apostòlica de la condemna del corpus aristotèlic –es prohibí llegir els seus llibres naturalistes i els comentaris pels seus punts de conflicte amb la fe cristiana i es censurà Averrois–, a utilitzar-lo, degudament cristianitzat, com a eina de control de l’heretgia, del tot preferible a derivacions més perilloses, com el neoplatonicisme i les seves derivacions maniquees, que resultaren en heretgies com l’albinense.

En segon lloc i lligat al canvi de visió de l’Església sobre els escrits aristotèlics abans esmentat, l’aparició de les ordres mendicants i el seu paper d’assimilació i de cristianització d’Aristòtil –en especial per part dels dominics– permeté la seva adopció pel món cristià.

En tercer lloc, a banda de les comparables inquietuds intel·lectuals de Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250, rei de Sicília a partir de 1198) i d’Alfons X de Castella i Lleó (1221-1284, coronat en 1252) i la seva posició clau com a catalitzadors de la transmissió del coneixement àrab a Europa, els lligams familiars entre ells i amb la corona d’Aragó. Si ens remuntem a Enric I *l’Ocellaire* (c. 876-936, rei de Germania a partir de 919), sovint representat amb un astor al puny, com a prova de la transmissió de la falconeria amb els pobles germànics a Europa, podem enllaçar amb dos dels fills de Frederic I *Barba-roja* (1122-1190, emperador romà germànic a partir de 1152): Enric VI (1165-1197, coronat emperador germànic en 1190) i Felip de Suàbia (c. 1177-1208, emperador germànic a partir de 1198). Del matrimoni del primer amb Constança de Sicília (filla de Roger II, primer rei normand de l’illa) nasqué Frederic II de Hohenstaufen, qui es casaria amb Constança d’Aragó, quinze anys major que ell, en

---

¹⁴⁷ Respecte a aquella tradició, vegeu MÖLLER (1965), publicació de la seva tesi doctoral de 1963. S’ofereixen resums de la tradició als estudis introductoris de les diverses edicions del *Ġitrif*. Articles genèrics sobre la mateixa són MÖLLER (1976), interessant sobretot en el seu inici, abans de les generalitats finals, VIRE (1980).

1209. Del matrimoni de Felip de Suàbia amb Irene, filla de l'emperador bizantí Issac Angelo, nasqué Beatriu de Suàbia, qui contrauria matrimoni amb Ferran III de Castella (novembre de 1220) i tindrien com a primogènit Alfons X; aquest esposaria Violant (1237-1300), filla de Jaume I d'Aragó (1213-1276). Els vincles dels tres casals, amb el trasllat de següents, costums i textos, és un rerafons a recordar per a la contextualització dels Moamins i, de retruc, del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*.

En quart i darrer lloc, i com a opinió personal, l'afebliment progressiu de l'imperi abbàssida fins al col·lapse arran de la batalla de Bagdad, amb la destrucció de la seva Gran Biblioteca en 1258 durant el saqueig, podria haver comportat una emigració gradual cap a l'Oest de bona part dels coneixedors de l'art de la falconeria àrab, un increment en la circulació dels textos d'aquella tradició i l'elaboració de còpies i nous textos (p.e. el llibre de la caça per al califa al-Mustansir-billāh, 1226-1242) i, al meu parer, el sorgiment de les enciclopèdies cinegètiques d'aquella tradició –la del bagdadià 'Īsā ibn 'Alī ibn Ḥassān al-Asadī, redactada entre 1237 i 1242, i la de l'emir Buġdī ibn Quštīmur, escrita poc després de la pèrdua de Bagdad, conservada en còpia corregida per ell en 1267– a fi d'intentar conservar i/o recuperar el saber destruït, promovent l'esplendor d'aquella literatura a mitjans del segle XIII –el primer fou al Bagdad dels segles VIII-IX, període de redacció del *Ġitrīf*– i, en relació directa, l'interès per part dels diversos focus d'entrada d'aquell coneixement a Europa, fins i tot de l'acollida d'alguns d'aquells emigrants a corts arabòfiles, com la de Frederic II de Hohenstaufen, i/o centres de traducció on fossin apreciats, com l'*scriptorium* toledà. Preguntem-nos si el *Moamín* i el *Ghatrif* foren els únics textos del gènere que seguiren aquest camí de difusió.

Les vies d'entrada dels textos exposades corresponen a indrets geogràfics on es reunien els requisits per a la permeabilitat entre aquestes cultures. Tant la Itàlia meridional com gran part de la Península Ibèrica es beneficiaren del dilatat contacte entre les cultures cristiana i àrab per a la centralitzar l'embranchida experimentada per la falconeria i els textos associats al segle XII, i potser reforçada amb les Croades. El testimoni cinegètic millor conegut d'aquesta actuació com a centres d'intercanvi amb Orient són les dues corrents traductores del tractat de *Moamín*, arrelades una a la cort normanda de Sicília i l'altra a l'Espanya anterior a la Reconquesta cristiana. De fet, els textos cinegètics àrabs seguiren les dues vies principals d'entrada del saber d'aquest origen a Occident, en un procés de recepció i assimilació massiva arran de la conquesta de Sicília (1051) i Toledo (1085) i el revifar del procés traductor i d'estudi dels clàssics i dels comentaris d'obres àrabs. Així, la via italiana, amb el paper fonamental de la cort imperial normanda establerta a l'illa de Sicília i de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen, patrocinador de l'escola mèdica de Salerno,¹⁴⁸ i dels seus successors, i la via hispana, on Toledo i Còrdova eren centres culturals islàmics i el primer d'ells es convertiria en el principal centre traductor d'obres del llegat àrab amb la intervenció de mossàrabs, jueus –convertos o no– i estrangers, resten punts clau per a la recepció del llegat àrab i, indirectament, del clàssic, a la nostra cultura. Cal tenir present també que la segona entrada massiva de la medicina àrab va lligada a la tasca traductora de Gerardo de Cremona, qui, entre 1150 i 1180, traduí les obres majors dels dos segles anteriors, i que la major part de la historiografia considera que les traduccions de l'àrab es rarifiquen a partir del segle XIII.

Dins dels projectes traductors de les dues vies, on es prioritzava la traducció de les obres de filosofia natural (Aristòtil) i les de temàtica mèdica¹⁴⁹ –amb Galè com a

¹⁴⁸ Per a aquesta influència i vincle, vegeu ZAHLTEN (1970a) i (1970b).

¹⁴⁹ Vegeu la secció "Aspecte mèdic".

autoritat, no com a comentarista d'Hipòcrates—, sobretot en els hereus de l'escola de Salern, el contingut dels textos àrabs de falconeria trobà perfecta cabuda, en sinèrgia amb les aficions cinegètiques dels promotors de les traduccions del *Moamín*, obvia en el cas de l'emperador. En aquest aspecte, cal tenir present l'influx d'ambdós tractats en les respectives àrees d'influència, la zona francoitaliana i la castellana. No hem d'oblidar tampoc l'interès per la veterinària canina i la hipiatria en ambdós ambients, amb obres com la *Practica canum* i el *Liber de medicina equorum* (o *Liber merescalcie equorum*) de Giordano Ruffo en el context fredericià i el *Libro de montería* al castellà, les quals es posicionen com a obres de referència a la tradició cultural, científica i textual en les seves temàtiques degut al seu valor innovador, totes elles lligades al context cortesà, i difusores aquella medicina (nosologia, 'etiologia' i terapèutica).

Després dels tres segles (IX-XI) de màxim esplendor de la cultura islàmica, i malgrat el seu estancament posterior a un nivell força superior a la ciència de l'Occident cristià, és ben lògic que la medicina salernitana es fixés en aquest saber —l'illa caigué sota domini musulmà l'any 878 i fruiria culturalment sota aquest domini entre mitjans del s. X i mitjans del s. XI— i intentés recollir-ne el testimoni mitjançant la traducció dels texts mèdics que formaren part del primer corpus fixe d'obres destinat a l'ensenyança de la medicina escolàstica. En el nostre context, Jaume II, rei apassionat per la medicina, admirador de la medicina escolàstica i frisós per una Corona autosuficient en aquesta matèria, fundà la primera universitat de la Corona d'Aragó a Lleida aplicant de forma explícita el model universitari instaurat a Sicília per Frederic II de Hohenstaufen en 1224, que Jaume mateix havia conegut com a lloctinent del seu pare i després com a regent a l'illa (1283-1291); aquest centre monopolitzaria l'educació superior als territoris de la Corona. El mateix Jaume II proveí amb còpies de textos mèdics escolàstics i finançà la traducció d'altres del llatí al català, com el *Tasrif* d'Abulcasis, i trobà en Arnau de Vilanova el model de metge que desitjava per a la seva Corona.

L'enorme influència de la medicina àrab a la medicina occidental ha estat un dels punts clau a l'estudi de la història de la medicina, resultant-ne múltiples línies d'investigació encara avui obertes i estudis, com ara SCHIPPERGES, on investiga el corpus mèdic utilitzat a Salern —allí existia ja una tradició d'instrucció mèdica basada en un corpus fix d'escrits mèdics relatius a la teoria i la pràctica des del segle XII gràcies al rei Roger II de Sicília (1095-1154)—, la traducció de textos mèdics àrabs, i la seva difusió europea, excloent els regnes hispànics; per al regne de Castella, vegeu el mateix SCHIPPERGES i GARCIA (1984a) i (1984b); per a la Corona d'Aragó, vegeu els títols inclosos a la llibreria de Sanç del Miracle (ca. 1290 – ca. 1360), un dels examinadors valencians del tribunal a que era sotmès tot candidat que desitgés practicar l'art de la medicina o de la cirurgia al regne de València, llibreria detallada al seu testament del 29 de juny de 1351 i on s'inclouen tres textos mèdics enciclopèdics (el *Colliget* d'Averrois, el *Canon* d'Avicenna i el *Pantegni* d'Haly Abbas), i que ens detalla la seva familiaritat amb tractats de Galè, entre ells *De morbo et accidenti* i *De therapeutica ad Glauconem*, el *Teisir* d'Avenzoar, i l'*Isagoge* de Johannitius, molts d'ells probablement adquirits arran dels seus estudis a la facultat de medicina de Montpeller entre 1310 i 1315, on eren de lectura obligada, així com textos clàssics de medicina àrab de Gordo, Albocasim Azarahui i Avenzoar i la versió llatina de *De istoriis animalium* d'Aristòtil traduïda per Miquel Escot a partir de l'àrab vers 1217.¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Arxiu del Regne de València, Protocols, n.º. 2959, s.f. (GARCÍA-McVAUGH-RUBIO, pp. 13-14).

Demostrada per la historiografia l'estreta relació entre la medicina humana àrab i la d'Europa occidental, cap preguntar-nos si la falconeria occidental, tant pel que fa al maneig com a la medicina dels ocells de caça, pogué romandre aliena a la tradició àrab i, per extensió, a l'oriental (on inclouríem la bizantina), segons pretenia fins fa ben poc la historiografia en aquesta matèria. Una historiografia que, mancada de fonts orientals i recolzada en l'Anònim de Vercelli, datable a meitat del segle X, i en el *Liber accipitrum* de Grimaldus, de probable redacció anterior al segle XI, considera que el gènere era ben arrelat a l'alta edat mitjana a Occident; tanmateix, ABEELE (1996, pp. 35-36) no dubta que els contactes amb el món àrab resultants de les Croades rellancessin al segle XII l'interès per la falconeria i encoratgessin la redacció de noves obres, sobretot a la Itàlia meridional i Espanya, i ens recorda l'obligació de qüestionar-nos l'autonomia de la primera literatura falconera occidental degut a la manca d'estudis sobre tractats àrabs posteriors al d'al-Ġiṭrīf, del darrer quart del segle VIII, i sobre els textos grecs i els orígens de la tradició cinegètica bizantina. Coincideixo en aquesta apreciació, que fins i tot podria arribar a descartar algun dia la teoria relativa al sorgiment independent del tractat de falconeria en llatí i fer caure els dogmes sobre la limitació de les influències orientals als ben estudiats i coneguts tractats *Moamín* i *Ghatrif* i al capell. Malauradament, encara no he pogut consultar AKASOY (2007), article que podria desenvolupar i aclarir aquest aspecte.

LES VIES PENINSULARS MENYSTINGUDES

Tradicionalment la historiografia ha centrat els acostaments a la influència de la falconeria àrab sobre l'europea en les vies més conegudes i evidents, tot acudint als grans noms de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen per a la tradició nordeuropea i d'Alfons X de Castella per a la hispànica. Com a màxim s'han relacionat entre elles i defugit la confluència d'aspectes comuns entre les corts medievals de l'Europa meridional de mitjans del segle XIII. Un dels darrers exemples fou la reunió a Frankfurt del 5-6 d'octubre del 2001 sota el títol *Kulturtransfer und Hofgesellschaft im Mittelalter. Wissenskultur am sizilianischen und kastilischen Hof im 13. Jahrhundert* i el llibre resultant (GREBNER-FRIED) publicat en 2008; remeto a aquella obra per a les actualitzacions d'hipòtesis i teories ja conegudes i a les noves aportacions que conté per al *Moamín* llatí i "castellà".¹⁵¹ Davant les acotacions temporoespaciales obligades per a l'aprofundiment en determinats estudis convé recordar que la història de la traducció medieval europea depèn més d'un enfocament global a nivell continental que de la suma de localismes, en considerar la cultura una competència dels "lletrats" de la xarxa intel·lectual de la *respublica clericorum et clericarum europea*.¹⁵² En aquest sentit, el prestigi de l'escola de traductors de Toledo, qui sap fins a quin punt exagerat per la historiografia dominant,¹⁵³ eclipsà dues vies de traducció peninsulars a partir de l'àrab: la lusitana i la catalana.

LA VIA LUSITANA

Tan sovint oblidada, la via centrada a Portugal esdevé força interessant i ignorada; al respecte, recordar que el rei Dionís I (1261-1325) promogué l'enriquiment de la llengua lusitana mitjançant la traducció de diverses obres des de diferents llengües originals, entre elles l'àrab. Reprenent el vincle familiar entre corones, aquest rei portuguès tingué per muller a Santa Isabel (1271-1336), filla de Pere III el Gran (II de Catalunya, I de València i Sicília, 1240-1285), hereu de Jaume I d'Aragó (1213-1276).

LA VIA CATALANA¹⁵⁴

L'any 1931, amb l'*Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval* de Josep M. Millàs Vallicrosa,¹⁵⁵ naixia la historiografia de la ciència catalana medieval i es fonamentava la tesi de la introducció a Europa de l'astronomia àrab a través de Catalunya, engegant el procés desmitificador de la tasca de l'escola de traductors de Toledo per a equilibrar-la amb la dels traductors de la vall de

---

¹⁵¹ Tot i el seu suggerent títol, BURNETT (2008) omet la resta de vies peninsulars.

¹⁵² BURIDAUT, p. 84.

¹⁵³ Respecte a la possible mitificació de Toledo com a centre traductor peninsular, articles com PYM denuncien una possible tendenciositat de certes investigacions. Per a les traduccions científiques àrabo-romanç peninsulars vegeu SAMSÓ (1999) i, dins d'aquest, per al context català, pp. 213-23, inclòs un llistat cronològic dels exemples de traduccions catalanes directes o indirectes de textos mèdics àrabs a pp. 219-20.

¹⁵⁴ M'hi referiré així per iniciar-se a la Catalunya Vella, tot i que podríem considerar-la catalanoaragonesa com a antecedent i continuïtat posterior de la Corona d'Aragó i comprendre-hi els nuclis de la Vall de l'Ebre. En escapar als objectius de la tesi, aquesta secció hi ha estat finalment reduïda i remeto als diferents articles específics a VERNET-PARÈS.

¹⁵⁵ MILLÀS (1931).

l'Ebre.¹⁵⁶ Malauradament, el camp que més ens interessa en aquesta tesi, la medicina, juntament amb la tecnologia, l'alquímia i la tasca de les universitats, foren matèries obviades a la recerca de Millàs. Tot i així, l'*Assaig* conté un complet estudi de les primeres traduccions científiques de l'àrab al llatí a Catalunya del segle X i possibles vies de difusió d'aquests nous coneixements a Europa.

Per a l'establiment de la seva trajectòria seguiré un especialista com SAMSÓ (1999, pp. 221-22), segons el qual, de la fusió dels corrents traductors a partir de l'àrab a la península resulten les següents etapes: una etapa primitiva (finals del s. X–inícis del XI), amb les traduccions de Ripoll o de Barcelona d'uns pocs textos, probablement duts per monjos mossàrabs; després (finals XI–primera meitat XII), traduccions sobre la probable base de la biblioteca del darrer rei àrab de Saragossa, Yūsuf al-Mu'taman, aconseguida després de conquerir Rueda de Jalón, on s'havia traslladat el rei arran de la conquesta de la ciutat (1118) per Alfons I el Batallador; a continuació, traduccions toledanes de la segona meitat del s. XII i primera del s. XIII, a partir de la troballa de les biblioteques de Toledo, centre científic peninsular a segona meitat del s. XI, en ser conquerit per Alfons VI (1085); i una penúltima etapa constituïda per les traduccions alfonsines, que Samsó sospita elaborades a partir dels llibres descoberts arran de la conquesta de Còrdova (1236) i Sevilla (novembre de 1248) per Ferran III i de la troballa de les seves biblioteques, on destaco la proximitat cronològica amb la traducció arabocastellana del "*Moamín*" (enllestida el 9 d'abril de 1250) i apunto a l'obtenció probable de la font a Sevilla poc més d'un any abans.

Així, doncs, tret de l'etapa primitiva, l'obtenció de la rica biblioteca d'una ciutat conquerida que fos un important centre científic àrab comportava una nova embranzida, reflectida en una fase del procés traductor a la península. Al respecte, cal recordar que el llibre manuscrit ha estat un preuat botí de guerra. D'aquesta manera s'explica el petit nombre d'obres traduïdes de l'àrab al català al s. XIV, quan la Corona d'Aragó centra ja el corrent traductor peninsular, que podríem considerar la darrera fase del moviment traductor a partir de l'àrab.¹⁵⁷ Aquesta traducció arabo-catalana conviu ja amb la traducció llatino-catalana de ciència europea original al s. XIV, davant de la qual perd força progressivament en veure's mancada de nous títols, per la decadència científica de Granada i la llunyania de la ciència àrab oriental.

SAMSÓ (2004a, p. 269) considera que després d'una primera etapa de transmissió de textos astronòmics àrabs al llatí a Catalunya a darrers del segle X, sembla que el procés es va interrompre a tota la península Ibèrica durant el segle següent, per a tornar-se a iniciar de manera més organitzada al segle XII, quan es centraria, durant la primera meitat d'aquell segle, en textos relatius a les ciències exactes, les tècniques d'endevinació i la màgia. Un dels primers traductors, Adelard de Bath (fl. c. 1120-1150), probablement va entrar en contacte amb el món àrab al sud d'Itàlia, però les seves obres es basen en textos originals procedents d'al-Andalus, potser subministrats pel jueu aragonès Pedro Alfonso, qui passà alguns anys a Anglaterra, on fou metge d'Enric I (1100-1135). A la península Ibèrica, els primers traductors van treballar a la vall de l'Ebre i a Catalunya, a llocs com Tudela i Barcelona, probablement amb els textos del rei al-Mu'taman de Saragossa traslladats a Rueda de Jalón (1110) i d'allí a

---

¹⁵⁶ Vegeu al respecte MILLÀS (1960, pp. 79-115) i BURNETT (1977). Sobre el paper de Josep M. Millàs Vallicrosa (1897-1979) a la historiografia de la ciència a Catalunya, VERNET-SAMSÓ.

¹⁵⁷ Per al context italià, GLESSGEN (2001, p. 70) considera una primera fase cap a finals del segle XI, relativa a la medicina humana, amb Constantí l'Africà i els seus deixebles de l'Escola de Salern, i una segona fase al segle XII, amb la veterinària i la farmacognòsia, principalment meridional i inaugurada per Frederic II de Hohenstaufen amb Miquel Scot, Teodor d'Antioquia i, parcialment, la hipiatria de Giordano Ruffo, a la qual caldria afegir unes poques però importants obres científiques orientals traduïdes sota Manfred, fill de Frederic II, Carles I d'Anjou i la cúria romana.

mans del bisbe Miguel de Tarazona (1119-1151), qui va patrocinar-ne algunes traduccions. Es traduïren originals àrabs i hebreus, sovint en col·laboració amb jueus, de paper clau a la difusió de la ciència àrab entre els jueus europeus i de l'ús de l'hebreu com a llengua científica i per a la transmissió de la ciència àrab en llatí i en vernacla.

Segons VERNET (1989, p. 240), les fonts científiques a l'edat mitjana són, en la seva majoria, d'origen grecoàrab o purament àrab, i gairebé sempre la versió llatina ha estat feta sobre una traducció intermediària, sovint instrumental, és a dir, oral, no transcrita, que traslladava la font àrab o jueva.¹⁵⁸ El mètode de traducció a quatre mans, de l'àrab al romanç –potser oral, sovint per un jueu– i del romanç al llatí, es documenta, p.e., a la versió arabollatina datada a Montpeller el 1263 del tractat de l'assaïa d'Azarquiel a càrrec de Profeit Tibbon i Joan de Bríxia, on “Translatum est hoc opus apud Montem Pessulanum de arabico in latinum in anno domini nostri Ihesu Xristi 1263, Profatio gentis hebreorum vulgarizante et Johanne Brixienti in latinum reducete”.¹⁵⁹ En aquest procés foren clau els jueus sefardites que aconseguiren vehicular quatre llengües científiques alhora: l'àrab, el llatí, els romanços peninsulars de la seva àrea i l'hebreu a partir del segle XII.

De la comparació entre els fons de les biblioteques monàstiques i catedralícies dels segles X i XI, de contingut gairebé monotemàtic religiós i litúrgic –com gairebé tota la cultura catalana de l'època, depenent de la barbàrie merovíngia–, amb les pluridisciplinàries biblioteques palatines àrabs deduïm fàcilment la fal·lera per proveir-se de textos científics que omplissin aquest buit textual i de matèries: la biblioteca del monestir de Santa Maria de Ripoll, una de les més importants d'Europa al segle XI i el més destacat del territori en els camps cultural i científic per disposar de còdexs relatius al trivi i al quadrivi, a la teologia, al dret i a la medicina, contenia prop de 65 volums documentats l'any 979, 121 el 1008 i 245 a la mort de l'abat Oliva (1002-1046), entre ells *Medicinalia* IIII, perduts, tot i que sí es conserven receptes mèdiques; 45 manuscrits a la biblioteca de Sant Servi (Sadurní) de Tavèrnoles el dia de la consagració de la seva església; 43 còdexs a la de la catedral de Vic a finals del segle X; per contra i segons les fonts, quatre-cents mil volums a la biblioteca palatina d'al-Ḥakam II (961-976) a Còrdova abans que al-Mansūr b. Abī 'Āmir n'eliminés els tractats de ciències considerades il·lícites a la cerca de la legitimació del seu govern per part de l'estament religiós i fos dispersada amb els saquejos associats als disturbis civils produïts a partir de l'any 1008.

En aquell context, cal tenir present que les ambaixades entre Còrdova i Barcelona de la segona meitat del segle X permeteren els contactes comercials i culturals, just quan la cort cordovesa era el centre cultural i científic destacat d'Occident. Així, no ens ha de sorprendre trobar Llobet de Barcelona com a primer traductor d'obres científiques de l'àrab o de l'hebreu a Catalunya participant en la traducció d'un tractat d'astrologia o astronomia a Barcelona a finals del segle X segons carta de Gerbert d'Orlhac (945-1003), futur papa Silvestre II, datada a inicis de l'any 984, en què li demana còpia del llibre traduït; aquest traductor, segons sembla, s'identifica amb Sunifred Llobet, ardiaca de la catedral de Barcelona (975 – m. 995), probablement en col·laboració amb els mossàrabs introductors dels tractats al nostre territori. El mateix any, Gelbert escrivia també al bisbe Miró Bonfill pregant-li que facilités al bisbe de Reims un exemplar llatí, el *De multiplicatione et divisione numerorum* publicat pel savi Joseph Hispanus, que es vincula al text d'aritmètica magribí més reculat (finals segle X), possible introducció dels numerals hindús (xifres àrabs) a la península Ibèrica i a Europa.

---

¹⁵⁸ Sobre el mètode de traducció descrit, vegeu ALVERNY.

¹⁵⁹ MILLÀS (1933, p. 152); cit. SAMSÓ (2004b, p. 315).

L'excel·lent comunicació dels canals monàstics permeté la ràpida circulació dels tractats traduïts entre els monestirs i la difusió dels coneixements que hi contenien. A aquestes biblioteques monàstiques trobem manuscrits dels segles X i XI de possible origen mossàrab o amb glosses en àrab fetes pels monjos mossàrabs. Aquests monjos mossàrabs portaren o glossaren manuscrits a Catalunya, zona fronterera entre els mons cristians i islàmic del moment, i avançaren així en més d'una centúria l'inici de la nostra assimilació de la ciència àrab. Les catedrals i els monestirs eren dipositaris de l'antiga cultura llatina i, alguns d'ells, en especial el de Ripoll, s'interessaren per la ciència dels àrabs i dels jueus –una ciència empírica que, mitjançant l'observació i la pràctica, fonia la conceptualització de la ciència grega, assimilada mitjançant la traducció, amb altres tradicions com la persa, la siríaca i la hindú–, quan aquesta només tenia lloc a Europa a al-Andalus, a indrets del sud de la península Itàlica –on els extractes de cultura grega portada per Bizanci ens permeten arrelar en una de les fonts primàries del *Ġītrif*– i a Sicília. El mestissatge cultural i religiós a Catalunya i Sicília i, segles més tard, Toledo, seria el catalitzador dels seus respectius desenvolupaments intel·lectuals i dels corrents de traducció que hi sorgiren.

En el nostre cas, no oblidem que les invasions sarraïnes ocuparen Saragossa i part de Tarragona (c. 713), en un procés de conquesta que arribà fins a Poitiers, on foren derrotats l'any 732; la marca que pretenien establir els francs entre l'Ebre i els Pirineus havia de servir de coixí protector davant d'una altra escomesa similar, reconquerint-se territoris, entre ells Barcelona l'any 801, però els intents per a recuperar Saragossa i arribar a l'Ebre foren inútils. Els territoris d'aquella Marca Hispànica integrada al regne francocristià s'organitzaren en comtats, constituint la Catalunya Vella, que comprenia el nord de la línia divisòria que suposava el riu Llobregat i les muntanyes de Montserrat, Cardona, Solsona i Montsec, mentre que la Catalunya Nova seria domini arabomusulmà durant quatre segles i part de la seva “Frontera Superior” (*al-Thagr al-ʿAlā*).¹⁶⁰

Com a comtats carolingis, la política de reforma cultural unificadora de l'imperi de Carlemany, basada en el dret i la jurisprudència, però sobretot en la cristianització i la uniformització de la litúrgia, es recolzà en gran part sobre l'impuls conferit a les biblioteques monàstiques i catedralícies i als seus *scriptoria*, raó dels seus fons gairebé monotemàtic religiós abans esmentat. Resta a analitzar en quina mesura el possible paper iniciador de la política evangelitzadora de Carlemany afectà als comtats carolingis catalans, però sembla evident que, en aquells moments d'aportació dels intel·lectuals musulmans de la Frontera Superior i de l'àrea de llevant, al nostre territori tenia lloc la conjunció dels mossàrabs que hi cercaren refugi i la situació de pas ineludible de tot viatger entre l'imperi franc i el califat de Còrdova, convertint Catalunya en un pont del saber àrab cap a Europa malgrat que la ciència com a tal no comencés a tenir un pes específic important al país fins ben entrat el segle XIII, amb la transició entre els transmissors de la ciència àrab i els científics prerenaixentistes. Com a exemple d'aquesta tasca indicar que el corpus antic de textos relatius a la introducció a Europa llatina de l'astrolabi deriva, en darrer terme, de les traduccions arabollatines fetes a Catalunya abans de l'any 995; la ciència àrab era accessible per primer cop als lectors llatins al segle X.

La medicina hipocraticogalènica arabitzada i la farmacologia associada, juntament amb l'astronomia, foren les ciències més cultivades a Còrdova durant el període omeia, distribuint-se els savis a les diverses corts il·lustrades incipients en aparèixer els regnes de taifes (s. XI), en especial arran dels disturbis civils abans indicats. Diferents topònims localitzats als territoris de la Corona d'Aragó sorgeixen

---

¹⁶⁰ Per a un resum del marc històric, inclosa la conquesta i la reconquesta de la “pre-Catalunya”, vegeu COMES (2004a, en especial pp. 77-79), i la bibliografia allí recomanada.

com a llocs d'origen i activitat de figures senyeres de la ciència àrab a la Península. Així, Dènia –amb la poc duradora cort de Mujāhid (m. 1045, on nasqué d'Abū l-Šalt, 1068-1135, malgrat que desenvolupà les seves obres d'astronomia, medicina, lògica i filosofia fora de la Península, i destaquen 'Abd al-Malik b. Muḥammad b. Marwān b. Zuhr (m.c. 1077-78), fundador dels Banū Zuhr, la nissaga de metges més important d'al-Andalus, i el lexicògraf més destacat d'al-Andalus, Ibn Sīda (m. 1065-1066)–, València i Xàtiva –subsidiàries de Toledo i de Saragossa– i Múrcia, és a dir, el Llevant peninsular o l'Orient d'al-Andalus (*Sharq al-Andalus*), tot i que les grans capitals científiques d'al-Andalus a la segona meitat del segle XI foren Saragossa en filosofia i ciències exactes, i Toledo en medicina i astronomia –on brillà amb llum pròpia el cadí Šā'id, creador del grup d'astrònoms més destacat d'al-Andalus, i el metge i farmacòleg Ibn Wāfid–, fins que es consolidà Sevilla a finals de segle, en especial després de la conquesta de Toledo pels castellans (1085). A aquesta conquesta s'afegiria, ja al 1118, Saragossa a mans aragoneses, amb Alfons I el Batallador, fet que permetria, ben aviat, la realització d'algunes de les primeres traduccions d'obres científiques de l'àrab al llatí a partir de l'*armarium rotense*, nom amb què es coneix els llibres provinents de la biblioteca del darrer rei àrab de Saragossa, al-Mu'tamam b. Hūd (1081-1085), que l'acompanyaren al seu refugi de Rueda de Jalón; mitjançant aquestes traduccions arabollatines i arabohebraïques part del desenvolupament científic de la taifa saragossana beneficià Catalunya gràcies a la tasca dels traductors de la vall de l'Ebre i de Barcelona durant la primera meitat del segle XII.

Al-Andalus perdia part dels seus centres científics i, de forma sincrònica i sinèrgica, a les acaballes del segle XII s'inicia el domini de la dinastia nord-africana almoràvit sobre els regnes taifes de la península, amb la consegüent aplicació de l'islam rigorista segons l'ortodòxia *mālikí*, que condicionarà la ciència dels antics durant la primera meitat del segle XII. La nova capital d'al-Andalus és Sevilla, on es deixa sentir més el rigor almoràvit i part dels científics cerquen la llibertat a Sharq al-Andalus, i a Dènia i, amb menor grau, a Xàtiva, conflueixen amb els provinents de Toledo, com ara al-Waqqashī, instruint deixebles que s'instal·larien a València i Múrcia. El paper catalitzador del racionalisme almohade de finals del segle XII i inicis del XIII permeté un retorn al cultiu de les ciències dels antics a la cort gràcies al seu mecenatge, amb la consolidació del metge filòsof, ben representats amb Ibn Ṭufayl i Averrois, amb una bipolaritat de centres cortesans i, de retruc, científics, Sevilla i Marràqueix; la presència islàmica a Sharq al-Andalus es limità a Múrcia, un focus cultural durant decennis, tot i que encara trobem figures destacades al País Valencià. Lentament, els dominis musulmans del Sharq al-Andalus caigueren en mans cristianes –Ramon Berenguer IV, després de constituir la Corona d'Aragó amb el seu matrimoni Peronella d'Aragó l'any 1137, conquereix Tortosa (1148) i Lleida (1149) i, ja amb Jaume I, es conquereixen les Balears (1230) i el regne de València (1232-1245)–, però, a diferència de l'escola de traductors de toledans i alfonsins, que recollia el saber dipositat a les riques biblioteques científiques de Toledo i Sevilla, no hi trobaren fons bibliogràfics ben proveïts. Als segles XIII i XIV es documenten traductors a Barcelona, Tortosa i Girona. El paper dels àrabs i dels jueus que restaren als territoris ja cristians dins de la transmissió intel·lectual i de la influència mútua de les tres cultures és un dels camps més apassionants de la història de la ciència medieval.

Segons SAMSÓ (1999, pp. 213-14), els testimonis esporàdics de traducció arabo-castellana semblen indicar que al projecte traductor alfonsí li mancà una continuació clara als segles XIV-XV, quan el centre d'activitat traductora s'ha traslladat ja a la Corona d'Aragó, sempre, però, amb menor ambició que l'alfonsí. Aquesta activitat prengué embranzida sota el regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387),

mecenatge continuat pel seu fill i hereu, Joan I el Caçador. Cal destacar que el projecte alfonsí de vulgarització castellana de la ciència, centrat en les obres astronòmiques, astrològiques i màgiques, constitueix l'excepció entre les incipients llengües romàniques, on l'equilibri de disciplines era una constant, malgrat una certa tendència cap als textos mèdics i d'història i filosofia naturals, accentuada en el cas català; així, doncs, el camp més cultivat a les traduccions àrabo-catalanes fou el de les ciències naturals, en especial la medicina, precisament el que ens interessa tant per llengua com per contingut, i seria en aquest aspecte més propera a la via italiana. La precocitat del català en aquesta tendència el fa especialment sensible a les obres mèdiques en àrab i en hebreu, condicionat per la seva particular història geopolítica en aquells anys i per la promoció reial d'aquest projecte científic, encara que el llatí seria, de forma lògica, la llengua d'origen o intermediària de la majoria dels arromançaments; de la mateixa manera, el català fou la llengua pont en les traduccions arabollatines a quatre mans a Catalunya i l'occità a les hebraicollatines a la Provença.

Respecte a les traduccions àrabo-catalanes, probablement la primera constància documental és l'ordre de 1296 de Jaume II al batlle de Barcelona per al pagament de 2 sous diaris al jueu Vidal Benvenist de Porta mentre tradueixi uns llibres de medicina en àrab que ha encomanat (l'anotament acaba amb "Similis fuit facta Benevist Avenbenvenist judeo Cesarauguste. datum ut supra", indicatiu d'un equip de traductors, familiars entre ells, tret que es tracti del mateix personatge).¹⁶¹ Novament, els traductors solen ser jueus. Coincideixo amb la sorpresa de Samsó relativa a la prova documental de la presència de jueus escrivans i traductors de l'àrab, molts d'ells metges, des del regnat de Jaume I (1213-1276) fins al de Jaume II (1291-1327), però que només tinguem constància de l'activitat traductora d'un d'ells, Jafudà Bonsenyor, metge, alfaquí ("aquell qui entén les coses, percebent la seva natura real", és a dir, intèrpret) i redactor de documents en àrab a Barcelona des de 1294, i traductor al català per a Jaume II de l'obra mèdica *halçahanny*, que hom identifica amb la part del *Tasrīf* d'Albucasis relativa a la cirurgia.¹⁶² Es conserva la cèdula del 13 de desembre de 1294 a Barcelona en què Jaume II d'Aragó concedia al jueu Jafudà Bonsenyor l'exclusivitat de la traducció de documents de canvi de o a l'àrab dins del terme de Barcelona –amb limitació temporal i espacial–, atorgant a les traduccions validesa equiparable a la notarial.¹⁶³ De fet, Jafudà Bonsenyor, com a alfaquí i metge, podria haver estat una mena de candidat a qui encomanar la traducció del tractat de falconeria present al ms. 102; un desconexedor de l'art com ell cometria certs errors tècnics, però la seva contrastada –en teoria– capacitat traductora li hauria impedit incórrer en errors tan simples com els relatius als connectors lògics i temporals no respectats al manuscrit conservat. Les mancances lingüístiques en textos complexos, propis d'una temàtica tan concreta com l'art de la falconeria, podrien reflectir-se en aquesta obra i suposar, a la vista de les conseqüències, un exemple de que un alfaquí no era el candidat idoni per al trasllat d'un text aliè a les seves competències habituals, la mediació política i econòmica.

Com exemple de la tasca traductora d'un altre alfaquí ofereixo el de 'Ísa de Jabir, alfaquí dels mudèjars de Segòvia, qui, a partir del 5 de desembre de 1455, participà durant quatre mesos a Ayton (Saboia) a la traducció castellana mot a mot de l'*Alcorà* per al teòleg Joan de Segòvia, que Joan traslladaria en llatí, destí final, resultant-ne un monument a les lletres com era l'*Alcorà* trilingüe legat per Joan de Segòvia a la Universitat de Salamanca en 1457, avui perdut; en el procés col·laboraren

¹⁶¹ RUBIÓ (1908, vol. II, p. 9, doc. XI).

¹⁶² CARDONER (1944).

¹⁶³ ACA, reg. 203, 44, a LLABRÉS, pp. 123-25.

l'alfaquí, el teòleg i un escrivà.¹⁶⁴ Altres obres mèdiques es serviren del català com a llengua intermitja per al seu posterior trasllat al llatí, sovint amb participació d'un jueu per a la traducció àrabo-catalana, potser oral, i d'un altre traductor per a la catalano-llatina. Mestre Joan Jacme (fl. 1364-1384) tradueix el *Libre de la figura del uyl* d'Alcoati (fl. Toledo, Sevilla, c. 1159), de la què, de forma excepcional, disposem d'una edició parcial de l'original àrab a VÁZQUEZ. Del *Canon* d'Avicenna, de circulació documentada i impulsada a la Corona d'Aragó sota el regnat de Jaume II, no sabem en quina llengua, se'n documenta una traducció catalana per petició de Pere el Cerimoniós a Hug de Santapau, per a copiar-la el comte de Foix.¹⁶⁵ Aquest rei em serveix per a esmentar que és molt probable que el gran segle de la traducció al català fos el XIV, en bona part gràcies al mecenatge reial, resultant en una ciència catalana al capdavant de la cultura europea occidental fins al segle XV, però aquest període especialment actiu per a la traducció catalana és posterior en un segle a les dues vies occidentals del *Moamín*.

El fet de que la destinatària del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* fos d'origen castellà també té el seu efecte potencial sobre el contingut del text, en variar la visió de la llengua àrab a les corones de Castella i d'Aragó: a la primera primava la capacitat de traduir directament de l'idioma estranger al castellà o a altres llengües de l'Estat, mentre que a l'aragonesa es prioritza també la de traduir a l'idioma estranger, en concret, a l'àrab, segons la cèdola de Jaume II d'Aragó a Jafudà Bonsenyor de 1294,¹⁶⁶ alternativa que podria haver tingut conseqüències en una traducció al català com les apreciables en aquesta obra de falconeria; tot i així, és possible que el temps i la instauració de la dinastia castellana Trastàmara al capdavant de la Corona acostessin ambdues visions. Val la pena recordar, però, que, a diferència de les traduccions alfonsines, centrades en els textos astronòmics i astrològics, les traduccions al català prioritzen les obres mèdiques i les de ciències naturals, com podrien ser els tractats de falconeria i, especialment, el conservat de forma parcial al ms. Barcelona, Biblioteca Universitària, 102.

A partir del segle XI, la ciència àrab a l'Occident europeu es desenvolupa a dos centres: al-Andalus, des d'on emanarà a Toledo i a la Corona d'Aragó; i Sicília, on individus com al-Xarīf al-Idrīsī (1101-1165), ceutí d'origen malagueny format a al-Andalus, que viatjà per Àsia menor, el nord d'Àfrica, França, Anglaterra i, ja establert a Sicília, desenvolupà la seva tasca geogràfica per a Roger II de Sicília, per a qui escriví la *Nuzhat al-muxtāq fī ihtirāq al-āfāq* l'any 1154, i per al seu fill Guillem I.¹⁶⁷ Per exemple, la influència musulmana en cartografia arribaria a Mallorca i Barcelona des d'al-Andalus i a Gènova i Pisa provinent de Sicília. Un altre tret comú diferenciaria les àrees de influència d'aquells dos focus, la traducció a la península Ibèrica divergiria de la de Salern en que les ibèriques resultarien de polítiques lingüístiques prestigiadores de les respectives llengües vernacles, amb el rerafons dels projectes imperialistes de les diferents corones (tret del període en què sembla que la pretensió universalista d'Alfons X de Castella promouria retraduccions al llatí d'obres ja en castellà arran de la seva candidatura a emperador de l'imperi germànic), propagandístic i d'afiançament cultural-nacional a les terres (re)conquerides, mentre que la de Salern prestigiaria únicament el llatí. Afegiré una darrera dada per a demostrar el grau de relació necessari en qualsevol apropament a la qüestió: així com el Bagdad de mitjans del segle VIII, marc de redacció

---

¹⁶⁴ El procés és detallat a ALVERNY, pp. 202-03.

¹⁶⁵ RUBIÓ (1908, vol. I, p. 135, doc. CCCLXXIII).

¹⁶⁶ A.C.A., reg. 194, f. 108v. Editada a LLABRÉS, pp. 123-25 i RUBIÓ (1908, vol. I, pp. 11-12, doc. XII).

¹⁶⁷ COMES (2004b, pp. 517-19).

del *Ġitrīf*, fou un important centre productor de paper, introduït des de la Xina a Àsia occidental, els territoris valencià i sicilià islàmics introduïren la producció de paper a Europa que afeblí progressivament la dependència del car pergamí, amb un clar impacte cultural; Xàtiva era el principal centre productor de paper d'al-Andalus vers 1151.

Aquest marc facilita la comprensió de l'establiment dels vincles entre els tres centres de traducció: Salern (i Amalfi o Sicília), Toledo i el nord-est d'Espanya i el sud de França, abans i després de la creació de la Corona d'Aragó, sense oblidar la menys coneguda àrea lusitana i altres traductors dispersos. De fet, l'epicentre mediterrani occidental de l'art de la falconeria i la posició geogràfica dels territoris de parla catalana entre les dues vies més estudiades per a la penetració del saber àrab comportaren que el nostre territori hi participés, fins al punt que, amb el present estudi i edició, podem afirmar ja que tots tres centres de traducció disposen d'un testimoni, com a mínim, de traducció d'una obra de falconeria a partir de l'àrab.

Respecte a la possibilitat d'una influència bidireccional entre els tractats de falconeria dels regnes cristians peninsulars i els utilitzats pels àrabs d'al-Andalus, sembla que qualsevol acostament entre ambdues tradicions suggereix que el nivell dels textos de la tradició àrab era molt superior i, en conseqüència, es minimitza la probabilitat d'una acceptació de textos per aquella malgrat el conegut sincretisme cultural àrab tret dels períodes en què prevalgueren radicalismes com el de l'aplicació de l'islam rigorista segons l'ortodòxia *mālikī* amb els almoràvits. Al meu parer, i fora ja de la Península, només part del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen podria haver-los despertat cert interès, en especial l'original perdut el 12 de febrer de 1248,¹⁶⁸ per lògica superior en qualitat al transmès pel seu fill Manfred, però resta a establir els punts d'aquella obra específics de l'art de la falconeria que no haguessin estat ja considerats per la tradició àrab i el seu interès relatiu per a aquella. Les dues enciclopèdies cinegètiques àrabs del moment, redactades amb un marge cronològic màxim de tres dècades que inclouria també l'obra de l'emperador, podrien aportar llum sobre aquesta qüestió.

En relació a l'origen de la font del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* sembla que, per ara, no podem anar més enllà de conjectures. Tant és així que fins i tot l'existència de tractats de falconeria redactats a al-Andalus durant els seus vuit segles d'existència ha estat posada en dubte per la historiografia malgrat la pràctica de l'activitat cinegètica entre aquells regents; al respecte reproduïxo la frase de LÉVI-PROVENÇAL, p. 55, "Presque tous les souverains umayyades espagnols semblent avoir eu un grand goût pour la chasse". GAYANGOS, p. X, ens informava ja en 1869 de l'existència de varis tractats de falconeria escrits en llengües orientals que es conserven a la Biblioteca de l'Escorial, tot i que la majoria semblen d'història natural tret del de 'Isā ben 'Alī [b.] Ḥassān al-Azdī, de qui tracta CASIRI a la seva *Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*, tom 1, p. 321,¹⁶⁹ n° 898, tot indicant un origen granadí de l'autor; encara que no he localitzat cap estudi sobre ell, la historiografia sol convenir en que era bagdadià. Malgrat que no sembla perviure cap tractat cinegètic originari d'al-Andalus, pareix arriscat afirmar que durant els segles de pervivència musulmana a la península no es redactés cap tractat d'aquesta mena si tenim present la seva pràctica regular segons les diferents referències presents al *Calendari de Còrdova* i fragments de *Risālāt*

---

¹⁶⁸ La superioritat del *De arte* dins de la literatura cinegètica medieval europea original és incontestable en els aspectes de l'art que contempla, però cal especificar sempre les acotacions dels continguts i d'europea degut a la facilitat amb què la historiografia oblidava l'existència de la tradició àrab medieval.

¹⁶⁹ Error tipogràfic a GAYANGOS, p. X, n. 1, on s'indica p. 231.

cinètiques, com les d'Abū Ishāq, Ibrāhīm b. Hafāga; de fet, a al-Andalus el gènere poètic *Ṭarad* o cinètic fou poc acceptat, tot i que no es menystingueren les descripcions estàtiques d'animals vinculats a la cacera, bé com a auxiliars, bé com a presa.¹⁷⁰

Un darrer apunt abans de tancar la secció. Entre les breus notes “històriques” incloses per Juan de Sahagún, falconer professional de Joan II de Castella i Lleó (1406-1454), al pròleg del seu *Libro de las aves que cazan* indica que “Por ende, un rey Nino, que fue rey de Siria e señor de Nínibe, por fazar exerçio e guardarse de pecar, fue el primero que caçó con aves. E yo vi un pequeño libro fecho de su mano que los primeros que usaron d'esta arte reyes fueron dellos, e lo mostraron a sus donzales e a sus criados” (ed. Fradejas); assumeixo que Sahagún, qui inclou el *Dancus rex* entre les seves fonts de forma explícita, no confondrà una de les màximes autoritats tradicionals del gènere (Dancus) amb el monarca fundador del primer imperi assiri segons la llegenda (Nino) i a qui s'atribueix l'epònim de la ciutat de Nínive. Com, de fet, coneixem que el *Ġitrīf* fou redactat a Bagdad, al sud de Nínive, és a dir, a centres de poder successius dins de la mateixa àrea geogràfica, i, malgrat que no puguem esbrinar ni la llengua en què era redactat el text del rei Nino consultat per Sahagún ni la possible corrupció (protohumanística?) del personatge, cap preguntar-se per la possible relació entre aquell text “del rei Nino” i la font directa de P, una qüestió irresoluble a hores d'ara.

---

¹⁷⁰ RUBIERA, p. 569.

EL TRACTAT DE MEDICINA PER A TOTS ELS OCELLS DE CAÇA I EL ĠİTRĪF

Un cop apuntat el vincle entre P i la versió del *Kitāb dawārī at-ṭayr* d'al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī redactada per al-Ḥaġġāġ ibn Ḥayṭama, tractaré d'assenyalar el lligam amb els manuscrits conservats del text àrab.

Els sis segles, com a mínim, transcorreguts entre el tractat àrab original i els vuit manuscrits que se'ns conserven, redactats entre els darrers anys del segle XIV i el segle XVI, enfosquiren el contingut del tractat degut a l'acumulació de corrupcions successives al llarg d'una cadena de còpies on, de ben segur, gran part de les baules s'han perdut. Malgrat la possibilitat de que siguin còpies de 'versions' anteriors, les dates de redacció ens permeten descartar part d'aquests manuscrits en ser elaborats amb posterioritat a la redacció de P i podem acotar, encara més, aquests vincles segons les afinitats entre els textos. Així, dels 8 manuscrits conservats de la versió del *Kitāb dawārī at-ṭayr* d'al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī redactada per al-Ḥaġġāġ ibn Ḥayṭama¹⁷¹ i fins a l'eventual aparició d'altres manuscrits àrabs fins ara desconeguts, el text del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* s'assembla més als continguts a D i a F,¹⁷² dos manuscrits que ofereixen una versió del text original descartada per Viré-Möller com a base de l'edició i traducció del tractat àrab per ser molt incompleta; de fet, D conté llacunes i errors greus derivats de la probable còpia sobre un model molt deteriorat i F només recull, de la segona part del tractat d'al-Ġiṭrīf, alguns capítols de l'inici i varis fragments de capítols aïllats. On la traducció de Viré-Möller segueix el manuscrit D, la lectura és reforçada, per regla general, per la del manuscrit F, i la indicació única de F implica generalment una llacuna a D.¹⁷³ La traducció de Viré-Möller té per base el manuscrit A, estretament emparentat amb els manuscrits B, C i L; de fet, el manuscrit B sembla recollir totes les cites d'A reproduïdes a P i, per a recolzar aquesta afirmació, a continuació de les cites adients d'A he indicat la referència de la correspondència de B apuntada per Viré-Möller.

Així, doncs, ens manquen els mitjans per discernir la provinença exacta del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* a partir de la traducció i edició existent del *Ġiṭrīf*, concretament a l'hora de discriminar entre D i F. Qualsevol intent d'anar més enllà escaparia als objectius de la present tesi doctoral i obligaria a la contrastació de les referències d'altres autors apuntades a la rúbrica de cada capítol de l'edició de Viré-Möller i a les seves notes de traducció i a la consulta dels manuscrits àrabs pertinents, amb la participació d'arabistes.

Tanmateix, si aprofitem la informació de què disposem, la qüestió de la datació de P podria esdevenir clau per a la filiació. Els diferents catàlegs coincideixen en situar-la al segle XV, sincrònica, per tant, amb la data d'elaboració dels manuscrits D i F, però MIQUEL (1958, vol. I, § 102.II, pp. 124-25) considera que la major part de P fou redactada, potser, a la primera meitat del segle XV, fet que el faria coincident només

¹⁷¹ Vegeu-ne el llistat, amb el seu origen i la seva datació, a *Ġiṭrīf*, p. 220, i la seva descripció detallada a MÖLLER (1965, pp. 26 i ss.). Jo em referiré principalment als mss. A [Istanbul, Topkapi Saray, Ahmet III 2099/3, amb facsímil a MÖLLER (1986)], B [Oxford, Uri 393 B.P. 5409, *Kitāb manāfi' al-ṭayr wa 'ilāġāt dā'i-him* (Traité des avantages des oiseaux de vol et traitements de leurs maux), còpia 1396], D [Istanbul, Topkapi Saray, 2016, ff. 126, *Tibb al-ṭuyūr* (Médecine des oiseaux de vol), còpia de 1476] i F [Berlín, Ahlwardt 6199 (2), 67 p., còpia de 1434].

¹⁷² En l'estudi del tractat P mantindré la sigla F atorgada per Viré-Möller a la seva edició i traducció del *Ġiṭrīf*, a no confondre-la amb la F que atorgo al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, obra de falconeria en català continguda al ms. 68 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

¹⁷³ *Ġiṭrīf*, p. 40, on es descriu també la proximitat del manuscrit E amb el grup DF, sense oblidar, però, l'existència de lectures pròpies a E i els seus vincles amb el grup ABCL, indicatiu d'una redacció basada en diversos models del text. Tanmateix, E resta sovint més allunyat de P que DF.

amb F i que ens obligaria a plantejar-nos diverses hipòtesis que exposo a continuació. La primera d'elles és que aquesta versió es conservaria en una còpia tardana en àrab (F) coetània amb la versió catalana (P), ambdues anteriors a la segona versió àrab (D), amb la possibilitat de que la versió catalana P fos fins i tot anterior a l'àrab F i esdevingués el testimoni més reulat d'aquesta versió del text d'al-Ġitrīf.

En segon lloc, el text contingut a P arrela en un original àrab, qui sap si amb intermediació d'una versió llatina, conservada ara, segons sembla, només en català. Aquest original àrab podria ser una de les versions del *Ġitrīf* –entroncada amb D i F– i font comuna del *Moamín*, però també contindria escasses seccions recollides només al *Moamín* i que no he pogut localitzar al *Ġitrīf*, i d'altres no recollides a cap d'ells. Per tant, podríem trobar-nos davant d'una compilació de receptes àrabs, d'un tractat original àrab perdut o encara no editat –novament D o F–, o d'una compilació en llengua llatina o vernacla a partir de textos àrabs o amb una elevada presència d'aquests.

Després de la comparació del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* amb les seves correspondències identificades al *Ġitrīf* i tenir en compte les diferències entre els manuscrits conservats de la versió d'al-Ḥaġġāġ ibn Ḥaytama de l'*al-Ġitrīf* i els manuscrits i les edicions de versions emparentades aportades per Viré-Möller a la seva edició, destaquen diverses afinitats particulars:

- Ms. D:

- P 13. Dels manuscrits conservats de la versió d'al-Ḥaġġāġ ibn Ḥaytama de l'*al-Ġitrīf*, només D especifica el moltó com a proveïdor dels ganglis que formen la gorga recomanada per a la inducció i l'acceleració de la muda i, junt amb la resta de manuscrits, que aquesta és l'única carn indicada a “Traitement de l'oiseau de vol pour activer la dépennaison et le sortir rapidement de la mue. [...] Cet état d'embonpoint obtenu, procurez-vous des ganglions (*ġudad*) situés dans le gosier [du mouton (D)], là où, avec les ovins, s'accomplit l'égorgeement rituel, et paisez-en l'oiseau trois jours de suite, sans y ajouter d'autre chair; il se dépennera si bien qu'il deviendra (nu) comme [la paume de la main (D)]” *Ġitrīf* 44(7) (cf. B 32). Tanmateix, però, el *Ġitrīf* editat manca de la segona ubicació dels ganglis, ambdues presents al “Moamín cast.” I, 12; la resta de Moamins i Ghatrifs sembla seguir amb major fidelitat al *Ġitrīf* (engreix i ganglis del coll). P suposaria en aquest punt la fusió d'ambdues tradicions, probablement arran d'un manuscrit del *Ġitrīf* no conservat o inèdit.
- P 19. *malaut de fredor*: “[pris de froid et de transissement (*kuzāz*) (D)]” *Ġitrīf* 60(2) (cf. B 43); “enfermité qi est en la lange ebree zug, ce est a dire autant en la nostre comme pasme” Moamín fr. II, 29(1); “oripilatione et spasmo” Moamín Ms. b, II, 13(1); “spasimo (n. 7: spasmo h)” Moamín Ms. c, II, 13(1); “infirmitatis que dicitur oripilatio et spasmus” Moamín Ms. T (& B), II, 13(1); “infirmitatis que vocatur çug [n. 136: zuc] idest pasmus [n. 137: spasmus]” Moamín Ms. I (& A), II, 13(1).
- P 20.
  - *metets-lo en fredor en loch de fret*: “[de mettre celui-ci en un endroit frais (D)]” *Ġitrīf* 127(3) (cf. B 72v); “mete l'oisel en un leu froit” Moamín fr. II, 64(5); “poni lo ucello in luoco frido” Moamín Ms. b, II, 39(7); “la mecta in luogho freddo” Moamín Ms. c, II, 39(7); “ponat avem in locum frigido” Moamín Ms. T

- (& B), II, 39(7); “ponat hunc in loco frigido” Moamín Ms. I, II, 39(7).
- *aygue frede*: “d’eau [froide et (D)] très pure” *Ġiṭrīf* 127(3) (cf. B 72v); “eve froide bele et clere” Moamín fr. II, 64; “acqua chiara” Moamín Ms. b i c, II, 39; “aqua clara” Moamín Ms. T (& B) & I, II, 39.
  - P 29. Dins del procés d’elaboració del preparat terapèutic, a *Ġiṭrīf* 73(2) (cf. B 53) només el ms. D de la versió d’al-Ḥaġġāġ conté l’eliminació del líquid amb el pany net i el seu repartiment en tres porcions iguals; tots els Moamins recullen també aquesta informació.
  - P 35. El vi i el comí per a l’elaboració de la segona aplicació tòpica apareixen a *Ġiṭrīf* (el vi només al ms. D) i a “Moamín cast.”, però manquen a la resta de Moamins; als Ghatrifs només hi consta el vi.
  - P 73. La referència temporal del migdia es recull al ms. D del *Ġiṭrīf* i al “Moamín cast.”, però la resta dels Moamins indiquen l’hora nona, quan hagi esmirlat.
  - Mss. D, G i K: P 52. Dins dels ingredients, P especifica la goma aràbiga, seguint els manuscrits D, G i K de *Ġiṭrīf* i Ghatrif it. –els Moamins i Ghatrif fr. es limiten a goma–, però la resta de manuscrits de *Ġiṭrīf* indiquen mantega de conserva de (llet de) cabra. La n. 417 “D, G, K et Moamin: gomme arabique” conté, per tant, algunes llacunes al respecte, en no indicar si aràbiga s’ha considerat implícit, o bé cal assumir un lapsus dels editors. Del llistat d’ingredients, P coincideix amb *Ġiṭrīf* i els Ghatrifs.
- Ms. F:
- P 22. El capítol en general es correspon amb *Ġiṭrīf* 131(2, 4) (cf. B 74), on segueix una versió propera a F (al ms D. manca aquest capítol); cf. Ghatrif fr. 34.
- Ms. G:
- P 53. Entre els ingredients, l’encens troba correspondència amb “écorces « d’encens ? » (*quṣūr al-lubān*) [n. 426: l’encens étant une gomme résineuse, on ne sait quelles sont ces écorces. Par contre, D dit : *quṣūr al-rummān* « écorces de grenades », ce qui est valable. E dit : *qiṣr al-bān* « écorce de ben », ce qui est également valable et G ne mentionne que l’encens” *Ġiṭrīf* 98bis(3) (cf. B 63v)]; P segueix el ms. G en aquest punt. La mateixa forma, “scorça de l’ensens”, apareix a V (còpia s. XV ex.), f. 66v. Apunto dues possibles raons de l’especificació de l’escorça: la del vegetal d’on s’extreu l’encens, o la confusió amb el donzel (*exens*), malgrat que les grafies respectives àrabs romanen més allunyades que a les llengües vernacles.
  - Mss. D, G i K: P 52. Vegeu més amunt.
- Ms. H:
- Mss. K i H: P 32. *castor*: segons l’apreciació de Viré-Möller, error per “*ġurdān* (= carvi) qui est le *karāwiyā ġabaliyya* « carvi de montagne »” *Ġiṭrīf* 82(2). Aquest error permet discriminar entre diferents manuscrits de la versió d’al-Ḥaġġāġ del llibre d’al-Ġiṭrīf i entre algunes de les seves influències posteriors. Així, Viré-Möller editen “*ġurdān* (= carvi) qui est le *karāwiyā ġabaliyya* « carvi de montagne »”, anotant “*Carum carvi*, dit aussi, en arabe, *karāwiyā barriyya* « carvi sauvage » et *qardamānā* par confusion avec le cardamome (comme dans D et E). Voir Tuṣfa, n° 340.

Le terme *ğurdān* est inconnu; K et H qui l'ignoraient l'ont transposé en *ğundabāđastār* « castoreum » (n. 370). Trobem confirmació de la inseguretat i/o el desconeixement dels traductors d'alguns dels manuscrits de *Ğiṭriṭif* amb el castor en un altre capítol, també de possible vincle parcial amb P 32, “Traitement de l'oiseau de vol atteint d'épanchement humoral (*fađla*) dans la tête. [...] prenez un peu d'aloès et de [*ħardamyān* (D)] qui est le castoreum (*ğundabāđastār*) [...]” *Ğiṭriṭif* 72(3) (cf. B 52v), on “n. 327: Ici, le traducteur de ce terme persan qui signifie « ambre gris », concrétion parfumée rejetée par le cachalot, ne le connaissait pas, aussi a-t-il ajouté cette fausse explication qu'il s'agissait du castoreum”.

- Ms. K:

- P 37. *de totes les netures de murta, de la fulla*: “[un brin de chacune des plantes aromatiques (*al-rayāšīn*) (K)]” *Ğiṭriṭif* 74bis(3) (cf. B 55); “de tote herbes odoriferes, de chascune une verge” Moamín fr. II, 26; “ogni herba odorifera, ana virgula una” Moamín ms. b, II, 11; “di ciascuna herba odorifera una branchetta [n. 209: branc(h)ata *h/i*]” Moamín ms. c, II, 11; “omnium herbarum odoriferum ana virgulam unam” Moamín ms. I (& A), II, 11.
- Mss. K i H: P 32. Vegeu més amunt.
- Mss. D, G i K: P 52. Vegeu més amunt.

Per tant, a banda del ms. A, text base de l'edició del tractat de *Ğiṭriṭif*, la variant més seguida pel *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és el ms. D, que, amb el ms. F, ens corroboren les suposicions anteriors basades en la datació d'aquests manuscrits. Nogensmenys, els indicis del ms. G, del ms. H i del ms. K ens remetent a un manuscrit perdut o encara no editat.¹⁷⁴ Qualsevol de les possibles cadenes de transmissió de les diferents versions conservades del tractat de *Ğiṭriṭif* i de les obres que l'utilitzaren com a font,¹⁷⁵ entre elles el *Moamín*, podria haver derivat en P.

Aprofito aquest punt per a assenyalar una desiderata: per al correcte i, a la vegada, indispensable coneixement de la cinegètica contemporània oriental –i, de retruc, de l'occidental– s'imposa una edició bilingüe de l'enciclopèdia cinegètica *al-Ğamhara fī l-bayzara* (La suma dels coneixements en falconeria) d'al-Asadī, redactada entre 1237 i 1242.¹⁷⁶ Alhora, per a l'estudi de les filiacions, esdevé ineludible l'edició, a ser possible bilingüe, de la producció literària àrab del gènere compresa entre els segles VIII i XIII, és a dir, prèvia al veritable sorgiment de la tradició literària llatina en aquesta temàtica; cito com exemple d'aquesta necessitat l'inèdit *Kitāb al-Qānūn al-wāđhih ...* (ms. Istanbul, Köprülü, 978) de l'emir Boughdī ibn Qouchtimour, redactat en

¹⁷⁴ D i F indicats abans en nota; G = *Kitāb al-ğawāriħ wa 'ulūm al-bazdara* (Traité des oiseaux de vol et sciences de la volerie) d'Abū Bakr al-Aš'arī, redactat a meitat del s. X, conservat a París, B.N.F., ar. 2831, 108 ff., còpia de 1444, versió d'Alexandre del tractat d'al-Ğiṭriṭif; H = *Al-Ğamhara fī l-bayzara* (La suma dels coneixements en falconeria) d'al-Asadī, redactada cap al 1240 (ms. Istanbul, Ayasofia, 3813, 209 ff., còpia de 1273 i segon exemplar, còpia de l'anterior, ms. Madrid, Escorial, ar. 903, 304 ff., còpia de 1589, ambdós amb llacunes resoltes amb el ms. Calcuta, Libr. As. Soc., ar. 865 M9); K = *Kitāb al-mašāyid wa l-maṭārid* (Livre des pièges et des épieux) del poeta Kušāğim (mort entre 961 i 970 J.C.), redactat a la primera meitat del segle X (ms. Istanbul, Fatih 4090, 182 ff., còpia de finals del s. XII, d'edició molt defectuosa per A. Talas, Bagdad, 1954).

¹⁷⁵ Vegeu-ne la relació a *Ğiṭriṭif*, pp. 220-21.

¹⁷⁶ Mss. Istanbul, Ayasofia, 3813, ff. 209, còpia de 1273 i Madrid, Escorial, ar. 903, 304 ff., copiada en 1589 de l'anterior.

1268, coetani, per tant, de l'entrada coneguda de la literatura àrab sobre aquesta modalitat venatòria a l'Occident europeu i que encara resta una incògnita.

Abans de tancar aquesta secció voldria indicar que la pèrdua de la primera part del *Ġiṭrīf* a P pot raure en la font directa o en la capacitat traductora del traductor, però també en el seu coneixement insuficient de la història, de la cultura i de la falconeria àrabs –com ara la seva particular classificació dels ocells de caça– i l'inusual esquema expositiu del *Ġiṭrīf* segons la tradició occidental, i, per tant, que no estigués preparat per a copsar-ne el contingut, sense oblidar el condicionant de l'interès i la preparació d'aquell qui n'encomanà la traducció, gairebé segur mancat de coneixements suficients en les mateixes àrees. De fet, la intertemporalitat entre la o les fonts de P i el text que se'ns ha conservat sembla un problema greu, fins i tot, insalvable.

El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* ens ofereix diferents hipòtesis de redacció, arrancada sens dubte en llengua àrab –sense oblidar les fonts del tractat d'al-Ġiṭrīf i de la literatura falconera àrab en general– i prosseguida amb una cadena de transmissions fins arribar a la versió catalana conservada parcialment a P. L'establiment d'aquesta cadena es veu impossibilitat pel coneixement actual insuficient sobre la literatura cinegètica àrab i les seves predecessores, amb una greu manca d'edicions i un gairebé nul estudi de les filiacions. En aquest punt cal tenir present que aquest text no s'hauria conservat necessàriament i que no poques obres es conserven gràcies a la seva traducció. Probablement, durant els segles d'existència d'al-Andalus es redactaren tractats de l'art de la falconeria en el si d'aquella societat musulmana, practicant de l'art i cultural i mèdicament més avançada que la resta de cultures existents a la Península; cap d'ells sembla haver perviscut, però potser el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* n'és l'excepció, conservant-se en traducció catalana.

Apunto aquí només que el text contingut a P podria ser traducció directa de l'àrab,¹⁷⁷ potser a partir d'un model del *Moamín* fins ara no identificat (en aquest sentit caldria una col·lació amb els mss. D i F indicats per Viré-Möller a càrrec d'un arabista), segons indica l'existència de coincidències tant amb la versió castellana com amb les llatines –a banda de les solapacions entre totes les versions–, traduïdes de models àrabs diferents –els models àrabs complets de les traduccions llatines dels tractats de *Moamín* i de *Ghatrif* del s. XIII tampoc es coneixen–, bé en un abreujament realitzat pel traductor català –i potser completat amb afegits d'aquest–, bé sobre un model àrab ja abreujat, fet que implicaria la circulació d'una versió del *Moamín* ja traduïda al llatí o a llengua vernacle a la que l'autor català afegí coneixements propis. Qualsevol de les combinacions a partir d'un tractat àrab, abreujat o no, parcialment traduït o no al llatí o al castellà o al català, amb afegits ja en qualsevol de les llengües prèvies o directament en català, podria tenir com a resultat el text de P.

Val a dir que treballem amb les restes del que era un conjunt de tractats, no sabem quants d'ells perduts pel pas dels segles, i bona part inèdits i/o en llengües que ens són inaccessibles. Espero que el lector tingui present el risc de generalitzar a partir de fonts tan minses i perdoni els meus errors a mida que tinguin lloc noves descobertes o aportacions, en especial per no disposar de la font directa de P (recordo que és una còpia o traducció parcial) i de la preciosa informació que ens podria haver aportat el pròleg d'aquella. Així, doncs, la determinació del tractat concret font de P és una tasca que, en cas de ser factible, queda, a hores d'ara, fora de les meves possibilitats; a banda de les raons apuntades més amunt, recupero les paraules de Viré-Möller, “La version d'al-Ḥaġġāġ et celle d'Alexandre constituèrent, en effet, un ouvrage de référence, dont

---

¹⁷⁷ Vegeu la secció “Altres corrupcions destacables”.

la connaissance était fondamentale pour tout auteur arabe d'un travail sur la volerie",¹⁷⁸ amb la intenció d'expressar la complexitat de tal cadena de transmissió, on, de ben segur, gran part de les baules no es conserven.

---

¹⁷⁸ *Ġiṭrīf*, p. 41.

TAULA DE CORRESPONDÈNCIES

La mateixa estructura expositiva i la complexitat del *Ġiṭrīf* i del *Moamín* dificulten l'establiment d'una correspondència de capítols o paràgrafs amb P degut a la separació de la simptomatologia, del tractament i de la dieta adient a cada afecció en llibres i capítols diferents, que poden repetir-se o complementar-se o no en reprendre's una qüestió determinada. També contribueixen a la confusió una sistemàtica expositiva on es prioritza l'element causant del desequilibri que provoca el mal (p.e. *Moamín* I, 13) i el reenviament a tractaments ja descrits a altres patologies en aparèixer determinats símptomes, i s'accentua degut a la similitud de símptomes i tractaments entre diferents afeccions dels ocells de caça.

Com a resultat, no ens ha d'estranyar la possible barreja de rúbriques o encapçalaments amb tractaments que no els pertoca arran de la fusió incorrecta dels capítols relatius a la simptomatologia i al tractament, la traducció, la còpia, les incorporacions i la corrupció dels textos al llarg dels segles, en un procés acumulatiu on la probabilitat d'error augmenta de forma exponencial en prendre consciència de la varietat de llengües –sovint en un estadi incipient i mancades dels equivalents de certs mots– i l'aleatòria capacitat traductora i copista d'alguns dels individus que poden haver participat en una cadena de transmissió dels coneixements tan dilatada com la present en aquest text (vegeu, p.e. P 37 i 68); el mateix succeeix amb alguns dels capítols dels manuscrits italians i llatins segons s'aprecia gràcies a l'edició de Glessgen. Així, per exemple, la manca d'una rúbrica o un salt de línia o d'igual a igual pot donar lloc al solapament de tractaments per a malalties ben diferents o a la descripció simptomatològica i al tractament d'una malaltia anomenada de forma impròpia.

De la consulta de la taula i de les seccions posteriors on s'han seleccionat els paràgrafs corresponents entre el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* i tractats de diferents tradicions falconeres s'entreveu que a P intervenen capítols provinents de *Ġiṭrīf* de manera exclusiva, altres del “*Moamín* castellà”, altres de la línia llatina, italiana i francesa del *Moamín*, altres de tots els Moamins, altres de *Ġiṭrīf* i d'una de les línies del *Moamín* o de les dues, altres –molt pocs– sense contacte amb la tradició àrab però sí amb la catalana i amb la sorgida al regne napolità dels reis catalanoaragonesos, i una petita part sense cap vincle conegut fins ara.

La taula es limita a les correspondències més destacables amb els textos de tradició arabopersa consultats. Es recomana recórrer a la secció “Notes complementàries” per a la contrastació dels paràgrafs corresponents, de relacions parcials i d'altres extractes de la tradició llatina i en vernacla. La referència entre claudàtors implica una relació de correspondència menor. A partir d'ella es pot acudir fàcilment a altres com, per exemple, el *Kitāb al-Manṣūrī* mitjançant la taula d'AKASOY-GEORGES, pp. 17-30.

P	Ġiṭrīf	“Moamín cast.”	Moamín fr.	Moamins llat. i it.	Ghatrif
1					
2		III, 1	III, 1(1-2, 3)	III, 1(2, 3)	
3		III, 1	III, 1(1-2, 3)	III, 1(2, 3)	
4					
5					
6	56	II, 8	II, 18	II, 8a (4, 6-7) i 8b (11, 13)	
7		II, 10 [II, 28]	fr. II, 21(6-7, 9) [II, 52(8)]	II, 10(1-2, 4) [II, 28(1, 8)]	
8					
9	73(3) (cf. B 53)	II, 33			
10					
11		II, 51	II, 84(4-5)	II, 51(4-5)	
12		II, 36 i II, 51			
13	44(5, 7, 11) (cf. B 32); 44(13) (cf. B 32)	I, 12	I, 49(11-14, 16)	I, 9(13-16,19)	fr. 37(5) it. 32
14					
15	46 (cf. B 34); 33(2)	I, 12	I, 50 i 31(4)	I, 10(2) i 6(26)	fr. 39 it. 35
16					
17					
18	54(2) (cf. B 41)	III, 1	III, 1(10) i 4(2)	III, 1(10) i 4(4)	
19	60(2) (cf. B 43)	[II, 8 i 61]	II, 29(1-5) [II, 18(4) i 94(1, 4)]	II, 13(4-7) [II, 8(6-7) i 61(1, 4)]	
20	127(3-4) (cf. B 72v)	[II, 39]	II, 64(5-8)	II, 39(1, 7-10)	
21	130(3-5, 7) (cf. B 73v)		II, 80(1), 81(2, 4-5, 9)	II, 48(1, 5, 7-8, 10)	
22	131(2, 4) (cf. B 74) [130]	[I, 11]		[II, 48(8-10)]	fr. 34 it. 30
23	133 (cf. B 75rv)	[II, 3(26-27) i 3(10)]	[II, 3(26) i 3(10)]	[II, 3(26-27) i 3(10)]	fr. 35(1)
24	125 (cf. B 72)	II, 9	20(1-2)	II, 9(5)	
25	124(3) (cf. B 72)	II, 10(1, 6) [I, 11]	II, 21(6, 11)	II, 10(1, 6)	
26	118 (cf. B 70)				
27	119(3) (cf. B 70rv)	I, 7 [II, 44]	II, 37	II, 17(9-12) [44(1, 8, 16-17)]	fr. 56(6)
28	50(16) i 75(2) (cf. B 55) [61(5) (cf. B 44)]	[II, 21 i 24]	p. 131	I, 12(12) [II, 23(26, 33)]	
29	71(2-4) (cf. B	II, 34 i 31	II, 57(5),	II, 33(1, 5-7,	

	52), 72(3) (cf. B 52v), 73(2) (cf. B 53)		58(2-3, 7) i 55(6, 11-16)	11), 31(6, 12-16)	
30	85 (cf. B 59)	I, 11			
31	87(1-3) (cf. B 59v)	II, 24 [II, 7]	II, 47(41-42)	II, 24(41-42) [II, 7(6)]	
32	82 (cf. B 58v)				
33	84(2) (cf. B 59)				
34	81 (cf. B 57v)	[II, 14]	II, 4(1, 4, 7-8, 13-18)	II, 4(1-2, 5, 9-12)	
35	78 (cf. B 56)	II, 56	II, 89(1-4)	II, 56(1-4)	fr. 45(1-5) it. 41
36	76(2) (cf. B 55v) i 77(2) (cf. B 56); 81(4) (cf. B 57v), 96(3) (cf. B 62v) [61(5) (cf. B 44), 62(14) (cf. B 45)]	[I, 12 i III, 16]	[III, 12(1, 2)]	[III, 12(1, 2)]	[it. 34]
37	74bis(3-4) (cf. B 55)		II, 25(4), 26(1-4)	II, 11(8-11)	
38	89(2) (cf. B 60)	II, 48(8)			
39	61(5) (cf. B 44) i 80(2) (cf. B 57)	II, 24			fr. 28 it. 25
40	90(2) (cf. B 60)				
41	91(4, 9) (cf. B 60v)	II, 42	II, 70(2)	II, 42(1, 4)	it. 48
42					
43					
44		[II, 12(3)]		[II, 12(1, 3)]	
45	67(11) (cf. B 48v)				
46					
47					
48					
49	42(1, 2, 4) (cf. B 29v)	I, 11	I, 46(1-3)	I, 8(15-16)	
50					
51					
52	97 (3-4) (cf. B 63)	III, 16	III, 12(1, 5-6, 17)	III, 12(5-6, 17)	fr. 42 (1, 4-7) it. 38
53	98bis(3) (cf. B 63v)		II, 76(4)	II, 44(14)	
54	102(1) (cf. B 65v), 100(3) (cf. B 64v) i	II, 60	[III, 15(1)]	[III, 15(1-2)]	

	102(2) (cf. B 65v) [101(2) (cf. B 65)]				
55	103(2) (cf. B 66) [73(8-10) (cf. B 53)] i 105(4) (cf. B 66v), 97(3, 5) (cf. B 63) i 99(1) (cf. B 64)	[II, 33]	[II, 58(8-9)]	[II, 33(12-13)]	
56	107 (cf. B 67v)	[III, 10]			
57	109 (cf. B 67v)	[II, 60]	II, 83(1, 5) [II, 93(1, 6)]	II, 50(1, 6) [II, 60(1-2, 5-6)]	
58	113 (cf. B 68v) [105(7) (cf. B 66v)]	[II, 60]			
59	114(2) (cf. B 69)	[III, 10]	[III, 8(29)]	[III, 8(28)]	
60		II, 34 i 36(1-7)	II, 60(1-7)	II, 36(1-7)	
61	84(2) (cf. B 59)				
62	52(12, 14) (cf. B 39v) i 86(1) (cf. B 59v)	I, 100-101 i II, 55	II, 77 (1-5)	I, 12(54-56) i II, 45(1-6)	
63	[62]	II, 24	II, 48(15-18) i 47(55-56)	II, 24b(77-80) i 24a(55-56)	
64					
65		II, 31(3) [II, 34 i 51]	II, 55(3-5)	II, 31(3-5)	
66		II, 12 [II, 3(10)]	II, 27(1, 5-8)	II, 12(1, 5-8)	
67	93(2, 3, 6) (cf. B 61v)	II, 21	II, 42(1-2, 5)	II, 21(1, 5, 8)	
68		II, 10	II, 21(6-7), 25(4), 26(1)	II, 10(1-2), 11(1-2)	
69		II, 53	II, 86(7-10)	II, 53(7-10)	
70	[108 (cf. B 67v) i 67(11) (cf. B 48v)]	III, 10	III, 8(1-4, 6-8, 12-14)	III, 8(1-4, 6-8, 12-14)	[fr. i it. 42]
71		III, 10	III, 8(24)	III, 8(23)	
72	68(2) (cf. B 49v)	II, 23	II, 46(16-17)	II, 23(20-21)	
73	68(3) (cf. B 49v) i 142(1) (cf. B 77)	II, 23	II, 46(18-19)	II, 23(22-24)	
74 a 80					

ORIGEN D'ALGUNES RECEPTES

El “Tractat nou”

L'any 1945, TJERNELD, p. 26 destacava ja a la seva edició de la versió francoitaliana del *Moamín* els reenviaments al “traitié vieauz” i al “traitié nou” presents al llibre II, 4(9,13), 25(4), 26(1), 36(1) i 37(2) i que el “tractatus novus” és l'únic esmentat als manuscrits llatins. Més tard, Viré-Möller establí en nota a peu de pàgina d'un paràgraf del capítol 81 de la seva edició del *Ġiṭrīf* (p. 148, n. 367) que, al *Moamín*, el paràgraf en qüestió es diu pres “al nou tractat” i és precedit d'un altre tractament, absent al *Ġiṭrīf* i traduït del “vell tractat”, fet que significa que l'autor del model àrab del *Moamín* ha considerat la versió editada d'al-Ḥaġġāġ del llibre d'*al-Ġiṭrīf* com el “nou tractat” per a diferenciar-lo del que ell havia utilitzat del “vell” material. Per tant, la versió d'al-Ḥaġġāġ del llibre d'*al-Ġiṭrīf* és considerada pel model àrab dels Moamins llatins i de les que en deriven com a “nou tractat”, en contraposició als préstecs extrets del “vell tractat”, és a dir, altres fonts que ell considera anteriors, probablement de manera incorrecta segons la cronologia de redaccions i de filiacions establerta per Viré-Möller.¹⁷⁹

Tal com succeeix al *Ġiṭrīf*, a P –caps. 27, 34 i 37, potser també 68– hi consten diverses receptes que la tradició dels Moamins considera extretes del “tractat nou” – llats. i its. II, 4(9), 11(8), 17(9); fr. II, 4(13, 14), 26(1) i 37(1, 2), especificació absent al cast.–, amb la correspondència: Moamins llats. i its. II, 4(9) i fr. II, 4(13, 14) = P 34; llats. i its. II, 11(8) i fr. II, 26(1) = P 37; i llats. i its. II, 17(9) i fr. II, 37(1, 2) = P 27. En aquest punt, doncs, el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és aliè a la tradició del Moamins llatins i de les traduccions vernacles derivades d'ells, on s'assenyala que són préstec del “tractat nou” i són precedits d'altres tractaments no presents ni al *Ġiṭrīf* ni a P, però que Moamín fr. atribueix al “vieux traité”.

Noms propis

Gràcies a les correspondències identificades amb *Ġiṭrīf*, podem trencar el silenci de P respecte a l'autoria d'alguns dels seus tractaments, en concret, dels capítols correlatius 54-58:

- P 54: La primera etapa o opció de la recepta és atribuïda per *Ġiṭrīf* als savis dels bizantins.
- P 55: Dels quatre tractaments que s'hi exposen, tres acoten la seva atribució a *Ġiṭrīf*. Així, els d'administració via digestiva indiquen un Khāqān, títol del sobirà de nombroses tribus turques, que el ms. E de *Ġiṭrīf* especifica com rei dels turcs; *Ġiṭrīf* esmenta en sis ocasions aquesta font, tot i que una d'elles cal considerar-la posterior.¹⁸⁰ Aquest origen hauria de ser contrastat amb el *Kitāb al-Turk* (“Tractat dels Turcs”), ff. 74v-78 i 86v-90, un dels textos aplegats al recull inèdit d'Istanbul, ms. Fatih 3566, probablement copiat al segle XVI.¹⁸¹ Respecte al primer dels tractaments via tòpica, el tractat àrab atribueix la recepta al desconegut rei Evragius (*Awġāriyūs*), presumiblement bizantí o pertanyent a una dinastia post-ptolemaica d'Alexandria sobre qui els editors del *Ġiṭrīf* (n. 448, i p. 188) conjecturen un sobrenom a partir de *euagros* “bon

¹⁷⁹ *Ġiṭrīf*, pp. 22-24; cf. 24-29.

¹⁸⁰ *Ġiṭrīf*, p. 19. Sobre l'anàlisi de la relació entre aquest tractat i *Ġiṭrīf*, vegeu pp. 19-21.

¹⁸¹ *Ġiṭrīf*, p. 221.

caçador”. Viré-Möller ja establíen a la seva edició de 1988 que tota la fi del capítol degué pertànyer primitivament als capítols 103 i 104;¹⁸² ara l’estructura del capítol de P, on s’apleguen aquestes indicacions (com a mínim, de 103 i 105), demostra la suposició dels editors esmentats respecte a l’estructura original del primer tractat àrab de falconeria conegut. Aquest Khāqān és l’origen del Fr. *Caycans*, *Chaichanz*, *Chaychanz*, considerat ‘nom d’un roi de Parthie, selon les textes fr. et lat. Lat. EM *Chaychan*, *Chaycham*, *Chaychaz*, X *Caycam*, *Caychan*. *Gandolfo*, p. 28: Chaichamu re de Persi. *Chaycan* doit être le même mot que *hākān*, arabisation du titre de souveraineté turc *kağan*; voir sur ce mot Enc. Islām, art. *khākān*, et Marc Pol, éd. Yule, I, p. 9, note’ TJERNELD, p. 423.

- P 56: L’autoria de la recepta és atribuïda al tractat àrab a Bouzourgmihir Khirdād (*Buzurǧmihir Hirdād*) *el Savi*, ministre llegendari de Cosroes I (segle VI J. C.) amb reputació de docte que sembla ser una creació de la tradició popular per desdoblament de Burzōe, el veritable metge de Cosroes I. Aquest savi ministre és anomenat en sis ocasions al llarg dels capítols 105-111 del tractat àrab com a autoritat mèdica, però Viré-Möller es pronuncien sobre la qüestió com segueix: “On ne peut, toutefois, admettre que ces fragments de texte puissent appartenir à la toute première transmission d’al-Ġiṭrīf et d’Adham; mais on ne trouve en effet pas encore, ici, de données d’origine nommément exactes”. Vegeu *EI² sub BUZURGMIHR* et F. Seizgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Leyde, t. III, p. 182-3.¹⁸³

- P 57: Segon capítol consecutiu atribuït a Bouzourgmihir Khirdād per *Ġiṭrīf* 109 (cf. B 67v) contingut a P, on el tractat català sembla ser el que més s’hi avé de tota la tradició llatina i en vernacla.

- P 58: Existeix una relació menor amb *Ġiṭrīf* 105(7) (cf. B 66v), atribuïda a Bouzourgmihir Khirdād (*Buzurǧmihir Hirdād*).

Noms genèrics

El nom de diferents pobles figura com origen de certes receptes de *Ġiṭrīf* presents al *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, en concret:

- Els bizantins (considerant tots els pobles dels imperis romans d’Orient i d’Occident, en especial els de la part oriental).¹⁸⁴ Al respecte, cal remarcar la indicació de Viré-Möller relativa a la manca de tot parentiu entre el tractat “Alimentació i tractament terapèutic dels astors” de Demetrios Pepagomenos, savi grec d’inicis del s. XV, i el “Tractat dels bizantins” (*Kitāb al-Rūm*) citat en 56 ocasions al tractat àrab de caça *Kitāb al-ṣayd*, del s. XIII,¹⁸⁵ escrit per al califa ṣafsida de Tunísia al-Mustanṣir (646-676 H./1249-1277 J.C.), malgrat l’existència de vincles del primer tractat amb el *Ġiṭrīf*;¹⁸⁶ la raó és que Pepagomenos utilitzà, entre altres fonts, una coincident amb el tractat bizantí de medicina dels ocells de caça regalat al califa al-Mahdī, una de les fonts del *Ġiṭrīf*. Cap dels paràgrafs relacionats per Viré-Möller entre el tractat de

¹⁸² *Ġiṭrīf*, n. 458 a l’edició del 2002.

¹⁸³ *Ġiṭrīf*, n. 35 de l’estudi i 460 de l’edició, i p. 188.

¹⁸⁴ Sobre l’anàlisi de la relació entre el tractat bizantí de falconeria regalat en 163 H./780 J.C. al califa al-Mahdī i el *Ġiṭrīf*, vegeu *Ġiṭrīf*, pp. 21-22.

¹⁸⁵ ms. Gotha, 2091, 1 (*Ġiṭrīf*, n. 42), però ms. Gotha, Forschungsbibliothek, 2092 (1), ff. 1-66v (*Ġiṭrīf*, p. 221).

¹⁸⁶ *Ġiṭrīf*, vegeu p. 22 i n. 42.

Pepagomenos i el *Ġitrīf* apareix a P; tanmateix, n'aporto un altre que ens relaciona P 57, *Ġitrīf* 109 i, amb gran afinitat, Pepagomenos, *De re Accipitraria*, 122, p. 90 (ed. Rigault), i un altre que, mancant al tractat àrab, apareix al grec i a P, en concret, la correspondència de la primera indicació de P 18 amb *De re Accipitraria*, cap. 47, p. 41 (ed. Rigault), amb una afinitat major que amb els Moamins; vegeu també P 45, de possible vincle amb *De re Accipitraria*, cap. 75, p. 61. Respecte a la importància de la tradició bizantina, coincideixo plenament amb el Dr. Van den Abeele en que la manca d'estudis sobre aquella literatura cinegètica constitueix un dels majors obstacles per a un bon coneixement de la història dels tractats de caça medievals i de les relacions que els uneixen.¹⁸⁷ Els bizantins són anomenats a les correspondències del *Ġitrīf* de:

- P 53. P sembla ser l'únic tractat en vernacla que recull l'emplastre que *Ġitrīf* considera d'origen bizantí.
- P 54. La primera etapa o opció de la recepta és atribuïda per *Ġitrīf* als savis dels bizantins.
- P 55. Vegeu la secció anterior, "Noms propis", Evragius (*Awgāriyūs*).
- Els perses:¹⁸⁸ En aquest punt cal assenyalar l'interès d'una comparació ulterior de P amb el *Bāznāmē* (Traité de volerie), traducció en turc¹⁸⁹ feta per al-Bārgīnī Maḥmūd ibn Muḥammad vers 1375 d'un tractat persa de falconeria compost a partir de fonts àrabs –sobretot, de la versió d'al-Ḥaġġāg ibn Ḥaytama de l'*al-Ġitrīf*–, traduïda a l'alemany per Hammer-Purgstall a *Falknerklee*, Pesth, 1840.¹⁹⁰ Els perses són esmentats a les correspondències del *Ġitrīf* de:
  - P 15. Dins del conjunt de recomanacions generals relatives al maneig falconer de l'ocell de caça, la precaució per evitar "rompre el sagí" de l'ocell troba correspondència a un paràgraf atribuït als perses al ms. H i a Al-Ġitrīf i Adham al ms. D. Vegeu més avall, P 72 i 73, on es torna a produir la mateixa disjuntiva.
  - P 22. La pauta correcta i els raonaments que aclareixen la simplificació conservada a aquest capítol de P es troben a una recepta atribuïda als perses.
  - P 23. Segona de les receptes consecutives recollides a P que *Ġitrīf* atribueix als perses; manca al ms. D.
  - P 26. Segons la informació recollida a P, sembla produir-se un salt il·lògic en l'ordre dels capítols. Tanmateix, la localització corresponent al capítol equivalent de *Ġitrīf*, atribuït als perses, ens argumenta la posició d'aquest capítol segons la seva ubicació original i la transició cap a altra mena de patologies.
  - P 35. Relatiu al dolor d'esquena.
  - P 41. Tercer capítol del conjunt dedicat a l'endoparasitació a P.
  - P 62. La forma catalana *sterami* troba vincle directe amb la denominació persa *aštārīm* present a *Ġitrīf* 115(1), on la resta de denominacions per part d'altres pobles és aliena a qualsevol semblança.
  - P 72 i 73. Seguint la mateixa disjuntiva de P 15 abans esmentada, indicacions d'aquests dos capítols són atribuïdes als dos mateixos (Al-Ġitrīf i Adham) al ms. D i als perses al ms. H.

¹⁸⁷ *Ġitrīf*, n. 47 (N. Éd.).

¹⁸⁸ Sobre l'anàlisi de la relació entre la primera redacció de la transmissió comuna d'al-Ġitrīf i d'Adham i el tractat *Ġitrīf*, i de la possible influència de Mu'ād ibn Muslim, vegeu *Ġitrīf*, pp. 15-18.

¹⁸⁹ Traduït en turc segons *Ġitrīf*, p. 24, però traduït del turc segons *Ġitrīf*, p. 221.

¹⁹⁰ *Ġitrīf*, pp. 24 i 221.

Com hem vist, tant les receptes que acoten la seva autoria a un individu com les que l'atorguen a un poble apareixen al *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* de forma gairebé associada, és a dir, en blocs de capítols successius corresponents als diferents orígens, indicatiu de la seva transmissió conjunta. Una transmissió que podria arrelar en alguns dels textos aplegats al recull inèdit d'Istanbul, ms. Fatih 3566, probablement copiat al segle XVI, en concret, al *Kitāb al-Rūm* ("Tractat dels Bizantins"), ff. 46-57v i 104-119v, i al *Kitāb al-Furs* ("Tractat dels Perses"), ff. 58-65 i 78v-86, respectivament.¹⁹¹

Malgrat les constants referències del *Ġitrīf* i, amb molt menor mesura, del *Moamīn*, a les diferents tradicions de les què emana el saber falconer recollit, el text conservat a P omet qualsevol d'aquestes referències, havent estat maquillat de forma pertinent. Possibles explicacions per a aquest fet serien evitar qualsevol traça de coneixement no cristià durant aquells anys d'enfrontaments amb l'islam, d'atacs, saquejos i matances a les moreries i a les jueries i d'expulsió de musulmans i jueus, un interès insuficient d'aquestes dades en una traducció d'ús propi marcada per les preferències personals i el pragmatisme i/o atorgar-se major originalitat el seu redactor o la persona que l'encomanà o aprofità un manuscrit ja existent i el dedicà a la princesa de parla castellana.

El silenci respecte a la font sol ser la pauta habitual dels tractats de falconeria, segons el concepte d'originalitat medieval, i P no n'és una excepció. De fet, ni tan sols els pobles europeus esmentats a aquest tractat àrab troben cabuda a P: els bizantins (considerant tots els pobles dels imperis romans d'Orient i d'Occident), a qui el *Ġitrīf* atribueix la invenció de la falconeria, s'anomenen com a mínim a 32 capítols del text àrab; els altres pobles europeus mencionats són els grecs i els visigots d'Espanya, aquests darrers inclosa la referència al vol dels falcons pelegrins [I, 1(6)].

Certament, el *Ġitrīf* ens planteja dubtes irresolubles a hores d'ara sobre la història dels orígens de la falconeria i la seva transmissió fins als pobles llatins degut al nostre desconeixement del paper crucial de tradicions com la hindú, la persa, la turca, l'egípcia, la grega o la bizantina. Cal recordar que els àrabs abbàsides foren els hereus de la sincrètica falconeria persa sassànida que aplegava ja la resta de tradicions, i que dos terços dels termes tècnics falconers de la tradició àrab són arabitzacions del persa i la majoria dels ocells de caça pertanyen a l'avifauna persa més que no pas a la dels països àrabs. En aquest sentit, el recull inèdit d'Istanbul, ms. Fatih 3566, probablement copiat al segle XVI, que conté l'*Al-Kitāb al-wāṭiqī* ("Tractat per al califa al-Wāṭiq bi-llah", 842-47 J.C., ff. 1v-46), el *Kitāb al-Furs* ("Tractat dels Perses", ff. 58-65 i 78v-86), el *Kitāb al-Hind* ("Tractat dels Hindús",¹⁹² ff. 65-74v), el *Kitāb al-Turk* ("Tractat dels Turcs", ff. 74v-78 i 86v-90), el *Kitāb al-buṣarā'* ("Tractat dels mestres en l'art", ff. 90v-104) i el *Kitāb al-Rūm* ("Tractat dels Bizantins", ff. 46-57v i 104-119v),¹⁹³ esdevé un exemple clar de la multiplicitat de tradicions apuntada i de la necessitat de l'edició dels seus escassos testimonis conservats a fi de bastir el "castell de cartes" dels préstecs ja apuntat per LINDNER (1955, p. 87) i dels possibles vincles entre les tradició oriental, llatina i en vernacla, on poden sorgir no poques sorpreses, com és el cas de P. És més, MÖLLER (1976, p. 15) considera que aquelles traduccions es caracteritzen pel seu estil negligent i li sembla que foren traduccions comercials (barates i abreujades) per a les quals devia existir un bon mercat entre els nous ciutadans benestants de l'ambiciosa

---

¹⁹¹ *Ġitrīf*, p. 221.

¹⁹² El "Llibre dels Hindús", tractat àrab de falconeria no datat i posterior al *Ġitrīf*, no té res a veure amb els hindús (*Ġitrīf*, p. 17).

¹⁹³ *Ġitrīf*, p. 221.

capital Bagdad; l'afinitat en l'estil per part de P, en confluència amb la situació semblant de la València de segle XV, ens planteja la qüestió de si P enllaçaria amb alguna d'aquelles.

Altres vincles destacables

Alguns dels capítols del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* desvinculats de la tradició àrab consultada tenen punts de contacte amb el tractat castellà de falconeria del príncep Juan Manuel; en concret:

- P 4. Es detalla una porga molt semblant a l'assenyalada a Juan Manuel, XI, p. 136, que el tractat castellà sembla considerar pròpia del príncep.
- P 5. De patologia vinculable al capítol anterior, continua la similitud amb Juan Manuel, XI, p. 136. El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* i Juan Manuel coincideixen en la necessitat d'un ocell baix per a l'administració d'aquesta mena de porga després de treure'l de la muda, indicant, respectivament, de quinze dies a un mes de vol i abans de començar a caçar amb ells, fet que podria dirigir-nos cap a l'assumpció del termini assenyalat entre l'extracció de l'ocell de la muda i la pràctica de la caça real a l'època, del tot factible.
- P 9. Després d'una rúbrica catalana, s'inicia el text de la recepta amb una denominació similar a la castellana de la malaltia i la seva equivalència tradicional catalana; així, la primera s'acosta a la forma Cast. *huélfago* de Juan Manuel, XI, p. 132 (malgrat que també apareix a altres tractats castellans, com el de López de Ayala i el de Juan Vallés, aquests tractats no mostren altres vincles exclusius amb P i són més tardans a les fonts primigènies del tractat català).
- P 77 i 78. Novament relatius al pantaix, ambdós capítols són vinculables a Juan Manuel, XI, p. 132.

Al meu parer, caben tres possibilitats per a aquestes similituds entre P i el tractat de Juan Manuel: En primer lloc, la consulta d'un d'ells en l'altre, opció que considero poc probable. En segon lloc, un saber falconer comú, de coneixement general, probablement de transmissió oral i/o aprenentatge directe. En tercer lloc, una font escrita comuna, la qual ens planteja la hipòtesi de que Juan Manuel fos coneixedor de la tradició àrab, tan propera als seus dominis de fronteres inestables. En aquest sentit, destaco la similitud entre part de la descripció del falcó grifaut a Juan Manuel, III, p. 80, “..., pero que tienen por las espaldas unas pintas a manera de letras moriscas muy negras y por los pechos unas pocas pintas muy piedras. Y como quiera que no los tienen por tan nobles como los blancos del todo, éstos y éstos son los mejores y llámanlos «letrados»”, just abans de la descripció dels sacres, on remet sovint a la dels grifauts, i part de la descripció del falcó sacre del poeta Kušāgim (mort entre 961 i 970 J.C.) present a un fragment del seu *Kitāb al-mašāyid wa l-maṭārid* (“Livre des pièges et des épieux”), redactat a la primera meitat del segle X (ms. Istanbul, Fatih 4090, 182 fol., còpia de finals del s. XII, d'edició molt defectuosa segons F. Viré per As'ad Ṭalas, Bagdad, 1954), falcó a qui “los libros parecen haber prestado los puntos /diacríticos a su pechuga”.¹⁹⁴ Sorgeix la pregunta, doncs, de quina part de la falconeria –pràctica i/o teòrica– de don Juan Manuel provenia de la relació domèstica amb els mudèjars del seu

---

¹⁹⁴ Traducció feta per RUBIERA, p. 571, amb relació ja establerta a n. 7.

entorn, ¿beuria el tractat castellà més “original” de fonts àrabs orals i/o escrites, a l’igual que certs paràgrafs de *El Conde Lucanor*?

Un altre autor posterior a la data de la redacció original del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* amb qui poden establir-se vincles és Innico d’Avalos, segons proven:

- P 13. Sobre la muda de l’ocell de caça. Apunto la similitud de l’expressió “porgar-lo deu hom deval e demont” amb “purgato lo falcone, che non bucta né da alto né da basso” f. 31v del capítol primer del *Trattato della muta* d’Innico d’Avalos, f. 31rv [LUPIS (1965), p. 75], fent constar que la porga de l’ocell i la pebrada contra els polls ectoparàsits són les indicacions dels capítols primer i segon d’aquest tractat d’Innico d’Avalos, f. 31rv [LUPIS (1965, pp. 75-76)]. Al mateix capítol de P s’exposa la necessitat d’una alimentació adient, minimitzant-hi els animals de pèl i basant-la idealment en el colom, una de les millors menges per a l’ocell de caça, sinó la millor, per la seva perfecta adequació a la fisiologia digestiva i al metabolisme general d’aquesta mena d’aus; les majors coincidències tornen a ser amb d’Avalos, on la indicació temporal podria coincidir amb l’apreciació d’Innico d’Avalos al seu tractat sobre la muda, i només canvia l’alimentació de l’inici de la muda a partir de la caiguda del quart coltell al *Trattato della muta* d’Innico d’Avalos, ff. 33v-34v [LUPIS (1965, p. 77)].

- P 15. Vegeu la similitud de les indicacions contingudes a P respecte a la delicada etapa de baixar el pes de l’ocell i el mecanisme patològic potencial inherent a “rompre el sagí” a l’ocell al *Trattato de la preservazione da cancer* d’Innico d’Avalos, cap. 24, ff. 19v i ss. [LUPIS (1965, p. 69 i ss.)].

- P 75. El primer dels capítols afegits al final del manuscrit per una altra mà pot resseguir-se, entre altres apuntats a l’estudi corresponent al capítol, al *Trattato della muta* d’Innico d’Avalos, cap. III, ff. 32v-33 [LUPIS (1965, p. 76)].

ASPECTE MÈDIC

La base mèdica del maneig i la terapèutica dels ocells de caça descrita a P, a l'igual que a la resta dels tractats de falconeria catalans, rau en la filosofia natural aristotèlica, l'escola hipocràtica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica, amb la seva teoria dels quatre elements (aire, foc, aigua, terra), les quatre qualitats (calor, fred, sequedat, humitat) i els quatre humors corporals (sang, flema, bilis groga, bilis negra), determinants del temperament del llinatge (espècie, subespècie i varietat i, fins i tot, forma) i de l'individu, i de la seva salut, resultant de l'equilibri d'aquests (eucràsia) i, en conseqüència, de la terapèutica per teoria dels contraris a aplicar en cas de malaltia (desequilibri o discràsia), tendint a restaurar la proporció correcta a aquell temperament i individu.¹⁹⁵

Cal que recordem el paper clau de la llengua àrab en la traducció, l'assimilació activa –aconseguien un compromís entre l'aristotelisme pur i el neoplatonisme per a compaginar la religió monoteïsta i la filosofia natural– i la conservació del llegat de l'antiguitat clàssica i en el seu desenvolupament en el camp mèdic amb aportacions pròpies, transmeses al món occidental amb posterioritat, sobretot, en un procés de recepció coincident amb la transició de l'alta a la baixa edat mitjana i, de forma massiva, amb la conquesta de les ciutats de Sicília (1051) i Toledo (1085), les dues vies principals d'entrada del saber del món àrab a Occident, com ja hem vist. En el sentit de la recuperació i el manteniment del coneixement mèdic grec, indicar les mencions de metges grecs al *Ġiṭrīf*, fins i tot amb noms propis com els d'Arxígenes (*Arsīḡānis*, *Aršīḡānis*) d'Apamea, esmentat en quatre ocasions, Galè (*Ġālīmūs*), en tres, i Asclepiades (*Asqalabiyādis*) i Hipòcrates (*Buqrāt*, *Buqrāṭīs*), en una.

El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* conté excel·lents exemples de la doctrina mèdica hipocraticogalènica, com:

- P 4, amb la utilització de factor ambientals, dietètics i/o pràctiques terapèutiques com ara la sagnia a les ungles dins de la teràpia global dirigida a la restitució de l'equilibri adequat a la complexió de l'ocell; entre la multitud d'aspectes en aquest sentit, destaca el valor diagnòstic de l'associació del color vermell de la matèria expulsada amb el calor com a qualitat primària: “E conxerets quant ve de frador ho de calor, que, si ve de calor, le metèrie o l'esmirladura que gitarà serà quax vermella o ratraurà a vermellor, sí que no és matèrie freda”.

- P 13, en aquest cas aplicada a la medicina preventiva de l'ocell de caça i al mecanisme patològic: “[De mudar aucells] [...] E deu-li hom hubrir les finestres de nit, que l'oreig hi entre. E és hops que no jage, que·l jàser l'ascalfa lo fetga e li fa inflar los peus, e li fan porrets e gota, e no·s fer dels pits, s'anela e és-ne pus privats”. És a dir, ventilar la muda durant la nit per a l'entrada d'aire fresc i evitar que l'ocell de caça adopti la postura de repòs en la qual recolza el pit a la superfície que li serveix de suport i recull les cames a sota del seu cos. Ambdues puntualitzacions intenten facilitar la pèrdua de calor de l'ocell de caça com a qualitat primària: la primera aplicant la teoria dels contraris mitjançant les condicions ambientals; la segona impeding l'establiment del mecanisme patològic que desemboca en patologies diverses –el calor no dissipat pel jaure s'acumula i, per les característiques pròpies dels diferents òrgans corporals, escalfa el fetge, conduint a efectes negatius en les mans de l'ocell de caça, sobretot a la inflamació podal, als porrets i a la gota–. El mecanisme patològic apuntat és del tot lògic segons la teoria mèdica imperant a l'època: recordem que la placa incubatriu de tota au femella es localitza a la seva regió toracicoabdominal i el jaure impediria que

---

¹⁹⁵ OLMOS (2015) estudia la doctrina mèdica galènica segons el tractats de falconeria en castellà.

l'aire fresc dissipés l'excés de calor acumulat per la complexió de l'ocell de caça, el període en què es troba, l'excel·lent alimentació durant aquest període i la manca de vol i de caça, repercutint de forma directa en el fetge com a òrgan diana d'aquesta qualitat primària (vegeu cap. 19, f. 31) i derivant-se cap a la zona corporal de major facilitat per a dissipar aquest excés de calor degut a la manca de plomes i a la major distància respecte a ell, les mans de l'ocell, però amb resultats adversos en elles, visibles en la inflamació podal, els porrets i la gota. Al mateix temps, el fet d'evitar la postura de repòs abans indicada minimitza el risc d'una úlcera per contacte al/s pit/s de l'ocell i, en mantenir la mateixa postura que al puny del falconer, sembla resultar en un ocell de caça més familiar amb l'home. Per a contextualitzar la importància i la lògica d'aquests raonaments convé recordar que, segons aquella doctrina científica, l'ocell de caça és calent i sec, i que un dels raonaments de la preferència pel grifó (grifaut, *Falco rusticolus*) era la seva major humitat.

- P 16, ara especificant l'acord mèdic general respecte a la formació d'endoparàsits, atribuïts a la flema –humor corporal al què corresponen la fredor i la humitat com a qualitats– de les carns crues ingerides, especialment si són banyades i no escorregudes. El mecanisme recollit a P segueix de forma fidel la doctrina mèdica esmentada: la presència d'aquests endoparàsits seria fisiològica en l'ocell de caça degut a la seva alimentació, i la seva transmissió –generació per a ser més propis a l'època– o infestació es produiria mitjançant la carn crua del past, freda i humida, és a dir, abundant en flema o fleumàtica segons la teoria humoral, accentuada si acumula aigua (element primari) per una immersió intencionada del falconer. De fet, la doctrina mèdica moderna considera que la infestació per aquesta mena d'endoparàsits existeix a l'ocell de manera subclínica fins que, degut a qualsevol afebliment del sistema immunitari, com ara l'estrès associat a una dieta (les carns banyades per abaixar l'ocell), provoquen una sobreinfestació i un curs clínic. L'especificació de la sortida de la muda és adient ja que l'ocell disposa en aquell moment d'una condició corporal alta i, en principi, hauria de poder controlar la proliferació dels endoparàsits amb major facilitat que quan s'allunyi d'aquell moment.

- P 19 i 20, associats a qualitats contraposades de la teoria humoral, el fred i la calor. Al primer d'ells s'aplica la teoria dels contraris per a restablir l'equilibri o eucràsia en escala creixent de complexitat en cas d'inefectivitat del tractament –en cap moment es descriu una simultaneïtat d'aquests possibles tractaments–, començant amb la calor de les brases, sense fum per a evitar patologies (vegeu cap. 32), per a passar a la ingesta i l'aplicació tòpica d'un oli i finalitzar amb el mateix oli en clisteri i l'alimentació amb colom, especialment el seu fetge, òrgan de predomini del calor (vegeu cap. 13, f. 28v) en una au, el colom, ja considerada calenta (vegeu Dancus/Z¹, 17b). De fet, a la menció del fetge en aquest capítol de P podria haver-se produït una interpretació d'un copista o traductor coneixedor de la prioritització dels òrgans corporals en relació a la calor, obviant el que segueix als tractats d'origen àrab [p.e. “en lui offrant d'abord le foie, le cœur, les poumons et ce que vous pourrez recueillir de sang” *Ġitrīf* 60(2)].

- Com exemple de la importància de la dieta com a element terapèutic destinat a restablir l'eucràsia de l'ocell de caça, segons la doctrina hipocraticogalènica, a partir de la diferent consideració de les carns, vegeu el cap. 36.

- Respecte a la precisió del color negre de la gallina a diferents capítols de P (p.e. 37), apuntar dues hipòtesis: la relació entre el color de l'au i la seva complexió i, per tant, les propietats de la seva carn, segons la teoria humoral i la doctrina mèdica hipocraticogalènica, o bé un rerafons màgic o supersticiós. Tant és així que P és l'únic tractat de falconeria en català a què he tingut accés on es precisa el color de la gallina.

Part de l'explicació pot raure a “E la carne de las gallinas que son duendas, mayormient las que son negras, alímpiales la flema que se les faze en los cuerpos e tiéneles pro al tremer que les conteçe del dolor de las cabeças e al mal que es dicho en arávigo roge, e es tremor, e a la costribatión” “Moamín cast.” I, 7, p. 53. L'aplicació del criteri color en la tradició oriental (p.e. en la classificació dels ocells de caça) és molt superior al de la occidental.

De fet, la mateixa doctrina mèdica és la clau per a la interpretació del raonament dels diferents tractaments, fins i tot d'aquells que ens poden semblar il·lògics, com ara a P 58, on la correspondència amb *Ġitrīf* 113 (cf. B 68v) ens permet esbrinar el raonament de base del tractament descrit. Així, el tractat àrab considera en aquest cas que les pennes es trenquen degut a la seva salinitat, relacionada amb la natura pròpia de l'ocell de caça, que nosaltres podríem transposar en un excés de sequedat segons la filosofia natural aristotèlica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica. Tant la simptomatologia (pennes que es pleguen i es trenquen per la seva salinitat) com el raonament (el vincle amb la salinitat de l'ocell de caça) poden haver resultat tan sorprenents i il·lògiques per al traductor o per al copista de P o de la seva font que s'ha autoritzat a corrompre aquesta informació, però si assumim una afinitat o un solapament entre els conceptes de salinitat i sequedat, més fàcil d'encabir dins de la doctrina mèdica medieval, la recepta és del tot coherent. D'aquesta manera es facilita la comprensió del tractament administrat. El traductor o el copista de P, més interessat a la vessant pràctica que a la teòrica de la medicina dels ocells de caça, prescindeix sovint dels interessants raonaments que acompanyen el text primigeni, els quals potser ja no apareixien al text que li arribà.

Malgrat l'estudi del paràgraf anterior, extrapolat a títol d'exemple, a la present edició m'he limitat a considerar els signes i els símptomes descrits a P i he obviat les simptomatologies complementàries descrites als capítols corresponents d'altres textos amb l'objectiu de ser fidels al contingut de P i fou posat a disposició del lector.

Cap dels dos tractaments destacats a *Ġitrīf*, p. 34, a saber, el que Viré-Möller interpreten com la prescripció d'un tractament de sudoració per part d'un metge a un ocell de caça malalt –*Ġitrīf* 73(12) i 74(2)–, tot i que aquests no tinguin glàndules sudorípares, i la sudoració recomanada per a l'eliminació dels polls ectoparàsits del plomatge –*Ġitrīf* 102(2)– és reproduït al *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*. Només el darrer d'ells podria trobar correspondència a P, en concret al cap. 54, on fou adaptada als hàbits o als coneixements llatins, havent-se ja descartat la sudoració com a tractament contra els polls ectoparàsits. És possible que la tradició dels banys àrabs influís en l'aplicació d'aquests mena de procediments a la seva falconeria,¹⁹⁶ especialment mitjançant la *ħufra* àrab (fr. fosse étuve) difosa per *Ġitrīf*. De fet, si analitzem el contingut de les tres referències anteriors, la finalitat de les dues primeres és aconseguir elevar la temperatura corporal de l'ocell i la inhalació sincrònica de vapors provinents del vi i de la pólvora aromàtica amb l'objectiu de fluidificar humors per a la seva mobilització i expulsió, així que no hi arribo a veure “ce que le médecin pour l'homme prescrit un traitement sudorifique pour l'oiseau malade”; respecte a la tercera de les referències, la sudoració esmentada al text podria haver estat confosa amb la condensació del vapor del bany públic sobre les plomes de l'ocell de caça, la qual permetria la distribució òptima de l'antiparasitari aplicat prèviament, sobretot si l'ocell estovés el plomatge com sol fer quan es banya. Afegeixo una quarta referència a les tres

---

¹⁹⁶ A l'extrem oriental de la Mediterrània trobem una altra menció del bany termal en relació a l'ocell de caça, en concret a “Ad refrigeratum. Multi accipitrem ad thermas adducunt, & calefaciunt, & nihil adiunerunt; poitus etiam læserunt” Demetrios Pepagomenos (Demetrii Constatinopolitani), *De re Accipitraria*, 95, p. 71 (ed. Rigault).

seleccionades per Viré-Möller, la nebulització de *Ġitrīf* 74bis(3) (cf. B 55), recollida a P 37 i també vinculable a la tradició del bany de vapor a la cultura àrab. Els banys de vapor foren introduïts a Occident a partir de les Croades i recomanats com remei contra diferents malalties;¹⁹⁷ segons ens prova *Ġitrīf*, la cultura àrab els aplicava ja a la terapèutica dels ocells de caça, com a mínim, al segle VIII.

Una ullada a les afeccions

L'extensió i el nombre de capítols dedicats a cada afecció o a altres afins esdevé un índex de la seva importància relativa, tant per coneixements al respecte com per gravetat i freqüència (o capacitat de reconeixement), i de la preocupació del falconer per aquestes entitats; a banda d'aquestes consideracions, els capítols afegits per la mà posterior poden indicar la incorporació de millores en el tractament, facilitades en aquelles afeccions a les quals es presta major atenció per una o altra raó. Si agrupem *grosso modo* aquestes afeccions segons l'aparell o la zona corporal que afecten (cal tenir present, però, la feble línia divisòria d'aquest repartiment en certs casos, p.e. aclucar els ulls sovint, en especial en considerar-se un excés del mateix humor o una mateixa causalitat a diferents localitzacions, prioritzar-se un signe sobre un altre o permetre diverses classificacions segons considerem la causa o la manifestació, p.e. l'autotraumatisme):

- De l'ocell de caça:
  - o A l'aparell locomotor o musculoesquelètic: cap. 1, 11-12, 26-27, 30, 34-36, 47, 52-53, 69, 74-75 i 79-80.
    - Al plomatge: cap. 13-15 si considerem la muda com una afecció transitòria, i cap. 55-59 i 70-71.
  - o A l'aparell respiratori: cap. 2-7, 24-25, 29, 32, 44, 65-68 i 76-78.
  - o A l'aparell digestiu: cap. 8-10, 17, 21-23, 28, 30, 33, 38-39, 42, 45-46, 61-65 i 72-73.
  - o A l'aparell reproductor: cap. 43 i 48.
  - o A la termoregulació: cap. 19-20.
  - o Comportamentals: cap. 49.
  - o Metabòliques: cap. 37.
  - o Oculars: cap. 18 i 31.
  - o Parasitàries:
    - Internes: cap. 16 i 40-41.
    - Externes: cap. 54 i 57.
  - o Inespecífica: cap. 60.
- Del gos de caça:
  - o Dèrmiques: cap. 50.
  - o Afectant al sistema nerviós: cap. 51.

Segons la classificació anterior, podem prendre el nombre de capítols dedicats a cada tipus de afecció com un índex indirecte de la seva importància relativa; així, de les afeccions de l'ocell de caça, destaquen les de l'aparell locomotor o musculoesquelètic, incloent les 10 relatives al plomatge, amb 27 capítols, dada que no ens ha de sorprendre donada l'elevada exigència física a la què són sotmesos aquests auxiliars en la caça i els

---

¹⁹⁷ Vegeu, p.e., G. Zappert, *Über das Badewesen mittelalterlicher und späterer Zeit*, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* XXI, 60 ss. (Wien, 1859), E. Bäumer, *Geschichte des Badewesens*, *AbhGM* VII,43. Cit. Moamín fr., p. 411, art. *staxon d'un baing*.

riscos associats a la lluita amb les preses i als possibles accidents amb els gossos i altres animals, i, especialment, si tenim present que la pell és l'òrgan corporal més extens i visible, havent-hi afegit en aquest cas els annexes i els sistema musculoesquelètic; en segon lloc, les digestives (22), fàcils d'apreciar pel falconer degut al control exhaustiu de l'alimentació, de l'expulsió del curall i de l'esmiradura (femta de l'ocell de caça) i la seva consideració d'indicatius de la salut general de l'ocell; a continuació, les respiratòries (18), de ràpida manifestació en la disminució en la capacitat de vol de l'ocell o intolerància a l'exercici i en altres símptomes respiratoris, seguides a distància per les parasitàries (5, tres internes i dues externes), reproductives, termoreguladores i oculars (2 cadascuna), comportamentals, metabòliques i inespecífiques (una cadascuna); respecte a les del gos de caça, una dèrmica i una nerviosa, ambdues contagioses i usuals en gossos de treball, de freqüent contacte amb altres gossos i amb individus d'altres espècies animals portadors o malalts. Per a l'estudi de les diferents afeccions contemplades a P, vegeu l'apartat dedicat a cada capítol, al glossari i a l'estudi general sobre les malalties present a aquesta tesi doctoral.¹⁹⁸

Destacar només dos exemples de teràpia des d'un punt de vista modern. En primer lloc, el condicionament negatiu de l'ocell de caça com a tractament contra l'arrencament de plomes present a P 55, estudiat en major detall a la secció corresponent a aquell capítol. En segon lloc, les precaucions preses a P 34, on, degut a la presumpta toxicitat del jusquiam, que *Ġitrīf* 81 atribueix a la seva sequedat, P recomana un primer tractament on el simple vegetal pateix una cocció per ebullició amb altres productes, que avui podríem considerar excipients (la tria del pulmó pot deure's a la major facilitat per a absorbir el principi actiu recomanat gràcies a la seva estructura i composició tissular, i la de la mantega a una finalitat protectora, sobretot de l'aparell digestiu, i/o a una forma de subministrament continuat i dilatat de la dosi terapèutica del principi actiu); en cas de no obtenir-se els resultats desitjats, s'aplica un segon tractament amb el simple vegetal concentrat mitjançant l'extracció del suc, prevenint de la necessitat del suport hídric forçat amb l'objectiu de disminuir els efectes nocius del jusquiam. Un cop considerat que el principi actiu hauria d'haver produït l'efecte desitjat (unes 24 hores), es recomana la ingesta de: la sang de pollastre, de fàcil assimilació digestiva i, per tant, excel·lent reconstituent; dels budells, potser amb una intenció probiòtica restablidora de la flora intestinal segons la nostra terminologia moderna; i la de les plomes, per a la formació d'una plomada destinada a netejar el tracte digestiu superior –potser a l'època es considerava que així s'eliminaven les restes de jusquiam–; totes elles contribueixen al restabliment de la sanitat de l'ocell de caça després d'un tractament tan agressiu.

Dues receptes més concordants amb *Ġitrīf*, el tercer paràgraf i P 30, han omès o corromput el test de toxicitat de l'el·lèbor blanc indicat pel tractat àrab fins a deixar-lo irreconeixible: el tercer paràgraf de P 29 ha perdut o corromput la prova de toxicitat de l'el·lèbor blanc amb la gallina prèvia a l'administració del simple medic vegetal a l'ocell de caça, consignada a tots els tractats àrabs –*Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53); “Moamín cast.” II, 31; Moamín fr. II, 55; Moamín Ms. b i c, I (& A), II, 31– i transmesa a P com “e açò li dat ab mentegue e ab carn de galine”; i el cap. 30, on la prova de toxicitat prèvia de l'el·lèbor blanc és indicada novament a *Ġitrīf*, però manca tant a P –on podria haver-se corromput fins “axí com ja us he dit en altre medecine”– com a “Moamín cast.” Tanmateix, però, aquest punt és objecte d'una de les crítiques més ferotges de l'acreditat falconer del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh als tractats precedents, potser fins i

¹⁹⁸ En ells utilitzaré certs futurismes, dels quals soc plenament conscient, condicionat per la major facilitat del lector modern per a seguir aquests raonaments si els utilitzo i pel programa de doctorat al qual correspon la present tesi doctoral.

tot al mateix tractat de *Ġiṭrīf*, segons “Nous avons vu quelqu’un nourrir et soigner son Autour conformément à ce qu’il avait lu dans les traités dont le contenu, pour la plupart, ne repose que sur aucune base ni sur aucune expérience; son Autour n’y survécut pas! Comment d’ailleurs tout oiseau de vol aurait-il pu survivre en étant nourri de jusquiame et d’ellébore qui sont poisons mortels et qui, mélangés à d’autres drogues caustiques et mordantes, brûlent jusqu’aux entrailles des chameaux; que dire alors de celles des oiseaux de vol? Voilà, pourtant, ce que l’on trouve dans les ouvrages précieusement conservés dans les bibliothèques des princes!” [VIRÉ (1965b, pp. 275-76) (67-68)].

Cal indicar també que un dels inconvenients del desordre en l’exposició de receptes contra una mateixa afecció és la reiteració de part de la informació, com ara la utilització de la femta d’home seca i molta contra el pantaix als capítols 9 i 42.

Malgrat que els veritables manuals de medicina canina de l’època són als tractats de munteria, modalitat cinegètica en què el gos és l’auxiliar principal, la preocupació per la salut del gos auxiliar de l’ocell de caça apareix a alguns tractats de falconeria, entre ells el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, on la medicina canina troba cabuda als capítols 50 i 51. Gràcies a ells sabem que el pa, aliment bàsic del gos en aquella època, era el vehicle o l’excipient per a l’administració via oral d’alguns dels preparats terapèutics, i que la ràbia i les malalties dermatològiques eren les més freqüents en aquests gossos de treball, en especial arran de la facilitat de reconeixement. Per exemple, *De cura canum*, tractat recollit al llibre conjunt *De re accipitraria*, p. 171: “Canem rabidum cognoscendi curandi ac praseruandi ratio: praservatium: aliud: [...] Herbam chelidonium cum adipe suillo minutatim concisam, in pane exhibeto”. Convé recordar la importància atorgada per la tradició falconera àrab a la medicina canina, probablement deguda a una menor abundància relativa del tractat de munteria que en la europea.

Al meu parer, el text conservat al *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* ens ofereix el millor exemple dins del gènere cinegètic en català del refús a la llarga argumentació teòrica a l’obra en vernacla, en especial si tenim present la seva font remota, resultant-ne una simplificació condicionada per l’objectiu de ser a l’abast de tothom, en una mena de “popularització” del saber, qui sap fins a quin punt condicionada pel text base, per la capacitat del traductor, per les preferències del promotor, pel pressupost destinat a la traducció i còpia i/o per l’edat de la promotora i destinatària (segons la dedicatòria afegida) de la còpia conservada.

ASPECTE RELIGIÓS

La reflexió sobre la fidelitat –a què i a qui?– durant la traducció comporta nombrosos punts d'interès. Ambdues variables depenen de multitud de factors – fons/forma, llengua d'origen/llengua de recepció, mot a mot o segons el sentit, cultures respectives (d'origen, del/s traductor/s o del/s destinatari/s, amb els components moral, social i intel·lectual, el temps disponible per a la traducció i còpia, els diners destinats i l'interès respectiu de tots els participants en el procés) i relacions entre elles (domini, admiració, rebuig,...)– i poden encabir-se en diferents combinacions mitjançant infinites equacions. El líquid s'adapta al continent, i en el transvasament entre recipients resulten pèrdues i alteracions (restes d'altres líquids o sòlids, colors del receptacle, etc.) inevitables; el resultat mai pot ser el primer líquid, com el vi és influenciat per la terra, la climatologia i el cep, però adquireix noves notes en envellir, com els torrats conferits per la fusta de la bota, segons els coneixements i les intencions de l'enòleg, fins i tot de manera involuntària. Del resultat en depèn l'adequació al text original i l'acceptació pel sistema que el rep. Aquest aspecte podria ser estudiat amb les diverses adaptacions dels textos àrabs al llarg de la seva dilatada tradició i les traduccions al llatí i a les diferents llengües vernacles mitjançant les diferents interpretacions o lectures en els diversos vessaments o traduccions.

L'*Alcorà*, concretament per l'aleia 6/4 de la sura 5 (*Al-Maida*, o *al-Mā'ida*, 'La taula servida, baixada del cel'), considera lícita la utilització d'ocells de caça, que amplio amb les precedents relatives a la cacera, segons: "En el nom de Déu únic, Al·là, / el Compassiu, per excel·lència, el molt Misericordiós! / Vosaltres, els bons creients, els musulmans! / Compliu els vostres pactes! / Quan estigueu en estat sagrat, en el *kharam* / [de la Meca santa, quan feu el pelegrinatge], / podeu prendre els animals dels ramats, / llevat de les que ja us diran que són vedades, / però la caça no és permesa, segons aquestes obligacions. / Déu ho ha manat, i Ell és Just i Ell és Savi, / en tot allò que decideix i que Ell vol! (1) Vosaltres, els bons creients, els musulmans! / No és permès de profanar les lleis de Déu tradicionals: / ni el mes sagrat, ni el sacrifici; tampoc no es permès portar joies, / ni atacar els pelegrins, els qui van en grup [a Maka], / a la Casa Santa, / desitjant favors de Déu, Al·là, / i que Ell estigui satisfet. / Quan ja no estigueu en estat de sacralitat, podeu caçar. [...] (2) També us és prohibit menjar la carn dels animals / que ja són morts, de mort natural, / no dels que heu matat vosaltres; / també la sang, / i carn de porc o de senglar, / i d'animals que han beneït / amb un nom que no sigui el nom de Déu, Al·là, / i d'animals ofegats, / a cops matats, / o per caiguda, / o per cornada, / o ja menjats / per unes feres, en part, / llevat que els hàgiu rematat, abans de morts, / o d'animal / sacrificat sobre una pedra, com un altar. [...] (3) / I et demanen [a tu, Muhàmmad] què és el que tenen permès. / Diques [profeta]: 'Teniu permeses les coses bones. / Podeu menjar de tota caça / que hagin presa les aus de presa / que heu ensinistrat, / ensenyant-los / els que Al·là, Déu, us ha ensenyat. / I recordeu el nom de Déu, / mencionant-lo sobre l'animal. / [...] (4)' ¹⁹⁹

Tant és així que l'aspecte religiós esdevé un punt clau en els tractats àrabs no preislàmics (p.e. IBN MANGLÎ, p. 26 i ss.), els quals tenen cura de les disposicions relatives a la caça establertes als tractats de dret islàmic (*fiqh*). Sobre aquestes disposicions i la seva evolució al dret *mālikī*, vegeu: *Muwattā* (s. VIII), p. 220;²⁰⁰ *Risala*

¹⁹⁹ EPALZA, pp. 183-85. Certs matisos de la traducció de BLANCHÈRE, pp. 132-33 per a la part més significativa per al present estudi, "... Mangez (aussi) de ce que prennent pour vous ceux des oiseaux de proie (*al-ğawāriḥ*) que vous dressez, tels des chiens, selon les procédés qu'Allah vous a enseignés ! Proférez (toutefois) le nom d'Allah, sur leur prise,...".

²⁰⁰ 'A.W. 'Abd al-Laṭīf (ed.), *Muwattā' al-imām Mālik (riwāya al-Ṣaybānī)*, Beirut, 1979.

d'al-Qayrawānī (s. X), pp. 158/159-160/161;²⁰¹ *Mudawwana* (s. VIII-IX), pp. 51-63;²⁰² *Mujtaşar fī l-fiqh* de Jalīl b. Issāq (s. XIV), pp. 177-83;²⁰³ *Qawānīn al-aškām al-šar'iyā wa-masā'il al-furū' al-fiqhiyya* del granadí Ibn Ŷuzayy (m. 741 H./1340 J.C.), pp. 196-200.²⁰⁴

Ja he apuntat més amunt –Noms genèrics– que al text conservat a P manca qualsevol de les constants referències del *Ġitrīf*i, amb molt menor mesura, del *Moamín*, a les diferents tradicions de les què emana el saber falconer recollit, havent estat maquillat de forma pertinent, potser a fi d'evitar qualsevol traça de saber no cristià durant aquells anys d'enfrontaments amb l'islam, d'atacs, saquejos i matances a les jueries i d'expulsió de musulmans i jueus.²⁰⁵ En confluència amb aquest aspecte, i amb l'objectiu d'evitar qualsevol mena de rebuig per heretgia, els possibles punts de conflicte de la mentalitat cristiana amb la tradició àrab font del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* han estat modificats de manera adient, bé per omissió, bé per corrupció. Per a l'acceptació d'un text pel sistema que el rep, sovint cal modificar-lo acostant-lo a les seves normes, adaptant-lo, metafòricament en llenguatge falconer, “amansint-lo” o, en sentit més ampli, “afaitant-lo”. Així:

- Totes les exaltacions d'Al·là, tan freqüents a *Ġitrīf*, han estat eliminades de P: p.e. *Ġitrīf* 127(4) (cf. B 72v), corresponent a P 20.

- Les diferents pregàries islàmiques donades com a referència temporal han estat transformades a les hores cristianes equivalents: p.e. la pregària del migdia indicada a *Ġitrīf* 81(cf. B 57v), una de les cinc pregàries de la jornada islàmica, ha estat cristianitzada per hora de migdia a P 34, a l'igual que als Moamins.

- Al tractar dels inductors i/o dels acceleradors de la muda de l'ocell de caça, *Ġitrīf* 44(7) (cf. B 32) especifica la procedència dels ganglis de moltó de la zona de la gola on, als ovins, s'executa el sacrifici ritual, mentre que aquesta indicació sobre l'obtenció de la carn halal ha estat omesa a P 13. El resultat final és un ocell nu segons *Ġitrīf*, nuesa omesa a P potser per censura.

- La recomanació d'orinar sobre l'ocell de caça inclosa a diferents tractaments, que pot haver-se corromput per vàries raons, entre elles: Un desconeixement de l'equivalència del verb 'orinar' per part del traductor, força improbable ja que a P el substantiu 'orina' apareix en tres ocasions, dues al cap. 42 i una al 69 (vegeu també el cap. 45). Una corrupció intencionada per part del traductor o del copista, tal com succeeix al cap. 35 (vegeu també el cap. 49), però ara transformant-la en un mena d'imposició de mans, potser més acceptable per una mentalitat cristiana, bé per connotacions escatològiques o higièniques, bé per creences màgiques o supersticioses.

Les corrupcions o omissions d'orinar-hi són *Ġitrīf* 78 (cf. B 56), omesa a P 35 i probablement corrompuda a “Moamín cast.”, its. i llats. II, 56, Moamín fr. II, 89, Ghatrif fr. 45 i it. 41; *Ġitrīf* 74bis(3) (cf. B 55), indicació absent a P 37, als Moamins i als Ghatrifs; i P 69, on corromp orinar sobre les ales de l'ocell, present a *Ġitrīf* i als Moamins, a llençar-hi orina d'infant. En relació amb el mateix possible tabú, a P 45 es prescriu l'aplicació d'arrop en el què podria ser una corrupció a partir de “de l'urine de chameaux au paturage (*būl al-ibil al-rā'iyā*) que l'on fait bouillir pour la rendre comme du raisiné épais” *Ġitrīf* 67(11) (cf. B 48v), on novament l'orina apareix com a motiu de

²⁰¹ L. Bercher (ed. i trad.), *La Risāla ou Epître sur les éléments du dogme et de la loi de l'Islām selon le rite mālīkite*, Alger, 1968.

²⁰² *al-Mudawwana al-kubrā*, Dār Sader, Beirut, (New reprint by offset, ed. Cairo 1323), vol. II, tom 3.

²⁰³ Jalīl b. Issāq (s. XIV), *Mujtaşar fī l-fiqh*, París, 1900.

²⁰⁴ Ibn Ŷuzayy, *Qawānīn al-aškām al-šar'iyā wa-masā'il al-furū' al-fiqhiyya*, 'A. 'A. Sayyid al-Ahl (ed.), Beirut, 1979.

²⁰⁵ Per a una visió de conjunt de la medicina i la ciència morisca just després de la còpia de la dedicatòria i de les receptes afegides del tractat de falconeria conservat al ms. 102, vegeu GARCÍA (1984c).

conflicte per a la traducció i/o la còpia continguda a P, qui sap si degut a la dificultat per a disposar d'una orina tan exòtica. No es censura, però, la immersió del past de l'ocell en orina de P 42.

- A P 70 s'ha corregit “cremats-lo” –que s'havia escrit primer, respectant la font– a “mengau-lo”, on “mengau” ha estat afegit al marge per una altra mà. Aquesta esmena posterior podria ser una censura del fet de cremar el pa de forment, sacrilegi segons la religió cristiana en representar el cos de Jesucrist al rite cristià, sense oblidar els períodes de fam extrema que patiren els territoris de la Corona d'Aragó a finals de la baixa edat mitjana i inicis del Renaixement, deguts, entre altres causes, a minses collites de cereals; o bé, amb menor probabilitat, seguint una intenció humorística. La quarta fase del tractament de la recepta de P 70 esdevé incomprendible degut a aquesta correcció posterior. Sobre la possibilitat d'una intenció humorística, recordar que el copista del ms. A, text base de l'edició del *Ġitrīf*, afegí “fins i tot quan ell (el falconer) és a les latrines” a la indicació de portar el màxim possible l'ocell de caça al puny durant l'amansament.²⁰⁶

Aquests detalls proven que el trasllat de l'obra de falconeria conservada al ms. 102 és un excel·lent reflex de la confluència d'una mentalitat social i, alhora, d'una particular, destacant la censura dels vincles amb l'origen àrab i de la religió islàmica, dels possibles apunts escatològics, de nuesa, etc., potser degut al destinatari, qui sap si passat per un doble sedàs final, el d'un primer destinatari, potser el cardenal Jaume d'Aragó, segons els vincles del primer tractat contingut al manuscrit, i la princesa esmentada a la dedicatòria conservada. En certs contextos, la intolerància ideològica de la cristiandat medieval europea contrasta amb la permissivitat dictada per l'islam davant els seguidors pacífics d'altres religions, resultant beneficiada gràcies al seu sincretisme.

L'aspecte religiós és, doncs, el més evident per a considerar que el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és un exemple ben representatiu del trasllat a la llengua vernacle i a la cultura del lector i, potser també ja, a la del traductor, dels tractats de falconeria de qualsevol tradició; de fet, el que més dels que conec. Almenys fins que aquest aspecte sigui estudiat als *Moamins* llatins, italians i castellà en relació al text àrab editat per AKASOY-GEORGES, més enllà de la censura directa declarada per l'arromançador del “*Moamín* castellà” “E en la fin d'este libro avie un capítulo que fablava de las caças de los moros que an de comer segund su ley, e porque viemos que non pertenecíe a nos, ni nos yazíe en el pro, no l' quisimos trasladar” FRADEJAS (1987, p. 240) (V.9).

---

²⁰⁶ *Ġitrīf*, 33(4).

ALTRES CORRUPCIONS DESTACABLES: UNA TRADUCCIÓ DIRECTA DE L'ÀRAB?

A banda de les corrupcions per motius religiosos, morals o ètics, destaquen altres, bé puntuals, com la del sirocco (Ar. *samūm*, pl. *samāyim*, a *Ġiṭrīf* 127), vent calent del desert, inexistent a Europa i eliminat com a causa de la malaltia a P 20 i als equivalents de la tradició llatina i en vernacla, o la d'orina de camell per arrop a P 45 esmentada abans, on potser la dificultat per a disposar d'una orina tan exòtica com l'assenyalada per *Ġiṭrīf* condiciona el traductor o el copista a transmetre només la part final de la comparació, o bé sistemàtiques, indicatives d'inseguretat en les matèries respectives, en relació a:

- Olis:

○ *oli trucellí* (P 19): correspon a “huile de ben (*duhn al-bān*) pure” *Ġiṭrīf* 60(2) (cf. B 43); “been pur” Moamín fr. II, 29; “been puro” Moamín Ms. b, II, 13; “been [n. 225: bean h]” Moamín Ms. c, II, 13(4-7); “bet [n. 55: bee B] puro” Moamín Ms. T (& B), II, 13; “been puro” Moamín Ms. I (& A), II, 13.

○ *oli musellí* (P 24): correspon a “de l’huile sentant bon” *Ġiṭrīf* 125 (cf. B 72), en lloc del conegut per P “olio de violetas” “Moamín cast.” II, 9; “oile viole” Moamín fr. II, 20(2); “oleo violato” Moamín Ms. b, II, 9(5); “olio violato” Moamín Ms. c, II, 9(5); “oleum violatum” Moamín Ms. T (& B), 9(5); “oleum violis” Moamín Ms. I (& A), II, 9(5). Tot i la possible similitud amb l’Ar. *zayt muṣa‘ad*, ‘huile d’olive bouillie’ (Viré-Möller, *Ġiṭrīf* 58.2), i, llunyana, amb l’Ar. *duhn al-lawz al-murr*, ‘huile d’amendes amères’ (Viré-Möller, *Ġiṭrīf* 96.3), les receptes en què apareixen no es corresponen amb la de l’oli musellí de P. Al meu parer, una hipòtesi etimològica seria la seva derivació de musell, segons “podetz usar ab oli rosat e musellí o altre oli d’espècies ben olents” *Tròtula de Mestre Johan* 21 c.

○ *ab oli sembassí* (P 29): on “senibassi” corregit a partir de “senibasii” P; “dans l’huile d’iris (*duhn al-sawsan*) ou [...] avec de l’huile de jasmin (*zanbaq*)” *Ġiṭrīf* 71 (cf. B 52); “avec oile d’iris ou sanz oile” Moamín fr. II, 58(3); “in oleo vivo” Moamín, Ms. b, II, 33; “in olio d’yris” Moamín, Ms. c, 33; “in oleo vino [n. 323: irino]” Moamín Ms. I, II, 33. Tot i que la correspondència per capítols ens dirigeixi cap a dues opcions, Ar. *duhn al-sawsan*, ‘*Iris florentina*, huile d’Iris. Moamin lat. *oleum irinum*; Moamin fr. *oile d’iris*’ (*Ġiṭrīf*, p. 195) i Ar. *duhn al-zanbaq*, ‘*Jasminum officinale*, huile de jasmin. Moamin lat. *oleum sammacinum*; Moamin fr. *oile de sambac, sanbacin*. Voir Tuḥfa, n° 138’ (*Ġiṭrīf*, p. 195), on Ar. *yāsimīn*, ‘*Jasminum officinale*, jasmin blanc. Moamin lat. *iasiminum*; Moamin fr. *jasimin, diasmin*. Voir Tuḥfa, n° 205’ (*Ġiṭrīf*, p. 209), cal contemplar aquestes i altres possibilitats: Lat. *oleum sizaminum (secundum Ebemmesue)*, ‘oli de sèsam (segons Mesué)’, recepta descrita a f. LXXXIIIv (Duch, p. 390-1). | Lat. *oleo sisamino, oleo sus(s)am(m)ino, oleo de susima*, It. *olio di sisamo, olio de sisamo, olio di sisame, olio sisamino, oleo sisamino, olio disamino, oleo yesimino, oleo yesemino, oleo yeseminio*, Fr. *oile de susamin, oile de sussamin, oile de susimin*, Cast. *olio de sisamo*, Ar. *duhn al-hall, duhn al-mišmiš, duhn simsim*, ‘Öl aus Sesamsamen / olio di sèsamo (*Sesamum indicum* L.; *S. indicum* L. var. *subindivisum* D.C. (= *S. orientale* L.))’ [GLESSGEN (1996, p. 824)]. | Lat. *oleum sisaminum, oleum diasiminum, [oleum iasiminum], oleum sabacinum, oleum sammacinum*, a Moamin (Van den Abeele, *La fauconnerie*, p. 314). | Possible confusió amb Lat. *oleum sambacinum/sambaccinum*, Mesué [o Arnaldus de Vilanova], ‘oli de saüc’, recepta descrita a f. LXXXIIIr (Duch, p. 392). || Ar. *duhn al-ḥall/al-ḥall, duhn simsim, šīrağ*, ‘huile de sésame. Moamin lat. *oleum dyasiminum, oleum susaminum*; Moamin fr. *oile de susamin*. Voir Tuḥfa, n° 120’ (*Ġiṭrīf*, p. 195 i 207), on *simsim*, ‘sésame (graines),

Sesamum orientale. Moamin lat. *susaminum*; Moamin fr. *susamin*. Voir Tuḥfa, n° 367' (*Ġiṭrīf*, p. 206); Moamin lat. *sambacus*, Moamin fr. *sambace*, 'huile de jasmin' (*Ġiṭrīf*, p. 133, n. 307). || Cast. *aceite sambucino* (Jordi, p. 100). || It. *olio sambacino, oleo de sambuco, oleo sambucino, oleo de iesemino, oleo yesimino, oleo diesimino, oleo disamino, oleo sisamino, olio sisamino*, Fr. *oile de susimin, oile de sambacin, oile de sambac, oile de sanbacin, oile de diasmin, oile de jasimin, oile de sabacin*, Cast. *çumo dalicimicín, olio de alicimín, olio dalicimín*, Lat. *oleum sisamino, oleum sambacino, oleum diasimino, oleum ysimino*, Ar. *duhn az-zanbaq*, It. *sambaco, sambuc(h)o*, Fr. *sambace*, Lat. *sabati*, 'mit Blüten von Jasmin parfümiertes Öl / olio profumato con fiori del gelsomino (von *Jasminum officinale* L.; *J. sambac* (L.) Ait.)' [GLESSGEN (1996, pp. 813-14)]; 'unguento iasmino: Su azeite llaman sambacino, los Arabes; por esso conviene andar sobre aviso, y mirar que con el, no confundamos el sambucino, que es del sauco' [GLESSGEN (1996, p. 815, n. 491)]. | It. *olio sisamino, ollio de zesimino*, 'sesamolja, en av de äldsta växterna som odlades för att framställa olja av fröna', on *sisamino, zesimino*, 'sesam (*Sesamum indicum* L.), «sesamo»' (HEDVALL, pp. 62 i 107).

○ oli de sèsam: omès a P 29 i corromput a oli i vinagre a P 30 i 58, potser pel seu origen remot, per la dificultat d'obtenció i per una possible inseguretats en la seva traducció. Aquesta darrera és l'opció més probable, en llegir *hall* (vinagre) per *hall* i traduir de forma incorrecta l'article o la preposició a *duhn al-ḥall/al-ḥall* (oli de sèsam), ja que ambdues variants àrabs són donades per *Ġiṭrīf*, p. 195.

○ *d'oli d'olives e de l'holi de nous* (P 36): "d'oli de nous e de l'holi de remus" P; "de l'huile d'olive ou de noix" *Ġiṭrīf* 61(5) (cf. B 44); "d'huile d'olive ou de noix" *Ġiṭrīf* 62(14) (cf. B 45); "d'une des huiles échauffantes comme celle de laurier, celle de ricin, celle des deux amendes [douces et amères (D)], celle de nard (*duhn al-nāridīn*), celle de noix de coco, celle de raifort, celle d'avelines (*duhn al-bunduq*) ou l'huile omphacine" *Ġiṭrīf* 81(4) (cf. B 57v); "de l'huile d'amande ou dans celle des deux amandes, douces et amères [...] d'huile de noix de coco (*duhn ḡawz hindī*) ou d'huile de ricin (*duhn ḥirwa* ')" *Ġiṭrīf* 76(2) (cf. B 55v); "de l'huile des deux amendes, douces et amères [...] de l'huile de noix de coco ou dans celle de ricin ou dans celle d'iris ou dans celle du laurier (*duhn al-ḡār*)" *Ġiṭrīf* 77(2) (cf. B 56); "l'ollio de oliva o de nusce comesto" Ghatrif it. 34; "en azeit e en olio de nuezes mezclado en uno" "Moamín cast." I, 12. He editat d'aquesta manera basant-me en l'afinitat de la possible grafia al text font de P, tanmateix, altres hipòtesis per a la presència de l'oli de "remus" al text són: incomprensió de ricí o *ricinus*, amb un malaurat intent de grafia de *recinus* que la transmissió de les abreviatures a les successives còpies ha derivat en una forma tan poc entenedora; incomprensió de laurí o *laurinus*, és a dir, oli de llorer (Ar. *rand*), o bé de rave o *ravanus* o d'algun dels altres olis esmentats als paràgrafs indicats, d'ús poc freqüent a Occident; incomprensió del pas de barrejar ambdós olis, l'oli de nous i l'oli (d'oliva o comú), p.e. "comesto" Ghatrif it. 34 i "mezclado en uno" "Moamín cast." I, 12. En definitiva, un exemple més de la inseguretats de P en matèria d'olis.

○ *oli d'emelles amargues* (P 36): "d'une des huiles échauffantes comme celle de laurier, celle de ricin, celle des deux amendes [douces et amères (D)], celle de nard (*duhn al-nāridīn*), celle de noix de coco, celle de raifort, celle d'avelines (*duhn al-bunduq*) ou l'huile omphacine" *Ġiṭrīf* 81(4) (cf. B 57v); "de l'huile d'amandes amères" *Ġiṭrīf* 96(3) (cf. B 62v); "de l'huile d'amande ou dans celle des deux amandes, douces et amères, [...] d'huile de noix de coco (*duhn ḡawz hindī*) ou d'huile de ricin (*duhn ḥirwa* ')" *Ġiṭrīf* 76(2) (cf. B 55v) i "de l'huile des deux amendes, douces et amères [...] de l'huile de noix de coco ou dans celle de ricin ou dans celle d'iris ou dans celle du

laurier (*duhn al-ġār*)” *Ġiṭrīf* 77(2) (cf. B 56). La resta de la referència de *Ġiṭrīf* que estableix l’oli d’ametlles amargues no és pas la que millor s’avé amb el paràgraf sencer.

○ *oli <e> blanquet cruu* (P 50): afegim una ‘e’ conjuntiva per a separar ‘oli’ de ‘blanquet cru’, sabedors de que el blanquet existeix com a simple medicament d’origen mineral utilitzat en la terapèutica medieval de les afeccions dèrmiques canines –com és aquest cas– i la inseguretats manifestada pel traductor o el copista de P o de la font en matèria d’olis. Em sembla menys probable considerar-hi un nou oli arran de l’oli de blanc inclòs al *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain, on és definit com matèria oliosa i remet a oli de cascalls; en cas de ser certa aquesta correspondència, podria cercar-s’hi un possible efecte antipruriginós.

○ *ab alisiom* (P 55): “abalisiom” P, on l’a– del substantiu pot provenir d’una pervivència de l’article àrab al text font de P; “au lyciet d’Arabie” *Ġiṭrīf* 105(4) (cf. B 66v) i “du lyciet (*ḥuḍaḍ*)” *Ġiṭrīf* 97(3, 5) (cf. B 63). Tot i que d’entrada podria dirigir-nos cap a un tipus d’oli i que aquesta veu no apareix recollida al DCVB, el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain inclou quatre formes de lici (provinents de traduccions de textos àrabs), la confluència de les quals pot resultar en ‘alisiom’: *lici* (“... prin tutia e lici, de cascun .i^a. z, alcofol negre .ijes. z e castro e quelimia d aur...” Joan Jacme *Alcoatí* f. lxxviii v^o, b), *alicio* (“Dix Galien que aquest arbre on sse traou alligio es espinos e es medicina umida e d octoritat conposita” Ibn Wáfid *Llibre de les medicines particulars* f. 15, b), *licio* (“E dix Aristotil de les vertutz del liçio e de les ssues bontatz. E dix que l liçio es alcofol per als ulls. Dix .D. que l liçio es treyt d un arbre espinos e que a rrames grosses e de .iij. condos en alt ademes e que fa grans axi com pebre, e sson negres e fortz de ssabor...” Ibn Wáfid *Llibre de les medicines particulars* f. 15, b) i *licium* (Arbust de la fam. de les solanàcies d’aplicacions medicinals, dit vulgarment cambronera. “... e meta en l uyl aço: safra e memita, e licium, e aloe, e gomma arabica...” Joan Jacme *Alcoatí* f. XXXIX, a). Els textos en què apareixen són l’*Alcoatí. Libre de la figura del uyl*, text català traduït de l’àrab per mestre Joan Jacme i conservat en un ms. del XIV segle a la Biblioteca Capítular de la Seu de Saragossa, i el *Llibre de les medicines particulars*, versió catalana trecentista del text àrab del *Tratado de los medicamentos simples* d’Ibn Wáfid, autor mèdic toledà del segle XI. Vegeu Tuḥfa, n° 166.

- A P 70 trobem “borach armeni [ms. bou arap]”, havent estat corromput segons “salnidrio” “Moamín cast.”, “borac armenic” Moamín fr., “borach armenico” Moamín Ms. b, “baurach armenico [n. 58. armeno i]” Moamín Ms. c, “borac armenico” Moamín Ms. T (& B) i I (& A). A *Ġiṭrīf* 67(11) (cf. B 48v) apareix “Ou encore, oignez-lui le palais avec de l’urine de chameaux au pâturage que l’on fait bouillir pour la rendre comme du raisiné épais (*maybuḥtağ*) [n. 311: Du persan *may* « vin » et *puḥtah* « cuit ». Syn. *dibs*]”, on l’arrop s’indica com a referència de textura, no com a ingredient, i no sembla mantenir cap relació amb la indicació de P, de manera que descarto la possibilitat d’editar-hi “bon arrop” si prescindíssim de les fonts. A banda del probable desconeixement del simple medicament (a P 63 ha omès la ‘b’ de “borach”) i d’un conflicte d’abreviatures, el possible error del traductor o del copista pot derivar del fet de ser conscient de dur a terme un trasllat o una còpia d’una traducció d’un tractat àrab i haver-se deixat influenciar per aquest fet en cas de dubte en la traducció o de paràgraf de difícil lectura.

- Connectors lògics i temporals: vegeu, per exemple, P 20, 65-67 i 70. La simplificació d’algunes de les receptes contingudes a P fa que siguin més entenedores seguint la pauta establerta a capítols afins localitzats a altres tractats, on s’han mantingut aquests connectors, als quals reenvio (p.e. P 22); el mateix succeeix amb la

simptomatologia, el mecanisme d'instauració de la malaltia o el raonament del tractament, sovint obviat i conservat a alguna de les correspondències (p.e. P 24).

- Quantitats i unitats de mesura: vegeu, per exemple, P 32, 66-68 i 70-73. Aprofitant aquest punt, faig un incís per a destacar la utilització del millarès com a unitat de pes al tractat, dada que, de manera indirecta, ens remet novament a la tradició oriental, ja que aquest era el nom de la moneda d'argent de més valor que encunyaven els emperadors d'Orient en l'edat mitjana i que en el sistema monetari romà bizantí equivalia a la mil·lèsima part d'una lliura d'or. Jaume I d'Aragó en feia encunyar a la seca de Montpeller; a Barcelona, quatre diners feien un millarès. Per a més informació, vegeu Mateu Glos., s. v. *millarés* (DCVB 1). Els Moamins utilitzen, el cast. *dinero* (*de plata*) i, la resta, la dracma.

Per altra banda, sembla existir una certa predisposició del copista a la confusió de 'ni' per 'm', com ara 'senibassi' (corr. a partir de "senibasii" P) per 'sembassí' (cap. 29), de 'jusquiani' per 'jusquiam' (dues vegades, cap. 34) i de 'steranii' per 'sterami' (cap. 62).

Al meu parer, es dedueix, doncs, que el traductor i/o el copista del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* sembla no reunir un o ambdós dels requisits indispensables per a la traducció d'un text: solvència en les llengües d'origen i de destí de la traducció i competència en la matèria tractada al text.

És poc probable que totes aquestes confusions i corrupcions fins ara esmentades i altres detallades a l'estudi individualitzat dels capítols derivin de la ignorància d'un traductor o d'un copista a partir d'un tractat plenament llatí; més aviat pensaria en la pervivència d'un tractat àrab o d'un tractat multilingüe on es conservessin abundants seccions en àrab, potser per desconeixement dels equivalents dels diferents traductors. Aquesta hipòtesi troba suport a les equivalències en diferents llengües, on la forma catalana conservada a P és propera a l'àrab –tret que augmenta la probabilitat d'una traducció directa de l'àrab– i, a vegades, de la castellana, també resultant de traducció directa;²⁰⁷ així, si ens centrem només en els simples mèdics i compostos amb l'article àrab al–, trobem:

- elcana (P 71): correspon a "de la quina, que es una goma que semeja al sacapín" Moamín III, 10; "de galban" Tjerneld, III, 8(24); "galbano" Moamín Ms. b, III, 8(23); "galbano" Moamín Ms. c, III, 8(23); "de galbano" Moamín Ms I (& A), III, 8(23); "de galbano" Moamín Ms T (& B), III, 8(23). Ar. *qinna*, 'Ferula galbaniflua, galbanum (gomme). Moamin lat. *galbanum*; Moamin fr. *galban*. Voir Tuḥfa, n° 353' *Ġiṭrīf*, p. 204. || It. *galbano*, Fr. *galban*, Cast. (*la*) *quina* (, *que es una goma que semeja al sacapín*), Ar. *qinna*, 'Galbanum, eingetrockneter Milchsaft der Galbanpflanze / gálbano, latice essiccato del gálbano (*Ferula galbaniflua* Boiss. et Buhse)' GLESSGEN (1996, p. 755, n. 263).

- alcaravia (P 21): Ar. *karāwiyā ḡabaliyya*, (« carvi de montagne »), *gardamānā, ḡurdān*, 'Carum carvi, carvi, cumin des prés (graines). Moamin lat. *carvi*; Moamin fr. *carvi*. Voir Tuḥfa, n° 340' *Ġiṭrīf*, p. 200. || It. *carvino*, *carvi*, Fr. *carvi*, Cast. *alcaraueta*, Ar. *karāwiyā*, 'Echter Kümmel, Feld-, WiesenKümmel; Kümmelsamen / cumino dei prati; seme del cumino dei prati (*Carum carvi* L.)' GLESSGEN (1996, p. 732).

- alfaní (P 55), alfení (P 28): Ar. *fānīd/fānīd*, 'du persan *fānīd*, la pénide ou sucre tors était une pâte de sucre à la mélisse' (*Ġiṭrīf* 61.5), *bānīd, fānīd, fānīd*, '(pers. *pānīd*)

---

²⁰⁷ Només faig constar les consignades per Viré-Möller i GLESSGEN (1996) als seus estudis respectius del *Ġiṭrīf* i dels Moamins; per a altres equivalències i cites, vegeu el glossari general i el de simples mèdics i compostos.

pénide, sucre tors, sucre d'orge (pâte de sucre à la mélisse). Moamin lat. *penidium*; Moamin fr. *penidion*, *penidiez*. Voir Tuḥfa, n° 358'; [*fānīd siǧzī*, 'pénide de Sigistān'] (*Ġiṭrīf*, p. 196); Ar. (pénide qui est le sucre du Khouzistān) *sukkar ḥawzī*, on 'Khouzistān : l'ancienne province perse de Suziane, sur le Golfe' (*Ġiṭrīf* 96.3, p. 156, n. 415) i 'sucre de Khouzistān, sucre tors' (*Ġiṭrīf*, p. 206). || It. *penniti*, *penidii*, *penidie*, Fr. *penidiez*, *penidion*, Cast. *alfennic*, *alfanic*, (*al*)*fenidio*, 'eingedicktes, getrocknetes Zuckerwasser / acqua con zucchero concentrata ed essiccata' GLESSGEN (1996, p. 896).

- alquitrà (P 41): Ar. *qīṭrān šāmī*, 'goudron de Syrie. Moamin lat. *cateranus*; Moamin fr. *chateran*. Voir Tuḥfa, n° 352' *Ġiṭrīf*, p. 204. || It. *pece liquida*, *pecie liquida*, Fr. *piche liquide*, Cast. *alquitrán*, *pez*, 'Holztee / catrame vegetale' GLESSGEN (1996, p. 797).

La hipòtesi d'una traducció directa a partir d'un text àrab guanya força amb certs indicis que em porten a considerar-la factible. Mancat de formació en filologia àrab, no puc anar més enllà d'uns pocs arabismes lexicogràfics i corrupcions en l'establiment d'aquests indicis, el quals un arabista incrementarà i desenvoluparà fàcilment mitjançant l'estudi adient de les característiques sintàctiques, fraseològiques i lexigràfiques, a partir d'aquesta edició del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*. Alguns d'aquests indicis són:

- L'oli de sèsam, omès a P 29 i corromput a oli i vinagre a P 30 i 58, pot raonar-se pel seu origen remot, per la dificultat d'obtenció i per una possible inseguretats en la seva traducció; aquesta darrera és, al meu parer, l'opció més probable, en llegir *ḥall* (vinagre) per *ḥall* i traduir de forma incorrecta l'article o la preposició a *duhn al-ḥall/al-ḥall* (oli de sèsam).

- La malaltia denominada "sterami [ms. steranii]" (P 62) –considerant el possible error per *sterami*, *steraim* o, fins i tot, *estarem*– troba vincle directe amb la denominació persa *aṣṭārīm* present a *Ġiṭrīf* 115(1), on la resta de denominacions per part d'altres pobles és aliena a qualsevol semblança, que els seus editors relacionen com Ar. *aṣṭārīm*, *iṣṭārīm*, "«astarem», du grec *steremnia* «coprolithes». Moamin lat. *astaren*; Moamin fr. *astarem*" [*Ġiṭrīf* 86 (cf. B 59), n. 239 i p.192], on cal afegir com a variants Fr. *asteren*, *astaron* (Moamín fr. II, 77), Lat. *astaron*, *astarea* i It. *astaren*, *ascharon*, *asteren*, *astarea*. Vegeu-ne l'estudi específic al capítol 62.

- La malaltia anomenada "gits" (P 63) es relaciona de forma directa amb l'Ar. *ǧiṣṣ*, '(gr. gupsos), (maladie de) la « craie » ou « crotte ». Moamin lat. *gypsus*; Moamin fr. *gipse*' (*Ġiṭrīf*, p. 197) –afegeixo "Moamín cast." *mal del yesso*–, mot que manca amb aquesta accepció al DCVB, on trobem 'gis: guix (Alt Pallars)', relacionable amb l'espessiment de la femta (a més del seu color i textura), la seva retenció i el mal de pedra. De fet, 'gis' podria haver estat la traducció catalana correcta, havent seguit la mateixa etimologia proposada per al mot portuguès per MICHAËLIS (1910, p. 295), 'Giz, em boa ortografia etimológica, porque *gypsum* passou pela boca de Arabes e Mozárabes, e de lá veio transformado em *giz*, *djibs*, provavelmente por intermédio de hábeis alfaiates'. El 1616 el portuguès Diogo Fernandez Ferreira (IV.12, p. 66) utilitzarà l'expressió "gis de alfayate" com a traducció de "piedra fecha como una que traen los alfayates con que señalan, que paresçe de yesso blanco" d'Ayala XII. Amb una sola menció als tractats catalans de falconeria, 'gits' és la forma més propera al mot àrab de tota la literatura falconera occidental que he localitzat, fins i tot més que les recollides als Moamins, i denota la pervivència del mot àrab al text font de P. Podem establir diferents hipòtesis sobre la modificació de 's' per 't': catalanització del mot amb una transliteració poc afortunada, transformant una grafia àrab original inviable en les

llengües romàniques (–ss) d’acord amb l’ortografia catalana –amb una grafia que potser s’adiu amb la pronunciació àrab– i, de retruc, amb tota la d’arrel llatina; dificultat de lectura, qui sap si deguda a una corrupció al text font de P, per part del copista, probable desconegut de l’àrab; o bé corrupció intencionada a fi d’eliminar un indici de procedència àrab o confusió o predisposició cap a aquest canvi deixant-se influir pel mot d’ús freqüent dins del vocabulari tècnic falconer, gits [corretges de cuir que el falconer col·loca, una a cada cama (a la part que té per base òssia el tarsmetatars) de l’ocell de caça, per sobre de la mà i per sota del cascavell, una mica àmplies a la part de contacte amb la cama de l’ocell, però prou estretes com per impedir el pas de la mà de l’ocell de caça]. Segons GLESSGEN (2001, p. 78), l’únic influx clar del *Moamín* sobre el *De arte venandi cum avibus* de Frederic II és el nom de la malaltia *gypsus*, complex patològic caracteritzat per excrements blanquinosos durs que haurà d’interpretar-se com una malaltia de ‘constituzione’, amb un calc sobre l’àrab *ḡiṣṣ* que li sembla entrat mitjançant aquesta traducció a Europa i que domina els dos capítols més llargs del *Moamín* (II.23 i ss.). Com hem vist, el mot guix o les seves traduccions apareix en diversos tractats en descriure la malaltia, però és molt poc habitual per a denominar-la.

- La malaltia dita “barraam/baraaam” (P 68) vé representada per dues grafies impossibles en català i a la resta de llengües romàniques, derivada de diversos orígens possibles, tots ells d’arrel àrab, de la qual és una probable lectura directa incorrecta. Indico a continuació els possibles orígens, analitzats en major detall a l’estudi del capítol 68:

○ Ar. *balḡam*, ‘Syn. *hām*. Moamin lat. *flegma*; Moamin fr. *fleume, fleme*’ (*Ġiṭrīf*, p. 193).

○ Ar. *bašam, bašma*, ‘Moamin lat. *indigestio*; Moamin fr. *male digestion*’ (*Ġiṭrīf*, p. 193).

○ Ar. *sadad, sudda*, pl. *sudad*, ‘Moamin lat. *soda*; Moamin fr. *saddaam*’ (*Ġiṭrīf*, p. 206).

○ Ar. *šadma*, ‘Moamin lat. *sudaam*; Moamin fr. *saddaam*’ (*Ġiṭrīf*, p. 207), Ar. *šadma*, Fr. *saddaam*, It. *sadaam, saadari, sadana, sadam*, [Cast. *vaguido que an en las cabeças*], a Moamin, II, 11 [GLESSGEN (1996, p. 499)], Lat. *soda*, Occ. *sode, sodo*, Fr. *soda*, It. *soda*, Ar. *šudā* [GLESSGEN (1996, pp. 634-35, n. 360)].

Les altres interferències lingüístiques que he localitzat a P, concretament amb el castellà i el llatí (obviant la primera recepta), són ínfimes:

- Castellanismes:

○ *pedro* (P 6) per ‘petro’, ‘persill’ o ‘julivert’.

○ *abrà* (P 12) per ‘aurà’.

○ Tot i que d’entrada semblin castellanismes, el DCVB no considera com a tals:

▪ *aya* (P 13 i 35) per ‘aja’, forma verbal recollida al DCVB a la tercera persona del singular del present de subjuntiu del paradigma de la flexió antiga d’haver i al doc. a. 1285 (RLR, IV, 363) “Que cascú teuler o teulera aya tener a cascú fasedor de cayros I brageiador”; tanmateix, *ayats* (P 51 i 68) per ‘ajats’, només ‘ajats’ és recollida al DCVB a la tercera persona del plural del present de subjuntiu del paradigma de la flexió antiga d’haver, però m’inclino per contemplar-la-hi seguint les altres grafies similars.

▪ *aque Lò* (P 51) per ‘allò’, recollit pel DCVB com a pronom ant.

- Llatinismes:

○ *duos* (P 12) per ‘dos’.

○ *leborum album* (P 29 i 54) i *eleborum album* (P 30) per ‘el·lèbor blanc’.

La presència de mots transliterats en mancar-hi l'equivalent o desconèixer-lo el traductor, més la divergència sintàctica (connectors lògics i temporals, etc.) que força la incorrecció gramatical del trasllat, és accentuada pel precari coneixement de l'àrab per part del traductor, qui ho resol amb una fortuna variable. De fet, tal com ens ha arribat, aquest tractat és ben lluny de la cura del *Moamín* llatí, en el qual la traducció de Teodor d'Antioquia (reforçada amb la revisió de Frederic II de Hohenstaufen) resultà en la pràctica absència d'errors simples imputables al traductor, tret de certes incongruències menors degudes a la distància cultural i lingüística entre l'àrab i el llatí o a la tradició manuscrita medieval.²⁰⁸

La dificultat de traducció a partir d'una font no romànica o en llatí clàssic, en especial si, com en el cas de P, no es disposa del recolzament d'una versió anterior o d'una *expositio* escolar en què s'analitzi i reestructuri cada paràgraf i s'expliqui cada mot difícil amb sinònims com a complement del text a traduir, podia derivar en un arromançament limitat a les idees generals i que el traductor "creu" entendre, passant de puntetes pels detalls i evitant les dificultats, de manera que es refés adaptant-lo i resultant-ne una imitació de l'original. Algunes omissions podrien correspondre a la simplificació o al resum, a salts voluntaris per incomprensió o als interessos del traductor o de qui l'encomanà; desconeixem, però, el contingut de la font directa del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* i les seves alteracions respecte al *Ġiṭrīf* i als *Moamins*. Tampoc es coneix una versió llatina de referència directa per al tractat conservat, ni a nivell documental ni de referències creuades a altres textos, motiu pel qual prioritzo la traducció directa arabocatalana, sense el pas intermediari pel llatí i/o, encara menys, pel castellà, en especial en considerar negligible la possibilitat d'una transmissió mitjançant una llengua intermediària arran d'una presència tan feble de llatinismes (tret de la primera recepta) i castellanismes.

Mancat de la font directa de P, no puc establir el grau de corrupció existent ja al seu antígraf, tot i que, donat el caràcter tècnic i pràctic de l'obra, necessàriament especialitzat, és possible que ens trobem davant de l'obra d'un arromançador que intentés suplir la manca de condicions amb una ferma voluntat, sabedor de que al destinatari li interessava el contingut i poc l'estil en una obra d'aquestes característiques. Les deformacions de la sintaxi i del lèxic de P són explicables pels coneixements limitats de la llengua de l'antígraf per part del traductor, al temps que s'hi afegeixen la necessitat pedagògica i la d'acostar el text a la sensibilitat del lector (i del mateix traductor), ni qui sigui mitjançant la censura (i la corrupció). De fet, el text conservat podria ser un resum d'una traducció anterior seguint interessos propis, com ara facilitar-ne l'accés. A més, al meu parer, no podem establir la datació d'una possible traducció catalana directa de l'àrab anterior que hagués mantingut certes formes àrabs incompreses per la mà que copià el text que ens ha arribat; fins i tot la possible presència relativament alta de llatinismes, indicatiu d'una traducció reculada, podria haver estat finalment maquillada al text conservat al ms. 102 mitjançant la traducció al català d'aquests, conversió més fàcil que no pas la de les formes àrabs. Per tant, no descarto que una hipotètica traducció catalana anterior a la que es conserva a P (recordo la rúbrica final cancel·lada a continuació de P 73, indicatiu d'una font més extensa, i la forma *nisayt* per nienc a P 15) fos la més reculada relativa a l'art de la falconeria en la nostra vernacla, fins i tot anterior a les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum*. La validesa d'aquesta hipòtesi s'oposaria a FRADEJAS (1998), p. 13 quan indica que les versions catalanes (modifico al plural el singular del filòleg) de l'*Epistola* serien els

---

²⁰⁸ GLESSGEN (2001, pp. 72-73).

primers textos de la nostra tradició, i l'exclusivitat de la literatura falconera hispànica en relació a la traducció directa de l'àrab en el text més reculat d'una tradició en romanç.

Després de tot l'exposat en relació al text conservat a P, i abans de cloure aquesta secció, voldria apuntar diversos punts a considerar:

En primer lloc, la voluntat de precisió terminològica i d'assimilació d'un nou lèxic, amb el recurs freqüent a la transliteració.²⁰⁹ No disposar de diferents traduccions diferides en el temps per a aquest text m'impedeix afirmar la hipòtesi de la lexicalització progressiva, però, segons sembla, cap dels neologismes transliterats arrelà a la nostra tradició, potser pel curt període d'èxit de què gaudiren degut a la imminent castellanització resultant del compromís de Casp (1412) i el possible rebuig progressiu dels tractats cinegètics catalans.

En segon lloc, el possible accés a originals més fiables i comentaris, de manera que s'acudeix novament a la font per dues raons: escassa divulgació d'una traducció prèvia i, per tant, considerar la font com a encara no traduïda, o bé jutjar-la d'escàs valor i retraduir-se a la cerca de la veritat conservada a la font original; només de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservem dues traduccions catalanes, però se n'han perdut altres d'aquesta i d'altres tractats, com ara l'antígraf indeterminat del qual P és còpia o traducció parcial.

En tercer lloc, a les traduccions a dues mans no és suficient disposar d'una llengua comuna que permeti la interpretació de la font àrab; s'imposa que l'arabòfon posseeixi una cultura que li permeti copsar el sentit de les frases i la terminologia i ubicar els punts diacrítics on calgui per a evitar desviacions importants del contingut del manuscrit. Per tant, sorgeixen diverses preguntes al respecte en relació a P: Seria un morisc allunyat ja de la seva llengua d'origen, o un arabòfon interpretant mot a mot (p.e. un intèrpret de cort o un metge jueu) i l'interessat transcrivint-lo com bonament pot? S'hi han maquillat un possible pas previ pel llatí i per diversos copistes, amb una acumulació de pèrdues? Seria objecte de revisions o, fins i tot, de discussions sobre el veritable sentit del text? Podem contemplar la possibilitat d'un traductor noble (no falconer professional) per a ús personal? I, en relació a la darrera i d'interès per al nostre estudi, qui coneixia i practicava realment la medicina dels ocells de caça?

En quart lloc, la consideració del destinatari: laic (la princesa de parla castellana, potser Joana d'Aragó) o eclesiàstic (p.e. el cardenal de València com a destinatari del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí); el grau de coneixement de l'art de la falconeria pels diversos personatges que participen en el projecte, des del promotor fins al destinatari o públic lector, amb una gradació que aniria des del simple interès fins a la pràctica diària professional; la instrucció fora de l'art dels mateixos personatges, com a bagatge cultural personal en relació als coneixements mèdics i de la cultura i la història àrabs, indispensables per a accedir al *Ġitrīf* o a certs raonaments mèdics; la finalitat del text, des del veritable origen i raó de ser del tractat de falconeria que és el receptari, probablement l'únic aspecte d'interès per al falconer professional i mestre en l'art a fi de conservar i/o recuperar la sanitat dels ocells de caça al seu càrrec, fins a la instrucció en l'art i/o l'entreteniment (anècdotes i experiències personals, debats sobre la preeminència de la falconeria o la munteria, etc.), aspectes tardans d'increment progressiu a mida que el públic fou més genèric i menys coneixedor d'un art pràctic fonamentat en l'aprenentatge directe. Totes aquestes consideracions eren condicionants de les expectatives del promotor i/o del destinatari i determinants de la tasca del redactor, del traductor, del compilador i, fins i tot, del copista, amb efectes sobre l'obra resultant. Si tenim present que cap text pot ignorar el seu lector potencial si espera

---

²⁰⁹ Vegeu JACQUART (1994).

assolir una certa difusió, cal que ens preguntem per totes les transformacions del text original fins al conservat a P i com acceptaria el lector coetani aquell text.

En darrer lloc, si admetem la màxima de que la fidelitat absoluta en el trasllat entre llengües és impossible, hem d'assumir que un text traduït mai és el mateix que el text del què prové, sinó, com a molt, una imitació més o menys afortunada segons l'adaptació a la societat concreta, al públic, a la mentalitat, a les preferències, a la capacitat del traductor, a l'existència d'equivalents en cada llengua, a la interpretació, a la glossa o al comentari, a la censura, a la reorganització, etc.

Un cop esbossades les debilitats del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, recomano la consulta de les correspondències localitzades a altres tractats –en especial al *Ġitrīf* i, en menor grau, als diferents Moamins, si és possible– en cas de dubte en la pauta del tractament contingut a cada recepta o en el raonament de cada procediment.

POSSIBLES IL·LUSTRACIONS ADIENTS

Malgrat que el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és aliè a la miniació, podem intentar cercar miniatures adients a tractats relacionats amb ell. Malauradament, tant els escassos tractats àrabs de falconeria com els llatins són camps àrids per a la troballa d'il·luminacions; els primers acaten la “prohibició” establerta per la llei corànica; els segons, i, de fet, tots ells, hi són privats per altres raons òbvies: a diferència de la temàtica cinegètica, la medicina medieval dels ocells de caça, contingut gairebé exclusiu d'aquells tractats, no admet la imatge com a aclariment o substitució del text; a més, són textos d'utilitat pràctica i, en conseqüència, pocs d'ells assoliren els avantatges de la miniació pròpia dels manuscrits de luxe. Tanmateix, a banda de l'excepcional manuscrit del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen de la Biblioteca Vaticana, Pal.lat.1071, segona meitat del segle XIII,²¹⁰ dos dels vint-i-vuit manuscrits llatins del *Moamín* censats a dia d'avui estan profusament miniats, en concret el ms. Lat. 368 del Museu Condé de Chantilly, realitzat en 1459 a la cort milanesa dels Sforza, i el ms. P 4984 (Sammlung Plastik und Kunstgewerbe) del Kunsthistorisches Museum de Viena,²¹¹ probablement dut a terme a Itàlia entre finals del segle XIII i inicis del XIV. Aquests manuscrits corresponen a la família β (llarga) i α (curta), respectivament, de la classificació dels manuscrits d'aquest tractat establerta per TJERNELD, pp. 11-16.

El primer d'ells ha estat il·luminat seguint un criteri decoratiu, amb miniatures rarament vinculades al text, però el criteri de miniació adoptat al segon permetria utilitzar-lo per a il·lustrar alguns dels capítols de P mitjançant l'ús pertinent de les correspondències establertes al present estudi. Així, les inicials miniades, acompanyades de notes marginals, que il·lustren el text d'aquell manuscrit i les instruccions al miniaturista, en gran part conservades i on es destaca un element representatiu del contingut de cada capítol, la rúbrica, un signe o un símptoma o una fase del tractament, com ara les del falconer assenyalant amb el dit la zona de l'ocell de caça afectada per la malaltia objecte d'estudi al capítol en qüestió, podrien traslladar-se com imatge en petit format explicativa de la medicina de les aus de caça de part dels capítols de P, en especial si obviem aquells casos en els què el miniador s'ha pres la llibertat de representar una imatge sense lligam amb el capítol específic i interpretar de forma subjectiva la llegenda. Fins i tot un dels casos abans esmentats, on el miniador ha malentès la instrucció italiana, [*homo*] *dante ad ucello trocisco* (rúbrica llatina *de medicamine dubellati .i. apostematis*) esdevé ben profitós per als nostres interessos: la capital miniada amb una dona oferint una copa verda a l'ocell de caça (II, 46; f. 31v), segons sembla per a que begui un producte terapèutic, en una acció certament excepcional dins de la iconografia, ens enllaçaria amb la princesa promotora i destinatària del nostre tractat.²¹² Aquest singular exemple de l'intent d'il·lustrar la secció dedicada a la medicina dels ocells de caça que és el manuscrit de Viena ens serviria, per tant, com a base d'una il·luminació de P, en concret a partir de la contrastació de la taula de correspondències entre P i els Moamins llatins inclosa en aquest treball i l'annex que conté les instruccions al miniaturista i les rúbriques llatines del ms. de Viena ofert a ABEELE (1994c, pp. 569-73). Tanmateix, la comprensió de les indicacions recollides al text no milloraria gaire mitjançant aquestes incorporacions.

Per altra banda, el segon dels Moamins llatins il·luminats abans esmentat, el *Moamín* de Chantilly, ens ofereix al seu f. 1v la preciosa escena a plena pàgina d'una

²¹⁰ Reproducció facsimilar a WILLEMSSEN.

²¹¹ Reproducció facsimilar a BOOK.

²¹² Vegeu un estudi específic a ABEELE (1994c).

sortida de caça a ribera amb falcons a la cort renaixentista dels Sforza,²¹³ la qual mostra la participació de dames i cavallers en aquesta modalitat cinegètica i la probable especialització de les races dels gossos auxiliars en el desallotjament de la presa i en el seu control un cop duta a terra en la seva funció d'acorredors. La datació d'aquest còdex, de l'any 1459, i la seva ubicació geogràfica, la cort milanesa, ens permetran recordar el parentiu dels senyors de Milà amb els reis aragonesos de Nàpols mitjançant el casament d'Alfons II, fill i hereu de Ferran I (rei de Nàpols de 1458 a 1494), amb Ippolita Sforza (1465) i que la Llombardia sforzesca i el regne trastàmara de Nàpols foren les dues àrees diferents de la primera recerca filològica d'Antonio Lupis i Saverio Panunzio sobre els tractats en vulgars italians del Quatre-cents, temàticament homogenis, redactats en un ambient catalanitzat i interferits pel català.²¹⁴ De fet, la biblioteca napolitana dels sobirans del casal d'Aragó participà de forma destacada en el manteniment i la difusió del *Moamín*, segons sabem per les dues versions que s'hi conservaven, en llatí (*Tractatus de venatione*, actualment mss. París, BN, Lat. 7019²¹⁵ i Lat. 7020) i en vulgar napolità, la primera de les quals adscribible al regnat d'Alfons el Magnànim, o el *De scientia venandi per aves* de Moamín (New Haven, Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, ms. 446),²¹⁶ elaborat a l'*scriptorium* reial per al Magnànim pel segon Mestre del *Libro de horas* d'Alfons de la Biblioteca Nacional de Nàpols. Entre els treballs de Giovanni Marco Cinico per a Ferran I, traduït al napolità el *De la scientia de la caccia con falconi et altri uccelli de rapina* de Moamín, avui conservada com ms. Florència, Biblioteca Laurenziana, Ashburnham it. 1249 (olim Bibl. Bigotiana), s. XV (1482/89).²¹⁷

Per la seva banda, el lligam amb l'altra branca de la tradició del *Moamín*, la castellana, traducció directa de l'àrab, ens aportaria diverses imatges entroncades amb l'exotisme de l'origen del tractat gràcies a la A inicial del primer llibre del ms. B.N. Madrid, RES. 270, s. XIII, que conté una miniatura en la què un rei assegut rep un còdex d'un "personaje de aspecto oriental", i al f. 177, "dos personajes con ropajes orientales que están platicando"; les dels ff. 88v i 192, amb escrivans davant de pupitres, per al procés de traducció i còpia; i la resta de capitals miniades d'aquest manuscrit, on es representen els quartells de Castella i Lleó o animals utilitzats a la caça ens permetrien il·lustrar el sorgiment d'una de les branques de la tradició europea del *Moamín* i l'amplia visió àrab dels animals susceptibles d'ésser emprats com auxiliars a la pràctica cinegètica.²¹⁸

²¹³ Reprod. a l'inici de TJERNELD sense numeració de pàgina ni de llàmina.

²¹⁴ LUPIS-PANUNZIO (1985, pp. 94-112).

²¹⁵ Editat a GLESSGEN (1996) com a ms. A, de forma secundària al ms. I, conté els tres primers llibres del *Moamín* (pp. 335-95). Facsímil del f. 1 a Faksimileseiten 5.2.Abb.4, p. 404.

²¹⁶ Editat a GLESSGEN (1996), conté els tres primers llibres del *Moamín* (ff. 1-50v, pp. 272-319), el *Dancus* (ff. 51-58, pp. 320-28) i el *Guillelmus* (ff. 58-62, pp. 329-33). Facsímil del f. 1 a Faksimileseiten 5.2.Abb.3, p. 403.

²¹⁷ Editat a GLESSGEN (1996), conté els tres primers llibres del *Moamín* (ff. 1-73, pp. 93-159; dedicatòria f. 90v, p. 87; taula ff. 92-97, pp. 87-92), el *Dancus* (ff. 73v-82v, pp. 160-70) i el *Guillelmus* (ff. 83-88, pp. 171-77). Facsímil del f. 1 (dedicatòria il·luminada, amb les armes de Ferran II de Nàpols) a Faksimileseiten 5.2.Abb.1, p. 401. Sembla que traduït sobre la base del ms. Yale, University Library, lat. 446.

²¹⁸ FRADEJAS (1984, p. 221).

ESTUDI INDIVIDUALITZAT DELS CAPÍTOLS

Nota prèvia: L'estudi de cada capítol està concebut com a suport a la lectura directa d'aquell. Les cites afins d'altres tractats es troben a l'apartat dedicat a cada capítol a la secció "Notes complementàries"; no totes les allí indicades són analitzades a l'estudi.

<1. Per a guarir les ferides dels ocells>

Una possible traducció catalana d'aquesta recepta en llatí és: "Preneu: sang de dragó, sarcocole, boliermini, encens, màstec, apopònach, igual de cadascun(a) d'aquest(e)s i feu-ne pólvora. Això val per a guarir (o consolidar) les ferides de les aus i també contra les ferides dels homes. Cal saber que quan la ferida es troba en un lloc nerviós (o tendinós), així com el peu, la ferida no s'ha de tancar, sinó que cal tenir-la oberta, i, per tant, no s'hi ha de posar de la dita pólvora sinó de l'engüent que segueix, o posa-hi l'ungüent superior i serà millor que el de serp: dues parts d'*apostolicon*, la tercera de <...>, sigui fet engüent i posa'l sobre la ferida en lloc nerviós (o tendinós)".

La primera recepta en llatí sembla desvinculada de la resta del tractat, tant per llengua com per ordre, ja que no s'acorda amb cap mena estructura expositiva, com ara el conegut 'de cap a peus', que sembla començar a la recepta següent, ni continua amb patologies o malalties semblants per la seva entitat o per la seva localització. Bona part de les corrupcions semblen imputables al procés de còpia per algú poc familiaritzat amb la lectura del llatí.

Valet ad consolacio vulnerum avium et contra <vulnerum> hominum eciam:
Exemple de patologia comparada entre els ocells de caça i l'home.

Diferència entre la ferida en lloc nerviós o tendinós, probablement una ferida oberta contaminada, que necessitarà poder drenar els diferents detritus i supuracions cap a l'exterior i que, per tant, ha de romandre oberta per a la seva correcta curació, i la ferida general que considera en primer lloc, probablement una ferida tancada, sense contaminació. Una altra opció és que totes dues es refereixin a ferides obertes i que el criteri de diferenciació sigui la presència d'estructures tendinoses, vasculars i /o nervioses, considerant-hi P una major facilitat d'afectació en cas de tancar-se la ferida. En cas de supuració de la ferida oberta, una forma d'ungüent del producte terapèutic és preferible a una forma de pólvora, ja que s'aconsegueix una major permanència del producte al lloc d'aplicació en ser arrossegat en menor grau.

ungento superiori: Bé un compost mèdic concret anomenat així i que podria adiuere's amb el descrit després, bé esmentat abans a la font directa de P, fet que indicaria una acefàlia de la part teòrica, és a dir, a continuació del pròleg dedicatori; aquesta segona possibilitat s'avindria amb la vulneració de la regla medieval d'ordenació del contingut 'de cap a peus'.

La sang de dragó, l'almàstec i l'encens són ingredients de l'engüent per a les trencadures a V (també s'hi recullen altres ingredients, però dubto de la seva correspondència). Altres tractats també utilitzen alguns dels ingredients al tractament dels porrets, com ara *Livro d'Ancos*, III (Cy. 15), cap. XX(14).

<2.> A vormis. <3.> A vermis

Primer dels sis capítols consecutius dedicats a aquesta afecció, que P podria considerar com una sola entitat. El *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, únic tractat català que utilitza aquesta forma per referir-se a patologies diverses de l'ocell de caça, fa servir indistintament les formes vorm, vormis, verm, vermis, capverm

i capvorm. El del ventre i budells pot referir-se a helmints endoparàsits digestius, enfit o cascament; el del cap a una afecció respiratòria amb flux nasal i/o conjuntivitis-rinitis-sinusitis (com ara *aigua*, especialment *aigua congelada*, *regament*, *reuma* o *tesgo*), principalment reuma o cadarn pel tractament. Actualment es coneix per brom en les aus la verola aviar, però aquesta malaltia no produeix el quadre clínic descrit per P en cap de les seves formes (diftèrica, respiratòria o humida i variolosa, cutània o seca).

Després de valorar una possible confusió d'abreviatures, la discrepància en el lloc d'aplicació del producte terapèutic, les coincidències amb altres tractats on no s'esmenta cap indicació semblant i els cinc capítols consecutius on sembla acotar-se la localització de la patologia al cap, considero improbable una relació entre la forma vormis/vermis i la castellana "nuves".

Mentre la tradició llatina (*Epistola* 4) i la derivada d'ella en vernacla [N i Z⁵ 4(2/2'-3/3')], *Dels auzels cassadors*, vv. 2233-42] aplica aquesta recepta contra diferents patologies oculars, P sembla reservar-la per a una patologia que afecta al cap. La clau pot raure en la importància relativa atorgada a cadascun dels seus possibles símptomes si la relació amb els tractats àrabs és correcta, p.e. "Si autem exit de naribus suis humiditas grossa et videtur in oculis eorum inflation et palpebre eorum inflante sunt, medicentur per supradictas medicinas in catarro humetto quod gallici dicunt (ms. A: galli dicunt redeat)" Moamín lat. ms. I (& A), II, 8a (4); cfr. Moamín it. II, 8, Moamín fr. II, 18 i *Ġitrīf* 56, p. 122-23.

Dins de la tradició llatina, l'oli de rovells d'ou sembla haver-se transformat en oli d'oliva arran d'una equivalència en el seu ús, com indica el ms. K de l'*Epistola*, on especifica "olivarum vel ovorum" K –no podem pronunciar-nos amb seguretat sobre si aquesta versió fou intermediària en la transformació esmentada–; vegeu l'estudi i les notes complementàries de N i Z⁵, versions catalanes conservades de l'*Epistola*. El suc de fenoll sembla ser indicat contra patologies oculars a diferents espècies, segons es desprèn del seu ús al gos a Moamín V, 3, després d'haver-lo utilitzat a l'ocell de caça a III, 1(2-3).

<4.> *A vormis*

El capítol 4 –una petita part d'ell coincident amb "Moamín cast." I, 13– esdevé un exemple de doctrina mèdica hipocraticogalènica aplicada a la medicina veterinària dels ocells de caça, seguint la filosofia natural aristotèlica, amb la utilització de factor ambientals, dietètics i/o pràctiques terapèutiques com ara la sagnia a les ungles dins de la teràpia global dirigida a la restitució de l'equilibri adequat a la complexió de l'ocell; entre la multitud d'aspectes en aquest sentit, destaca el valor diagnòstic de l'associació del color vermell de la matèria expulsada amb el calor com a qualitat primària: "E conexerets quant ve de frador ho de calor, que, si ve de calor, le metèrie o l'esmiradura que gitarà serà quax vermella o ratraurà a vermellor, sí que no és matèrie freda".

P 2 ens ha indicat una localització del vormis al cap, havent-se tractat també a P 3, però ara se'ns informa de l'etiologia del que sembla ser la mateixa afecció amb "per rahon de la fleuma que té en la bocha del ventreyll" i "la malenança de son ventre, de la qual li ve lo vermis".

La introducció dels llardons amb pebre i sal a la gola amb una vareta de fusta podria relacionar-se amb el rebuig d'una menja especiada per part de l'ocell de caça i/o a l'interès de que el màxim de producte terapèutic administrat assoleixi l'òrgan diana; el suport gras pot indicar una intenció d'una forma retardada del producte terapèutic, aconseguint una acció més prolongada i/o una protecció del tracte digestiu, sobretot estomacal. Aquesta porga és molt semblant a l'assenyalada a Juan Manuel, XI, p. 136,

que el tractat castellà sembla considerar pròpia del príncep; aquesta i altres coincidències de P amb Juan Manuel em fan considerar la hipòtesi de que fos coneixedor de la tradició àrab, tan propera als seus dominis de fronteres inestables. El cavaller de la cort normanda de Sicília a finals del segle XIV Adam des Aigles (8.1 i 14.10-12) també indica tres llardons amb sal i pebre, en seu cas per a provocar l'expulsió de la plomada retinguda i com a porga preventiva en treure l'ocell de la muda.

<5.> *A vermis*

Menció de la porga abans esmentada com a tractament de medicina preventiva, especificant-ne l'administració: a l'entrada de la muda, per a establir un estat sanitari idoni a l'ocell de caça que li permeti el canvi de ploma correcte i com a prevenció de factors predisposants a possibles patologies oportunistes que l'afectessin durant aquest període crític en el què es compromet el seu sistema immunitari; i després volar l'ocell una quinzena o un mes al treure'l de la muda, per evitar afegir l'estrès del tractament al derivat de l'extracció de la muda i de la reinstauració del maneig falconer i de la rutina associada de l'ocell, afeblidors del seu sistema immunitari (aquest darrer cas enllaça amb la darrera referència d'Adam des Aigles, és a dir, 14.10-12).

L'apunt de la pràctica d'"alguns..., mes no cal" és un indicatiu de la possible diversitat de pràctiques i matisos a la terapèutica dels ocells de caça, depenent del criteri i de l'experiència de l'interessat i del material de referència consultat i potser, fins i tot, de la seva interpretació.

fer gitar pot referir-se a una "aigua del cap" elidida –P coneix aquesta expressió–, tal com apunta la cita de Juan Manuel, però també a la "malenança de cor d'aucel" esmentada al final de la frase.

P i Juan Manuel coincideixen en la necessitat d'un ocell baix per a l'administració d'aquesta mena de porga després de treure'l de la muda, indicant, respectivament, de quinze dies a un mes de vol i abans de començar a caçar amb ells, fet que podria dirigir-nos cap a l'assumpció del termini assenyalat entre l'extracció de l'ocell de la muda i la pràctica de la caça real a l'època, del tot factible. Compareu amb V, 134, f. 89rv.

<6.> *A vormis o capvorm*

Patologia indeterminada de l'ocell de caça, probablement limitada al cap per la posició que ocupa a P, potser amb dues fases o tipus de lesió, incipient (*de fredor*) i madura (*digesta*), que podria equivaldre al càncer, garmoll o gormis, o bé una afecció respiratòria de vies altes per aplicar part del tractament a la fossa nasal de l'ocell. S'indica l'evolució de la malaltia, concretament del seu agent causal, fins a la "matèria digesta o madura", estadi en què és expulsable gràcies a l'acció del cobaràs [ms. cobaros]. La primera part de la recepta pot indicar que els agents greixosos faciliten la transformació de la "matèria" en el seu estadi evolucionat, per a la seva expulsió posterior.

Possible coincidència amb *Moamín* II, 8 i *Ġiṭrīf* 56, pp. 122-23, d'on es deduiria una equivalència entre *vormis o capvorm de fredor*, cast. "remadizmo de la umidad. [...] romadizos que avemos dichos, e mayormiente al que es de frío, [...] remadizmo [...] úmido", lat. "catarro humetto quod gallici dicunt (ms. A: galli dicunt redeat). [...] .iiij. spacies catarrri, maxime frigidi [...]. catarro humido"; cfr. *Moamín* it. II, 8, *Moamín* fr. II, 18 i *Ġiṭrīf* 56, pp. 122-23.

<7.> *Per porgar lo cap*

La segona opció podria estar relacionada amb el cast. “remadizmo (que les acaeçe por fumo o por polvo)”, fr. “chatar (engeindrè de fum ou de poudre)”, lat. “catarrhi (generati ex fumo et pulvere)”, it. “catarro (generato per fumo et pulvere / generato da fumo o da polvere / avviene per fummo o per polvere)”.

<8. Per porgar lo ventre>

L'associació d'aquest capítol i de l'anterior sobre la porga pot ser indicatiu de la feble línia divisòria entre les indicacions de cadascuna de les porgues i de la localització de l'agent causal de les afeccions, com és el cas del vermis/vormis vist fins ara.

<9.> *A pentayx*

Primer capítol del conjunt dedicat al pantaix, és a dir, disnea, dificultat respiratòria, respiració fatigosa, intolerància a l'exercici, referit a l'ocell de caça. Síntoma inespecífic, normalment associat a malaltia o patologia respiratòria.

Per avolfago, qui vol dir pentayx: S'inicia amb l'equivalència entre avolfago i pantaix, confirmada en castellà per Juan Vallés el 1556. Potser “àvol fago”, possible arrel del castellà *huélfago* (López de Ayala, VIII); cf. Juan Manuel, XI, p. 132, on, a n. 63, p. 170: ‘*huélfago*: enfermedad de las aves que les hace respirar con dificultad y prisa. En el *Libro de los animales que cazan* esta enfermedad se llama “ofego” y se explican las señales (síntomas) en I, XIII (pág. 100) y su cura en II, XXXIII (pág. 154-56). En la obra de Juan de Sahagún ya se llama huérfago, da los síntomas en la tabla del libro II (pág. 66) y la cura en el capítulo XVII (págs. 86-87). En 1556 Juan Vallés dirá: La vna dellas es vn allegamiento de materia podrida dentro en el pecho la qual los hombres pueden lançar y echar tossiendo despues que esta madura, pero no las aves porque ni saben ni pueden toser, a cuya causa las mas dellas mueren desta enfermedad, a la qual los medicos llaman empima, vocablo griego, y los caçadores de Castilla huerfago, y en Aragon y Valencia y Cathaluña pantax (III, XXVII, fol. 109v-10r)’.

Ítem, femta d'ome seca e mòlta, e hom li'n do ab la carn: Indicació coincident amb part del cap. 42 sobre la mateixa patologia, i en relació amb “Moamín cast.” II, 33 i, potser, amb *Ġitrġf* 73(3) (cf. B 53). Aquest reiteració de part de la informació pot deure's al desordre en l'exposició de receptes contra la mateixa patologia.

Aquesta recepta és ben documentada a la tradició catalana: F (còpia s. XV m.), I.30, f. 145, R¹ (còpia s. XV ex.), 25c, f. 12 i V (còpia s. XV ex.), CVII, ff. 68v-69.

<10.> *Per pantax*

Segon del conjunt de capítols dedicat al pantaix; el tercer serà el 42.

Es descriu el grau d'ebullició del compost terapèutic per a obtenir la concentració desitjada.

Cap la possibilitat de que ‘sanigrés’ sigui una corrupció de senigrec, esmentat com ‘finigrech’ [ms. sini grech] P 54, però, com sembla que no manté cap vincle amb la resta de la tradició falconera consultada, no puc recolzar-ho i esmenar.

<11.> *A cascadura*

Primer dels dos capítols consecutius dedicats a la contusió amb trituració de teixit, o bé a la lesió interna de l'ocell de caça.

Jerarquitzada entre les efectivitats dels diferents tractaments apuntats.

La puntualització del mètode d'administració de la momia (*e dóna-li'n a menyar ab carn*) manca a "Moamín cast." II, 51, però és present a "et donez a l'oysel a tranglotir en totes celes manieres qe vos poez miauz, ou avec char, ou sanz char" Moamín fr. II, 84(5); "et dancili in morsi de carne" Moamín Ms. b, II, 51(5); "e dàgliela a mangiare in morselli di carne" Moamín Ms. c, II, 51(5); "et da ei in morsibus carniū" Moamín Ms. T (& B), II, 51(5); "et da eis in morsibus carniū" Moamín Ms. I (& A), II, 51(5). La momia és gairebé una constant dins del gènere per a tractar les ferides internes, el cascament i la cascadura, com ara a *Dancus rex* (Z¹) 21 i Adam des Aigles, 9(2).

Si les correspondències apuntades amb els Moamins són correctes, les equivalències de *cascadura* són: "de ferida o de apertamiento que les fizo mal" i "crebantadura" "Moamín cast." II, 51; "damase" Moamín fr. II, 84(4); "concussioni et constrictione et infirmitate che si chiama damusco" Moamín Ms. b, II, 51(4); "rrompimiento [n. 680: corrompimento *h*, corripimento *i*] o constriccione [n. 681: costrutione *h*, constrictione *i*] o malattia che fia chiamata damaschus [n. 682: damascus *h*]" Moamín Ms. c, II, 51(4); "collisio" Moamín Ms. T (& B), II, 51(4); [collisionis et constrictionis et infirmitatis que vocatur damuscus" Moamín Ms. I (& A), II, 51(4-5).

rachaba: correspon, probablement, a cast. "çabga almeric" "Moamín cast." II, 51, en un paràgraf (*ítem, encara... carn*) que sembla mancar a la resta de Moamins.

<12.> *A crabantament, ço és, caschadura*

Segon capítol per a la mateixa afecció, especificant-ne l'equivalència i, ara, la simptomatologia, en lloc de al capítol anterior, on hagués estat la seva ubicació lògica. Aquesta simptomatologia ens dirigeix cap a un estat morbós inespecífic resultant d'un traumatisme o bé lesió interna de l'ocell de caça.

Ofereix una gradació dels diferents remeis, passant al consecutiu quan l'anterior no ha obtingut l'efecte desitjat.

Primera indicació al tractat d'un quantitat determinada de past en terminologia falconera, mitja gorga.

Aplicació terapèutica de la sagnia de les ungles, amb una pauta de dos cops al dia (aproximadament cada 12 hores) durant 2-3 dies, és a dir, un total de 4 a 6 sagnies en un ocell ja debilitat per la possible lesió interna.

Primera aparició de l'error *acens* [ms. ancens] per 'eixens', segons la relació probable amb "assensio" "Moamín cast." II, 36. El traductor o el copista estableix una grafia inductora de confusió amb l'encens; el mateix error, amb mínimes diferències gràfiques, es produeix a P 60 i 64, prova de la dificultat del traductor o del copista amb aquest simple mèdic. A P 1, única recepta en llatí del tractat, recull forma *turis* [ms. curis] per a l'encens, i a P 53 trobem la forma 'encens', segons sembla utilitzada de manera adient.

El diamargariton correspon a l'ar. morisc *diyāmarqālīṭūm*, compost que incloïa perles, d'indicació cardíaca. Segons Laguna, fou inventat pels àrabs (p. 578), "ordenado por Avicena" (p. 3). La recepta del *Diamargariton calidum* es recull a Camp. 10, i la dels *Diamargariton simpl. i comp.* a Cast., 106 i 107.²¹⁹

Considero aquest capítol i l'anterior relacionats amb "Moamín cast." II, 51 [segons GLESSGEN (1996), el capítol II, 51 es correspon entre els Moamins llatins,

²¹⁹ GARCIA (1984c, p. 195 i n. 31).

italians i castellà, i amb el fr. II, 84, però només cast. sembla recollir-ho] i P 12 també, en menor grau, amb “Moamín cast.” II, 36.

<13.> *De mudar aucells*

Inici de les recomanacions relatives al període de la muda anual del plomatge de l'ocell de caça, totalment desvinculades de les patologies externes o associades al plomatge. La seva ubicació a continuació del cascament, estat morbós inespecífic degut a una possible lesió interna associada a un traumatisme, pot indicar una conceptualització de la muda com una afecció similar.

La data de l'entrada a la muda és deixada a criteri del falconer, tal com pertoca donades les diferències inherents a l'edat de l'ocell, al seu cicle reproductiu, a la seva alimentació, a la ubicació geogràfica (intensitat lumínica, fotoperíode, etc.) i a altres variables.

Les condicions per a l'entrada adient a la muda són les de coneixement falconer general, ja a l'edat mitjana:

- Un ocell amb bona condició corporal per a disposar de reserves per al recanvi correcte del plomatge (p.e. Adam des Aigles, 20.1).

- Porgat per a minimitzar la seva predisposició a patologies durant aquest període crític. A *porgar-lo deu hom deval e demont* es fa referència, amb ‘davall’, a una purga d'efectes associats a l'expulsió de l'esmiradura, i amb ‘damunt’, a una d'efectes associats a l'expulsió del curall o de la plomada. Aquesta expressió resulta similar a “purgato lo falcone, che non bucta né da alto né da basso” f. 31v del capítol primer del *Trattato della muta* d'Innico d'Avalos, f. 31rv [LUPIS (1965, p. 75)], essent la purga de l'ocell i la pebrada contra els polls ectoparàsits les indicacions dels capítols primer i segon d'aquest tractat d'Innico d'Avalos, f. 31rv [LUPIS (1965, pp. 75-76)].

- I sense polls ectoparàsits, a fi d'evitar el risc d'una proliferació massiva durant la muda que resultés en un possible plomatge nou imperfecte degut a la possible pèrdua de nutrients i a l'estrès provocat a l'ocell pels polls, i a l'afectació del fol·licle d'alguna de les plomes per autotraumatisme de l'ocell que conduís a una ploma deficient o a la pèrdua total d'aquella ploma de per vida. A més, si calgués actuar contra els polls durant la muda seria fàcil que algunes de les plomes en creixement resultessin afectades (capturar l'ocell en un període de poc maneig, abatre'l, embolicar-lo, etc.).

El resultat és un ocell de caça en òptimes condicions sanitàries i corporals per iniciar la muda.

Respecte al past, es recomana una sola ingesta al dia, probablement per a minimitzar el contacte humà amb l'ocell de caça, que sovint muda aïllat a la cambra del mateix nom per a reduir-li qualsevol mena d'estrès; a voluntat (*ad libitum*), conferint la disponibilitat de nutrients adient per al recanvi òptim del plomatge; la indicació temporal de “a mitja hora tèrcia” es correspon amb l'expulsió prèvia de la plomada de bon matí i de gran activitat de l'ocell salvatge a la cerca de preses.

La qüestió del bany de l'ocell de caça durant la muda degué ser controvertida entre els falconers d'èpoques pretèrites, segons la divergència d'opinions i la presa de posició de P al respecte: “segons que dien alguns, [...]; mes verament aquests erran fort”. Així, a diferència dels que aconsellen evitar el bany fins a la muda de les rêmiges primàries i de la majoria de les secundàries i des de llavors aplicar-hi una freqüència setmanal, P recomana no interrompre el bany a l'ocell, amb independència de la muda, resultant-ne una millora en la sanitat i en la nova ploma de l'ocell i una reducció de la durada de la muda; la indicació de P sol ser l'habitual, seguida també en època moderna. Tot i el criteri divergent durant el període de muda, semblen coincidir en la

periodicitat setmanal del bany de l'ocell de caça,²²⁰ però P deixa entreveure la possibilitat d'una freqüència major, opinió que reiterarà al cap. 15, f. 29v respecte a l'ocell ja mudat. Una explicació de la controvèrsia respecte al bany pot raure en la concepció de la muda com a afecció deguda a un desequilibri (discràsia) temporal de l'element aigua, la qualitat humitat (freda) i l'humor corporals flemma, aspecte al qual potser dedicaré un article futur en escapar als objectius del present treball.

La menció de la sorra gravillosa oferta a continuació apunta a dues finalitats de medicina preventiva: el bany de sorra, que algunes espècies d'ocells de caça, especialment les d'hàbitats àrids, semblen fins i tot preferir al d'aigua; i la ingesta de pedretes que facilitin la trituració mecànica del past al pedrer, indicada sobretot en ocells granívors, però adient també per als carnívors i, alhora, faciliten la formació del curall o de la plomada i, potser, l'expulsió de l'Ar. *raymağa*, Fr. *doublure*, *double de la mulette*, 'sorte de membrane qui se forme à l'intérieur du gésier par l'agglutination des viscosités stomacales sécrétées en trop grande abondance; cette pellicule adhère à l'épithélium, perturbant, ainsi, la digestion de l'oiseau. Celui-ci, dans la nature, procède d'instinct à un « décapage » périodique de son estomac par l'absortion de terre, de graviers et autres corps « récurants » qui lui font rendre, par le bec, cette membrane que l'on crut, autre fois, être l'épithélium lui-même; on pensait qu'il s'en formait un nouveau, après rejet de l'ancien. La fauconnerie médiévale d'Orient et d'Occident eut toujours grand soin de faire « rendre le double » aux oiseaux de vol captifs, deux ou trois fois l'any, en leur administrant des « cures » appropriées enveloppées dans de la filasse ; ce traitement rendait les oiseaux mieux portant et plus dociles, car il leur augmentait l'appétit et leur assurait une bonne assimilation du pât' (Viré, *Falconaria*, II, p. 45, cf. 44-46). Només he trobat una cita similar dins de la tradició d'arrel àrab, en concret "E si les estendieren por la muda del arena menuda e gela regaren a menudo cada día serles á muy bueno pora las manos" "Moamín cast." I, 12, p. 144, però tant la forma d'oferir la sorra a l'ocell com la finalitat em sembla diferent. Sí que esmenten la sorra i la grava altres tractats occidentals, com ara Adam des Aigles, 19(4) i, entre els catalans, V, 130.

A continuació s'exposa la necessitat d'una alimentació adient, minimitzant-hi els animals de pèl i basant-la idealment en el colom, una de les millors menges per a l'ocell de caça, sinó la millor, per la seva perfecta adequació a la fisiologia digestiva i al metabolisme general d'aquesta mena d'aus. Malgrat una certa similitud amb el "Moamín castellà" –"[E agora queremos dezir quáles çevos son buenos e convenientes quando están en las mudas]. Dezimos assí: que conviene que den a las aves mayores, assí como son los açores e los sagres e los falcones, palominos e tórtolas si non fallaren lo que dicho es que les den" "Moamín cast." I, 12, p. 145–, majors tornen a ser les coincidències amb d'Avalos: la indicació temporal podria coincidir amb l'apreciació d'Innico d'Avalos al seu tractat sobre la muda, on només canvia l'alimentació de l'inici de la muda a partir de la caiguda del quart coltell ["et quando lo quarto coltello serà buctato, allora una o due volte la settimana picçoncelli non troppo grandi, et qualche volta tortora giovane, che metta bona piuma vigorosa. [...] Cuori freschi de castrati [...] Castrato caldo, una volta la settimana" *Trattato della muta* d'Innico d'Avalos, ff. 33v-34v [LUPIS (1965, p. 77)]. Adam des Aigles, 19(5) coincideix en el canvi setmanal del past, on potser cal considerar implícites les opcions ofertes per P.

Altres recomanacions, certament demostrades segons P, són: la muda en perxa alta, sabedors de que l'alçada confereix sensació de seguretat a l'ocell de caça per

---

²²⁰ Per exemple, Adam des Aigles, 19(4) recomana també aquesta cadència setmanal del bany a l'ocell en muda.

facilitar-li la fugida o l'atac; i en lloc fosc, degut a que en la penombra l'ocell creu passar desapercebut, alhora que disminueixen els estímuls captats pel seu encèfal principalment òptic (la ventilació nocturna de la cambra permet respectar la foscor), en certa manera d'acord amb un mètode tradicional –és a dir, basat en el maneig– de la muda en gallines ponedores on les aus activen o acceleren la muda en ser-los retirades cert nombre d'hores la il·luminació i instaurar un fotoperíode decreixent. En el cas de les gallines ponedores s'intenta provocar un cert estrès que, acompanyat de la restricció alimentària i hídrica, deriva en la muda; en els ocells de caça considero també aquesta possibilitat, però em decanto per l'opció de que la intenció sigui que l'ocell es senti més segur, disminueixi el seu estrès i s'evitin debatudes que poden resultar en l'afectació d'una ploma en creixement.

La resta del paràgraf corresponen a indicacions relatives a un altre exemple de doctrina hipocraticogalènica aplicada a la medicina preventiva de l'ocell de caça: ventilar la muda durant la nit per a l'entrada d'aire fresc i evitar que l'ocell de caça adopti la postura de repòs en la qual recolza el pit a la superfície que li serveix de suport i recull les cames a sota del seu cos. Ambdues puntualitzacions intenten facilitar la pèrdua de calor de l'ocell de caça com a qualitat primària: la primera aplicant la teoria dels contraris mitjançant les condicions ambientals; la segona impeding l'establiment del mecanisme patològic que desemboca en patologies diverses –el calor no dissipat pel jaure s'acumula i, per les característiques pròpies dels diferents òrgans corporals, escalfa el fetge, conduint a efectes negatius a les mans de l'ocell de caça, sobretot a la inflamació podal, als porrets i a la gota–.

El mecanisme patològic apuntat és del tot lògic segons la teoria mèdica imperant a l'època: recordem que la placa incubatriu de tota au femella es localitza a la seva regió toracicoabdominal i el jaure impediria que l'aire fresc dissipés l'excés de calor acumulat per la complexió de l'ocell de caça, el període en què es troba, l'excel·lent alimentació d'aquest període i la manca de vol i de caça, repercutint de forma directa en el fetge com a òrgan diana d'aquesta qualitat primària (vegeu cap. 19, f. 31) i derivant-se cap a la zona corporal de major facilitat per a dissipar aquest excés de calor degut a la manca de plomes i a la major distància respecte a ell, les mans de l'ocell, però amb resultats i efectes en elles, visibles en la inflamació podal, els porrets i la gota. Al mateix temps, el fet d'evitar la postura de repòs abans indicada minimitza el risc d'una úlcera per contacte al/s pit/s de l'ocell i, en mantenir la mateixa postura que al puny del falconer, sembla resultar en un ocell de caça més familiar amb l'home. Com hem vist, per al falconer medieval, seguidor de la doctrina mèdica imperant a l'època i de la tradició del gènere, existeix una intervenció directa de la calor al mecanisme patogènic de les patologies podals; trobem un exemple de la qüestió on es declara de manera explícita aquest lligam a “Or entendez, vous seigneurs, savez vous que la maladie du podagre fait? Il rent trop grant chaleur au pié, car la maladie boute tant a mourir pour la grant chaleur qu'il a aux piez. Et pour ce fault il faire devant que l'oindre, pour estaindre la chaleur, ce qui suit [*ms. suist*] ... tant que la chaleur s'en ystra. Quant la chaleur sera passee, si le oingnez de l'oingnement que fous avez [*fait*] au premier” (ms. Facultat de Medicina, Montpellier, 459, s. XV), “Or entendez, vous seigneurs, savez vous que la maladie du podagre? Il rent trop grant chaleur au pié, car la maladie demeure a mourir pour la grant chaleur qu'il a aux piez. Et pour ce fault il faire devant que l'oindre, pour estaindre la chaleur, ... tant que la chaleur s'en ystra. Quant la chaleur sera passee, si le oingnez de l'oingnement que fous avez fait au premier” (Bibl. Arsenal, París, 3332, s. XV) (Adam des Aigles, 22.20-23 i 25-26); vegeu al respecte, dins dels tractats catalans, p.e. V 68.

Gràcies a aquest curt paràgraf, coneixem les recomanacions de P respecte a la muda com a espai físic: una cambra de dimensions no especificades, amb perxa alta i en penombra o fosc, provista de finestres per a la ventilació nocturna de la cambra.

·s *fer dels pits*: Dues accepcions possibles, bé úlcera per contacte a la regió pectoral –més probable– o bé problema respiratori de l’ocell de caça, raonable per la mateixa argumentació anterior.

Un cop l’ocell gaudeix d’una excel·lent condició corporal –requisit esmentat només per “Traitement de l’oiseau de vol pour activer la dépennaison et le sortir rapidement de la mue. [...] Si vous désirez obtenir de l’oiseau une rapide dépennaison et ne pas le laisser de longs jours à la mue et ce, sans lui faire encorir de préjudice, il vous faut, [à l’approche du moment de la chute des plumes (D)] vous occuper de le remonter au maximum. Cet état d’embonpoint obtenu,...” *Ġitrīf* 44(7) (cf. B 32)–, els acceleradors de la muda exposats per P són:

- Els ganglis limfàtics parotídi o retrofaringi extern i els subilíacs o, amb menor probabilitat, l’inguinal superficial, i la glàndula parotídi, tiroides o mandibular del moltó. Apunto coincidències amb la tradició lírica occitana: “Si vostre auctor tost per salió / volets muder que us sia bo, / la gargamela del moltó / prendets, e per aytal rayssó / que so sots l’aygue feye / ab I coltel picarets ben / e puy en la carn li’n metrets / que a menjar li’n donarets. / De III en III jorns assò farets; / ayxí tost muder lo veyrets” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 457- 460, amb possible confusió d’edició “salió” per “sahó”, a corregir per “rahó”; “De gargamelas de mouto / li datz soven a manjar pro” *Dels auzels cassadors*, vv. 1725-26. Amb la llatina: “Rubrica de volentibus ancipitrem mutare preter naturam et cito omnibus tenporibus. [...] Accipe de glandis castratinis que nascuntur iuxta collum et da sibi comedere quater vel quinquies in numero dispari, dando unam, tres, quinque, et sic deinceps.” *Tractatus de sperveris* 7(2), amb altres coincidències parcials dins del mateix capítol. Entre els manuscrits conservats de la versió d’al-Ḥaġġāġ ibn Ḥaytama de l’*al-Ġitrīf*, només D especifica el moltó com a proveïdor dels ganglis que formen la gorga recomanada i, junt amb la resta de manuscrits, que aquesta és l’única carn indicada a “Traitement de l’oiseau de vol pour activer la dépennaison et le sortir rapidement de la mue. [...] Cet état d’embonpoint obtenu, procurez-vous des ganglions (*ġudad*) situés dans le gosier [du mouton (D)], là où, avec les ovins, s’accomplit l’égorgement rituel, et paisez-en l’oiseau trois jours de suite, sans y ajouter d’autre chair; il se dépennera si bien qu’il deviendra (nu) comme [la paume de la main (D)]” *Ġitrīf* 44(7) (cf. B 32); les indicacions per a la carn halal han estat convenientment eliminades de la tradició cristiana inherent a P, on potser la nuesa de l’ocell (probable exageració) també fou censurada. Tanmateix, el *Ġitrīf* editat manca de la segona ubicació dels ganglis, ambdues presents al “Moamín cast.” I, 12; la resta de Moamins i Ghatrifs sembla seguir amb major fidelitat el *Ġitrīf* (engreix i ganglis del coll). P suposaria en aquest punt la fusió d’ambdues tradicions, potser arran d’un manuscrit del *Ġitrīf* no conservat o inèdit. No tota la tradició àrab s’acorda amb aquesta pràctica, almenys en esparvers i en astors, com ens recorda, “Ce qui est un poison pour l’Épervier, pendant la mue, c’est de lui donner de l’huile de carthame, de l’huile de noix ainsi que les ganglions (*ġudad*) qui se trouvent dans le cou du mouton, une fois égorgé ; on prélève ces ganglions, on les fait sécher et on les réduit en poudre que l’on ajoute au pât de l’Épervier. L’oiseau qui a avalé de cette poudre sort, effectivement, de mue, sommé au mieux, mais à la remise au vol, son maître a tout lieu de se repentir du remède !” [VIRÉ (1965b), pp. 134-35 (48-49)] i “Contregarde ton Autour en mue comme nous venons de le dire et laisse de côté ce que préconisent les traités pour paître l’oiseau à la muette, comme les ganglions du cou de mouton” [VIRÉ (1965b), p. 275 (67)].

- Les granotes vives, esmentades tant a “petites grenouilles (*difda*’, pl. *ḍafādi*’)” *Ġitrīf* 44(11) (cf. B 32) com als Moamins i Ghatrifs.

- Les habituals receptes amb:

▪ pólvora de llangardaix, que, segons la tradició àrab, sembla un error per pell o despulla de serp present al *Ġitrīf* i als Moamins –i a la tradició llatina de l’*Epistola*

35(4A/3'H)– o, difícilment, per un dels diversos insectes indicats als Moamins, malgrat la menció afegida de les sargantanes a “denles de la carne de [...] de las lagarteznas” *Tratado de Cetrería*, cap. 37 [FRADEJAS (1985)] i “denles de la carne de [...] las lagarteznas” “Moamín cast.” I, 12, i que part de la tradició llatina i en vernacla contempla [AG, p. 1483, l. 21-22; Adelard de Bath 24(8); *Tractatus de sperveriis* 7(5); Gil, (*De accipiter*, cap. 8.32), p. 216, l. 1-2 (f. 17v); *Dels auzels cassadors*, vv. 1531-42].

▪ coloms alimentats amb blat bullit amb serp, similar a *Dels auzels cassadors*, vv. 1447-72; Gil, (*De accipiter*, cap. 8.32), p. 214, l. 22-26 i 29 (f. 17v) [cf. les seves similituds amb *Ġitrīf* 44(5 i 11)]; AG, p. 1483, l. 11-17; *Modus*, ed. París, 1989, p. 124-25; *Azores* (=LM), f. 164v; *Cetrería* CXVI [116], f. 26; *Modo* 29, f. 73v; Tostado XXI; Gandolfo 150; *Agogo Mago* 114, p. 97.

Respecte als acceleradors de la muda, vegeu V, f. 86v. Aquests acceleradors són una mena de precursors dels moderns mètodes químics de muda en gallines ponedores, com ara les intoxicacions lleus provocades amb iode o òxid de zenc o la ja obsoleta incorporació de drogues (p.e. acetat de clormadinona o hormones com la progesterona) a la ració. La menció dels ocells joves sembla més adient com a variant adequada del past durant aquest període que inclosa com a accelerador, però si fossin molt petits i base de la dieta, aquesta podria resultar carencial i produir un estrès accelerador de la muda. Tanmateix, malgrat la relació d'acceleradors exposada, el mateix tractat ens recorda el risc d'interferir en el procés natural del recanvi de la ploma i que és referible respectar-lo, opinió confirmada per les cites de la tradició àrab al respecte: “Si vous avez le moyen de ne pas soumettre l'Autour à quantité de médecines desquelles on espère la rapidité de la dépennaison, faites-le, car l'oiseau ne jette pas ses plumes sans être pris d'une fatigue qui l'envahit tout entier ou d'une réaction contre la drogue que vous lui donnerez, et il est rare qu'il puisse surmonter une telle difficulté sans que cette drogue ne lui nuise et sans qu'il n'en contacte quelque mal entraînant une altération de son caractère et une diminution de ses capacités au vol à la proie” *Ġitrīf* 44(13) (cf. B 32); Moamín lat. i it. I, 9(19), p.e. “Abstinere poteris a medicinis, hoc erit melius, nam hujusmodi medicine contrarie sunt nature sue” ms. T (&B); “souffrés vos de ces mecines, qar ce sera tot li miauz, qar ce mecine sunt contraire a lor nature” Moamín fr. I, 49.16; “Mes gardez vos de donner tantes mecines a l'oisel, qar mout li est perils” Ghatrief fr. 37(5).

<14.> *De trer aucell de muda*

Assolit un creixement adient del nou plomatge, el past passa a ser la carn de pollastre (o de pollet), de menor qualitat nutritiva respecte al colom, durant prop d'un mes, de manera que es facilita el retorn progressiu de l'ocell de caça al pes adient per a tornar-lo a manejar en treure'l de la muda, dur-lo al puny sense menjar al pap (per facilitar que mengi i/o tiri del picador al puny del falconer i reforçar així l'anterior vincle amb ell i l'amansiment, sense riscos de patologies digestives) i deixar-lo a les fosques quan no sigui al seu puny, de manera que desitgi el contacte amb el falconer i romanguí tranquil quan no sigui al puny. Un cop seques les plomes del nou plomatge, l'obtenció del temple adient de l'ocell s'accelera amb bones gorges de carns de menor valor nutritiu segons la fisiologia digestiva i el metabolisme general de l'ocell de caça, especialment en ser immerses en aigua, aconseguint la sacietat de l'ocell per volum ingerit i un baix rendiment energètic del procés digestiu i, alhora, l'eliminació del sagí i de l'excés de pes.

<15.> *De bexar aucell*

La situació d'aquest capítol a continuació del dedicat a la muda a P ens el relaciona amb *Ġiṭrīf* 46 (cf. B 34); “Moamín cast.” I, 12; Moamín fr. I, 50; Moamins llats. its. I, 10(2); Ghatrif fr. 39, p. 285; i Ghatrif it. 35, fol. 19r, els quals disposen d'una rúbrica similar.

Vegeu la similitud de les indicacions contingudes a P respecte a aquesta delicada etapa (i el potencial mecanisme patològic inherent a “rompre el sagí” a l'ocell) al *Trattato de la preservazione da cancer* d'Innico d'Avalos, cap. 24, f. 19v i ss. [LUPIS (1965), p. 69 i ss.]. Compareu també amb Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, I.29 i III.58.

La disminució d'un excés de pes de l'ocell de caça s'aconsegueix amb la reducció del valor nutritiu de la dieta oferta, mitjançant la minva en la quantitat i/o en la qualitat –ja inherent a aquella mena de vianda i/o banyant-la– de menjar, essent preferible l'administració d'un curall –de ploma o de cotó segons P i un màxim de tres vegades per setmana– a un dejuni absolut, sense oblidar que la ingesta del curall pot solapar-se amb la d'una carn sense ploma, pèl i poc teixit ossi per a facilitar la formació de la plumada. El sucre sol ser utilitzat com a laxant de l'ocell de caça, probablement associat a una incapacitat metabòlica per a absorbir-lo i a la capacitat osmòtica de la seva presència al tracte digestiu de l'ocell. Trobem la referència al pulmó de moltó banyat a *Ġiṭrīf* 46 (cf. B 34), “Moamín cast.” I, 12, Moamín fr. I, 50, Moamins llats. i its. I, 10(2), Ghatrif fr. 39, p. 285 i Ghatrif it. 35, fol. 19r; una referència al sucre, però, només sembla esmentada a “Moamín cast.” I, 12.

Després del paràgraf inicial de contingut especificat a la rúbrica, P segueix amb un conjunt de recomanacions generals relatives al maneig falconer de l'ocell de caça:

- Amb l'ocell ja al pes de vol adient, s'inicia el seu vol fent-lo venir a distàncies progressives, bé al lloure, bé al puny, segons pertoqui al llinatge d'ocell de caça en concret –classificació que repetirà a final del foli– i, modernament, a les preferències del falconer, amb l'objectiu de millorar la seva capacitat cardiorespiratòria, és a dir, la seva condició física; al mateix temps, la despesa energètica derivada del vol facilita el control del pes de l'ocell de caça. Durant aquest període de musculació progressiva de l'ocell cal ser conscient de les seves limitacions i respectar-les, com ara evitar-li el contraproductiu patiment derivat d'una elevada temperatura ambiental; de fet, en aquesta situació el fred torna a ser un aliat del falconer per al maneig del seu ocell de caça. L'elevada freqüència del bany va en el mateix sentit. Dins de la tradició àrab, només *Ġiṭrīf* recull aquestes indicacions, amb expressions properes a les de P a “Comment abaisser l'oiseau de vol au sortir de la mue. [Les Persans (H); Al-Ġiṭrīf et Adham (D)] ont dit: Quand vous avez sorti l'oiseau de vol de la mue, si vous voulez l'abaisser et lui ôter de sa graisse pour le rendre plus soumis s'il se fait indocile, il vous faut le faire bien doucement pour le remettre ou réclame sans lui causer du choc” *Ġiṭrīf* 46 (cf. B 34).

- Conscient del risc associat a un maneig descurat durant la sortida de la muda de l'ocell per a la seva salut, P ens alerta d'un retorn massa ràpid de l'ocell al seu pes de vol i de caça. Així, amb la intenció d'evitar-ho, P estableix la periodicitat de les carns de baix valor nutritiu amb les d'elevada qualitat.

- Un nou exemple del repartiment implícit dels ocells de caça entre aquells que volen al puny i aquells que ho fan al lloure, sense indicació dels llinatges de cada tipus, precedeix a la necessitat d'un bon past lligat al lloure o subjectat amb el puny per a condicionar l'ocell de forma correcta i ràpida.

- La pràctica habitual de l'ús del picador serveix a dues finalitats segons P: estimular el contacte de l'ocell amb el falconer i el seu condicionament vers ell, i prevenir l'aigua del cap, expulsada per l'esforç i el treball de l'ocell en tirar del picador.

- La presència de gorga al pap desaconsella el vol de l'ocell i que plomi, a fi d'evitar retencions de pap amb la barreja de dos curalls o pasts diferents, però si l'ocell no és capaç de transitar el past, recomana que tiri del picador durant breus períodes.

- El portar de l'ocell de caça al puny i el control dels seus moviments i/o el reposicionament correctes per part del caçador, tan sovint oblidats, mal apresos o descurats per alguns falconers, són motiu d'una indicació específica a P quan emfatitza la seva necessitat ineludible, ressaltant els efectes negatius sobre la salut de l'ocell en cas de negligència en aquest aspecte, sobretot quan l'ocell disposa d'un sistema musculoesquelètic feble, concretament, quan acaba de sortir de la muda o si és poll, en especial si aquest és nienc, donada la pitjor alimentació que rep del caçador respecte a la que rep dels progenitors a la natura i a la manca de vol abans de la seva captura. Tant l'exercici físic, inherent a l'estat salvatge de l'ocell de caça, com la dieta adient, idealment basada en les preses naturals de cada espècie d'ocell de caça acabades de capturar per a evitar qualsevol pèrdua nutritiva, i l'ambient adequat, com ara la radiació solar adient per a la fixació del calci, condueix a un sistema musculoesquelètic òptim, capaç de suportar debatudes, sovint provocades per un portar incorrecte i/o un desconeixement del maneig de l'ocell de caça al puny per part del caçador. Sobre la importància de portar correctament l'ocell de caça al puny, tant a peu com a cavall, d'aprenentatge directe entre els falconers i indispensable per a la comoditat de l'ocell i del falconer i evitar debatudes, lesions i despesa energètica innecessària a l'ocell de caça, vegeu el llibre segon del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen; al tractat de falconeria més antic conegut és ben palès que "Le souverain exigera encore des oiseleurs [...], car leur mort est due, la plupart du temps, [...], à une mauvaise connaissance de la façon dont on les rétablit sur le poing, quand ils sautent hors du gant de leur porteur" *Gitrif* 33(2), tradició seguida per alguns dels Moamins; "quando avis saliet de manu sciat falconarius reducere ipsam ad manum suaviter et artificialiter" Moamín lat. I, 6(26); "E qant li oissel se debait et sail jos de la main dou fauconier, si le doit savoir [metre] sus sainemant" Moamín fr. I, 31(4); també recollit a Moamín it. I, 6(26).

- D'aparició única a P i absent a la resta de tractats de falconeria en català a què he tingut accés, la forma "nisayt" "podria tenir relació amb alguna variant de la francesa *niais* i, sobretot, amb les occitanes *niaic*, ["*Niaicx es sel c'om a noirit / des c'om lo pres del ni petit*"], *nizaic*, *nizaich* (*Dels auzels cassadors*, vv. 299, 303-04). Cap la possibilitat de que aquesta forma sigui un indicatiu d'una traducció catalana (fins i tot, occitana) força més reculada que la conservada en còpia a P, qui sap si el seu antígraf..

Conscient de la diferenciació entre el contingut d'aquest capítol 15 i els que segueixen –però no amb els que el precedien–, P estableix una frase final de clara delimitació temàtica implícita: "Les altres coses pertenenens a·queste matèrie és desots".

<16.> *D'engenramens de vèrmens*

Primer capítol del conjunt dedicat a l'endoparasitació; el proper serà el 40.

Nou exemple de doctrina mèdica hipocraticogalènica, ara especificant l'acord mèdic general respecte a la formació d'endoparàsits, atribuïts a la flema –humor corporal al què corresponen la fredor i la humitat com a qualitats– de les carns crues ingerides, especialment si són banyades i no escorregudes. El mecanisme recollit a P segueix de forma fidel la doctrina mèdica esmentada: la presència d'aquests

endoparàsits seria fisiològica a l'ocell de caça degut a la seva alimentació, i la seva transmissió –generació per a ser més propis a l'època– o infestació es produiria mitjançant la carn crua del past, freda i humida, és a dir, abundant en flema o fleumàtica segons la teoria humoral, accentuada si acumula aigua (element primari) per una immersió intencionada del falconer. De fet, la doctrina mèdica moderna considera que la infestació per aquesta mena d'endoparàsits existeix a l'ocell de manera subclínica fins que, degut a qualsevol afebliment del sistema immunitari, com ara l'estrès associat a una dieta (les carns banyades per abaixar l'ocell), provoquen una sobreinfestació i un curs clínic. L'especificació de la sortida de la muda és adient ja que l'ocell disposa en aquell moment d'una condició corporal alta i, en principi, hauria de poder controlar la proliferació dels endoparàsits amb major facilitat que quan s'allunyi d'aquell moment.

<17.> *De porgar aucells*

Nou capítol sobre la porga dels ocells de caça, tema dels capítols 7 i 8. Dedicat a una porga provada segons P, però que consta d'una polla ofegada *ad libitum* sense plomar, sense efecte segons el criteri modern sobre el tracte digestiu de l'ocell de caça, tret de la formació d'una bona plomada; l'única explicació que hi trobo és una omisió o un possible rerafons màgic. Tanmateix, al *De la condició natural y de la fermosura del azor y esparver*, f. 100, es recomana una bona gorga de pollet ofegat per a abaixar (el pes de) l'esparver, i al *Llibre d'animals de caçar* (ms. V), f. 13, donar-li habitualment o com una gorga per ser bona vianda i laxativa. Potser la sacietat deguda al volum ingerit (part d'ell sense cap aport energètic, en ser aigua, que probablement serà expulsada amb la femta) comporta un cert catabolisme tissular, la pèrdua de pes i la fluïdificació de l'esmiradura.

<18.> *De colp d'uyll*

La referència a la sang de les plomes de colom novell per al traumatisme ocular apareix a tots els Moamins III, 1(10), junt amb altres ingredients, però a Demetrios Pepagomenos, *De re Accipitraria*, cap. 47, p. 41 (ed. Rigault), com a ingredient exclusiu, de manera que la primera indicació del tractament s'avé de forma directa amb el tractat grec del segle XV que beu en fonts redactades, com a mínim, al llarg de set segles. Tanmateix, *Ġitrīf* 54(2) (cf. B 41) conté també la referència al vi (vell, però, no blanc) per a una afecció ocular [lésion oculaire (*turfā*)] que podria equiparar-s'hi a continuació d'una referència amb sang d'un ocell no identificat, tradició parcialment mantinguda pels Moamins lats. i its. III, 4(4) i Moamín fr. III, 4(2). Només “Moamín cast.” III, 1 sembla contenir la menció de la femta de llangardaix per a una patologia ocular. La fusió de diferents fonts d'origen àrab sembla, doncs, palesa en aquest capítol de P.

La femta de llangardaix també és utilitzada per a una afecció ocular a GILI, p. 67, f.19r,1-2, 19v,1.

L'administració en col·liri dels diferents productes terapèutics cerca l'arribada del màxim d'aquest producte al seu lloc d'acció. Una via oral, d'absorció digestiva – com ara al capítol 24–, esdevé sovint inadequada per a una patologia ocular.

<19.> *De malaltie de frador*

Primer dels dos capítols associats a qualitats contraposades de la teoria humoral. En aquest s'aplica la teoria dels contraris per a restablir l'equilibri (eucràsia) en escala

creixent de complexitat en cas d'inefectivitat del tractament –en cap moment es descriu una simultaneïtat d'aquests possibles tractaments–, començant la calor de les brases, sense fum per a evitar patologies (vegeu P 32), per passar a la ingesta i l'aplicació tòpica d'un oli i finalitzar amb el mateix oli en clisteri i l'alimentació amb colom, especialment el seu fetge, òrgan de predomini del calor (vegeu P 13, f. 28v) en una au, el colom, ja considerada calenta (vegeu Dancus/Z¹, 17b). De fet, a la menció del fetge en aquest capítol de P podria haver-se produït una interpretació d'un copista o traductor coneixedor de la prioritització dels òrgans corporals en relació a la calor, obviant el que segueix als tractats d'origen àrab [p.e. “en lui offrant d'abord le foie, le cœur, les poumons et ce que vous pourrez recueillir de sang” *Ġiṭrīf* 60(2)].

Indico algunes de les correspondències amb *Ġiṭrīf* amb l'objectiu de demostrar el seu ús com a font de P en aquest capítol, sense intermediació dels Moamins:

- *malaut de fredor*: “[pris de froid et de transissement (*kuzāz*) (D)]” *Ġiṭrīf* 60(2) (cf. B 43); “enfermité q̄i est en la lange ebreē zug, ce est a dire autant en la nostre comme pasme” Moamín fr. II, 29(1); “oripilatione et spasmo” Moamín Ms. b, II, 13(1); “spasimo (n. 7: spasmo *h*)” Moamín Ms. c, II, 13(1); “infirmittatis que dicitur oripilatio et spasmus” Moamín Ms. T (& B), II, 13(1); “infirmittatis que vocatur çug [n. 136: zuc] idest pasmus [n. 137: spasmus]” Moamín Ms. I (& A), II, 13(1).

- *brases menys de fum*: “braises d'un brasero ne dégageant pas de fumée” *Ġiṭrīf* 60(2) (cf. B 43); “feu de charbons q̄i ne facent point de fumee” Moamín fr. II, 29; “fuoco de carboni sença fumo” Moamín Ms. b, II, 13; “fuocho di carne sança fummo [n. 224: di carne (*statt*: carbone) senza fume *h*, dove no sia fumo e pascilo di carne *i*]” Moamín Ms. c, II, 13; “ignem carbonum sine fumo” Moamín Ms. T (& B), II, 13; “ignem carbonis sine fumo” Moamín Ms. I (& A), II, 13.

- *oli trucellí*: “huile de ben (*bān*) pure” *Ġiṭrīf* 60(2) (cf. B 43); “been pur” Moamín fr. II, 29; “been puro” Moamín Ms. b, II, 13; “been [n. 225: bean *h*]” Moamín Ms. c, II, 13(4-7); “bet [n. 55: bee *B*] puro” Moamín Ms. T (& B), II, 13; “been puro” Moamín Ms. I (& A), II, 13.

Aquest capítol sembla no tenir equivalència al “Moamín cast.”, però algunes coincidències parcials poden entreveure's a altres capítols d'aquest i dels altres Moamins (vegeu notes complementàries).

<20.> *De maleutie de calor*

Segon dels dos capítols associats a qualitats contraposades de la teoria humoral. També s'hi aplica la teoria dels contraris per a restablir l'equilibri (eucràsia), però ara sense una escala creixent de complexitat en cas d'inefectivitat del tractament i podem pensar en una possible simultaneïtat de tractaments (condicions ambientals, ingesta de productes terapèutics i aplicació tòpica d'un altre). La raó és la simplificació aplicada a P, amb la pèrdua dels connectors temporals i de raonaments interns que es troben a *Ġiṭrīf* 127.

Respecte a aquesta malaltia, semblen existir dues tradicions divergents, la llatina, seguida en el cas català per F, II.11., cap. LI, i l'àrab (malgrat les traduccions llatines i en vernacla del Moamín), seguida en el cas català per P 20. La llatina podria haver sorgit de forma independent, però no es pot descartar una possible corrupció a partir de la tradició àrab. Tanmateix, un possible punt de trobada, on també es raona el mecanisme patològic i la cura, podria ser “Accidit accipitri, ut calefiat ultra naturam & complexionem suam in tantum quandoque ut febricitet, & tunc erit tactu calidus, & uidebitur tristis: quod quandoque nuenit ex solis spiritibus inflamantis ex nimio labore, & quandoque ex humoribus putrefactis in aliqua parte corporis eius. Et tunc si macer

est, parum & sæpe cibetur ex carnibus pullorum & paruarum auium, à passeribus tamen tunc abstinere melius est, quia multum calide complexionis existunt. Et dictae carnes dentur sibi in rebus naturaliter frigidis, inuolutæ in seminibus cucurbitarum & cucumerum tritis, aut mucilagine psyllij & similium, uel paulisper coquantur in syrupo uiolato & similis, & sibi dentur, & ponatur in loco frigido & obscuro super pertica pannis lineis inuoluta, in succis frigidis plerunque infusis” Pietro de Crescenzi, X, 6.

En aquest capítol, el sirocco (Ar. *samūm*, pl. *samāyim*, ‘simoun, sirocco, vent brûlant du désert’ *Ġiṭrīf* 127, p. 206), vent inexistent a Europa, ha estat eliminat com a causa de la malaltia a la tradició llatina.

Algunes de les correspondències amb *Ġiṭrīf* –especialment del ms. D– suggereixen el seu ús com a font de P en aquest capítol, amb o sense intermediació dels Moamins (amb excepció del castellà, més llunyà en aquest capítol):

- *malautie de calor*: “affecté par la chaleur torride et le sirocco (*samūm*)” *Ġiṭrīf* 127(1) (cf. B 72v); “calentura” “Moamín cast.” II, 39; “enfermité de la fevre et dou cholor de li” Moamín fr. II, 64(1); “caliditate” Moamín Ms. b, II, 39(1); “febbre e chaldeçça” Moamín Ms. c, II, 39(1); “caliditatis” Moamín Ms. T (& B), II, 39(1); “februm” Moamín Ms. I, II, 39(1).

- *metets-lo en fredor en loch de fret*: “[de mettre celui-ci en un endroit frais (D)]” *Ġiṭrīf* 127(3) (cf. B 72v); “mete l’oisele en un leu froit” Moamín fr. II, 64(5); “poni lo ucello in luoco frido” Moamín Ms. b, II, 39(7); “la mecta in luogho freddo” Moamín Ms. c, II, 39(7); “ponat avem in locum frigido” Moamín Ms. T (& B), II, 39(7); “ponat hunc in loco frigido” Moamín Ms. I, II, 39(7).

- *aygue frede*: “d’eau [froide et (D)] très pure” *Ġiṭrīf* 127(3) (cf. B 72v); “eve froide bele et clere” Moamín fr. II, 64; “acqua chiara” Moamín Ms. b i c, II, 39; “agua clara” Moamín Ms. T (& B) & I, II, 39.

- *cànfer*: “canser” P, potser influenciat per les patologies amb aquest nom; “camphre (*kāfūr*)” *Ġiṭrīf* 127(3) (cf. B 72v); “camfore” Moamín fr. II, 64(5); “camphora” Moamín Ms. b, II, 39(7); “canfora” Moamín Ms. c, II, 39(7); “canfora” Moamín Ms. T (& B), II, 39(7); “camphora” Moamín Ms. I, II, 39(7); “Cànfera: càmfora (M. Polo)” (DCVB). Aquest és un dels ingredients de l’Ar. *barūd*, «*rafraîchissant*», pilules, composées de graines pilées de cucurbitacés mêlées à de la terre sigillée, du kaolin et du camphre, que l’on faisait avaler à l’oiseau de vol, au cours des sorties par temps chaud. Cette cure devait le rafraîchir et lui éviter les insolations et les coups de sang. On liait ces ingrédients avec la gelée de coing’ (Viré, *Falconaria*, p. 279 [7]), traslladat de la falconeria àrab a la catalana amb una indicació molt similar, si no la mateixa, en passar d’una pràctica de medicina preventiva a un tractament simptomàtic. Segons *Le Traité de l’Art de Volerie (Kitāb al-Bayzara) rédigé vers 385/995 par le Grand-Fauconnier du calife fāṭimide al-Azīz bi-llāh*, “Tu ne dois, en outre, jamais te démunir du «*sédatif*» (*barūd*) dont voici la composition: Prendre I dirhem de tabaschir (*tabāšīr*), I dirhem de graines de courgette (*qitā’*), I dirhem de graines de concombre (*hayār*), I dirhem de graines de potiron (*qar’*), I dirhem de pétales de rose séchée (*ward yābis*), I dirhem de terre sigillée (*tīn rūmī*), I *dāniq* de camphre (*kāfūr*), décotiquer ce qui convient de l’être, piler très fin, tamiser au linge de soie, réduire des coings en gelée, malaxer poudre et gelée et mettre cette pâte en petites mèches roulées entre les doigts. En été, aie toujours de cette pâte avec toi, au cours de tes déplacements, et si tu crains pour ton oiseau le coup de sang, fais-lui en absorber une demi-mèche” VIRÉ (1965b, p. 133) (47).

- *aygue-ros ab un poch de sucre blanch*: “eau de rose (*mā’ ward*) [qu’il aura adoucie au sucre blanc (D, F)]” *Ġiṭrīf* 127 (cf. B 72v); “eve rosee en qoi ait esté fonduz sucre” Moamín fr. II, 64; “acqua rosata, inela quale infundi çuccaro” Moamín Ms. b, II,

39; “acqua rosa e fonduto [n. 567: dove sia/fia infonduto *h/i*] çucharò” Moamín Ms. c, II, 39; “aqua rosata in qua infundatur zucorum” Moamín Ms. T (& B), II, 39; “aquar rosarum ubi infunditur çucarum” Moamín Ms. I, II, 39. El tipus de sucre, blanc, només és consignat a P i *Ġiṭrīf*.

- *gitats un poch d'oli violat mesclat ab aygue-ros sobre-l cap*: “lui en fera goutter sur le crâne et dans les narines avec un peu d'huile de violettes battue dans l'eau froide” *Ġiṭrīf* 127 (cf. B 72v); “l'en goter sor suen chief, et en ses nares face goter auquant d'oile viole mellé o eve froide” Moamín fr. II, 64; “instilla sopra la capo de lo ucello, et inelo naso uno poco de ole[o] violato misto cum acqua fredda” Moamín Ms. b, II, 39; “versagli sul capo. E nelle nariglie gli distilla um poco d'olio violato mischiato con acqua chiara fredda” Moamín Ms. c, II, 39; “instilla super caput eius et in naribus suis aliquantulum de oleo violato [n. 124: violaceo *B*] mixto cum aqua frigida” Moamín Ms. T (& B), II, 39; “distilla super caput ejus et in naribus suis aliquantulum de oleo violis mixto cum aqua frigida” Moamín Ms. I, II, 39. *Ġiṭrīf* podria haver originat dues línies d'interpretació seguint cadascuna de les dues aigües que anomena, l'aigua-ros a P, i la de l'aigua freda als Moamins.

<21.> *De hofeguament*

Després del lògic dejuni (repòs digestiu) contra la indigestió, s'administren diferents productes terapèutics.

ofeguament e per posterma que age al ventre: “de l'Autour pris d'indigestion (*bašam*) et de nausées (*tuham*)” *Ġiṭrīf* 130(1) (cf. B 73v); “Moamín cast.” molt allunyat; “enfermité q̄i vient par male digestion” Moamín fr. II, 80(1); “indigestione” Moamín Ms. b, II, 48(1); “indigestion cioè non esmaltire” Moamín Ms. c, II, 48(1); “indigestionis” Moamín Ms. T (& B), I (& A), II, 48(1).

Tant les equivalències com el dejuni inicial suggereixen la sospita d'una confusió entre la disnea antiàlgida, signe del dolor causat per una forta indigestió, i l'ofegament pròpiament dit ('enfogament' segons P 29).

Les correspondències d'aquest capítol són *Ġiṭrīf* 130(3-5, 7) (cf. B 73v) i, en menor grau, Moamín fr. II, 80(1), 81(2, 4-5, 9); Moamins lats. i its. II, 48(1, 5, 7-8, 10); “Moamín cast.” molt allunyat. Aporto com exemple *le carn sie de pol e ben axugada en un drap e sie ben premuda*: “de la chair de poulet desséchée” *Ġiṭrīf* 130 (cf. B 73v); “char d'une geline” Moamín fr. II, 81; manca Moamín Ms. b, II, 48(7-8, 10); “carne di pollo” Moamín Ms. c, II, 48; “carne pulli” Moamín Ms. I (& A), II, 48.

<22.> *De gitar la gorgua*

Novament un problema digestiu –tornar el past per la boca, no transitar-lo normalment– inicia el tractament amb el dejuni, abans d'administrar els productes terapèutics. La diferent consideració de les carns segons les seves propietats s'evidencia al canvi de tipus de carn rentada administrada a diferents dies del tractament.

A banda de la similitud de la indicació sobre la carn de vaca banyada a *Alexander* 4 (Cy. 10, p. 49) i *Dels auzels cassadors*, vv. 2135-40, el capítol en general es correspon amb R² (còpia s. XV ex.), 15, f. 25rv dins de la tradició catalana i amb *Ġiṭrīf* 131(2, 4) (cf. B 74) dins de l'àrab, on segueix una versió propera a F [manuscrit Berlín, Ahlwardt 6199 (2), 67 p., còpia de 1434, de la versió d'al-Ḥağğāğ del tractat d'al-Ġiṭrīf; al ms D. manca aquest capítol]; cf. Ghatrif fr. 34 i it. 30; amb menor relació, i corresponent a *Ġiṭrīf* 130, tenim “Moamín cast.” I, 11, p. 95-96, o bé (a continuació de

recepta anterior o solapada a it.-llat.-fr., que no localitzo a cast., però no tan semblant com l'anterior del cast.) Moamín lats. i its. II, 48(8-10) i el seu equivalent a Moamín fr.

La recepta conservada R² 15 és una simplificació de P 22 i denota una possible seva transmissió a partir de P o del seu antecedent; destacar, per exemple, la semblança entre la forma *cleda* (P) i *gleda* (R², 15, f. 25), mentre les correspondències de la resta de tractats on he aconseguit localitzar-la són força més llunyanes: “un peu d'argile calcinée de l'âtre ou du pain grillé en miettes” *Ġitrīf* 131(2) (cf. B 74); “terre dou fornell ou dou foolair” *Ghatrif* fr. 34(4); “tera de fornello overo de fugularo” *Ghatrif* it. 30; amb menor relació, i corresponent a *Ġitrīf* 130, o bé (a continuació de recepta anterior o solapada a it.-llat.-fr., que no localitzo a cast., però no tan semblant com la anterior del cast.) “nigredinem que est subtus infundo olle” Moamín, Ms. T, II, 48(8), amb els seus equivalents a Moamín its. i fr.

Ġitrīf atribueix aquesta recepta als perses, establint també la pauta correcta i els raonaments que aclareixen la simplificació conservada a P, mancada d'alguns dels connectors lògics i temporals adients.

<23.> *Per ffleuma de ventreyll*

La correspondència de l'afecció “fleuma de ventreyll e de humors viscoses” és “pour faire rendre l'Autour quand il a trop d'humidité interne [et que l'on veut lui faire rejeter beaucoup de pituite et de bile (E)]” *Ġitrīf* 133 (cf. B 75rv); “de la fleume et de la colere par vomir” *Gatrif* fr. 35(1); amb menor relació, “enfermedades que les acaçe[n] de parte de flema” “Moamín cast.” II, 3; “fleume engeindree en lor cors” Moamín fr. II, 3; “fleuma generata inele corpi de li ucelli” Moamín Ms. b, II, 3; “la flemma” Moamín Ms. c, II, 3; “quando eitiunt carnes propter flegma” Moamín Ms. T (& B), II, 3; “fleumatis generati in corporibus suis” Moamín Ms. I (& A) II, 3.

Destaco la dosificació del simple mèdic vegetal segons el pes del malalt, en relació directa amb l'edat (gran astor mudat o sor) i el sexe (tersol, és a dir, mascle, per contraposició a astor, que de manera implícita es refereix al prim, és a dir, femella), de la mateixa espècie d'ocell de caça, concretament l'astor, favorit de la tradició àrab més reculada. Podem fer-nos una imatge mental de la diferència relativa de pesos considerant les dosis respectives indicades, del tot adients per als pesos reals d'aquests ocells.

En aquesta dosificació cap la possibilitat de que els grans corresponguin a la unitat de pes del mateix nom, tal com sembla indicar *Ġitrīf*, detall d'interpretació dubtosa a P. Cap dels conjunts de dosificacions estipulades als diferents tractats corresponen exactament amb les indicades a P –excepte si .VI. ha estat corregit a .V. amb posterioritat a la còpia, ja que s'hi aprecia una taca de tinta sobre l'I i podria implicar una lectura amb esperit crític i una autoritat suficient per a l'esmena malgrat que sigui lògica i, potser, la circulació de la font–, així, .VII. *grans de cabaràs a gran stor mudat, e a sor* .VI. *grans, e a terçoll tres grans*: “le poids de sept grains et demi de staphisaigre, dose pour traitement de la forme d'Autour de la plus grosse taille; ce sera cinq grains pour celle de moyenne taille et trois et demi pour celle de la taille du tiercelet” *Ġitrīf* 133 (cf. B 75rv); “de cele semence qi est appellee staphisagrie monterre vii grans, se ce est de greignors oisseax, mes se ce est por oisel de dimie maniere, prenez en seulement cinc, et se ce [est] por menor oisel, prenez en trois tant seulement” *Gatrif* fr. 35(1); “del habarraz .vii. granos pora las aves mayores, e .v. a las medianas, e tres a las menores” “Moamín cast.” II, 3(26); “de stafisagrie set grans por les greignors oissieax, et por ceax qi sont de dimie gise cinc, et après por les menors trois” Moamín fr. II, 3(26); “stafisagria grani .vij. a li magiori ucelli, a li mecçani

cinque, a li minore tre” Moamín Ms. b, II, 3(26); “.vij. grane [n. 94: dramme *h*] di stafizacha [n. 95: stafizaca *h*, trasfizaga *i*] per gli maggiori uccelli, e per gli meççani .v.; e per gli minori .3.” Moamín Ms. c, II, 3(26); “stahisagrie [n. 19: staphisagrie B] grana .vii. majoribus avibus, .v. minoribus avibus .iii.” Moamín Ms. T (& B), II, 3(26); “stafisagrie grana .vii. majoribus avibus, mediis quinque, minoribus tria” Moamín Ms. I (& A) II, 3(26).

L’ús de l’estafisàgria contra la fleuma és habitual dins del gènere, i el mateix P torna a utilitzar-la al capítol 66.

Amb la precisió del color negre de la gallina, que es repetirà a altres capítols de P (p.e. 37), apunto dues hipòtesis: la relació entre el color de l’au i la seva complexió i, per tant, les propietats de la seva carn, segons la teoria humoral i la doctrina mèdica hipocraticogalènica, o bé un rerafons màgic o supersticiós. Tant és així que P és l’únic tractat de falconeria en català a què he tingut accés on es precisa el color de la gallina. Part de l’explicació pot raure a “E la carne de las gallinas que son duendas, mayormient las que son negras, alímpiales la flema que se les faze en los cuerpos e tiéneles pro al tremor que les conteçe del dolor de las cabeças e al mal que es dicho en arávigo roge, e es tremor, e a la costribación” “Moamín cast.” I, 7, p. 53. El poll gras i la gallina negra del final de la recepta semblen haver-se perdut a les correspondències apuntades dels diferents Moamins.

Segona de les receptes recollida a P que *Ġitrīf* atribueix als perses; manca al ms. D.

<24.> *Quant clucha lus hulls*

Aquesta recepta apareix a *Ġitrīf* 125, a continuació del 124 –que correspon a P 25– i abans *Ġitrīf* 126, dedicat a un tipus de llagrima, i 127, sobre la malaltia de calor (P 20). Per tant, malgrat el relatiu desordre de *Ġitrīf*, la transmissió del seus coneixements sembla haver-se realitzat en petits blocs temàtics.

Tret d’una causa primària aliena al globus ocular, una teràpia d’administració oral i absorció digestiva tindria un eficàcia mínima sobre els ulls. La raó d’aquesta confusió rau a la transmissió del signe de la malaltia deslligat de la base teòrica d’aquest aclucament ocular, conservada a l’origen conegut d’aquesta recepta [“Traitement de l’oiseau de vol atteint d’un coup de froid dans le corps. Le symptôme en est de voir l’oiseau fermer souvent les yeux sans qu’il n’en coule de sérosité. Quand vous aurez constaté le fait, sachez que le froid l’a saisi dans le corps” *Ġitrīf* 125 (cf. B 72)] i obviada a P i a tots els Moamins [“De la cure dou palperier sovant. Qant ce devint qe l’oissels palpericçe sovant” Moamín fr. II, 20(1-2); “Et quando spespe fiatae spalpebricaranno” Moamín Ms. b, II, 9(5); “Et se gli ochi suo li si muovano et palpebreiççano ispesso” Moamín Ms. c, II, 9(5); “Et quando frequenter palpetrabunt” Moamín Ms. T (& B), 9(5); “Et quando frequenter palpebricabunt” Moamín Ms. I (& A), II, 9(5)], a excepció del “Moamín cast.”, on s’esmenta de manera indirecta i, probablement, errònia, en considerar “reumadizmo del fastío” en lloc d’atribuir-lo a la humitat o, encara millor, al fred (“ÉST es el noveno capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del remadizmo que se les faze del fastío e por comer las carnes malas que non son frescas. [...] E quando cerraren los ojos mucho” “Moamín cast.” II, 9). De fet, la tradició àrab estableix dues instil·lacions nasals i una administració de producte terapèutic via oral, confoses a P, on només sembla conservar-se la via oral, a més d’haver-se perdut la sal amoníac present a la tradició àrab. Per a la correcta interpretació de la recepta, vegeu *Ġitrīf* 125.

Tot i que la presentació del capítol sembla seguir més la tradició marcada pels Moamins, certs detalls ens relacionen plenament P amb *Ġitrīf*:

- *oli musellí* correspon a “de l’huile sentant bon” *Ġitrīf* 125 (cf. B 72), en lloc del conegut per P “olio de violetas” “Moamín cast.” II, 9, “oile viole” Moamín fr. II, 20(2), “oleo violato” Moamín Ms. b, II, 9(5), “olio violato” Moamín Ms. c, II, 9(5), “oleum violatum” Moamín Ms. T (& B), 9(5), “oleum violis” Moamín Ms. I (& A), II, 9(5). Al meu parer, una hipòtesi etimològica a considerar seria una derivació de musell, segons “podetz usar ab oli rosat e musellí o altre oli d’espècies ben olents” *Tròtula de Mestre Johan* 21 c.

- *triaqua ab vi ho ab sendre ab vi*: “thériaque dans du vin, [...] [n. 498: E ajoutez: « ... ou de zerumbet avec du vin. » D donne : *bizr bādaranbiya* « graines de mélisse »]” *Ġitrīf* 125 (cf. B 72); “un poco de triaca destemprada con olio de violetas” “Moamín cast.” II, 9; “un pou de triache baignee d’oile viole” Moamín fr. II, 20(2); “uno poco de thyriaca infusa in oleo violato” Moamín Ms. b, II, 9(5); “um poco d’utriacho [n. 194: di trriaca h, de triacha i] enfusa in olio violato” Moamín Ms. c, II, 9(5); “parum de tiriacha [n. 48: tiriaca B] infusa cum oleo violato” Moamín Ms. T (& B), 9(5); “parum de tiriaca infusa cum oleo violis” Moamín Ms. I (& A), II, 9(5).

○ Novament P segueix el vi (*Ġitrīf*) en lloc de l’oli violat (Moamins).

○ Un altre punt menys evident de coincidència exclusiva entre ambdós tractats és el detall final “ho ab sendre ab vi”, corresponent a una corrupció a partir de *Ġitrīf*, on “E ajoutez: « ... ou de zerumbet (*zurunbād*) avec du vin. » D donne : *bizr bādaranbiya* « graines de mélisse ». Le zerumbet est la graine de l’*Amomum zerumbet* ou *Zingiber zerumbet*. Voir Tuhfa, n° 139. Le terme *bādaranbiya* est une corruption de *bādranbūya* (pers. *bādrang būyeh* « à odeur de citron ») désignant la *Melissa officinalis*” *Ġitrīf* 125, n. 498.

<25.> *Quant és fumat*

Tot i la posició correcta d’aquest capítol, cal recórrer a la tradició àrab per a la identificació de la patologia: “les yeux irrités par la fumée” *Ġitrīf* 124 (cf. B 72); en menor grau, els Moamins, “remadizmo que les acaeçe por fumo o por polvo” “Moamín cast.” II, 10(1, 6), “chatar engeindrè de fum ou de poudre” Moamín fr. II, 21(6), “catarro generato per fumo et pulvere” Moamín Ms. b, II, 10(1), “catarro aviene all’uccello per fummo o per polvere” Moamín Ms. c, II, 10(1), “catarri generati ex fumo et pulvere” Moamín Ms. I (& A), II, 10(1). El tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh, cap. IV, secció 20, ens informa també “De ce qui provoque le rhume opilant les narilles et de sa cure. Sache que le rhume ou catarrhe (sudda) est causé par la fumée et la poussière. Pour le soigner, abats l’oiseau, instille-lui dans les narilles de l’huile de roses ou de violettes et débouche-les lui avec la pointe d’un tuyau de plume” VIRÉ (1965b, p. 295) (87).

A diferència del capítol anterior, ara sí que s’ha conservat la via d’administració nasal a P.

<26.> *De plagues*

Salt d’afeccions respiratòries o oculars a ulceracions, sense cap mena d’ordre a P. En canvi, la localització corresponent al capítol equivalent de *Ġitrīf*, novament atribuït als perses, ens argumenta la posició d’aquest capítol segons la seva ubicació original i la transició cap a altra mena d’afeccions: “Traitement, pour les Persans, de l’oiseau de vol atteint d’ulcères aux coins du bec. Si l’oiseau est atteint d’ulcères (*qarḥ*

pl. *qurūh*) aux coins du bec ou dans la gorge ou à l'intérieur du corps" *Ġiṭrīf* 118 (cf. B 70); el mateix paràgraf ens raona l'aplicació d'un tractament via oral que en principi semblaria il·lògica en un procés ulceratiu com l'assenyalat a P. Manca als Moamins.

<27.> *De ffistolles*

Les equivalències d'aquesta patologia són "du kyste fistuleux (*taqb*) qui est l'ulcération térébrante (*samm* pl. *sumūm*)" *Ġiṭrīf* 119(3) (cf. B 70r), "suringa" Moamín, ms. I (&A), II, 17(9), Moamín lat. i it. II, 17(9), "sirunge" Moamín fr. II, 37, "des plaies et de ferries de l'oiseil" Ghatrif fr. 56(6).

P roman en silenci respecte a l'origen de la recepta, que "Certaines personnes versées dans l'art de gouverner les oiseaux de vol et ayant acquis toute l'expérience en la manière de les soigner, ont dit" *Ġiṭrīf* 119(3) (cf. B 70rv) i els Moamins llats., its. i fr. atribueixen al "tractat nou"; el criteri i l'eficàcia probatòria dels especialistes és novament al·ludit a la mateixa recepta de *Ġiṭrīf* amb "Ces spécialistes ont assuré que, par ce procédé, les kystes fistuleux [se dissolvent (D, E)] et disparaissent".

Sobre la pauta correcta i entenedora de la recepta, vegeu *Ġiṭrīf* 119(3); sobre les indicacions d'aquesta pauta de tractament, vegeu "Moamín cast." I, VII, pp. 56-57.

en oli: "d'huile de jasmin ou d'huile de narcisse (*duhn al-narġis*)" *Ġiṭrīf* 119(3) (cf. B 70rv); "cum oleo sambucino vel cum oleo marcicino" Moamín, ms. I (&A), II, 17; Moamín lat. i it. II, 17; "avec l'oile de sanbacin et après avec oile de narcisin" Moamín fr. II, 37; "avec oile de jasmin ou avec oile de lilles" Ghatrif fr. 56(6). La raó pot raure en un desconeixement d'aquests tipus d'olis per part del copista o del traductor, rars, com a mínim el segon d'ells, segons es desprèn de l'aclariment "con olio dalicimín o con olio dalnargez, e el alnarget es una flor amariella que parece en febrero" "Moamín cast." II, 44. El mateix desconeixement podria adduir-se per a la manca del paràgraf en el què intervé la "terre de Sinope (*maġra, muġra*)" *Ġiṭrīf* 119(3) (cf. B 70rv); "infunde desuper scilicet marra que terra rubea [n. 160: de rubea scilicet majora que est cera rubea]" Moamín ms. I (&A), II, 17; cf. Moamín lat. i it. II, 17; "de la rose, ce est de la magre poudree" Moamín fr. II, 37.

S'apunta una altra relació de menor grau amb el "Moamín cast." i la resta de Moamins, concretament amb "Moamín cast." II, 44, Moamín Ms. b, II, 44(1, 8, 16-17), Ms. c, II, 44(8, 16-17), Moamín Ms. T (& B), II, 44(16-17), Moamín Ms. I (& A), II, 44(1, 8, 16-17).

<28.> *De ventusitat de gorgua*

Primer capítol del conjunt dedicat a la ventositat, és a dir, la pneumatosi.

Tot i l'equivalència amb les expressions "ventositate in quello luoco [la gola]" Moamín Ms. b, I, 12(12), "ventosità in quella parte [la gorga]" Moamín Ms. c, I, 12(12), "ventositatem esse [guturis]" Moamín Ms. B, I, 12(12), "ventositatem esse [gutturis]" Moamín Ms. I (& A), I, 12(12) i "ventosité de la gorge" Moamín fr. I, 66, no s'hi especifica el tractament; aquesta expressió sembla mancar a "Moamín cast.", però potser es relaciona per confusió amb "de cómo las deven melezinar de la flema que se les faze en las goliellas" "Moamín cast." II, 21, també present a la resta de Moamins, i que no coincideixen amb la recepta catalana. El diagnòstic s'estableix a "Quand vous verrez l'oiseau avec la poche gonflée sans qu'elle ne contienne de nourriture, sachez qu'il y souffre de pneumatose (D)" *Ġiṭrīf* 50(16), i el seu equivalent als Moamins, com ara fr. I, 66.

La correspondència directa és a *Ġiṭrīf* 75(2), d'on P hauria perdut “tous les aromates (*afāwiya*) échauffants”, potser per desconeixement del significat.

Sabem de la indicació genèrica contra les pneumatosis mitjançant “Traitement de l'oiseau de vol atteint de la craie. [...] Le traitement en est de lui faire prendre, avec le pāt, de la pénide (*fānīd*), ce qui lui coupera net les pneumatoses et lui ramollira le ventre” *Ġiṭrīf* 61(5) (cf. B 44), extracte que ens vincula novament a un paràgraf de Moamín on s'utilitzen aquests productes terapèutics en una pauta més detallada (“ÉST es el .xxiiii[°]. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del mal del yesso. [...] tomen del açúcar e del alfenidio, de cada uno peso dun dinero de plata, e tomen del agua peso de dos dineros de plata, e metan y del açúcar e el alfenidio, e después pónganlo sobrel fuego e fáganlo fervir, e quando fervier metan en ello pedaçuelos de carne de los muslos de las piernas de las perdizes e denles dello, e después cúmplanles so cevo con piernas de perdizes e de los uessos dellas, e no les den carne de palomas ni de carnero mientras esta enfermedad ovieren si non fuer bien lavada e remojada en agua calient” “Moamín cast.” II, 24) i, amb menor grau de similitud encara, però tot i així relacionable, “Medicina refrigerativa a la corrosione et prurito de lo palato. Capitulo. .xxxi. [...] Et si elargarà la bocca sua de dentro inela inferiore parte, [...] Et la migliore medicina in quetsa infirmitate è che li suchi el naso perfine che ne esca ciò chi è dentro; dapoi ponile inel naso oleo de viole, et poi li farai uno laxativo con lacte calido et zuccaro et penidii” Moamín Ms. b, II, 23(26, 33), i les seves correspondències als altres Moamins fr., it. i llat.

<29.> *Quant no pot alenar*

Després de l'equivalència definitòria inicial, s'estableix el tractament en funció de l'etiologia de la disnea, de la simptomatologia associada i de l'eficàcia del tractament. Tot i la menció del pantaix al capítol corresponent del *Ġiṭrīf*, reservaré el mot 'pantaix' per als capítols on s'anomena de forma explícita i específica.

Les correspondències d'aquesta afecció són “de l'oiseau de vol atteint d'asthme (*rabw*) et de pantois (*nafas*)” *Ġiṭrīf* 71 (cf. B 52), “de l'aspiraxon de l'asne” Moamín fr. II, 57, “ad lo respirare asmatico” Moamín, Ms. b, II, 33(1), “l'uccello habbia una malattia che fia chiamata” Moamín, Ms. c, 33(1) i “nabo idest asmatis [n. 316: ~ et de medicamine hanelitus idest asmatiche aspiracionis]” Moamín Ms. I, II, 33(1).

L'origen remot de l'oli de sèsam –“l'huile de sésame” *Ġiṭrīf* 71(2) (cf. B 52), “d'oile de susamin” Moamín fr. II, 58(2), “l'oleo yesemino” Moamín, Ms. b, II, 33(5), “olio di sisamo” Moamín, Ms. c, 33(5), “oleo sussammino” Moamín Ms. I, II, 33(5)– i la possible inseguretats en la seva traducció poden haver provocar la seva pèrdua a P, omissió permessa sense afectar a la recepta ja que és donat com opció. Al capítol següent, P 30, i a P 58, l'oli de sèsam torna a ser novament corromput. L'oli de “sussoim”, amb possible error per “sussomí”, és utilitzat contra la “grossa alena” a Peire de l'Astor, Bibl. Univ. Bolònia, ms. 153, f. 52 (ed. RESTORI, p. 300, l. 157).

Tant *Ġiṭrīf* com els Moamins esmentats raonen la contraindicació del vol i de la caça per a l'ocell durant aquest tractament, amb l'objectiu de que es recuperi i aconseguixi un bon estat d'engreix, objectiu obviat a P però implícit a la mateixa manca de vol. La condició corporal enllaça amb el següent paràgraf del tractament de P.

ab oli sembassí: on “senibassi” corr. a partir de “senibasii” P; “dans l'huile d'iris (*duhn al-sawsan*) ou [...] avec de l'huile de jasmin (*zanbaq*)” *Ġiṭrīf* 71 (cf. B 52); “avec oile d'iris ou sanz oile” Moamín fr. II, 58(3); “in oleo vivo” Moamín, Ms. b, II, 33; “in olio d'yris” Moamín, Ms. c, 33; “in oleo vino [n. 323: irino]” Moamín Ms. I, II, 33. Sembla existir una certa predisposició del copista a la confusió de 'ni' per 'm', amb els

possibles errors de ‘senibasii’ per ‘sembassi’, de ‘jusquiani’ per ‘jusquiam’ (dues vegades, cap. 34) i de ‘steranii’ per ‘sterami’ (cap. 62).

Vegeu la coincidència d’aquesta primera part de la recepta amb la recepta final, única en francoprovençal (les altres set són en occità), de les editades a CAPACCIONI-SMETS, la qual clou un grup de receptes afegides al ms. Paris, BNF, n.a.f. 18800 (fol. 46v–48), de finals del segle XIV-inicis s. XV; els seus editors, a banda de diferenciar-la a nivell lingüístic, la consideren obra d’una mà diferent,²²¹ aspecte al qual afegeixo ara la divergència en la font.

La manca d’efectivitat del tractament i l’aprimament de l’ocell condueixen al tractament exposat al següent paràgraf de P, que sembla remetre al final del capítol i l’inici del següent capítol de *Ġitrīf* i a la darrera frase del capítol corresponent als Moamins esmentats, segons “Si ce mal le tient à la tête, soignez-le avec ce que nous vous indiquons” *Ġitrīf* 71(4) (cf. B 52), “Mes s’il ne gerist et semble amegrir, sachiez adonc q’il a la ethice, por qoi vos le devez curer adonc, ensi com est dit desus en la cure de l’ethice” Moamín fr. II, 58(7), “Et si non sana, et viderailo assai macro, sappie che have la heticya. Allora curalo come è de sopar dicto inela cura de la heticya” Moamín, Ms. b, II, 33(11), “Et se non guarisce o parrà più magra, sappi ch’illo haeticha, e allora lo medicha secondo che detto è nel capitolo d’eticha” Moamín, Ms. c, 33(11), “Et si non sanentur et videantur macriores, sciatis quod habent ethicam; tunc curentur ut supra dictum est in cure ethice” Moamín Ms. I, II, 33(11). De fet, *Ġitrīf* segueix 72, on (3) correspon al que continua a P, però els Moamins indicats remetent a capítols més allunyats, Moamins llats. i its. 31(6), Moamín fr. II, 55(6) i, ara, “Moamín cast.” II, 31 i, en menor grau, “Moamín cast.” II, 34. Així, dins de la variant “Traitement de l’oiseau de vol atteint d’épanchement humoral (*faḍla*) dans la tête”, *Ġitrīf* especifica els mateixos requisits que P, anomenant-la “phtisie (*sull*)” *Ġitrīf* 72(3) (cf. B 52v), on també la tracta com P, i els Moamins defineixen amb els mateixos requisits “ethicam” Moamín ms. I (&A), II, 33(11) i als seus equivalents italians i “ethice/ethiche” Moamín fr. II, 58(7), per recollir el tractament del segon paràgraf de P a “De medicinis hettice” Moamín ms. I (&A), II, 31(6), als mateixos capítols per als Moamins italians; “ethice/ethiche” Moamín fr. II, 58(7) i “ethiche” Moamín fr. II, 55(6) “tísica” “Moamín cast.” II, 31.

La forma *pebre lonch* és més propera a “poivre long (*dār fulful*)” *Ġitrīf* 72(3) (cf. B 52v) i “pebre luengo” “Moamín cast.” II, 31 que a “macro pipere” Moamín ms. I (&A), II, 31(6) i els equivalents italians; “magre pevre” Moamín fr. II, 55(6).

Malgrat la major coincidència de l’estructura del capítol amb *Ġitrīf*, tant P com els Moamins manquen de la mantega de conserva inclosa a aquest paràgraf de *Ġitrīf*.

El tercer paràgraf del capítol correspon al capítol següent de *Ġitrīf*, de manera que en un sol capítol de P se n’han refòs tres de consecutius del tractat àrab, corresponents als tres paràgrafs en què s’ha dividit l’edició d’aquest capítol de P. En aquest tercer paràgraf s’ha perdut o corromput la prova de toxicitat de l’el·lèbor blanc amb la gallina prèvia a l’administració del simple medic vegetal a l’ocell de caça, consignada a tots els tractats àrabs considerats –*Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53), “Moamín cast.” II, 31, Moamín fr. II, 55, Moamín Ms. b i c, I (& A), II, 31– i transmesa a P com “e açò li dat ab mentegue e ab carn de galine”. Tanmateix, sí que recollirà la presumpta toxicitat del ‘jusquiam’ a P 34.

---

²²¹ JANIN les considerarà totes occitanes i obra de la mateixa mà que escriví les anotacions marginals del manuscrit.

Arran de “coloquianda <e> vert escur”, quan “qpeda. vert escur” P –segueixo “coloquianda” (coloquintida) P 33, a partir de les correspondències “de la coloquinte (*ra‘ā*, *ra‘āğ*) qui est dite *hanzal*, prenez aussi du verdet” *Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53), “de la colloquintida e del verde” “Moamín cast.” II, 31, “de coloquintide et de vertram” Moamín fr. II, 55, “colloquintida et verderame” Moamín Ms. b, II, 31, “di coloquintida e di verde rame” Moamín Ms. c, II, 31, “de colloquintur [n. 305: coloquintida] et de viride heris” Moamín ms. I (& A), II, 31–, es dedueix una inseguretad del traductor –no desconeixement donada la presència de la “coloquianda” (coloquintida) a P 33– en aquests simples mèdics; la seva intenció podia haver estat decantar-se cap a una forma similar a ‘pebre vert escur’.

El “salmoniach blanch” només troba correspondència gairebé exacta a “du sel ammoniac blanc transparent” *Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53), però no a “del salmoniaco” “Moamín cast.” II, 31 –potser relacionat amb “del salmoniaco blanco” “Moamín cast.” II, 34–, “de sal armoniac” Moamín fr. II, 55, “sale armoniaco russo” Moamín Ms. b, II, 31, “sale armoniacho” Moamín Ms. c, II, 31, “de sale armoniaco rube” Moamín ms. I (& A), II, 31.

Les proporcions i unitats de pes d’“aytant com un siuró de cascú, e metets-hi sal negre tant com mig siuró e un gran de pebre” només coincideixen amb *Ġitrīf*, “la quantité d’un pois chiche pour chachun, sauf pour le sel gemme noir dont vous ne prendrez que la grosseur d’un demi pois chiche, ajoutez-en poivre le poids d’un grain” *Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53), però no amb “de cada uno peso duna sesma dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 31 –potser relacionat també amb “tanto de lo uno como de lo ál, e de la salprietia un grano, e de la pimienta dos granos” “Moamín cast.” II, 34–, “de chascun la sexte part d’une drame” Moamín fr. II, 55(6, 11-16), “ana sexta dragma” Moamín Ms. b, II, 31(6, 12-16), “di ciaschuno la sexta parte d’una dramma” Moamín Ms. c, II, 31(6, 12-16), “ana sextam dragme” Moamín ms. I (& A), II, 31(6, 12-16). Potser és relacionat amb un apartat que no localitzo als altres Moamins. En aquest context cap la possibilitat de que els diferents traductors intentessin donar les equivalències del gra com a unitat de mesura en altres unitats d’ús més corrent a Occident, i que a P tant pot ser la traducció directa de la unitat de mesura com la referència a l’estructura vegetal del pebre del mateix nom.

Dins del procés d’elaboració del preparat terapèutic, al *Ġitrīf* 73(2) (cf. B 53) només el ms. D de la versió d’al-Ḥağğāğ conté l’eliminació del líquid amb el pany net i el seu repartiment en tres porcions iguals; tots els Moamins recullen també aquesta informació.

La corrupció de la pauta d’administració del producte terapèutic –dies alterns però que P corromp a dies seguits– continua amb “e açò li dats ab galine negra ho ab pol gras” final, dieta dels dies en els quals no es medica l’ocell a totes les correspondències assenyalades dels tractats àrabs i que P sembla donar cada dia.

<30.> *De magrea*

L’aprimament del segon paràgraf del capítol anterior pot haver donat lloc a la ubicació d’aquest capítol aquí.

L’administració de mantega és una de les pràctiques medievals habituals contra l’aprimament excessiu (dubto que es refereixi a un estat ja de caquèxia o al conegut amb el castellanisme “hambre torcida”).

Així com P s’avé amb *Ġitrīf* 85 (cf. B 59) en la consideració d’un capítol específic per a aquest tractament, divergeixen en el fet de que el tractat àrab l’indica com “Traitement de l’Autour secoué de tressaillements (*intifād*)”, però ambdues

opcions poden confluir, sobretot, en dues síndromes, l'hiperparatiroidisme nutricional secundari o hipocalcèmia i la hipoglucèmia (futurismes), causes principals de crisis convulsives en ocells de caça, especialment en ocells en creixement. P, en canvi, coincideix amb “Moamín cast.” I, 11 (cf. *Cetreria* 27) en la consideració de l'aprimament de l'ocell (el terme “descarnadas” és força il·lustratiu) i la necessitat d'engreixar-lo, però no li atorga un capítol específic.

hubrits-li la boque e metets-li tres gotes d'oli e de vinagre per le ger[33]guamella: “tirez-lui alors la langue hors du bec et faites-lui tomber dans la cavité [n. 376: Dans le Kitāb al-Turk (Traité des Turcs, ms. Fātiḥ 3566, fol. 87), on a: « dans la cavité qui se trouve dans la bouche sous la langue... »] que l'on aperçoit quatre gouttes d'huile de sésame” *Ġiṭrīf* 85 (cf. B 59), “tírenles las lenguas afuera e échenles en los forados que an so las lenguas quatro destellos de olio de sísamo en cada forado” “Moamín cast.” I, 11. De la comparació d'aquests paràgrafs:

- El procediment per accedir a la gargamella varia entre P i els dos tractats àrabs, on, certament, la tracció lingual facilita l'accés a la gargamella.

- Tres gotes a P versus quatre als dos tractats àrabs, potser degut a les connotacions del tres dins de l'aritmologia cristiana.

- La nova aparició de l'oli de sèsam –l'altra ha estat a P 29 (vegeu les raons apuntades allí)– tampoc és consignada a P, on s'ha corromput a oli i vinagre. Patirà la mateixa corrupció a P 58.

- *gerguamella*: “cavité [n. 376: Dans le Kitāb al-Turk (Traité des Turcs, ms. Fātiḥ 3566, fol. 87), on a: « dans la cavité qui se trouve dans la bouche sous la langue... »] que l'on aperçoit” *Ġiṭrīf*; “los forados que an so las lenguas [...] en cada forado” “Moamín cast.” Destaca la similitud del *Tractat dels Turcs* amb “Moamín cast.”. La possible interpretació de P a partir de la font per part del traductor m'impedeix arriscar-me en la filiació.

La prova de toxicitat prèvia de l'el·lèbor blanc és indicada novament a *Ġiṭrīf*, però manca tant a P –on podria haver-se corromput fins “axí com ja us he dit en altre medecine”– com a “Moamín cast.”

Dels simples mèdics de la recepta, “vermayó” correspon a “myrrhe (*murr*)” *Ġiṭrīf* i “vermejón” “Moamín cast.”, i “àlloe” a “aloès” *Ġiṭrīf* i “*lignoóloes*” “Moamín cast.”

La dosi de producte terapèutic varia entre tots tres tractats, però P “tanta com porets levar ab una punta de colltell” s'acosta més a “de la valeur de trois fois ce que porte la pointe d'un couteau” *Ġiṭrīf*, que a “tanto quanto peso de medio dinero de plata” “Moamín cast.”

Per tant, aquest capítol de P sembla correspondre a una barreja dels coneixements de *Ġiṭrīf* 85 (cf. B 59) i “Moamín cast.” I, 11 (*Cetreria* 27).

<31.> *Quant gite aygue per los hulls*

Capítol que reprèn les afeccions oculars, concretament la cataracta, segons traducció directa de l'àrab *mā' fi l-'aynayn* (« eau dans les yeux ») *Ġiṭrīf* 87(1-3) (cf. B 59v), on “La médecine antique voyait en la cataracte un envahissement de l'œil par un liquide opaque” (n. 236). Les equivalències d'aquesta patologia als diferents Moamins segons GLESSGEN (1996, p. 546), són: It. *acqua dentro li ochii, aqua... discende agli ochi*, Fr. *eve dedenz*, Ar. *mā'* (in sie eingetreten) i It. *acqua che discende inel ochio, acqua discende negli ochi ... dalla testa*, Fr. *eive ... abonde ... dedenz les euz*, Cast. *agua espesa ... discende en las niniellas de los ojos*. En oftalmologia humana disposem d'exemples tant de l'aspecte teòric, on el *Llibre de la figura de l'ull* del mossàrab toledà

Alcoatí, traduït al català pel lleidatà Joan Jaume, professor i canceller (1364) de l'Escola de Medicina de Montpeller, s'hi refereix com "aygua a l'ull",²²² expressió més corrent per a aquesta patologia, com de l'aspecte pràctic, amb la doble intervenció feta pel jeu de Lleida Cresques Abiabar al rei Joan II l'onze de setembre i el dotze d'octubre de 1468, d'èxit complet segons es recull als *Analys* de Zurita.²²³

A banda de l'aplicació del col·liri, la foscor ambiental és del tot indicada en la majoria d'afeccions oculars, que P reforça un producte terapèutic via digestiva i amb dos altres preventius, un d'administració mensual i l'altre estacional.

L'única recepta localitzada que es correspon amb P 31 és *Ġitrīf* 87(1-3) (cf. B 59v), malgrat la pèrdua de la simptomatologia a P, ".I^a. veguada" per "trois fois" i la lleugera confusió final de P respecte a la desconnexió de l'administració de la mel a l'hivern i el sucre a l'estiu amb la carn amb llet de somera.

L'origen del col·liri administrat en primer lloc em suggereix una possible teoria de filiacions respecte a la menció del puput. Així, el puput s'utilitza a algunes versions del Moamín per a tractar patologies oculars, però com a aliment. Donada la relativa semblança entre el puput (*Upupa epops*) i la cogullada (*Galerida cristata*) i el seu encaix amb la descripció, és possible que els traductors interpretessin la descripció de l'ocell i ho resumissin, donant lloc a dues branques, la de puput i la de cogullada, palesa fins i tot entre els dos models dels Moamins llatins: "ÉST es el .xxiiii[°]. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del mal del yesso. E dezimos assí: que quando les acaecer questo e [se] les incharen los ojos, [...] ennadan en el cevo a las aves menores en la tarde sennas medias copadas con su pénnola, e a las mayores segund su guisa" "Moamín cast." II, 24; "[Ici començe le xxiiii chapitres des mecinez dou gipse] [...] et après ce li donez d'un oisel qi est appellee cupate la moitié o tote la plume. Et a cist oisels sor le chief une penne levee et a color de terre, et est greignor d'une passere" Moamín fr. II, 47(41-42); "[Medicina a la enfiacione de gli ochii. c. .xxxiiij.] [...] daraili cum tucte le plume la metate de uno ucello che si chiama cupata; et è ucello che ha sopra 'l capo le penne elevate, et è de colore terreo, et è maggiore del passaro, che in altro modo si chiama lodona" Moamín Ms. b, II, 24(41-2); "[Q]uando aviene che gesso si genera nella testa dell'uccello, e gli ochi li divegnono enfiati, [...] dàgli con tutta la piuma [n. 348: piumata h/i] la metà di quello che ssi chiama upupa [n. 349: uppupa h, uppapa i], et è uno uccello che à una cresta sulla testa ed è maggiore che passera" Moamín Ms. c, II, 24(41-42); "[Q]uando id accidit et oculi sunt inflati, [...] da cum tota pluma medietatem cuiusdam avis que vocatur cupata, et est avis que habet super caput elevatam pennam et colorem terreum et est major passere" Moamín Ms. I (& A), II, 24(41-42). TJERNELD, p. 362, art. *guchartz*, ofereix dues interpolacions, de la mà dels copistes, al respecte, i remet a A. W. Thompson, *Classical Philology* XIII, 16 s. (Chicago, 1918) i cf. Thompson, *Greek Birds*, p. 99 s., 168, sobre aquesta confusió. La indicació de la sang de puput com a coliri per al "leucoma" es recull al f. 105v del *Kitāb manāfi' al-ḥayawn* (*Llibre de les utilitats dels animals*),²²⁴ atribuït al compilador iraquità Tāy al-Dīn °Alī b. Mušammad b. °bd al-°Azīz °Alī Fatş al-°Ta°labī al-Šāfi'ī b. al-Durayhim al-Mawşilī (1312-1361), abreujant, Ibn al-Durayhim, el de Mosul, i de probable autor en el metge sirià del segle XI Abū-Sa'īd °Ubaydallāh b. Ŷibrīl °Ubaydallāh b. Bajtīšū²²⁵ (mort en 1058), ms. El Escorial, 893, acabat de copiar el 28 de març de 1354, que cabria considerar com una obra de medicina homeopàtica

²²² FARAUDO (1933, f. 31).

²²³ Vol. IV, ed. 1668, Saragossa, f. 159; cit. CARDONER (1973, p. 175).

²²⁴ RUIZ.

²²⁵ Segons la contrastació d'aquest manuscrit amb el ms. Museu Britànic, Dept. Oriental, 2784 per RUIZ, p. XV.

(indicacions terapèutiques dels organs animals) amb important aspecte zoològic, amerada de magia, superstició i folklore, arrelada en bestiaris de tradició mogol.²²⁶

L'administració dels coloms amb safrà es recull a “[ÉST es el .viiº. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del remadizmo del blandimiento]. [...] denles carne de palomas untada con manteca e con açafrán e fazerles á pro” “Moamín cast.” II, 7; manca a Moamín fr.; “[capitolo .vjº. [Q]uando l'uccello à catarro humido] [...] Ancora se per ciò gli ochi gli enfiassono, [...] dàgli a mangiar di carne di colombo f[r]egato con buro e çafferano” Moamín Ms. c, II, 7(5''), 6), però només parcial i alterat a “Dapoi li darai carne colombine, uncte cum butiro et aceto, ad mangiare” Moamín Ms. b, II, 7(6); manca a Moamín Ms. T (& B); parcial i alterat a “[De medicinis catarri humidi quod Gallici dicunt relenit [n. 92: recentis]. capitulum .vii.] [...] dentur de carnibus columbinis linitis cum butiro et aceto ad commedendum” Moamín Ms. I (& A), II, 7(6).

<32.> *De vent que hix per lo nas*

Segon capítol del conjunt dedicat a la pneumatosi. Probablement, una obstrucció parcial de vies respiratòries altes, en especial del trajecte des de les narines fins a l'escletxa coanal i els conductes nasals. Per a conèixer amb major detall la simptomatologia, gairebé silenciada a P, ofereixo la correspondència amb *Ġitrīf* 82 “Traitement [de l'Autour (D)] atteint de pneumatose s'échappant par les narines sans causer de pantois. Le symptôme en est que la pneumatose s'échappe par les narines de l'oiseau sans qu'il ouvre le bec ni que sa respiration en soit accélérée ni qu'il soit pris de halètement ni qu'on remarque en lui quelque maladie apparente”.

castor: Segons l'apreciació de Viré-Möller, error per “*ġurdān* (= carvi) qui est le *karāwiyā ġabaliyya* « carvi de montagne »” *Ġitrīf* 82(2). Aquest error permet discriminar entre diferents manuscrits de la versió d'al-Ḥaġġāġ del llibre d'al-Ġitrīf i entre algunes de les seves influències posteriors. Així, Viré-Möller editen “*ġurdān* (= carvi) qui est le *karāwiyā ġabaliyya* « carvi de montagne »”, anotant “*Carum carvi*, dit aussi, en arabe, *karāwiyā barriyya* « carvi sauvage » et *qardamānā* par confusion avec le cardamome (comme dans D et E). Voir Tuḥfa, n° 340. Le terme *ġurdān* est inconnu; K et H qui l'ignoraient l'ont transposé en *ġundabādasar* « castoreum »” (n. 370). Assumint la veracitat de l'afirmació de Viré-Möller respecte al terme *ġurdān*, P s'allunyaria en aquest punt de la versió d'al-Ḥaġġāġ del llibre d'al-Ġitrīf continguda al ms. D [Istanbul, Topkapı Saray, 2016. 126 fol., *Ṭibb al-ṭuyūr* (Médecine des oiseaux de vol), còpia de 1476] i el traductor de P hauria comès el mateix error del *Kitāb al-mašāyid wa l-maṭāriḍ* (Livre des pièges et des épieux) del poeta Kušāġim (mort entre 961 i 970 J.C.), redactat a la primera meitat del segle X (ms. Istanbul, Fatih 4090, 182 fol., d'edició molt defectuosa per A. Talas, Bagdad, 1954) i de l'*Al-Ġamhara fī l-bayzara* (La somme en volerie) d'al-Asadī, redactada cap al 1240 (ms. Istanbul, Ayasofia, 3813, 209 fol., còpia de 1273 i segon exemplar ms. Madrid, Escorial, arab. 903, 304 fol., còpia de 1589, ambdós amb llacunes resoltes amb el ms. Calcuta, Libr. As. Soc., ar. 865 M9). Trobem confirmació de la inseguretad i/o la ignorància dels traductors d'alguns dels manuscrits de *Ġitrīf* amb el castor en un altre capítol, també de possible vincle parcial amb P 32, “Traitement de l'oiseau de vol atteint d'épanchement humoral (*faḍla*) dans la tête. [...] prenez un peu d'aloès et de [*ḥardamyān* (D)] qui est le castoreum (*ġundabādasar*) [...]” *Ġitrīf* 72(3) (cf. B 52v), on “n. 327: Ici, le traducteur de ce terme persan qui signifie « ambre gris », concrétion parfumée rejetée par le

---

²²⁶ LOREY.

cachalot, ne le connaissait pas, aussi a-t-il ajouté cette fausse explication qu'il s'agissait du castoreum”.

Tal com succeeix al capítol anterior, el numeral tres, ara referit a les picades de carn utilitzades com excipient al tractat àrab, s'ha perdut a P. L'administració del producte terapèutic a dies alterns també s'hi ha perdut. Respecte a la quantitat de mel, P especifica un poc, per una cullerada el tractat àrab.

<33.> *De gitar plomada*

Primer dels dos capítols gairebé coincidents sobre la retenció de plomada (cf. P 61), on s'imposa un tractament via oral.

té plomada en la gorgua e no la pot gitar: “pris d'empelotement (*iḥtibās al-rīmağ*) ou de blocage du pāt” *Ġitrīf* 84 (cf. B 59). De fet, la recepta de P és la segona de les indicades al paràgraf del tractat àrab, concretament per “Si au blocage de sa pelote (dans la poche) s'ajoute celui de son pāt” *Ġitrīf* 84(2) (cf. B 59), a continuació d'una primera recomanada si només reté la plomada però no el past.

<34.> *De ventusitats de cos*

Tercer capítol del conjunt dedicat a la pneumatosi.

Se'ns descriuen inflamació, hipertèrnia i dolor locals; la consideració de ventositat, relacionada amb un excés de l'element aeri, podria entreveure's com a causant d'inflamació i/o d'edema –sense relació amb gasos– segons la descripció de P. D'entre la simptomatologia descrita, la hipertèrnia sembla exclusiva de P, mentre que els tractats àrabs recullen altres signes, com ara una postura antiàlgida i anomalies en el vol o en la ingesta. Destaco la palpació de l'ocell de caça, maniobra exploratòria (la palpació és un mètode directe d'exploració clínica) que realitza el falconer amb els dits de la mà sobre l'ocell de caça, per a la manifestació del dolor.

Doble aparició de 'jusquiam' amb la grafia 'jusquiani' a aquest capítol de P, esmenat a 'jusquiam' donada la predisposició del copista a la confusió de 'ni' per 'm', com ara 'senibasii' per 'sembassí' (cap. 29) i 'steranii' per 'sterami' (cap. 62). F, f. 115v recull la forma 'jusquiami', llatinitzada.

Degut a la presumpta toxicitat del 'jusquiam' –recordem que P 29 no recull o ha corromput fins a deixar-lo irreconeixible el test de toxicitat de l'el·lèbor blanc contingut al *Ġitrīf* i als Moamins–, que *Ġitrīf* 81 atribueix a la seva sequedat, P recomana un primer tractament on el simple vegetal pateix una cocció per ebullició amb altres productes, que podríem considerar excipients (l'elecció del pulmó pot deure's a la major facilitat per a absorbir el principi actiu recomanat gràcies a la seva estructura i composició tissular, i la de la mantega a una finalitat protectora, sobretot de l'aparell digestiu, i/o a una forma d'aport continuat i dilatat de la dosi terapèutica del principi actiu); en cas de no obtenir els resultats desitjats, s'aplica un segon tractament amb el simple vegetal concentrat mitjançant l'extracció del suc, prevenint de la necessitat del suport hídric forçat amb l'objectiu de disminuir els efectes nocius del jusquiam. Un cop considerat que el principi actiu hauria d'haver produït l'efecte desitjat (unes 24 hores), es recomana la ingesta de: la sang de pollastre, de fàcil assimilació digestiva i, per tant, excel·lent reconstituent; dels budells, potser amb una intenció probiòtica restablidora de la flora intestinal (futurisme); i la de les plomes, per a la formació d'una plomada destinada a netejar el tracte digestiu superior –potser a l'època es considerava que així s'eliminaven les restes de jusquiam–; totes elles contribueixen al restabliment de la sanitat de l'ocell de caça després d'un tractament tan agressiu.

El tractament exposat en aquest capítol és un dels tres paràgrafs que els Moamins llatins, italians i francès consideren extrets del “tractat nou”, on Moamín fr. fins i tot anomena també un tractat vell,²²⁷ “Moamín cast.” no hi fa referència.

La pregària del migdia indicada a *Ġitrīf* 81, una de les pregàries de la jornada islàmica, ha estat cristianitzada per hora de migdia a P, a l'igual que als Moamins.

de las plomes del pol: “ses plumettes” *Ġitrīf* 81 (cf. B 57v) i “fāganles plumadas de la pēnnola dellos” “Moamín cast.” II, 14, però “de suen petit pomoncel” Moamín fr. II, 4(18), “de lo pulmone uno poco” Moamín Ms. b, II, 4(12), “col polmone,” Moamín Ms. c, II, 4(12), “de pulmone parum” Moamín Ms. T (& B), II, 4(12), “pulmone suo parvo” Moamín Ms. I (& A), II, 4(12). Tenim per una banda P, *Ġitrīf* i “Moamín cast.” i, de l'altra, la resta de Moamins. Tota la tradició àrab assenyalada indica un colom o colomí; P, un pollastre.

Aquest capítol de P es correspon principalment amb *Ġitrīf* 81 (cf. B 57v), menys amb Moamín fr. II, 4(1, 4, 7-8, 13-18), Moamins llats. i its. II, 4(1-2, 5, 9-12), i “Moamín cast.” II, 14 és alterat respecte a les dues línies —es considera la ventositat al cap i no al cos, hi manca la simptomatologia, etc.—, però a grans trets segueix també a la resta de Moamins.

<35.> *De dolor d'eschena*

S'hi descriuen dos mètodes d'administració tòpica: un d'enginyós que permet l'aplicació tòpica continuada de l'aigua administrada amb fins terapèutics, i l'altre més convencional.

Quarta de les receptes contingudes a P que *Ġitrīf* atribueix als perses.

La simptomatologia descrita a *Ġitrīf* manca tant a P com als Moamins (al capítol del tractament).

Aquesta recepta sembla haver donat dues línies a la tradició, de les quals difícilment aconseguirem treure'n ara l'entrellat donada la manca de la referència al feix d'herba a *Ġitrīf*:

- Una prescriu l'administració de vi vell (calent) sobre les espatlles de l'ocell quan és al feix d'herba: “Moamín cast.” II, lats. i it. Ms. c, II, 56 i Moamín fr. II, 89.

- L'altra obvia el tractament anterior mentre l'ocell és sobre el feix d'herba i aconsella el conegut paràgraf de la carbassa degotant: (a) Un preparat terapèutic obtingut de “chauffer de l'eau dans laquelle on met de la herse (*ḥasak*), de la camomille (*bābūnaġ*), du mélilot (*iklīl al-malik*), des graines de fenouil et d'anis et de la semence de céleri. Le tout est porté à ébullition” *Ġitrīf* 78 (cf. B 56). (b) Aigua, probablement per la pèrdua del paràgraf amb gairebé tots els ingredients anteriors excepte el primer ingredient. És el cas de P, dels Ghatrifs i de “Moamín cast.” II, lats. i it. Ms. c, II, 56. (c) Vi vell, a Moamín fr. II, 89. Així, *Ġitrīf*, els Ghatrifs i P només contemplen una opció, la de la carbassa degotant, mentre que els Moamins en contemplen dues, el tractament quan és sobre el feix d'herba i el de la carbassa degotant. Tanmateix, un nou motiu de confusió apareix amb els tractaments oferts a continuació dins del mateix capítol als Moamins, on també intervenen feixos d'herba o de palla.

Coneixedors de que la consideració de l'esquena pot incloure la base de les ales i la regió lumbar, i que el dolor pot semblar debilitat, la indicació de la recepta al “dolor en l'esquena” P s'amplia a la majoria dels tractats àrabs, “souffrant du dos et de lombes” *Ġitrīf* 78 (cf. B 56), “se duelen de las cuestas e de las raíces de las alas” “Moamín cast.” II, 56, “dolore de dorso et de radiche de ale” Moamín Ms. b, 56,

---

²²⁷ Vegeu la secció *El “tractat nou”*.

“dolore del dosso [n. 24: dell’osso *h*] e delle radice dell’ale] [S]e ll’uccello sente doglia nel dosso o nella radice dell’ala o alcuna fievoleçça” Moamín Ms. c, II, 56, “dorsi et in radicibus alarum. Quando autem hoc accidit videbitur illic aliquis dolor vel debilitas aliqua” Moamín, ms. T (& B), II, 56, “doloris dorsi et radicum alarum. capitulum .LV. [Q]uando videbitur illic aliquis dolor vel debilitas aliqua” Moamín, ms. I (& A), II, 56, “enfermité qi est el dos et en la racine des eles. Qant li oisseaux semble avoir aucune dolor el dos ou es racines des eles ou aucune foibleze” Moamín fr. II, 89, “dolor dou dos. Qant vos veirez a vestre oissel avoir dolor el dos ou en l’espine” Ghatrif fr. 45, “dolore del dosso. Quando tu vidi a tuo oxello dolore in suo dosso in lo spinale o in altro luocho” Ghatrif it. 41.

Per a conèixer la raó de lligar l’ocell de caça sobre un feix d’herba verda cal comparar amb “pónganlas sobre las façes de mielga por tal que se echen sobrella” “Moamín cast.” II, 56 i “lighalo suso un pocho de feno o d’erba, che non se possa movere” Ghatrif it. 41; la resta de Moamins i Ghatrifs no n’especificuen la raó: “legha l’uccello sopra un fasso di fieno” Moamín Ms. c, II, 56; “liga super quendam fascium feni” Moamín, ms. T (& B), II, 56; “liga eos super quadam fascem feni” Moamín, ms. I (& A), II, 56; “liez le sor un feis de fen” Moamín fr. II, 89; “liez le sor un feis de fen ou d’erbe” Ghatrif fr. 45. Aquesta indicació sembla mancar a *Ġiṭrīf*.

demont, sobre l’escane e <entre les espatlles i> ab l’orina, adés adés: “demont sobre lescane e ab la ma ades ades” P, on el primer ‘adés’ és interliniat. Possible corrupció de ‘mà’ per una dificultat de lectura de la font, per incomprensió per part del traductor, potser desconexedor de l’equivalència d’espatlla –similar a “[et] entre les espales. Et ce doit l’en fere mes non pas assiduemant” Ghatrif fr. 45(2-3)–, o per censura de la pràctica primigènia d’orinar sobre l’ocell de caça (vegeu P 37) present a “et entre les épaules. Vous exigerez, également, que l’on vienne, de temps en temps, lui oriner sur le dos” *Ġiṭrīf* 78 (cf. B 56). La resta d’equivalents són “sobre las cuestas e entramas las espaldas” “Moamín cast.” II, 56, “sul dosso” Moamín Ms. c, II, 56, “super dorsum et inter spatulas” Moamín, ms. T (& B), II, 56, “super dorsum suum et inter spatulas” Moamín, ms. I (& A), II, 56, “adés sor le dos entre andeus le esplales” Moamín fr. II, 89, “sor les humres de l’oissel [et] entre les espales. Et ce doit l’en fere mes non pas assiduemant” Ghatrif fr. 45(2-3), “in mezo lo dosso al tuo oxello” Ghatrif it. 41.

oli: Simplificació a P, segons “d’huile de noix ou d’huile omphacine” *Ġiṭrīf* 78 (cf. B 56), “olio de nuezes o con azeit” “Moamín cast.” II, 56, “olio di noci o con olio comune” Moamín Ms. c, II, 56, “oleo nucis vel cum oleo comuni” Moamín, ms. T (& B), II, 56, “oleo nucis vel cum oleo communi” Moamín, ms. I (& A), II, 56, “Et ungiez le suen past d’oile de noiz et d’oile comun autresi, qar molt li vaudra” Moamín fr. II, 89(1-4), “oile comun ou en oile de noiz” Ghatrif fr. 45, “ollio de oliva o de noxe” Ghatrif it. 41.

El vi i el comí per a l’elaboració de la segona aplicació tòpica apareixen a *Ġiṭrīf* (el vi només al ms. D) i a “Moamín cast.”, però manquen a la resta de Moamins; als Ghatrifs només hi consta el vi. De fet, la darrera part de la recepta manca a tost els Moamins excepte al castellà.

Aquest capítol sembla seguir amb major fidelitat els Ghatrifs.

<36.> *De dolor qui ve per venthositat* [ms. veschositat]

Tot i que ho repeteix al cos de la recepta, esmeno ‘veschositat’ per ‘venthositat’, segons el paràgraf posterior referit a la ventositat a les ales (on manca una rúbrica pròpia) i “ventositate innele dorso” Moamín Ms. b, I, 12(13), “ventosità nel dosso”

Moamín Ms. c, I, 12(13), “ventositatem in dorso” Moamín Ms. TBIA, I, 12(13) i “ventosité dou dos” Moamín fr. I, 53(12); manca o no ho aconseguixo localitzar al “Moamín cast.” Malauradament, no trobo el tractament a aquests textos. Crec improbable que P consideri la viscositat com a causa de la patologia amb la intenció de diferenciar-la del vent, les confongui o les utilitzi de forma equivalent, sabent que el resultat és una ventositat; la clau pot raure en l’atribució d’una variant específica per referir-se a la ventositat al ventre o generada per una mala digestió o en una confusió a partir d’aquesta, segons es desprèn de *Ġiṭrīf* 61(5) i 62(14) (cf. B 44 i 45). L’origen o la localització indicada a *Ġiṭrīf* s’avé amb la disminució del past que forma part del tractament. Correspondria, llavors, al quart capítol del conjunt dedicat a la pneumatosi.

Nou exemple de la importància de la dieta com a element terapèutic destinat a restablir l’eucràsia de l’ocell de caça, segons la doctrina hipocraticogalènica, a partir de la diferent consideració de les carns. Les orenetes restringeixen una de les dues opcions de la primera part de la recepta al període estival a les nostres contrades.

Trobo traces de la primera part del capítol a *Ġiṭrīf* 61(5) i 62(14) (cf. B 44 i 45) i, referit a altres patologies, raonables per possibles confusions, salts i corrupcions, Ghatrif it. 34, “Moamín cast.” I, 12 i III, 16, Moamín fr., llats. i its. III, 12(1, 2).

d’oli d’olives e de l’holi de nous: “d’oli de nous e de l’holi de remus” P; “de l’huile d’olive ou de noix” *Ġiṭrīf* 61(5) (cf. B 44); “d’huile d’olive ou de noix” *Ġiṭrīf* 62(14) (cf. B 45); “d’une des huiles échauffantes comme celle de laurier, celle de ricin, celle des deux amendes [douces et amères (D)], celle de nard (*duhn al-nāridīn*), celle de noix de coco, celle de raifort, celle d’avelines (*duhn al-bunduq*) ou l’huile omphacine” *Ġiṭrīf* 81(4) (cf. B 57v); “de l’huile d’amande ou dans celle des deux amandes, douces et amères [...] d’huile de noix de coco (*duhn ġawz hindī*) ou d’huile de ricin (*duhn hīrwa*)” *Ġiṭrīf* 76(2) (cf. B 55v); “de l’huile des deux amendes, douces et amères [...] de l’huile de noix de coco ou dans celle de ricin ou dans celle d’iris ou dans celle du laurier (*duhn al-ġār*)” *Ġiṭrīf* 77(2) (cf. B 56); “l’ollio de oliva o de nusce comesto” Ghatrif it. 34; “en azeit e en olio de nuezes mezclado en uno” “Moamín cast.” I, 12. He editat d’aquesta manera basant-me en l’afinitat de la possible grafia al text font de P; tanmateix, altres hipòtesis per a la presència de l’oli de ‘remus’ al manuscrit són: incomprensió de ricí o *ricinus*, amb un malhaurat intent de grafia de *recinus* que la transmissió de les abreviatures a les successives còpies ha derivat en una forma tan poc entenedora; incomprensió de laurí o *laurinus*, és a dir, oli de llorer (Ar. *rand*), o bé de rave o *ravanus* o d’algun dels altres olis esmentats als paràgrafs indicats, d’ús poc freqüent a l’Occident europeu; incomprensió del pas de barrejar ambdós olis, l’oli de nous i l’oli (d’oliva o comú), p.e. “comesto” Ghatrif it. 34 i “mezclado en uno” “Moamín cast.” I, 12. Un nou exemple de la inseguretats de P en matèria d’olis.

No he atorgat una nova rúbrica específica al segon paràgraf de la recepta per diverses raons: manca a P, potser de forma intencionada; la forma ‘ítem’ obre en molts pocs casos el capítol a P; es continua amb un tipus de ventositat molt proper al del primer paràgraf (vegeu la fusió d’ambdues localitzacions a la tradició àrab a l’estudi del capítol anterior); i *Ġiṭrīf* 76(2) i 77(2) (cf. B 55v i B 56) barregen ambdues receptes i 81(4) i 96(3) (cf. B 57v i 62v) contenen receptes properes a la de la pneumatosi a les ales amb altres localitzacions.

Tot i la presència d’equivalents de la localització de la pneumatosi a les ales del segon paràgraf a *Ġiṭrīf* i a tots els Moamins, tret del cast., cap dels Moamins conté la recepta. Per a aquest paràgraf, vegeu *Ġiṭrīf* 81(4) 96(3) (cf. B 57v i 62v), i per a la recepta sencera, *Ġiṭrīf* 76(2) i 77(2) (cf. B 55v i 56).

<37.> *De gota per tot*

Capítol sobre la gota sistèmica segons P, de contingut corresponent a “atteint d’une contusion (*ṣadma*)” *Ġiṭrīf* 74bis (cf. B 55), “l’enfirmité qi est appellee saddaam” Moamín fr. II, 26, “una malattia ch’à nome saadari [...] una malattia che si chiama saadam [n. 204: *sadam h*, *sadana i*]” Moamín ms. c, II, 11 i “sodi [n. 4: *soda*]” Moamín lat. ms. I (& A), II, 11. Al meu parer les raons d’aquesta divergència poden ser: un salt de capítols a P, facilitada per l’estructura dels tractats àrabs, on es descriu la simptomatologia i pot repetir-se o no al capítol del tractament; una confusió de rúbriques i continguts dels capítols –vegeu P 68. *De barraam. Quant l’aucel ha .I^a. melaltie que apella hom baraam–*; i una interpretació per part del traductor a partir de la coincidència parcial de la simptomatologia de la gota sistèmica i la de la contusió.

Als Moamins llats., its. i fr., la primera part de la recepta torna a considerar-se pertanyent al tractat nou (vegeu la secció *El “tractat nou”*).

Destaco que només P i *Ġiṭrīf* especifiquen el material del vaixell on s’extreuen per ebullició els principis actius (“la força”) continguts als ingredients del producte terapèutic, però que P s’allunya tant de *Ġiṭrīf* com dels Moamins en corrompre un bri o una branqueta de cadascuna de les herbes aromàtiques a fulla de totes les natures de murtra.

de totes les netures de murta, de la fulla: “[un brin de chacune des plantes aromatiques (*al-rayāṣīn*) (K)]” *Ġiṭrīf* 74bis(3) (cf. B 55); “de tote herbes odoriferes, de chacune une verge” Moamín fr. II, 26; “ogni herba odorifera, ana virgula una” Moamín ms. b, II, 11; “di ciascuna herba odorifera una branchetta [n. 209: *branc(h)ata h/i*]” Moamín ms. c, II, 11; “omnium herbarum odoriferum ana virgulam unam” Moamín ms. I (& A), II, 11. Només el ms. K de *Ġiṭrīf* conté la indicació esmentada.

e posats-li un crivel desús, <i per a que el vapor després pugi envoltant-lo, poseu-hi l’ocell a sobre>: Possible salt d’igual a igual, segueixo el raonament de la pràctica a partir de *Ġiṭrīf*, font primigènia coneguda, segons “sur laquelle vous retournez un tamis (*ġirbāl*); vous déposez alors l’oiseau sur ce tamis de sorte que la vapeur dégagée par la décoction bouillante monte l’envelopper” *Ġiṭrīf* 74bis(3) (cf. B 55); “et liez l’oissel en un cribre et le tenez desor l’eve, si qe le fum de l’eve passe permi le criveaux a lui” Moamín fr. II, 26; “et liga lo ucello sopra alcuno cribro de sopra il bacile, acciò che lo fumo de l’acqua passa suso per lo cribro ad ipso ucello” Moamín ms. b, II, 11; “e legalo l’uccello in[su] [n. 211: *sopra i*], alcun crivello e mecti ‘l crivello sul bacile [n. 212: *bacino h*], sì che fumo [n. 213: *lo fume h*, *fume i*] ne vegna all’uccello” Moamín ms. c, II, 11; “et liga avem in aliquo crebo desuper, et per crebum transeat fumus ad eum” Moamín ms. I (& A), II, 11. Després de corregir el probable salt d’igual a igual –o una eliminació voluntària però incorrecta per part del copista o del traductor en interpretar-ho com una repetició del què acabava de ser dit–, afegeixo el raonament d’aquesta pràctica a partir del *Ġiṭrīf*, on s’aconsegueix la nebulització del preparat terapèutic en el que és l’única menció d’aquest mètode als tractats catalans de falconeria consultats.

La darrera part de la recepta només apareix a *Ġiṭrīf*. En ella cal remarcar una nova menció de la gallina negra (vegeu l’estudi de P 23) i una nova corrupció de la recomanació d’orinar sobre l’esquena de l’ocell de caça malalt. Aquesta darrera indicació del tractat àrab, absent als Moamins i als Ghatrifs, pot haver-se corromput per varies raons, entre elles: un desconeixement de l’equivalència del verb ‘orinar’ per part del traductor, força improbable ja que P el substantiu ‘orina’ apareix en tres ocasions, dues a P 42 i una a P 69 (vegeu també P 45); una corrupció intencionada per part del traductor o del copista, tal com succeeix a P 35 (vegeu també e P 49), però ara transformant-la en una mena d’imposició de mans, potser més acceptable per una

mentalitat cristiana, bé per connotacions escatològiques o higièniques, bé per creences màgiques o supersticioses.

<38.> *A dolor de fetge*

Capítol de relació directa amb *Ġiṭrīf* 89(2) (cf. B 60) i, secundària, amb “Moamín cast.” II, 48(8); més allunyat de la resta de Moamins.

<39.> *Per ventusitat*

Cinquè capítol del conjunt dedicat a la pneumatosi. Malgrat la manca d’una localització concreta a P, la coincidència de la recepta amb *Ġiṭrīf* 61(5) i 80(2) (cf. B 44 i 57) em dirigeix vers una pneumatosi al ventre, sobretot al baix ventre, hipòtesi indirectament confirmada per “E quando les acaeciēre que se les faga por el mal del yesso ventosidad en los cuerpos” “Moamín cast.” II, 24, paràgraf que sembla mancar a la resta de Moamins, “la murmuracion do ventre [...] la ventosité” *Ghatrif* fr. 28 i “sonito del ventre” *Ghatrif* it. 25.

<40.> *De vèrmens en la gorgua*

Segon capítol del conjunt dedicat a l’endoparasitació; el primer ha estat el 16.

La recepta, tot i el canvi de nap per rave, sembla coincidir només amb *Ġiṭrīf* 90(2) (cf. B 60); si ‘nap’ equival a ‘rhapontic’, podria enllaçar amb *Grisofus* 16 (Cy. 10, p. 26).

<41.> *De vorm al ventre*

Tercer capítol del conjunt dedicat a l’endoparasitació.

Cinquena recepta de P que *Ġiṭrīf* atribueix als perses.

La primera part de la recepta sembla haver assolit la tradició en vernacla, concretament: *Modus*, ed. París, 1989, p. 125; Petrus l’astore, ms. bolonès; Ferraro 49 (*Scelta di curiosità*, disp.154, chapitres 107-210, o.cit., p .71), que correspondria a Gandolfo.

Segons les coincidències amb altres tractats, hem de considerar ‘vorm’ i ‘vormis’ com a variants de ‘verm’ o ‘vèrmens’ en aquest capítol.

Sobre la localització al ventre o als budells, les correspondències estableixen “dans le ventre et le brayer” *Ġiṭrīf* 91 (cf. B 60v), “en las moliellas e en los cuerpos dentro” “Moamín cast.” II, 42, “inelo ventri” Moamín Ms. b, II, 42(1), “nel ventre” Moamín Ms. c, II, 42(1), “in ventribus” Moamín Ms. T (&) B, 42(1), “in ventre” Moamín Ms. I (& A), 42(1), “dentro [...] in suo ventre” *Ghatrif* it. 48, fol. 24r.

Dels tractats considerats relacionables amb P, només *Ġiṭrīf* 91(9) (cf. B 60v) i “Moamín cast.” II, 42 indiquen dues localitzacions dels vèrmens equiparables a les de P i fan referència al quitrà; per contra, els altres Moamins s’acosten més a la resta de la recepta que el castellà.

Respecte als productes administrats, sabem del gran poder astringent de la magrana i de la toxicitat del quitrà.

<42.> *A pentax*

Tercer capítol del conjunt dedicat al pantaix; el primer i el segon han estat el 9 i el 10, respectivament, i els propers i darrers seran el 77 i el 78, afegits ja per una altra mà.

S'administra el past immers en orina i assecat després, probablement per a disminuir la humitat o la fleuma i minimitzar les patologies que aquesta origina a l'ocell de caça segons els tractats de falconeria medievals (vegeu P 16). Aquest primer procediment coincideix amb l'indicat per Adam des Aigles, 15(1-2) per al que ell considera una contusió contra la perxa o contra quelcom, però que reconeix per signes coincidents amb els del pantaix.

L'ús de la femta seca i picada contra el pantaix es recull ja a P 9, en relació amb "Moamín cast." II, 33 i, potser, amb *Ġitrīf* 73(3) (cf. B 53), i és ben documentada a la tradició falconera en català (vegeu F, f. 145; R¹, f. 12r; V, f. 69).

<43.> *D'ous d'asperver ho d'àls*

Primer dels dos capítols dedicats a l'ouament de l'ocell de caça; el segon serà el 48.

Aquest capítol i l'anterior coincideixen en l'aplicació del tractament durant nou dies, xifra de probables connotacions màgiques (nombre perfecte), i derivada per excel·lència i reiterativa d'una altra encara més habitual als tractats falconers medievals, el tres, és a dir, ara, tres vegades tres, lligada a la perfecció, la sanitat i la curació; a més, hem de vincular-la amb el concepte hipocràtic de dia crític, el moment clau en l'evolució de la malaltia cap a la curació, fixat al terç, sisè i novè dia segons el cicle de la malaltia.

No he trobat coincidències del capítol amb la tradició àrab consultada.

La privació de llum suposa la pèrdua de la consciència del temps i del fotoperíode en el què l'ocell es troba i, en afegir l'estrès provocat a l'ocell, pot aturar l'ouament.

<44.> *D'aygua de cap*

Primer dels capítols dedicats a l'"aigua al cap", que altres tractats (p.e. V) consideren un estadi inicial de l'"aigua congelada"; el proper serà el 76, afegit per una mà posterior. Tot i que sol ser una de les afeccions de primera aparició dins de l'ordre tradicional de la secció terapèutica dels tractats de falconeria, a P apareix com a tal gairebé a la meitat del tractat, i és possible que hagi estat contemplada també als capítols 2-6 amb un altre nom.

Els dos tractaments proposats coincideixen en la tria de la via respiratòria i/o nasal, el primer per inhalació i el segon per instil·lació del producte terapèutic.

Diverses receptes de la tradició àrab considerada utilitzen la ruda, però només *Ġitrīf* 131(6) (cf. B 74) i "Moamín cast." II, 12(3) coincideixen amb P en especificar si sigui verda o fresca; *Ġitrīf* com a simple vegetal a administrar amb carn immersa en aigua calenta contra el vòmit de l'ocell de caça; Moamín utilitza el suc de ruda barrejat amb un altre suc o oli i aplicat a les narius per a tractar el dolor de cap. Per tant, cap d'elles sembla coincidir amb P. Destaco també la similitud amb les indicacions contra la reuma a Adam des Aigles, 7(9-11, 13-14).

<45.> *De càncer*

Malaltia o lesió o lesions a la cavitat oral de l'ocell de caça, especialment difteronecròtiques, fibronecròtiques i abscessos (futurismes). Excepte en el cas

d'abscessos per perforació i infecció, malaltia de l'orofaringe superficial normalment identificada com tricomoniasi, potser capil·lariasi o candidiasi (futurismes).

El tractament consisteix en l'eliminació física de la lesió per raspat i posterior aplicació d'arrop en el que podria ser una corrupció a partir de “de l'urine de chameaux au pâturage (*būl al-ibil al-rā'īya*) que l'on fait bouillir pour la rendre comme du raisiné épais” *Ġitrīf* 67(11) (cf. B 48v). Novament l'orina apareix com a motiu de conflicte per a la traducció i/o la còpia continguda a P (vegeu P 35 i 37); qui sap si ara la dificultat per a disposar d'una orina tan exòtica com l'assenyalada per *Ġitrīf* condiona al traductor o al copista a transmetre només la part final de la comparació (vegeu-ne altres possibles raons als capítols abans esmentats). Segons TJERNELD, p. 385, “l'emploi d'urine de cameax qe l'en doit colir qant il peissent II,46,10 est peut-être à mettre en relation avec la drogue *baul al-ibil* « urine de chameau », sorte de tablettes pour traiter les blessures encore saignantes. « Les gens de l'Yémen racontent que, en certains temps de l'année, leurs chameaux paissent une plante qui ne se trouve qu'en cette saison, qu'ils recueillent alors l'urine de leurs chameaux, la font sécher et en confectionnent des tablettes. Cela ne se fait que dans l'Yémen', I. B., art. 389. Cette drogue est encore indéterminée, voir *Ġāfikī*, art. 191, commentaire”.

L'equivalència de càncer és “gangrène (*akila*)” al tractat àrab, amb variants *ākila* i *ākāl*, que a altres capítols té per equivalent Moamín lat. *corrosio* i fr. *corrosion* (*Ġitrīf*, p. 191).

Existeix una certa afinitat amb Demetrios Pepagomenos, *De re Accipitraria*, cap. 75, p. 61 (ed. Rigault).

<46.> *D'esmirladura*

Capítol dedicat a l'estrenyiment, corromput segons sembla inferir-se de la repetició de la mateixa pràctica; cap la possibilitat de que P ometés només l'origen del suc esmentat a la segona part de la recepta.

<47.> *De porrets*

Primer capítol del conjunt dedicat a les patologies podals.

S'hi aprecia la terminologia falconera en referir-se als peus de l'ocell com a mans.

Hi destaca la probable coincidència parcial amb F, I.2.18, f. 116, on, contra el poagre –també patologia podal i possible estadi inicial del porret i predisposant a ell, anomenat just a continuació al capítol de F– s'indica “que prenia les nous verdes e treh<i>e'n lo such he mesclave'll ab altratant de vinagra, e d'aquel untava-li les mans”; així, doncs, cap la possibilitat de que P hagi corromput “nous veylles e such de mata” per un passatge semblant a “nous verdes e such de martafallar-les”; la puntualització “al sol” per a l'aplicació del producte terapèutic pot referir-se a col·locar-li'n amb l'ocell sota la radiació solar (sol, del planeta Sol), la qual podria facilitar l'acció del producte, o a aplicar-li-ho a la planta del peu (sòl), localització específica del porret.

Tant el llard de porc com la cera servien d'excipient greixós per a donar consistència untosa al preparat terapèutic i mantenir-lo al lloc d'aplicació.

<48.> *De houament*

Segon dels dos capítols dedicats a l'ouament; el primer ha estat el 43.

El procediment a seguir detallat al capítol resulta en l'administració de carn untada amb aigua –després de varies emulsions incrementant l'aigua i de tantes aiguades, l'emulsió inicial ja només conservaria lleugeríssimes traces d'oli, i el repòs final permetria la separació i l'estratificació de les fases aquosa i oliosa–, de nul resultat sobre la sanitat de l'ocell de caça. Apunto dos raonaments possibles en aquesta pràctica: una aplicació fidel dels postulats de la doctrina mèdica hipocraticogalènica a partir de la filosofia natural aristotèlica en què es consideri l'aport d'aigua com element i la fredor associada com qualitat primària contra la calor pròpia del cicle reproductiu (recordem “la calor natural dels çels” V, f. 20), o bé un rerafons màgic que no impedeix trobar la recepta a altres tractats.

Els vincles amb la tradició del gènere en català són reconeixibles a V, cap. LV, f. 29rv (vegeu-hi el raonament i la pauta) i Lluís de Besalú indica a la introducció del “Llibre dels plaers i de doctrina dels ocells (de caça)”, conegut com “Deli ucelli di rapina”, que tractarà “al tempo meticare e refrenare quando che ano desiderio dela procreacione a uolere generare l'oua” (segons lectura de Miquel Batllori, f. 5, p. 180), indicació plenament relacionable amb el capítol esmentat de V, però que no he pogut verificar; en castellà a Sahagún, III, cap. LI; tot i que l'ingredient principal de la recepta varia, l'ouament de l'ocell de caça és tractat a les receptes 4 i 15 –segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 120 i 129)– del receptari Paris i a N 29(3/3’).

<49.> *De rodador*

Capítol dedicat al rodar com a vici o defecte de l'ocell de caça que es deixa portar per tèrmiques, volant per propi plaer, sense estar pendent del falconer o de la caça i/o allunyant-se, amb risc de pèrdua; per tant, el capítol correspon al maneig falconer de l'ocell de caça i s'encabeix al bell mig de la secció terapèutica, fet habitual al gènere.

Aquesta denominació, ‘rodador’, de l'ocell de caça que pateix el vici de rodar, és d'aparició única als tractats de falconeria catalans a què he tingut accés, i comparable novament a la tradició àrab, a banda del *Ġitrīf* i dels Moamins, amb “J'ai eu un Épervier rôdeur qui, chaque fois qu'il faillait la proie, se mettait à voler haut à tour, aussi fut-il surnommé « le Rôdeur » (*al-ḥawwām*) ... Je parvins à lui faire perdre sa manie de voler à grands cernes, si bien que, lorsqu'il avait failli la proie, il allait prendre motte, mais je dus employer, à réprimer ce vice, une année entière, et ce, en le repaissant dès qu'il avait pris motte, à la suite d'un vol en défaut. Il se fit, à la longue, à cette nouvelle habitude et oublia la première” [VIRÉ (1965b, p. 130) (44)].

Les pràctiques consisteixen en manipulacions sobre l'ocell que li impedeixin assolir alçada i deixar-se portar per tèrmiques; dues són les opcions ofertes per P:

- Lligar les plomes de la cua: així s'aconsegueix restar-li capacitat de sustentació i maniobrabilitat. La referència més antiga a aquesta pràctica, ja generalitzada, sembla trobar-se a “On a dit également que les experts en volerie et en l'éducation des oiseaux de vol n'ont su que proscrire la pratique de nouer le balai de l'Autour pour le vol à la proi en raison, précisément, de l'Aigle, car si celui-ci vient harceler l'Autour à qui l'on a lié les rectrices, ce dernier ne pourra manœuvrer pour lui échapper” *Ġitrīf* 41(2) (cf. B 28v), reprès per Moamín lat. i it. I, 8(4) i fr. I, 43(4). El motiu de lligar o cosir les plomes de la cua de l'astor rau més en la prevenció de que rodi que no pas en una protecció de les rectrius durant la caça, ja que, sent necessàries per a la maniobrabilitat de l'ocell de caça, el falconer només les protegeix, de vegades, un cop l'astor s'ha aferrat a la presa.

- Plomar zones concretes de l'ocell de caça. La localització de la zona a plomar ha donat lloc a dues vies diferents:

○ Una, seguida per P i “Moamín cast.” I, 11, assenyala les orelles i/o el seu contorn –“le pourtour” *Ġitrīf* ens enllaça amb “entorn” P–, fet que li originaria dolor i problemes auditius en dificultar-li la compensació de l’increment de pressió degut a l’alçada. Vegeu-ne les causes, el raonament i el risc associat a “Moamín cast.” I, 11.

○ L’altra, establerta per *Ġitrīf* 42(4) (cf. B 29v) –on s’especifica que al-*Ġitrīf* i Adham ho han extret dels experts en falconeria i que, amb ella, s’aconsegueix que l’ocell senti la “mossegada del vent”– indica “le pourtour du balai pour lui mettre à nu l’arrière-train”, i pot haver derivat en interpretacions diverses segons la consideració ventral –“le leu qi est environ l’orifice dou cul” Moamín fr. I, 46(3); “lo loco chi è a canto ad lo orificio de lo fundamento” Moamín ms. b, I, 8(16); “il luogho del pertugio del culo” Moamín ms. c, I, 8(16); “locum qui est circa orifitium ani” Moamín Ms. T (& B), 8(16); “locum qui est circa anum” Moamín Ms. I (& A), 8(16)– o dorsal –“las plumas del contorno del grupote que està descubierto” *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril, traduzido de lengua catalana en castellano por Fr. Miguel Agustin, ...*, Perpinyà, Luys Roure, 1626, p. 639); vegeu més avall– de la indicació. Novament ens trobem davant una possible corrupció intencionada per part del traductor o del copista de P (vegeu P 35, 37 i 45), canviant la localització per una altra potser més acceptable per una mentalitat cristiana, bé per connotacions escatològiques o higièniques, bé per creences màgiques o supersticioses, o degut a una variant ja instaurada a la Península Ibèrica.

El *Ġitrīf* refereix la realització d’ambdues pràctiques als ocells de caça, mentre que els Moamins ho encabeixen a un capítol relatiu a les àguiles en temps de zel, i el primer tractat ja desaconsella lligar les plomes de la cua amb l’objectiu de que l’astor perseguit per l’àguila pugui evitar-la [*Ġitrīf* 41(2) (cf. B 28v), reprès per “Moamín cast.” I, 11, lat. i it. I, 8(4) i fr. I, 43(4), i ho reitera a *Ġitrīf*, ms. D, 42(4), (cf. B 29v)].

Segles més tard, fra Miquel Agustí, seguint els Moamins extra-peninsulars, recupera ambdues pràctiques referint-les a l’àguila; tanmateix, assenyala el “contorno del grupote” (*Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril, traduzido de lengua catalana en castellano por Fr. Miguel Agustin, ...*, Perpinyà, Luys Roure, 1626, p. 639), que pot ser relacionat amb el copró, la glàndula uropigial i el ses, amb equivalències com ara Ar. *ḥaqība*, ‘croupe (de l’oiseau de vol)’ (*Ġitrīf*, p. 198) i Ar. *zimiğğā*, *zimikkā*, ‘uropyge, croupion (des oiseaux)’ (*Ġitrīf*, p. 210), It. *groppa*, *groppone*, Fr. *crope*, *crupe*, Cast. *rabadiella*, Ar. *‘ukwa*, *zimikkā*, ‘Bürzel / codrione’ [GLESSGEN (1996, p. 521)], i llat. *cruppa*. Durant el període postdoctoral treuré a la llum l’article preparat sobre la secció falconera del *Llibre dels secrets d’agricultura* de Miquel Agustí.

Per a conèixer les causes del rodar com a vici o defecte, les dues opcions per evitar-lo i els seus raonaments respectius i els riscos associats, vegeu *Ġitrīf* 41 i 42, capítols repesos i/o complementats per les correspondències de les diferents traduccions del *Moamín*.

<50.> *De roya de cans*

Primer dels dos capítols consecutius dedicats a la medicina canina, encabits al cos del tractat de medicina aviar. A l’igual que quan repregui la terapèutica dels ocells de caça (P 52), no es marca el canvi de contingut més enllà dels esments dels cans a la rúbrica i al cos de les dues receptes, aspecte que, donada l’absència d’una taula de capítols i de senyals codicològics, com possibles marques de lectura, podria oferir un indici més de que P sigui còpia d’una traducció anterior.

Recull un tractament tòpic contra la sarna i/o, amb menor probabilitat, la dermatofitosi, malaltia fúngica de la pell (futurisme). L'oli és l'excipient gras que permet la permanència del producte terapèutic al lloc d'aplicació.

oli <e> blanquet cruu: S'afegeix una 'e' conjuntiva per a separar 'oli' de 'blanquet cru' arran de l'existència del 'blanquet' com a simple mèdic d'origen mineral i de la inseguretada manifestada pel traductor o pel copista de P o de la font en matèria d'olis. Em sembla menys probable considerar-hi un nou oli arran de l'oli de blanc inclòs al *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain, on és definit com matèria oliosa i remet a oli de cascalls; en cas de ser certa aquesta correspondència, podria cercar-s'hi un possible efecte antipruriginós.

Possible coincidència parcial amb el *Libro de montería de Alfonso XI*, llib. II, I(22).

<51.> *De ràbie de cans*

Segon dels capítols dedicats a la medicina canina. S'identifica amb el que avui entenem per la malaltia infecciosa contagiosa que té per agent etiològic un rhabdovirus del gènere *Lyssavirus* que afecta els animals de sang calenta, produint una encefalomièlitis de curs mortal. En aquest sentit, el final de la recepta (*guarà si jamés deu garir*) suggereix la possibilitat de que agrupés diferents malalties i no només la que coneixem avui amb aquest nom, de la confusió factible amb altres malalties de curs no fatal, d'un tractament preventiu de l'avenç de la malaltia, instaurat poc després d'una mossegada o sospita de contagi i/o del trist final del gos rabiós malgrat el tractament exposat degut a la seva nul·la efectivitat.

<52.> *Infladure de cames*

Després de dos capítols de medicina canina, es reprèn la medicina de l'ocell de caça sense cap indicació al respecte.

S'inicia el tractament amb la incisió del lloc inflat, per a permetre la sortida de qualsevol excedent humoral –en concret, malgrat el silenci de P al respecte, de l'excés de sang, segons la tradició àrab, i de serositat groga (*Ġiṭrīf*), aigua groga (Moamins) o "putrede" Ghatrif fr., corromput a Ghatrif it.– i, potser, facilitar l'accés del producte terapèutic aplicat; en cas necessari, es continua amb una cauterització o aplicació de punts de foc.

P és l'únic tractat dels considerats on la recepta, de plena contacte amb la tradició àrab, indica la (gota) artètica com causa de l'inflament de mans o poagre i recull de forma explícita ambdues localitzacions, les cames (*Ġiṭrīf*) i les mans (Moamins i Ghatrifs) de l'ocell de caça. Així, les equivalències de "Infladure de cames. Quant l'aucel ha inflades les cames ho les mans per artèticha" són: "Traitement de l'Autour atteint de podagre (*niqris*). [...] S'il a les jambes enflées" *Ġiṭrīf* 97 (3) (cf. B 63); "[de cómo las deven melezinar de la podagre e de las unnas que se les descoyuntan [o se] les crebantán]. E si se les incharen las palmas por aquesto o por remadizmo que ayan" "Moamín cast." III, 16; "[de la podrage et de la desjointure des oingles] Et s'il avenist qe le paume li enflasent por ce" Moamín fr. III, 12(1, 5); "[Medicina a la podagra et disiunctura de le un(g)/ghie de li ucelli de rapina. c. .xii.] Si per questo le piante se enfiasseno" Moamín Ms. b, III, 12(5); "[di medicare la podragha [n. 7: le palagre h], e quando l'unghie si dispartono dai diti] [Q]uando pedana [n. 113: palagre h, pedona i] o disiunctura [n. 114: disgiuntura i] d'unghie viene all'uccello, [...] Et se per questo le palme gli enfiono" Moamín Ms. c, III, 12(5); "[de medicamine podagre seu disiuncture

unguium] Si vero ex hoc palme inflentur” Moamín Ms. T (& B), III, 12(5); “[De medicinis podagre et rupture seu disjuncture unguium. c. .Lxxiii.] Si vero ex hoc palme inflentur” Moamín Ms I (& A), III, 12(5); “De curer la podrage. [...] Et s’il avint qe les plaintes de ses piez li enflent” Ghatrifr fr. 42 (1, 4); “De la cura de la podagra [...]. E se le piante non guarisino” Ghatrifr it. 38, fol. 20rv.

Només *Ġitrīf* afegeix la possibilitat d’un instrument de ferro per a la incisió.

Dins dels ingredients, P especifica la goma aràbiga, seguint els manuscrits D, G i K de *Ġitrīf* i Ghatrifr it. —els Moamins i Ghatrifr fr. es limiten a goma—, però la resta de manuscrits de *Ġitrīf* indiquen mantega de conserva de (llet de) cabra. La nota 417 “D, G, K et Moamin: gomme arabique” sembla contenir, per tant, algunes llacunes al respecte, en no indicar si aràbiga s’ha considerat implícit, o potser cal assumir un lapsus dels editors. Del llistat d’ingredients, P coincideix amb *Ġitrīf* i Ghatrifrs.

Considero poc versemblant una confusió de “e picats ço que fa a picar” a partir de “avec du sang, dans un tube à instiller (*mis ‘at*)” *Ġitrīf*, dins de “e picats ço que fa a picar e mesclats-ho ab lo blanch d’ou, e metets-ho tot an un test” a partir de “mettez le tout, avec du sang, dans un tube à instiller (*mis ‘at*)” *Ġitrīf* 97.

La menció del recipient on escalfar el compost terapèutic de P torna a acostar-se als Ghatrifrs, a l’igual que la manca d’embenatge del primer tractament (“Moamín cast.” exposa el tractament amb i sense embenatge).

Tota la tradició àrab considerada —*Ġitrīf*, Moamins i Ghatrifrs— conté la part sobre els punts de foc, pràctica també recollida a la tradició llatina i en vernacla amb diferents tipus de cauteri, com ara *Dancus* (*Z*¹), 26, *Guillelmus* (*Z*²), 16 i V, cap. LVI, f. 37.

A continuació, al marge inferior del f. 36, hi ha afegida una recepta sobre el poagre per una altra mà de la segona meitat del segle XV, transcrita en apèndix com a capítol 74.

<53.> *De mal de cuxa*

La introducció del capítol remet més a una luxació articular que a una fractura òssia, però ambdues opcions són contemplades a l’equivalència de *Ġitrīf* 98bis(3) (cf. B 63v).

P sembla ser l’únic tractat en vernacla que recull l’emplastre que *Ġitrīf* considera d’origen bizantí. Entre els ingredients, a P hi manca la mirra, i l’encens troba correspondència amb “écorces « d’encens ? » (*qušūr al-lubān*) [n. 426: l’encens étant une gomme résineuse, on ne sait quelles sont ces écorces. Par contre, D dit : *qušūr al-rummān* « écorces de grenades », ce qui est valable. E dit : *qišr al-bān* « écorce de ben », ce qui est également valable et G ne mentionne que l’encens” *Ġitrīf* 98bis(3) (cf. B 63v); P segueix el ms. G en aquest punt. Aquesta mateixa forma, “scorça de l’ensens”, apareix a V (còpia s. XV ex.), cap. CIII, f. 66v. El tractat àrab detalla el procediment per a l’aplicació de l’emplastre, simplificat a P potser per considerar-ho de coneixement general entre el col·lectiu falconer. Malgrat la confusió entre ‘encens’ i ‘eixens’ a P 12, 60 i 64, la divergència en els possibles equivalents dins de la tradició d’origen àrab considerada, fins i tot en manuscrits diferents del *Ġitrīf*, m’impedeix esmenar: cf. *supra* per a *Ġitrīf* 98bis(3) (cf. B 63v); “oliban” Moamín fr. II, 76(4); “olibano” Moamín Ms. b, II, 44(14); “incenso” Moamín Ms. c, II, 44(14); “olibano” Moamín Ms. T (& B), II, 44(14); “olibano” Moamín Ms. I (& A), II, 44(14); no s’avé amb el castellà.

Existeixen lleugeres coincidències amb Moamín fr. II, 76(4) i Moamins lats. i its. II, 44(14); no s’avé amb el castellà.

<54.> *De poyis*

Capítol dedicat als pollis ectoparàsits, el qual podria iniciar una secció sobre les patologies externes o relatives al plomatge.

Es tracta banyant o ruixant l'ocell amb infusions diverses de simples vegetals, o bé lligant el·lèbor blanc a les mans de l'ocell. P pot haver malinterpretat el sentit de lligar a les mans amb estreny les mans com efecte.

Malgrat la presència de l'el·lèbor blanc a “Moamín cast.” II, 60(9 i 10), les receptes no coincideixen.

La primera etapa o opció de la recepta és atribuïda per *Ġitrīf* als savis dels bizantins; Viré-Möller anoten (n. 442) que es tracta d'una protecció contra els pollis que pugin del terra, és a dir, una (re)infestació a partir del medi (incloses les preses), interpretació que comparteixo, i a la què cal afegir la possibilitat d'una absorció dèrmica del principi actiu en una zona desprovista de plomatge. Tant el tractat àrab com P romanen silenciosos al respecte.

Dels quatre tractaments descrits al capítol de P, tres són presents a dos capítols de *Ġitrīf*, en concret, dos a 102(1) (cf. B 65v) i un a 100(3) (cf. B 64v). El tractament amb coluquintida té coincidències parcials amb “Moamín cast.” II, 60 (manca als Moamins fr.-it.-lat.), i el darrer, amb la sentòniga, s'avé també amb Moamín llat. ms. I (&A), III, 15(1-2) i Moamín fr. III, 15(1).

Cap la possibilitat de que la correspondència factible del darrer tractament del capítol de P amb *Ġitrīf* fos adaptada a les costums o als coneixements occidentals – Moamín llat. ms. I (&A), III, 15(1-2) i Moamín fr. III, 15(1) tampoc parlen del bany públic ni de la sudoració–, potser per haver-se ja descartat al context de redacció, de traducció o de còpia de P la sudoració com a tractament contra els pollis ectoparàsits. De fet, la sudoració esmentada al text àrab podria haver estat confosa amb la condensació del vapor del bany públic sobre les plomes de l'ocell de caça, que permetria la perfecta distribució de l'antiparasitari aplicat prèviament, sobretot si l'ocell estovés el plomatge com sol fer quan es banya. Vegeu la secció “Aspectes mèdics”. La sentòniga forma part també d'una pólvora contra els pollis a *Ġitrīf* 101(2) (cf. B 65).

La sinonímia o aclariment de la sentòniga per la més habitual herba lumbriguera, i la grafia ‘senconiga’ suggereixen una escassa familiaritat amb aquest simple vegetal.

<55.> *Per arencament de plomes*

Primer dels dos capítols dedicats, amb aquest nom, a l'automutilació o agressió mecànica del plomatge amb el bec per part de l'ocell de caça; el segon serà el 58. Tot i així, el menjament de plomes (cap. 56) i la menjança (cap. 70 i 72) mantenen una estreta afinitat amb aquesta afecció. P separa arrencament i menjament de plomes, potser referint-se amb el primer a patologies sense pruija i amb el segon a patologies amb pruija, o bé per ingesta de ploma associada. Les causes més freqüents són parasitosis intestinals (especialment giardiosi), que provoquen una pruija generalitzada, seguides, en ordre de freqüència, per problemes hepàtics, dermatitis i fol·liculitis, malnutrició i saculitis; altres causes no orgàniques són l'estrès i una baixa humitat relativa (futurismes). La correspondència de *Ġitrīf* ho considera un vici de l'ocell de caça i modernament es té el cercle viciós pruija-autotraumatisme per una de les causes principals del procés.

S'administren dos tractaments successius per via oral i dos per via tòpica. Per als tractaments via oral, les correspondències amb els tractats àrabs considerats són *Ġitrīf*

103(2) (cf. B 66) i, tot i indicar-se contra l'opressió respiratòria deguda a la pituita, *Ġitrīf* 73(8-10) (cf. B 53), i contra el cast. *ofego*, “Moamín cast.” II, 33; el procediment del rave amb mantega es descriu també contra la pedra a *Modo* 57, f. 77rv, i contra l'asma a Moamín fr. II, 58(8-9) i als Moamins llats. i its. II, 33(12-13). Per als tractaments d'aplicació tòpica, només coincideix el primer d'ells amb *Ġitrīf* 105(4) (cf. B 66v) i, en lleugeres traces, amb *Ġitrīf* 97(3, 5) i 99(1) (cf. B 63 i 64).

Gràcies a *Ġitrīf* puc trencar el silenci de P respecte a l'autoria d'aquests tractaments, ja que en ell tres dels tractaments esmentats acoten la seva atribució. Els d'administració via digestiva indiquen un Khāqān, títol del sobirà de nombroses tribus turques, que el ms. E de *Ġitrīf* especifica com rei dels turcs; *Ġitrīf* esmenta en sis ocasions aquesta font, tot i que una d'elles cal considerar-la posterior.²²⁸ Respecte al primer dels tractaments via tòpica, el tractat àrab atribueix la recepta al desconegut rei Evragius (*Awgāriyūs*), presumiblement bizantí o pertanyent a una dinastia post-ptolemaica d'Alexandria sobre qui els editors de *Ġitrīf* (n. 448 i p. 188) conjecturen un sobrenom a partir de *euagros* “bon caçador”. Viré-Möller estableix ja a la seva edició de 1988 que tota la fi del capítol degué pertànyer primitivament als capítols 103 i 104;²²⁹ ara, l'estructura del capítol de P, on s'apleguen aquestes indicacions (com a mínim, de 103 i 105), sembla demostrar la suposició dels editors esmentats respecte a l'estructura original del primer tractat àrab de falconeria conegut (s. VIII). La mateixa recepta àrab especifica el raonament de la pràctica en l'amargor de les plomes i l'aversion conseqüent a continuar amb l'arrencament, desavesant-se, en el que és un condicionament negatiu equivalent a l'encara avui aplicat al humans que es rosseguen les ungles. Crido l'atenció sobre la darrera indicació atribuïda al rei Evragius al paràgraf corresponent al tractat àrab, “Et il a dit encore: d'ailleurs, l'homme intelligent, s'il entend ce propos, y accordera foi et reconnaîtra, s'il est médecin, l'évidence de nos propos” *Ġitrīf* 105(4) (cf. B 66v); una crida a l'evidència del condicionament negatiu a partir de simples mèdics vegetals de probable ús comú en una pràctica mèdica que ja degué ser habitual a l'Orient del segle VIII, a partir d'un raonament entenedor per a tothom; així, cap la possibilitat de que l'única diferència al respecte entre el coneixement mèdic i el del profà fossin els simples mèdics vegetals amb aquesta propietat i indicació. De fet, l'àloes és el repulsiu principal utilitzat contra l'automutilació podal de l'astor a VIRÉ (1965b, p. 295) (87), secció 19. Tot i que la fel de moltó no apareix al tractat àrab amb aquesta indicació, pot assumir-se el mateix raonament a partir de la seva amargor. La consistència pròpia de la fel fa innecessari afegir un excipient oliós per a la seva permanència a l'indret d'aplicació tòpica.

ab alisiom: “abalisiom” P, on la ‘a’ inicial del mot podria provenir d'una pervivència de l'article àrab al— al text font de P; “au lyciet d'Arabie” *Ġitrīf* 105(4) (cf. B 66v) i “du lyciet (*ḥuḍaḍ*)” *Ġitrīf* 97(3, 5) (cf. B 63). Tot i que d'entrada podria dirigir-nos vers un tipus d'oli i que aquesta veu no apareix recollida al DCVB, el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain inclou quatre formes de lici (provinents de traduccions de textos àrabs), la confluència de les quals pot resultar en ‘alisiom’: *lici* (“... prin tutia e lici, de cascun .i^a. z, alcofol negre .ijes. z e castro e quelimia d aur...” Joan Jacme *Alcoati* f. lxxviii v^o, b), *alicio* (“Dix Galien que aquest arbre on sse trau allijio es espinos e es medicina umida e d octoritat composita” Ibn Wáfid *Llibre de les medicines particulars* f. 15, b), *licio* (“E dix Aristotil de les vertutz del liçio e de les ssues bontatz. E dix que l liçio es alcofol per als ulls. Dix .D. que l liçio es treyt d un arbre espinos e que a rrames grosses e de .ijj. condos en alt ademes e que fa grans axi com pebre, e sson negres e fortz de ssabor...” Ibn Wáfid

²²⁸ *Ġitrīf*, p. 19. Sobre l'anàlisi de la relació entre aquest tractat i *Ġitrīf*, vegeu pp. 19-21.

²²⁹ *Ġitrīf*, n. 458.

Llibre de les medicines particulars f. 15, b) i *licium* (Arbust de la fam. de les solanàcies d'aplicacions medicinals, dit vulgarment cambronera. "... e meta en l uyl aço: safra e memita, e licium, e aloe, e gomma arabica...") Joan Jacme *Alcoatí* f. XXXIX, a). Els textos on apareixen són l'*Alcoatí. Libre de la figura del uyl*, text català traduït de l'àrab per mestre Joan Jacme i conservat en un ms. del XIV segle a la Biblioteca Capitular de la Seu de Saragossa, i el *Llibre de les medicines particulars*, versió catalana trecentista del text àrab del *Tratado de los medicamentos simples* d'Ibn Wáfíd, autor mèdic toledà del segle XI. Vegeu *Tuhfa*, n° 166.

<56.> *De menyament de plomes*

Un capítol més del conjunt dedicat a les patologies associades al plomatge, sense respectar-ne l'estructura relativa. Sembla referir-se a l'automutilació o agressió mecànica del plomatge amb el bec per part de l'ocell. L'oli s'afegeix com excipient al preparat terapèutic amb l'objectiu de permetre l'aplicació i la permanència dels simples mèdics sòlids al plomatge.

A l'igual que al capítol anterior, la correspondència amb *Ġitrīf* permet trencar el silenci de P respecte a l'autoria de la recepta en ser atribuïda al tractat àrab a Bouzourgmihir Khirdād (*Buzurġmihir Ĥirdād el Savi*, ministre llegendari de Cosroes I (segle VI J. C.) amb reputació de docte que sembla ser una creació de la tradició popular per desdoblament de Burzōe, el veritable metge de Cosroes I. Aquest savi ministre és anomenat en sis ocasions al llarg dels capítols 105-111 del tractat àrab com autoritat mèdica, però Viré-Möller es pronuncien sobre la qüestió com segueix: "On ne peut, toutefois, admettre que ces fragments de texte puissent appartenir à la toute première transmission d'al-Ġitrīf et d'Adham; mais on ne trouve en effet pas encore, ici, de données d'origine nommément exactes". Vegeu *ET² sub BUZURGMIHR* et F. Seizgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Leyde, t. III, pp. 182-3.²³⁰

P sembla ser l'únic tractat en llatí o en vernacla que conserva aquesta recepta de *Ġitrīf* 107 (cf. B 67v), parcialment reproduïda contra una patologia diferent a "Moamín cast." III, 10 (amb correspondència a Moamins lats. i its. III, 8, però hi manca el paràgraf equivalent).

<57.> *De vèrmens en les plomes*

Malgrat la presència d'expressions similars als Moamins cast., llatins i its. II, 50 i fr. II, 83, les receptes no coincideixen amb la catalana. Vegeu *Guillelmus (Z²)* 14.

Segon capítol atribuït a Bouzourgmihir Khirdād per *Ġitrīf* 109 (cf. B 67v) contingut a P, on el tractat català sembla ser el que més s'hi avé de tota la tradició llatina i en vernacla consultada. Ambdues receptes mantenen una gran similitud amb Demetrii Constatinopolitani, *De re Accipitraria*, 122, p. 90 (ed. Rigault). La correspondència és menor amb Moamín fr. II, 83(1, 5) i II, 93(1, 6), i Moamins lat. i its. II, 50(1, 6) i II, 60(2, 5-6) [lat. ms. I (& A), II, 60(1, 5)]; i escassa amb "Moamín cast." II, 60(12, 13).

El tractament consisteix en la incisió de la base de la ploma i l'extracció del que sembla ser el paràsit en la fase del cicle vital que té lloc en aquest lloc, amb l'aplicació tòpica posterior d'un producte terapèutic que impedeixi una reinfestació. Sobre el paràsit, la informació aportada per *Ġitrīf* condueix Viré-Möller a identificar-hi les ootèques d'un àcar del gènere *Picobia*, paràsit del raquis de les plomes,²³¹ però si ens

²³⁰ *Ġitrīf*, n. 35 de l'estudi i n. 460 de l'edició, i p. 188.

²³¹ *Ġitrīf*, n. 469.

limitem a la informació continguda a P i considerem que les condicions geogràfiques poden modificar la identificació anterior, caldria estendre el diagnòstic presumptiu a altres ectoparàsits de l'arrel de les plomes, com ara *Knemidocoptes doewis*, o, fins i tot, a una confusió amb la tinya, que no apareix amb aquest nom a P, sense oblidar un possible quist fol·licular (alteració del fol·licle de la ploma que impedeix la seva sortida normal i aquesta creix a dins del fol·licle, resultant-ne un nòdul pastós). A més, el concepte ooteca per als àcars no és especialment encertat.

En aquest punt faré un llarg incís relatiu a aquesta mena de vèrmens amb diferents objectius: acostar el lector al que probablement veia el falconer en aquell cas; mostrar la dificultat de descripció i estudi d'aquests paràsits, com es dedueix de la manca de descripció a l'*Indice-catálogo de zooparásitos ibéricos*, de que la recerca taxonòmica-sistèmica dels darrers anys hagi comportat multitud de noves descripcions i canvis a la classificació dels àcars de la ploma, resultant en un canvi de nom constant que s'incrementarà quan la recerca apliqui mètodes de biologia molecular, i de que els manuals de medicina de rapinyaires ni tan sol els contemplin; atreure l'atenció d'aquells qui consideren d'interès un acostament modern a les afeccions descrites als manuscrits medievals malgrat el posicionament historiogràfic alternatiu que ho rebutja; il·lustrar la dificultat de trobar un equilibri entre ambdós posicionaments en una tesi doctoral com aquesta, duta a terme en el marc d'un programa de doctorat en medicina veterinària i dirigida per doctors del camp veterinari i de la història, fins i tot adscrits a la filologia, i provar que la causa de no haver ofert un acostament segons la ciència mèdica moderna rau en aquest difícil equilibri.

D'entrada, avisar que una descripció d'aquesta mena m'obliga a utilitzar nombrosos futurismes i que caldria ser un parasitòleg per a l'aprofundiment en la qüestió. En no tractar-se d'un estudi específic, no oferiré la nombrosa bibliografia que comporten les descripcions d'aquesta mena i remetré a quelcom més accessible on aquell qui estigui interessat localitzarà un punt de partida: <http://www.federmilben.de> i <http://raptormites.babson.edu>.

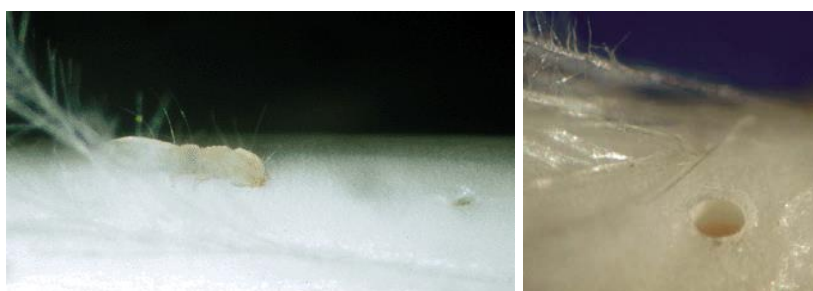
La classificació més actual d'aquests paràsits sol ser Phylum Arthropoda (Euarthropodes, Quelicerats), Classe Arachnida, Subclasse Acari (Acarina), Ordre Acariforme, Subordre Prostigmata (caracteritzat per un gnatosoma ben desenvolupat, amb palps diferenciables i espiracles a la base dels palps, per davant de primer parell de potes, i adults amb diferenciació sexual), Superfamília Cheyletoidea, Família Syringophilidae. Dins d'aquests, es diferencien segons siguin ovípars o vivípars, el cicle (quantes mudes i fases de nimfa), la localització de cada fase (sobretot quines fases del cicle tenen lloc a l'interior del canó), si és paràsit del fol·licle obligat o només alguna fase, característiques morfològiques,...

Entre els àcars del canó de les plomes dels falconiformes es decriuen f^a Ascouracaridae (*Cystoidosoma*, *Pyonacarus*) i f^a Syringophilidae (*Peristerophila*). En principi, cal acordar-los una àrea de distribució mundial i identificar-los com a paràsits de l'interior del canó de la ploma i del fol·licle de la ploma de les aus, sobretot rapinyaires. Malgrat l'existència de nombrosos gèneres d'àcars del canó de les plomes (*Gabucinia*, *Mironovia*, *Syringophiloidus*,...), hem d'atendre a les descripcions per espècies hoste, a relacionar amb la seva alta especificitat (p.e. la infestació i el ventall d'espècies d'àcars descrites decreixen de les Strigiformes a les Falconiformes, i dins d'aquestes, de les àguiles als astors i d'aquests als falcons), la possible àrea de distribució geogràfica i altres condicionants. Per a entreveure la complexitat d'aquesta identificació, recomano la consulta d'un llistat representatiu dels àcars de les aus de l'Ordre Falconiformes arreu del món, com ara l'actualitzat a partir de Philips (2000) a

A diferència dels ectoparàsits de cicle més visible, els de l'interior del canó de la ploma són poc coneguts. A la literatura només es localitza informació contrastada sobre la biologia, el cicle de desenvolupament, l'especificitat d'hoste i els efectes adversos, però encara cal una recerca futura per a obtenir coneixement contrastat sobre la nutrició, la infestació, el cicle de desenvolupament, l'esperança de vida i demés aspectes relatius als àcars del canó de la ploma. Respecte a l'especificitat d'hoste, val a dir que un mateix hoste pot estar infestat per diferents espècies d'àcars de les plomes de forma simultània, i que algunes d'aquestes espècies no discriminen entre les plomes rémiges i les rectrius, mentre que altres prefereixen una de les dues localitzacions i altres, fins i tot, les d'una localització específica a l'ala, fins al punt de que s'ha descrit la infestació del teixit connectiu subcutani per deutonimfes dels àcars de la ploma *Pterolichus ardeae* durant la llarga migració de l'hoste com a protecció contra la caiguda.

Cal tenir present les diferències existents dins de la família Syringophilidae i evitar el risc de transferir dades no contrastades entre espècies d'àcars de les plomes; al respecte, recordar que la literatura de fa anys pot induir a confusió arran de la revisió de Syringophilidae en 1970 i la possible consideració errònia de certs àcars de la ploma com a específics del canó de la ploma. A la parasitologia veterinària només trobem evidència de que els àcars de la ploma viuen principalment al canó de les plomes rémiges i rectrius, afectant només a plomes individuals en cas de baixa infestació, tot i que poden parasitar fins i tot les cobertores en cas d'infestació massiva, descrivint-se amb major freqüència *Syringophilus bipectinatus*.

Segons l'estat de coneixement actual, totes les espècies d'àcars del canó de la ploma viuen al calamus durant tots els estadis del seu cicle de desenvolupament i només algunes espècies del gènere *Picobia* han estat descrites al teixit subcutani de l'ala. Els àcars del canó de la ploma semblen ser altament hoste-específics i el procés d'invasió del canó de la ploma difereix a cada espècie d'àcar. Sovint només una ploma es veu afectada. Sembla que poden accedir-hi mitjançant l'umbilicus superior o per forats fets per ells mateixos, tot i que algunes espècies podrien arribar-hi per la papil·la de la ploma. Els forats perforats per algunes espècies, normalment al costat dorsolateral de la transició del canó entre la zona nua i la provista de làmina o filaments, els serveixen de via d'entrada i de sortida. Ofereixo dues imatges d'aquesta perforació: la primera amb l'àcar perforant i la segona del forat perforat.

Tret del període d'emigració i nou establiment, els àcars del canó de la ploma romanen a l'interior del canó. S'ha descrit cicle vital dels Ascouracaridae mitjançant l'exemple de *Cystidosoma psittacivora* a una psitàcida, en concret, *Pionites melanocephalus*: les larves entren per l'umbilicus superior (obertura del canó de la ploma propera a la làmina), i muden a la part interior del calamus, on es troben tots els estadis de desenvolupament (larves, proto- i tritonimfes, mascles i femelles adults). Al

principi s'alimenten només de l'“ànima de la ploma” al calamus, és a dir, la fina membrana que reemplaça a la polpa un cop assolit el creixement de la ploma, que és totalment devorada. Degut al tamany relativament gran (> 1 mm.), només un màxim de 5 àcars adults caben al canó, on s'acumulen també els residus de les mudes, femtes i altres possibles espècies d'àcars, de manera que els adults comencen a rossegar un passadís a la substància de consistència esponjosa del canó. La còpula té lloc, probablement, dins del canó. La femella pon fins a 70 ous dins del canó i prepara una sortida a les larves, sovint prop de la llàmina interna de la ploma, a uns 3 cm de la base de la ploma, per on surten si no ho fan per l'umbilicus superior.

En el cas del cycle vital del *Dermoglyphus giganteus*, un àcar del calamus de la ploma de la *Columbigallina passerina*, s'ha descrit una enorme femella a la base de la ploma, encarada a la papil·la de la ploma, amb masses lleugerament estructurades i homogènies entre la papil·la i el paràsit que s'ha considerat líquid limfoide endurit que podria haver estat exudat de la papil·la a la llum del canó i servir d'aliment a l'àcar. Els mateixos autors descriuen un forat rodó (200µm) a uns 5 cm de la base de la ploma pel costat ventral, on comença un passadís pel calamus, que podria ser la via d'entrada. Probablement són les nimfes o les joves i petites femelles les que abandonen el canó de la ploma mitjançant el forat, però no saben la raó per la qual només troben larves i grans femelles a l'interior. Tampoc sabem gaire sobre els hàbits d'alimentació d'aquesta mena d'àcars. S'ha demostrat que tan aviat com àcars del gènere *Syringobia* (Fam. Cheyletidae) de l'interior del canó de la ploma entraven en contacte amb àcars del gènere *Syringophilus*, *Syringobia* desapareixien completament; p.e. tan aviat com *Syringophilus bipectinatus* infesten l'ocell, aquests devoren els *Syringobia* presents i s'estableixen dins dels canons, on s'alimenten de les descamacions epidèrmiques del fol·licle de la ploma. També s'ha considerat que els àcars del canó de la ploma s'alimenten d'altres habitants de la ploma o de limfa de l'ocell hoste, que els àcars del canó obren la papil·la i xuclen el líquid limfoide exudat, que els chelicerae llargs i en forma d'agulla els permeten alimentar-se del teixit de l'ala un cop foradat el calamus i que l'estructura de la part bucal és feta per a agullonar el teixit tou i altament vascularitzat de l'ala. De fet, és probable que calgui identificar el “nuu redon qui's fa dins” P 57 amb el contingut estructurat del canó parasitat, ple de restes de les mudes, excrements, ous i àcars morts i vius en diferents estadis de desenvolupament, contingut sovint de color groc pàl·lid, sense que s'hagi demostrat que el canó afectat sigui rogenc-fosc decolorat degut a la presència de coàguls de sang.

Imatge esquerra: àcars *Syringophilidae* al calamus. Imatge dreta: calamus infestat per àcars *Syringophilidae* (inferior) i calamus normal (superior). Això és el que veia i veu el falconer.

Malgrat que disposem de diferents productes antiparasitaris efectius contra els àcars de les plomes i encara que la bibliografia suggereixi banys amb dilucions d'insecticides i afegir acaricides en diferents formes, part dels investigadors indiquen que, a dia d'avui, no coneixem cap mesura de control contrastada contra els àcars del canó de la ploma degut a la dificultat d'accés a la seva localització i alguns aconsellen l'ús d'Ivermectina. Entre els mètodes de lluita contra la infestació per àcars del fol·licle de la ploma descrits, es recomana incidir els nòduls, espremer el contingut i netejar amb un bàlsam "Perú" de base alcohòlica; probablement, el tractament amb Ivermectina hauria de ser efectiu també contra els àcars en aquesta localització. Un tractament força proper, salvant les distàncies, a l'exposat per *Ġitrīf* al segle VIII J.C.

<58.> *D'erancament de plomes*

Cal recórrer novament a la correspondència amb *Ġitrīf* 113 (cf. B 68v) per esbrinar el raonament de base del tractament descrit. El tractat àrab considera en aquest cas que les penes es trenquen degut a la seva salinitat, relacionada amb la natura pròpia de l'ocell de caça, que transposo en un excés de sequedat segons la filosofia natural aristotèlica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica. Tant la simptomatologia (penes que es pleguen i es trenquen per la seva salinitat) com el raonament (el vincle amb la salinitat de l'ocell de caça) podrien haver resultat tan sorprenents i il·lògiques per al traductor o per al copista de P o de la seva font que s'ha autoritzat a corrompre aquesta informació, però si assumim una afinitat o un solapament entre els conceptes de salinitat i sequedat, més fàcil d'encabir dins de la doctrina mèdica medieval, la recepta és del tot coherent. Així s'entén el tractament administrat, on, tal com succeí a P 30, l'oli de sèsam torna a ser corromput a oli i vinagre, potser pel seu origen remot, la dificultat d'obtenció i la possible inseguretat en la seva traducció (a P 29 l'oli de sèsam ha estat omès).

Es fa constar a les notes la relació menor amb *Ġitrīf* 105(7) (cf. B 66v), atribuïda a Bouzourgmihir Khirdād (*Buzurġmihir Ĥirdād*), i amb "Moamín cast." II, 60, que manca a la resta de Moamins.

<59.> *De palament de col*

Darrer capítol del conjunt iniciat a P 55 –podem incloure o no el 54, sobre els polls ectoparàsits– dedicat a les afeccions del plomatge, que reprendrà als capítols 70 i 72.

Segons el text, cal estendre la localització especificada a la rúbrica al cap i a les ales, pelament que la correspondència de *Ġitrīf* 114(2) (cf. B 69) atribueix a un aprimament excessiu de l'ocell de caça; altres coincidències menors són amb Moamín fr. III, 8(29) i Moamins lats. i its. III, 8(28) i, en menor grau encara, amb "Moamín cast." III, 10.

<60.> *De bexament de cap*

La simptomatologia descrita a P és inespecífica i s'avé amb qualsevol afecció que deprimeixi el seu estat de consciència i vigor físic, derivant en apatia. Tampoc m'ha permès relacionar el capítol amb la tradició àrab considerada.

Entre les possibles hipòtesis respecte a la ubicació del capítol a P trobem: dins dels símptomes descrits, el fet de no sacudir-se bé pot haver estat considerat a P com a criteri per a encabir el capítol a continuació del grup dedicat a patologies del plomatge,

sense que hi apliqui, però, cap tractament tòpic; el baixament de cap pot ser considerat com una afecció amb entitat pròpia i relacionable amb les que afecten al plomatge o a l'aparell locomotor, tractades abans que les de les plomes; a continuació comença un conjunt de capítols sobre afeccions digestives, i aquesta consideració podria haver rebut a P segons el tractament aplicat i la seva coincidència amb el de la “viscositat generada in la gorga” Moamín it. Ms. b, II, 36.

En aquest capítol trobem la primera menció del millarès com a unitat de pes al tractat, dada que, de manera indirecta, remet novament a la tradició àrab, ja que aquest era el nom de la moneda d'argent de més valor que encunyaven els emperadors d'Orient en l'edat mitjana, i que en el sistema monetari romà bizantí equivalia a la mil·lèsima part d'una lliura d'or. Jaume I d'Aragó en feia encunyar a la seca de Montpeller; a Barcelona, quatre diners feien un millarès. Per a més informació, vegi's Mateu Glos., s. v. *millarés* (DCVB 1). Els Moamins utilitzen, el cast. *dinero* (*de plata*) i, la resta, la dracma.

No he aconseguit establir cap correspondència del capítol amb *Ġitrīf*, però el tractament és relacionable amb la tradició dels Moamins, on es recull com a tractament de diferents afeccions, potser per una desconexió entre la rúbrica i la recepta. Així, la primera part de la recepta s'avé amb “ensangostamiento del fuelgo” “Moamín cast.” II, 34(12) –manca a la resta dels Moamins– i la recepta sencera es correspon amb “de las crebantaduras” “Moamín cast.” II, 36(1), “de la abscision” Moamín fr. II, 60(1), “viscositat generada in la gorga” Moamín it. Ms. b, II, 36(1), “tagliatura” i “ascisione [n. 546: alscisione *h*, al frision *i*]” Moamín it. Ms. c, II, 36(1), “abcigionis” Moamín lat. Ms. I (& A), II, 36(1-7).

l'esmaltesch: “pexx blanch” corr. a partir de “pexx ecanch” P. Esmeno d'acord amb “lo tuelgan” “Moamín cast.” II, 36(6), “il ait fet sa esquiseüre” Moamín fr. II, 60(6), “stercora” Moamín Ms. b, II, 36(6), “egli squiççe” Moamín Ms. c, II, 36(6), “egerant” Moamín Ms. I (& A), II, 36(6). Crido l'atenció sobre la poca familiaritat del traductor o del copista de P amb el verb ‘esmirlar’ i el substantiu ‘esmirladura’, denotada per una grafia inconsistent, on sovintegen els errors, i pel freqüent recurs a la seva substitució pels verbs ‘gitar’ i ‘tirar’ i pel substantiu ‘tirada’, provocant confusió ja que aquests tenen altres usos més concrets; així, al mateix text trobem “esmirladura [ms. esmuladura]” P 4, “esmaltesch” i “esmeltit” P 12, “D'esmirladura”, “smirlar” i “esmirlarà” P 46 i “esmoltesqua [ms. almoltesqua]” corr. P 72. De fet, el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* és l'únic tractat català de falconeria a què he tingut accés que utilitza aquesta veu; la que més s'hi acosta és ‘maltir’, utilitzada a la traducció catalana del *Dancus rex*, i la predominant dins del gènere, ‘esmirlar’. Entre les possibles explicacions cap la possibilitat de que ens trobem davant d'una còpia corrompuda d'una traducció catalana anterior més correcta i/o que fos un mot antic, anterior a la consolidació d'esmirlar, indicatiu d'una evolució del nostre lèxic tècnic.

La conversió d'unitats també és un punt feble del traductor o del copista de P o de la seva font; així:

- El millarès de peònia correspon a “tercio dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 34, “duna sesma dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 36, “la sexte part d'une drame” Moamín fr. II, 60, “sexta dragma” Moamín Ms. b, II, 36, manca a Moamín Ms. c, II, 36, “sextam dragme” Moamín Ms. I (& A), II, 36.

- El pes de dues nous de carn consta com a dos trossos a tots els Moamins anteriors, i la segona menció de tant carn com dues nous a P, correspon a tres trossos de carn quan hagin passat dues –tres Moamín it. ms. b– hores del dia.

- Un poc d’“asens [ms. ansens]”, per ‘eixens’, segons “assensio” “Moamín cast.” II, 36, “assenz” Moamín fr. II, 60, “absinthio” Moamín Ms. b, II, 36, “assenço” Moamín

Ms. c, II, 36, “abscinthyo” Moamín Ms. I (& A), II, 36. El traductor o el copista estableix una grafia inductora de confusió amb l’encens; un error semblant torna a produir-se a P 12 i 64. La quantitat correspon a “medio dinero de plata” “Moamín cast.” II, 36 i mitja dracma a la resta de Moamins que ho recullen.

La indicació de tenir l’ocell al puny fins que passi el past de P es complementa – “Moamín cast.”– o transforma a alguns dels Moamins amb que esmalteixi. Un altre motiu de divergència amb els Moamins és la manca de la majoria de les referències temporals expressades a ells. Tampoc coincideix en la darrera indicació de tenir l’ocell al puny, mentre els Moamins el lliguen a la perxa. La indicació del bany després de migdia es contraposa als Moamins, on s’especifica abans d’aquesta hora, i la nit no apareix a cap dels Moamins. La darrera divergència és la manca de l’especificació del pulmó per a la carn de moltó i de la possible substitució per carn de coloms, comuna a tots els Moamins.

<61.> *De retenir la plomada*

Probable inici d’un conjunt de capítols dedicats a patologies digestives segons P (cf. P 60).

Segon dels dos capítols gairebé coincidents sobre la retenció de la plomada (cf. P 33), on s’imposa un tractament via oral. Conté un probable error de “segín” per femta, segons “femne” P 33 i “l’excrément” *Ġiṭrīf* 84(2) (cf. B 59). P no esmenta la carn com excipient per a l’administració del producte terapèutic a aquesta recepta, bé per considerar-ho implícit, bé per considerar que el sagí pot complir aquesta funció.

Com ja he indicat a P 33, la recepta s’avindria amb la segona de les indicades al paràgraf del tractat àrab, concretament per “Si au blocage de sa pelote (dans la poche) s’ajoute celui de son pāt” *Ġiṭrīf* 84(2) (cf. B 59), a continuació d’una primera recomanada si només reté la plomada però no el past.

<62. A una malaltia anomenada esterami>

Malgrat que gairebé totes les denominacions similars en àrab, llatí, francès i italià comencin amb as–, desenvolupo l’s– líquida del manuscrit (pròpia de l’arrel grega) afegint una e– per ser-ne el desenvolupament habitual en català.

Segon capítol del conjunt dedicat a patologies digestives segons P. Malgrat el canvi de contingut, el copista –potser ja la seva font– no li atorga una rúbrica específica ni estableix cap mena de separació respecte al capítol anterior; per contra, sí que atorga una rúbrica a la cura.

Un nou exemple de la predisposició del copista a la confusió de ‘ni’ per ‘m’ és ‘steranii’ per ‘sterami’, on atorgo preferència a aquesta forma davant d’altres possibilitats per acostar-nos a l’arrel grega, *steremnia*, i per la similitud amb la forma ‘*astāramī*, ‘atteint « d’astarem » (oiseau de vol)’ (Viré, *Falconaria*, I, p. 277), on el traductor o el copista de P podria haver confòs l’adjectiu o la seva substantivació amb la denominació de la malaltia; altres són ‘senibasii’ (corregit pel mateix copista per ‘senibassi’) per ‘sembassí’ (cap. 29) i ‘jusquiani’ per ‘jusquiam’ (dues vegades, cap. 62). De probable relació amb Ar. *aštārim*, *ištārim*, “«astarem», du grec *steremnia* « coprolithes », c’est le durcissement des émeuts dans la voie anale entraînant la constipation et dû à une infection virale” [*Ġiṭrīf* 86 (cf. B 59) i n. 239], Ar. *aštārim*, *ḡiṣṣ*, *ḥaṣāt*, *ḍayq alist*, ‘(gr. *steremnia* = coprolithes). Moamin lat. *astaren*; Moamin fr. *astarem*” (*Ġiṭrīf*, p. 192); com a variants franceses cal afegir Fr. *asteren*, *astaron* (Moamín fr. II, 77), i les Lat. *astaron*, *astarea* i It. *astaren*, *ascharon*, *asteren*, *astarea*.

Viré-Möller ofereixen com a vincle etimològic el grec *steremnia* (coprolits), identificant-la com un enduriment de les femtes a la via anal produint el restrenyiment i degut a una infecció vírica, essent esmentada a paràgrafs significatius del text com “« astarem » qui est la constipation, que des gens nomment « la pierre » (*ḥaṣāt*) et d’autres « la craie » (*ḡiṣṣ*)” (*Ġitrīf* 52.12) i “du mal que les Byzantins appellent *ḥaṣāt* « pierre », tandis que les Persans le nomment *aṣṭārīm* « astarem » et qui, pour les gens de Syrie et de Mésopotamie, est *ḡiṣṣ* « craie » et, pour ceux d’Iraq, à la fois *ṣaraq* « prurit », *akila*, *ākila* « gangrène » et *ḍayq al-ist* « constipation »” (*Ġitrīf* 115.1). Les equivalències i definicions consignades per GLESSGEN (1996) als diferents Moamins són It. *astaren*, *ascharon*, *asteren*, *astarea*, ‘Gipskrankheit; gipsartiger Kot’; It. *gipso* (*in capo, inele intestine*), *gesso o pietra* (*nella testa*), *giesso*, *gesso* (*nato nella testa, è nelle budella*), *ascharon*, *astaren*, *astarea*, *petra* (*generata negli uccelli*), (*vizio di pietra*, Cast. (*enfermedad del*) *yesso*, (*mal del*) *yesso*, [*postema que se faze en el fígado*], *pedra*, Fr. *astarem*, Ar. *ḡiṣṣ*, *aṣṭārim*, Lat. *astaron*, *astarea*, ‘Gipskrankheit’; It. (*male de la*) *pietra*, [*male che nasce inel fundamento*], *pietra* (*inel fundamento, che nasce inel fundamento*), ‘Gipskrankheit oder Kloakensteine’; It. *gipso* (*antiquato, se invasca inele sue intestine, è inele intestine*), (*extrahe la*) *pietra*, *gesso* (*fia vechhio, se ‘nvischa*), *astarea* (*che truovarai inel sterco suo*), *astaren* (*che ssi truova nello stercho suo*), (*apostema ... sicca cum*) *gipso*, (*tirane le*) *pietre*, (*trane ... le*) *pietre*, Fr. (*une partie de sa esquiçeuire qi est appellée*) *astarem*, Cast. (*purgar el*) *yesso*, (*umor seco ... con*) *yesso*, (*sáquenles la*) *pedra*, Ar. *ḡiṣṣ*, *aṣṭārim*, ‘Gipsähnliches Körpersekret’ [GLESSGEN (1996, pp. 596-8)].

El diagnòstic presumptiu i l’etiologia s’amplia en considerar els sinònims, segons “Sur le plan clinique, on ne peut donner un nom précis à cette affection que les Anciens appelaient « craie », « gypse », « pierre » et qui est la « crotte » chez les gallinacés, car la formation de coprolithes peut être d’origines très différentes ; elle résulte soit du dessèchement, dans la cloaque des oiseaux, de matières fécales diarrhéiques (diarrhées bacillaires, diarrhées coccidiennes), soit de l’accumulation de calculs urinaires ou biliaires » (*Ġitrīf*, p. 150, n. 381). Reprodueix les opinions de Viré-Möller sobre la malaltia, que creuen identificar, establint-ne també l’etimologia: Ar. *’aṣṭāram*, *’aṣṭāram*, ‘(ne prend, en général, pas l’article al-) « astarem », maladie mortelle des oiseaux de vol dont les symptômes se décelaient à la couleur jaunâtre des émeuts et à la présence, dans ceux-ci, de granules appelées elles-mêmes *astarem* par les auteurs anciens, arabes ou occidentaux. L’étymologie du terme *’aṣṭāram* a, jusqu’à présent, tenu en échec les philologues des langues arabe et romanes. Nous sommes certains, pour notre part, qu’il faille chercher dans le grec l’origine de ce mot et nous y verrions, volontiers, la déformation de *σάθρωμα* (décomposition putride, pourriture). Les brèves indications données sur les formes extérieures de cette terrible affection, dans les différents traités de fauconnerie en arabe, en latin et en vieux français, permettent d’identifier l’astarem au choléra aviar ou pasteurellose, (voir : E. DECHAMBRE, *Maladies du gibier*, Paris, p. 1955, pp. 150 sq.). Il est curieux de noter que, chez les anciens, le seul traitement préconisé, pour l’oiseau atteint d’astarem, était de lui faire ingérer, avec son pāt, des fragments desséchés de ses propres fientes ; or, l’on combat, de nos jours, la pasteurellose par l’immunisation obtenue de l’autovaccination’, [*tazanḡara l-ḍarq*, ‘être vert, (« émeut » de l’oiseau de vol) ; ce peut être un symptôme de maladie interne’] (Viré, *Falconaria*, II, p. 48). | Ar. *aṣṭāram*, ‘l’«astarem » dont parlent les anciens traités est le choléra aviaire ou pasteurellose, maladie mortelle chez les oiseaux de vol. On la diagnostiquait d’après la couleur verdâtre des émeuts et à la présence, dans ceux-ci, de coprolithes appelés eux-mêmes « astarem ». Nous croyons pouvoir, à présent, avancer que l’étymologie de ce terme est

le pluriel grec *στερέμνια* qui signifie, précisément, « corps durs » et non le substantif *σάθρωμα* que nous avons proposé dans nos *Falconaria arabica* [F. Viré, “Le Traité de l’Art de Volerie (*Kitāb al-Bayzara*) rédigé vers 385/995 par le Grand-Fauconnier du calife fātimide al-Azīz bi-llāh”, a *Arabica*, 12 (1965), p. 281 (73)]. | Ar. *aštārim*, *ištārim*, ‘«astarem», du grec *steremnia* « coprolithes ». C’est le durcissement des émeuts dans la voie anale entraînant la constipation et dû à une infection virale’; [Quand vous verrez l’oiseau expulsant des émeuts jaunes et arrondis, qu’il (relève F) rapidement le balai et qu’il n’a pas la force d’entreprendre le gibier d’eau, sachez qu’il est atteint du mal appelé « astarem » qui est la constipation, que des gens nomment « la pierre » (*ḥaṣāt*) et d’autres « la craie » (*ḡiṣṣ*)] (*Ġiṭrīf* 52.12, p. 119, n. 239); Ar. *aštārim*, *ḡiṣṣ*, *ḥaṣāt*, *ḍayq alist*, ‘(gr. *steremnia* = coprolithes). Moamin lat. *astaren*; Moamin fr. *astarem*” (*Ġiṭrīf*, p. 192).

Com a mínim tres tractats àrabs més ens parlen de l’esterami: “Ainsi, l’Autour qui expulse des émeuts vert-de-gris doit être atteint de l’*astarem*, mal incurable; or, tu trouves ton oiseau l’œil clair, le plastron bien en chair et l’air en parfaite santé, alors que jamais oiseau qui a l’*astarem* n’a l’œil clair ni ne tient du haut, car cette maladie est pour le rapace ce qu’est la phtisie (*sull*) pour l’homme et a-t-on jamais vu phtisique être replet ou avoir bonne mine?. [Nous avons cependant déjà dit, en un précédent chapitre de ce traité, que l’Autour pouvait avoir belle apparence, des émeuts nets, comme s’il se portait bien, avant d’être pris d’amaigrissement. Mais, ce n’est qu’une fois ce dernier attesté que l’on pourra parler de phtisie et déclarer que l’oiseau a l’*astarem*]”, “Les trouver en flaque ronde, de couleur vert-de-gris, parsemés d’un peu de blanc d’aspect glaireux, pourrait inciter celui qui ignore à y voir les émeuts d’un oiseau atteint d’*astarem*, alors que l’auteur de telles déjections ne court aucun danger de ce côté, n’ayant eu ses émeuts altérés que par l’ingestion de la chair d’un oiseau dont le régime alimentaire est étranger à la nature de l’Autour e ne lui convient pas; ses émeuts n’en ont été affectés que pour cette fois-là et ils redeviendront normaux par la suite”, i “Quand, enfin, on découvre des émeuts vert-de-gris où se mêlent très légèrement du noir et du blanc et si, le lendemain, l’Autour a expulsé des émeuts identiques, au moment de le prendre au poing, c’est signe d’*astarem*” VIRÉ (1965b), pp. 281 (73), 282-83 (74-75) –segueix un llarg relat sobre un astor afectat d’esterami i altres malalties, considerat incurable pel seu propietari i salvat gràcies a la tasca del falconer major, qui aconseguí retornar-li una bona condició corporal, però de recaiguda anual en el mateix estat caquètic, fins que es perdé durant una caçera–, on afegeix l’omissió entre claudàtors a partir del ms. Madrid, Escorial, ar. 903, còpia de 1589 del *Kitāb al-Ġamhara fī l-bayzara* (“La suma dels coneixements en falconeria”) d’Abū al-Rūh Isā b. ‘Alī b. Ḥassān al-Asadī, redactada cap al 638 H./1240-41 J.C., en el què es reproduïx el paràgraf amb menció del seu autor a partir del préstec del tractat perdut *Kitāb al-Buzāt wa-l-ṣayd* d’Abū l-Qāsim Ibn Dulaf b. ‘Isā b. Ma‘qil al-‘Iḡli (m. 226 H./840 J.C.), el “Bulchase”, “Bulcham”, “Bulcham d’Armarie” que cita *Ghatrif* (p. 29).

La simptomatologia descrita a P mostra una rigidesa corporal de l’ocell de caça quan és al puny, identificable com contracció muscular voluntària indicativa d’una postura antiàlgica, i que, a més, rebutja volar, expulsa femtes verdoses, la porció sòlida de les quals es situa al mig de la dejecció –no a l’extrem, com sol ser habitual en els ocells de caça del gènere *Accipiter*–, i presenta polifagia i dolor a la zona de projecció hepàtica, amb penjament de l’ala, probablement també com a postura antiàlgica. Aquesta simptomatologia conté un exemple de l’escassa familiaritat i del maneig precari del verb ‘esmirlar’ i del substantiu ‘esmirladura’ per part del traductor o del copista de P o de la seva font, que intenten subsanar amb major o menor fortuna amb l’ús de ‘gitar’, ‘tirar’ i ‘tirada’ i que indueix a error i confusió al mateix escrivà. Part de

la simptomatologia descrita pot equiparar-se a l'expulsió de femtes grogues i arrodonides i al rebuig a caçar recollits a *Ġiṭrīf* 52(12, 14) (cf. B 39v), que línies més avall –52(12, 14)– descriu per al restrenyiment el color vert a les femtes i una disposició en fila per expulsions successives, i a 86(1) (cf. B 59v) la fragmentació de les esmirladures; els equivalents als Moamins són lat. i it. I, 12(54-56) i fr. I, 100-101.

Respecte a l'adjectiu 'enfustegat', al tractat de manescalia editat per GILI trobem 'enfustegat' i 'enfusteýt', referit al cavall malalt d'enfustegadura o d'enfús; els paràgrafs respectius ens aporten informació, el primer "té lo coyll tot enfustegat" (f. 14r,2, p.[56]) denota rigidesa, com a P, i "De malaltia qui fa tenir los nirvis, qui nom enfús. Altra malaltia ve al cavayll la qual li fa tirar los membres per los nirvis qui són emfre dits e fa·ls pus lonchs, a vegades ab inflament en axí que que·ll tira tant fort lo cuyro que a penes lo li pot hom pendre ab les mans o estrényer, en axí com a samffus, e a vegades que ploren los huylls, e açò li esdevé com és samffus e forment calent, e puyes en loch fret o ventós entra en axí tirament de nervis e llangor de membres que no pot anar, e aquesta malaltia apella hom primerament enfusteyt" (f. 17r,2, p.[63]), indicaria una evolució de la denominació, on enfustegat/enfusteýt seria anterior al segle XV. Segons Dualde, *Terminologia*, pp. 96-97, enfustegat "podria significar *envarat*, paraula que reflectix prou be l'actitut que adopta el cavall en tetanos" [sic], i el localitza a la versió catalana del tractat d'hipiatria *De medicina equorum* (1250-1254) de Giordano Ruffo –tot i que Dualde continua a identificar-la amb l'obra hipiàtrica de Teodoric Borgognoni– continguda al ms. París, BN, esp. 212, en concret, f. XCIX, on llegim "Lo caval enfustegat e per mal de nervis destrenyents los membres e <ha> avegades .I. poc d'imfladura sí que·ll cuyr és curat en tal que apenes pot ésser pres o estret ab los ditz. E quant va, sembla sancfús o quax", afegint Dualde que amb *sancfus* es designava el què avui coneixem com infosura, procés congestiu de l'interior del casc que provoca una forma de caminar envarada; més interessant resulta per al nostre objecte d'estudi el comentari de Dualde respecte a *stinia* o *enredrament* –la primera poster vinculable a esterami– i que Dualde relaciona amb espasme, en designar segons ell una malaltia caracteritzada per una rigidesa, espècie de paràlisi que afectava en principi al coll del cavall, però que s'estenia a altres parts del cos, coincidint en simptomatologia el tractat anònim de menescalia en català, el de Manel Díez i el *Libro de menescalia et de albeyteria et física de las bestias* d'Álvarez de Salamiella conservats, respectivament, als mss. París, BN, esp. 215, f. 37, esp. 215, f. 36v, i esp. 214, cap. LVI, al descriure una localització cervical a l'inici, impeding la ingesta (dada que l'allunya de la simptomatologia a l'ocell de caça). Esterami, per tant, podria haver-se vinculat al símptoma principal, la rigidesa pròpia de la postura antiàlgica, és a dir, a estar enfustegat.

Malgrat l'evident vincle semàntic descrit a la primera part de l'estudi del capítol, la divergència parcial entre la simptomatologia descrita a P i la dels tractats àrabs esmentats, unida a la possible manca de connexió entre el nom de la patologia, la simptomatologia i el tractament, així com el possible trencament de l'ordre d'exposició de cap a peus, comporta que em malfii de la posició ocupada pel capítol dins del conjunt de P i de la possible equivalència amb els tractats àrabs per a l'establiment d'hipòtesis sobre el diagnòstic presumptiu.

<62'> *És aquesta la cure*

Consigno amb una cometa afegida al nombre del capítol aquells casos en què el manuscrit atorga una rúbrica al tractament, essent-ne aquest el primer exemple.

Si ens cenyim al tractament, existeix una gran afinitat amb el descrit contra “la postema que se les faze en el figado” “Moamín cast.” II, 55, que, malgrat la manca de simptomatologia al respecte a “Moamín cast.”, permetria enllaçar amb la verdor de les femtes, la projecció hepàtica de la zona dolorosa de l’ocell, la postura antiàlgida de l’ala i la rigidesa corporal de l’ocell de caça afectat. Així, doncs, en aquest cas P podria contenir la simptomatologia que ompliria el buit existent al “Moamín cast.”

P detalla un tractament consistent en l’administració d’un producte terapèutic via oral, un bany terapèutic i un reconstituent, per a continuar amb un compost via oral i un altre reconstituent. S’hi descriu una detalladíssima pauta, amb variacions, tant a P com als Moamins, amb l’objectiu de que cada etapa del protocol disposi de temps per a produir els efectes desitjats.

El tractament recollit per *Ġitrīf* és diferent del de P, però la tradició dels Moamins permet destacar certs detalls:

- P aplega en aquest capítol les dues línies dels Moamins, la castellana, pel seu vincle amb l’afecció hepàtica (“de la postema que se les faze en el figado” “Moamín cast.” II, 55), i la llat.-fr.-it., pel vincle etimològic abans estudiat i part de la simptomatologia: “d’une enfermité q̄i est appellee astarem” Moamín fr. II, 77; “astarea” Moamín Ms. b, II, 45; “astaren” Moamín Ms. c, II, 45; “astarea [n. 386: astoren]” Moamín Ms. I (& A), II, 45; manca a Moamín Ms. T (& B).

- *esens*: “ensens” P, per ‘eixens’, segons “assensio” “Moamín cast.” II, 55, “assenz roman” Moamín fr. II, 77, “absinthio romano” Moamín Ms. b, II, 45(1-6), “assenço” Moamín Ms. c, II, 45(Tab., 1-6), “abscynthio romano” Moamín Ms. I (& A), II, 45, manca a Moamín Ms. T (& B). La mateixa confusió s’ha produït ja a P 12 i 60, prova de la dificultat de traductor o del copista per a diferenciar-lo de l’encens.

- P i/o la seva font continua sense sortir-se’n amb les unitats de pes, ara ometent el pes d’eixens –“peso de medio dinero de plata” “Moamín cast.” i mitja dracma a la resta, excepte Moamín it. ms. c, on dues dracmes– i el de l’aigua per a l’ebullició de l’herba llombriguera –deu lliures a “Moamín cast.” i cinc a la resta–, “com tres nous” per tres trossos a tots els Moamins dues vegades.

- La referència temporal “pessades tres hores del die” per a l’oferiment del líquid –per al bany a P, però per a beure’n als Moamins– enlloc de per a l’administració del primer tractament oral als Moamins; la de “la nit” per “después que fueren passadas las .ix. oras del día” “Moamín cast.” II, 55, “dusq’a hore de none” Moamín fr. II, 77 (1-5), “per fine ad hora de nona” Moamín Ms. b, II, 45, “di qui a nona” Moamín Ms. c, II, 45, “usque ad nonas” Moamín Ms. I (& A), II, 45, manca a Moamín Ms. T (& B); la del matí per després a tots els Moamins; i passat migdia manca a tots els Moamins.

- *tenits-lo tant en la mà tro que tir*: En lloc de lligar-lo a la perxa fins que esmirli tres vegades (Moamins), en un exemple de l’equivalència entre tirar i esmirllar, predisposant a la confusió, i un possible salt d’igual a igual a tres a P o una interpretació correcta del contingut de la font.

- *<tres vegades>*: Potser omès en considerar-ho reiteració supèrflua per confondre ‘tres veus’ amb ‘tres nous’ (referència de quantitat) esmentat abans; “tres vezes” “Moamín cast.” II, 55; “par trois foees” Moamín fr. II, 77; “tre volte” Moamín Ms. b, II, 45; “.3. fiate” Moamín Ms. c, II, 45; “ter” Moamín Ms. I (& A), II, 45(1-6); manca a Moamín Ms. T (& B). La referència temporal “com sien pessades tres hores del die” indicada a continuació apareix als Moamins per a l’administració oral anterior; P pot haver trasposat l’ordre de la frase i considerar-ho repetició del ‘tres’ de ‘tres hores’.

- *de l<a sentòniga, és a dir, de l’herba llombriguera> pes de dos milaresos*: “de la yerva lombriguera e del assensio, de cada uno peso de dos dineros de plata” “Moamín cast.” II, 55; “de brotan deus drames” Moamín fr. II, 77; “aprotano dragme .ij.” Moamín

Ms. b, II, 45; “abROUTINO [n. 622: del/di protano h/i] due dramme” Moamín Ms. c, II, 45; “de approtano dragmas .ii.” Moamín Ms. I (& A), II, 45; manca a Moamín Ms. T (& B). Consigno seguint P 54, on ja havia fet constar aquesta equivalència com a aclaració d’un simple vegetal amb el què està poc familiaritzat. No introdueixo les dues opcions del “Moamín cast.” per tres raons: són espècies molt properes del mateix gènere (*Artemisia abrotanum* i *A. absinthium* o *A. pontica*), és més factible que s’hagi omès un mot que més d’un i la resta dels Moamins m’autoritza a prendre aquesta decisió.

- *aygua*: “.x. libras dagua” “Moamín cast.” II, 55; “cinc livre d’eve” Moamín fr. II, 77; “cinque libre di acqua” Moamín Ms. b, II, 45; “.v. libre d’acqua” Moamín Ms. c, II, 45; “.v. libris aque” Moamín Ms. I (& A), II, 45; manca a Moamín Ms. T (& B). La divergència entre les dues tradicions del Moamín m’impedeix esmenar P. Un nou exemple de la dificultat del traductor o del copista de P amb les unitats de mesura.

- Manca la menció de la sang de gallina a tots els Moamins.

- “Moamín cast.”, fr., ms. It. b i ms. Lat. A repeteixen part del tractament al cap de dos dies i ms. It. c al cap de tres, menció que manca a ms. Lat. I i a P.

- *lo pes de mig milars de penís, e atretant de sement de muritort*: “del axenuz peso de medio dinero de plata, e del salmoniaco peso duna sesma dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 55; “nigelle tant come pessent troi gran et de sal armoniac la sexte part d’una drame” Moamín fr. II, 77; “nygella a piso de tre grani, et sale armoniaco sextra dragma” Moamín Ms. b, II, 45; “il peso di .3. grane di nigella [n. 623: nigelli h, erba nigella i] e lla sexta parte d’una dramma di sale armoniacho” Moamín Ms. c, II, 45; “de nigella pondus trium granorum et de sale armoniaco sextam dragme [n. 389: uncie]” Moamín Ms. I (& A), II, 45; manca a Moamín Ms. T (& B). Diferències en les quantitats i en els simples mèdics.

<63. A una malaltia anomenada gits>

Tercer capítol del conjunt dedicat a patologies digestives segons P.

Malaltia indeterminada de l’ocell de caça que cursa amb edema facial, humidificació ocular o conjuntivitis, nàusees, femtes (amb menor probabilitat curalls) compactes, endurides i rodones, pruija o molèstia al coll i intranquil·litat per malestar o neguit. És possible que una de les dues mencions de perxar a la simptomatologia sigui supèrflua.

Relacionat amb Ar. *ġiṣṣ*, ‘(gr. gypsos), (maladie de) la « craie » ou « crotte »’. Moamin lat. *gypsus*; Moamin fr. *gipse*’ (*Ġiṭrīf*, p. 197) –afegeixo “Moamín cast.” *mal del yesso*–, el capítol de P podria correspondre a una corrupció de *Ġiṭrīf* [61]-62 i, potser, 86, i/o dels Moamins cast., lats. i its. II, 24 i Moamín fr. II, 47-48. La situació del capítol a P, immediatament posterior al dedicat a l’esterami, malaltia afí, reforça aquesta hipòtesi. El mateix ordre consecutiu és present al tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh, on es dedica a la darrera malaltia tota la secció 6 –“De ce qui engendre la craie (*ġiṣṣ*) et de sa cure” VIRÉ (1965b), pp. 286-88 (78-80)– del quart capítol, seguint la mateixa cadena de transmissions apuntada a l’estudi del capítol precedent; de l’etiologia allí recollida, una és la dieta (elevada freqüència de carn de colom i de vianda freda), però la resta es relaciona amb la calç ambiental (el polsim de calç d’una muda encalada, l’olor del guix humit o de les esmirladures acumulades al terra al voltant de l’ocell). Part del tractament recollit a la primera part de la secció esmentada del tractat del falconer major manté similituds amb la indicada a P, indici d’una tradició comuna. El falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh ens informa més tard [VIRÉ (1965b, p. 61) (111)] de que les àguiles menors (gènere *Hieraaëtus*) poden també contraure “la craie (*ġiṣṣ*) et l’*astarem*”. De fet, AKASOY-GEORGES

tradueixen *al-ğiṣṣ* (cap. 61) i *aṣṭārim* (cap. 63) a l'alemany com 'Gipskrankheit', és a dir, malaltia del guix.

Manca amb aquesta accepció al DCVB, on trobem 'gis: guix (Alt Pallars)', relacionable amb l'espessiment de la femta, la seva retenció i el mal de pedra; de fet, *gis* podria haver estat la traducció catalana medieval correcta. Amb una sola menció als tractats catalans de falconeria a què he tingut accés, 'gits' sembla ser la forma més propera al mot àrab de tota la literatura falconera occidental, fins i tot que les recollides als Moamins, i reflexa la pervivència del mot àrab al text font de P. Entre les diferents hipòtesis per a la modificació de 's' per 't' apunto: una catalanització del mot, transformant una grafia àrab original inviable en les llengües romàniques (-ss) d'acord amb l'ortografia catalana –amb una grafia que potser s'adiu amb la pronunciació àrab– i, de retruc, amb tota la d'arrel llatina; una dificultat de lectura o una assumpció d'error al text font de P per part del copista, probable desconexor de l'àrab; o una corrupció intencionada per a eliminar un indicatiu de procedència àrab i/o confusió o predisposició cap a aquest canvi deixant-se influir per un mot d'ús freqüent dins del vocabulari tècnic falconer, gits (corretges de cuir que el falconer col·loca, una a cada cama –a la part que té per base òssia el tarsmetatars– de l'ocell de caça, per sobre de la mà i per sota del cascavell, una mica àmplies a la part de contacte amb la cama de l'ocell, però prou estretes com per impedir el pas de la mà de l'ocell de caça).

A banda del nom de la malaltia, tant el crestiri com el sucre, d'efectes laxants a l'ocell de caça, ens dirigeixen vers una patologia del tracte digestiu inferior, probablement alguna mena de retenció de femta.

De la comparació amb els paràgrafs dels Moamins de major similitud amb P destaco:

- *holi*: "del azeit de las azeitunas verdes" "Moamín cast." II, 24; "d'oile pur" Moamín fr. II, 48; "de oleo puro" Moamín Ms. I (&A), II, 24b; "de oleo puro" Moamín Ms. T (&B), II, 24b.

- *vinagre*: "del mosto" "Moamín cast." II, 24; "de vin nou" Moamín fr. II, 48; "de vino novo" Moamín Ms. I (&A), II, 24b; "de vino novo" Moamín Ms. T (&B), II, 24b. Ja coneixem la tendència del traductor o del copista de P al canvi de l'oli de sèsam per oli i vinagre.

- *fil [...] e aygua de serment*: "e del agua del finojo" "Moamín cast." II, 24; "et de suc de fenocle" Moamín fr. II, 48; "et suco fenuculi" Moamín Ms. I (&A), II, 24b; "et succo feniculi" Moamín Ms. T (&B), II, 24b.

- *<b>orach*: "salnidrio" "Moamín cast." II, 24; "borac" Moamín fr. II, 48 i Ms. lat. I (&A), II, 24b; "borach" Moamín Ms. T (&B), II, 24b.

- *de vaque*: "de las asnas" "Moamín cast." II, 24; "d'asne" Moamín fr. II, 48; "asinino" Moamins lats. II, 24b.

- *aytant d'un com d'altre i dos tans que la .I^a. de las cosas desusdites*: "de cada uno peso duna sesma dun dinero de plata", "peso duna tercia dun dinero de plata" i "de cada uno una onça" "Moamín cast." II, 24; "de chascun la sexte part d'une drame", "la tierce part d'une drame" i "de chascun une oinçe" Moamín fr. II, 48; "ana sextam dragme", "terciam dragme" i "ana unciam [n. 255: dragmam]" Moamín Ms. I (&A), II, 24b; "ana sextam dragme", "tertiam dragme" i "ana untiam unam" Moamín Ms. T (&B), II, 24b. Les unitats de mesura són motiu de conflicte de nou.

- La fel d'ovella, ingredient del crestiri a P, és la bufeta biliar buida i neta utilitzada com a continent als Moamins.

- Només P indica la ploma per a aplicar aquest crestiri.

- “Moamín cast.” finalitza la indicació amb “e después denles dos pedaçuelos de carne picada de las carnes que les conviene”, la qual permet enllaçar amb la segona part de la recepta de P.

- La tradició àrab separa en dues seccions clarament diferenciades del mateix capítol –“Moamín cast.”– o en dos capítols –la resta dels Moamins– els tractaments del gits segons siguin crestiris o una altra mena de tractaments. P o la seva font selecciona i refon continguts, amb possibles corrupcions o variants, que s’accentuen a la segona part del tractament en el que podria ser una variant o una corrupció de “Moamín cast.” II, 24, Moamín fr. II, 47(55-56) i Moamins lats. i its. II, 24a(55-56).

<64.> *De dar viandes*

El conjunt de capítols dedicats a patologies digestives segons P sembla cloure’s amb una indicació sobre l’administració de productes terapèutics via oral, facilitada amb carn (si es tracta de productes sòlids) o encabint-los dins d’un tros de budell lligat (en cas de líquids), detalls omesos a P potser per considerar-los de coneixement general entre el col·lectiu falconer.

<65.> *Per desfici*

Malaltia difícil de classificar d’acord amb els criteris del falconer medieval, en tenir cabuda tant a les malalties digestives –segons la simptomatologia principal (polifagia, caquèxia) i el mecanisme d’instauració de la malaltia (cf. F, 13)– com a les respiratòries –segons el mecanisme pel què s’adquireix la malaltia (cf. F, 13) i la seva evolució–. Si bé la simptomatologia descrita a P –intranquil·litat, cura excessiva del plomatge, polifagia i possible aprimament– podria dirigir-nos cap a un problema digestiu, com ara una patologia hepàtica o una parasitació intestinal, la consulta de la tradició del gènere em permet decantar-me per la tisi, afecció respiratòria de vies baixes, lesió pulmonar, normalment associada a pneumònia, en prioritzar la sequedat descrita i relacionar-la amb una possible consumpció de l’ocell de caça, especialment associada a tuberculosi aviar (futurisme). S’iniciaria, llavors, un conjunt de capítols dedicats a afeccions respiratòries.

Dins de la tradició d’origen àrab, es relaciona amb “Moamín cast.” 1, 11 *defeçio* –i la versió continguda al *Tratado de cetrería*, 21, *defiçio* segons FRADEJAS (1985), p. 137– malgrat no coincidir els tractaments, i destaca el vincle establert pel tractat castellà entre el desfici i la tisi amb “E agora queremos dezir del defeçio e de cómo las guareçen ende. [...] E si so descarmiento [llegiu cast. descarnamiento, és a dir, aprimament o sequedat] fuere durable e lo que tollieren fuere verde, son señales de tísica, e quando esto vieren, conviene que aturen en darles la carne que les conviene e los melezinamientos que son puestos pora aquesto, ca les fará pro, e metan mientes todavía en engordeçellas, ca quando son gordas menguan las señales malas e las malabtías e si an alguna cosa mejóranse quando las engruessan, e si ovieren menester algún melezinamiento por alguna malicia que ayan e fueren gruessos, serán más fuertes por ello pora sofrillo” “Moamín cast.” I, 11. A partir del “Moamín cast.” podria suggerir-se la hipòtesi sobre el desfici i la tisi corresponents a cursos de la mateixa afecció diferenciats per la seva cronicitat i, potser, pel grau de consumpció.

D’altra banda, la tradició occitana, tan propera a nosaltres, recull *defeci*, *defesi*, *defessi*, *desfessi* a *Dels auzels cassadors*, cap. LXXXVII (vv. 2463-2546) –vinculable a *Practica avium* 14, Maler 21, Gandolfo 102, 189, Mynsinger II, V, p. 52 s., Pseudo-Hipocrat 14, Doctrina de Milà 24 i Valerinus 11 (*Phisica avium?*) f. 165v^b–, capítol que

ens enllaça directament amb el català F, cap. XIII. “Qui parla com l’esperver és malalt e tèssich”.

En analitzar el contingut del tractament, s’aprecia la indicació final d’alimentar l’ocell amb porcell, una de les viandes recomanades pels tractats de falconeria per a engordar l’ocell magre. En comparar-lo amb la tradició àrab, tornem a trobar l’equivalència amb tisi descrita a la primera part de l’estudi del capítol, concretament, “tísica” “Moamín cast.” II, 31(3) –la coincidència és molt menor amb “ensangostamiento del fuelgo” Moamín, II, 34 i “de ferida o de apertamiento que les fizo mal” “Moamín cast.” II, 51–, “ethiche” Moamín fr. II, 55(3-5), “heticha” Moamín Ms. b, II, 31(3-5), “etica” Moamín Ms. c, II, 31(3-5), i “hettice” Moamín Ms. I (& A), 31(3-5). De la comparació amb aquests paràgrafs destaco:

- L’alteració de mesures a P:

o De peònia, “.I^a. pocha” per “peso de la tercia dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 31(3), “la tierçe part d’une drame” Moamín fr. II, 55, “dragme .iiij.” Moamín Ms. b, II, 31, “la terça [n. 476: sesta *i*] parte d’una dramma” Moamín Ms. c, II, 31 i “tertia [n. 298: terciam dragme]” Moamín Ms. I (& A), 31(3-5).

o De carn, tanta com dues nous per tres trossos a tots els Moamins.

o La referència temporal tres hores del dia passades per a oferir l’aigua a P per la mateixa referència a Moamins cast., fr., lats. i it. ms. b i hora de terça a l’it. ms. c, però per a l’administració de la peònia a tots els Moamins; P omet la referència temporal del migdia, present a tots els Moamins, com a límit per a oferir l’aigua a l’ocell de caça i passar al següent pas.

o De carn de moltó –cabra a tots els Moamins, amb excepció del cast.–, tanta com un ou, per pes d’un diner de plata a “Moamín cast.” i una dracma a la resta, barrejada amb una dracma de mantega a tots els Moamins (dada omesa a P). Aquesta darrera confusió d’unitats –ou– sembla ser un indicatiu del possible desconeixement o de la interpretació errònia de les abreviatures de les unitats per part del traductor o del copista de P o de la seva font; tant aquest capítol com dos anteriors, de major similitud amb els Moamins que amb el *Ġitrīf*, serveixen també per a il·lustrar la seva dificultat de comprensió del sentit correcte dels connectors lògics i temporals.

- P omet la indicació de posar l’ocell a la perxa després d’administrar la peònia fins que esmalteixi (potser degut a les dificultats que li presenta aquest verb), present a tots els Moamins.

- Només “Moamín cast.” fa referència, poc després, a la darrera indicació sobre la gorga de porcell de P.

<66.> *De febre e de dolor*

Segon capítol del grup dedicat a afeccions respiratòries.

Causada per un excés de mucositat (futurisme), és a dir, ‘fleuma’, un dels quatre humors del cos, al qual corresponen la fredor i la humitat com a qualitats segons la teoria humoral, cursa amb inflamació dels sinus, obstrucció dels conductes nasals, conjuntivitis i/o llagimeig, i tremolor i/o bipedestació dificultosa.

A gran part dels tractats de falconeria, el capítol sobre el dolor al cap obre la secció terapèutica en seguir l’ordre d’exposició ‘de cap a peus’. Tots els Moamins s’hi refereixen com dolor al/del cap. La febre només apareix a P i pot ser deguda tant a aquest símptoma inespecífic, associat en aquest cas a la malaltia de base que causa el dolor de cap, com a una confusió dels calfreds febrils amb el tremolor associat a la bipedestació dificultosa descrit pels Moamins; a més, Moamín Ms. T (& B), II, 12(5-8)

ofereix les rúbriques “Capitulum .xvii. de medicina doloris capitis. Capitulum .xvii. de medicina cremoris [n. 3: tremoris B] avium”, propiciant una possible confusió a P.

El perxar freqüent descrit a la simptomatologia és explicat pels Moamins com tremolor i bipedestació difícil, amb “tremieren e non se pudieren sofrir sobre sos piernas” “Moamín cast.” II, 12, “avint tremble et ne se puisse sostenir sor les piez” Moamín fr. II, 27, “trema e non si può reggiere su’ piedi” Moamín Ms. c, II, 12, “no possunt stare super pedes” Moamín Ms. T (& B), II, 12 i “tremant et non possunt stare super pedes” Moamín Ms. I (& A), II, 12.

<66’> *La cura és aquesta*

Respecte al tractament, la instil·lació nasal d’estafisàgria, les fregues al paladar i l’aigua per disminuir la toxicitat i els efectes adversos del tractament i fluidificar la fleuma són habituals contra aquesta mena de patologies dins del gènere; de fet, el mateix P 23 utilitza l’estafisàgria contra la fleuma i, a banda del paràgraf corresponent a P 66 present a tots els Moamins, tots ells contenen un altre paràgraf similar [p.e. “Moamín cast.” II, 3(10)]. En darrer lloc s’indica una nova menció de la gallina negra (vegeu l’estudi de P 23). No introdueixo esmenes al capítol de P ja que, malgrat les divergències respecte als Moamins, no en resulten contrasentits. De la comparació amb les correspondències a altres tractats:

- Viré-Möller (*Ġitriġ*, p. 202) indiquen una única correspondència de la sal blanca al cap. 132, però hi manca.

- Les unitats de mesura són una altra vegada motiu de conflicte a P: omet la quantitat d’estafisàgria [“peso de tercia dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 12 i “une siliqe” Moamín fr. II, 27, “una siliqua” Moamins its. II, 12, “unam siliquam” Moamín Ms. T (& B), II, 12, “.i. siliquam” Moamín Ms. I (& A), II, 12] i de sal blanca [“peso de dos partes dun dinero de plata” “Moamín cast.” II, 12, “deus siliques” Moamín fr. II, 27, “due siliqe” Moamins its. II, 12, “duas siliquas” Moamín Ms. T (& B), II, 12, “.ii. siliquas” Moamín Ms. I (& A), II, 12]; també omet la quantitat (tres gotes a tots els Moamins, excepte al fr., on una) de suc (o ‘vi’) de magranes dolces a instil·lar.

- Tots els Moamins indiquen pulveritzar l’estafisàgria i la sal blanca.

- Només “Moamín cast.” estableix passades tres hores del dia per a netejar les narines de l’ocell i instil·lar-hi el producte terapèutic, dada omesa a la resta dels Moamins i a P.

- La indicació de pelar les narines de l’ocell de caça sembla una interpretació a partir de quelcom similar a “mundez les nares de l’oïssel del pils q’ill i a entro” Moamín fr. II, 27, “annetta lo naso a lo ucello, che non ce siano alcuni pili intorno” Moamín Ms. b, II, 12, “leva bene e diligentemente li peli dalle nariglie dell’uccello” Moamín Ms. c, II, 12, “munda nares aves a pilis circumstantibus” Moamín Ms. T (& B), II, 12, “munda nares avis a pilis circumstantibus” Moamín Ms. I (& A), II, 12, encara més desenvolupat i clarament diferenciat en dues fases a “alimpíenles las narizes e mésenles los cabellos que naçen derredor dellas” “Moamín cast.” II, 12.

- Tots els Moamins indiquen instil·lar tres gotes (una el fr.) de suc (o ‘vi’) de magranes dolces i ruixar-li’n la cara, per després fregar-li el paladar amb l’estafisàgria i la sal blanca esmentades a l’inici. L’edició castellana podria haver estat desencertada en aquest punt, corrompent la lliçó del manuscrit.

- La pauta de l’aigua s’indica als Moamins en cas d’aprimar-se o entristir-se (cast.) o de debilitat d’ànim (la resta), és a dir, contra l’apatia, oferint aigua tèbia passada una hora (del dia), per aigua freda entre hora tèrcia i migdia a P sense cap condició prèvia. P continua oferint aigua calenta fins a hora nona, per passar a péixer-lo

amb gallina negra, però els Moamins assenyalen la mateixa hora només per a péixer l'ocell amb una gallina negra fins a la sacietat.

De l'anàlisi anterior dedueixo un altre cop que el traductor o el copista de P o de la seva font no es sent còmode amb les unitats de mesura i els connectors lògics i temporals.

<67.> *De fleuma*

Per la seva posició entre dos capítols dedicats a afeccions respiratòries, podem inferir que es tracta del segon capítol d'aquest grup. Tanmateix, ni la simptomatologia (polifagia, sorolls a la porció oral de l'esòfag i de la tràquea de l'ocell o a la gola fins a l'inici del pap, probablement deguts a la presència de mucositat) ni el tractament permeten assegurar-ho. El capítol precedent té per causa un excés de fleuma, causalitat coincident amb aquest capítol, sense esmentar ara la localització de l'afecció. De fet, la fleuma és l'humor predominant a l'eucràsia (equilibri i, per tant, sanitat) dels animals de caça i amb major tendència a produir-los discràsia, segons testimonia part de la tradició àrab: "Sache que l'Autour, ainsi que la totalité des bêtes de proie, y compris le guépard, ont une complexion à pituite (*balgam*); c'est cette humeur qui cause leur mal et qui les subjugué. Chez ces carnassiers, en effet, la surabondance de la pituite entraîne une diminution du sang. Pour t'en convaincre, tu n'aurais que d'égorger un Autour: tu y trouverais moins de sang que dans un pigeonneau et, dans un Épervier, tu en trouverais moins que dans un moineau. Chez l'Autour, la raison d'une telle complexion vient du fait que sa nourriture n'est que chair vive et sang chaud dont il ne cesse d'emplir à l'extrême ses deux sacs digestifs" VIRÉ (1965b, p. 274) (66).

<67'.> *La cura*

El tractament sembla conservar-se de forma corrompuda, segons es desprèn de: l'esment de la pólvora de vedriol –hi entenc un simple vegetal (o bé un altre simple com els indicats al darrer apartat de l'estudi del capítol), ja que el vidre mineral o cristal·litzat administrat via digestiva sol ser letal– en dues ocasions, sense respectar l'ordre lògic d'exposició; la possible manca d'un dels ingredients de la segona part de la recepta; i la corrupció de l'ingredient 'reel nemoran'. Ja hem vist abans la dificultat de P per a la traducció de les quantitats dels ingredients i dels connectors lògics i temporals, fet que pot haver derivat en una recepta allunyada de la lliçó de la font, com ara la continguda a *Ġitriř* 92(2, 3, 6) (cf. B 61v) o, amb major probabilitat, Moamín cat. II, 21, fr. II, 42(1-2, 5) i llats. i its. II, 21(5, 8). Extrec certes hipòtesis a partir de la comparació amb aquests:

- La fleuma tractada a aquest capítol, sense localització anatòmica a P, és generada a la gola –P hi ha fet referència a la simptomatologia– o al pap (gorga) segons els Moamins; a *Ġitriř* pot correspondre al tractament de la infecció interna (*madwī l-ğawf*).

- *lo pes de mig milars <de sal amoniac> e atretant de (reel <de>) nemoran*: "del salmoniaco e de la ceridonia, de cada uno peso de medio dinero de plata" "Moamín cast." II, 21; "l'en doit prendre del sal armoniac et de mamiran, de chacun tant com pesserunt dui gran" Moamín fr. II, 42(1-2); "piglia sale armoniaco et mamirano, ana piso de duy grani" Moamín Ms. b, II, 21(5); "piglia sal armoniacho e marmorinum [n. 263: marmorino *h*, marmonio *i*], di ciaschuno il peso di due grane [n. 264: gramme (*graphische Interferenzform* von dramme und grane) vor grane *expunktiert*, *cfr.* drama una *h*, doi dramme *i*]" Moamín Ms. c, II, 21(5); "accipe sal armoniacum et mamironum [n. 167: mamiranum] ana pondus granorum duorum" Moamín Ms. I (&A), II, 21(5);

“accipe sal armoniacum et mamiranum ana pundus granorum duorum” Moamín Ms. T (&B), II, 21(5). P sembla haver omès la sal amoníac, i no pas per desconeixement, ja que l’havia esmentada a P 29; *reel nemoran* podria ser una corrupció d’arrel –*raels* (P 54 i 80), *reyel* (P 3), *reyell* (P 29), *reyells* (P 9), *rayells* (P 7, 51 i 57), *rayels* (P 57), *rayel* (P 70), malgrat el contrasentit o la duplicació segons l’accepció de ‘nemoran’ (també en cas d’interferència amb memora), ja que resultaria arrels d’arrels de celidònia– i del segon ingredient esmentat als Moamins, sobretot a partir de les grafies extrapeninsulars –fr. *mamiran*, it. *mamirano*, *marmorinum*, *marmorino*, *marmonio*, lat. *mamironum*, *mamiranum*–, que sovint s’identifica amb la celidònia (vegeu la controvèrsia sobre la seva identificació a Moamín fr. p. 371); *mamirano*, “Wurzel des Schöllkrautes / radice della celidonia o erba da porri (Chelidonium maius L.)”, relacionat amb l’ar. *māmīrān* [GLESSGEN (1996, p. 774)]. ‘Nemoran’ podria derivar directament de l’àrab amb transposició de les dues primeres vocals. Així, doncs, al meu parer la traducció adient podria haver estat similar a l’editada; una possibilitat més problemàtica és que es fussionessin els dos simples mèdics en un sol, conservant *reel* com a corrupció de sal més el segon ingredient. Tampoc puc descartar una corrupció a partir de “fer *bārmāhin* (?) [D: *mārmāhin*; E: *nārmāhin*]” *Ġiṭrīf* 92(6) (cf. B 61v). La unitat de mesura equival només a la consignada pel “Moamín cast.”

- *e pichats-lo ab mel e dats-li-u ab la cuxa de galine*: “e muélanlo e amásenlo con miel; e quando fueren passadas [...]. E quando fueren passadas la lazón que deven venir las .ix. oras del día, cévenlas de las gallinas todo su cevo complido” “Moamín cast.” II, 21; “et trider les et meller les avec miel et puis frier les gorge a l’oiseil et metre de ceste mecine o le doiz dedenz la gorge entor la tierçe ore dou jor. Et après [...] mes adonc le peissiez des eles d’une geline” Moamín fr. II, 42(2, 5); “et pistalo et mischialo cum melle, et strecali la canna mittendoli lo digito dentro cum questa medicina; et questo voler essere circa a la terçia hora del di; depoi [...] depoi cibalo de ale de galline” Moamín Ms. b, II, 21(5, 8); “battilo e meschialo con mele e fregghagli nella gola, mectend[o]gli [n. 265: Ms. mectendegli, cfr. mettendoli h/i] el detto [n. 266: dito h/i] con questa medicina dentro dalla gola entorno hora di terça, poscia [...] poscia pascilo d’ale di galline” Moamín Ms. c, II, 21(5, 8); “tere et misce cum melle et frica guttur ejus mittendo digitum cum medicina ista intra guttur circa terciam horam diei; deinde [...] deinde ciba de alis gallinarum” Moamín Ms. I (&A), II, 21(5, 8); “tere et misce cum melle [n. 63: *aus mellis korrigiert*] et frica guttur ejus mittendo digitum cum medicina ista inter guttur circa tertiam horam diei; deinde [...] deinde ciba de alis [n. 65: *aus allis korrigiert*]” Moamín Ms. T (&B), II, 21(5, 8). A continuació de la indicació d’afegir-hi mel pot haver tingut lloc un salt d’igual a igual fins enllaçar amb la indicació de peïxer l’ocell amb gallina (cuxa a P, ales a tots els Moamins a excepció del cast., on no s’especifica); al “Moamín cast.” s’intercala una referència temporal, omesa sovint a P, com ja hem vist.

- El vidre esmentat pot ser una corrupció a partir de “salnidro” “Moamín cast.” II, 21, “borac” Moamín fr. II, 42(5), “borach” Moamín Ms. b, II, 21(8), “sale [n. 267: poco poco di sal h] gemma” Moamín Ms. c, II, 21(8), “borace” Moamín Ms. I (&A), II, 21(8), “borahe” Moamín Ms. T (&B), II, 21(8) o “verdet” *Ġiṭrīf* 92(3).

<68.> *De barraam*

Les causes predisposants a la malaltia, habituals al gènere per a les afeccions respiratòries, la simptomatologia descrita –secreció nasal, afonia, ronquera, intolerància a l’exercici i ofegament– i el tractament, em fan considerar-lo com a tercer capítol del grup d’afeccions respiratòries, probablement de les vies superiors.

De grafia impossible en català, aquesta denominació pot derivar de diversos orígens, tots ells d'arrel àrab, de la qual estimo una probable lectura directa incorrecta:

- Ar. *balgam*, 'pituïte, flegme. Syn. *hām*. Moamin lat. *flegma*; Moamin fr. *fleume, fleme*' (*Ġiṭrīf*, p. 193). La Dra. Jacquart, segons comunicació personal, prioritza una distorsió d'aquesta (ar. *balgham*), tot pensant en un possible traductor o lector que dictés el mot àrab. Aquesta opció enllaçaria amb la fleuma o, amb major correcció, amb el seu excés, com a causant del grup d'afeccions respiratòries iniciat fa dos capítols.

- Ar. *bašam, bašma*, 'embarras gastrique, indigestion (oiseau de vol). Moamin lat. *indigestio*; Moamin fr. *male digestion*' (*Ġiṭrīf*, p. 193) i "Le terme *bašam* désigne le pāt (ingéré) que l'oiseau n'arrive pas à assimiler et qui, depuis son jabot, dégage une odeur putride (n. 506: glose uniquement dans A)" (*Ġiṭrīf* 130(1), p. 176). Amb menor probabilitat, ja que es tracta d'un trastorn digestiu, però manté una major afinitat gràfica amb la veu catalana i, a partir de les coincidències de tractament, ens permet enllaçar ambdues malalties arran d'una possible confusió provocada pel mal olor de la plomada gitada per l'ocell de caça malalt de pepida ["Traitement de l'Autour qui a de la pituïte. Le symptôme en est que l'oiseau secoue la tête après avoir rejeté sa pelote et que celle-ci est molle et nauséabonde" *Ġiṭrīf* 83(1)]. El tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh, quart capítol, secció 8 [VIRÉ (1965b, pp. 289-90) (81-82)], també estudia aquesta indigestió sota la mateixa denominació.

- Ar. *sadad, sudda*, pl. *sudad*, 'opilation, occlusion. Moamin lat. *soda*; Moamin fr. *saddaam*' (*Ġiṭrīf*, p. 206). El tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh li dedica la secció 20 del capítol quart [VIRÉ (1965b, p. 295) (87)]. El *De falconibus* d'Albert Magne ens proporciona informació addicional inclosa a la seva adaptació de *Dancus rex* 1, "Prima autem falconum infirmitas, est dolor capitis qui in hominibus soda vocatur" (AG, p. 1474, l. 31-32) i "quia iste dolor capitis est ex vapore stomachi, et ideo per talem cibum curatur purgato stomacho" (AG, p. 1474, l. 35-36). Un article específic sobre lat. *soda* és STEIGER-HESS.

- Ar. *šadma*, 'contusion. Moamin lat. *sudaam*; Moamin fr. *saddaam*' (*Ġiṭrīf*, p. 207) i Ar. *šadma*, Fr. *saddaam*, It. *sadaam, saadari, sadana, sadam*, [Cast. *vaguido que an en las cabeças*], 'Prellung / contusione', a Moamin, II, 11 [GLESSGEN (1996, p. 499)], però la resta del capítol és diferent. De possible relació amb Lat. *soda*, la qual TJERNELD, p. 404 relaciona amb Ar. *šudā*, 'mal de cap, Occ. *sode, sodo*, Fr. *soda*, It. *soda*, Ar. *šudā*, 'kopfschmerz' [GLESSGEN (1996, pp. 634-35, n. 360)].

Tres d'aquestes possibilitats són connectades pel *Ġiṭrīf* al "Traitement de l'oiseau de vol atteint d'asthme et de pantois. [...] Sachez, aussi, que cette affection prend l'Autour d'une abondance de fumée et de poussière qui lui ont provoqué ce mal. [Ce peut être aussi à la suite d'une violente contusion reçue d'une proie vigoureuse (D)]. [...] Si, encore, vous lui constatez une respiration précipitée, sachez que cela vient d'un coup de froid à la tête ou d'une contusion ou d'un écrasement ou, enfin, de la viscosité d'une pituïte lui ayant envahi l'intérieur, d'où résulte sa respiration oppressée [et son agitation (D)]" *Ġiṭrīf* 71(1) (cf. B 52), on apareixen esmentades totes les causes del *baraam/barraam* apuntades a P i d'altres, entre elles la contusió (Ar. *šadma*, Lat. *sudaam*, Fr. *saddaam*); a més, Moamín fr. *saddaam* tradueix alhora *Ġiṭrīf* Ar. *sadad, sudda*, pl. *sudad*, 'opilation, occlusion' Moamín lat. *soda*, i Ar. *šadma*, 'contusion', Moamín lat. *sudaam*, Moamín fr. *saddaam*. Malauradament, el tractament és diferent al de P; de fet, el tractament indicat contra el fr. *saddaam* (Moamín fr. 26, lat. i it. 11) és el de P 37.

Dins de la tradició llatina més reculada, *Grimaldus* 10(1), descriu ja gran part de la simptomatologia de forma gairebé coincident a "Si pipitam in naravilem habuerit, sic eum intellegis: flegma procludit et rauce piat et suspirium habet et maculentus

efficitur”, diferint gran part del tractament. La ronquera també és palesa pel *Tratado de Cetrería*, 30 [FRADEJAS (1985b, p. 150)], versió del “Moamín cast.”, “E quando les acaesciere el ofego por calentura e rresollare[n] de rrezio e non pudieren dar bozes” i “ÉST es el .xxxiii[º]. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del offego. [...] E quando les acaecier el offego por calentura e refolgaren de rrezio e non pudieren dar voces” “Moamín cast.” II, 33. El tractament difereix, però, de l’assenyalat a P.

Si intentem establir vincles entre P i els tractats àrabs, “Moamín cast.” sembla oferir la clau en ser l’únic que recull el tractament assenyalat a P. Així:

- Dels factors predisposants assenyalsats a P, part es recullen a “ÉST es el .x[º]. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar del remadizmo que les acaeçe por fumo o por polvo” “Moamín cast.” II, 10, “Des mecines dou chatar engeindrè de fum ou de poudre” Moamín fr. II, 21(6), “Medicina a catarro generato per fumo et pulvere” Moamín Ms. b, II, 10(1), “Capitolo .viiiº. [S]e catarro aviene all’ucello per fummo o per pulvere” Moamín Ms. c, II, 10(1), “Capitulum .xvi. de medicina catarri generati ex fumo et pulvere” Moamín Ms. T (& B), II, 10 i “De medicamine catarri generate ex fumo et pulvere” Moamín Ms. I (& A), II, 10(1), on, tret de “Moamín cast.” i la línia ms. it. b i mss. lats. T (& B), enllacen amb una de les possibles arrels de la denominació catalana de la malaltia, “De mecine[r] l’enfermité qi est appellee saddaam selonc le traitié vieauz. [...] D’une autre cure a ceste enfermité meeme selonc le traité nou” Moamín fr. II, 25(4), 26(1), “Capitolo .viiiº. [S]e ll’ucello à una malattia che si chiama sadaam [n. 204: sadam *h*, sadana *i*]” Moamín Ms. c, II, 11(1-2), “Capitulum .xvi. de medicina catarri generati ex fumo et pulvere” Moamín, II, 10 i “De medicamine sodi [n. 4: soda]” Moamín Ms. I (& A), II, 11(1).

- La confusió de pols i polls (ms. poys) podria denotar una manca de formació teòrica del traductor (o del copista) en els mecanismes d’instauració de la malaltia, deixant-se influenciar de forma impròpia per un mot més habitual al gènere. Esmeno donada l’associació freqüent dels tres factors (fum, pols i/o rosada) com a predisposants o causants de patologies respiratòries a l’ocell de caça, p.e., dins de la tradició àrab, “Ce peut être, entre autres, les atteintes d’une abondance de fumée et de poussière qui lui ont provoqué ce mal. [...] Si, encore, vous lui constatez une respiration précipitée, sachez que cela vient d’un coup de froit à la tête [...]” *Giṭrīf*, p. 71(1) (cf. B 52) o “De ce qui provoque le rhume opilant les narilles et de sa cure. Sache que la rhume ou catarrhe (sudda) est causé par la fumée et la poussière” VIRE (1965b, p. 295) (87).

- De la simptomatologia descrita a P, el “Moamín cast.” inicia el tractament coincident amb P amb “E si enronquecieren con esto”, que sembla mancar a la resta; per contra, aquests indiquen la secreció nasal, absent al “Moamín cast.”

<68’.> *La cura*

Com ja he comentat, només “Moamín cast.” recull el tractament assenyalat a P; de la seva comparació:

- Nova divergència en les quantitats i en les unitats de mesura: “dos grans de cobarràs e un poch de grane de mostalla e un poch de pebre lonch, e de cascun pes d’un millarès” per “del habarraz e del pebre luengo e de la senabe, de cada uno peso de medio dinero de plata” “Moamín cast.” II, 10.

- *mel bulida e mel scumada*: “miel” “Moamín cast.”

- P especifica el tipus de drap, de lli.

- La frega aplicada a “lo peladar e tota la bocha” per “las fuetas e derredor de los picos” “Moamín cast.”

- P especifica el color, negre, de la gallina (vegeu l’estudi de P 23); “Moamín cast.” l’omet però especifica que fins a la sacietat.

<69.> *De sentidura d'ales*

A manca de més informació, només goso assumir-hi un problema a les ales de l'ocell, apreciable en el vol i/o en repòs per la posició de les ales o per la reacció d'evitació en cas d'algèsia. El tractament assenyalat, consistent en caldejaments i aplicacions tòpiques de diferents productes terapèutics a les ales, sagnia a la vena braquial o cubital cutània –en la quantitat assenyalada, deu gotes, podria entreveure's un rerafons màgic o supersticiós, potser basat en el nombre perfecte dels místics a partir de la *tetraktys* pitagòrica, és a dir, la suma dels quatre primers nombres, que significa la totalitat i la perfecció, vinculable al coneixement de Déu i a l'acabament del món, als deu manaments²³²– i repòs, podem mantenir la suposició anterior. Val a dir que aquestes deu gotes no especifiquen el llinatge (ni el sexe) d'ocell de caça de referència i que difícilment poden aplicar-se a tots ells per igual, tret del rerafons màgic o creencial abans apuntat.

Tal com ve succeint en els darrers capítols, la tradició àrab conservada als Moamins (cast., lats. i its. II, 53 i fr. II, 86) ens aclareix dubtes. Així:

- La patologia alar correspon a un debilitament degut al cansament (en menor grau, una lesió, opció contemplada per tots els Moamins tret del cast.) apreciable en un volar mancat de força, disminució de l'hàbit d'espolsar-se i retard al saltar al o del puny del falconer o debatre's.

- A diferència dels Moamins, on s'indica orinar sobre les ales de l'ocell, P hi llença orina d'infant (vegeu els estudis de P 35, 37 i 45). *Ġiṭrīf* 78(2) (cf. B 56) recull el consell d'orinar sobre l'esquena de l'ocell de caça que pateix de l'esquena i dels lloms, indicació repetida a altres capítols del *Ġiṭrīf*.

- Les quantitats tornen a divergir:

o De palla de blat, una mica a P per mitja lliura a “Moamín cast.”; tota la resta dels Moamins manquen de la referència a la palla de blat.

o D'aigua, cap quantitat especificada a P i a tots els Moamins excepte al cast., on deu lliures.

o *un poch de sall e un poch d'oli*: “de la sal peso duna tercia dun dinero de plata, e del azeite e del vinagre, de cada uno media onça” “Moamín cast.”, “la tierçe part d'une drame de sail, et d'oile et d'aisit, demie drame de chascun” Moamín fr., “tercia parte de dragma de sale et oleo et acito, ana onça meça” Moamín Ms. b, “di sale la terça parte d'una dramma, e olio e aceto, di ciaschuno due oncie” Moamín Ms. c, “tertiam dragmam de sale, oleo et aceto ana untiam mediam” Moamín Ms. T (& B), “tertiam dragme [n. 432: uncie] de sale et oleo et aceto ana unciam [nora 433: dragmam] mediam” Moamín Ms. I (& A).

- A més de les maniobres amb l'aigua tèbia presents a tots els Moamins, el castellà li n'ofereix a beure.

- P indica la vena per a la sagnia sota l'ala, a l'igual que tots els Moamins tret del cast., on l'assenyala a l'aixel·la.

- El lloc de sagnia es renta després amb aigua (freda a P, Moamins cast., fr. i lats., tèbia a ms. it. c.), indicació que manca al ms. it. b.

- Cap dels Moamins esmenta que el període de repòs a les fosques hagi de ser d'una setmana, sinó fins que s'hagin recuperat.

- Només P i “Moamín cast.” esmenten la carn de moltó, però cast. omet banyar-la amb aigua tèbia.

---

²³² STRUBEL-SAULNIER.

<70.> *De menyança*

P reprèn les patologies associades al plomatge, havent tractat ja l'arrencament (P 55 i 58) i el menjament (P 56) de plomes, d'estreta afinitat amb la menyança. Sembla indicar una patologia indeterminada de l'ocell de caça que cursa amb arrencament de plomes, la qual pot degenerar en un cercle viciós pruija-autotraumatisme. La menyança podria fer referència a gratar-se l'ocell i/o escarbar-se, segons el DCVB degut a la pruija associada a la presència d'ectoparàsits, i/o al fet de retenir les plomes al bec després d'arrancar-les, com si se les mengés. P la tracta amb untaments, banys i/o sagnies, però unes línies més avall (P 72) la tracta amb aplicacions tòpiques a la boca i al paladar, sense especificar-ne la simptomatologia; probablement es tracta de dues patologies diferents anomenades amb el mateix nom, o bé concomitants, o bé un estadi evolucionat de la primera. Per a la sagnia descrita al tractament, recorda la localització assenyalada al capítol anterior, prova de la transmissió conjunta dels dos capítols.

Aquest capítol prové de la tradició àrab, sobretot de la recollida als Moamins. De la seva comparació destaco:

- La menyança de P correspon a “la cançre que se les faze en las alas” “Moamín cast.” III, 10, “la corosion des eles et des pennes” Moamín fr. III, 8(1), “la corrosione de le ale et penne” Moamín Ms. b, III, 8(1), “l’ale e lle penne loro quando sono rose” Moamín Ms. c, III, 8(1), “corrusione alarum et pennarum” Moamín Ms. T (& B), III, 8(1), “corruptionis alarum pennarum” Moamín ms. I (& A), III, 8(1), correspondència que ens permet enllaçar amb Ar. *akila*, *ākila*, *ākāl*, ‘gangrène. Moamin lat. *corrosio*; Moamin fr. *corrosion*’ (*Ġitrīf*, p. 191) i Ar. *madwī l-ġawf*, ‘infection interne. Moamin lat. *corrosio*; Moamin fr. *corosion*’ (*Ġitrīf*, p. 201).

- Dels símptomes, dins de la detallada relació exposada als Moamins, tots ells contenen la menció de l’afecció de la base –menjada a P i “Moamín cast.”, corrosa a la resta– de la ploma llançada, amb presència de sang, però varien en la descripció del comportament *s’eranquen les plomes e tenen-les al bech e no les vol gitar*: “se quexan mucho e non pueden echar las pénnolas” “Moamín cast.”, “semble ses pennes depiler et soi peoillier mout et q’a poine giete ses pennes aucune [foee]” Moamín fr., “viderai depilarse le penne de le ale et molto se spiduchiarà et cum grande difficultate ne iettarà alcune” Moamín Ms. b, “ispilucchasi [n. 41. spiluchisi *h*] le penne dell’ale, e spidochiasi molto, e appena getta alcuna penna” Moamín Ms. c, “videtur depilare pennas alarum et multum pediculare se et vix eicit aliquas” Moamín Ms. T (& B), “videtentur depilare pennas alarum et multum pediculare se et vix eiciunt aliquas pennas” Moamín ms. I (& A).

<70’.> *La cura és aytal*

Comparant amb la tradició àrab:

- La primera fase del tractament, el llavament amb vinagre –fort o vi (i comí a ms. it. i) a tots els Moamins– s’aplica a la zona malalta segons P, per ‘a les ales’ a tots els Moamins, i només P indica que es coneix per la inflamació facial, indicació que sembla descontextualitzada en aquesta malaltia.

- Respecte a la segona fase del tractament:

o *dels renchs dels bous, qui-s tenen als bous ho a les vachas*: Semblen existir dues tradicions als Moamins, per una banda “de las caparras” “Moamín cast.” III, 10, i per l’altra “une musce cavalline” Moamín fr. III, 8(3), “una mosca cavallina” Moamín Ms. b, III, 8, “mosche cavalline [n. 46: volosh cavalino *i*]” Moamín Ms. c, III, 8, “muscam equinam” Moamín Ms. T (& B), III, 8, “muscam equinam” Moamín ms. I

(& A), III, 8. Cal entendre-hi “2. renc: *m. rēnec*” i “rēnec: *m. 1. Paparra inflada de xuclar sang (Empordà, Garrotxa, Lluçanès, Vallès); cast. *rezno*”. L’aclaració dels animals on trobar-los podria indicar una inseguretat en la traducció, però també una major proximitat a la font original dins de la tradició; el trasllat català s’apropa al “Moamín castellà” i evita possibles confusions de cast. “caparras” amb el simple vegetal plural. El nostre diccionari històric (DCVB) ens informa de que, segons la cultura popular catalana, “Per a guarir les hemorràgies per la boca, existeix aquest remei vulgar: es couen dins una olla quatre o cinc rēnecs fins a reduir-los a cendra, i es prenen dues vegades cada dia un poc d’aquella cendra dins un poc d’aigua (Butll. C. Exc. Bages, n.º 153)”; una indicació vinculable amb la recollida a P arran de les plomes d’arrel sangosa al bec. Una accepció molt menys probable, ja que trencaria amb la tradició dels Moamins, és considerar els ronyons, vísceres que es mantenen a la canal durant l’escorxament de l’animal. Si acceptem la hipòtesi d’un ectoparàsit hoste específic dels bòvids en detriment de la víscera, cap preguntar-nos si la tria vé condicionada per l’interès en l’espècie ectoparàsita, per les transformacions que opera en la sang de l’hoste, per la mateixa sang de l’hoste o per tot plegat. Una classificació taxonòmica (futurisme) d’aquest ectoparàsit podria ser Ph. Arthropoda, Euarthropodes, Quelicerats, Cl. Arachnida, Subcl. Acarina, O. Parasitiforme, Subordre Metastigmata, família Ixodidae, depenent el gènere i l’espècie de la zona geogràfica que considerem i de les seves prevalences, com ara *Rhipicephalus sanguineus* i *Ixodes ricinus*; si extenem la consideració no només a l’adult, sinó també a altres fases com la larvària i altres zones geogràfiques (l’origen àrab del Moamín), ens centrariem en les tropicals, com ara *Boophylus* spp.*

- L’ingredient anterior s’immergeix en vinagre fort –llet a Moamín ms. I (& A)– fins que el vinagre sigui sec segons P, però durant una setmana a tots els Moamins tret del cast., on alguns dies.

- La pólvora del resultat anterior es barreja amb nou cremada, en quantitats divergents: el pes d’un diner de cadascun (P), el pes de dos diners de plata de cadascun (“Moamín cast.”), una dracma de cadascun (Moamín fr.), dues dracmes de cadascun [Moamín Ms. it. b i Ms. lat. I (& A)], igual quantitat de cadascun sense esmentar-la (Moamín Ms. c) i “ana partes duas” [Moamín Ms. T (& B)].

- P hi afegeix oli per a untar-ne els llocs on calgui, aconseguint una forma terapèutica de major permanència, però cap dels Moamins l’afegeix i apliquen la pólvora a la base de les plomes.

- Tot seguit es produeix un possible salt a P, que continua amb la indicació temporal de tres dies –ometent un cop al dia, present a tots els Moamins–, amb la incongruència d’un nou termini temporal (*entrò que vayats que les plomes d’equel loch cresquen e sien forts*) derivat d’una probable interpretació errònia de la transició a la tercera fase del tractament; l’error sembla deure’s a una altra comprensió incorrecta dels connectors lògics i temporals, on caldria interpretar ‘i comproveu’ a “entrò que vayats”. Els resultats a verificar són un creixement correcte i un enfortiment de les plomes segons P, per la desaparició de la inflamació local i la recuperació de la condició de les arrels de les plomes als Moamins.

- El rentat de l’ocell amb vinagre pot tenir relació amb “Traitement de l’Autour lorsque s’engendrent des vers à la base de ses pennes, si bien qu’il se les arrache, en gratte l’emplacement et en extirpe la racine. Bouzourgmihir Khirdād a dit: Quand cela prend l’oiseau, il convient de l’asperger de vinaigre vieilli, c’est-à-dire de l’en vaporiser [...]” *Ġitrīf* 108 (cf. B 67v), de simptomatologia en gran part coincident.

- La sagnia es practica a “la vene grosa dejús le ala, axí com ja demont avem dit” P (vegeu cap. anterior) per “la vena que an en las asliellas, e sáquenles de la sangre tanta

quanta entendieren que avrán mester” “Moamín cast.” III, 10 i el lloc entre el coll i l’ala a la resta de Moamins; tanmateix, “De la coresione delle penne [...] fallo sallasare dele vene de sotto alle alle” Ghatrif it. 42 i “fetes saignier l’oiseil de les deus voines q’il a sout les eles” Ghatrif fr. 42.

- Segueix un possible salt d’igual a igual a P, per a continuar amb un paràgraf novament corromput:

o Dels dos ingredients esmentats, el primer, “borach armeni [ms. bou arap]” és una corrupció per “salnidrio” “Moamín cast.”, “borac armenic” Moamín fr., “borach armenico” Moamín Ms. b, “baurach armenico [n. 58. armeno i]” Moamín Ms. c, “borac armenico” Moamín Ms. T (& B), i “borac armenico” Moamín ms. I (& A). A *Ġitřif* 67(11) (cf. B 48v) apareix “Ou encore, oignez-lui le palais avec de l’urine de chameaux au pâturage que l’on fait bouillir pour la rendre comme du raisiné épais (*maybuhtağ*) [n. 311: Du persan *may* « vin » et *puhtah* « cuit ». Syn. *dibs*]”, on l’arrop s’indica com a referència de textura, no com a ingredient (duria a pensar en una edició com ‘bon arap’), i no sembla mantenir cap relació amb la indicació de P. A banda del probable desconeixement del simple mèdic (a P 63 ha omès la ‘b’ de <b>orach) i d’un conflicte d’abreviatures, el possible error del traductor o del copista pot derivar del fet de ser conscient de dur a terme un trasllat o una còpia d’una traducció d’un tractat àrab i haver-se deixat influenciar per aquest fet en cas de dubte en la traducció o de paràgraf de difícil lectura. El *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain atorga una entrada a la veu *arap*, recollida com ingredient a una recepta del *Receptari de la Universitat de València* 153 (MS. n. 216, f. xxij, d. Bib. Univ. València), sense definir-la.

o Les quantitats assenyalades són: de boliermini, una mica a P per pes d’un diner de plata a “Moamín cast.” i una dracma a tota la resta; de vinagre –fort a tots els Moamins–, cap quantitat especificada a P i Moamín ms. I (&A) per mitja unça a la resta dels Moamins tret del ms. it. c, on dues unces.

o P aplica el tractament a “aquels lochs” pels llocs malalts (“Moamín cast.” i ms. it. c) o dolorosos (la resta de Moamins).

- A la quarta fase del tractament:

o El pa de forment correspon a “pan dadargama” “Moamín cast.”, “[pan blanc]” Moamín fr. i pa blanc a la resta de Moamins.

o A P s’ha corregit “cremats-lo” –que s’havia escrit primer, respectant la font– a “mengau-lo”, on “mengau” ha estat afegit al marge per una altra mà posterior. De l’esmena en resulta un contrasentit. La lliçó dels Moamins ens demostra que el sentit inicial era el correcte, segons “quemado” “Moamín cast.”, “de la ceindre [...] cele ceindre” Moamín fr., “abrusiato” Moamín Ms. b, “arrosti[o] [n. 59. Ms. arrostite]” Moamín Ms. c, “adustum” Moamín Ms. T (& B), “adusti” Moamín ms. I (& A). Aquesta correcció posterior podria ser una censura del fet de cremar el pa de forment, sacrilegi segons la religió cristiana en representar el cos de Jesucrist al rite cristià – hipòtesi que en certa mesura s’adiu amb les corrupcions dels paràgrafs referits a orinar sobre l’ocell de caça–, o bé, amb menor probabilitat, seguint una intenció humorística, sense oblidar els períodes de fam extrema deguts, entre altres causes, a minses collites de cereals, que patiren els territoris de la Corona d’Aragó a finals de la baixa edat mitjana i inicis del Renaixement; tanmateix, amb aquesta esmena posterior la quarta fase del tractament esdevé incompreensible i cal retornar a l’opció inicial, l’editada, segons la lliçó dels Moamins.

o Un altre dels ingredients, l’escorça de magranes dolces, també ha de ser cremat segons tots els Moamins, dada omesa per P.

- Les quantitats dels ingredients d'aquesta fase són: de pa de forment (cremat) i d'escorça de magranes dolces (cremada), pes d'un millarès de cadascun a P per pes d'un diner de plata de cadascun a "Moamín cast." i una dracma de cadascun a la resta dels Moamins; d'orpiment –anomenat arsènic a tots els Moamins tret del cast.–, dues unitats de pes de les esmentades abans a cadascun dels tractats; i de mel, cap quantitat especificada a P per pes d'un diner de plata a "Moamín cast." i una dracma a la resta dels Moamins.

- Part del tractament fou introduït a la terapèutica llatina, com prova "Si ancipiter suas comedit pennas, infunde illas vino et malignanati incensi superaspargere pulverem" *Grisofus* 13 (Cy. 10, p. 16).

<71.> *De sagnar*

Malgrat atorgar-li una nova rúbrica, aquest capítol conté un tractament de la malaltia exposada al capítol anterior, la menjança, corroborat per la seva inclusió al mateix capítol a tots els Moamins. El motiu podria ser destacar la vàlua d'aquesta flebotomia per a curar l'ocell de caça de la menjança, tal com P remarca a l'inici; cap dels Moamins li confereix una major efectivitat ni el diferencia de la resta del tractament en cap sentit. De fet, sembla una evolució de la sagnia ja apuntada en dues ocasions abans, probablement a la vena braquial o cubital cutània. La part dreta esmentada pot tenir relació amb la jerarquització dels costats i el seu vincle amb la perfecció i l'eucràsia segons la filosofia aristotèlica i la doctrina mèdica hipocràticogalènica.

De la comparació amb la tradició àrab extrec:

- Dues línies s'han transmès pel que respecta a les venes a sagnar:
  - Dues venes diferenciades, una sota l'ala i l'altra sobre la cuixa dreta, a "Moamín cast." i fr.
  - Una sola vena, localitzada a sota de l'ala i sobre la cuixa –dreta [Moamín it. ms. b i llat. ms. T (&B)] o de la part dreta [P, Moamín it. ms. c i ms. llat. I (&A)], on potser cal entendre a la dreta de la cuixa– a P i als Moamins llats. i its., excepte mss. its. *h* i *i*, on costella (*costa*) per cuixa (*coscia*). De la part dreta pot significar la dreta de l'ocell, la dreta de qui practica la flebotomia –que sovint és l'esquerra de l'ocell–, la cuixa corresponent o la part dreta de la cuixa corresponent.
- Respecte als ingredients del producte terapèutic aplicat –untat a P, fregat a tots els Moamins– després al lloc de la sagnia:
  - P omet el primer d'ells, salpedres a "Moamín cast." i sal gemma a la resta de Moamins.
  - L'*elcana* (P) correspon a "la quina, que es una goma que semeja al sacapín" "Moamín cast." i "galban" Moamín fr. i "galbanum (galbano)" a la resta; tant la forma catalana com la castellana deriven de l'Ar. *qinna*, 'Ferula galbaniflua, galbanum (gomme)' (*Ġitrif*, p. 204).
  - Les quantitats respectives són: d'*elcana*, una mica a P per "peso de media sesma dun dinero de plata" "Moamín cast." i una siliqua a la resta, tret de "uno scropolo" Moamín it. Ms. c; de mantega de vaca, una mica a P per mitja unça "Moamín cast." i mitja dracma a la resta, tret de "unciam dragmam [ms. ux]" Moamín Ms I (& A).
- La carn de moltó és un nou motiu de divergència en dues línies:
  - Una la recomana: P, on fins i tot indica de manera exclusiva, bona gorga, "Moamín cast." i, potser, "sana eos carnibus arietinis" Moamín Ms I (& A), III, 8(23).
  - L'altra la contraindica: Moamín fr., Moamins its. i Moamín Ms. T (& B).

<72.> *De menjança*

Tot i que es reitera la denominació de la malaltia descrita a P 70, el tractament tòpic aplicat a la boca i al paladar, sense especificar-ne la simptomatologia, em porta a dubtar que es tracti d'una patologia que afecti de forma directa al plomatge de l'ocell; probablement es tracta de dues patologies diferents anomenades amb el mateix nom, o bé concomitants, o bé un estadi evolucionat de la primera.

Si s'acudeix a la comparació amb la tradició àrab per a obtenir més informació:

- L'article demostratiu que precedeix a la segona menció de menjança al capítol, després d'haver estat ja anomenada a la rúbrica, podria indicar la consideració d'una nova entitat patològica o bé de la mateixa –iniciada a P 70– amb una altra localització. En aquest sentit apunta la inclusió a capítols diferents dels corresponents a la menjança de P 70: “Traitement de l'oiseau de vol atteint de grangrène dans l'intérieur [et le ventre (D)]. Ils [Les deux mêmes (Al-Ġitrīf et Adham) (D); Les persans (H)] ont dit” *Ġitrīf* 68(2) (cf. B 49v); “De medicinis corrosionis nate in palato sive pruritu. c. xxiii. [...] Si autem acciderit pruritus ab infirmitate viscerum” Moamín ms. I (&A), II, 23(20, 21); “Capitulum .xxviii. de medicamine corrosionis aut pruritus in palato” Moamín T (&B), II, 23; “ÉST es el .xxiii[°]. capítolo, el que fabla de cómo las deven melezinar de la cançre que se les faze en las fuetas. [...] E si se les fiziere la cançre por malabtía que ayan en los cuerpos dentro” “Moamín cast.” II, 23; “Des mecines pour curer ceste enfermité (de la corosion ou dou prurit qi neist el pallié) dont vos avés les enseingnes oïes. [...] Et s'il avint par aventure qe la corosion viegne d'enfermité des boelles” Moamín fr. II, 46(16, 17); “Medicina refrigerativa a la corrosione et prurito de lo palato. Capitulo .xxx. [...] Si anchora li avenerà prurito da la infirmitate de le intestine sue” Moamín Ms. b, II, 23(1, 20); “E 'l .xxij. capitulo: come si medica corrosio o prurito nato nel palato. Capitolo .xxj. [...] E se lla corrosion fia venuta per malattia delle budelle” Moamín Ms. c, II, 23(Tab., 20).

- De l'estafisàgria, s'indica la quantitat de set grans al *Ġitrīf* i als Moamins, dada omesa a P. El tractat català segueix amb la indicació “ab la croste”, per “écorcez ces graines” *Ġitrīf*, però cap dels Moamins inclou aquest detall.

- Cap descripció del drap és detallada a P, per “un sachet de toile mince et propre” *Ġitrīf* i un drap prim i net a tots els Moamins.

- Si respectem la simetria de la disjuntiva temporal, P ha omès la referència a l'estiu per a l'aigua freda present tant a *Ġitrīf* com als Moamins, segons “a remular en aygua freda, e si és en ivern, en calda” per “si c'est l'été, plongez ce sachet dans l'eau froide et, si c'est l'hiver, plongez-le dans de l'eau très chaude” *Ġitrīf*, “pónganlo en agua fría si fuere en días de verano, e si fuere en días de invierno pónganlo en agua tibia” “Moamín cast.”, “le metez dedez eve froide, se ce est en esté, mes se ce est en yver, metez le dedenz eve un pou chaude” Moamín fr., “pone in aqua frigida si erit in estate vel aqua tepida si fit in yeme” Moamín ms. I (&A), “ponilo in acqua fresca si è de state, overo in acqua tepida si sarà de 'nverno” Moamín Ms. b, “mectila nell'acqua fredda, se fia di state, o tiepida, se fia di verno” Moamín Ms. c. Tot i la possibilitat d'atribuir-ho a un salt d'igual a igual i editar-hi “a remuylar en <estiu en> aygua freda, e si és en ivern, en calda”, m'hi abstinc per considerar-ho entenedor sense.

- A diferència de P i *Ġitrīf*, els Moamins especifiquen, referit a l'ocell, “e después tómenlas e cójanlas en las manos e métanlas en un logar alto de tierra” “Moamín cast.” II, 23, “Et prenez l'oisel soevemant” Moamín fr., “et accipe suaviter avem” Moamín ms. I, “Et poi piglia suavemente lo ucello” Moamín Ms. b, “e piglia l'uccello soavemente” Moamín Ms. c.

- P és l'únic d'aquests tractats que especifica l'aplicació tòpica a la boca, a més de al paladar.

- La pauta d'aquesta aplicació tòpica és de tres vegades al dia segons P, dada només present també a *Ġitrīf*, que afegeix durant tres dies seguits; P i *Ġitrīf* indiquen a continuació posar l'ocell a la perxa, és a dir, en repòs, fins que esmalteixi P o expulsi el què té a l'interior *Ġitrīf*, mentre que els Moamins indiquen continuar amb el fregament del paladar fins que expulsi l'humor o el què tenen al cos i al cap ("Moamín cast.") o al ventre i al cap (la resta). La correcció de "almoltesqua" a "esmoltesqua" sembla una prova més del maneig conflictiu d'aquest verb per part del traductor o del copista de P o de la seva font.

<73.> *De flaquea e fa semblant de mort*

D'entrada tant la rúbrica com el contingut del capítol semblen totalment deslligats del capítol anterior i dirigeixen vers la caquèxia de l'ocell de caça, però, en realitat, és part del mateix capítol segons la tradició àrab, on el contingut d'aquest capítol de P apareix just a continuació de la informació recollida a P 72. Així, "Quant l'aucel és flach e fa semblant de mort" correspon a "Traitement de l'oiseau de vol atteint de gangrène dans l'intérieur [et le ventre (D)]. Ils [Les deux mêmes (Al-Ġitrīf et Adham) (D); Les persans (H)] ont dit: [...]. Si vous le voyez pris d'évanouissement au point de laisser croire qu'il va mourir" *Ġitrīf* 68(3) (cf. B 49v); "ÉST es el .xxiii[°]. capítolo, el que fabla de cómo las deven melezinar de la cançre que se les faze en las fuetas. [...]; e si se temieren que se combolvrán mucho o que se queixarán o que enflaqueçrán quando las melezinaren" "Moamín cast." II, 23; "Et se vos doutez de debilité ou de turbemant ou de syncope, q'il ont en l'ore de la cure" Moamín fr. II, 46(18); "[Medicina refrigerativa a la corrosione et prurito de lo palato. Capitulo .xxxi.] Si dubitassi de debilitate overo de turbationi overo de sincopi, li quale suoleno havere inel tempo de la curatione" Moamín Ms. b, II, 23(22); "[Capitolo .xxj. Come si medica corrosio o prurito nato nel palato] E si tu temi di fievoleça dell'uccello nel tempo della cura, non dottar ché tantosto si ristorerà" Moamín Ms. c, II, 23(22); manca a Moamín Ms. T (& B); "[De medicinis corrosionis nate in palato sive pruritu. c. xxiii.] Et si timeas vel de debilitate vel turbatione vel sincepi [n. 184: sincopi] quam habebunt in tempore curationis" Moamín Ms. I (& A), II, 23(22).

Segons el ms. H del *Ġitrīf*, cap la possibilitat d'un origen persa de P 72 i 73.

De la comparació amb la tradició àrab, destacar:

- *flaquea* i *flac* (P) poden significar tant un estat de debilitat com un aprimament o ambdós –"fa semblant de mort" no aclareix el dubte– i són compatibles amb "pris d'évanouissement au point de laisser croire qu'il va mourir" *Ġitrīf*, "se combolvrán mucho o que se queixarán o que enflaqueçrán" Moamín cast, "de debilité ou de turbemant ou de syncope" Moamín fr., "de debilitate overo de turbationi overo de sincopi" Moamín Ms. b, "di fievoleça dell'uccello" Moamín Ms. c, "vel de debilitate vel turbatione vel sincepi [n. 184: sincopi]" Moamín Ms. I (& A), manca cap. a Moamín Ms. T (& B). Malgrat aquesta compatibilitat, sembla que la significació més adient és la de debilitat, en relació amb desmai. *Ġitrīf* és l'únic que conté una descripció afí amb la de P.

- Els Moamins condicionen la instauració d'aquest protocol a l'aparició dels efectes adversos del tractament anterior –P 72 – i a la seva prevenció, mentre que la de *Ġitrīf*s'avé més amb la indicació apuntada per P.

- Respecte al tractament:

○ En primer lloc s'esmenta la mantega de vaca –excepte a Moamins fr. i Ms. it. c i, per manca del capítol, Ms. lat. T (& B) – en quantitat d'un ou (P) per una nou a *Ġitrīf*, “uno poco” a Moamín Ms. b i cap especificació a “Moamín cast.” i Ms. I (& A).

○ La mantega de vaca s'introdueix a la gargamella a P, per la boca a *Ġitrīf*, a Moamín Ms. lat. I (& A) i al Ms. it. B; no s'especifica a la resta de Moamins.

○ S'aconsegueix com a resultat que l'ocell “sforçar-s'à”, corresponent a “il devrait guérir [avec la permission d'Allah (qu'Il soit exalté!)” *Ġitrīf*, “tollerles á aquello” “Moamín cast.”, “se restorera” Moamín fr., “se restaurerà” Moamín Ms. b, “restaurabuntur” Moamín Ms. I (& A), manca Ms. c i manca cap. Moamín Ms. T (& B); aquesta veu pot indicar un enfortiment –força– en relació a la debilitat inicial.

○ En relació a no péixer l'ocell fins passat migdia:

▪ La forma “non” correspon a la negació “no” –sense possibilitat de considerar un pronom relatiu a la darrera ‘n’– segons “ne” *Ġitrīf* 68(3); “non” “Moamín cast.” II, 23, “veez” Moamín fr. II, 46, “abstenilo” Moamín Ms. b, II, 23, “no·” Moamín Ms. c, II, 23(22-24), manca cap. a Moamín Ms. T (& B), “abstineas” Moamín Ms. I (& A).

▪ La referència temporal del migdia es recull al ms. D del *Ġitrīf* i al “Moamín cast.”, però la resta dels Moamins indiquen l'hora nona, quan hagi esmirlat.

▪ L'esmirar abans apuntat a la majoria dels Moamins enllaça amb l'esplugar-se i el sacudir-se a P, i és reprès com “e que se sacudan e que se espulguen e que estén ledas e que tuelgan” “Moamín cast.”, “Et adonc, qant il se comenciera a croler et a polir soi et q'il avra buen apetit et bien enduit et avra autresi” Moamín fr., “Et poi che se havrà excucicato et reguardarà el polo et havrà bono animo, et paidarà bene” Moamín Ms. b, “poscia che si serà escosso, e se comincierà a polire e avere buona volonta” Moamín Ms. c, “postquam autem [n. 186: aves] excusserint et inspexerint polum [n. 187: inceperit polire se] et habebunt bonum animum et bene digerint” Moamín Ms. I (& A); manca cap. a Moamín Ms. T (& B). Recordo la incomoditat del traductor o del copista de P o de la seva font respecte al verb ‘esmirar’, ara omès. Tota referència comportamental és obviada aquí a *Ġitrīf*, així que P només troba suport als Moamins en aquest punt.

○ El past aconsellat després:

▪ P sembla recollir les dues línies existents a la tradició àrab, el poll gras [o la polla, “d'un pul gras” Moamín fr. II, “de pullo grasso” Moamín Ms. b, “d'una polla [n. 303: pollastra *h*, polastra *i*] grassa” Moamín Ms. c i “de pullo pingui” Moamín Ms. I (& A); manca cap. a Moamín Ms. T (& B)] i el colom novell [“d'un pigeonneau dodu sortant déjà du nid” *Ġitrīf* i “de carne de palominos eguados e gordos” “Moamín cast.”].

▪ La indicació de preservar la pèrdua de sang del colomí és absent al capítol corresponent de *Ġitrīf*, a l'igual que la resta del capítol, però podria haver-se fusionat amb “Pour remonter l'oiseau de vol, selon le traitement des Persans. Les savants des Persans, experts en oiseaux de vol, ont dit: Sachez que, [si vous cherchez un des (meilleurs) procédés (D)] pour remonter tout oiseau de vol, vous n'avez qu'à lui prélever les pectoraux d'un pigeon [sans le saigner préalablement (D)] afin que votre oiseau se saouïle de son sang et se paise de cette chair” *Ġitrīf* 142(1) (cf. B 77); a tots els Moamins on és present el capítol consta la necessitat de la sang, però només “Moamín cast.” recull la indicació de manera similar.

▪ *quaucom*: Pot referir-se al past de colom o a la sang i les plomes; els Moamins especifiquen la quantitat de past –“a las aves mayores destos palominos

sennos medios” “Moamín cast.” i segons la mida de l’ocell de caça a la resta de Moamins–; manca a *Ġitrīf*.

▪ Tots els Moamins que contenen el capítol esmenten les plomes del colom com a part del past a donar, obviades per P.

La intervenció del traductor o del copista del cos teòric principal de P finalitza de forma abrupta a meitat del f. 41 amb una nova rúbrica, “De anfestiyament”, cancel·lada a P, nova prova de que aquest text és una traducció o una còpia parcial d’una font més extensa que, per ara, no he pogut datar ni identificar. Mancat del text corresponent, només puc suposar que es tractava d’un capítol dedicat a l’enfastigament (anomenat normalment fàstic), però no puc descartar que es tractés d’un capítol específic sobre l’enfustegament (vegeu cap. 62, *enfusteguat*) o d’una patologia no tractada abans.

<74.> *Per a infladura e durícia en les guntures de les mans dels aucels*

La primera de les receptes afegides per una mà del segle XV, transcrites en Apèndix, ha estat incorporada al marge inferior del f. 36, ubicació del tot adient en ser precedida per la major part de P 52 “Infladure de cames” –del què només resta una curta indicació al foli següent–, i abans de P 53 “De mal de cuxa”. En canvi, les receptes finals afegides per la mateixa mà a partir de la meitat del f. 41 no mantenen relació amb la darrera recepta copiada per la primera mà, però, llevat de la primera recepta (cap. 75), respecten l’ordre expositiu clàssic ‘de cap a peus’ (*a capite ad calcem*), fet que ens indicaria que s’hi incorporaren en bloc.

Per tant, assumeixo que aquest capítol 74 ha estat afegit per un coneixedor del contingut del tractat i de la temàtica i que la descontextualització de les sis receptes finals (caps. 75-80) incorporades per la mateixa mà a la meitat inferior del f. 41 i al f. 41v respecte a receptes per a les mateixes afeccions o per a altres similars del cos del tractat ha estat forçada per la manca d’espai físic per a encabir-les al lloc adient sense refer la còpia. Totes aquestes receptes incorporades amb posterioritat com a complement, transcrites en Apèndix, responen a una intenció actualitzadora o d’arrodoniment del contingut teòric, pròpia d’un practicant de l’art de la falconeria i lector del tractat P, qui sap si fins i tot el seu propietari; la proximitat cronològica entre el text base (primera meitat del segle XV) i les receptes afegides per una mà posterior (segona meitat del mateix segle) ens confirma el seu ús i l’interès en la seva millora, afinament i posada al dia.

El capítol descriu un emplastre per al poagre o inflament de mans de l’ocell de caça. Destaco l’ús de la forma ‘mans’ per a indicar els peus de l’ocell de caça, forma pròpia del vocabulari especialitzat de la falconeria, i el coneixement per part de la nova mà del gálbanum –que tornarà a anomenar al cap. 80–, en lloc de l’‘elcana’ (P 71), més propera a les formes àrab i castellana.

Respecte a la composició del producte terapèutic, la meu parer caben dues accepcions per a *armuniach*: amoníac o una goma similar al gálbanum. Considero preferible l’accepció d’amoníac, la qual permet respectar la lliçó del manuscrit, a l’extranya utilització de dues gomes tan similars a la mateixa recepta; a més, la segona opció potser obligaria a modificar el participi plural del verb i la conjunció ‘e’ per ‘o’, i podria indicar una confusió per part de la segona mà, on caldria seguir la indicació de *Ġitrīf* 99(2), exposada a continuació dels tractaments contra el poagre i altres afeccions podals similars (95-98bis), “Si le dommage des ongles a une autre cause que le vice, pilez de la (gomme de) férule (*kalh*) qui est la gomme ammoniacque (*wuššaq*, *ūššaq*) [n.

431: Est tirée de la *Ferula communis*; on l'appelle aussi *fāsūh*. En Orient, c'est la gomme de *Dorema ammoniacum* qui s'écoule sous l'effet d'une piqûre d'insecte. Voir Tuhfa, n°s 29 et 135] et du sucre blanc, mélangez-les et mettez-en la poudre dans un coton humide dont vous enveloppez l'ongle endommagé" *Ġiṭrīf* 99(2) (cf. B 64rv). L'"armuniach" és utilitzat com "armoniaci" a la recepta 2 –"Remedio contra la podagra de li falconi quando havessero li jovi, facta a XXI de septembro 1467 per Joanne Gentile" segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992, p. 118)– del receptari París per a un emplastre a aplicar a la mà del falcó.

<75.> *Per ocel qui sia cascat*

Primer dels sis capítols afegits per una mà del segle XV al final del tractat.

A l'ocell de caça que pateix cascament o cascadura, estat morbós inespecífic resultant d'un traumatisme o bé lesió interna, se li administra pólvora de Ben Mesué amb carn com a excipient per via oral un mínim de tres vegades a la setmana, a criteri d'aquell qui tracti l'ocell de caça. Malgrat el nom del compost terapèutic de la recepta, aquesta sembla mancar com a tal a la tradició àrab, però pot resseguir-se a la tradició falconera catalana a R¹ (còpia s. XV ex.), cap. 15, ff. 7v-8 i R² (còpia s. XV ex.), cap. 8b, f. 23rv i a la tradició sorgida al regne napolità dels reis catalanoaragonesos –el ms. R fou copiat en aquest àmbit– o als seus voltants, ja en italià, al *Trattato della muta* d'Innico d'Avalos, cap. III, ff. 32v-33 [LUPIS (1965, p. 76)] i a la *Hopera de citraria* d'Alfonso Caracciolo, ms. Madrid, Bibl. Escorial, Ç IV 6, f. 84rv, cap. 1 [LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 150-51)], recollint-se al darrer el raonament de l'efecte terapèutic d'aquesta pràctica.

Tant per datació com pels contactes apuntats –la tradició catalana precedent o coetània i la tradició italiana sorgida al voltant del regne napolità dels monarques de la Corona d'Aragó–, es dedueix que aquest context catalanoaragonès de finals del segle XIV i inicis del XV, amb prolongacions cap a la itàlia meridional del segle XV, serveix de base a les receptes afegides per la segona mà. Aquesta contextualització reforçaria la hipòtesi d'identificació de la princesa indicada al pròleg dedicatori amb Joana d'Aragó, qui podria haver dut el manuscrit a Nàpols (1477) arran del seu matrimoni amb Ferran I (1476).

<76.> *Per ocel que aga ayga al cap*

Segon dels capítols dedicat a l'aigua al cap; el primer ha estat el 44, dins del cos teòric redactat per la primera mà.

De manera singular dins del tractat, els tres ítems de la recepta apareixen a l'inici de línia, en una disposició que recorda el llistat.

La recepta es conserva de forma parcial en un foli 41 aparentment tallat per enquadració i no sembla mantenir vincles amb la tradició àrab considerada ni amb la catalanoaragonesa a què he tingut accés. Entre aquests tractats de falconeria en català, la 'salonia' només és esmentada a P –donada la singularitat d'aquesta variant, la considero corrompuda i l'esmeno a 'sal<id>ònia', variant gràfica de celidònia–, i l'oruga a P i R¹ 12. De la comparació amb el tractat del vescomte de Rocabertí, ff. 6-7, el què segueix a P podria ser 'píndola/rodolí' o, amb menor probabilitat, 'frega (al paladar)'. De fet, si aprofitem la informació oferta pel vescomte, momia (P) pot ser un error per 'mostalla' (mostassa), i permet reforçar l'esmena de 'salònia' a 'sal<id>ònia' degut a la presència de 'silidònia' (celidònia) R¹ 12, f. 6v; 'salonia' també podria correspondre, amb baixa probabilitat al meu parer, a la corrupció de Lat. *saliunca*, *spica celtica*, 'espiga cèltica

(*Valeriana celtica*)' (Duch, p. 457); vegeu Bartomeu Anglico, *De proprietatibus rerum*, llib. XVII, *De arboribus et herbis et eorum proprietatibus*, cap. CXLIII, *De saliuca*.

<77.> *Per pantax*

Després dels capítols sobre aquesta afecció respiratòria recollits al text base –P 9, 10, (29) i 42–, la nova mà n'afegeix dos més consecutius.

Ja coneixem la indicació de la mantega per a engreixar l'ocell de caça (P 73), informació que ara se'ns recorda de manera secundària en tractar el pantaix. La comparació amb la castanya com a referència de mida és excepcional al gènere.

<78.> *Per lo dit pantax*

A diferència de la norma genèrica de format al text base, ara s'atorga una nova rúbrica per a un altre tractament de la mateixa afecció. Respecte al protocol a seguir per a l'obtenció del producte terapèutic, l'aigua d'endívia (asserenada) apareix també a la tradició catalana als tractats R¹, R² i V. Dins de la tradició catalana a què he tingut accés, la lletilla només s'indica com a referència de volum a P i V, i la closca d'ou a P i a una de les traduccions de l'*Epistola ad Ptolomeum*.

Aquesta recepta i l'anterior tenen punts en comú amb Juan Manuel, XI, p. 132.

<79.> *Quant l'aucel té lo peu inflat per colp*

Destaco l'esmena de 'peu' per 'mà', potser autocorrecció per part de qui afegí la recepta, sabedor de la major propietat del mot dins del vocabulari falconer, tot i que podria correspondre a una intervenció posterior. Tanmateix, la mateixa persona ha mantingut el 'peu' al final del capítol; així, doncs, malgrat ser conscient de que 'mà' és més propi que 'peu' en vocabulari falconer, respecto el text original o base, que s'acorda amb "lo peu" final de la mateixa recepta i m'evita haver d'intervenir per a desfer la incongruència entre el gènere de l'article, del substantiu i de l'adjectiu.

P és l'únic tractat català de falconeria a què he tingut accés que utilitza l'apopònac (esmentat ja al primer capítol) i el bedel·li com a tals; el gálbanum torna a ser esmentat per la segona mà en lloc de l'"elcana" del text base, Lat. *galbanum* [Moamín lat. III,12(13)], Cast. *quina* ("Moamín cast." III, 16) i Fr. *galban* [Moamín fr. III,12(14)], i és ja l'ingredient principal de l'emplastre per al tractament de les mans inflades al cap. 74.

El suport emprat per a aquest emplastre contra la inflamació postraumàtica és la pell, habitual en la tradició del gènere.

<80.> *Més per infladura, he és lo milor que s'i pot fer*

Les receptes afegides per aquesta mà del segle XV finalitzen amb un nou tractament de l'afecció precedent, amb rúbrica pròpia, que conté una de les escasses mencions de l'extracció per destil·lació amb l'alambí de l'agent terapèutic a utilitzar, i l'única on intervé l'arrel de carabassí.

Encara que la recepta segueix un cop desinflada la mà, la continuació del tractament s'ha perdut en un foli 41v aparentment tallat per enquadernació. Una possible continuació seria "e per guarir-lo perfectament, [...] lavors lo deveu esvenar" R¹ 20, f. 10v.

II.

EL BINOMI *DANCUS-GUILLELMUS*

UN MANUSCRIT CATALÀ DE FALCONERIA A PARTIR DE TRACTATS LLATINS DEL SEGLE XII

Ja que no he consultat directament el manuscrit ni he rebut formació específica en aquest aspecte filològic, el descriuré recurrent a BITECA manid 2254, FRADEJAS (1993, p. 122) i Cifuentes, *Catàleg* (versió 2000).

Madrid, Fundación Zabálburu, vitrina (0-3/0-4).²³³ Segona meitat del segle XIV (Cifuentes, *Catàleg* i CIFUENTES 2002, p. 152), 1337-1498 (UHAGÓN-LEGUINA), s. XV (catàleg, segons BITECA, i FRADEJAS 2003, p. 28).

Descripció del format:

- Mida: foli.
- Foliació: 22 (Fradejas: 3 folis de guarda de paper modern, un en blanc A, 15 útils, un en blanc i dos de guarda en paper modern), 21 [BITECA = II + 1 + 1-15 + 1 + II, és a dir, 2 folis moderns de guarda en blanc + 1 foli en blanc (de guarda antic?) + 1-15 escrits + 1 en blanc (de guarda antic?) + 2 moderns de guarda finals] o 15 (Cifuentes: A+15+I ff., suposo que referint-se amb el 15 inicial als útils) ff.
- Col·lació: 2 quaderns, segons BITECA, [c]¹⁰ d⁷, que interpreto com el primer de 10 folis (5+5) i segon amb 7 conservats, bé també de 10 per simetria (és a dir, 5+2, faltant-ne 3), bé de 8 (és a dir, 4+3, faltant-ne 1); reclams centrats al marge inferior dret i restes de signatures de quadern alfanumèriques al segon quadern d i, d ii, etc. Fradejas, a partir del reclam present a f. 9v, estableix la hipòtesi d'un quinió (1 en blanc + 9) i, potser, un ternió més un foli o un quaternió al què es tallà un foli.
- Columnes: dues. De 29 línies comptades al f. 1^b (BITECA).
- Mans: Dues de principis de la segona meitat del segle XIV, la primera en lletra gòtica llibrària (Z¹, Z² i Z³) i la segona més cursiva (Z⁴ i Z⁵).

Descripció física:

- Mides full: 278 x 205-211 mm. (Fradejas) (280 x 210 mm. al f. 1, BITECA).
- Justificació (mides de la caixa d'escriptura): 212 x 157 mm.; columna 212 x 72 mm. (mesurada a f. 1r, BITECA), 215 x 70-75 mm. (Fradejas).
- Material: paper.
- Filigrana (o marca d'aigua): campana al f. 9, identificada per BITECA amb Briquet 402, Grenoble: 1345, var. Perpinyà, Bolonya, Venècia, Parma i Udine entre 1345-76, especialment entre 1345-55.
- Caixa d'escriptura justificada a mina o punta de plom (degut al senyal de color), amb senyals de vuit perforacions inclinades a prop dels marges i la primera línia de la caixa escrita (fet curiós en ser més habitual escriure-la quan s'utilitza pergamí, més car).
- Decoració: tocs en algunes lletres en vermell; caplletres ornamentades amb decoració de filigrana que alternen vermell i blau (negre, vermell

²³³ Vitrina segons FRADEJAS (1993, p. 122) i (2003, p. 28), vitrina (0-4) segons BITECA, manid 2254 i vitrina (0-3) segons CIFUENTES, *Catàleg*.

i violeta segons Fradejas) –la primera i una del f. 8ª sense filigrana, la primera potser a l’espera d’un treball de major qualitat que no s’acabà realitzant–, alternança també present als calderons, i capitals reomplertes de vermell; rúbriques en tinta negra.

- Condició: totes les guardes i el f. 15v són en blanc. En excel·lent estat de conservació, tret d’alguna perforació menor deguda a la corrosió de les tintes. Sense foliació antiga, l’actual, moderna, a llapis en xifres aràbigues.
- Relligadura/enquadernació: moderna, en cartó i tela beix amb el teixell de pell vermella amb títol al teixell i al peu del llom sobre pell vermella “*CODICE // M.S.*” (BITECA) o amb dos teixells corint estampats en or, el superior “Códice” i l’inferior “M. S.” (Fradejas).

Abans de ser adquirit per Francisco Zabáburu y Basabé, aquest manuscrit va pertànyer a Enrique de Leguina y Vidal²³⁴ (vers 1877) i a José López de Ayala²³⁵ (vers 1888). TILANDER (1963, p. 21) es lamentava de que tots els seus esforços per a trobar-lo havien estat malauradament vans. No havent-lo pogut consultar, el filòleg suec desconeixia l’existència del *Guillelmus* català malgrat els indicis aportats per una de les dues referències bibliogràfiques que indica (p. 21), en concret el catàleg de 1888 de Francisco (Rafael) de Uhagón (y Guardamino), en col·laboració amb Enrique de Leguina, on s’especificava ja l’extensió del tractat del rei Dancus i, a continuació, l’existència del segon text, el *Llibret del mestre falconer*, com “y después comienza: ‘Lo libell de maestra falchōm’” i en descrivia part del contingut, amb certes confusions (“un índice de tres capítulos”), afegint-hi una entrada específica en què remetien a la informació oferta a la descripció del manuscrit,²³⁶ però que el reconegueren per no disposar d’un referent llatí; aquesta mancança fou superada per consulta directa per part de FRADEJAS (1993), qui, per contra, no identificà la segona de les versions catalanes de l’*Epistola ad Ptolomeum* continguda al mateix manuscrit tot i ser-li perfectament coneguda segons indica a p. 119.

Els erudits castellans UHAGÓN-LEGUINA apreciaren la vàlua del manuscrit i s’esmerçaren en la seva descripció i estudi, dels quals destaco: en primer lloc, la informació aportada per aquella segona descripció, en concret, el *Dancus rex*, seguit per un tractat de contingut i títol propers al del *Guillelmus falconarius*, un canvi d’estil (vuit folis en vers) i el retorn final a la prosa (quatre folis sobre medicina dels ocells de caça), suggeria ja l’existència d’un mínim de quatre tractats de falconeria en el manuscrit i s’apropava força al veritable contingut del còdex; en segon lloc, l’intent de datació (el consideraren del segle XIV), acudint a més a la filigrana del paper amb les eines de què disposaven (campana que establia un marge cronològic de 1337-1498) i que descripcions posteriors no semblen haver millorat fins a l’oferta per BITECA; en quart lloc, la contextualització amb la tradició del tractat coneguda a l’època, inclosa la d’un dels manuscrits clau de la tradició castellana (es referien al ms. V-II-19 de l’Escorial); en cinqué lloc, el detall sobre una possible via d’introducció de l’art de la falconeria –i dels seus textos– a l’Occident llatí; en darrer lloc, l’apunt de les dues tradicions

---

²³⁴ GUTIÉRREZ, p. CXLV, n° 2; primera descripció, succinta, del manuscrit, incloent l’incipit del *Dancus* i l’acotació del tractat en vers. Reproduïda per WERTH (1888, p. 149).

²³⁵ UHAGÓN-LEGUINA, pp. 22-23, art. 110. HARTING (1891, p. 113, n° 225) es confon en considerar-lo “a MS. translation in Spanish” per haver malentès UHAGÓN-LEGUINA.

²³⁶ UHAGÓN-LEGUINA, p. 26, art. 129.

historiogràfiques inicials relatives a l'existència real o fictícia del rei Dancus, avui considerat pura fantasia per la historiografia, però sobre qui aportaré certes matisacions en el present estudi.

A partir de detalls com la doble columna, l'ornamentació de les caplletres, la diversitat de tintes, la lletra gòtica llibraria per a la majoria dels textos, quan aquesta és una herència dels escriptors monàstics, pròpia del treball professional (p.e. mestre racional) acurat indicatiu de luxe, una sola filigrana al paper (implica una disponibilitat financera suficient per a aconseguir el mateix paper), etc., pot establir-se que, de tots els còdexs que contenen tractats de falconeria medieval en català a què he tingut accés, el que ens ocupa és el més luxós, fet que li val el privilegi de ser exposat a la vitrina de la biblioteca Francisco Zabálburu y Basabé, on es conserva avui dia, i l'interès despertat en cercles bibliòfils que n'ha propiciat una edició facsimilar.²³⁷ Sembla que fou localitzat novament en 1991 segons la notícia de FRADEJAS (1991, p. 38, *Ja1) “Zabálburu. No hay disponible ningún dato de su aspecto ni contenido, excepto que se trata de la versión catalana. La información me ha sido facilitada por el personal del Tesoro Bibliográfico Español”, qui a la presentació de GARCIA (1999, p. 11) apunta “No recuerdo cómo ni cuando llegó a mi conocimiento la existencia de un manuscrito catalán que al parecer contenía el *Dancus rex*. Ese manuscrito se encontraba en una biblioteca privada madrileña, la de Francisco Zabálburu y Basabé. Hubo algunas complicaciones para poder acceder al manuscrito. Cuando lo hice y pude leerlo vi que no sólo contenía el *Dancus rex*, sino también el *Guillelmus falconarius* y otros dos textos que no podía identificar”. Potser les complicacions es sol·lucionaren en obrir-se aquesta biblioteca privada al públic poc abans del 1991, accedint-hi el filòleg madrileny llavors, ja que manca a FRADEJAS (1991).

Com he dit, la descripció física i el contingut del manuscrit denoten que ens trobem davant d'un còdex de pretensions luxoses, de fet, el més luxós dels editats a la present tesi doctoral, elaborat per encàrrec d'algú prou interessat en la temàtica i amb mitjans suficients per a costejar-lo; si a aquests dos fets afegim la seva datació probable, esdevé suggestiva una possible vinculació, per ara difícil de demostrar, amb la cort de l'infant Joan, duc de Girona, el futur rei Joan I el Caçador (1350-1396, rei a partir 1387), motiu pel qual el Dr. Cifuentes proposa datar la còpia entre 1370 i 1387, és a dir, abans de que Joan assolís el tron, en una datació al límit de l'establerta segons la filigrana. Considero que cal ser prudent i retrodatar el marge inferior fins a 1360 o 1365 si pensem en l'infant Joan i deixar oberta la possibilitat d'un vincle amb el seu pare, Pere III el Cerimoniós, a partir de 1350 i fins a la seva mort. A nivell peninsular, un manuscrit equiparable pel seu contingut exclusiu de temàtica falconera (miscel·lani, és a dir, amb obres de temàtica afí) i com a emblemàtic d'una tradició falconera –en aquell cas particular, de la castellana– és el ms. El Escorial, V-II-19, el qual conté un dels dos testimonis castellans del *Libro de los animales que cazan* o *Moamín* castellà (ff. 6-150), el compilatori *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* (ff. 150v-156v), les traduccions castellanes del *Dancus Rex* (ff. 156v-160v) i del *Guillelmus falconarius* (ff. 161-162v), el *Libro de los azores* (ff. 162v-166) i el *Phisica avium* de Valerinus (ff. 166-168) en llatí. En el cas de Z, la presentació semiluxosa del manuscrit, més que no pas la temàtica, facilità la seva conservació. La prudència és aconsellable també en relació a la datació de les traduccions presents al manuscrit, de manera que apunto al marge XIII-XIV, en especial si tenim presents les implicacions al respecte de Z⁴-Z⁵ (i N) indicades en els seus estudis respectius.

---

²³⁷ FRADEJAS-GARCIA-ABEELE, no utilitzada en la present tesi.

Pel que respecta al seu contingut, FRADEJAS (1993, pp. 122-23) sembla ser el primer a desenvolupar UHAGÓN-LEGUINA i oferir una descripció codicològica i de contingut, tot i la presència de cinc tractats en lloc de quatre²³⁸ o, amb major propietat, quatre tractats i una nota, en dividir-se l'obra 4 (*Llibre de les herbes de les cures*, segons el títol que el filòleg madrileny li atorga) en la breu nota inicial i un dels dos arromançaments catalans conservats de l'*Epistola ad Ptolomeum*. Així, el contingut d'aquest manuscrit català relatiu exclusivament a l'art de la falconeria, seria: 1 (Z¹) ff. 1^a-5^v^b anònim, *Llibre del rei Dancus* (ms. libre del rey Dancus); 2 (Z²) ff. 5^v^b-8^b anònim, *Llibret del mestre falconer* (ms. libell de maestre falchoner);²³⁹ 3 (Z³) ff. 8^b-11^v^b anònim, un tractat de falconeria en vers en un occità en bona mesura catalanitzat; 4 (Z⁴) ff. 11^v^b-12^a anònim, *Aquestes són les herbes de les cures* (o, de forma abreujada, *Herbes de les cures*) (ms. Aquestes són les herbes de les cures), una pretesa nota sobre medicaments simples útils en terapèutica de falconeria;²⁴⁰ 5 (Z⁵) ff. 12^a-15^b anònim, *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (ms. N: libre dell nudriment he de la cura dells ocells los quals se pertanyen ha cassa) o *Epístola d'Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte* (ms. N: Pístola d'Àquila, Símacus e Theodosus a Tolomeu, emperador de Egipte),²⁴¹ una de les dues traduccions catalanes de l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum, regem Ægypti, de avibus nobilibus (Epistola ad Ptolomeum)*, sense el pròleg i truncada a 37(2/2') malgrat que el f. 15v resti en blanc.

BITECA ha començat a esmenar en la línia que considero correcta l'anterior *Nota sobre les herbes de les cures* a *Nota sobre simples mèdics vegetals* –manca eliminar vegetals– i tampoc anomena ja com tractat aquest breu recull de simples mèdics, desapareixent bona part de la confusió; evitarem aquella denominació derivada de la confusió historiogràfica sorgida amb la descripció inicial del Dr. Fradejas, potser existent ja al catàleg de la biblioteca Zabálburu i que començava a instaurar-se, fins i tot en els catàlegs catalans, de considerar aquesta breu nota com a inici de la còpia de l'arromançament de l'*Epistola ad Ptolomeum* inclosa a continuació, sense cap fonament llevat de la presentació codicològica (caplletra destacada, absència d'un colofó separador que hagués estat impropï segons el contingut, absència de pròleg per a Z⁵,...) i sense tenir en compte el contingut, la circulació i la utilitat del text.

FRADEJAS (1993, pp. 122-23) ofereix les línies per a l'acotació dels diversos textos, on afegiríem la dels dos darrers: Z⁴ ff. 11^v^{b27}-12^{a5} i Z⁵ ff. 11^v^{b6}-15^b.

Per a Z², *Llibret del mestre falconer* (ms. libell de maestre falchoner), esmeno aquí *Libell de mestre Guillem falconer* amb què m'hi vaig referir a QUEROL (2000, p. 56), (2003, p. 7) i (2005, p. 142), en seguir CIFUENTES, *Catàleg* i CIFUENTES (2002, p. 152), ja que amb aquest títol modernitzat respecto la intenció de l'arromançador, qui

²³⁸ La confusió segueix encara, segons es dedueix de LLERA, p. 109: “Siguiendo los manuscritos medievales, la Biblioteca Zabálburu cuenta con un curioso y bello ejemplar del siglo XIV escrito en lengua catalana, dedicado a la caza y cuidado de halcones. ... El libro contiene varios textos, *Dancus Rex, Guillelmus falconarius*, un tratado en verso y otro inconcluso, cuyo principio dice: *Aquestes son les herbes de les cures*”.

²³⁹ Z¹ i Z² disposen d'edició llatina a TILANDER (1963) i d'una edició catalana prèvia a GARCIA (1999).

²⁴⁰ En considerar que la presència de l'article implica un sentit restrictiu, esmeno aquí “els medicaments” amb què l'he descrit a QUEROL (2002, p. 8) i (2005, p. 142). Z³ i Z⁴ han estat editats per GARCIA (2002). Esmeno també la consideració com a simples vegetals perquè l'edició permet reconèixer simples d'origen animal i mineral i fins i tot és possible que una unitat de mesura de volum o de pes. Vegeu l'edició i estudi de Z⁴.

²⁴¹ Adopto aquest títol en estendre-hi la denominació que rep a l'incipit i el pròleg de la traducció continguda al ms. N. Edició prèvia per PICCAT.

s'hi refereix així a l'incipit del tractat al manuscrit Z –malgrat tractar-se de la traducció catalana del *Guillelmus falconarius*–, evito la possible confusió del lector si adoptés “libel” per al primer mot (grafia actual amb diverses accepcions que s'unificaren sota el mot antic “libell”), el diferencia de la resta de la tradició catalana i minimitza la duplictat de títols entre les dues edicions existents d'aquest text, la present i la de GARCIA (1999), qui li atorga el de *Llibre del mestre falconer*; CIFUENTES (2006, p. 152) i encara a dia d'avui prefereix el de *Libell del mestre Guillem falconer*.

Respecte a Z⁴ i Z⁵, esmento aquí *Libre de les herbes e de les cures* amb què m'hi vaig referir a QUEROL (2000, p. 56), en seguir CIFUENTES, *Catàleg*, p. 165,²⁴² i aquest, probablement, FRADEJAS (1993); durant el primer any de realització del projecte doctoral vaig identificar aquesta segona traducció i ho vaig comunicar al Dr. Cifuentes, de manera que la confusió desapareix a CIFUENTES (2002); després, durant la meua primera estada a París, vaig poder consultar l'edició prèvia per PICCAT i assabentar-me de que corresponia al manuscrit Z, essent comunicat també al mateix ex-director de tesi, qui així n'inclogué la referència al seu llibre de forma adient.

Per al mateix Z⁵, *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (o *Epístola d'Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte*), esmento aquí *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells de caça* (o *Pràctica dels ocells*) amb què m'hi vaig referir a QUEROL (2003, p. 8) i (2005, p. 142), en seguir CIFUENTES, *Catàleg* i CIFUENTES (2002, p. 152); aquests títols provenen de l'incipit i del pròleg de l'altra traducció catalana, N, i els estenc a Z⁵, acèfala i truncada, i els prioritzo sobre els alternatius indicats pel Dr. Cifuentes ja que, al meu parer, el primer és incomplet en no especificar la mena d'ocells que li atorga sentit, sense la coma malgrat el possible relatiu i amb la mínima intervenció, i el segon (*Pràctica dels ocells*) apareix a l'èxplicit de N i, per tant, només seria aplicable en cas de mancar-nos els anteriors, a banda d'induir a una confusió amb la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates i/o la compilació llatina del mateix títol a evitar. També per a Z⁵ he esmenat ja als meus treballs anteriors l'acotació final de f. 15v^b establerta pels Drs. Cifuentes i Fradejas a f. 15r^b, on acaba truncada aquesta traducció, concretament al cap. 37(2/2'), seguida del vers del mateix foli en blanc, mentre l'altra traducció catalana del mateix tractat segueix fins al cap. 45 i es clou amb una fórmula de tancament com a èxplicit.

De fet, i en relació a l'establiment de la col·lació, val a dir que Z⁵ es trunca en omplir la caixa d'escriptura a f. 15^b, malgrat que 15v hagi quedat en blanc, i, si tenim present que f. 15^b inclou 920/1148 caràcters sense/amb espais segons la meua edició (sense els meus afegits ni les notes) i que el text de N omès a Z⁵ comprèn 2005/2472 caràcters sense/amb espais segons la meua edició, pot deduir-se que les dues columnes en blanc del f. 15v de Z estarien al límit per a haver servit de suport físic per a la resta de l'*Epístola*. El canvi de lletra a una més cursiva en Z⁴ i Z⁵, pròpia d'una còpia més ràpida i, per tant, barata, sense deixar de ser professional (p.e. cancelleria), podria ser un indicatiu d'una minva en el pressupost que trunqués el projecte inicial i deixés la còpia incompleta,²⁴³ fins al punt de que potser comportà l'arrencament del foli o folis del segon plec per a fer menys evident aquesta absència. Recordo les possibilitats per a aquell segon plec: un quinió per simetria amb el primer (és a dir, 5+2, faltant-ne 3), un quaternió (és a dir, 4+3, faltant-ne 1) o un ternió més un foli. Depenent de l'opció considerada, podríem contemplar la possibilitat de que el projecte inicial inclogués

²⁴² A p. 162 indica també *Catálogo de manuscritos, raros y curiosos de la Biblioteca*, 1909 (ex. mecanografiat dipositat a la biblioteca), p. 44, el qual suposo que coincideix amb el *Catálogo de libros impresos y manuscritos* de la Biblioteca Zabálburu indicat a BITECA; no he utilitzat aquesta referència.

²⁴³ Al respecte, vegeu la secció “Implicacions en relació a l'estudi de les traduccions catalanes de l'*Epístola ad Ptolomeum* conservades” de l'estudi de l'*Herbes de les cures* (Z⁴).

també la traducció catalana d'algun(s) altre(s) dels tractadets de falconeria llatins del segle XII, en especial un o més membres del que el Dr. Van den Abeele anomena *Practica avium*, integrada per l'*Epistola ad Ptolomeum*, l'*Alexander medicus*, el *Grisofus medicus*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, el *Gerardus falconarius* i algunes receptes suplementàries (¿*Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates?); malauradament, tret que aparegui un manuscrit que s'hi relacioni directament, mai no ho sabrem.

En comentar el seu propi article, FRADEJAS (2003, p. 15, Jc2), probablement gràcies a les edicions de Z³ i Z⁴ per GARCIA (2002) i de Z⁵ per PICCAT i a altres estudis sobre el manuscrit, entre ells BITECA, CIFUENTES (2002) i QUEROL (2003), afegeix a *Dancus rex* i *Guillelmus falconarius* tres obres més que no havia identificat abans; tanmateix, reincideix en la seva postura respecte al que ell anomena *Llibre de les herbes de les cures*²⁴⁴ malgrat que es tracta d'una pretesa breu nota de simples mèdics, aspecte esmenat a la seva web (Archivo Iberoamericano de Cetrería) però on hi segueix mantenint un títol poc adient. Aclarit ja el contingut real del manuscrit, em limitaré en aquest estudi a la traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus*, deixant el comentari dels altres dos textos per als seus estudis respectius i ometent el tractat en vers per considerar que el seu copista o autor, malgrat les seves mancances, pretenia oferir-lo en occità.

1 (Z¹). Ff. 1^a-5^v^b Anònim, *Llibre del rei Dancus*, comença amb el pròleg (ff. 1^a-1^v^a), seguint amb la taula dels capítols (f. 1^v^{ab}) i el text (f. 1^v^b-5^v^b). Traducció catalana del tractat de falconeria altmedieval conegut com *Dancus rex*.²⁴⁵ El text llatí fou incorporat a partir d'un manuscrit proper al grup Lat.(BEFMOUZ) –sobretot Lat.(U), segons els afegits 15(5), 19(5) i 26(6) característics d'aquest–, amb algunes addicions personals, per Albert el Gran al seu *De falconibus*,²⁴⁶ a la seva vegada inclòs al seu *De animalibus*, llibre XXIII, cap. 18 “De curis infirmitatum falconum diversis secundum Guilelmum falconarium”, versió del *Dancus Rex* malgrat el títol, per als cap. 1-15, 19, 20, 23, 26-29, i els cap. 16-18 de manera dispersa al cap. 17 “De regimento domesticationis et regimento audaciae et regimento sanitatis falconis”.²⁴⁷ A banda del català, circulà en castellà,²⁴⁸ portuguès,²⁴⁹ francès,²⁵⁰ italià,²⁵¹ anglès²⁵² i suec.²⁵³

²⁴⁴ Γ al seu primer suplement del seu repertori, FRADEJAS (2003, p. 42).

²⁴⁵ Edició catalana prèvia a GARCIA (1999); vegeu FRADEJAS (1993). Edició crítica llatina a TILANDER (1963).

²⁴⁶ “In hac autem cura quam posuimus, praecipue experta Guilelmi regis Rogerii falconarii secuti sumus pauca de nostris adicientes” AG, cap 18, p. 1478, l. 26-27.

²⁴⁷ LINDNER (1962, vol. I, p. 25); TILANDER (1963, pp. 22-24).

²⁴⁸ TILANDER (1966a, pp. 11-25), que TILANDER (1963, p. 20 i pp. 123-24) considera provinent d'un original proper a Lat.(Z); i FRADEJAS (1985b, pp. 55-74); prèviament, l'estudi a FRADEJAS (1985a, vol. 1, pp. 46-49). Cfr. FRADEJAS (1992).

²⁴⁹ TILANDER (1940). Cf. també TILANDER (1963, p. 21). Amb 11 capítols d'aquest origen, provindria d'un manuscrit proper al grup Lat.(BEFMOUZ).

²⁵⁰ TILANDER (1965a); MARTIN (ms. París, BNF, fr. 12581, ff. 83b-87b, acabat abans del 19 d'agost de 1284, en trad. anglesa a KOTSIOPOULOS), a partir, segons TILANDER (1963, pp. 18-19 i pp. 122-23), d'un manuscrit proper a Lat.(EOUZ), en especial a Lat.(E), que TILANDER (1963), seguint a Werth, desvincula d'Albert Magne. Una altra traducció francesa, parcial, continguda al ms. 25342, provindria també del mateix grup [TILANDER (1963, p. 123)]. Part de les indicacions de *Guillelmus* són traduïdes als mss. BNF, fr. 12581 (pròleg i caps. 1-8, 10-17, 19-23, 27 i 30-40, on els caps. 38-40 provenen d'altres fonts) i 25342 (caps. 19-20, 27 i 30-37), ambdós editats per TILANDER (1965a).

²⁵¹ CERUTI (1869), on aplega el *Dancus*, el *Guillelmus* i el *Gerardus*, i (1870), que TILANDER (1963, p. 15 i pp. 121-122) vincula al grup Lat.(EOUZ) –a l'igual que les del *Guillelmus* presents als mss. parm. 57 de la Bibl. Palatina de Parma [el *Dancus* del mateix manuscrit es vincula sobretot a Lat.(B)] i XII.G.39 de la Bibl. Nazionale Vittorio Emanuele III de Nàpols– i, sobretot, Lat.(E); ZAMBRINI; GLESSGEN

Tal com succeeix amb els pretesos redactors i el destinatari de *l'Epistola ad Ptolomeum*, altres textos de falconeria²⁵⁴ han cercat guanyar prestigi atribuint-li la seva autoria sense guardar-hi, però, cap relació, o bé contenint només alguna de les receptes originals del *Dancus rex*. Anomenat com a autoritat a multitud de tractats, com el de Pietro de Crescenzi, X, 1 “Et horum primus inuentor dicitur fuisse rex Daucus, qui diuino intellectu nouit naturam accipitrum & falconum, & eos domesticare ad prædam instruere, & ab ægritudinibus liberare, post quem alij multi fuerunt, qui plures ipsorum auium rapacium addiderunt”,²⁵⁵ o, relacionable amb la Corona d'Aragó, el de Lluís de Besalú conservat en italià (*Deli ucelli di rapina*), pròleg, f. 7 “Nondimeno sequitarem de capitulo in capitulo la dochtrina del primo regimento che antichamente fo fali caldey exercitata e dele antiche egipçi, dale quale dapoy con destancia de tempo fo traducta in Perçia, e dapoy in Capedocia. La quale arte Re Dangus, Re de Capedocia fo quello che primo fo maestro e pou la sperimentase, e de luy ultimamente fu traduta in Grecia”,²⁵⁶ la segona menció del rei “Dangus” (Dancus) per Lluís de Besalú, a la fi del pròleg (f. 8),²⁵⁷ obliga a sospitar de la utilització com a font d'una versió del *Dancus rex* força corrompuda o d'un deplorable coneixement del llatí, segons denota l'alteració dels noms propis i la referència a l'àliga indicant el seu tractament al Dancus, quan cap de les versions llatines conservades s'hi refereix, qui sap si com a recurs per a introduir els tretze primers capítols de la seva obra (ff. 8-28v), dedicats a les àguiles. TILANDER (1963, p. 12) i, seguint-lo, FRADEJAS (1985b, p. 57), ofereixen els exemples de *Scritture antiche toscana di falconeria* (MORTARA), *Libro delle nature degli ucelli fatta por lo Re Danchi* (ZAMBRINI) i *Livro que fez o mui nobre rei d'Ancos, que foi o maior caçador do mundo* [TILANDER (1966b)], amb altres influències sobre la tradició falconera indicades per Tilander a pp. 12-13. Probablement, el darrer català que l'utilitzà com a font, de forma directa o indirecta mitjançant Pietro de Crescenzi, fou fra Miquel Agustí a les reedicions castellanes ampliades del seu *Llibre dels secrets d'agricultura*, on la primera, *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril, traduzido de lengua catalana en castellano por Fr. Miguel Agustín...*, Perpinyà, Luys Roure, 1626, recull ja al *Libro quinto de los secretos de agricultura, casa de campo, y pastoril. En el qual se contiene los secretos de la caça de los animales terrestres, y volatiles, y de los pescados, y otros animalejos de la casa de campo, con muchas curiosidades. Capítulo VIII. Secretos de las Aves de Presa, o de Rapiña de la*

(1996, vol. 1, pp. 160-70), corresponent al ms. Florència, Laur., Ash 1249, f. 73v-82v, seguit del *Guillelmus*, f. 83-88, ed. pp. 171-77, segons TILANDER (1963, p. 121), provinents de Lat.(N). Entre els tractats italians que li atribueixen l'autoria hi figura el “Tractato de la sacra Maiesta Regale del Re de Angio” del ms. Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Ob 21, ff. 73r-107v, recull d'obres de falconeria on s'inclou el text del rei Dancus. Cf. també TILANDER (1963, pp. 16-18).

²⁵² TILANDER (1949, pp. 194-207). Cf. també TILANDER (1963, p. 22), on torna a relacionar els dotze capítols inclosos al tractat de Julia Barnes imprès a Saint Albans en 1486 amb el grup Lat.(BEFMOUZ). Cfr. HANDS (1973) i (1975).

²⁵³ 22 capítols i tardana (s. XVI) segons Tilander, qui esmenta una edició de Robert Geete, però només he localitzat la de GRANLUND; cf. TILANDER (1963, pp. 21-22), on la vincula a un original proper a Lat.(BEFMOUZ), en especial Lat.(E), i TILANDER (1939).

²⁵⁴ ZAMBRINI; MORTARA; TILANDER (1966b), vegeu TILANDER (1965b).

²⁵⁵ Juan Vallés, al seu *Libro de acetrería y montería* (1556), indicarà “Crescentino escribe que el rey Dauco fue el primer hombre que caçó con el gavilán” (I.1, p. 22, ed. J.M. Fradejas Rueda) i “Escribe Crescentino que el rey Dauco fue el primero que halló esta ave y caçó con ella” Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, I.30 (p. 114, ed. J.M. Fradejas Rueda).

²⁵⁶ Segons lectura del pròleg d'aquest tractat a BATLLORI, p. 182.

²⁵⁷ “Adoncha sara de bisogno in questa presente opera tratate dela generacione e natura piu nobile che deli altre ucelli che non sono de tanto nobilta, dela quale opera el Re Dangus scriue al Re Graciano, Re de Galicia, et dice como che l'aquila e el piu nobile e principale ucello del ayro, e deli rapaçi ucelli regina” segons transcripció de BATLLORI, p. 184.

Alconera en particular, p. 641, la descripció del falcó noble de *Dancus* 18.a, potser incorporada amb la mediació de Pietro de Crescenzi, X, 10.²⁵⁸ Amb un coneixement falconer força corromput, el major interès de les obres tardanes són les fonts recollides i com hi han estat transmiseses, com ara a Diego de Funes y Mendoza, *Historia general de aves y animales, de Aristóteles Estagerita, traduzida de latín en romance, y añadida de otros muchos autores griegos y latinos, que trataron deste mesmo argumento, València, Pedro Patricio Mey i S. Martín, a costa de Iuan Bautista Marçal Impresor, 1621*, on cita Pietro de Crescenzi, Francisco del Carcano [*Cardano*], etc., que resulten en paràgrafs sorprenents com, entre altres, “Nace esta aue [halcón peregrino] en los peñascos de los montes Pyrneos, según dize el Emperador Federico, escriuiendo à Guillermo Rey de Sicilia, llamado el Falconero” (llib. I, cap. V, p. 42), probablement a partir del *De falconibus* d’Albert Magne.

2 (Z²). Ff. 5v^b-8^b Anònim, *Llibret del mestre falconer*, està format per un pròleg (ff. 5v^b-6^a), una taula de capítols (f. 6^{ab}) i el seu desenvolupament (ff. 6^b-8^b). Traducció catalana del tractat de falconeria altmedieval conegut com *Guillelmus falconarius*.²⁵⁹ En llengüa vernacle, a banda del català, només sembla conservar-se’n en italià,²⁶⁰ francès²⁶¹ i castellà.²⁶²

Descrit el còdex, obro ja el present treball sobre “este importante MS., digno de un estudio especial y detenido”²⁶³ amb la intenció de contribuir a assolir el desig implícit dels erudits castellans del segle XIX Francisco de Uhagón i Enrique de Leguina.

---

²⁵⁸ Durant el període postdoctoral publicaré l’article preparat sobre les fonts de la secció dedicada a aquesta modalitat cinegètica per fra Miquel Agustí, el qual, donada la llengua en què fou editat i l’època, no s’inclou en la present tesi doctoral.

²⁵⁹ Edició catalana prèvia a GARCIA (1999); vegeu FRADEJAS (1993). Edició crítica llatina a TILANDER (1963).

²⁶⁰ CERUTI (1869); GLESSGEN (1996, pp. 171-77). Cf. TILANDER (1963, pp. 120-22).

²⁶¹ MARTIN, pp. 19-28. Cf. TILANDER (1963, pp. 122-23).

²⁶² TILANDER (1966a, pp. 26-33); i FRADEJAS (1985b, pp. 75-86); prèviament l’estudi a FRADEJAS (1985a, vol. 1, pp. 50-52).

²⁶³ UHAGÓN-LEGUINA, n.º 110, pp. 22-23.

INTRODUCCIÓ

Sens dubte, els tractats de falconeria de major circulació a l'Europa medieval foren el binomi altmedieval integrat per *Dancus rex* i *Guillelmus falconarius*. Ens ho proven els 16 manuscrits llatins identificats que contenen el primer tractat –14 estudiats per Tilander,²⁶⁴ més 2 afegits pel Dr. Van den Abeele²⁶⁵–, 12 d'ells també amb el segon tractat, més les versions en vernacla completes, parcials o incloses a altres obres, conservades en italià, francès, castellà, portuguès, anglès, suec i català, la que ens ocupa. Per al segon, 11 dels 14 manuscrits llatins del *Dancus* estudiats per Tilander en són també testimoni, més el manuscrit d'Udine (J) indicat per ABEELE (1990a, pp. 280-81 i 283) que només conserva el pròleg i els tres primers capítols, així com vuit versions en vernacla: quatre italianes, dues franceses, la castellana i la catalana. A més, el binomi *Dancus-Guillelmus* entraria a la literatura enciclopèdica amb Albert Magne i Pietro de Crescenzi, fet que li valdria una enorme circulació.

Faig un incís per a indicar que no coincideixo amb el corrent historiogràfic predominant al voltant dels tractats de falconeria segons el qual simples extractes parcials d'un tractat, en especial si han estat traduïts, sovint inclosos a una altra obra, són considerats com a un testimoni del mateix amb entitat pròpia i/o una traducció en sí. Existeixen nombrosos exemples, entre ells:

(1) “De los párrafos 4-8, 9,3-6 de Dancus existe otra traducción independiente de la publicada aquí. Forman los capítulos XIV-XVIII, XXIII, 4 del Tratado de las enfermedades de las aves de caza, Filologiskt Arkiv 4, Lund, 1957, publicado por Bertil Maler y conservado en el mismo códice escurialense, de la segunda mitad del siglo XIII, que ofrece una traducción que nos proponemos publicar aquí” TILANDER (1966a, p. 5); aquesta opinió ja era declarada a TILANDER (1963) respecte a altres extractes traduïts, com els 12 capítols presents al tractat de Juliana Berners imprès a Saint Albans l'any 1486, que considera la traducció anglesa.

(2) FRADEJAS (1985b, p. 57) contempla catorze manuscrits llatins, cinc traduccions italianes, tres franceses, dues castellanes, una catalana, una portuguesa, una anglesa i una sueca, seguint el mateix criteri. Segons la seva n. 11, l'altra “traducció” castellana consisteix en els capítols introductoris a la compilació que ell anomena “*Tratado de cetrería* del halconero Gerardo”; la traducció sueca forma part de l'obra de Peder Månssons i l'anglesa del *Boke of St. Albans*.²⁶⁶ MALER edità sota el títol *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* la primera de les obres contingudes al ms. V-II-19 de l'Escorial i la considerà una compilació de diverses fonts, establint una acurada taula de correspondències amb altres tractats (una de les fonts directes principals és el *De falconibus* d'Albert el Gran, però en no disposar encara d'edicions crítiques dels tractadets llatins, no continuà fins a les fonts remotes d'aquella secció); el Dr. Fradejas tornaria a editar el mateix tractat amb un aparell crític similar, incorporant les correspondències ofertes per Tilander, com a “*Tratado de cetrería* del halconero Gerardo”, contradient la consideració prèvia de Maler i vinculant-lo al *Dancus rex* i al *Gerardus falconarius* com a fonts remotes, malgrat admetre que foren vehiculats pel *De animalibus* d'Albert Magne per a aquella versió castellana. Crec que el filòleg castellà

²⁶⁴ TILANDER (1963, p. 25 i ss).

²⁶⁵ Mss. J (Biblioteca Comunale de Udine, ms. Joppi 98, ff. 65-72) i R (Bibliothèque Royale, Brussel·les, ms. 8486-91, ff. 25r^a-v^a), ABEELE (1990a, pp. 280-81 i 283) i (1994a, pp. 23-24).

²⁶⁶ Dificil d'aconseguir, i fora dels objectius d'aquest estudi, no he consultat TILANDER (1939), les conclusions del qual semblen reproduïdes a TILANDER (1963, p. 21); TILANDER (1966c) relaciona els antropònims d'ambdues fonts (*Agogo Mago* a partir de *Dancus rex*), fet que els inclouria dins de la hipòtesi que estableixo en el present treball. Respecte al *Dancus* anglès, vegeu, però, HANDS (1973) i (1975).

estava supeditat a la dependència del criteri de TILANDER (1963, pp. 182-83), on considera una traducció espanyola del *Gerardus falconarius* a aquest manuscrit, i remeto a la taula MALER i a la diferència d'extensió entre el tractat de Gerardus i el present al manuscrit. Malgrat que FRADEJAS (1985b, p. 32) prefereixi titular la seva edició del mateix text (ms. Biblioteca de El Escorial, V-II-19, ff. 150v-156v) com “*Tratado de Cetrería del Halconero Gerardo*” a mantenir el de *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* proposat per Maler, considero que, donada la varietat de fonts del tractat, molt més que una traducció del *Gerardus falconarius*, caldria ser prudents i conservar el títol atorgat per Maler.²⁶⁷ Amb la frase “Durante algún tiempo se ha considerado esta obra como la versión castellana de *Gerardus Falconarius*”, sembla que el Dr. Fradejas s'acosta progressivament a aquest criteri. Vegeu al respecte FRADEJAS (1998, pp. 19-21) i la darrera actualització de la secció corresponent de la pàgina web de l'Archivo Iberoamericano de Cetrería (darrera consulta, 15 d'agost del 2007).

(3) El ms. Lat.(R) abans assenyalat pel Dr. Van den Abeele.

(4) Dins del recull de les “traduccions” franceses als mss. BNF, fr. 12581,²⁶⁸ fr. 25342 i fr. 2004, mss. Bamberg, Til.-Hs. 04, Chantilly, 369 i Mònaco, venda Jeanson, lot 236; el primer és el més complet, amb el pròleg i els capítols 1-12, 14-20 i 22-31; el segon, 4-20, 22-27 i 31, i la resta ja només amb el pròleg, però rebent la mateixa consideració. La descripció capitular prové d'SMETS-ABEELE (1998, p. 343).

Aquest posicionament historiogràfic és especialment evident en relació al nombre de les traduccions conservades del *Dancus* en les diferents llengües vernacles quan, com he dit, en no pocs casos es tracta de simples extractes parcials, sovint inclosos a altres obres. Si acceptéssim aquesta opinió, els capítols d'aquest origen recollits a F suposarien una altra traducció catalana, com també ho serien els de l'*Epistola*, disposaríem d'un arromançament català del *Gerardus* i d'altres fonts de F, etc., convertint-se els préstecs en un garbuix de traduccions immanejable; per a evitar aquesta confusió, crec que caldria defugir la denominació traducció, en especial sense l'adjectiu de parcial, si aquella no conté un mínim d'extensió i ordre o si forma part d'una compilació on s'encadenen préstecs de procedència diversa, i optar per la de testimoni, versió o préstec en aquell cas. Al meu parer, aquest confús corrent historiogràfic prengué embranzida amb l'imaginatiu Tilander –l'adjectiu deriva del manuscrit fantasma del tractat del vescomte de Rocafort del què es declarà posseïdor–, que ja plantejava reserves a FRADEJAS (1985b, p. 59), segons “Si el prof. Tilander considera como manuscritos de la traducción castellana del *Libro de cetrería* del Rey Dancos, el ms. 9 de la RAE y la copia realizada en 1763 por Antonio Santiago de Palomares ‘para el uso de la Rl. Academia Española’, he de acrecentar a cinco el número de manuscritos ya que hay otra copia del mismo manuscrito 9 pero de 1762 y el manuscrito 2305 de la Universidad de Salamanca, que titulo *Modo de meleçinar las aves*. Me parece exagerado y sin sentido decir que se conservan cinco manuscritos de esta obra, sobre todo si se tiene en cuenta que tres de ellos son el mismo texto con ocho capítulos escogidos, y el otro, el ms. 2305 con trece”; tot i així, el Dr. Fradejas l'aplica

---

²⁶⁷ En aquest punt, malgrat l'esmena parcial a FRADEJAS (1998, p. 20) de la confusió introduïda per ell mateix a FRADEJAS (1985b, “*Tratado de cetrería del halconero Gerardo*”) en reeditar el text abans editat per MALER canviant el títol i sense que es correspongui amb el seu contingut compilatori, considero que el fet de que segueixi mantenint ara el títol *Gerardus falconarius* –ja no utilitza la traducció castellana que ell establí– no aclareix la confusió als lectors no especialistes. Per contra, a FRADEJAS (2007, p. 199) s'hi refereix exclusivament amb el títol que li correspon –l'atorgat per MALER– i omet ja qualsevol referència al *Gerardus* o *Gerardo*, però sense esmentar l'esmena feta respecte a la confusió que ell mateix introduí.

²⁶⁸ MARTIN; i TILANDER (1965a).

en la seva edició de la compilació coneguda com *Tratado de las enfermedades de las aves de caza*, que ell anomena *Tratado de cetrería del halconero Gerardo*.

Considero que, en cas d'una procedència diversa de les receptes, és preferible parlar d'obres diferents, amb entitat i personalitat pròpia, com, de fet, eren considerades i acceptades a l'època, i no decantar-se de forma esbiaixada per la font que pugui atorgar major prestigi a la traducció o compilació, ni que sigui la majoritària. Tanmateix, en estar condicionat per l'edició crítica dels testimonis llatins de Tilander i els estudis previs, que no esmenaré segons el que acabo d'exposar, em veig obligat a seguir, a contracor, la historiografia prèvia i aquella teoria per a l'establiment de les filiacions de la versió catalana.

De tota la tradició llatina conservada, només Y (ms. New Heaven, Yale University, Beinecke Libr., 127, s. XIV) podria tenir relació directa amb la traducció catalana si atenem als tractats continguts (es limita al *Dancus-Guillelmus*) i a la seva extensió (J és massa breu per al *Guillelmus*); per a aquesta acotació hauríem d'acceptar que la presència d'un altre tractat de la matèria a la font llatina hagués comportat, amb una probabilitat molt alta, la seva traducció, i que la posició intermitja de Z³ denota que la traducció final de l'*Epistola* prové d'una altra font llatina. Veurem, però, que no podem establir una font directa per a la traducció catalana a partir dels testimonis llatins conservats.

CONTEXTUALITZACIÓ

A dotze dels manuscrits llatins que contenen el *Dancus rex* trobem, a continuació d'aquest, el *Guillelmus falconarius*, binomi que es repeteix a quatre traduccions italianes, dues franceses, la castellana i la catalana. La complementarietat i la supeditació del tractat del falconer en relació al del rei respecta la piràmide social medieval. Gràcies als antropònims esmentats al segon d'aquests tractats, sorgeix la hipòtesi de la identificació del rei Roger (Rotger) amb Ruggiero II (1095-1154, rei a partir de 1130) de Sicília,²⁶⁹ del seu falconer Martí (*Martinus*), savi en l'art, i de la redacció dels tractats (en especial, del *Guillelmus falconarius*) posterior a la seva mort segons el passat emprat als textos; a la mateixa cort fou criat el mestre falconer Guillem, qui superà el seu mestre Martí en el coneixement de l'art de la falconeria i romangué llarg temps amb el fill del rei, probablement com membre de la seva falconeria.

Degut al buit de tractats precedents en l'art a l'Europa occidental –l'Anònim de Vercelli²⁷⁰ i el *Grimaldus*²⁷¹ semblen haver tingut una difusió nul·la–, la seva reculada redacció –cap a mitjans del segle XII–, el lloc de redacció –la cort normanda de Sicília²⁷²– i l'elevat prestigi derivat de l'exotisme i el rang del pretès autor del *Dancus rex* –l'autoritat emanada de la visita del rei Galatianus a la cort del rei Dancus,²⁷³ atret per la seva fama de mestre falconer (pròleg 14 arriba a considerar-lo el millor coneixedor mundial de l'art), i del trasllat dels seus coneixements al text en qüestió no podia deixar indiferent cap falconer medieval²⁷⁴–, ambdós tractats deixaren empremta a les tradicions falconeres de gairebé tota l'Europa occidental en les seves respectives llengües, segons ens prova el fet de ser els textos cinegètics medievals traduïts a un major nombre de llengües vernacles, en especial si obviem la difusió de la versió de l'*Epistola ad Ptolomeum* inclosa als textos enciclopèdics.

El corrent enciclopèdic arrossegà també part dels capítols del binomi *Dancus-Guillelmus* com a integrants del *De falconibus* d'Albert el Gran, tractat de falconeria inclòs al seu *De animalibus* –sota el títol *De curis infirmitatum falconum diversis secundum Guillelmum falconarium* es reproduïxen els capítols 1-15, 19, 20, 23, 26-29 del *Dancus* i, disperses al cap. 17 *De regimine domesticationis, et regimine audacie, et regimine sanitatis falconis*, els capítols 16-18, a partir del grup BEFMOUZ i, sobretot, U²⁷⁵–, sense que aquests apareguin a la traducció catalana parcial del *De falconibus* inclosa al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F, al ms. 68 de la

---

²⁶⁹ CERUTI (1869, p. 229). TILANDER (1963, p. 7) acceptava que Ceruti havia identificat Rogierus amb Ruggiero II (1095-1154), rei de Sicília, i no pas amb el seu pare, Ruggiero I, qui no va ser pas rei sino comte de Sicília i morí el 1101 (*Enciclopedia Italiana*, art. Ruggiero II). WERTH (1888, p. 159, malgrat anomenar-lo Roger I, la data de la mort aportada ens obliga a considerar-hi Roger II) i HASKINS (1922b, p. 20) [reimpr. dins HASKINS (1924), (1927), p. 348 en aquesta segona edició, i (1967)], també relacionaren Roger II amb el falconer Guillem abans que Tilander.

²⁷⁰ Vercelli, Bib. Cap., ms. 144, mitjans segle X, ed. BISCHOFF.

²⁷¹ Poitiers, Bib. Municip., ms. 184 (288), f. 70r-73v, s. XI. SMETS (1995), publicat a SMETS (1999b).

²⁷² Bona part de la historiografia s'acorda sobre el mateix context per al sorgiment d'un tercer tractadet, el *Gerardus falconarius*, mentre l'altra apunta a la França meridional; en conservem testimoni parcial en català als capítols d'aquest origen inclosos a la compilació F.

²⁷³ Segons l'edició crítica de TILANDER (1963, p. 12), es diu al pròleg que la reputació del rei Dancus en l'art arribà fins a la capital del rei Gallatianus, qui anà a veure'l per aprendre l'art de la falconeria. Per contra, FRADEJAS (1985b, p. 72, n. 9), "En los textos latinos es Dancos el que va a la ciudad de Balatram, capital de Galaçiano", i, sense referir-se a l'anterior, però ja a la inversa (potser acotant-ho a la traducció castellana), a FRADEJAS (1998, p. 16).

²⁷⁴ En aquest sentit, no comparteixo l'opinió expressada per VIRÉ (1980, p. 190), segons la qual l'autor del *Livre du roi Dancus* s'hauria inspirat en el *Moamín*.

²⁷⁵ TILANDER (1963, pp. 22-23). Cf. LINDNER (1962, vol. I, p. 25).

Biblioteca Universitària de Barcelona). Arran de l'“error” d'Albert Magne (v. 1193-1280) d'atribuir a *Guillelmus* els capítols del *Dancus* incorporats al seu tractat de falconeria i a la seva enciclopèdia, sorgeix la pregunta, com he indicat a l'estudi de les fonts de F, de si l'insigne dominic, probable practicant de la falconeria a la seva joventut, podria haver contactat amb algun dels falconers de l'emperador arabòfil Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250) i/o el mateix emperador, als quals esmenta en diferents seccions del seu *De falconibus*, i haver esbrinat que el binomi *Dancus-Guillelmus* era obra del segon d'ells –aclarint així l'“error”–, potser influït per l'ambient de la cort siciliana per al pròleg del primer, i/o si el *Dancus* provenia de la tradició dels falconers musulmans al servei de l'emperador. Amb certes matisacions que desenvoluparé més endavant, coincideixo amb TILANDER (1963, pp. 7-8), qui ja suposava que Guillelmus és autor del tractat de *Dancus* basant-se en la “confusió” d'Albert Magne a la rúbrica de la seva còpia del tractat de *Dancus* i en el seu final (“In hac autem cura quam posuimus, praecipue experta Guillelmi Regis Rogerij Falconarij secuti sumus, pauca de nostris adjicientes”) i en la supressió del nom de *Dancus* al § 26,2 “*Dancus rex hoc cogitavit et cognovit*”, reemplaçant-lo per “*Antiquorum graecorum est sapientia*”; l'altra base de la suposició de Tilander és *Guillelmus* 20 (“*De omnibus naturis falchonum quas supradiximus si quis magister dicit quod non capiunt, mendax est et falsus et nescit quid dicit. Si quis vult ut capiant aves, faciat dietam quam supradiximus, et bene capient et sunt boni et perfecti*”) i establir que la frase “*quas supradiximus*” –la versió catalana “les quals damuntdites” no corrobora aquesta suposició– no es relaciona amb res del seu propi tractat, on no s'ha parlat abans dels diferents llinatges de falcons, sinó que és una al·lusió a *Dancus* 17.

Des de la seva aparició, la medicina veterinària ha estat subsidiària de la humana; de fet, la mateixa teoria mèdica imperant a la medicina humana en cada moment i lloc es retroba a l'aplicada als animals i no eren rars els professionals instruits en ambdues branques, ni que el metge es sentís capacitat per a tractar l'animal –probablement, el veterinari era menys procliu a aquest salt i el concepte d'intrusisme en el camp veterinari seria una creació moderna–. Donat el valor i la simbologia de l'ocell de caça entre les capes socials superiors, és probable que la primera medicina dels ocells de caça fos impartida pels metges, professionals que solien ser acollits a la cort, on es reservaven els seus serveis; allí, uns es beneficiaven del proveïment d'assistència mèdica, necessària per a la seva precària salut segons els tractats mèdics de l'època, en bona part deguda a la consanguinitat derivada dels matrimonis reials, mentre els altres s'asseguraven una clientela rica i s'enriquien com enlloc més podien fer-ho. Les nombroses mencions al tractat de falconeria àrab més reculat conegut, el *Ġitrīf* (s. VIII), dels metges d'Alexandria, dels dels àrabs, dels dels perses, dels de l'Índia, dels dels sobirans (dels turcs), dels dels bizantins i dels dels antics grecs, a banda de diferents noms propis de metges, provarien l'interès de la medicina dels ocells de caça per als metges, els trasllats de les teories i de les pràctiques de la medicina humana a la veterinària i l'interès del falconer en la medicina humana i d'altres espècies animals per a millorar el tractament dels ocells al seu càrrec.

A Salern existia ja una tradició d'instrucció mèdica basada en un corpus fix d'escrits mèdics relatius a la teoria i la pràctica des del segle XI, ben influenciada per la medicina àrab,²⁷⁶ corpus mèdic difós després arreu d'Europa. Trobem prova de l'interès i la preocupació de Roger II de Sicília per la sanitat humana en inaugurar al seu regne el primer mètode de control de la pràctica mèdica a Occident (ca. 1140), mantingut al regne de Sicília pels seus successors, tant per l'emperador Frederic II com pels

---

²⁷⁶ Vgeu, p.e., SCHIPPERGES.

monarques angevins i catalanoaragonesos.²⁷⁷ La sinèrgia de la tradició normanda i l'arabofilia imposa la lògica extensió de l'interès de Roger II a la sanitat animal, en el cas objecte del meu estudi, la medicina dels ocells de caça. Per tant, part dels tractats sobre la medicina dels ocells de caça podrien haver acompanyat els tractats àrabs de medicina humana traduïts a Salern, on els darrers constituïren el primer corpus fix per a l'ensenyança de la ciència mèdica que es distribuïria arreu d'Occident mitjançant la medicina escolàstica. Aquell Salern cortesà de Roger II de Sicília, impulsor de la medicina salernitana i antecessor al tron que ocuparia anys menys tard el seu nét Frederic II,²⁷⁸ fou segons la historiografia el context de redacció del *Dancus rex* i del *Guillelmus falconarius* –on es declara gairebé específicament– al s. XII, i, potser, del *Gerardus falconarius* –TILANDER (1963, p. 178) estableix dues llatinitzacions a partir del normand,²⁷⁹ relacionant-lo amb la cort normanda de Sicília (1085-1194), mentre ABEELE (1996, p. 37), el relaciona amb la França meridional– i, segons la meua opinió, fins i tot, potser, de l'*Epistola ad Ptolomeum*, precedents, per tant de les traduccions del *Moamín* i del *Ghatrif* i de la redacció del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador del Sacre Imperi Romano-Germànic, rei de Sicília i de Jerusalem, ja al segle XIII. Potser aquests quatre tractats integren o formen part del corpus que tan poca confiança mereixia a l'emperador i que provocaren, en certa mesura, la creació del seu propi tractat, on precisament va obviar la part mèdica (o no s'ha conservat).

Els dos centres de traducció més importants del s. XIII, Salern i Toledo, produiran dues branques diferenciades del *Moamín* a partir de l'àrab, en llatí i en castellà, i és possible assumir que els criteris i els interessos que guiaren la tria dels textos a traduir no havien canviat al primer d'aquests centres.²⁸⁰ Reculant en el temps, si tenim present el domini sicilià dels intercanvis culturals entre l'Occident llatí i l'Orient grec al segle XI mitjançant Amalfi, la base més meridional del ducat de Nàpols, en aquella època encara sota control de l'imperi grec, que facilità estrets vincles amb la resta de l'imperi hel·lènic, reforçats amb l'establiment de colònies amalfines a les costes de la Mediterrània oriental, entre elles Constantinopla i el Caire,²⁸¹ és a dir, un possible contacte amb dues tradicions falconeres, la bizantina i l'àrab (en especial la del grup regional Síria-Egipte-Magrib), se'ns ofereix una excel·lent base ben aprofitada després pels conqueridors normands de la vila d'Amalfi (en 1077 i, de forma definitiva, en 1100), traslladada a la propera Salern.

Reprement el vincle amb la cort normanda de Sicília, la proximitat de Normandia amb els pobles germànics podria haver facilitat la divulgació d'aquesta modalitat cinegètica des de l'Est i, mitjançant les conquestes normandes, estendre's a les branques anglonormanda, amb Adelard de Bath –no oblidem els mítics llibres del rei Harold–, i siciliana, amb la cort de sobirà normand Roger II de Sicília. Els mateixos falconers

---

²⁷⁷ Seria seguit als territoris de la Corona d'Aragó arran dels furs de les corts de Montsó (1289) d'Alfons III (1285-1291), on s'establí la necessitat de superar l'examen del tribunal format pels prohòmens i els especialistes de cada lloc per a l'exercici de la medicina i de la cirurgia i, ja més detallat i complex, als furs promulgats per Alfons IV a les corts de 1329 per al regne de València; la mateixa tradició havia estat seguida a París ca. 1220 i a Montpeller en 1239 (GARCÍA-McVAUGH-RUBIO, pp. 1-4)

²⁷⁸ Val la pena recordar que el seu cavallerís Giordano Ruffo redactà, vers 1250-1254, el *Liber de medicina equorum* (o *Liber merescalcie equorum*), a partir de la hipiatria grecorromana, la tradició àrab i l'experiència pròpia en la matèria, per a establir una peça clau en la menescalia medieval.

²⁷⁹ TILANDER (1963, pp. 10-11), on ofereix exemples de suport filològic a la redacció en llatí dels tractats de *Dancus* i de *Guillelmus*, i també els de *Gerardus* i d'*Alexandre*, a la cort dels rei normands de Sicília, segons els trets lèxics italians i el petit nombre de noms francesos que contenen i l'alternança entre el singular i el plural dintre d'una al·locució, tret característic del vell francès.

²⁸⁰ Al respecte, vegeu l'estudi introductori del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* (P).

²⁸¹ Vegeu al respecte BERSCHIN. En aquest article es remet a CAHEN i CITARELLA (1967) i (1977).

àrabs al servei de la cosmopolita cort siculonormanda²⁸² dugueren amb ells els seus coneixements, tradicions i llegendes, transmésos de forma oral als falconers locals – potser als falconers Martí (*Martinus*) i/o Guillem (*Guillelmus*)– i, qui sap si, fins i tot, tractats de falconeria menors a banda del *Moamín* i del *Ghatrif*. La situació geogràfica de l'illa, a un arc mediterrani de privilegiats contactes polítics, econòmics, científics i culturals, i l'origen normand de la seva cort, coincident amb el de gran part de sobirans que regien l'Europa cristiana en aquells moments, hauria facilitat la ràpida difusió del tractat i la seva enorme influència en la tradició continental de l'art de la falconeria. Com a mostra, abans de 1453, Juan de Sahagún, en cercar recolzament a les autoritats per al seu propi tractat, utilitza, entre altres, segons el seu propi pròleg: “el libro del rey Balarte”, deformació del rei Dancus per confusió amb la ciutat de Balatram (potser Balarte a la traducció castellana llegida per Sahagún), a on acudeix el rei Galatià; “el libro de Maestre Guillen, fijo de Rojel Napolitano”, és a dir, una traducció castellana del *Guillelmus falconarius*, amb la corrupció relativa al progenitor pròpia de la tradició castellana i que sembla vinculada a Gui.Lat.(Z); “el libro de Danchis”, novament el *Dancus rex* en versió castellana; “el libro de Arasante, fijo del rey Galiciano”, per tercer cop l'arromançament castellà del *Dancus rex*, on Archanasi (cast. Aranassium) és enviat pel seu pare, el rei Galatià (cast. Galaçiano), al rei Dancus per a ser instruït en l'art dels falcons. Un altre exemple de les nombroses corrupcions en la transmissió dels antropònims presents al *Dancus rex* el trobem al *Libro di falconaria e caccia* de Guglielmo Balzani (ms. Bib. Comunale de Palerm, 209 C. 192, segle XV), on s'esmenten “Galiciano, re di Gallicia” (f. 20v) i “Anastasio, figlio del re de Galicia” (f. 30v).²⁸³

Possibles indicis contextualitzadors aportats pel *Llibret del mestre falconer*

La informació relativa al possible context de redacció del binomi *Dancus-Guillelmus* ens l'ofereix el segon dels tractats que l'integren. En contret, el pròleg del *Llibret del mestre falconer* aplega diversos indicis potencials que detallaré a continuació.

En primer lloc, el falconer Guillem fou “baró”, dada no recollida a cap dels manuscrits llatins estudiats per Tilander. Segons el DCVB, les accepcions de ‘baró’ a l'època són home respectable o d'alta posició, home noble de dignitat inferior a la del vescomte, o home arribat a l'edat viril; tanmateix, en ser la segona opció una obvietat en raó de l'antropònim i de la norma dels càrrecs de l'època i implicar una alteració ortogràfica, ens remet a una posició social.²⁸⁴ De fet, els alts càrrecs del funcionariat dels diferents regnes, com ara els de falconer major i sots-falconers dins de la falconeria reial, eren concedits a la seva noblesa i, per tant, un baró podria fàcilment haver estat criat a la cort del rei Roger –“nodrit en la cort del rey Rotger”–, on la seva família, probablement d'origen napolità (vegeu més avall), desenvoluparia ja tasques diverses, entrant a formar part de la seva falconeria i/o de la del seu fill i hereu. En cas de pertànyer a un estament social elevat i ocupar un alt càrrec en la falconeria reial és ben possible que no fos analfabet i quedaria en entredit l'afirmació de TILANDER (1963, pp. 8-9) segons la qual “Guillelmus ne savait probablement ni lire ni écrire, et il est

²⁸² Vegeu al respecte RIZZITANO (1975) i, més específic, RIZZITANO (1975); HOUBEN, en especial cap. “4. Between east and west”, pp. 98-166 i “6. Conclusion. A multicultural ruler”, pp. 176-82.

²⁸³ TILANDER (1968).

²⁸⁴ CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) dedueix que pretén ser obra d'un baró napolità suposat falconer del rei Roger II de Sicília.

évident que ce n'est pas de la main de Guillelmus que provient la rédaction des traités de Dancus et de Guillelmus, telle quelle est parvenue jusqu'à nous".

En segon lloc, la indicació "qui puy estech molt ab lo fyl d'aquel" pot indicar un llarg servei a la falconeria del successor del rei Roger II (1095-1154) i/o una certa familiaritat entre ells. Respecte a les identificacions, és possible que el nom del nou rei no s'esmentés en coincidir amb el del falconer i tractar-se de Guillem I (1120-1166, coronat 1154) o II (1166-1189), fill i nét successors de Roger II, antecessors de Frederic II de Hohenstaufen al tro sicilià.

En tercer lloc, respecte a la formació en l'art, Guillem fou deixeble del mestre falconer Martí, "savi en la art dels falchons", qui li traslladà tots els seus coneixements, superant el deixeble al seu mestre en saber i fama pel propi aprenentatge posterior segons el manuscrit català –"con ell per si mateix poch compondre [ms. apendre] <un llibre> de la art dels falchons"– en una nova alteració respecte al manuscrits llatins estudiats per Tilander, on s'estableix que la justificació d'aquesta superioritat fou la redacció del llibre sobre l'art. L'aprenentatge del futur mestre falconer Guillem amb el mestre falconer Martí al si de la cort del rei Roger i el seu probable exercici com a falconers majors en aquella cort i en la del seu hereu implicaria l'existència d'una falconeria reial estable a una cort europea reculada.

En quart lloc, apunto la hipòtesi relativa a la possible incorporació posterior del text del pròleg que precedeix al què podria haver estat l'incipit del tractat originari del *Guillelmus falconarius* –o del què serví de font al què avui coneixem com a tal– per un copista o un compilador coneixedor del seu context de redacció i/o interessat a lloar la cort dels ascendents de Frederic II. Aquesta opció guanya força en haver-se mantingut en llatí aquest incipit corresponent al teòric tractat original a la traducció italiana del *Guillelmus* editada per Glessgen, en concret a GLESSGEN (1996, vol. I, p. 171), just abans de l'inici del contingut teòric del text; ni TILANDER (1963) ni GARCIA (1999), però, ho consideren cita.

En cinquè lloc, diverses són les referències a Guillem com a mestre falconer, qualificatiu atorgat normalment al falconer major i, amb menor freqüència, als sots-falconers. En tractar el lector de mestre, designació habitual a l'època, es podria conjecturar també que falconer hi és implícit i el públic prioritari del text era un altre mestre falconer, probablement mitjançant l'accés a la biblioteca del seu senyor – destinatari i/o promotor habitual del text o de la seva cara còpia manuscrita– on es conservaven còdexs luxosos com el que conté la traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus*.

En sisè lloc, afegixo a les dades del pròleg la recollida al cap. 30, introducció similar a un petit pròleg d'una nova temàtica i que en el seu moment podria haver estat una incorporació posterior al tractat primigeni. Allí es recull que el mestre falconer Guillem era fill de "Mealger napolitani"; TILANDER (1963, p. 120), recolzant-se en quatre dels onze testimonis llatins del *Guillelmus* estudiats per ell, considera que qualsevol opció que s'aparti de "magistri neapolitani" Lat.(CNPX) es deu a la interpretació incorrecta de l'abreviatura de "magistri" per alguns escriptors; tanmateix, si ens fixem en la filiació establerta pel filòleg suec, tots quatre manuscrits estan íntimament vinculats, en especial CX i PN, i pertanyen a la mateixa branca, però els altres tres manuscrits d'aquella branca –Lat.(YTV)– i tots els de l'altra branca principal –Lat.(EOUZ)– contindrien errors malgrat els diversos ascendents comuns; a més, no aprecio l'interès de l'autor del tractat en informar-nos de que el progenitor de Guillem era un "magister", ni tan sols si era l'únic d'origen napolità a la cort, fet poc probable; tampoc crec que la seva intenció fos indicar-nos que era fill d'un mestre falconer

napolità²⁸⁵ perquè, havent estat criat a la cort del rei Roger (II de Sicília), l'explicació seria que el seu pare fos falconer del rei, però llavors, per lògica, no hauria estat instruït en l'art dels falcons pel mestre falconer Martí, sinó pel seu pare, tot i que cap la possibilitat de que en un principi tota aquesta informació confluís, és a dir, que el mestre falconer Guillem fos fill del mestre falconer napolità Martí –*Martinus*, corromput a *Malgerius*–, al servei del rei Roger. Si obviem aquesta darrera hipòtesi i en cenyim a les raons exposades abans, considero que l'opció correcta seria un antropònim malmès o inestable pel procés de còpia que s'acostaria a una de les formes conservades a alguns dels testimonis llatins que Tilander considerarà incorrectes –“Malgen” Lat.(E), “Magerii” Lat.(TV), “Malgeni” Lat.(U), manca cap. Lat.(O), potser el *Malgerius* jutjat fictici per ell, tot recordant que la tendència habitual és la confusió d'un nom propi poc familiar (sovint sense majúscula inicial als tractats medievals) amb un nom comú familiar (*magister* encaixa bé amb el text), no a la inversa– i a la traducció catalana –“Mealger”–, més el gentilici napolità –“apolitani” Lat.(E), “neapolitani” Lat.(TV), “apolinnuis” Lat.(U), “neapolitanus” Lat.(Y), manca cap. Lat.(O)–, allunyats de la forma “Rogerii apolitanus” Lat.(Z), de vincle amb “Rasser apollitano” Guicast.Tilander i “Rrossor apollitano” Guicast.Fradejas, que a la seva vegada derivarà en “Rojel napolitano” a Juan de Sahagún, probablement arran d'una confusió amb el rei. Les dues traduccions italianes editades divergeixen, seguint cadascuna una de les tendències, segons “Malgherio appolitano” Guiit.Ceruti i “maestro napolitano” Guiit.Glessgen. Reprodueixo la part del pròleg del Guiit.Ceruti que podria aclarir el paràgraf, “uno maestro, lo quale avea nome maestro Guilielmo, figliolo che fue di Malgherio appolitano e falconieri, che fue nutrito in corte de re Rugieri, e lo quale eziandio morto lo detto re, lungo tempo stiette con lo figliolo, ed ebe uno suo maestro, che avea nome maestro Martino”; tanmateix, el text editat per Ceruti fusiona els pròlegs de Dancus i Guillelmus, considerant que el tractat únic resultant és obra de Guillelmus. En cap cas aquell origen napolità patern s'estén a Guillem.²⁸⁶

En darrer lloc, si resumim les teories de Tilander sobre l'autoria del binomi, Guillelmus podria haver estat qui dictà o inspirà l'obra, sobretot el segon tractadet amb la intenció d'afegir-hi els coneixements adquirits en augmentar la seva experiència en l'art, segons l'anàlisi del pròleg; un redactor, potser posterior, afegiria el pròleg del *Dancus* –aquest és un dels punts més discutibles al meu parer– i les lloances a l'obra de Guillem un cop mort, i potser donaria forma definitiva al binomi. Com a alternativa a Guillelmus, el seu mestre Martinus podria haver inspirat i dictat el *Dancus*, hipòtesi deduïble de l'expressió “nome et honore del predetto suo maestro” a la fi del pròleg del DRit.Ceruti i l'atribució a Martinus de les receptes de Dancus al *Livre de fauconnerie* de Jehan de Francières,²⁸⁷ en contra d'aquesta hipòtesi, una possible falsa interpretació de la frase “ipse composuit” del pròleg de Guillelmus “Et iste discipulus suus Guillelmus scivit que ipse (magister Martinus) scivit, et tanto plus quod ipse composuit libellum unum de arte ista”.²⁸⁸

²⁸⁵ TILANDER (1963, p. 119).

²⁸⁶ Segons CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) “vol ser obra d'un baró napolità”.

²⁸⁷ Vegeu també WERTH (1889, p. 13); cit. TILANDER (1963, p. 10).

²⁸⁸ TILANDER (1963, pp. 9-10).

LA CONTINUACIÓ CATALANA DE LA VIA SICULONORMANDA

La proximitat a l'Àfrica del nord i l'arabofília de la cort normanda de Sicília hi actuarien en sinèrgia durant els segles posteriors; un exemple ens l'ofereix el viatge d'Ibn Chubayr (nat a València/Xàtiva en 1145) iniciat el 25 de març de 1183, en què se'ns descriu l'ambient arabòfil i arabitzant a Sicília (IBN CHUBAYR, p. 539 i ss.) i, en especial, de la cort normanda de l'illa, admirant la bona conducta del rei Guillem – llavors voltant la trentena– cap als musulmans, que no s'està de detallar-nos, on destaco que llegeix i escriu en àrab (IBN CHUBAYR, p. 482). Al període normand (dinastia Hauteville) de domini de Sicília acordat per la historiografia com origen de la redacció/traducció del binomi *Dancus rex-Guillelmus falconarius* seguiren els reis de Sicília de la dinastia Hohenstaufen (1194-1266) i, amb el brevíssim interval del regnat angeví (1266-1288) a nivell insular –no al peninsular, on continuà la dinastia d'Anjou fins que Alfons *el Magnànim* unificaria de nou els regnes de Sicília insular i peninsular amb la conquesta del regne de Nàpols en el regne de les Dues Sicílies (1442), incorporat a la Corona d'Aragó–, prosseguí, a nivell insular, amb els del casal de Barcelona (1282-1410) i, després del Compromís de Casp (1412), amb els Trastàmara.

Constança d'Aragó (ca. 1183-1222), filla d'Alfons *el Cast* (II d'Aragó, I de Catalunya, † 1196) i germana de Pere I *el Catòlic* († 1213), es casà en segones núpcies (1210) amb Frederic II de Hohenstaufen poc abans de que aquest fos alçat com emperador romanogermànic.²⁸⁹ L'infant Pere (1240-1285, coronat Pere II *el Gran* en 1276),²⁹⁰ fill de Jaume I *el Conqueridor* i de la seva segona esposa, Violant d'Hongria, es casà en 1262 amb Constança de Sicília (de Hohenstaufen),²⁹¹ filla i hereva de Manfred I, rei de Nàpols i de Sicília mort a la batalla de Benevento contra els angevins, i néta, per tant, de l'emperador Frederic II,²⁹² Pere potenciarà l'expansió mediterrània, reivindicant la corona siciliana pels drets adquirits amb el matrimoni davant Carles d'Anjou, qui la dominava des de 1266; Conradí (Conrad II de Sicília), nét de Frederic II i darrer hereu per línia masculina dels casal de Hohenstaufen, fou decapitat pels angevins en 1268 després de ser vençut a Tagliacozzo. Gran part dels partidaris dels Hohenstaufen, gibel·lins, es refugiaren a la cort catalanoaragonesa seguint l'hereva del llinatge. Amb Pere *el Gran* s'inicià el domini català de Sicília arran de les *vespres sicilianes*, nom amb què es coneix l'aixecament popular contra els francesos en 1282, el qual, unit a la campanya bèl·lica de Pere a petició dels illencs, comportà la coronació com a rei de l'illa.²⁹³ La conquesta de Sicília (1282) comportà que s'hi instal·lés una

---

²⁸⁹ Així, doncs, i malgrat que encara no s'hagi trobat cap referència documental al respecte, és força probable que la modalitat de caça amb falcons de vol a gran alçada (cast. *altanería*) fos introduïda a la Corona d'Aragó de forma contemporània a la seva introducció a Castella per Beatriu de Suàbia (ca. 1202-1235), acudida per a ser l'esposa de Ferran III de Castella (1219, novembre 30), succeït pel seu fill Alfons X *el Savi*. Alfons fou marit de la infanta Violant, filla del rei Jaume I d'Aragó; els seus néts, Alfons i Ferran de la Cerda, orfes ja de pare, l'homònim Ferran de la Cerda (1254-1275), mort prematurament a Granada combatent els musulmans, s'exiliaren a territoris catalanoaragonesos en proclamar-se rei el seu oncle Sancho IV *el Brau* a la mort d'Alfons X († 1284), residint durant un cert període al castell de Xàtiva, i més tard a València i al castell de Morella, sota la protecció dels reis d'Aragó Pere II *el Gran* (1276-1285) i Alfons III (1285-1291).

²⁹⁰ Sobre ell, vegeu SOLDEVILA.

²⁹¹ L'urna sepulcral de la reina Constança de Sicília († 1302), muller de Pere *el Gran*, és encara a l'esquerra de l'altar major de la Catedral de Barcelona.

²⁹² DIAGO, llib. 7, cap. 55, f. 367rv.

²⁹³ MATEU (1936, pp. 68-69) considera que de la forma "aragoneses d'argent" deriva la italiana "raoneses d'argento", donada a les monedes batudes per Pere II *el Gran* amb l'àguila en una cara i l'escut de les barres (desconec si l'escut correspon només a la moneda del mateix nom de Joan II) a l'altra. Vegeu-ne

branca menor del Casal de Barcelona i nombrosos nobles de la corona, els quals mantindrien contacte amb la branca principal i els dominis peninsulars dels llinatges respectius. Isabel, filla de Pere III d'Aragó i de Constança, es casà amb el rei Dionís I de Portugal l'any 1281. Al meu parer, el text hauria arribat al Principat en les situacions propícies d'aquell context del segle XIII –amb menor probabilitat, durant el regnat dels successius reis de Sicília del casal de Barcelona–, de manera que entronca amb una de les versions més primerenques del text llatí, essent vulgaritzat més tard.

A fi de mostrar la pràctica falconera a la nostra cort de l'època, considero d'interès oferir unes poques dades documentals relatives a la falconeria de l'infant Pere a partir de SOLDEVILA, pp. 45 i ss., qui estudia tres registres (27, 28, 29, el darrer corresponent a la seva esposa Constança de Sicília, començant l'11 de 1264) classificats com corresponents a l'infant Pere entre els registres de la cancelleria del regnat de Jaume I: (1) reg. 27, a partir de 1258, després d'haver estat nomenat procurador general de Catalunya el 1257; la segona part del registre, que devia ser independent abans del relligat actual, com indica nota posterior f. 1; als vint primers folis (ACA, Cancelleria, reg. 27, ff. 1-19) la xifra anterior al mes correspon a les vegades que el dia de la setmana ha aparegut dins del mes, concretament als mesos d'abril i maig de 1262, dates en què ja apareix organitzada la casa i cort de l'infant de forma independent a la del seu pare. Dins de la partida *In minuto* s'inclou aviram i caça comprada per a la cuina i per als ocells de caça, com: Ap. I, doc. IV, § 2 “*Die Veneris .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.XIX. sous.*”²⁹⁴ Gayllines als falcons”; § 4 “*Die Dominica . III. Aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.XI. diners. Una tortra als esmirles*”; § 5 “*Die Lune .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. .III. gallines a malautes e a les aus*”; § 6 “*Die Martis .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. .II. es tortres als esmirles*”; § 7 “*Die Mercurii .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. Una tortra als esmirles*”; § 8 “*Die Jovis .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. Tortres a les aus*”; § 9 “*Die Veneris .III. aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.XII. diners. Carn a les aus*”; § 10 “*Die Sabbati ultima aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.XVIII. diners. Tortres a les aus*”; § 11 “*Die Dominica ultima aprilis in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.IX. diners. Tortres a les aus*”; § 13 “*Die Martis prima madii in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.V. diners. Una gayllina a les aus*”; § 16 “*Die Veneris prima madii in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. Tortres a les aus, .II. pareyls*”; § 19 “*Die Lune .II. madii in Barchinona: In minuto: ... -.VIII. sous et medio. Tortres a les aus, .II. pareyls*”; § 20 “*Die Martis .II. madii manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.VIII. diners. Tortres a les aus*”; § 21 “*Die Mercurii .II. madii in Barchinona manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.III. sous, .III. diners. Tortres a les aus, .I. pareyl*”; § 30 “*Die Veneris .III. madii in Ilerda manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.X. diners. Una gallina a les aus*”; § 31 “*Die Sabbati .III. madii in Ilerda manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.III. sous, .VI. diners. Tortres a les aus*”; § 38 “*Die Sabbati .III. madii in Montealbo manulevaverunt officiales: In minuto: ... -.II. diners. Una gallina a les aus*”.

1261, maig 1. Perpinyà. ACA, reg. 27, ff. 57rv; publ. Ap. I, doc. VII, “*Falconibus pro carnibus -.III. solidos*”

---

un exemplar de tipus valencià encunyat per Joan II, amb llegenda *rex Sicilie ac Atenarum Neopatrie dux*, a MATEU (1936, entre pp. 76-77, nº 2) de 2,25 gr.

²⁹⁴ Desenvolupo les abreviatures “sol.” i “d.” a la forma catalana corresponent, sous i diners, que prioritza sobre la llatina, malgrat no poder-les diferenciar per coincidir-ne les abreviatures.

SOLDEVILA, p. 162, n. 163: “Una gallina als açurs –.VII. diners.” (ACA, Cancelleria, reg. 29, f. 91v).

Altres dies també es recullen compres de gallines o tortres, però no s’hi especifica que siguin destinades als ocells de caça. Cal indicar que les dates especificades ens situen al límit de la migració prenupcial d’entrada a la península de la tórtora (abril-juny), un past excel·lent per a l’ocell de caça, en especial per a un de menor com l’esmirle (esmerla); la resta són gallines, past habitual, sobretot dels ocells de caça majors, i, en només dues ocasions, carn, sense especificar-ne l’origen, fet que podria adir-se amb una alimentació excepcional amb un past menys indicat per a l’ocell de caça. Tradicionalment, i a diferència de la classificació taxonòmica moderna, els falcons no solien incloure els esmirles (esmerles). El període indicat i la freqüència de les compres sembla implicar que es troben en el període de muda i minimitza la possibilitat de que part d’aquelles tórtres fossin soltades de mà als esmirles.

Probablement l’infant Pere tenia dos falconers, Pere i Ramon, qui proveien de ‘palla’ i menjar (“Item a·n R. falconer per los falcons”, “*palea*²⁹⁵ *falconibus*”, “P. falconer *pro falconibus*”, “*falconibus pro carnibus*”, a ACA, Cancelleria, reg. 27, ff. 55, 65v i 66 i Ap. I, doc. VII), i hi trobem un Garí que no s’especifica com a falconer (“Garino per gayllines als falcons –.VI. *solidos minus* .II. diners”, i “Garino *pro tortres* –.XX. *solidos*”, rebent quitació per una bèstia, “*Garinus* .I. bèstia.” (ibid., ff. 63v, 73v i 61v).²⁹⁶

A partir de SOLDEVILA, p. 67, dos assentaments fan referència als esparvers (o esparver), “*Esparverio domini Infantis pro carnibus* –.XX. diners”, “*Unum esparver domini Infantis* –.XXX. *solidos*.” (ibid., ff. 60 i 67) i un a gallines per a Ramon falconer (“*Item eidem per gallines*”), barrejat amb una partida de pa per als cans (ibid., f. 54). El falconer Pere rebia quitació de 8 sous a Girona, sense especificar-se el període cobert (ibid., f. 60); la prioritització entre ambdós falconers s’evidencia a la quitació rebuda quan viatja la cort, per dues bèsties el falconer Ramon i per una el falconer Pere (ibid., ff. 67, 69v i 81v). Els caçadors (*cassatores*) semblen dependre d’un cert Mascarós, segons es desprèn de l’anotació “*Cassatoribus* d’En Mascarós” inclosa a la partida “*cassatoribus*”; durant una estada de dinou dies de l’infant a Perpinyà al maig de 1261, es recull “*Cassatoribus* d’en Mascarós –.III. *solidos*.”, “*Cassatoribus* d’en Mascarós –.V. *solidos*.”, “*Cassatoribus* –.VIII. *solidos*, .IX. *denarios*.” (ibid., ff. 56-57v; publ. Ap. I, doc. VII), una quantitat que implica un baix nombre de caçadors i una baixa paga o bé, amb major probabilitat, que no formaven part del servei de l’infant i foren contractats durant aquella estada. Els trompadors (*trompatores*) són inclosos per Soldevila a la secció cinegètica degut en intervenir en la munteria com a activitat secundària; a l’igual que els gossers (canissers) i els falconers, devien ser dos, segons la quitació per dues bèsties (ibid., f. 69v) o dos rocins (ibid., f. 60v).

Segons SOLDEVILA, p. 66, l’infant Pere fou un enorme aficionat a la cacera, incloent com a servents munters, falconers, canissers, caçadors i trompadors que sempre duia en el seu seguici. Una única referència especifica els munters, “*canibus* dels munters –.XI. *solidos* .II. diners.” (ibid., f. 55), potser degut a la seva coincidència amb els canissers (*caniscerii*), qui també podien ser caçadors amb un altre nom o de dedicació específica als gossos, p.e. els alans, “*Unum bossum*²⁹⁷ *ad alanum*. –.XV.

---

²⁹⁵ La seva traducció directa és palla, però és possible que calgui interpretar paella, del Lat. *patella*> anglonorm. *paele*>*paelee*/*paalee*>*palee*, consistent en una preparació a base d’ou dur, esclafat i barrejat amb la quarta part de mantega, llet o aigua fresca dins de la mateixa paella en què s’havia bullit l’ou. Vegeu el glossari general.

²⁹⁶ SOLDEVILA, p. 66.

²⁹⁷ Morrió.

denarios.” (ibid., f. 56; publ. Ap. I, doc. VII), “*Canibus pro hostalatge –II. solidos .VI. denarios.*” (1261, maig 1. Perpinyà; ACA, reg. 27, f. 56; publ. Ap. I, doc. VII), “*panem canibus –XVIII. solidos .III. denarios*” (ACA, reg. 27, f. 56; publ. Ap. I, doc. VII), “*panem canibus*”, “per pan als cans” (ibid., ff. 60, 54 i 63v; alimentació amb pa dels gossos confirmada a les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós, *Codoin* ACA, V, 57); “*canisceriis per sabates –XVIII. diners.*” (1261, maig 1; Ap. I, doc. VII); alguns assentaments ens n’ofereixen els noms propis “*Sanxolo pro pane canibus*”, “*Juliano pro canibus*”, “*Cunil pro pane canibus*” (ibid., ff. 66, 77v i 67). A vegades era algú del seguici de l’infant qui s’ocupava de la gossada, “*Canibus quos tenebat Berengarius de Canellis per .X. dies –II. solidos, .VI. denarios*” (ibid., f. 53v; publ. Ap. I, doc. VI). SOLDEVILA, p. 58 recull dues anotacions relatives al pa i corresponents a la seva esposa, Constança de Sicília, el 23 (quart dissabte) de juliol de 1267 (ACA, Cancelleria, reg. 28, f. 88), “Pan en cort. ... VI. Diners als cans” i del 24 (quart diumenge) “Pan en cort. ... III. Diners als cans” (ibid., f. 88v).

CONTINGUT

Els 33 capítols que integren el *Dancus rex* poden dividir-se de la següent manera: 1-15, relatius a la medicina dels ocells de caça, segons l'ordre expositiu tradicional 'de cap a peus' (*a capite ad calcem*); 16-18, dedicats al maneig general (16) i específic dels diferents tipus de falcons, detallant la terapèutica adient segons les seves complexions respectives (17) i les característiques etnològiques ideals del falcó (18a); 20-32, reprenen de forma asistemàtica les temàtiques anteriors, de manera que pertanyen al primer grup 19-21, 23, (24), (26), 27-28, (29a), 29b i 32, i al segon 22, (24), 25, (26), (29a), 30-31, on els parèntesis indiquen que, donada la concepció medieval del contingut o la diversitat de continguts del capítol, s'encabeix a ambdós grups.

GARCIA (1999, p. 23, n. 15-17) modernitza totes les rúbriques, incloses les afeccions, segons "El mal de cap 1; la inflamació del cap 2; el refredat 3; la gota artrítica 4; el mal de gola 5; el mal de renyons 6; la gota als peus 7; la rampa 8; els polls 9; la febre 10; les pedres al pap 11; les pedres 12; els cucs 13; la tinya 14; i el refredat 15", "sobre l'ardiment 16; sobre les natures dels falcons 18; el falcó negre 17; el falcó blanc 19; el falcó roig 20; les qualitats dels falcons 21; sobre els falcons pagesos 22" i "sobre la gota als peus 23; la picor 24; les ferides (21); l'alimentació 25; les ferides 26; la muda 27; quan és gros 28; les cauteritzacions 29; la fístula 30; el verí 31; el bany 32; el dolor de peus 33", on cal seguir els capítols establerts a la seva edició, no la tradicional per al *Dancus rex*; jo remeto al glossari que acompanya la present tesi per a l'acostament al significat de les rúbriques.

Per la seva banda, el *Guillelmus falconarius*, tractadet ("libell", és a dir, llibret) que manté la brevetat esperada en un falconer professional a inicis del gènere a Europa, és estretament imbricat amb el *Dancus rex*, fins a constituir un binomi indissociable donada la dependència del *Guillelmus* respecte al *Dancus* –dependència indicativa d'una redacció més tardana al context abans exposat, potser al mateix del *Dancus*–, en una extensió a les lletres de la jerarquia social dels seus pretesos autors, ofereix una prolongació de la medicina dels ocells de caça iniciada al *Dancus*, al qual remet constantment, fins a l'extrem de no oferir cap informació complementària al que aquell diu a 7 dels 35 capítols de l'arromançament català –el mateix nombre que als llatins estudiats per Tilander malgrat que el text de la versió catalana no disposa dels cap. 18 i 28, però remetre-hi també als cap. 4 i 13– i altres 14 capítols no superar la simple frase, més una ampliació del maneig falconer i de la classificació dels ocells de caça i dels seus orígens. Si considerem el primer terme de la correspondència el capítol de Z¹ i el segon el de Z², pot establir-se: 1-15 ↔ 1-15 (ordre inclòs); 16 ↔ 19; 17.b ↔ 31 i 34; 17.a ↔ 20 i (30); 17.c ↔ 35 i (32); 17.d ↔ 33; 18.a ↔ 21; 18.b ↔ (32?); 19 ↔ 16; 20 ↔ 17; 22 ↔ 22; 24 ↔ 23; 25 ↔ 24; 26 ↔ 25; 27 ↔ 18; text 29.a, rúbrica 30 ↔ 29 (27); 29.b ↔ 28; text 30, rúbrica 29.a ↔ 27 (29); 32 ↔ (16?); 21, 23 i 31 ↔ sense equivalència.²⁹⁸

Respecte a la relació interna entre els dos membres del binomi, al meu parer *Dancus Rex* té una entitat pròpia completament autònoma, mentre el *Guillelmus falconarius* només s'entén com a complement del primer i, per tant, el tractat del falconer esdevé dependent del del rei, tot respectant la jerarquia social medieval.

---

²⁹⁸ Compareu amb les establertes per TILANDER (1963, pp. 6-7) per als testimonis llatins estudiats per ell. Per a més informació sobre les divergències en l'establiment dels capítols entre l'arromançament català i els testimonis llatins estudiats per TILANDER (1963), vegeu la secció "Capítols". Sobre l'extensió del segon tractat, vegeu el final de la secció "Filiació de la traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus*" del present estudi.

FRADEJAS (1998, p. 18) va més lluny i creu que existeix una total independència entre aquestes dues obres. CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) afirma que “sempre solen anar junts i que, de fet, són complementaris”.

HASKINS (1922b, p. 21 i 1924, p. 349) considerà el pròleg del *Guillelmus falconarius* com darrer capítol del *Dancus rex* a partir del ms. Vat. Lat. 5366, i a HASKINS (1922b, p. 22, n. 20) identificà el Monte Palladino amb el golf de Policastre, la qual ve a confirmar les referències al rei de Sicília i al falconer napolità Malgerio. Segons SMETS (2007a, p. 212, n. 17), recolzant-se en ABEELE (1994, p. 24), la introducció del Guillem falconer l'identifica com a un falconer de la cort del fill del rei Roger II de Sicília, és a dir, de Guillem I. Al meu parer, és probable que Guillem fos un dels falconers més prestigiosos de la cort siculonormanda del rei Roger II de Sicília, en concret, del fill d'aquest, Guillem I, potser encara infant; per suggerència del seu senyor o per iniciativa pròpia a fi de donar-se a conèixer, el cert és que aconseguí associar el seu nom al del símbol de la saviesa al món oriental en caminar plegats dins del binomi *Dancus-Guillelmus*, i aconseguí una autoritat en l'art de la falconeria que influí en l'atribució del *Tractatus de austuribus* a un Guillem (“experta Guilelmi” i “Guilelmi expertissimi in avibus rapacibus” AG, p. 1484, l. 20 i 21-22), potser ell mateix, per part d'Albert Magne al seu *De falconibus*. Si anem un pas més enllà, és possible que el mateix Guillem fixés la tradició oral dels falconers orientals acudits a aquella cort i/o traduís un text oriental relatiu a l'art i el complementés amb el tractat propi, de manera que ell establís el binomi a la tradició llatina des del mateix moment de la redacció. De fet, aquesta seria una cronologia lògica, amb un *Guillelmus* qui fixà un text de transmissió oral (*Dancus*) o ja circulant i el comentés, complementés i/o actualitzés amb la seva pròpia experiència i/o amb pràctiques locals. Cal tenir present que l'autoritat de Guillem en la matèria es basa sobretot en aquesta associació binomial, que el pròleg del tractadet comença afirmant que no fou mentider –aquesta serà una de les acusacions de Frederic II envers els tractats anteriors al *De arte venandi cum avibus* i per al seu rebuig d'aquests–, sinó vertader en l'art, i que tota la primera frase –i el pròleg sencer, la mena de pròleg de la secció etnològica, etològica i de maneig final que és Gui.30 i la darrera frase del darrer capítol, Z² 35– té per única intenció aportar-li autoritat. En aquest sentit, la cerca d'autoritat podria haver comportat la redacció d'aquests paràgrafs, per als quals dubto de l'afirmació de TILANDER (1963, pp. 8-10) segons la qual “On ne peut pas présumer que *Guillelmus* ait vanté sa propre œuvre en disant... car on ne peut pas présumer non plus que *Guillelmus* ait dit de lui-même...”, i de la univocitat de les implicacions derivades de la utilització de la tercera persona i del temps verbal en passat en la seva redacció.

Mancat de més dades al respecte per a ambdós tractats, aquesta opinió personal es mou en el terreny de la hipòtesi i, lluny de mi la intenció de polemitzar, aporto les meves dades inèdites en relació al tractat de falconeria conservat més difós de tota la tradició falconera mundial.

Pel que fa al comentari dels capítols, en aquest cas no n'oferiré l'estudi individualitzat degut a l'extensió del present estudi introductor i si s'hi conserva la secció dedicada al desenvolupament de la meua hipòtesi d'identificació de certs antropònims i topònims del *Dancus rex*, de divulgació diferida al període postdoctoral, a la font llatina coneguda, essent els tractats llatins objecte d'estudi d'altres investigadors, i a l'elevat nombre de tractats a editar i estudiar en aquesta tesi doctoral; per tant, em limitaré a remetre a la informació continguda al glossari. Aquell estudi podria incloure's de cara a la publicació,²⁹⁹ i com a prova de la riquesa de la informació

---

²⁹⁹ En cas que el tribunal tingui un interès especial en qualsevol d'ells, el comentaré durant la defensa de la tesi.

que recull en cas d'un aprofitament més detallat em limitaré a comentar *Dancus* 17: en ell indica que cada falcó necessita un maneig falconer específic que el falconer experimentat ha de cercar i establir d'acord amb les característiques de l'individu, de manera que certs ocells cacen millor estant "grassos" (tot i que llavors el maneig és més subtil i el risc de pèrdua major), a diferència de l'opinió de la majoria de falconers moderns que apliquen un temple fort als seus falcons de forma indiscriminada; a continuació deixa a criteri del mestre falconer la introducció a les preses, però li recorda la norma de començar per preses grans a fi d'evitar que l'ocell s'habitui a preses menors i rebutgi després l'esforç addicional necessari per a caçar grans presons, fins al punt de semblar que *Dancus* considera, de forma implícita, que si el falcó no captura grans presons és degut al maneig falconer rebut; la resta del capítol ens ofereix un exemple excel·lent de l'aplicació de la doctrina mèdica hipocraticogalènica en la terapèutica (i la medicina preventiva) dels falcons segons el seu llinatge, tot relacionant el color del plomatge (tret més propi de la tradició oriental que de la llatina) amb la complexió corporal i, a partir d'aquesta i per la teoria dels contraris, segons la gradació dels simples mèdics (i compostos) i de les carns d'acord amb el seu origen, la qual també pot desenvolupar-se a partir dels tractats específics.

CRITERIS

He col·lacionat l'arromançament català amb les versions llatines editades per TILANDER (1963) –sense pretendre l'exhaustivitat– amb la intenció de minimitzar el risc en el què incorre GARCIA (1999, p.e. p. 26) en comparar la traducció catalana amb la llatina principal i les generalitzacions de la filiació apuntada per FRADEJAS (1993). GARCIA (1999) no diferencia els llatinismes, diferenciació indicadora d'una traducció reculada –la comparació de les receptes coincidents amb F, més tardana, permet copsar aquesta diferència– i atorga una preferència al meu parer innecessària a la versió castellana en el seu aparell crític.

Les notes resultants de la present edició s'ofereixen a l'estudi introductori (“Filiació ...”) o a peu de pàgina del text quan afecten al seu establiment, evitant així la reiteració; en aquestes darreres, quan faig constar les correspondències amb altres tractats i traduccions en vernacla, s'han incorporat també les assenyalades per FRADEJAS (1985b). A les abreviatures de les cites del tractat editat per Ceruti, s'ha especificat si foren extretes del *Dancus* (DRit.Ceruti) o del *Guillelmus* (Guiit.Ceruti), malgrat que en aquell text els capítols foren fusionats d'acord amb la temàtica. També s'hi han incorporat en nota les informacions addicionals que considero interessants per a la identificació del procés patològic o per qualsevol altra raó aportades per la versió del *Dancus rex* inclosa al *De falconibus* d'Albert Magne i referències a la utilització del *Dancus Rex* a la veu *accipiter* de la *Historia naturalis* de Juan Gil de Zamora,³⁰⁰ amb la correspondència a la versió castellana del *Dancus* (DRcast.) a continuació entre parèntesis per a demostrar que en certs casos s'adiuen més entre ells que amb la traducció catalana. Amb l'objectiu d'alleugerir l'anotació del text editat, certes notes s'han traslladat a la secció “Notes complementàries”.

GARCIA (1999) estableix al segon punt dels seus criteris d'edició que en els casos que poden presentar algun dubte, ha prescindit de l'accent ortogràfic; jo he seguit en tot cas els criteris actuals, en considerar els accents necessaris per a la correcta comprensió del text, com ara els diacrítics (p.e. ‘él’ per ‘ell’ a fi d'evitar la confusió amb l'article, pròleg), alhora que discrepo en alguns dels accents emprats per ella. A diferència de l'edició de la filòloga valenciana, jo edito el text sense supeditar-lo a les necessitats del programa informàtic aplicat per ella per a obtenir-ne les concordances i que marca la seva divisió de línies [GARCIA (1999, p. 27)], motiu de confusió en FRADEJAS (2003, p. 14, Jb7) en creure que manté la longitud de les línies del manuscrit malgrat les diverses raons apuntades per Garcia per a no fer-ho.

---

³⁰⁰ Per a les fonts de la veu *accipiter* (*De accipiter*) de l'enciclopèdia de Juan Gil de Zamora, vegeu l'estudi introductori de N.

FILIACIÓ DE LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL BINOMI *DANCUS-GUILLELMUS*

Segons la filiació dels manuscrits llatins del *Dancus rex*, del *Guillelmus falconarius* i del *Gerardus falconarius* bastida per TILANDER (1963, p. 25 i ss.), poden establir-se dos grans grups per al primer d'aquests tractats altmedievals, Lat.(BEFMOUZ) i Lat.(CNPTVXY); d'ells, Lat.(EOUZ) i tot el segon grup contenen també el *Guillelmus*, i Lat.(BEFMUZ) el *Gerardus*.

Des de la realització d'aquell laboriós estudi, clau en tot acostament a les versions llatines, i l'actualitat, s'ha descobert el *Dancus rex* a dos manuscrits més gràcies al treball del Dr. Van den Abeele amb els tractats llatins: R (Bibliothèque Royale, Brussel·les, ms. 8486-91, ff. 25r^a-v^a), que conté un pròleg escurçat i els capítols 16-18; i J (Biblioteca Comunale de Udine, ms. Joppi 98, ff. 65-72, gairebé complet, mancat només dels capítols 21 i 32, apropant-lo al grup BEFMOUZ, de pròleg allunyat dels editats. Per al *Guillelmus falconarius*, el manuscrit d'Udine (J) conserva el pròleg i els tres primers capítols.³⁰¹ En no existir una edició d'aquest darrer testimoni llatí i ser menys extens que la versió catalana, només puc apuntar la hipòtesi, amb totes les reserves al respecte derivades de la manca de consulta del text, de la familiaritat del ms. Lat.(J) amb el ms. Lat.(O) per recollir també el *Guillelmus* però no el *Gerardus* i considerar que el meu estudi es veurà poc afectat per la seva absència.

Sabem que el manuscrit Zabálburu ofereix el binomi *Dancus-Guillelmus* però no el *Gerardus*, així que, per eliminació, si ens fixem només en el binomi, resten els manuscrits Lat.(EOUZ) del primer grup i el conjunt del segon grup, i si afegim el requisit de no recollir el *Gerardus* –cal assumir llavors que s'hauria traduït també si hagués format part del manuscrit font de la traducció catalana– només roman Lat.(O) del primer grup i tots els del segon grup, Lat.(CNPTVXY). En no produir-se a la traducció catalana la llacuna del paràgraf 21(1-3) deguda a un salt d'igual a igual a *sanabitur* –del darrer mot del capítol 20 fins al mateix mot del paràgraf 21(1-3), confirmat pel fet que 21(4) no ha estat omès, mentre Z¹, f. 4r^b “*De ferio interiora. Quant se fer lo teu falchó ab altra ocel e·s corromp dintre, axí·l metja: prin momia e da·li'n a menjar, e carns piczons calent, e feu axí per .IX. dies e axí serà sans*”– i contenir també el capítol 32, mancances principals del grup Lat.(BEFMOUZ) segons TILANDER (1963, pp. 25-27) i que el diferenciï *grosso modo* de l'altre grup, es confirma la hipòtesi anterior i podem descartar també Lat.(O); per tant, la traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus* hauria de provenir del grup Lat.(CNPTVXY). Per contra, la resta de les traduccions vernacles i els capítols d'aquest origen inclosos al *De animalibus* d'Albert Magne³⁰² corresponen al grup Lat.(BEFMOUZ). Si cerquem acotar més les filiacions per la via ràpida, la manca de la rúbrica del pròleg ens restringeix la filiació a Lat.(NPV); tot seguit, la segona frase del pròleg ens permetria, segons FRADEJAS (1993), centrar-nos ja en Lat.(NP), degut a la pervivència de l'ordre de paraules de la traducció “aquels falcons aver sans o estors o esparvers” a “falcons suos vel asturiones vel sperverios” d'ambdós manuscrits llatins.³⁰³

Mitjançant aquest mètode ràpid i obviant una possible verificació a partir de les particularitats del grup Lat.(NP) resumides per TILANDER (1963, p. 40), podríem coincidir amb la conclusió provisional de FRADEJAS (1993, pp. 123-25) sobre la singularitat de la traducció catalana, única propera al grup Lat.(CNPTVXY) i, en

³⁰¹ ABEELE (1990a), pp. 280-81, p. 283.

³⁰² El manuscrit llatí utilitzat pel dominic és proper a Lat.(U), com establí TILANDER (1963), p. 23.

³⁰³ Hauríem de passar per alt, però, la primera paraula de l'epígraf del pròleg, *Dancus* per “Sanctis” Lat.(NP), que contradiu ja aquesta hipòtesi.

especial, als testimonis Lat.(NP). Tanmateix, si anem més enllà de la segona frase del pròleg d'aquest grup de manuscrits i comparem la traducció catalana amb ambdós grups a partir de les característiques ofertes per TILANDER (1963, pp. 25-46) i amb altres extrems de la present edició, la filiació es complica i em veig obligat a discrepar de la segona de les afirmacions del Dr. Fradejas; així, per exemple, destacant en negreta l'equivalència o la correspondència més propera:

Z¹

- *Dancus* Pròleg(1) per “Dancus” **Lat.(CMUVXY)**, “Sanctis” Lat.(NP), “Daricus” Lat.(T), “Dauchus” Lat.(B), “Danchus” Lat.(E), “Daucus” Lat.(Z), potser “Dancum” Lat.(F), manca pròleg Lat.(O), mutilat.

- *Galathià* Pròleg(5) per “Gallacianus” Lat.(CTVX), “Galautiusis” Lat.(N), “Galaucianus” Lat.(P), “Gallicianus” Lat.(Y), “Galicianus” Lat.(B), “Galacianus” Lat.(Z), “Galatianus” **Lat.(E)**, “Galtianus” Lat.(M), descontextualitzats “Gallicianus” Lat.(F), “Galicii” Lat.(U); manca pròleg Lat.(O).

- *anaren-se'n* Pròleg(17) per “rex Gallatianus ivit” Lat.(CFOUX), “iverunt” **Lat.(B)**, “ivit” Lat.(MNPTVYZ), manca Lat.(E), manca pròleg Lat.(O).

- *E con vench al matí, anaren amdozes a cassa* Pròleg(19) per “Et quando venit (venerat Z) in mane” Lat.(BCNPTVXZ), “Et in mane” Lat.(Y), “Et reversi sunt domum” Lat.(E), “Mane vero Dancus” Lat.(M), manca Lat.(FU), manca pròleg Lat.(O). Fusió de dues de les tradicions dels testimonis llatins, amb possible confusió de “cassa” per ‘caça’ en lloc de ‘casa’ deguda a la temàtica; en mancar el precedent directe, no em puc pronunciar al respecte.

- *alcun* Pròleg(22) per “aliquem” **Lat.(CX)**, “aliquos” Lat.(Z), manca Lat.(BFMNPTUVY), alterat Lat.(E), manca pròleg Lat.(O); i *de la art dels falcons* per “artem falconum” **Lat.(E)**, manca Lat.(CFNPTUVXYBZM), manca pròleg Lat.(O).

- *que après en .I. any après totes quantes cosas* Pròleg(28) per “quod uno anno omnia didicit (didiscit N)” Lat.(NPTVY), “quod in uno anno didicit” Lat.(CX), “quod in uno anno omnia scivit” Lat.(B), “quia ipse didicit uno anno et sciebat universa omnia” Lat.(Z), “quod in uno anno (ano M) didicit omnia” **Lat.(EM)**, manca Lat.(FU), manca pròleg Lat.(O).

- *De lombrígols* Taula(13) per “Et postea de lumbricis” Lat.(CNPXY), “De lumbricis” **Lat.(BETV)**, manca taula Lat.(FMOUZ).

- *ensemps* 1(3) per “insimul” **Lat.(BEMZ)**, “simul” **Lat.(FUV)**, manca Lat.(CNPTXY), manca capítol Lat.(O).

- *calenta* 1(4) per “calida” **Lat.(CNPTVXY)**, manca Lat.(BEFMOUZ), a Lat.(O) manca epígraf.

- *axí que ischa de l'altre part* 2(3) per “sicut ut (ita ut BE, ut NP, donec U) exet ex (ab B) alia (altera E) parte (parte avis U)” **Lat.(BEMNPUZ)**, “ab uno latere in aliud” Lat.(F), manca a Lat.(CTVXY), manca el capítol a Lat.(O); i *puxes* per “postea” **Lat.(BEFMUZ)**, manca Lat.(CNPTVXY), manca capítol Lat.(O).

- *estafisàgria e pebra equalment* 3(3) per “stafisagriam et piper (piper manca V) equaliter” **Lat.(CTVXY)**, “tria grana staphisagrie et piperis” Lat.(NP), “staphisagrie (stafisagriam M, stafrisagria E, starsis agriani O) tria grana et tria (tria grana OUZ) piperis” Lat.(EMOUZ), “stafisagria tria grana et piperis tantumdem” Lat.(B), “stafisagrie grana tria et piperis tria grana” Lat.(F); “tria grana stafisagriae cum totidem granis piperis” AG, p. 1475, l. 5; “tria grana fabarracii et tria grana piperis” Gil, (*De*

accipiter 8.31), p. 214, l. 14, f. 17r (“tres granos de habarraz et tres granos de pimienta” Drcast.).

- *vena orgonal* 4(3) per “vena originali” Lat.(CTVXY), “vena organali” **Lat.(BFMNPUIZ)**, “vena oris” Lat.(E), manca el cap. Lat.(O); “vena auriculari” AG, p. 1475, l. 11; “venam / que dicitur organalis” Gil, (*De accipiter* 8.26), p. 212, l. 9 (f. 16v-17r) (“en las venas organales” Drcast.).

- *és inflada e bufa* 5(2) per “exsuflat et inflatur” Lat.(MOY), “exsuflat sic inflatus” Lat.(CTVX), “inflatur et suflat” **Lat.(BEFUZ)**, “falconis inflatur” Lat.(E), “sic inflatus” Lat.(NP).

- *si u vols conèxer, quant no pot maltir luny e debatre no-s pot, sapiats que aquel mal ha* 6(2-3) per “scias (agnoscas NPTV) quod non possunt smaltire longe, et quando se non poterunt alis verberare, eundem morbum paciuntur” Lat.(CNPTVXY), “si vis agnoscere quando non smaltire longe debetere se non poterit, scias quod illud malum habet” **Lat.(Z)**, “agnoscere debes (ita potest agn. O) quando non potest smaltire longe et debetere se non potest (non potest se veliere et vides de longe se non possit se levare O) scias quod illum malum habet” Lat.(BO), “Quando vides quod falco non potest smaltire et vides de longe quod non potest se desbatere, scias quod habet illud malum” Lat.(E), “tunc non potest smaltire et longe debatre se non poterit” Lat.(U), “smaltire non potest nec exalare” Lat.(F), “sic cognosce. Quando smaltire non potest nec exbatere” Lat.(M); “quando non potest saltare et de alis extensis se a manu longe eicere et redire sicut aves facere consueverunt. Et haec gutta a quibusdam mortalis vocatur” AG, p. 1475, l. 21-23 (enllaça amb la denominació al *Guillelmus*).

- *.I. palm* 7(5) per “tantumdem” Lat.(CTVXY), “tantum” Lat.(NP), “unum” Lat.(BE), “unam palmam” **Lat.(FMUIZ)**, manca capítol Lat.(O).

- *frig-ho* 7(6) per “minuta illud” Lat.(CNPTVXY), “frige” Lat.(M), “frige illum” **Lat.(B)**, “frige eum” **Lat.(EFUZ)**, manca capítol Lat.(O).

- *sàpies ... metga* 8(3) per “tunc” Lat.(UV), “scias quod ibi patitur” Lat.(F), “scias quod habet illud malum [illud (ille O) malum habet MZ]” Lat.(MOZ), “scias quod habet illud malum sic medica eum” **Lat.(E)**, “sic medica” Lat.(NP), manca Lat.(B), manca cap. Lat.(CTXY); *entre-l peu e la cama, de la vena* per “de vena qui est inter pedem et (et etiam NP) gambam” Lat.(UNPV), “inter pedem et gambam (granfam et EO) de vena” **Lat.(BFEMOZ)**, manca cap. Lat.(CTXY), “de vena quae est inter crus et coxam” AG, p. 1475, l. 39-40; i *sàpies que sans serà* per “(et EO) sic (scias quia MZ) sanus erit (erit sanus O)” **Lat.(EMOUZV)**, “s<c>ias quia sanus erit” **Lat.(B)**, “et sanatur” Lat.(F), “et sanabitur” Lat.(NP), manca cap. Lat.(CTXY).

- *e .I. bascí* 9(3) per “et bacile unum” **Lat.(MNOPTVY)**, “et cimile unum” Lat.(Z), “et pone in uno bacille” Lat.(E), “et bacile seu pelvim” Lat.(U), manca Lat.(BFZCX).

- *depuys* 9(6) per “postea” **Lat.(BE)**, “et postea” Lat.(MOZ), “post hec” Lat.(U), “deinde” Lat.(F) –que abreuja–, “et” Lat.(CNPTVXY); i *e axí ociu aquels* per “et sic occides eos” **Lat.(FMCTVY)**, “et sic morietur” Lat.(B), “et sic morientur” Lat.(EO), “quia occientur” Lat.(U), “et sic occides omnes pediculos” Lat.(Z), manca Lat.(NPX).

- *E si aquestes cosas no volràs fer* 9(7) per “Et si ista nolueris facere” **Lat.(CTVY)**, “vel” Lat.(NP), “vel sic” Lat.(U), manca Lat.(X), manca paràgraf a Lat.(BEFMOZX); i *fusano* per “fuxano” Lat.(CNPX), “fusano” **Lat.(TVY)**, “sisamo” Lat.(U), manca paràgraf Lat.(BEFMOZ), “sysami” AG, p. 1476, l. 6.

- *del falchó* 10(2) per “falchonis” **Lat.(BOUZCTVXY)**, “falconis” **Lat.(F)**, “falco” **Lat.(EM)**, manca Lat.(NP); i *lavora ... febra* per “febrem habet” Lat. (CX), “febres habet” Lat.(NPTVY), “tunc febrit” Lat.(F), “habet febres” Lat.(M), “habet

febrem” Lat.(OZ), “scias quod habet febrem” **Lat.(E)**, “tunc habet febrem” Lat.(B), “febrem patitur que ardet pulmonem” Lat.(U).

- 10(6-7), presents a la traducció catalana i a **Lat.(FMNPUZ)**, manquen a Lat.(BCEOTVXY).

- *peponem* 11(5) per “pupionem” Lat.(CX), “pipionem” Lat.(BNOPTVYZ), “pavonem” Lat.(FM), “piponem” **Lat.(E)**, “pipionem seu columbam juvenem” Lat.(U); “pipio sive purgatorium” AG, p. 1476, l. 21.

- *De pedra en fundament* 12(1) per “De (Pro Y) lapide” Lat.(CXY), “Quando non potest smaltire” Lat.(B), “De petra que accidit in fundamento” Lat.(T), “De calculis renum” Lat.(U), “De lapidem acidit in fundamento XII” Lat.(V), “De petra in fundamento” **Lat.(EOZ)**, manca Lat.(FMNP).

- *al fundament* 12(2) per “in fundamento” **Lat.(BEOUZ)**, “in magone” Lat.(M), manca Lat.(F) –per abreuïament–, manca Lat.(CNPTVXY).

- *en la ala* 14(2) per “malam” Lat.(NPV), “in ala” **Lat.(EYZ)**, “in alla” Lat.(BMO), “in alam” Lat.(TU), “malam in pennis” Lat.(F), “malum” Lat.(CX).

- *cutam* 14(3) per “cutam” **Lat.(TV)**, “rutam” Lat.(EFNPU), “cucam” Lat.(CXY), “ceratam” Lat.(O), “miram” Lat.(M), “et rutam” Lat.(Z).

- *bascí* 14(4) per “bacile” **Lat.(EFMZCTVXY)**, “quodam vase” Lat.(B), “bacile seu pelvi” Lat.(U) (seguida per “bacili sive pelvi” AG, p. 1476, l. 31-32), “bacilli” Lat.(O), manca Lat.(NP); i *e la serena* per “ad serenum” **Lat.(CNPTVXY)**, manca a Lat.(BEFMUZ), “tantum donec videas” Lat.(O).

- *quant veus bona pena venir* 14(5) per “donec purificatur (purificetur NP) pluma” Lat.(CNPTVXY), “quando videtur venire pennam bonam” **Lat.(B)**, “donec videas reumam venire” Lat.(E), “quousque pennam videas venire” Lat.(F), “quantum vides pennam venire” Lat.(M), “donec videas bonam venire” Lat.(O), “quosque videas venire bonam pennam” Lat.(U), “quamdiu videris bonam pennam venire” Lat.(Z); “donec bonam et emundatam senseris provenire” AG, p. 1476, l. 33-34.

- *ha enfundisió* 15(2) per “patitur infundesonem (infundesonam U, infundisionem Y, infundesionem Z)” Lat.(UZCNPTVXY), “habet illud malum” Lat.(E), “habet infundissionem (infundisionem O)” **Lat.(OM)**, “infusus est” Lat.(F), manca Lat.(B).

- *De ardiment dels falchons* 16(1) per manca Lat.(BCMNPX), manca cap. Lat.(F), “De ardimento” Lat.(EO), “De ardimento falconum” **Lat.(T)**, “Ut audax fiat” Lat.(U), “XVI” Lat.(V), “Ut falcones effiantur arditi” Lat.(Y), “De gentilitate” Lat.(Z).

- *aquels* 16(2) per “eum” **Lat.(EOUZ)**, “eos” Lat.(M), “falchonem” Lat.(CNPTVXY), manca Lat.(B), manca capítol Lat.(F).

- *mit-lo en aygua e bany-se* 16(4) per “mitte eum (eam CTVX) in aqua (aquam V) ut se balneet (balnaet T)” **Lat.(CNPTVXY)**, “mitte ante eum (eos MO) aquam ut (in qua MOU) balneatur (balneent O, balnietur U)” Lat.(BMOU), “pone aquam ante eum in qua balneetur” Lat.(Z), manca Lat.(E) –abreuïat–, manca capítol Lat.(F); “et pone ante eum aquam ut balneetur si velit” AG, p. 1471, l. 31.

- *sia axut* 16(5) per “se perungat” Lat.(BEMUCXY), “se purgat” Lat.(TV), “se purget” Lat.(NPZ), “desiccet” **Lat (O)**, manca epígraf Lat.(F).

- *ora de vespres* 16(6) per “vesperam” Lat.(CX), “oras vesperi” **Lat.(B)**, “horam vespertinam” Lat.(EZ), “horam vesperis” Lat.(M), “vesperos” Lat.(NP), “vesperi” Lat.(O), “vesperas” Lat.(UVY), manca a Lat.(T), on manca “et postea... vesperam”, manca capítol Lat.(F); “vesperum” AG, p. 1471, l. 32.

- *tochar lo matí* 16(9) “campanam diei” Lat.(CX), “matutinum” Lat.(B), “campanam ad matutinum” **Lat.(MNPTUVZ)**, “campanam a matutino” **Lat.(Y)**, “ora matutina venerit” Lat.(O), manca Lat.(E), manca epígraf Lat.(E).

- *agrons* 17(11) per “agirones” **Lat.(CNPTVXY)**, “agrionum” **Lat.(U)**, manca paràgraf Lat.(EFZBMO), manca cap. Lat.(F).
- *en loch escur* 16(14) per “in obscuro” Lat.(BEMOUCNPTVXY), “in obscuro loco” **Lat.(Z)**, manca cap. Lat.(F); “obscurum” AG, p. 1472, l.25.
- *da-li dieta* 16(15) per “dieta (dicra T) eum (eam TV, eum sic P)” Lat.(OCNPTVXY), “da ei dietam” **Lat.(BMZ)**, manca Lat.(U), alterat Lat.(E), manca cap. Lat.(F).
- *loch escur* 16(24) per “obscurum” Lat.(EMOUZCTVXY), “obscurum” Lat.(NP), “loco obscuro” **Lat.(B)**, manca cap. Lat.(F).
- *turmenta-los* 16(28) per “fatiga eos” Lat.(CNPTVXY), “tormenta eos (eum EM, illum O)” **Lat.(BEMOUZ)**, manca capítol Lat.(F).
- *E tu* 17(3) per “(Et Y) De hiis” Lat.(CNPTVXY), “Et tu” **Lat.(BMUZ)**, manca frase Lat.(EO), manca cap. Lat.(F).
- *per ton sen* 17(5) per “ingenio tuo” Lat.(FMCNPTVXY), “per tuum sensum” **Lat.(BOUZ)**, manca paràgraf Lat.(E).
- *garofali, sermontanum, tymum, cardamonium* 17(9) per “gariofoli (gariofori Y, gariofili U), sirmontanum (syrmontanum Y, siler montanum et piper NP, silermontanus U), tymi (timi NP, ciminum U), cardamomum (cardamorvum V, cardamonum Y)” **Lat.(NPTUVY)**, manca Lat.(MOCX), manca paràgraf Lat.(BEFZ); i *fresoners* per “fresones” Lat.(CX), “fresones” **Lat.(VY)**, “grisones” Lat.(NP), “falconses” Lat.(T), manca Lat.(U), manca frase Lat.(MO), manca paràgraf Lat.(BEFZ); i *pectirussulli* per “piccarusuli” Lat.(CTVY), “pictarusuli” **Lat.(NP)**, “pie carusuli” Lat.(X), manca Lat.(U), manca frase Lat.(MO), manca paràgraf Lat.(BEFZ).
- *turmenta-los* 17(28) per “fatiga eos” Lat.(CNPTVXY), “tormenta eos (eum EM, illum O)” **Lat.(BEMOUZ)**, manca capítol Lat.(F).
- *De gentilitat de falchons* 18(1) per “De gentilitate” Lat.(BOZ), “De gentilitate falconum” **Lat.(E)**, “Incipit aliud opus de cognitione falconum” Lat.(F), “De nobilitate falconum Capitulo XVIII” Lat.(V), “De cognitione R[ubrica]” Lat.(T), “De cognitione bonitatis et nobilitatis falconum” Lat.(Y), manca Lat.(MUCNPX).
- *Sàpies que si ha aquestes coses que dites són, és gentil* 18(4) per “(Et Y, Tunc Z) Scias quia (quod MNPY) nobiles sunt (gentilis est EMOUZ)” **Lat.(CEMNOPYTUVXZ)**, manca Lat.(BF).
- *De pagesívols falchons* 18.b(rúbrica) per “De rusticis falconibus” **Lat.(B)**, “De falconibus rusticis” Lat.(E), “De rusticis” Lat.(O), “De falcone rus[tico]” Lat.(T), “De falcone rustico bono” Lat.(Y), manca rúbrica i paràgraf especial a Lat.(FMUZCNPVX), on inclòs a cap.18.
- *gentils* 18(6) per “gentili” Lat.(FMUZ), “gentile” Lat.(E), “gentilibus” **Lat.(BO)**, “nobili” Lat.(CNPX), “nobile” Lat.(VY), “nobile” Lat.(T).
- *que no* 18(9) per “ne” **Lat.(BFMNOPTUVYZ)**, “ut” Lat.(CX), manca frase Lat.(E); i *mas posa'l sobre pedra viva* per “et ne mittas super petram” Lat.(CNPTVXY), “sed (manca M) super (supra O) petram unam (vivam BO) mitte (ponas M) eum (ipsum B)” **Lat.(BMOU)**, “sed pone eum supra petram vivam” **Lat.(Z)**, “marcidum vel petram vivam” Lat.(F), manca frase Lat.(E).
- *lo dia tro al .III. dia* 19(4) per “in die usque ad tertium diem” **Lat.(BUMZNPTV)**, per “de die in diem”, i manca Lat.(E), abreuja Lat.(FO), segons TILANDER (1963), p. 46; “in die usque ad (in TV) tertium diem” **Lat.(BUMZNPTV)**, “de (in C) die in diem” Lat.(FOCY), “in diem” Lat.(X), manca Lat.(E); “usque ad diem tertium” AG, p. 1477, l. 11.
- *ha* 20(2) per “habet” **Lat.(BEMOU)**, “habent” Lat.(Z), “patitur” Lat.(CNPTVX), “patiuntur” Lat.(Y), manca capítol Lat.(F).

- *Aquests ... falchons* 21(4) troba el seu equivalent llatí a la fi del cap. 20 a Lat.(BCMNPTUVXYZ) i manca a Lat.(EFO); per tant, excepte error de TILANDER (1963), tots els manuscrits llatins que recullen la frase la ubiquen de manera incorrecta, mentre que Z¹, per contra, la situa al lloc adient segons l'edició llatina.
- *veus ... posa* 23(5) per “vides ... misce” Lat.(BEMOUZ), “videris (videres T) ... pone” **Lat.(CNPTVXY)**, manca capítol Lat.(F).
- *encens* 23(8) per “thus” Lat.(CNPTVXY), “incensum” **Lat.(BEMOUZ)**, manca cap. Lat.(F).
- *dels falchons* 24(rúbrica) per “falconum” **Lat.(T)**, “fallconum XXIII°” Lat.(V), manca Lat.(BOZEY), manca rúbrica Lat.(CFMNPUX).
- *més* 24(3) per “multum” Lat.(CNPTVXY), “plus” **Lat.(BEOUZ)**, “pullos” Lat.(FM).
- *axí* 24(5) per “propter hoc” Lat.(BEMOUZ), “per hoc” **Lat.(F)**, manca Lat.(CNPTVXY).
- *e axí mundar s'à* 24(6) per “Et si se muttabit” **Lat.(CTVXY)**, “Et si non volt mutari” Lat.(NP), corromput Lat.(F), manca Lat.(BEMOUZ).
- *si axí no ho fas, mal maestre és* 25(7) per “si non (*manca* N) feceris ita (*manca* Y), malus magister es (eris NPY), et” Lat.(NPTVY), “si ita non facis (si non facit ita M, non facis ita O, si non facies ita Z, si non facis U, si hoc non facis E), tu es malus magister (*la resta manca* B, male facis et scias quod E, malus est et M, malus magister es OU, malus magister es et Z)” Lat.(BEMOUZ), manca a Lat.(CX), manca cap. Lat.(F); i *prenen mal vici* per “viciium adiscunt” Lat.(FTVY), “adiscunt illud viciium” Lat.(NP), “inveniuntur viciosi” Lat.(E), “capiunt malum (*manca* O) viciium” **Lat.(MOUZ)**, manca Lat.(B), manca frase Lat.(CX).
- *profita* 26(3) per “prodest” **Lat.(BEFMOUZ)**, “confert” Lat.(CNPTVXY).
- *E totes les* 26(5) per “Et iste” Lat.(CNPTVXY); “Et omnes” **Lat.(BEMOUZ)**, “Hec omnia” Lat.(F); *coedures* per “cocture” Lat.(BEOUZ), “cocturas” **Lat.(M)**, “cauteria” Lat.(F), “cautericationes” Lat.(C), “cauterizationes” Lat.(NPTVXY); i *són bons a fer* per “faciende (fiende NP) sunt” Lat.(CNPTVXY), “sunt bone ad faciendum (faciem B, faciendum eum macrum E)” **Lat.(BEOUZ)**, “fac” Lat.(M). “faciebat” Lat.(F); “Utiliores autem sunt” AG, p. 1478, l. 4.
- *marceam córrer* 27(2) per “putredinem fluere” Lat.(CNPTVXY), “marceam currentem” **Lat.(BO)**, “marceam” Lat.(E), “marciam currentem” Lat.(M), “currit sanies” Lat.(F), “saniem fluentem” Lat.(Z), “marciam et sanguinem currentem” Lat.(U); “aqua pallida et fetens fluxerit” Gil, (*De accipiter* 8.27), p. 212, l. 24 (f. 17r) (“corre agua amariella de las narizes et ffiede” Drcast.) i “aqua pallida defluit” Gil, (*De accipiter* 8.31), p. 214, l. 18 (f. 17v); i *e put* per “et fetet” Lat.(MNPVYZ), manca a Lat.(E), “et putet” **Lat.(B)**, “et putrescit” Lat.(O), “et ferit” Lat.(F), “fere” Lat.(T), “et non fetet” Lat.(CX), “et putet vel fetet” Lat.(U).
- *cedent* [ms. cedem] *als uyls e tayla aqueles* 27(4) per “cadit” Lat.(CNPTVXY) i “vadit ad oculos et incide eam” **Lat.(EFMOUZ)**.
- *al foch* 27(5) per “ad ignem” **Lat.(CNPTVXYZ)**, manca Lat.(BEFMOU).
- *granota* 29(5) per “perana” Lat.(CNPTVXY), “rana[m]” **Lat.(FM)**, “ranam” **Lat.(EOU)**, “ranas” Lat.(B).
- *lo teu* 29(b/6) per “tuum” **Lat.(EUZ)**, manca Lat.(BMOCNPTVXY), manca paràgraf Lat.(F).
- *fe aquel gran* 29(7) per “fac eam (ipsam B) magnam” **Lat.(BEMOU)**, “dilata eum” Lat.(Z), “amplifica eam” Lat.(CNPTVXY), manca frase Lat.(F); i *e prin mantega e fe-la calenta* per “et (*manca* NP) calefac butirum” Lat.(CNPTVXY), “et tolle butirum et fac calidum (et calefac Z)” **Lat.(MOUZ)**, manca Lat.(E), manca paràgraf Lat.(BF).

- *e axí serà sans* 29(8) per “et sanabitur” Lat.(NP), “et (postea O) erit sanus” Lat.(BMO), “et sanus erit” Lat.(Z), “et sic erit sanus” **Lat.(EU)**, “et sanabitur” Lat.(TV), manca Lat.(ZCXY), manca paràgraf Lat.(F).
- *gran* 30(3) per “magnum” **Lat.(ENOPU)**, manca Lat.(BMZCTVXY), manca cap. Lat.(F).
- *Quant és banyat e* 30(4) per “Quando est balneatus et (si E)” **Lat.(BEMUZ)**, “Et si” Lat.(CNPTVXY), manca frase Lat.(O), manca capítol Lat.(F).
- *de gran ardiment* 31(3) per “de magno ardimento” **Lat.(O)**, “magni ardimenti” Lat.(BEMNPU), “magni audacie” Lat.(F), “magni, arditi” Lat.(CTVXY), “magni et audaces” Lat.(Z).
- *hom* 31(4) per “homo” **Lat.(MOZ)**, manca Lat.(BEFUCNPTVXY).
- *aquests* 31(5) per “Tales” Lat.(CNPTVXY), “Isti” **Lat.(BEMOUZ;F?)**.
- *o ab* 31(8) per “et” Lat.(BEZCNPTVXY), “vel cum” **Lat.(OU)**, “vel” Lat.(M), cap. Alterat Lat.(F).
- *qui sien al món* 31(11) per “qui (quam U, que X) sint (sunt Y) in mundo” **Lat.(MOUZCTVXY)**, “ceteris” Lat.(NP), “quam aliis omnibus qui in mundo inveniuntur” Lat.(B), manca Lat.(E), paràgraf alterat Lat.(F).
- *gitar* 31(15) per “dimittere vollare” Lat.(ECNPTVXY), “proicere” **Lat.(BMOUZ)**.
- *si faleix, que no-n prena* 31(16) per “si non capiet” Lat.(BECNPTVXY), “si fallit (falles O) quod (ita quod Z) non capit (capiat OZ)” **Lat.(MOUZ)**, alterat Lat.(F); i *al teu castell* per “ad pugnum” Lat.(NPTV), “ad pugnam” Lat.(CXY), “(bene Z) ad castellum (castrum O) tuum” **Lat.(BOUZ)**, “ad te vel ad locum tuum” Lat.(E); “ad castellum tuu[m] sive ad statum tuum” Lat.(M); “a logar do ssuele sser” Drcast., que segueix “Et esto es provado”, com a demostració de veracitat del que acaba d’exposar, i, potser, indicatiu de final del “*Libro de cetrería* del rey Dancos”, ja que manca a tots els testimonis llatins conservats i “[Epílogo] Et este maestro non dixo mentira sinon verdat. Et todas estas melezinas sson buenos remedios” [FRADEJAS (1985b, p. 71), seguint el criteri aplicat a TILANDER (1966a, p. 25)] correspondria a l’inici del pròleg del “*Libro de los halcones* del maestro Guillermo”; aquesta possibilitat s’afiança en informar-nos el mateix editor de que “no hay una división clara y efectiva entre esta obra y la anterior, el *Libro de cetrería* del Rey Dancos, sino que forma un todo con ella” (p. 78), a partir de TILANDER (1963, p. 118). TILANDER (1963, pp. 118-19) també expressava els seus dubtes a l’hora situar el paràgraf equivalent als manuscrits llatins a un dels dos tractats, decidint-se per considerar-lo com a part del pròleg del segon tractat amb l’objectiu d’aconseguir una major harmonia entre ells. La separació dels dos membres del binomi és perfectament establerta al ms. Lat.(U), pròleg, “Secundus liber Incipit liber Guilhelmi falconarii regis Rogerii”, mentre que a Lat.(V) el pròleg del *Guillelmus* és el darrer paràgraf del *Dancus*, on finalitza amb “Explicit liber Galacianus rex de avibus”, d’evident corrupció respecte a la resta de la tradició del binomi *Dancus-Guillelmus*. Per contra, al ms. París, BNF, fr. 12581 retrobem l’opció seguida pel Dr. Fradejas. Jo respectaré el criteri de Tilander, deutors com som de la ingent tasca que desenvolupà a l’edició prínceps del binomi *Dancus-Guillelmus* a partir de gairebé tots els manuscrits llatins coneguts avui i de l’homenatge que li pertoca. En el nostre cas, a més, els colofons dels trasllats catalans del *Dancus rex* i del *Guillelmus falconarius* no deixen lloc a cap mena de dubte sobre la seva acotació. FRADEJAS (1998, pp. 16-17) reprèn aquesta qüestió, incloent la traducció catalana en l’argumentació, i indica que els dos editors de la traducció castellana ho consideraren epíleg del *Dancus rex* degut a la conjunció copulativa que obre la frase en castellà, i, segons ell, que pel context semblen referir-se al primer tractat; al respecte, però, cal recordar que, a l’època, el tracte de

“maestro” era impropri per a referir-se al rei Dancus (p.e. cap esment en aquest sentit a Z¹) i, en canvi, apropiat per a un mestre (falconer) com Guillem.

- *De punyidura dels peus* 32(rúbrica) per “De punctura pedum” **Lat.(T)**, “De punctura” Lat.(V), “De punctura pedum et inflatura” Lat.(Y), manca rúbrica Lat.(CNPX), manca cap. Lat.(BEFMOUZ).

- *malva* 32(3) per “malvam” **Lat.(NP)**, “malum” Lat.(CTVXY), capítol manca Lat.(BEFMOUZ).

- *aytant de la .I. com de l'altra* 32(4) per “tantum de uno quantum de altero” **Lat.(CTVXY)**, “equaliter” Lat.(NP), manca cap. Lat.(BEFMOUZ).

- *e liga-li-o. E fe-ho axí tots dies* 32(6) per “et liga eum. Et fac ita cottidie” **Lat.(CTVXY)**, “quotidie et tunc liga” Lat.(NP), manca cap. Lat.(BEFMOUZ).

Z²

En estendre aquesta contrastació a algunes de les característiques dels dos grups al *Guillemus* indicades per TILANDER (1963, pp. 124-35), entre altres:

- *acabades e molt provades* Pròleg per “perfecte et multum probate” **Lat.(OUCTVXY)**, “et probate” Lat.(E), “perfecte atque probate” Lat.(Z), “perfecte et multum” Lat.(NP).

- *savi* Pròleg per “sapiens (sapiens fuit NP) et doctus” **Lat.(UZCNPTVXY)**, “valde peritus” Lat.(E), manca paràgraf Lat.(O).

- *mal agrum* 2(2) per “morbum agrum (grum CX)” Lat.(CNPTVXY), “malum agrum” **Lat.(EOUZ)**; *axí-l metja: prin* per “accipe” Lat.(UCNPTVXY), “sic medica eum (manca OZ) accipe” **Lat.(EOZ)**; i *cou* per “coque” **Lat.(EOUZ)**, “cauteriza” Lat.(CNPTVXY).

- *axí-l metja: prin* 3(2) per “sic medicare oportet (manca TVY): Accipe” Lat.(CTVXY), “sic medica (medica eum E): Accipe” **Lat.(ENOPZ)**, “Accipe” Lat.(U).

- *De arthèticha* 4(1) per “De arthetica” **Lat.(CXT)**, “De gutta artetica” Lat.(EOTZ), “Capitulo III°” Lat.(V), manca rúbrica Lat.(NPU).

- *De gota en gorja* 5(1) per “De gutta que nascitur in gorgia” Lat.(CX), “De gutta in gorga” **Lat.(EOZ)**, “De guta que nascitur in gorgia que dicitur naturalis” Lat.(T), “Capitulo V” Lat.(V), “Pro gutta gorge” Lat.(Y), manca rúbrica Lat.(NPU).

- *posa-la en mel bulida* 5(3) per “mel (melle TV) bulitum” Lat.(CTVX), “melle bullitam” Lat.(NPY), “pone (mitte OU, pone eam E) in bullito melle (melle bullito Z)” **Lat.(EOUZ)**.

- *De gota en gorja* 6(1) per “De gutta mortale (mortali Z)” Lat.(CXZ), “De guta mortali” Lat.(O), “De guta” Lat.(T), “De gutta in renibus” Lat.(EY), “Capitulo VI” Lat.(V), manca rúbrica Lat.(NPU).

- *De poyls* 9(1) per “De pediculis” **Lat.(U)**, manca rúbrica Lat.(CENOPTVXYZ).

- *axí serà deliurat* 11(2) per “sanabitur” Lat.(CNPTVXY), “liberabitur” Lat.(OUZ), “sic sine dubio erit sanus” Lat.(E).

- *cou-lo* 16(3) per “cuateriza” Lat.(CNPTVXY), “coque” Lat.(U), “coque ei” **Lat.(O)**, “coque eum bene” Lat.(E), manca cap. Lat.(Z); i *bombicina* per “bombacina” Lat.(CTX), “bombicina” **Lat.(NP)**, “bambacina” Lat.(EUY), “bambaci” Lat.(O), “burabizina” Lat.(V), manca cap. Lat.(Z).

- *veyl* 16(4) per “veteri” **Lat.(EOU)**, manca Lat.(CNPTVXY), manca cap. Lat.(Z); i *serà deliurat* per “sanabitur” Lat.(OCNPTVXY), “liberabitur” Lat.(U), “sic erit sanus” Lat.(E), manca cap. Lat.(Z).

- *estercus suricorum* 17(3) per “stercus muris” Lat.(CNPTVXY), “merdam muris” Lat.(E), “merdam” Lat.(Z), “merdam surici” Lat.(OU).
- *Quant lo falchó ha ardiment* 19(2) per “Quando habet ardimentum” **Lat.(CNPTVXY)**, “Quando vis facere falconem tuum bene arditum” Lat.(E), “Quod” Lat.(U), “De audacia” Lat.(Z); i *per vila ne* per “per villas nec” **Lat.(UCTVXY)**, “neque per vicos” Lat.(E), “per villas in manu nec” Lat.(Z), manca Lat.(NP), manca paràgraf Lat.(O).
- *carn de ocha, mas* 19(4) “de ansere sed” **Lat.(CNPTVXY)**, “(dumsciam) de ocha vel” Lat.(E), “(dimiza) oche (*al marge* aliud: dimisiza oche) (non dare) vel” Lat.(U), “(dimissi) zam ache” Lat.(Z), manca cap. Lat.(O).
- *E aquesta és bona dieta* 19(7) per “Hec sunt bona dicta” Lat.(CTVX), “Et hec bona dieta est” Lat.(U), “Et hec est bona dieta” **Lat.(NPYZ)**, “Et hec est bona et optime dieta et multum probata de omnibus” Lat.(E), manca capítol Lat.(O).
- *ocels* 20(2) per “oxellos” Lat.(U), “ocellos” **Lat.(OZ)**, “magnos ocelos et parvos” Lat.(E), manca Lat.(CNPTVXY).
- *De gentilitat assats és damundit* 21(2) per “De nutrimento et nobilitate dictum est superius” Lat.(C=TVXY), “De gentilitate superius dictum est (satis U)” **Lat.(UZ)**, manca cap. Lat.(ENP).
- *E da-li suricorum e mils serà mudat* 23(3) per “Et da ei murem (suricum O, suricum a sobre glyrem U), et (quia Y) melius (bene Z) mutabitur” **Lat.(OUZCTVXY)**, “postea vero da ei ad manducandum murem, et scias pro firmo quod bene et cito mutabitur” Lat.(E), manca Lat.(NP).
- *assats és damundit* 24(2) per “bene (*manca* Y, satis **NP**) dictum est superius (superius *manca* NP)” Lat.(CNPXY), “superius (bene T, *manca* Z) dictum est” Lat.(TZ), “dictum est bene superius” Lat.(UV), manca cap. Lat.(EO).
- *assats és damundit* 26(2) per “superius (*manca* NP) dictum est (est dictum Y, dictum est bene U)” Lat.(UCNPTVXY), manca cap. Lat.(EOZ).
- *de tots hòmens vivents* 30(2) per “quam aliquis homo” Lat.(CTVXY), “quam omnes alii magistri de mundo” Lat.(E), “omnes homines quod” Lat.(U), “omnibus hominibus” Lat.(Z), manca Lat.(NP), manca capítol Lat.(O).
- *Els falchons qui primerament aparegueren* 30(3) per “Falcho qui prius apparuit” Lat.(CXEZ), “Falcones qui prius apparuerunt (apparuerant U)” **Lat.(NPTUV)**, “Falconem quidem apparuit” Lat.(Y), manca capítol Lat.(O).
- *De blancs e de rogs falcons* 32(rúbrica) per “De naturis falconum” Lat.(E), “De natione falconis albi et rubei” Lat.(T), “De origine falconum” Lat.(V), “De falconibus albis et rubeis de quibus exierunt” Lat.(Y), manca a Lat.(CNOPUXZ).
- *Lo mascle d’aquels negres* 32(2) per “Masculus de nigris” Lat.(CNPTVXY), “Falco (Falcon O, Falco autem E) masculus de nigris” Lat.(EOUZ).
- *tots temps són* 32(5) per “sunt” Lat.(ECTXY), “semper sunt” **Lat.(NPVZ)**, “semper” Lat.(O), “sunt semper” Lat.(U).
- *De roys* 33(rúbrica) per “De natione rubei” Lat.(T), “Ad idem” Lat.(V), “De naturis falconum” Lat.(Y), manca rúbrica a Lat.(CENOPUXZ).
- *terciolum* 33(1) per “tu[r]zolum” Lat.(CX), “socium” Lat.(NP), “turciolum” Lat.(T), “torzolum” Lat.(V), “çelum” Lat.(E), “ter zelum” Lat.(O), “turzolum” Lat.(Y), “terciolum” **Lat.(Z)**, “cerolum *al marge* tersolum suum” Lat.(U).
- *molt* 33(3) per “bene” Lat.(CNPTVXY), “multum” **Lat.(EOUZ)**.
- *hora de dia* 33(5) per “magnam horam diei” Lat.(CNPTVXY), “auroram diei” Lat.(EOUZ).

- *De negres* 34(rúbrica) per “De falconibus nigris” Lat.(E), “De gubernacione falconis nigri” Lat.(T), “Ad idem” Lat.(V), “Modus tenendi falcones” Lat.(Y), rubrica manca a Lat.(CNOPIXZ).

- *masa més* 34(4) per “ultra” **Lat.(CTVXY)**, “plus” Lat.(NP), “nimis ultra” **Lat.(EOUZ)**.

- *no cassarà depuys* 34(5) per “postea non capiet” Lat.(NPTV), “non postea capit” Lat.(U), “non capiet postea” **Lat.(EOZCXY)**.

- *tots temps* 34(6) per “semper” **Lat.(OUZ)**, manca Lat.(ECNPTVXY).

- *De blanc falcó* 35(rúbrica) per “De falconibus albis” Lat.(E), “De falcone albo Rubrica” **Lat.(T)**, “De cognicione falconum Capitulo XXII” Lat.(V), “Quis falco bonus sit” Lat.(Y), manca Lat.(CNOPIXZ).

- *si no menuga de l'agró, per<t> la volentat del pendre. Mas maestre Guillem los en fa axí menjar* 35(3) per “dimittit eum comedere” Lat.(CTVX), “dimittum comedere” Lat.(NP), “dimittatur comedere” Lat.(Y), “si comederit (comedit OZ) anghironem (de anghirone Z, de achirone O), perdit voluntatem capiendi sed magister Guillelmus (Guilielmus Z) facit eos falsos ita (nam dicit U) quando ipse capit anghironem (aguironem U, achironem O), comedat (de eo Z, de aquirone O)” Lat.(OUZ), “si comederit de agirone, statim amittet voluntatem capiendi sed magister Guillelmus dicit quod non amittit voluntatem capiendi” Lat.(E).

La proximitat de la traducció catalana a la font llatina primigènia, una qüestió a valorar

Certament, la traducció catalana s'acosta al grup Lat.(CNPTVXY) en disposar dels capítols 21(1-3) i 32 del *Dancus rex*, però no correspon a cap d'aquests manuscrits, alhora que recull nombroses característiques d'alguns manuscrits del grup Lat.(BEFMOUZ). Soc conscient de la possibilitat de trobar-me davant d'un manuscrit “intermediari”, com anomena TILANDER (1963, pp. 45-56 i 135), però, per les raons exposades, al meu parer s'entreveu la possibilitat d'anar més enllà i considerar amb fermesa la hipòtesi de que la traducció catalana arrela directament en un manuscrit llatí proper a l'original, al *Dancus rex* primigeni, anterior a la seva separació en les dues branques establertes per Tilander, Lat.(BEFMOUZ) i Lat.(CNPTVXY), el qual sembla dissortadament perdut.

Trobo reforç per a aquesta hipòtesi al *Llibret del mestre falconer*, truncat al capítol 35 i incomplet segons l'edició prínceps del *Guillelmus falconarius* de Tilander, integrada aquesta per un total de 52 capítols, però on la darrera frase de Z² 35 i el seu èxplícit, una frase llatina de tancament del tractadet, li confereixen la impressió de text complet, ben arrodonit. Segons GARCIA (1999, n. 258), “Sembla que el traductor ha enllestit sobtadament la seua obra”. Analitzaré el contingut de la resta de l'edició llatina amb l'objectiu de valorar aquesta “manca” a Z² i reforçar, com he dit, la hipòtesi abans exposada, tot diferenciant entre dos blocs, un integrat pels capítols presents a la majoria de les versions llatines i l'altre pels paràgrafs afegits a alguns dels manuscrits.

La pèrdua a Z² dels capítols posteriors presents a la majoria de les versions llatines pot deure's al seu contingut relatiu a llinatges de falcons considerats menors (llaners i esmirles) o a dades de maneig o cinegètiques fàcilment adquiribles per aprenentatge directe, tots ells aspectes habitualment obviats pels tractats llatins altmedievals. A diferència del bloc següent, aquests capítols sí que són considerats per Tilander com a part del *Guillelmus*.

En concret, el capítol 35(6-15), dedicat a l'afaitat del falcó llaner gruer, s'inicia trencant l'estil de tot el tractat precedent al plantejar una qüestió i introduir una secció de maneig falconer molt concreta, indicis d'una possible incorporació posterior d'aquest paràgraf i dels següents al *Guillelmus falconarius* primigeni, el qual clouria a 35(5). Tant el canvi de temàtica com d'estil són evidents. Lat.(E) va més enllà, en agrupar la resta d'aquest capítol sota la rúbrica "De falconibus laneriis", és a dir, just abans de finalitzar el tractat amb l'èxPLICIT. De fet, el llaner és un falcó d'importància secundària a la tradició occidental –però destacat a la magribina–, sobtant la seva inclusió en un capítol dedicat inicialment al falcó blanc i a la ceva amb l'agró. La taula, que finalitza al cap. 29 tant als manuscrits llatins com a la traducció catalana, no ens serveix per a contrastar aquesta hipòtesi. Podria ser, per tant, que el *Guillelmus falconarius* original finalitzés on acaba la traducció catalana. Tanmateix, el fet de que tots els manuscrits llatins estudiats per TILANDER (1963), tret de Lat.(E), segueixin fins al cap. 37 i llavors cloguin amb l'èxPLICIT –amb les excepcions de Lat.(NOPUZ), que contenen paràgrafs afegits–, resta viabilitat a aquesta hipòtesi, excepte si Z² deriva d'un manuscrit llatí anterior a totes elles. Segles més tard, el català fra Miquel Agustí recull *Guillelmus* 35(6-14) a l'ampliació del seu *Llibre dels secrets d'agricultura* dedicada a la cinegètica incorporada a les edicions castellanques, des de la primera d'elles, *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril, traduzido de lengua catalana en castellano por Fr. Miguel Agustín...*, Perpinyà, Luys Roure, 1626. *Libro quinto de los secretos de agricultura, casa de campo, y pastoril. En el qual se contiene los secretos de la caça de los animales terrestres, y volatiles, y de los pescados, y otros animalejos de la casa de campo, con muchas curiosidades. Capítulo VIII. Secretos de las Aves de Presa, o de Rapiña de la Alconera en particular*, p. 645.³⁰⁴

A continuació, el capítol 36 recull consideracions diverses sobre la caça de l'oca salvatge i el 37, referent als esmirles (modern esmerles), inclou una indicació de la caça de la grua amb esmirles que podria tenir lligam amb el capítol perdut relatiu als esmirles (esmerles) del tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh; el mateix falconer ens descriu el vol conjunt de dos exemplars de falcó cama-roig (*Falco vespertinus*) a l'oca egípcia, un dels prodigis de maneig falconer de la tradició àrab, en la línia de l'esmirle (esmerla) a la grua [VIRÉ (1966, p. 56) (106)]; tanmateix, aquell experimentat falconer major considera la grua com la major presa de ploma i, dins dels capítols conservats relatius als falcons, descriu la seva caça només amb el sacre i el pelegrí.

Per la seva banda, els paràgrafs afegits a alguns dels manuscrits corresponen a receptes posteriors sense lligam amb el *Guillelmus falconarius*, segons es desprèn de la presència d'èxPLICIT anterior a alguns dels manuscrits –Lat.(CX)–, de la temàtica –tornen a tractar afeccions ja estudiades abans o bé nous llinatges d'ocells de caça– i de la coincidència amb altres tractats. Per a aquest bloc coincideixo, doncs, amb l'apreciació de TILANDER (1963, p. 120). Així, els caps. 38-45, sobre diferents afeccions dels esparvers (*ancipiter*) i dels astors (*astures*) –referits als primers, la constipació (38 i 39), el poagre, el gitar del past, el vòmit i la indigestió, i als segons, la muda i el fàstic (*fastidio asturis*)–, són inclosos només als mss. CX; d'ells, gràcies a Tilander, sabem que el cap. 40 apareix a Daude de Pradas, vv. 3009-20 –jo afegeixo el seu origen, *Liber medicaminum* 22– i el cap. 44 a *Modus*, 98(34-52). Els caps. 46-49, dedicats als falcons grifauts, als pelegrins, als de Còrsega i Sardenya i als gentils, apareixen recollits només als mss. NP, i, segons Tilander, coincideixen amb ZAMBRINI, pp. 15-17 i MORTARA, pp. 1-2. En darrer terme, els caps. 50-52, relatius

³⁰⁴ Com he dit, tinc un article preparat sobre aquest text inclòs a la present tesi doctoral per escapar als seus objectius.

al mal de pedra, a la disnea (*malum bulsitatis*) i a la sortida de la muda, són presents només al ms. Z; Tilander estableix la coincidència dels caps. 50 i 52 amb *Dancus* 16(15)B i 24(10)B, respectivament, i del darrer també amb la traducció italiana del ms. parm. 57 de la Bibl. Palatina de Parma.

Per tant, podem considerar que la traducció catalana del *Guillelmus falconarius* conté gairebé tot el material didàctic inclòs al tractat llatí, en especial el concernent a la preocupació i l'interès principal del falconer medieval, la medicina dels ocells de caça, i que les petites “mancances” finals –si realment pertanyien al tractadet llatí primigèni– corresponen a seccions que podien assimilar-se per aprenentatge directe, les qual no seria d'extranyar que inicialment no formessin part del tractadet si foren jutjades accessòries.

Donada la complexitat d'aquesta comparació, a banda dels exemples indicats més amunt, remeto a la seva ampliació mitjançant la consulta de les notes que acompanyen la meua edició del text, on altres comparacions relatives a la filiació –sense pretendre l'exhaustivitat– s'encabeixen a les notes d'errors, ampliacions i omissions amb l'objectiu d'evitar una duplicitat d'informació i alleugerir la densitat de l'aparell crític.

CAPITOLS

A banda del pròleg, de la consulta de les equivalències de la taula segons la present edició del *Llibre del rei Dancus* es dedueix la pervivència a la traducció catalana de tots els capítols del tractat llatí, tret del 28; aquesta pèrdua, però, és reparada per la segona part del “Capítol .XII. Qui parla que si l’esperver pert alguna unglà” F I.2.21., ff. 116v-117, el qual ens permet disposar-ne en traducció catalana. A més, Z² 26 fa referència a aquest capítol de Z¹, indicatiu d’una possible badada per part del traductor o del copista català, com ara un salt d’igual a igual –p.e. “dies, et sanabitur” que finalitza els caps. 27 i 28, o fins i tot “novem dies” a Lat.(FM)– que impliqués la pèrdua del capítol sencer, capítol també absent, però, a Lat.(B).

El text català apareix en el mateix ordre que al tractat llatí, corregint la inversió dels capítols 17.b-a de la taula, i amb la variació de les rúbriques <text 29.a, rúbrica 30.> *De verí* i <text 30, rúbrica 29.a> *De bany*, on la menció del verí de serp, de granota o de gripau al text pot haver influït en la rúbrica i haver derivat en la confusió de les correspondències adients segons TILANDER (1963) amb la consideració de l’ocell com verinós després d’untar-se amb la secreció sebàcia uropigial; aquesta inversió de rúbriques no té cap influència sobre el text, que es manté en l’ordre correcte, com he dit, fidel als manuscrits llatins.

De fet, Tilander es veu condicionat pel grup de manuscrits llatins triat com a base de la seva edició en aquest ordre de rúbriques, que només uns pocs manuscrits conserven per a 29-30 –la rúbrica 29 manca a Lat.(CMNPUX) i la 30 a Lat.(CMNPUVX)– i alguns d’ells potser permetrien l’opció contrària (Lat. E); afegeixo que les rúbriques i l’estructura de la versió catalana a 29-30 s’adiuen més amb els continguts respectius que no pas als testimonis llatins estudiats per Tilander per a considerar que la versió catalana podria, en aquest punt, arrelar a la versió primigènia. Malgrat aquesta consideració, mantinc els capítols de TILANDER (1963) de cara a facilitar-ne l’accés i com a signe d’homenatge a la seva laboriosa edició crítica. Cal destacar que la traducció italiana editada per GLESSGEN (1996) també divideix els capítols 17 i 18 en quatre i dues seccions, respectivament, però no el 29; no em puc pronunciar al respecte del manuscrit llatí font d’aquella versió italiana, mancat de rúbriques dels capítols al text.

Respecte a la taula, cal dir que la catalana és més completa que la de cap dels tractats llatins editats per Tilander, contenint tots els capítols tret del 21, 28 –omès també al cos del tractat–, 29.b –que a l’original llatí no existia, en integrar-se al 29, però inclòs per mi per a reflectir el contingut de Z¹ en aparèixer-hi la rúbrica– i 31; també he de destacar el desglossament al manuscrit, recollit ja a la taula, del capítol 17 en quatre seccions i del 18 en dues –de forma similar a la traducció italiana editada per Glessgen–, que clarifiquen el seguiment del text; el capítol 29 també es desglossa en dues seccions, produint-se una alteració en l’ordre de les rúbriques a la taula i al cos del tractat, però no en el contingut del text.

La pèrdua esmentada del cap. 28 impedeix a la traducció catalana del *Dancus rex* equiparar-se a la italiana, la més completa de les conservades (tanmateix, a la italiana hi ha una alteració/omissió al pròleg 19/20). En aquest punt cal que reconsiderem les afirmacions de FRADEJAS (1985b, pp. 57-58) a la seva edició de l’arromançament castellà, conservant d’aquelles afirmacions que poc tenen a veure les traduccions entre si, i molt poques, per no dir cap, són completes –tal com succeeix amb els testimonis llatins conservats–, però la versió castellana ha deixat de ser la més propera a la llatina; de fet, amb 28 dels 32 capítols (manquen el 9, 21 i 32, i del 8 només hi ha la rúbrica, i cal afegir a l’anàlisi del filòleg castellà l’absència del 17b, c i d i altres

petites seccions esparses, com ara al pròleg), la més propera a la llatina seria la italiana, seguida de ben prop per la catalana, on només hi manca el capítol 28, i conté, per tant 31 dels 32 capítols llatins. Les posicions de la resta de trasllats en vernacla es desplaçarien en conseqüència, és a dir, la francesa (ms. París, BNF, fr. 25342) i la sueca, serien les més extenses darrera de la castellana, amb 23 i 22 capítols, respectivament, i la resta, en no contindre'n més de 16, desordenats i intercalats a altres obres més amples que em fan qüestionar, com he dit, la conveniència de considerar-les "traduccions" del *Dancus*. A més, mancat de l'edició del *Dancus* francès no puc posicionar-me ara respecte a la informació aportada per SMETS (2005, p. 302) segons la qual, i en contraposició al filòleg madrileny, a la francesa només hi manquen tres dels capítols (13, 21 i 32) del model llatí, opció que la situaria en tercer lloc, passant la castellana a ocupar el quart. L'afirmació "carecen del prólogo todas las traducciones excepto la castellana y la francesa" FRADEJAS (1985b, p. 72, n. 5) deixa de ser vàlida en ser present també a la versió catalana i a les italianes editades per CERUTI (1869) i GLESSGEN (1996).

Pel que fa al *Llibret del mestre falconer*, entre els capítols 19 i 20 de la taula es recull la referència a un hipotètic capítol *De dieta*, no desenvolupat com a tal al text, i que manca a la taula de tots els manuscrits llatins del *Guillelmus*, excepte "De dieta" Lat.(E) i "De dyeta de natura" Lat.(U) per al cap. 20 i, al desenvolupament dels capítols, "De bona dieta" Lat.(O) com a rúbrica del cap. 20.

Apunto dues hipòtesis al respecte, fusionables, com veurem, en una sola: una referència supèrflua "De dieta" a la taula, que es podria considerar implícita al capítol precedent, 19, tal com edito; o bé que el capítol 19 inclogui dues seccions, una per al falcó ardit (1-4/4) i l'altra per a l'orgullós (4/5-6), i que la segona correspongués a "De dieta", en especial degut a l'estret vincle entre la dieta i l'orgull de l'ocell de caça o a la inclusió del maneig de l'ocell dins del concepte medieval de 'nodriment'.

Si l'explicació ragués en estimar-ho implícit al capítol precedent, 19, podria implicar una participació del copista o del traductor coneixedor del contingut del tractat que no gosés esmenar-lo o l'existència d'aquesta rúbrica a la taula i a la versió primigènia del *Guillelmus*, perdent-se per etapes, la primera pèrdua afectant a la rúbrica del text i fusionant les dues seccions. En aquest sentit, crec, com he dit, que el capítol 19 conté dues indicacions diferents, una per a l'ocell ardit (1-3/4) i l'altra per a l'orgullós (4/5-6), malgrat que no s'especifica amb una nova rúbrica, i que la segona pot correspondre a "De dieta" ja que l'orgull de l'ocell de caça manté una relació directa amb la dieta i el maneig falconer sovint s'inclou dins del 'nodriment' en l'accepció medieval. L'alternança de la frase 4 –on els mss. llatins esmenten dieta– a les dues seccions deriva de que tant seria adient per al falcó ardit com per a l'orgullós, fet que podria haver provocat la confusió; tanmateix, l'acabament "et ita erit arditus" Lat.(UCNPTVXY), "et hoc modo erit valde arditus" Lat.(E), "et ita erunt audaces" Lat.(Z), manca cap. Lat.(O) a la frase 3, omès a la traducció catalana, sembla tancar la primera secció del capítol i delimitar les seccions a (1-3) i (4-6).

Hi manquen els capítols 18 *De fistula* i 28 *De mors*, ambdós indexats a la taula: el primer es desenvolupa a Lat.(CPTUVXY) i Guiit. 18, però també manca a Lat.(ENOZ), Guicast. i Guifr.; el segon és absent també a tots els manuscrits llatins tret de Lat.(U), i a Guicast., Guifr. i Guiit.. Tot i així, aquestes pèrdues són menors en indicar només que de la fistula ja se n'ha parlat prou més amunt per al primer cas, i "[De morsu. De morsu satis superius dictum est.]" Lat.(U). Destaco la coincidència en el nombre 28 del capítol perdut tant a Z¹ com a Z² i la seva possible relació amb el

nombre 18, també desaparegut a Z², fet que podria indicar un rerafons supersticiós si anéssim més enllà d'atribuir-ho a una simple coincidència.

Dos capítols més, 4 i 12, són desenvolupats als manuscrits llatins estudiats per Tilander mentre que la traducció catalana remet als capítols específics del *Dancus*. Les rúbriques dels capítols 21, 26 i 31, *De gentilitat*, *De unglia* i *De falchons negres*, respectivament, manquen a tots els testimonis llatins estudiats per Tilander; els nombres 21 i 31 em fan pensar, novament, en un rerafons supersticiós.

Al cos del tractat té lloc l'intercanvi de l'ordre dels caps. 12 i 13, i 26 i 27, malgrat la seva posició correcta a la taula. El capítol 29 *De verí*, és, a l'igual que als manuscrits llatins del *Guillelmus falconarius*, el darrer indexat a la taula, on manquen els 30-35.

Respecto el criteri de TILANDER (1963), qui atorga un nombre de capítol al paràgraf 30, mancat de calderó a la traducció catalana degut a la seva funció introductòria de la secció dedicada a l'estudi específic de cadascuna de les natures dels falcons i de la seva gènesi. Al meu parer, la manca d'aquest calderó és del tot voluntària i respon a una triple intenció: respectar els manuscrits llatins del *Guillelmus falconarius*, com s'aprecia a l'edició de Tilander; evitar una reiteració de la rúbrica del cap. 20; i prevenir qualsevol equívoc derivat de la consideració com a inici d'un nou tractat, consideració gens desassenyada en no figurar els següents capítols a la taula, iniciar-se amb el que podria ser considerat com un petit pròleg i obrir-se una nova temàtica. Per la seva banda, GARCIA (1999) prioritza les indicacions de capítol presents al manuscrit per a numerar-los, resultant una doble numeració per a la resta de capítols, la seva i la de Tilander, que afegeix entre parèntesi. La traducció italiana, mancada dels cap. 24 i 28-29 al text –no a la taula–, conserva la segona part del 35 i 36-37, 46-49. Així, doncs, depenent de l'extensió considerada per al *Guillelmus falconarius*,³⁰⁵ la traducció catalana superaria a la italiana editada per Glessgen o quedaria just per darrera d'ella, essent les dues traduccions més extenses conegudes (o editades, en mancar l'establiment de la descripció dels capítols d'altres manuscrits en vernacla localitzats després de l'edició de Tilander), seguides de la versió francesa –omet vuit capítols (9, 18, 24-26 i 27-29) segons SMETS (2005, p. 302)– i, amb prop del doble d'omissions, la castellana.

Mancat de l'edició de la traducció francesa, no he pogut estudiar encara el possible vincle entre les traduccions catalana i francesa.

Segons he exposat mitjançant aquestes dades, al meu parer la traducció catalana del binomi *Dancus rex* – *Guillelmus falconarius* conservada al manuscrit Zabálburu constitueix la versió més completa de les conservades, tant en llatí com en vernacla, i només equiparable, amb matisos, a la italiana editada per Glessgen (i al seu antígraf llatí).³⁰⁶ A més, la consideració de que les traduccions catalanes del *Dancus rex* i del *Guillelmus falconarius* segueixen una tradició textual diferent de la resta de versions vernacles –la més propera de les editades seria la traducció italiana editada per Glessgen– troba també recolzament en el present estudi, on he cercat d'aprofundir en els seus vincles amb la tradició llatina.

El darrer dels tractats aplegats al còdex Z, la traducció catalana de l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum* que denomino Z⁵ a la present tesi

---

³⁰⁵ Vegeu les consideracions al respecte indicades a “La proximitat de la traducció catalana a la font llatina primigènia, una qüestió a valorar”.

³⁰⁶ El *Moamín*, seguit per un *Dancus* (I, pp. 321-28) i un *Guillelmus* (I, pp. 329-33) llatins al ms. New Haven, Beinecke Library, 446 (olim Phillips 2253) [i ms. París, BNF, lat. 7020, ambdós del s. XV], i, amb el mateix ordre però en traducció italiana, *Dancus* (I, pp. 160-70) i *Guillelmus* (I, pp. 171-77), al ms. Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ashburnham 1249, ff. 83-88. TILANDER (1963), pp. 15-16 i 121 establí que aquestes traduccions italianes del *Dancus rex* i del *Guillelmus falconarius* provenen del ms. N.

doctoral, també conté característiques que em fan sospitar del seu vincle amb una versió llatina anterior a la separació en les filiacions establertes pel Dr. Van den Abeele.³⁰⁷ Així, doncs, els tres arromançaments a partir de tractats llatins continguts a aquest manuscrit, Z¹, Z² i Z⁵ –i indirectament la nota Z⁴–, arrelarien a reculades versions llatines avui perdudes, probablement anteriors a la seva dispersió en branques; potser el privilegiat vincle dels monarques catalanoaragonesos amb la cort siciliana, fins i tot abans de la creació de la Corona d’Aragó, permeté l’arribada d’una versió primerenca d’aquests tractats llatins a les nostres contrades. L’elevat nombre de manuscrits llatins conservats de tots tres ens permet copsar l’enorme difusió d’aquests textos i imaginar la quantitat de còpies i versions perdudes. Una d’elles fou la font dels respectius trasllats catalans. Com a curiositat al respecte, assenyalar que la traducció italiana dels capítols 31-37 del *Guillelmus falconarius* continguda al ms. XII.G.39 de la Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III de Nàpols³⁰⁸ pot haver-se corromput en apologia del reis de la Corona d’Aragó, considerant a Guillelmus falconer “del re de Ragonio” (Aragó?) i, potser, acostant-los l’origen dels falcons negres –“venino dal monte de Galicia in Babilonia” 31(1-2)–.

---

³⁰⁷ Vegeu-ne l’estudi específic a la present tesi doctoral.

³⁰⁸ TILANDER (1963, p. 13) es confon en situar-la a Parma, com prova p. 17.

PARTICULARITATS DE L'ARROMANÇADOR I DEL COPISTA

A banda de la llengua emprada, pròpia dels primers passos de la llengua catalana com a vehicle científic, amb una barreja lògica entre el català i el llatí, aquest darrer en especial per als noms dels simples mèdics –un exemple equiparable en aquest sentit dins de l'àmbit francès és el receptari inclòs al ms. Montpellier, H 459, ff. 48v-57v–, l'arromançador del manuscrit Z esmena a vegades oferint l'opció que considera correcta o millor a continuació de la incorrecta, sense cancel·lar-la, recurs conegut com a semicorrecció. Aquest fet em fa pensar en diverses opcions, com ara que l'obra va ser dictada i l'escrivà no sempre s'adonava de que l'arromançador desitjava esmenar la paraula dita abans, i/o que es tracti d'una còpia on el copista no gosà eliminar les semicorreccions, en dubtar de que no fossin correctes o no adonar-se de la seva existència, potser per no entendre què copiava, tot i que degut a la concepció luxosa del còdex també pogué defugir enlletgir-lo embrutant-lo amb cancel·lacions (el lector les descobria després del pagament). Així, per exemple, *ver en Z¹ pròleg(4)* per “vereu en”, *amdosos Z¹ pròleg(19)* per “aus//mdoses”, i, al mateix manuscrit, però fora del binomi, *escumada Z⁵ 29(2)* per “escumabada”.

En alguns casos, la causa podria ser una sinonímia entre ambdues opcions, fins i tot una evolució cronològica del mot, indicant una forma antiga –potser continguda a un manuscrit català anterior del què Z fos còpia– i una posterior potser encara poc coneguda –una mena de neologisme a l'època–. Mancats de traduccions catalanes d'aquests mateixos textos corresponents a diferents èpoques, aquest semblaria ser l'indici més proper d'una possible forma de lexicalització progressiva. La traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus* ens ofereix d'aquesta manera excel·lents exemples de l'evolució de la nostra llengua, que podríem anomenar evolució *in vivo* de la llengua catalana, com ara:

- *pagesívols Z¹ 18.b*(rúbrica) per “pageses si vols”, on “pageses” es retroba a la lliçó de la taula i al final de 18.a (“pagesívols [ms. pageses ... sit nols]”), però ja no a l'inici de l'epígraf 18.b, darrera aparició del mot, ja en la forma que considera més pròpia, “pagesívols”. Segons el traductor –l'escrivà a qui es dictava o el copista per fi s'adonen de la seva intenció– és l'opció final adient per a designar aquesta mena de falcons, després d'acostar-s'hi progressivament i no haver cancel·lat els “errors” a continuació de les esmenes en considerar l'anterior opció com també vàlida i guiar-se per una intenció aclaridora.

- *aulters Z² 32(4)* per “aultres ters” i, per tant, les formes “aultres” –‘Aultre, aultra: m. i f. ant. Adúltera’ (DCVB), en la línia del Fr. *avoultre* (Guifr., Cy. 10, p. 49)– i “aulters”, ambdues correctes i la segona més propera a la moderna “adúlters”.

- *estava trista Z² 32(2)* per “estava tristava trista”, indicativa d'un estadi de coexistència d'ambdues formes verbals “tristava” –‘tristar: v.tr.ant. Entristir’ (DCVB)– i “estava trista”, on s'escriví “tristava” per a cancel·lar “estava” però el traductor s'hi repensà o el copista no va entendre la seva intenció, ja que “tristava” equivaldria a una forma antiga de “estava trista”.

Altres menes d'“errors” presents a la traducció catalana del binomi *Dancus-Guillelmus* són: En primer lloc, la confusió de lletres, entre les quals destaco les de f/s llarga, t/r i n/u/v a *furtivum*, furtiu i *furtivo*, exemple il·lustratiu d'aquesta confusió acumulada a les diferents còpies, segons *furtivum* –Z¹ taula 1 “surrivum” ms. i GARCIA (1999); “furtivus” Lat. per “furtinus” Lat.(CNPXY), “furctinus” Lat.(T), “furtinum” Lat.(B), “furcinum” Lat.(E), “De mallo verticii” Lat.(V). || Z² taula 1 “surrivum” ms. i

GARCIA (1999); “furtivum” Lat. segons l’edició de Tilander,³⁰⁹ malgrat que cap dels mss. llatins estudiats per ell l’ofereix, “furtinum” Lat.(CTX), “furcinum” Lat.(E), “suritira” Lat.(NPY), “siurtini” Lat.(U), “siurtinum” Lat.(V), “furtini” Lat.(Z), taula manca Lat.(O); “fortino” Guiit. | Z² text 1 “surrivum” ms. i GARCIA (1999); “furtivum” Lat. segons edició Tilander, malgrat que cap dels mss. estudiats per ell conserva aquesta forma, “furtinum” Lat.(CTXZ), “furcinum” Lat.(E), “sortinum” Lat.(N), “suritinum” Lat.(P), “siurtinum” Lat.(UV), “suritiram” Lat.(Y), manca cap. Lat.(O)–, furtiu –Z¹ rúbrica 1 “surriu”ms. i GARCIA (1999); “furtivo (furtino CX)” Lat.(UZCX), “furtinum” Lat.(B), “furtinus” Lat.(T), “furcinum” Lat.(E), “verticii” Lat.(V), “furtino” Lat.(Z), “furtinum” Lat.(F), manca Lat.(Y), manca rúbrica Lat.(MNP), manca capítol Lat.(O). | Z¹ text 1 “surriu” ms. i GARCIA (1999); “furtivum” Lat.(C), “furtinum” Lat.(BFMNPTXY), “vertitium” Lat.(V), “surtuitum” Lat.(Z), “sumacrum” Lat.(U), manca Lat.(E), manca capítol Lat.(O)– i *furtivo* –Z² rúbrica 1 “surrino” ms. i GARCIA (1999); “furtivum” Lat. segons TILANDER (1963), malgrat que cap dels mss. estudiats per ell conserva aquesta forma, “furtinum” Lat.(CX), “dolore capitis” Lat.(E), “furtino” Lat.(T), “furtini” Lat.(V), “siurtino” Lat.(Z), “suritira” Lat.(Y), manca rúbrica Lat.(NPU), manca cap. Lat.(O)–.

En segon lloc, el desconeixement del mot llatí (potser corromput ja a la font o degut a una mala lectura) o del significat o de l’equivalent català, fet que deriva en inseguretat, com ara a emplastre – vegeu 23(8) i 29(8)–, ‘gatha’ [ms. gaysa]/gath/gatha [ms. garsa] i ‘gavasa’ –vegeu, p.e., 6, 19, 30(text 29a) i Z² 6(3)– i sèu –vegeu 23(8) i 29(8); no pas per desconeixement, en utilitzar sèu de gat a Z² 2–. Aquesta dada em fa sospitar que la present versió del binomi *Dancus-Guillelmus* sigui còpia d’un altre arromançament català anterior.

En darrer lloc, la possible falsa deglutinació *ab arelló* (Z² 33) per confusió del copista, que esmenen a “<ab> abarello” malgrat la presència de ‘l’ a tots els testimonis llatins conservats i a les versions castellana i italiana –i que probablement fos més correcta en català–, però que no afegeix donada la major facilitat de confusió amb la conjunció i la forma equivalent de la versió francesa, “albarello” Lat.(CEOTVXY), “albarel” Lat.(NP), “arbarello” Lat.(U), “albatenio” Lat.(U), “albareis lo” Lat.(Z); “albarelo” Guiit., “abarello” Guifr., “albarrcileo” Guicast., Lat. *albarell*, *albarel*, ‘Weihe (*Circus* L.) oder Baumfalke (*Falco subbuteo* L.) / albanella o lodolaio (<fr. a. *hoberel*)’ [GLESSGEN (1996, p. 471)] i Lat. *albani*, ‘albanella *De arte venandi cum avibus* <fr.a. *aubain*, probablemente interpretazione secundaria [rifatta su *ALBANUS] da *hoberel* < m.neerl. *hobbe(le)n*’ [GLESSGEN (2001, p. 77)], on crido l’atenció sobre la forma francesa de Guifr., desglossable en la forma catalana més la preposició. L’*Arbre d’honor* de Gabriel Turell, llàm. II, superior dreta, ofereix una imatge de l’“albanell” a l’heràldica catalana i el DCVB li atorga l’entrada. ‘Albanell: Ocell de rapinya un xic gris, de la grandor de l’esperver i que servia molt per a la caça (Aguiló Dicc.)’. Probablement, el falcó mostatxut (*Falco subbuteo* L.).

³⁰⁹ SMETS (2007b, p. 346) ho considera corrupció de Lat. “furcinum”.

COLOFÓ

Per a cloure aquest estudi, i amb la intenció d'oferir un fil conductor espiritual de l'art de la falconeria al llarg dels segles entre el possible context d'origen (Pèrsia) i de recepció o plasmació escrita d'una tradició oral o de la inspiració del *Dancus rex*, reproduïxo un fragment de *El llenguatge dels ocells* del poeta espiritualista i místic sufí persa Farîd ud-Dîn 'Attar (ca. 1119-ca. 1229):

“9. Le faucon. Le faucon arriva ensuite fièrement, et vint dévoiler le secret des mystères devant l'assemblée *des oiseaux*. Il fit parade de son équipement militaire et du chaperon qui couvre sa tête. Il dit: « Moi, qui désire me reposer sur la main du roi, je ne regarde pas les autres créatures ; je me couvre les yeux d'un chaperon, afin d'appuyer mon pied sur la main du roi. Je suis élevé dans la plus grande étiquette, et je pratique l'abstinence comme les pénitents, afin que, lorsqu'un jour on m'amène au roi, je puisse faire exactement le service qu'on exige de moi. [...] Je me contente d'être nourri de la main du roi ; sa cour me suffit dans le monde. [...] ; je suis assez honoré par la main du roi. Celui qui jouit de la faveur royale obtient ce qu'il désire. Or, pour me rendre agréable au roi, je n'ai qu'à prendre mon vol dans des vallées sans limites. Ainsi je n'ai pas d'autre désir que de passer joyeusement ma vie dans cette situation, tantôt auprès du roi, tantôt allant à la chasse d'après son ordre. »³¹⁰

---

³¹⁰ 'ATTAR, pp. 67-68; en trad. cast. a 'ATTAR, p. 57.

III.

***EL LLIBRE DEL NODRIMENT I DE LA CURA DELS OCELLS
ELS QUALS PERTANYEN A CAÇA***

ELS AUTORS I EL DESTINATARI ESMENTATS AL TRACTAT

El pròleg, la part del tractat de falconeria que permetia una major elaboració literària als seus autors i, alhora, li atorgava prestigi i acceptació –una mena de garantia de veracitat– del contingut mitjançant l’apel·lació a diverses *auctoritates* pel que fa a l’autoria, al promotor i al destinatari de l’obra, esdevé una font d’hipòtesis irresolubles a hores d’ara en el cas de l’*Epistola ad Ptolomeum*.³¹¹

Al darrer terç del Vuit-cents, Hermann Werth analitzà el seu contingut per a oferir-nos cites vàries relatives a cadascuna de les informacions aportades pel pròleg.³¹² Així, pel que respecta a la primera línia del pròleg, on es refereix a les llengües originals del tractat, anteriors a la seva traducció llatina, WERTH (1888, p. 160) cita “Venationis aëreae autorem jactant fuisse Machabaeum, qui majoribus occupatus, hujus voluptatis, ut creditur, vitam duxit exortem”³¹³ i “Venatica tam terrestres quam aëria quanto solidior tanto fructuosior est; autorem occupationis suae ab antiquis historiis Ulixem proferunt, qui primus excisa Troja armatas aves attulit Graeciae, quas suavi quodam et grata admiratione videntium in cognati generis exitium animavit”.³¹⁴ Personalment, destaco que totes les llengües sagrades –hebreu, grec i llatí– i sàvies o indispensables per als llatins –grec, hebreu, caldeu (o arameu) i llatí (amb l’excepció de l’àrab, potser per incompatibilitat amb les llengües sagrades per als llatins)– són anomenades al pròleg de l’*Epistola ad Ptolomeum*. Com a dades que corroboren la tradició en el maneig d’ocells de caça a Grècia, ÅKERSTRÖM ens ofereix els testimonis iconogràfics dels preciosos mosaics del calendari d’Argos (Peloponès) datats de l’any 500 i testimonis escrits coetànis (pp. 97-98), en concret Paulino de Pella (Euch. 143-145), per a qui la falconeria és un dels plaers més adients per al noble vers 376/7-460, i Sidonio Apolinar (Epist. III.3.2.), bisbe de Clermont-Ferrand, qui la inclou ja dins de l’educació adient dels joves vers 470.

Pel que fa al destinatari, s’apel·la al prestigi de Ptolemeu, considerat a l’edat mitjana un savi (grec?) rei d’Egipte (segle II) de qui existeixen llegendes medievals,³¹⁵ potser relacionable amb la paternitat del sistema mundial ptolemaic per extensió de l’astrònom, matemàtic i geògraf grec Claudi Ptolemeu (ca. 90-ca. 168). En aquest sentit, aquella possible *auctoritas* falsa per a l’*Epistola ad Ptolomeum* podria haver estat establerta o corrompuda per algú versat en astronomia, coneixedor de l’astrologia supersticiosa dels caldeus i de la consideració de Ptolemeu, el geògraf i astrònom alexandri del segle II, com al primer clarificador de la disciplina en alguns textos, dels seus set climes, de les taules astronòmiques de tradició ptolemaica, de la seva *Geografia* –consolidació de la geografia de posició i base de tots els geògrafs posteriors– i del seu *Almagest* –el tractat astronòmic més citat durant l’edat mitjana i màxima expressió de l’astronomia ptolemaica–, revisades amb la introducció de l’astronomia àrab i de

³¹¹ Vegeu l’estudi d’aquestes hipòtesis i d’altres sobre el tractat a LINDNER (1962, t. I, pp. 19-22 i 32-37), obra que no he pogut consultar; cit. ABEELE (1990a, p. 285, n. 29).

³¹² WERTH (1888, p. 160 i ss.). Estudi històric aprofitat directament per LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 17), sense citar-lo.

³¹³ Johannes Sarisberiensis, *Policratus sive de nugis curialium et vestigiis Philosophorum* libri 8 (Maxima bibliotheca veterum patrum. Lugduni, 1777, fol., Bd. 23), Llibre I, cap. 4, p. 248G. Aprofitant el mateix fragment, segons LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 17), “Que un Macabeu va ser l’inventor de la cetreria és sostingut també en el *Policraticus* (Lugduni 1777, 248) de Johannes Sarisberiensis i potser és aquest l’equivoc amb els caldeus citats pel còdex”.

³¹⁴ *Ibidem*, p. 247H.

³¹⁵ “Tholomeu un rois gentis / de Egipte sages et soutis” (*Image du monde*, ms. Stuttgart, f. 41 c 2 i v. u. Vgl. bis f. 42 b 3, cit. WERTH, p. 161), “*Tolomeus li boins roi enquist la faiture de tout le monde*” (L’*Image du monde*, ms. París, Bibl. Impériale 7534, f. 217, 203) i cfr. Brunetto Latini, *Tresor* I, 26.

l'astrolabi a l'Occident llatí al segle X; recordem que aquest Ptolemeu fou considerat rei d'Egipte i se li atribuï la invenció de l'astrolabi, atribucions existents ja a la tradició llatina, com ara als *Preceptum canonis Ptolomei*, sense oblidar el *Tetrabiblos* o *Quadripartitum* de Ptolemeu, el gran manual astrològic de l'antiguitat clàssica i primera obra autèntica de Ptolemeu traduïda al llatí.

Cal destacar que Albert el Gran obre el cap. XXIII del seu *De falconibus* indicant que el destinatari de l'*Epistola* tramesa pels tres autors fou Ptolemeu VI el Filomètor (181–145 a.C.), rei de l'Egipte hel·lenístic, segons “Antiquissimorum igitur, Aquilae et Symachi et Theodotionis extant epistolae ad Ptolomeum Phylometorem regem Egypti in quan de moribus et medicinis avium rapacium in communi ista doctrina continetur” AG, p. 1489, l. 30-33; cap dels manuscrits llatins de l'*Epistola* conservats aporta aquesta especificació del mateix rei de la dinastia ptolomaica.

Segons Werth, amb el mateix nom i origen es coneixia un dels autors del *Setanta* (*Septuaginta*), però la tradició jueva estableix que aquesta versió grega del Vell Testament (segles I-II d.C.) hauria estat escrita a petició del rei Ptolemeu II *Filadelf* (285-246 a.C.) per a la seva famosa biblioteca d'Alexandria,³¹⁶ fet que enllaça amb l'*Epistola* d'Àquila,³¹⁷ Símacus i Teodosi a Ptolemeu, tres savis caldeus del II segle, autors de les tres traduccions gregues del Vell Testament més reculades testimoniades després del *Septuaginta*, escrites amb el desig de millorar aquest, i que visqueren al segle dels Antonins.³¹⁸ ABEELE (1993, p. 105) considera l'atribució fictícia en no semblar que haguin viscut en els mateixos anys i haver-se extingit la dinastia ptolomaica d'Egipte força abans.

Si acceptem la datació al segle XII proposada per la historiografia per a la redacció/traduïció llatina de l'*Epistola*, resulta un període cronològic d'uns nou o deu segles segons els remitents indicats al text llatí i uns catorze o quinze segons el destinatari (i variable segons el Ptolemeu considerat). Al llarg període s'hi suma la facilitat de corrupció dels antropònims d'acord amb la cultura receptora d'un text i les

---

³¹⁶ BENOIST. Segons l'*Enciclopèdia catalana*, s.v. els Setanta, “Nom amb què és coneguda la traducció grega més important de l'Antic Testament. Segons la llegenda, Ptolemeu II (285-244 a.C.) obtingué 72 traductors jueus, sis de cada tribu, que li traduïssin la Bíblia per a la biblioteca d'Alexandria; els historiadors admeten que a començament del s. III a.C. fou feta, en aquesta ciutat, una traducció grega del *Pentateuc*, destinada principalment a la lectura sinagoga, i que posteriorment foren traduïts successivament els altres llibres històrics, del de Josuè als dels Reis, i els profetes. És palesa, però, la intervenció de diferents mans en la traducció dels diversos llibres. El pròleg de la versió grega de l'Eclesiàstic (132 a.C.) suposa que el conjunt que aleshores formava la Bíblia hebrea havia estat ja traduït al grec. D'Alexandria, la versió s'escampà per tot el món jueu de llengua grega. En conjunt, la versió, bé que no és estrictament literal, reflecteix un text original que no sempre coincideix amb el text transmès pels masoretas; en alguns punts és discretament interpretativa, d'acord amb la teologia del judaisme alexandrí. La versió dels Setanta fou usada en una gran part del Nou Testament, i ho ha estat també en la gran majoria d'esglésies cristianes.” Aquesta traducció grega a partir de l'hebreu forma part del corrent d'hel·lenització posterior a Alexandre Magne amb l'objectiu de facilitar l'expansió de la *Bíblia* arreu del món grecoromà.

³¹⁷ L'únic dels tres “remitents” recollit a l'*Enciclopèdia Catalana*, s.v. Àquila, “Sínopie, el Pont, segle II. Traductor; deixeble del rabí 'Aqibà, es convertí al cristianisme i després al judaisme. És autor d'una traducció molt literal de l'Antic Testament al grec, la qual reemplaçà la versió dels Setanta i fou molt difosa entre els jueus de l'Imperi Romà.”

³¹⁸ BENOIST, n. 1, p. XI, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s.v. Septuagint, pp. 1240-41, *Aquila*, p. 77, *Symmachus*, p. 1312, *Theodotion*, p. 1342. *Lexicon fur Theologie und Kirche*, s.v. Bibelübersetzungen. Werth es basa en Herzog-Plitt, *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Leipzig, 1878, t. II, pp. 438-40. Informació extreta de WERTH (1888, pp. 160-61). Gran part de l'estudi de Werth és reproduït per LUPIS-PANUNZIO (1987, pp. 17-18), sense referenciar-ne la font. ABEELE (1993, p. 105, n. 1) remet a HARL-DORIVAL-MUNNICH, en concret a pp. 142-57 per als tres autors.

transliteracions entre llengües distants (recordem les esmentades al pròleg de l'*Epistola*), a més de les implicacions del tres com a nombre màgic i perfecte, a l'igual que els tres ministres de *Barlaam i Josafat* –Arachis, Sardan i Teodoci, “curiosament” amb les mateixes inicials i ordre, i el darrer coincident, que els pressumptes autors de l'*Epistola*– o els tres reis màgics d'Orient, i les connotacions d'aquests com a comunicadors dels coneixements secrets d'Orient. Al segle X, l'historiador i polimàtic àrab Al-Mas'ūdī, a la seva *Murūğ al-dahab*,³¹⁹ en la qual utilitza la versió del *Ġitrif* d'al-Ḥağğāğ, afirma que el rei grec d'Egipte Ptolemeu I *Soter* (360-ca. 283 a.C.), antic tinent d'Alexandre Magne, fou el transmissor dels coneixements recollits a l'obra de falconeria d'un Khāqān dels Turcs, sobirà dels Khazars, una de les fonts del *Ġitrif*, però no en proporciona cap prova.³²⁰ Aquesta indicació s'adiu amb un Ptolemeu I impulsor d'Alexandria, la capital egípcia d'Alexandre fa 23 segles, com a un gran centre mèdic i científic del món grec, amb un Ptolemeu I que acompanyà Alexandre Magne en la seva campanya asiàtica fins a l'Índia,³²¹ on contactà amb la medicina aiurvèdica i podria haver-la transmès al saber grec, amb una Alexandria on la seva incomparable biblioteca aplegà la més exhaustiva col·lecció de textos mèdics de la història antiga, textos enviats pels emissaris de Ptolemeu provinents de tot el món grec i còpies dels manuscrits prestats per llei per tots els vaixells de pas pel famós port d'Alexandria, i amb una dinastia ptolemaica promotora de la dissecció –i de la vivisecció– com a eina de progrés mèdic en l'estudi dels misteris del cos.

Ofereixo un exemple significatiu d'aquesta imatge a partir del pròleg de la traducció francesa de Jacques Bauchant de les *Voies de Dieu*: “Tholomeus Philadelphus qui fu roy de Egypte et lequel repara la science d'astronomie avoit en sa librairie .L. mille volumes de diverses sciences. Et ia soit ce que il fust paiens, pour ce qu'il vint a sa congnoissance que le iuis avoient la loy divine, laquelle Dieu avoit baillié à Moyses, il manda à Eleazar evesque des iuis qu'il li envoiast la loy par escrit avec .VI. personnes de chascune lignie pour la translater” (ms. París, BNF, fr. 1792, segons LUSIGNAN, p. 309). De fet, Ptolemeu és un dels exemples recurrents de rei savi oferts pels textos medievals com a demostració històrica de la relació directa entre el saber i el poder i com a motivació de l'ètica personal de l'aprenentatge per part de la reialesa.

A un context proper apunta la dada assenyalada pel gramàtic i home de lletres Mu'ād ibn Muslim al-Ḥarrā' [Koufa (Iraq) 101-102 H./720 J.C – Bagdad 187 H./803 J.C.] a partir d'una transmissió dels savis perses indicant que els bizantins foren els primers en volar l'astor –informació reproduïda pel tractat del Khāqān dels Turcs abans esmentat– i el falcó pelegrí, dada que els textos perses posteriors modificaran en favor dels reis sassànides, i les cinc mencions dels Alexandrins presents al *Ġitrif* (p. 18) com origen d'informació amb les fórmules “les Alexandrins”, “les philosophes” o “les médecins des Alexandrins”, “le roi Sophronius d'Alexandrie” i “le roi Évagrius”. Aquesta influència grega sobre el primer tractat de falconeria àrab conservat fou indicada ja per VIRÉ (1980, p. 190) i assenyalada en altres obres d'aquella tradició com la d'Ibn Manglī, raonada a partir dels tractats grecs inclosos a les biblioteques dels califes 'abbāsides; tanmateix, IBN MANGLĪ, cap. XXIX, seguint al-Asadī, atorga l'origen de la caça amb astor als perses sassànides per sobre dels grecs, concretament a Dād, fill de l'emperador Cosroes I. Joan Baptista ANYÉS, a la seva *Obra profana. Apologies, València 1545*, esmenta *ἐρώδιου*, segons la redacció grega de l'equivalent de

³¹⁹ Al-Mas'ūdī, *Murūğ al-dahab* (Les praderies d'or), 5 vols., Beirut, 1966-74; trad. fr. Ch. Pellat, 3 vols. apareguts, Beirut, 1962-71.

³²⁰ *Ġitrif*, p. 61, n. 21.

³²¹ Les referències als coneixements dels metges indis són constants al *Ġitrif*.

l'(h)erodius, que s'atribueix a les dues mencions del trinomi de comentaristes del *Setanta (Septuaginta)*, ambdues just a continuació de dues mencions d'aquesta versió bíblica. La menció del “grec d'Alexandri” al pròleg de l'*Epistola* i l'encanteri de 12(3A)/13'(2') també ens acosten a la llengua grega, llengua oficial i vehiculadora de cultura a l'Orient en èpoques pretèrites, i a Ptolemeu I. Cal que ens preguntem, doncs, si aquests esments corresponen a simples exemples del tòpic de la falsa traducció a partir del prestigi d'una llengua oriental (inclosa la grega a nivell mediterrani). Com és habitual en els orígens de la tradició llatina del gènere, al meu parer qualsevol hipòtesi al respecte comporta cert risc en mancar-nos estudis i edicions adients de la tradició bizantina, en especial si tenim present per a l'*Epistola* que Egipte fou un domini de l'imperi bizantí –recordem l'Àfrica bizantina i els diversos períodes hel·lenístics– i, per tant, amb el grec com a llengua de cultura principal i el llatí com a secundària durant segles.

Un altre text relacionable amb la Corona d'Aragó conté referències als caldeus, a l'antic Egipte i a la llengua grega plenament vinculables al pròleg de la versió llarga de l'*Epistola ad Ptolomeum*, potser a partir de la traducció catalana N, única conservada de les dues amb el pròleg, o de la versió llatina font d'ambdues traduccions catalanes i, fins i tot, de la de Juan Gil de Zamora: *Deli ucelli di rapina*, a relacionar amb el tractat de falconeria de Lluís de Besalú que part de la historiografia ha considerat escrit en català, perdut però conservat en traducció italiana, “Nondimeno sequitarem de capitulo in capitulo la dochtrina del primo regimento che antichamente fo fali caldey exercitata e dele antiche egipçi, dale quale dapoy con destancia de tempo fo traducta in Perçia, e dapoy in Capedocia. La quale arte Re Dangus, Re de Capedocia fo quello che primo fo maestro e pou la sperimentase, e de luy ultimamente fu traduta in Grecia” [pròleg, f. 7, segons BATLLORI (1935, p. 182)]. De fet, l'esment del caldeu a les obres llatines i en vernacla sol posar problemes als especialistes; per exemple, al pròleg de la *Ochaua Espera* s'indica que el rei (Alfons X de Castella) “mandó trasladar de caldeo et de aráuigo en language castellano” (SINOBIAS, vol. 1, p. 7), i SAMSÓ (1999, vol. 1, p. 213) dedueix una probable segona font a un text àrab relacionat amb la magia talismànica pretesament traduït d'un tractat caldeu, malgrat considerar que “no está nada claro lo que quiere decir, aquí, caldeo”, informant-nos l'eminent arabista de que només coneix una altra referència al caldeu a una obra científica alfonsina, en concret al *Lapidario* del “misteriós” Abolays, a qui s'atribueixen avantpassats caldeus i que traduï aquell tractat del caldeu a l'àrab (RODRÍGUEZ 1981, p. 18). De fet, s'han descrit relacions de l'*Ochaua Espera* amb el *Lapidario* i amb el *Picatrix*, aquesta darrera de pressumpta tradició d'origen caldeu (COMES 1990, pp. 80-85 i 86-88). Segons el Dr. J. Samsó, la magia talismànica àrab sol referir-se sempre a presumptes antecedents caldeus, com també ho fa l'*Agricultura Nabatea* d'Ibn Wahšiyya.

L'estructura epistolar del pròleg també va ser aplicada a un altre tractat de falconeria de datació probable coincident amb l'*Epistola*, el *Grisofus medicus*, adreçat a l'emperador Teodosi.³²² Utilitzar el format epistolar facilita l'aplicació de la pseudoepigrafia, amb la introducció de l'*auctoritas*, tant pel que respecta a l'autoria com al destinatari i possible promotor de la missiva. Un altre tret característic del desig d'atorgar prestigi i, alhora, evitar qualsevol possibilitat de suspicàcia i qüestionament per part del lector, era situar l'autoria en temps reculats i contrades llunyanes. Els possibles vincles apuntats entre els remitents a qui s'atribueix l'*Epistola* i el destinatari condueixen Benoist a establir la hipòtesi de que un falconer hauria dictat o inspirat l'obra a algun clergue instruït al segle XII i el darrer hauria utilitzat aquestes

---

³²² TILANDER (1964). Versió italiana a LP, pp. 49-53.

auctoritates per a conferir-li el prestigi d'Orient. El mateix Benoist considera que existeixen nombrosos passatges comuns amb el tractat de Demetrius, publicat per Rigaltius amb una traducció llatina de Petrus Gallius, *De re accipitraria*, de manuscrits perduts segons Dombrowski i, per tant, provinents en gran part, probablement, d'una mateixa font llatina, però no he aconseguit localitzar-hi aquests “nombrosos passatges comuns”. En una línia similar s'havia posicionat ja NOIRMONT (vol. III, p. 89) en 1867, quan considerà que l'*Epistola* primitiva hauria estat redactada per algun autor grec o italià anterior al segle XIII.

Segons ABEELE (1991, pp. 166-67), podria ser molt anterior a la primera redacció de l'enciclopèdia de Tomàs de Cantimpré (1237-1240) perquè l'estil i el tipus de receptes encaixen amb els del segle XII, en especial el d'Adelard de Bath, s'inclougué al *Practica avium* al costat de quatre textos del segle XII (Adelard de Bath, *Alexander Medicus*, *Grisofus Medicus* i *Gerardus Falconarius*) i la presentació epistolar és pròpia dels escrits científics de l'alta edat mitjana. Basant-se en el manuscrit de Wolfenbüttel, el mateix historiador considera molt probable un origen nòrdic de l'obra.³²³

Per tant, malgrat la crida a aquests personatges reals o ficticis, i fins a l'aparició de noves dades que ho contradiguin, considerarem l'*Epistola ad Ptolomeum* anònima i el recurs de la menció d'*auctoritates* com un exemple més de la necessitat d'atorgar prestigi al tractat per part del seu autor mitjançant l'estimulació de la imaginació del lector invocant mites, temps reculats i indrets exòtics.³²⁴ La posició general de la historiografia ha estat i és, doncs, considerar l'*Epistola* llatina com un exemple més de la pseudoepigrafia en la *Fachliteratur*. Tanmateix, tots els manuscrits en llengua àrab relatius a l'art de la falconeria explorats i explotats per MÖLLER (1965)³²⁵ denoten, en diferent mesura, orígens o reminiscències hel·lèniques que es remunten fins a l'època d'Alexandre el Gran; el desconeixement dels tractats cinegètics de l'època m'obliga a la prudència i, per tant, evito pronunciar-me sobre l'origen de l'*Epistola ad Ptolomeum*, apuntant-ne només diferents hipòtesis de redacció/traducció.

Un darrer apunt final per a cloure aquesta secció. En la línia anterior i a nivell lingüístic destaco l'etimologia àrab de la forma catalana “mugols d'ous” (N) i “muyol d'ou” (Z⁵) del paràgraf 29(3/3'), mantinguda en el paràgraf occità equivalent de Daudé de Pradas (“lo moiol d'un hueu” *Dels auzels cassadors*, v. 2030), en lloc de les catalanes “rovell d'ou” i “vermell d'ou” de la resta de tractats de falconeria catalans;³²⁶ així, cap de les versions llatines llargues –“vitellum ovi” A, manca Ha per salt d'igual a igual– conserva una forma propera a l'àrab, només mantinguda a la versió curta –“ova mogioli” HQ, “ova magioli” L–, i Juan Gil de Zamora, conscient de la seva raresa o procedència aliena, s'afanya a precisar el seu equivalent llatí d'ús habitual a “magitulum, id est, vitellum de ovo” Gil (*De accipiter* 8.13), p. 204, l. 22-23 (f. 15v). Pel que respecta als simples i compostos mèdics dins de la tradició llatina, la mantega vella només s'esmenta a l'*Epistola* 21(4/3') segons el llistat d'ABEELE (1994a, pp. 292-315), però és d'ús freqüent a la tradició àrab, especialment al *Ġiṭrīf* (s. VIII), i l'herba consolda contra el “podriment entresí” de l'*Epistola* 21(9/6') coincideix amb l'Ar. *uṣnān* del *Ġiṭrīf* 68(1) per al “Traitement de l'oiseau de vol atteint de gangrène dans l'intérieur [et

³²³ Cit. FRADEJAS (2009, pp. 91-92).

³²⁴ Vegeu exemples de l'ús d'aquests quatre personatges com *auctoritates* en obres de falconeria (tots elles referint-se a l'*Epistola ad Ptolomeum*) a WERTH (1888, p. 162), reproduïts a LP, p. 18 sense citar-lo però aportant un nou exemple.

³²⁵ Segons la ressenya a càrrec de François Viré, “Bulletin critique”, a *Arabica*, 13 (1966), p. 209.

³²⁶ Lat. *vitella ovorum*, ‘mujol d'ou, mujols d'ous (Ar. muḥḥ al-bayḍ, ṣufrat al-bayḍ)’ Alumesar, p. 578, 620. || Ar. *muḥḥ al-bayḍ*, (pl. *muḥāḥ*), *ṣufrat al-bayḍ*, *ṣufrat bayḍa*, ‘moyeu, jaune d'œuf. Moamin lat. *rufum ovi*; Moamin fr. *ros d'ou*’ *Ġiṭrīf*, p. 202.

le ventre (D)]”. D’altra banda, la “pols <de> despuyla de serp” i la tortuga de l’*Epistola* 35(4A/3’H) i (3A), respectivament, apareixen ja a la tradició àrab més reculada, com és el *Ġitrīf* 44(5, 11 i 12), i el falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh ens indica ja “Contregarde ton Autour en mue comme nous venons de le dire et laisse de côté ce que préconisent les traités pour paître l’oiseau à la muette, comme ... les peaux desséchées de serpents ...” [VIRÉ (1965b), p. 275, (67)]. Tanmateix, el mateix falconer major es plany de que cap dels tractats de l’art que ha trobat consideri al falcó llaner, malgrat el seu ardiment³²⁷ –potser per englobar-lo, alguns dels tractats precedents, sota una denominació que aplegava al sacre i al llaner, confonent-los–, mentre que l’*Epistola* 8(2-4/2’-4’) ja esmenta dos tipus de llaner; semblaria, doncs, que un falconer major desenvolupant la seva tasca a Egipte al segle X hauria de tenir coneixement d’un text semblant, tot i que els tretze segles transcorreguts entre ell i Ptolemeu I i/o un origen diferent o posterior pot ser-ne la causa.

---

³²⁷ VIRÉ (1965b, p. 56) (106).

EL CONTINGUT DE L'EPISTOLA

Aquest tractat esdevé un dels primers abandonaments, si no el primer, de l'esquema del simple receptari en llatí per passar a una visió general de l'art de la falconeria, tot i que sovint consisteixi en una breu pinzellada, tal com pertoca a l'estadi incipient d'aquest canvi de concepció pel que fa a les característiques d'un tractat de falconeria. Del receptari professional de finalitat memorística es transita cap a un nou model on s'intenta donar cabuda a tot allò que prèviament era transmès per aprenentatge directe i que derivarà en la complexitat dels tractats posteriors. Així doncs, l'*Epistola ad Ptolomeum* ja contempla també l'etnologia i l'etologia dels ocells de caça en sentit ampli, la captura, el maneig del poll nienc, el material falconer, la muda, l'alimentació, el temple, etc.; en tractats posteriors s'aprofundirà en el contingut d'aquests apartats i se n'afegiran d'altres, com ara l'afaitat a preses determinades.

A continuació del pròleg de forma epistolar que li ha valgut el nom, en el qual es presenten els autors, el destinatari, la matèria a tractar i certes referències lingüístiques prèvies, la versió llarga de l'*Epistola ad Ptolomeum* i, lògicament, les seves traduccions catalanes, ofereixen un text de contingut desordenat, on no es respecta la norma tradicional d'exposició "de cap a peus" (*a capite ad calcem*) i una mateixa temàtica es reprèn a diferents capítols sense motiu aparent, com si s'haguessin afegit receptes provinents de diferents fonts o en diferents moments. Per a copsar aquest fet, vegeu l'índex dels 45 capítols de la versió llarga, reproduïts a la fi d'aquest estudi segons la present edició de N. Tant és així que textos compilatoris posteriors, com és el cas del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* dins de la tradició catalana, fusionaran alguns dels capítols dispersos relatius a una mateixa temàtica provinents d'aquesta font.

UN TEXT CLAU DINS DE LA LITERATURA CINEGÈTICA EUROPEA MEDIEVAL

De probable redacció llatina al segle XII en un context indeterminat,³²⁸ es conserven sis manuscrits llatins de l'*Epistola ad Ptolomeum*.³²⁹ La seva aclaparadora influència dins de la tradició literària europea relativa a l'art de la falconeria és reflectida per l'empremta localitzable en tractats de les més diverses èpoques, procedències i llengües del nostre continent.³³⁰ Així, entre els tractats catalans a què he tingut accés destaca la seva relació amb F i el ser citat al *Libro degli uccelli di rapina* de Lluís de Besalú (BATLLORI 1935), text italià de possible traducció (parcial) d'un original català perdut (LUPIS 1982, p. 366). A banda de trets morfològics o lingüístics, l'atribució a personatges mitològics o antics, l'estructura de receptari, i la seva inclusió o utilització com a font o autoritat a la què apel·lar en altres tractats d'àmbit europeu³³¹ confirmen una datació mínima tan reculada.

Gran part de la seva extraordinària influència i difusió es deu a la versió curta transmesa per una doble via, bé resumida al recull *Practica avium*,³³² testimoniada per quatre manuscrits, bé refeta seguint la via enciclopedista del dos-cents iniciada per Thomas de Cantimpré, segons indicà K. Lindner, i seguida per Vincent de Beauvais, Albert el Gran i Juan Gil. De ben segur, la propera edició del text llatí per part del Dr. Van den Abeele permetrà aprofundir en el coneixement d'aquesta influència i de la cadena de transmissió del contingut d'un text assenyalat ja per H. Werth el 1888. Dins d'aquesta cadena, al meu parer convindria atorgar un paper clau a ambdues traduccions catalanes per diverses raons:

En primer lloc, la llengua catalana té el privilegi de comptar amb dues traduccions d'aquest tractat, les quals, a més, són independents entre elles.

En segon lloc, davant de la brevetat habitual de les traduccions vernacles en altres llengües, N recull la totalitat del text de la versió llarga i a Z⁵ només hi manca el pròleg abans d'ésser truncada al capítol 37(2/2'); així, doncs, les traduccions catalanes són de les més completes que es conserven i alhora, dos dels quatre (cinc?) testimonis – els dos catalans i dos llatins (i un francès?) – de la versió llarga conservats. Fora dels objectius d'aquesta tesi doctoral, resten a comparar les pèrdues de text dels testimonis

---

³²⁸ García Ballester (GB, p. 254 i n. 13) pretén que l'*Epistola* era coneguda a la cort de Frederic II de Hohenstaufen basant-se en la seva inclusió al tractadet anònim adreçat al seu fill Enzo [Cambridge, Clare College, ms. 15, ff. 185-87; cfr. HASKINS (1924, pp. 351-52)]. La informació sobre aquest manuscrit fou reiterada per G. Tilander. Haskins i Tilander el daten entre 1239 i 1272 segons la dedicatòria a un tal *E. Turrensi principii* que identifiquen com el fill natural de l'emperador Federic II, Enzo, nomenat rei de Torres en 1239, més tard rei de Sardenya, i mort en captivitat el 1272 a Bolonya [TILANDER (1963, pp. 177-78)], però aquesta informació queda en entredit en ésser substituïda per *E. Carrensi principii* al ms. Pal. lat. 1253 del Vaticà i per *Exturcensi principii* al ms. 11380 de la Chetham's Libr. de Manchester [informació per ABEELE (1990a, p. 282)].

³²⁹ Ms. Wolfenbüttel (A), Herzog August Bibliothek, 47.13.1 Aug. 4° (s. XIV/XIV-XV), ff. 31-37v; ms. Cambridge (H), Clare College, 15 (s. XIII), f. 185rv; ms. Harvard (Ha), Cambridge (Mass.), Harvard Univ., Houghton Libr. (Harvard College Library), Typ. 415 (s. XIV), ff. 168-170 i 175-181 (parcial); ms. Klagenfurt (K), Bischöfliche Bibliothek, XXX.d.1 (any 1419), ff. 26v-29 (parcial); ms. Manchester (L), Chetham's Library, 11380 (s. XIII-XIV), ff. 145v-146v (parcial); ms. Vaticà (Q), Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1253 (segona meitat s. XIII), ff. 253v-255v. Extret d'ABEELE (1990a, pp. 276-68), (1993, p. 105) i (1994a, p. 23); al primer i darrer treball es recullen referències prèvies.

³³⁰ Part d'aquestes relacions són apuntades en nota a N.

³³¹ Vegeu-ne exemples a WERTH (1888, p. 162), reiterats per LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 18) sense citar-lo però afegint la menció del còdex de l'Escorial que editen i diversos exemples del que consideren la traducció llombarda del tractat de falconeria de Lluís de Besalú.

³³² ABEELE (1990a, p. 285). ABEELE (1993, p. 106) el descriu com a petit recull de tractats de falconeria resumits.

no catalans (pèrdua de folis, capítols, sots-capítols, línies i paraules) a fi d'establir les veritables extensions respectives.³³³ Pel que respecta al testimoni francès complet, ms. Lió, Biblioteca Municipal, 765 (*olim* 682), ff. 180v-186 (s. XIV), només dispo de la informació succinta aportada per SMETS-ABEELE (1998, pp. 326 i 344) i, per tant, no puc pronunciar-me sobre el seu contingut ni sobre la versió seguida.

En tercer lloc, N és, juntament amb la versió llatina llarga continguda al ms. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 47.13.1 Aug. 4º, ff. 31-37v (s. XIV-XV) i, potser, la traducció francesa completa abans esmentada, un dels dos (tres amb la francesa?) únics texts conservats que ofereixen la versió llarga completa de l'*Epistola*.³³⁴ La datació del ms. Wolfenbüttel, fixada al s. XIV-XV, atorga a N la característica excepcional d'ésser el testimoni conservat més reculat, condició que compartiria amb la traducció francesa; així, doncs, el text català podria ser fins i tot anterior als textos llatins que se'ns han conservat i, anant més enllà, qui sap si indicaria una estreta vinculació del tractat llatí amb al marc geogràfic de la Península Ibèrica –bé en la seva redacció, bé en la seva transmissió– i/o ens acostaria a l'*Epistola* primigènia.

En quart lloc, ambdues traduccions catalanes provenen directament de l'*Epistola* llatina, i no d'un dels enciclopedistes del segle XIII, com és el cas de la traducció italiana editada per LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 24; text editat pp. 46-48) corresponent a Albert el Gran, malgrat que els editors italians dubtin d'aquest fet. El predomini de la versió inclosa a la via enciclopedista comporta que la majoria de vernacularitzacions d'aquest tractat segueixin aquella versió; com he dit, no és el cas de les catalanes.

En cinquè lloc, una ullada ràpida a l'esquema dels capítols i sots-capítols de les traduccions catalanes permet suggerir, al meu parer, la hipòtesi de datar la versió llatina que els serví de font com prèvia a la separació de l'*Epistola ad Ptolomeum* en les dues versions, curta i llarga, apuntades pel Dr. Van den Abeele a la seva tesi doctoral. La validesa d'aquesta hipòtesi és reforçada per dues dades: d'una banda, la impossibilitat de que els redactors o traductors de N i Z⁵ utilitzessin les versions llatines llarga i curta i les fussionessin de manera tan coincident –es tracta, però, de traduccions independents, és a dir, una no deriva de l'altra, segons demostren l'alternança en la dependència del llatí de certes traduccions, els errors, les omissions, etc.–, i, d'altra banda, els indicis localitzats a la comparació sistemàtica amb la veu *accipiter* de la *Historia naturalis* de Juan Gil de Zamora.

En sisè i darrer lloc, gràcies a la perspiciàcia de Nicolas Rigault, conscient de l'interès de N, aquest fou inclòs al seu recull de tractats de temàtica cinegètica *Hierakosophon. Rei accipitrariae scriptores nunc primum editi. Accessit Kynosophon. Liber de cura canum : ex Biblioth. Regia Medicea*, París, Sebastianus Cramoisy, 1612, fet que ha atorgat a aquesta traducció catalana un quintuple privilegi: en primer terme, ser, probablement, el primer text imprès en català fora de la Península Ibèrica;³³⁵ en segon terme, figurar en el primer recull imprès de tractats cinegètics, on destaquen especialment els relatius a l'art de la falconeria, precedint a la versió llatina de

³³³ P.e. Per a facilitar la comparació/col·lació, desglosso el sots-capítol 7Ha del pròleg de l'edició del Dr. Van den Abeele en 7.1 i 7.2Ha degut a un salt d'igual a igual en aquell manuscrit. Vegeu nota següent.

³³⁴ L'altre testimoni llatí conegut de la versió llarga és el ms. Typ 415 de la Houghton Library (Harvard College Library) de la Universitat de Harvard (Cambridge, Mass.), s. XIV, ff. 168-170 i 175-181, anomenat ms. Harvard (Ha), assenyalat per LINDNER (1962, p. 20) i conegut per Tilander, però hi manca un foli entre els ff. 175 i 176 segons ABEELE (1990a, p. 285).

³³⁵ En aquest sentit, l'apreciació de HARTING (1891, p. 111) segons la qual "These extracts will serve to convey an idea of the language in which this treatise is written – a curious mixture of French and Spanish" esdevé especialment desafortunada. HARTING (1891, pp. 110-11, nº 223) en relació a la versió catalana editada per Rigault.

l'*Epistola* continguda al *De natura rerum* de Thomas de Cantimpré sota el títol *Excerpta ex libro incerti auctoris de natura rerum. De diversis generibus falconum sive accipitrum, infirmitatibus et medicinis eorum; et hoc secundum Aquilam Symmachum et Theodotionem in epistola ad Ptolemæum regem Ægypti* (pp. 201-11) i, per tant, a la que podria ser la primera impressió llatina del text, en especial de forma independent a l'enciclopèdia que l'inclou; en tercer terme, ser l'únic tractat en llengua vernàcula inclòs en el recull mencionat, on la resta de tractats són en llatí i en grec; en quart terme, ser el primer text complet de l'*Epistola ad Ptolomeum* editat; i, en cinqué terme i lligat al quart, servir de text de referència per a l'estudi de l'*Epistola* i de la seva influència posterior, ja que és l'únic text que conté la versió llarga del tractat editat fins al moment.

Malgrat el seu innegable interès, el bibliotecari reial Nicolas Rigault, a la seva dedicatòria al rei de França i Navarra Lluís XIII continguda al pròleg, afirmava “etiam edimus, una cum alia eiusdem argumenti ab Catalanico Romanensi quodam ambitiosis Aquilæ Symmachi & Theodotionis ad Ptolemæum titulis, non minus falso, quam arroganter inscripta, digna hæc tamen visa est quæ adderetur; quum haud pauca contineat rei accipitrariæ præcepta utilia, quæ Albertus Magnus operi de avium natura passim adtexuit, & vetustissimorum auctorem esse adfirmavit, deceptus inscriptionis mendacio. cuiusmodi fraudem ad aliis quoque usurpatam suspicari licet...”.³³⁶ Tot i aquest judici poc afalagador i la menció d'Albert el Gran, Rigault editava a continuació de N la versió llatina de Thomas de Cantimpré. El judici de l'*Epistola* com a exemple de pseudoepigrafia irrompia per primer cop i dubto que Rigault canviés d'opinió si hagués conegut les versions llatines de l'*Epistola* de què avui disposem. Segles més tard, a finals del segle XX, concretament l'any 1987, Lupis-Panunzio (LP, pp. 28-33) editaran també la versió de Thomas de Cantimpré com a text base, desconeixent-ne l'autoria.

---

³³⁶ Rg, p. 10.

LA VIA ENCICLOPEDISTA, EPICENTRE D'UNA DIFUSIÓ EXTRAORDINÀRIA

Massa sovint s'oblida l'existència d'altres cultures fora de la pròpia. Un d'aquests casos afecta al corrent enciclopedista, dins del qual dues obres mestres de la falconeria àrab redactades per autors bagdadians –context espacial ja de creació del primer tractat de falconeria àrab conservat, el *Kitāb dawārī aṭ-ṭayr* (“Tractat dels ocells de caça”) de Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī (segle VIII)– i gairebé contemporànies representen l'apogeu de la literatura àrab de falconeria de caràcter enciclopèdic, de fet vastes enciclopèdies cinegètiques: el *Kitāb al-ġamhara fī 'ilm al-bayzra, al-Ġamhara fī 'ulūm al-bayzara* o *Al-Ġamhara fī l-bayzara* (“La suma dels coneixements en falconeria”) d'Abū al-Rūḥ Isā b. 'Alī b. Ḥassān al-Asadī, redactada cap al 638 H./1240-41 J.C. (ms. Istanbul, Ayasofia, 3813, 209 fol., còpia de 1273 i segon exemplar, còpia de l'anterior, ms. Madrid, Escorial, ar. 903, 304 fol., còpia de 1589,³³⁷ ambdós amb llacunes resoltes amb el ms. Calcuta, Libr. As. Soc., ar. 865 M9); i el *Qānūn al-wāḍiḥ fī mu'ālaġāt al-ġawāriḥ* d'Ibn Quštimur, escrita vers el 667 H./1268 J.C. (ms. Istanbul, Köprülü, ar. 978), que el mateix autor descriu com abreujat del seu extens tractat *Ġunyāt al-qāri' fī 'ilm al-ġawāriḥ wa l-dawārī*, avui perdut.³³⁸

El corrent enciclopedista europeu desenvolupat al llarg del Dos-cents, de caràcter general i mai consagrat de forma exclusiva a l'art de la falconeria, aspecte per al qual caldrà esperar al Renaixement, és contemporani, doncs, d'aquestes dues obres. Cal destacar que l'enciclopèdia d'al-Asadī fou una base sòlida per a tots els autors àrabs posteriors que escriviren sobre la temàtica, com demostra el fet de ser reproduïda per extractes fragmentaris de manera abreujada al *Uns al-mala' bi-waḥšī l-falā* (“Comerç de la multitud amb les bèsties de les solituds”)³³⁹ de l'oficial mameluc de la guardia del soldà al-Ašraf Ša'bān (764-78 H./1362-76 J.C.) i Gran Mestre de la Caça (o de les Caces) Muḥammad Ibn Manglī (Mankalī), en 773 H./1371 J.C., mentre que les enciclopèdies occidentals tingueren un ressò molt feble en els tractats cinegètics europeus, més aviat a l'inversa, influenciades per aquests –sobretot per l'*Epistola ad Ptolomeum*– i pels bestiaris a les seccions o entrades corresponents.

La vocació moralitzadora, cristianitzant i pedagògica dels ordes mendicants del segle XIII, representats per dominics (des de 1216) i franciscans (des de 1223), trobà un vehicle idoni d'evangelització en el moviment enciclopedista, abastidor d'exemples destinats a la millora de l'oratoria durant els sermons dels predicadors en la seva predicació de masses i, de retruc, a l'educació de tota la població, especialment en el naixent món urbà i artesanal. Aquells *exempla* eren extrets del món natural i, per tant, propers a tothom, traslladables en analogies i fàcilment entenedors,³⁴⁰ fins al punt d'esdevenir exemplaris lligats a l'homilètica.

³³⁷ La breu descripció de CASIRI, vol. 1, p. 321 (“Ad historiam naturalem pertinentes in folio”) § DCCCXCVIII, ens prova la riquesa del seu contingut: “Codex quam nitidissime exaratus die 3. Schabani, anno Egiræ 997. quo continetur *De re Accipitraria & Venatoria* Opus amplissimum, in partes duas divisum: auctore ISA BEN ALI HASSANO ASADITA, Granatensi, qui septimo Egiræ seculo summa eruditione claruit. Is in priore parte, quæ CXLVI. capita complectitur, agit de Aucupii & Venationis apparatu, videlicet de loco, tempore, instrumentis, proindeque de arte venandi retibus, avibus, canibus, equis: quorum omnium diversa percenset ac describit genera; in altera vero parte, quæ CC. capitibus constat, de eorum usu, regimine, morbis, remediisque disserit. Opus sane rarum, lectu dignum ac perutile, in quo absolutam & Quadrupedum & Avium historiam demireris.”

³³⁸ MÖLLER (1965). Segons la ressenya VIRÉ (1966).

³³⁹ IBN MANGLĪ. La seva redacció seria gairebé contemporània a les dels tractats de falconeria escrits en català que puguin ser vinculats a l'infantat i el regnat de Joan I.

³⁴⁰ “Plus movent exempla quam verba” Sant Gregori. Vegeu SCHMITT i WELTER.

Un possible manual teòric de predicació és un *ars praedicandi* de Francesc Eiximenis, el qual estableix com proves susceptibles d'ús: les autoritats o figures bíbliques; originals, és a dir, textos dels Pares de l'Església; raons naturals o experiències comunes; exemples sensibles de coses aparentes, d'animals, o d'altres coses; i històries veritables i fets provats dels que ens precediren. Per tant, suposa l'estudi de les coses naturals passades pel sedàs de la tradició bíblica, patristica i clàssica. L'autor recorre al símbol per a estendre el domini dels seus coneixements, transmetre una ensenyança, defensar la potència terrenal de l'Església o jugar un paper polític. L'home es colocava al cim de la piràmide dels éssers vius gràcies a la seva racionalitat, jerarquia que l'Església traslladava al camp moral i a l'acceptació de la disciplina o de la política, de les estructures d'organització social i espacial, en un context de prosperitat de l'Europa occidental del segle XIII, sobretot de la urbana, on Església i estat laïc s'enfronten pel control social. D'aquesta manera, l'animal esdevé una eina pedagògica al servei d'un ordre moral. L'animal, mitjançant l'exemplaritat, s'utilitza per a permetre a l'home aprofundir en el coneixement propi i en el de l'Univers, per a servir a un ordre moral, i per a preservar o promoure un ordre social, obligant a l'obediència i a la submissió, assumint una dimensió política en reforçar l'autoritat moral de l'Església, que explica així la seva posició preeminent a la societat i contribueix a engrandir el seu poder material. El poder espiritual, l'Església, proporcionava i preservava el sistema d'actituds i la visió de l'Univers –la “imatge del món” formada mitjançant la compilació metòdica d'informació– que permetia el manteniment del sistema feudal, sobretot en un marc urbà que aspirava a incrementar la seva autonomia respecte al seu senyor i que contactava amb altres valors i societats mitjançant el comerç.

Les enciclopèdies medievals es convertiren, doncs, en obres de referència i difusió del saber a un públic ampli i heterogeni –laic i eclesiàstic, amb formació universitària i sense– i en suport bàsic de la formació dels membres dels respectius ordes. Tanmateix, també foren utilitzades per al control de la visió del saber difós, de la selecció dels autors i dels coneixements, passats pel setge de l'“ortodoxia” cristiana, on l'enciclopedista i l'orde mendicant hi participaven com a intermediaris actius. Un dels grans exemples d'aquesta acció fou la cristianització d'Aristòtil, eliminant-ne els aspectes de possible interpretació herètica. La funció social de totes les enciclopèdies de l'època rau en el seu caràcter pedagògic, és a dir, en la correcta formació d'aquells de qui depèn l'educació del poble, proporcionant-los una educació bàsica general sense accedir a les biblioteques, i permeté que les qüestions naturals aristotèliques penetressin a totes les capes socials de l'Europa baixmedieval.³⁴¹ Així fou com l'enciclopedisme del Dos-cents es convertí en un nou mètode de crear i difondre cultura i superà el propi gènere, fins al punt de que RUBIÓ (1925, p. 83) considera que, en realitat, tota la literatura didàctica de l'edat mitjana és un xic tocada d'enciclopedisme. Tot i que la unitat enciclopèdica del saber, mite teològic-filosòfic formalitzat per Ramon Llull, permeté encabir l'art de la falconeria a l'enciclopedisme del Dos-cents, malauradament no sembla haver-se'n conservat un testimoni directe per part dels nostres enciclopedistes.

Al segle XII l'abadessa Hildegard de Bingen, considerada enciclopedista per STRUBEL-SAULNIER (p. 47) i, en aquest sentit, precursora del desenvolupament enciclopedista del segle posterior, esmenta ja el falcó (secció 18) i l'astor (secció 19) amb coneixements marginals respecte als tractats específics; així, per exemple, considera el falcó calent i sec, potent i ràpid, no comestible i recull la recepta d'un

---

³⁴¹ Per a una visió general de l'enciclopedisme a l'Occident medieval vegeu BECQ, BEYER (2002) i (2003), BINKLEY, GANDILLAC, MEIER, PICONE i RIBÉMONT (1999) i (2002).

engüent amb el seu greix; l'astor també el considera calent, però humit, i es centra en els guariments obtinguts amb les seves vísceres, en especial el pulmó.³⁴²

De tots els tractats de falconeria en llengua llatina, el que assolí una circulació més elevada fou, sens dubte, l'*Epistola ad Ptolomeum* si es té present la versió inclosa a diverses enciclopèdies medievals. Una sola xifra bastarà per a il·lustrar aquest fet: els 158 manuscrits repertoriats que sumava ABEELE (1993, p. 112) per al *De natura rerum* de Thomas de Cantimpré,³⁴³ gairebé dues vegades i mitja la de tractats de falconeria en llatí conservats segons el llistat d'ABEELE (1994a, pp. 18-19).

Per tant, en gran mesura l'explicació de l'extraordinària divulgació de l'*Epistola* fou la seva inclusió a diferents obres enciclopèdiques del segle XIII, principalment la *De naturis rerum* de Thomas de Cantimpré³⁴⁴ (redactada entre 1228 i 1248, ca. 1240), l'*Speculum naturale* de Vincent de Beauvais³⁴⁵ (acabada ca. 1250, potser en 1244), la *De animalibus* d'Albert el Gran³⁴⁶ (enllestida ca. 1262), i, malgrat la seva limitada circulació, la *Historia naturalis* de Juan Gil³⁴⁷ (ca. 1288), franciscà, a diferència dels tres primers, aspecte que, com veurem, influirà en la seva obra; ni Alexander Neckam, iniciador del corrent enciclopèdic del Dos-cents, a la seva *De natura rerum* (*De naturis rerum*, ca. 1217),³⁴⁸ ni Bartomeu l'Anglès a la seva *De proprietatibus rerum* (redactada ca. 1245, 1230-1240 segons GB)³⁴⁹ –ni, conseqüentment, Alfonso (Fernández) de(1)

³⁴² BINGEN, vol. II, falcó al llibre dels ocells, cap. XVIII, astor al XIX i esparver al XX.

³⁴³ No tots ells contenen, però, l'*Epistola* –vegeu ABEELE (1993, p. 115)–, i, per altra banda, la versió realitzada pel dominic també fou copiada de manera independent a la seva enciclopèdia –ABEELE (1993, p. 116) n'ofereix dos exemples–.

³⁴⁴ Thomas, llibre V (*De avibus*), cap. 50; però llibre XV segons ABEELE (1993, p. 106). Malgrat que l'edició de referència sigui Thomas de Cantimpré, [*Thomas Cantimpratensis.*] *Liber de natura rerum*, H. Boese (ed.), Berlín-Nova York, Walter de Gruyter, 1973, en la qual l'*Epistola* correspon concretament a les pp. 198-200, aquesta no es troba disponible a les biblioteques catalanes. En el seu defecte he utilitzat Thomas, edició del ms. de Granada per Luis García Ballester i Pita Andrade, assumint una variació mínima donat que, en general, tots els manuscrits de l'enciclopèdia de Thomas de Cantimpré que recullen el llibre V (*De avibus*) contenen l'*Epistola ad Ptolomeum*, com per exemple els mss. de Granada, C-67, Bibl. Univ., s. XV, f. 41v-42v; Londres, British Museum Add. ms. 18752, s. XIV, f. 212r^a-216r^a; Arundel, 298, s. XIII, f. 33v-35; Harleian, 3713, s. XIV, f. 75r^b-76v^a; Paris, BN, lat. 523 A, s. XIII, f. 77r^b-76r^a; Oxford, Corpus Christi, 274, s. XV, f. 127r^b-130; etc. A més, Boese mai no publicà el volum crític que anuncià i, per tant, no ens informà dels manuscrits consultats en la seva edició i de les variants entre ells.

³⁴⁵ VB, llibre 16, cap. 18, 20, 71 (ed. Venècia, 1494, pp. 195, 196, 200-01; ed. Douai, 1624, col. 1196 i ss.). Inclòs dins de l'amplíssim *Speculum Maius*.

³⁴⁶ AG, llibre XXIII, tract. 1, cap. 23 [ed. Stadler, vol. II, pp. 1489-92, és a dir, dins del seu *De falconibus* (pp. 1453-93)]. La presència de l'*Epistola* a l'obra d'enciclopedistes anteriors comporta matisar l'afirmació de SMETS (2005, p. 300) segons la qual la literatura cinegètica entra a les enciclopèdies per la inserció del *De falconibus* al *De animalibus* d'Albert el Gran.

³⁴⁷ Gil, vol. I, parts de la veu *Accipiter*, pp. 180-217. Aquella edició és dependent de DOMÍNGUEZ (1982), de resum publicat a DOMÍNGUEZ (198?). Els pròlegs havien estat editats ja a TALAVERA (pròlegs pp. 163-76). Gil és ressenyat per Michael R. McVaugh a *Isis*, 87, n° 1 (1996), p. 158, on esmentava ja “his twenty-five pages on falcons, no fewer than half of them on their diseases (their ultimate sources can now be traced through Baudouin Van den Abeele's *La fauconnerie au moyen âge* [Klincksieck, 1994])”. Amb el present treball n'exploro aquelles fonts últimes.

³⁴⁸ Neckam. Segons STRUBEL-SAULNIER, p. 46, les seqüències de moralització dels *Livres du Roy Modus* són basades sobre el *De naturis rerum* d'Alexandre Neckam.

³⁴⁹ Barth., cap. XII (relatiu a l'astor); traducció castellana BURGOS. Tanmateix, sí que inclouen referències al maneig falconer provinents d'altres fonts, prova de l'interès per aquest tema. “De accipitre. [...] Oportet autem ut accipitrum dieta sit ordinata scilicet nec nimis tenuis. nec nimis lauta. ex habundanti enim cibo impinguantur. et tunc insolescunt aut pigrescunt. et ad reclinatorium [reclamatorium *altres eds.*] redire dedignantur. Si vero fuerit nimis paucus deficit accipiter viribus. et efficitur impotens ad predandum. Solent etiam oculi talium avium ciliari claudi sive tegi ne nimis de manu gestantis se efferant avibus visis ad quarum raptum anhelant et aspirant. Et ideo quibusdam laqueolis illorum pedes illaqueantur. ne libera ad quamlibet aviculam efferantur gestantur in sinistra ut de dextra aliquid recipiat unde reficiatur. [...] Accipitres vero maxime ledit fumus ut dicit beda. et ideo eorum mutatoria a locis

Madrigal *el Tostado*, a bona part de les qüestions del seu *Commentarium in Leviticum*, cap. XI, on segueix fidelment Bartomeu l'Anglès— la utilitzaren.

Així, doncs, a l'igual que l'especialista belga en els tractats de falconeria llatins dedicà un article específic a les informacions cinegètiques incloses a les enciclopèdies medievals, ABEELE (1993), probablement en haver-s'hi acostat arran del seu estudi i edició de l'*Epistola* llatina durant la realització del seu projecte doctoral, les dues traduccions catalanes del mateix tractat m'han portat en la mateixa direcció en la realització del meu. Aquell article del Dr. Van den Abeele tenia per finalitat mostrar que certes enciclopèdies de mitjans del Dos-cents integraren materials extrets dels tractats de falconeria (bàsicament de l'*Epistola*) i que certs tractats aprofitaren paràgrafs dels enciclopedistes. En fer meva aquella finalitat, en el primer sentit,³⁵⁰ i amb l'objectiu de demostrar la hipòtesi apuntada al punt 4 anterior, he comparat de forma sistemàtica els textos dels enciclopedistes del segle XIII que utilitzaren directament i/o indirecta l'*Epistola* —comparació que apareix recollida en notes a partir de les dues traduccions catalanes, utilitzades com a text base donat l'objecte d'estudi de la meva tesi doctoral— i els manuscrits llatins de l'*Epistola* que se'ns han conservat,³⁵¹ aquests gràcies a l'edició inèdita inclosa a la tesi doctoral del Dr. Van den Abeele,³⁵² a qui agraeixo de nou la reproducció que em facilità d'aquella edició. De fet, en ser la base remota de l'edició que l'especialista belga està preparant, correspon a un esborrany sotmès a canvis i com a tal ha de ser entesa dins de les notes que incloc a la meva edició de les traduccions catalanes; en tot cas, el present treball s'emmarca dins la meva tesi doctoral i la seva publicació futura queda supeditada a la publicació prèvia (o simultània en cas de col·laboració en un projecte conjunt) de l'edició llatina definitiva per part del Dr. Van den Abeele.

L'espurna d'un interès al corrent enciclopedista: Thomas de Cantimpré

Fet aquest incís, reprenc la via enciclopedista de l'*Epistola* per a recordar que Thomas de Cantimpré fou qui l'obrí en utilitzar el tractat, segons paraules del propi

---

fumosis debent esse remota ne eorum corpora ex fumi amaritudine ledantur et ne plume ipsorum ex nigredine fumi inficiantur” Barth., ed. Colonia, 1481, llibre XII, cap. 2; “Del falcon e de sus propiedades. Capitulo .iij. [...] conviene quien bien querra criar el falcon que le determine su porçion / que no sea mucha ny poca mas temprada. La quando mucha vianda les es dada ellos son pereçosos e quando poca flacos e ynpotentes a tomar su caça. Algunos çierran los ojos de los falcones o los cubren / por que no se devatan e por que se reposen sobre la mano de los que los traen / e por que no se vayan quando veen las otras aves que son acostumbrados de tomar e por esta mesma causa los atan los pies e traen los sobre la mano esquierda por que la derecha es mas conveniente a los pasturar. [...] El fumo les enpeçe mucho segund dize aristoteles. e por esto las alcondaras o mudas do son deven ser lexos de chaminea” BURGOS, cap. 3. Entre les nombroses versions del *De proprietatibus rerum* del Bartomeu de Glanville o Anglíc o l'Anglès (ca. 1190-d. 1250), dir que fou traduïda a l'italià (per Vivaldo Belzacer en 1309), al francès (per Jean Corbechon abans de 1391, o, segons part dels investigadors, enllestida en 1372, per a Carles V de França i de manuscrit original perdut, però conservada en un mínim de quaranta còpies, normalment luxoses i amb il·luminacions d'altíssima qualitat, com els mss. BNF, fr. 135 i 136), a l'anglès (per John de Trevisa en 1398), al provençal (anònima, dedicada al comte Gastó III *Febus* de Foix abans de 1391; *Elucidari de les propietatz de todas res naturals*, ms. Sainte Geneviève, 1029), i al castellà (per fra Vicente de Burgos, publicada a Toulouse pels tallers d'Enrique Meyer en 1494 i l'any següent a Saragossa per Pablo Hurus).

³⁵⁰ Per al segon sentit dins de la tradició falconera en català a què he tingut accés, remeto al meu estudi i edició del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F).

³⁵¹ Vegeu també l'estudi i l'annotació de F, el qual inclou receptes esparses de l'*Epistola* i una traducció parcial del llibre XXIII del *De animalibus* d'Albert el Gran entre les seves fonts.

³⁵² ABEELE (1991).

autor (“secundum quod invenire potuerunt in veteris scriptis. Scribitur in eadem epistola de medicinis dictarum avium, que omnia brevitatis causa compendioso sermone contraximus” Thomas, V.50, f. 41v^a, ed. p. 111)³⁵³ i, mitjançant la seva enciclopèdia, directament o indirecta, arribà a la resta d’enciclopedistes que donaren cabuda a aquest tractat a les seves respectives obres seguint la constant del gènere per la qual regna una gran dependència respecte a les enciclopèdies anteriors.

Un treball tan reculat, general i ampli com el de NOIRMONT (vol. III, pp. 89-90) considerava ja en 1867 que el text primitiu de l’*Epistola* s’havia perdut i es conservava en una traducció catalana i un fragment llatí inclòs al tractat “anònim” (enteneu-hi de Thomas de Cantimpré) *De natura rerum*, tot remetent a l’edició de Rigault, esmentant a continuació l’ús fet pels enciclopedistes Albert el Gran, Vincent de Beauvais i Brunetto Latini i les traces manifestes al tractat provençal de Daudé de Pradas.³⁵⁴ Pocs anys més tard WERTH (1888, p. 162) indicà que el recull de tractats cinegètics editat per Rigault conté la versió catalana original de l’*Epistola* (pp. 185-200) i a una versió llatina (pp. 201-11) feta per a un compendi d’història natural per ordre alfabètic: *De natura rerum*. Un segle després Kurt Lindner establí que aquest compendi corresponia a Thomas de Cantimpré, fins al punt que LINDNER (1962, vol. I, p. 21) atribueix l’*Epistola* a Thomas de Cantimpré degut a la coincidència amb la versió curta inclosa a la seva enciclopèdia. Per la seva banda, OGGINS (1980, p. 443, n. 9) considera que Thomas sembla haver utilitzat una versió més reculada o original de l’*Epistola* que l’americà creu probablement desapareguda.

D’aquesta manera, Albert el Gran begué de l’obra de Thomas de Cantimpré com a font,³⁵⁵ tal com estudià parcialment H. Werth,³⁵⁶ indicà H. Stadler,³⁵⁷ i aprofundiren en l’estudi K. Lindner i B. Van den Abeele. El dominic alemany, coneixedor de l’art de la falconeria per contacte directe amb falconers i, molt probablement, havent estat educat en l’art i haver-la practicat ell mateix,³⁵⁸ incorporà un lèxic de major erudició i glossà, criticà i corregí en certs moments la versió de l’*Epistola* que li arribà, a la cerca de facilitar-ne la comprensió, com ara a “In hoc capitulo convenientia medicamina asturibus quos supra accipitres nominavimus ponemus eo quod astures sive accipitres Theodotion ad Ptolomeum regem Egipti scribens in falconum generibus collocavit, omnem avem rapacem cuius usus est in aucupio falconem vocantes”.³⁵⁹ Cal destacar

---

³⁵³ “de acuerdo con lo que pudieron encontrar en unos viejos tratados. Se habla en esta misma carta sobre la medicación de estas mencionadas aves. Todo lo cual en gracia a la brevedad, lo he resumido en pocas palabras” Thomas, p. 203.

³⁵⁴ HARTING (1891, p. 110, n° 223) malentengué el fragment “et notre plus ancien traité de fauconnerie en langue vulgaire” relatiu al *Dels auzels cassadors* (NOIRMONT, III, p. 90) i el traslladà a “le plus ancien traité de fauconnerie en langue vulgaire” referit a N. SOUHART, s.v. *Symmachus (Aquila)*, sembla seguir NOIRMONT.

³⁵⁵ ABEELE (1993, p. 108, n. 3) remet a AIKEN, qui establí la dependència dels sis darrers llibres del *De animalibus*.

³⁵⁶ Segons WERTH (1888, p. 162), la versió llatina de l’*Epistola* del *Liber de natura rerum* és una font per a Albert el Gran, de qui el capítol XXIII és una reproducció gairebé literal de la de Rigault (no indica que correspon a Thomas de Cantimpré), pp. 206,14-211,11, i indica les cites de l’*Epistola a Ptolemeu* per part d’Albert al cap. 7, p. 180,11 i 29, cap. 15, p. 185,10 i 11, cap. 17, p. 186,30, cap. 20, p. 192,8 i cap. 24, p. 198,18.

³⁵⁷ “Hier ist fast ausschliessliche Quelle der *liber de naturis rerum* des Tomás von Cantimpré” AG, vol. II, p. V.

³⁵⁸ Vegeu l’estudi de les fonts del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F).

³⁵⁹ AG, cap. XX (“De regimine accipitrum in infirmitatibus secundum experta Federici Imperatoris”), p. 1481, l. 27-31; “In this chapter we will set forth the medication proper to goshawks, which we called *accipitres* above. We call every bird of prey used in hawking a falcon, since Theodotion, writing to Ptolemy the King of Egypt, placed astures (that is, *accipitres*) among the genres of falcons” OA, p.

que l'*Epistola*, tal com s'ha conservat, no ofereix els consells en relació a la dieta dels falcons atribuïts per Albert el Gran a Símacus al capítol XVII del *De falconibus*, de manera que ABEELE (1993, p. 109) ho considera una autoritat fictícia en aquest cas; tanmateix, coneixent la cura habitual del dominic en la referència a les seves fonts, crec que hem de contemplar la possibilitat d'un text, versió de l'*Epistola* o no, que sí contingüés aquesta i altres indicacions atribuïdes per Albert als personatges esmentats a l'*Epistola*.

El també dominic Vincent de Beauvais segueix principalment Thomas de Cantimpré –a ell es refereix quan anomena el “libro de naturis rerum” p.e. VB, llib. 16, cap. 18– i, més rarament, Albert el Gran (“Sic poteris de omnia medicina que datur avibus commodius facere. Sed multo ampliora de hac materia reperies: per Albertum tradita in libro suo de animalibus” VB, llib. 16, cap. 71). Fou WERTH (1888, p. 162) qui establí que la versió llatina editada per Rigault es troba també a l'*Speculum naturale* de Vincent de Beauvais, llibre 16, cap. 71 ss., on seguí 200 c 31-65 = Rigault 203,5 v.u. – 205,10 i 200 d 81-201 a 24 (encara més literalment que Albert) = Rig. 206,14 – 210,15. A la classificació dels falcons (200 c 31-65), Vincent afegeix detalls dels capítols d'història natural del tractat d'Albert. Així, Werth desmentia la indicació de Dombrowski, Hicfelt XV, segons la qual Vincent copià gairebé literalment el text català. Per la seva banda, ABEELE (1993, pp. 110-11) reconstrueix el capítol 71 del llibre XVI de l'*Speculum Naturale* a partir dels préstecs de Thomas i Albert, on cal destacar que tota la secció terapèutica de l'*Epistola* prové de Thomas, correcció a LINDER (1962, t. I, p. 17), qui apuntava a ambdues fonts enciclopèdiques.³⁶⁰

ABEELE (1993, p. 111) estableix la hipòtesi de que Vincent de Beauvais primer hauria conegut el text de Thomas i, posteriorment, el d'Albert, limitant-se a fer-ne un ús complementari com a autoritat falconera a la què remetre. Sembla que es matisa així l'afirmació de CIFUENTES, *Catàleg*, segons la qual la cadena d'interpolacions fou Thomas de Cantimpré, Albert el Gran, Vincent de Beauvais. A més, tot i que ABEELE (1994a) i diversos articles del mateix especialista ja havien indicat els manuscrits en què es conserva la versió llatina llarga i curta, CIFUENTES (1992 i 1996, p. 152) considerava que el text llatí complet s'havia perdut, fent-ne l'esmena a CIFUENTES (1996, p. 425) a indicació meua. Respecte al format de la font directa de Vincent de Beauvais en relació al text d'Albert, ABEELE (1993, p. 111) opina que Vincent de Beauvais és atent a les fonts més recents per haver conegut el text del *De animalibus* abans de la seva finalització vers 1258-1262; personalment penso en la circulació autònoma del *De falconibus* i la seva probable redacció primerenca en relació al *De animalibus* i la integració posterior en l'obra enciclopèdica, fet que ampliaria el marge temporal per a l'accés per part de Vincent de Beauvais i reforçaria la consideració d'Albert com a autoritat falconera. Soc de l'opinió que fou precisament aquesta consideració la que li valgué ser l'autor, entre els enciclopedistes del segle XIII, més citat als tractats de falconeria, havent-hi accedit els compiladors atrets pel *De falconibus*, tot i que secundàriament utilitzessin també altres entrades menors del llibre relatiu als ocells del *De animalibus*. En cas de ser certa, aquesta opció matisaria la influència enciclopedista sobre els tractats de falconeria apuntada a ABEELE (1993, p. 117 i 119) i tendiria a relativitzar-ne i disminuir-ne la importància.

Juan Gil és un cas excepcional dins d'aquesta transmissió i serà estudiat a l'apartat següent.

1607. Malgrat la crítica d'Albert el Gran, no he localitzat aquesta confusió a cap dels sis manuscrits llatins de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservats.

³⁶⁰ Vegeu ABEELE (1997b) com article específic sobre les fonts del llibre dels animals de l'*Speculum naturale* de Vincent de Beauvais.

Establerta la probable cadena de transmissió al llarg dels enciclopedistes del Dos-cents, cal descartar l’afirmació de VERNET (1979, p. 290, n. 27), recuperada per CONTRERAS (p. 69), segons la qual el *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* deriva de la part corresponent del text de Vincent de Beauvais *Speculum naturale*.

Més enllà d’aquesta època, altres autors segueixen recuperant el nostre text dins del mateix estil enciclopedista; entre ells, un dels còdexs més bells i interessants científicament de la Biblioteca Vaticana, el *Llibre dels animals* de Pier Candido DECEMBRIO (Pàvia 1399-Milà 1477), escrit en 1460 en base a una obra enciclopèdica que Decembrio trobà a Nàpols quan residia a la cort napolitana d’Alfons el Magnànim i més tard a la del seu fill i successor Ferran I, a on s’havia traslladat l’any 1456.³⁶¹ Aquest text renaixentista recupera, com és característic i definitori del període, els clàssics com a models, adaptant-los als seus propis objectius mitjançant el concepte renaixentista d’*imitatio*.³⁶² Malgrat que Decembrio ens informa de que “incidi in non nullos commentarios ab ignaro quodam editos de naturis animantium” (‘vaig topar-me amb uns comentaris sobre la natura dels animats escrits per algun [autor] desconegut’), cal suposar que es tractava d’una de les obres enciclopèdiques del Dos-cents, en especial la de Thomas de Cantimpré, obra anònima fins al segle XVIII, ampliant-la amb altres textos, com les seccions zoològiques de les enciclopèdies d’Albert el Gran i Vincent de Beauvais o el *Physiologus*, que Decembrio redactà amb millor estil, resultant-ne una paràfrasi humanista dels llibres IV-XI del *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré amb certes amplificacions. Decembrio, coneixedor de la passió dels Gonzaga, a qui destinava el llibre, reproduí el llibre V, 50-71 de Thomas de Cantimpré amb lleugeres modificacions, concretament en la seqüència de l’exposició, reduïnt els vuit llinatges de falcons a sis, i mantingué la secció de medicina dels ocells de caça (ff. 71rv). Així, dins del Llibre II, *De volucrum naturis et formis* (De la natura i la forma de les aus), ff. 68r-121r, dedicat íntegrament a la classe Aus, hi trobem ocells de caça del nostre interès. No entraré aquí a discutir la pertinència de certes identifications del text i de les miniatures ni retraçaré els paràgrafs amb les seves fonts, aspectes que permetran la redacció d’un article específic i que no aportarien res a l’estudi de les dues traduccions catalanes de l’*Epistola*, però sí que cal destacar aquest text com a nou testimoni de l’*Epistola ad Ptolomeum* –vegeu les entrades *accipiter* (ff. 71r-72r) i, especialment, *falco* (ff. 87r-90v)–, transmesa dins del gènere de l’enciclopèdia animal fins al Renaixement, de valor reforçat amb les realistes il·lustracions del segle XVI que, en certs casos, faciliten al lector la resolució de dubtes d’identificació d’espècies.

La importància del pas donat per Thomas de Cantimpré en incloure el tractat de falconeria objecte del present estudi a la seva enciclopèdia i sotmetre’l als criteris del rigor enciclopèdic i de la seva sistemàtica expositiva, lligats a la literatura acadèmica mèdica i terapèutica i a les normes expositives formals dels acadèmics escolàstics universitaris, conferí un nou format a l’*Epistola ad Ptolomeum* original, on primer s’ofereix la classificació dels ocells de caça, amb llurs descripcions etnològica i etològica, seguit de diferents afeccions i remeis començant pel cap i agrupant, per a aquesta tasca, afeccions repartides per l’*Epistola*, finalitzant amb el maneig falconer. Segons CIFUENTES, *Catàleg*, considera “només menes de falcons i prescripcions”.

---

³⁶¹ DECEMBRIO, p. 11.

³⁶² Vegeu al respecte la bibliografia recomanada a nota 12 de l’estudi del facsímil, en especial GMELIN, BATTISTI i CAPRIO.

El resultat fou la reordenació i la reducció del garbuix d'afegits de l'*Epistola* segons els objectius expositius enciclopèdics:³⁶³ a continuació d'una breu introducció relativa a la font, el contingut i el mètode de treball, comença amb la descripció etnològica i etològica dels diferents ocells de caça 8(13/14') i 7(4/2'-8/6'), relacionada amb la resta del llibre V mitjançant reenviaments; segueix amb la declaració del canvi de registre vers les malalties i els seus remeis 9'(5'), per passar a tractar-les a continuació segons l'ordre mèdic tradicional (*a capite ad calcem*), és a dir, començant pel cap, en particular pel sentit de la vista, amb la malaltia que creix en l'ull 4(2/2'), l'albugo (3/3') i la ceguesa per vellesa 26, segueix amb el tancament de nars 27(2-3/2'-3'), indicació reuma del cap 43rúbrica i text 14 reordenat, la pipicula (de lesió lingual) 25(2-4/2'-4'), l'ocell cridador 28 i [l'ocell ovat] 29(4/3'), l'ostec 22(4A/3') i (4'), la inapetència 15(4/4') i el pistocs ("vòmit") (2-3/2'-3') i 40(2A-3A/2'), la febre 17(2-5/2'-5') (7-8/7'-8'), la set 33(2-3/2'-3') i també text de l'esparver assedegat 34(4/3'), el mal al fel 32(2/2'), el penjament d'ales 6(6-10/6'-10') i 10(4A/4'), la tinya de les ales 11(2-4/2' i 4') [on hi ha un salt de "comedant" de 2/2' a "comedant" de 3/4' i de "aceto" 3/4' a "aceto" 4] i barreja la indicació de l'extracció de la ploma 11(6/6') i 18(2/2') i text 18(2-6/2'-5') i 11(6/6'), el sobreòs (Thomas com a fractura òssia) 13(2A)/12'(2'), la indicació de l'ocell nerviós o debatedor 12(2A)/13'(2') i text 12(4A)/13(3'), la rampa 10(2A-3A/2'-3'), el restrenyiment 15(5/5') i (6A), el laxament 16(2/2'), els polls ectoparàsits 23(2/2'), el maneig falconer de l'ocell de caça (el pes, el temps i la mida dels gits) 38(3-7/3'-7'), potser 3(3Ha/6'), i més maneig falconer, amb especial atenció als polls 5(2-5/2'-6') i 6(4-5/4'-5'). Thomas de Cantimpré acaba la secció referida a l'*Epistola* amb la justificació de la seva inclusió, escrivint "postremo ne tantorum autorum Aquille et Symachi et Theodocionis dicta inter libros naturales vulgatissime computata non curasse penitus videremur. Ista quidem de libro avium nobilium et medicinis earum huic operi dignum duximus inserenda".³⁶⁴ Tot seguit, i ja fora del capítol dedicat a l'*Epistola*, Thomas de Cantimpré (V.51) parla del falcó com tipus d'ocell, del falcó noble i innoble i de les seves particularitats aplicades a la caça de la garça. Prèviament també conté un altre fet diferenciador i, fins i tot, potser exclusiu, la referència al mètode de l'*imprinting* en parlar del falcó sacre, tècnica de socialització de l'ocell de caça amb el falconer que li atorga certes característiques comportamentals que permeten modificar el seu maneig, informació reproduïda per Vincent de Beauvais.³⁶⁵

³⁶³ Només hi he consignat els capítols que apareixen a les traduccions catalanes i a partir de la capitulació d'aquestes, extreta de la que instaurà ABEELE (1991). Força temps després d'haver realitzat aquesta comparació i ja en el moment final de la realització del meu projecte doctoral vaig poder accedir finalment a ABEELE (1993), qui en l'Annexe 4 (p. 121) ofereix una concordança entre l'*Epistola* en la versió del ms. Wolfenbüttel i en la versió de Thomas de Cantimpré, la qual no fou utilitzada en la meua comparació. No he introduït cap esmena a la meua perquè considero que ambdues esdevenen complementàries.

³⁶⁴ "Por fin, debo decir que he considerado apropiado introducir en esta obra estos detalles, sacados del Libro sobre las aves nobles y sus medicinas, para no dar la impresión de haber descuidado las palabras, muy citadas en las obras de Ciencias Naturales, de autores tan señalados como Aguila, Simaco y Teodosio" Thomas, Codex Granatensis, f. 42v^a.

³⁶⁵ "Aeriophion. [...] Cum adhuc in pullo est antequam cognoscat se, capitur ad hominibus, qui eam domesticare volunt et sic instruitur ad capturam, et ita mutatur eius natura ab alienacione silvatica, ut aliam non putet suam condicionem nisi in domibus ubi nutrita est et cum hominibus habitare. Unde fit, ut contra consuetudinem aliarum avium nobilium sine ullis ligamentis in perticis et in domibus maneant" Thomas, llib. V, f. 36r^a; "De pequeños, antes de que empiezen a conocer, el hombre que quiere domesticarlos los captura y después les enseña a cazar: de esta manera su naturaleza se aparta de su origen salvaje tanto, que su tipo de vida no es otro que vivir en la casa donde se crió y con los hombres. Por ello sucede que, a diferencia de la costumbre de las otras ave nobles, permanecen en sus compartimentos de las casas sin atadura" Thomas, Codex Granatensis. Vegeu VB, llib. 16, cap. 23, amb referència a *De na. rer.*

Respecte a la reducció de l'*Epistola*, ABEELE (1993, pp. 107-108) xifra en un mínim de divuit els capítols omesos (relació a n. 3), apuntant a la conservació d'un sol capítol en cas de que l'afecció fos tractada en més d'un, i encara de forma fragmentària en centrar-se en el remei principal, ometent els alternatius i abreujant el principal; el resultat és una reducció de la secció terapèutica que l'acosta a la versió curta de l'*Epistola*.

Pel que fa a la presentació formal de la font consultada per Thomas de Cantimpré, soc del parer de que res pot establir-se amb seguretat; si bé és possible que aquella font li arribés en forma de recull de tractats, com apunta ABEELE (1993, p. 108) a partir de la tradició manuscrita dels tractats de falconeria del segle XII, considero arriscat el pas de la hipòtesi inicial a l'afirmació categòrica posterior segons la qual sens dubte Thomas disposà d'un manuscrit que contenia tres o quatre tractats, entre els quals trià l'*Epistola*. La meua opinió es basa en el nombre relativament baix de manuscrits datables de segle XIII dins de la tradició llatina del gènere –15 sobre 65 segons el llistat d'ABEELE (1994a, pp. 18-19), sense especificar quants d'aquella quinzena corresponen als primers quatre decennis del Dos-cents–, de manera que s'extrapola a partir de manuscrits més tardans, i en el desconeixement general respecte a la circulació independent durant el segle de la seva redacció/traducció (s. XII) i inicis del segle posterior. Sí que coincideixo amb l'especialista belga en que els remitents de l'*Epistola* tal com la coneixem propiciaren l'interès de Thomas per aquest tractat i, en una opinió personal meua no demostrable, fins i tot potser la seva cerca activa per accedir-hi, en la línia del final del capítol, “Postremo ne tantorum autorum Aquille et Symachi et Theodocionis dicta inter libros naturales vulgatissime computata non curasse penitus viderimur. Ista quidem de libro avium nobilium et medicinis earum hic operi dignum duximus inserenda” Thomas, V.50, f. 42v^a (p. 112).³⁶⁶ Per tant, els remitents conservats de l'*Epistola* –i potser el prestigi de la dinastia ptolemaica com a símbol de sabiduria i mecenatge– i la utilització d'aquesta al *De natura rerum* actuaren de forma sinèrgica facilitant la plena acceptació dins del corrent enciclopedista del segle XIII posterior a Thomas de Cantimpré.

Val la pena recordar que l'originalitat de les enciclopèdies rau en les fonts que seleccionaren i la manera en què les presentaren, més que en l'autoria del contingut; conceptes com originalitat, autor i propietat intel·lectual resultaven molt més flexibles que ara i l'originalitat en aquell moment no era un mèrit, sinó un via delicada per la que podia caure's fora del camí serè de l'ortodoxia.

Malgrat la seva extraordinària difusió, la influència i el prestigi de l'*Epistola* dins de la tradició falconera europea fou al meu parer inferior a la del *Dancus Rex* degut a l'atractiu superior del seu “autor” en relació als remitents conservats de la carta –poc interessants o fins i tot desconeguts per al laic practicant de l'art de la falconeria sense formació teològica–, al bell i singular pròleg del *Dancus* dins de la tradició del gènere i a que la immensa majoria de la circulació de l'*Epistola* correspon a la via enciclopedica, de redactors, objectius i destinataris netament diferents als dels tractats cinegètics.

---

³⁶⁶ “Por fin, debo decir que he considerado apropiado introducir en esta obra estos detalles, sacados del Libro sobre las aves nobles y sus medicinas, para no dar la impresión de haber descuidado las palabras, muy citadas en las obras de Ciencias Naturales, de autores tan señalados como Aguila, Simaco y Teodosio” Thomas, p. 204.

LA TROBALLA: JUAN GIL DE ZAMORA

Alfons X *el Savi* (1252-1284) és considerat per George Sarton el fundador de la filosofia natural espanyola i un dels més grans intermediaris entre el saber àrab i l'europeu, segons es desprèn de la seva importància com a promotor de traduccions i de la investigació en filosofia natural i de l'activitat científica en general realitzada a Castella durant la segona meitat del segle XIII.³⁶⁷ Tanmateix, avui sabem que aquelles arrels intel·lectuals eren ja fermes en l'activitat de franciscans i dominics a Galícia,³⁶⁸ pertanyent a la Corona de Castella, al segon decenni del segle XIII, i aquells cercles gallecs, units al catedralici i arquebisbal toledà, n'afavoriren el desenvolupament alfonsí de la segona meitat del mateix segle i l'extensió a l'*Studium* murcià i la seu episcopal de Cartagena,³⁶⁹ en el marc del projecte polític de culturació cristiana dels territoris reconquerits.³⁷⁰

Sota el regnat d'Alfons X, Juan Gil ocupà el càrrec de *scriptor* i el de preceptor de l'infant Sancho (coronat l'any 1284 com Sancho IV), gaudint d'una posició privilegiada en els cercles cortesans de la Corona de Castella, la qual compatibilitzà amb diferents càrrecs dins de l'orde franciscà després de completar la formació a Santiago de Compostel·la amb l'adquirida com a estudiant franciscà a París –on consultà les obres naturals a les seves biblioteques– i l'obtenció del magisteri en Teologia a la capital francesa entre 1276 i 1277. L'orde franciscà, protegit pels reis castellans, guanyava posicions d'influència dins de la cort reial i s'estengué aviat per aquell regne, vehiculant el procés de culturització cristiana als territoris reconquerits.

Troblem altres exemples de la inquietud intel·lectual de l'orde en el també castellà Pedro Gallego Fajardo (ca. 1207-1267) o en el català Pere Tomàs (ca. 1280-ca. 1350).³⁷¹ Al darrer terç del segle XIII, un cop conquerit el regne murcià, Pedro Gallego (OFM, 31-VII-1250 + 19-XI-1267), confessor del príncep Alfons (X de Castella) i primer bisbe de la diòcesi de Cartagena (1250-1267) després de la reconquesta cristiana, manifestà una intensa activitat literària i científica de divulgació, amb adaptacions d'obres astronòmiques –com el *De astronomia* derivat de l'obra d'al-Fargani on resumeix la teoria ptolemaica– i de filosofia natural aristotèlica –amb un *Liber de animalibus* on recull els trets essencials de l'obra zoològica d'Aristòtil a partir de la versió llatina de Miquel Scot i observacions d'Avicenna (Abū 'Alī al-Husayn ibn Sīnā), i un *Regita domus* abreuçant l'obra pseudoaristotèlica del mateix nom– i impulsant un *Studium Arabicum et Latinum* del què resultaren traduccions llatines de textos mèdics com el *Liber de aegritudinibus oculorum* o l'*Articella Johannis*. Al seu *Liber de animalibus* trobem precedents llatins del vocabulari propi de la classificació castellana – amb forta dependència àrab i certa confusió derivada del precedent aristotèlic– dels ocells de caça, com el falcó *borní*, *baharí* i *neblí*, a “Et aues uncorum unguium sunt

³⁶⁷ SARTON, II-II, p. 835; cit. Gil, p. 19.

³⁶⁸ El centre cultural de Santiago de Compostel·la es beneficiava així de la seva posició clau com a meta del camí de Santiago per ser seu del sepulcre de l'apòstol del mateix nom.

³⁶⁹ Entre ells el dominic català Ramon Martí. Vegeu TORRES (1953) i (1960) i PELZER.

³⁷⁰ La resta de territoris ibèrics, com la vall de l'Ebre i el nou regne de Portugal (resta a estudiar la seva familiaritat amb el centre compostel·là, amb figures coetànies com Pedro Hispano, *Petrus Juliani*), també participaren en la tasca traductora i intel·lectual. Al respecte, vegeu, per exemple, LEMAY (1963) i (1987). | GARCIA (1996a, p. 112, n. 96) indica que estava estudiant un document similar relatiu a una sèrie de préstecs de *libri naturales* entre els monestirs de Santa Creu (Coïmbra) i de Sant Vicenç de Lisboa en 1207, 1218 i 1226, conservat a Oporto, Bibl. Pública Municipal, ms. 34 de Santa Creu, darrer foli, vers, document reproduït per GAMA, p. 156.

³⁷¹ Respecte a la catalanitat de Pere Tomàs, vegeu les notes i els comentaris autògrafs de Joaquim Carreras i Artau, “Pere Tomàs, O.F.M.”, conservades a la Universitat de Barcelona, Fons manuscrit Joquim Carreras i Artau, A.259, s.d., 5 ff. (2 cares).

diuersarum specierum, ut aquila et ancipiter. Et aquila est septem specierum, ut montaria et alforra et pardella et alie sub istis. Et ancipitrum sunt sexaginta due species, que reducuntur ad quatuor: falcones, austures, ezmeriliones et nisos. Et falconum multe sunt species: bormili, bafarilli, nebularii, sacri, gerifalli, et alia genera minuta, ut picancii, aluari, porcarii, et picarii et multa huius modi. Austures uero sunt multum specierum maiores et minores, ut nobilis et buszancii et alii huiusmodi. Ezmeriliones sunt multum specierum. Et nisi eodem modo ut nobiles, ogii et tartaram” MARTÍNEZ (2000a, p. 107, l. 77-85), i un indubtable interès de joventut en la temàtica que derivà en la redacció d’un tractat de falconeria desconegut, segons “Omnis auis uncorum unguium comedit carnes et iam de hiis compleuimus dictum in tractatu quem edidimus in puericia nostra ad solacium puerilis regie stirpis et Artaham est unum de istis” MARTÍNEZ (2000a, p. 107, l. 90-93).³⁷² La redacció juvenil, el contingut específic d’aquell tractat (ocells rapinyaires), els destinataris (els joves d’estirp reial) i la finalitat de l’obra em duen a considerar-lo un llibre d’ocells de caça que s’hauria redactat –o traduït– durant el regnat de Ferran III *el Sant* de Castella (1201-1252), en especial després de casar-se en 1219 amb (Elisabet) Beatriu de Suàbia, el seguici alemany de la qual introduí la caça amb falcons a gran alçada a la cort castellana,³⁷³ essent destinat als seus nombrosos fills, entre ells el futur Alfons X *el Savi*.

Malgrat l’opció de que Artaham correspongui a un d’aquests ocells d’ungles corbes carnívors, segons cap per la continuació “Et pullificat super montes inaccessibleis et idcirco numquam inuenitur nidus eius et nemo uidit pullos ipsius. Et aues que cibantur a carne pullificant semel in anno, nisi yrundines” (l. 92-95) i la seva absència a l’índex de noms de persones i llocs establert per Martínez Gázquez, la descarto perquè llavors l’editor, llatínia contrastat, s’hauria confós en editar-lo amb majúscula inicial, i perquè el canvi de foli a “istis. / Et pullificat” també s’oposa a considerar-lo un ocell. Cap dels fills de Ferran III pot vincular-se amb el que sembla ser l’únic antropònim relacionat que Gallego ens hi ofereix, Artaham, motiu pel qual penso en una possible llatinització de l’àrab, qui sap si conservada amb encert, com ara: d’*Alhacam, filius Hissem II [(976-1008), rex Cordube]*, potser interpretada a la inversa, o d’*Alchama, princeps militie*;³⁷⁴ del cognom arRamimi, vinculat a la veïna Almeria; d’al-Raḥmān,³⁷⁵ referit, per exemple, a Abu Zayd ‘Abd al-Raḥmān b Muhammad b Abi Hafs ‘Umar (1224-1227), dels Banu Abi Hafs del regne taifa d’Alcira, Dènia i Xàtiva; o bé un fill d’aquests monarques dels regnes taifes que convisqueren amb els cristians durant períodes de tolerància pluricultural pacífica³⁷⁶ o dels territoris reconquerits als

³⁷² L’editor, a p. XII, s’hi refereix com “un posible tratado de cetrería para uso de príncipes”, silenciament Artaham.

³⁷³ “De falconibus. De prudencia uero falconum, asturum et ezmerilionum dicunt experimentatores quod norunt dominos suos et instruuntur deosculari eos et purgare rostra in genis eorum et barbibus et cognoscunt uoces eorum qui consueuerunt uocare eos. Et redierunt de locis remotissimis ad domos dominorum suorum. Aquila uero ex prudencia permittit astures fatigari in uenando et subito insilit et percutit eos. Et cum uidet aquila quod non possunt abscondi quia locus est mundus ab arboribus et a fixuris petrarum non expectat fatigationem eorum. Et sermo auium est secundum hunc modum” MARTÍNEZ (2000a, p. 136, l. 188-96), on potser caldria traslladar el primer punt entre ‘barbis’ i ‘et cognoscunt’.

³⁷⁴ Vegeu CASTRO (1955).

³⁷⁵ L’emirat de Còrdova (756-929) s’inicià amb ‘Abd al-Raḥmān I al-Dājil ben Mu‘āwiya (756-788), fundador de la dinastia omeia, continuada amb Hišām I (788-796), al-Ḥakam I (796-822), ‘Abd al-Raḥmān II (822-852), ..., fins a ‘Abd al-Raḥmān III al-Nasir (912-929), qui seguí com a califa (929-961) en independitzar-se de Bagdad i instaurar el califat de Còrdova (929-1031), essent succeït per al-Ḥakam II (961-976) i Hišām II (976-1009) la primera vegada i 1010-1013 la segona).

³⁷⁶ S’obriria així la possibilitat de que el tractat s’adrecés als fills de reis d’al-Andalus o provinqués d’aquell origen.

moros per Ferran III o en vassallatge a aquest.³⁷⁷ De totes aquestes possibilitats, em decanto per la primera opció, al-Ḥakam II (961-976),³⁷⁸ degut al seu prestigi i a la referència de Gil de Zamora; el segon califa de Còrdova, al-Ḥakam II (mort 976), gaudí d'una bona biblioteca, propicià traduccions en convertir la seu califal en el centre intel·lectual més important d'Occident, dirigí la política peninsular del darrer terç del segle XI i fou succeït pel seu fill Hišām II, menor de dotze anys d'edat, comportant la regència d'un consell encapçalat pel seu primer ministre i tutor del fill, el més tard *hāgib* de Còrdova Almansor (d'Abū 'Amīr Muhammad ibn Abī 'Amīr al Mansūr, 940-1002).

Cal recordar també que el mateix any en què Pedro Gallego fou creat bisbe de Cartagena s'enllestí la traducció castellana del *Moamín*, concretament el 9 d'abril de 1250, però desconeixem si tingué cap mena de relació amb aquell tractat. Mancat d'altra informació sobre la probable obra de falconeria de Pedro Gallego, no puc verificar cap hipòtesi sobre la seva transmissió i influència, rebuda i donada, a la tradició falconera europea –penso, sobretot, en l'*Epistola ad Ptolomeum* i, de forma secundària, en el *Dancus rex*, entre els llatins, i en el tractat del príncep don Juan Manuel, entre els castellans– en aquells moments incipient en llengua llatina.

Respecte a la possible llatinització de l'àrab abans esmentada, Luis Molina (Escuela de Estudios Árabes - C.S.I.C., Granada) és del parer que no existeix, fins on ell coneix, cap antropònim àrab que s'hagi pogut convertir en Artaham seguint un procés evolutiu plausible; en remarcar la frase “ad solacium puerilis regie stirpis”, Molina sospita que podria tractar-se d'una obra amb influències del tipus “mirall de prínceps” o “llibre dels càstigs”, gènere en el qual s'utilitzaven amb freqüència materials originaris de literatures orientals, gairebé sempre per intermediació àrab. Per aquesta via tornariem, doncs, a llibres com el *Sendebār* o el *Calila i Dimna*, comentats a l'estudi introductor del *Dancus*. Segons Francisco Vidal Castro (Àrea de Estudios Árabes e Islámicos, Facultad de Humanidades, Universidad de Jaén), el mot existeix com a antropònim a Iraq, però el mateix especialista no creu que tingui res a veure; al meu parer, cap la possibilitat d'un vincle remot amb el mot d'origen que amaga Archanasi (segons la versió catalana conservada), el fill del rei Galathià tramès al rei Dancus per a aprendre els secrets de l'art de la falconeria al *Dancus rex*; desconeixem, però, si una forma més propera a Artaham fou recollida a algun dels nombrosos manuscrits perduts del *Dancus Rex*, la qual, en cas d'existir, podria implicar la circulació des de la cort normanda de Sicília, lloc de redacció-traducció d'aquell tractat acordat per la historiografia. Dues opcions més apuntades pel mateix Vidal són una possible derivació de l'arrel r-h-m (d'on també procedeixen al-Rahman, *el Misericordiós*, un dels 99 noms de Déu) en forma VIII, *irtahama* (en àrabe andalusí *artahama*) amb el significat d'obtenir misericòrdia, i, per la forma del nom, una possible corrupció o alteració del nom del traductor, vinculant-lo a Abraham Alfaquí, un dels traductors jueus de Toledo que morí en 1294, però la data de redacció del tractat de falconeria de Pedro Gallego semblaria ser anterior a aquest i ens allunyaria d'aquesta opció. La resta de les opcions ofertes requereixen una investigació que ara, condicionat per la limitació temporal de la tesi doctoral, no puc dur a terme i deixo per a després de la defensa. Expresso aquí el meu agraïment a Luis Molina i Francisco Vidal per les seves amables respostes a la meva qüestió.

---

³⁷⁷ Soc plenament conscient de les meves enormes limitacions en establir aquestes possibilitats, només apuntades a fi que siguin desenvolupades per algú més capacitat en l'àmbit que jo.

³⁷⁸ Per a aquest antropònim, vegeu el llistat de transcripcions llatines d'onomàstica àrab publicat per TERÉS, p. 163, nº 87, *hakam*. Agraïxo a Juan Antonio Chavarrí Vargas la referència d'aquest article.

Mitjançant el f. 1r del ms. vat. lat. 659 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana³⁷⁹ podem traçar tant la circulació de llibres entre la biblioteca episcopal de Santiago de Compostel·la –o la personal de l’arquebisbe de la diòcesi– i els *Studia* dels convents de franciscans (Val de Dios) i dominics (Bonaval) acabats de crear –en dates gairebé coincidents amb les dels d’Oxford (1224) o de Saint Jacques de París (1218)– durant el període comprès entre l’agost de 1222 i el setembre de 1230, com l’interès d’aquests ordes per les ciències naturals. La seva imatge més visible foren les obres dels franciscans Pedro Gallego –i el grup de dominics de l’*studium* murcià (1266) del palau episcopal que l’envoltaren– i de Juan Gil de Zamora, formats precisament en aquell ambient galaicocastellà i que en el darrer terç del Dos-cents mostraren l’assimilació definitiva dels nous corrents filosòfico-naturalistes vigents a Europa i vehiculats per aquests ordes. Totes aquelles obres s’emmarcaven en el projecte de redacció d’una vasta l’enciclopèdia d’història natural al segle XIII a Castella, dins del corrent enciclopedista europeu del moment que veia en l’enciclopèdia la forma literària de la ciència, en el coneixement del microcosmos i del macrocosmos una via d’acostament a Déu, és a dir, al Creador a través de la seva obra, i en la contemplació positiva del món natural la fonamentació racional de la fe³⁸⁰ cristiana i una potent eina de divulgació i predicació (font d’*exemplum*).³⁸¹ Aquest darrer doble aspecte didàctic i religiós destaca en la *Historia Naturalis* de Juan Gil de Zamora, exemple tardà (vers 1288) de l’enciclopèdia científica medieval ja profundament amarada de moralització.³⁸²

Gràcies a la recerca realitzada entre els enciclopedistes del segle XIII³⁸³ puc destacar la troballa que considero més interessant pel que fa a les traduccions catalanes de l’*Epistola* i que, alhora, justifica la inclusió d’aquesta secció en el meu estudi: basant-me en un gran oblidat dels enciclopedistes medievals, el franciscà Juan Gil de Zamora (*Johannes Aegidius Zamorensis*, ca.1240-ca.1320), i la seva *Historia naturalis* (redactada ca. 1275-ca. 1295 i probablement inacabada) crec demostrar que les fonts de la seva veu *Accipiter* foren les obres enciclopèdiques del franciscà Bartomeu l’Anglès i del dominic Vincent de Beauvais, i, per tant, indirectament, el “libro *De natura rerum*” de Thomas de Cantimpré,³⁸⁴ però també l’*Epistola ad Ptolomeum* directament, tal com prova el fet d’èsser l’únic enciclopedista que recull *Epistola* 1(2/4’-3/6’),³⁸⁵ 2 i 3(2/2’-3/5’),³⁸⁶ les repeticions de certes indicacions terapèutiques o de maneig –bé a partir

³⁷⁹ CASTRO (1993), amb la relació dels textos enretirats pels prestataris, a pp. 160-62; cit. GARCIA (1996a, p. 73, n. 2), article on estudia el document (pp. 90-102), el reedita (pp. 113-25) i identifica els llibres esmentats; i MARTÍNEZ (1998), n. 1.

³⁸⁰ Mecanisme intel·lectual adoptat dels àrabs segons JOLIVET.

³⁸¹ GARCIA (1996a), p. 78.

³⁸² Un exemple evident n’és el darrer capítol de Gil (*De accipiter*), “*De accipitris ad beatum Franciscum, patrem nostrum, et e contrario, pulchra comparacione, decimum capitulum*”, p. 216, l. 20-28 a p. 226, l. 1-3. Per a l’estudi d’aquest aspecte, vegeu MARTÍNEZ (2000b). Per al seu ús de l’*exemplum*, MARTÍN (1997).

³⁸³ La meua lleugera exploració del projecte enciclopèdic d’Esteve Rotllà em féu sospitar que no inclogué seccions de l’*Epistola ad Ptolomeum*, opinió confirmada en comunicació personal per Maria Toldrà, millor coneixedora del mateix arran del seu estudi (TOLDRÀ) sobre els manuscrits Barcelona, Universitat, 728 i 1953, el primer amb extractes dels grans escriptors dominics com Albert el Gran i el segon, entre altres, amb un tractat acèfal sobre les ciències basat en l’*Speculum doctrinale* de Vincent de Beauvais (*id.*, p. 64).

³⁸⁴ Per exemple Gil (*De accipiter* 5), p. 188, l. 3-4 (f. 12v).

³⁸⁵ A aquest paràgraf es refereix HARTING, pp. 110-11, quan declara “Under the heading *Del nudriment dell Sperver* is the following curious observation, which I have not found noticed by any other writer on Falconry”.

³⁸⁶ Els caps. 1-5 de l’*Epistola* són presents a Gil en ordre coincident amb les traduccions catalanes; respecte als dos manuscrits d’aquesta obra de Juan Gil, cal destacar l’anotació de Gil, p. 188, l. 22,

d'algun dels enciclopedistes que el precediren, bé a partir de l'*Epistola*– degudes a la pluralitat de fonts i al particular mètode de treball de Juan Gil, a més de la presència d'altres sots-capítols i variants no recollides per la resta dels enciclopedistes, indicis que em permeten recolzar la meua hipòtesi d'una versió llatina de l'*Epistola ad Ptolomeum* propera a la que serví de font per a ambdues traduccions catalanes (la hipòtesi d'una consulta directa d'una traducció catalana per part de Gil em sembla excessivament aventurada), de distribució probablement acotada als territoris de la Península Ibèrica i qui sap si als de la Corona d'Aragó en concret.³⁸⁷

En aquest sentit, donada la importància de l'intent d'enciclopèdia científica de Juan Gil de Zamora per als interessos del present treball i la manca d'estudis aprofundits de la seva obra, he analitzat l'entrada *accipiter* d'aquest darrer exemple de la tradició enciclopedista llatina del Dos-cents cercant les fonts de “Hec omnia sumpta sunt de *Secretis Ypocatris* et aliis praticis avium absque preiudicio”³⁸⁸ i tenint present la hipòtesi de que Juan Gil utilitzés dues fonts, una versió curta o refeta que li arribà d'altres enciclopedistes que el precediren al segle XIII i una versió llarga o manuscrit llatí de l'*Epistola* semblant a aquell del qual provenen les traduccions catalanes i que probablement circulà pels territoris de la Corona d'Aragó o de la Península Ibèrica. Per a aquest estudi he utilitzat l'única edició disponible, Gil, tot i que al meu parer seria desitjable una nova edició crítica d'aquesta secció de l'edició bilingüe llatina-castellana, a l'igual que la de la també bilingüe llatina-castellana de Thomas, en les quals es considerés la propera edició de l'*Epistola* llatina per part del Dr. Van den Abeele i les dues traduccions catalanes, amb l'objectiu d'esmenar els errors presents tant a nivell sintàctic com de traducció i, amb força probabilitat també, de lectura o còpia (bé per l'autor, el copista o els editors), un projecte de col·laboració a plantejar a l'especialista belga. Dissortadament, la singularitat de la *Historia naturalis* de Juan Gil, ordenada per ordre alfabètic i de la qual només se'n conserva la lletra A, impedeix que es puguin apuntar altres influències en tractats de falconeria, tal com hagués estat possible a partir de les entrades *falco* o *nisus*, suposant que fossin redactades; es conserven tres referències de Juan Gil a la *Historia naturalis* a dues obres del mateix autor, les quals esmenten entrades de les lletres C, G i H, i Lucas Wadding (O.F.M., †1657), cronista de l'orde franciscà, als seus *Annales Ordinis Minorum* (1930, *ad anno 1260*, n° LIX), descriu sis grans volums titulats *Historia naturalis, ecclesiastica et civilis* en què gairebé totes les matèries eren tractades per ordre alfabètic; per tant, la hipòtesi d'una ordenació que anés més enllà de la lletra A resta oberta. Malgrat aquest ordenament alfabètic, la visió de conjunt de Juan Gil sobre la seva enciclopèdia ha deixat una empremta dins de la mateixa entrada *De accipitre*, on el zamorà reenvia a una altra entrada inclosa a la lletra A,³⁸⁹ prova de la seva preocupació per la terapèutica de l'astor, i al paràgraf al què se'ns remet no oblida recordar la seva aplicació a l'astor inapentent.³⁹⁰

“22.147.2 accipiter ... appetitum mg. B” en relació al manuscrit de Berlín respecte al de l'Escorial, en un salt fins a l'inici del capítol següent (Gil, cap. 6) que sembla afectar a tot aquest bloc.

³⁸⁷ Un dels projectes de futur en relació a aquesta hipòtesi és la consulta del testimoni francès complet de l'*Epistola*, ms. Lió, Biblioteca Municipal, 765 (*olim* 682), ff. 180v-186 (s. XIV).

³⁸⁸ “Todo esto ha sido tomado de *Los secretos de Hipócrates* y de otros libros sobre las aves, sin prejuicio alguno” Gil (*De accipiter* 8.33), p. 216, l. 9-10 (f. 17v).

³⁸⁹ Gil, p. 214, l. 7-9 (*De vomitu, vigessimum nonum capitulum*).

³⁹⁰ “[<De aquarum artificialium confectio, quartum capitulum>] [...] Item contra fluxum ex medicina recepta et ex reiectione sibi ex eadem causa vel alia, accipe aquam predictam et imple vas vitreum et intus pone quinque vel sex gariofilos et parum de semine basiliconis et obtura os cum rore marino et fac bullire super cinerem calidum. Tunc dimitte infrigidari et, fumo primo recepto, aqua colata propinetur: in predictis causis unicum est remedium. In hac eadem aqua abluimus carnem et damus accipitri quando

Fora ja dels interessos d'aquest treball, noves vies de recerca podrien obrir-se comparant la resta d'entrades de la *Historia naturalis* amb altres enciclopèdies del Dos-cents, donant-hi cabuda a l'obra científica del també franciscà Roger Bacon (1212-1294), degut a la relació de Juan Gil –potser arran de la seva estada a París– amb Raimond Godefroid (1250-1311), general franciscà entre 1289 i 1295, i d'aquest amb Bacon; una recerca a l'*Aviariium* d'Hugues de Fouilloy (ca. 1150-1160) podria també aportar similituds, donades les lectures alegòriques de les aus que trobem en aquest; Juan Gil també sembla dependre del *Canon* d'Avicenna a les descripcions zoològiques.

Solapaments del “De accipitre” de Juan Gil amb altres textos

Avelino Domínguez García i Luís García Ballester, a la seva edició de l'obra enciclopèdica de Juan Gil que ens ocupa, apunten ja que “en muy pocas ocasiones aludió a un *De natura rerum*, que es la obra de Tomás de Cantimpré. Ahora bien, por el contexto en que viene incluida parece que la manejó indirectamente, a través del *Speculum naturale* de Vicente de Beauvais”, és a dir, tal com he esmentat amb anterioritat, les similituds amb VB, ho són, ahora, indirectament, de Thomas, i el mateix binomi d'editors, en estudiar la secció *De accipitre*, “la fuente principal fue el *Speculum naturale* de Vicente de Beauvais”, referint a l'inici de l'entrada “De accipitre” a “Vinc. Beauv., *Sp. nat.* 16,18ss (Duaci 1624), 1169ss.; Bart. Angl., *De propr. rer.* 12 (Colonia 1472), fols. 102b-102vb; S. Alb. Mag., *De animalibus* XIII,2 (Stadler 2, 1438-39)”.³⁹¹ Per la meua banda, analitzaré el contingut d'aquest text aprofundint en les connexions entre el darrer dels enciclopedistes del segle XIII i altres textos,³⁹² i establint, per ordre, aquelles que he localitzat:

<De accipitre>:

- p. 180, l. 18-29 i p. 182, l. 1-3: presentació del tractat especial sobre les aus i altres animals voladors de noms començats per A, autoria de l'obra i lloc de realització, seguit dels objectius i de l'índex d'aquesta secció. Original de Juan Gil.

De nominis accipitris racinonabili imposicione, primum capitulum:

- p. 182, l. 5-9: Bart., llib. 12, cap. 2; menor similitud amb VB, llib. 16, cap. 18.
- p. 182, l. 9-16: VB, llib. 16, cap. 18-19.
- p. 182, l. 17-18: exemplificació pròpia a Juan Gil.

De accipitrum multiplice distincione, secundum capitulum:

- p. 182, l. 20-27: Bart., llib. 12, cap. 2.
- p. 182, l. 27-30 i p. 184, l. 1-6: VB, llib. 16, cap. 20.
- p. 184, l. 7-11: VB, llib. 16, cap. 20; menor similitud amb Bart., llib. 12, cap. 2.

---

cibum reicit” Gil, p. 911, l. 32-37 (f. 132v); “[Capítulo cuarto, Confección de las aguas artificiales] [...] Contra el flujo de vientre provocado por la ingestión de alguna medicina o por el rechazo debido a esa u otra cosa, toma el agua de rosas indicada anteriormente, llena con ella un vaso de cristal, pon dentro cinco o seis gariófilos y un poco de semilla de basilicón, tapa la boca del vaso con romero y ponlo a hervir sobre un rescoldo caliente; luego déjalo enfriar y, después de haber aspirado el vapor, dale al enfermo esa agua colada: no existe otro remedio para las molestias anteriormente citadas. En esta misma agua lavamos la carne que damos al azor cuando rehúsa comer”.

³⁹¹ Gil, pp. 55, 64 i 180, n. 88.

³⁹² Agraeixo públicament al Dr. Van den Abeele la còpia facilitada de les seves edicions inèdites del *Liber medicaminum avium* i de la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates. Aprofito també les referències creuades establertes per MALER i FRADEJAS (1985b), als quals remeto per a les abreviatures que no apareixen a la meua bibliografia.

- p. 184, l. 12-20: *Epistola* 7(4-8/2'-6'), mitjançant VB, llib. 16, cap. 20; 7(7/5') també mitjançant Thomas. Cal destacar la pervivència d'aquesta descripció al s. XVII, referida al falcó i amb diferències menors, en el tractat de Gerónimo Cortés, en concret CORTÉS (1672), II, cap. VIII, pp. 437-38; el seu tractat sembla oblidat pels estudiosos de la literatura cinegètica malgrat l'interessant tractadet de falconeria que conté, amb detalls de pràctica falconera del segle XVII, com ara les zones d'origen de certes importacions d'ocells de caça amb noms geogràfics moderns, dutes fins i tot des del Perú. Aquest tractat, ara fora del nostre marc cronològic i lingüístic, serà objecte d'un proper article en un lloc més adient. No he pogut contrastar *Physiologus* cap. 4 *De accipiter*, on també apareixen quatre gèneres, per a una possible dependència de l'*Epistola*.
- p. 184, l. 21-24: VB, llib. 16, cap. 20, on "derogellus" Gil, "frogellus" VB i "musce tamen" Gil, "mansuetum" VB. Per a l. 12-24, no he pogut contrastar *Physiologus* cap. 4 *De accipiter*. Per a l. 23-24: *Physiologus* 4.

De accipitrum complexionem et corpore, fellis quoque ac splenis dispositione, tertium capitulum:

- p. 184, l. 27-30: VB, llib. 16, cap. 19; menor amb Bart., llib. 12, cap. 2.
- p. 184, l. 31-32 i p. 186, l. 1-8: Bart., llib. 12, cap. 2.
- p. 186, l. 8-13: VB, llib. 16, cap. 19. Respecte a aquesta secció, "Item, secundum ipsum [Aristotilem], pulli accipitris pingues sunt et bone carnis valde. Unde, secundum Plinium decimo: Accipitrum genus alicubi in honore mensarum est", el viatger Alexandre de LABORDE (II, p. 172), a inicis del segle XIX, ens informa de que a la Dragonera (Mallorca) es cria "l'esperver, que hom diu que és molt bo per a menjar" i, malgrat el canvi de gènere d'ocell de caça (potser per error), segons LLABRÉS-VALLESPIR (I, p. 141) les darreres famílies habitants dels fars de la Dragonera caçaven "falcons" per a nodrir-se.³⁹³ En llengua castellana trobem un nou exemple d'apreciació culinària d'un ocell de presa a MARCUELLO, cap. 3, concretament referit al "borní", però no puc assegurar que l'autor es refereixi a la varietat de falcó llaner conegut amb aquest nom, ja que sembla confondre'l amb alguna mena d'aligot o ocell inadequat per a la caça (fora de l'àmbit del present estudi, caldria investigar la relació entre les moralitzacions presents a aquesta obra i les d'obres precedents com la del *Tostado*, i entre la història natural de Marcuello i la dels enciclopedistes del s. XIII). Complementeu aquestes dades "reals" amb les prohibicions al respecte extretes de la *Biblia* i de les lletres franceses aplegades a "Le rapace à table?" ABEELE (1990b, pp. 71-73).

De accipitris nidificacione ac pullorum suorum ingenua educacione, quartum capitulum:

- p. 186, l. 16-19: VB, llib. 16, cap. 19; menor amb Bart., llib. 12, cap. 2. La l. 16 podria coincidir amb CORTÉS (1672, II, cap. VIII, p. 438).
- p. 186, l. 19-26: original de Juan Gil?. Inclou una referència a una denominació falconera en "hyspanice", innecessària per a la comprensió, en concret "Accipiter femina, que prima hyspanice nuncupatur".
- p. 186, l. 26-29: potser VB, llib. 16, cap. 18.
- p. 186, l. 30-31: VB, llib. 16, cap. 18.

³⁹³ "Allà caçàvem *Falcons*, que eren de quatre o de cinc castes: n'hi havia de negre, de favats, uns més grossets favats també, i uns altres de més petits. Per qualche cosa el Bisbe de Barcelona, a n'es part de Mallorca, se va quedar amb Sa Dragonera. Li agradava molt sa caça." L'autor potser barreja finalitats (alimentació i falconeria).

De accipitrum domacione ac dietacione et impinguacione et erudicione ad venandum, quintum capitulum:

- p. 188, l. 3-13: *Epistola* 38(3-5/3'-5'), 5(5/6'), 5(4/5'), 6(4-5/4'-5'), 38(7/7'), tots ells mitjançant VB, llib. 16, cap. 18 (mateix ordre).
- p. 188, l. 14-22: Bart., llib. 12, cap. 2.
- p. 188, l. 22-34 i p. 190, 1-2: *Epistola* 1(2-3/4'-6'), 2, 3(2-3/2'-5'), 4, 5(2-5/3'-6').

De oculorum accipitrum industria, acuicione ac ipsorum naturali et artificiali renovacione ac sui ipsius mirabili conservacione, sextum capitulum:

- p. 190. l. 6-12: VB, llib. 16, cap. 19, on “decimo” Gil, “XX” VB, però correcte a p. 198, l. 18-20. Les l. 7-8, a CORTÉS (1672, II, cap. VIII, p. 438).
- p. 190. l. 13-18: VB, llib. 16, cap. 20.
- p. 190. l. 19-31: Bart., llib. 12, cap. 2, on “Basilus” Gil, “Beda” Bart.
- p. 190. l. 31-34: VB, llib. 16, cap. 19; trasllat de la llegenda sobre l'esperver a l'astor, aportant com a font el *Philosophus*, tot i que Aristòtil no esmenta aquesta llegenda i sí Plini [X, 17], i Johannes Cuba³⁹⁴ l'atribueix al *Physiologus*, on apareix al capítol 4. Per la seva part, el Dr. Fradejas considera que el *Physiologus* no és l'autoritat de la llegenda –expressada a *Physiologus* 4 segons CARMODY (1939)– basant-se en que se l'esmenta just abans del paràgraf corresponent a la llegenda i, per tant, segons el filòleg madrileny, és l'autor del que precedeix, no del que segueix al seu nom. Cfr. FRADEJAS (2002). Al seu buidatge de referències sobre aquesta llegenda, caldria afegir, doncs, entre els enciclopedistes, Gil, cap. 6, p. 190, l. 31-34, on segueix VB.

De medicinarum ex accipitrum corporibus confeccione, septimum capitulum:

- p. 192, l. 3-9: VB, llib. 16, cap. 21, on l. 3-5 també similar a Thomas, p. 104, f. 35r^a, però “membrorum” Thomas per “oculis” VB; l. 7-9 menor similitud amb Bart., llib. 12, cap. 2. “Felis eius valet similiter ad hoc idem” potser original de Juan Gil. Perviu a CORTÉS (1672, II, cap. VIII, p. 439).

De accipitrum egritudinibus et curis, octavum capitulum:

- p. 192, l. 11-26: índex de la secció dedicada a la medicina dels astors.

De tesga capitis et catarro et consimilibus egritudinibus, primum capitulum:

- p. 192, l. 28-29 i p. 194, l. 1: potser original de Juan Gil.
- p. 194, l. 1-8: *Liber medicaminum avium* 7 = *Azores* 41(1) segons FRADEJAS (1998, p. 21) a partir d'ABEELE (1996, p. 63, n. 28) i de la transcripció inèdita que aquest li facilità; *Azores* 41 (menor similitud amb *Dancus* 3, A.M. 18, p. 188).
- p. 194, l. 9-13: *Epistola* 14(2-4/2'-4').
- p. 194, l. 14-18: *Gerardus* 3, *Gerardo* (Maler)³⁹⁵ 30, DRPort.(I)1, *Dels auzels cassadors*, vv. 1611-36, *Gandolfo* 62, *Trattato* 16, A.M. 19, p. 190.
- p. 194, l. 19-23: *Pseudo-Hipòcrates* 3(6) i, especialment, 21; *Gerardo* (Maler) 27 (també similar 4), *Modo* 8, *Dels auzels cassadors*, vv. 3315-30, Mysinger II, V.

³⁹⁴ CUBA, s.v. *nisus*.

³⁹⁵ *Gerardo* (Maler) correspon al “Tratado de Cetrería del halconero Gerardo” FRADEJAS (1985b, pp. 29-54); he optat per aquesta abreviatura per a consignar que segueixo l'edició de Fradejas, però que prefereixo el títol anterior atorgat per Bertil Maler a aquella compilació –“Tratado de las enfermedades de las aves de caza”– amb la intenció d'evitar confusions amb el *Gerardus* llatí, una de les seves fonts; a més, bona part de les correspondències apuntades pel Dr. Fradejas a la seva edició foren ja indicades per MALER. Cal destacar que sovint Gil, quan utilitza una recepta continguda al *Gerardus*, ho fa mitjançant *Gerardo* (Maler), és a dir, directament del tractat castellà (o d'una versió del *Gerardus* circulant a Castella).

- p. 194, l. 24-30: *Azores* 33.
- p. 194, l. 31-33: *Epistola* 31(2-3/2'-3').
- De pituita sive pipicula, secundum capitulum:*
  - p. 196, l. 2-4: *Pseudo-Hipòcrates* 1 (ms. A); *Gerardo* (Maler) 2, *Cetrería* (Moamin cast.) 86, *Modo* 1, *Dels auzels cassadors*, vv. 2049-53, *Phisica* 4, DRPort.(II)4.
  - p. 196, l. 4-8: *Epistola* 25(2-4/2'-4').
- De tinea, tertium capitulum:*
  - p. 196, l. 10-11: potser original de Juan Gil.
  - p. 196, l. 11-13: *Epistola* 24(2/2').
  - p. 196, l. 13-15: *Epistola* 11(6/6').
  - p. 196, l. 15-19: cfr. *Gerardo* (Maler) 12 i 23 per a l. 16-18.
  - p. 196, l. 20-24: *Pseudo-Hipòcrates* 10 (ms. A), amb certes variacions; *Gerardo* (Maler) 11, *Modo* 4, *Cetrería* (Moamin cast.) 91, *Dels auzels cassadors*, vv. 3566-78, Mynsinger IV, V (o II, V?).
  - p. 196, l. 24-30: *Gerardo* (Maler) 12, *Gerardus* 12(2-6), DRPort.(I)10, *Modo* 13, *Dels auzels cassadors*, vv. 3631-38, *Gandolfo* 67, *Trattato* 20, Mynsinger I, IX, A.M. 19, p. 191, cfr. Anònim de Vercelli 15. Per a l. 24-25, també *Gerardo* (Maler) 39 i, amb menor similitud, *Gerardus* 12.
  - p. 198, l. 1-12: repeteix el contingut de p. 196, l. 11-24.
- De caligine oculorum, quartum capitulum:*
  - p. 198, l. 14-16: *Epistola* 26(2/2'); cfr. *Gerardo* (Maler) 21, *Dels auzels cassadors*, vv. 2509-15, *Gandolfo* 102 i 189, Mynsinger II, V. Separació incorrecta de frases a Gil, on caldria punt seguit a l. 16 entre "aliquo" i "si clausas".
  - p. 198, l. 16-18: *Epistola* 27(2-3/2'-3').
  - p. 198, l. 18: "Item, fac ei medicinam quam accipiter naturaliter sibi facit" potser original Juan Gil.
  - p. 198, l. 18-20: repeteix p. 190, l. 6-7.
  - p. 198, l. 20-22: repeteix p. 188, l. 29-32, corresponent a *Epistola* 4.
- De singultu, quintum capitulum:*
  - p. 200, l. 2-9: *Epistola* 20(2/2')(3)(4/3')(5/4')(7/5'), on els tres primers similars a Adelard 12; l. 4-5 *Pseudo-Hipòcrates* 8(2).
- De sanie, sextum capitulum:*
  - p. 200, l. 11-27: *Epistola* 21(2/2')(3A/3')(4/3')(5/4')(6)(7)(8/5')(9/6')(10)(11).
- De comestione plumarum, septimum capitulum:*
  - p. 200, l. 29-32: *Epistola* 11(2/2')(3/3')(3/4')(4)(5/5'), on "borraginis" Gil per "barba jovis" N.
- De lesione alarum, octavum capitulum:*
  - p. 202, l. 2-16: *Epistola* 6(5-12/5'-12').
- De fraccione pennarum, novenum capitulum:*
  - p. 202, l. 18-22: *Epistola* 18(2/2')(4/3')(5/4')(6/5').
  - p. 202, l. 22-24: ?.
- De fraccione ossium, decimum capitulum:*
  - p. 202, l. 26-29: barreja *Epistola* 13A/12'(2/2') i 30(2/2').
  - p. 202, l. 29-30: *Epistola* 13A/12'(3/3'), sots-capítol que manca a NZ⁵.
  - p. 202, l. 30-32 i p. 204, l. 1-4: *Epistola* 30(2-3/2'-3')(4-5).
- De siti, undecimum capitulum:*

- p. 204, l. 6-12: *Epistola* 33(2-4/2'-4'), on *Epistola* 33(2-3/2'-3') similar *Gerardo* (Maler) 8 amb salts, *Dels auzels cassadors*, vv. 2620-35, *Phisica* 12, DRPort.(II)12, Mynsinger II, V. *Pseudo-Hipòcrates* 7, amb "spumam ferri".
- De labore fellis, duodecimum capitulum:*
  - p. 204, l. 14-17: *Epistola* 32(2/2')(2/3')(3/3').
- De clamore, decimum tertium capitulum:*
  - p. 204, l. 19-24: *Epistola* 28(2/2') i 29(2-3/2'-3').
- De fastidio, decimum quartum capitulum:*
  - p. 204, l. 26-28 i p. 206, l. 1-5: *Epistola* 22(2/2')(3/2')(4A/3'-4')(5)(6)(7), on *Epistola* 22(4A/3'-4') similar *Gerardo* (Maler) 9, *Cetrería* (Moamin cast.) 89, *Dels auzels cassadors*, vv. 2347-54, *Physica* 10, DRPort.(II)10, Mynsinger II, V. p. 204, l. 28-p. 206, l. 2, *Pseudo-Hipòcrates* 8 (2-3).
- De ferocitate et crebra demutatione de manu, decimum quintum capitulum:*
  - p. 206, l. 7-9: *Epistola* 12A/13'.
- De cardiaca, decimum sextum capitulum:*
  - p. 206, l. 11-13: ?.
- De pinguedine nimia, decimum septimum capitulum:*
  - p. 206, l. 15-18: *Epistola* 15(2-4/2'-4').
  - p. 206, l. 18-19: *Pseudo-Hipòcrates* 19 (ms. Be); *Gerardo* (Maler) 24, *Modo* 6, Mynsinger II, V.
  - p. 206, l. 19-20: *Pseudo-Hipòcrates* 19; *Gerardo* (Maler) 25, *Modo* 7, Mynsinger II, V.
  - p. 206, l. 19-20: *Gerardo* (Maler) 47, *Gerardus* 22 (segons n. 111 ed. Fradejas, però no coincideix amb ed. Tilander), *Cetrería* (Moamin cast.) 98, *Dels auzels cassadors*, vv. 1950-53, *Gandolfo* 71, *Trattato* 32, A.M. 19, p. 191.
  - p. 206, l. 21-23: similar *Liber medicaminum avium* 24 (allí per a ocell intranquil, que no vol seure a la perxa) = *Azores* 24 segons FRADEJAS (1998, p. 21) a partir d'ABEELE (1996, p. 63, n. 28) i de la transcripció inèdita que aquest li facilità, *Modo* 33.
- De constipacione, decimum octavum capitulum:*
  - p. 206, l. 25-26: *Epistola* 15(5/5')(6A).
- De fluxu, decimum nonum capitulum:*
  - p. 208, l. 2-3: *Epistola* 16.
- De febre, vigessimum capitulum:*
  - p. 208, l. 5-9: *Epistola* 17(2/2')(7-9/7'-9').
  - p. 208, l. 9-10: *Guillelmus* 10, Sahagún II, 41.
- De minucione sanguinis, vigessimum primum capitulum:*
  - p. 208, l. 12-17: *Epistola* 17(3-6/3'-6').
- De pediculis, vigessimum secundum capitulum:*
  - p. 208, l. 19-21: cfr. *Azores* 13, Sahagún III, 43, *Modo* 27, *Gandolfo* 141, *Zambrini* 108-109, *Grimaldus* 25(4); potser molt parcial *Liber medicaminum avium* 16 = *Azores* 13 segons FRADEJAS (1998, p. 21) a partir d'ABEELE (1996, p. 63, n. 28) i de la transcripció inèdita que aquest li facilità.
  - p. 208, l. 21-29: *Epistola* 23(2/2')(3)(4A/3')(5/4'), on (4A/3') similar *Grimaldus* 25(2), (5/4') similar *Gerardo* (Maler) 7, *Modo* 2, *Dels auzels cassadors*, vv. 3453-72, *Phisica* 19(18 segons LP), DRPort.(II) 18, Mynsinger II, V, i (4A/3') i (5/4') similar Moamin II, 60(1-4).
  - p. 208, l. 29 i p. 210, l. 1: *Dancus* 9, *Gerardo* (Maler) 23, *Gerardus* 17(3-4).

- p. 210, l. 2-7: l. 2-3 *Pseudo-Hipòcrates* 6(2); l. 4-6 *Pseudo-Hipòcrates* 6(4-5); l. 6 *Pseudo-Hipòcrates* 6(3); *Gerardo* (Maler) 7, *Modo* 2, *Dels auzels cassadors*, vv. 3453-72, *Phisica* 18, DRPort.(II)18, Mynsinger II, V, Moamin II, 60.
  - p. 210, l. 7-8: Potser *Pseudo-Hipòcrates* 16; *Gerardo* (Maler) 23 [final de capítol corresponent a *Dancus* 9, DRPort.(I) 15, *Dels auzels cassadors*, vv. 3473-82, *Gandolfo* 70, *Trattato* 44, A.M. 18, p. 188].
  - p. 210, l. 8-10: *Dancus* 9, *Gerardus* 17(3-4), *Dels auzels cassadors*, vv. 3549-62, Moamin II, 60(7, 9).
- De vermibus, vigessimum tertium capitulum:*
- p. 210, l. 12-19: *Gerardo* (Maler) 35, *Gerardus* 8, *Gandolfo* 64 i 142, *Trattato* 23, A.M. 19, p. 191, Mynsinger I, 9.
- De lumbricis, vigessimum quartum capitulum:*
- p. 210, l. 21-26: *Pseudo-Hipòcrates* 5; *Gerardo* (Maler) 6, *Cetrería* (Moamin cast.) 88, *Dels auzels cassadors*, vv. 2837-58, *Phisica* 17, DRPort.(II) 17, Mynsinger II, V.
  - p. 210, l. 27-28: *Guillelmus* 13, *Cetrería* (Moamin cast.) 110, *Modo* 55.
- De calculo sive lapide, vigessimum quintum capitulum:*
- p. 210, l. 30-31 i p. 212, l. 1-6: *Dancus* 11, *Guillelmus* 11, A.M. 18, p. 189, Sahagún II, 24.
  - p. 212, l. 1-2: *Dancus* 12, *Modo* 44, A.M. 18, p. 189.
  - p. 212, l. 2-4: *Azores* 12, *Gandolfo* 140; amb *Azores* 12 = *Liber medicaminum avium* 15 segons FRADEJAS (1998, p. 21) a partir d'ABEELE (1996, p. 63, n. 28) i de la transcripció inèdita que aquest li facilità.
  - p. 212, l. 4: *Liber medicaminum avium* 15 (final).
- De gutta multiplici, vigessimum sextum capitulum:*
- p. 212, l. 6-7: *Pseudo-Hipòcrates* 11(2); *Gerardo* (Maler) 13, *Cetrería* (Moamin cast.) 92, *Modo* 5, *Dels auzels cassadors*, vv. 2961-66, *Phisica* 14, DRPort.(II), 14, Mynsinger II, V.
  - p. 212, l. 7-10: *Dancus* 4, *Gerardo* (Maler) 14, DRPort.(I) 11, *Trattato* 38, A.M. 18, p. 188, Mynsinger I, VIII.
  - p. 212, l. 10-14: *Dancus* 5, *Gerardo* (Maler) 15, *Trattato* 39, A.M. 18, p. 188, Mynsinger I, VIII.
  - p. 212, l. 15-17: *Dancus* 6, *Gerardo* (Maler) 16, *Modo* 42, *Trattato* 40, *Gandolfo* 173, A.M. 18, p. 188, Mynsinger I, VIII.
  - p. 212, l. 17-21: *Dancus* 7, *Gerardo* (Maler) 17, DRPort.(I) 12, *Trattato* 41, A.M. 18, p. 188, Mynsinger I, VIII.
- De fistula, vigessimum septimum capitulum:*
- p. 212, l. 23-24: ?.
  - p. 212, l. 24-28: *Dancus* 27, DRPort.(I) 4, *Modo* 50, Sahagún III, XV.
- De adustione ignis, vigessimum octavum capitulum:*
- p. 212, l. 30-32: ?.
- De vomitu, vigessimum nonum capitulum:*
- p. 214, l. 2-6: *Pseudo-Hipòcrates* 2(2-5) (ms A); *Gerardo* (Maler) 3, *Cetrería* (Moamin cast.) 87, *Dels auzels cassadors*, vv. 2320-28, *Phisica* 8, DRPort.(II) 8, Mynsinger II, V, *Booke*, p. 10.
  - p. 214, l. 6-7: *Azores* 26, *Cetrería* (Moamin cast.) 120, *Modo* 35.
  - p. 214, l. 7-9: reenviament a Gil, p. 911, l. 32-37 (f. 132v).
- De tussi, trigessimum capitulum:*
- p. 214, l. 11-13: *Pseudo-Hipòcrates* 9 (ms. A), on “de banca lauri” per “plumarum vulturis” i “pipere simul” per “pulveribus”; *Gerardo* (Maler) 10 [on

“plumarum vulturis” Gil, “laurel” Gerardo], *Cetrería* (Moamin cast.) 90, *Modo* 3, *Dels auzels cassadors*, vv. 2452-62, *Phisica* 13, DRPort.(II) 13, *Booke*, p. 15.
 · p. 214, l. 15-17: *Dancus* 3 i A.M. 18, p. 188; menor amb *Azores* 41, on *Azores* 41(1)=*Liber medicaminum avium* 7 segons FRADEJAS (1998, p. 21) a partir d’ABEELE (1996, p. 63, n. 28) i de la transcripció inèdita que aquest li facilità.
 · p. 214, l. 18-21: *Dancus* 27, *Modo* 50, Sahagún III, 15.

De prolixa muta, trigessimum secundum capitulum:

· p. 214, l. 23-28: *Pseudo-Hipòcrates* 12; *Gerardo* (Maler) 19, *Cetrería* (Moamin cast.) 93, *Dels auzels cassadors*, vv. 1499-1526, Mynsinger II, V.
 · p. 214, l. 28-29: ?.
 · p. 214, l. 29 i p. 216, l. 1-2: *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath 24(8), molt menor amb AG, p. 1483, l. 21-22; cfr. *Epistola* 35(4), *Dancus* 7(5), *Dels auzels cassadors*, vv. 1531-42. Similar *Tractatus de sperveriis* 7(5).

De ipsius morsu, quando, scilicet, mordetur ab aliquo, trigessimum tertium capitulum:

· p. 216, l. 4-8: *Dancus* 29b(=4-8), *Modo* 52, A.M. 18, p. 190.
 · p. 216, l. 9-10: epíleg de la secció dedicada a la medicina de l’astor, amb menció dels *Secrets* d’Hipòcrates (“Hec omnia sumpta sunt de *Secretis Ypocratis* et aliis praticis avium absque preiudicio”), potser a relacionar amb la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates segons les coincidències localitzades.

De accipitrum finali consumacione, novenum capitulum:

- p. 216, l. 13-17: Bart., llib. 12, cap. 2. Cal destacar la semblança amb “Et tantost que icilz est mors. / L’an est de lui si annuiez / Qu’il est ou vis fumier ruiez” *Renard le Contrefait*, p. 249, vv. 44-46 (ABEELE 1990b, p. 209, qui ja aprecià l’afinitat amb Bart.), que l’autor utilitzarà per a una moralització (extracte a ABEELE 1990b, p. 313, paràgraf 561).

De accipitris ad beatum Franciscum, patrem nostrum, et e contrario, pulchra comparacione, decimum capitulum:

- p. 216, l. 20-28 i p. 226, l. 1-3: original de Juan Gil, de contingut alegòric i plenament apologètic de l’orde franciscà i del seu fundador, sant Francesc d’Assís, personatge certament estimat per Juan Gil donada la seva condició de franciscà. En aquest apartat, després d’haver tractat de la comprensió literal durant gairebé tota l’entrada *De accipitre*, Juan Gil s’esplaia en la seva interpretació alegòrica, en la comprensió simbòlica, participant de la tradició agustiniana, i reprenent la perspectiva alegòrica-simbòlica típicament franciscana a les representacions animals.³⁹⁶ És en aquest punt on es reconeix amb major facilitat el llast conferit per la imatge mística de sant Francesc, inductora de la contemplació de la Creació (enteneu-hi, la natura) fins l’èxtasi per a la comunicació estàtica amb Déu, i l’enorme discrepància respecte a l’enfocament racionalista propugnat pels dominics, l’altre gran orde mendicant.

D’aquesta exposició de correspondències dedueixo que Gil s’acosta a varis del tractats castellans més antics conservats, fins i tot a la versió castellana de certs tractats llatins, com és el cas de receptes provinents del *Gerardus* llatí i contingudes al *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* (Maler). Amb aquest estudi resten establertes, doncs, bona part, si no la majoria, de les fonts de la secció relativa a la nostra temàtica inclosa a l’enciclopèdia de Juan Gil, silenciades pel franciscà i generalitzades a “Comienza el prólogo de la *Historia natural* que Fray Juan de Gil, maestro de los

³⁹⁶ Capítol reproduït també a MARTÍNEZ (2000b), pp. 250-53.

hermanos Menores de Zamora, entresacó de los dichos de los filósofos, de los santos y de otros hombres sabios, sin perjuicio de una opinión mejor, y ordenó alfabéticamente” Gil, próleg, [105].

UNA DEPENDÈNCIA ENCICLOPEDISTA DE *EL TOSTADO*

A la cerca d'una possible versió de l'*Epistola* no descrita he explorat també el contingut de la qüestió XXXII del capítol XI del *Commentarium in Leviticum*³⁹⁷ d'Alfonso (Fernández) de(l) Madrigal *el Tostado* (ca. 1410-1455), bisbe d'Àvila entre 1454 i 1455, on aquest tracta de l'*accipiter*, de les seves característiques, dels seus tipus (salvatge i amansat), de la seva alimentació i, fins i tot, de la utilització de la seva fel per a obtenir un potent col·liri (dada igual a Bart., llib. XII, cap. II i semblant a Gil, p. 192, l. 9). GONZÁLEZ (1657, vol. II, pp. 272-73) justifica amb una anècdota els coneixements en medicina dels ocells de caça del *Tostado* i aporta la referència de dita qüestió XXXII com a text relatiu a la falconeria.

Després de contrastar la qüestió abans apuntada, he continuat amb la resta de qüestions del mateix capítol a fi de demostrar que el prolífic autor castellà reproduceix de forma gairebé textual les indicacions del *De proprietatibus rerum* de Bartomeu l'Anglès i que, per tant, no conté cap referència a l'*Epistola ad Ptolomeum* i tota coincidència amb Juan Gil es produeix a partir de l'enciclopèdia abans esmentada; val a dir que, coneixent la forta relació d'aquesta font amb l'enciclopèdia moralitzada centrada en la lectura de la *Bíblia* que és el *Reductorium morale* de Pierre Bersuire (ca. 1290-1362, obra redactada ca. 1340),³⁹⁸ els treballs d'aquell franciscà³⁹⁹ francès passat a benedictí esdevenen font potencial d'una part considerable de les obres de *el Tostado*, l'estudi de la qual comporta una línia d'investigació per si sola, aliena als objectius del present treball en no oferir l'*Epistola* i, per tant, ometo aquí cap altra informació al respecte.

Coincideixo amb FRADEJAS (1992, p. xviii i 1998, p. 45) en que el coneixement de la falconeria de *el Tostado* mostra només certs tòpics derivats d'*auctoritates* antigues com Aristòtil, Sant Isidor, Sant Ambrosi, Sant Gregori i Beda, segons indica el mateix text, i afegeixo que la font d'aquesta informació i de gairebé tota la filosofia natural inclosa al capítol XI fou Bartomeu l'Anglès; malgrat no haver pogut consultar FRADEJAS (1967, pp. 207-47), tesi doctoral inèdita referenciada pel seu fill a FRADEJAS (1998, p. 46), assumeixo que aquell no la indicà pas. De fet, en aquest text en particular, i un cop identificades les fonts, s'explica amb facilitat la fama d'amplitud de coneixements i la fecunditat literària –“escribe más que *el Tostado*”– de l'autor. Establert aquest precedent com a possible mètode de treball del *Tostado*, resta a explorar amb quina freqüència en féu ús, i, demostrada la facilitat per a silenciar les fonts dels préstecs, s'obre la possibilitat d'un vincle d'obres de *el Tostado* amb altres d'interessos afins com les de Pierre Bersuire o, fins i tot, la immensa enciclopèdia medieval que fou l'*Speculum Maius* de Vincent de Beauvais.

Alfonso (Fernández) de(l) Madrigal *el Tostado, Commentarium in Leviticum*, cap. XI (amb petites variacions introductòries de cada qüestió i gairebé nul·les a la resta de les entrades):

- qüestió XXI, *De proprietatibus supradictorum animalium immundorum tamgressilium quam volatiliū ad esum prohibitorum: et de natura et complexione cuiuslibet illorum*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. XVIII, *De camelis*.

- qüestió XXII, *De Cyrogrilli natura*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. LXVI, *De lepore*, després de canviar d'ordre les dues seccions del capítol.

---

³⁹⁷ MADRIGAL, t. 4, *Commentaria in Leviticum*.

³⁹⁸ Vegeu un estudi de la relació entre ambdues enciclopèdies a MEYER (1988, pp. 266 i ss.); cit. ABEELE (1993, p. 114, n. 2). Sobre aquesta obra de Pierre Bersuire, TESNIÈRE.

³⁹⁹ Aquesta condició original de franciscà influí en la seva obra i sembla afectar a certes generalitzacions d'ABEELE (1993), p.e. p. 114, en no diferenciar entre franciscans i dominics i les seves característiques particulars dins del gènere enciclopedista.

- qüestió XXIII, *De Sue quædam scitu pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. XCVII, *De sue*, cap. LXXXV, *De porco*, i, potser, al cap. VI, *De apro*.
- qüestió XXIII, *De Aquila memoratu digna*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. I, *De aquila*.
- qüestió XXV, *Quædam de Grypho pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. LIII, *De griphe* (no considera la secció dedicada a la mateixa quimera mitològica al cap. XIX del llib. XII (*De avibus*)).
- qüestió XXVI, *De Haliëto quædam pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. III, *De aliëto*.
- qüestió XXVII, *Quædam de Milvo scitu digna*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXVII, *De milvo*.
- qüestió XXVIII, *De Vulture quædam pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXXV, *De vulture*.
- qüestió XXIX, *Quædam de Corvis scitu digna*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. X, *De corvo*.
- qüestió XXX, *Quædam de Struthione pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXXIII, *De strutione*.
- qüestió XXXI, *Quædam de Noctua*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXVII, *De nicticorace*.
- qüestió XXXII, *De Accipitre quædam memoratu digna*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. II, *De accipitre*, excepte a “Ambrosius” Gil, p. 182, l. 9 i *el Tostado*, però “Basilius” Bart. Degut a la col·locació de les mans per a disminuir la resistència a l’aire i augmentar la ferida inflingida a la presa pels glais (darreres ungles o majors) del falcó, part dels autors enciclopedistes creien que el falcó donava la falconada amb el pit; és el cas de Bart. XII, 3, en referir-se a l’*aliëto*, i de *el Tostado* en seguir-lo.
- qüestió XXXIII, *Quædam de Bubone*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. V, *De bubone*.
- qüestió XXXIII, *De Mergulo quædam pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXV, *De mergulo*.
- qüestió XXXV, *Quædam de Ibide que ciconia dicitur*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. VIII, *De ciconia*.
- qüestió XXXVI, *Quædam de Cygno, qui est olor vocitatur*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XI, *De cigno*.
- qüestió XXXVII, *Quædam de Onocrotalo*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXVIII, *De onocratulo*.
- qüestió XXXVIII, *Quædam de Porphyrione, quæ avis Pelicanus dicitur*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXIX, *De pellicano*.
- qüestió XXXIX, *De Herodione, seu Falcone quædam pulchra*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXX, *De herodio*.
- qüestió XL, *Quædam de Charadrione*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XV, *De grue*.
- qüestió XLI, *Quædam de Upupa ave immunda*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXXVII, *De upupa*.
- qüestió XLII, *Quædam de Vespertilione*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXXVIII, *De vespertilione*.
- qüestió XLIII, *Quædam de Locustis, et unde nomen sumpserint*, segueix fidelment Barth., llibre XII, cap. XXIV, *De locusta*.
- qüestió XLIII, *Quædam de Mustella*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. LXXII, *De mustela*.

- qüestió XLV, *Quædam de Mure animali pusillo*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. LXXI, *De mure*.
- qüestió XLVI, *Quædam de Crocodilo, et unde nomen sumpserit*, on segueix fidelment durant llargs paràgrafs Barth., llibre XVIII, cap. XXXII (XXXI a text), *De cocodrillo*.
- qüestió XLVII, *Quædam de Migale animali parvo*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. LXXIII, *De migali*.
- qüestió XLVIII, *Quædam de Cameleonte*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. XX, *De cameleon[t]e*, però no a partir de la referència al comentari al Deuteronomi, 14, secció per a la què l'autoritat passa a ser Avicena.
- qüestió XLIX, *Quædam de Stellione, et unde nomen sumpserit*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. XCII, *De stellione*.
- qüestió L, *Quædam de Talpa, et eius descriptio*, segueix fidelment Barth., llibre XVIII, cap. C, *De talpa*.

LES TRADUCCIONS EN VERNACLA DE L'EPISTOLA

D'aquest exemple de pseudoepigrafia redactat al segle XII que és l'*Epistola Aquil(a)e, Symachi et Theodotionis*⁴⁰⁰ ad Ptolomeum, regem Ægypti, de avibus nobilibus (o *Epistola ad Ptolomeum*) segons l'especialista en la tradició llatina del gènere, ABEELE (1994a, p. 23), se'n coneixen diverses traduccions en llengua vernacla, de les quals indicò les xifres respectives en cadascuna entre cometes quan dubto del seu origen real per a diferenciar les traduccions provinents de l'*Epistola* com a tractat de falconeria autònom, veritables traduccions del tractat, i les elaborades a partir de les versions dels enciclopedistes o incloses a obres que la utilitzaren simplement com a font.

Així, se'n conserven, començant per les romàniques i en ordre alfabètic, i de retruc, per les que són objecte d'estudi dins de la present tesi doctoral, dues catalanes, veritables traduccions de l'*Epistola* com a tractat de falconeria autònom, que seran estudiades a la secció següent; de fet, però, com veurem, considero que en el seu moment foren un mínim de quatre. "Quatre" en francès, entre elles una independent, completa i inèdita, al ms. Lió, Biblioteca municipal, 765 (*olim* 682), s. XIV, ff. 180v-186,⁴⁰¹ i una al ms. París, B.N.F., fr. 24272, s. XV, ff. 133-134, aquesta assenyalada per WERTH (1888, p. 162) i editada per LUPIS-PANUNZIO (1987, pp. 45-46), malgrat que, segons SMETS-ABEELE (1998, p. 344) el treball és a refer degut a la presència de no menys de 40 inexactituds i errors en 55 línies de text; a més, donada la seva fragmentació i discontinuïtat –només conté la classificació dels astors, correctament traduït en lloc de la traducció incorrecta esparvers a ambdues catalanes– i dels falcons, cal no considerar-la com a una traducció de l'*Epistola* en sentit estricte; fou utilitzada també com a font del *Livre des oyseaulx gentilz* i de la *Cirurgie des oiseaux* (ms. Vaticà, Reg. lat. 1331). "Dues" en italià, una d'elles en la variant septentrional, ms. III & 2, Bibl. Escorial, finals s. XV, ff. 15-22, editada per LUPIS-PANUNZIO (1987, pp. 46-48), amb la majoria de les receptes presents a la versió de Thomas de Cantimpré, havent-hi alterat l'ordre;⁴⁰² i l'altra al ms. Florència, Biblioteca Laurenzina, Strozzi 184, f. 68v, en traducció parcial titulada de forma singular gràcies a la pseudoepigrafia "Il libro dello sparvieri composto a petitione di domino lomperadore Frederigo".⁴⁰³

En llengües no romàniques, un mínim de "dues" en alemany, la primera i més difosa, esmentada a la fi del punt anterior,⁴⁰⁴ i l'altra corresponent al segle XV, conservada al ms. Viena, Österreichische Nationalbibliothek, 2977, ff.?, editada per LINDNER (1964) dins la *Wiener Falkenheilkunde* (comentari p. 73 i text pp. 231-42, concretament per a l'*Epistola* pp. 240-42), amb alguns extractes de l'*Epistola* a partir de la versió de Thomas de Cantimpré segons ABEELE (1993, p. 117), qui n'enumera els extractes a n. 5. I "Una" en holandès, inclosa a la traducció neerlandesa versificada del *De naturis rerum* de Thomas de Cantimpré feta per Jacob van Maerland vers 1264-1269 dins de la seva *Der naturen Bloeme* ('Flor de natura', de 16.670 versos) encarregada pel

⁴⁰⁰ *Theodotionis* segons FRADEJAS (<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-intro.html>, darrera consulta 1-març-2009).

⁴⁰¹ SMETS-ABEELE (1998), p. 325.

⁴⁰² Sense les glosses d'Albert i amb la tria de receptes de Thomas de Cantimpré segons ABEELE (1993, p. 117), qui en n. 4 ofereix la numeració dels extractes utilitzats.

⁴⁰³ Indicat per ABEELE (1995b), p. 383.

⁴⁰⁴ ABEELE (1993, p. 115), a partir de l'edició llavors provisional de Konrad Vollmann, indica que les indicacions terapèutiques de l'*Epistola* no hi foren traduïdes per basar-se en la versió del *De natura rerum* coneguda com Thomas-III. Tanmateix, el Dr. Van den Abeele sembla descartar a la mateixa pàgina la presència de l'*Epistola* a la traducció de Megenberg, entrant en certa contradicció amb la p. 113 del mateix article.

noble Nicolaas of Cats, la qual hauria de seguir, per tant, el model de l'*Epistola* ofert per Thomas. Editada per VERWIJS (versos 1455-1730) i amb un article específic a càrrec d'ABEELE (1992) que no he pogut consultar. Segons ABEELE (1993, p. 113), es tracta de l'únic tractat medieval de falconeria conegut en aquella llengua. Cyntia M. Pyle, al volum de comentari a DECEMBRIO, p. 47, considerava ja que l'obra de Thomas de Cantimpré fou traduïda al flamenc al segle XIII per Maerlant, qui l'atribuí a Albert Magne, tal com demostra BORMANS (1852, p. 135), aquest desenvolupant HOFFMANN, I, p. 36 i QUÉTIF-ECHARD, I, p. 238, i que, al parer de PFEIFFER (1861, pp. v-xxvii), serví de base al *Buch der Natur* de Konrad von Megenberg (1349-1350),⁴⁰⁵ imprès en 1475.

Les dues traduccions catalanes conservades

El Llibre del nodriment a la Corona d'Aragó

De ben segur, l'*Epistola ad Ptolomeum* en llengua llatina circulà pel nostre país malgrat que no se'n conservin testimonis directes, de manera que només puc intentar deduir certes hipòtesis a partir del que es coneix sobre la seva circulació en català.

L'*Epistola* fou coneguda als territoris de l'antiga Corona d'Aragó mitjançant un mínim de dues traduccions catalanes i, alhora, la inclusió de receptes d'aquesta font al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F) –molt probablement de forma indirecta, és a dir, mitjançant els diversos tractats utilitzats directament pel compilador de F– i la traducció catalana del *Trésor* de Brunetto Latini, amb el tractat provençal en vers *Dels auzels cassadors* de Daude de Pradas com a vehiculador.

L'oportunitat de disposar de dues traduccions catalanes conservades del mateix text em permet, mitjançant la comparació sistemàtica i tenint present l'objectiu d'acostar-me als manuscrits llatins que els serviren de font, certament propers, si no el mateix, intentar reconstruir aquell original llatí avui perdut. Gràcies a la comparació abans esmentada, consignant oportunament amb cura els errors, les omissions i les hibridacions entre ambdues traduccions catalanes i els diversos manuscrits llatins conservats, sabem que el manuscrit original llatí fou un text anterior a la separació de l'*Epistola* en les dues versions, curta i llarga, que avui coneixem,⁴⁰⁶ o bé un text corresponent a un moment inicial d'aquesta separació. D'altra banda, un fet a considerar és si el text original llatí que serví com a base a les traduccions catalanes acotà la seva circulació als territoris de la Corona d'Aragó, hipòtesi recolzada pels capítols de l'*Epistola* recollits a F, més depenents de les traduccions catalanes –les quals difícilment foren utilitzades en la seva redacció– que no pas dels manuscrits llatins conservats, i que caldria resseguir en un estudi adient al *Dels auzels cassadors*, tot i que les variants occitanes i els recursos poètics de Daude de Pradas en dificulten la tasca. Fora dels objectius del present estudi, no aprofundiré ara en aquest aspecte.

Pel que fa a la traducció catalana del *Trésor* de Brunetto Latini i, indirectament, de *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas, aquesta fou realitzada per Guillem de Copons⁴⁰⁷ a València el 1418 i dedicada a Pere d'Artés, conseller i mestre racional de l'infant Joan i de la seva muller Violant. Brunetto Latini fou un advocat florentí que visqué ca. 1220-1294, mestre de Dant (Dante Alighieri), exiliat a França de 1260 a 1266

⁴⁰⁵ Editat per PFEIFFER (1861) i estudiat per NISCHIK.

⁴⁰⁶ La divisió en dues versions i les seves edicions respectives són establertes a ABEELE (1991).

⁴⁰⁷ Copons; el text corresponent als ocells es recull al vol. II. Per a la vida del traductor, vegeu Copons, vol. I, pp. 20-27.

i autor de la primera enciclopèdia en llengua francesa (enllestida l'any 1265-66), traduïda a l'italià, al català i al castellà.⁴⁰⁸ Salvant les distàncies d'objectius i mètode, en bona part deguts a l'estament social de l'autor, un altre exemple enciclopedista dins d'aquell corrent del segle XIII. Segons Wittlin, la font de la secció relativa als ocells de caça ens és desconeguda, però una part de les fonts de Brunetto Latini ja circulaven en traduccions catalanes,⁴⁰⁹ sense indicar-nos a quines es refereix. Per la seva banda, Carmody desconeix la relació amb l'*Epistola*, però indica correctament el vincle amb el tractat de Daudé de Pradas i apunta un nexa amb el de Gandolfo Persiano.⁴¹⁰ A determinats paràgrafs, especialment quan descriu els llinatges dels falcons, Daudé coincideix amb Albert el Gran, bé per disposar d'una tradició oral o font comuna, bé per emprar un text a l'altre com a font.

Respecte a Guillem de Copons, destaco la seva vinculació a Joan I el Caçador com a infant i com a rei, apassionat de l'art de la falconeria i potser a relacionar amb un o més dels tractats en català sobre la matèria, a qui no degué passar desapercebuda la secció dedicada als ocells de caça. Algunes dades sobre aquest lligam són la primera notícia sobre Guillem de Copons (25 gener, 1381) com a cambrer de la duquesa de Girona, la infanta Violant (ACA, reg. 1821, f. 62); la menció com a “cambrer nostre” per l'infant Joan (ACA, reg. 1666, f. 120v), “escuder de la nostra cambra” i “cavalleriç” pel rei Joan I (ACA, reg. 1667, f. 37v i *passim*); la concessió de dos mil florins d'or “in auxilium matrimonii... ad grata et accepta servitia nobis prestita... et que prestare non desinutis incessanter debitum (habens) respectum” per part de Joan I (ACA, reg. 1673, f. 27v); i la menció com alcaid del castell de Daroca el 1387, amb un salari de mil sous (ACA, reg. 2031, f. 15, 12 juliol 1388, repetit en reg. 1030, f. 197, 15 juliol 1395).⁴¹¹ Entre altres presents, el 13 d'agost de 1393 porta a la cort de Berry el llibre de “Marcho Polo”, en el qual també apareixen referències als ocells de caça (ACA, reg. 1966, f. 39). El 18 de març de 1395, com “scuder de coltells” de la parella reial (ACA, reg. 1056, f. 115), surt cap a França amb missatges per a Benet XII (Pedro de Luna) i per a d'altres personatges de la cort papal, com els cardenals de València, d'Aragó, de Vivarenys i de Sant Marçal, l'arquebisbe d'Arles, el mestre de Rodes Juan Fernández de Heredia i d'altres, en previsió del rumor d'una pròxima invasió en terres del Rosselló per part del comte d'Armanyac; durant aquell viatge Copons havia de visitar, encara, les corts del rei Carles de França, del duc de Berry, dels ducs de Borgonya, de Tourenne i de Bar, i lliurar cartes a Louis de Sansurre, a Henri de Bar, a la reina de Nàpols i a Maria de

---

⁴⁰⁸ Copons, vol. I, p. 5. Els *Livres dou Tresor* de Brunetto Latini foren traduïts al castellà per Alonso de Paredes, metge de l'infant don Ferran, i per Pascual Gómez, escrivà reial, per a Sancho IV entre desembre de 1285 i inicis de 1295, dates del naixement de l'infant i de la mort del rei, respectivament; es conserven quinze mss. de la versió castellana: tres del segle XIV, vuit del XV i altres posteriors; una edició disponible a BALDWIN.

⁴⁰⁹ Copons, vol. I, pp. 13 i 19.

⁴¹⁰ ‘Sur les oiseaux il y a deux ouvrages qui dérivent de la source de nos chap. 146-150, les Auzels Cassadors de Daude de Pradas, et Il Libro del Gandolfo Persiano. L'ordre des matières du Trésor ressemble surtout aux Auzels; le Gandolfo nous offre la seule indication connue de la source, car il traduit trois traités perdus, le livre de Gatapio sur les maladies, “lo libro de Teodosio imperatore a Griffio Medico” (Chap. 72-106), et le livre du Re Dancho. La correspondance avec le Trésor se borne au second: malheureusement l'indication n'a pas encore permis l'identification désirée’ CARMODY (1948, pp. XXVII-XXVIII). Les correspondències indicades per Carmody són de Daudé de Pradas, *Dels Auzels Cassadors*, ed. M. Raynouard, *Choix de poésies...* V (Paris 1820) 126 s.; Monaci, *Studi di fil. rom.* V (1891) 65 s.; i *Libro del Gandolfo Persiano*, ed. G. Ferraro, Bologna, 1877.

⁴¹¹ Copons, vol. I, p. 22.

Luna, reina de Jerusalem i Cerdanya (ACA, reg. 1960, f. 13v i ss.); a la mort de Joan I (19 maig 1396), el trobem amb diferents càrrecs al servei del rei Martí.⁴¹²

Les correspondències entre Copons i *Dels auzels cassadors* són:

[CXLI, l. 2-10 = VB, llib. 16, cap. 18; Gil (*De accipiter* 4), p. 186, l. 30-32]

CXLI (2-4) = *Dels auzels cassadors*, cap. I, vv. 33-62

CXLI (5-4) i CXLII (1-2), l. 1-21 = *Dels auzels cassadors*, cap. II, vv. 63-114

CXLII (2), l. 21-25 = *Dels auzels cassadors*, cap. III, vv. 117-120

CXLII (3-5) = *Dels auzels cassadors*, cap. IV, vv. 121-170

CXLIII, l. 1-9 = *Dels auzels cassadors*, cap. VI, vv. 259-272

CXLIII, l. 9-11 = *Dels auzels cassadors*, cap. VII, vv. 273-280

CXLIII (2) = *Dels auzels cassadors*, cap. IX, vv. 291-298

CXLIII (3) = *Dels auzels cassadors*, cap. VI, vv. 247-256

CXLIII (4-5), l. 20-32 = *Dels auzels cassadors*, cap. X, vv. 299-322

CXLIII (5), l. 32-36 = *Dels auzels cassadors*, cap. XI, vv. 323-332, i cap. XII, vv. 333-336

CXLIII (6) = *Dels auzels cassadors*, cap. XIII, vv. 337-344

CXLIV, l. 1 = *Dels auzels cassadors*, cap. XIV, vv. 345

CXLIV, l. 1-7 = *Dels auzels cassadors*, cap. XV, vv. 349-362

CXLIV (2) = *Dels auzels cassadors*, cap. XVI, vv. 363-370

CXLIV (3) = *Dels auzels cassadors*, cap. XVII, vv. 371-374

CXLIV (4) = *Dels auzels cassadors*, cap. XVIII, vv. 375-384

CXLIV (5) = *Dels auzels cassadors*, cap. XIX, vv. 385-388

CXLIV (6) = *Dels auzels cassadors*, cap. XX, vv. 389-396

CXLIV (7) = *Dels auzels cassadors*, cap. XXI, vv. 397-405

CXLIV (8) = *Dels auzels cassadors*, cap. XXII, vv. 417-428

CXLV, l. 1-8 = *Dels auzels cassadors*, cap. XXIII, vv. 433-446

CXLV (2) = exposició del contingut de la resta de *Dels auzels cassadors* i de la raó de la interrupció en la traducció del mateix.

Guillem de Copons, seguint Brunetto Latini, però ja no Daudé de Pradas, qui obvià els gossos al seu tractat específic en l'art, ens informa dels tipus de cans auxiliars en la cacera a CLXXIX (4-5) “De tots cans. [...] Los altres són pohenchs [n. 5. fr. “brachés”], que·ls pengen les orelles per lur natura, e senten la freça de les bèstias e dels ocells per lurs narils, e per ço són bons a la caça, qui s’i delita de cor [n. 6. és possible que l’original de Copons digués ‘que s’hi deliten de cor’; fr. “ki en ce delite son courage, si les doit mout amer et garder”]. E deu·los hom guardar de fals acostament, car los cans no han la conaxença del nas sinó per linatge. E per ço diu lo proverbi [n. 7. el text francès afegeix “as vilains”, ‘dels pagesos’] que per natura caça cha. / Los altres són lebrés, e s’n appellats segurs [n. 8: del fr. “segurs”, amb adaptació ortogràfica errònia. Aquest nom francès té relació amb el castellà sabueso], per ço com seguexen la bèstia tro a sa ffi; e à n’i aytals que ço aprenen en son jovent, en ço stan tots temps, axí que l’hun caça bèsties salvatges, los altres cervos [n. 9. l’hun... cervos: fr. “li I chacent cers et autres bestes champestres”], los altres lebre e lúdries, los altres bèsties qui

---

⁴¹² Copons, vol. I, p. 22. Per a vincles entre el vescomte de Rocabertí, el cardenal de València, el mestre de Rodes, Pere d’Artés, Joan I i altres personatges i entreveure el context de la traducció de Guillem de Copons, vegeu l’estudi del tractat del vescomte de Rocabertí (R¹) a QUEROL (2004); les meves investigacions posteriors m’han permès descartar aquell context potencial de redacció del tractat de falconeria del vescomte de Rocabertí, reservant els resultats per a la publicació postdoctoral conjunta amb els dos tractats continguts al manuscrit.

conversen [n. 10. conversen, ‘habiten, viuen’] en aygües. Altres lebrés hi ha que són pus leugers e pus avisats a pendre bèsties e còrrer molt [n. 11. avisats... molt: fr. “isnel a courre et a prendre beste a sa bouche”]. Altres són appellat mostins, gran e grossos e forts, qui cacen orços e senglars, lops e totes grans bèsties; neguex ab los hòmens se combaten ferament”; Latini, CLXXXIII (4-5), “Des chiens. [...] Li autre sont brachés a oreilles pendans, ki conoissent l’odour des bestes et des oiseaus, pour ce sont il bons a la chace; et ki en ce delite son corage, si les doit mout amer et garder de faus assablement, car chien n’ont pas la cognaissance dou nés se par linage non. Pour ce dist li proverbes as vilains, que chiens chasse par nature. Li autre sont loimiers, et sont apelés segus, pour çou k’il ensivent la beste jusc’a la fin; dont il en i a teus que ce ke l’en li aprent en sa joenece, a ce se tient touzjors, si ke li .i. chacent cers et autres bestes champestres, li autres chacent loutres et lievres et autres bestes ki conversent en euues. Li autre sont levrier, ki sont plus legier et isnel a courre et a prendre beste a sa bouche. Li autre sont mastin grant et gros et de mout grant force, ki chacent ours et senglers et lous et toutes grans bestes, neis contre home se combatent il fierement”. I entre els consells per al guarniment de la casa, CXXIII (4) “Com deu hom guarnir sa casa e de quines coses. [...] E deu haver lo senyor grans mostins per guardar ses ovelles; e cans petits per guardar son alberch; lebrés, podench e ocells per caçar, quant se vol solaçar”; Latini, CLXXVIII (4), “Coment on doit sa maison garnir. [...] Et si doit li sires norrir grans mastins por les gardes de ses brebis, et petis chienos por la garde de sa maison, et levriers et braches et oiseaus por vener, quant il se wet en ce solachier”.

Regularització i unificació dels títols

De tots els tractats de falconeria en català a què he tingut accés, aquest és l’únic no conservat en còpia única. Sortosament, s’han conservat dues traduccions catalanes anònimes que titularé *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (ms. N: libre dell nudriment he de la cura dells ocells los quals se pertanyen ha cassa) o *Epístola*⁴¹³ *d’Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d’Egipte* (ms. N: Pistola d’Àquila, Símacus e Theodosus a Tolomeu, emperador de Egipte) en estendre a Z⁵, acèfala, la denominació que rep a l’incipit i el pròleg de la traducció continguda al ms. N.

Respecte al primer títol, tot i que podria mantenir la forma de l’article ‘los’ del català occidental, el regularitzo a ‘els’ amb l’objectiu d’acostar-lo al català estàndard, però no esmeno ‘los quals’ a ‘que’ perquè considero que l’esmena esdevindria excessiva i innecessària (‘los quals se’ a ‘que’). Esmeno i unifico, doncs, els títols amb què m’hi vaig referir en ocasions anteriors: per a l’esmena dels de Z⁵, remeto a la secció “Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII” de l’estudi del binomi *Dancus-Guillelmus* dins de la present tesi doctoral; per als de N, esmeno aquí els títols *Libre del nodriment e de la cura dels ocells, los quals se pertanyen a caça* (QUEROL 2000, p. 56, 2003, p. 6 i 2005, p. 140) i *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells de caça* o *Pràctica dels ocells* (QUEROL 2003, p. 6 i 2005, p. 140) amb què m’hi vaig referir seguint CIFUENTES, *Catàleg (Libre del nodriment e de la cura dels ocells, los quals se pertanyen a caça* o *Epístola d’Àquila, Simacus e Theodosus a Tolomeu, emperador d’Egipte)* i CIFUENTES (2002, p. 152, *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells de caça* o *Pràctica dels ocells*); com he dit, els títols que utilitzaré

⁴¹³ Aquesta regularització és aplicable a partir del mot antic (DCVB) o arcaïsme *Pístola* o, fins i tot, *Apístola* proposada pel Dr. Cifuentes (grafia absent al DCVB i al *Vocabulari de la llengua antiga medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain).

provenen de l'incipit i del pròleg de la traducció catalana N, i els estenc a Z⁵, acèfala i truncada, i els prioritzo sobre els alternatius indicats pel Dr. Cifuentes ja que, al meu parer, el primer és incomplet en no especificar la mena d'ocells que li atorga sentit, sense la coma malgrat el possible relatiu i amb la mínima intervenció, i el segon (*Pràctica dels ocells*) apareix a l'èplicit de N i, per tant, només seria aplicable en cas de mancar-nos els anteriors, a banda d'induir a una confusió amb la *Pratica avium* del Pseudo-Hipòcrates i/o la compilació llatina del mateix títol a evitar. Els títols que atorgo tampoc es corresponen amb GARCIA (1975, p. 260) *Libre del nudriment he de la cura dels ocells los quals se pertanyen ha cassa*, LUPIS-PANUNZIO (1987) *La pístola a Tolomeu emperador d'Egipte*, PICCAT (1997) *Pistola a Tolomeu emperador d'Egipte*, ni amb els unificats per a ambdues traduccions catalanes establerts per FRADEJAS (1991, p. 56) *Libre del nudriment he de la cura dels ocels quals separtays ha cassa*, FRADEJAS (2003, p. 28) *Libre del nudriment he de cura dels ocells*, (<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-intro.html>, darrera consulta 1-març-2009) *Pistola* (sic) *a Tolomeu* i FRADEJAS (2009, p. 92) *Pístola a Tolomeu*.

Els manuscrits respectius

N versió 1. Ms. París, B.N.F., esp. 212, ff. 109^v^b-112^b. Entenc que TRIAS (1994, p. 180) es refereix a ell quan el data del segle XIII i afirma que hi ha dues còpies d'aquest manuscrit català, una a la B.N.F., i l'altra al Museu Episcopal de Vic (Barcelona).⁴¹⁴ Després d'haver acudit al catàleg de manuscrits conservats en aquell museu preparat per Mn. Josep Gudiol,⁴¹⁵ d'una recerca a la base de dades documental del mateix museu per Judit Verdaguer (Registre i documentació d'obres d'art, Museu Episcopal de Vic) i de la consulta a Rafel Ginebra (Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic) i Mn. Miquel Gros (director de la mateixa entitat), sembla que cal dubtar de l'existència de la segona "còpia" i recordar que aquella Biblioteca Episcopal (la qual custodia també els fons bibliogràfics del Museu Episcopal) només conserva un manuscrit relatiu a l'art de la falconeria, el ms. 200, amb una còpia del *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas.⁴¹⁶

Z⁵ versió 2. Vegeu la secció "Un manuscrit català de falconeria a partir dels tractats llatins del segle XII" de l'estudi del binomi *Dancus-Guillelmus*, en el qual s'inclou com a cinquè i darrer dels textos (ff. 12^a-15^b). Remeto a la mateixa secció per a la identificació i l'acotació d'aquesta obra. Degut al seu interès per a la comparació d'ambdues traduccions catalanes, recordo aquí que Z⁵ acaba truncada al f. 15^r^b, concretament al cap. 37(2/2'), seguida del vers del mateix foli en blanc, mentre l'altra traducció catalana del mateix tractat segueix fins al cap. 45 i la clou una fórmula de tancament com a èplicit; de fet, i en relació a l'establiment de la col·lació, val a dir que Z⁵ es trunca en omplir la caixa d'escriptura a f. 15^b, malgrat que 15^v hagi quedat en blanc, i, si tenim present que f. 15^b inclou 920/1148 caràcters sense/amb espais segons la meva edició (sense els meus afegits ni les notes), i que el text de N omès a Z⁵ comprèn 2005/2472 caràcters sense/amb espais segons la meva edició, pot deduir-se que

---

⁴¹⁴ "Il existe une copie de ce manuscrit catalan du 13e siècle à la Bibliothèque Nationale de Paris et au Musée Episcopal de Vic (Barcelone)" TRIAS (1994), p. 180, n. 16.

⁴¹⁵ GUDIOL (1934).

⁴¹⁶ Agraïxo a Judit Verdaguer, Mn. Miquel Gros i Rafel Ginebra la seva amable resposta a la meua consulta.

les dues columnes en blanc del f. 15v de Z estarien al límit per a haver servit de suport físic per a la resta de l'*Epistola*. El canvi de lletra a una més cursiva a Z⁴ i Z⁵, pròpia d'una còpia més ràpida i, per tant, barata, sense deixar de ser professional (p.e. cancelleria), podria ser un indicatiu d'una minva en el pressupost que potser truncà el projecte inicial i deixà la còpia incompleta, fins al punt de que potser comportà l'arrencament del foli o folis del segon plec del manuscrit Z per a fer menys evident aquesta absència. Recordo les possibilitats per a aquell segon plec: un quinió per simetria amb el primer (és a dir, 5+2, faltant-ne 3), un quaternió (és a dir, 4+3, faltant-ne 1) o un ternió més un foli. Depenent de l'opció considerada, podríem contemplar la possibilitat de que el projecte inicial inclogués també la traducció catalana d'algun(s) altre(s) dels tractadets de falconeria llatins del segle XII, en especial un o més membres del que el Dr. Van den Abeele anomena *Practica avium*, integrada per l'*Epistola ad Ptolomeum*, l'*Alexander medicus*, el *Grisofus medicus*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, el *Gerardus falconarius* i algunes receptes suplementàries (¿*Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates?); malauradament, tret que aparegui un manuscrit que s'hi relacioni directament, mai no ho sabrem.

LA DESCRIPCIÓ DEL CÒDEX QUE CONTÉ N

Ja que no he consultat directament el manuscrit ni he rebut formació específica en aquest aspecte filològic, el descriuré recorrent a les diverses descripcions disponibles a què he tingut accés: PARIS (1848, vol. VII, pp. 139-43), GUTIÉRREZ (1877, vol. II, p. LXIII, nº 215),⁴¹⁷ UHAGÓN-LEGUINA (1888, p. 71, nº 366), WERTH (1888, p. 161),⁴¹⁸ MOREL (1892, p. 33, nº 94), BOHIGAS (1985, pp. 101-02), BITECA manid 1086 (darrera consulta, 1 de març de 2009, a la qual seguiré especialment) i FRADEJAS (1991, p. 56, X. *Libre del nudriment he de la cura dels ocels quals separtays ha cassa, *Xa1*).

Ms. París, B.N.F. (Richelieu), esp. 212, (*olim.* ancien fonds 7249 fins l'any 1860;⁴¹⁹ B. R. II, 863).

Títol: *chirurgia & medicina de gli huomenj, cauallj & falconi* (al f. 1r, BITECA); *Español / la Cirurgia de homini caualli & falconi in lingua catalana* (al f. A, text capgirat, BITECA). Una explicació plausible per al primer títol italianitzat és el pas del manuscrit per la biblioteca napolitana dels reis d'Aragó, sense que hi fossin incorporats els escuts d'aquells (potser perquè ja duia els del Casal de Barcelona, avui absents), mentre el segon hauria estat afegit ja a la biblioteca reial francesa.

Descripció del format:

- Mida: Foli.
- Foliació: I + 1 + i-cxxiiii + cxxv + I ff. (BITECA), és a dir, I foli en blanc modern de guarda inicial, més un de guarda en blanc, més 124 escrits, més 125 escrits, més un en blanc de guarda final; segons la col·locació sumen, però, 126 folis, resultant-ne

⁴¹⁷ En senyal d'homenatge a aquella primera descripció a la península, la reproduïxo de forma íntegra: '215. ANÓNIMO.—Chirurgia, etc. Medicina de gli huomenj, caualli, et falconi. MS. del siglo XV. Biblioteca Nacional de París. Ms. núm. 212. En un volumen de varios, en folio, pergamino, de 125 fojas número 212 (antiguo 7249), se lee al folio CX, hasta el CXII, el siguiente tratado: "Assí comença lo libre dell nudriment he de la cura dell ocels los quals se pertanyen ha cassa." Este texto catalan traducido del latin, ha sido publicado, tomándolo de este MS., por Nicolás Rigault, en sus *Rei accipitrariae Scriptores*. Lutetiae: 1612. En 4.º, página 183 á 200.'

⁴¹⁸ Gairebé reiterada a LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 16, C) sense indicar-ne la font.

⁴¹⁹ WERTH (1888, p. 161) indica anc. f. fr. 7249 com a signatura antiga.

el que sembla una incongruència, confirmada per altres contradiccions de la descripció amb aquesta foliació. 125 folis segons WERTH (1888, p. 161) i FRADEJAS (1991, p. 56), els quals s'acordarien amb 1 + i-cxxiiii o cxxv BITECA. La majoria dels catàlegs i repertoris indiquen 125 ff.

- Col·lació: 1-9¹² 10¹⁰ 11⁸ (BITECA), és a dir, els nou primers quaderns de 12 folis (6+6), el desè de 10 (5+5) i l'onzè de 8 (4+4); reclams horitzontals centrats al peu de la segona columna (quaderns 1-3 i 7), centrats amb decoració en tinta vermella (quaderns 4 i 5 i sense decoració als quaderns 9 i 10), igual que el primer tipus però arrengrat amb el marge interior de la segona columna (quadern 6), al peu de la segona columna, reclam doble (quadern 8); signatures a la primera part de cada quadern "i...vi" en vermell o "a...f" en negre.

- Columnes: dues (ff. 1-124), de 50 línies comptades al f. 3^a (BITECA); una (ff. cxxiii^v-cxxv^v).⁴²⁰

- Lletra: gòtica librària de bona factura de la segona meitat del segle XIV (ff. 1-124); cursiva del s. XV (ff. 124v-125v).

Descripció física:

- Mides full: 345 x 245 mm. (al f. 3, BITECA).
- Justificació: (1) caixa d'escriptura: 255 x 177 mm.; columna: 255 x 80 mm. (al f. 3^a); (2) caixa: 255/256 x 176 mm.; columna: 255/256 x 83/79 mm. (al f. 57, BITECA).

- Caixa d'escriptura justificada a mina de grafit marronós, amb línies de guia per als rengles, primera línia en blanc i perforacions rectes assenyalant les línies bàsiques de justificació, fora de la caixa.

- Material: pergami (*vélin*, disposat carn-pèl-pèl-carn, BITECA). Per tant, no disposem de les marques d'aigua del paper que haurien contribuït a la datació del manuscrit.

- Decoració: caplletres decorades en blau i vermell, bellament adornades amb filigranes en color de contrast i petites orles (f. 1), els calderons són alternativament en blau i vermell, els títols (rúbriques?) en vermell (amb indicacions per al rubricador als marges) i algunes lletres amb tocs de color. Segons CONTRERAS (p. 68), a tres tintes: blava i vermella per als títols, encapçalaments de capítols, calderons, majúscules i altres adorns, i negra per al text.

- Condició: en bon estat. Amb reforços de paper als fons de quadern.

- Relligadura/enquadernació: pell vermella sobre cartó amb daurats, de llom deteriorat, amb les armes de Lluís XIV de França *el Rei Sol* (1638-1715, rei a partir de 1643) als plans, havia tingut els talls daurats; llom de sis nervis amb flors de lis als entrenervis. L'enquadernació actual fou afegida, doncs, pel taller de la biblioteca reial de Lluís XIV de França. Títol al teixell: *CHIRURG / ET / MEDICINA*.

- Notes (BITECA): Als ff. 124v-125v hi ha diverses receptes, que ocupen tot el foli, escrites sense respectar les caixes. Als marges del f. lxx^v el copista ha afegit un text extens que havia oblidat, segons anuncia una nota de crida. Són en blanc els ff. 40^b-40^v^a, 112^v^b i 124^b.

Com a propietaris anteriors, BITECA ofereix la Casa reial de Barcelona segons comunicació personal de Jaume Riera i Sans, la biblioteca reial napolitana, la qual explicaria el títol italianitzat *chirurgia & medicina de gli huomenj, caually & falconi* al f. 1, i la biblioteca reial francesa de Blois, segons l'*Inventaire* d'aquesta de 1544, quan

---

⁴²⁰ Esmeno f. cxxiii^v indicat per BITECA, on assumeixo l'oblit d'una –i arran de diversos indicis de la descripció.

fou transferida al castell de Fontainebleau,⁴²¹ en la qual s'hauria afegit el títol *Espaignol / la Cyrugia de homini caualli & falconi in lingua catalana* al f. A (text capgirat, BITECA); del seu pas per la biblioteca reial francesa conserva també la signatura B. R. II, 836 (numeral al f. 1), el segell “Biblioteca Regis” (als ff. 1 i 124), amb tres flors de lis i la seva enquadernació actual en pell vermella i llom decorat amb nervis i repujats amb mateixa pell amb sis flors de lis, i, en pa d'or, la inscripció “CHIRURGIA ET MEDICINA” al llom, l'escut reial de França a les dues portades, tres rectangles que l'emmarquen i els tres talls. Diverses biblioteques reials apreciaren, doncs, la vàlua i l'interès d'aquest manuscrit de pretensions luxoses, segons indiquen la lletra gòtica librària de bona factura majoritària, bonica i el·laborada lletra pròpia d'un copista professional, el pergamí, la primera línia en blanc de la caixa d'escriptura (es desaprovada, doncs, part del car pergamí), la doble columna, la decoració a varies tintes i l'enquadernació.

Còpia datada pels diversos investigadors des del primer quart (CIFUENTES 2006, addenda p. 425), mitjans (CIFUENTES 2002, p. 152) i segona meitat del segle XIV (BOHIGAS 1985, p. 101 i Jaume Riera i Sans), 1340 - 1360 (BADIA 1996b, segons BITECA), primera meitat del segle XV (PARIS 1848, vol. VII, p. 139, seguint-lo WERTH 1888, p. 161 i, seguint a aquest, LUPIS-PANUNZIO 1987, p. 16), segle XIV-XV (FRADEJAS 1991, p. 56) i s. XV (GUTIÉRREZ 1877, vol. II, p. LXIII, n° 215 i UHAGÓN-LEGUINA 1888, p. 71, n° 366); s. XV per a les receptes dels ff. 124v-125v, amb canvi de lletra i format.

WERTH (1888, p. 161) indicà la presència de l'escut d'armes i els lliris de Lluís XIV de França, d'acord amb PARIS (1848, vol. VII, p. 139), establí el tractat de falconeria com a tercer text del manuscrit, acotant-lo als ff. 110-112, i n'oferí l'incipit posterior a la taula i l'inici del pròleg segons PARIS, amb nombrosos errors degut al desconeixement del català.

EL CONTINGUT DEL CÒDEX ON ES CONSERVA N

D'acord amb la inscripció del llom del còdex, aquest aplega quatre tractats de medicina i cirurgia en diferents espècies, probablement copiats per la mateixa mà, respectant l'ordre següent: “libre lo qual compilà frare Thederich de l'orde delç preïcadors, explanat per Galien Correger de Mayorcha” (f. 1); “la cirurgia dels cavals” (f. 93v^b); “lo libre dell nudriment he de la cura dells ocells los quals se pertanyen ha cassa” (f. 109v^b); “lo libre qui és dit Almassor” (f. 112^b).

El primer d'aquests tractats –ff. 1^a-89v^b (Cifuentes, segons BITECA)/93v^a (índex, segons BITECA)– correspon a la traducció catalana pel cirurgià mallorquí Guillem Correger de la segona edició de la *Chirurgia* del dominic italià Teodorico Borgognoni (1205-1298), el producte més elaborat de la cirurgia europea del segle XIII, dedicat al també dominic Andreu d'Albalat,⁴²² bisbe de València (1248-1276). Segons Cifuentes (BITECA), aquesta obra acabaria al f. 89v^b amb “muyllades enaygua calfant al foc untedes aboli Aquests ajustaments sien formats e astoyats ayns” (BITECA), on començaria el *Llibre de la cura dels ulls* (ff. 89v^b-93v^a) i, per tant, la primera obra restaria sense colofó (ara traslladat al segon text), tot i ser el text millor definit del

⁴²¹ OMONT, I, p. 247, n° 1689 “Ung autre livre, en parchemyn, à la main, intitulé : « Chirurgia et medicina degli uomeni, cavali et falconi », en catalan ; couvert de cuir rouge.” Segons PARIS (1848, vol. VII, p. 139), a Fontainebleau tingué per n° 612 i a Anc. Cat. n° 863 (s'adiuria, doncs, amb B. R. II, 863).

⁴²² BITECA estableix Pere d'Albalat, bisbe de Lleida (1236-37) i arquebisbe de Tarragona (1238), mort en 1251, germà d'Andreu, com a dedicatari.

còdex, i la part final del quart llibre d'aquest primer tractat, que correspon als ulls, seria una obra independent, malgrat iniciar-se amb un ítem, un pròleg d'estil diferenciat de la resta, més adient per a una secció que per a un tractat, proseguir amb la medicina humana i finalitzar amb el colofó que tancaria tot el primer tractat. Al meu parer, si bé és possible que la secció oftalmològica provingui d'una obra independent que el Dr. Cifuentes no identifica, els indicis semblen ser suficients per a considerar que en aquest manuscrit fou concebuda com a part del primer text.

A continuació (ff. 93v^a-109v^a), una versió catalana anònima del tractat d'hipiatria *De medicina equorum* (1250-1254) que Giordano Ruffo dedicà a l'emperador Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250),⁴²³ tot i que certs investigadors, ignorant l'aclariment de POULLE-DRIEUX (pp. 20-21),⁴²⁴ segueixin identificant-lo amb una traducció del de Teodoric. Inclou afegits marginals del copista a fi d'incorporar text oblidat.

El segueix (ff. 109v^b-112^b), N, una de les dues traduccions catalanes conegudes de l'*Epistola ad Ptolomeum*.

El darrer tractat (ff. 112^b-124^a), el llibre d'Almansor,⁴²⁵ traducció parcial anònima del *Kitāb al-Mansūrī* de Rhazes (CONTRERAS, p. 69) arran del *Liber Alubetri Arazi* i fonamentat en la versió llatina (*Liber Almansoris* o *Liber ad Almansorem*) de Gherardo de Cremona.

En darrer lloc, i separades pel f. 124^b en blanc respecte a l'anterior text, receptes varies (ff. 124v-25v) copiades per una mà del s. XV (CONTRERAS, p. 69).

S'aprecia una unitat estilística en la presentació dels tractats, especialment evident entre el tractat de menescalia, el de falconeria i el llibre d'Almansor, segons (aprofito les lectures ofertes per BITECA sense intervenir-hi):

- [índex 93v^a inc.] Dell engengrament dell cauall xciiij. / [índex 109v^b inc.] De nudriment desperuer.cx. / [índex inc.] D⁴Els grans ajustaments dela uida dels membres dell hom.cxiiij.
- [rubr inc.] Asci comença la cirurgia dels cauals R. perso que sien curats he nudrits he engendrats segons la sua ualor que li pertayn. / [rubr inc.] Assi comensa lolibre dell nudriment he de la cura dells ocels los quals se pertanyen ha cassa. / [rubr 112^b inc.] Asci comensa lo libre qui es dit almansor traslatat per mestre Galien de cremona en toledol darabic en latin quj es appellat almansor per so col Rey almansor lo feu fer al fyl de ysaach. Assi comensa lo libre dela atomia.
- [colofó inc.] Assi fenex la cirugia dels cauals./ [colofó inc.] Assi fenex la pratica dels ocels.

Una ullada als continguts respectius dels manuscrits que contenen N i Z⁵ permet deduir trets dels seus promotors i destinataris: ambdós són còdexs de pretensions luxoses i monotemàtics, prova d'un interès evident per la temàtica que recullen i de mitjans suficients per a finançar-ne la còpia; N s'inclou en un recull de textos mèdics –

⁴²³ Curiosament, una traducció italiana del mateix tractat és seguida pel binomi *Dancus Rex - Guillelmus falconarius* al ms. J (Udine, Bibl. Com., ms. Joppi 98, s. XVI), segons ABEELE (1990a), pp. 280-81.

⁴²⁴ Esmentava dues còpies, aquesta i ms. Montserrat 789, amb dues versions, una traduïda al s. XIV i una altra al s. XV.

⁴²⁵ L'exemple d'art hispano-àrab que és l'arqueta de Pamplona, un cofret d'ivori de 1004/1005 conservat al Museu de Navarra (Pamplona), conté escenes de caça de falconeria i munteria entre els seus dibuixos decoratius i una inscripció traduïda com: *En el nom d'Al·là, benedicció d'Al·là, prosperitat, alegria i esperança de bones obres per a Hacbib Se*Jo-Daulah (l'espasa de l'Estat) Abd el Malik, fill d'Almansor. Que Déu l'assisteixi. Això és el que ha estat manat fer per ordre seva sota la direcció del cap dels eunucs Nomein ibn Mohamed el Almiri, el seu esclau, en l'any cinc i noranta i tres-cents. (395 H./1005 J.C.).*

de “cirurgia”– per a diferents espècies, en el qual només s’omet el gos entre els membres del regne animal presents a la cort noble medieval (considero que seria massa arriscat establir qualsevol hipòtesi per a aquesta absència a partir de textos anteriors o contemporanis en diverses llengües), mentre Z aplega només textos relatius a l’art de la falconeria; per lògica, la promoció i el destí d’aquelles còpies hauria d’haver estat la biblioteca reial o, com a mínim, pertanyent a l’alta noblesa, i els lectors els professionals en cap de cadascuna de les seccions al servei del senyor i, potser, el mateix senyor.

L’autoria de la traducció N

Dos dels tractats del còdex, el primer i el darrer, ens indiquen els seus respectius autors, i el primer també el traductor. Tanmateix, tot i l’atribució dels altres tres tractats al mateix traductor per part de GRIERA (1913, p. 321),⁴²⁶ reiterada per SASTRE (p. 51), i de BOVER-ROSSELLÓ (2003, p. 15), al meu parer caldria ser prudents a l’hora d’aquesta atribució i diferenciar entre el copista i/o compilador i el traductor. La pretesa existència d’un *Teodoricus catalanus* com a redactor de N i la consideració d’aquest tractat com a traducció del *De re accipitrariae* de Teodoric Borgognoni s’haurien de descartar. En aquesta línia, FARAUDO (1910, p. 6) descartà els errors d’atribució de l’autoria de N a Teoderic i de la traducció a Galien Correger (*sic*) de Mallorca, errors iniciats per QUETIF-ECHARD (vol. I, pp. 354-55) sobre la feble base de l’extensió del pròleg de la primera obra del manuscrit a la resta de tractats que conté i recollits després per RODRÍGUEZ (1786, vol. II, pp. 691-92), PÉREZ (1788, vol. II, llibre VIII, capítol IV, p. 73, n. del n° 150), SALAT (1814, p. 2, l. 14), TORRES (1836, pp. 617-18, s.v. *Teodorico*),⁴²⁷ PARIS (vol. VII, p. 141, on també esmenta *Theoderico Bugegnoni*), als quals GB, p. 257 afegeix SARTON (vol. II, p. 648); MOREL (1892, p. 33, n° 94) sembla ser el primer en prendre reserves al respecte i no anar més allà del que diuen els textos continguts al còdex.

Per a la secció que ens interessa del manuscrit, la descripció de Rodríguez de Castro⁴²⁸ –arran de QUETIF-ECHARD i reprès per PEREIRA (1909, p. 4)– és especialment confusa, segons “La 3ª empieza así: *Assi comensa lo libre del nudriment he de la cura dells ocells los quales (sic) se portayen (sic) ha casa. Id est de cura accipitrum aviumque aucupum liber unus in librum Isaaci filii rege Almassore scriptum ex Arabico translatum a Gallieno de Cremona*”. MICHAËLIS (1910, pp. 219-20) proposa l’esmena “Assi comensa lo libre del nudriment e de la cura dells ocells los quals se pertanyen a caça, id est de cura accipitrum aviumque aucupum liber unus ... in librum Isaaci filii rege jubente Almassore scriptum ex Arabico translatum a Gallieno ... de Cremona”, on els punts suspensius correspondrien a omissions, amb la primera llacuna similar a “e acaba” per Quetif i la segona a un salt d’igual a igual a un “per” o un “trasladat”, havent omès “per Galien de Mayorcha de latin en romans catalanesch...”.⁴²⁹

---

⁴²⁶ FONT (1908, p. 107) indica que aquest tractat és part de Theodoric de Celvia (Teodorico Borgognoni di Lucca), *Llibre de cirurgia*, 1302 – 1304 (BITECA).

⁴²⁷ Cit. GB, n. 28.

⁴²⁸ Com a precedent de la discussió dels abundants errors de contextualització i descripció del manuscrit per part de QUETIF-ECHARD i de RODRÍGUEZ (1786) vegeu, malgrat les consideracions avui ja descartades, l’estudi de MICHAËLIS (1910, pp. 161-64 i el seu apèndix IV, pp. 219-21), tenint present que la mateixa filòloga portuguesa admetia la possibilitat d’error en no haver pogut accedir al text (ed. Rigault?), segons indica a p. 173.

⁴²⁹ Aquesta hipòtesi en relació al ms. BNF, 212 és descrita dins l’apèndix IV, ‘Isaac Almansor’, de MICHAËLIS (1910), apèndix que FRADEJAS (1991, AZ10), breu ressenya d’aquesta obra de Carolina

Tanmateix, amb aquesta incorporació Michaëlis de Vasconcelos reprenia l'arriscada atribució de l'arromançament del còdex al traductor del primer dels tractats que hi conté; la solució podria arribar en considerar una interpretació incorrecta de la possible abreviatura inicial de l'antropònim a la font, desenvolupada de forma incorrecta a Galien per Gerard (Gherardo) degut a la influència de la menció de l'arromançador al pròleg del manuscrit, encara que el topònim final esvaeix ja avui dia qualsevol dubte sobre el llatinitzador. Si em prenguéssim la llibertat d'anar més enllà, el màxim que podria acceptar sent fidel al manuscrit és que s'hagués produït un salt d'igual a igual entre abreviatures d'antropònims o preposicions “de”, havent estat el *Llibre d'Alma<n>ssor –Kitāb al-Mansūrī* o *Liber Almansoris* de Rhazes– traslladat al català per Galien a partir de la traducció llatina des de l'àrab de Gherardo de Cremona, en el segon dels llibres relatius a la medicina humana continguts al còdex. De tota manera, el tractat de falconeria que ens interessa romandria aliè a aquest debat. No comparteixo, doncs, la indicació de BITECA (1-març-2009), “La traducció de l'àrab al llatí, segons la rúbrica, la va fer Galièn de Cremona (metge)” en relació a N.

Malgrat la prudència necessària respecte a l'autoria del trasllat, l'esperit que es desprèn del pròleg del primer tractat⁴³⁰ podria estendre's a la medicina i la cirurgia de la diversitat d'espècies tractades i, per tant, a la traducció o la còpia del conjunt del manuscrit, de manera que compreguéssim així les professions de metge, barber, cirurgià, manescal i, en el cas que en ocupa, falconer, essent conscients del possible vessant lúdic o amateur d'aquest darrer. Tots ells, i en especial els seus senyors, posseïen llibres de les seves respectives especialitats, però la redacció llatina d'aquests els en dificultava l'accés i, el que és més reprovable, els conduïa a pràctiques mèdiques errònies.

En aquest sentit cal entendre la setena i darrera disposició de la rúbrica *De metges* dels Furs atorgats per Alfons IV el Benigne (1327-1336) a les Corts de València del 1329, per la qual s'exigia la recepta de les indicacions terapèutiques en “romanç”, especificant-hi els ingredients en el seu nom català (“comú e vulgar”) per a la seva comprensió pels apotecaris,⁴³¹ mancats de formació universitària i perillosament allunyats del llatí. A banda de la pèrdua de vides humanes, cal recordar el paper cabdal

---

Michaëlis de Vasconcelos a *Revista Lusitana*, 13 (1910) –no 14 (1911) com indica el Dr. Fradejas– considera sense interès, segons “careciendo de nuevo de interés los dos últimos apéndices ya que son sobre ‘Gastão de Fox’ (págs. 244-49) y su *Roman des déduiz* e ‘Isaac Almansor’ (págs. 249-51)”. Sorprèn també la confusió del filòleg madrileny respecte a l'autor del *Romans des déduiz* quan MICHAËLIS (1910) rebut precisament aquella confusió a l'inici d'aquell apèndix.

⁴³⁰ “[...] jo veent que alcuna partida de los surgians qui són en la se<n>yoría del noble En Jacme, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, no entenen los vocableç latins, cor tots los [ms. –s interliniada] hòmens d'aquestes nostres encontrades obren més per pràctica que per teòrica, cor aquela quax de tot meynsconexen, e assò lus esdevén cor tots los libres de cirurgia, los meylors [ms. ‘r’ interliniada], són compostz en latín, e jassia que éls los agen, emperò no poden trer [ms. primera ‘r’ interliniada] enteniment acabat cor no aprengueren tant de gramàtica que puguen saber la expositió de los vocables latins, e per assò caen en error ho en confusió per ignoràntia; e axí no tant solament nou a éls la lur ignoràntia, ans es dampnosa [ms. segueix ‘a’ final línia] axí con per mort a molts qui cobesegen *essere* curatz per ells de nafres o de plagues o d'autres malauties a les quals lo humanal cors és sotmès” f. 1.

⁴³¹ “De metges. <7> Metges axí fisichs com cirurgians les receptes que dictaran hajen dictar en romanç, declaran los noms de les herbes e de les altres coses medicinals en lur nom comú e vulgar. E axí meteix hajen a declarar los noms del pes o mesura de les dites coses en manera que-s puxa clarament entendre per la gent popular. E qual qui contra açò farà, pach per pena cascuna vegada .X. morabatins d'or, del quals haja la cort la terça part, e la terça la universitat del loch, e la terça l'acusador” AMV, *Furs de València*, ms. B de Boronat Pera, f. 120r (*De metges*, ff. 119v-120); *Furs e Ordinations fetes per los gloriosos Reys de Aragó als regnicols del Regne de València* (València, 1482); *furs Del Rey N'Amfós I*, rubr. XVII, I (*De metges*). Ed. facsimilar València, 1978, pp. [209]-[210]. Text corregit donat com a doc. 1 de l'Apèndix 2 a GARCÍA-McVAUGH-RUBIO, p. 60. Una disposició legislativa similar s'instauraria a Mallorca el 1398.

de la bèstia de sella i de la tracció animal a nivell econòmic, social, militar i polític en temps pretèrits i l'elevada inversió associada a l'obtenció, l'afaitat i el manteniment òptim dels ocells de caça. Tanmateix, el concepte d'*auctoritas* imperant a l'època impedia posar en entredit les indicacions escrites, tot i el possible desconeixement del llatí, l'estat incipient de les llengües vernacles a nivell escrit i els freqüents errors de còpia i traducció acumulats als textos. En el cas del falconer europeu dels primers segles de la baixa edat mitjana, l'aprenentatge directe mitjançant la pràctica i la manca d'un marc teòric establert –o, com a mínim, més feble– i institucional esdevé més evident que a la resta de les professions afectades pel manuscrit.

El marc geogràfic de N

Tot i els intents de delimitació geogràfica de la còpia i/o traducció dels tractats continguts al còdex, soc del parer que caldria defugir generalitzacions agosarades sobre el còdex i els tractats que conté, esbiaixades per certs localismes, i acotar el marc valencià –encara per demostrar– a la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni,⁴³² tal com estableix en el seu pròleg, duta a terme per un traductor d'origen “mallorquí”,⁴³³ Guillem Correger (f. 1306), metge del rei de Mallorca Jaume II.⁴³⁴

Com exemples d'aquests localismes ofereixo: PONS (1956, p. 14), on “probablement, a fines del siglo XIII, un mallorquí que se intitula ‘G. Correger de Mayorca aprenent en l’art de cirurgia’ vertia del latín ‘en romans catalanesc’ *Lo llibre del nudriment e de la cura dels ocells, los quales pertanyen a cassa*”; i GRIERA (1913, p. 321), amb “mallorquinismes” i altres aspectes objecte de crítiques justificades (“un nombre excessiu d’hipòtesis impremeditades”) per part de BOHIGAS (1985, p. 102, en especial n. 89) que s’afegeixen a les ja efectuades a l’*Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans* (1913, p. 773). El cas de BOVER-ROSSELLÓ (2003, p. 15, creença apuntada ja a 2002, p. 22 sense raonar-la) esdevé especialment sorprenent en establir que Antoni Contreras i Mas demostra que la versió al català conservada a la Bibliothèque Nationale de Paris és obra de Guillem Correger, metge mallorquí, quan en realitat diu “Mossèn Griera publicó el prólogo de Guillem Correger al que atribuye las versiones catalanas de las demás obras, fundándose únicamente en que forman parte del código que encabeza la traducción que nos ocupa. Esta afirmación, tan endeble de base, debe quedar totalmente descartada, pues el código parece tratarse de una recopilación de estas cuatro obras hecha por un copista anónimo, sin que se advierta en modo alguno la menor indicación del posible papel de traductor por parte de Guillem Correger en las obras restantes” (CONTRERAS, p. 69);⁴³⁵ l’afirmació de Bover i Rosselló els condueix a la poc afortunada crítica del treball del filòleg Antoni Griera, qui acompanyà la seva edició de N amb, segons ells, una introducció (pp. 321-22) obsoleta després de les aportacions d’Antoni Contreras, i un vocabulari (pp. 326-27) amb errors manifestos, com ara l’autoria de l’autor, aclarit per Antoni Contreras. Certament, la introducció d’Antoni Griera pot haver quedat obsoleta i el vocabulari final conté nombrosos errors, però no pas pels motius apuntats per ambdós estudiosos mallorquins. Si bé s’hi reconeixen trets

---

⁴³² DUALDE (1997, pp. 253-58), anomenant-lo “Teodoric de València”.

⁴³³ McVAUG (1993, p. 93; cit. BADIA 1996a, p. 44, n. 41) estableix que Guillem Corretger era valencià, i llavors la menció com a mallorquí al pròleg del manuscrit seria atribuïble a la seva estada a la Universitat de Montpeller, a l'època encara inclosa al regne de Mallorca. Galièn per Guillem podria correspondre a un error de còpia derivat de l'abreviatura del segon al primer paràgraf del pròleg del ms.

⁴³⁴ Identificació a GB, n. 32.

⁴³⁵ CONTRERAS, amb facsímil del primer (f. 110) i darrer foli (f. 112) del manuscrit a les pp. 65 i 67.

del català oriental, deixo als filòlegs la “possible referència a l'àrea balear, fins i tot en el tractament vocàlic i en l'aspecte textual” suggerits per LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 44), localització represa per CIFUENTES (*Catàleg*) i, ja com a probable, a (2002 i 2006, p. 152), i esmento aquí la localització balear per a N indicada per mi a QUEROL (2003, p. 6 i 2005, p. 140) en haver-los seguit.

La datació de N i la relativa de Z⁵

Segons CIFUENTES (2006, p. 425), aquesta traducció hauria estat feta entre finals del segle XIII i inicis del XIV. A QUEROL (2003, p. 6 i 2005, p. 140) vaig indicar “abans de 1338” com a datació d'aquesta traducció, seguint CIFUENTES (*Catàleg* i 2002, p. 152); esmento aquí aquella datació perquè rau exclusivament en el reconeixement per part del Dr. Cifuentes de l'*Epistola* en el llibret “pro alimentis avibus prestandis” que figurava a la biblioteca de Bernat de Gualbes, ciutadà de Barcelona, mort el 1338,⁴³⁶ i haver de superar els punts foscos en relació a la seva redacció en català, a la identificació amb l'*Epistola* i, fins i tot, a la classificació com a tractat de falconeria, ja que “alimentis” no s'utilitza en la temàtica falconera ni en llatí ni en català medieval, ‘nodriment’ (si es pensa en una llatinització d'un títol en català) –a l'igual que ‘dieta’– sovint té una accepció genèrica de maneig falconer que comportaria un error en la llatinització, i hi manca un adjectiu relatiu a la mena d'ocells, de caça o nobles (*nobilibus*), de manera que, davant el dubte, la prudència aconsella afegir el llibret a les tres obres semblants esmentades a inventaris *post mortem* que CIFUENTES (2002 i 2006, pp. 276-77) denomina ‘volucris’, mot que no he aconseguit localitzar als nostres diccionaris al que ell atorga l'accepció de tractats dedicats a les aus comunes. Tret que s'hi recollís un nou testimoni de l'*Epistola*, m'és difícil veure la raó per la qual, segons CIFUENTES (2002, p. 130 i 2006, p. 425, on no es referencia cap manuscrit), una segona traducció del tractat de Theodorico ha d'afectar el manuscrit París, B.N.F., esp. 212 i, per extensió, N, la traducció del tractat de falconeria que conté.

Del tractat llatí es conserva una versió llarga de 45 seccions i una versió curta, amb manuscrits indicats a ABEELE (1994a, p. 23, b). Aquesta divisió en dues versions i les seves respectives edicions són establertes a ABEELE (1991), qui en prepara les edicions. CIFUENTES (2006, *Addenda*, p. 425) sembla esmenar la confusió de CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) segons la qual N esdevé el testimoni més antic i complet que es conserva de l'*Epistola* degut a que, en seguir GB i LP, només coneixia les versions breus incloses a diversos enciclopedistes. Les meves edicions i estudis apunten a que ambdues traduccions catalanes correspondrien a un text original llatí anterior a la separació de l'*Epistola* en les dues versions, curta i llarga, que avui coneixem, o bé a un text pertanyent a un moment inicial d'aquesta.

Pel que fa a cadascuna de les dues traduccions, cal diferenciar entre el suport (manuscrit), el text i la font. Sovint Z⁵ utilitza un català més dependent del llatí i conserva més llatinismes, bé per desconeixement de la llengüa i inseguretats per part del traductor o copista, bé per un estat incipient d'aquesta; si la raó fora la segona caldria retrodatar la segona traducció catalana –no el manuscrit, sinó el text, copiat llavors a partir d'una traducció anterior, hipòtesi que s'avé amb altres indicis com confusions a partir del català i no pas del llatí⁴³⁷– i considerar-la, probablement, com el testimoni més

---

⁴³⁶ CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152), on remet a HERNANDO (1995, vol. 1, pp. 145-46, § 81, n. 4) “item, unum librum modicum in pergamento scriptum factum pro alimentis avibus prestandis, cohoptum de corio virnilio”.

⁴³⁷ Vegeu, per exemple, l'inici de 21(5/4').

antic conservat de la versió llarga de l'*Epistola*, tot i que la versió llatina traduïda a Z⁵ no seria necessàriament anterior a la de N.

Recolzant-se en trets lingüístics, PICCAT (p. 352) es de l'opinió que Z⁵ sembla representar la versió més antiga i atenta a la versió original, però, al meu parer, els pocs exemples escollits per ell ofereixen escàs suport a aquesta hipòtesi. Certament, altres exemples lèxics i sintàctics, com ara 11(5/5°) "tint" Z⁵, "bayna" N, "intinge" AHaHLQ, "infige" K, i altres anotats a la present edició indiquen un estat més incipient de la llengua, una major dependència del llatí i/o un pitjor domini del català per part del traductor de Z⁵. L'existència de certs errors podria indicar també un treball menys acurat per part del mateix. Remeto a la informació oferta a la secció "Implicacions en relació a l'estudi de les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservades" de l'estudi de Z⁴, text clau per al coneixement de la circulació d'aquest tractat, on raono aquests i altres aspectes en relació al mínim de quatre traduccions catalanes de l'*Epistola* que, al meu parer, existiren al nostre territori i la seva cronologia respectiva, de les quals només conservem N i Z⁵.⁴³⁸ CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) considera Z⁵ més tardana i corrupta que N.

Si bé la datació de la font d'aquelles traduccions catalanes és certament reculada, amb el segle XII com a datació probable de la redacció llatina, matiso l'opinió expressada per FRADEJAS (<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-intro.html>, darrera consulta 1-març-2009) segons la qual la literatura falconera en llengua catalana té el seu testimoni més reculat en la traducció de l'*Epistola*; en cas que el filòleg madrileny es refereixi a la data de la traducció, no hem de confondre les dates dels textos i les dels manuscrits en què ens han arribat després del procés de còpia; en cas de que es refereixi a la font, es desconeix la posició relativa de la primera versió llatina respecte a la resta de tractats de falconeria en llatí del segle XII, entre els quals s'inclouen el *Dancus rex* i el *Guillelmus falconarius*, i cal tenir present que la font remota del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* (P) és el *Ġiṭrīf*, el tractat àrab més antic conservat, corresponent al segle VIII.

Qualsevol datació de les traduccions catalanes basada en la utilització de N com a font de les versions llatines de l'*Epistola ad Ptolomeum* recollides pels enciclopedistes del Dos-cents o en arriscades atribucions de l'autoria, tal com ha estat la norma dins de la historiografia sobre aquest tractat, és, al meu parer, errònia. Investigadors contrastats com WERTH (1888, p. 162) o SARTON (II, pp. 648 i 655) s'hi veieren obligats degut al seu desconeixement de cap dels testimonis de la versió llarga del tractat llatí avui assenyalats gràcies al Dr. Van den Abeele. Després dels treballs de l'especialista belga, queden descartades afirmacions com la de VERNET (1989, p. 239) relativa a que el *Llibre del nodriment* és un dels rars exemples d'obra científica i tècnica en llengua vernacla que assolí un nivell digne de valer-li un lloc al corpus científic medieval mitjançant la traducció al llatí, en ser font d'extractes llatins incorporats a l'*Speculum naturale* de Vicent de Beauvais, o la de TRIAS (1994, p. 180), qui encara assumeix que Albert el Gran cita el tractat català al seu *De falconibus* per a demostrar la importància de N.

Així, doncs, la datació del segle XII-XIII proposada per altres investigadors i erudits queda en entredit fins a la seva demostració⁴³⁹ i el dubte sobre la primera traducció conservada en vernacla d'un tractat de falconeria a la Península Ibèrica amb

---

⁴³⁸ Per exemple, sembla que existeixi una confusió freqüent entre o/e a NZ⁵, en especial com a conjuncions, al meu parer facilitada a partir de còpies catalanes anteriors, més que no pas a partir del llatí (*vel/et*).

⁴³⁹ Coincideixo amb ABEELE (1996, p. 42, n. 48) en que la datació proposada per Fradejas resta a argumentar. Cal matisar, doncs, la crítica de CIFUENTES, *Catàleg*, al Dr. Van den Abeele.

datació segura s'esvaeix en favor de l'extraordinària traducció castellana directa de l'àrab del que coneixem com a *Moamin* enllestida el 9 d'abril de 1250 –segons indica el mateix text– i que, per tant, la precediria en varis decennis segons els manuscrits conservats, a la seva vegada relacionada amb un altre tractat de falconeria en català, el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* (P).

L'estructura i el contingut de N i Z⁵

Segons BITECA, davant de cada llibre es copien les rúbriques dels capítols i als marges hi ha frases o fragments afegits. N respecta aquests dos aspectes: (1) hi ha certs afegits, corresponents a notes de lectura marginals al tractat per a facilitar la localització de la rúbrica (o indicació per a canvi de tinta?), exceptuant la 6 (coincident amb el final de la columna), i dues omissions restituïdes amb crides al cos del text, totes elles indicades pertinentment en nota a l'edició; i (2) s'obre amb una taula expositiva del contingut, dividida en 7 seccions (o 6 seccions més una sots-secció), a l'inici del f. 109v^b, seguida de l'incipit (frase de presentació o rúbrica inicial) al límit inferior de la caixa d'escriptura, més el pròleg propi de la versió llarga de l'*Epistola ad Ptolomeum* en forma de carta introductòria –apòcrifa segons la historiografia– a l'inici del f. 110^a, i a continuació el cos del tractat, format pels 45 capítols de la versió llarga, relatius als polls niencs (desniats), als llinatges d'ocells de caça (cap. 7-9), al maneig falconer i a la terapèutica de diverses afeccions, per a finalitzar amb l'èxplicit. Per contra, Z⁵ comença directament pel primer capítol, mancant-hi, per tant, la taula, la frase de presentació i el pròleg, i ofereix a continuació la totalitat dels capítols de la versió llarga fins al truncament que pateix al capítol 37(2/2'). Malgrat que Z⁵ no ofereix les tres primeres rúbriques conservades a N, les que sí manté permetrien reconstruir-li una taula (en cas que l'hagués tingut) similar a la part final de la de N.⁴⁴⁰ Ambdues traduccions catalanes són certament properes, amb errors i omissions comunes, oportunament apuntades en nota.

Segons CIFUENTES (*Catàleg*) s'observen les següents parts: (1) pròleg on s'exposa els mítics orígens antics; (2) descripció de les diferents “menes d'aus de presa (esparvers, esmerles i falcons)”; (3) malalties de les “aus de presa”, en particular els falcons, i els seus remeis; (4) nocions pràctiques sobre el manteniment i la cura d'aquests animals. No entraré aquí a discutir aquesta estructura i remetre simplement a l'índex de capítols que ofereixo a la fi d'aquest estudi introductori i a les pinzellades establertes per ABEËLE (1993, p. 105).

LUPIS-PANUNZIO (1987, p. 23) estableixen la hipòtesi relativa a un “receptari obert” i a un procés agregatiu lliure per part del “redactor” català, hipòtesi recuperada i pretesament confirmada per PICCAT (p. 351), però que considero falsa donada la correspondència de tots els capítols i sots-capítols entre les traduccions catalanes i algun o alguns dels manuscrits llatins conservats. Tanmateix, la hipòtesi del “receptari obert” i del procés agregatiu seria correcta per a la redacció de la primera l'*Epistola* llatina, a

---

⁴⁴⁰ Per a la comparació incorpore numerals i considero primer la lliçó de la taula i entre parèntesis la rúbrica del capítol corresponent, taula N: (1 o 1.1) De nutriment d'espervet (De nutriment dell sperver) / (1.1 o 2) De les malauties dels uyls (De les malauties dels uyls) / (3) Del nutriment de l'esmirle (Dell nutriment de l'esmirle) / (4) Del terç capítol dels espervers (Lo terçer capítol dells espervers, dit forgell, so és, mirle) / (5) De falcons (Dels ocells qui són appelatz falcons) / (6) De malauties de falcons (De les malauties he de les medicines dels ocells, specialment de falcon) / (7) De la velea dels ocells (De la veyllea dells aucels). Per a Z⁵ (vegeu nota d'edició per a 4): (4) *Hic incipit secundum capitolum*. Capítol <7>. Dels esparvers e dels mirles ara<n>y<en>chs. / (5) Dels falcons. / (6) Capítol *curacionis avium*. / (7) De veylea d'anys.

l'igual que en tots aquells tractats on una mateixa patologia o temàtica és tractada en diferents seccions del mateix text. De fet, sorprenen les pretensions d'aquests filòlegs italians, mancats dels textos base idònics que els permetrien assolir els seus objectius.⁴⁴¹ Així, recupero les seves paraules per assenyalar que, amb l'edició crítica que acompanya la present tesi doctoral, "les premisses a la descripció del text i de la seva possible tradició ens sembla que poden haver aclarit la complexitat de l'entrellat constitutiu, tant en termes cronològics com d'exegesi textual. La nostra hipòtesi, naturalment, se sustenta en elements testimonials o provatoris oferts per la tradició llatina i per la difusió romànica del receptari" LP, p. 40.

La mateixa manca de textos base adequats els inspira la consideració del text com a "un text riquíssim d'oscil·lacions i incoherent fins i tot en la identificació d'una *scripta* prou definida i estable", quan el text és plenament coherent i força estable, en especial un cop afegides les rúbriques adients a la present edició, malgrat una certa anarquia expositiva pròpia de les primeres albors de la tradició de la tradició cinegètica medieval llatina, de la falconera en concret i de la història del text en particular. Coincideixo amb Lupis i Panunzio en l'apreciació de que "el problema és comprendre què cal atribuir d'aquesta incertesa a la història del text i què, en canvi, a un precís clima històric. El català, en definitiva, com s'esdevé amb altres llengües vulgars, travessa pels volts dels segles XIV i XV, particularment quant als documents no literaris, la fase més delicada del seu assentament com a llengua nacional, i fins i tot com a codi gramatical estructurat, val a dir com a *scripta*"; per tant, tal com intentaré demostrar a la present edició, la majoria de les preteses oscil·lacions troben fonament en els manuscrits llatins conservats, i les que no, serien subsidiàries del manuscrit llatí (de fet, d'aquella branca de l'*stemma*) no conservat del què provenen les dues traduccions catalanes i de la inseguretat o la ignorància dels traductors i/o copistes, especialment en un context històric previ correcte gràcies a la retrodatació d'ambdues traduccions. Aquesta retrodatació s'avindria amb la profusió de llatinismes i dialectalismes, pròpia de l'estadi naixent de la llengua vernacla catalana en el camp científic i dels lògics equilibris per part dels autors, dels traductors i dels copistes a l'hora de fixar els textos. Tanmateix, podem imaginar el context forjat per la fama d'amant de les lletres de la cort catalana de l'època, on, seguint paraules d'Antoni Canals i ampliant-ne el marge cronològic, es determinà que "tots los libres seran adés vulgaritzats".⁴⁴²

Respecte a la potencialitat de l'estudi del contingut, que obviaré per ara, m'acostaré només a una confusió terminològica present a aquestes dues traduccions catalanes.

RAONS D'UNA CONFUSIÓ TERMINOLÒGICA

En llatí clàssic, *accipiter* és un terme genèric que designa els ocells de caça en general, tant astors i esparvers com falcons.⁴⁴³

---

⁴⁴¹ LUPIS-PANUNZIO (1987) utilitzen, per a la versió llatina, el ms. 274 del Corpus Christi College d'Oxford (s. XV), i el ms. Add. 18752 (plut. CXC.A.19) de la British Library de Londres (s. XV; XIV segons LP i, seguint-los, PICCAT), ambdues pertanyents a la versió reduïda feta per Thomas de Cantimpré, tot i l'existència de sis mss. llatins més propers a l'*Epistola ad Ptolomeum*. Els dos mss. llatins i el francès emprats per LP són els assenyalats per WERTH (1888) en un llistat avui obsolet. PICCAT reproduceix les indicacions de LP, insuficients tal com hem vist, sense tenir en compte els diversos estudis del Dr. Van den Abeele publicats el mateix any 1997.

⁴⁴² Introducció a la versió del tractat *De providentia* de Sèneca, Els Nostres Clàssics, 49 (1935), p. 86.

⁴⁴³ ANDRÉ, pp. 70-71 i CAPPONI, pp. 23-29.

Ambdues traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* tradueixen de forma inapropiada *accipiter* per 'esparver' en lloc d' 'astor' (confusió habitual a l'època, tant en traduccions en llengües vernacles com en tractats llatins) i *nisus* per 'esmerla' en lloc d' 'esparver' (confusió infreqüent a l'època i, de fet, error inadmissible). ABEELE (1996, p. 60, n. 13) considera que a l'Antiguetat *accipiter* englobava un conjunt d'accipítrides, passant a circumscriure's a l'astor als tractats alemanys i anglesos i a l'esparver als italians dels segles XIV i XV, i apunta com a exemples il·lustratius les traduccions vernacles dels tractats d'Albert el Gran i Pietro de Crescenzi.⁴⁴⁴ Entre les raons per a aquesta traducció inapropiada a ambdues traduccions catalanes podríem incloure el desconeixement del vocabulari tècnic específic per part dels traductors o dels copistes respectius, la circulació de possibles versions llatines alterades, confusions produïdes a partir de descripcions de dues espècies ocells de caça molt similars, l'afany d'atorgar major prestigi al seu treball mitjançant una especialització desassenyada que el diferenciés de la resta de la tradició del gènere i/o la cerca d'una major acceptació per part del públic cortesà i, en especial, del femení, atret pels llinatges d'ocells de caça de menor pes i envergadura, sobretot per l'esparver.

He adduït les descripcions de dues espècies d'ocells de caça molt similars perquè, depenent dels autors, a l'edat mitjana existia una gran flexibilitat en la classificació del gènere *Accipiter*, de manera que astors i esparvers podien arribar a classificar-se en quatre llinatges, considerant mascles i femelles com llinatges independents, i fins i tot atorgar-se un llinatge independent a les mides intermitjes; una explicació plausible seria la migració estacional dels ocells de caça centre i nord-europeus, de mida superior, el comerç d'aquests després d'haver-los capturat als seus països d'origen, o, fins i tot, una dependència en aquest sentit de la tradició oriental, més complexa en la classificació dels ocells de caça.

L'astor pot descriure's com una rèplica a gran escala de l'esparver, amb similars descripcions físiques (a excepció del pes i de l'envergadura), hàbitats, vols i maneig falconer, i un ventall de preses solapat depenent de les seves evidents diferències de pes i mida. L'esparver i l'esmerla s'assemblen en tamany; l'esmerla, però, pertany al gènere *Falco*, de característiques diferents a les del gènere *Accipiter* a què pertanyen astors i esparvers. L'astor i l'esparver són ocells de caça d'ús molt més freqüent, donada la seva facilitat d'obtenció i potencial caçador, que no pas l'esmerla; a més, els hàbitats d'astors i esparvers són gairebé coincidents, però força diferents del de l'esmerla. Astors i esparvers foren les espècies d'ocells de caça més emprades durant l'alta edat mitjana arreu d'Europa, sobretot els primers, i l'ús de l'esmerla, en cas que arribés a utilitzar-se en aquella època, podríem considerar-lo anecdòtic.

Aquestes traduccions inapropiades a N i Z⁵ els planteja problemes en alguns paràgrafs i explicaria certes omissions, confusions i/o errors a les dues traduccions catalanes de l'*Epistola*. Així:

En primer lloc, 5(2/3') "Esperver he mirle" N; "<Esparvers> e los mirles [ms. milres]" Z⁵; "Ancipiter et nisus" Ha.

En segon lloc, 6(2/2') "a l'esperver e al mirle" N; "a l'esparver o a altre ocel" Z⁵; "accipitri et niso" AHa; "ancipitri et niso" HLQ; "ancipitri et nisi" K.

En tercer lloc, 6(4/4') "l'esperver o l mirle con són pols" N; "ocels damundits con són pols" Z⁵; "nisus vel accipiter dum pulli sunt" A; manca Ha; "ancipitris et nisi pulli" HQ; "ancipitris et nisi pullis" K; "ancipiter et nisus" L.

En quart lloc, 6(11/11') "mirle" N; "niso et fragello et alieto" A; "niso .I. sparaverio et flogello .I. smirillo et alieto" Ha; "frogello et alieto" HQ; "frogello et

⁴⁴⁴ Cf. ABEELE (1994a), pp. 75-79.

aliete” K; “flogello et alieto” L. De forma més extensa: “e aytambé al mirle” N; “similiter niso et fragello et alieto facies” A; “similiter facies niso .I. sparaverio et flogello .I. smirillo et alieto” Ha; “et idem frogello et alieto faciens” HQ; “et idem frogello et aliete facies” K; “et idem flogello et alieto facies” L; en aquest sots-capítol, i donada la consistència en l’error de traducció “mirle” pel llatí “niso”, caldria decantar-se per A(potser Ha) o, amb menor probabilitat, pel llatí “fragello” (HKQL, i potser AHa) i considerar que el traductors o el copistes catalans desconeixien els darrers “llinatges” esmentats, fet que explicaria el salt de la fi del sots-capítol 6(11), reduït a ‘mirle’ a N i obviat a Z⁵, o bé que el manuscrit llatí d’on provenen les traduccions catalanes ja no els oferia. Sobre la confusió respecte a aquests termes en segles posteriors, apunto només dues referències indicatives: El *Llibre de rei Modus*, cap. VI, declara la preferència de les dames franceses per la caça amb esparvers, tal com fa Evangelista, cap. X, però Juan de Sahagún estableix que les “aletas” són llurs aus preferides, incloent aquesta informació al capítol dedicat als esmirles (I, 19).

En cinquè lloc, <6(12A/12’) o 7(2) text de rúbrica> “Lo terçer capítol dells espervers, dit forgell, so és, mirle” N; “Comensa aquel mateix capítol dels espervers e dels mirles aranyenchs [ms. miles araychs]” Z⁵; 6(12/12’) “Nota quod nisus a laicis sperwer verius dicitur; fragellus vulgariter esurillus nominatur. Alietus vero secundum vulgum mochetus nominatur” A, sots-capítol que manca Ha; “Nisus sepmus, frogellus esmerillum, alerus aruschetus appellantur a laicis” H; “Nisus sepius, frogellus esmerillum, [alietus/aletus o omès?]”⁴⁴⁵ aruschetus atantur a laicis” K; “Nisus sepe, flogellus esmerius, [alietus/aletus o omès?] arustheus appellatur” L; “Nisus sepius, frogellus esmerillum, [alietus/aletus o omès?] aruschetus appellantur a laicis” Q; 7(2) “De accipitris, nisis et fragellis” A; “ancipitris nisi flogelli et alieti” Ha. Especialment il·lustrativa resulta la cita de Juan Gil en aquest sentit, “Item, nisus idem est quod speriver, frigellus idem est quod merulus, alietus mochitus vocatur” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 15-16 (f. 15r). Nota obviada a ambdues traduccions catalanes i potser desplaçada com a rúbrica del capítol 7 a N.

En aquesta rúbrica queda demostrat el desconeixement dels equivalents adients per als diferents “llinatges” d’ocells de caça per part dels traductors de les dues traduccions catalanes de l’*Epistola*, obligant-los a retocar la frase original per sortir-se’n; així, una possible traducció correcta seria “El tercer capítol dels esparvers, dits esparvers veritables pels lecs; el forgell/frogell, anomenat vulgarment esmirra/esmirle; l’*alietus*, anomenat vulgarment mosquet”, on els primers correspondrien als esparvers primers (femelles), els segons als esmirles, i els tercers als espervers terços (mascles); N hauria retallat el final de la frase i Z⁵ l’inici. La traducció correcta proposada s’acostaria, a més, a la traducció francesa de l’*Epistola* “Nisus est espervier, frogerelliuz est esmerillon, alietus mouchet” SMETS (2007b, pp. 349-50) –a partir de ABEELE (1991, annexes, p. 49)–, que he repuntuat, on la filòloga belga considera alguns noms vernaculars (llatinitzats) i que a continuació el traductor ha guardat a la seva vegada els noms llatins originals (a vegades deformats). La tasca dels traductors catalans pogué ésser dificultada per una possible frase incomprendible al manuscrit llatí original de què provenen les traduccions catalanes, tal com prova el fet de que només se’ns conservin dos manuscrits llatins en què aquesta té sentit, un en la versió llarga (A) i l’altre en la versió curta (H).

La consideració de “nisus” referida a l’esparver prim (femella) és reforçada per Thomas de Cantimpré [7(8/6’) “Tercium genus accipitris est [n]isus parvus quidem respectu aliorum, sed tamen velox; cito mansuescit et delicate nutriri vult et leviter

⁴⁴⁵ Aquest aspecte no queda clar a les fotocòpies facilitades pel Dr. Van den Abeele.

aucupat. De niso quere inferius naturam totam in littera N. Capitulo de / niso” Thomas, f. 41v^b-42r^a; “Tertium genus est nisus parvus quidem aliorum respectu: sed tamen velox: cito mansuescit: et delicate nutriri vult et leviter aucupat” VB, llib. 16, cap. 20; “Tercium genus est nisus, parvus quidem aliorum respectu, sed tamen velox. Cito mansuescit et delicate nutriri vult et leviter aucupat” Gil (*De accipiter* 2), p. 182, l. 19-20 (f. 12r)], qui, tot seguit, ens descriu el forgell/frogell com a sinònim de mosquet, contradient d’aquesta manera els manuscrits llatins de l’*Epistola* i ambdues traduccions catalanes [7(8/6)] “Quartum genus friggellus dicitur quem vulgariter muscetum dicimus, hic multo minor est niso, sed colore consimilis sicut nisus accipitri assimilatur in dispositione habitus et colore. Avis est que cito mansuescit, velox est ad volandum, alias ad volantum, leviter aucupat, et deliciose vult nutriri. Mutacione secunda vel tertia optimus fit” Thomas, f. 42r^a; “Quartum genus est frogellus: quem mansuetum dicimus: multo quidem minor: sed colore filis: sicut nisus accipitri et filis est in dispositione habitus et colore. Hec avis cito mansuescit: et delicate nutriri vult ac leviter aucupat. velox ad volatum” VB, llib. 16, cap. 20 i “Quartum genus est derogellus, quem musce tamen dicimus, multo quidem minor sed colore consimilis, sicut nisus accipitri consimilis est in dispositione habitus et colore. Hec avis cito mansuescit et delicate nutriri vult ac leviter aucupat et velox est ad volandum” Gil (*De accipiter* 2), p. 182, l. 21-24 (f. 12r).

Pietro de Crescenzi, X, II, reforça aquesta teoria amb “accipitrum quidam sunt maiores & sunt foeminae hi qui sunt maioris uigoris, & quidam sunt minores, & uocantur muscheti & sunt masculi, qui paucae utilitatis existunt”]; gràcies, però, a les descripcions etnològica i etològica ofertes d’aquest quart “lminatge”, sembla que caldria considerar la sinonímia abans exposada com a errònia i relacionar aquest darrer lminatge amb l’esperver terçol.

Altres enciclopedistes del Tres-cents recolzen aquesta decisió, en informar-nos sobre aquesta terminologia específica: “Item, nisus idem est quod speriver, friggellus idem est quod merulus, alietus mochitus vocatur” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 15-16 (f. 15r); “De alieto. [...] Exprimit hic aliquem qui solos vexat egenos. Et secundum hoc videtur quam alietus idem sit quod nisus parvus. qui gallice dicitur muschet vel ipse nisus” Bart., llib. 12, cap. 3; Albert el Gran, conscient dels seus coneixements sobre l’art de la falconeria, no perd l’ocasió per aclarir, just abans de finalitzar la secció dedicada als ocells de caça del seu *De animalibus*, “Nec est silentio praetereundum quod Aquila et Theodotion et Symachus socius eorum omnia accipitrum genera falcones vocant et ea quatuor esse generum determinant, asturem primae quantitatis ponentes in genere primo, et asturem minorem quem tercelinum vocamus ponentes in genere secundo, et nisum in genere tertio, et muscetum in genere quarto: quibus nullo modo consentiendum esse probat quod tercelinus invenitur in nido accipitris et muscetus in nido nisi reperitur: et ideo accipiter et tercelinus non differunt nisi sexu non specie quia accipiter est femina et tercelinus est masculus, et eundem modum differentiae habent nisus et muscetus: nisus enim est femina et muscetus est masculus” AG, p. 1493, l. 4-14.⁴⁴⁶ Segons aquest paràgraf i donat que cap dels manuscrits llatins

⁴⁴⁶ “We must not pass over without comment the contention of Aquila, Theodotion and their associate, Symmachus, regarding the classification of raptorial birds. In addition to viewing all species of hawks as falcons, they also categorized hawks into four classes. In the first class they placed the large-bodied goshawk; in the second, the smaller goshawk we call the ‘tiercel’ [tercelinus]; in the third, the sparrow hawk; and in the fourth, the ‘muscetus’. That we need not accept this classification at face value is proved by the fact that the tiercel is found in the hawk’s nest and the ‘muscetus’ is encountered in the sparrow hawk’s nest. In truth, the hawk and the tiercel differ only in sex, not species, for the hawk is the female and the tiercel is the male. Likewise, the sparrow hawk and the ‘muscetus’ are distinguished only by sex, the sparrow hawk being the female and the ‘muscetus’ the male” OA, p. 288.

conservats indica quatre llinatges d'accipiters, Albert el Gran i la resta d'enciclopedistes seguiren Thomas de Cantimpré en aquest punt, corregint-lo Albert el Gran de forma coincident amb la classificació falconera moderna d'astors i esparvers primis (femelles) i terçols (mascles). En relació a frogell/forgell com a esmirle, compareu amb la traducció francesa “forces”, segons “Vient ensuite le *yu'yu* (= Émerillon forme), que les gens de Syrie et d'Égypte nommen *ğalam* « ciseaux » en raison de ses ailes effilées (en lames de ciseaux) et de leur rapidité de battement”, on ‘(« forces », ciseaux à tondre), nom du faucon Émerillon (Égypte et Syrie)’ (*Ğitrif*, p. 68, n. 57 i p. 196).

En sisè i darrer lloc, 7(6/4) “Altra manera és d'esperver menor” N; “Altre linatge n'i à que és menor” Z⁵; “Aliud genus est minus” A; “Secundus genus ancipitris minus est” Ha; “Aliud genus est minus grossum” HL; “Aliud genus est minus grossum” K; “Aliud genus minus grossum” Q; “Secundum genus accipitris est, quod alietum dicere possumus, minus primo genere” Thomas, f. 41v^b; “Secundum genus est priore minus: quod alietum dicere possumus” VB, llib. 16, cap. 20; “Secundum genus est priore minus, quem alietum [alienum *BE*] dicere possumus” Gil (*De accipiter* 2), p. 182, l. 15-16 (f. 12r); “Lo migà” Copons, cap. CXLI, (3) l. 15-16. Thomas de Cantimpré obre una via d'identificació del segon llinatge dels astors (esparvers segons les traduccions catalanes) amb l'*alietus*, via seguida per alguns dels enciclopedistes del Dos-cents però que manca als manuscrits llatins de l'*Epistola* conservats.

Deutor com soc de la transcripció inèdita dels testimonis llatins facilitada pel Dr. Van den Abeele i coneixedor del seu projecte de publicació futur, considero que no seria ètic per la meua part entrar aquí en l'anàlisi detallada de l'estructura i del contingut de les dues traduccions catalanes perquè afectaria necessàriament a la font llatina, estudi que reservo per a un possible projecte conjunt amb l'investigador belga durant la meua recerca postdoctoral. Tot i així, durant la defensa de la present tesi doctoral intentaré analitzar de viva veu aquells aspectes sobre els què els membres del tribunal manifestin un interès especial.

Calia una nova edició?

Després de les cinc edicions de N⁴⁴⁷ –RIGAULT (1612), FARAUDO (1910), GRIERA (1913), GARCIA (1975) i LUPIS-PANUNZIO (1987)– cabria esperar el gaudi d'un text plenament fixat i estudiat. Malauradament, aquelles edicions contenen nombrosos errors provocats per un coneixement insuficient del català –així es pronuncia CIFUENTES (2006, p. 425) respecte a les de LUPIS-PANUNZIO (1987) i PICCAT–, lectures incorrectes del manuscrit, desconeixement de l'art de la falconeria i dels ocells de caça, una visió reduccionista d'aquest tractat (sense tenir en compte altres textos que l'utilitzaren com a font), repetició d'errors d'edicions anteriors i/o possibles errors d'impressió.

Faig un incís per a cridar l'atenció sobre l'edició de FARAUDO (1910) a fi de desterrar les nombroses confusions i atribucions errònies d'aquella, ja que no l'he localitzat referenciada de forma correcta enlloc: DCVB, GARCIA (1975, p. 253), on es reproduïx en apèndix, PICCAT (p. 341), FRADEJAS (1991, p. 56, Xb2) i (1998, p. 22 i la seva versió web, darrera consulta 1 de març de 2009) i GARCIA (1999, p. 20, n. 6) coincideixen en considerar-la anònima; BITECA manid 1086 l'atribueix a G. Janer,

---

⁴⁴⁷ CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) només en menciona tres, ometent FARAUDO (1910) i GRIERA (1913); FRADEJAS (1991) n'esmenta quatre, afegint LUPIS-PANUNZIO (1987) a FRADEJAS (2003).

CIFUENTES, *Catàleg* a Ramon Miquel i Planas⁴⁴⁸ –sembla que ara es decanta per coincidir amb BITECA– i el catàleg de la Biblioteca de Catalunya a Antoni Bulbena i Tusell, editor del “Sapienciari” de Fra Francesc Eiximenis *et al.* que correspon al vol. 2 de la col·lecció *Recull de textos catalans antics* i apareix en primer lloc a l’obra de cota A3-8°-190 (el catàleg informatitzat també canvia l’editorial per L’Alexis). Nogensmenys, l’edició barcelonina (tipografia La Acadèmica, 1906-1912) del *Recull de textos catalans antics* fou inicialment a cura de J.M.F. –és a dir, Ignasi de [J]aner, Ernest [M]oliné i Brasés i Lluís [F]araudo de Saint-Germain–, col·laboració interrompuda al volum VIII, quan el darrer dels tres autors continuà en solitari aquesta tasca; les F. que signen la introducció de l’aplec II (vols. VII-XII, 1907-1910) i l’estudi introductor del darrer volum d’aquell aplec, el *Llibre del nodriment*, corresponen a l’erudit Lluís Faraudo de Saint-Germain i no a cap altre.

A fi d’eliminar qualsevol dubte al respecte, reproduïxo literalment les belles paraules de Faraudo a l’inici de l’aplec II: “Amb el volum VIII la societat dels tres companys bibliòfils J.M.F. deixa d’esser editora d’aquest Recull, romanent el darrer d’aquells continuador de l’obra modesta emperò entusiasta i desinteressada en tan bona hora començada. Planyent-nos de tot cor de veure-ns privats de la col·laboració intel·ligent i generosa dels amics J. i M. anirem fent sols la via netament traçada per la disolta companyia, les quals ensenyances i consells ens han de servir de guia i al mateix temps d’ajuda per arribar al terme de la nostra empresa. ... .F.”. Una altra valuosa edició de textos catalans medievals de caire tècnic i pràctic en anys difícils per a la cultura catalana que cal restituir a Lluís Faraudo de Saint-Germain, amb la qual obro la porta a la revisió de les atribucions errònies d’aquella col·lecció. A FARAUDO (1910), una reproducció facsimilar reduïda del foli CXI separa l’edició del text de Faraudo i la facsimilar de la de RIGAULT (1612) que FRADEJAS (1991, Xb2) considera sense paginar, tot i que en realitat manté la paginació de l’edició de Rigault, tal com pertoca a un facsímil. A més, el Dr. Fradejas, qui considera anònima aquella edició, la reprèn oferint una “Transcripción tomada de la edición de 1910 y ajustada por José Manuel Fradejas Rueda” a <http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-paris.html> (darrera consulta 25 de març de 2009) tot silenciand-ne novament el veritable autor, i fins i tot és possible que aparegui així com a complement de Z⁵ a FRADEJAS-GARCIA-ABEELE, edició facsimilar del manuscrit Zabálburu, que no he pogut consultar.

El cas de Z⁵ tampoc és gaire afalagador després de l’edició de Marco Piccat en 1997, per les mateixes raons abans exposades.

Totes les edicions esmentades pateixen la manca d’una edició crítica llatina adequada on contrastar i resoldre part dels dubtes sorgits durant l’edició dels textos, mancança que ha estat superada al present treball gràcies a la gentilesa del Dr. Baudouin Van den Abeele, qui amablement m’ha facilitat una reproducció de la seva edició no publicada de l’*Epistola* llatina present a la seva tesi doctoral i a qui voldria reiterar aquí el testimoni de la meva gratitud. Així, doncs, l’ anotació crítica de la present edició d’ambdues traduccions catalanes de l’*Epistola* estan fetes a partir d’un text inèdit i no acabat de corregir.

En prendre en consideració individualment cadascuna d’aquestes edicions, de manera cronològica:

RIGAULT (1612) edita les “e” com “&”, algunes “a” conjunció com “à”, no regularitza “et” a “e” ni “u” a “v”, varia respecte a la meua edició en la separació de paraules, la puntuació, l’apostrofació i l’accentuació; en aquest sentit, anoto l’accent diacrític “són” a fi d’evitar la confusió amb el possessiu plural, però no entre la forma

---

⁴⁴⁸ Esmeno aquí QUEROL (2000, p. 56) i (2005, p. 140) en seguir aquella font.

verbal “és” i “es” com a verb principal o auxiliar. Introdueix nombrosos francesismes, p.e. “lui” per “li’n”, “des” per “dels”, “ou” per “on”, “puy” per “pux”, “generalement” per “generalment”, “commune” per “comuna”, “anne” per “au ne”, “manieres” per “maneres”, “appellat” per “apelat”, “medecines des” per “medicines dels”, “d’puy” per “depux”, “dessus” per “desús”, “pilules” per “píl·lules” o “laqual” per “la qual”, i fins i tot confusions amb l’italià, p.e. “cosi” per “con s’i”, o terminacions en -i, com ara “coloni” per “colom”. De manera inconsistent, és a dir, no sempre, utilitza majoritàriament “d” per “de” i abreuja el del manuscrit, i el numeral “vn” per “I”, desenvolupant-ne alguns sí i altres no, i respectant la numeració romana en altres numerals. No especifica la foliació del manuscrit.

FARAUDO (1910) puntúa de manera diferent a mi, no accentua ni apostrofa (excepte si abreujat a ms; potser espai) ni fa ús de punts volats; utilitza & (no les indico en nota) i no regularitza ‘v’ a ‘u’, com sovint fan Rg i GB. En aquella edició destaquen dues reproduccions facsimilars a continuació de la transcripció del text (pp. 9-25): el foli .CXI. de N, on poden admirar-se la preciosa cal·ligrafia en què fou copiat i els calderons en tintes alternades vermella i blava que l’adornen, seguida de la reproducció facsimilar reduïda de l’edició de Rigault, respectant la seva paginació original, tal com pertoca.

GRIERA (1913) edita ‘et’, no accentua, no regularitza ‘u’ i ‘v’, representa la ‘i’ llarga com ‘j’, no indica els canvis de columna, i el vocabulari final resulta escàs i farcit d’errors.

GARCIA (1975) segueix força fidelment l’edició de Lluís Faraudo de Saint-Germain, corregint-la no sempre amb encert; així, no utilitza accents (ni tan sols els diacrítics) ni punts volats, rarament apostrofa (a vegades separa sense posar cometa, resultant-ne possibles confusions, p.e. “lontament” en lloc de “l’ontament”), utilitza “et” en lloc d’“e”, no regularitza ‘u’ a ‘v’, ‘i’ a ‘j’, etc. També es deixa portar més per la puntuació del manuscrit sense que resulti adient. No anota les alteracions presents al manuscrit, com ara lletres interliniades. La seva transcripció peca de certs castellanismes. A fi de no sobreçarregar la comparació, només anoto les divergències més cridaneres. GB considera erròniament l’edició de FS anònima (p. 253) i reproducció facsimilar reduïda de la de Rg (p. 257), de manera que certs errors poden resseguir-se des de Rg fins a GB amb la intermediació de FS.

LUPIS-PANUNZIO (1987)⁴⁴⁹ puntuen de manera força diferent, no especifiquen la foliació del manuscrit, varien respecte a la meua edició en certs punts volats, apòstrofs i guionets, que no consigno excepte si es presta a confusió de paraules, regularitzen en alguns casos i no en altres, com ara “menjar” per “meniar” en alguns casos, en altres no, fet que anoto per manca de consistència, i utilitzen l’accent diacrític a la forma verbal “dóna” en alguns casos, i no en altres; també introdueixen italianismes a la transcripció.

Respecte a l’edició de Z⁵ per part de PICCAT, assenyalo, a títol d’exemple, la incorrecta puntuació i separació de paraules present a Z⁵ 8(13/14’)-9’(5’), fet que li suggereix la denominació local inversemblant de “queochson” –en lloc de “què och són”– per al terçol, afegint “il rimando etimologico è a *AQUILEO, AQUILEONIS, derivato dal classico AQUILEUS, esplicativo di per sé del carattere orgoglioso e forte dei terzogeniti. Cfr. DCEC *agujada* s.v.” (p. 353); tot seguit, la manca de referents llatins li fa mantenir la forma “lampan” 3(2/2’), que ell considera exclusiva de Z⁵, però que no crec tan allunyada de “lampa” N, i relaciona aquesta veu amb el cast. *lampar*, “sentir ardor en el paladar, tener ansia grande por comer o beber” (DCEC s.v.), situació

⁴⁴⁹ Ressenyat pel Dr. Baudouin Van den Abeele a *Scriptorium*, 44 (1990), nº 2 [*Bulletin Codicologique*, nº 644].

que segons Piccat sembla justificar la frega de peus i l'untament d'ales aplicats com a cura, pràctica terapèutica que, al meu entendre, ofereix una justificació força feble en aquest cas (p. 353); per últim, la manca de referents llatins el porta a establir una nova hipòtesi arriscada en considerar “coer” 5(4/5) relacionable amb *cullera* (DCEC s.v.) i en particular a la denominació tipus *cullera de pastor* “planta de la família de les compostes...”, quan a la present edició ha estat corregit a “totes”, formant part de l'expressió “totes vegades”, seguint “semper” del ms. llatí A. Després d'aquests tres exemples finals del treball de Piccat, potser caldria adoptar certes precaucions davant la publicació integral del còdex Z i del seu examen lingüístic, en espera d'impressió a la *ZrP* segons el mateix autor (p. 342, n. 5, i p. 353).

Criteris d'edició

He capitulat i sotscapitulat ambdues traduccions catalanes segons les versions llatines llarga i curta –de totes dues, donada l'existència de certes diferències a ABEELE (1991)–, on consigno versió llarga/versió curta(amb ’), i faig constar en nota la correspondència amb els sis manuscrits de l'*Epistola* continguts a la tesi doctoral del Dr. Van den Abeele d'acord amb les sigles establertes per ell, per ordre alfabètic (AHaHKLQ) i agrupades en cas de coincidència. A continuació dels tractats llatins conservats, consigno la versió llatina de Thomas de Cantimpré (cal lamentar la qualitat de la traducció castellana que l'acompanya) i, sovint, la de la resta d'enciclopedistes consultats que recolliren l'*Epistola*, Brunetto Latini i el seu traductor català Copons.

No he esmenat els errors de traducció, però sí els que considero de còpia, justificant les esmenes primer amb l'altra traducció catalana i després amb les llatines.

Pel que fa a la comparació entre la meua edició i les precedents, anoto aquestes per ordre alfabètic de l'abreviatura emprada. Tot i que hi ha edicions que no accentuen, anoto els diacrítics degut a la seva importància per a la comprensió del text. També faig constar en nota quan es produeix una manca de consistència i no mantenen el criteri inicial d'edició, regularitzant algunes paraules però no altres.

La complexitat d'aquesta anotació s'evidencia si es té present que he comparat la meua edició crítica de les dues traduccions catalanes (i els seus manuscrits), les cinc edicions prèvies d'una i la de l'altre, els sis manuscrits llatins de l'*Epistola* (amb les seves dues versions, curta i llarga) i el corrent enciclopedista.

A les seccions “Notes complementàries N” i “Notes complementàries Z⁵” incloc els fragments que permeten la comparació entre les meves edicions i les precedents respectives i amb els manuscrits llatins que no afecten a l'establiment del text, destacant en negreta l'abreviatura de la correspondència més propera, a més d'altres informacions i anàlisis.

Filiació de les traduccions catalanes

En cas de conservar-se varies traduccions d'una mateixa obra, com esdevé només amb les dues de l'*Epistola ad Ptolomeum* dins de la traducció catalana a què he tingut accés, hem de preguntar-nos sobre la proximitat dels seus respectius antígrafs i les possibles llengües intermediàries que dificultarien la fidelitat respecte a la font original, el desconeixement de l'existència d'una traducció prèvia en la mateixa llengua –aspecte en relació directa amb el seu grau de circulació– o la valoració negativa de la primera traducció per part del promotor i de l'autor de la segona –per ser incompleta,

corrompuda en el moment de la traducció o, fins i tot, per l'alteració resultant de les còpies successives— i la possibilitat d'una circulació paral·lela.

D'entrada, la presència a N de les 45 seccions en què ABEELE (1991) divideix la versió llarga llatina de l'*Epistola ad Ptolomeum* i de la carta introductòria del seu pròleg, més una taula i una frase de presentació com a íncipit, i, de forma parella però parcial a Z⁵ degut a la seva condició d'acéfala i truncada, impliquen que ambdues traduccions catalanes deriven de la versió llarga. Una comparació més detallada, mitjançant la col·lació, em permet afirmar que, certament, segueixen sobretot la versió llarga, en especial Ha,⁴⁵⁰ però alternant amb A⁴⁵¹ i la versió curta, i fins i tot, a vegades, cap d'elles, de manera que NZ⁵ provenen d'un text anterior a la separació de l'*Epistola* en les dues versions, curta i llarga, establertes per ABEELE (1991), o d'un text corresponent a un moment inicial d'aquesta separació, és a dir, a la confluència de l'stemma o, fins i tot, al seu origen. Si anéssim més enllà i assumíssim més riscos, cabria considerar la hipòtesi de que aquest fet impliqui una retrodatació del tractat original (o de la seva/seves font/s), amb un espai temporal i una difusió més amplis dels considerats fins ara; novament, la manca d'estudis adients en tradicions d'alta potencialitat com la bizantina impedeixen verificar aquesta hipòtesi. FRADEJAS (2009, p. 95) indica que “Aunque sigue básicamente el modelo del manuscrito de Harvard, sin embargo, hay pasajes que muestran que el traductor catalán dispuso de una versión, aparentemente más completa, ya que recoge pasajes que el testimonio de Harvard omite parcial o totalmente.”

L'alternança en la dependència del llatí de certes traduccions, els errors, les omissions, etc., indiquen que ambdues traduccions catalanes són independents, en altres mots, que una no deriva de l'altra ni utilitzaren la mateixa versió llatina exacta,⁴⁵² però les seves afinitats obliguen a descartar la possibilitat de que els redactors o traductors de N i Z⁵ utilitzessin les versions llatines llarga i curta i les fussionessin de manera tan coincident. De fet, considero que els manuscrits llatins que utilitzaren com a font són certament propers, però no el mateix, i ambdós semblen haver-se perdut. FRADEJAS (2009, pp. 99, 100 i 102) opina que “A primera vista parece que se trata de dos traslados independientes de un mismo modelo, es decir, tanto M[adrid] como P[arís] han realizado su traducción a partir de un mismo texto latino” i “hay algún un [sic] error conjuntivo que permite establecer que M y P proceden de un mismo antecedente”, per concloure que “se ha conservado en dos manuscritos (P y M) que representan dos versiones textuales que se remontan a una única traducción, como lo pone en evidencia el que ambos conviertan *alis* en *altres cosas* (8.9) y que el texto de M es una reelaboración a partir de un ejemplar semejante a P, en el que a veces se trata de aclarar y mejorar el texto”.

A més, la comparació amb la veu *accipiter* de la *Historia naturalis* de Juan Gil de Zamora m'ha permès localitzar certs indicis que em possibiliten considerar la hipòtesi d'una circulació peninsular d'aquella versió de l'*Epistola* llatina (difícilment catalana), sense oblidar la possibilitat de que el text original llatí que serví de font a les

---

⁴⁵⁰ Base de l'edició preparada pel Dr. Van den Abeele segons ABEELE (1990a, p. 285). FRADEJAS (2009, p. 93 i 97) afirma respecte a N que “deriva de la versión larga representada por el manuscrito de Wolfenbüttel (W)” i “la traducción se hizo a partir de un modelo semejante al que presenta el ms. de Harvard (Ha)”, i respecte a Z⁵ “la versión textual madrileña también se remonta a un modelo del mismo tipo que la parisina, es decir, a un original latino de la versión larga (α) y, dentro de ésta, del tipo que representa el ms. de Harvard”, basant-se en el pròleg de W i lectures particulars d'Ha.

⁴⁵¹ Per exemple, segons ABEELE (1990a, p. 285), el manuscrit Wolfenbüttel és l'únic que n'ofereix les rúbriques, mentre unes poques, sobretot genèriques de seccions, apareixen a les traduccions catalanes.

⁴⁵² Per exemple, 4(3/3) “suc de fenoyl” N, “laor de fonoyl” Z⁵, “semen feniculi” AHa, “succum feniculi” HKLQ, on N segueix la versió llatina curta (HKLQ) i Z⁵ la llarga (AHa).

traduccions catalanes acotés la seva circulació als territoris de la Corona d'Aragó, hipòtesi recolzada pels capítols de l'*Epistola* recollits al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (F), sovint més depenents de les traduccions catalanes – les quals difícilment foren utilitzades en la seva redacció, com prova, per exemple, que l'*Epistola* 13(3)/12(3'), absent a NZ⁵, es conservi en traducció catalana a F I.2.27., Capítol .XIII– que no pas dels manuscrits llatins conservats, i que caldria resseguir en una recerca adient al *Dels auzels cassadors* i en les fonts potencials extrapeninsulars apuntades a l'estudi de F. Cal recordar també que la datació d'aquell exemple tardà (vers 1288) d'enciclopèdia científica medieval del Dos-cents que és la *Historia naturalis* de Juan Gil de Zamora s'acosta, si no coincideix, amb el marge cronològic establert per a la traducció catalana de l'*Epistola* considerada per diversos investigadors i que jo podria acceptar per a una de les traduccions catalanes perdudes, però no per a les conservades. Sens dubte, la traducció francesa completa conservada al ms. Lió, Biblioteca Municipal, 765 (*olim* 682), ff. 180v-186 (s. XIV), de la qual només dispo de la informació succinta aportada per SMETS-ABEELE (1998, pp. 326 i 344) i que, per tant, m'impedeix pronunciar-me sobre el seu contingut i la versió seguida, podria ser una clau en l'establiment d'aquest stemma i el desenvolupament o refús de les hipòtesis aquí considerades i obliga al seu estudi conjunt amb les traduccions catalanes. Un exemple de la possible relació són els dos probables gal·licismes o variants afrancesades (pels mots fr. modern *saisir* i *aigle*) a 7(5/3') "suaus ex tota au ne tem àyglà"⁴⁵³ N per "pren tota au e no tem àguila" Z⁵.

Amb aquestes hipòtesis i plans de treball tanco el meu estudi parcial de les dues traduccions catalanes. A banda de les divergències entre la meva edició i les precedents, espero que la meva aportació, duta a terme des de les limitacions i la modèstia d'un doctorant, suposi un pas endavant en el coneixement d'aquest tractat clau dins de la literatura falconera, tant llatina com en llengua vernacla, i, de retruc, de l'estudi de l'enciclopedisme del segle XIII.⁴⁵⁴ En aquest sentit, tant les dues traduccions catalanes conservades de l'*Epistola ad Ptolomeum* com els fragments dels tractats de falconeria d'Adelard de Bath i d'Albert Magne continguts a F són mereixedores d'un breu espai a l'estudi de l'enciclopedisme i de la circulació independent de temàtiques concretes dins de la història de la nostra cultura.

---

⁴⁵³ Destaco la inestabilitat en la seva grafia a N, també com "àguila [ms. anguila]" 8(3/3'), "àguil·la [ms. angilla]" 8(9/9') i "àglila" 8(12/12').

⁴⁵⁴ Per a un article específic sobre el coneixement cinegètic transmès pel corrent enciclopedista, vegeu ABEELE (1993).

Com a darrer apunt, crec d'interès reproduir la taula oferta en annexe per CAPACCIONI-SMETS⁴⁵⁵ degut a les nombroses anotacions marginals en occità corresponents al capítol XXIII –el qual té com a font l'*Epistola*– de la traducció francesa més reculada del *De falconibus* d'Albert el Gran, la continguda al ms. París, BNF, n.a.f. 18800, ff. 46v–48 (finals s. XIV-inicis s. XV) i complementar-la amb les correspondències de l'*Epistola* establertes per ABEELE (1993, annexe 2) per a Thomas, amb petits ajustos, de manera que s'apreciï la utilització d'aquesta dins del corrent enciclopedista i es faciliti la correspondència fins a NZ⁵:

n° par.	text en francès mitjà	anotació occitana	<i>Epistola</i>
XVIII.10	Quant li faucons est pouillious	quant a los peols	
XXI.3	Contre les lentes de l'ostoir	quant l'astor a lendes	
XXI.15	Quant li hostoirs est pouillous	contra lor peols	
XXIII.3	Quant l'aubun, c'est a dire une blance tace comme une toile, quevre l'ueil de l'osiel	per la tache de l'uelh	4
XXIII.4	Quant les zeaus de l'osiel par trop grant vielece oscurcissent	quant l'ausel non veu aub (?)	26
XXIII.5	Quant li oysiaus a les narilhes closes	quant a las narras clausas	27
XXIII.6	Quant li oysiaus a reume en la teste	la reuma	14(2, 4)
XXIII.8	Quant li oysiaus a le pepie	la pepida	25
XXIII.9	Quant li oysiaus crye trop	quant crida trop	28, 29(4)
XXIII.11	Quant li oysiaus a desdein	quant non vol mangar	22
XXIII.12	Quant li oysiaus rejete souvent sa viande non endute par digestion	quant gieta lo past	15(2-4), 40
XXIII.14	Quant li oysiaus commence a muer ses pennes	per la muda	42/[38]
XXIII.15	Quant li oysiaus a fievre	quant a febre	17
XXIII.20	Quant li oysiaus est travaillé du fiel	quant a trabalh el fel	32(2)
XXIII.21	Quant les eles de l'oysiel pendent sans fievre	quant le penden las alas	6(6-9)
XXIII.23	Quant li oysiaus a les eles goutouses	quant a las alas gotosas	10(4)
XXIII.24	Quant li oysiaus a les piés goutous	quant a gota als pes	11(2, 4)
XXIII.25	Quant on vuet trere la penne brisie de l'oysel sans doulour	per trayre la pluma rota	18, 11(6)
XXIII.27	Quant li oysiaus a un os brisié en la jambe ou en autre partie	quant a y os rot	13
XXIII.30	Quant li oysiaus est malades de une maladie qui s'apele rampa	per la rampa	10(2-3)
XXIII.32	Quant li oysiaus ne puet aler du cors	quant non pot fentar	15(5-6)
XXIII.33	Quant li oysiaus a poils	quant a peols	23(2)
XXIII.34	Quant li oysiaus a la pierre ou ventre	quant a la peyra	
XXIII.35	Quant on vuet que li oysiaus soit legier et apers pour voler a sa proie	per far ben volar apres la tassa (?) ⁴⁵⁶	38(6?)
XXIII.39	Quant on vuet qu'il prent le lievre	per far volar a las lebres	38(7)

⁴⁵⁵ Segueix l'estructura establerta per la Dra. Smets a partir dels peus de mosca del manuscrit.

⁴⁵⁶ Error tipogràfic, de lectura o confusió t/c– per “cassa”.

Cal destacar que, a banda de les vuit receptes finals, només tres més d'aquestes anotacions apareixen fora del capítol XXIII (corresponent a l'*Epistola*), concretament una al XVIII i dues al XXI, fins al punt que JANIN, p. 95, limità la seva presència a aquell capítol i establí que les receptes afegides i les anotacions marginals corresponien a la mateixa mà. CAPACCIONI-SMETS consideren la darrera recepta francoprovençal i obra d'una altra mà (jo afegeixo, a més, la provenença a l'estudi del ms. 102).

De la consulta de la taula sorgeixen diverses preguntes que intentaré respondre amb hipòtesis: dues de les tres anotacions marginals alienes al capítol XXIII, més una tercera d'aquell, corresponen a remeis contra els polls ectoparàsits, indicatiu de la seva utilitat com a notes de lectura per a la localització dels remeis contra aquella parasitació tan fàcil d'apreciar pel falconer i una prioritització evident, potser a relacionar amb un equip de vol extens (a major nombre d'ocells de caça, rotacions, noves incorporacions, etc., major probabilitat d'infestació, tant entre els ocells de caça del propi equip o aliens com a partir de les preses o del past de ploma encara calent, i encara més com menor sigui l'espai físic destinat als ocells); la presència d'una anotació marginal a gairebé tots els paràgrafs del capítol XXIII, tret dels que ofereixen remeis accessoris per al mateix mal o informació teòrica, comporta una prioritització d'aquest capítol, possible indicatiu de que aquella mà conegués l'existència de traduccions catalanes i/o franceses, amb dos i un testimoni conservats, respectivament.

ÍNDEX DE CAPÍTOLS DE N⁴⁵⁷

<Taula>⁴⁵⁸

<Pròleg> (1Ha) (2Ha) (3Ha) (4Ha/1A) (5Ha/2A) (6Ha/3A) (7.1Ha/4A) (7.2Ha/6A?) (8Ha)

<1.> De nutriment dell sperver (2/4') (3/5') (3/6') (4/6')

<2. Contra polls>⁴⁵⁹ (2/2')

<3. De la malaltia anomenada rampa>⁴⁶⁰ (2/2') (3/3') (3Ha/4') (2(3A) o 3(3Ha)/3(5')) (3(3Ha)/3(6'))

<4.> De les malalties dels uyls (2/2') (3/3')

<5.> Dell nutriment de l'esmirle (2/2') (2/3') (3/4') (4/5') (5/6') (5Ha/7')

<6. De la gota dels peus i de les ales> (2/2') (3/3') (4/4') (5/5') (6/6') (7/7') <(8/8')> (9/9') (10/10') (11/11') (13/13')

<6(12A/12') o 7(2) text de rúbrica>

<7. Dels astors, dels esparvers i dels falcons / De les tres maneres d'esparvers> (7(2)/6(14')) (7(3)/6(14')) (4/2') (5/3') (6/4') (7/5') (8/6')

<8.> Dels ocells qui són apelatz falcons (2/2') (3/3') (4/4') (5/5') (6/6') (7/7') (8/8') (9/9') (10/10') (11/11') (12/12') (12/13') (13/14')

<9'>(5')

<10. Contra la malaltia anomenada rampa>⁴⁶¹ (2A/2') (3A/3') (4A) (4A/4')

<11. De la tinya>⁴⁶² (2/2') (3/3') (3/4') (4) (5/5') (6/6')

<13A./12'. Contra la malaltia de sobre els ossos> (13(2A)/12'(2'))⁴⁶³

<12A./13'. Per a què l'ocell no es debati> (12(2A)/13'(2')) (12(3A)/13'(2')) (12(4A)/13'(3'))

<14. A cadarn> (2/2') (3/3') (4/4')

<15. A la malaltia anomenada pistocs>⁴⁶⁴ (2/2') (3/3') (4/4') (5/5') (6A)

<16. A gran laxament>(2/2')

<17. A febre> (2/2') (3/3') (4/4') (5/5') (6/6') (7/7') (8/8') (9/9')

<18. De la penna trencada> (2/2') (3) (4/3') (5/4') (6/5')

<19. De la cura de l'esparver> (2/2') (3/3') (4)

<20. Contra el pantaix> (3) (4/3') (5/4') (6/4') (7/5')

<21. A podriment entre si> (2/2') (3A/3') (4/3') (5/4') (6) (7) (8/5') (9/6') (10) (11)

<22. Per a ostec> (2/2') (3/2') (4A/3') (4') (5) (6) (7)

⁴⁵⁷ Compareu-la amb la llista de capítols de l'*Epistola* segons el ms. A oferta a ABEELE (1993, p. 120, annexe 1).

⁴⁵⁸ La taula només conté les rúbriques que consten a N.

⁴⁵⁹ Els capítols 23 i 39 tracten amb major detall aquesta malaltia parasitària.

⁴⁶⁰ El capítol 10 tracta amb major detall aquesta afecció.

⁴⁶¹ El capítol 3(2/2'-3/3') també tracta aquesta afecció.

⁴⁶² Els capítols 24 i 41 també tracten aquesta afecció.

⁴⁶³ *Epistola* 13(3)/12(3'), absent a NZ⁵, es conserva en traducció catalana a F I.2.27, Capítol .XIII.

⁴⁶⁴ Els sots-capítols 2/2'-4/4' d'aquest capítol corresponen al capítol XCVIII, "Cant auzel a bistoc", vv. 2941-48 i el sots-capítol 5/5' al capítol CIX, "Cant auzel no pot esmeutir", vv. 2949-52 de *Dels auzels cassadors*. A *Dels auzels cassadors*, els sots-capítols recollits dels capítols 15 i 40 de l'*Epistola*, ambdós relatius al bistoc, apareixen agrupats al capítol XCVIII, fet que podria indicar la necessitat de tractar els sots-capítols 5(potser 6 també)/5' del capítol 15 (com a F, f. 115v) i el 3' del capítol 40 de l'*Epistola* com a capítols a banda, relatius a patologies diferents del pistoc(s) [diarrea o bé incontinència o retenció del past], el primer tractant la constipació i el segon el vòmit o la regurgitació. Potser *pistocs*/"disoceph" Z⁵/"bistorc" A/"bistar" Ha/"bistoc" HL/"bistos" K/"bustoc" Q sigui un nom vulgar i força recent a l'època, moment del sorgiment de les llengües vernacles, tal com estableix la lliçó del text (la multiplicat de variants denota un concepte poc establert, així com la divergència simptomatològica entre les versions llatines llarga i curta), diferent del cultisme *pistoc*/"bistoc" AHLQ del cap. 40, on tots els tractats llatins que conserven aquest capítol coincideixen.

- <23. Contra els polls>⁴⁶⁵ (2/2') (3) (4A/3') (5/4')
- <24. Contra les tinyes>⁴⁶⁶ (2/2')
- <25. Contra la picicula> (2/2') (3/3') (4/3') (4/4')
- <26.> De la veyllea dells aucels⁴⁶⁷ (2/2')
- <27. Si té les nars closes> (2/2') (3/3')
- <28. Si crida massa> (2/2')
- <29. Si fos ovat> (2/2') (3/3') (4/3')
- <30. Si té ossos trencats> (2/2') (3/3') (4) (5)
- <31. A porgar el cap> (2/2') (3/3')
- <32. Quan té mal al fel> (2/2') (2/3') (3/3')
- <33. A tolre set> (2/2') (3/3') (4/4')
- <34. Sobre l'esparver assedegat> (2/2') (3/2') (4/3')
- <35. Perquè mudi aviat>⁴⁶⁸ (2/2') (3A) (4A/3'H)
- <36. Si té foscors als ulls> (2/2') (3/2')
- <37. Si no vol la carn> (2/2') (3/3') (4/3')
- <38. Qui vol mudar blanques les aus>⁴⁶⁹ (2/2')
- <Qui vol tenir gras el seu esparver> (3/3')
- <Qui vol tenir magre el seu esparver> (4/4')
- <Qui vol tenir temprat el seu esparver> (5/5')
- <Qui vol que el seu esparver prengui bé> (6/6')
- <Quan voldràs prendre llebre o ocell gran amb el teu esparver> (7/7')
- <39. A polls>⁴⁷⁰ (2/2') (3/3')
- <40. A la malaltia dita pistoc>⁴⁷¹ (2A/2') (3A/2') (3')
- <41. A la tinya>⁴⁷² (2A/2')
- <Si l'esparver és magre o malalt> (3A)
- <42A. A mudar>⁴⁷³ (2A)
- <43. Si té el cap reumàtic> (2A/2')
- <44. Si té pedra al cap> (2A/2') (3A/3') (4A)
- <Si té pedra al ses> (5A/4') (6A/4')
- <45. Per llombries> (2A/2')

---

⁴⁶⁵ Els capítols 2 i 39 també tracten aquesta malaltia parasitària.

⁴⁶⁶ Els capítols 11 i 41 també tracten aquesta afecció.

⁴⁶⁷ Patologia ocular.

⁴⁶⁸ Els capítols 38(2/2') i 42A també són relatius a la muda.

⁴⁶⁹ Els capítols 35 i 42A també són relatius a la muda.

⁴⁷⁰ Els capítols 2 i 23 també tracten aquesta malaltia parasitària.

⁴⁷¹ Els sots-capítols 2-3/2' d'aquest capítol corresponen al capítol XCVIII de *Dels auzels cassadors*, vv. 2937-40. Al *Dels auzels cassadors*, els sots-capítols recollits dels capítols 15 i 40 de l'*Epistola*, ambdós relatius al 'bistoc', apareixen agrupats al capítol XCVIII, fet que podria indicar la necessitat de tractar els sots-capítols 15[5(potser 6 també)/5'] (com a F, f. 115v) i el 40(3') de l'*Epistola* com a capítols a banda, relatius a patologies diferents del 'pistoc', el primer relatiu a la constipació i el segon al vòmit o la regurgitació.

⁴⁷² Els capítols 11 i 24 també tracten aquesta afecció.

⁴⁷³ Els capítols 35 i 38(2/2') també són relatius a la muda.

IV.

L'HERBES DE LES CURES

**[AQUESTES SÓN LES HERBES DE LES CURES:
UN EXEMPLE SINGULAR DE CORRUPCIÓ]**

ESTUDI DEL MANUSCRIT

Per a l'estudi del manuscrit, remeto a la secció "Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII" de l'estudi introductori del binomi *Dancus-Guillelmus*.

EDICIÓ PROVISIONAL 2006

En un projecte doctoral com el desenvolupat és evident que les meves edicions dels textos a estudiar han patit esmenes constants fins a les versions actuals. Un d'ells és la nota sobre simples mèdics útils per a la terapèutica dels ocells de caça que és Z⁴, en especial si es té present que les dues traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* (NZ⁵) foren el darrer tractat editat de forma crítica durant aquest període de recerca, segons vaig creure convenient per a adquirir certa experiència amb la resta degut al fet de ser l'únic tractat de falconeria en català a què he tingut accés del qual conservem dos testimonis i existir nombroses edicions prèvies i testimonis llatins conservats. Així, doncs, aquesta nota ha estat el darrer text per al qual he enllestit l'edició crítica i l'estudi dins de la present tesi doctoral.

Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, còpia de vers 1370-1387?, ms. 0-3,⁴⁷⁴ fols. 11v^b-12^a.

<Aquestes són les herbes de les cures>

Aquestes són les herbes de les cures: *altemira*⁴⁷⁵, *bestia*, *garus*, *anglicus*, *cociandor*, *sorciten*, *fuger*, e *tremulo*, *lexamenti*, *desolimenti*, *lupins*⁴⁷⁶, *anpinu*, e such [12r^a] de móra de cap, *estaphisagria*, *esclastas*, *saguia*, *leffre*, *timiama*, *eniula*, *levisticum*⁴⁷⁷, *abnicariola vel coriandre*, *aon fangós*, *cinanomo*⁴⁷⁸, *incengariolos*.

El 27 de juny del 2006 vaig facilitar la meua edició provisional fins al moment al Dr. J. M. Fradejas Rueda, en resposta a la seva petició al respecte del 21 de juny del 2006. Una transcripció gairebé coincident apareix a <http://www.aic.uva.es/clasicos/herbes/herbes-texto.html> (web Archivo Iberoamericano de Cetrería, darrera consulta 25 març 2009) i és probable que hagi estat publicada dins de l'edició facsimil del manuscrit, FRADEJAS-GARCIA-ABEELE, la qual no he pogut consultar.

A la secció següent em referiré al títol que atorgo a Z⁴ i a l'atorgat pel Dr. Fradejas, però crec adient cloure aquesta secció analitzant la resta de la breu informació sobre aquesta nota que ofereix el mateix filòleg madrileny:

---

⁴⁷⁴ A QUEROL (2003, p. 8) i (2005, p. 142) li havia atorgat la signatura Madrid, Bibl. Francisco de Zabálburu, ms. 0-3 a partir de CIFUENTES (*Catàleg*); altres catàlegs i repertoris no coincideixen amb aquesta signatura.

⁴⁷⁵ *altemira*: "altemira", amb 'l' interliniada Z⁴.

⁴⁷⁶ *lupins*: "lupius" Z⁴.

⁴⁷⁷ *levisticum*: "lenisticum" Z⁴.

⁴⁷⁸ *cinanomo*: "cananomo" Z⁴.

- “Este texto es un sencilla lista de nombres de plantas que se encuentra entre el Llibre de les medecines dels ocells y la Pistola a Ptolomeu”: Havent-ho indicat treballs com QUEROL 2005, p. 142 i la breu informació adjunta a la transcripció provisional facilitada, ara sembla que reconeix l’existència de dos textos i el contingut assenyalat per la frase inicial, però segueix mantenint que es tracta de plantes.
- “La constituyen veinticuatro términos”: Si considerem “términos” com a pretesos simples mèdics i no com a paraules, certament, aquest n’és el nombre tant a la meua edició provisional del 2006 com a l’actual, malgrat que els “términos” no coincideixin i que a la darrera deixo oberta la possibilitat de considerar-ne vint-i-tres (si es prefereix una de les alternatives secundàries amb un sol simple que proposo a la prioritzada a l’edició actual com “clocas, sagnia”) o vint-i-cinc (si s’inclou “<fen>o<i>”).
- “Garcia Sempere considera que se trata de un apéndice del Llibre de les medecines, ya que éste está constituido por «472 versos, más 10 líneas en prosa para dar el nombre de las hierbas que se usan en las recetas». Sin embargo, no he podido constatar que los simples vegetales que se mencionan en la lista se utilicen en ninguno de los capítulos del Llibre de les medecines dels ocells, aunque alguno de ellos, pero no todos, se documentan en los demás textos que conforman el manuscrito. Para Jordi Querol es una «nota sobre los medicamentos simples vegetales útiles en la terapéutica cetrera»”: Una edició (transcripció) de Z⁴ fou publicada a GARCIA (2002, p. 115), al final de la seva edició de Z³, on n. 23 “aunque el tratado en verso acaba con la frase en latín, el recetario que sigue parece que pertenece al mismo tratado, además, Piccat no lo transcribe, por eso lo incluyo aquí”. Al meu parer la posició de la Dra. Garcia resta a argumentar respecte a que aquest text serveixi per a tancar Z³, tractat en vers en occità catalanitzat amb un categòric èxplícit propi en llatí (“Ffinito libro sit laus gratia Xto. Amen”) que dóna pas a una gran caplletra A decorada per a obrir la nota, indicativa de l’inici d’un nou text. Piccat evità editar aquest petit llistat per considerar que no correspon a Z⁵, opinió que comparteixo amb matisos, com veurem. El present estudi i edició crítica tractaran aclarir altres confusions en relació a Z⁴; per ara, dir que no és d’estranyar que diversos dels simples mèdics útils en la terapèutica falconera esmentats en aquest llistat apareguin a un recull de tractats de falconeria com és el manuscrit Z i que al present estudi i edició crítica intentaré anar una mica més enllà.

ESTUDI DE L'EDICIÓ CRÍTICA ACTUAL

Per primera vegada, l'edició crítica actual i el seu estudi intenten acostar-se al contingut real, el significat, la utilitat, la datació, l'origen i la transmissió d'un text al meu parer clau per al coneixement de la circulació de l'*Epistola ad Ptolomeum* en català i, indirectament, en llatí. Tant és així que l'alt interès i potencial d'aquesta nota han comportat una cura especial en el seu tractament.

Regularització del títol

El quart text del manuscrit Zabálburu (Z⁴), ff. 11v^b-12^a, és un pretès llistat anònim de simples mèdics útils en la terapèutica dels ocells de caça al què atorgo el títol regularitzat *Aquestes són les herbes [ms. erbes] de les cures* o, de forma abreujada, *Herbes de les cures*, malgrat que no s'adigui amb el seu contingut real, perquè és com s'ha conservat i com fou llegit i identificat pel lector d'aquest manuscrit.

El Dr. Fradejas segueix mantenint el de *Llibre de les herbes de les cures*⁴⁷⁹ per a aquesta breu nota de pretesos simples mèdics d'origen vegetal, títol atorgat per ell i absent al manuscrit, després d'haver-hi considerat un sol tractat integrat pels dos textos finals del manuscrit –la nota (Z⁴) i la traducció catalana de l'*Epistola ad Ptolomeum* (Z⁵) que el clou– a FRADEJAS (1993, p. 123, n° 4), en no haver reconegut llavors la font de cap de les dues i guiar-se probablement per la presentació codicològica.

A la secció “Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII” de l'estudi introductori de *Dancus-Guillelmus* m'he referit a la necessitat d'evitar la confusió de considerar aquesta breu nota com a inici de la còpia de l'arromançament de l'*Epistola ad Ptolomeum* inclosa a continuació, assumeixo que derivada de la presentació codicològica i sense tenir en compte el contingut del text, en especial per manca d'edició crítica d'aquest i no haver copsat el seu significat i utilitat. La introducció i el manteniment d'aquesta confusió comportà la d'aquells que utilitzaren diversos treballs del filòleg madrileny, com fou el cas de CIFUENTES (*Catàleg*) i jo mateix, de forma indirecta, a QUEROL (2000, p. 56). En aquella ocasió m'hi vaig referir com *Libre de les herbes e de les cures*, amb una conjunció que atribueixo a un error dactilogràfic;⁴⁸⁰ seria la darrera vegada que m'hi referiria així, ja que durant el primer any de realització del projecte doctoral vaig identificar la traducció catalana de l'*Epistola ad Ptolomeum* continguda al manuscrit i ho vaig comunicar al Dr. Cifuentes, de manera que la confusió apareixia a CIFUENTES (*Catàleg*, p. 165),⁴⁸¹ on seguia FRADEJAS (1993), però ja no a CIFUENTES (2002); després, durant la meua primera estada d'investigació a París, vaig poder consultar l'edició prèvia per PICCAT i assabentar-me de que corresponia a la que jo havia identificat al manuscrit Z, essent comunicat també al mateix ex-director de tesi, qui així n'incloué la referència a CIFUENTES (2002) de forma adient i no com a edició de N.

---

⁴⁷⁹ Γ al seu primer suplement del seu repertori, FRADEJAS (2003, p. 42), i <http://www.aic.uva.es/clasicos/erbes/erbes-intro.html>, darrera consulta 25 març 2009.

⁴⁸⁰ A la secció “Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII” de l'estudi introductori de *Dancus-Guillelmus* he esmenat ja aquell títol.

⁴⁸¹ A p. 162 indica també *Catálogo de manuscritos, raros y curiosos de la Biblioteca*, 1909 (ex. mecanografiat dipositat a la biblioteca), p. 44, el qual suposo que coincideix amb el *Catálogo de libros impresos y manuscritos* de la Biblioteca Zabálburu indicat a BITECA; no he utilitzat aquesta referència.

Datació de la còpia

Soc del parer que qualsevol datació del manuscrit Zabálburu que vagi més enllà de situar-ne la còpia a la segona meitat del segle XIV, en especial cap al seu tercer quart, tal com indica la filigrana del paper, resta a argumentar. Per tant, malgrat que a QUEROL (2003) i (2005), seguint CIFUENTES (*Catàleg*) i la indicació al respecte del mateix director de tesi, vaig apuntar la possibilitat de “còpia de vers 1370-1387?”, avui no la considero suficientment fonamentada. Si bé la descripció física i el contingut del manuscrit denoten les seves pretensions luxoses i l’elaboració per encàrrec d’algú prou interessat en la temàtica i amb mitjans suficients per a costejar-lo i la datació del suport a partir de mitjans del segle XIV aportada per la filigrana del paper conflueixen per a fer suggestiva una possible vinculació amb la cort de l’infant Joan, duc de Girona, el futur rei Joan I el Caçador (1350-1396, rei a partir 1387), aquesta segueix sent, per ara, difícil de demostrar, motiu pel qual mantinc les meves reserves davant la datació de la còpia entre 1370 i 1387, suposo que arran de la disponibilitat financera suficient per part de l’infant per al límit inferior i de l’assoliment del tron per al superior, en una datació al límit de l’establerta segons la filigrana. Per la meua banda considero que, fins a l’aparició d’una prova documental, cal ser prudents i retrodatar el marge inferior fins a 1360 o 1365 si pensem en l’infant Joan, qui per aquelles dates tindria ja l’edat suficient per a manifestar la seva passió falconera, i deixar oberta la possibilitat d’un vincle amb el seu pare, Pere III el Cerimoniós, a partir de 1350 i fins a la seva mort.

Datació del text

Durant el present estudi intentaré demostrar la meua hipòtesi segons la qual aquesta nota fou redactada després de la traducció catalana de l’*Epistola ad Ptolomeum* conservada en còpia a Z⁵, traducció que crec anterior a la de N –aspecte que sembla apuntar PICCAT (p. 352) i amb qui coincidiria si l’interpreto correctament en aquest detall– i esmenada o actualitzada en un procés de revisió a partir d’una altra versió catalana propera a N, potser un antígraf d’aquella, més que no pas a partir d’un testimoni llatí de l’*Epistola*. Mancat d’una descripció de que la traducció catalana de l’*Epistola ad Ptolomeum* conservada en còpia a Z⁵ no s’hagi perdut, només puc establir mitjans del segle XIII –data d’inici probable de la vernacularització dels tractats de falconeria llatins– com a límit inferior de la datació d’aquesta nota. CIFUENTES (2002 i 2006, p. 152) considera la traducció N anterior a la de Z⁵.

Contingut, origen i utilitat del text

Si bé anteriorment havia descrit aquest text com una “nota sobre els medicaments simples vegetals útils en terapèutica de les aus de caça” arran de la frase inicial (“Aquestes són les herbes de les cures” Z⁴, f. 11v^b) i CIFUENTES (*Catàleg*), esmeno aquí l’article i l’origen vegetal expressat dins “els medicaments simples vegetals” i “los medicamentos simples vegetales” que havia indicat a QUEROL (2003, p. 8) i (2005, p. 142), respectivament, per considerar-los restrictius, ja que els simples mèdics d’origen vegetal utilitzats en aquesta terapèutica són molt més nombrosos i, malgrat la frase inicial de la nota, també s’hi inclouen animals i minerals i, segons com es resolgui una corrupció, fins i tot una unitat de mesura de volum o de pes.

L'edició actual de la nota permet considerar diverses hipòtesis que només serien verificables en cas de disposar de la traducció original de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservada en còpia a Z⁵ i, en especial, d'aquella en la qual fou incorporada la nota o les anotacions marginals que la propiciaren. M'explicaré. Diversos indicis, apuntats en aquesta secció i en el proper apartat, em duen a pensar que, en un moment indeterminat del procés de transmissió d'una traducció catalana de l'*Epistola*, algú afegí notes marginals que complementaven salts, errors i dubtes presents en ella, en una mena de procés de revisió o actualització d'aquella traducció avui perduda segons sembla, gràcies a la consulta d'una altra traducció catalana més correcta –propera a N, però, encara més probable, una altra traducció– o, amb menor probabilitat, d'una versió llatina de l'*Epistola* que traduïa o utilitzava com a suport al mateix temps que introduïa les anotacions marginals en català. Posteriorment, en un altre moment indeterminat del procés de transmissió i còpia, algú descontextualitzà aquelles anotacions marginals en aplegar-les en una sola nota o llistat que inserí, bé com a nota marginal o ja com a text en si dins de la caixa d'escriptura, a l'inici d'una còpia circulant d'aquella traducció catalana, atorgant-li una frase de presentació que no es correspon amb el contingut real i perdent-se el vincle amb els paràgrafs respectius a què feien referència i, de fet, qualsevol utilitat per al lector.

Per tant, prioritzo l'opció d'una anotació marginal en determinat estadi de circulació d'una traducció catalana de l'*Epistola*, antígraf directe o no de Z⁴-Z⁵, per davant d'una circulació autònoma de Z⁴, anotació probablement situada al costat de l'inici d'aquella traducció i incorporada dins del text durant el procés de còpia, opció que s'adiu amb la situació de Z⁴ entre dos tractats, Z³ i Z⁵. Obligat a treballar amb les restes del trencaclosques que són els pocs manuscrits conservats, no puc establir en quantes fases es produí aquest canvi, augmentades o disminuïdes segons el nombre de còpies i les intervencions successives sobre aquella reculada traducció catalana de l'*Epistola* que avui conservem en còpia única a Z⁵.

Soc de l'opinió, doncs, de que la frase “Aquestes són les herbes de les cures” que obre la nota hauria estat afegida durant el procés de còpia (de Z⁴-Z⁵ o d'un estadi previ en la transmissió de la font conservada en còpia a Z⁵ fins a la creació de Z⁴ tal com ens ha arribat), ja que difícilment algú capaç d'aclarir errors i omissions podria haver-ho fet sense entendre els dos textos: la reculada traducció catalana prèvia de l'*Epistola* transmesa en còpia fins a Z⁵ i la traducció catalana més acurada –i, potser, més completa– que li permetia introduir els afegits. L'introduïdor d'aquests afegits coneixia necessàriament la seva localització dins del text i el seu significat i, si bé la majoria dels simples mèdics esmentats són d'origen vegetal, també se n'inclouen d'origen animal i mineral i és possible que també una unitat de mesura, de manera que dubto que hagués estat incoherent fins al punt de descontextualitzar els seus propis afegits, aplegar-los i atorgar-li una frase de presentació tan poc adient. Un cop més, la forma prevalgué sobre el fons. Perdut el vincle amb la font i la seva utilitat real, aquesta nota es convertia així en un nou text, *Herbes de les cures* (Z⁴).

Caldria recuperar, per tant, l'origen i la utilitat de les notes marginals que resultaren en aquella nota única mitjançant la seva contextualització adient perquè ni Z⁴ ni Z⁵ ho indiquen de cap manera al lector degut a la pèrdua del vincle entre dos textos considerats ja independents segons la forma en què ens han estat transmesos. Segons el meu parer, aquesta sembla correspondre a NZ⁵ 17(2/2'), NZ⁵ 18(3), NZ⁵ 18(4/3'), NZ⁵ 21(4/3'), NZ⁵ 21(10), NZ⁵ 22(4A/3'), NZ⁵ 22(5), NZ⁵ 22(2/2'), N 23(3), NZ⁵ 23(4/3'), N 24(2/2'), N 25(2/2')/27(2/2'-3/3'), NZ⁵ 21(5/4'), N 11(3/3'), N 30(4), NZ⁵ 32(2/2'), NZ⁵ 33(2/2'), N 33(2/2'), N 35(2/2') i N 41(3A), amb algunes alternatives que

considero menys probables apuntades en comptades ocasions i que fins i tot podrien mantenir encara més l'ordre dels capítols.

Per a la manca de referències fins al sots-capítol 17(2/2'), penso en tres opcions: en primer lloc, l'aprofitament de la font remota de Z⁵ al llarg de la seva transmissió mentre notes i traducció encara mantenien el vincle adient per un o més copistes per a esmenar salts, errors, corrupcions i confusions i que podria haver-los permès millorar-la i prescindir d'algunes notes, una explicació plausible per a l'absència de correspondències contextualitzadores fins a 17(2/2') per haver estat ja inserides al text les anteriors i suprimides les notes corresponents en determinats casos de Z⁵ (o de la seva font directa o indirecta); en segon lloc i vinculat a l'anterior, la reducció progressiva de personal dedicat a la traducció/còpia, desvinculant-se del projecte un membre clau per a la qualitat del resultat just a la fi de 16 (o inici de 17), degut a una progressiva restricció de pressupost acord amb el canvi de lletra a una més cursiva a Z⁴ i Z⁵, pròpia d'una còpia més ràpida i, per tant, barata, sense deixar de ser professional (p.e. cancelleria) i que finalment potser truncà el projecte inicial i deixà la còpia incompleta, fins al punt de que potser comportà l'arrencament del foli o folis del segon plec del manuscrit Z per a fer menys evident aquesta absència; en tercer lloc, la consulta d'una font acèfala per a l'establiment de les notes que impedís les esmenes dels capítols inicials. Lògicament, no puc pronunciar-me amb seguretat respecte a les lectures d'unes anotacions marginals avui perdudes ni a les lectures i l'ordre de capítols de la traducció de l'*Epistola* font de Z⁴ i altres característiques específiques d'aquella en relació a les dues traduccions catalanes conservades –N i Z⁵–, havent-me de limitar al text que aquestes dues ofereixen, complementades amb l'edició provisional dels testimonis llatins inclosa a ABEELE (1991) que tan amablement m'ha facilitat i que li agraeixo novament.

De l'edició d'aquest text obtinc la sensació de que sovint es traduí al llatí la lliçó d'un antígraf català, com denota el fet de la corrupció evident en nombrosos casos, potser imputable a un estadi reulat de la llengua catalana o a la poca cura dels traductors i/o dels copistes, però també la conservació de sinònims llatins per als mots presents als manuscrits llatins conservats de l'*Epistola* –p.e. *anglicus* per *verbenam* A, *berbena* Ha i *verbene* HQ 21(4/3')–, indicatiu de l'absència de dependència envers els manuscrits llatins esmentats i els quals atribuiria secundàriament a una versió llatina circulant pels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, qui sap fins a quin punt propis d'aquesta.

Per a tancar aquest apartat, preguntem-nos per la consideració i l'acceptació del contingut d'aquesta nota per part del lector. Alguns manuscrits de certs tractats, com per exemple del de Pedro López de Ayala, ofereixen un llistat de medicaments simples i compostos, i fins i tot de material, necessaris per al falconer, i és possible que en determinats casos aquests llistats circulessin de forma independent de les seves fonts, fet propiciat per la seva situació extrema, normalment terminal, dins del tractat font. Tampoc podem oblidar els *Synonyma* o *Sinonima*, mena de glossaris de termes mèdics d'ús habitual, potser apèndixs de certs tractats mèdics, en general traducció llatina de glossaris dels grans tractats o sumes, populars a la baixa edat mitjana, com els *Sinonimia Serapionis* i els *Sinonimia Stephani*, els quals podrien haver propiciat també una consideració semblant per a Z⁴ degut al considerable grau de corrupció que conté. Una circulació independent de Z⁴ hauria estat, doncs, possible dins de la tradició del gènere i mèdica i el lector podria haver-la entès així.

Un aspecte ben diferent és el de la seva utilitat real. El grau de corrupció de Z⁴ és tan elevat que, sense l'edició adient, una part considerable del text esdevé intel·ligible, conseqüència d'una acumulació d'errors en la seva transmissió, en

especial degut a una manca de comprensió per part dels copistes, augmentada per aquell –podrien haver estat diferents personatges en fases successives– qui fusionà diverses notes marginals pertinents en una sola, prescindí de la seva contextualització, privant-la de la seva raó de ser, i li afegí una frase inicial incoherent amb el contingut real, confonent encara més el lector. En no disposar de l’antígraf no puc pronunciar-me amb seguretat respecte a la resolució d’algunes corrupcions, en les quals fins i tot cap la possibilitat remota de que algunes corresponguin a parts de diferents mots transmesos com a una sola paraula, ni respecte a quin grau d’aquesta corrupció és imputable a la font i quin al copista; a més, probablement comportaria una visió reduccionista acotada a la darrera etapa d’un llarg procés. Malgrat que en un origen aquelles notes marginals podrien haver estat d’utilitat per al lector –en certs casos impliquen una millora evident de cara a la comprensió del text– o per al copista posterior de la reculada traducció catalana de l’*Epistola* conservada avui únicament en còpia a Z⁵, només el concepte d’autoritat de la tradició del gènere podia atorgar-li algun valor tal i com ha estat conservada a Z⁴.

Com intentaré mostrar a l’apartat següent, la contextualització adient d’aquelles notes marginals permetria recuperar-ne el significat fins a copsar que, de fet, *Herbes de les cures* inclou també animals, minerals i, fins i tot, probablement, una unitat de mesura de volum o de pes. És per les raons exposades que més amunt he utilitzat l’adjectiu “pretès” en relació a “llistat” o “nota”, “de simples mèdics” i “vegetals”.

CORRESPONDÈNCIES CONTEXTUALITZADORES

altemira: “altemira [ms. alte mira]” Z⁵ 17(2/2’) i “artemenya” N 17(2/2’), amb les correspondències llatines “arthimesie” A, “artemesie” Ha, “arthimisie [ms. artherenti (?)]” H, “arthimisie” K, “arthimisie [ms. arth ( )]” L, on capítol desplaçat a la Quinta particula, i “arthimisie [ms. arth ( )]” Q.

bèstia: “bèstia” NZ⁵ 18(3), amb les correspondències llatines “animalis” AHa, mancant a la versió llatina curta. També admet editar-lo com a mot llatí “*bestia*”, però aquest és omès als testimonis llatins de l’*Epistola* conservats. Per tant, un animal i no un vegetal.

garus: “garó” Z⁵ 18(4/3’), “guarrís” N 18(4/3’), amb les correspondències llatines “garii” A i “generati (?)” Ha, mancant a HKLQ. Malgrat la possibilitat de confusió u/ri, no esmento a “garrís” seguint N degut a la forma “garó” Z⁵ i lat. *garii* A. Novament un animal i no un vegetal. Malgrat correspondre a un vegetal, l’opció “*gar<i>iofil>us*”, absent en llatí i en vernacla a NZ⁵ i als testimonis llatins de l’*Epistola* conservats, em sembla molt menys probable.

anglicus: El simple mèdic hauria de ser inclòs a 19(2-4), 20(2-7) o 21(2-9) perquè 21(10) ofereix el simple següent; descarto el capítol 20 per no esmentar-s’hi cap simple mèdic i les opcions que resten són:

- (1) “barbena” NZ⁵ 21(4/3’), amb les correspondències llatines “verbenam” A, “berbena” Ha, “verbene” HQ, manca capítol L, i, per a l’equivalència entre les denominacions, “Herbam qui anigilia [anigilia W, **anglica** A, verbenam R, angalia *SdH*] vocatur” *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath 13(3) (Lat. *herba anglica* ABEELE 1994a, p. 299), on lat. *anglica* = barbena; val a dir que el ms. A (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, ms. 47.13.1. Aug. 4to, s. XIV-XV) inclou la versió llarga (α) del *De avibus tractatus* (ff. 25-31) i de l’*Epistola ad Ptolomeum* (ff. 31-37v) i que l’origen de la grafia a Z⁴ podria ser tant la consulta d’un testimoni de l’*Epistola* en llatí no conservat en què aparegués amb aquesta

variant (branca reculada i propera al tronc/origen de l'stemma de l'*Epistola* i/o via alternativa a l'stemma llatí conservat) com la traducció al llatí del simple vegetal a partir de català “barbena”.

- (2) Corrupcions diverses poc probables, en especial a partir de “raphanus” 20(3), “arsenicum” 20(4/3') i 21(2/2'), aquest d'origen mineral, o “oreylyna” Z⁵ 21(9/6'), exclusiu d'aquest.

coriandro: “cociandor” Z⁴; “coriandre ... coriandre” NZ⁵ 21(10), amb les correspondències llatines “coriandrum ... succum coriandri” A i “coriandrum ... **coriandro**” Ha. Ho considero una corrupció per coriandre malgrat que aquest apareix indicat més avall, tot oferint un sinònim, indicatiu d'inseguretat en la identificació/denominació. Encara que la nota original podria haver estat redactada en català, la grafia llatina “coriandro” al manuscrit Ha de l'*Epistola* m'obliga a ser prudent i no esmenar la darrera vocal fins a la grafia catalana malgrat la freqüent confusió e/o al manuscrit.

soricem: “sorcitē” Z⁴, per transposició c/i i t supèrflua; “sorics [ms. sorcā]” Z⁵ 22(4A/3'); “sorics” N; “soricem” AHQ; manca HaL. Com a corrupció a partir de l'animal, amb exemples similars a “*surricum* [ms. surritum]” Z¹ 5 o, amb menor probabilitat, “*suricorum*” Z² 17 o 23, del Lat. *soricum*, sense oblidar la grafia “suriu” N 40 (més allunyada en català i que apareix en un capítol absent a Z⁵). Animal.

fistula: Per a “[ft]ig(us)” o “[st]ig(us)” Z⁴, amb possible f– (sense traç horitzontal) o s– i –t (sense traç horitzontal) lligades i probable abreviatura llatina –us sobre la –g, hi considero tres possibilitats:

- (1) *fistula*: “fistola [ms. sitala]” Z⁵ 22(5); “fistola” N; “fistula” AHa; manca sotscapítol HLQ. Encara que la nota original podria haver estat redactada en català, la grafia llatina “fistula” als manuscrits AHa de l'*Epistola* i m'obliga a ser prudent i no accentuar, editant-ho en llatí. Opció que prioritzo.
- (2) *vivum*: “viva” Z⁵ i N 22(4A/3'); “unam” A; “vivum” H; “vivam” Q; manca HaL. S'hi oposarien el punt volat entre entre els dos mots (substantiu *soricem*/aqua i adjectiu *vivum*/*vivam*) i el fet de ser l'únic adjectiu de la nota.
- (3) *crista gallus*: “cresta de gal” Z⁵ 21(10); “cresta del gall” N; “galli criste” i “galli cristam” A; “cristam galli” i “crista galli” Ha; manca HLQ. Difícilment per implicar un salt endarrera que trencaria l'ordre.

tremulo: “*tramulo* [ms. tramilo]” Z⁵ 23(2/2'); “trèmol” N 23(2/2'), amb les correspondències llatines “tremulo” A, “cremulo” Ha, “tremuli” HL, “tremuli” Q. El fet de conservar la preposició (de *tremulo*) permet a restituir-la a Z⁵, on fou omesa.

l'untament de salment: “*lexamenti, desolimenti*” Z⁴ (a interpretar com “*lexamenti de solimenti*”), amb dues opcions d'edició:

- (1) La prioritzada en considerar-ho corromput a partir de “l'untament del salment” N 23(3) [“<untament de salment>” Z⁵ 23(3)], amb les correspondències als testimonis llatins de l'*Epistola* conservats “*lomentum de salimento*” A i “*lomentum id est cerotum de salimento*” Ha, per manca del sots-capítol a la versió curta (HLQ); cal esmentar “*fomentum de salionca*” Gil (*De accipiter* 8.22), p. 208, l. 23 (f. 16r), amb probable error de f/l– i “bel leisiu clar d'eisermen [de sermen(t)^{nv}]” *Dels auzels cassadors*, v. 3495. La corrupció, en especial la del primer mot, podria haver estat facilitada a partir de la grafia catalana, confosa pel copista en considerar-la llatina. També hauria estat possible una interferència inicial del primer mot amb Lat. *lixivium*, *lisivium*, *lixiva*, *lexiva*, *lexivum*.

(2) Com a segona opció, molt poc probable perquè trencaria l'ordre i implicaria una reiteració del mateix simple vegetal, apuntaria a “herba <menta>” Z⁵ 5(3/4) i “herba menta” N 5(3/4), la qual també remetria a la traducció catalana prèvia o a la font llatina per ser absent a Z⁵. Tant per una opció com per l'altra cal acudir novament, doncs, a la traducció catalana de l'*Epistola* absent al manuscrit Z i esdevé un indici d'una circulació separada d'aquesta nota o la inclusió al text d'una nota marginal durant el procés de còpia.

lupins: “lupins [ms. lupius]” Z⁵ 23(4/3), “lupís” N 23(4/3), “lupinos” AHLQ –manca sots-capítol Ha–; “lupinum” Gil. En aquest cas la grafia s'acosta més a la de Z⁵, tot i que cal tenir present el possible oblit d'abreviatures; de fet les fotocòpies consultades mostren un traç superior molt feble a “lupius” Z⁴ que podria correspondre a una abreviatura (llavors caldria editar “*lupinus*”).

<p>*anpinu*<m> e such de móra de ca<m>p: “*panpinum* e suc de móra agresta” N 24(2/2) [“<pàmpols i suc de móra agresta> Z⁵ 24(2/2)”, amb les correspondències llatines “*palpinum et succum elege et ius de mora campestri*” A, “*pamprum et ius de mora campestri*” Ha, “*pompinos et moras campestris ... succo*” H, “*panpinos et moras campestris ... succo*” L, “*pampinos et moras campestris ... succo*” Q, amb “*pampinum et ius sive succum de campestri mora*” Gil (*De accipiter* 8.3), p. 196, l. 12 (f. 13v). Les dues ‘m’ omeses a Z⁴ corresponen probablement a l'oblit de l'abreviatura, potser ja absents a l'antígraf. La presència d'aquesta mateixa associació de simples mèdics d'origen vegetal a N reforça la corrupció i l'esmena apuntades i remet a la consulta d'una traducció catalana de l'*Epistola* anterior a la còpia del manuscrit Z, potser fins i tot de N (fet que afecta a la datació de la còpia de Z, no a la traducció de Z⁵, possiblement anterior a la de N) o de la seva font degut a l'absència a Z⁵. Per a “*panpinum*” N 24(2/2), del Lat. *pampinus* (ABEELE 1994a, p. 304), és a dir, “<pàmpols>” Z⁵ 24(2/2), recordo l'equivalent Occ. “*brotz de vitz vertz*” *Dels auzels cassadors*, v. 3674.

estaphisagria: “estafisàgria” N 25(2/2) [“stafisaga” Z⁵ 25(2/2), on “e stafisaga”, “staphisagra” N 27(2/2) i “stafisàgria” N 27(2/2) [“<estafisàgria>” Z⁵ 27(2/2)-3/3)], “stafisàgria” 43(2A/2') i 44(3A/3') i “estafisagra” N 31(2/2). La grafia esdevé novament més propera a diversos esments a N que no pas a Z⁵. Cap la possibilitat d'editar-hi la conjunció més el substantiu amb s líquida. La reiteració del mot al tractat dificulta l'acotació per a localitzar les correspondències següents.

closcas, sagnia: “clastas · saguia” Z⁴. Paràgraf corromput per al qual em resulta difícil establir-ne l'esmena amb seguretat. Seguint l'ordre de la nota, la seva correspondència hauria de trobar-se entre 25(2/2') de l'anterior, en especial 27(2/2') per l'omissió, i 30(4) de la posterior. Ofereixo com opcions una corrupció a partir de:

(1) En cas de considerar-hi dos ingredients diferents, apunto a tres opcions:

- “closcas, sagnia”, amb el primer mot confós a partir de “closques” Z⁵ 21(5/4) [llegí, probablement, “corcollas”, petxines, potser relacionat amb *cochlearium*, ‘un scrupule et demi. Cf. *cochlearium* ‘scrupulum et semis’, du Cange. Ici plutôt ‘cuillerée’, de liquides’ (Cy. 9, p. 243)], “tortels” N 21(5/4) [llegí “tortellos”], amb les correspondències “corcellas” A, “cortellos” Ha, “corcellos” H i “correllos” Q, mancant el capítol a L; i el segon mot indicant la “sanch <d'home cuita i calenta, una sagnia>” Z⁵ 11(3/3) i “sanc d'ome cuyta e calent, .I^a. sania” N 11(3/3), amb les correspondències “totum sanguinem unius minutionis ... calidum” A, “coctum sanguinem hominis ... calidum eius minutionis” Ha, “totum

sanguinem unius minutionis calidum” HQ, “totum sanguinem unius minutionis ... calidam” K i manca a L. Aquesta opció suposa una intervenció menor per la meua part (confusió o/a i c/t al primer mot i n/u al segon) i, a més, respecte a l'ordre, cal tenir present que la font de la nota podria oferir *Epistola* 11 a continuació d'*Epistola* 24 per haver-la traslladat en ser dues receptes contra les “tinyes”, motius pels quals la prioritza, tot i que implicaria haver confós una mesura de volum, o, potser, de pes (l'latins), i novament un ingredient d'origen animal amb dos simples d'origen vegetal. Per al segon mot existeix la possibilitat de corrupcions més complicades, havent llegit “minutione(m)” a diferents opcions: “vespertilione” A, “vespertilionem” HaHLQ 28(2/2'); “ova mogioli” HQ, “ova magioli” L a 29(3/3'); “plenum pugnum” AHLQ, “plenum manipulum” Ha 30(2/2'); o en una combinació aleatòria dins “seminis lini plenum pugnum, permette bulire diu in vase eneo” A, “accipe seminis lini plenum manipulum et permette bulire multum in conca herea” Ha, “bulli plenum pugnum seminis lini multum in cana erea” H, “bulli plenum pugnum seminis lini multum in cassia ferrea” L, “bulli plenum pugnum seminis lini multum in cacia erea” Q a 30(2/2') o dins del salt comú de NZ⁵ inclòs a “ossa accipitris lesa sepe infunde. Vel semen lini cum melle fac bulire et ossibus lesis superliga” A; “ossa accipitris lesa sepe infunde. Item semen lini cum melle fac bulire et ossa lesa superliga” Ha, “ossa lesa sepius infunde. Item, semen lini cum melle bullitum ossibus lesis superliga” H, “ossa lesa sepius unge. Item, semen lini cum melle bullitum ossibus lesis superligetur” L, “ossa lesa sepius infunde. Item, semen lini cum melle bullitum ossibus lesis superliga” Q 30(3/3'). Nota: lat. *sagimen* no apareix als testimonis llatins de l'*Epistola* conservats i lat. *saginam*? només a l'Anònim de Vercelli.

- “crastas, sagnia”, on remeto al punt 2 per al primer mot. Oferta com a segona opció perquè “crastas” esdevé poc entenedor sense especificar-ne el complement, potser omès per un salt, com ara “crastas <de gall>, sagnia”, on cal pensar en la grafia ‘de gual’ per a l’afegit en grafia moderna.
- “caulas, sagnia”, amb el primer mot a partir de “la col” NZ⁵ 25(4/4'), amb les correspondències “caulem” AHa i “caulis” versió curta. Malgrat que el primer mot respectaria l'ordre d'aparició a l'*Epistola*, la corrupció seria més difícil d'explicar tant per confusió de lletres com per la relació entre els dos mots.

(2) En cas de considerar-hi un sol ingredient:

- “crastas de gual”, edició que prioritzaria, a partir del simple vegetal “cresta de gal” Z⁵ 21(10), “*cresta galli* ... cresta del gall” N 21(10), amb les correspondències llatines “galli cristam” A i “cristam galli” Ha, mancant el sots-capítol HQ i el capítol L, una de les meves tres opcions prioritàries, tot i que també implica un trencament de l'ordre seguit fins ara. Tanmateix, comportaria una confusió improbable r/l, de/sa i la transposició l/a, amb confusió l/i i, per tant, una intervenció superior per la meua part respecte a l'edició prioritzada.
- Encara més corrupta, però única d'aquestes opcions que seguiria l'ordre d'aparició a l'*Epistola*, p.e. “caulas sequa” o “caula dessequa”, a partir de “fe desecar la col” N 25(4/4') i “fe secar la col” Z⁵ 25(4/4'), amb les correspondències “caulem dessicari facias” A, “caulem desiccatam” Ha i “caulis desiccati” versió curta.
- També de grafia allunyada, com ara “langas de avis”, a partir del simple vegetal “lengua avis” N 25(2/2') i “lengua d'esperver” Z⁵ 25(2/2'), amb les correspondències “linguam accipitris” AHa i “linguam ancipitris” HLQ, la qual descarto per aparèixer abans d'estafrisàgria en aquell mateix sots-capítol.

(3) Una fusió de les dues anteriors (“lengua sequa”).

- soffre, timiama*: “leffre, timiama” Z⁴; “soffre, tymia<ma> [ms. rymia]” N 30(4), “so<ffre, timiama> [ms. de]” Z⁵, amb les correspondències a l’*Epistola* “sulphur” A, “sulfur cimiamia” Ha i manca el sots-capítol HLQ, i “sulphur, timiama” Gil (*De accipiter*, cap. 8.10), p. 204, l. 1 (f. 15r) i “Ensens, solfre” *Dels auzels cassadors*, v. 3051. Conservat a l’altra traducció catalana de l’*Epistola*, fora del ms. Z, però de forma corrompuda, indici de la consulta d’una altra traducció catalana o d’esmena per part de l’autor de la nota. Segons el DCVB, timiama és pres del llatí *thymiama* (< gr. θυμίαμα), ‘encens’, nou indici d’un possible antecedent grec de l’*Epistola*.
- ènula*: “ènula” N 32(2/2’), “ènula [ms. mela]” Z⁵ 32(2/2’), amb les correspondències als testimonis llatins de l’*Epistola* “enule” AHaHLQ. Corromput a Z⁵.
- levisticum*: “lenisticum” Z⁴; “l<i>visticum [ms. luisteūtum]” Z⁵ 33(2/2’); “livístic” N 33(2/2’), amb les correspondències a l’*Epistola* “levisticum” AHa i “levissicum” HQ, mancant el capítol a L. Corromput a Z⁵ i en català a N, però no puc descartar que hagués estat llatinitzat a partir del català.
- apiu<m>, canes <d>anet, coriandre*: “abnicariola vel coriandre” Z⁴, que, en cas de no esmenar, caldria editar com “abnicariola vel coriandre”. Tanmateix, ho considero corromput per desconèixer el pretès sinònim de coriandre en llatí i en vernacla. A continuació del levístic trobem “api, fuyles de col veyles, canes de anet, fenoy, coriandre” N 33(2/2’), “ap<i>um e fuyles de cols veyles, <canes> d’anet, fen<oi, coriandre>” Z⁵ 33(2/2’), amb les correspondències llatines “apium, folia caulis veteris, aneti, feniculi, coriandri” A, “apium, folia cauli veteris, de aneto, feniculum, coriandrum” Ha, “apium, folia culis veteris, cannas de aneto, feniculi, coriandri” H, “apium, folia culis veteris, cannas de aneto, feniculum, coriandrum” Q, mancant el capítol a L, i “apium et folia caulis veteris et cannas de aneto, feniculum, coriandrum” Gil (*De accipiter* 8.11), p. 204, l. 6-7 (f. 15v). De les diverses opcions per a la corrupció, em decanto per l’editada perquè en el seu origen permetia resoldre mancances de Z⁵. El paràgraf “fen<oi, coriandre>” Z⁵, on només ha restat ‘fen’, obre la possibilitat de que calgui entendre la fusió de dues notes (i/o un salt) a Z⁴, és a dir, “apiu<m>, canes <d>anet, <fen>o<i>, coriandre” arran de la llatinització d’‘o’ a ‘vel’ i la confusió de la darrera amb el substantiu precedent. Com a opció poc probable per ser absent d’aquest fragment i de l’*Epistola* sencera i no sinònim de coriandre, “ab <a>nicardia vel coriandre”, tot recordant ‘pres del gr. ἀνακάρδιον’ (DCVB, s.v. anacard), ‘anicardia: anacard o anacart’ (Faraudo de Saint-Germain, Lluís, *Vocabulari de la llengua catalana medieval*), Ar. (*al-)*anāqardiyā, ‘(gr.), *Semecarpus anacardium*, anacarde’, [qui est le fruit de l’anacardier (pers. *balādūr*)], Ar. (pers.) anāqardiyā, ‘*Anacardium officinarum*, anacarde. Moamin lat. *anacardium*; Moamin fr. *chartz’ Ġitrīf*, p. 140, n. 339 i p. 193; altre cop la via grega en aquest darrer cas.
- cost, daucos, cinanomo*: “[a]on fangos Cananomo” Z⁴, amb la a- mal formada, on, en cas de no esmenar, editaria “[a]on fangós, cinanomo”. Edito d’acord amb “cost ... pastanagas <... canyella>” Z⁵ 35(2/2’), “cost ... pestenagua ... canela” N 35(2/2’), amb les correspondències llatines “costum pastinatam ... cinamomo” A, “costum pastinatam ... cinamomo” Ha, “costum pastinatam ... cimino” H, “coctam pastinatam ... cimino” L, “costum pastinacam ... cimino” Q. Novament, en el seu origen hauria permès resoldre mancances de Z⁵. Cal destacar que cap dels testimonis llatins conservats ofereix la forma llatina *daucus*, de manera que s’obre la possibilitat d’una traducció al llatí del mot català

pastanaga/pastanagues o d'una branca reculada i propera al tronc/origen de l'stemma de l'*Epistola* i/o via alternativa a l'stemma llatí conservat.

ni sorg<*u*>*ariolos*: “ī / cēgariolos” Z⁴, que editaria “incengariolos” o “ni cengariolos” en cas de no esmenar. Tanmateix, sorgeixen quatre opcions per a considerar-ho corrupció, totes quatre fora de Z⁵, truncat a 37(2/2'), però presents a N, que m'indueixen a pensar que la traducció catalana perduda font de Z⁵ no era truncada, sense que pugui pronunciar-me amb seguretat en relació al pròleg i els primers capítols per a considerar-la completa:

- (1) “*ni sorg*<*u*>*ariolos*” (o potser “*ni sorg*<*u*>*aiolos*”), a partir de “sorguarol” N 41(3A), amb la correspondència llatina “sorgairom” A, mancant a HLQ, o “ni ceguonolos” a partir de l'occitana “Soritz e·l petit segonho”, on *segonho*, ‘cygnet’, a *Dels auzels cassadors*, v. 1569 i p. 224, tot just abans dels 8 versos coincidents que segueixen referents a la muda, i inclòs, per tant, al capítol LX, “Consi deu hom mudar ausel”, i *Dels auzels cassadors*, v. 1300, utilitza les formes “sorigato” i “soriguanton”, probablement referint-se al xoriguer, fins i tot potser al seu terçol. Juan Vallés I.11 indica el “cegoñino” com una de les viandes que més puja l'ocell de caça. ‘Sorguarol’ correspondria, bé a un micromamífer, com algun dels diversos talpons, al talp (*Talpa spp.*) o al talp de camp (*Arvicola terrestris*), o fins i tot un ratolí indeterminat, bé a una ‘petita cigonya’ o, amb menor probabilitat, a un ‘petit cigne’. Prioritzo aquesta opció per ser la més propera segons l'ordre dels capítols i comportar una intervenció menor per la meua part per a resoldre la corrupció, malgrat implicar de nou un origen animal.
- (2) “ni garoisos” o “ni garoises”, a partir de “guaroygues” N 42A(2A), amb la correspondència llatina “garracitas” A, mancant el capítol a HLQ, i “garrossas [garrassas^b, garossasⁿ, gayrosses^v]” *Dels auzels cassadors*, v. 1571. Vegetal, però amb tres lletres (“cen”) que no haurien estat cancel·lades tret de que calgués entendre-hi la descripció semblant a “garrossas [garrassas^b, garossasⁿ, gayrosses^v], / que semblon grans lentillas rossas” *Dels auzels cassadors*, vv. 1571-72, fet altament improbable.
- (3) “ni cinquefolios”, a partir de “.V^o. folium” N 44(3A/3'), amb la correspondència llatina “quinquefolium” AHLQ. La meua segona opció per darrera d'1 per ser un vegetal, però més fàcil de reconèixer, i, per tant, menys probable d'haver necessitat esmena a l'antígraf de Z⁵ que 1.
- (4) “ni calciola”, a partir de “calciola” N 44(4A), amb la correspondència llatina “calciolam” A, mancant el sotscapítol a HLQ. Vegetal però força allunyada del text conservat.

Implicacions en relació a l'estudi de les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservades

L'aprofitament de l'edició crítica actual d'*Herbes de les cures* podria arribar a conferir-li la consideració de text clau per al coneixement de la transmissió de l'*Epistola* als territoris de parla catalana.

DETALLS DE LA PRESENTACIÓ CODICOLÒGICA

En relació a la presentació codicològica, cal apuntar certs detalls omesos per tots els estudis anteriors en relació a Z^4 i Z^5 que apunten a la procedència d'un mateix antígraf, fet que, com he indicat, no implica que fossin entesos com un sol text al manuscrit en el qual es conserven:

En primer lloc, la gran caplletra A decorada, ocupant 6 línies de text, amb la qual s'obre la nota (f. 11v^b) esdevé un indicatiu de que el copista de Z trobà la nota acompanyant ja l'antígraf que li permeté accedir a la traducció catalana de l'*Epistola ad Ptolomeum* conservada en còpia a Z^5 , el veritable text de la qual comença amb una caplletra E decorada (f. 12r^a) de mida similar (2-3 línies) a la de la resta de rúbriques, de manera que no fou entès pel copista de Z com a veritable principi del tractat.

En segon lloc, la manca d'un colofó per a Z^4 , separador respecte a Z^5 , el qual hagués estat impropï segons el contingut, és a dir, una breu nota.

En tercer lloc, la inexistència d'una gran caplletra inicial per a Z^5 que el marqués com a inici d'un nou text, la qual hagués indicat la poca utilitat de Z^4 tal com era i/o seria transmesa i hagués enlletgit un manuscrit d'aspiracions luxoses.

En quart i darrer lloc, l'absència de pròleg per a Z^5 , en especial del de l'*Epistola*, incompatible amb la presència de Z^4 i de la seva caplletra, i també absent, per exemple, a un dels dos testimonis conservats de la versió llatina llarga de l'*Epistola*.

Suposo que fou la conjunció d'aquests indicis no assenyalats pel Dr. Fradejas, afegits a la manca de reconeixement de l'origen, el significat i la utilitat de Z^4 , els que comportaren la confusió. Tanmateix, pot inferir-se que, malgrat la utilitat potencial inicial de les diverses notes marginals que integraren el que avui es conserva com a Z^4 , estic obligat a considerar-la una simple nota aliena a Z^5 a partir del moment en que aquesta perdé tot vincle amb la reculada traducció catalana de l'*Epistola* per a la qual fou creada, de la seva còpia al manuscrit Zabálburu tal com ens ha estat transmesa i de l'única manera en què el lector d'aquest manuscrit havia d'entendre-la.

CÒPIES I COPISTES, UNA CADENA RESULTANT EN LA CREACIÓ D'UN NOU TEXT PER CORRUPCIÓ

Al meu parer, un personatge anònim reconegué les mancances d'una traducció catalana reculada però mediocre de l'*Epistola*, font remota de Z^5 , i hi afegí notes marginals durant la seva revisió en consultar una altra traducció catalana del mateix text més correcta, amb una alternativa poc probable per ser més complexa i potser pròpia d'una segona fase que seria que el mateix lector redactés ja una sola nota aplegant els aclariments i les esmenes i incorporant-hi un mètode de reenviament per a la localització dins del text. Més tard en el procés de transmissió i còpia s'unificarien aquelles notes marginals en una sola copiada al costat de l'encapçalament d'aquella traducció catalana circulant de l'*Epistola* o es reprendria la nota única oferta abans com a segona opció i, prescindint ja de la contextualització indispensable dins del text per a ser d'alguna utilitat, s'inclouria a partir d'aquell moment com a nou text que encapçalaria aquella traducció, la qual arribaria així al manuscrit Zabálburu com a dos textos, Z^4 i Z^5 , amb una presentació codicològica que recorda la seva circulació anterior conjunta i la dependència inicial total de Z^4 respecte a la traducció catalana de l'*Epistola* font de Z^5 .

Em sembla obvi que l'individu que afegí les notes marginals no fou pas qui encomanà la còpia al manuscrit Zabálburu ni tampoc exercí cap control sobre aquell procés, sinó que s'aprofità una traducció catalana circulant que havia patit successives modificacions.

En aquest sentit, una opció d'edició de Z^5 seria aprofitar aquelles esmenes o aclariments si els considerem notes marginals de la seva font remota i introduir-los al text, de manera que guanyés en riquesa i comprensió, a la cerca d'una versió més propera a la disponible per al lector d'aquella traducció catalana complementada per les notes marginals que la imperícia dels copistes transformà en els dos textos avui conservats, Z^4 i Z^5 ; segons l'altra opció d'edició, el respecte al manuscrit conservat m'obligaria a acatar el que el lector que s'acostés al manuscrit Zabálburu hi entendria. Com editor crític del text, he hagut de valorar-ho en cada cas i intervenir especialment en cas d'afectar a la llengua i/o a la comprensió, tal com faig a tots els tractats, tenint en compte la concepció del manuscrit i dels textos que l'integren, motiu pel qual m'abstinc d'una intervenció abusiva i en certs casos em limito a afegir en nota la lliçó de Z^4 on ho considero adient dins de Z^5 com a suport a la lectura i a les meves esmenes. De tota manera, el lector podrà optar per l'opció que prefereixi mitjançant el text i l'aparell crític.

EL NOMBRE DE TRADUCCIONS CATALANES DE L'EPISTOLA

Segons la meva opinió, aquesta cadena de transmissions abans esbossada implicaria l'existència d'un mínim de quatre traduccions catalanes de l'*Epistola*: (1) la font remota en català de Z^5 , en un estadi incipient de la nostra llengua, mediocre i de datació reculada que no puc determinar; (2) la utilitzada com a font de consulta per a les notes que més tard integrarien Z^4 , més correcta que 1 i Z^5 i, probablement, posterior a 1 i a la conservada avui en còpia a Z^5 , propera a N però no coincident amb aquesta, i al meu parer anterior a N; (3) la còpia Z^5 ; i (4) N, la més tardana de les aquí contemplades pel que fa al text, no al suport en què es conserva. Personalment, crec que la cronologia dels textos respectius seria 1, 2, 3, 4 i la de les còpies conservades 4, 3.

En cas de ser certa, comportaria un nombre no descrit en cap altra llengua vernacla i obligaria a preguntar-se per la raó, no verificable, d'aquesta abundància relativa. La més suggestiva de les possibles respostes a la qüestió és una proximitat o coincidència espacial i/o temporal amb la zona d'origen de la versió llatina del tractat – considero que la hipòtesi d'una redacció original de l'*Epistola* en català no pot argumentar-se amb les dades disponibles– o, almenys, d'una de les branques més reculades i properes al tronc/origen de l'stemma de l'*Epistola* (i/o via alternativa a l'stemma llatí conservat), hipòtesi reforçada per l'estudi de NZ⁵. Pel cap baix la meitat d'aquella flota s'enfonsà durant la travessia dels oceans del temps, de manera que, d'aquest mínim de quatre traduccions catalanes, només en coneixem les dues darreres, objecte d'estudi i edició a la present tesi doctoral.

Pel que fa a l'origen de Z^4 , reincidiré en dos exemples que em permetran provar que no prové de Z^5 ni de N, sinó de la segona traducció catalana –(2) de la relació anterior– consultada per a les notes marginals que acabarien conformant Z^4 :

- <p>anpinu<m> ... **de ca<m>p**: “panpinum e suc de móra **agresta**” N 24(2/2') [“<pàmpols i suc de móra **agresta**> Z^5 24(2/2')]. La presència d'aquesta mateixa associació de simples mèdics d'origen vegetal a N (però amb la discrepància assenyalada en negreta) i l'absència a Z^5 reforcen la corrupció i l'esmena apuntades i remetent a la consulta d'una traducció catalana de l'*Epistola* anterior a la còpia del manuscrit Z. Per tant, sembla que cal contemplar la hipòtesi d'una traducció catalana reculada (1), amb anotacions marginals posteriors a partir de (2), on (2) era probablement també anterior a N (i fins i tot de la seva font directa), condició que

facilitaria les confusions i corrupcions durant un estadi incipient de la llengua catalana, i finalment copiada a Z⁵.

- *soffre, timiama*: “leffre, **timiama**” Z⁴; “soffre, tymia<ma> [ms. **rymia**]” N 30(4), corromput a “prin de” Z⁵ i amb les correspondències a l’*Epistola* “sulphur” A, “sulfur **cimiama**” Ha i manca el sots-capítol HLQ, i “sulphur, **timiama**” Gil (*De accipiter*, cap. 8.10), p. 204, l. 1 (f. 15r). A banda de les mateixes consideracions establertes al punt anterior, s’hi reconeix la coincidència gràfica del segon terme de Z⁴ amb Gil de Zamora, però no amb cap dels testimonis directes de l’*Epistola*, conservant-se de forma fragmentària a N i corrompuda a Z⁵, indicatiu de la consulta d’una altra traducció catalana o d’esmena per part de l’autor de la nota.

L’EXTENSIÓ PROBABLE DE LA TRADUCCIÓ CATALANA FONT DE Z⁵

Respecte a la extensió d’aquella reculada traducció catalana que serviria de font de Z⁵, diversos indicis m’indueixen a pensar que la traducció catalana perduda font directa o remota de Z⁵ no era pas truncada, sense que pugui pronunciar-me amb seguretat en relació al pròleg i els primers capítols per a afirmar que fos completa, com seria d’esperar, en especial quant més reculada fos aquella traducció.

Així, totes les opcions ofertes per a resoldre la corrupció del darrer mot de Z⁴ es situen més enllà del truncament de Z⁵ a 37(2/2’), essent presents a N, de manera que aquella reculada traducció catalana seguiria, com a mínim, fins a l’opció de les anteriors que es prefereixi, totes elles properes a la conclusió de l’*Epistola*, i, per tant, probablement, era completa.

A més, als meus treballs anteriors i a la secció “Un manuscrit català de falconeria a partir de tractats llatins del segle XII” de l’estudi introductori de *Dancus-Guillelmus* he esmenat ja l’acotació final de f. 15v^b establerta pel Dr. Fradejas i, en seguir-lo, el Dr. Cifuentes, a f. 15^b per a Z⁵, on, segons les fotocòpies que em varen ser facilitades, acaba truncada aquesta traducció catalana de l’*Epistola ad Ptolomeum*, concretament al cap. 37(2/2’), seguida del vers del mateix foli en blanc, mentre l’altra traducció catalana conservada del mateix tractat (N) continua fins al cap. 45 i es clou amb una fórmula de tancament com a explícit. En relació a l’establiment de la col·locació entre ambdues traduccions, allí he informat de que Z⁵ es trunca en omplir la caixa d’escriptura a f. 15^b malgrat que 15v hagi quedat en blanc, i, si es pren com a referència els 920/1148 caràcters sense/amb espais al f. 15^b segons la meua edició (sense els meus afegits ni les notes) i es compara amb els 2005/2472 caràcters sense/amb espais segons la meua edició del text de N omès a Z⁵, pot inferir-se que les dues columnes en blanc del f. 15v del manuscrit Zabálburu estarien al límit per a haver servit de suport físic per a la resta de l’*Epistola*. També hi he indicat que el canvi de lletra a una més cursiva en Z⁴ i Z⁵, pròpia d’una còpia més barata i, per tant, ràpida, sense deixar de ser professional (p.e. cancelleria), podria ser un indicatiu d’una minva en el pressupost que potser truncà el projecte inicial i deixà la còpia incompleta malgrat que l’antígraf fos complet (potser sense pròleg), fins al punt de que potser comportà l’arrencament del foli o folis del segon plec per a fer menys evident aquesta absència. Malgrat que desconec com fou pagada aquesta còpia i em manca qualsevol mena de document probatori, cap la possibilitat de que la resta del tractat a copiar hagués estat utilitzada com a eina de pressió per a obtenir el pagament establert i acabés afectant al contingut final.

Com a conclusió, reiterar el meu parer de que, arran de les raons exposades al present estudi, som davant d’un exemple singular de corrupció que, malgrat tot, podria

esdevenir un text clau en el coneixement de les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* i, indirectament, contribuir al de les llatines.

V.

**EL FLORS DE LES RECEPTES MEDICINALS
PER A OCELLS DE CAÇA**

UN MANUSCRIT SINGULAR

El ms. Barcelona, Biblioteca Universitària, 68 (*olim* B-III-12, 2-2-19 i 21-2-19), de mitjans del segle XV, va fer estada al convent de Santa Caterina de l'Orde de Predicadors de Barcelona⁴⁸² i és descrit per MIQUEL (1958, vol. I, pp. 71-76), MIRALLES-TOLDRÀ (2000, II.1, pp. 83-89), SANTANACH (2003, pp. 247-65), GARCIA (2005a) i BITECA, manid 1194; recomano la de Santanach, qui, a més, aplega la bibliografia actualitzada relativa als altres textos, incloses les seves edicions disponibles, i que jo no comentaré.

De les mans considerades per Santanach, ens n'interessen quatre: A i B, copistes professionals del segle XV; C i D,⁴⁸³ modernes, C possiblement del segle XVI i D del XVII, probablement lectors, tot i que no podem descartar que algun fos censor.

El catàleg de la biblioteca identifica la mà D, autora de l'índex (f. 0) i la rúbrica o el títol del *Llibre de la manescalia* (f. 13) com pertanyent a l'arxiver Pere Miquel Carbonell,⁴⁸⁴ havent-ho descartat MIRALLES-TOLDRÀ (2000, p. 88); CIFUENTES-FERRAGUD, p. 99, n. 12, mantenen, però, la identificació de Carbonell com a redactor de l'índex inicial (f. 0). Si bé aquest índex afegit al manuscrit per la mà D s'obre amb "Aquest llibre, intítulat 'Flos de les medicines o receptes del Tesor de Beutat', fou compost per Manuel Díez, majordom del rey don Alfonso de Aragó." (f. 0), evito caure en la temptació d'estendre l'autoria de l'autor declarat de la primera obra de manescalia a tot el contingut del manuscrit.⁴⁸⁵ La mà D, força tardana (s. XVII) i deslligada de la presentació i organització original del manuscrit i, probablement, desconexada de l'obra real de Manuel Díez, no mereix credibilitat en aquest aspecte. Segons la historiografia i fins que no es provi el contrari, Manuel Díez només redactà els dos tractats de què consta el *Llibre de la menescalia*, i cal establir i respectar les autories de les obres de la resta de temàtiques presents en aquest manuscrit miscel·lani. A més, l'absència de Díez entre els convocats a les corts de 1443-1446 indica el seu probable traspàs abans d'aquesta data, fet que, unit a la possible datació posterior d'algunes marques d'aigües del manuscrit, aconsellen mantenir la prudència. Malgrat la hipòtesi controvertida de que el cronista, notari i arxiver reial Pere Miquel Carbonell i de Soler (1434-1517) podria haver estat un posseïdor del manuscrit que ens ocupa, el breu marge temporal transcorregut respecte a la redacció de l'obra de Díez li hauria permès conèixer-la i evitar la confusió en la redacció de l'índex inicial, motiu pel qual, unit a la datació de la mà com del segle XVII, dubto que ell en fos el redactor.

L'alternança de mans en una còpia professional conjunta

Si atenem al repartiment de la feina entre els dos copistes professionals (A i B) al llarg del ms. 68, resulta:

---

⁴⁸² VILLANUEVA, vol. XVIII (1951), carta CXXVII, pp. 183-94, en especial pp. 184-86; cit. SANTANACH (2003, p. 251, n. 12).

⁴⁸³ GARCIA (2005a, p. 778) considera tres mans per unir C i D, però el traç d'ambdues divergeix.

⁴⁸⁴ MIQUEL (1958, vol. I, p. 73 i 76), qui s'hi refereix com mà C, i, seguint-lo, MAYER, p. 353; cit. SANTANACH (2003, p. 251, n. 10 i 11).

⁴⁸⁵ Hipòtesi a VILLANUEVA, vol. XVIII, pp. 184-85 i altres investigadors posteriors, com GARCIA (2005a, pp. 781 i 788); sembla modificar la seva opinió a GARCIA (2005b, p. 56). La referència a les ocupacions relatives al servei dependent del majordom denota una dependència d'aquesta hipòtesi. Curiosament, MATEU (1981, p. 201, n° 76) "DIEÇ (de Calatayud), Manuel. Llibres de Menescalia: Llibres dels Aucels de Cassa (dels cans de cassa). Llibre que tracta dels cavalls y de les mules. S. XV. Paper. f. 7-89; 108v-149v."

- ff. 1-6r, Anselm Turmeda, *Llibre de bons amonestaments*, acèfal, obviat per l'índex inicial (f. 0), on es considera que “De las qualitats dels cavalls y las malelties, a fol. I. *usque L*”, és a dir, tot el ms. fins al f. L correspondria al tractat dels cavalls. Mà A.

- f. 6v, en blanc.

- ff. 7/VIII-11v/XIIIv, prefaci i taula parcial del manuscrit, conferint unitat; mà A. Allí s'indica un ordre que després no es respectarà, en concret:

· Llibre de les dones: en aquesta secció de la taula, la mà A fa constar els capítols copiats per ell i per la mà B fins al cap. XXXXVII del llibre de les dones, però hi manquen els següents fins al LXXXIII, malgrat que la mà A també participa en aquesta secció copiant alguns capítols; la raó pot raure en un subtil canvi de contingut a partir del cap. LX (esmenat amb lletra posterior sobre el CX anterior, esmena de numeració dels capítols que continua fins al final del llibre), “De dolor de cap, axí d'omens com de dones” (f. 162v/CLXXIV), rúbrica que ens indica ambdós sexes, amb un epígraf que ja comença amb “A persona”, fórmula que mantindrà fins a la fi del tractat, sense tornar-se a anomenar a la dona. Faig constar que a continuació del f. 10/XII es produeix un salt a la numeració antiga, així, f. 11/XIII.

· (Lo segon libre) dels alcels de cassa: la taula s'inicia amb el “Capítol primer per falcó costibat de ventrel ...” (f. 139/CXXXXIII), copiat per la mà A, i omet tots els precedents, copiats per la mà B, però sí que recull la recepta per als cans de caça copiada per la mà B, potser perquè la mà A anuncia el canvi de contingut, és a dir, l'inici de les medicines dels cans de caça, a la fi del f. 148v/CLIIIv.

· (Lo terç libre) de menescalía de bèsties: obre el recull dels capítols amb el “Capítol. A ronya de caval o qualsevulla bèstia” (f. 47v/XXXXVIIIv), on ha obert la secció terapèutica, amb una nova numeració, i en la què ell participarà a partir del cap. .VIIIe.⁴⁸⁶ fins al cap. .CIII^e., darrer capítol copiat per aquella mà i inclòs a la taula, just abans de començar el tractat de les mules la mà B. Els capítols anteriors sobre els cavalls, tots ells copiats per la mà B, no són recollits a la taula, la qual tampoc contempla les altres seccions del manuscrit, ni tan sols les copiades per la mateixa mà A. Gràcies a la taula sabem que al manuscrit hi manquen el “Capítol .C^e. Per mal de porsellanes que an les persones en ca<rtes>”, el “Capítol .CI^e. Altre medesina per a persona qui ha mal de porsellanes en cartes”, el “Capítol .CII^e. Altre medesina per a persona qui à mal de porsellanes en ca<rtes>” i l'inici del “Capítol .CIII^e. Per fer en prenyar [...] en ca<rtes>”, per haver-se arrancat els folis LXXI-LXXIII (ja no contemplats per la numeració àrab, posterior), al meu parer probablement per censura, bé pel contingut màgic de les receptes, bé per motius religiosos contra la ginecologia i la sexualitat (p.e. f. 68/LXXIII “e puys, con sia freda, rentau-vos-ne bé bax, ben dintre. E com tot asò auràs fet, prendràs malcoratge mascle e fer-n'as una cala e metràs-la bax amb un fill, e tendràs-la tot un jorn, e com volràs urinar, trau-le'n, [68v/LXXIIIv] e après axuguar-l'as, e tornar-l'as en lo loch matex...”, f. 68v/LXXIIIv “E untar-les n'as les dites moleles, e metràs-les-te bax, e portar-les as de dies, e lo dit dia comenseràs a geure ab ton marit,...”, “Capítol .CIII^e. Per fer complir. Per fer complir la dona en què tu't geuràs, ...”).

- f. 12r/XVr, taula astronòmica i astrològica.

- f. 12v/XVv, en blanc.

- ff. 13/XVI-48v/Lv, inici de l'obra de manescalía (primer tractat, llibre dels cavalls) de Manuel Díez, mà B. El f. 0, per contra, considera que “De las qualitats dels cavalls y las malelties, a fol. I. *usque L*”, és a dir, tot el ms. fins al f. L correspondria al tractat

---

⁴⁸⁶ A fi de facilitar la consulta del manuscrit i de l'edició, indico els numerals romans tal i com apareixen al manuscrit.

dels cavalls. Inclou els ff. 45v-47 i dos terços del 47v en blanc.

- ff. 49/LI-69v/LXXIIIv, fi del llibre dels cavalls de Manuel Díez, mà A. En realitat sembla correspondre a un receptari de medicina hipiàtrica i humana (ff. 47v-69v) aliè a Manuel Díez, sense cap canvi de contingut apreciable al cos del manuscrit, indicatiu d'error en l'atribució que la manca d'una edició crítica del tractat de Manuel Díez m'impedeix confirmar per ara, i amb només certes receptes que facin referència a l'home; el f. 0 l'anomena "Diferents receptes curiosas, axí per a persones com bèsties, y algunes extravagants, a fol. L. *usque* LXXV".

- ff. 70/LXXV-89/LXXXIII, tractat de les mules (segon tractat de Manuel Díez). Mà B. El f. 0 indica que "Tractat de les mules e llurs malelties, ab una explicació dels signes, a fol. LXXV *usque* CVIII."

- ff. 89/LXXXIII-103/CVIII, tractat del cos de la lluna (el que f. 0r anomena "una explicació dels signes"), considerat capítol XXX del de les mules, per error, i començat amb una introducció similar a la resta de tractats. Mà B, sense destacar-ne l'inici.

- ff. 103v/CVIIIv-108v/CXIIIv, segons f. 0 "Instituts de la insignia o tuson ordenats per lo príncep D. Fernando, fill del rey de Castilla, a honor de Maria SS^{ma}, en Salamanca a 15 de agost de 1303, a fol. CVIII. *usque* CXVI"; discrepància en l'acotació. Mà B.

- ff. 108v/CXIIIv-138v/CXXXIIIv, primer llibre dels ocells de caça ("Pus avem perlat dels cavalls e de les mules, ..."), a f. 108v/CXIIIv (i no al f. CXVI, com s'indica al f. 0), finalitza de forma abrupta ("E puys prin") a meitat del f.138v/CXXXIIIv. Mà B, sense destacar-se l'inici d'un nou llibre.

- ff. 139/CXXXIII-148v/CLIIIv inici del segon llibre dels ocells de caça a mig foli amb "Capítol primer. Per falcó costibat de ventrel" i acaba a f. 148v/CLIIIv anunciant l'inici de les medicines dels cans de caça. Mà A.

- f. 149rv/CLIIIrv, en blanc.

- f. 150/CLV, recepta única de medicina canina. Mà B.

- f. 150v/CLVv, en blanc.

- ff. 151/CLX-156v/CLXVv, llibre de les dones. Mà A.

- ff. 157/CLXVI-161v/CLXXv, continua el llibre de les dones. Mà B.

- ff. 162/CLXXI-167v/CLXXVIv, continua el llibre de les dones. Mà A.

- ff. 168/CLXXVII-170/CLXXVII, continua el llibre de les dones. Mà B.

- ff. 170v-171r, en blanc.

- f. 171v, anotació per una mà posterior.

- ff. 172/CLXXXIII-183v/CLXXXVv, llibre dels confits. Mà A.

- f. 184/CLXXXVI, continua el llibre dels confits. Mà B.

- f. 184v/CLXXXVIv, en blanc.

- ff. 185/CLXXXVII-259/CCLXXII (darrer dels útils), llibre de totes maneres de potatges. Mà B. Segueixen folis en blanc.

En resum, segons SANTANACH (2003, p. 249): mà A, ff. 1-11v, 49-69v, 139-148v, 151-156v, 162-167v, 172-182v (en aquest darrer, només el cap. XXX, ocupant els dos terços superiors); mà B, ff. 12-48v, 70-138v, 150r, 157-161v, 168-170 i, probablement, tots els folis entre el 182v i el final (258v). En blanc els ff. 6v, 12v, 45v-47, els dos terços superiors del 47v, els ff. 149rv, 150v, 170v-171, 184v, 259v-261, amb anotacions diverses al 261v.

El manuscrit conté anotacions marginals en llatí i català i proves de ploma en llatí i català al vers del darrer foli i castellà al marge del f. 2, la castellana del segle XVIII o XIX, prova de la circulació del manuscrit al llarg dels segles.

LA PLASMACIÓ D'UN PROJECTE DIDÀCTIC

No podem esbrinar fins a quin punt la disponibilitat de mitjans, de fonts i de traductors condicionà la tria dels textos inclosos en aquesta obra, però sí deduir el lector a qui era adreçada i el condicionament que aquest aportava a la selecció dels textos. Una ullada a la temàtica dels diversos textos aplegats en aquest manuscrit miscel·lani ens indica que es tracta d'una obra didàctica destinada a la formació del jove noble de la Corona d'Aragó, amb independència del seu sexe; salvant les distàncies, en certa manera esdevé una mena de “mirall” o “regiment de prínceps” (*regimen principis* o *regimine principum*). Al meu parer, aquest fou l'objectiu que guià el pla previst d'exposició i les matèries i els textos seleccionats de cadascuna, cohesionats mitjançant una uniformitat d'estil que resultà en una unitat evident malgrat l'alternança entre els dos copistes professionals. Un objectiu que explicaria les diverses temàtiques contemplades (p.e. cosmètica femenina o astrologia) i el tractament del text envers el lector.

SANTANACH (2003, pp. 258 i 261) apunta vers una composició sobretot per tractats de tipus eminentment pràctic destinats al correcte funcionament d'una casa benestant o pròpiament noble, tot intentant compatibilitzar-ho amb l'aspecte didàctic, i GARCIA (2005a, pp. 777 i 788) i (2005b, pp. 55 i 60) el considera adreçat a ajudar en les ocupacions més freqüents relacionades amb la cort, especialment les referides al servei que depenia del majordom.

L'organització interna del manuscrit s'adiu també amb els lectors d'ambdós sexes, amb una part inicial comuna que correspondria a normes de conducta establertes pel *Llibre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda (ff. 1-6) anteriors al prefaci i la taula parcial del còdex (ff. 7-11v); més endavant analitzo de forma succinta aquesta taula, però avanço ja que sembla correspondre al que al meu parer podria haver estat el projecte inicial del manuscrit, ampliat després amb nous textos de les respectives temàtiques i d'altres, i que la intervenció d'un possible censor trastocà l'ordre inicial reflectit a la taula parcial en el que s'ha conservat en aplicar la suposada superioritat de l'home sobre la dona pròpia de l'època, de manera que, després de les normes de conducta comunes i de la taula parcial, s'ofereixen primer les temàtiques masculines (manescalia, medicina humana i utilització sexual-reproductiva de la dona, astrologia i ordre de cavalleria), en posició intermitja l'obra de l'art de falconeria que serviria de pont entre ambdós sexes degut a la pràctica de l'art per homes i dones,⁴⁸⁷ i en darrer lloc les temàtiques femenines (cosmètica, medicina femenina –com a pacient i com a practicant–, confiteria i cuina). En aquest sentit, soc de l'opinió que el sexe dels lectors explicitat als pròlegs de les diverses obres del manuscrit no és un condicionant unívoc dels destinataris i considero un futurisme restringir els destinataris respectius per aplicar la controvertida fórmula binomial que avui s'està implantant arran de la llei d'igualtat. A banda de ser habitual en la *Fachliteratur*, l'ús de la segona persona en aquesta obra pot esdevenir un recurs destinat a establir una relació directa amb el lector-alumne, pròpia d'un recull de consells per al jove noble a qui s'adreça; per contra, la tercera persona sembla remetre a l'autor real de la o les fonts utilitzades pel compilador català o de la font directa.

Aquest objectiu educatiu del jovent noble tardomedieval, en especial del femení, té la seva correspondència entre la burgesia francesa en el *Ménagier de Paris*, obra redactada vers 1393 per un burgès parisenc anònim d'edat avançada per a la seva

---

⁴⁸⁷ En relació a la participació de la dona a les caceres nobiliàries medievals, vegeu, per exemple, FIETZE, a partir de testimonis principalment literaris i iconogràfics. Com a exemple tardà, GORTER-VAN ROYEN.

joveníssima esposa, òrfena adolescent de 14-15 anys, en resposta a la petició d'aquesta de ser represa en privat quan cometi faltes per a ser alliçonada; l'espòs considera que més val curar-se en salut i escriu el text educatiu del gènere femení, veritable tractat d'economia domèstica iniciat per un discurs moral seguit de consideracions pràctiques útils a la mestressa de casa, que es manifesta com un manual de comportament de l'esposa burgesa baixmedieval on copsar la vida diària de la burgesia, tot incloent un tractadet d'espervers. De fet, podem considerar el *Ménagier* una mena d'iniciació o d'ensenyament general que l'ajudi en la seva instrucció en els seus deures i treballs, més un recull de bones maneres i d'economia domèstica per a l'educació de la dona burgesa en diferents aspectes i situacions, com el regiment de la casa. Si bé el *Ménagier* evidencia el contingut relatiu a l'economia domèstica (criats, compres, banquets,...), no és el cas del *Flors*.⁴⁸⁸

En relació a la pràctica femenina de l'art de la falconeria a la Corona d'Aragó a partir de les obres del gènere, val la pena recordar que l'altre manuscrit de la mateixa biblioteca que conté un tractat de falconeria en català (ms. 102) s'obre amb un breu pròleg dedicatori a una princesa de parla castellana, per a la qual considero probable una identificació amb Joana d'Aragó abans del seu matrimoni amb el seu oncle Ferran I de Nàpols (1476), data no gaire allunyada de la de còpia del ms. 68.

El mateix caràcter miscel·lani del manuscrit 68 el posiciona de forma singular com a referent per a l'estudi de la medicina comparada entre l'home, el cavall i la mula, l'ocell de caça i, malgrat una única recepta, el gos, acotada als territoris de la corona d'Aragó de mitjans del segle XV; per exemple, a banda de la doctrina mèdica hipocraticogalènica que les emmarca, bona part de la nosologia també els és comuna (formiga, mal de llop, porret, tinya,...). A curta distància hi trobem el ms. París, B.N.F., esp. 212, el qual contempla la medicina humana, dels solípedes i de l'ocell de caça, en concret per incloure-hi una de les dues traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* descrites,⁴⁸⁹ sense cap referència a la medicina canina. De fet, el manuscrit 68 és l'únic cas de què tinc coneixement en aquell marc espaciotemporal i, per tant, el seu aprofitament podria oferir una peça fonamental, troncal, per a començar a bastir una línia investigadora en aquella direcció, avui desconeguda i no investigada, la qual després permetria incorporar altres textos d'aquestes especialitats i, en una segona fase, de temàtiques afins.

La inclusió d'una obra de falconeria

És prou conegut que l'art de la falconeria formava part de l'educació del jovent noble i, probablement, per imitació, burgès. Per tant, no ens hauria d'estranyar la seva presència dins d'un projecte didàctic adreçat a aquests destinataris, en especial si tenim present que, durant el convuls segle XV, noblesa i burgesia confonien ja els seus límits, fins i tot a nivell legal. GREWE (1979, p. 53) apuntà ja la possible compilació de diverses obres per un encàrrec fet per la noblesa en la seva edició del *sent Soví*, i GARCIA (2005a, p. 783) i (2005b, p. 60) reprèn la idea de compilació. Al meu parer, la tasca d'incloure una secció relativa a la temàtica que ens ocupa dins d'aquest manuscrit didàctic fou encomanada al compilador i, amb aquest objectiu, aplegà diverses obres al seu abast i establí un equip per a la seva traducció.

---

⁴⁸⁸ És possible que dediqui un article a la comparació entre ambdues obres, fora dels objectius del present treball.

⁴⁸⁹ Vegeu l'estudi específic de N.

No he trobat descrita l'existència d'un manuscrit en llatí o en vernacla que aplegui els nombrosos textos del segle XII i XIII identificats com a fonts, directes o indirectes, del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i la lògica em porta a sospitar que s'hi accedí mitjançant la utilització de diversos manuscrits, amb un mínim de dos, entre ells una compilació ja existent que hauria permès accedir als textos del segle XII per a bona part del primer llibre dels ocells de caça i una còpia del *De animalibus* d'Albert el Gran.

El compilador (de F o de la seva font), però, no es limità a copiar les seves fonts una darrera l'altra, sinó que va organitzar el material triat segons una estructura orgànica d'acord amb els propis criteris i interessos en adoptar el mètode de la típica compilació orgànica en què s'aplega informació de procedència diversa per a cada indicació. És a dir, va anar copiant receptes prenent-les, al meu parer aleatòriament, dels diversos textos que tenia a l'abast i reordenant-les en una seqüència diferent de la que presentaven a les fonts, fins a reorganitzar tot el material seguint un pla més o menys establert i coherent. Aquest és un dels aspectes que diferencien els dos llibres dels ocells de caça que integren el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, ja que mentre al primer d'ells el nombre de seccions establert sovint supera de llarg el de capítols, al segon llibre solen coincidir:

PRIMER LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA

I. Dels esparvers

I.1. Del nodriment dels esparvers = I.1.1.-5. = 0 capítols

I.2. De les malalties dels esparvers = I.2.1.-36. = 18 capítols (I-XVIII)

II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya

II.1. De les medecines dels ocells de rapinya = II.1.1.-17. = 6 capítols (XVIII-XXIII)

II.2. Dels linatges dels falcons = II.2.1.-12. = 12 capítols (XXVI-XXXVI)

II.3. De les medecines i del regiment dels falcons = II.3.1. = 1 capítol (XXXVII)

SEGON LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA

I. De les medecines dels falcons = I.1.-40. = 40 capítols (I-XXXX)

II. De les medecines dels astors = II.1.-12. = 12 capítol (XXXI-LII)

III. De les medecines dels esparvers = III.1.-10. = 9 capítols (LIII-LXI)

IV. De les medecines dels cans de caça = IV.1. = 1 capítol (LXII)

Tot i que les grans seccions d'ambdós llibres que acabo d'indicar mantenen una coherència evident, aquesta s'afebleix al primer llibre si atenem als capítols i es perd totalment en incloure-hi totes les seccions; la correspondència superior entre les seccions i els capítols del segon llibre implica que l'ordenació dels capítols mostra ja aquesta incoherència interna. A bona part del primer llibre es reconeix un cert treball de fusió de diferents fonts dins de cada recepta en haver-se intentat agrupar-ne els continguts per indicacions, potser efectuat a una compilació prèvia utilitzada com a font directa, mentre al segon és habitual la correspondència de cada recepta amb una sola font i una certa tendència a la simplificació. En aquest punt convé recordar que, malgrat que els receptaris de l'art de la falconeria comparteixin sovint algunes de les seves fonts a la tradició del gènere, aquest fet no justifica pas que els haguem de considerar testimonis d'una font; el resultat d'integrar la varietat de fonts que formen els reculls (de vegades comunes, d'altres no) són compilacions diferents, i és d'aquesta manera que eren percebudes en el moment de ser elaborades i durant la seva circulació.

Respecte a la confusió o el solapament de receptes en el primer llibre dels ocells de caça, apreciable a la taula de seccions que estableixo més endavant, sembla que el compilador (de F o de la seva font) es deixà endur per afinitats subjectives que l'allunyaren constantment de la correspondència entre la recepta i l'afecció i propiciaren els salts temàtics, fins i tot dins de la mateixa afecció, sovint imputables als canvis de font i a seguir copiant o traduint quan no calia i sense introduir noves rúbriques. En aquest punt cal recordar que part dels manuscrits que conserven tractats de falconeria manquen de rúbriques en nombrosos capítols i que la seva coincidència podria servir per a establir una font directa del *Flors*. És lògic, doncs, que el resultat acusi una certa manca d'ordre i de coherència fins que arribem a II.2. (Capítol .XXV. Dels linatges dels ffalcons), quan comença la traducció a partir d'una única font, el *De falconibus* d'Albert el Gran.

Per contra, el segon llibre dels ocells de caça tampoc reflecteix la sistemàtica pròpia del tractat tradicional del gènere per no respectar l'ordre 'de cap a peus' (*a capite ad calcem*), habitual en els tractats mèdics medievals, ni les seccions que estableix en relació als diversos ocells de caça, fins al punt de semblar extret de receptaris genèrics 'maquillats' per a encabir-los a cada secció i potser transposant-hi l'ordre per a dificultar-ne el reconeixement de la o les fonts, però, com he dit, ja no confon les receptes i estableix la correspondència adequada recepta-afecció. D'aquest segon llibre del ocells de caça, la secció II (De les medecines dels astors) és en la que les receptes fan més referència explícita a l'ocell de caça que emmarca, mentre les altres dues relatives a ocells de caça contenen receptes que s'adiuen poc, de forma explícita, amb l'ocell especificat.

Al meu parer, en aquest procés de traducció participaren un o més traductors que dictaven a dos copistes (A i B), els quals transcrivien la traducció en un esborrany que era revisat per una altra persona, una mena de censor (potser el mateix traductor),⁴⁹⁰ probablement de condició clerical, i, un cop modificat de forma "pertinent" en cas necessari i donat el vist-i-plau al text, els mateixos copistes l'incorporaven al manuscrit. Per exemple, el text del capítol LXII del segon llibre dels ocells de caça ha estat copiat sobre una còpia (esborrany?) del text conservat al f. 108/CXIII que s'ha intentat esborrar a fi d'aprofitar-ne el suport, malgrat ser de millor factura que el conservat al f. 108/CXIII. Així s'entenen corrupcions atribuïbles a etapes diferents del procés, com la confusió del copista en transcriure el dictat del traductor a l'esborrany, o degudes a la intervenció del revisor sobre l'esborrany, o en copiar l'esborrany a net, fins i tot derivades de lectures defectuoses atribuïbles a una mala comprensió a qualsevol de les etapes; segons la meua impressió, aquesta suma d'etapes no era destinada a millorar la qualitat de la traducció, sinó simplement a agilitzar-la –en realitat, les diverses etapes retardaren la finalització del projecte i permeteren la introducció de modificacions respecte al projecte inicial–, fiscalitzar-ne el contingut –"calia" controlar la informació rebuda pel jovent noble– i afavorir la presentació formal de l'obra malgrat el risc d'una acumulació d'alteracions al llarg del procés. Val a dir també que, a banda del possible salt en cas de desconèixer la traducció, la corrupció mitjançant la introducció d'un substitut de longitud similar sembla haver estat utilitzat com a mètode per a eludir el possible control de qualitat de la traducció. És probable que la resta d'obres contingudes al ms. 68 seguissin el mateix procés creador.

---

⁴⁹⁰ Aquest coincidiria amb el personatge que SANTANACH (2003, p. 266) considera un autor o compilador que va exercir un control efectiu del contingut en l'elaboració d'aquest recull, d'existència deduïda a partir de les múltiples remissions a d'altres capítols.

A més, cal destacar que les possibles fonts enciclopedistes es limiten al primer dels dos llibres dels ocells de caça i que aquest és obra de la mà B de forma íntegra; com a resposta a la raó d'aquest repartiment entre les mans A i B per als dos llibres apunto a la uniformitat de fonts i de contingut i a la possible familiaritat del traductor i/o copista o d'un dels binomis traductor-copista amb aquella mena de font.

Queda per aclarir fins a quin punt participà un coneixedor de l'art en aquest equip; segons la meua opinió personal, la seva participació és poc probable degut a aspectes tan il·lustratius com la confusió i el solapament de receptes que, malgrat la dependència de la font, un practicant de l'art hauria d'haver reconegut, o la confusió, corrupció o desconeixement de preses habituals o incoherències en la seqüència d'etapes a seguir durant l'afaitat de l'ocell.

UN TÍTOL RAONAT

A fi de donar uniformitat al text i seguint el que al meu parer fou probablement el projecte que guià la redacció del manuscrit 68, hi considero una sola obra relativa a l'art de la falconeria, integrada pels dos llibres dels ocells de caça, sota el mateix títol genèric *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, obviant la possibilitat de que, en sentit estricte, correspongués només al primer d'ells arran del pròleg o al segon arran del contingut exclusivament terapèutic. L'altra opció, seguida per GARCIA (2005a, p. 783) i (2005b, p. 56), és considerar-hi dos tractats independents.

Aquest títol l'extrec del pròleg (f. 108v), on s'especifica “del present libre, lo qual vos he conpost de diverses reseptes que són medesinals per aucells de cassa, [...], en lo present libre intitulat ‘Flors de les dites reseptes’”, i, secundàriament, de la presentació general de la taula malgrat que en ella només s'incloguin els capítols del segon llibre dels ocells de caça de l'obra de falconeria (f. 7/VIII), “Así comensan los libros de madesines fetes de diverses reseptes que é tretes del ‘Tresor de beutat’, segons aquelles é trobades pus nobles he pus aprovades per esperiència d'algunes notables persones. E per so en los presents libres intituls ‘Flos de les dites reseptes’, los quals parlan primerament de bayns e estubes e paladors, d'altres cosses per mundificar les inmundícies del cos de les dones e de la balessa de la cara e d'altres pertides del cos. Aprés parla de diverses madesines per ocells de cassa, conpost de reseptes provades.”

Com a precedents en aquest sentit trobem: el DCVB, que es refereix al manuscrit com a *Flos de les Medicines* i el considera text del segle XV; SANTANACH (2003, p. 262, n. 50), per a qui el títol de *Flors de les medicines o receptes* descriu força bé el contingut del volum i pot ser útil per referir-se al conjunt de la miscel·lània; el *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*, qui esmenta ja la secció relativa a l'art de la falconeria com a *Flors de les receptes medicinals per ocells de caça*; i GARCIA (2002, p. 100) i (2005a, p. 779), qui estableix que havia de ser *Flors de les receptes que són medicinals per ocells de caça* (*Fflors de les reseptes que són medesinals per aucells de cassa*), però es decanta per mantenir *Llibre dels ocells de caça* arran del catàleg i de la semblança amb el de l'índex inicial (tardà) del manuscrit i considerar que no parla només de receptes i que el sintagma ‘ocells de caça’ apareix en tots els casos. Coincideixo amb l'opinió de l'erudit Faraudo, tot afegint la conjunció ‘a’ arran de l'objecte, potser obviada arran de la forma medieval ‘aucells’ o ser redactada la fitxa abans de la gramàtica de la llengua catalana de Pompeu Fabra, i gairebé amb la inicial de la filòloga valenciana, reduint-lo. A diferència del *Flors del Tresor de beutat* (vegeu l'incipit f. 151), no puc reduir el títol a *Flors medicinals per a ocells de caça* perquè propiciaria la confusió amb un tractat de fitoteràpia. Per al *Llibre de totes maneres de confits* del mateix manuscrit també podria considerar-se el títol *Flors de totes maneres de confits* o *Flors de totes natures de confits* (vegeu l'incipit f. 172); la resta de textos continguts al manuscrit no ofereixen aquesta opció. Així, doncs, m'hi referiré com a *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i no amb el títol que li atorguen el catàleg (MIQUEL, § 68 *Llibre dels aucells de cassa*) o CIFUENTES (2002 i 2006, p. 154, *Llibre dels ocells de caça*), malgrat la possible però improbable influència del títol de la primera font contemplada, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath. La meua segona opció seria *Flors del Tresor dels ocells*, a partir del mateix pròleg (f. 109), on llegim “com en lo dit ‘Tresor’ d'on és la present composició treta dels ocells”, la qual considero secundària per esmentar-se més endavant que la primera, força avançat ja el pròleg.

Si tenim present l'accepció de flor com a la part més exquisida, pura i perfecta

de cadascuna de les receptes per a cada temàtica, el títol ens remet al procés de selecció seguit pel compilador abans d'incloure-les en la seva obra i, alhora, al recurs habitual d'enaltiment de la pròpia obra per a facilitar la seva acceptació i difusió. En acotar-se a l'aspecte terapèutic (*de les receptes medecinals*), ens adreça als primers estadis d'aquest gènere literari, sorgit com a receptari pur; tanmateix, la inclusió d'una traducció parcial del *De falconibus* d'Albert el Gran fa que superi aquesta restricció i esdevingui el tractat de falconeria en català que conté les millors descripcions dels diversos llinatges de falcons disponibles per al falconer europeu medieval. Respecte a la fi del títol (*per a ocells de caça*), s'avé amb l'estructura d'ambdós llibres, ja que tots dos es refereixen als falcons, als astors i als esparvers, i el darrer, fins i tot, als gossos de caça, entesos com a auxiliars dels ocells de caça.

Tot i que l'home modern, inclosos el filòleg a la cerca de literatura de creació o el practicant de l'art de la falconeria, s'acostin amb cert desgrat al receptari pur de la temàtica, val a dir que aquest format fou la causa primigènia del sorgiment del tractat de falconeria entre un públic entès i la seva raó de ser, ja que l'art era i és adquirit per aprenentatge directe. El receptari fou mantingut com a nucli central dels tractats, una mena de comú denominador, i esdevé una peça clau per al coneixement de la seva circulació arran de les influències entre ells, d'establiment sempre laboriós i complex dins d'aquest gènere tan representatiu de la *Fachliteratur*. Aquest format guanyà en complexitat a mida que s'hi incorporaren altres aspectes com la diferenciació dels ocells de caça, l'afaitat de l'ocell, la descripció del material, les experiències personals, les zones de caça, els debats sobre la preeminència entre les dues modalitats cinegètiques considerades nobles a l'època (la falconeria i la munteria), etc., els quals indiquen una diversificació en els lectors, en especial en relació als seus coneixements de l'art, i una modificació en els gustos literaris i en la finalitat mateixa del tractat de falconeria. El mateix llarg camí degué seguir la tradició oriental, de manera que la complexitat, densitat i profunditat de coneixements del *Ġitrīf* (s. VIII) ens obliga a remuntar-nos en el temps un nombre indeterminat de segles a la cerca dels receptaris primigenis d'aquella tradició.

UNA DATACIÓ PROBABLE

GARCIA (2002, p. 100) data el tractat de falconeria com pertanyent al segle XIV arran de la referència al papa Benet XIII al f. 108 –no 118– en cas de tractar-se del *Papa Luna*. Si bé només l'espai per a una rúbrica (dues línies en blanc) separa el paràgraf en qüestió⁴⁹¹ del pròleg del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, coincideixo amb SANTANACH (2003, p. 254) en que el paràgraf anterior correspon de forma unívoca als “Capítols de l'orde de la Gerra i del Grifó, o de l'Assutzena” [o “Estatuts del príncep Ferran per a celebrar la festa de l'Assumpció”] (ff. 103v-108v) –tot i la possible consideració d'oracions entre ells (ff. 107v-108) i de butlla pontificia en relació a l'orde–, els quals cal relacionar amb Ferran I, qui instituï l'orde, escrits pel secretari Pere Ferrandi, i amb la data 24-VIII-1403 [*MCCCIII* ms.] (f. 107v). Per tant, no sembla influir en la datació de l'obra de falconeria. D'igual manera, tampoc crec que l'any 1324 esmentat al pròleg del *Sent Soví* i del *Llibre de totes maneres de potatges* (ms. 68, f. 185/CLXXXVII) correspongui necessàriament al de composició del llibre de cuina, sinó, probablement, a la seva font no necessàriament catalana, i no el relaciono amb l'obra relativa a l'art de falconeria.

Respecte a la cronologia relativa dels dos llibres de l'art de la falconeria, GARCIA (2005a, p. 783) apunta la possibilitat de que el segon llibre dels ocells de caça –o segon tractat de falconeria segons la seva estructura– sigui anterior al primer en el temps o en l'espai. MIQUEL (1958, vol. I, p. 72, n. 1) i MIRALLES-TOLDRÀ (2000, II.1., pp. 87-88) consideraren ja la possibilitat d'una reordenació posterior a l'elaboració del manuscrit, i el darrer la possible intervenció consecutiva de dos copistes, el segon dels quals enllestiria la transcripció i reordenaria les obres; citat ja a SANTANACH (2003, p. 262, n.51 i p. 263, n. 53), qui, després de la discussió de les diferents discrepàncies i coincidències entre una hipotètica estructura original del còdex i les diferents hipòtesis explicatives, també s'inclina per la reformulació i, sobretot, reordenació d'un manuscrit previ avui perdut, antecedent del ms. 68. Al meu parer, si bé és cert que el format primigeni del gènere en llatí fou el receptari estricte, sense consells cinegètics ni anècdotes, aquestes més pròpies de la tradició castellana personalista i al meu parer de risc en establir una afinitat o dependència innecessària per part de la tradició catalana, el receptari seguirà sent el nucli central del gènere en totes les tradicions; a més, les fonts que estableixo per al primer llibre són dels segles XII i XIII, mentre que al segon on es troba afinitat d'un nombre considerable de capítols amb el *Llibre de caça o llibre d'animals de caçar*, aquell posterior al segle XIII. Encara que he indicat la possibilitat d'un projecte inicial que s'anés ampliant, no soc partidari de que aquesta ampliació tingués lloc anys després, sinó de manera contínua des del sorgiment del projecte fins a la seva conclusió, amb un treball conjunt dels dos copistes professionals coetanis. La restauració en època moderna, coincident amb la probable relligadura, dificulta l'establiment dels quaderns i la verificació de les hipòtesis al respecte, però coincideixo amb SANTANACH (2003, p. 262) en que els pròlegs de diverses obres presents al manuscrit, com és el cas del pròleg del text de l'art de la falconeria, fan referència ja a l'ordre en què s'ha conservat.

---

⁴⁹¹ “Lo señor nostre papa Benet .XIII. à atorgada una sua bulla a tots los de la dita divissa qui en presència del dit infant l'offici de la verge Maria, en la [Segueix “qall” canc. F] festa de la Assumpció, ohiran: per les primeres vespres, [108v/CXIIIv] [Segueix “pres” F] .IIII. anys de indulgència; per les segones, altres .IIII. anys de indulgències; per la missa, .VI. anys. E a tots los altres de la dita devissa qui en absència del dit señor infant ohiran e ffaran dir aquel dia huna missa solempna, ab aquella matexa bulla, .VI. anys.”

Per tant, en mancar-nos qualsevol data dins del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i desconèixer qui l'encomanà i l'equip traductor, soc del parer que només un anàlisi aprofundit a nivell lexicogràfic –més enllà de l'absència de modismes estrangers o la pertinença dels ingredients de les receptes a la conca mediterrània– i codicològic –suport, p.e. marques d'aigua– pot aportar noves dades relatives a la seva datació, tenint en compte, a més, la possibilitat de còpia a partir d'antígrafs ja traduïts, tot i que no sembla el cas. Per ara, l'únic que pot establir-se és una datació del manuscrit a partir del segon quart del segle XV, posterior a la dels textos continguts més tardans, datables per haver-se'n identificat l'autor –p.e. els dos tractats del llibre de manescalia de Manuel Díez, majordom d'Alfons *el Magnànim*, de redacció probable entre 1424 i 1436–,⁴⁹² i, probablement, abans de la fi del tercer quart del mateix segle, segons les marques d'aigua amb dates 1406-1414 o 1414-1445, 1453-1471 o 1435, 1464-1475, 1443-1464 o segon quart del segle XV i 1408-1409 [SANTANACH (2003, pp. 248-49)], o bé 1391-96, 1404-07, 1411, 1416, 1421-23, 1414-28, 1414, 1415, 1421-48, 1442-45, 1464, 1466, 1431, 1443, 1430 i 1434 (BITECA); el repartiment dels folis amb aquestes marques d'aigua entre els dos copistes professionals sembla mantenir la hipòtesi de que foren contemporanis.

Val a dir que, a banda de la possible datació esmentada, aquest estudi lexicogràfic esdevindria especialment interessant en el cas de F degut a la inclusió de receptes per a les quals disposem dels tractats llatins i de les seves traduccions catalanes –amb un salt temporal respecte a F– i en altres llengües vernacles, com el binomi *Dancus-Guillelmus*, Z¹-Z² (més totes les traduccions en vernacles arreu d'Europa) i F o l'*Epistola*, N-Z⁵ (més la traducció francesa) i F. Es tracta d'un període d'afiançament de la nostra llengua vernacla i un estudi semblant permetria avançar en el coneixement de l'evolució del seu ús en aquest vocabulari especialitzat. An Smets investiga aquest aspecte en l'àmbit francès mitjançant les traduccions franceses del *De falconibus* i la formació filològica de Marinela Garcia Sempere i el seu interès per la temàtica la posicionarien com a investigadora adient en el context català.

A més, el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* conté una dada que podria indicar una data *ante quem* en una hipòtesi certament arriscada; em refereixo a la traducció de “Et hii quidem mixti falcones” AG, p. 1471, l. 6 com a “Aquests ffalcons hitalihans qui són en aquesta guisa mesclats he conposts” (f. 137v, II.2.12., Capítol XXXVI, Dels quatre llinatges de falcons mesclats i de la manera d'aquest mesclament de falcons), és a dir, dins del capítol del *De falconibus* dedicat als falcons bastards. L'explicació més raonable és que correspongui a un intent de millora per part del traductor o del copista català, però existeix la possibilitat remota d'una picada d'ullet al lector arran d'una crítica velada (italià = mesclat o bastard) relativa a Ferran I de Nàpols (rei 1458-1494), fill natural d'Alfons *el Magnànim*, que podria implicar 1458 com a data *ante quem* en la redacció de manuscrit 68. Alfons *el Magnànim* moria el 27 de juny de 1458, essent succeït pel seu germà Joan II d'Aragó i pel seu fill bastard Ferran I de Nàpols; la reina Maria de Castella (d'Aragó per matrimoni), esposa del *Magnànim* que no residí a Nàpols, moria el 4 de setembre del mateix any. En cas que, malgrat la seva escassa fonamentació, la hipòtesi fos certa, aquesta metàfora deixaria entreveure l'ambient del país en relació a l'afer i comportaria la pregunta de qui la introduí –la font directa ja corrompuda o el traductor o el copista– i la seva interpretació i acceptació entre els lectors. Aquesta hipòtesi relativa a la data *ante quem* s'avé amb l'establerta per SANTANACH (2003, p. 263) segons la qual el còdex sencer és producte de la reformulació i, sobretot, de la reordenació d'un manuscrit previ perdut –en certa manera,

---

⁴⁹² CIFUENTES-FERRAGUD, p. 97.

coincidiria amb el possible projecte inicial que jo apunto—, precedent de la còpia que ens ocupa, en què essencialment s’haurien inclòs els mateixos tractats, si bé s’hauria optat per situar la prestigiosa i difosa obra de Manuel Díez, majordom d’Alfons *el Magnànim*, en primer lloc, ja que, al meu parer, li facilitaria l’acceptació i la difusió per part dels Trastàmara i els nobles que els envoltaven; a més, la inclusió dels capítols de l’orde de la Gerra i del Grifó, o de l’Assutzena, instaurada per Ferran I d’Antequera, iniciador de la dinastia Trastàmara entronitzada pel Compromís de Casp (1412), permet localitzar al manuscrit referències als dos primers membres de la dinastia, pare i fill finat en terres napolitanes, de manera que hem de considerar la possibilitat d’un patrocini reial (Joan II?, fill de Ferran I i germà i successor del *Magnànim*) o del seu entorn directe no verificable en aquest manuscrit acèfal. Cal destacar que la secció relativa a l’art de falconeria seria ja present al projecte inicial (o manuscrit previ segons altres investigadors), com pertoca a la formació educativa de la noblesa medieval i que en aquest manuscrit estableix el pont entre les parts masculina i femenina. Aquesta hipòtesi relativa a la data *ante quem*, molt feble per ara, i l’establiment d’hipòtesis per a les dates *post quem* seran explorades durant la divulgació de les meves edicions i estudis dels tractats de falconeria escrits en català postergada al període postdoctoral.

Respecte a la datació, la finalitat didàctica i la circulació de l’obra, en especial del segon llibre dels ocells de caça, apunto una via que encara no he pogut verificar per escapar als objectius de la present tesi doctoral i posposo per a l’etapa postdoctoral: el contacte amb el tractat compilatori asistemàtic *De las suertes de los halcones* (Madrid, mss. BNM, 4260, ff. 74-109v, s. XV i 2022, ff. 101-159v, s. XVI i ms. Real Academia de la Historia, 9/5495, ff. 75-77, taula, ss. XV-XVI), inèdit i amb fonts comunes amb F i presència de nombrosos catalanismes gràfics i lèxics, qualificat per FRADEJAS (1998, p. 47) d’“extraña obra”.

L'ESTRUCTURA

Soc del parer que el projecte que guià la redacció del manuscrit 68 incloïa la redacció d'una sola obra relativa a l'art de la falconeria, integrada pels dos llibres dels ocells de caça. L'estructura d'aquesta fou del tot intencionada si tenim present que el fet de prioritzar l'esparver reportava al text relatiu a l'art una major acceptació per part del públic femení, sense que deixés de ser d'interès per al masculí, i l'afiançava així com a pont entre les seccions masculina (anterior) i femenina (posterior) del manuscrit. Després passa a una secció genèrica dels ocells de caça i tanca el primer llibre amb la descripció dels llinatges de falcons, la qual permet captar ja de ple l'atenció del públic masculí que podria haver-se relaxat amb els esparvers i facilita així la transició al segon llibre. Aquest s'obre amb el mateix ocell de caça, al qual dedica la major part del llibre segon (40 capítols), per a seguir amb els astors (12 capítols), de cacera tinguda per menys noble que la falconeria pròpiament dita al període tardomedieval europeu – aspecte menys evident en la tradició germànica– i més propis de la falconeria masculina europea que els esparvers, aquests considerats en darrer lloc (10 seccions, 9 capítols) entre els ocells de caça del segon llibre, potser per intentar compensar així la posició de privilegi atorgada a l'esparver al primer llibre, per ser la secció de menor importància relativa degut al menor nombre de capítols (encara menor si hi considerem els exclusius de l'esparver), per la dificultat de la medicina en un ocell de caça tan delicat i/o per a evitar que el lector reconegués l'afinitat entre sis de les seves receptes i altres del primer llibre, i, en darrer terme, tancar l'obra de falconeria amb el gos de caça, peça secundària de la falconeria medieval a presons si considerem el seu ús acorredor exclusiu.

El *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* s'obre, doncs, amb un pròleg genèric per a ambdós llibres dels ocells de caça, seguit per un primer llibre dels ocells de caça que comença amb 'I. Dels esparvers', en concret amb el maneig falconer general de l'esparver (I.1. Del nodriment dels esparvers) i segueix amb la terapèutica específica (I.2. De les malalties dels esparvers), per a passar després a 'II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya', integrat per 'II.1. De les medecines dels ocells de rapinya', el qual s'obre amb una descripció genèrica del falcó noble (II.1.1. Capítol .XVIII. La coneixença dels falcons) i segueix amb pautes de maneig falconer general dels ocells de caça que barrejarà amb altres capítols terapèutics, abans de tancar el llibre amb la descripció etològica i etnològica dels falcons (II.2. Capítol .XXV. Dels linatges dels falcons), ja que el darrer capítol (II.3. De les medecines i del regiment dels falcons), truncat, és massa breu per a considerar-lo amb propietat, segons desenvolupo en el seu estudi específic. El segon llibre dels ocells de caça, en canvi, és de contingut exclusivament terapèutic i presenta una taula completa que mostra la divisió sistemàtica en quatre seccions: I. De les medecines dels falcons, II. De les medecines dels astors, III. De les medecines dels esparvers i IV. De les medecines dels cans de caça.

Coincideixo amb GARCIA (2005b, pp. 56-57) respecte a l'existència de dos blocs clarament diferenciats en el primer dels dos textos, però, al meu parer, el punt d'inflexió en el seu establiment correspon a 'II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya' (f. 119v) degut al canvi d'ocell de caça indicat pel mateix manuscrit ("Pus avem perlat dels esparvers, nesesari és que perlem de les nobleses dels falcons e de molts he diversos altres aucells de rapina"), i no a la dependència de la font, ja que esdevindria un criteri confús en una compilació malgrat l'homogeneïtat derivada de la provenença de gran part de la mateixa secció segona del *De falconibus* d'Albert el Gran.

Una ullada a l'estructura del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* oferta en la taula de seccions⁴⁹³ permet adonar-se de que una alternativa més lògica i sistemàtica hagués estat un primer llibre dels ocells de caça dedicat als esparvers de forma íntegra i compost per 'I. Dels esparvers',⁴⁹⁴ amb 'I.1. Del nodriment dels esparvers' i 'I.2. De les malalties dels esparvers', i un segon llibre més general que hagués contingut la resta de l'obra, aquest potser iniciat amb 'II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya' a fi de respectar la rúbrica de canvi de llibre i temàtica, però realment obert amb 'II.2. Capítol .XXV. Dels linatges dels ffalcons', per a continuar amb 'II.3. De les medecines i del regiment dels falcons' o 'I. De les medecines dels falcons', 'II. De les medecines dels astors', 'III. De les medecines dels esparvers', 'II.1. De les medecines dels ocells de rapinya' i ser tancat amb 'IV. De les medecines dels cans de caça'. Aquesta estructura alternativa no esdevé pas un futurisme perquè l'esquema d'aquest segon llibre hagués estat similar a la secció terapèutica del *De falconibus* d'Albert el Gran, referent que confirma la lògica d'aquesta organització interna ja a l'època. Una altra opció hagués estat incloure 'II.1. De les medecines dels ocells de rapinya', malgrat 'II.1.1. Capítol .XVIII. La coneixença dels falcons', com a darrera part del llibre d'esparvers, de manera que li conferís una generalitat que resultés en una major acceptació i divulgació, però el compilador, per la mà del copista B, ho impedeix degut a l'establiment d'una secció clarament diferenciada, 'II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya'. Malgrat aquestes dues opcions, crec que la raó del format en què s'ha conservat rau en el desig de que ambdós llibres fossin acceptats i difosos pel jovent noble d'ambdós sexes mitjançant la cerca premeditada d'un equilibri de continguts entre tots dos.

El fet de que el primer llibre dels ocells acabi truncat i el segon no ofereixi cap cloenda que el tanqui amb estil no és estrany dins del manuscrit miscel·lani que els conserva; dels diversos textos continguts, només un presenta una cloenda que l'arrodoneix, el *Compte de la lluna o Llunari de Barcelona* (ff. 89-102v), el qual apareix com a capítol XXX del "Tractat de les mules".

A la interrupció brusca de la traducció catalana del *De falconibus* d'Albert el Gran a AG, p. 1471, l. 34, segueix la meitat final de la línia, la meitat inferior del f. 138v i gairebé la meitat superior del f. 139 en blanc i un canvi de format (calderons, caplletres i capitals o majúscules de cos en vermell, caplletres o espais en blanc per a la seva elaboració a capítols alterns,...), de mà (ara A) i de font, i un reinici en la numeració dels capítols, indicis tots ells de l'inici d'un nou text; malgrat l'espai, no s'ha afegit cap títol, introducció o pròleg. A la descripció de la traducció parcial del *De falconibus* continguda a F ofereixo diferents hipòtesis per a aquesta interrupció.

---

⁴⁹³ GARCIA (2005b, pp. 61-63) ofereix una altra estructura. El mateix article edita amplis fragments de l'obra, concretament: Pròleg (i inici del primer llibre segons la meua edició), [P]us ... *esparvers* = SANTANACH (2003, p. 255, en edició diplomàtica) i GARCIA (2005b, p. 64, apèndix C); I.1.1.-I.1.5., *Encara, cové que ls... adoberàs* = GARCIA (2005b, pp. 64-65, apèndix D); I.2.6.-I.2.9., *Capítol. III. ... madacina* = *ibid.*, pp. 65-66, apèndix D; I.2.11., *Capítol .VII. ... da-li'n* = *ibid.*, p. 66, apèndix D; i II.2.9., *Capítol XXXIII, Esdeven-se ... que ell* = *ibid.*, p. 66, apèndix E.

⁴⁹⁴ Respecto els numerals atorgats a l'edició a fi de facilitar la referència al lector.

LES FONTS DE L'OBRA DE FALCONERIA

Dins del repartiment dels tractats de falconeria que circularen en català a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana, resulta suggerent vincular el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* al corrent filosòfic i intel·lectual de difusió de l'art de la falconeria i, en especial, a la via enciclopedista. Si bé l'interès dels filòsofs medievals per l'art de la falconeria arriba al màxim amb els tractats d'Adelard de Bath i d'Albert el Gran –el d'aquest darrer també de circulació independent malgrat haver estat inclòs a la seva enciclopèdia– consagrats al seu estudi, no hem d'oblidar la presència a la major part de les altres enciclopèdies contemporànies mitjançant la versió de l'*Epistola ad Ptolomeum* recollida per Thomas de Cantimpré, el cas singular de Juan Gil de Zamora i, arran dels comentaris o resums divulgatius de l'obra zoològica aristotèlica, detalls com els aportats per Pedro Gallego.⁴⁹⁵

De fet, la relació de fonts principals localitzades per al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* permeten assegurar que és el tractat de falconeria en català a què he tingut accés que beu d'un major nombre de fonts, directes o indirectes: el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, el binomi *Dancus Rex–Guillelmus falconarius*, l'*Epistola ad Ptolomeum*, el *Gerardus falconarius* i la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, entre les del segle XII; el *De falconibus* d'Albert el Gran, la *Doctrina nutritionis accipitrum* i el *Liber medicaminum avium*,⁴⁹⁶ entre les del XIII; i el *Llibre de caça o llibre d'animals de caçar* (V), de datació indeterminada, probablement arran d'una font comuna.⁴⁹⁷

No dubto que la majoria de la resta de capítols per als quals encara no he pogut identificar-ne la font provenen de la tradició escrita precedent, però, bé no hi he pogut accedir, bé encara es troben inèdits. Així, per exemple, només les còpies facilitades pel Dr. Van den Abeele de les seves edicions contingudes a ABEELE (1991) d'aquells textos-font dels que jo ja tenia indicis previs de vincle amb F m'ha permès accedir a la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, text que circulà en traduccions vernacles sota aquesta pretesa autoritat, editada a la tesi doctoral de Werk, A., *Die angebliche "Practica avium et equorum" des Lanfrancus de Mediolano. Ein Beitrag zur Geschichte der Veterinärmedizin im 14. Jht.*, diss. Leipzig, 1909.⁴⁹⁸

Fins que tots els textos medievals relatius a l'art de la falconeria i els seus precedents de qualsevol tradició no hagin estat editats de forma veritablement crítica per especialistes, més enllà d'una simple transcripció més o menys afortunada d'un manuscrit i desvinculada de la seva relació amb el gènere, ens manquen les eines bàsiques de treball que permetran establir les seves dependències mútues i les

---

⁴⁹⁵ Vegeu aquesta qüestió a l'estudi de les versions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum*.

⁴⁹⁶ FRADEJAS (1985, p. 90) considerava *Azores* "traducción de un texto árabe muy difundido en el mundo islámico" ("ya que el original, si no es éste, sirvió de base a Daude de Pradas y a Gandolfo, bien a través de Sicilia o bien, y es lo más probable, de la Escuela de Traductores de Toledo"); FRADEJAS (1998, p. 21) indica "hasta ahora se creía que este *Libro de los azores* era una obra de origen árabe" i remet a l'esmena adient per part d'ABEELE (1996, p. 63, n. 28), qui indicà aquella font i en facilità una còpia de la transcripció al filòleg castellà. Fins al moment cap de les fonts establertes per al *Dels auzels cassadors* de Daude de Prades manca de representant a la tradició llatina i, degut als tractats llatins encara inèdits i als indicis que el mateix Dr. Fradejas apuntava en 1985, la seva afirmació era arriscada. Les correspondències LM ↔ *Azores* que utilitzo són les indicades a la mateixa pàgina de FRADEJAS (1998).

⁴⁹⁷ Per a la descripció succinta de les fonts llatines remeto a ABEELE (1994a), i per a les que disposen de traducció catalana coneguda, als seus estudis específics dins de la present tesi doctoral; per a V, editat dins del projecte de tesi però finalment omès, caldrà esperar a la publicació dels resultats de la recerca postdoctoral i per ara remeto a GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA.

⁴⁹⁸ Tampoc he pogut consultar LINDNER (1962), vol. I, cap. IX "Der Traktat des Hippokrates", pp. 110-15, dins de l'estudi de la traducció del *De falconibus* a càrrec d'Heinrich Münsinger.

corrupcions incorporades a cadascun d'ells. En aquest sentit, seria desitjable la cerca de l'enriquidora sinèrgia resultant de la unió dels esforços dels investigadors aïllats o dels grupuscles d'equips especialistes en el gènere a cadascuna de les tradicions i la centralització d'informació (bases de dades de les fonts, com per exemple en relació als simples mèdics i compostos), posant fi al malbaratament de recursos humans i econòmics en projectes puntuals, sovint solapats. Fer accessible un text mitjançant la seva edició és únicament el primer pas d'una llarga marxa en la seva explotació.

Centrem-nos, però, en el que sí està fet, la descripció de dues interessants fonts del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i el *De falconibus* d'Albert el Gran, ambdós editats, nucli del suggerent vincle abans apuntat.

El *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath

A la memòria de resultats de la beca FPI de la Generalitat de Catalunya gaudida durant l'any acadèmic 2003-2004 i gràcies a la consulta de BURNETT (1998) durant la meua tercera estada a París (1 de març – 1 de juny del 2003) vaig apuntar ja la inclusió del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath entre les fonts, directes o indirectes, del primer llibre dels ocells de caça del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*. A banda d'una correspondència general de capítols, llavors no vaig avançar més en la comparació perquè esperava l'edició crítica completa, donant les versions α i β en columnes paral·leles i totes les variants dels manuscrits, que, segons BURNETT (1998, p. 1, n. 188), estava sent preparada pel Dr. Van den Abeele i havia de ser publicada en data futura.

GARCIA (2005b, p. 57) considera que, malgrat alguns paral·lelismes trobats, és evident que la possible font no és seguida tan fidelment com en el cas del *De falconibus* d'Albert el Gran. Certament, la inclusió d'altres fonts i la probable existència d'una compilació prèvia com a font directa de la compilació que és F impedeixen que es segueixi amb un grau de fidelitat equiparable al d'una traducció a partir d'una font única com és la secció corresponent al *De falconibus*. Tanmateix, la utilització directa o indirecta del *De avibus* és, al meu parer, innegable, com assenyala Garcia per als nou primers capítols, en especial per a la primera part d'aquests, complementada per altres fonts segons correspongui, i, com raono a l'estudi, apunto que la causa principal dels allunyaments entre ambdós textos hauria estat la intervenció sistemàtica del traductor –o de la seva font– arran de la prioritització de l'esperver sobre l'astor en la traducció del llatí *accipiter*. Segons GARCIA (2005a, p. 58) no es pot dir que hi ha una influència clara del tractat d'Adelard, tot i que la mateixa filòloga ofereix exemples de com l'inici de diversos capítols correspon a aquell tractat.

Mentre que el primer editor del tractat de falconeria d'Adelard, SWAEN,⁴⁹⁹ li atorgà el títol *De cura accipitrum* a partir de l'èplicit del ms. Viena, EVANS (1987, p. 25) i BURNETT (1998, p. xxxvi) li atorguen el de *De avibus tractatus* basant-se en el contingut general del text i en l'incipit del mateix manuscrit, criteri que comparteixo. BURNETT (1998), amb la col·laboració del Dr. Van den Abeele, conté la segona edició del text llatí, crítica i amb traducció anglesa (*On birds*), justificada pel descobriment de quatre manuscrits més i l'establiment d'altres dos tractats del mateix autor, a banda dels nombrosos errors de transcripció per part de Swaen segons ABEELE (1990a, p. 284).

---

⁴⁹⁹ LÖFSTEDT aporta notes sobre la llengua (ortografia, morfologia, sintaxi, vocabulari) i el text, inclosa una petita crítica textual a partir de l'edició de Swaen.

Adelard de Bath (ca. 1080-ca. 1152) redactà el *De avibus tractatus* durant la primera meitat del segle XII, probablement vers 1130, en forma de diàleg didàctic entre un mestre o autoritat (Adelard) i el seu nebot, seguint el model de les seves *Quæstiones naturales*, després de ser concebut com a relaxació enmig de temàtiques més àrides. En aquest punt cal recordar que els manuals en forma de preguntes i respostes facilitava la retenció de conceptes gràcies a l'estil concís, accentuada en cas de versificació –o prosa rimada a certes obres àrabs–, i que és un recurs formal habitual en la tradició oriental. Adelard utilitzà, doncs, un format que s'allunyà del receptari coetani i del tractat sistemàtic posterior a Europa.

Tot i l'existència de textos de falconeria en llatí més reculats,⁵⁰⁰ és el primer tractat del gènere del què se n'identifica l'autor mitjançant els esments de l'antropònim al text, la referència a una altra obra del mateix autor, l'estil, el format de diàleg, l'experiència pròpia de l'autor en l'art de la falconeria indicada a la secció sobre música a *De eodem et diverso*⁵⁰¹ i l'origen anglès del tractat.⁵⁰² Hom li acorda una autoria anglesa per destacar-s'hi la seva preeminència en la pràctica de l'art de la falconeria, l'esment de pràctiques, autoritats i tractats anglesos i certs mots d'aquell origen.⁵⁰³ Al parer del Dr. Van den Abeele,⁵⁰⁴ en no ser traçables a cap font llatina anterior els remeis que dona i tenint en compte els punts anteriors, sembla que aquest tractat només reflexa pràctica genuïnament anglesa, i així caldrà considerar-ho fins que coneguem millor les tradicions falconeres no llatines. De fet, aquest és l'únic testimoni directe de la cort anglesa com a centre falconer al segle XII, mentre que la resta de tractats de l'època adscrits a un context precís –el binomi *Dancus rex-Guillelmus falconarius*, i potser també el *Gerardus falconarius*, encara que els nous manuscrits descoberts del darrer entren en conflicte amb aquest origen i podria haver estat redactat a la França meridional– posicionen la cort normanda de Sicília com a centre llatí meridional, el qual seguirà una productiva trajectòria traductora i creadora en el gènere; els altres tractats de l'època, com l'*Epistola ad Ptolomeum*, el *Grisofus medicus*, l'*Alexander medicus* i la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, no permeten establir cap marc geogràfic concret per a la seva redacció. Si anem un pas més enllà i assumim un lleuger risc, el context de redacció real o pretès del *De avibus tractatus* serien les escoles cortesanes dels bisbes i els ducs normands, en particular, la d'educació del rei Enric II, amb qui, segons sembla, Adelard es relacionà.⁵⁰⁵

DESCRIPCIÓ DE L'OBRA

Aquest tractadet centrat en els astors circulà en dues versions:

- Llarga (α): Wolfenbuttel, Herzog August Bibliothek, ms. 47.13.1. Aug. 4to, s. XIV-XV, ff. 25-31 (A); Brussel·les, Bibliothèque royale, ms. 8486-91, s. XIII, ff. 25v-26v (R); i Viena, Österreichische Nationalbibliothek, ms. 2504, ff. 49-51, ca. 1200 (W).
- Curta (β): Cambridge, Clare College, Fellows' Library, ms. 15, ff. 185-187 (Haskins) / ff. 186rv (Abeele), s. XIII (H); Manchester, Chetham's College, ms. 11380, ff. 147rv, s.

⁵⁰⁰ Recordem els dos receptoris del segle X conservats, publicats a (1) SMETS (1999b), llibre basat en el seu treball de recerca per al D.E.A., SMETS (1995), i motiu d'un article de la mateixa autora, SMETS (1999a), i (2) BISCHOFF.

⁵⁰¹ BURNETT (1998, pp. 54-55), més una metàfora falconera a p. 69; cit. *ibid.*, p. XXXIV, n. 122.

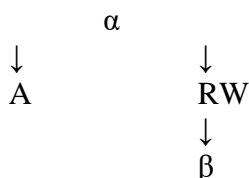
⁵⁰² HASKINS (1922a).

⁵⁰³ EVANS (1987, p. 25).

⁵⁰⁴ BURNETT (1998, p. XXXVI).

⁵⁰⁵ Vegeu, per exemple, la biografia indicada a BURNETT (1998, pp. xiii-xix), on s'indica nombrosa bibliografia complementària.

XIII-XIV (L); Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Pal.lat. 1253, ff. 256-257v, s. XIII (Q). Inclusa a la compilació anònima de cinc tractats del segle XII coneguda com *Practica avium*, segons ABEELE (1990a, p. 284).

En deixar-nos guiar per les indicacions d'ABEELE (1990a, p. 284), A proporcionaria el text base degut a l'extensió i la presència de rúbriques, potser no originals, tot oferint termes mèdics tècnics llatins per a alguns mots indicats en vernacla al text, però, d'entrada, soc del parer que R, tot i la seva inferior qualitat (pròleg reduït a una frase introductòria, nombroses llacunes i desprovist d'estructura dialogada a la part terapèutica i amb rúbriques aïllades), potser seria més interessant per a la versió catalana; de la versió curta, encara inèdita, transmesa pels tres manuscrits complets de la *Practica avium*, H seria el text base, amb menys errors que Q i més coherent que L, on s'aprecien llacunes.

De les 29 seccions o capítols que l'integren,⁵⁰⁶ la primera recull el pròleg, seguida de cinc interessants apunts relatius a les condicions a complir pel falconer (2), el desniament de l'ocell de caça nienc (3), la seva alimentació i maneig general (4), el moment de treure el poll de la muda (5) i com treure'l i començar el seu maneig falconer (6), abans d'entrar en el bloc terapèutic segons l'ordre mèdic expositiu tradicional 'de cap a peus' (7-29), on, a l'igual que la tradició coetània del gènere, normalment omet la simptomatologia i es centra en el tractament. Val a dir que aquest mètode obligava a l'aprenentatge directe del reconeixement de la patologia aviar i que aquests primers passos del gènere entronquen directament amb el seu format més reculat i senzill, el receptari pur.

En aquestes receptes Adelard fa ús de diversos noms en vell anglès amb la intenció de familiaritzar el lector amb el vocabulari tècnic, especialment en cas de terminologia poc coneguda, aspecte que podria remetre'ns a una font avui perduda o encara desconeguda i no necessàriament llatina, a banda dels llibres del rei Harold –pot referir-se als llibres aplegats a la seva biblioteca i/o als redactats per ell, però tant una com altra opció ens obliguen a interrogar-nos pels orígens o les fonts d'aquells llibres– i dels mestres falconers contactats. Malgrat que Adelard de Bath fos un dels pioners en la introducció del saber àrab a Europa occidental –l'exalça a les seves *Quaestiones naturales* i al pròleg del *De avibus tractatus* es refereix a l'obra anterior– en diversos camps científics i visités el sud d'Itàlia, Sicília i l'Orient Proper i, probablement, Espanya, i potser fins i tot arribés a conèixer la tradició falconera grega o bizantina, segons Haskins i Sarton no s'aprecia cap influència àrab en el seu *De avibus tractatus*, imputant-ho el segon a una redacció primerenca o a una manca de contacte amb el saber àrab per part d'Adelard durant els seus viatges,⁵⁰⁷ tot i que la solució d'equilibri podria trobar-se en una manca de familiaritat amb l'art de la falconeria àrab o en defugir el

---

⁵⁰⁶ COCHRANE n'ofereix un extens resum del contingut per capítols, útil com a primer acostament al text malgrat ser un article redactat per una no-especialista en aquest gènere literari, algunes inexactituds i interpretacions al meu parer subjectives respecte a la lectura d'Adelard i les contínues interferències d'aclaracions de conceptes falconers (moderns) que es confonen amb el veritable contingut d'aquest tractat altmedieval.

⁵⁰⁷ SARTON, p. 168; cit. EVANS (1987, p. 25, n. 2). HASKINS (1922b, p. 19).

conflicte amb aquella degut a un enaltiment de la falconeria anglesa condicionat pel possible destinatari o pel públic potencial que tenia en ment durant la redacció. Una altra raó possible és que el poder normand encara no fos prou estable al domini mediterrani i que, per pocs anys, no s'hagués iniciat encara la seva potenciació com a centre científic i falconer. Així s'explicaria l'absència malgrat el contacte probable amb la puixant falconeria normanda d'Itàlia meridional i de Sicília, en bon grau influenciada per l'àrab i, potser, la bizantina (recordem que Sicília també havia estat part d'aquell imperi).

Cap la possibilitat de que la divergència entre els ocells de caça considerats en els diferents tractats influís també en aquesta tria; mentre la cort normanda del sud es decantà aviat pels falcons, Adelard considera només els astors (potser també els esparvers), preferits a la tradició anglesa (normanda del nord) de l'època i per la germànica, encara avui dia per la darrera, ambdues vinculades per l'origen nòrdic de les seves respectives corts. De fet, les condicions geogràfiques de les seves zones d'origen i la manca de contacte amb la tradició àrab pel que respecta al maneig dels falcons –tot i que originàriament fos l'astor també l'ocell preferit d'aquesta, en especial el mudat d'aire, sempre de maneig més exigent que el nienc, diferint d'Adelard en aquest punt– podria haver comportat aquesta preferència. Al respecte, remeto a l'estudi de les traduccions catalanes del binomi *Dancus-Guillelmus* i a la tradició àrab de P.

HASKINS (1922b, p. 18) considerà que el *De avibus tractatus* fou redactat en temps d'Enric I d'Anglaterra, mentre EVANS (1987, p. 26) creu que cal identificar el llibre del rei Enric assenyalat al *Dels auzels cassadors* (cap. 66, vv. 1930-31) amb Enric II d'Anglaterra, a qui, segons Haskins, Adelard dedicà el seu tractat sobre l'astrolabi i, en la seva joventut, el tractat de falconeria. HASKINS (1922b, p. 20), però, considera impossible decantar-se entre Enric I i II, tot i que el segon sigui més probable. Evans, seguint novament HASKINS (1922a), apuntà Harold Godwinson, representat amb un ocell de caça al puny al tapís de Bayeux, com identificació probable del rei Harold, als llibres del qual fa referència Adelard i que Haskins relaciona amb la biblioteca del darrer rei anglosaxó; tanmateix, el fragment en vers anglonormand remet al rei Eduard (v. 16). Soc del parer que una possible solució es troba en els diferents possessors de la biblioteca reial al llarg de la transició entre la restauració anglosaxona (Eduard III de Wessex *el Confessor*, 1042/45-1066, i Harold Godwinson, 1066), la conquesta normanda (dinastia normanda, concretament Enric I *Beauclerc*, 1100-1135) i la dinastia angevina dels Plantagenet (Enric II, 1154-1189, i Eduard I, 1272-1307) al tron anglès o anglonormand.

LA SEVA CIRCULACIÓ I INFLUÈNCIA

Conservem un mínim de sis testimonis llatins directes del tractat d'Adelard i nombrosos préstecs dins de la tradició llatina i vernacla del gènere. Pel que fa a la tradició llatina, a banda del ms. W, que conté el *De avibus tractatus* (ff. 49^b-51^b), i del ms. R, amb *Dancus rex* (ff. 25^r^av^a) i *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath (ff. 25v^a-26v^a),⁵⁰⁸ ambdós indicats abans, cal destacar l'èxit del model establert per manuscrits que aplegaven tots els tractats que coneixem com a font del *Dels auzels cassadors* de Daude de Prades i, molt probablement, de bona part de F, segons es dedueix de l'existència de quatre manuscrits força similars, si no coincidents:

---

⁵⁰⁸ Aquests dos manuscrits contenen, a més, el primer, nou obres mèdiques (p.e. de Johannes Alexandrinus i Moschion, *Liber urinarium*) i un lapidari, i el segon, set texts mèdics (p.e. de Maurus, Albegnefit i Constantí l'Africà). ABEELE (1990a, p. 282).

(1) ms. Cambridge, Clare College, 15 (finals s. XIII) (ms. H): l'*Epistola ad Ptolomeum* (ff. 185r^v), l'*Alexander medicus* (ff. 185v-186), el *Grisofus medicus* (f. 186), la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (parcial, f. 186v), la versió curta del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath (ff. 186r^b-v^a) i el *Gerardus falconarius* (ff. 186v^b-87).

(2) ms. Manchester, Chetham's Library, 11380 (s. XIII-XIV): pròleg (f. 145v^a), *Epistola ad Ptolomeum* (ff. 145v^a-146v^a), *Alexander* (f. 146v^{ab}), *Grisofus* (ff. 146v^b-147^a), *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath (ff. 147r^av^b), *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (parcial, f. 148) i *Gerardus* (f. 148^{ab}). Segons ABEELE (1990a, p. 281), conté 66 texts mèdics curts, entre ells de Ricardus Anglicus, Johannes Damascenus, Johannes Stephanus, Galterus Agilon i Johannes de Sancto Amando.

(3) ms. Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat. 1253 (segona meitat s. XIII): pròleg (f. 253v^b), *Epistola ad Ptolomeum* (ff. 253v^b-255v^b), *Alexander* (ff. 255v^b-256^a), *Grisofus* (f. 256^{ab}), *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath (ff. 256^b-257v^a), *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (parcial, ff. 257v^a) i *Gerardus* (f. 257v-258^a). Segons ABEELE (1990a, p. 281), recull 55 textos de medicina humana (p.e. de Ricardus Anglicus, Roger Bacon i Petrus Hispanicus) i veterinària (una *Practica equorum* i una *Practica canum*); aquesta darrera temàtica el posiciona com a manuscrit a prioritzar en la comparació futura amb el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i en la investigació de la seva possible influència dels textos no relatius a l'art de la falconeria inclosos a (2) i (4) en altres llibres del *Flors*, les quals no corresponen als objectius del present treball.

(4) ms. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Aug. 4° 47.13.1 (finals s. XIV): *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath (ff. 25^a-31^a), *Epistola ad Ptolomeum* (ff. 31^a-37v^b), *Alexander medicus* (ff. 37v^b-39^b), *Grisofus medicus* (ff. 39^b-40^b), *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates [ff. 40(v)^b-43v] i *Liber medicaminum avium* [ff. 43v-45v(46^b)].⁵⁰⁹ ABEELE (1990a, p. 279) indica que conté obres de medicina i farmacopea, entre elles un diccionari medicobotànic, textos d'Aegidius Corboliensis i Philaretus, i els *Experimenta cancellarii Montispessulani*.

Queda invalidada, doncs, l'afirmació de Dafydd Evans de que el ms. H és l'únic que conté totes les fonts del tractat provençal. En relació a que el recull original pertanyés al rei Enric II d'Anglaterra –“libre del rei Enric d'Anlaterra” vv. 1930-31– i que “Par sa matière et par son décor exotique et fantaisiste, le recueil a toutes les apparences d'appartenir à une tradition établie dans l'Angleterre normande et pourrait remonter, du moins en partie, à la culture anglo-saxone et même au-delà, jusqu'aux vieilles traditions germaniques que les envahisseurs ont apportées en Europe de l'Ouest avec leur chasse au vol.”, val a dir que és possible que alguna d'aquestes còpies fos elaborada i/o conservada a la biblioteca reial anglesa, però al meu parer encara no es pot establir quin fou l'origen del model. A més, a diferència del que pressuposa EVANS (1986), Daude de Prades no utilitzà necessàriament una còpia del tractat d'Adelard, sinó, probablement, una compilació que incloïa ja la majoria de les seves indicacions, facilitada pel prop d'un segle transcorregut entre les redaccions del *De avibus tractatus* i del *Dels auzels cassadors*. Fins i tot és possible que els provençalismes presents al tractat conservat en manuscrit del segle XIV editat per CERUTI, on es refonen els tractadets de *Dancus*, *Guillelmus* i *Gerardus*, ens remetin a una versió provençal precedent perduda d'aquests tres textos, potser utilitzada també per Daude de Prades i de probable circulació pels territoris de la Corona d'Aragó.

---

⁵⁰⁹ No puc oferir les columnes de les dues darreres fonts perquè ABEELE (1990a, p. 280) encara no les havia identificat i les agrupava com a anònimes; les alternatives corresponen a les divergències entre aquell article i ABEELE (1994a).

A banda dels quatre testimonis llatins de la combinació exitosa abans esmentada, hem d'investigar també la majoria de les compilacions orgàniques que fusionen tractadets del segle XII en capítols acumulatius sobre la mateixa temàtica, en concret:⁵¹⁰

(1) *Liber de universis passionibus* de Cambridge (ms. Cambridge, University Library, Ff.VI.13, ff. 70v-74, finals s. XIII), que conté préstecs del *De avibus tractatus* d'Adelard, l'*Epistola*, el *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, el *Gerardus*, l'*Alexander* i el *Grisofus*.

(2) *Physica avium* d'Oxford (ms. Oxford, Bodleian Library, Lat. Misc. c.73, ff. 91v^b-93v^b, mitjans s. XIII), amb les mateixes fonts i inici que l'anterior però compilades de forma diferent, i ambdues de possible origen francès donada l'existència d'alguns mots francesos llatinitzats. L'ordre de capítols del *Gerardus*, l'*Alexander* i el *Grisofus* –per tant, no exhaustiu de les fonts incloses– ofert per ABEELE (1990, pp. 278-79) per a aquests dos manuscrits semblen allunyar-los com a font directa del primer llibre dels ocells de caça contingut al *Flors*.

(3) *Liber de ancipitribus et falconibus* d'Oxford (ms. Oxford, Corpus Christi College, 287, ff. 78v-80v, any 1448, força corromput, d'origen italià) amb extractes de sis receptaris del segle XII no esmentats pel Dr. Van den Abeele, entre ells la versió curta del tractat d'Adelard.

(4) *Practica avium de raptu viventium* de Simon Herbrant (d'Hembrad) (mss. Viena, Österreichische Nationalbibliothek, 2414, ff. 33-44, s. XIV, i Tolosa de Llenguadoc, Bibliothèque Municipale, no catalogat), integrada pel llibre I del *Moamin*, 36 seccions de l'*Epistola ad Ptolomeum*, 21 del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, 12 de l'*Alexander medicus*, igual nombre del *Grisofus medicus*, 5 del *Dancus rex*, 2 del *Gerardus falconarius*, 1 de la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, segons LONCKE, p. 75, n. 101, a partir d'ABEELE (1991, p. 428).

(5) *Physica avium* de Valerinus (ms. Escorial, Biblioteca, V.II.19, ff. 166-168, s. XIII-XIV), amb préstecs del Pseudo-Hipòcrates, l'*Epistola* i *Alexander*, i un pròleg en què s'esmenta Hipòcrates i Galè, el segon d'ells citat com autoritat a F II.1.4., f. 121.

(6) *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium* de Milà (ms. Milà, Biblioteca Ambrosiana, Z 175 sup, ff. 74v-88v, inicis s. XVI, però text de datació indeterminada, més un altre testimoni identificat al 2008), que recull préstecs de l'*Epistola* i Adelard i quatre fonts més no esmentades pel Dr. Van den Abeele, i certs paràgrafs de font desconeguda que podrien correspondre a afegits personals del compilador italià.

En no conèixer quins capítols de cada font conté exactament cadascun dels manuscrits esmentats, no puc anar més enllà en l'establiment d'hipòtesis respecte a un possible antígraf del tractat de falconeria contingut al manuscrit que ens ocupa. Si aquella cerca no fos exitosa, caldria estendre-la a la tradició en vernacla, en especial als testimonis coneguts en francès, millor catalogats que els italians, i prosseguir amb aquests a la cerca de la influència bidireccional entre la tradició catalana i la italiana enfortida en aquell període arran de la incorporació del regne de les Dues Sicílies (Nàpols i Sicília) a la corona catalanoaragonesa. Així, si s'aconseguís identificar una compilació anterior que li hagués servit de font, podríem avançar en aspectes ara foscos com l'establiment de la participació real del compilador català en el resultat final conservat al *Flors*.⁵¹¹

---

⁵¹⁰ Alguns d'ells editats per HUNT, que no he pogut consultar.

⁵¹¹ Vegeu la secció "La *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium* (o el *Liber de naturis accipitrum et medicaminibus*)".

Sembla que la popularitat del text llatí resultà en el seu abreujament a fi de millorar-ne l'ús, en confluència amb la traducció a les llengües vernacles, i fins i tot podrien haver-s'hi incorporat receptes, sense poder descartar que el mateix Adelard n'oferís varies versions. Així, malgrat que la identificació s'atorgui a Evans,⁵¹² fou assenyalat per Haskins i Swaen⁵¹³ com a font de la traducció parcial versificada –176 versos dels primers capítols– en anglonormand editada anys més tard per TILANDER (1943) com anònima,⁵¹⁴ qui sí reconegué la relació existent amb certs tractats en vell francès⁵¹⁵ i amb part del tractat provençal en vers *Dels auzels cassadors* de Daude de Pradas; algunes coincidències entre Adelard i Daude ja havien estat apuntades per Swaen. El Dr. Van den Abeele, a BURNETT (1998, pp. XXXVI-XXXVII), ofereix les referències –sense la foliació concreta– d'altres tractats llatins i reculls de receptes, segons la versió llarga o curta; com a mínim en tres d'aquests altres tractats llatins desapareix la forma de diàleg, mentre que l'única traducció directa que la manté, segons EVANS (1987, p. 27), és el fragment en vers anglonormand.

El *De avibus tractatus* fou també font de diverses compilacions franceses inèdites, com:

- *Li aviculaires des oisiaus de proie* (ms. Lió, Bibliothèque municipale, 867, *olim* 772, s. XIII).

- *Livre des oyseaux gentilz* (ms. BNF, fr. 24272, s. XV, i parcial al ms. Brussel·les, Bibliothèque royale, IV 1050), d'introducció amb clares referències a l'*Epistola ad Ptolomeum*, conté seccions del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, de l'*Epistola ad Ptolomeum* i dels *Livres dou tresor* de Brunetto Latini.

- *Medecines verraies de garir falcons e ostur e esperviers, e la maniere coment les conustrez e comment les afeiterez* (ms. Cambridge, University Library, Ff.VI.13, ff. 74-78), on trobem un exemple de *Li aviculaires des oisiaus de proie* (ff. 73-78b) i un tractat sense títol (ff. 78c-81) però de pròleg i epíleg versificats editats a MEYER (1886, pp. 280-81), després d'una compilació en llatí.

- *Livre de cirurgie de tous oyseaulx de proie* (ms. Vaticà, Reg. lat. 1331, ff. 137v-148), amb seccions del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, de l'*Epistola ad Ptolomeum* i del *Gerardus falconarius*.

Cal destacar que SMETS-ABEELE (1998, p. 356) consideren el text inèdit *Li aviculaires des oisiaus de proie* i el tractat anglonormand similar conservat al ms. British Library, Add. 46919 (*olim* ms. Cheltenham, Th. Phillipps Library, 8336, s.

⁵¹² EVANS (1987, p. 26); p.e. SMETS-ABEELE (1998, p. 338) o SMETS (2005, p. 310).

⁵¹³ HASKINS (1922b), p. 20 i a la seva reimpressió dins HASKINS (1924), (1927, on cit. pp. 347-48 en aquesta segona edició) i (1967); SWAEN, p. IV reprèn aquella identificació atorgant-la a Haskins, citant-lo literalment. Evans coneixia HASKINS (1911), (1922a) i (1924) abans de la publicació dels seus articles, ja que els esmenta, p.e., a EVANS (1987, p. 25, n. 1 i 4, respectivament).

⁵¹⁴ Ms. Londres, British Library, Harley 978, segona meitat del segle XIII, ff. 116v-117; esmentat per WERTH (1888), pp. 382-83 (indicà ff. 137b-139b de l'antiga foliació), qui el confongué amb una traducció del *Booke of Hawkyng after Prince Edward King of Englande* (Hardleian ms. 2340), Londres, Wright-Hallivel, 1841, Reliquiae Antiquae I, 293-308. Abans de TILANDER (1943), els primers versos (1-33) havien estat ja publicats per MEYER (1886), concretament pp. 278-79, els vv. 24-30 i 33-48 per SCHUTZ (1945, p. 209, n. 457) i els vv. 133-56 per G. Tilander a *Romania*, LX (1930), p. 557 (la darrera referència, oferta per KOTSIPOULOS, sembla incorrecta).

⁵¹⁵ Oxford, Bodleian Library, ms. Digby 86, ff. 49-62; Lió, Bibliothèque municipale, ms. 867, ff. 216v-225v; Londres, British Library, ms. Add. 46919 (Phillipps 8336), ff. 24v-36v; Cambridge, University Library, ms. Ff.VI.13, ff. 74-81, al darrer precedit per un testimoni del *Liber de universis passionibus* (ff. 70v-74) que l'utilitza entre les seves fonts. Cit. EVANS (1987, p. 26, n. 6), seguint la historiografia anterior. BURNETT (1998, p. XXXVI) hi afegeix una traducció anònima completa en vell francès que ABEELE (1990a, p. 285, n. 27) considera la versió continental, conservada al ms. Lió, Bibliothèque municipale, Palais des Arts, 765 (*olim* 682), s. XIV, ff. 74v-81 (o 178-180v?).

XIV), ambdós assenyalats per MEYER (1885 i 1884, concretament p. 506), i el darrer també a WERTH (1888, p. 191), com el que podria ser el primer tractat de falconeria en llengua francesa. Els seus continguts –una primera part amb la cura dels ocells niencs, l’afaitat i el maneig dels ocells de caça, el reconeixement dels ocells de qualitat, el vocabulari tècnic específic i la muda, i una segona part dedicada a la medicina aviar– coincideixen, amb ordre alterat, però, amb el dels manuscrits Oxford, Digby 86 i Cambridge, University Library, Ff.VI.13, f. 74-78.⁵¹⁶ Malgrat les diferències evidents entre els quatre textos, podria tractar-se de traduccions independents d’una compilació llatina no identificada que inclou seccions del *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath als capítols inicials i als mèdics. La futura edició conjunta de tots quatre manuscrits i la descripció dels seus antecedents llatins empresa pels Drs. M.-D. Glessgen i B. Van den Abeele, així com la de la resta de compilacions llatines sobre falconeria descrites de forma succinta a ABEELE (1994a, pp. 32-34), permetrà conèixer les similituds que presenten amb el contingut de la compilació catalana present al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

Algunes consideracions respecte a la seva influència en el *Flors*

A grans trets, de la comparació entre el *De avibus tractatus* i la versió parcial catalana inclosa al manuscrit que ens ocupa resulten certs aspectes, a completar amb la consulta de l’estudi de les diverses seccions:

En primer lloc, el pròleg (Adelard 1), present només a la versió llatina llarga, és absent a la catalana. De fet, malgrat que s’hagués utilitzat com a font un testimoni que el continguéss, diverses incompatibilitats s’oposen a la seva traducció: la col·locació de la versió catalana a continuació del pròleg català pròpiament dit, derivant en un conflicte entre dos pròlegs en cas de traducció; la introducció de la forma de diàleg, inexistent als tractats continguts al ms. 68; la referència probable a les *Questiones naturales* que obre el pròleg dels mss. AW, text aliè a l’ordre en què s’ofereixen els diferents tractats continguts al ms. 68; el xovinisme anglès present al pròleg dels mss. AW, malgrat que sigui en boca del nebot i no de l’autoritat; la referència als llibres del rei Harold, els quals serien probablement desconeguts per un traductor català ja a l’època; la supèrbia d’una autoritat que considera que el seu breu tractat –i la pràctica de l’art de la falconeria– pot convertir el lector en mestre falconer, en contradicció amb un ordre d’indicació de les fonts –els mestres falconers del moment i els llibres del rei Harold– que denota ja una dependència real de l’aspecte pràctic per sobre de les fonts escrites.

En segon lloc, malgrat recollir-se els requisits a complir pel falconer (Adelard 2), se n’ometen les explicacions potser perquè podrien restar autoritat a la moralització per oferir la possibilitat de qüestionar-les.

En tercer lloc, respecte al desniament de l’ocell de caça nienc (Adelard 3), el qual indica una clara preferència per l’ocell nienc per part d’Adelard i, en conseqüència, de la tradició anglesa, diametralment oposada en aquest aspecte a la tradició àrab, F l’omet degut a la traducció d’*accipiter* per esparver, en lloc d’astor, com pertoca en el cas del *De avibus tractatus*. El traductor serà conseqüent amb la seva traducció i intervindrà de manera sistemàtica al llarg de la traducció a fi de minimitzar les incoherències resultants. El fet de que Adelard es centri en l’astor –podria incloure l’esparver en determinats casos puntuals– permetria reconsiderar la data de l’entrada a

---

⁵¹⁶ MEYER (1886, pp. 277-81).

Europa del vol dels falcons a gran alçada cercant la falconada i la possible introducció a partir dels àrabs.

En quart lloc, Adelard 18 presenta certa dificultat de traducció que potser provocà l'omissió a F (vegeu, però, I.2.35.); també és absent al ms. Lió, Biblioteca Municipal, 765.

En cinquè lloc, la brevetat, simpleza i vaguetat d'Adelard 20 podrien haver dirigit el compilador a preferir l'*Epistola* 15(5-6A/5').

En sisè lloc, Adelard 22 potser fou omès arran de dificultats puntuals de traducció.

En setè lloc, d'Adelard 24-29 es conserva una sola indicació de coneixement falconer comú però que resumeix Adelard 25 (vegeu II.2.). A banda de la terminologia de difícil traducció que pogué propiciar la seva omissió, cap d'ells manca de substituïts disponibles en la tradició del gènere i la majoria d'indicacions d'aquests darrers capítols eren de coneixement general del falconer medieval: Adelard 24 tracta de la muda, amb diversos ingredients de certa dificultat de traducció i altres indicacions coincidents amb la tradició del gènere; Adelard 25 recull les carns que engreixen o aprimen l'ocell de caça, de coneixement falconer general, i se'n tradueix la frase resum; Adelard 26 correspon també a maneig general, en concret al refús a volar –o a caçar– per excés de pes (manca de temps); Adelard 27 i 28, a més de la seva utilitat qüestionable (graus de tiriaca?, porga?), abunda en anglicismes i noms tècnics que posen dificultats de traducció; i Adelard 29 descriu una recepta, una mena de llatinadura, per aconseguir que l'ocell torni aviat al puny. A més, cal tenir present una explicació més senzilla, la pèrdua dels capítols finals del *De avibus tractatus* a la font de F; segons Adelard, p. 273, n. 72 i 73, els caps. 27-29 manquen a la versió curta, i el 27-28 també al ms. R, fet que, unit al seu contingut relatiu a preparacions d'ús especial, esdevé un indicatiu d'haver estat afegits a la fi del tractat original com a capítols miscel·lanis, opció ja apuntada per Swaen. Aquests capítols són inclosos, però, a la traducció anònima en vell francès del *De avibus tractatus* conservada al ms. Lió, Bibliothèque municipale, Palais des Arts, 765 (*olim* 682), s. XIV, ff. 74v-81 (o 178-180v?), en concret al f. 180v, el qual, obviant l'estructura dialogada, segueix la versió llarga i conté totes les seccions tret de 1-3 (o 2-3), 13-15, 18 i 21,⁵¹⁷ alguns d'ells presents al *Flors*.

En vuitè i darrer lloc, el paràgraf de tancament del *De avibus tractatus* (Adelard 30) esdevé inútil enmig d'una compilació com F.

Per tant, el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* conservat al ms. Barcelona, Universitat, 68 testimonia que la difusió i influència del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath arribà a la tradició catalana del gènere, mitjançant una via a investigar per comparació amb la resta de testimonis llatins i en vernacla apuntats.

La Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium (o el Liber de naturis accipitrum et medicaminibus)

La via a dalt apuntada ha donat ja el seu primer fruit en seguir la traça a la compilació que més indicis aplegava (fonts ja identificades, afegits personals i referències italianes), la *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium (DN)*. M'hi referiré amb el primer nom del títol d'aquesta secció, degut al primer testimoni conegut

---

⁵¹⁷ BURNETT (1998, p. XXXVI) i ABEELE (1990a, p. 285, n. 27), qui la considera la versió continental, i conté, a més, traduccions de l'*Epistola ad Ptolomeum* (f. 180v-186), de *Gerardus falconarius* (f. 186-187v), d'*Alexander medicus* (187v-188v), i altres tractats abans i després.

i més afiançat dins del gènere, però que potser caldrà canviar pel segon, atorgat al nou manuscrit i base de la futura edició.

Se'n conserven dos testimonis coneguts: (1) ms. Roma, Biblioteca Casanatense, 5441 (s. XIII, Itàlia), ff. 1r^a-39r^a, *Doctrina nutritionis accipitrum*, títol *Incipit liber de naturis accipitrum et medicaminibus*; inc. *In accipitris educandis primum considerare oportet ...* ABEELE (2008, p. 381), amb text de com a mínim la primera meitat del XIII i molt menys corromput que la còpia tardana conservada al (2) ms. Milà, Biblioteca Ambrosiana, Z 175 sup (inici s. XVI), ff. 74v-88v, aquesta amb 49 seccions, xifra no gaire allunyada de diverses combinacions del primer llibre dels ocells de caça.

Cal prendre 1 com a text base de la futura edició degut a la menor extensió –19 seccions menys, sobretot relatives al maneig falconer, com obtenció d'ocells, afaitat, dieta, muda, etc., amb taula completa (1. [Secció cinegètica] 2. Nunc de accipitrum egritudinius et primo de reumate. 3...) a ABEELE (2008, p. 393)–, als nombrosos errors de comprensió, a certes llacunes i a diverses faltes atribuïbles al copista de 2 segons ABEELE (2008, p. 385). Per tant, amb possible influència sobre els resultats que ofereixo ara per a F, ja que he treballat només amb l'edició provisional de 2 inclosa a la tesi doctoral del Dr. Van den Abeele, a qui expresso novament el meu agraïment per la còpia facilitada d'aquella l'edició.

Segons ABEELE (2008, pp. 384 i 395), sobre els esparvers. La identificació de l'ocell de caça seria inequívoca en un tractat italià tardà com podia suggerir 2, però resta a valorar si cal reconsiderar-la arran d'1 (primera meitat del s. XIII) i en especial per al seu origen, potser a la segona meitat del segle XII; de fet, la font inicial de l'obra, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, és relativa als astors. S'han identificat ja sis de les fonts d'aquesta compilació orgànica que fusiona tractadets del segle XII en capítols acumulatius sobre la mateixa temàtica: el *De avibus* d'Adelard de Bath, la *Epistola ad Ptolomeum*, el *Dancus rex*, l'*Alexander medicus*, el *Gerardus falconarius* i la *Practica avium* de Berlí.⁵¹⁸ Al manuscrit de la Casanatense segueix un *Guillelmus falconarius* (ff. 39r^a-55r^b) i un *Gerardus falconarius* (ff. 55r^b-60v^a), i podem reconstituir el manuscrit original (potser desmembrat en 1411) afegint a continuació el *Tractatus de austuribus* i el *Liber de cura equorum* del ms. Bethesda.

Per a la comparació provisional (que no col·lació) amb la *DN* utilitzaré la taula de capítols per al ms. C(asanatense) –no l'abreujo R(oma) a fi d'evitar confusions amb el manuscrit a què atorgo aquesta sigla dins de la present tesi doctoral– publicada a ABEELE (2008, p. 393) i que serà el text base de la futura edició de la *DN* (i, per tant, de la futura col·lació d'aquesta secció de F), i l'edició del testimoni contingut al ms. M(ilà) abans esmentada.

Com he dit, foren els afegits del compilador i les referències italianes el que més singularitzaren F i, junt amb les fonts localitzades i certs detalls recollits a ABEELE (1994a), em dirigiren cap a la *DN* a la cerca de coincidències en aquelles singularitats (“un ffill de cavaller qui axí curava en cassa del rey”, “mestre Johan Alamany a Bolunya”, “un canonge qui avia nom Guido”, etc.). Per tant, calia prioritzar-la com a font directa potencial de la secció del nostre interès del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, en especial de bona part del seu primer llibre dels ocells de caça (a ell s'acoten els esments del “mestre d'aquest art”), malgrat no poder descartar la resta fins a la seva consulta (vegeu sinó l'afinitat entre l'inici del primer llibre dels ocells de F i l'incipit del *Physica avium* d'Oxford ofert a l'estudi de I.1.1.).

Els solapaments entre F i M *DN* es centren en el primer llibre dels ocells de caça de F, arribant fins a I.2.32, i poden ser més extenses si tenim present que fins ara he

---

⁵¹⁸ ABEELE (1991, vol. II, pp. 415-16); cit. ABEELE (2008, p. 386, n. 35).

treballat amb el testimoni breu i corrupte de la *DN*. Així, a continuació de l'anterior i com a darrer capítol del primer llibre de *F*, I.2.33 “Quan el voldràs fer ardit”, probablement trobi equivalència a *C DN* “65. Quomodo fit audax accipiter”. D'aquesta manera tota la primera secció del primer llibre de *F* presentaria solapaments amb *DN*.

El primer llibre de *F* continua amb un canvi d'ocell de caça i la descripció de com reconèixer la seva noblesa (<II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya>), però els solapaments amb la *DN* hi continuen, probablement més enllà del que ara puc indicar, segons apunto més avall en referir-me a les omissions (provisionals). Malgrat que les rúbriques no coincideixin totalment, la inconnexió d'algunes receptes amb les indicacions pròpia de la compilació orgànica comporta la conveniència de la contrastació abans de descartar-ne el vincle. De fet “<II.1.2. De què guardar qualsevol ocell de caça>” ja comença amb una nova referència a la font (“e diu lo mestre d'aquesta art”) i es reprenen els solapaments amb *M DN* 1 i certes sospites per a altres capítols corresponen a seccions presents a *C DN*.

E deus bé guardar que tot aucell de cassa quallquesia quarts de ffum de pregunta cant hom calfferà lenya de nau, que no-l ne pas: “Item nec iuxta piscem pulliantur vel ubi vasa picantur” *M DN* 1.

ne-l passeràs en altumpne, que és en varemes, en loch on aya babor de most, cor corromp<r>ie'll e lo cervell, que li giraria; e diu lo mestre d'aquesta art que a hell ne morí hu. E més lo garderàs de tota pols, e mayorment en la gran calor. E no-l metes en cassa nova ni enblancada de cal: “Item, nec in aliqua domo nova propter talem enim odorem efficiuntur, aut etiam in domibus ubi conburuntur lignia facientia malum fumum aut etiam iuxta lanternas. Item, cave ne in autumnno eos pone ubi odor bullitionum mustorum eos pertingat, nam ex inde mortuum quendam vidi” *M DN* 1.

E més lo garde de tota pudor de palla ni de bassa on hom amara li, so és, banyar li: “Item caveas quando lina macerantur, ne ipsos iusta talia loca teneas, quia ex lino aer corrumpitur et fedatur” *M DN* 1.

<II.1.3. De purgar-lo>: potser “Ad tesquam, pulverem aloe in morsello ei abscondite ne percipere possit, et ei prebe” *M DN* 26.

<II.1.5.> Capítol .XXI. Com l'aucell no à volentat de pendre aucells: potser “56. Quid sit manerus quando ocellat” o millor “57. Quando accipiter venationem visam spernit” *C DN*.

<II.1.6. De quan és banyat>: potser “59. Ut inpinguetur” *C DN*.

<II.1.7. De quan no pot coure la carn>: potser “53. Quando non vult comere carnem” *C DN*.

<II.1.9.> Capítol .XXII. Per mudar aucells: potser “55. De multiplicitate mutarum” *C DN*.

<II.1.14. A reinflament>: potser “43. Quando rimfusus est” *C DN*.

<II.1.16. Per a que no jugui>: potser “56. Quid sit manerus quando ocellat” *C DN*.

Ja al segon llibre i en relació a *M DN* semblen limitar-se a: I.11 i III.8, *LM* 5, *M DN* 21; I.12, *LM* 1, *M DN* 46; I.13, *LM* 3, *M DN* 46; I.19, *LM* 11, *M DN* 43; I.21, *LM* 11, *M DN* 43; I.24, *LM* 16, *M DN* 10; i II.1, *M DN* 45, gairebé totes mitjançant *LM* com a font comuna. Però, d'igual manera, bastaran com a exemples a verificar: <I. De les medecines dels falcons>, <I.6.> Capítol .VIe. Si vols tanir sans l'aucel tot l'any, potser “54. Ut conservetur sanus” *C DN* i <I.7.> Capítol .VIIe. *Pe<r> baxar falcó*, potser “58. Ut macrescat accipiter” *C DN*; <II. De les medecines dels astors>, <II.11.> Capítol .LIe. *Aucel qui sia acalorat*, potser “60. Contra lesionem factam a sole” *C DN*; i <III. De les medecines dels esparvers>, pot tenir també relació amb *DN* per especificitat d'ocell de caça i afinitat de rúbriques, com <III.6. De què guardar qualsevol ocell de

caça> s'avé amb informacions de *DN* 1, <III.8.> *Capítol .LVIII*^e. Per tanir aucel sà podria adir-se amb “54. Ut conservetur sanus” C *DN* i <III.9.> *Capítol .LX*^e. Per desinflar mà de falcó o de estor o de esperver e estrènyer amb “63. Cum digiti articulum crescut” C *DN*.

Malgrat que es tracta d'una comparació provisional, els resultats obtinguts fins ara deixen entreveure que *F* correspon a un estadi intermedi en el desenvolupament de la *DN*, recollint part de les receptes que *DN* seguiria ampliant amb noves aportacions. Així, les referències a altra manera (“*in alio modo*”) i a altre llibre (“*in alio libro*”) de *M DN* 19, 22, 25, 26 i 32 no són recollides als corresponents de *F* I.2.5, I.2.18, I.2.21, I.2.22 i I.2.28.2. En canvi, als capítols I.11 i III.8, coincidents, del segon llibre de *F* hi ha una concordança amb una de les referències a “*Item in alio libro*” de *M DN* 21, probablement vehiculat per l'ús de la mateixa font, *LM* 5. D'igual manera a I.14, *LM* 4 i 8, *M DN* 21 (“*in alio libro*”). Aquest estadi intermedi podria ser una explicació per a la interrupció entre *F* i *DN* quan la darrera continua amb receptes que semblen trencar el sistema mèdic expositiu tradicional ‘de cap a peus’, difícilment per un rebuig del compilador de *F* per aquesta raó i potser degut a variar la font o ser afegides en una segona fase d'ampliació de *DN*. Una altra via a explorar és si *F* conté esments a les fonts orals comunes a *F* i *DN* que no es conservin en els dos testimonis localitzats de *DN*, a fi de determinar si a *F* perduren seccions omeses per *DN* i la posició relativa en un possible stemma fins i tot per receptes o indicacions.

Les omissions (provisionals) també van en l'altra direcció, com per exemple l'al·lusió a la medicina humana (“e asò matex poràs donar als hòmens avent aytal malaltia”), just abans de recolzar-se en l'autoritat del metge grec Claudi Galè per a una alternativa potser extensible als ocells de caça (“E diu Gualièn que girapiga val axí matex a reustaurar la vista”) a II.1.8, correspondència de capítol no localitzada a *M DN* malgrat les nombroses referències al mestre Guido dins del capítol de *F*, a verificar amb C *DN*. Per tant, els solapaments entre *F* i *DN* van més enllà de la secció dedicada als esparvers del primer llibre de *F*.

Malauradament, la tècnica acumulativa pròpia de la compilació esdevé una arma de doble tall: permet aplegar coneixements i millores, però facilita la corrupció en trencar-se el vincle amb la indicació a qualsevol nivell dins d'una recepta cada cop més llarga (el més habitual és afegir la nova terapèutica localitzada pel compilador al capítol corresponent de la indicació mitjançant un “*Item*” o una altra fórmula mínima similar, sense esmentar la indicació novament) i augmenta la probabilitat de pèrdues per salts, fins i tot entre indicacions. Un veritable problema pel que fa a la utilitat del resultat corromput i a la determinació de les fonts.

El *De falconibus* d'Albert el Gran

A l'igual que amb el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, descriuré primer l'obra de falconeria del dominic alemany Albert el Gran (o de Bollstädt, 1193/1206-1280),⁵¹⁹ per passar tot seguit a la de la traducció parcial d'aquesta inclosa al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

A grans trets, l'obra zoològica d'Albert *De animalibus* consta de tres parts: la primera (llibres I-XIX) és la seva exposició de la traducció de Michael Scot del llibre sobre animals d'Aristòtil a partir de l'àrab; la segona (llibres XX-XXI), les esmenes d'Albert a les ensenyances aristotèliques; i la tercera (llibres XXII-XXVI), la seva

---

⁵¹⁹ Sobre Albert el Gran, vegeu la completa bibliografia oferta per RESNICK-KITCHELL.

enciclopèdia zoològica, complementària de les dues seccions inicials i llargament fonamentada en el *De natura rerum* del també dominic Thomas de Cantimpré.⁵²⁰ Un cop incorporat al *De animalibus* com a secció 40 (*Falco*) de les 114 que, per ordre alfabètic (d'*aquila* fins *zeleucides*), descriuen els ocells en el llibre dedicat a les aus (XXIII), ens adonem de que el *De falconibus* representa prop de la meitat d'aquest llibre (40 pàgines de 84 i 65 seccions de 144 segons AG). Tant l'extensió com el detall en les observacions el diferencien clarament de la resta del llibre; a més, a diferència d'altres seccions, bona part sembla redactada de forma original a partir de la pròpia observació, l'experiència personal i la consulta de fonts orals de vàlua contrastada en la pràctica de l'art, les quals sumà a les fonts escrites. De fet, al meu parer es rep la impressió de que el dominic prioritzà la informació provinent de practicants de l'art, és a dir, de falconers, probablement professionals, seguint "*experientia enim optima est in omnibus talibus magistra*" AG, p. 1481, l. 22-23. L'esperit crític i la consciència d'autoritat pròpia d'Albert li permeten cercar el sentit en l'ús de les fonts per sobre de la traducció textual i introduir glosses personals ("*sumus pauca de nostris adicientes*" AG, p. 1478, l. 27), fins i tot criticant la font. Més endavant reprendré aquest aspecte.

Com a edicions del *De animalibus* tenim: Roma, Simon Nicolai [Chardella] de Luca, 2 abril, 1478;⁵²¹ Venècia, Johannes et Gregorius de Gregoriis, 21 maig, 1495; Venècia, impensa heredu[m] ... Octauiani Scoti ... ac sociorum, 27 març, 1519; Lió/Leiden, sumptibus Claudii Prost, Petri & Claudii Rigaud, frat., Hieromy Delagarde, Ioan Ant. Huguetan, 1651; i AG (utilitzada en el meu estudi); també és inclòs dins de la seva *Opera omnia*, Auguste Borgnet (ed.), 38 vols., París, Ludovicum Vives, 1890-1899 i Albertus-Magnus-Institut (ed.), Aschendorff, Monasterii Westfolorum, 1951-1971. En traducció anglesa, OA, molt vàlida, i SCANLAN, poc recomanable, valoració que comparteixo amb el Dr. Van den Abeele, qui a la seva ressenya de la darrera a *Scriptorium*, 44 (1990), n°1 (*Bulletin Codicologique*, n° 6) estableix que difícilment podrà ser considerada com una obra de referència.

Tan bon punt obre el *De falconibus*, el seu autor ens declara que la redacció fou motivada per l'interès d'un públic desitjós d'aprofundir en el coneixement de la temàtica, és a dir, en l'art de la falconeria. Per a satisfer aquest interès bastí una estructura integrada per quatre seccions temàtiques indicades a l'inici del tractat: la natura dels falcons, la diversitat dels seus llinatges, les disciplines o doctrines de l'art, i les malalties i les cures dels ocells de caça. Aquestes seccions foren establertes com a tals, amb una capitulació interna, en algunes de les traduccions en vernacle i, arran d'aquest fet, la historiografia ha classificat els capítols, resultant-ne certes incongruències ja que aquestes seccions establertes per Albert no segueixen necessàriament, al meu parer, amb l'ordenació estricta dels capítols. Així, en l'establiment de les quatre seccions la historiografia acorda:

1^a. Quatre capítols relatius a la natura dels falcons, és a dir, a la seva descripció general característica entre els ocells de rapinya, en concret a la figura (I), el color (II), el comportament (III) i la veu (IV).

2^a. Dotze capítols descriptius dels llinatges de "falcons"⁵²² (V-XVI), més dos llinatges descrits al darrer capítol (XXIV, "*De aliis duobus generibus falconum, et de locis habitationis eorum et de distinctione accipitrum*"), en el qual, a banda dels dos darrers llinatges de falcons, descriu l'hàbitat preferit dels ocells de rapinya caçadors en general, condicionat per l'abundància de les preses favorites i del medi adient per a la

⁵²⁰ Demostrat per AIKEN mitjançant comparació sistemàtica.

⁵²¹ HARTING (p. 162, n° 300) afegeix una segona edició a Màntua en 1479.

⁵²² Ho consigno entre cometes perquè l'accepció de "llaners" per a Albert no sembla correspondre a falcons; no seré rígid en la seva indicació entre cometes.

complexió particular d'aquests ocells i la potenciació de les característiques desitjables en ells, per a tancar el *De falconibus* desmentint certes inexactituds, segons Albert, existents a l'*Epistola* pel que fa a la denominació i la classificació dels "astors". Aquest darrer capítol esdevé un calaix de sastre on encabeix el que no semblava adir-se amb cap dels capítols precedents (p.e. els dos llinatges no són considerats dins de les sumes parcials i totals dels llinatges de falcons nobles, no nobles i bastards), com a mena de notes que gaudeixen d'entitat en integrar-les en un capítol conjunt. Des del reculats estudis de THIENEMANN (1846) o KILLERMAN (1910) fins al modern SMETS (2002a),⁵²³ diversos investigadors han apuntat identificacions probables d'aquests llinatges d'ocells de rapinya.

3^a. Un capítol (XVII) relatiu al maneig falconer del falcó ("*De regimento domesticationis et regimento audaciae et regimento sanitatis falconum*"), incloent el seu afaitat, en bona part extensible a la resta d'ocells de caça.

4^a. Sis capítols (XVIII-XXIII) sobre la terapèutica dels ocells de caça: "*De curis infirmitatum falconum diversis secundum Guillelmum falconarium*" (XVIII), "*De curis infirmitatum falconum secundum falconarios Federici Imperatoris aliter quam prius*" (XIX), "*De regimine accipitrum in infirmitatibus secundum experta Federici Imperatoris*" (XX), "*De regimine asturum secundum experta Guilelmi*" (XXI), "*De regimine domesticationis accipitrum et regimine aucupii*" (XXII) i "*De regimine infirmitatum omnium avium rapacium secundum Aquilam, Symachum et Theodotionem*" (XXIII).

Al meu parer, la inclusió del capítol XXII a la secció terapèutica hauria de ser reconsiderada en favor de la tercera secció per recollir maneig falconer de l'astor (i/o de l'esparver) [*accipiter*], de manera que el contingut de la tercera secció no correspondria al capítol XVII de forma exclusiva.⁵²⁴ La comparació del contingut d'ambdós capítols confirma la seva afinitat temàtica, variant-ne l'ocell de caça. Aquesta consideració no trenca pas la dinàmica expositiva plantejada per Albert a l'inici de l'obra, qui en cap moment es refereix allí al nombre dels capítols de cada secció, tot i que potser hagués estat més adient col·locar-lo com a capítol XX i córrer els següents en consonància per a obrir així un bloc dedicat als astors (i/o esparvers) [*accipiter*], tal com fa amb el bloc dedicat als falcons.

La primera i segona secció, és a dir, els setze primers capítols, formen un bloc que LINDNER (1962, vol. I, p. 24) anomenà "ornitològic" i que podríem concretar com a etnològic-etològic, diferenciant-la de la secció de maneig falconer que inclouria les diverses fases de l'afaitat i la introducció a la caça i la medicina, en especial la terapèutica, dels ocells de caça. A nivell general, sembla assumible que el contingut de les tres primeres seccions formen part del coneixement general del col·lectiu falconer coetani, saber fixat per Albert mitjançant l'aplicació del seu mètode de treball habitual i reforçat amb el raonament filosòfic que escapa al falconer mitjà contemporani, mentre que la quarta i darrera és la transmesa per la tradició bàsica del gènere, el receptari.

Aquest tractat tingué una circulació doble: com a obra independent, probablement la redacció inicial i potser la part més reculada del *De animalibus*,⁵²⁵ i

⁵²³ Entre ells BALSS (1928, pp. 132-33) i (1947, pp. 240-41), i, sobretot, LINDNER (1962, vol. I, pp. 44-54 i glossari) i OGGINS (1980); contextualitzat amb la resta de la tradició llatina, ABEELE (1994a, pp. 56-70).

⁵²⁴ Dins dels diversos articles de la Dra. Smets, SMETS (2007a, p. 208) comença a apuntar en aquesta direcció.

⁵²⁵ LINDNER (1962, t. I, pp. 9-22); cit. ABEELE (1993, p. 109, n. 1). Els manuscrits en què apareix com a obra autònoma són Milà, Biblioteca Ambrosiana, B 91 sup., ff. 109-20 (s. XIII-XIV), Oxford, Bodleian Library, Rawlinson D 483, ff. 1-47 i Oriol College 28, ff. 36v-53v (ambdós s. XV), i Viena, Österreichische Nationalbibliothek, 5315, ff. 257-72v (mitjans s. XV); cit. ABEELE (1994a, p. 30) i,

inclosa dins del llibre XXIII dels vint-i-sis de què consta el *De animalibus*, amb la qual gaudí d'una gran difusió. La seixantena de manuscrits conservats amb la versió llatina del *De falconibus* ens prova aquest fet⁵²⁶ i, com veurem més endavant, sembla que la traducció catalana parcial provindria de l'obra zoològica i s'adiria així amb l'abundància relativa de cadascuna de les dues opcions. Respecte a la circulació autònoma, és citat a l'*Speculum naturale* de Vincent de Beauvais (llibre 16, cap. 72, pp. 200c 65, 200d 33, 201a 25), enllestida entre 1257 i 1258, comportant una datació probable del *De falconibus* entre 1240 i 1250.⁵²⁷ WERTH (1888, p. 180), basant-se en C. Jessen, Alberti M. *historia animalium* (Wiegmanns Archiv für Naturgeschichte. Jahrgang 33. Bd. I), considera que el tractat de falconeria d'Albert circulà independentment del seu *De animalibus* abans de 1250, incorporant-s'hi tardanament, fet que hauria permès l'accés a Vincent de Beauvais abans de 1250 malgrat desconèixer la resta del llibre. Jessen ofereix la hipòtesi d'una possible difusió precoç dels primers llibres d'Albert, inclòs el tractat de falconeria, establint un possible contacte amb el *De arte venandi* de Frederic II –avui descartat i ja posat en entredit per Werth en dubtar que el tractat de Frederic II circulés al voltant de 1223– i la menció de Guillelmus, falconer de la cort del rei Roger, durant la seva llarga estada d'estudi a Itàlia, quan tenia trenta anys.

LES FONTS DEL *DE FALCONIBUS*

Sortosament, Albert és força curós en el respecte de la resta d'autoritats i no sembla silenciar les seves fonts orals i escrites tal com ell les ha conegut i no necessàriament amb els noms considerats per la historiografia amb què identifiquem avui aquests textos, i si en coneix l'autor i no li ha arribat com a anònima. Així, si atenem a les escrites, hi trobem esmentades:⁵²⁸

- L'*Epistola ad Ptolomeum* tramesa per Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, rei d'Egipte,⁵²⁹ considerada apòcrifa per la historiografia, amb esments a AG, p. 1457, l. 31 (F II.2.1.), p. 1469, l. 12 (F II.2.11.), p. 1471, l. 28 (F II.3.1.), p. 1489, l. 28-31 i p. 1493, l. 4-5, al meu parer, mitjançant la consulta directa d'aquesta i, amb major probabilitat, tal com estableix SMETS (2002a, p. 181), potser seguint LINDNER (1962), de la versió inclosa al *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré, enciclopèdia influent sobre el *De animalibus* d'Albert, com ara a les entrades del sacre i

---

seguint-lo, SMETS (2000, p. 74, n. 5), (2002a, p. 178, n. 4) i (2002b, p. 191, n. 18). Curiosament, el ms. Oxford, Oriel College, 28 conté un receptari en francès (ff. 49[51]v-50[52]) entre els capítols 23 i 24 de la còpia llatina del *De falconibus*.

⁵²⁶ Manuscrits referenciats a FAUSER (1982a, pp. 139-52), (1982b, p. 123) i (1983, p. 108); cit. SMETS (2002a, p. 179, n. 9). Per a les diverses datacions del *De animalibus* segons la historiografia, vegeu SMETS (2000, p. 74, n. 3).

⁵²⁷ WERTH (1888, p. 181) i ABEELE (1991, vol. II, p. 338); vegeu LINDNER (1962, vol. I, pp. 9-23); cit. SMETS (2000, p. 74, n. 2), (2002a, p. 178, n. 3) i (2002b, p. 192, n. 14-15). LINDNER (1962, vol. I, pp. 18-19) estima que Albert podria haver iniciat la redacció durant la seva estada d'estudis a Pàdua (vers 1220); cit. ABEELE (2008, p. 270, n. 11).

⁵²⁸ Segueixo OGGINS (1980, pp. 443-44) com a fil argumental; encara no he pogut consultar LINDNER (1962, vol. I, cap. II "Die Quellen des Albertus", pp. 23-44). Aquestes fonts són les que GARCIA (2005a, pp. 787 i 788) considerarà consultades directament per F.

⁵²⁹ Per a aquest tractat i les seves dues traduccions catalanes (N i Z⁵), vegeu l'estudi corresponent dins de la present tesi doctoral.

de l'esmirle (esmerla) i d'altres ocells rapinyaires.⁵³⁰

- “Guillem, de<l> rey Roger ffalconer”, és a dir, *Guillelmus falconarius*,⁵³¹ a AG, p. 1465, l. 1-2 (F II.2.6.), p. 1468, l. 35-36 (F II.2.10.), p. 1474, l. 25-26, p. 1478, l. 26-27 i p. 1484, l. 20-21.

- *Gerardus falconarius*, reconeixible entre els falconers anònims de Frederic II de Hohenstaufen, a AG, p. 1478, i font principal del capítol XIX.⁵³² TILANDER (1963, p. 178) considera falsa aquesta atribució i, per tant, que *Gerardus* fos falconer de l'emperador Frederic II.

Malgrat les referències a Frederic II de Hohenstaufen, per exemple a AG, p. 1465, l. 1 (F II.2.6.) o a la rúbrica del capítol XX, no utilitzà la versió del *De arte venandi cum avibus* que s'ha conservat gràcies al seu fill Manfred i res pot establir-se amb seguretat respecte a l'original perdut, per tant, fins que es demostrï el contrari, cal atribuir les dades incloses per Albert al seu recurs als falconers de l'emperador com a font oral, opinió que comparteixo amb OGGINS (1980, p. 444).⁵³³ Segons ABEELE (1995a), LINDNER (1962) suposà que el dominic, durant la seva estada a la Península Itàlica, conegué falconers italians que li haurien transmès un recull de tractats llatins amb la indicació de que eren en ús a la cort de Frederic II. Aquesta cura en l'esment de les fonts comporta que part de la historiografia hagi atorgat l'autoria probable del capítol XXII al mateix Albert el Gran,⁵³⁴ autoria que mereix certes reserves degut a l'existència de possibles fonts anònimes encara inèdites i a la pèrdua probable de part dels tractats anònims coetanis i precedents. De tota manera, el capítol XXII aplega sobretot generalitats relatives al maneig que qualsevol falconer contemporani havia de conèixer i indicacions extretes d'altres fonts, com *Epistola* 28(2/2') per a l'ocell cridador.

TILANDER (1963), encara no sé fins a quin punt depenent de LINDNER (1962), apuntà diverses fonts del *De falconibus*; concretament, a la p. 23 indicava que capítols del *Dancus* són presents al capítol XVIII d'AG (versió del *Dancus Rex* on inclou 1-5, 19, 20, 23 i 26-29) i de manera dispersa al XVII (on apareixen 16-18), a partir d'un manuscrit proper al grup Lat.(BEFMOUZ), sobretot a Lat.(U), i a la p. 183 la presència d'una versió del *Gerardus*, on manquen 4(3), 17-19, propera al grup Lat.(BDEMSZ) dels mss. del *Gerardus*, sobretot a Lat.(M). FRADEJAS (1985b, p. 60, n. 1) reprenia aquelles opinions i considerava que el més curiós era que el capítol en què es recull l'obra del rei Dancus no es cita a aquest, sinó que se l'atribueix a Guillem.

La correspondència dels capítols del *De falconibus* amb les fonts escrites són XVIII = *Dancus rex*–*Guillelmus falconarius*,⁵³⁵ XIX = *Gerardus falconarius*, XX = una compilació d'*Alexander medicus*, *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i *Gerardus falconarius*,⁵³⁶ XXI = *Tractatus de austuribus*, i XXIII = *Epistola*.⁵³⁷

⁵³⁰ Per a aquesta qüestió, remeto a la secció “La via enciclopedista, epicentre d'una difusió extraordinària” dins de l'estudi de les dues traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* i a ABEELE (1993), en especial pp. 109-10.

⁵³¹ Per al binomi *Dancus-Guillelmus* i la seva traducció catalana (Z¹ i Z²), vegeu l'estudi corresponent dins de la present tesi doctoral.

⁵³² LINDNER, vol. I, p. 27 i n. 4; cit. OGGINS (1980, p. 443, n. 11).

⁵³³ La historiografia s'acorda en la divergència entre ambdues obres; per exemple, “sans qu'il existe la moindre relation entre ces travaux contemporains” SMETS (2002b, p. 190), a partir de LINDNER (1962, vol. I, pp. 29-31).

⁵³⁴ LINDNER (1962, vol. I, p. 31).

⁵³⁵ Cal tenir present en especial DRLat.(U), en què indicacions del *Guillelmus* apareixen incorporades al marge a les mateixes afeccions a *Dancus* i podrien haver estat fusionades en còpies posteriors.

⁵³⁶ Analogies amb la compilació *Liber de universis passionibus*, ms. Cambridge, UL, Ff.VI.13. Cit. ABEELE (2008, p. 379), on indica que la seva publicació és preparada per A. Hunt. Potser editat per HUNT, que no he pogut consultar.

Per contra, acostaments apressats per no especialistes comporten confusions com les que apareixen a SCANLAN, a qui el Dr. Van den Abeele corregeix per a recalcar que Albert no utilitzà el *De arte venandi cum avibus* de Frederic II (p. 268) ni el tractat de *Guillelmus* (p. 253), que *Gerardus* no fou un falconer de Frederic II (p. 262) i que l'*Epistola* no s'ha perdut, sinó que resta inèdita, i no només en la versió catalana (p. 228). Oferiré un darrer exemple de confusió en el mateix sentit que portà HARTING (p. 161, n° 300) a considerar que el *De falconibus* "is a crude compilation from Symmachus (N°. 223),⁵³⁷ the Emperor Frederick's work (N°. 308), and other sources, and shows the author to have been but imperfectly acquainted with the subject."; si bé el material de consulta de què Harting disposà per al seu reulat catàleg fan comprensibles aquelles confusions, la bibliografia disponible a partir de finals del segle XX facilita evitar-les.

Les fonts escrites

Al meu parer, el tret més interessant en el seu ús de les fonts escrites, a banda de les glosses personals, és la forma de referir-s'hi. Així, sota la denominació de falconer Guillem es refereix al binomi *Dancus-Guillelmus*, amb els esments AG, p. 1465, l. 1-2 (F II.2.6.) i p. 1468, l. 35-36 (F II.2.10.) corresponents al segon d'aquests tractats, però AG, pp. 1471-74 (cap. XVII, esmentat com *Epistola*) i pp. 1474-78 (cap. XVIII, com *Guillelmus*) provenen del *Dancus rex*⁵³⁹ i pp. 1484-87 (cap. XXI, citat com '*experta Guilelmi*', potser en una extensió de l'autoritat del *Guillelmus*) correspon al *Tractatus de austuribus*.⁵⁴⁰ La proximitat temporal, cultural i personal d'Albert amb els Hohenstaufen, i per tant, amb la cort normanda de Sicília, comporta preguntar-nos, doncs, sobre el seu coneixement de la participació del falconer Guillem, al servei del rei Roger de Sicília (o del seu fill Guillem), en la redacció de la versió llatina del *Dancus* i en la del *Tractatus de austuribus*,⁵⁴¹ a banda del *Guillelmus* propi, i del possible context coincident de redacció, traducció al llatí o còpia de l'*Epistola* a la cort normanda de Sicília.

En relació a l'*Epistola*, a més, el capítol XXII, de coneixements generals relatius al maneig falconer de l'astor, és tancat per "Haec igitur sunt quae de falconum asturumque curis de hiis qui tempore nostro in talibus studium posuerunt, congregavimus. Nec debet reputari superfluum quod deservit delectationi multorum qui in avibus caeli ludere consueverunt. Ut autem perfectior sit nostra doctrina, etiam studia antiquissimorum hiis quae dicta sunt, adiungemus" AG, p. 1489, l. 22-26 –'Aquestes són les coses relatives a la cura dels falcons i dels astors que hem aplegat d'aquells qui han perseverat en el seu estudi en el nostre temps. Tampoc hem de reputar superflu el que serveixi a delectació dels molts qui estan acostumats a deportar-se amb els ocells del cel. A fi que la nostra doctrina sigui més perfecta, afegirem aquí els estudis dels antics a les coses que ja s'han dit' (traducció personal)–, en una mena de colofó a les

---

⁵³⁷ Per a la identificació de les fonts, vegeu LINDNER (1962, vol. I, pp. 23-37) i ABEELE (1991, vol. II, pp. 341-43); cit. SMETS (2000, p. 76, n. 2) i (2002b, p. 192, n. 2).

⁵³⁸ Correspon a l'edició de Rigault de la traducció catalana N de l'*Epistola*.

⁵³⁹ Correspondències exactes respectives a OGGINS (1980, p. 444, n. 15) i LINDNER, vol. I, p. 25, n. 1.

⁵⁴⁰ ABEELE (1994a, p. 30), edició a ABEELE (2008, text pp. 387-92).

⁵⁴¹ En el mateix sentit sembla apuntar la rúbrica del capítol XXI corresponent a una de les dues traduccions italianes parcials (ms. Londres, Wellcome Historical Medical Library, 307), "Ancora questi sono altri remediū trovati per lo mastro falconieri de l'emperadore Frederico secondo" (i les omissions dels tres esments del falconer Guillem internes al capítol), hipòtesi alternativa o complementària a la considerada per SMETS (2007a, p. 212), una variant de la rúbrica del capítol XIX (i les intervencions del traductor) raonada com a probable trasllat degut al prestigi de l'emperador.

fonts que el dominic alemany coneix millor degut a la proximitat temporal (cap. XVIII-XXI) i a les aportacions personals –mancava una secció de maneig dels astors (cap. XXII)–, just abans de passar a la font que li és d’origen menys conegut i a la què reserva gairebé el darrer lloc, el capítol XXIII del *De falconibus* (= *Epistola*), en el qual no dubta en considerar “Antiquissimorum igitur, Aquilae et Symachi et Theodotionis extant epistolae ad Ptolomeum Phylometorem regem Egipti in qua de moribus et medicinis avium rapacium in communi ista doctrina continetur” AG, p. 1489, l. 30-33. Malgrat que aquest capítol XXIII sigui el penúltim del *De falconibus*, la posició és enganyosa, ja que, com he indicat abans, soc del parer que cal considerar el darrer (XXIV) com un calaix de sastre mancat de fonts directes.

Les fonts orals i l’experiència pròpia

Respecte a les fonts orals de l’art, el recurs d’Albert el Gran als falconers es demostra en els freqüents esments d’aquests amb expressions com “he yo hoyda dir a” (II.2.4., Capítol XXVIII, f. 127v), “yo he viste altre manera millor” (II.2.4., Capítol XXVIII, f. 128), “mostrà’m ha mi” (II.2.5., Capítol XXIX, f. 129), etc.. De fet, la freqüència d’aparició de l’ermità falconer i l’acceptació de la informació obtinguda d’ell el converteixen en una autoritat recurrent malauradament anònima.

Al meu parer, la condició social de la família del dominic alemany, pertanyent a la noblesa militar, li hauria comportat fàcilment el ser iniciat,⁵⁴² i fins i tot aprofundir, en l’art de la falconeria durant la vintena d’anys anterior a professar en l’orde dels dominics, i que aquest fet li permetria ser triat pel públic interessat en la matèria per a motivar-lo en la redacció del *De falconibus*, saber-se capacitat per a acceptar el repte, conèixer un ampli ventall de fonts potencials, seleccionar entre elles amb criteri, accedir-hi i aprofitar l’experiència i els coneixements aliens, al temps que reforça la hipòtesi d’una redacció autònoma i primerenca del *De falconibus*; en resum, un coneixement de l’art que diferenciaria Albert del model enciclopedista que fou Thomas de Cantimpré. Aquesta seria la raó, segons la meva opinió, de que Albert sigui l’enciclopedista del segle XIII que es singularitza pel seu estudi de l’art de la falconeria. Almenys és el que deixa entreveure la riquesa de la secció relativa a la descripció etnològica i etològica dels “falcons”; fora d’aquesta, aprecia, per exemple, de forma succinta, les diferències entre les ales de les àguiles, falcons i astors (“[*Accipiter*] *alas secundum suam proportionem habet acutiores quam aquilarum genera et minus acutas quam genera falconum*” AG, p. 1438, l. 13-14), aspecte que qualsevol iniciat en l’art coneix i relaciona amb el vol característic de cadascun d’aquests ocells de rapinya i amb les tècniques de caça a aplicar. A més, li permetria tenir en compte un públic més ampli que inclogués el lector encara desconegut de l’art, sovint ignorat pels tractats de falconeria més especialitzats en sobreentendre-hi un aprenentatge directe,⁵⁴³ fins al punt d’incloure dos capítols relatius al maneig falconer general de falcons (XVII) i astors (XXII).

---

⁵⁴² P.e. respecte a l’esperver, “*expertus sum quod si duo sunt, ave dimissa unus invadit alium*” AG, p. 1504, l. 20-21. La passió per l’art de la falconeria podria haver estat una de les causes de la dificultat en els estudis durant la seva joventut.

⁵⁴³ Dos exemples: (1) Adelard 6, en relació a la longitud de la llonga, “*quod melius videndo quam legendo discas*” (‘que aprendràs millor veient-ho que llegint-ho’ traducció personal); (2) al mateix AG, p. 1483, l. 34-35 (capítol XX, compilatori d’*Alexander medicus*, del *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath i del *Gerardus falconarius*), en parlar de com escatir plomes, “*quae quidem facere visu et experientia melius discas quam doctrina libri istius*” (‘ho aprendràs millor veient-ho i experimentant-ho que mitjançant la doctrina d’aquest llibre’ traducció personal).

A l'igual que en la tradició àrab calgué que un coneixedor de l'art –Abū Ḥātim al-Sijistānī, mort en 869– decidís aplicar l'estil literari clàssic a la literatura falconera purament tècnica a fi de que fos inclosa a les obres de zoologia, el dominic alemany fou indispensable per a la veritable introducció del gènere al corrent enciclopedista. De l'aprofundiment en el *De falconibus* i la lectura de la resta del llibre dels ocells obtinc la impressió de que el dominic alemany cercava avenir els materials de circulació contemporània mitjançant fonts orals i escrites, com ara els bestiaris i els tractats de falconeria, sense importar que es sentís còmode o no amb ells o que hagués d'enfrontar-se a les *auctoritates*, i unificar la tradició falconera, la mèdica –en especial la teoria hipocraticogalènica– i la filosòfica –sobretot Aristòtil i Avicenna– sota un discurs propi malgrat els decalates i conflictes entre elles i dins d'elles mateixes, amb un resultat harmònic integrat dins de la *scientia de animalibus* aristotèlica. Una tasca veritablement encomiable en un projecte enciclopedista que satisfieia la unificació del saber mitjançant l'aplicació de mètodes tan propers als moderns com són la definició de l'objecte d'estudi, la seva divisió i classificació i el raonament científic per a l'estudi conjunt i per separat.

En aquest sentit i salvant les distàncies entre ells, crec que Albert el Gran i Frederic II de Hohenstaufen foren els primers autors de la tradició llatina⁵⁴⁴ que, malgrat el possible conflicte amb la tradició anterior del gènere –consistent bàsicament en receptaris i traduccions al llatí– i conscients de la seva autoritat i coneixement de l'art, iniciaren l'acostament al tractat de falconeria mitjançant l'observació directa personal, la contemplació d'aspectes clau en l'art –p.e. l'etnologia, l'etologia, l'anatomia o la fisiologia aviar– i la cerca d'un raonament –ambdós partiren de l'aristotelisme–, tots ells tendents a l'apropament a l'orde natural i, en conseqüència, a la millora del maneig falconer,⁵⁴⁵ innovació que derivà en un salt qualitatiu respecte als tractats llatins precedents i contemporanis. Fins i tot és possible que existís una dependència entre ambdós autors en aquest enfocament si acceptem l'afirmació de STRUBEL-SAULNIER, p. 46 –sense indicar en què es fonamenten– segons la qual la fortuna de la família senyorial suaba d'Albert el Gran era lligada a Frederic II de Hohenstaufen, el seu principal protector, a qui, segons aquest parell d'investigadors, Albert ajudà a aplegar informacions per al seu *De arte venandi cum avibus*.

Una coincidència innegable és la preferència d'ambdós pels falcons per sobre dels astors, a diferència d'Adelard de Bath i de la major part de la tradició germànica, i en un període relativament breu entre ells, potser com a resultat d'una nova pràctica acabada de difondre a Europa. Així, per exemple, segons don Juan Manuel, la introducció de la caça de la garça amb falcons a Castella tingué lloc gràcies al seguici de la seva àvia, la princesa òrfena Beatriu de Suàbia, acudida per a desposar-se amb el rei Ferran II(I) de Castella –llavors encara II, però futur Ferran III de Castella-Lleó– en 1219 amb autorització del seu cosí i tutor Frederic II de Hohenstaufen.

No he pogut estudiar encara el grau de dependència del *De animalibus* d'Albert el Gran de dos tractats més sorgits del context sículo-normand, el de medicina canina *Practica canum* i el d'hipiatria *Liber de medicina equorum* (o *Liber merescalcie equorum*) de Giordano Ruffo, aquest darrer ja dins del context fredericià. En relació a la *Practica canum*, l'interès d'aquesta dependència potencial, ja apuntat per mi fa anys durant el període de realització del present projecte doctoral, ha comportat l'aparició de

---

⁵⁴⁴ Cal ser extremament caut en les generalitzacions i tenir present el desconeixement respecte a la tradició àrab i, en especial, a l'enciclopèdia cinegètica d'ʿĪsā ibn ʿAlī ibn Ḥassān al-Asadī, redactada entre 1237 i 1242, i a la l'emir Bugdī ibn Quštimur redactada poc després de la pèrdua de Bagdad en 1258, conservada en còpia corregida per ell en 1267.

⁵⁴⁵ “*Ars enim naturam imitari debet*” AG, p. 1474, l. 12.

dos estudis: l'article de GIESE (2008), qui podria haver aclarit aquest aspecte però que encara no he pogut consultar, i la memòria de llicenciatura en història a l'Universit  Catolique de Louvain (2001) de Jeremy Loncke, desenvolupada i editada a LONCKE, qui indica que al capítol 16 (*De cane*) del llibre XXII del *De animalibus* d'Albert el Gran retrobem m s de la meitat de la *Practica canum* de Simon d'Hembrant, aquesta compilada vers mitjans del segle XIII a partir de la *Practica canum* anònima de la segona meitat del segle XII.⁵⁴⁶ Cal recordar que l'únic text de munteria en llatí, el *De arte bersandi* del cavaller alemany Guicennas,⁵⁴⁷ manté també un fort vincle amb el mateix context fredericià.

Retornem, però, a la temàtica concreta del present treball. Soc de l'opinió de que és amb l'emperador i el dominic que arriba la plenitud del tractat de falconeria com a veritable obra científica a Europa, segles després de que el mateix nivell hagués estat assolit ja a la tradició àrab i, possiblement, als seus precedents. Malauradament, l'impacte posterior d'ambdós autors sobre el gènere queda molt lluny de ser la que mereixien, potser, en part, per avançar-se en excés al que en aquells moments s'estava disposat a admetre,⁵⁴⁸ trigarem segles a trobar acostaments semblants. Personalment, penso que l'edició tardana conjunta d'ambdues obres –crec que limitada a dos dels sis llibres en el *De arte*– dins de *Reliquia librorum Friderici II Imperatoris, De arte venandi cum avibus, cum Manfredi Regis additionibus ex membranis vetustis nunc primum edita & Albertus Magnus De falconibus, asturibus et accipitribus* (editit M. Velsesus). *Augustae Vindellicorum, apud Joannem Praetorium*, 1596, responia a criteris de mercat degut al prestigi incontestable d'ambdós autors, més que no pas a un reconeixement de la singularitat dels seus tractats de falconeria, reconeixement que de tota manera hauria estat ja massa tardà per a influir en un gènere en franca regressió. El mateix valdria, accentuat, per a *Reliquia librorum Friderici II Imperatoris De arte venandi cum avibus cum Manfredi additionibus: accedunt Alberti Magni capita De falconibus, etc. Quibus annotationes addidit suas Jo.-Gottl. Schneider ad reliquia librorum Friderici II, et Alberti Magni capita commentarii cum auctario emendationum ad Aeliani De natura animalium libros; auctor Jo.-Gottl. Schneider*, 2 vol., Lipsiae, 1788-89.

No entra dins dels objectius del present estudi aprofundir en els coneixements falconers d'Albert el Gran, aspecte al qual potser dedicar  un article en un futur proper en la línia de FERIOLI, sinó analitzar la traducció parcial en català inclosa al manuscrit que ens ocupa. Passem, doncs, a la descripció de la traducció parcial del *De falconibus* continguda a la darrera secció del primer llibre dels ocells de caça del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

LA SEVA TRADUCCIÓ PARCIAL CATALANA

La tria del contingut

El principal resultat de la meva primera estada de recerca a París (15 de setembre – 15 de desembre 2001), sota la direcció de la Dra. Danielle Jacquart, fou la descripció de la presència d'una traducció parcial del *De falconibus* d'Albert el Gran

---

⁵⁴⁶ LOCKE, pp. 71 i 75, qui dedica el capítol III del seu estudi a la qüestió.

⁵⁴⁷ TILANDER (1956) i LINDNER (1966).

⁵⁴⁸ Dins del corrent enciclopedista, però fora de la tradició falconera estricta, sembla que Vincent de Beauvais adopt  d'Albert part de la classificació dels falcons i el seu origen (creuament, zona geogràfica i/o formació del nom).

dins del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*. Durant la segona d'aquelles estades (23 de setembre – 22 de desembre del 2002) en vaig emprendre ja la comparació, divulgant-ne certs resultats a la presentació dels avenços de la meva tesi doctoral al seminari dirigit per la mateixa doctora durant la tercera estada (xerrada 22 d'abril del 2003, estada 1 de març – 1 de juny del 2003).⁵⁴⁹

En aquest període la descoberta fou publicada per qui llavors era un dels meus directors de tesi a CIFUENTES (2002 i 2006, p. 154), indicant que la traducció era completa i el contingut exclusiu de l'obra de falconeria continguda al manuscrit, per a corregir el segon aspecte a CIFUENTES (2006, p. 426), però no el primer. El mateix autor inclou el *De arte venandi cum avibus* entre les fonts del *De falconibus* a partir de les referències a l'emperador Frederic II de Hohenstaufen contingudes a l'obra i no indica que els capítols traduïts al català corresponen precisament a la secció de major originalitat del *De falconibus*, per haver-la considerat, com he dit, una traducció completa.⁵⁵⁰ Malgrat que remeti a la meva tesi doctoral en curs per a la identificació del text, SANTANACH (2003, p. 255, n. 32 i p. 260) reitera part de les afirmacions introduïdes pel Dr. Cifuentes i creu que el *Llibre dels ocells de caça* és una traducció catalana parcial del *De animalibus* d'Albert el Gran, quan només part del primer llibre dels ocells de caça present al manuscrit, precisament el que Santanach indica a la nota 36 com diversos apartats dedicats a “Dels linatges dels ffalcons”, prové d'aquesta font; el mateix posicionament deriva en considerar el pròleg de l'obra de falconeria com una addició apòcrifa a la traducció parcial del *De animalibus*. Dos anys després GARCIA (2005a, p. 789) i (2005b, p. 67) esmentava la presència d'aquella traducció catalana, utilitzant CIFUENTES (2002) segons prova la bibliografia d'ambdós articles; les fonts establertes per GARCIA (2005a, pp. 787 i 788) per a F semblen indicar que no consultà el *De falconibus*. A GARCIA (2005b, p. 60) opinava que el primer text de falconeria dels dos continguts a F és compost principalment per la traducció d'Albert el Gran. Aquesta representa poc més de la meitat d'aquell: el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* comprèn els ff. 108v/CXIIIv-150/CLV (aprox. 42 ff.), amb un primer llibre que ocupa els ff. 108v/CXIIIv-139/CXXXVIII (aprox. 31 ff.), mentre la traducció catalana parcial del *De falconibus* s'acota als ff. 122v/CXXVIIv-139/CXXXVIII (aprox. 17 ff.).

El *Flors* –o la seva font– omet el primer bloc temàtic del *De falconibus* (caps. I-IV), sospito que per tractar-se de capítols generals d'utilitat relativa per al falconer i trencar la dinàmica expositiva de F. A més, aquella obra s'inicia amb un brevíssim pròleg que esdevindria conflictiu amb l'estructura interna de F i que caldria refer, i continua amb un text que conté tecnicismes i raonaments de traducció difícil per a un profà en l'art de la falconeria, en la filosofia natural aristotèlica i en la doctrina mèdica hipocraticogalènica, i amb informació sovint represa als capítols posteriors malgrat pèrdues puntuals d'enorme interès com el detall relatiu a l'*imprinting* de falcons

---

⁵⁴⁹ Dades incloses a les memòries d'aprofitament de les diferents borses d'estada a l'estranger i beques i als projectes de treball de les mateixes i a les cartes al respecte de la Dra. Jacquart.

⁵⁵⁰ La seva opinió varià respecte a l'esborrany de la secció de manescalia i falconeria de la primera edició, del qual conservo la còpia que em facilità per a la revisió a finals del 2001, on, p. 76, “Conservem encara dos tractats de falconeria més en català en manuscrits de la primera meitat del segle XV, que encara no han pogut ser identificats. Un i altre es limiten a la patologia i la terapèutica dels diversos rapinyaires, amb alguna recepta per als gossos de cacera. El primer i més important, que podem intitular *Llibre dels ocells de caça*, molt probablement és una versió abreujada d'algun tractat d'origen alemany, ja que s'hi esmenten amb naturalitat fets i maneres d'Alemanya i del nord d'Europa (Noruega, Suècia, Estònia). En tot cas, però, l'original d'aquest text és posterior al *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II (mort l'any 1250), l'obra més important de falconeria i, en general, de zoologia, produïda a l'Europa medieval, qui hi és citat com a autoritat.”

i esparvers.⁵⁵¹ La pèrdua, per tant, és menys greu del que podria semblar i respon al plantejament d'obra compilatòria que és F.

Sí que tradueix, però, el segon bloc temàtic, relatiu a la descripció etnològica i etològica dels diversos llinatges de “falcons”, en el qual Albert recull i desenvolupa les classificacions precedents i contemporànies d'aquests dins de la tradició llatina. Al respecte, soc de l'opinió que l'opció més assenyada és que hi plasmés els llinatges establerts entre el col·lectiu falconer a l'època, en especial del súbdit dels Hohenstaufen, tant a nivell germànic (coincident amb l'origen d'Albert) com sicilià (la cort normanda i la seva activitat com a centre d'atracció de falconers de tradicions diverses i de redacció i traducció d'obres del gènere, com el *Moamín* i el *Gatrif*), perquè, amb independència de l'autoritat de qui innova, no és lògic establir una classificació aliena a la tradició i no familiar al falconer contemporani ni al públic potencial de l'obra, sobretot si, com sospito per a Albert, s'ha estat practicant de l'art i s'és conscient del pes de la tradició en ella. Malauradament, malgrat que l'oralitat és un factor determinant en l'aprenentatge, la transmissió i la conservació de l'art de la falconeria, com a saber pràctic que és, mai podrem quantificar-ne la veritable importància degut a la manca d'eines per a escatir-la.

A l'igual que en l'exposició de la secció terapèutica del *De falconibus*, on respecta l'ordre clàssic *a capite ad calcem* de les diverses fonts, és a dir, comença pel cap com a membre més noble del cos i continua fins als peus, Albert el Gran segueix l'ordre de major a menor noblesa en la descripció dels llinatges de falcons, classificació i jerarquia de probable acceptació general entre aquells falconers contemporanis si es toleren variacions mínimes. La traducció catalana, interrompuda al capítol XVII del *De falconibus*, no inclou els dos llinatges descrits de forma succinta al capítol XXIV, darrer del tractat del dominic.

L'estructura general en aquesta descripció de cada llinatge de falcons serà: en primer lloc, la posició ocupada dins de l'ordre de noblesa dels llinatges; en segon lloc, la denominació o denominacions, amb possibles referències a tractats del gènere i hipòtesis etimològiques; en tercer lloc, l'etologia particular (comportament específic), en especial les característiques del seu vol i les preses preferides, teòricament a la natura, tot i que s'hi reconeix la interferència de les assolides per maneig falconer; en quart lloc, la descripció etnològica (morfologia, plomatge, veu, és a dir, tres dels criteris establerts als quatre capítols inicials del *De falconibus*, referint-se l'altre al comportament, ja contemplat al punt anterior), sovint barrejant-se amb l'aspecte etològic; en cinquè lloc, el maneig específic recomanat, considerant, entre altres, l'afaitat, la caça, l'alimentació (tipus i quantitat), la facilitat i/o la necessitat de vol conjunt amb altres falcons i la facilitat de l'acceptació de l'home; i en sisè i darrer lloc, una fórmula de tancament que recordi la posició ocupada en l'ordre de noblesa i/o la denominació del llinatge acabat d'exposar. Dins d'aquest esquema general pot variar la part central, però les inicials i finals són fixes; la seva extensió respectiva depèn dels trets singulars de cada llinatge.

Aquesta traducció catalana parcial del *De falconibus* s'interromp de forma brusca a la meitat del f. 138v, seguint la meitat final de la línia, la meitat inferior del f. 138v i gairebé la meitat superior del f. 139 en blanc i un canvi de format (calderons, caplletres i capitals o majúscules de cos en vermell, caplletres i espais en blanc per a la seva elaboració a capítols alterns,...), de mà (ara A) i de font, indicis tots ells de l'inici d'un nou text; malgrat l'espai, no s'ha afegit cap títol, introducció o pròleg nou. S'inicia llavors el segon llibre dels ocells de caça del *Flors de les receptes medicinals per a*

---

⁵⁵¹ AG, p. 1457, l. 7-16.

ocells de caça.

Apunto algunes de les possibles respostes en preguntar-nos per les raons d'aquesta interrupció sobtada, no verificables fins a la localització de la font directa. Un truncament coincident a la font directa de F. Un rebuig a continuar traduint –o copiant– degut a la familiaritat del contingut, en correspondre a coneixements falconers adquirits per aprenentatge directe entre els practicants de l'art o considerar que el públic era ja prou entès en la matèria com per a jutjar innecessària la traducció de la secció dedicada a l'afaitat de l'ocell de caça. Adonar-se el copista de la similitud amb el capítol I.2.36 (Quan el voldràs fer ardit), i del de la continuació d'AG (l. 37 i ss.) amb I.1.3 (Del menjar de l'esparver) i altres recomanacions generals per als ocells de caça –traduïdes o omeses respecte a Adelard de Bath– i d'altres indicacions d'Albert amb altres recollides a capítols precedents de F. Un projecte inicial que acotés la utilització del *De falconibus* com a font a la secció de major originalitat i interès d'aquella obra, la classificació i descripció dels falcons, i que el breu fragment del següent bloc correspongui a una confusió de l'equip de traducció i còpia quan calia canviar ja de font, sense eliminar el fragment degut a l'estructura dels quaderns del manuscrit –implicaria recopiar part del text precedent– ni cancel·lar-ho a fi d'evitar embrutar-lo. Valorar el risc i la feina de seguir traduint respecte a la nova informació aportada i decidir no continuar degut a la possible abundància de tecnicismes que desconeix, com per exemple, en el breu fragment traduït d'aquest capítol, 'denayat he mundat' per '*purgaverit*' (AG, l. 32), on, malgrat el binomi de sinònims, no encerta per desconèixer el significat real de l'acció realitzada per l'ocell, ja que podria haver utilitzat untat, parat/paret, curat (de si), adobat (la ploma), etc. (no correspon a esmirllar). Fins i tot és possible que es reconegués la utilització del binomi *Dancus-Guillelmus* en aquest capítol (AG XVII) i el següent per Albert el Gran, i de l'*Epistola* més endavant, evitant traduir textos ja circulants a la Corona d'Aragó en vernacla catalana i prescindint de tot el bloc malgrat la pèrdua de tractats dels quals no en conservem traducció en la nostra vernacla i dels dos llinatges de falcons descrits al darrer capítol del *De falconibus*.

Al llarg de la traducció parcial es respecta l'estructura corresponent del text llatí tret dels dos capítols relatius als llinatges no nobles, en què omet la rúbrica, aspecte estudiat de forma raonada dins dels respectius capítols. Lògicament, en inserir-se dins d'una obra compilatòria i ometre els quatre primers capítols del *De falconibus*, no pot respectar la numeració dels capítols d'aquell, però sí que manté l'ordre del bloc de capítols traduït. Tampoc reordena internament el contingut de cada capítol malgrat la possibilitat de millora en certs casos, com és fàcil d'apreciar en AG XVI = II.2.12., Capítol XXXVI, on una reordenació interna en facilitaria el seguiment i disminuiria la sensació de reiteració. Un aspecte diferent és la intervenció en l'ordre intern de la frase degut a la divergència entre la gramàtica llatina i la catalana, propiciant les inversions en sentit estricte però sovint necessàries per a la comprensió –p.e. “per lur natura e per lur compleció, ffebles e volpenys” II.2.9., Capítol XXXIII = “ex natura debiles et ex complexione minus audaces” AG, p. 1468, l. 12–; malgrat la possible dependència excessiva del llatí en certs casos, val a dir que cal defugir el futurisme de considerar la gramàtica catalana medieval incoherent des d'una perspectiva moderna.

Alguns apunts filològics

Pel que fa a la quantitat i la natura dels paràgrafs omesos o afegits respecte al *De falconibus*, indicats i analitzats de forma succinta a les notes i a l'estudi dels capítols, hi trobem reduccions de binomis –p.e. “fflaumàtica” II.2.9., Capítol XXXIII = “femineae

sive fleumaticae” AG, p. 1468, l. 1 o “greus” II.2.5., Capítol XXIX = “gravi et melancolica” AG, p. 1464, l. 24– i de formes verbals compostes –p.e. “giten” II.2.5., Capítol XXIX = “evomendo reiciunt” AG, p. 1464, l. 24– i nombrosos salts d’igual a igual, alguns d’ells atribuïbles a la dificultat en la traducció, potser per desconeixement –p.e. “e alguns altres lo apellen <aelium quasi aërinum falconem, i alguns altres l’apellen> haeripill” II.2.1. = “et quidam vocat aelium quasi aërinum falconem. Quidam autem hoc aëryphylum” AG, p. 1457, l. 32-33–, i, per tant, voluntaris, o de línia –p.e. “<I la seva figura, dels hùmers a la cua, quan és dret, és gairebé piramidal, si imagineu una piràmide una mica compresa al dors>” II.2.3., Capítol XXVII = “squamosa squamis sese prementibus: et figura eius quando stat ab humeris ad caudam est quasi pyramidalis, si ymaginetur pyramis aliquantulum in dorso compressa” AG, p. 1460, l. 25-27–, fins i tot amb possible censura –p.e. “llurs sements mesclades es pertorben i es transformen i es completen mútuament, i>” II.2.12., Capítol XXXVI = “semina permixta se invicem movent et convertunt et complent, et” AG, p. 1470, l. 19-20, on no puc descartar una censura del possible augment de la importància de la participació del progenitor femení–. Cal ser prudents davant aquests salts degut a la impossibilitat de discriminar, fins a la identificació de la font directa, entre les omissions ja presents a l’antígraf de F i les imputables a la tendència del traductor a ometre el mot o el paràgraf que li posa, ocasionalment, certa dificultat lingüística, o al copista.

Dins de les omissions en el cas concret de les traduccions franceses del *De falconibus*, SMETS (2004, p. 193) distingeix tres categories, categories que aplicaré també a la traducció parcial catalana:

- Els noms germànics dels animals i de les plantes. F no omet cap dels noms germànics continguts als capítols traduïts al català, però, al meu parer, no sembla que aconsegueixi identificar-los com a tals, fet que deriva en una transformació a la nostra vernacle fins a fer-los irreconeixibles. No puc descartar, però, que la corrupció existís ja a la font directa de F ni que el traductor sí que els identifiqués, però que els pronunciés sense lletrejar-los, deixant la transcripció al criteri del copista. P.e. “sve<i>mer” II.2.4., Capítol XXVIII = “suomē” F = “sweimer” AG, p. 1462, l. 9, on restitueixo al màxim que crec raonable la forma original en considerar-ho una corrupció evident i obtenir-se a partir de ‘suomē’ per confusió de u/v (no ‘w’ donada la seva inexistència darrera de ‘s’ líquida en català i el condicionament de la ‘u’ present a F), o/e (freqüent en la mà B) i entre una abreviatura general (o, probablement, de –er a l’antígraf) i una de ‘n’; al meu parer, és gairebé segur que el traductor i/o el copista desconeixien l’alemany. Més endavant F ofereix directament el sinònim que coneix, llaner. Vegeu II.2.11., Capítol XXXV, f. 135rv per a altres variants del mateix nom. Aquesta manca de consistència en la forma del mateix mot germànic a F impossibilitarà al lector relacionar els diversos esments del mateix nom entre ells si no atén als possibles sinònims i/o a la informació complementària.
- La reducció dels binomis o glosses llatins, de la qual he ofert un exemple abans.
- Els reenviaments a altres parts del *De animalibus*. Vegeu més avall, dins dels trets comuns entre les traduccions en vernacle.

Pel que fa als afegits, els més habituals són binomis, normalment sinonímics i/o amb un segon terme que precisa el primer, però també hi apareixen algunes circumlocucions –p.e. “con són hexits del niu” II.2.9., Capítol XXXIII = “pullos” AG, p. 1468, l. 24–, altre cop amb possible censura –p.e. “s mesclen ensemps, se atroben” II.2.12. Capítol XXXVI = “luxuriae conveniunt” AG, p. 1470, l. 24–. Els binomis o els trinomis –les formes polinòmiques més freqüents– són un mètode habitual dels traductors o glossadors, o fins i tot, dels autors, d’oferir una o més alternatives, sovint una d’elles culta i arrelada en la font directa o remota –principalment en grec, àrab o llatí– i la resta en la llengua de rebuda del text (l’latina o vernacle), pròpia del traductor

i/o del destinatari de l'obra; p.e. “les gotes e (ab) los senyals” II.2.1. = “guttis” AG, F 1458, l. 20, binomi recurrent a F, amb el primer terme com a traducció directa de la font i el segon pròpiament català, més familiar per al traductor i el lector.

La condició de text científic i tècnic que és el tractat de falconeria obligava a la tria d'un traductor coneixedor de la llengua del text font i de la temàtica a traduir, en aquest cas un mestre falconer, o d'un equip integrat per ambdós. Malauradament, no sempre era així, aspecte apreciable si es presta atenció a un element clau per a la comprensió del text, el lèxic. Una de les solucions era el binomi sinonímic que recollia un terme directament depenent de la font i un altre introduït pel traductor, bé per inseguretat, bé per tractar-se d'un mot encara no afiançat en la llengua a què traduïa. A banda del binomi sinonímic, F utilitza també el binomi en què reitera la significació del primer element d'un binomi llatí i omet el segon, prova d'inseguretat en la temàtica o en la llengua de la font que resulta en una pèrdua d'informació per al lector. En altres casos, la dificultat de traducció o el seu desconeixement derivarà en salts més llargs i greus a nivell de comprensió i de contingut respecte a la font; degut a que es posava en joc el prestigi i la contraprestació econòmica del traductor, aquest preferia ometre el mot o el paràgraf dificultós, salts que s'afegien als propis de qualsevol lectura i còpia, o improvisar una traducció amb baixa probabilitat d'encert a mantenir-ho en llatí i evitar la pèrdua o la corrupció. Val a dir que els objectius del present treball desaconsellaven aprofundir en l'anàlisi de l'aspecte traductor, de manera que m'he limitat a apuntar certs aspectes a l'edició i l'estudi però ni he desenvolupat una cerca sistemàtica al respecte ni he extret dades estadístiques de la seva presència en cap dels tractats en català malgrat que poden obtenir-se fàcilment a partir d'aquestes edicions.

Agraïxo a la Dra. Smets que em facilités una còpia llavors encara inèdita de la divisió de seccions aplicada a AG a partir dels peus de mosca presents a *Des faucons I*, divisió seguida per ella en els seus estudis comparatius, però jo no la utilitzo per dos motius: (1) la divisió que estableixen els peus de mosca a *Des faucons I* és asistemàtica, relativament útil per als capítols terapèutics (on sol correspondre a un remei), absents a F, però, al meu parer, no vàlida per a la resta per no seguir cap criteri uniforme reconeixible, ni de contingut ni d'extensió ni de paràgraf; i (2) la seva utilització podria confondre el lector respecte a una suposada dependència de la traducció parcial catalana envers *De falconibus I*, quan no és així. Per tant, m'he decantat per prioritzar AG, pàgina i línia per a la meua edició de la traducció parcial catalana. Tampoc he seguit estrictament els paràgrafs i les frases establertes a l'edició del text llatí per Stadler perquè havia de prioritzar el text que edito i per l'existència d'alternatives a les de l'edició llatina que, en diversos casos puntuals, he considerat preferibles. La mateixa filòloga belga em va facilitar certs comentaris sobre una primera transcripció dels capítols catalans provinents d'aquella font, probablement obra de Garcia Sempere, però tots aquells comentaris poden deduir-se de la contrastació amb l'edició d'Stadler, la qual jo ja havia col·lacionat, i, per tant, no he fet ús de cap dels seus comentaris sobre aquella transcripció aliena a mi.

Per contra, sí que he estudiat amb cura el lloc que la Dra. Smets atorga a la traducció parcial catalana dins de la tradició manuscrita del tractat de falconeria d'Albert degut al seu coneixement general de les diferents traduccions en vernacle derivat de la tesi doctoral específica de l'autora; així, aprofito els trets característics de la branca de manuscrits del *De animalibus* més propera a l'autògraf que ella assenyala per a demostrar que la traducció parcial catalana –o el seu antígraf– prové d'un testimoni pertanyent a aquesta branca: (1) dos dels tres comuns a tota ella, en concret, “no” F II.2.3., capítol XXVII, f. 126 = “non” SMETS, per “<raro>” AG, p. 1460, l. 13, i “cap” F II.2.4, cap. XXVIII, f. 127v = “cumine” SMETS, per “cacumine”

AG, p. 1461, l. 31; (2) un entre els dels manuscrits Ka, Mi, (PM, massa breu), PN6-9 i Va1-2 que els singularitzen dins de la branca de testimonis del *De animalibus* més propera al manuscrit autògraf d'Albert el Gran conservat als arxius municipals de Colònia (ms. W 258a, editat per Stadler a AG), en concret, “primerament” F II.2.6., cap. XXX, f. 131 = “primer” AG, p. 1465, l. 2, per “alium” SMETS. Coincideixo en aquestes tres afinitats, complementades per SMETS amb la divergència en altres punts, per a assenyalar, seguint-la, que el text base que arribà a la traducció catalana parcial s'acosta al grup format pels mss. Ka, Mi, PN6-9 i Va1-2; tanmateix, SMETS raona que cap d'aquestes còpies conservades pot ser-ne la font única degut a discrepàncies entre cadascuna d'elles i F. En considerar remota la possibilitat d'una utilització conjunta de més d'un manuscrit llatí de l'obra per a la realització de la traducció catalana, comparteixo l'opinió de la filòloga segons la qual el model llatí d'aquesta sembla haver-se perdut, i reproduïxo la seva conclusió final en què estableix que s'acostava al grup Ka i Va1-2 o al grup Mi i PN6-9,⁵⁵² ambdós inclosos dins de la branca primerenca i menys allunyada de l'autògraf del *De falconibus*. Per la meua banda, ja he argumentat que per a la traducció catalana parcial –o la seva font directa– s'utilitzà una còpia del *De falconibus* inserida al *De animalibus*.

ALTRES TRADUCCIONS MEDIEVALS EN VERNACLA⁵⁵³

A banda de l'arromançament parcial en català, fins ara s'han descrit dues vulgaritzacions medievals en alemany, tres en italià i quatre en mitjà francès.

L'índex de SMETS (2010) dedica un apartat (pp. 30-36) a les versions angleses, on hi considera una traducció del *De falconibus* i dubta si el *Prince Edward's Boke* és una compilació anglesa basada en la mateixa obra, però pel moment no s'hi ha referit a cap dels seus articles que he pogut consultar.

Les alemanyes foren editades i estudiades per HASSLER i LINDNER (1962), el darrer amb un estudi aprofundit on analitza també les informacions ornitològiques contingudes, a complementar amb l'article de MÜLLER. Són dues traduccions independents, la primera (*Buchelin von den suchten der vogel, hunde und pferde*), obra de Werner –Wernher(us)– Ernesti i la segona (*Buch von den falcken, hebchen, sperbern, pferden und hunden*) d'Heinrich Münsinger (Mynsinger), encomanades, amb una diferència temporal de prop de cinquanta anys, pel comte palatí Ludwig III, després elector de l'imperi, a la cort de Heidelberg el segle XV, i recullen les seccions del *De animalibus* relatives als animals auxiliars en la caça noble medieval (ocell de caça, gos i cavall). La mateixa tria de seccions al ms. Heidelberg, UB, Cpl 1326, ff. 1-19 el posiciona com a model probable de la traducció d'Ernesti i, potser, de la de Münsinger; cal destacar la coincidència entre el lloc de creació i el de conservació del major nombre de còpies, indicatiu de que aquella àrea geogràfica fou probablement la principal en la seva circulació.

Pel que fa a la secció relativa als ocells de caça, Ernesti tradueix només els

⁵⁵² Ka = Karlsruhe, Badische LB, Aug. 11, ff. 380v-391v (1441); Mi = Milà, Bibl. Ambrosiana, B 91 sup., ff. 110-120 (s. XIII-XIV); PN = París, BNF, on 6 = lat. 6521, ff. 10v-28 (s. XV), 7 = lat. 6749A, ff. 24v-66 (s. XIII-XIV), 8 = lat. 14728, ff. 226v-241 (inici s. XV) i 9 = lat. 16169, ff. 307v-316 (inici s. XIV); Va = Vaticà, Bibl. Apostolica Vaticana, on 1 = Pal. Lat. 1099, ff. 402-410 (1477) i 2 = Pal. Lat. 1326, ff. 9v-19v (1346). Cit. SMETS (2003) i (2010).

⁵⁵³ En aquesta secció seguiré dades ofertes als diversos articles de la Dra. Smets al respecte, especialista en les traduccions en mitjà francès del *De falconibus* arran de la seva edició crítica i anàlisi lexicogràfica com a tesi doctoral de l'autora, SMETS (2003); aprofito per a agrair-li novament la tramesa dels seus articles que em mancaven, sense la qual no hagués pogut oferir aquesta secció.

capítols terapèutics (XVIII-XXIII,⁵⁵⁴ on cal recordar que el XXII és de maneig falconer d'astors i/o esparvers, no terapèutic), ja existent en bona part a les fonts, i omet, per tant, la secció que singularitza el *De falconibus*, la relativa a la descripció etnològica-etològica dels ocells de caça. A més, la traducció d'Ernesti es veu il·lustrada per una dependència del llatí que comporta la presència de nombrosos llatínismes i obligà més tard a incorporar glosses que la fessin més entenedora. Per contra, Münsinger traduí tot el *De falconibus*, amb una presència de llatínismes negligible, reordenà les receptes segons l'ordre clàssic 'de cap a peus' i el centrà en la pràctica com a coneixedor de l'art. Atenent a la divergència en el contingut i la qualitat, no és d'estranyar la disparitat en l'acceptació respectiva per part del públic que denota un sol manuscrit conegut de la traducció d'Ernesti i deu de la de Münsinger.⁵⁵⁵ A més, FYFE-WOOD (1943, p. 562) indiquen una traducció alemanya, inclosa dins de l'enciclopèdia zoològica d'Albert, a Estrasburg en 1508 i HARTING (p. 162, n° 300) una altra per Walther Kyff publicada en 1545 a Frankfurt del Main.

Les italianes són una completa –ms. Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Ob 21, ff. 107v-153v (mitjans o segona meitat s. XV, Itàlia septentrional, nòrdica fortament toscanitzada)⁵⁵⁶– i dues parcials –mss. Londres, Wellcome Historical Medical Library, 307, ff. 6-11v (finals? s. XIV, Toscana)⁵⁵⁷ i Roma, Biblioteca Nazionale Centrale, fons V[ittorio] E[manuele] 506, ff. 74-75v (s. XV, Itàlia septentrional), editada per HOLMER– amb els capítols XX, XXI i XXIII –el salt del XXII es deu al seu contingut relatiu al maneig– i XXI a primera part del XXIII, respectivament, malgrat que la segona sembla que fou més llarga degut a la presència d'un reclam relatiu a la segona part del mateix capítol XXIII.⁵⁵⁸ Aquestes dues traduccions parcials han estat descrites malgrat la seva catalogació deficient, motiu pel qual un esforç en la catalogació curiosa dels manuscrits italians del gènere podria deparar noves descobertes; mai s'insistirà prou en la necessitat d'una catalogació adient i la identificació dels textos per part de veritables especialistes en cada temàtica. La traducció completa numera els capítols d'I a XXIV, amb un salt degut a una probable pèrdua de foli a la font al cap. XX. El fet de que les dues traduccions parcials es decantin pels capítols relatius als astors i els ocells de caça en general, ignorant els dedicats als falcons, comporta preguntar-se per la resta del contingut dels manuscrits que les conserven a la cerca d'altres detalls que refermin la possible preferència per textos relatius a la pràctica de la falconeria exclusiva amb astors (i/o esparvers) i el context de traducció, en especial dels destinataris, bé cortesans

---

⁵⁵⁴ Segueixo SMETS (2002b, p. 192, n. 26) on apunta la indicació de LINDNER (1962, vol. I, p. 58), represa per MÜLLER, relativa a la traducció dels capítols XVIII-XXXIII d'Albert per Ernesti malgrat els vint-i-quatre d'extensió del *De falconibus*.

⁵⁵⁵ Ernesti: ms. Heidelberg, UB, Cpg 406 (any 1404). | Münsinger: mss. Heidelberg, UB, Cpg 247, ff. 1-86 (vers 1460), Cpg 281, ff. 1-110v, Cpg. 406, ff. 2-44 i Cpg. 408, ff. 1v-46v; Stuttgart, Württembergische LB, Cod. Camp. 4°52, ff. 1-116 i Cod. HB XI, 51, ff. 1-155; Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 448, ff. 1-117; Halle, Marienbibliothek, 73, ff. 1-70 i 74, ff. 1-44; Viena, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vindob. 5213, ff. 1-84v; *olim* Görlitz, Bibliothek der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften, A III.I.23, ff. 1-40. Cit. SMETS (2002b, p. 192, n. 25 i 24).

⁵⁵⁶ WERTH (1888, p. 185), amb comparació amb el text llatí a pp. 185-190 i estudi general del manuscrit a pp. 181-85; cit. LUPIS (1982), LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 139-40) i SMETS (2002b, p. 195, n. 32).

⁵⁵⁷ ABEELE (1991, vol. II, p. 336); cit. SMETS (2002b, p. 194, n. 33). De la comparació dels paràgrafs editats per WERTH (1888), pp. 185-90 amb la traducció catalana parcial es dedueix que la catalana és més fidel i correcta que aquesta italiana, on sovintegen les omissions i les traduccions poc afortunades.

⁵⁵⁸ La descripció de les traduccions alemanyes i italianes prové bàsicament de SMETS (2002b) i SMETS (2007a, pp. 209 i 211). En el primer article indica els investigadors que classificaren correctament les dues traduccions parcials italianes mal catalogades, atorgant la darrera a HOLMER, mentre a SMETS (2004, p. 186) li atorga la primera.

d'ambdós sexes interessats en la caça amb esparver, bé individus de potencial econòmic menor que defugissin l'enorme despesa inherent a la caça amb falcons, sobretot a la de grans presons.

Les franceses són independents (fet que sembla denotar una escassa circulació de les traduccions prèvies), d'extensió variable i esglaonades entre finals del segle XIV i inicis del XVI.⁵⁵⁹ mss. París, BNF, nouv. acq. fr. 18800 (*Des faucons I*, finals s. XIV o inicis s. XV, nord-est, Picardia),⁵⁶⁰ fr. 2003 (*Des faucons II*, mitjans o finals s. XV, baixa Normandia),⁵⁶¹ fr. 1304 (*Des faucons III*, inicis s. XVI, França meridional?) i fr. 25342, ff. 39v-52(v?) (*Des medecines des faucons*, segona meitat s. XV). D'elles, *Des faucons I* i *III* ofereixen traduccions gairebé completes, sobretot el primer, *Des faucons II* un abreujament –caldria valorar en quina mesura l'elevat nombre d'omissions afecta al contingut per a establir si és un resum– i *Des medecines des faucons* dos dels capítols de contingut terapèutic, en concret XVIII i XIX, amb el darrer incomplet (omet els encanteris o receptes creencials). Respecte a l'estructura interna, *Des faucons I* segueix la capitulació I-XXIV del *De falconibus* i és la traducció romànica més propera al model, mentre *Des faucons II* i *III* segueixen la divisió en quatre parts i numeren dins de cadascuna, segons sembla per intervenció dels traductors. Els manuscrits que contenen *Des faucons I* i *II* són més luxosos –vitel·la o pergami, fons d'or, més d'una tinta,...– que els altres dos; de fet, els peus de mosca presents a *Des faucons I* marquen la divisió de paràgrafs seguida per la Dra. Smets en els seus estudis comparatius. Totes quatre traduccions manquen de pròleg del traductor que informi de la identitat dels comandataris i dels traductors i del procés de traducció. L'evolució de la llengua –i del coneixement dels traductors i dels copistes– s'aprecia en la presència de llatinismes entre els ingredients de les receptes, els quals passen de prop del 20% a *De falconibus I* a ser negligibles a la resta, tot i que en els darrers augmenta la confusió d'ingredients.

A més, *Des faucons I* i *III* i *Des medecines des faucons* són inclosos dins de manuscrits de temàtica exclusivament falconera,⁵⁶² el primer amb receptes del gènere en occità i franco-provençal a la fi,⁵⁶³ el segon com a contingut únic del manuscrit i el tercer com a part d'un recull de textos de l'art,⁵⁶⁴ prova de l'interès inherent del *De falconibus* i de la temàtica. La presència de receptes del gènere en occità i franco-provençal com a complement final de la traducció francesa més completa (*Des faucons I*, finals s. XIV – inicis s. XV, nord-est, Picardia) i el fet de que el ms. París, BNF, nouv. acq. fr. 18800 sigui un dels dos de factura més luxosa dels que contenen les traduccions franceses comporta la qüestió de la seva àrea de circulació i del nivell social dels comandataris i dels destinataris; a més, la l'origen apuntat pels editors a aquelles receptes com provinents de la part sud-occidental del domini occità, probablement a l'*scripta* occidental del Llenguadoc, i a finals del segle XIV, l'acosten als territoris de la corona d'Aragó de l'època.

---

⁵⁵⁹ Edicions i estudi a SMETS (2010).

⁵⁶⁰ Provenient de la venda de la biblioteca particular Jeanson (lot 11), prova de la riquesa d'aquella, de la qual també provenia l'única còpia conservada del tractat de falconeria d'Antoni de Vilaragut (lot 80 de la subhasta del 2003), tornada a desaparèixer en mans privades malgrat haver estat comunicat a institucions catalanes.

⁵⁶¹ Editat per MARTIN en 1883; traducció anglesa d'aquesta a KOTSIPOULOS.

⁵⁶² Per a *Des faucons II*, vegeu MARTIN.

⁵⁶³ Editades a CAPACCIONI-SMETS.

⁵⁶⁴ La resta de tractats inclosos al manuscrit són el d'Artelouche de Alagona, el del mestre de Rhodes, el *Livre du Prince* i una compilació del *Dancus Rex – Guillelmus falconarius, Gerardus falconarius i Grisofus medicus*; cit. SMETS (2000, p. 78, n. 1).

Trets comuns i específics

A partir del seu acostament a les traduccions vernaculars del *De falconibus* (ometent la catalana parcial), SMETS (2002b, pp. 195-96) conclou l'existència de certs trets comuns que desenvolupo i comparo amb la catalana parcial continguda a F.

En primer lloc, rarament remeten a la font i/o al seu autor: només *Des faucon III* fa una referència explícita a Albert el Gran, però en un paràgraf aliè a la tradició general del *De falconibus*, i remet al *De animalibus* dos cops més, afegint-hi el traductor “des anymalles” (una d'elles corromput).⁵⁶⁵ Per a la traducció parcial catalana, vegeu II.2.6, Capítol XXX, força il·lustratiu de l'ús d'una còpia del *De falconibus* inclosa al *De animalibus*, és a dir, de circulació conjunta com a part de l'obra zoològica i no de com a tractat de falconeria autònom, per part del *Flors* (o de la seva font directa), i II.2.12, Capítol XXXVI, on, en un primer esment pot referir-se a llibres anteriors del *De animalibus* d'Albert el Gran com a llibres de ciència animal –filosofia natural– d'altres autors i en un segon es refereix de forma inequívoca a les seves pròpies obres, especialment, de forma implícita, al *De animalibus*. Al meu parer, caldria contrastar les sis referències d'aquesta mena presents al *De falconibus* (cap. I, X, XVII –dues–, XX i XXIV) segons AG amb els quatre manuscrits llatins en què apareix com a obra autònoma a fi de verificar si hi són presents; malgrat la possibilitat de que haguessin estat eliminats després en cas d'una redacció conjunta, la seva absència probable esdevindria un indicatiu més d'una redacció primerenca del tractat de falconeria i la seva inclusió posterior, amb aquestes i altres adaptacions a estudiar, al *De animalibus* com a secció 40 del llibre XXIII, i ajudar a establir així si les traduccions en vernacla provenen de l'obra de circulació autònoma o no. De moment, i seguint la indicació de SMETS (2007a, p. 211, n. 13) segons la qual les referències al *De animalibus* presents al *De falconibus* no es tradueixen mai, tret de les tres presents a *Des faucons III*, i si afegim els tres presents al *Flors*, sembla que aquestes dues serien les traduccions romàniques provinents del *De falconibus* inclòs a l'obra zoològica, mentre que la resta, tret d'una intervenció dels traductors, podrien provenir del de circulació independent.

En segon lloc, semblen atorgar molt de pes a la secció terapèutica per ser la temàtica exclusiva d'una de les traduccions franceses, d'una alemanya i de dues italianes. Val a dir que aquesta secció és la bàsica del gènere, veritable raó de la seva existència, i la més interessant per al falconer expert, qui ja coneix la part etnològica-etològica de l'art i recorre a la tradició escrita per a recordar i seguir les receptes quan en té necessitat; a banda de les possibles glosses personals d'Albert en la secció terapèutica, la traducció i/o còpia d'aquesta permetria al falconer expert disposar dels receptaris dispersos gràcies a la unificació present al *De falconibus*. Tanmateix, si obviam la necessitat d'aconseguir aquestes receptaris perquè ja es disposés d'ells en la vernacla corresponent –pensem en les traduccions catalanes del *Dancus-Guillelmus* (Z¹ i Z²), de l'*Epistola* (N i Z⁵), i els capítols d'aquests, del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i del *Gerardus falconarius* i d'altres tractats llatins presents a F– i es cerqués la veritable singularitat del *De falconibus*, la traducció es centraria en el seu bloc etnològic-etològic a la cerca de dos públics potencials: el falconer expert en l'art que desitges aprofundir-hi esbrinant-ne el raonament filosòfic-mèdic i el falconer novell que ha d'instruir-se en la descripció etnològica-etològica de l'art. Al meu parer, aquest darrer cas és el de la traducció catalana parcial del *De falconibus* continguda al primer llibre dels ocells de caça del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, a la seva vegada inclosa dins d'una obra didàctica creada per a la formació del jove noble de

---

⁵⁶⁵ SMETS (2000, p. 80) i (2002b, p. 195).

la corona catalanoaragonesa, per a qui conèixer l'art de la falconeria i parlar-ne amb propietat, si no volia ser menystingut, era un requisit indispensable dins de la seva educació, i li caldrien uns fonaments sòlids si havia de controlar amb criteri un servei de falconeria propi o es volia promocionar socialment o relacionar mitjançant la seva pràctica. De fet, la tria d'aquesta secció del *De falconibus* és idònia dins de la tradició europea per a assolir aquest objectiu si tenim present que l'alternativa era el monumental *De arte venandi cum avibus*, de traducció desassenyada dins d'una obra compilatòria inclosa en un manuscrit miscel·lani com és el ms. 68. Per tant, la traducció parcial catalana es diferencia clarament de la resta de traduccions en vernacla descrites fins ara –tradueixen el *De falconibus* sencer o la secció terapèutica– en aquest aspecte.

En tercer lloc, mostren una clara tendència a ometre els encanteris o receptes creencials del capítol XIX (extret del *Gerardus falconarius*), omeses a les traduccions alemanyes, a la italiana completa i a algunes de les franceses. No podem pronunciar-nos respecte a les traduccions italianes parcials ni a la catalana parcial perquè no contenen el capítol XIX. Tot i així, a la catalana podem contemplar tant la possibilitat de que haguessin estat tolerades les extreïtes de l'Apocalipsi o d'altres textos religiosos reconeixibles com que totes elles haguessin estat censurades; com a precedent que no ens serveix per a aclarir la qüestió tenim el conjur final del f. 68v/LXXv, inacabat per haver-se arrancat el foli següent (que correspondria a LXXI), potser per censura donat l'encanteri o conjur o per l'estructura del quadern que enllaça amb les receptes de caire sexual-ginecològic-reproductiu.

Crec convenient afegir un parell de punts més.

En primer lloc, el segle XV és el de traducció majoritària d'aquest text a totes les vernacles en què s'ha descrit, malgrat haver estat redactat un segle i mig abans i existir vulgaritzacions de la temàtica des del mateix segle XIII. Val a dir que el *De arte venandi cum avibus*, contemporani del *De falconibus*, fou traduït ja al francès mitjà durant la primera dècada del segle XIV. Si bé podríem considerar que la circulació del text en llatí cobria les expectatives fins llavors o que possibles traduccions anteriors podrien haver-se perdut, no puc descartar que el text no resultés prou atractiu fins al segle XV per jutjar que recollia coneixements generals i tractats de l'art ja circulants o que fos redescobert llavors arran del mateix corrent traductor. En valorar la diferència cronològica entre l'arromançament d'aquelles dues obres contemporànies hem de ser conscients de les diferències entre ambdues a nivell de: (1) contingut, amb l'originalitat i el detall com a tret singular del *De arte* contra coneixements generals dins del col·lectiu i tractats de l'art ja circulants, com he dit, al *De falconibus*; (2) suport, ja que alguns dels manuscrits del *De arte* són veritables joies de la il·luminació medieval, només comparables als dels *Livres du roy Modus et de la royne Ratio* d'Henri de Ferrières i del *Livre de chasse* del comte Gastó III de Foix *Febus* dins del gènere cinegètic, i les dues darreres obres foren redactades ja en francès mitjà; i (3) prestigi dels seus autors respectius entre el col·lectiu falconer i la resta de lectors potencials de la temàtica, amb un emperador mític com a investigador, coneixedor, desenvolupador i practicant de l'art a qualsevol nivell, potenciador d'un centre clau de la falconeria medieval, tant a nivell textual –traducció de textos i redacció d'obres originals– com en la contractació de falconers professionals de les diverses tradicions, centre de l'arc mediterrani que veurà florir el gènere i la pràctica falconera a Europa i relacionat a nivell familiar amb les diverses corts europees, contra un eclesiàstic clau de la vida intel·lectual medieval, però de saber dispers en la multiplicitat de temàtiques pròpia d'un enciclopedista.

En segon lloc, si tenim present que les darreres descobertes situen el total d'obres del gènere en vernacla francesa en quaranta-cinc textos, incloses onze

traduccions, i cent setanta-tres manuscrits,⁵⁶⁶ en prop de seixanta els manuscrits del gènere redactats en les llengües pròpies de la península ibèrica, vers la quarantena en italià –encara catalogada de manera insuficient– o en anglès i la trentena en alemany,⁵⁶⁷ i recordem el nombre de traduccions del *De falconibus* en cada vernacle, sembla existir una relació lògica entre ambdues xifres, en la qual sobta, degut al volum de manuscrits conservats i malgrat l’abundància de còpies del tractat d’Ayala i, en menor grau, d’altres autors castellans, l’excepció de les vernacles peninsulars diferents a la catalana, aspecte que implica aprofundir en la seva catalogació a fi de descartar possibles confusions com les descrites en la tradició italiana, una investigació que potser permetria descriure nous testimonis –sobretot parcials– dels tractats llatins del segle XII, com el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath o l’*Epistola*, ambdós descrits i estudiats a la tradició catalana dins d’aquesta tesi doctoral. Cal tenir present que el nom d’Albert el Gran o de la seva obra no ha d’aparèixer necessàriament de forma explícita i que no podem descartar que fos utilitzat com a font en altres textos a banda del tardà de Guarines (s. XVII), on és citat sovint en llatí després de no haver-lo esmentat entre les fonts indicades al prefaci i resta a discriminar la procedència real de les fonts apuntada al títol com provinents de la biblioteca reial napolitana dels reis d’Aragó (*Breve trasunto sacado de los originales libros que los Señores Reies de Aragón tenían para el conocimiento de las aves de caza y de toda naturaleza dealcones, con una breve práctica de zitrería para curar las enfermedades y dolencias que acaeçen*), o, de forma dubtosa, en el *Tratado de las enfermedades de las aves de caza*.⁵⁶⁸

Menys sorprenent és l’absència de la seva descripció en anglès fins al moment per conservar-se un nombre menor de manuscrits o l’abundància dins de la tradició alemanya, hereva de la major proporció de manuscrits amb traducció del *De falconibus* –gairebé un de cada tres– degut a l’origen germànic de l’autor i a l’extraordinària qualitat de la traducció de Münsinger. De fet, els vuit testimonis –quatre més o menys complets i quatre parcials– en llengües romàniques descrits fins ara per la historiografia, en la qual incloc ja la catalana, encara queden per sota dels onze de la germànica, deu d’ells corresponents a la traducció de Münsinger i, per tant, tots deu complets si segueixen el model d’aquell traductor. Al meu parer, si relativitzem així el nombre de traduccions del *De falconibus* en cada vernacle i el de manuscrits del gènere respectius i el ponderem amb la qualitat d’aquestes traduccions i amb la seva circulació, minimitzarem el risc de confusions com afirmar que la tradició francesa sigui la que ha conegut el major èxit del tractat de falconeria d’Albert el Gran.

Dos punts a considerar respecte a la traducció italiana completa són, en primer lloc, que aquesta és l’única traducció vernacle amb taula segons SMETS (2007a, p. 211), probablement necessària degut a la multiplicat de textos presents en aquell manuscrit. El *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* també presenta una taula, però aquesta no recull els capítols del primer llibre dels ocells de caça, en el qual s’insereix la traducció catalana parcial del *De falconibus*, sinó que correspon al segon llibre dels ocells de caça de forma exclusiva. Per últim, el mateix manuscrit italià ofereix receptes de falconeria suplementàries entre la taula i la introducció del tractat i a continuació d’aquest [ff. 109 i 153v-154(v)],⁵⁶⁹ aspecte coincident amb F; tanmateix, la transcripció d’aquestes receptes que m’ha facilitat amablement la Dra. Smets em permet

⁵⁶⁶ SMETS-ABEELE (1998, pp. 359 i 362-63). Mentre SMETS (2002b, p. 190) estableix la xifra de 44 textos, SMETS (2007b, p. 337) indica 37 tractats de falconeria en vell i mitjà francès; la diferència podria correspondre als tractats de munteria.

⁵⁶⁷ SMETS (2000, p. 72) i (2002b, p. 190).

⁵⁶⁸ FRADEJAS (1975) i FRADEJAS (1985b), respectivament; cf. MALER per a la darrera.

⁵⁶⁹ SMETS (2007a, p. 211).

descartar qualsevol coincidència amb les contingudes al *Flors* (i a la resta de tractats de falconeria en català a què he tingut accés).

EL PREFACI I LA TAULA PARCIAL DEL MANUSCRIT EN RELACIÓ ALS OCELLS DE CAÇA

Si bé l'obra de falconeria és esmentada a l'índex inicial (f. 0) com "Tractat dels aucells, a fol. CXVI *usque* CLV", tot i que en realitat s'acota als ff. 108v/CXIIIv-150/CLV, aquest índex ha estat afegit al manuscrit per una mà del segle XVII (mà D), força tardana i deslligada de la presentació i organització original del manuscrit. Tampoc mereix credibilitat el criteri d'aquesta mà D en les diverses temàtiques, ja que estén l'autoria de l'autor explicitat a la primera obra de manescalia a tot el contingut del manuscrit, segons "Aquest llibre, intitulat 'Flos de les medicines o receptes del Tesor de Beutat', fou compost per Manuel Dies, majordom del rey don Alfonso de Aragó" (f. 0).

A efectes reals, el primer esment original de l'obra de falconeria apareix al prefaci i la taula parcial del volum (ff. 7/VIII-11v/XIIIv). Malgrat que aquesta taula correspongui només al segon llibre dels ocells de caça, l'estudiaré de forma succinta aquí per ser la primera referència a l'obra de falconeria present al manuscrit 68. Tot i que un índex general hagués estat adient per a orientar el lector dins d'un còdex tan complex com aquest, la taula es limita al *Flors del Tresor de beutat*, al segon llibre dels ocells de caça del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* (taula ff. 8v-10/Xv-XII, text ff. 139-150) i al receptari de manescalia i medicina, i no comprèn pas el contingut íntegre del manuscrit. Transcriuré primer part de la taula per a analitzar-lo de forma breu a continuació, tot ometent els reenviaments als folis presents a la taula:⁵⁷⁰

[f. 6v en blanc]

[7/VIII] "Así⁵⁷¹ comensan los libros de madesines fetes de diverses reseptes que é tretes del 'Tresor de beutat', segons aquelles é trobades pus nobles he pus aprovades per esperiència d'algunes notables persones. E per so en los presents libres intitulats 'Flos de les dites reseptes', los quals parlan primerament de bayns e estubes e paladors, d'altres cosses per mundificar les inmundícies del cos de les dones e de la balesa de la cara e d'altres pertides del cos. Aprés parla de diverses madesines per ocells de cassa, conpost de reseptes provades. E de manescalia de bèsties conpost de reseptes provades fetes per diversos dochtors e altres en asò esperts. E de totes maneres de confits de sucre hi de mel. E encara de totes maneres de potatges de cuynar⁵⁷².

[7^a/VIII^a] Así⁵⁷³ comensa lo libre de les dones qui tracta de bayns e estubes e paladors e de la balesa de la cara e d'altres pertides del cos segons que é trobades per los capítols de la present rublica⁵⁷⁴. [...]

[7v^a/VIIIv^a] [...] Así⁵⁷⁵ comensen les medesines de la cara e primerament dels peledors. [...]

Así⁵⁷⁶ comensen los escleridors obs de la cara, mans e pits e dels altres membres que·s volrà om esclarir en ca<rtes>. [...]

---

⁵⁷⁰ Edicions alternatives a SANTANACH (2003, pp. 251-52) i GARCIA (2005b, pp. 63-64, apèndix B, "Inicio del manuscrito").

⁵⁷¹ Así: "Así" F amb caplletra A.

⁵⁷² E de ... *cuynar*: afegit posteriorment per la mateixa mà A, amb lletra més petita, tinta diferent i sense color vermell a les majúscules.

⁵⁷³ Así: "Así" F amb caplletra A.

⁵⁷⁴ Segueix una marca de lectura formada per cinc punts, un central i els altres en creu; probablement afegida per la mà C.

⁵⁷⁵ Así: precedit per una marca de lectura formada per un angle recte invertit, dos punts horitzontals i una 's' llarga al marge esquerre; probablement afegida per la mà C.

[8v^b/Xv^b] [...] ⁵⁷⁷ Así ⁵⁷⁸ comense lo segon libre dels alcels de cassa ⁵⁷⁹, qui trachta de diverses madesines, conpost de reseptes provades segons apar per los dits capítols sagüens: [...]

[9v^b/XIV^b] [...] Así ⁵⁸⁰ comensen les medesines dels estors. [...]

[10^a/XII^a] [...] Así ⁵⁸¹ comensen les medesines dels espervers. [...]

[10^b/XII^b] [...] Así comensan les madesines dels cans de casa [...]

Así ⁵⁸² comensa lo terç libre de menascalía de bèsties conpost de receptes provades fetes per diversos ⁵⁸³ doctores e altres en asò esperts. [...].”

Obra de la mà A i amb el format habitual amb què aquest copista treballa (tret de la doble columna, molt semblant a tot el segon llibre dels ocells de caça excepte el darrer foli, copiat per la mà B), aquesta taula presenta una coherència interna evident si atenem als pròlegs de presentació general i particulars de les obres dins d’ella i a l’ordre relatiu de les obres i dels capítols aplegats. Un altre aspecte a destacar és el paràgraf “E de totes maneres de confits de sucre hi de mel. E encara de totes maneres de potatges de cuynar” afegit per la mateixa mà A a l’estructura general del bloc introductori, però sense que la taula d’aquests darrers llibres hi fos incorporada segons denota la foliació antiga i, a diferència de la resta de la taula, amb els cossos de les dues ‘E’ sense omplir de tinta vermella; una explicació plausible és que els tres llibres de la taula formessin el projecte inicial de l’obra i que aquest s’ampliés incorporant-hi altres temàtiques, començant per la gastrònoma, en especial la confiteria i els potatges. De fet, l’incipit del tractat de confiteria mantindrà l’ordre en anomenar-lo “lo quart libre”. Aquesta hipòtesi s’adiu amb la concepció orgànica (prèvia) de tot el volum, concebut com una obra formada per diverses parts o llibres, establerta per SANTANACH (2003, pp. 258-59).

La taula, però, esdevé incoherent en relació al contingut del manuscrit. Els tres textos indicats corresponen als n° 8, 7.2-3 –on cal introduir un altre numeral, és a dir, 7.2-4, arran d’una secció desaparebuda– i 4, respectivament, dels considerats per SANTANACH (2003), en la qual només canvio el títol de l’obra de falconeria; l’ordre d’aparició dins del manuscrit és, doncs, invers a l’ofert a la taula.

---

⁵⁷⁶ Así: precedit al marge esquerra per una marca de lectura formada per un pentàgon de vèrtex cap avall, amb tres punts interns, dos punts horitzontals al costat del mateix vèrtex, seguit d’una ‘s’ llarga de doble cos; probablement afegida per la mà C.

⁵⁷⁷ Una altra mà moderna, possiblement del segle XVI (mà C), ha afegit “falten alguns altres Capítolls” entre el darrer capítol de la taula precedent (“Capítol .XXXXVII. Com podets fer engüent a levar de les mans tota esprura e retre aquelles blanques e lisses e netes en cartes 119”), corresponent al *Flors del Tresor de beutat* segons la classificació de Santanach, i l’inici d’aquesta.

⁵⁷⁸ Así: “Así” F, amb una caplletra A en vermell de primer palet prolongat fins al marge inferior del foli, més enllà de la caixa d’escriptura, que marca una clara diferenciació respecte als capítols del text precedent.

⁵⁷⁹ Tant pot referir-se a un segon llibre dintre dels relatius a l’art de la falconeria com al segon llibre dins de la taula general (però parcial i no respectada) del còdex.

⁵⁸⁰ Así: precedit, al mig de les dues columnes, per cinc punts en creu, l’inferior d’ells prolongat amb una S llarga des d’aquest calderó al següent, marcant el canvi d’ocell de caça; probablement afegit per la mà C a fi de facilitar-ne la consulta. El mateix símbol apareixerà al marge esquerre al text en el seu lloc adient.

⁵⁸¹ Así: precedit, al marge esquerre, per cinc punts en creu, el superior prolongat en una altra creu de quatre punts units, i l’inferior en una S llarga fins a l’alçada del següent calderó, marcant el canvi d’ocell de caça; fou afegida probablement per la mà C a fi de facilitar la consulta del còdex. | Precedit a la línia superior per “Capítol .LIIIe.”, canc. F, cancel·lació repetida al text. Cal recordar que al f. 7v/VIIIv també cancel·là “Capítol .XVI.” per a donar pas a l’inici del bloc de capítols relatius a “les medesines de la cara e primerament dels peledors”; una confusió habitual de la mà A (o d’aquell qui li dictava), doncs.

⁵⁸² Así: “Así” F, amb una caplletra A.

⁵⁸³ *diversos*: “diversos” F, on ‘o’ escrita sobre ‘e’.

Una altra mà moderna diferent de la mà D, possiblement del segle XVI (mà C), ha afegit “falten alguns altres Capítolls” entre el darrer capítol de la taula precedent (“Capítol .XXXVII. Com podets fer engüent a levar de les mans tota esprura e retre aquelles blanques e lisses e netes en cartes 119”), corresponent al *Flors del Tresor de beutat* segons la classificació de Santanach, i l’inici d’aquesta. Tant pot referir-se a capítols de l’obra precedent com de la posterior, ja que manquen a la taula part dels capítols d’ambdues; en concret, de l’obra posterior s’ha omès l’índex de la part inicial de la secció dedicada a l’art de la falconeria (ff. 109-139), és a dir, del primer dels dos llibres dels ocells de caça que integren el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, copiat de forma íntegra per la mà B. De fet, el que correspon al “terç libre de menascalia de bèsties” comença al f. 47v/XXXXVIIIv, després de que al f. 45/XXXXVIII es trunqui el text amb una “E”, inici d’una frase, quan resten sis línies i mitja per acabar la caixa d’escriptura, que resten en blanc, a l’igual que el vers del mateix foli, el f. 46rv/XXXXVIIIrv i el f. 47/XXXXVIII (es reitera la xifra en romans); tret dels cinc capítols i mig inicials, la mà A copia aquest ‘terç libre’ de forma íntegra per transcriure’l a partir de la meitat del capítol sisè, coincidint amb el canvi de quadern iniciat al foli f. 49/LI i fins a la fi del quadern i dels capítols de la taula (f. 69/LXXIII), quan començaran els del llibre relatiu a les mules (f. 70); la importància de la pèrdua del f. XIII de la taula, útil,⁵⁸⁴ potser per formar part d’un plec en què l’altra meitat fou arrancada per censura, és minimitza per conservar-se el seu contingut dins del text i poder-se reconstruir la mancança a partir d’aquest. Més greu és la pèrdua dels ff. LXXI-LXXIII dins d’aquest “terç libre”, probablement arrancats per censura, com raonaré més avall. Ja al *Flors del Tresor de beutat*, la mà A copia des de l’inici fins a la meitat del cap. XXXII (f. 156v/CLXVb), seguint la mà B i reprenent la mà A poc després de començat el cap. LIII (f. 162/CLXXI), amb altres canvis posteriors.

Segons la taula, el nombre de capítols de cadascuna d’aquestes tres obres seria, 47, 67 i 104, respectivament, i hi coincideixen la segona i la tercera, mentre que només recull els primers capítols de la primera. Per lògica, una anàlisi interna del *Flors del Tresor de beutat* hauria d’oferir una explicació de la divergència, però aquest escapa als objectius del meu treball. La taula no recull, doncs, ni tots els capítols copiats per la mà A ni tots els dels tres ‘llibres’ que esmenta –com esdevé en el segon i el tercer ‘llibre’ de la taula, en què només aplega els capítols d’una part de les dues temàtiques–, fet que obliga a preguntar-se pel criteri seguit en la seva redacció i si correspon a una concepció particular del còdex per part d’aquest copista (A) o del compilador per a qui treballà o, com he esmentat, al projecte inicial que anà ampliant-se paulatinament i n’invertí l’ordre de presentació. Una opinió personal que no puc demostrar és que la participació del censor invertí l’ordre inicial i redistribuí les temàtiques d’acord amb la suposada superioritat de l’home sobre la dona, sense que es reescriuís una nova taula general final degut a la despesa afegida en un treball que podria haver superat ja el pressupost acordat arran de les successives ampliacions del projecte i tenint en compte el condicionament de l’estructura de quaderns existent. El motiu de l’espai en blanc per al nombre del capítol deixat a les rúbriques que escriví la mà B podria ser la consciència d’aquest copista de l’ampliació creixent de les diverses obres i de les temàtiques i/o de la intervenció d’un censor contemporani. Segons GARCIA (2005a, p. 779), sembla que es deixen folis en blanc abans dels capítols que corresponen als de la taula i després es van reomplint aquests folis.

⁵⁸⁴ La pèrdua del f. XIII entre f. 10/XII i 11/XIII s’evidencia pel salt del “Capítol .XXIIIe. A caragament de cames inflades [...] trunquat i darrer del f. 10v^b/XIIv^b al “Capítol .LXVIIIe. Per tota desfeta en l’uyl de persona o de bèstia que sia de un any enjús la dita desfeta en cartes [...] e altra resepta per a persona en cartes [...]”.

Cal destacar la presència de diverses marques de lectura afegides probablement per la mateixa mà C per a facilitar la consulta del manuscrit. Aquesta marca, però, és absent a l'inici de la secció de medicina canina, potser per un ús o importància menor, per la facilitat de localització en contenir un sol capítol i/ o per la facilitat de localització en precedir la fi del segon llibre dels ocells de caça; tampoc apareix cap marca al receptari de manescalia i medicina. Aquest tercer llibre de la taula també es singularitza per no recollir cap nombre de foli ni en xifres romanes ni en aràbigues, potser per un ús menor o a fi de conferir-li una major uniformitat que li permetés defugir la censura o evitar que el lector apreciés que el seu contingut havia estat censurat.

Alguns rastres de censura

A la fi de la taula del “terç llibre de manescalia”, i considerats al manuscrit com a part d'aquest (no hi ha cap diferenciació ni a la taula ni al text), s'inclouen set capítols de medicina humana: dos relatius al mal de llop (LXXXXVIII-LXXXXVIII), tres del mal de porcellanes (C-CII) i dos de contingut reproductiu-ginecològic-sexual (CIII-CIII). El cap. LXXXXVIII (f. 68rv-LXXrv) és conserva de forma fragmentària en haver-se perdut els ff. LXXI-LXXIII, útils, al meu parer de forma intencionada per censura en enretirar-se el conjunt de folis que recollien en la seva part final l'inici del primer capítol de temàtica reproductiva-ginecològica-sexual (CIII), del qual només es conserva la seva darrera secció al f. 69/LXXIII (no enretirat per afectar la seva pèrdua als tractats precedents), foli també censurat en haver-se esborrat de forma intencionada el cap. CIII al vers. El censor fins i tot ha tingut cura de transformar el cap. CIII en CIII esborrant-ne el primer I a fi d'evitar que el lector cerqués la traça dels capítols de temàtica censurada. Segons SANTANACH (2003, n. 17) “Sembla que les rúbriques d'aquest darrer capítol i de l'anterior, com també diversos passatges d'aquests capítols, al f. 69v, han estat intencionadament esborrats”; al meu parer, podem anar més enllà i considerar que han estat censurats pel seu contingut sexual-ginecològic-reproductiu. Vegem aquests i altres exemples de censura presents al manuscrit, a complementar amb altres indicats a l'estudi dels diversos capítols de l'obra de falconeria:

- Els dos darrers capítols de la taula general (f. 11v/XIIIv), de rúbriques de lectura difícil degut a un esborrat probablement intencionat a la taula i la segona també al text:

“Capítol .CIII^e. Per fer [enpreyar ...]⁵⁸⁵ en ca<rtes>

Capítol .CIII^e. Per fer complir la dona en <cartes>.”

- El text dels capítols corresponents a aquelles dues rúbriques:

[f. 69/LXXIII] “E com serà bolit, pendràs d'aquel brou per .III. matins en dejú la hora que conaxareu li deurà vanir la purguació. E après dar-li as lo dit aboutatge sagüent, lo qual és molt apropiat a fer enpreyar. E fer e dar-le-y as en la forma dejustita: primerament tu pendràs sàlvia un diner, e romaní mala, e tomaní mala⁵⁸⁶, e nepta dos dinés, e totes aquestes cosses casquareu; e aureu un diner de vi vermell, lo pus fi que puguau trobar, e mesclar-ho as tot; e auràs gíngebre blanch una unça, e girofle mige unça, e piuar-ho as tot ensemps. E après ensenguar-ho as ab les dites erbes hi vi e lexar-ho as estar ab una perola .III. jorns. E après fer-n'as una panada ab pasta ben closa, que no n'hisque gens de bebor. E con sia cuyta, pendràs del dit vi de la dita

⁵⁸⁵ L'acabament de línia ha estat esborrat de forma intencionada, potser '[e/o exugar/estretir]', referit a les dones, en relació amb “estreta e que no sia homida bax” conservat al text.

⁵⁸⁶ *e tomaní mala*: podem considerar-ho superflu, una semicorrecció de “e romaní mala” o un nou ingredient, en ser el romaní i del tomaní dos simples vegetals diferents. Davant el dubte, ho mantinc.

panada e pembreu les herbes, que no y resta gens de vi. E del dit vi fer-n'as .III. parts e pendràs-ne una tots matins en dejú. E fet asò, fer-li as la dita resepta deval escrita per fer estar la dona estreta e que no sia homida bax: aureu clovelles de magranes agres una almosta, e murtrons un dinés, e mil un diner, e gualés un diner, e nous de xiprer .X. o .XII. perels, e .II. pinyes verdes, e alum un diner, e totes aquestes cosses quesqueràs, e metràs-ho tot en una ola nova. E auràs un cànter d'ayguo de mar e de la dita aygo unple l'oyla, e cogua tant que desmenoesqua la maytat. E refrede-o bé. E puys, con sia freda, rentau-vos-ne bé⁵⁸⁷ bax ben dintre. E com tot asò auràs fet, pendràs malcoratge mascle e fer-n'as una cala, e metràs-la bax ab un fill e tendràs-la tot un jorn; e com volràs urinar, trau-l'en [69v/LXXIIIv], e après axuguar-l'as e tornar-l'as en lo loch matex. E après, al sentdemà, auràs segí d'oca e un xich de broyda e un xiquet de sefrà e fer-n'as de tot asò .II. o .III. moleles, e auràs un xich de siveta e untar-les n'as les dites moleles, e metràs-les-te bax e portar-les as de dies. E lo dit dia comenseràs a geure ab ton marit. E pendra un guayl lo pus veyl que poràs trobar e leva-li los betons ab tots los rams de la sanc e met-los en un gresal d'argent; e puys prin lo guayl e casco-ho ferm e mit-lo en una ola nova e cogua tant que torn a mige escudella, e no y metes sal ne res sinó lo dit guayl he l'ayguo. E prin los betons con conexeràs que lo brou sia fet e met-los en brases e menge-los-te sense sal ni res. E puys beurà lo brou. E asò és mester que·s fasa al vespre. E no sops. [E met-te allà⁵⁸⁸ ab ...⁵⁸⁹].

Capítol .CIII^e.⁵⁹⁰ Per fer complir <la dona>. Per fer complir [la dona] en què tu·t geuràs o auràs [què fer ab ella], feràs la resepta següent: primerament pendràs suc de [berbena] pes de .VI. dinés, e angualia⁵⁹¹ pes de .II. dinés, e guoma pudent pes de⁵⁹² .I. diner, e fe·n angüent; e [posar-te'n as cada] veguada que auràs què fer [ab... del membre].⁵⁹³,

- La figura humana amb la recomanació de cada sagnia d'acord amb el mes de l'any (constel·lacions del Zodíac) on una doble taca de tinta oculta els genitals de forma intencionada (f. 100v/CVv).

En canvi, s'han conservat altres capítols potser menys picants, com per exemple, dins del *Flors del Tresor de beutat*, “Capítol. XXXXVIII. Per ffembre qui vol estrènyer sa natura. [P]renets mirra ffresca la mà plena, e .VII. guals e cals, ffets-ho bollir ensemps ab aygua e de aquella aygua lavau la natura, e semblarà sia poncella.” (f. 160v/CLXVIIIv), qui sap si tolerada per considerar-la útil en el postpart.

No correspon als objectius del present treball confirmar la probable localització d'aquestes receptes censurades –ni de la resta de medicina humana incloses al receptari de menescalía i medicina humana present entre els dos tractats de què consta el llibre de menescalía de Manuel Díez contingut al mateix ms. Barcelona, Bibl. Univ., 68– amb el *Tròtula* (de mestre Joan?) (en especial la primera part o *Passionibus Mulierum Curandorum*), però la seva temàtica i l'existència del *Tresor de beutat* al mateix manuscrit 68, potser a relacionar amb la segona part del *Tròtula* o *Ornatu Mulierum*, el posiciona com a opció prioritària. Cal tenir present també l'*Speculum al foder* per a les censurades i, per a la resta de receptes del receptari indicat, el *Thesaurus pauperum*. Aquestes opcions, en especial l'*Speculum al foder*, es refermen en considerar el ms. València, Biblioteca Central i Històrica, 216, i esdevé un nou punt d'afinitat entre

⁵⁸⁷ bé: “ben” ms, on –n canc.

⁵⁸⁸ allà: o, potser, ‘al lit’.

⁵⁸⁹ ...: potser ‘ton marit’. Acabament de línia esborrat intencionadament.

⁵⁹⁰ .CIII^e.: “.ciii^e.” F, on sembla que la primera ‘i’ s’hagi esborrat de forma intencionada.

⁵⁹¹ angualia: potser “augualia” F; llegiu ‘engalia’, per algalia.

⁵⁹² Segueix “dos” canc. ms.

⁵⁹³ Final de línia i inici de la següent esborrats intencionadament.

ambdós manuscrits. Malgrat que escapi als objectius actuals, tinc la intenció d'investigar-ne la vinculació amb aquest reduït nombre de fonts i entre ambdós manuscrits i dedicar-hi un article durant el període postdoctoral.

Ja dins de l'obra de falconeria, i malgrat que la probabilitat sigui ínfima, podria arribar a entreveure's notes d'humor i/o moralitzacions (encobertes) o censura a:

- I.1.1. S'ometen les explicacions dels requisits a complir pel falconer, potser perquè podrien restar autoritat a la moralització en oferir la possibilitat de qüestionar-les.

- I.1.2. *e yo é-n demanades algunes ffembres que m'an dit que ver és*. Vegeu d'estudi específic.

- I.2.8. *cascall*: "cascar" F. En sentit similar dos exemples més, allí per omissió: (1) I.2.27, on F és l'únic testimoni de la tradició del gènere que enretira la resta de la ploma sense esmentar l'analgèsic o sedant, malgrat ser molt dolorós per a l'ocell; i (2) II.1.13.

- I.2.9. F transforma dos dubtes de la font en certituds; a l'època, l'autoritat, si vol mantenir-se com a tal, no pot dubtar ni córrer el risc de sotmetre's al judici crític o al rebuig del lector. Potser a relacionar amb el lector potencial de F (i/o DN). En el mateix sentit, II.2.12.

- II.2.2. *sant*: "sanc" F. Vegeu l'estudi específic.

- II.2.2. *ne milans atart se mesclen ab ell*. Vegeu l'estudi específic.

- II.2.3. *s'amanserà*: "samensara" F, potser per interferència amb *amen*. Altres exemples similars a II.2.5 i II.3.1.

- II.2.8. *bledes*: possible metàfora. Vegeu l'estudi específic.

- II.2.11. *Símacus*: "Gumet" F, potser per interferència amb Guillem, resultant en Gu<ille>met.

- II.2.12. *presa*: "preha" F, potser per interferència amb pere(s)a.

- II.3.1. La corrupció de Símacus a Sèneca.

- I.14. *bon vi*: "horí" F, divergint de la resta de la tradició del gènere.

- I.28. *sie/s* espès.

- I.33. *age/s* plomes.

- III.6. *pudor de privada*.

TAULA DE SECCIONS

Aquesta taula ha estat elaborada a partir de les seccions establertes a l'edició i no existeix com a tal al manuscrit, en el qual es limita al segon llibre dels ocells de caça segons apareix a l'edició.

<FLORS DE LES RECEPTES MEDICINALS PER A OCELLS DE CAÇA>

<Pròleg>

<PRIMER LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA>

<I. Dels esparvers>

<I.1. Del nodriment dels esparvers>

<I.1.1. Dels nodridors dels esparvers>

<I.1.2. Del lloc adient>

<I.1.3. Del menjar de l'esparver>

<I.1.4. De quan és perfectament mudat>

<I.1.5. De com treure'l de la muda>

<I.2. De les malalties dels esparvers>

<I.2.1.> Capítol primer. Qui parla de l'esperver enreumasat

<I.2.2.> Capítol segon. Qui parla de duranyons ho infladures en la boca

<I.2.3.1. De les narils tancades>

<I.2.3.2. A purgar el cap>

<I.2.4.1.> Capítol .III. Per esperver que git la carn per la boca

<I.2.4.2.> Capítol .III. Altra manera per esperver que git la carn

<I.2.5.> Capítol .V. Si l'esperver à pantex

<I.2.6. De l'inflament>

<I.2.7. De polls>

<I.2.8.> Capítol .VI. Si l'esperver à tinyes, e alguns ho apellen fformiga

<I.2.9.> Capítol .VII. Qui parla con l'asperver à una malaltia qui s'apella

ffelera

<I.2.10.> Capítol .VIII. Qui parla com l'asperver à ffebra ni com és conegut

<I.2.11. De pedra>

<I.2.12. De constipació>

<I.2.13. Quan esmirla massa sovint>

<I.2.14. De febre>

<I.2.15. De porret>

<I.2.16.> Capítol .VIII. Per alsell qui à puhagre

<I.2.17.> Capítol .X. Com l'asperver à ffästich e sequetat

<I.2.18.> Capítol .XI. Si l'esperver à tinya que li destrouexen les penes

<I.2.19.> Capítol .XII. Qui parla que si l'esperver pert alguna unglà

<I.2.20.> Capítol .XIII. Qui parla com l'esperver és malalt e tèssich

<I.2.21.1.> Si està acovardit i mancat de força>

<I.2.21.2. Si té mal de llop>

<I.2.22. Si té regament>

<I.2.23. A conservar sanitat>

<I.2.24. Si té mal de rampa i tremolor de peus>

<I.2.25. Si les ales li pengem massa>

<I.2.26.> Capítol .XIII. Si l'esperver à sobrehòs

- <I.2.27.>Capítol .XV. Si la pena de l'esperver és trancada
- <I.2.28.1. Si les ales pengen per dolor>
- <I.2.28.2. Si les ales pengen naturalment>
- <I.2.29.> Capítol .XVI. Si l'esperver à màcula ho desfeta en los ulls
- <I.2.30.> Capítol .XVII. Quant l'esperver à mal en los ronyons
- <I.2.31.1. Quan l'esperver té pedra als budells>
- <I.2.31.2. Quan l'esperver té pedra al fundament>
- <I.2.32.> Capítol .XVIII. Com l'esperver à ffilandres
- <I.2.33. Quan el voldràs fer ardit>

<II. De les nobleses dels falcons i d'altres ocells de rapinya>

<II.1. De les medecines dels ocells de rapinya>

- <II.1.1. Capítol> .XVIII. <La coneixença dels falcons>
- <II.1.2. De què guardar qualsevol ocell de caça>
- <II.1.3. De purgar-lo>
- <II.1.4.> Capítol .XX. Qui parla dels ocells qui muden, en especial en aquel any que l'esperver no vol mudar hivàs
- <II.1.5.> Capítol .XXI. Com l'aucell no à volentat de pendre aucells
- <II.1.6. De quan és banyat>
- <II.1.7. De quan no pot coure la carn>
- <II.1.8. Si perd la vista>
- <II.1.9.> Capítol .XXII. Per mudar aucells
- <II.1.10.> Capítol .XXIII. Per reuma o cadarn del comp o de la gol·la o dels ulls

<II.1.11. Quan té mal de pedra>

<II.1.12.> Capítol .XXIII. Com l'aucell à gota

<II.1.13. A gota de les ales>

<II.1.14. A reinflament>

<II.1.15. Per a que voli alt>

<II.1.16. Per a que no jugui>

<II.1.17. Si té mal i mala carn a la boca>

<II.2.> Capítol .XXV. Dels linatges dels ffalcons

<II.2.1. El primer llinatge dels falcons>

<II.2.2.> Capítol <XXVI>. Lo segon linatge dels ffalcons

<II.2.3.> Capítol <XXVII>. Lo terç linatge dels ffalcons

<II.2.4.> Capítol <XXVIII>. Del quart linatge dels ffalcons

<II.2.5.> Capítol <XXIX>. Lo .V. linatge dels ffalcons

<II.2.6.> Capítol <XXX>. Del .VIe. grau del linatge dels ffalcons

<II.2.7.> Capítol <XXXI>. Del .VII. linatge dels ffalcons

<II.2.8.> Capítol <XXXII>. Del .VIIIe. linatge dels ffalcons

<II.2.9.> Capítol <XXXIII>. Del .VIII°. linatge dels ffalcons

<II.2.10.> Capítol <XXXIV>. Del .X^e. linatge e lo darrer dels ffalcons

<II.2.11. Capítol XXXV. Dels tres llinatges de llaners i del seu nodriment>

<II.2.12. Capítol XXXVI. Dels quatre llinatges de falcons mesclats i de la manera d'aquest mesclament de falcons>

<II.3. De les medecines i del regiment dels falcons>

<II.3.1.> Capítol <XXXVII>. Que parla del regiment dels ffalcons, lo qual és pertit en tres regiments

<SEGON LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA>

<Taula>

<I. De les medecines dels falcons>

- <I.1.> Capítol primer. Per falcó costibat de ventrel
- <I.2.> Capítol segon. Per a pentex de ocel
- <I.3.> Capítol terç. A grans qui·s fan en la boca dels alcels, qui s'apelen guarniols
- <I.4.> Capítol quart. Aucel qui age lo cap inflat e lo peledar
- <I.5.> Capítol .V^e. Per cascadura de ocel
- <I.6.> Capítol .VIe. Si vols tanir san l'aucel tot l'any, fes so qui·s seguex migant

abril, ans que·l metes en muda

- <I.7.> Capítol .VIIe. Per baxar falcó
- <I.8.> Capítol .VIIIe. Per porets
- <I.9.> Capítol .VIIIe. A tota trencadura de dit e de mà o de cama de falcó
- <I.10.> Capítol .X^e. Per falcó qui no pugua gitar la gorgua ni la pugua pessar
- <I.11.> Capítol .XIe. Per pessar bé los pasts a falcó e estor o esperver
- <I.12.> Capítol .XIIe. Per ocel malalt
- <I.13.> Capítol .XIIIe. Per ocel que om no sap quina malautia ha
- <I.14.> Capítol .XIIIe. Per alcel qui à fàstic e no pot menjar
- <I.15.> Capítol .XVe. Per aucel qui à pepida
- <I.16.> Capítol .XVIe. Conexensa de l'alcel com à febre
- <I.17.> Capítol .XVIIe. A dolor de cap de ocel qui comens als uls
- <I.18.> Capítol .XVIIIe. A lumbrifeli, so és, <a> aucel qui no pot volar axí com à

acostumat

- <I.19.> Capítol .XVIIIe. Conexensa com l'aucel à mal en la vaxigua
- <I.20.> Capítol .XXe. A mal de uls
- <I.21.> Capítol .XXIe. Aucel qui git sanc
- <I.22.> Capítol .XXIIe. Aucel qui age pedra
- <I.23.> Capítol .XXIIIe. Altre madesina mior a aucel qui age pedre
- <I.24.> Capítol .XXIIIe. Aucel qui age poys
- <I.25.> Capítol .XXVe. Per aucel qui age poys, altre manera
- <I.26.> Capítol .XXVIe. Aucel qui à cuchs e hamagresque, los quals apelen filandres
- <I.27.> Capítol .XXVIIe. A conexense de aucel qui à mal d'escuma
- <I.28.> Capítol .XXVIIIe. A tota malaltia que ocel age als uls, especial en la lila blanca
- <I.29.> Capítol .XXVIII°. Per poret de ocel
- <I.30.> Capítol .XXXe. A pentax de ocel
- <I.31.> Capítol .XXXIe. Aucel qui tengua sanch en la gorgua
- <I.32.> Capítol .XXXIIe. A sobròs de ocel
- <I.33.> Capítol .XXXIIIe. A fer mudar to<s> ocel
- <I.34.> Capítol .XXXIIIe. Aucel qui no pusque ben pessar la vianda
- <I.35.> Capítol .XXXVe. Aucel qui git la cran
- <I.36.> Capítol .XXXVIe. Aucel qui té plomada vella en la guorgua
- <I.37.> Capítol .XXXVIIe. Aucel qui té cran al matí e no la pot pessar
- <I.38.> Capítol .XXXVIIIe. Per porets de ocel
- <I.39.> Capítol .XXXVIIIe. Per aucel qui no puxe engrexar
- <I.40.> Capítol .XXXXe. Aucel qui ha dolor en valessa

<II. De les medecines dels astors>

- <II.1.> Capítol .XXXXIe. Astor o falcó o altre aucel qui aurà sanc <a l'esmiradura>

- <II.2.> Capítol .XXXXIIe. Aucel qui no vulla menjar
- <II.3.> Capítol .XXXXIIIe. Astor qui és melalt
- <II.4.> Capítol .XXXXIIIe. Conexense com l'estor à mal en la vaxigua
- <II.5.> Capítol .XXXXVe. Conexense com l'estor à febre
- <II.6.> Capítol .XXXXVIe. Astor qui no pot mudar
- <II.7.> Capítol .XXXXVIIe. Astor a qui quaen les plomes per tinya, lo qual se apella formigua
- <II.8.> Capítol .XXXXVIIIe. Astor qui à totes les plomes e no pot volar axí com sol
- <II.9.> Capítol .XXXXVIIIe. Aucel qui à dolor en lo cap
- <II.10.> Capítol .L^e. Porgua a tot aucel
- <II.11.> Capítol .LIe. Aucel qui sia acalorat
- <II.12.> Capítol .LIIe. Aucel qui à guarniols en la boca

<III. De les medecines dels esparvers>

- <III.1.> Capítol .LIIIe. Esperver enreumesat
- <III.2.> Capítol .LIIIe. Altre manera per esperver enreumesat
- <III.3.> Capítol .LVe. Altre manera per esperver enreumesat
- <III.4.> Capítol .LVIe. Aucel qui à gelosia
- <III.5.> Capítol .LVIIe. La conexensa dels falcons
- <III.6. De què guardar qualsevol ocell de caça>
- <III.7.> Capítol .LVIIIe. A fer mudar aucel
- <III.8.> Capítol .LVIIIe. Per tanir aucel sà
- <III.9.> Capítol .LXe. Per desinflar mà de falcó o de estor o de esperver e estrényer
- <III.10.> Capítol .LXIe. Asperver qui à porets

<IV. De les medecines dels cans de caça>

- <IV.1.> Capítol .LXIIe. Qui parla per a gorir lo<s> cans de cassa ho de q<u>alsevulla natura de ronya que agen

PRÒLEG

Nota prèvia: Al llarg de l'estudi incorporo el foli entre claudàtors per a facilitar la localització dins del text editat al lector. En cas de que apreciï alguna afinitat amb un dels manuscrits de la font, l'he destacat en negreta. Si bé a la major part de l'edició del primer llibre dels ocells de caça he extret gairebé totes les notes que no fan referència a l'establiment del text de F, a la secció traduïda a partir del *De falconibus* d'Albert el Gran he mantingut bona part d'aquestes perquè permet establir una col·lació amb la font segons l'edició de Stadler, encara que no completament detallada per no correspondre a l'objectiu de la present edició. Per altra banda, a diferència de les edicions i els estudis dels altres tractats inclosos a la present tesi doctoral, en aquest he mantingut les correspondències amb altres textos de la tradició del gènere dins l'estudi degut a la pluralitat de fonts pròpia d'una compilació i a fi d'oferir una alternativa a l'opció seguida en els altres, tot i que podria unificar-se'n el format en cas que finalment sigui considerat adient. Lògicament, aquesta opció ha incrementat l'extensió de l'estudi. A més, evitaré repetir comentaris que podria reiterar a les diferents seccions quan consideri que la informació aportada permet ja al lector accedir al contingut del text amb comoditat.

A partir d'aquí oferiré un estudi de les seccions de l'obra de falconeria, començant pel pròleg, continuaré amb les fonts i clouré amb un colofó.

Uns pròlegs conferidors d'unitat

Sens dubte, el rastre més evident del treball del compilador català en el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* és el seu pròleg, construït sobre el model dels pròlegs similars d'altres llibres del còdex i afí amb el prefaci, prova de la intencionalitat en el projecte que guià l'elaboració de l'obra. Diversos llibres del manuscrit comencen de forma similar, esdevenint indicis d'una uniformitat de l'obra gràcies a l'afinitat en l'estil –arriben a conservar-se frases– i a la sistemàtica aplicada en el pla previst d'exposició, fins al punt que Faraudo de Saint-Germain conjecturà que fossin obra d'un sol autor i SANTANACH (2003, pp. 260 i 261, n. 49) els considera els llocs on l'hipotètic compilador va intervenir especialment, si no és que els va redactar ell mateix directament; de fet, aquests pròlegs són els que proven el seu desig de crear una obra sistemàtica i entenedora i d'elevat la qualitat literària global mitjançant una elegància d'estil davant l'aridesa formal del receptari. Així, ofereixo:⁵⁹⁴

- Tractat de les mules, íncipit (f. 70): “[N]ecessari és que perlem de les mules, e asò per tal com ...”.

- Compte de la lluna o Llunari de Barcelona, íncipit f. 89: “[P]us avem parlat de la conexensa dels cavals e de les mules e de lurs malalties e gran part de les cures de aquelles, e enquera que avem a perlar dels alcels de cassa e de lurs malalties e gran part de les cures, és nessesari a tot cavaller e gentilhom, ho de qualsevulla condisió sia, sàpia hi entena tot lo cos de la luna, so és: primerament saber quant avem de concurrent, après ...”; èxplícit (f. 102v): “[P]us avem trobat per dita taula los noms dels signes, complecions dels signes, los signes com senyoregen l'om e moltes altres cosses, e totes les atras dites cosses qui són espertes a hops de madesina, me són esforsat en ffer-vos lo present servisi per esmenar vostres gentillesses e en aquelles prou saber, com d'aquelles

---

⁵⁹⁴ Edicions alternatives a SANTANACH (2003, pp. 254 i 256-57).

vos aya Déu prou bestantment dotats entre los altres hòmens qui de semblants gràcies se poden alegrar, aquest vos he ffet he compost per tal que per alguns accidents qui⁵⁹⁵ s'esdevenen en los dits cavals e mules e alcels de cassa desminuhint les dites gràsies, vos pusquats d'aquest⁵⁹⁶ servir e ajudar, soplicant les vostres benignitats que prengau mon servisi en grat, no segons que la mia valor marex, mas segons la bona affecsió he voluntat.”

- A continuació del tractat de falconeria trobem el *Flors del Tresor de beutat*, d'incipit (f. 151): “És maginau⁵⁹⁷ que a vossaltres, molt honorables senyores, yo fassa algun servisi del present libre, vos he compost aquel de diverses reseptes que é tretes del ‘Tresor de beutat’, segons aquelles é trobades pus nobles e pus aprovades per esperiència d’algunes notables persones. E per so en lo present libre intitulat ‘Flos de les dites raseptes’, lo qual libre, senyores, no us é presomit fer creer que aquel ayats al present nessesari per esmenar en res la beutatat, gentilessa o poritat de vostres persones, com d’aquelles vos aya Déu prou bestantment dotades entre les altres dones qui de semblants gràcies se poden alegrar, mas aquel vos é fet e compost per tal que per alguns achcidents qui s’esdevenen, disminuins les dites gràcies, vos poguésets d’aquell servir e ajudar a sosteniment e secors de vostres persones e gentilesses, soplicants las vostres benignitats, senyores, que prengau mon servisi en grat, no segons que la sua valor marex, mas segons la bona afecció e volentat ab què lo dit servisi vos és per mi fet. E per tal com en lo dit tresor d’on és la present conposició treta és feta mensió de banys e estubes he peledors, d’altres cosses per mundificar les inmundícies del cors, e vossaltres ayats e sapiats ya la manera de les cosses, no he curat trachtar sinó d’alcuns bayns o estubes qui són medecinals per algunes cosses que són nessesàries de saber e ésser fet e d’elguna singular manera de peledor, e puy de la<s> balessas de la cara e d’altres pertides del cors, segons que trobarets per les reseptes presents.”

- *Llibre de totes maneres de confits*, incipit (f. 172): “Así comensa lo quart libre de totes maneres de confits qui s pugen fer de mell e de sucre, la qual és una de les gentilesses e nobleses que om deu saber e fer entendre a totes netures de gents, so és hòmens hi dones de qualsevulla estament que sia. E per so vos fas lo present libre, lo qual vos he compost de diverses reseptes que he tretes de totes netures de confits de mel e de sucre, de quallsevuylla condisió de fruytes ho de reyls, segons aquelles he trobades pus nobles e perfetes per esperiència d’elsguns notables espesiers en asò esperts. En confegir tota natura de confits me són esforsat en fer-vos algun cervisi del present libre, lo qual libre no us he presomit fer creer que aquel ayats al present necessari per esmenar vostres gentileses he en aquelles prou saber, com d’aquelles vos aya Déu prou bestantment dotats entre los altres hòmens e dones qui de semblants gràcies se poden alegrar, mas aquel vos he fet e compost per tal que per alguns accidents qui⁵⁹⁸ s’esdevenen a veguades, a hobs de les persones disminuins les dites gràcies, vos poguésets d’aquell servir he ajudar a secors de diversos convits ho conlicions o a hobs per algun achsidents de diverses persones nesesàries a lur achsident. Suplich las vostres benignitats, gentils hòmens he dones, que prengau mon servisi en grat, no segons que⁵⁹⁹ la mia valor marex, mas segons la bona afecció e volun[172v]tat ab què lo dit servici vos és per mi fet, e per tal com és feta mensió de diverses maneres de confits, axí ponsemps, codoyns, peres, présechs, pomes, carabasas e moltes altres maneres de fruytes, per algunes cosses que són nesesàries de saber e ésser fet als dits confits, e a fer

⁵⁹⁵ *qui*: “quis” ms., on –s supèrflua.

⁵⁹⁶ *d’aquest*: “da aquest” ms., on entenc semicorrecció.

⁵⁹⁷ *És maginau*: una edició alternativa, amb major intervenció per la meva part, seria “Esmaginan”.

⁵⁹⁸ *qui*: “quis” ms., on –s supèrflua.

⁵⁹⁹ *que*: interliniat ms.

los axerobs per los capítols o resebtes presents.”

- *Llibre de totes maneres de potatges*, íncipit (f. 185): “[A]sí comensa lo libre de totes maneres de pottatges de manjar qui·s puxen fer de tota manera de volatarias e de carn de pell e de peix e·n qual manera se deuen aperellar, la qual és una de les gentil·lesses que hom deu saber e fer entendre a totes natures de gents, so és ha hòmens hi ha dones de qualsevulla estament que sia, e per so vos fas lo present libre, lo qual vos he compost de totes natures de volatarias he de crans he de pexos segons aquelles he trobades pus nobles e perfetes per esperiència de un bon coch del rey d’Anglaterra, ab conseyll d’En Pera Ffalip, servicial del dit senyor rey en l’any .MCCCXXIIII., e fou apellat rey per los escudés he cochhs de tota la terra d’Englatera, los quals potatges me són esforsat en fer·vos algun servici del present libre per esmenar vostres gentil·lesses he en aquelles prou saber en aperellar de menyar per alguns accidents qui⁶⁰⁰ s’esdevenen a vaguades ha hobs de les persones per lur nesesari, disminuhins les dites gràcies, vos poguésets d’equel servir he hajudar a secós de diversos convits ho ha hobs per algun achcidents de diverses persones necessàries a lur malaltia ho ha lur achsident. Soplich las [185v] vostres benignitats que prengau mon servissi en grat, no segons que la mia valor marex, mas segons la bona afecció he volentat ab què lo dit servisi vos és per mi fet, e per tal com és ffeta menció en lo dit libre apellat ‘De Sen Soví’ de diverses maneres de pottatges, segons que trobarets per los capítols presents”.

El pròleg del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*

Aquest pròleg –en sinèrgia amb els de la resta del còdex– és el més interessant dels originals conservats en els tractats de falconeria catalans a què he tingut accés, junt amb el poc que es coneix del d’Antoni de Vilaragut, i a ells poden aplicar-se la majoria de les cinc fases o parts previstes segons el *dictamen* medieval descrites a NIGRIS: obertura mitjançant una dedicatòria que és alhora *salutatio* (amb normes pròpies als tractats de l’*ars dictandi*, és a dir, el nom del destinatari abans del de qui escriu en senyal de respecte al seu rang, tercera persona del singular amb verb sobrentès, lloança del destinatari en termes superlatius i declaració d’humilitat i de reverència pel redactor com a *captatio benevolentiae*), continuació amb l’exordi en què l’autor exposa les raons que l’impulsen a la seva traducció o obra (com ara la petició al destinatari, els beneficis derivats de l’obra, etc.), sovint amb la declaració de modèstia i insuficiència, i finalització amb la *petitio* (o la *narratio*, però no ambdues) i la *conclusio*, estretament vinculades. A vegades s’inclouïen elements de l’*ars precandi*, com la *divisio divisarum* i la *correspondentia*, que seran més obvis a l’exposició del cos del text.

La consciència de l’elaboració d’una obra conjunta en el ms. 68 s’evidencia tan bon punt arrenca el pròleg del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, quan es remet a l’ordre de presentació relativa al tractat, a continuació de la secció dedicada a la manescalia, amb una continuïtat lògica i una unitat clara amb la medicina animal. Val a dir, però, que aquest ordre no fou respectat i la mateixa mà B indica, a l’íncipit del *Compte de la lluna o Llunari de Barcelona*, l’incís fet entre les seccions veterinàries. Com no podia ser d’altra manera, els solípedes són estudiats en primer lloc degut a la seva importància clau dins del món medieval noble i cavalleresc, com a element militar, símbol de pertinença als estament superiors de la societat de l’època, i força motriu. Tot seguit hi trobem els valuosos i simbòlics ocells de caça i, en darrer lloc, els gossos de caça, més fàcils d’aconseguir i de mantenir en sanitat i secundaris en

---

⁶⁰⁰ *qui*: “quis” ms., on –s supèrflua.

la falconeria medieval a presons, i de posició influenciada per la seva consideració ambivalent dins de la visió cristiana difosa pels bestiaris.

Amb “vos he compost” el compilador ens recorda el seu paper en la tria de les receptes aplegades, a les quals atorga un rang superior d'eficàcia mitjançant el criteri d'autoritat recolzat en l'experiència d'algunes notables persones, que avui podem identificar amb Adelard de Bath i Albert el Gran, entre altres. Desconeixem, però, si el compilador comptà amb l'ajut d'un coneixedor de l'art –ja he expressat les meves reticències al respecte– i si verificà l'efectivitat d'alguna de les receptes o es limità a seguir la tradició, aplegar remeis per a cada patologia mitjançant el criteri d'autoritat –que ens silencia en no oferir-nos les fonts, potser ja absents a l'antígraf– i confiar en l'experiència aliena; tot sembla apuntar en la segona direcció. El fet de silenciar les fonts amagant-les darrera la vaguetat “algunes notables persones” present a diversos pròlegs del manuscrit, com ara el de l'obra de falconeria (f. 108v/CXIIIv), esdevé una arma de doble tall: si bé pot comportar la creença d'un treball del compilador –no esmentat enlloc del manuscrit acèfal conservat– superior al real per part del lector o del promotor de l'obra, alhora resta prestigi, vàlidesa o “autenticitat” i, de retruc, acceptació a l'obra per negligir el recurs a les autoritats en la matèria.

El manteniment del mot *Flors* contribueix a la unitat interna del manuscrit. Malgrat el possible treball per encàrrec, el compilador no restringeix gaire el públic lector, de manera que s'adreça als “senyors de gentilsòmens ho de qualsevuylla estament” com a destinataris. Com en altres llibres del manuscrit, utilitza les fórmules habituals per a referir-se al motiu de la redacció d'aquest text amb la intenció d'evitar ferir les susceptibilitats dels destinataris, d'afalagament envers aquests i de modèstia pròpia, totes elles constants en altres llibres del manuscrit.

[109]

Un aspecte a tenir en compte deriva del paràgraf “com en lo dit ‘Tresor’ d'on és la present composició treta dels ocells”, el qual prova la prioritització de les fonts escrites i podria fer referència a un antígraf o antígrafs que fos ja una compilació; més endavant reprendré aquesta qüestió. En relació al contingut projectat, s'esmenta –seguint l'ordre de presentació al pròleg– la terapèutica, la higiene, el maneig falconer i/o l'alimentació, l'etnologia i l'etologia dels diferents llinatges d'ocells de caça i la simptomatologia de les seves malalties. Una nova fórmula adreçada als lectors de l'obra ens recorda la inclusió de l'art de la falconeria, de la qual l'aspecte terapèutic és indissociable, com a part de l'educació dels noble medieval i, per imitació, de la burgesia emergent; amb aquest bagatge, considero probable que els lectors reconeguessin algunes de les informacions aplegades al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

servir e ajudar: probable binomi.

soplicants: “Soplicants” F; malgrat aquesta indicació del copista i el possible doble tractament de respecte (vostres gentil·lesses i vostres benignitats), la presència del gerundi i l'estructura dels dos paràgrafs m'indueixen a considerar més adient establir abans l'inici del nou paràgraf a l'alternativa d'incloure “de vostres gentil·lesses” al paràgraf anterior.

sanar e gorir: binomi.

<PRIMER LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA>

De cara a facilitar la comprensió de l'estructura de l'obra, estableixo l'inici del primer llibre a continuació del pròleg general, tot i que en sentit estricte potser és el pròleg del primer llibre. Al llarg del text introduiré les seccions que consideri adients per a l'organització i comprensió de l'obra, sovint obviades a F fins al punt de confondre remeis d'afeccions diferents. Indico també aquí que quan em refereixi a l'*Epistola* cal entendre-hi les seves dues traduccions catalanes i els testimonis llatins, inclosa la versió recollida pels enciclopedistes; sovint no aniré més enllà ara en la comparació entre tots ells i F. Per tant, les afinitats amb els enciclopedistes podrien ser superiors a les que ara destaco. El mateix val per a *Dancus* i *Z*¹ respecte a F. Vegeu els estudis específics d'aquells tractats a la present tesi doctoral i les entrades del glossari per als diferents mots, on trobareu informació complementària per a les diverses seccions del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

A partir d'aquí aquest estudi és ofert com a recolzament del lector en la lectura de l'edició del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, atenent a aspectes falconers, mèdics, històrics i filològics. Per aquest motiu hi remeto mitjançant fragments del text en cursiva i recomano la seva confrontació directa, facilitada pel fet d'aplegar les edicions en un volum específic (II). La varietat dels camps científics contemplats en la present tesi doctoral m'han dut a considerar aquesta opció com la menys complicada.

<I. Dels esparvers>

Aquest primer llibre comença centrant-se en els esparvers. Si tenim present que aquesta primera secció del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* es basa principalment en el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, la traducció 'esparvers' podria ser incorrecta, considerant *accipitris* a l'original llatí, i derivar de: la influència del context cortesà de la traducció i/o de la còpia, ja que l'esparver fou considerat l'ocell de caça cortès per excel·lència; de l'època, perquè, com més tardana, major és la probabilitat de que es refereixi a l'esparver; de la condició dels destinataris del manuscrit, joves nobles amb independència del seu sexe, essent l'esparver un ocell de caça de reduït pes i envergadura i de vol normalment curt, entre altres característiques facilitadores del maneig per part del jovent; i/o la divergència en l'accepció segons l'indret als segles XIV i XV, en concret astor als textos alemanys i anglesos, però esparver als italians,⁶⁰¹ de possible influència en aquesta traducció a F, potser arran de la *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium*, i un possible reforç més de la via italiana en relació al *Flors*. A més, la prioritització conscient de l'esparver facilita l'acceptació de l'obra de falconeria per part del públic femení i la referma com a pont entre les seccions masculina (anterior) i femenina (posterior) del còdex.

Així, doncs, tot i que l'accepció de major correcció segons el tractat d'Adelard fos 'astors', hem de respectar la lliçó de F i les raons particulars que dugueren el traductor a preferir-hi 'esparvers'. Aquesta traducció esbiaixada comportarà certes conseqüències textuais reflectides en la sistemàtica de les intervencions del traductor al respecte, les quals assenyalaré a mida que tinguin lloc; potser eren presents a la font directa de F, però no al *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath.

<I.1. Del nodriment dels esparvers>

---

⁶⁰¹ ABEELE (1994a, pp. 75-79).

<I.1. *Del nodriment dels esparvers*>: “Incipit liber de naturis accipitrum et medicaminibus” C, “Incipit doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium” M DN, on nodriment s’adiu més amb lat. *doctrina nutritionis*.

Per a la comparació provisional (que no col·lació) amb la *Doctrina nutritionis accipitrum* (DN) utilitzaré la taula de capítols per al ms. C(asanatense) –no l’abreujo R(oma) a fi d’evitar confusions amb el manuscrit a què atorgo aquesta sigla dins de la present tesi doctoral– publicada a ABEELE (2008, p. 393) i que serà el text base de la futura edició de la DN (i, per tant, de la col·lació d’aquesta secció de F), i l’edició del testimoni contingut al ms. M(ilà) inclosa a la tesi doctoral del Dr. Van den Abeele, a qui expresso novament el meu agraïment per la còpia facilitada d’aquella l’edició.

Entenc el mot ‘nodriment’ en la seva accepció de maneig falconer general de l’ocell de caça, en la línia del *Llibre del nodriment* (N), una de les dues traduccions catalanes de l’*Epistola ad Ptolomeum*, arran de la indicació posterior dels nodridors dels ocells, malgrat que en aquesta fase inicial podria referir-se a personal encarregat de donar el past als polls.

El pròleg del *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath, present només a la versió llatina llarga, és absent a la versió catalana continguda a F; de fet, malgrat que s’hagués utilitzat com a font un testimoni que el contingués, diverses incompatibilitats indicades a l’anàlisi d’aquella font s’oposen a la seva traducció.

<I.1.1. Dels nodridors dels esparvers>

<*Dels nodridors dels esparvers*>: “primum considerare oportet nutritores eorum” M DN 1; “quales eos esse velis qui huic studio conveniant” Adelard 2.

DN 1 resumit. Prové d’Adelard 2. Cf. “Cals hom deu tener auzel” *Dels auzels cassadors* XXIV, vv. 457-530).

nodridors: “nodriments” F; “nutritores” M DN. Malgrat l’especial atenció prestada per la doctrina mèdica hipocraticogalènica a la dieta amb finalitat preventiva i guaridora i la seva influència en el maneig falconer, la segona part de la frase implica considerar-hi un error de traducció; trobem la confirmació d’aquesta sospita a la correcció del mateix error per part del copista a la línia següent.

Sobre la contraindicació de cadascun d’aquests vicis o defectes en el falconer, dins de la tradició llatina, vegeu Adelard 2 (com a virtuts a la resposta a la primera qüestió, sobri, pacient, cast, de bon alè o espiració i lliure de preocupacions), *Epistola* 19, i, amb major detall, Frederic II (II.75-77, qui indica, en set capítols, intel·ligència, memòria, bona vista i oïda, agilitat, absència de peresa, de golafreria i d’embriaguesa o alcoholisme, cura de l’olor corporal i no ser irascible) i DN 1 (afegeix a Adelard el discerniment, el bon olor corporal i l’habilitat), en bona part arrelats en la tradició àrab introduïda per *Moamín* I.6(24-25).⁶⁰² Seguint l’esment de *Moamín*, cal afegir també la font llatina de la traducció francesa *Ghatrif*, p. 272, on, per exemple, “encore se doit l’en garder q’il ne prende l’oiseil o ire et o furor [...] et garder s’en doit ausi qant il est anxieux ou conturbez par aucune ochaison, et qant il est chargiez de vin, et qant il est dou feu de luxure eschaufez et espris”; sense que es conegui encara si influí en la tradició europea, MÖLLER (1976, p. 16) indica que l’*al-Kitāb al-wāṭiqī* (‘Llibre per al califa al-Wāṭiq-billāh’) (842-847) ofereix un retrat de les qualitats mentals i morals necessàries al falconer.⁶⁰³

⁶⁰² ABEELE (1994a, p. 158, n. 359). Sobre el model ideal de falconer a la tradició llatina, vegeu ABEELE (1994a, pp. 158-63).

⁶⁰³ No hem d’oblidar que l’esparver fou un ocell de moda a la tradició àrab quan es prioritza i maximitza l’atac de preses per sobre del ventall natural propi de cada ocell de caça, com s’aprecia al tractat del

Aquesta qüestió tampoc fou negligida pels tractats en vernacla, en especial pels influenciats per aquests, i, sens dubte, el text més bell al respecte és la primera secció (694 versos i pinzellades fins al 2500) del sempre interessant *Roman des deduis* de Gace de la Buigne quan prova els efectes adversos de cada vici (orgull, còlera, luxúria, golafreteria, embriaguesa, avarícia i enveja) sobre la pràctica de l'art de la falconeria mitjançant una anàlisi per binomis que li permet oferir escenes de caça de com no comportar-se i de com l'individu que es deixa portar per aquest vici, pecat o defecte i, per tant, és privat d'alguna de les virtuts indispensables, es converteix en indigne de la sortida falconera en derivar-ne espectacles lamentables. Al meu parer l'absència d'aquests vicis com a requisit a complir pel falconer podria arrelar en la tendència de les cultures monoteistes a la moralització i l'omnipresència de la religió en la vida medieval, accentuada per la condició religiosa de la majoria dels traductors i copistes i d'alguns dels autors d'aquests tractats. No sabem, però, fins a quin punt aquestes recomanacions es limitaren al personal encarregat dels ocells de caça al servei del senyor, en una mena de procés de selecció, i si el senyor les negligia aplicant una mena de doble moral.

Precisament aquest és el punt de confluència entre el bestiar i el tractat de falconeria, gèneres divergents en gairebé tota la resta degut la discrepància en les finalitats i els acostaments respectius a la matèria contemplada. L'eficàcia didàctica cercada al tractat de falconeria suporta malament l'artifici literari i l'al·legoria moralitzadora, sacrificant-les fins acotar la seva presència als pròlegs o als capítols relatius al falconer als tractats catalans, ben diferents en aquest aspecte dels *Livres du roy Modus* i del *Roman des deduis*. Així, la prosopopeia i les seves personificacions,⁶⁰⁴ els dobles sentits, les metàfores, la sèrie o el debat de les virtuts i dels vicis i els exemples i contraexemples desapareixien. No podem jutjar aquestes moralitzacions segons els criteris moderns. Entre les classes benestants de l'època imperava una obsessió per l'ociositat, contemplada com a vici fonamental, mare de tots els altres i llavor de la malenconia, afí amb l'accepció actual de depressió; per aquest motiu la imbricació entre l'art cinegètic i la moral era ben arrelada en la psicologia de l'home medieval, i, per tant, dels autors dels tractats específics, els quals ho transmeteren als seus escrits. Aquesta imbricació començarà a diluir-se cap a un caire més hedonista als textos renaixentistes. A més, sembla que cal considerar la traducció d'obres enciclopèdiques al costat dels textos morals, i els punts dels tractats de falconeria afins a ambdós textos, amb els mateixos traductors i lectors i la possible circulació conjunta.

Covinent cosa que·ls nodridors dels espervers: D'evident similaritat amb "Oportet eos qui ancipitres nutriunt..." *Physica avium* d'Oxford (ms. Oxford, Bodleian Library, Lat. Misc. c.73, ff. 91v^b-93v^b, mitjans s. XIII), d'inici paral·lel al *Liber de universis passionibus falconum, accipitrum, austurum, sparvariorum et qualiter eos curare poteris et qualiter eos nutrire et mudare debeas* de Cambridge (ms. Cambridge, University Library, Ff.VI.13, ff. 70v-74, finals s. XIII),⁶⁰⁵ per a diferir després, conjunt de sis textos

---

governador Abū 'l-Jaiš Ḥumārawaih (912) i al del falconer al-Ḥusain a la cort del califa fatimida al-'Azīz-billāh (976-996), ambdós redactats a la vall del Nil, àrea potser visitada per Adelard de Bath.

⁶⁰⁴ Vegeu el llistat de les cent trenta personificacions presents al *Roman des deduis* de Gace de la Buigne a STRUBEL-SAULNIER, p. 180, n. 1.

⁶⁰⁵ ms. Cambridge Ff.VI.13, f. 69v, *Incipit liber de passionibus falconum, accipitrum, austurorum, sparvariorum, et qualiter eos curare poteris, et qualiter eos nutrire et mudare debeas* "Oportet eos qui falcones, accipitres, austuros vel spervarios nutriunt sobrios esse, ne per ebrietatem aut crapulam sue cure obliviscantur; castos ne tactu meretricum pene scabie vel tineis corrumpantur; non iracundos, ne irati illos ledant; non fetido anelitu, ne illorum odio ceteros homines fugiant, et illo fetendi odore reumatizati fiant; providos, ne ferre3 illos tempore pluvioso vel ventoso, et ne in firma quam mudam vocant, vel diutius

de natura estrictament compilatòria del què els petits tractats del s. XII –el *De avibus tractatus* d’Adelard, l’*Epistola*, el *Physica avium*, el *Gerardus*, l’*Alexander* i el *Grisofus*– constitueixen pràcticament la font exclusiva; de forma similar a F, els seus autors han fos les dades amb més o menys rigor a capítols acumulatius.⁶⁰⁶ Una ullada a l’incipit del segon ens permet veure que s’allunya més de F que el primer. Cal contemplar, però, la possibilitat d’un pròleg corresponent a un tractat i després abandonar-lo per a continuar amb un altre pel que fa al receptari en si, com per exemple al (1) ms. XXX.d.1. de la Bischöfl. Bibl. de Klagenfurt (1419), manuscrit d’agronomia, alquímia i farmacopea on la secció de falconeria comença amb el pròleg del *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates i segueix amb l’*Epistola* incompleta, (2) ms. 11380 de la Chetham’s Libr. de Manchester (s. XIII-XIV), recull de textos mèdics que obre la secció de falconeria amb el pròleg del *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates i continua amb l’*Epistola*, l’*Alexander medicus*, el *Grisofus medicus*, el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath, el *Gerardus falconarius* i algunes receptes anònimes, (3) ms. Pal. lat. 1253 del Vaticà (2ª meitat s. XIII), recull de textos mèdics i veterinaris que inicia la secció de falconeria amb el pròleg del *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, per passar a l’*Epistola*, l’*Alexander medicus*, el *Grisofus medicus*, el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath, el *Gerardus falconarius* i algunes receptes anònimes. Aquests tres exemples són nous testimonis de la *Practica avium*, recull de cinc tractats precedits d’un pròleg i de nom coincident amb el tractat del Pseudo-Hipòcrates,⁶⁰⁷ influent receptari de 25 seccions del segle XII, amb un pròleg que relaciona la medicina humana i aviar, traduït a tres llengües i utilitzat pels compiladors, del què cal destacar que la versió alemanya figura com interpolació a la traducció del *De falconibus* d’Albert el Gran per Heinrich Münsinger.⁶⁰⁸

No puc descartar una confusió en l’incipit “Comprent cosa és...” del llibre “apellat ‘Natura de aucells’” recollit a l’inventari *post mortem* de béns d’un donzell barceloní en 1450, d’èxplicit “... aquella gallina ...”.⁶⁰⁹

quom: “quō” F, on –o escrita sobre –e; llegiu ‘com’, opció que respecto donada la similitud amb l’estructura “com ... que ...” a I.1.3., f. 110, i ser recollida com a variant antiga de com al DCVB; les altres dues opcions d’edició serien (1) ‘que’, considerant-hi una abreviatura supèrflua i una possible o/e esmenada, o (2) ‘quan’, donada l’abreviatura, però de sintaxi encara més forçada.

En concret, F esmenta la conveniència de que el falconer conegui les característiques dels ocells de caça, en especial a fi de reconèixer la simptomatologia inicial de les diferents malalties i hi posi remei el més aviat possible, incrementant així les probabilitats d’un pronòstic favorable i, tot i que no s’esmenti, d’actuar de manera adient a cada complexió, en una mena de medicina preventiva mitjançant el maneig falconer adequat. A més, el coneixement de les característiques dels diferents ocells de caça reporta al falconer el criteri per a ajustar les receptes a l’ocell en qüestió, sempre dependent de l’individu, a l’igual que la resta del maneig falconer, com recorda “Le fauconnier doit être d’une parfaite intelligence afin que, tout en ayant appris chez les gens instruits la plupart des préceptes nécessaires au soin des oiseaux, il puisse trouver et élaborer, par sa sagacité naturelle, ce qui est nécessaire au gré des circonstances” Frédéric II, *L’art*, II.65, p. 221.

---

morentur, vel citius justo extrahantur, et ne vincula que jacti vocant ex duro et inflexibili corio fiant, ne macri vel pingues fiant plus justo, unde amittant voluntatem volandi.” MEYER (1886, p. 279).

⁶⁰⁶ ABEELE (1990a, pp. 278-79) i (1994a, pp. 32-33).

⁶⁰⁷ WERK; tres manuscrits complets i tres parcials indicats a ABEELE (1994a, p. 26).

⁶⁰⁸ LINDNER (1962, II, p. 85); cit. ABEELE (1990a, pp. 279-81) i ABEELE (1994a, p. 26).

⁶⁰⁹ IGLESIAS, § 253, n° 23; cit. CIFUENTES (1992, p. 276).

Els diferents requisits a complir pel falconer poden seguir-se a la tradició llatina a partir d'ABEELE (1994a); jo em limito a relacionar, per exemple, “tenprats sostinents” i Frédéric, *L'art*, II.63-65, 74, pp. 220-22, “enbriachs” i *id.*, II.75, p. 222 i “necligens” i *id.*, II.77, p. 222. Probablement les mencions més reculades de les contraindicacions d’“enbriachs” i de “lo alè no li puda” les trobem a “Tu ne dois pas porter l’oiseau si tu es en état d’ivresse, car il ne te reconnaîtrait pas et aurait peur de toi” i “Ne porte pas non plus l’Autour quand tu as mangé de l’oignon, de l’ail ou de tout ce qui rend l’haleine forte; tu l’indisposerais et il se détournerait de toi” VIRÉ [1965, pp. 277 (69) i 277-78 (67-69-70), respectivament]; en relació a la darrera, Schutz, a la seva edició de *Dels auzels cassadors*, n. 457, recorda l’anècdota recollida al tractat d’Arcussia (p. 189) relativa a un falconer que acostumava a dur amb ell alls i cebes com aperitiu abans de beure, per a malestar dels ocells de caça, potser extreta d’Archibernardus v. 169. [109v]

Més sorprenent pot resultar la contraindicació de que “vaya volentés a les putanes”, corresponent a “meretricum frequentatio” Adelard 2, p. 240, “meretricum, quia si eas frequentaverit” *M DN 1*; “ab femnas comunals uza” *Dels auzels cassadors*, v. 478 i “est puters” ms. Londres, British Library, Harley 978, f. 116 (a *Dels auzels cassadors*, p. 209, n. 457), sense oblidar la *DN 1*. La raó adduïda per Adelard és “tineosos ex contactu accipitres facit” (“fit tiniosus et pediculosus” *M DN 1*), fet altament improbable, sinó descartable, degut a la especificitat d’hoste de les malalties que podem encabir sota aquesta denominació i, en conseqüència, a la inviabilitat d’una zoonosi d’aquesta mena, en especial entre un mamífer i una au. Novament hi trobem l’equivalent en la tradició àrab, ara segons un raonament més coherent i conjuntament amb l’embriaguesa, segons “Muhammad Ibn Manglî (qu’Allah le protège!) ajoutera qu’il ne faut jamais laisser porter les oiseaux de vol par un homme en état d’impureté rituelle majeure [*junub*: Dans le droit canon musulman, l’impureté majeure (*janâba*) résulte de l’acte charnel et ne peut être effacée que par les grandes ablutions rituelles (*ghusl*) (n. 325)] ou en état d’ébriété, car le porteur ivre va, le plus souvent, se mettre à vociférer au bec des oiseaux, ce qui leur est très pernicieux; l’autoursier, comme tout autre, devra donc s’abstenir de toute boisson enivrante, car (dans l’Au-delà), si le fou doit être récompensé, l’ivrogne, lui, sera condamné. Nous prions Allah de nous préserver de ce vice! L’autoursier ne devra pas non plus se livrer au commerce charnel en présence des oiseaux, cela pouvant semer, chez eux, la perturbation. Or, il se peut très bien que la condamnation d’un tel comportement ait été formulée dans les traités de droit des juristes d’autrefois et ce, considéré sous l’angle du cas d’espèce et non sous celui des règles générales de la loi religieuse; je me propose, d’ailleurs, de faire, dans le futur, toute lumière sur ce point, si Allah (qu’Il soit exalté!) le permet. Les règles générales de la loi décident, elles, que le statut d’interdit découle implicitement de l’absolue réprobation dont est entaché l’égorgement rituel d’une bête de sacrifice exécutée par un croyant en état d’impureté rituelle majeure” IBN MANGLÎ, cap. 36, pp. 174-75. Aquesta tradició de la falconeria musulmana exposada per Ibn Manglî podria haver-se estès a la tradició falconera medieval europea obviant el raonament de la llei corànica i cercant una raó, tot i que fictícia, que anés més enllà de la simple moralització per a reforçar el seu compliment.

Sembla que no totes les contraindicacions contemplades dins de la tradició àrab foren incorporades a la llatina; almenys, es descartà el paroxisme de les contraindicacions del falconer que trobem al text del falconer major del califa fàtimida al-Azîz bi-llāh, “De même, ne l’adoise pas ni ne le pais si tu es bancal, car il n’aime pas cela; je tiens ce détail d’un homme qui était déjeté d’un côté et qui en a fait l’expérience. Il m’affirma en effet qu’il ne pouvait adoiser un oiseau de vol sans que l’on vît, le jour même, s’aigrir son caractère” VIRÉ [1965, p. 277 (69)].

Els requisits i les contraindicacions dels vicis a complir pel falconer esdevenen doncs, un nou vincle entre les tradicions àrab i llatina.

tenprats sostinents: “discretum (ms. descretum)”, potser “sobrius” i “circumspectum” (línies més avall) M *DN*; malgrat la referència posterior de F a embriacs, potser cal considerar-hi una traducció de “sobrios, patientes” Adelard 2 i, per tant, dos adjectius, però, davant el dubte i seguint *DN*, no afegeixo la coma.

jutyadors: malgrat que la grafia ens acosti a jutjadors, tant podem entendre-hi jutjadors (“Guerra ni joc ni trop dompnei / non vol auzel, et a ben drei. / Totz hom deu saber aiso be, / c’auzels ab escut non cove.” *Dels auzels cassadors*, vv. 515-18) com jugadors (“qui de joc es trop coitos / no pot jorn esser joios, / car hom per re no s’irais tan / coma de joc; si·n fai son dan” *Dels auzels cassadors*, vv. 521-24). Potser “sobrius” M *DN*.

que·s ... grat: a relacionar amb l’absència de preocupacions part del falconer segons Adelard 2, motiu pel qual descarto una referència als ocells que caça que implicaria editar ‘que·<l>s’, malgrat “Necessarium est etiam nutritorem fore multum patientem, nam iracundia nihil boni in rebus operatur. Insuper oportet eum esse agilem <f° 75> et circumspectum, quia si eum in hora debita non proiciat” M *DN*.

<I.1.2. Del lloc adient>

<*Del lloc adient*>: “loci illius” M *DN* 1; “amodo de eourm natura et usu dicendum est” Adelard 3.

Vegeu les coincidències amb II.1.2. i, ja al segon llibre dels ocells de caça, III.6.

F es refereix a l’indret on col·locar l’ocell de caça quan no sigui al puny del falconer o volant. Tot i que sovint es tracta del mateix lloc, no podem discriminar si es refereix a la muda de l’ocell adult o a la del poll nienc fins que desenvolupa les plomes i s’inicia el seu maneig perquè F omet aquest detall i els que recull al respecte són massa febles per a pronunciar-m’hi; en desconèixer per ara l’antígraf directe de F, tampoc sabem si ja mancava en aquest. Tanmateix, ofereixo com opció la dependència de la traducció ‘esparver’ per a *accipiter*, la qual condiciona el possible desniament segons el procediment (pauta inclosa) indicat per Adelard degut a la dificultat per a pujar a mà un poll d’esparver de dies de vida, summament feble i delicat, en especial a l’època; al meu parer és per aquesta raó que F (i potser el seu antígraf) omet Adelard 3, dedicat a com i quan desniar el poll d’astor.

de loch e de cel·la: “loci illius in quo accipitrem nutrire volueris et servare” M *DN* 1. Podem entendre-hi el lloc de la falconera o de la muda i/o un lloc específic dins de la falconera on es tenen tots els ocells de caça, potser en espais separats, tot i que el més habitual a l’època sol ser l’ús de la perxa alta en una falconera comuna.

no és neguna cosa que tant ajut a llur natura, com és soptill he nèdeu he enasí soptill él deu ésser nodrit: “ad immitandum animalium corpora verbi gratia” M *DN* 1. Remet a la importància atribuïda per la doctrina mèdica hipocraticogalènica a l’ambient, en relació amb les quatre qualitats primàries (calor, fredor, humitat, sequedat) que defineixen les coses naturals i la sanitat (eucràsia) de l’individu. De forma simplificada, aquesta doctrina mèdica es fonamenta en la relació, per binomis oposats, entre els elements primaris (aire, foc, terra, aigua; Ar. *ustūqus*, gr. *stoikheion*), els humors (sang, bilis groga o còlera, bilis negra o malenconia, flema), les qualitats (calor, sequedat, fredor, humitat), i les estacions (primavera, estiu, tardor, hivern), segons l’esquema sang-humida/calenta-primavera-aire ↔ bilis groga o còlera-calenta/seca-estiu-foc ↔ bilis negra o malenconia-seca/freda-tardor-terra ↔ flema-freda/humida-hivern-aigua; d’aquesta relació depèn l’estat sanitari de l’individu segons en resulti l’equilibri

(eucràsia) o no (discràsia) d'acord amb la complexió pròpia de cada individu en particular i, en conseqüència, la medicina preventiva (inclosa l'alimentació i l'ambient) i la terapèutica (els simples mèdics i compostos eren classificats segons les quatre qualitats primàries) que manté o restitueix l'equilibri eucràsic o sanitat mitjançant la teoria dels contraris. Aquesta significació es recull ja al tractat de falconeria àrab més antic conservat, el *Ġitrīf* (s. VIII) on s'indica que “Quand vous aurez, par l'expérience, reconnu l'aspect de la bonne santé, que vous connaîtrez la structure naturelle du corps et qu'ensuite vous constatarez, en celui-ci, une rupture de l'équilibre par lequel la bonne santé est totale et une persistance vers une augmentation ou une diminution, il sera, dès lors, pour vous, évident que cette perturbation provient soit des (quatre) humeurs du corps, soit d'une autre cause” *Ġitrīf* 47(1). La teoria de les complexions o dels temperaments implica també que els elements determinen la natura de l'ànima i les qualitats morals, amb evidents implicacions filosòfiques i religioses, i sovint transmeses a l'art de la falconeria com a raonament de l'etologia dels diversos llinatges d'ocells de caça, com ara l'agressivitat del falcó munterí pròpia d'una conducta de desviament (II.2.3., capítol XXVII). Fins a cert punt, aquest esquema de coses naturals i no naturals (elements, qualitats, complexions, humors, membres similars i disímilars, contraris, virtuts i esperits) permetia una visió del cos i de la medicina i la terapèutica que defugien el coneixement anatòmic, però ambdues guanyaren en racionalitat mitjançant l'aprofundiment en l'anatomia i facilità la comprensió dels textos, fins a hipertrofiar-se degut a una estratègia de convenciment de connotació ètica segons la qual a un millor coneixement anatòmic correspondria un major poder curatiu i un millor tractament.

com és soptill he nèdeu he enasí soptill él deu ésser nodrit: El poll d'esperver desniat?. L'esperver adult segueix sent l'ocell de caça de maneig més delicat.

La netedat de l'aire recomanada és en relació directa amb l'alè fresc del falconer. La frase concreta de F (“Deu-se ... tocar”) manté relació amb “y deben evitar que no los pongan en ningún lugar donde haya olor de vino ni de vinagre ni donde haya albergado ganado ni donde haya ningún mal olor, ni en casa húmeda” Juan Manuel, I, VIII, p. 107. Altres textos a relacionar-hi són: “E conviene que el que levare el af que la sepa falagar e amansar e fazerle plazentería e guardarla de toda cosa que la espante, [...] E conviene que no las estulten ni las escupan en la cara. E algunas aves ay que aborreçen la mala olor o la olor del vino e por esso conviene que las no aya omne que mal seneldo oviere e que no l' uela la boca a vino e que sea limpio. E otrosí conviene que las guarden del fuego e del fumo e del polvo, ca estas cosas les faze grand mal, e si les acaeçiere fumo o polvo conviene que les chupen las narizes e que les echen y olio violado. [...] E las que son usadas de traer mucho fázeles mal si las dexan folgar, e por esso conviene que a cada una af como lo oviere usado así l' fagan” Moamin, I, 11, pp. 86-87 (també altres paràgrafs d'aquest capítol de *Moamin*, referits a quan volar, etc.); “E conviene que l que levare el ave que la sepa falagar e amansar e fazerle plazentería e guardarla de toda cosa que la espante. [...] E conviene que non las estulten nin las escupan en la cara. E algunas aves ay que aboresçen la mala olor del vino e por eso conviene que las non tray omne que oviera mal eneldo e que non le uela la boca a vino, e conviene que sea omne limpio. E otrosí conviene que las guarden del fuego o del fumo o del polvo, ca estas cosas les faze grrrant mal; [...]. E traerlas mucho sin sazón mátalas, e non las trayendo en las oras que las deven traer ffáze'ls otrosí mal e non muelen bien lo que comen; [...], e por eso conviene que cada un ave commo lo oviere usado que así le fagan” *Cetrería* 19 (a l'igual que l'anterior, també altres paràgrafs d'aquest capítol de *Cetrería*, referits a quan volar, etc.).

com yo n'é vist per semblant cossa morir: “nam ex inde mortuum quendam vidi” M DN 1. Experiència personal de l'autor.

Encara, diu hom: “Dicitur etiam et habetur in terra mea pro certo” M DN 1. Font oral, amb esment al territori omès a F.

e yo é-n demanades algunes ffembres que m’an dit que ver és: absent a M DN 1. Consulta personal de l'autor, sense prova empírica. Resta a saber a quines dones ho va consultar i el motiu (pudor, broma,...) de la resposta falsa o la moralització encoberta.

Deu-se ... ver és: Enllaçant amb les característiques requerides al falconer i l'ambient a procurar a l'ocell de caça, aquestes indicacions misògines eren ja ben establertes a la tradició àrab segles abans, com a mínim al segle VIII, segons prova “aussi lui enjoignent-ils (les experts en l’art et la pratique du gouvernement des oiseaux de vol) de les (les Autours) en préserver, de même qu’ils exigent de lui d’éviter (pour ses oiseaux) la fumée, l’ardeur du brasier, la poussière, le mur, la porte, les fourrés épineux, la personne étrangère et, en période de mue, la femme menstruée, l’homme ivre, la brouhaha des voix et la cohue” *Ġitrif* 33(4), p. 98, i, seguint-lo, foren introduïdes a la tradició llatina i en vernacla amb “Caveat similiter sibi a fumo et a pulvere, a pariete et porta et a femina menstrua maxime in tempore mutationis et ab homine ebrio” Moamin Ms. T (& B), I, 6(28), “Caveat similiter sibi a fumo et a pulvere, a muro et a porta et a femina menstruata maxime in tempore mutationis et ab homine ebrio” Moamin Ms. I (& A), 6(28), “Encore le doit l’en garder dau fum et de la poudre et des portes et des murs et de feme menstruee, especiaument en la saison de lor mue, et encore le doit l’en garder do home ebrieus” Tjerneld, I, 31(6), “Et guardarailo anchora da fumo, da polvere, da muro, da porta, et da femina che habia lo menstuo, cioè il tempo suo, et maxime in tempo de la muta, et da huomo ebriaco” Moamin Ms. b, I, 6(28), “Guardalo similemente da fumo, da polvere, da muro e da porta e da femina che sia malata di malitia che loro abbim per natura, o massimamente quando escono di muda, et d’uomo che habbia troppo bevuto o sia urio [nota 167: iudio *h*, giudio *i*]” Moamin Ms. c, I, 6(28). La misogínia s’accentua a F en alterar-se la recomanació d’evitar a l'ocell de caça el contacte o la proximitat de la dona en menstruació, període en què era considerada impura en diverses cultures, estenent-lo el manuscrit català (i potser el seu antígraf) a la d’evitar-li la visió del sexe femení, la qual resulta en la mort fulminant de l'ocell de caça; al respecte, cap preguntar-se per quina raó havia de tenir lloc una situació semblant, fora de tota lògica, tret d’encabir una moralització recolzada únicament en l’aspecte creencial i de la qual es reforça l’aspecte coercitiu (la mort de l'ocell) aportant l’opinió d’algunes dones com a validadora de la seva autenticitat.

<I.1.3. Del menjar de l’esperver>

Corresponent al “[De victu accipitrum]” Adelard 4 (ms. A); “Cibus vero eorum” M DN 1; cf. “De cal guiza deu hom paizer auzel entro sia cregutz del tot” *Dels auzels cassadors* XXVI, vv. 563-640.

*de polets, <d’ocellets> poch*s: possible salt considerant grafia antiga ‘de polets’/‘de ocelelets’, segueixo “pulli, aves parve” M DN 1; una altra edició possible seria esmenar “de polets” F a ‘d’ocellets’ per les raons indicades a l’estudi, seguint “volucres parve” Adelard 4; “Auzeletz petitiz” *Dels auzels cassadors*, v. 564, però en resultaria una alimentació força descompensada i del tot inadequada per a un ocell de caça en creixement (per exemple, l’aportació de calci seria escassa i resultaria en una estructura òssia molt feble) o en condicions de caça i entrar en contradicció evident amb els passerells (*Carduelis cannabina*) esmentats com a past prioritari (descarto que es refereixi a cercar pollets de passerell per considerar-la una opció inviable com a alimentació bàsica de l’esperver); a més, pot correspondre a una confusió del copista, potser en transcriure el dictat del traductor.

passarells: “passeres” M DN 1; “passeres, deinde gallinarum caro” Adelard 4; “passero / e l’autre menut auzelo. / Carn de galina” *Dels auzels cassadors*, vv. 565-67.

dementre que són malalts: “cum sunt infirmi” M DN 1; “infirmi” Adelard, per no entendre-hi l’accepció de dèbils, referida per l’anglès al poll encara feble, i/o per adaptar-la a l’esperver ja en maneig falconer.

enperò ... nirvis: Lligat al punt anterior, aquest paràgraf conté un possible error de traducció degut a la raó per a aquesta contraindicació, les malalties nutricionals derivades d’una dieta desequilibrada, especialment en la relació Calci:Fòsfor, expressada com “nervi enim inde contrahuntur” Adelard 4, “nervi enim ipsorum exinde cuntrauntur” M DN 1 i “contranhemem / de nervis o trop mal lur fai / e de creiser trop los retrai” *Dels auzels cassadors*, vv. 572-74, amb efectes coneguts pels falconers de tots els temps; per contra, el traductor català (o la seva font) interpreta que cal enretirar els nervis a la carn per a facilitar la seva ingesta i digestió.

[110]

no li dóna hom carn de bou: “Il est des oiseaux de vol à qui la chair de volaille ne convient pas à cause des sa froideur;[...] il en est de même avec les viandes de bœuf” *Ġiṭrīf* 31(8).

ne de vaca ne: “vel asininam, quia utraque mortifera est. Carnem” M DN 1.

si dar-li’n as, dóna-li’n de mascle: Indicació coincident amb *Epistola* 38(3/3’) per a tenir l’ocell de caça gras. La raó és la diferència en fredor i humitat entre ambdós sexes segons la doctrina mèdica hipocraticogalènica.

Guardaràs ... més: present a DN 1, manca a Adelard 4 i *Dels auzels cassadors*.

capollades: “minutatim incidere et incisas super asserem porrigere” Adelard 4; “minutatim incisas super aliquam tabulam proice” M DN 1; “trençar / sobr’una post menudamen” *Dels auzels cassadors*, vv. 578-79.

deffelirà <i>: “deffeliraa” F, on la primera ‘a’ canç. o esmenada per una ‘i’ (resultaria un condicional); tanmateix, em decanto per una possible confusió d’‘a’ per ‘e’, segons “eos debilitat et” Adelard 4 i “deficient et”, i tenint present que l’accelerat metabolisme del poll manifestaria abans la debilitat que l’efecte en la ploma, aquest només visible com a defecte molt més tard, tot i que es produeixi de forma simultània

corrompen e destrohexas: “corrumpit” Adelard 4; “corrumpuntur” M DN 1. Binomi (la conjunció ‘e’ pot deure’s a error de còpia per ‘o’, freqüent en la mà B) potser degut a un concepte o mot encara poc conegut en vernacla catalana, per neologisme o associació entre un terme científic i un d’ús comú, o entre l’arrel llatina i la vernacla, i/o inseguretat en la traducció. A partir d’ara indicaré aquest fet, força habitual a F, limitant-me a la paraula binomi.

comensa: “convenit A, expedit RW” Adelard 4; “Expeditque” M DN 1; “coven” *Dels auzels cassadors*, v. 589. Malgrat una possible edició intentant acostar-ho a “E cové” (autoritzada pel mateix F II.2.1., f. 123v), potser “E cové <en> asò” , no intervinc. Potser interpretat com ‘inicialment’.

Qui sap fins a quin punt condicionat per la seva traducció ‘esperver’ per *accipiter*, F segueix alterant la lliçó d’Adelard i incorre en certes contradiccions. Així, la pauta d’alimentació és adient per a un poll d’astor, però entra en conflicte amb un esperver adult (ja he indicat que al meu parer caldria posar en entredit l’opció del poll nienc d’esperver); per exemple, (1) es veu obligat a eliminar el mètode d’oferiment de la carn tallada a bocins sobre una superfície plana (safata o similar), segons “super asserem porrigere” Adelard 4, “super aliquam tabulam proice” M DN 1 i “sobr’una post menudamen” *Dels auzels cassadors*, v. 579; (2) manté la necessitat d’una alimentació freqüent per a evitar la debilitat de l’ocell i defectes en les plomes, del tot incoherent si es refereix a un ocell de caça adult, fins i tot en període de muda, recomanació raonada a “Si la nourriture est

restreinte, la chaleur naturelle tendra à disparaître, comme un feu qui manque de bois: ils seront maigres, faibles, et leurs penes naîtront corrodées et inadéquates en forme et en longueur” Frédéric II, *L’art*, II.17, p. 204; (3) segueix donant la paella d’ous malgrat que la seva indicació principal és ser un complement dietètic per al poll en creixement, edat en què l’admet amb major facilitat i permet seguir donant-li un cop adult.

Aturem-nos en aquesta preparació avui en desús. Esmentada com “Patellatas” i “Patellas” Adelard, “pattellatam” i “patellatam” M *DN* 1 i “Padeladas”, “padelada” o “pedalada” (amb un possible error tipogràfic a la darrera) *Dels auzels cassadors*, vv. 589 i 597, TILANDER (1929) li dedicà un l’article lexicogràfic segons el qual Lat. *patella* > anglonorm. *paele* > *paelee/paalee* > *palee*, consistent en una preparació a base d’ou dur, esclafat i barrejat amb la quarta part de mantega, llet o aigua fresca dins la mateixa paella en què s’havia bullit l’ou. La forma catalana s’adiu, doncs, amb l’origen del mot, en especial considerant que, en la nostra llengua, s’identifica amb el mateix mot l’estri de cuina i el plat que s’hi prepara. Tanmateix, la paella pot induir a confusió ja que la tradició indica que cal bullir l’ou (“dura coquantur, deinde pellis exterior auferatur” Adelard 4, “dura coquentur, deinde pellis exterior auferatur” M *DN* 1, “dur, ben pelatz, / e de la sutil pel mundatz” *Dels auzels cassadors*, vv. 593-94). Per a un major detall i claredat de la preparació, vegeu Adelard 4, M *DN* 1 i *Dels auzels cassadors*, vv. 589-618; també és descrita al *De arte venandi cum avibus* (Frédéric II, *L’art*) II.16 i la *DN* 1(22-23); ABEELE (1994a) no esmenta el capítol corresponent a *Ruralia Commoda* i *Autourserie* de Berlín. Val a dir que la possibilitat de l’aigua per a la barreja sembla que només apareix recollida a la *DN* 1(22-23) dins de la tradició llatina, on l’autor reconeix que recopia la recepta d’Adelard de Bath, afegint que ell ha vist a Alemanya emprar ous bullits mesclats amb aigua i enretirats del foc abans de la solidificació;⁶¹⁰ a més, part dels testimonis en vernacle (p.e. ms. Digby 86, f. 49v i British Library, Add. 46919, cap. IV) també esmenten l’aigua. En concret, M *DN* 1 s’hi refereix com a “Sed ego in alio modo vidi fieri pattellatam”, segueix amb la preparació i acaba amb l’origen (“unde modos iste secundum Teutonicos prehabiliior est quam primus qui est secundum Anglicos”), paràgraf omès a F. De nou, el precedent o el testimoni més reculat d’aquesta pràctica podria ser el past de rovells d’ous de l’astor nienc indicat al *Ġiṭrīf* 8.7.

Pel que fa a la recomanació d’envermellir la preparació amb sang si l’ocell la rebutja, certes espècies d’ocells, tant de caça com no, piquen instintivament el color vermell; aquesta és la raó per la qual els exemplars adults d’alguns d’ells, com el gavià argentat (*Larus michahelis* o *L. cachinnans*), tenen una taca vermella al bec, provocant la regurgitació de menjar per part de l’adult en ser picada pel poll, millorant així la interacció durant l’alimentació. M *DN* 1 ofereix “in nocte sophisticatum videt sanguinem imbutum”, mentre Adelard i *Dels auzels cassadors* ofereixen com opció –o condició afegida, depenent del ms.– a la sang donar-li-ho de nit.

destremprats: segona ‘r’ interliniada F. Tot i que pot referir-se tant als ous (“Los hueus deu hom fort ben trusar” *Dels auzels cassadors*, v. 603) com als polls (“nam et infirmi inde bene nutriuntur et firmi cum fuerint commode eis utuntur” Adelard 4, “quia et infirmi inde bene nutriuntur” M *DN* 1 i “can son petit, per esforsar / e neis aprop, pos tot son gran” *Dels auzels cassadors*, vv. 590-91), em decanto per la primera opció per considerar-ho un complement de la seva dieta i evitar la possible associació amb el poll malalt o debilitat.

novels: “novellos quam seniores” M *DN* 2. Tot i que es vegi obligat a seguir amb la traducció d’esperver, és possible que, finalment, el traductor de F (o el seu antígraf) s’adoni de les dificultats d’intentar esmenar una secció referida al poll d’ocell de caça;

⁶¹⁰ ABEELE (1994a, p. 124, n. 182).

això sembla desprendre's del fet de trobar ara la primera referència clara als esparvers novells, que al meu parer hem d'entendre com polls niencs d'esperver; tanmateix, no puc descartar que es refereixi a la primera muda de l'ocell perquè en cap moment esmenta un detall inequívoc en relació al poll.

com hom los met en muda: “cum itaque pennas eius maturare cognoveris” Adelard 4; “in mutam missos” M DN 2; “Cant hom ve l'auzel esforsar / e las penas fort ben gitar” *Dels auzels cassadors*, vv. 619-20. Aquesta muda o la ‘cassa’ posterior correspondria a “quam vulgo firmam dicunt, eo quod in ea penne firmantur” Adelard 3, i “maizo lur cove a bastir, / que hom appella, per so, ferma, / car la pena dedins se ferma” i “ferma” *Dels auzels cassadors*, vv. 558-60 i v. 623.

–he encara als ffalcons e alls astors–: absent a M DN 2. F aprofita per a recomanar el mateix tipus de muda per als falcons i els astors, detall omès per Adelard 4, M DN 1 i *Dels auzels cassadors*.

com lo sol val a confortar les coses naturals e nodrex les plomes qui crexen: “solem habeant ad cunfortandum virtutes naturales et indurationem pennarum crescentium” M DN 2. Raonament propi de la doctrina mèdica hipocraticogalènica en relació a la influència de l'ambient, absent a Adelard i *Dels auzels cassadors*, mentre F omet la referència posterior a la mida de la perxa present en aquells.

he encara als ffalcons e alls astors: A diferència d'Adelard i *Dels auzels cassadors*, F afegeix els falcons (i els astors en haver traduït *accipiter* per esparver). [110v]

ben curat e bé axut: “perfecte firmus” Adelard, “bene firmus” M DN 2. La condició de no treure'l de la muda fins que les plomes siguin ben eixutes pot implicar novament un matís negligit a F en la traducció respecte als llatins, el qual podem interpretar també com ben fort, en relació al poll nienc. Possible binomi.

(estant en la perxa) més són curats e adelitats: “quamvis in pertica plus delectetur” M DN 2. Absent a Adelard i *Dels auzels cassadors*, aquesta apreciació és correcta donada la major tranquil·litat de l'ocell en atorgar-li una major sensació de seguretat (l'alçada implica dominància i facilitat d'atac i de fugida). La frase fa referència a la perxa fora de la muda, no a la o les interiors a aquesta. Possible binomi.

Per a acabar amb aquesta secció, destacar que F es refereix a la muda com “la cura” (a relacionar amb “ben curat” esmentat abans), seguint la consideració d'un estadi delicat dins de la fisiologia de l'ocell de caça, on, a l'època, podria fins i tot ser entès com a malaltia o patologia provocada per la necessitat de l'ocell de desfer-se del desequilibri (entès com a discràsia) d'un plomatge deteriorat i del retorn a l'equilibri (eucràsia) del plomatge i, per tant, de l'individu.

<I.1.4. De quan és perfectament mudat>

Basat en “Quomodo igitur firmum esse cognoscam?” Adelard 5; continua DN 2 i “De cal guiza deu hom paizer auzel entro sia cregutz del tot” *Dels auzels cassadors* XXVI, vv. 641-56.

egual·lades: “ordine perfectis” Adelard 5; “perfecte adequavit” M DN 2; “egadas” *Dels auzels cassadors*, v. 644.

muda: “firma” Adelard 5; “muta” M DN 2; “ferma” *Dels auzels cassadors*, v. 648.

.VIII.: “octo” Adelard 5; “septem” M DN 2; “.viii.” *Dels azels cassadors*, v. 647. El criteri temporal per a treure l'ocell –poll a Adelard– de la muda és vuit dies després de que hagi igualat totes les penes de la cua; les plomes cauen i creixen de manera esglaonada, trobant-se diferents penes en diferents estadis de creixement al mateix temps, de manera que l'ocell salvatge pot ser seguir caçant a la natura.

F, a l'igual que M DN 2, omet l'absència total de fluixell (plomissó) indicada per “dumo abiecto” Adelard i “Cant a gitat tot lo desni, / c'om apela pel foleti” *Dels auzels cassadors*, vv. 641-42, i el darrer, a més, “et a las alas ben formadas”, v. 643. Aquestes condicions s'assoleixen vers els dos mesos i mig després de l'eclosió.

<I.1.5. De com treure'l de la muda>

Basat en “Cum firmus fuerit, quomodo abstrahendus est?” Adelard 6; continua DN 2. Cf. “De cal guiza deu hom paizer auzel entro sia cregutz del tot” *Dels auzels cassadors* XXVI, vv. 681-92 i “Consi deu hom tener l'auzel can l'a gitat de gabia et ensenhar d'esser privat” XXVII, vv. 693-746.

per so que les penes sien pus ffermes: Aquesta puntualització, absent a Adelard, M DN i *Dels auzels cassadors*, sembla remetre a l'anterior de I.1.4., “lo sol val a confortar les coses naturals e nodrex les plomes qui crexen”; si no, esdevé un contrasentit potser derivat del procés de traducció. Una altra opció és considerar-la referida a la mida dels gits, ja que la unió dels gits amb el tornet i la llonga ha de quedar per sota o per sobre de la punta de la cua a fi d'evitar fer-la malbé; si hi queda per sota, la longitud dels gits permet un millor control de l'ocell al guant, però existeix un major risc de que s'enredin amb quelcom un cop l'ocell lliure en cas de que no s'enretirin a l'ocell; si hi queda per sobre, el control sobre l'ocell al puny disminueix, però també el risc esmentat.

no sien trop curts ne trop larchs: F (o el seu antígraf) transforma “non nimis strictos nec etiam nimis largos, quia utriqui mali. Sint etiam inferius ex parte pedis largiores” M DN 2 i “nec nimis sint stricti nec nimis laxi, inferius tamen ex parte pedis largiores” Adelard 6, on la darrera part fa referència a la polaina habitual en els gits per a astors i esparvers, en un aspecte diferent i potser menys important que l'assenyalat per Adelard (massa estrets causen problemes podals a l'ocell i massa amples permeten el pas de la mà de l'ocell i/o poden afectar-ne els dits), a relacionar amb el punt anterior. F sembla referir-se només a la longitud dels gits, amb possible omissió per salt lat. *largos/largiores* per a la resta d'informació.

no sien ffets de cuyr dur perquè no li puxen mal ffer: Una nova traducció deficient que perd informació valuosa, “de tali corio fiant quod post humectationem non indurescat” Adelard 6, “de tali corio fiant quod post madefactiones non indurescat” M DN 2, “d'aital cuer los cove far / que non duriscon per moillar” *Dels auzels cassadors*, vv. 683-84.

posa-li la lingua axí com te sia semblant: “corrigiam longam adhibeas, quod melius videndo quam legendo disces” Adelard 6; “eorum et lungam adhibeat, quod melius videndo quam legendo disces” M DN 2; “longa ni torns no·i deu faillir, / mas hom no pot so per legir / tan ben apenre com vezen, / si tostemps anava legen.” *Dels auzels cassadors*, vv. 689-92. Mentre Adelard fa referència a l'aprenentatge directe, F apel·la al criteri del falconer (qui ho ha après com indica Adelard).

tèrcia: “diei terciam horam A (horam omès **RW**)” Adelard 6.

E com aquell volràs prendre envers tèrcia, garde't que envers lo vespre no li ages ffeta massa gran gorga: l'edició alternativa seria “E com aquell volràs ffer venir al loura envers tèrcia, garde't que envers lo vespre no li ages ffeta massa gran gorga” F, on “*al loura*”: a banda de l'aspecte sintàctic, la manca de la forma lloure o llourar a F impedeix que pugui editar-hi ‘a lloura’”; “Post illius diei terciam horam cibi nichil ei porriges et capiendo gorgia ledatur. De nocte capiatur – quevis autem avis de nocte mansuetior est” Adelard 6; “Illo die quo eum in nocte vis capere, post tertiam nihil sibi porriges ne cum eum tractare incipias gorgia ledatur” M DN 2; “Pero de nueitz s'en fai atraire, [...]. Aquella nueit que s'en deu traire / no·l pasc'om lo jorn avan gaire / mas solamen un petitet / de carn fresca lo matinet.” *Dels auzels cassadors*, v. 665 i 677-80. Tot i que la

frase de F fa sentit sense l'esmena, aquesta referència a fer venir l'ocell (encara no amansat) al lloure és del tot incongruent en aquesta etapa del maneig i l'atribueixo a un error de traducció a partir de la recomanació d'Adelard 6 d'un dejuni de l'ocell a fi d'evitar danys a la gorga en abatre'l per a posar-li els gits i demés just abans de treure'l de la muda. F omet les recomanacions següents relatives a com treure'l de la muda –de nit, localitzar-lo a la muda amb un llum, entrar-hi en la foscor i sense cap peça de roba blanca, en silenci i amb la respiració tranquil·la, abatre'l agafant-lo amb guants per les ales– contingudes a Adelard i *Dels auzels cassadors*; menor informació a DN. Al meu parer, tot podria raure en la necessitat d'evitar esmentar el desniament del poll d'esparver, força delicat i potser incongruent com he dit, aspecte derivat de la traducció d'*accipiter* per aquest i no per astor a F, quan ara es refereix a treure'l de la muda per a començar-ne el maneig falconer. La corrupció a lloure és doblement inapropiada, en primer lloc pel motiu abans exposat, i en segon perquè el lloure no s'utilitza en astors ni en esparvers, tret de falconers comptats, reservant-se el seu ús als falcons, sinó que es criden al puny. Aquest punt sembla introduït, doncs, per algú –una llibertat del traductor?– poc experimentat en el maneig d'astors i esparvers, i és a relacionar amb una altra recomanació posterior del mateix capítol. Recordem el tipus de manuscrit en què es troba F, el lector d'aquest manuscrit i la seva apreciació del falcó molt superior a la de l'astor. A fi de minimitzar la meua intervenció, no intervenc en les possibles confusions temporals de F en relació als altres testimonis.

gran: “*mediam scripsimus (following the β -version), multam ARW*” Adelard 6, n. 85, on *scripsimus* correspon a una lectura proposada pels editors però no testimoniada pels manuscrits; “*multam*” M DN 2.

perxa, no massa breu ffermat: Probable error de traducció a partir de “*perticam non firmam set mobilem ponendus*” Adelard 6 i “*perticam non stabilem sed mobilem eum pones*” M DN 2, potser degut a un desconeixement de la perxa mòbil per part del traductor. És possible que la frase següent d'Adelard –“*Itemque ad [ad A, ante R, apud W] lucanar et in ipso lucanari usque ad claram lucem [lucem A, diem RW] est tenendus*”– s'hagi omès per incomprensió.

[111]

domdant e asuauyant: Probable binomi; sense equivalent directe a Adelard 6; potser “*ducatur et moveatur*” M DN 2.

mà dreta: F esmenta el seu moviment, però, a l'igual que M DN 2, omet el de la mà esquerra per a que l'ocell aprengui a seure bé, indicat a Adelard 6 i *Dels auzels cassadors*, v. 706; els moviments de la mà dreta indicats després aconseguen que l'ocell de caça perdi la por a la mà nua del falconer.

vergua: “*virga semipedali*” Adelard 6; “*virga vero semipedali*” M DN 2; “*bastonet bel e pla*” *Dels auzels cassadors*, v. 709.

La vergueta utilitzada per a acariciar les plomes de l'ocell cerca que aquest s'acostumi al contacte del falconer per saturació i que sigui millor al seu puny (tanqui les ales i la cua en bona posició, etc.). Respecte a aquesta pràctica durant l'amansament, el *Discurso del falcón esmerejón*, III, aconsella “*tener una muy buena pluma, como un cuchillo de ala de ganso, que es tiesa y a propósito para amansarle con ella trayéndosela por encima de la cabeza y por todo el cuerpo, y entre las alas y el cuerpo, y entre los zancos y por el rostro, y si fuera a picarla dejalle picar, y así como pique retorcerla, de manera que se desguste, y escarmentado desto no ose picarla: y si al tiempo que la pica pudiere el cazador metérsela dentro de la boca de manera que le escarmiente, como no le haga mal en la lengua, seria muy bueno*”. El bastonet (o la ploma) eviten enretirar la secreció sebàcia de la glàndula uropigial distribuïda del plomatge de l'ocell i que aquest perdi les propietats que la secreció li aporta (impermeabilitat, aïllament, flexibilitat,

resistència, netedat, brillantor, ...); ja hem vist la possibilitat d'un condicionament negatiu en cas de picada per part de l'ocell encara en procés d'amansament i, a més, evita qui sigui el dit del falconer qui la rep.

<I l'esperver sigui ben domdat abans que afaitat. I no tinguis pressa en afaitar l'esperver>: He hagut d'introduir el que considero un salt de línia i d'igual a igual per a que el paràgraf final faci sentit i s'acordi amb la successió lògica d'etapes del maneig falconer durant l'afaitat bàsic de l'ocell de caça; és possible que la forma prevalgués sobre el fons i, malgrat adonar-se el copista de l'omissió, no fos subsanada a fi d'evitar embrutar aquest luxós manuscrit. De fet, sense el paràgraf que afegeixo, la pauta lògica seria la inversa: primer s'afaita l'ocell a venir a la mà (per a poder recuperar-lo) i després sobre una presa. COCHRANE, p. 55, sembla interpretar-ho com a una aplicació reculada de la tècnica de *hacking* o 'criança campestre' barrejada amb *imprinting*, però, al meu parer, l'autora és deixa influir en excés per les tècniques falconeres posteriors i cau en un futurisme històric, a banda de que Adelard és massa lluny de Frederic II en termes de coneixements falconers per a imaginar tècniques semblants i em sembla desassenyat considerar-les una pràctica anglesa habitual a l'època. A més, aquestes tècniques són de resultats molt més interessants en falcons que no pas en astors, ocell de caça al què es refereix Adelard de forma exclusiva, tot i que l'*imprinting* pugui ser d'interès en esparvers. A banda del salt indicat, l'altra opció és seguir *Dels auzels cassadors* i interpretar aquesta presó com el past que el falconer, contravenint la norma de retenir-lo amb el mateix puny que sosté l'ocell, deixa que l'ocell de caça agafi amb la mà i es mengi al puny (tot i l'elevada probabilitat de que es debati, especialment en aquella etapa), però la considero poc probable perquè llavors la traducció catalana hauria estat certament desafortunada.

costuma: "motum [AR, morem W]" Adelard 6; "cunsuetudinem" M DN 2.

per so que no li puxa seguir algun greuge a l'ocell o alguna mala costuma: Enteneu-hi que la presó no escarmenti l'ocell de caça inexpert causant-li dany (greuge), el qual la defugiria després i seria molt més laboriós aconseguir que la cacés bé, i la mala costum de fingir que no arriba a la presa o el vici de portar (allunyar-se amb la presa) o no deixar-se recollir perquè encara no confia en el falconer, amb el risc de que ompli el pap i el perdi.

E són ... vol·lar: "Illud autem cave, ne antequam privatus fuerit [sit RW] ad manum aptes nec clames. Prius enim oportet privatum esse quam aptatum. Si enim properaveris [probaveris AR], malum aliquem motum [morem W] addiscet. Id quoque cave, ut firmiter ante aptatus sit quam eum volare facias [facias om. A]. Cum autem primum volaverit," Adelard 6; "Dicit enim quod si prius manu aptetur quoniam dometur et mansuescat, quod aliquam malam consuetudinem immitaret, sed hec attendere oportet quod optime apparatus et mansuetus sit factus, antequam ipsum volare facias. Cum autem prius volaverit," M DN 2; "pueis que s'ira adomesjan / hom li mostre la carn denan, / e s'el hi vol lo pe estendre, / hom non lo·i deu per re defendre, / mas laise la·ill, e mange la / a son plazer sobre la ma; / e qui vol aver bon auzel / gart si be que ja no l'apel / ni l'escrit, ni·l fassa venir / entro que l'auze ben gequir / tot sol, tant l'ai' aprivatat, / car molt l'aura tost adobat / pueis er prievatz e faitz maniers; / mas una causa l'a mestiers, / que ges per coita d'auzelar / no·l fassa trop per temps volar: / car aita us coma penra / de premier, aital lo tenra. / Per so·l fai gardar de mal vetz," *Dels auzels cassadors*, vv. 711-29.

toqua'l e prin-lo mastrívolment e ginyosa: "leniter tangendo" Adelard 6; "cum industria bona tange" M DN 2. Binomi.

ciulant ab lo tiffel ho ab la boca: Aquesta pràctica, habitual en falcons per a reforçar l'atractiu del lloure amb un condicionament positiu i cridar-lo des de gran

distància, manca a Adelard 6 i M DN 2, i fins i tot entra en conflicte amb “senes brui” *Dels auzels cassadors*, v. 735, essent contraproductiu amb els astors i, especialment, els esparvers; sí que es pot tranquil·litzar l’astor o l’esparver i incitar-lo a menjar amb el mateix so suau que el falconer produeix quan li dona el past. Cal posar en entredit, doncs, aquesta indicació de F, probablement introduïda per un falconer (una llibertat del traductor?) poc experimentat en el maneig d’astors i esparvers. Aquest detall és a relacionar amb la recomanació anterior relativa al lloure. Respecte a la pràctica de l’ús del tifell en falcons, però, *De falconibus* IV, “cum reclamantur a falconario, non sibilo, sed voce magna admodum reclamationis canum reclamantur” AG, p. 1456, l. 31-33.

ffaréstech: “rapax” Adelard 6 i M DN 2; “ratier” *Dels auzels cassadors*, v. 737.

El procediment indicat per a recollir l’ocell que ha caçat la seva primera presa cerca que l’ocell es tranquil·litzi, es senti segur i confiï en que no se li prendrà la presa ni rebrà cap dany, a fi d’evitar que adquireixi el vici de portar, és a dir, d’envolar-se amb la presa i allunyar-se continuament del falconer o amagar-se per a que no el reculli ni li prengui la presa. Alguns falconers disminueixen progressivament aquests miraments.

despuys que aurà past a sa voluntat, segurament lo poràs tocar: Tret que calgui considerar-ho implícit al ‘pren-lo’ anterior, F, seguint la resta de testimonis, omet que l’ocell ha estat ja fermat; la segona part es refereix al risc de que s’envoli, en especial amb el pap ple.

deu hom gardar que aquel dia no-l lex hom volar: Indicació òbvia per ser la fam l’eina de control del falconer sobre l’ocell de caça lliure, en vol.

<I.2. De les malalties dels esparvers>

Correspon a “His ita dictis, ad egritudines eorum et medicinas tractandas accedamus, ita ut a capite incipientes usque ad pedes que singulis membris accidere possunt disseramus” Adelard 7. Aquest capítol és precedit pel darrer (29) del ms. A al ms. R, capítol absent al ms. W del *De avibus tractatus*.

S’hi seguirà l’ordre d’exposició habitual dels textos mèdics medievals *a capite ad calcem* (de cap a peus).

<I.2.1.> Capítol primer. Qui parla de l’espervet enreumasat

Qui parla de l’espervet enreumasat: “3. Remedium de accipitrum medicaminibus pro medicina de reumate. Nunc vero accipitrum medicaminibus est dicendum, de primo de reumate” M, “2. Nunc de accipitrum egritudinibus et primo de reumate” C DN. “[Si patiatu reuma]” ms. A, “De reumate” ms. R, Adelard 8; capítol absent a la versió curta (β). La darrera secció de la recepta correspon a *Epistola* 14. Compareu amb l’“aigua del cap”. Segons el Dr. Fradejas, a la seva edició del tractat de Juan Manuel, p. 170, n. 59, ‘aguas: todos los editores actuales dicen que es una “especie de moquillo que suelen padecer las aves de caza”. Según Juan Vallés, “propriamente se hauia de llamar catarro o reuma” (MS 3382 de la BN de Madrid, fol. 94r), y en el *Libro de los animales que cazan* se habla de “romadizmos”, es decir, de “reumatismos”. Malgrat el seu títol, la “Medicina per reuma de falconi che vene a la testa, ordinata per lo Duca de Venosa a III de octubre 1467” [segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992), p. 120, recepta 7] no sembla correspondre a cap dels capítols en català relacionats amb aquesta malaltia.

Inici de les afeccions de les respiratòries altes (inclosos els sinus).

és enreumasat e encadernat: “reuma patiatu” Adelard 8; “reuma patitu” M DN 3. Binomi.

carn de ca ... ffresca: “carne recenti equina” M DN 3; “†equum† pinguem

domesticum vel silvestrem” Adelard 8, on ‘equum’ és una paraula corrupta o intel·ligible segons l’editor. Al respecte, vegeu l’edició d’Adelard, p. 270, n. 29, on s’ofereixen com opcions cavall, porc i cabra, i Simon d’Hembrad hi utilitzà guatlla. La versió catalana indica ca i moltó; com a explicació a explorar per a l’ingredient real a Adelard, qui sap fins a quin punt corromput als manuscrits conservats, jo afegiria la possible existència d’una font àrab i la dificultat de comprensió o trasllat al context anglès de la seva llició (potser camell?).

El raonament de la tria en el tipus de past correspon a la teoria dels contraris en la terapèutica hipocraticogalènica; així, la ingesta de carn de gos, degut a la seva complexió (predomini de la calor i la sequedat), tendirà a restablir l’equilibri (eucràsia) que comporta la salut de l’ocell per contrarestar el seu factor desequilibrant i la discràsia ara existent; cal considerar la mateixa explicació quan s’hi especifica un òrgan determinat, com ara els ronyons, d’acord amb la gradació de les qualitats primàries segons la jerarquització anatòmica medieval. Aquestes característiques es perden a mida que la carn envelleix després de la mort de l’animal i tendeixen a igualar-se amb independència del seu origen; a banda de l’aspecte higiènic, de les propietats nutritives i organolèptiques i de la facilitat de digestió, una raó més, doncs, per a indicar que sigui fresca. La tria del ingredients (simples animals, vegetals, minerals i compostos) de la recepta també respon a la teoria dels contraris, d’acord amb la gradació de tots ells estipulada a la medicina medieval.

[111v]

singles: “pulverem duorum” Adelard 8; “duorum ... pulvis” M DN 3.

Capítol ... pebre: Aquesta primera part de la recepta és força similar a III.1., Capítol .LIIIe, f. 147v, copiat per la mà A, del segon llibre dels ocells de caça, bé per desconèixer el treball de la mà B i coincidir l’antígraf o els antígrafs en aquesta recepta, bé per haver seleccionat part dels capítols del primer llibre, opció que prioritzo. Com veurem, no serà l’únic binomi de receptes similars dins del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i s’afegiran a l’indicat per Faraudo de Saint-Germain en la inclusió d’una mateixa recepta (“Per fer un perfum molt meravellós”) als capítols 93 del *Flors del Tresor de beutat* i XXX del *Llibre de totes maneres de confits*, reprès per SANTANACH (2003, p. 261 i n. 49, on cita Faraudo) quan estableix aquella com a nou aspecte que mostra que la còpia de les obres incloses al còdex es va fer pràcticament en comú, amb la hipòtesi de que la recepta en qüestió es traspaperés en algun moment del procés de còpia, potser influït per trobar-se a l’inici d’un canvi de mà. Per la meua banda, la relativa freqüència d’aquestes reiteracions en l’obra de falconeria i certs trets interns (confusions comunes, etc.) em porten a pensar en una possible intencionalitat, per sobre d’una font remota comuna.

.II. trossos de pa ffresch: “calefactum pannis” M DN 3; “tegulam rubeam calidam [calidam om. A]” Adelard 8.

en aquesta manera: tu auràs algun drap de li primerament possat: absent a M DN 3; “lineo panno involve” Adelard 8.

per tot lo cors: “circa caput et gorgiam [et gorgiam om. A] et cor et sub alis” Adelard 8; “caput atque totum corpus” M DN 3.

bo ... pa: Malgrat les divergències respecte a l’inici d’Adelard 8, en especial dels ingredients, s’aprecia una coincidència en la pauta general. Desconec per ara quina part d’aquesta divergència és atribuïble a la traducció i quina a la font o antígraf utilitzat. Per a la pràctica amb el pa, aliena a tradició consultada, només se m’ocorre com a fonament un mètode d’aplicació local de calor o un aspecte creencial, probablement cristià.

tèbeu: “calefactum [AR, tepufactum W]” Adelard 8; manca M DN 3.

que-l ne enbolchs: “calefac in ore et in naribus et circa caput et pectus [et circa caput et pectus om. A]” Adelard 8; manca M DN 3.

enbolcat e: manca a Adelard 8 i M DN 3. Es cerca un escalfament que contraresti l'excés de fredor.

.III.: “tres [RW, quatuor A]” Adelard 8; “tres” M DN 3. Nombre de connotacions creencials.

grosa ffava: “avellane [id est nucis corili ms. AW]” Adelard 8; “fabe maioris” M DN 3.

La mantega aporta la base greixosa que permet aglutinar els altres ingredients, l'adhesió al paladar, la ingesta progressiva i l'absorció alentida.

possa-la-li ... paladar: “in ore impone in superiori maxilla” Adelard 8; “in os mitte, scilicet in superiori palato” M DN 3.

en guisa ... gitar: Manca Adelard 8 i M DN 3. Possible glossa aclaridora de cara al falconer inexpert.

posa e met: “apponere” Adelard 8, “apone” M DN 3. Binomi.

covinentment: “cum ore tuo sugendo” Adelard 8 i M DN 3. F omet una pràctica clau a la recepta d'Adelard, l'aspiració a través del canó de la ploma, potser arran d'una lectura incorrecta de la font llatina, per considerar-la poc higiènica (de fet, podria transmetre zoonosis al falconer) o per sobreentendre-la. Es cerca mobilitzar les secrecions que obstrueixen les vies respiratòries altes.

Adelard i DN reiteren el procés amb dues píndoles i aspiracions més.

reuma: Segueix “quamdiu exierit [RW, omès A]” Adelard 8 i M DN 3.

e enaprés: “et eodem modo alias duas pillulas adde. Postmodum eum surgere fac et” Adelard 8. Tot i el possible salt d'igual a igual, no puc descartar que la versió catalana sobreentengui que es procedirà d'igual manera amb les dues altres píndoles, motiu pel qual no ho incorporo; en cas d'afegir-ho, també caldria ometre la succió, ja que F l'ha omesa abans.

bany ho hunt: “intingatur” Adelard 8; “ungatur” M DN 3. Binomi amb matisos, com a opcions.

mam ho sia aletat: “lactentis [AW, lactantis R]” Adelard 8; “lactantis” M DN 3. Binomi.

om ... molt: “immunda sit, tamen commodam esse constat, ut accipitris caro pueri masculi lactentis egestionibus [liquide egestionis ms. W] intingatur, et sic accipitri porrigatur” Adelard 8, “licet immunda, nam si ungtur caro in egestionis pueri masculi lactentis et inde comederit, valet” M DN 3; per tant, la versió catalana modifica el bany del past pel de l'ocell (certament impropï i contraproduent per al plomatge), oferint com a opció untar-lo, i transforma el bany del past en donar-li aquella femta dins d'ell.

[112]

El darrer paràgraf correspon a *Epistola* 14.

Encara ... escur: Similar a III.2., Capítol .LIIIe, f. 147v.

La foscor aporta tranquil·litat a l'ocell de cicle circadià (activitat diürna) i de cervell eminentment òptic, disminuint el seu ritme metabòlic.

Encara ... poch: Diverses receptes de *Dels auzels cassadors* (LXXVII-LXXIX) per a patologies similars acaben fent tirar l'ocell d'un picador de peu de porc (o de poll). La carn nerviosa, com qualsevol picador, provoca que l'ocell s'esforci en menjar d'ella, s'exerciti i mobilitzi secrecions; no pot invertir-se l'ordre amb la carn tendra perquè després rebutjaria el picador.

Encar ... al<l>: “En cara catarical” F, explicable per una confusió entre -ic i -n, on segueixo “Ítem, <a> cadarn dell aucl, ayl” N 14(2/2’); “Ítem, a cadarn de l'ocel, ajes ays” Z⁵; “Ad cancrum volucrum allium” A; “Ad catarrum allium” Ha; “Contra catarrum volucris, allium” H; “Contra catarrum volucris, allium” K; “Contra cancrum volucris, allium” L; “Ad cerit( ) velu( )e, allium” Q; “[Si reuma in capite habuerit] [...]

Item alleum” Thomas, f. 42r^a; “[Si reuma in capite habuerit] [...] Item allium” AG, p. 1490, l. 5-6; “[Si reuma in capite habuerit] [...] Item alleum” VB, llib. 16, cap. 71; “[Se l’astor haverà reuma nel capo] [...] Anchora, mette ne le nare allio” it. LP; “Ad catarrum, accipe allium” Gil (*De accipiter*, 8.1), p. 194, l. 9 (f. 13r); “Item ad catarrum, alium” M DN 3.

Encar a catarn, ... poch: “Set si propter fumum infirmatur, in unamquamque narem mitte vinum mistum cum osomogoro equali mensura, id est tres guctas, et pone ad solem, deinde da ei ad comedendum carnem nervosam” *Grisofus* 3, a relacionar amb *Ġiṭrīf* 124(1-2).

Encar ... al<l>: Descarto editar ‘Encar a catar i cal <all>’ perquè implicaria introduir alhora un possible neologisme anacrònic i un barbarisme. Respecte a tres dels possibles significats de ‘catarrical’ –cadarn, (cabessa d’)alls i salmorra–, en cas de no esmenar-ho, *Ġiṭrīf* 124(1-2) exposa “Traitement de l’oiseau de vol qui a les yeux irrités par la fumée. Le symptôme en est de voir l’oiseau éternuer coup sur coup et de le voir couler de la sérosité des narines. Le traitement en est de prendre une gousse d’ail, de l’écraser en purée, de la mélanger à la chair du pât. On lui instillera dans les narines un peu de saumure d’orge ou de poisson et on l’aspergera de vin sec en le lui soufflant avec la bouche”. Un possible nou contacte amb la tradició àrab (vegeu la cita anterior de *Grisofus* 3).

Encara hi val ... res a menyar: Similar a III.3., Capítol .LVe., f. 147v.

<I.2.2.> Capítol segon. Qui parla de duranyons ho infladures en la boca

Qui parla de duranyons ho infladures en la boca: “4. Remedium contra fungos” M, “3. Contra fungos” C DN. Correspon a la primera part de “[De fungis om. W]. His dictis, de fungis dicamus” Adelard 9; cf. “Contra fongol” *Dels auzels cassadors* LXXIX, vv. 2164-2232.

duranyons ho infladures i *[D]uranyons ho infladures*: “fungi” Adelard 9; “fungos” i “fungi” M DN 4. Binomi.

sechs, alscons madurs: “sicci, alii humidi [RSdH, humidi, alii sicci AW]” Adelard 9; “sicci, alii humidi” M DN 4. Al paràgraf següent F sí que traduirà per ‘homida’. Aquestes lesions inflammatòries a la cavitat oral segueixen la classificació binària d’Adelard 9, tot i que F no manté els contraris establerts per l’anglès sinó que va un pas més enllà i transforma “humidi” en madurs, potser havent llegit “maduri” (“maturi”). El tractament depèn del tipus de lesió.

gran: “agnina” Adelard 9; “magna” M DN 4. La divergència implica una incongruència a F perquè no cal una gran pell per a embolcar un esparver –potser sí per a un astor– i, alhora, un matis d’importància relativa, ja que la pell de xai, depenent de la seva preparació, pot conservar l’aspecte tou i permetre immobilitzar l’ocell de caça amb una certa laxitud, disminuint l’estrès d’un ocell tan delicat com l’esparver, mentre que la pell normal, ja adobada, adquireix una rigidesa molt superior i perd capacitat d’extensió, immobilitzant-lo més.

si ... tranca-la-li: “aut extrinsecus abscide [abscinde AR]” Adelard 9; “aut etiam extrinsecus abscinde” M DN 4.

pebre bé picat: “limaturam cupri minutissimam et piperis” Adelard 9; “limaturam cupri subtilissimam et piper” M DN 4. F omet, doncs, un ingredient.

d’arbre: Segueix “et per pannum cribra et” Adelard 9 i “, per pannum cribra, et adde postea” M DN 4, on possible salt d’igual a igual F, però no ho afegeixo per (1) mancar la conjunció a F, (2) indicar Adelard 9 “salem adde” a continuació, verb també omès a F, indicatiu d’un simple llistat d’ingredients al manuscrit català, i (3) haver-se omès també el segon esment del pany a F dins del mateix capítol (vegeu més avall). En aquest

cas el vesc d'arbre contribueix a aglutinar els ingredients i a l'adherència a la zona d'aplicació tòpica, n'evita la ingesta i permet l'acció local de l'ungüent aplicat després d'enretirar la lesió, a més d'un possible efecte facilitador de la cicatrització per segona intenció en formar-hi una membrana superficial; deixo de banda futurismes com el de microorganismes aerobis i explicacions modernes per a l'ús de la sal.

de so ... loch: “vulneri applica” Adelard 9; manca M DN 4.

*aygua ... poch*s: “mellicratum et vinum [vitrum A], utriusque cifulum unum” Adelard 9; “melli tratum et vinum, utriusque sciphulum unum” M DN 4; “d'una bevenda que hom fa, / si com dizon fezia, / qu'es de vi e de mel ensems / boillit, e dura molt lonc temps, / e hom apela·l melicrat. / Penretz en de vi la meitat” *Dels auzels cassadors*, vv. 2201-06. El *mellicratum* d'Adelard 9(6) és d'ús exclusiu per part de l'autor anglès dins dels tractats de falconeria llatins. El traductor català potser desconeixia el mot, però el resultat final s'assemblaria força ja que s'hi acosta en incloure tots els ingredients. Cap la possibilitat de que es censurés el melicrat si resulta en una beguda de graduació alcohòlica superior a la del vi o per una dificultat per a aconseguir-lo.

ben calda: “rubeam calidam” Adelard 9 i M DN 4; “unam et calefac quousque rubefiat” Simon de Hembrad; “rog cal” *Dels auzels cassadors*, v. 2207.

de la mel: “partem supradicti liquoris” Adelard 9; “cum ea liquore calefacto tepidum” M DN 4.

[112v]

per la boca li gitaràs destil·lant e degotant: “per pannum lineum in os instilla” Adelard 9; “in ore accipitris per lineum pannum instilla” M DN 4. El pany s'omet per segon cop. Binomi.

mit-li ... licor: Sembla que novament cal entendre-hi xuclar-la el falconer aspirant a través del canó de la ploma segons Adelard 9 i M DN 4, aspecte confús o negligit a F.

E fe ... guarit: “et hoc frequenter fac. Deinde ipsum surgere dimitte et hoc de tercio in tertium diem prosequere” Adelard 9; “et hoc de tertio in tertium fiat, donec sanus fiat” M DN 4. La periodicitat estipulada remet a les connotacions creencials del 3. En aquest punt cal recordar que la pauta de tractament remet al concepte hipocràtic de dia crític, és a dir, del moment clau en l'evolució de la malaltia cap a la curació, fixat al tercer, sisè i novè dia segons el cicle de la malaltia. Un aspecte favorable més en relació al tres i els seus múltiples, amb el nou com a nombre perfecte.

F i M DN 4 ometen tota la segona part de la recepta d'Adelard 9, potser arran de la dificultat per a identificar el seu inici, “Item, sunt due fossule iuxta extremas oris partes” Adelard 9, probablement referit al sinus infraorbitari.

<I.2.3.1. De les narils tancades>

<*De les narils tancades*>: “[Si accipiter nares obturas (*for* obturatas) habuerit *ms. A* / De narium obturationes *instructions for rubric in margin of R, om. W*]. Amodo de narium obturatione dicamus *ms. W*” Adelard 10; “5. Remedium contra obturationes narium” M, “4. Contra obturationem narium” C DN; “Contra sarramen de nars” *Dels auzels cassadors* LXXVII, vv. 2145-52 i “Enquera contra sarramen” LXXVIII, vv. 2153-62.

cap: Segueix “et nares usque ad oculos” Adelard 10 i M DN 5, que F podria considerar implícit com a part del cap, motiu pel què no restitueixo malgrat el possible salt e/en.

La recepta (caldejament i punts de foc) cerca fluidificar les secrecions per a facilitar-ne l'expulsió.

, que <segueix: cou-lo>: dues opcions d'edició (1) la prioritzada a fi de respectar al màxim la lliçó de F, amb una sintaxi més depenent d'un antecedent llatí i salt se-/so- (F II.2.11., f. 135, utilitza l'estructura "que saguexen"); (2) ": <cou-lo>", amb "que" F superflu i salt cou-lo o coure-lo/sobre. "coquas" Adelard 10 i M DN 5, on *Dels auzels cassadors* LXXVII-LXXVIII omet també la cauterització o aplicació de botons o punts de foc, però també la resta de la frase fins a enllaçar amb el caldejament de la fi del capítol. Paràgraf de difícil comprensió a Adelard 10 i M DN 5.

Aquesta ... ajusten: "Universalem [Universalem AW, Utilem R] autem capitis medicinam hac esse dico [hanc esse dico RW, esse credo vel dico hanc R]: ut eum accipias et super nares ubi vene iunguntur coquas" Adelard 10; "Universalem capitis medicinam hanc esse dico, ut eos super ubi vene iunguntur coquas" M DN 5. Segons Adelard, sembla que es refereixi a una pràctica per a tots els casos similars, més que no pas a una pràctica estesa entre tot el col·lectiu falconer; no l'he cercada en els tractats de medicina humana ni de manescalia. F es confon en la traducció o còpia, amb un possible salt; junt amb el que segueix, paràgraf força corrupte i inintel·ligible sense els afegits.

e ajusta-li ... mal: "pedibusque compedes addas ne cocturas attingat [atingat A, tangat RW]" Adelard 10; "pedibusque compedes ne turturas sibi tangas" M DN 5. Crec que és la mínima intervenció en l'edició per a fer comprensible el paràgraf. F perd matisos d'informació respecte a Adelard.

Aquesta ... mal: no sembla en relació amb *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 14(6); "El xxiº [capítol es de guardar el açor] [...] Et si el açor ovriere mal en la cabeça et non viere, tomen aferrizuelo que sea convenible pora sangrarle de amas las venas de los ojos o de las narizes" Gerardo⁶¹¹ 21, f. 153v, on FRADEJAS (1985b, p. 52, n. 54, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix *Gandolfo* 102 i 189, Mynsinger II, V, "Maler remite al *Phisica*, al folio 165v, col. 2, pero este folio sólo contiene texto de *Azores* I, y *Phisica* no comienza hasta 166r col. 2" a les fonts localitzades.

sol ... tèbeha: "tepada" Adelard 10; "tepedo" M DN 5.

posa ... terra: "sub caldaria lapides pone ne terram tangat" Adelard 10, "sub caldario vero lapides pone en terram tangat" M DN 5, informació desenvolupada per "sub ora caldarie mitte petras ut sit a terra dimidio pedis" *Liber de universis passionibus* (ms. Cambridge University Library, Ff.6.13, f. 71, cit. Adelard, p. 270, n. 36), és a dir, 'posa pedres sota la boca de la caldera de manera que sigui a mig peu de terra'; per tant, es cerca un caldejament mitjançant l'escalfament de l'ambient (una mena de sauna seca) que faciliti la mobilització de les secrecions mucoses i la neteja de les vies respiratòries altes posant l'ocell dins d'una caldera girada cap avall sobre unes pedres que permeten la renovació de l'aire dins de la caldera i que no s'hi acumuli la calor en excés.

<I.2.3.2. A purgar el cap>

Considerat per la DN i Adelard dins del capítol anterior, raó del numeral que li atorgo. Tot i que primer remei correspongui encara a Adelard 10 i la possible consideració conjunta en una sola secció donada la relació de causa primària i secundària entre aquestes afeccions, li n'atorgo una de nova per a facilitar l'exposició, seguint la tradició.

---

⁶¹¹ Quan indiqui Gerardo em refereixo al tractat compilatori que el Dr. Fradejas –a diferència del primer editor, MALER– publicà com a traducció del *Gerardus falconarius*, una de les seves fonts. Malgrat que prefereixo el títol *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* atorgat per MALER, el citaré així degut a la dificultat per a accedir a la primera edició d'aquest text i a la utilització de notes incorporades pel Dr. Fradejas (en bona part coincidents amb MALER).

El primer remei, provinent d'Adelard 10, consisteix en fitoteràpia tòpica i exercici moderat per a fluidificar les secrecions, mobilitzar-les i expulsar-les.

Ítem: “Item [A, Amplius RW]” Adelard 10; “Item” M DN 5.

sàlvia: “salvia” Adelard 10; “saliva” M DN 5.

cap: Segueix “eius” ms. A, Adelard 10.

carn: Segueix “et sanabitur” mss. RW, Adelard 10.

La resta de la secció correspon a *Gerardus 3*, font de *Dels auzels cassadors*, vv. 1611-36.

a porguar lo cap: “aliter” M DN 5.

pregunta: “picem mundissimam” M DN 5. La pregunta compleix part de les funcions del vesc d'arbre a 1.2.2.

alcuns: manca M DN 5; “quatuor ... et quatuor” *Gerardus 3*(3); “quatuor ... et parum” Gil (*De accipiter* 8.1), p. 194 (f. 13r). F, a l'igual que DN, negligeix, doncs, la dosi.

L'estada al sol cerca l'escalfament corporal que facilitarà la fluidificació de les secrecions i actua segons la teoria dels contraris.

de aquella ffluhiat: “a tota illa superfluitate” M DN 5; “omnis malicia sui capitis per spumam et flegma” *Gerardus 3*(5); “materia illa capitis” Gil, p. 194. El sentit es conserva en la referència a l'excés descompensador que ha de ser expulsat per a recuperar l'equilibri eucràsic.

F és consistent en la seva tria de l'esperver, tot i que aquest sigui absent (de forma inequívoca) a totes les receptes de la tradició coincidents localitzades per a aquesta indicació.

Encara, a porguar ... tot esperver: “Ad purgandum caput. Tolle picem mundissi[im]am ad modum fabe et digitis calefac ad ignem et sic impone palato, tandiu fricando quousque ibi inhereat. Deinde accipe quatuor grana staffisagrie et quatuor piperis albi et tere usque dum subtilissimum pulverem facies et super picem palato inherentem pone, et quod inde remanserit in nares illius mitte. Post hec pone ubi sol bene est et tandiu manere permite quousque omnis malicia sui capitis per spumam et flegma se purget. Six per duas horas diei suina carne illum pasce” *Gerardus 3*; “Ad purgandum caput accipitris, cum patitur tescgam capitis, accipe limpidam picem ad quantitatem unius fabe et calefac aliquantulum et extende. Interim vero quatuor grana fabarracii et parum de pipere albo pulveriza et misce cum pice et aplica palato pillolam inde factam. Item, de pulveribus illis naribus eius infunde, postmodum pone ad clarum solem et fortem. Et tandiu ibi sedeat quousque materia illa capitis defluat et purgetur. Post duos vero dies ciba ipsum” Gil (*De accipiter* 8.1), p. 194, l. 14-20 (f. 13r); AG, p. 1478, l. 32-41; “El xxxº [capítulo es de la purga de la cabeça]. Quando quissieren purgar la cabeça al açor o al ffalcón, tomen la pez linpia tanto commo una fava et caliéntenla al ffuego et assí blanda póngangela en el paladar et déxengela y apegada. Et después tomen quatro granos de fabarraz et tomen un poco de pimienta blanca et muélanla bien et buélanla con la pez et póngangela en el paladar. Et los polvos que ffincaren, échengelos en las narizes [...] la malabtía de la cabeça et después de las oras del día passadas denle a comer ssu carne” *Gerardo 3*, f. 155r, on FRADEJAS (1985b, p. 52, n. 73, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix DRport. (I), 1, *Gandolfo 62* i *Trattato 16* a les fonts localitzades. Paràgraf molt semblant a l'anònim *Livro de Cetraria e Falcoaria velha* (FV), ms. British Museum, Nucli Sloane, 821, cap. 1, f. 29rv, a p. XXIII de la introducció de Rodrigues Lapa a la seva edició del tractat de Pero Menino (índex de capítols a p. LXIII), que Lapa considera similar en certes parts al *Dels auzels*

cassadors de Daude de Pradas vv. 1611-36. Vegeu també la semblança parcial amb *Epistola* 31.

<I.2.4.1.> Capítol .III. Per esperver que git la carn per la boca

Per esparver que git la carn per la boca: “[Si carnem vomuerit A, Contra vomitum carnis R]. De vomitu sequitur W” Adelard 11; “6. Remedium contra vomitum” M, “5. Quando pastum evomit” C DN; cf. “Cant auzel giet sa gorga” *Dels auzels cassadors* LXXXII, vv. 2285-92.

Inici de les afeccions digestives.

Es recomana un repòs digestiu mitjançant prop de dotze hores de dejuni, amb l'aigua com element rehidratant i de mínim treball digestiu, seguit d'un past nutritiu i de fàcil digestió com els passerells (les pàsseres són més pesades) o les perdius petites.

ffes-lo ... menyar: “ieiunare fac [fac RW, permite A]” Adelard 11; “fac ieiunare” M DN 6. Binomi.

de passarels ... ocells: “aut sorices aut passeres” Adelard 11; “aut pasceres aut sorices parvos” N DN 6. Binomi per al segon element llatí (tot i que corresponen a ocells força diferents) i possible corrupció del mamífer a perdiu petita.

Capítol .III... d'altros ocells: “Contra vomitum cibi. Si vero cibum suum vomit aut carnem suam, quam comedit, fastidit, aquam ei persepe da bibere, nec pascas eu musque ad noctem, et cum pascis, eum carne calida et deliciosima pasce” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 17(2), on segueix sots-capítol; cf. Adam des Aigles 17(1); “Falco qui proicit carnem, dimitte ipsum jejunare a mane usque ad serum et postea tolle columbum et parum garofalis et da sibi. Si tenet hunc pastum, liberabitur, et si proicit, tolle aquam calidam et da sibi, postea tolle tres passeres et da sibi” *Gerardus* 1(1-2); “El xxiiiº [capítulo es de melezinar el açor de los piojos]. [...] Et si el çevo quisiere camiar o oviere algún enojo, denle del agua muchas vezes a beber et no l' den a comer fasta en la noche. Et a la noche denle buena carne caliente a comer, [...]” *Gerardo* 23, f. 154r, on FRADEJAS (1985b, p. 52, n. 61, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix DRlat. 9 “(DResp. carece de él)”, DRport.(I) 15, *Dels auzels cassadors*, vv. 3473-82, 3549-62, 3647-66, *Gandolfo* 70, *Trattato* 44, AM XVIII, pàg. 188. ‘Todas estas relaciones no se corresponden a la totalidad del capítulo, sino fundamentalmente al fragmento “Et tomen el argent vivo [...] et morrán todos los piojos”’.

<I.2.4.2.> Capítol .III. Altra manera per esperver que git la carn

Altra manera per esparver que git la carn: “6. Remedium contra vomitum” M, “5. Quando pastum evomit” C DN.

La font del primer remei (fins *triffoli*) segueix sent Adelard 11 (cf. *Dels auzels cassadors* LXXXII, vv. 2293-97); de fet, una opció més correcta per a l'establiment del nou capítol hagués estat a continuació de *triffoli*, de manera que s'haguessin mantingut separades les dues fonts. La segona només M DN 6.

El past es bull en un intent de facilitar-ne la digestió.

Capítol ... que: “Item, [A, Amplius RW]” Adelard 11, “Item,” M DN 6.

de ... péxer: “suam” Adelard 11 i M DN 6.

quax enpessant: “extrahe” Adelard 11 i M DN 6.

Asperver ... hom: “Si vos vesets que vos avenga / que vostre auster la carn no tenga / alum aloe muscat prendets, / la poldre sor la carn mesclats, / del moix que'n eix non li gitets / ab leve caude siede meschee, / Ayxí vendrà s'assavite” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 409-415, amb confusió en l'edició “leve” per “l'ève”.

Encara, ... hom: “Item,” Adelard 11 i M DN 6.

mull ho unta: “intinge” Adelard 11; “inmerge” M DN 6. Binomi.

carn: Segueix “siccum” Adelard 11.

triffoli: “trifolii [A, cerefolii RW]” Adelard 11; “trifolis” M DN 6.

Segueix M DN 6. Difícilment vinculable a *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 17.

Mas enperò so diu lo mestre de aquesta art, que en Alama<n>ya hohí dir a son ffrare un provament que no ffall e avia'l provat contra gitament de carn: “Sed ego vidi in Theutonia quendam peristissimum sic contra vomitum operari, et dixit tutum et infallibilem contra vomitum” M DN 6.

lo mestre de aquesta art: “ego” M DN 6.

hohí dir a son ffrare: “vidi ... quendam peristissimum” M DN 6.

un provament que no ffall: “infallibilem” M DN 6.

so diu ... ffall: F tracta l'origen del remei amb la deferència de “lo mestre de aquesta art”, sense cap antropònim, mentre l'autor/compilador de DN ho ha vist ell mateix (font oral i experiència empírica). Malgrat el “diu”, no podem refiar-nos-en i assegurar que fou incorporat a partir d'una font oral consultada pel compilador o pel traductor català. A continuació ens informa de que aquell mestre falconer anònim va aprendre aquest remei infal·lible del seu germà (carnal o d'orde religiós) a Alemanya i que després fou contrastat pel mestre. Diferents hipòtesis a considerar al respecte: l'origen del *Gerardus falconarius*, amb discrepàncies historiogràfiques entre els que consideren una redacció a la cort dels reis normands de Sicília (facilitaria el trasllat dins dels territoris del Sacre Imperi) o a la França meridional, o la via de la seva arribada, potser vehiculat per una còpia del *De falconibus* de l'alemany Albert el Gran (vegeu II.1.8. per a un detall similar), o un mestre falconer local que dugués amb ell la informació oral o els mateixos tractats. Prova de comunicació entre falconers i de cerca de millores terapèutiques.

un provament que no ffall e avia'l provat: Doble criteri d'efectivitat, a la cerca d'autoritat i validesa per a que el remei sigui acceptat i difós. Destaco com argument al respecte que la doctrina mèdica hipocraticogalènica, en aplicar la teoria dels contraris, suposava que mai podia fallar; en sinèrgia amb aquesta efectivitat infal·lible hi entreveig la necessitat de reforçar l'autoritat –l'*auctoritas* no pot equivocar-se ni expressar dubtes– amb l'objectiu d'incrementar l'acceptació d'aquella font i, de retruc, la de la pròpia obra compilatòria. Aquest és un aspecte que apreciarem sovint en el *Flors* (potser derivada de l'antígraf).

molsa: “muscum viridissimum” M DN 6.

qui-s ffa en la cresta de una co[113v]so antigua ho de aquella qui és en algunes pedres on ha pessada e passa aygua d'algun riu: manca M DN 6.

regeament e ffort: “expressit” M DN 6. Binomi.

tèbeu: Segueix “et in mane dedit, et hoc fuit crus galline” M DN 6, que no afegeixo per poder sobreentendre's.

Mas enperò ... tota la nit: poc probable *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 17; “El xxiiiº [capítulo es de melezinar el açor de los piojos]. [...] Et si el çevo quisiere camiar o oviere algún enojo, denle del agua muchas vezes a beber et no l' den a comer fasta en la noche. Et a la noche denle buena carne caliente a comer, et aya conssigo la yerva menuda que l' dizen eya, et naçe en los logares pedregosos çerca de la carrera, et échenle d'aquelos polvos sobre la carne que l' dieren. Et denle a beber et fazerle á pro al bolar et al comer et ferle á retener el çevo, que non lo eche” *Gerardo* (MALER) 23, f. 154r, on FRADEJAS (1985b, p. 52, n. 61, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix “DRlat. 9 (DResp. carece de él); DRport. (I), 15; *Gandolfo* 70; *Trattato* 44; AM XVIII, pág. 188. Todas estas relaciones no se corresponden a la totalidad del capítulo, sino fundamentalmente al fragmento “Et tomen el argent vivo [...] et morrán todos los piojos”. A més, “[De vomitu, vigessimum nonum capitulum. Accipiter si vomitum

paciatu[r].] [...] Item, accipe carens pulli recentes et muscum super asperge et ciba eum. Item, muscum pone in naribus accipitris et immitte. Item, aqua constrictiva ablue carnes quibus ciba ipsum. De hac aqua habetur in libro *De historia naturali*” Gil (*De accipiter* 8.29), p. 214, l. 6-9 (f. 17r); “El xxviº capítulo es de melezinarle quando non rretiene la carne.] Si el açor non rretoviene la carne, toma el pollo y el musgo et échalo ssobre la carne, et la carne ssea un poco mojada, et ponle del musgo en las narizes et ssanará” *Azores* 26, f. 165, “El cxx capítulo es de melezinarle quado non rretine la carne. Si el açor non rretoviene la carne, toma el pollo e el musgo e échalo sobre la carne, e la carne sea un poco mojada, e ponle del musgo en las narizes e sanará” *Cetrería CXX* [120], f. 26v i “Quando el ave no retiene la carne. Si el ave no retiene la carne, toma el pollo e toma el nudo e échase lo sobre la carne de el pollo, e la carne sea un poco mojada en agua, dáselo a comer e ponle del mango en las nariçes e sanará” *Modo* 35, f. 74.

li dix son ffrare: “ego credo” M DN 6. Primera persona DN, referència oral del mateix tercer F.

Salt a F (també absent a Adelard) respecte a DN, on segueix “6. Contra visus defectum” C, “7. Remedium contra defectum visus” M.

<I.2.5.> Capítol .V. Si l’esperver à pantex

Després de l’afecció digestiva, probablement referida al pap, es reprenen les afeccions respiratòries, ara a un nivell inferior, ja al pit.

Si l’esperver à pantex: “7. De viciis pectoris” C, “8. Remedium de vitiis pectoris” M DN. Correspon a “de pulsione quid laudas?” Adelard 12, del qual potser “Contra pulsum A” *Epistola* 20(1-4) [i 21(1-3)] en foren la font primària, fet que podria situar la redacció de l’*Epistola* abans de la de *De avibus tractatus* –hipòtesi que suposaria reconsiderar la inclusió d’altres capítols de l’*Epistola* en el *De avibus tractatus* malgrat no ser present en els manuscrits conservats, com succeeix al primer llibre dels ocells de caça de F–, tot i que no puc descartar l’opció inversa o l’existència d’una font comuna; “Cant auzels a batige” *Dels auzels cassadors* LXXXVIII, vv. 2547-2618, on vv. 2553-60 = *Epistola* 20(3) i vv. 2561-94 = *Gerardus* 7 = MALER 34 = caps. afegits al final AG (segons Maler) XXIII, XIX, p. 393,9-23 = Gandolfo 64 = Trattato 19 i similar als italians ms. Nàpols, BN, XII F 51, 20/21 i *Dancus-Propuganatore*, 19 [segons lectura de LUPIS (1965), pp. 42-43] i paràgraf molt semblant a FV 6, a Rodrigues Lapa, introducció a la seva edició del Pero Menino, p. XXV, que Lapa considerava ja en certes parts similar al *Dels auzels cassadors*, vv. 2560-94. Vegeu *Epistola* 20 (2-4) i 21(1-3).

[A]sí ... *polsar*: “His dictis [dictis R, visis A, om. W] circa caput expositis, de accidentibus pectoris subdamus, et in primis de pulsione quid laudas?” Adelard 12, amb Lat. *pulsio*, ‘Parmi les “accidents de la poitrine”, Adélarde nomme la *pulsio*, sans détails (chapitre 11). Le mot est proche de *pulsus*, dont le sens n’est cependant pas clair’ ABEELE (1994a, p. 208), on cal dir que aquest s’acosta a *bulsus*, descrit per TILANDER (1963, p. 238) com dificultat respiratòria causada per una lesió pulmonar, i a AG (cap. XIX, p. 1479, l. 21) com “bulsum sive infirmitatum in pulmone”, recepta en què Albert el Gran utilitza dos dels simples mèdics comuns a F: “Si autem ostenderit se bulsum sive infirmitatum in pulmone, sume auripigmenti triti unciam unam, piperis grana novem, et haec tere insimul et cum carne calida falconi tribue. Iterum autem tolle tria lardi frusta, qualia falco deglutire possit, et melle ea intinge et eis limaturam ferri superaspergere et in gulam falconi immitte” AG, cap. XIX, p. 1479, l. 21-25. Pot retrobar-se com a patologia comparada a “O seisto deçimo capitollo he de hūa enfermjdade que chamam en latym *morbus pulssiuus* e em nossa linguagem polmoeira. XVI. Hūua infirmjdade ha hy que uem ao cauallo apar do bofe e entapalhy os logares

perque deue a defolgar de guissa que adur pode defollegar pollo grande entapamento e fazeo soprar pellos narjzes e feremlhos ylhaaes muyto ameude. E esta doença he chamada em latym *morbus pulsiuss* e em nossa linguagem polmoeira. E fazese esta doença dalgũu humor que entapa as veas e os logares per hu deuem a defolgar dapar do boffe. E faze muj ligeiramente ao cauallu muj gordo do gram trabalho ca pollo gram trabalho e desagujzado rretesse e aqueeçelhe a enxūda e a grusura e rretesse e desoluesse e corrilhe pera aquell logar e tapalhe as asterjas e as veas dapar do boffe de gujssa que nom pode defolgar” *Livro d’ Alveitaria do Mestre Giraldo*, Pereira, G. (ed.), a *Revista Lusitana*, 12 (1909), p. 29.

per lo matí: manca M DN 8.

Cap l’opció de considerar-hi un salt de línia, que en aquest cas no restitueixo per coincidir-hi M DN 8 (potser el salt fou en aquest):

he <(vori) frequentment. Encara, dóna-li en dejú mantega de maig i arrels de rave cuites al foc. Encara, dóna-li píncoles de> pólvora d’orpiment: “frequentet et eboris [frequentet et eboris R, ieiunis exeuntibus dabis A, ieunis frequentet W]. Ad hoc [Ad hoc *om.* RW, Adhuc A] item, butirum maii [maii A, maiale R, *om.* W] et radices [radices A, raphani radículas R, *om.* W] in igne coctas ieiuno dabis. Item, auripigmenti pulverem in offis ei dabis aut” Adelard 12. Probable salt de línia. Col·loco vori entre parèntesi per ser present només al ms. R, l’únic que manca de la indicació de *ieiunis* (en dejú) que podem identificar amb “per lo matí”, i ser absent de l’*Epistola* 20(3).

F estableix la sinonímia entre polsar –potser associat a l’oscil·lació produïda per la disnea, com a pulsatiu– i panteix.

Curiosament, tot el remei és per via oral. La introducció de productes terapèutics sòlids no reduïts a pólvora en el cor d’un ocell és un mètode habitual en la tradició per a la seva administració oral a l’ocell de caça.

de colom ho de polla: “pulli aut columbe” M DN 8.

polla: Segueix “et curabitur” Adelard 12.

<I.2.6. Si d’alguna malaltia de l’esperver et desesperes>

<Si d’alguna malaltia de l’esperver et desesperes>: “8. Contra omnem egritudinem desperatam” C, “9. Remedium contra omnem egritudinem desperat” M DN; “De inflatione quid dices? Herbam que anigilia [anigilia W, anglica A, verbenam R, angalia *SdH*] vocatur ei da et eum ab inflatione et vento [vento AW, ventositate R] purgabit” Adelard 13, frase potser omesa –també absent a M DN 9– arran de la dificultat de traducció del simple mèdic vegetal o d’un salt de línia.

Relatiu a l’augment de volum, degut a l’acumulació interna d’un element, generalment secundària a una patologia; possible acumulació de gasos de localització o formació patològica al cos de l’ocell de caça. Cal acudir a la frase inicial d’Adelard 13 –omesa a F i M DN– per a obtenir una mica d’informació al respecte, segons la qual l’ocell amb aquesta afecció ha de purgar de l’inflament i del vent, allunyant-nos així de l’edema. Aquesta causa (gasos) pot haver-li comportat la seva ubicació a continuació d’una afecció respiratòria.

Malgrat que podria correspondre a una secció titulada “Si et desesperes d’alguna malaltia de l’esperver”, la qual s’adiria amb el possible establiment de dues seccions a Adelard 13 (la nova a continuació de la relativa a l’inflament), segueixo la secció única atorgada a Adelard 13 i M DN 9.

E dic determenadament: “Indefinite vero [vero A, autem RW] dico” Adelard 13; “Inde caute vero dico” M DN 9.

d’alguna: “de ignota aliqua” Adelard 13; “pro ignota aliqua” M DN 9. F omet el detall de ‘desconeguda’, adient per a diferenciar-la de les afeccions contemplades.

que ... tartuga: “lac capre [capre AW, caprinum R] ei porrege et, si hauserit, evadet” Adelard 13; “lac capre” M DN 9. Malgrat la probable corrupció i la incongruència d’aquest ingredient (llet d’un no mamífer, potser referit als seus líquids tissulars, com I.33., Capítol .XXXIIIe, f. 145v), no ho esmeno degut a l’allunyament entre ambdues grafies; cap la possibilitat de que en el seu moment, potser a partir de la font d’aquesta recepta a Adelard, es produís un salt enmig d’una recepta més llarga.

<I.2.7. De polls>

<*De polls*>: “9. Contra pediculos” C, “10. Remedium contra pediculos” M DN; “[De pediculis A, Contra pediculos R, omès W]. His visis, de pediculis quid dices?” Adelard 14 (vegeu *Epistola* 23 com a possible font primària o comuna a Adelard), per al primer paràgraf; cf. “Cant auzel a peoills” *Dels auzels cassadors* CXVIII, vv. 3448-52, 3489-94, 3517-42(62), on vv. 3489-92 = *Epistola* 23(2).

Inici de les malalties parasitàries, començant pels ectoparàsits de major tamany relatiu i més externs i visibles dels recollits al text.

L’ocell de caça en bona condició corporal suporta sense problemes, tret del picor, els polls ectoparàsits i, per tant, el falconer no intervé; modernament i aplicant conceptes que són futurismes històrics inaplicables a l’època del nostre estudi segons alguns investigadors, diríem que l’hoste disposa d’un sistema immunitari fort i de reserves corporals suficients per a suportar (i potser controlar) la càrrega parasitària, resultant en un curs subclínic.

Tret del període de muda, en què l’ocell de caça en captivitat roman normalment inactiu, el més habitual és que l’ocell sigui magre per a volar-lo i, sobretot, per a caçar amb ell; llavors sí que una elevada càrrega de polls pot comportar problemes i el falconer intervé amb l’aplicació tòpica d’un antiparasitari –el donzell és omnipresent com a antiparasitari genèric a tota la tradició del gènere– al plomatge, posa l’ocell al sol per a que els polls hagin de sortir a la part superficial del plomatge per a refrigerar-se, al temps que aquests dilaten les seves estructures de contacte amb el medi com a mètode termoregulador, i augmenti el contacte d’aquests amb el producte aplicat i el seu efecte (la calor també accelera les reaccions tòxiques en aquests). La indicació relativa a la mena de fusta per a la perxa respon normalment a que aquesta repel·leix els polls i evita reinfestacions a partir del medi; s’enretira l’escorça a fi d’evitar esclatxes on s’amaguin els paràsits i possibles problemes podals de l’ocell de caça i augmentar la repulsió dels paràsits. El darrer remei coincident amb Adelard 14 és una mena de collar –o arnès a M DN 10 i F– antiparasitari, complementat amb l’aplicació tòpica del mateix producte als llocs d’accés més difícil i a les vies de reinfestació (l’ocell s’infesta en alimentar-se sobre la presa o a partir del medi, en especial si el comparteix amb altres ocells de caça o aus en general); en aquest sentit, el fet d’untar-lo-hi prop del bec contribueix a evitar la reinfestació a partir de la presa i facilita la distribució del producte per sobre del collar.

e ha poys: manca Adelard 14 i M DN 10.

estar: “sedere AW, siccare R” Adelard 14; “sedere” M DN 10.

Encara: “Vel AR before correction, Item R, after correction W” Adelard 14; “Item” M DN 10.

hom apella sahuç: “fusenum [fusenum W, fuscum AR] vocant” Adelard 14; “susinum vocant” M DN 10; “om fuzanh [fuzamⁿ, fuzan^v] apella, / o colonhet, e met granella / roja, cairada, e vert put, / (et aquist comtador menut / ne porton ades bastonetz / qu’els comtes menon entre·ls detz)” *Dels auzels cassadors*, vv. 3527-32.

e sien pertida l’ascorxa: “excorticata A, –am RW” Adelard 14; “excorticatam” M DN 10.

he estiga ... pols: “et morientur” Adelard 14; “super quam sedat et morientur” M DN 10. | *Encara ... pols*: Potser relacionat amb “Et si pediculi destruxerint calamum penne est intus sunt generate, [...] in loco sui pone lignum sambuci et in loco fixo include pulpitam quam inde etraxisti, et sic sanabitur” Moamin ms. I, II, 60(16).
[114]

Encara ... om: “Item,” Adelard 14, “Item, fac unguentum de” M DN 10.

he mesclat ab argentviu: “vel anserino admixto argente vivo” M DN 10; “vel anserino” Adelard 14. Adelard 14 –tret del ms. R, en què s’afegeix estafisàgria (*Delphinium stafisagria*)– manca d’un agent antiparasitari en aquest remei si considerem que el greix només serveix per a adherir l’agent al suport (el fil de llana) i aquest podria haver estat l’argentviu donades les coincidències del seu ús amb aquesta indicació en la tradició del gènere. Tot i així, l’explicació d’aquesta pràctica podria provenir de la seva incorporació parcial a partir de la tradició àrab arran de la probable inexistència de banys àrabs a l’Anglaterra del segle XII, segons “On conseille enfin d’entourer le cou de l’oiseau d’une écharpe de laine et d’aller le mettre aux bains maures; les poux viendront se réfugier dans la laine” VIRÉ [1965, p. 291 (83)], on cal tenir en compte la tradició àrab del *Moamín* (vegeu més avall) com a possible font de la llatina i vernacla, i la incorporació del greix d’au per a augmentar l’atracció del fil de llana i potser facilitar l’adherència dels paràsits.

hi ... bech: “et ipsum inde sub alis et circa rostrum inunge” M DN 10; “, rostrum etiam eius [etiam et eius A, eius et R, et W] et pedes et alas intrinsecus unge” Adelard 14; ‘hi en les ales’ podria ser una incorporació o interpretació a la versió catalana en una mena d’arnès a fi d’evitar que l’ocell se’l tregui, com podria passar amb el collar, tot i que llavors F altera la resta de la indicació per no untar-ne el cos; una opció al respecte, més fidel a Adelard (i a M DN), seria considerar la ‘e’ anterior a ‘unta-lo’ supèrflua i posar la coma després de ‘coll’, però obligaria a esmenar la resta de la frase i a intervenir en excés.

Encara ... morran: Dancus 9(3), vegeu, però, les coincidències de la recepta sencera; “Item, accipe argentum vivum et extingue cum sputo et incorpora albugini ovi et intinge cordam de lana et superpone accipitri dum quiescit in domo” Gil (*De accipiter* 8.22), p. 208. l. 29 i p. 210, l. 1 (f. 16v) i “Item, inunge caput eius cum argento vivo prius mortificato cum hominis sputo et cineribus et incorporato sagimini vetusto” Gil (*De accipiter* 8.22), p. 210, l. 8-10 (f. 16v); “Item, argentum vivum, pulverem carbonis cum sputo hominis confice, filum laneum intinctum sub assellas eius liga, et moriuntur” *Gerardus* 17(3-4); “El xxiiiº [capítulo es de melezinar el açor de los piojos]. [...] Et tomen el argent vivo et mézclenlo con la saliva del omne et con la çenisa, mezclado todo en uno, et mézclenlo fasta que muera el argent bivo, et tomen el unto an[n]ejo et mézclenlo fasta que muera el argent vivo et después úntenle en somo de la cabeça con ello, et tomen un filo de lana et ún[154v]tenlo bien et póngangelo al cuello et morrán todos los piojos” *Gerardo* 23, f. 154rv, on FRADEJAS (1985b, p. 52, n. 61, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix ‘DRlat. 9 (DResp. carece de él); DRport. (I), 15; *Dels auzels cassadors*, vv. 3549-3562; *Gandolfo* 70; *Trattato* 44; AM XVIII, pág. 188. Todas estas relaciones no se corresponden a la totalidad del capítulo, sino fundamentalmente al fragmento “Et tomen el argent vivo [...] et morrán todos los piojos”; i on cal afegir també Mynsinger I, VIII; “ÉST es el .lxº. capítulo, el que fabla de cómo las deven melezinar de los piojos. [...] tomen un poco dorpiment e muélanlo e mézclenlo con argent vivo amatado con ceniza, e úntenles con ello los logares de los piojos, e guarden que les non caya dello en las bocas, ca si no matarlas ié. E quando se les tollieren los piojos, pónganles agua delante en que se bannen. vii E si se les fizieren piojos en todos sos miembros, enbuélvánlas en un panno delgado, e tomen de la lana

blanda e fàganla en guisa de gorguera e póngangela aderredor de los pescueços” Moamin II, 60; també present als Moamins it-llat. 60(7, 9).

F i M DN 10 transposen les dues darreres indicacions (la de la perxa i la del fil de llana) respecte a Adelard 14.

Per al segon paràgraf, destacar com a font *Gerardus* 17(2), després d’haver ja indicat la coincidència parcial amb 17(3-4) del paràgraf anterior; continua “Cant auzel a peoills” *Dels auzels cassadors* CXVIII, vv. 3535-42. Probable salt de línia/línies a M DN 10, on només es conserva “Quidam hoc faciunt de solo adipe anseris vel galline”.

En aquest cas el remei és administrat per via oral mitjançant el bany del past en el producte antiparasitari, cercant una distribució sistèmica. L’altre mètode per a administrar un producte terapèutic líquid via digestiva és introduir-lo dins d’un budell o de la pell del coll d’una au i lligar-lo pels extrems.

Encara més ... morran: “Quando habet pediculos. Carnem recentem in pulverem stercoris caprini cum suco mentastri intinctam sibi tribue” *Gerardus* 17(2).

Alguns ... poys: Possible confusió respecte al greix amb què untar el fil de llana contra els polls segons Adelard.

El tercer paràgraf sembla tornar a les fonts alienes a la tradició del gènere, en aquest cas, a les orals, amb equivalència a M DN 10.

enaxí ho ffeya mestre Johan Alamany a Bolunya a son esperver: “Sic facit magisteri [blanc] bononensis cuidam accipitri, et liberatus est” M DN 10. La primera d’elles és mestre Joan Alamany, en un remei que aquest aplicava a Bolonya; és possible que calgui entendre “Alamany” com a alemany enlloc d’un cognom. Sembla que l’autor de la recepta –o el compilador– consultà personalment (“demanè-li”) al mestre Joan, potser a Bolonya mateix, una pràctica tradicional en el gènere (l’orpiment és un dels agents antiparasitaris externs tradicionals i no s’utilitzaria si malmetés les plomes), possible indici d’un desconeixement de la tradició i, fins i tot, de l’art. F reforça la validesa d’aquesta pràctica indicant que el falconers de la Mediterrània Oriental la realitzen en falcons i esparvers (la reiteració pot deure’s a la traducció d’*accipiter* per esparvers i no per astors).

E lo mestre aquest demanè-li si l’orpriment destrouia les penes, e respòs-li que no: “, et non devorat pennas sicut dubitant” M DN 10. L’ordre de consultes no queda clar; segons F, sembla que l’autor de la recepta –o el compilador– planteja un dubte pràctic preventiu a la font oral arran d’experiència previa o de coneixement de les propietats del simple mèdic.

Encara, los de ultramar ffan assò als ffalcons e als espervers: “sed tam hiis quam falconibus prodest” M DN 10. La referència als falconers de la Mediterrània Oriental (segons la concepció catalana medieval) és absent a M. Indica una circulació de coneixements a nivell oral arran de l’interès en la millora terapèutica dels ocells de caça i l’intent de traslladar-les entre gèneres.

per rahó de l’horpiment: manca M DN 10.

La resta de la recepta és absent a M DN 10.

que dien que més val: tradició oral passada (dien) o del moment (diuen). Sembla més lògic aplicar primer el líquid i a continuació el sòlid (o ja en suspensió o dissolució) per a que el primer no enretiri el segon i faciliti la impregnació de la ploma fins al cos de l’ocell. La sortida dels ectoparasits del plomatge intentant fugir de l’antiparasitari tòpic aplicat i el pas d’aquests a l’embocall aplicat a l’ocell permet una fàcil retirada i destrucció dels polls.

Encara més ... espervers: “Traitement des Byzantins pour l’oiseau de vol qui a attrapé des poux. Les Byzantins ont dit: Vous prendrez de l’orpiment rouge que vous pilerez très finement, vous en saupoudrerez l’oiseau de la quantité de ce que porte le bout de votre doigt, vous en mettrez aussi sur la chair du pât que vous lui donnerez” *Ġiṭrīf* 101(1); “Traitement de l’oiseau de vol qui a des poux. [...] Ou encore, soufflez-lui de l’orpiment dans le plumage, ce qui lui tuera les poux” *Ġiṭrīf* 102(5).

La darrera opció de tractament correspon a una complicació de l’anterior, on, a banda de la incorporació d’un segon ingredient i la modificació en l’ordre (abans s’aplicava la solució de la pólvora i ara la pólvora mateixa, mullant després l’ocell), s’embolica l’ocell de caça amb una tovallola (a vegades la tradició esmenta una pell o un drap i posar-lo al sol), de manera que els ectoparàsits cerquen fugir del producte antiparasitari passant a la tovallola com a continuació del plomatge de l’ocell lliure de producte.

cuxor he fforsor: Possible binomi amb matisos, que no puc valorar en relació a la font per no haver-la identificat encara.

<I.2.8.> Capítol .VI. Si l’esperver à tinyes, e alguns ho apellen fformiga [114v]

Si ... fformiga: “10. Contra tineas” C, “Remedium contra tineas” M DN; “[Contra tineas R]. His susceptis, de tineis quid dices [dice A, doces W, om. R]?” Adelard 15, per al primer paràgraf; *Epistola* 11 i 41 per a la resta de la recepta; cf. “Cant auzel a tinhas o arnas, que son tot un” *Dels auzels cassadors* CXIX, vv. 3579-3628, per a la recepta sencera.

Es continua amb les malalties parasitàries externes, probablement identificable amb la que avui coneixem com sarna aviar. Els remeis descrits són via tòpica i oral.

e alguns ho apellen fformiga: glossa o binomi probablement introduït pel traductor o compilador de F.

ho per alguns és apellat fformiga: glossa o binomi probablement introduït pel traductor o compilador de F.

F ofereix un sinònim absent a Adelard 15 i M DN 11 (un possible binomi); la segona denominació, que no la llunyania de l’afecció probable i del tractament, a “Ad formicationem. Solent formicatione laborare accipitres, cum eminent ex corpore callosum quiddam orbiculatum, latam sedem habens, cuius compunctio sentitur similis morsui formicæ. Ita curari conuenit. Caprifici radix recens contundenda, eiusque succus in formicatione exprimendus, & sanitatem recipiet. Vel cedrium cum acerrimo aceto misceatur & illinatur. Alij verrucariæ herbæ, & rutæ viridis, singulos manipulos, in pila contuendunt, hisque affectum locum oblinunt ” Demetrii Constatinopolitani, *De re Accipitraria* 151, p. 105 (ed. Rigault).

*unta’l ab mel, puy*s: manca M DN 15.

mel: Segueix “ad sole sedentem [...] et exhibunt” Adelard 15, del qual no incorpore la darrera part com a “<i>sortiran. I>” perquè ens manca la conjunció propiciatòria del salt i perquè potser fou obviada a F en interpretar-la incongruent enmig de la pauta de la recepta. El *Liber de universis passionibus* afegeix “mellis dulcedine tineæ exhibunt foras” (Adelard, p. 271, n. 45), però una explicació més raonable seria que els àcars sortissin d’entre el plomatge perquè la capa formada per la mel no els deixés respirar; tot i així, la recepta s’està d’esmentar com netejar després el plomatge de l’ocell o si es deixa que aquest es netegi i la ingereixi si ho desitja.

pólvora: “pulverem W, pulvis AR” Adelard 15; “pulverem” M DN 11.

<*i natró*> *e-scorxa*: salt d’igual a igual on segueixo “(atramenti) et nitri et corticis” Adelard 15, tot i que potser cal llegir-hi ‘et vitri’ (“vitro” M DN 11); és

possible que fos negligida a F per dificultat en la seva traducció i/o lectura a l'antígraf (Swaen va llegir "rutri" al ms. H); el salt correspon a "de veira clar" *Dels auzels cassadors*, v. 3616 i "et vitri" ms. Ff. 6.13 de Cambridge, fol. 70v (Cy. 10, p. 35). La segona opció per a aquesta incorporació seria, doncs, '<i vidre>'.
Sense l'afegit que incorporo, F fusiona en un primer remei els tres inicials d'Adelard 15, abans d'ometre (igual que M DN 15) el quart de forma íntegra, per salt o, al meu parer, per censura (pròpia o ja a la font), ja que utilitza restes humanes (dent d'un penjat i os del braç), "Item, dentem suspensi aut os tenue [tenue W, illud A, om. R] quod maiori ossi brachii coniungitur [coniungitur W, adheret vel A, om. R] quod escinum [escinum W, esuum A, om. R] vocant, in pulverem redige et cum carne sua da ei et evadet". Aquest i el posterior al cinquè remei són els únics esments de restes humanes com a ingredient en una recepta de falconeria de tradició llatina i podria ser aliena a aquesta, hipòtesi en què coincideixo amb el Dr. Van den Abeele (Adelard, p. 271, n. 46). Ambdós han estat omesos a F (i M DN 15). Cal recordar, a més, que el ms. 68 ha patit censures, algunes de les quals descriu a l'estudi introductori.

E ... peradella: "Item, cum eodem pulvere ossis equo pondere da ei de pulvere radicis rubee palle [palle a reading proposed by the authors but not attested by the MSS, patelle ASdH, palle W, om. R, (radici rubee et paratelle DN)]" Adelard 15; per tant, F segueix ometent qualsevol referència a la pólvora de restes humanes i s'acosta en la part final a M DN 15. Aquest fou un indicatiu més d'afinitat entre F i aquesta altra compilació que em va fer sospitar del vincle abans de confirmar-lo amb l'edició facilitada pel Dr. Van den Abeele. Tot i que sigui omès a Adelard, assumeixo que al darrer remei cal administrar la pólvora via oral adherint-la al past de l'ocell, segons indica el penúltim remei d'Adelard 15 (omès de forma íntegra a F) i és habitual a la tradició per a les pólvores.

La font de la resta de la recepta és *Epistola* 11 i 41.

si les penes rohen tinyes: manca M DN 11.

hom: Segueix "tepido" M DN 11. | *cuyta en sanch de hom*: "muyllada en sanc calent d'ome la li dóna a menyar. Ho menuc sanc d'ome cuyta e calent, .I^a. sania" N 11(2-3/2'-3'). F (i M DN 11) fusiona i corromp dos remeis.

Alternativa omesa a F: "Item, aceto calido et oleo laurino perunctis inde pennas ter vel quater perfricantur" M DN 11.

E ... barba jovis: "Item, succo herbe cibum eius inunge" M DN 11, on manca el nom de l'herba conservat a F. "caro qua cibandus est, intingatur in iure barbae Jovis" AG, p. 1481, l. 40, dins de la recepta dedicada a "si bisticosus sit accipiter in pennis varia signa defectus producens quae *hungermal* Germanice vocantur, pro certo hic morbus ad interioribus procedit corruptis et est corruptio maxime in radice pennarum" AG, p. 1481, l. 33-36, on Albert el Gran aplica gran part del tractament a les plomes.

val per tinyas: "si propter tyneas pennas extraherit" M DN 11.

cascall: "cascar" F, segueixo "papaveris" M DN 11, "la herba [ms. barba] dell papàver" N 11(6/6'), "herba de papàver" Z⁵, "papaver" *Dels auzels cassadors*, v. 3589, "herbe papaveris" *Epistola* (mss. AHaHQKL), Thomas, f. 42r^b, AG, p. 1491, l. 18-19, Gil (*De accipiter* 8.3), p. 196, l. 13-15 (f. 13v) i p. 198, l. 2-4 (f. 13v), "papaveris" VB, llib. 16, cap. 71, "papaver" it. LP. Per a la forma a F, allunyada de la tradició llatina, àr. *al carcaix*, corresponent al *Papaver somniferum*. Atribuïble al copista (difícilment nota d'humor). El cascall o papàver és la font de tots els opiàcis i s'utilitza en aquesta recepta per a controlar la pruija resultant en l'automutilació o agressió mecànica del plomatge amb el bec per part de l'ocell de caça (l'*Epistola* especifica que s'arranca les plomes degut a les tinyes), la qual pot derivar en el cercle viciós pruija-automutilació conegut

com a picatge; l'administra en aplicació tòpica i per via oral amb el past. El sofre és un altre dels agents antiparasitaris (i antimicòtics) tradicionals.

e en aquell matex such lo past de l'aucel unta: "Item, succo papaveris et more agrestis unge sepe locum tinearum" M DN 11. F segueix *Epistola*.

molt nobla: "optimum" M DN 11.

<I.2.9.> Capítol .VII. Qui parla con l'asperver à una malaltia qui s'apella ffelera

Inici de les malalties internes.

Qui ... ffelera: "11. Contra felleram" C, "12. Remedium contra fellerem" M DN; "[De ictericia A, Contra feleram *al marge R, om. W*]. His intellectis, de felleram quid dices?" Adelard 16; cf. "Cant auzel a felige" Dels auzels cassadors XCI, vv. 2669-2710 i, potser "Cant auzel a fileira" XCII, vv. 2723-32 (inici relacionat amb *Liber medicaminum* 9), tot i que F recull aquest darrer com a febre (cap. 16 i 45). Per a major detall i claredat en la diferenciació entre falera i felera vegeu *Dels auzels cassadors*, vv. 2675-70 i 2723-32. Manté punts de contacte amb filera, motiu pel qual el ms. v de *Dels auzels cassadors* ofereix la forma *faleyra* en lloc de *fileira* a la rúbrica del cap. XCII i *filieyra* al text.

ffelera: "ffalera" F; "felleram" Adelard 16; "fellerem" M DN 12. A banda de la probable confusió e/a per part del copista, de la possibilitat de que s'interpreti una coincidència o relació de causa-efecte entre el sentiment o estat mental (fal·lera) i l'excés de còlera vermella (fel·lera) i del lligam etimològic indicat després ("del ffaell"), esmento per a facilitar el seguiment de la recepta, la diferenciació entre 'falera' i 'felera' i el retorn a la font malgrat que l'ortografia actual en ambdós casos sigui amb a; a més, no tindria cap sentit dedicar un capítol al tractament d'una malaltia quan es considerés incurable ('falera').

Degut a la seva grafia, la recepta resulta intel·ligible sense les esmenes introduïdes. Exemples il·lustratius de la confusió provocada per la denominació d'aquesta afecció és la seva variabilitat entre els testimonis llatins i les traduccions franceses i catalana, o entre les traduccions franceses i italianes dins del capítol XXI(.4 i .23 segons els peus de mosca de *Des faucons I*) del *De falconibus* d'Albert el Gran,⁶¹² o de la similar filera en els testimonis llatins i en vernacla de *Dancus rex* 7 i *Guillelmus falconarius* 7, també al *De falconibus* d'Albert el Gran (XVIII.8), o als testimonis llatins i en vernacla del *De falconibus* XXIII.20, tots ells amb possibles corrupcions ja a les fonts respectives.

[A]lguns dien: "Quamplures [...] iudicant [iudicant A, dicunt RW]" Adelard 16; "quidam [...] dicunt" M DN 12. F (i M DN 12) redueix la importància dels que discrepen respecte a l'autoritat.

roptura e trancament: "felleram a ruptura" Adelard 16; "fellerem a ruptura" M DN 12. Al respecte, hi considero dues possibilitats d'edició: (1) la prioritzada (arran de l'aprofitament posterior de part d'aquest exemple i comportar una intervenció menor sobre F), en què s'interpretés una diferenciació o gradació entre dues afeccions osteoarticulars, oferint-la com a exemple o símil, o (2) un oblit més un binomi en la traducció i una confusió –freqüent en la mà B– entre e/o en la conjunció ("<felera i> roptura o trencament"). En oferir aquesta traducció, F perd la divergència entre felera i ruptura, la primera considerada com a augment desequilibrant de la còlera (bilis groga) que pot retornar-se a l'equilibri eucràsic amb el tractament adient, la segona com a trencament de la bufeta biliar i corrupció (necrosi?) dels teixits veïns, incurable. És probable que també divergeixin en el seu curs, la primera crònica (la despigmentació dèrmica a les zones de

⁶¹² SMETS (2007a, pp. 216-17) i SMETS (2007b, pp 341-43).

pell nua indicada amb ‘descoloren’ és un indicatiu de cronicitat) i la segona aguda (sense temps per a la despigmentació). Tanmateix, F sembla introduir una millora gràcies als símls que utilitza mitjançant una diferenciació o gradació entre dues afeccions osteoarticulars, oferint-la com a exemple o símil.

E ffallera, com ruptura: “ruptura” Adelard 16; “nam ruptura” M DN 12. F recupera aquí part de la divergència perduda per la traducció anterior. *Dels auzels cassadors*, vv. 2676-80, interpreta que es produeix un trencament de la bufeta biliar i que la còlera corromp el fetge i la resta del cos. Sembla que aquest seria el sentit atorgat per Adelard.

segons aquest mestre: “nisi fallor” Adelard 16; “ut mihi videtur” M DN 12. Cal identificar aquest mestre amb Adelard de Bath o amb l'autor (o el compilador) de la recepta a M DN 12. F transforma el dubte d'Adelard en certitud amb l'objectiu de reforçar la seva autoritat en la matèria i la validesa de l'obra; a l'època, una autoritat no podia dubtar. M DN 12 afirma haver-ho vist ell mateix (potser per aplicació pràctica de l'indicat a Adelard).

He ... ffaell: “Prius intellige quia a felle fellera dicitur” Adelard 16; “et dicitur fellera a felle” M DN 12. Considero que l'etimologia apuntada, a partir de fel amb la grafia “faell”, m'autoritza a intervenir esmenant a/e segons convingui i reforça les raons abans indicades.

còlera roga: “colera rubea que in felle sedem habet” Adelard 16; “oclea rubea” M DN 12. F omet, doncs, la localització habitual (bufeta biliar o de la fel) de la còlera roja o bilis groga o “roja” (seca i calenta com el foc), segons el galenisme un dels quatre humors existents al cos. Un altre indicatiu de vincle F-DN previ a la verificació fou la coincidència en aquesta omisió, en mancar-hi la descripció distintiva del “felle sedem” (Adelard, p. xlix).

és dita ... abunda: “Contra infirmitatem autem asturis quae fellera vocatur, et est idem quod corrupti humoris repleti” AG, p. 1484, l. 12-13.

[115]

pus fforihós e pus hirat: “audacior” Adelard 16 i M DN 12. Binomi. Al respecte, recordar que el predomini d'aquest humor (bilis groga o còlera) determinava la complexió o temperament colèric segons la doctrina mèdica hipocràticogalènica, amb la calor i la sequedat com qualitats i el foc com element primari. Comportaria una major irritabilitat de l'ocell de caça. La referència és el mateix individu en el seu equilibri eucràsic particular.

E és ... sol: “Tunc vero id accidit ut more solito audacior fit, quia vis audaciae omnium viventium [omnium viventium om. A] in colera rubea consistit” Adelard 16; “tunc solito audacior est” M DN 12. F (i M DN 12) omet el raonament de l'efecte etològic (comportamental), potser per considerar-lo de coneixement comú entre els lectors.

A la qual malaltia ffa hom aytal cura: “Sic autem mederi temptabis” Adelard 16; “Cura” M DN 12.

ney en alguns pochis rius: “iuxta rivos [rivos A, rivulos et **RW**] in aquosis locis crescit [crescit A, nascitur **RW**]” Adelard 16; “iuxta rivuolos nascentem” M DN 12.

borich: “botich” F; “borich” ms. Lió, Biblioteca Municipal, 765, f. 179v (cit. Adelard, p. 272, n. 51); “boric” *Dels auzels cassadors*, v. 2697; “boricam W (lectura oferta pels editors), brie A, boric DN i SdH” Adelard 16; “boric” M DN 12. On F podria haver interpretat el ‘borith’ bíblic, mot d'origen hebraic (saponària o herba sabonera) apuntat per Adelard, p. 272, n. 51 i *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, fasc. 1, 1975, i potser un indicatiu de la condició religiosa del traductor i/o del copista. Nou indicatiu previ d'afinitat amb “boric” DN.

los englesos la apellen en lur lengatge: “Angli [Angli W, Anglici AR] suo ydiomate [...] vocant” Adelard 16; “anglici vero suo vulgari [...] vocant” M DN 12. Primera referència a F de l'origen anglès del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i a la seva llengua vernacla.

negre erba: Indiciu de traducció directa del llatí, segons “nigra herba” Adelard 16;

“nigram herbam” M *DN* 12; “erba negra” *Dels auzels cassadors*, v. 2698; “brün-wyrt” vell anglès, segons EVANS (1987 p. 26). Vegeu EVANS (1986), article centrat en l’estudi lexicogràfic dels tres noms donats per Adelard a una planta –apuntat o reprès a la majoria d’articles precedents i posteriors de l’autor– a partir del *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath, que considera “a neglected source” i “as I shown elsewhere” –remet als seus articles EVANS (1979) i (1980)– del *Dels auzels cassadors*, tot i que ja havia estat descrita. | *alguns ... ‘negre erba’*: “poete ‘electrum’, phisici [phisici W, philosophi A, phi R] vero boricam [boricam *lectura dubtosa* W, brie A, boris R, boric **DN SdH**] vocant, Angli [Angli W, Anglici AR] suo ydiomate ‘nigram herbam’ vocant” Adelard 16; “quidem electrum, quidam boric apellant, anglici vero suo vulgari nigram herbam vocant” M *DN* 12. F (i *DN*) omet els col·lectius que utilitzen els dos primers noms de la planta. Els tres noms oferts i la descripció de la planta indiquen la facilitat de confusió i la intenció d’Adelard d’assegurar la seva identificació correcta, la qual sembla ser el setge bord (*Scrophularia aquatica*).

les ... d’ortigues: “les ffulles son semblans agras dortigues” F, degut a un error de traducció o, amb major probabilitat, de còpia, potser en transcriure el dictat del traductor, oblidant l’abreviatura de ‘n’ i potser entenent fulles implícit a continuació de gra<n>s; “in foliis vero magne urtice assimilatur” A, “folia vero foliis magne urtice similia” RW, Adelard 16; “folia eius sunt similia magna urtice” M *DN* 12; “aital fueilla li queratz / com sera d’una gran ortiga” *Dels auzels cassadors*, vv. 2700-01.

de la erba: “ramorum RW, illorum A” Adelard 16; manca M *DN* 12.

ffan-se: “nascuntur” Adelard 16 i M *DN* 12.

anans ... malaltia: manca Adelard 16 i M *DN* 12.

da-li’n: Segueix “et credo quod [credo quod A, om. R, forsitan W] non vituperabis me” Adelard 16; “, sicque accipitri prebe” M *DN* 12. F (i *DN*) censura novament el dubte d’Adelard per a que no disminueixi l’acceptació de la compilació; a l’època, l’autoritat, si vol mantenir-se com a tal, no pot córrer el risc de dubtar ni de sotmetre’s al judici crític o al rebuig del lector.

Lògicament, a la malaltia interna li correspon un tractament de distribució sistèmica; no puc assegurar que Adelard la considerés associada a l’aparell digestiu.

<I.2.10.> Capítol .VIII. Qui parla com l’asperver à ffebra ni com és conegut

Qui ... conegut: “12. Contra febrem” C, “13. Remedium contra febrem” M *DN*; “De febre A, Contra febrem *al marge* R, om. W]. De febre quid faciendum esse censes?” Adelard 17; cf. “Cant auzel a febre” *Dels auzels cassadors* CXIII, vv. 3213-19, 3223 i 3271-72. F exposa més endavant (I.2.16.) la resta del capítol dedicat a la febre. No els unifico perquè prioritzo l’ordre del manuscrit que edito sobre el de la font remota.

L’organització del capítol s’acosta a la moderna, oferint la simptomatologia –abatiment i disminució general de l’activitat indicada com a somnolència, inflament dels sinus i/o increment del volum de les plomes del cap– que condueix al diagnòstic abans de passar al tractament.

ne dorm: “dormit” Adelard 17; manca M *DN* 13.

E ... cura: “Tu vero lenticulam fontis accipe et factum [factum RW, fac A] inde pulverem cum carne sibi propone et curabitur [sibi .. curabitur W, et ei da tunc sanabitur A, om. R]. Item,” Adelard 17; “Cura: supersparge carni eius pulverem de lente carnis fontis factum et sanabitur” M *DN* 13. F omet el primer remei d’Adelard 17 i *DN*, potser per desconèixer el simple vegetal indicat (*lenticulam fontis*), lletnia de font en traducció directa, avui coneguda com lletnia d’aigua (*Lemna minor*). Possible salt cura/cura que no restitueixo.

El bany de l'ocell en brou de grua correspon a la consideració del predomini de la fredor en aquella i l'aplicació de la teoria dels contraris.

<I.2.11. De pedra>

<*De pedra*>: “13. Contra lapidem” C, “14. Remedium contra lapidem” M DN; “[De petra A, *al marge* R, *om.* W]. His satis expeditis, de petra quid intelligas doce” Adelard 19. F (i DN) salta aquí el capítol Adelard 18.

Sense cap altra informació i amb els tractaments per via oral, entenc una constipació o restrenyiment de l'ocell de caça, l'opció més habitual per a 'pedra' a la tradició del gènere [vegeu el glossari i QUEROL (2017)]; enllaçaria així amb la secció següent.

trau: “exprime W, excipe A, accipe R” Adelard 19; “exprime” M DN 14.

una ... grumell: “grumillo W, grumilio R, granillo A” Adelard 19; “gramillo” M DN 14.

de la dita erba: “huius herbe A, *om.* R, grumilli W” Adelard 19; “eiusdem herbe” M DN 14.

la carn: “carnem” Adelard 19; manca M DN 14.

<I.2.12. De constipació>

<*De constipació*>: “14. Contra constipationem” C, “15. Remedium contra constipationem” M DN. Salt aquí de capítol Adelard 20: tot i que la recepta no s'adiu, coincideix per ordre de rúbrica amb “[De tenasmon]. Pro stricto budello quid faciendum censes?” Adelard 20, on prefereixo la rúbrica afegida a la d'obstrucció intestinal, aliena a la tradició del gènere; així, coincideix en contingut amb *Epistola* 15(5-6A/5') –vegeu l'estudi d'aquell capítol– i “Cant auzel no pot esmeutir” *Dels auzels cassadors* XCIX, vv. 2948-52.

Es basa en l'*Epistola* 15(5-6A/5'), on els caragols blancs són cuits.

Con és constibat, so és, que no pot esmirlar: “Contra constipationem” M DN 15. Binomi o glossa F.

Con és ... a menyar: “Contra constipationem, valet si des ei fel galli, vel si vis, dabis testudines albas ad comedendum” M DN 15; “Si [f]imare non potest, fel galli da ei comedere vel testudines albas decoctas” Thomas, f. 42v^a; “Si non potest firmare: fel galli da ei comedere vel testudines albas decoctas” VB, llib. 16, cap. 71; “Si stercorarne non potest, fel galli da ei comedere vel testudines albas decoctas” AG, p. 1491, l. 30-31 (capítol consignat com *Epistola* a AG); “S'el non pò cacar, dali mangiar el felle d'uno gallo, o testudine bianche cotte” it. LP; “De constipacione, decimum octavum capitulum. Accipiter si egerere non potest, accipe testas albas et decoque illas et da ei ad comedendum per se sine aliquo cibo admixto. Item <...> [Item *om.* B]” Gil (*De accipiter* 8.18), p. 206, l. 24-26 (f. 16r). Mentre l'*Epistola* ofereix les dues opcions per separat, els enciclopedistes les ajunten de forma similar a F (i DN), possible indicatiu de consulta de la via enciclopedista de l'*Epistola*, probablement per major circulació i facilitat d'accés i potser autoritat, aspecte de possible relació amb el traductor/compilador.

[115v]

<I.2.13.1. Quan esmirla massa sovint>

Seguim encara amb les afeccions del trànsit digestiu.

<*Quan ... sovint*>: “15. Contra bistac sive diarriam” C, “16. Remedium contra bystach sive dyariam” M DN; “[De bistico (De petra A, *al marge* R, *om.* W)]. De bistico [bistico A, *om.* R, bistuco W] quid tibi videtur?” Adelard 21; “Cant auzel a

bistoc” *Dels auzels cassadors* XCVIII; “<A la malaltia anomenada pistocs>” N 15 i “A gran laxament” 16.

El primer remei prové de “[De bistico (De petra A, *al marge* R, *om.* W)]. De bistico [bistico A, *om.* R, bistuco W] quid tibi videtur?” Adelard 21 (cf. “Cant auzel a bistoc” *Dels auzels cassadors* XCVIII, vv. 2913-26).

Ítem, ... desentiri: “Bisticus [bisticus A, strictura budelli R, bistucus W] dicitur, cum pro fundamenti obturatione bis simul egerit” Adelard 21; “Contra constipationem quam laici bistach vocant, quando scilicet velut dyarriam patiens pluries egerit” M *DN* 16. Glossa relativa a la medicina comparada, on el traductor català omet la denominació tècnica de l’afecció, potser per desconeixement de l’equivalència catalana i possible indicatiu d’una traducció reculada (p.e. Z⁵ vs N). El reculat *Ĝitrif* 31(9) indica ja la patologia digestiva comparada dels ocells de caça i dels homes amb “Sachez enfin que l’Autour, en mangeant de la viande, peut souvent en attraper des troubles sans ressemblance avec ceux qui peuvent affecter l’homme, mais que tel remède convenant à ce dernier peut très bien convenir à l’oiseau”.

la malva <i la> saturiga: “la malva major” F, “vero malvam et satureiam in aqua” Adelard 21, “malvas et saturegiam” M *DN* 16. Segons el DCVB, saturiga és forma antiga de la sajolida. Malgrat l’existència moderna de la denominació malva major i malva gran (no testimoniades com antigues pel DCVB ni el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain), esmeno en considerar-ho una probable traducció incorrecta o corrupció a l’antecedent en haver llegit lat. *superioram*. Descarto una possible interferència amb la malva major del *Ĝitrif* 62(7), on la indicació de la seva utilització és ben contrària en ser recomanada contra la pedra o impactació intestinal.

El greix facilita l’administració del producte terapèutic i l’elaboració d’una mena de fórmula retardada que li permeti assolir el seu lloc d’acció i una absorció progressiva.

Ítem, ... tebet: “accipe malvam et satutregiam [sic a AG] cum adipe porcino et coque multum et in os accipitris immitte donec inde tria coclearia consumas”(AG, p. 1482, l. 1-2), dins de la recepta dedicada a “si bisticosus sit accipiter in pennis varia signa defectus producens quae *hungermal* Germanice vocantur, pro certo hic morbus ad interioribus procedit corruptis et est corruptio maxime in radice pennarum” (AG, p. 1481, l. 33-36), on tracta l’alteració de les plomes i la digestiva. Afí, doncs, amb Adelard.

F (i M *DN* 16) omet la resta de la recepta d’Adelard 21, probablement arran de la dificultat trobada en la traducció del simple mèdic mineral i dels vegetals.

El segon paràgraf correspon a *Epistola* 15(2/2’-4/4’) (cf. “Cant auzel a bistoc” *Dels auzels cassadors* XCVIII, vv. 2941-48), continua M *DN* 16. En principi, F sembla seguir en aquest la tradició de les traduccions catalanes de l’*Epistola*, mentre que els testimonis llatins d’aquell tractat indiquen aquest paràgraf contra el vòmit; vegeu, però, la correspondència següent.

malla: “amella” F, que esmeno en considerar-ho una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor i tenint present la freqüent confusió a/e per la mà B; “opoli” M *DN* 16; “maylla” N 15(3/3’); “mealada” Z⁵; “ebuli” A; “oboli” HaHKLQ, VB, llib. 16, cap. 71, AG, p. 1490, l. 21; “obolo” it. LP; “obuli” Thomas, f. 42r^a; manca el mot a Gil (*De accipiter* 8.17), p. 206, l. 16 (f. 15v).

guarrà: “statim sanabitur” M *DN* 16.

retanir: “comedere” M *DN* 16; “menyar” N (15(4/4’); “menjar” Z⁵; “comedere” AHaHKLQ, AG, p. 1490, l. 24, VB, llib. 16, cap. 71, Gil (*De accipiter* 8.17), p. 206, l.

17 (f. 15v), “mangiar” it. LP. Un matís que a F pot referir-se tant a l’esmlar freqüent (traduccions catalanes) com al vòmit (testimonis llatins).

E si per aventura no pot asò retanir, mescla-ho bé: “Si autem non vult comedere, scamum et camium” M DN 16.

<I.2.13.2. Contra esmirlar>

<*Contra esmirlar*>: “16. Contra nimium fluxum” C, “17. Remedium contra nimium fluxum” M DN; *Epistola* 16 (“<A gran laxament>” N, “Contra laxationem” A). Malgrat que el sots-capítol anterior fa referència a la freqüència i aquest probablement a la quantitat, no afegeixo “<massa>” ni “<gran>” perquè podria haver-se considerat implícit.

les ffalles de una erba qui à nom iusquiami: “folia iusquiani tere” M DN 17; “fuylles de herba-sana” N; “de la sement e de les fuyles de la erba-sana” Z⁵; “folia iusquiami” A; “iusquiami” Ha; “foliorum iusquiami” HKLQ; “< >” Thomas, f. 42v^a; “iusquiami” VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 32-33; “folia iusquiami” Gil (*De accipiter* 8.19), p. 208, l. 2 (f. 16r); “di iusquiami” it. LP. La presència de la forma llatina denota desconeixement de la vernacla, potser indici de traducció reculada.

<I.2.14. De febre>

<*De febre*>: “17. Contra febrem” C, “18. Remedium contra febrem” M DN.

F s’ha referit ja abans (I.2.12., Capítol .VIII., f. 115) a la febre, en aquella ocasió a partir d’Adelard; ara segueix l’*Epistola* 17(7-9/7’-9’ i 2-3 /2’-3’); cf. “Cant auzel a febre” *Dels auzels cassadors* CXIII, vv. 3213-52 i 3258-62.

De fet, F reordena la presentació corresponent de l’*Epistola*, oferint primer la simptomatologia –abatiment general, disfàgia (episodis d’anorèxia o de polifàgia i dificultat de deglució) i tremolors per calfreds– i, a continuació, el tractament. Per a aquesta reordenació aprofita la facilitat d’enllaç entre *Epistola* 17(9/9’) i (2/2’) mitjançant el mateix simple vegetal.

la ffebra als aucells: “febrem de qua prediximus” M DN 18.

en ell: “barbam facit” M DN 18.

e pren ... malament: “sepe deserit cibum vel cum fastidio sumit, quandoque avidissime sumit et male inducit” M DN 18.

que ... malament: “que ses devie en si matex malament” F, amb probable semicorrecció (i potser abreviatura obviada) i diferents possibilitats d’edició a considerar per a “ses devie” F, (1) ‘se n’envie’, ‘so (s’)envie’, seguint “mal lo met dins” N, “<malament> met-la-se’n” Z⁵, “male inducit” M DN 18, “male inducit” AHaHQL (manca K), “male tamen inducit” Thomas, f. 42r^b i VB, llib. 16, cap. 71, “male gluciendo inducit” AG, p. 1490, l. 39 i “no pò ben mandar-lo in gorga” it. LP, ja que manté millor el sentit malgrat una intervenció superior per la meva part, (2) ‘se devie’, ‘so·s devie’, ‘se desvie’, de desviar-se, i (3) ‘s’esdevé’, ‘so sdevé’, ‘s’esde<ve>nie’, d’esdevenir. Fragment de difícil restitució. Probable inseguretat en la traducció del verb, dificultat de comprensió per part del copista i/o corrupció a la font.

donchs así demostra <semblant de fret>: “he demostra semblant de fret” N; “e demostra semblant de fret” Z⁵; “et frigoris similitudinem ostendit” M DN 18; “et similitudinem frigoris ostendit” AHaKQ; “et similitudinem febricitantis ostendit” H; sembla mancar a L; “quasi frigus ostendit in plumis” Thomas, f. 42r^b; “et quasi frigus ostendit in plumis” VB, llib. 16, cap. 71; “quasi frigore teneatur” AG, p. 1490, l. 38, on capítol consignat com *Epístola*; “si come fosse infredato” it. LP; “similitudinem rigoris habet” Gil (*De accipiter* 8.20), p. 208, l. 9 (f. 16r). L’opció de no afegir-ho i continuar la

frase amb ‘cura’ (contra la ffebra) implicaria un inici de la secció posterior singular dins del tractat, fins i tot amb una possible interrogant (‘Què li deràs?:’).

Cura contra la ffebra: que li deràs: “Dabis ergo ei” M DN 18.

dues vaguades ho .III.: “ter aut quater” M DN 18; “.III. vous o .IIII” N, “tres ho .IIII. vegades” Z⁵, “ter vel quater” AHaHKL, Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71, AG, p. 1490, l. 32, manca a Q i Gil (*De accipiter* 8.20), p. 208, l. 5-6 (f. 16r), “tre o quattro volte” it. LP. Sembla més pròpia l’opció de l’*Epistola* i DN perquè prioritza el tres, nombre de connotacions creencials. F presenta sovint errors en els nombres i els numerals.

Encara, val a la ffebra: “Item,” M DN 18.

la un peu: “crus” M DN 18; “lo peu dret” NZ⁵, “pedem dextrum” AHQ, “pedem eius dextrum” Ha, “pedem fortiter dextrum” K, “pedem .s. dextrum” L, “tybiam dextram” Thomas, f. 42r^b, “tibiam dexteram” VB, llib. 16, cap. 71, “dextrum crus” AG, p. 1490, l. 33, “pedem dextrum” Gil (*De accipiter* 8.21), p. 208, l. 12 (f. 16r), “la gamba dritta” it. LP. Dels enciclopedistes, només Gil de Zamora manté peu. F segueix *Epistola* i DN la via enciclopedista. La medicina antiga i medieval considerava la part dreta predominant sobre l’esquerra, però F omet aquest detall, bé per oblit o corrupció, potser present a la font directa, bé, difícilment, per una evolució que equiparés ambdues extremitats.

parrax: “in medio eius cruris aparebit” M DN 18.

Per contra, respecte a la flebotomia del vas ingurgitat amb el torniquet, F introdueix que cal sagnar-lo dues vegades convenientment, nombre omès a “de qua sibi diligentissime minue” M DN 18, “e aquela diligent minva” N, “aquela diligentment sagna” Z⁵, “et illam diligentissime incide, et quantum sufficit sanguinis extrahe” A, “illam diligenter minue” Ha, “quam diligentissime incidet [ms. mades]” HKQ, “quam diligentissime incidet [ms. incidat]” L, “et illam diligentissime minue” Thomas, f. 42r^b, “et illam diligentissime minue” VB, llib. 16, cap. 71, “et illam subtiliter minue” AG, p. 1490, l. 33-34, “diligenter apparentem minue” Gil (*De accipiter* 8.21), p. 208, l. 13 (f. 16r) i “la qual subtilmente pongerai, tollendo dil sangue” it. LP.

<I.2.15. De porrets>

<*De porrets*>: “18. Contra verrucas” C, “19. Remedium contra verrucas” M DN; “Si porros in pede habuerit” *Gerardus* 13; “CVII. Cant auzel a porretz” *Dels auzels cassadors*, vv. 3125-32.

Passem a les patologies externes, començant amb les afeccions podals.

La font és *Gerardus* 13, sense esmentar-ne F la indicació.

Malgrat l’ordre de capítol i l’afecció coincidents entre F i M DN, el contingut de la recepta varia entre ells: “Verrucas cum ligatione fili serici vel in alio modo sicut in homine curare poteris” M DN 19. Les referències a altra manera (“in alio modo”) i a altre llibre (“in alio libro”) de M DN, que comencen en aquest capítol i seguiran a partir d’ara, no són recollides a F. Denota una evolució a la compilació DN, on F respresenta un estadi intermig.

gunyiperi: “qūyiperi” F; “juniperi” *Gerardus* 13.

Un mot complicat per al copista B i probablement per al traductor, qui manté la forma llatina, potser per trobar-nos en el moment de difusió de l’equivalent en vernacla catalana; tanmateix, el mateix ms. F utilitzarà al segon llibre, II.3., cap. 43, f. 146 la forma catalana ginebre, escrita, però, per l’altra mà (A). Cal recordar els problemes d’un altre tractat de falconeria en català amb el mateix simple vegetal, “*junipari* [ms. *grampari*]” Z¹ (s. XIV-2), f. 5r^b. | *alò ... gunyiperi:* “Medianam corticem juniperi sicca”

Gerardus 13; “*mediam iuniperi corticem sicca*” AG, p. 1480, l. 35-36; “escorsa qu’estai en meg / del genebre aitant secatz” *Dels auzels cassadors*, vv. 3128-29.

X. *vegades*: “*novem diem*” *Gerardus* 13, pauta més habitual a l’època en considerar-ho el nombre perfecte (tres vegades tres) i potser deguda a una lectura errònia de la font, però que no esmeno perquè F utilitza la grafia VIII per al nou i jutjar improbable una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor. F presenta sovint errors en els nombres i els numerals.

El tractament recollit s’administra únicament via oral (cal assumir que amb el past, com confirma *Gerardus* 13), malgrat la dificultat d’accés a una zona tan poc irrigada en ocells només amb una distribució sistèmica, sense l’afegit d’un tractament tòpic local.

Altres testimonis a la tradició del gènere són *Dels auzels cassadors*, vv. 3128-32, AG, p. 1480, l. 35-37 i *Gerardo* XL, on FRADEJAS (1985b, p. 53, n. 97, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix *Modo* 14 i Mynsinger I, XI.

[116]

<I.2.16.> Capítol .VIII. Per alsell qui à puhagre

Per alsell qui à puhagre: “19. Contra podagram” C, “20. Remedium contra podagram” M DN.

Inflamació podal.

Per al primer paràgraf es repren el *De avibus tractatus*, concretament “[De podagra A, om. RW]. His intellectis, de podagra quid faciam?” Adelard 23; cf. *Dels auzels cassadors* CII, “Cant auzel a podagra”, vv. 2997-3008.

e de <roure novell i de> garanyon<er>: “e de naronya” F, amb salt d’igual a igual (per desconeixement?); segueixo “et corticem spine prunellifere et quercus novelle” Adelard 23 i “et spine prunelle et quercus novelle” M DN 20, amb l’ordre “, de pauc roire e d’agrunier” *Dels auzels cassadors*, v. 2998. En referir-se a l’escorça de diferents arbres i ser la naronja un fruit cítric, cal esmenar, bé a ‘naronyer’ (naronjer), bé a ‘aranyoner’, opció per la qual em decanto degut a l’obtenció d’aranyon<er> a partir de les lletres que formen naronya més una abreviatura d’-er negligida i seguir la font, i, concretament, per la seva variant gràfica ‘garanyoner’, la qual hauria facilitat la confusió entre g- i n- per part del copista al qui potser es dictava. La mateixa mà B utilitzarà el binomi ‘prunells salvatges o arenynons’ per a traduir lat. *prunella silvatica* a I.2.30., Capítol .XVI.

aquests tant en aygua: “hos quatuor cortices [A, om. RW] in vase eneo” Adelard 23; “omnes” M DN 20; el nombre hagués estat incongruent amb la relació d’escorces oferta per F (i M DN 20), indicatiu d’una omisió voluntària (o d’un salt d’igual a igual a l’antecedent i una esmena adient del numeral) del roure novell. Només F esmenta l’aigua, potser corrupció pel tipus de recipient, però pot ser necessària per a la preparació.

ffins que sia espès axí com a tinta: “usque ad similitudinem et spissitudinem incausti” Adelard 23; “ad spissitudinem emplastri” M DN 20. L’altra mà (A) utilitzarà empastre (f. 140), empastre i empastret (f. 148v).

sabó: “sagí” F, segueixo “saponem” Adelard 23, “saponem” M DN 20, “sabo” *Dels auzels cassadors*, v. 3002. Confusió propiciada per l’adjectiu vell, normalment associat al sagí, i l’elevada freqüència d’ús del sagí com a excipient. F II.1.8., f. 121, també utilitza el sabó [ms. sobó], potser indicatiu d’inseguretat de la mateixa mà en el terme. Val a dir que el sabó s’obté per saponificació d’un greix natural com el sagí. Adelard podria cercar la neteja local (no podem parlar d’altres efectes sense incórrer en futurismes).

les mans e les cames: “pedes” Adelard 23 i M DN 20. L’afegit de F és innecessari en l’aplicació tòpica per a una afecció exclusivament podal, però potser aquesta s’estén a les cames, entenent-hi la porció sense ploma.

F perd la indicació continguda a Adelard 23, M DN 20 i *Dels auzels cassadors*, vv. 3004-05, d'untar-ne també la llosa. La llosa obligaria l'ocell a obrir les mans al màxim degut a la corbatura de les ungles i facilitaria el contacte del producte terapèutic amb la tota la superfície palmar (plantar); ha de ser una pedra llisa a fi d'evitar que s'hi enganxi una unglia o que l'ocell situï la zona dolorosa en algun forat i que el producte terapèutic s'acumuli als forats o depressions de la pedra. A més, a diferència dels falcons, que utilitzen una perxa de superfície plana, els astors i els esparvers necessiten de perxa de superfície cilíndrica (similar a les branques dels arbres i sovint anomenada barra) i la llosa comportaria un canvi de posició de les mans adient (el porret, sovint evolució del poagre, sol aparèixer a les zones de contacte amb el suport).

damuntdit: Segueix “et sanabitur” Adelard 23; manca M DN 20.

una altra cura que aguí de un ffill de cavaller qui axí curava en cassa del rey: Per al segon paràgraf s'acudeix novament a les fonts orals mitjançant la consulta personal per part del compilador o de la seva font. Un altre indicatiu de possible afinitat F-DN abans de la seva verificació i que és absent al ms. M DN, probablement arran d'un salt de línies (*una altra cura que aguí de un ffill de cavaller qui axí curava en cassa del rey, que prenia les nous verdes e treh<i>e'n lo such he mesclave'll ab altratant de vinagra*: “acetum aut passum aut difricum misse” M DN 20). Destaco per ara la presència d'un fill de cavaller com a guaridor dels ocells de caça –almenys dels esparvers i/o dels astors, sovint menys valuosos que els falcons– del rei, possible indicatiu de la presència de l'art de la falconeria, inclosa la medicació dels ocells de caça, entre els coneixements que integraven l'educació dels estaments superiors de la societat medieval i de la possible motivació de la seva inclusió a F. El més probable és que aquest fill de cavaller fos un falconer adscrit a la falconeria reial.

nous verdes e treh<i>en lo such: Potser afí amb “nous veylles e such de mata” P, f. 35v.

E si à porets enperrò, que-n sien trets: els porets són lesió a enretirar per a facilitar la revascularització i la curació.

E si era que tots los peus agués inflats, asò los li estreny: Tots els productes terapèutics de la recepta són astringents d'aplicació tòpica, amb l'objectiu de disminuir la inflamació.

E si à porets ... estreny: absent a M DN 20, probable salt de línies.

<I.2.17.> Capítol .X. Com l'aspverer à ffästich e sequetat

Es reprenen les afeccions digestives, en concret l'anorèxia o rebuig del past.

Com l'aspverer à ffästich e sequetat: “20. Ad tollendam siccitatem et fastidium” C, “21. Remedium ad tollendam siccitatem et fastidium” M DN.

La font és *Gerardus* 11, amb testimonis a la tradició a “Cant auzel gieta a fastic” *Dels auzels cassadors* LXXXIII, vv. 2355-62, AG, cap. XIX, p. 1480, l. 11-14 i *Gerardo* 38, on FRADEJAS (1985b, p. 53, n. 94, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix *Modo* 12, DRport. (I) 7, on és recomanada per als llombrics, Gandolfo 66 i 185 (67 en lloc de 66 i 185 segons Fradejas, p. 198, n. 20), *Trattato* 25 (20 en lloc de 25 segons Fradejas, p. 198, n. 20) i Mynsinger I, IX, p. 31.

ffästich e sequetat: Binomi ja present al *Gerardus* per a diferenciar el rebuig del past per atipament, fisiològic, o per anorèxia, patològic.

debatut: “excussum” M DN 21; manca *Gerardus* 11.

pella nèdeha: “sartagine munda” *Gerardus* 11 i M DN 21; “nova padeneta / c'anc no fos onhta, bell'e neta” *Dels auzels cassadors*, vv. 2355-56 (“padeneta” *Dels auzels cassadors*, v. 2938).

menyar: Segueix “bis vel ter” *Gerardus* 11; “dos vegadas o tres” *Gerardo* 38 i *Modo* 12; “doas vetz o tres” *Dels auzels cassadors*, vv. 2359; manca M DN 21.

dupta: Segueix “et ad omnem proficit infirmitatem” *Gerardus* 11, tret dels mss. **GH**; inclòs també als testimonis abans indicats.

de mantinent d’asò serà deliure sens dupta: “liberabit” M DN 21.

M DN 21 continua amb diverses receptes extretes d’un o més llibres (“Item in alio libro”, “Item, in alio modo”, “Item in alio libro”) absents a F. [116v]

<I.2.18.> Capítol .XI. Si l’esperver à tinya que li destrouexen les penes

Inici de les afeccions del plomatge.

L’aplicació del tractament a l’arrel o fol·licle de les plomes ens remet als ectoparàsits específics d’aquesta localització (malgrat el futurisme ofereixo l’exemple del que coneixem modernament com *Knemidocoptes doewis*), que provoquen una falsa muda.

Si l’esperver à tinya que li destrouexen les penes: “21. Contra tineas” C, “Remedium contra tineas” M DN.

Gerardus 12(2-3) per a la primera part de la recepta (fins “exiran”); “Cant auzel a tinhas o arnas, que son tot un” *Dels auzels cassadors* CXIX, vv. 3626-38; AG, cap. XIX, p. 1480, l. 15-17; Gil (*De accipiter* 8.3), p. 196, l. 24-25 (f. 13v); *Gerardo* 12(1) i 39, on FRADEJAS (1985b, n. 37 i 95, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix *Modo* 13, DRport I, 10 (X: 3-5), *Gandolfo* 67, *Trattato* 20, Mynsinger I, IX i FV 10.

tinya, so és, que li destrouexen les penes: glossa F.

que li destrouexen les penes: “pennas devorant” *Gerardus* 12 i M DN 22. Compareu amb “che guasta la penna e che la mangia, cioè che la destrugge” Ceruti 19.

una gota: “pulum” *Gerardus* 12, i seguint-lo “porum” AG, cap. XIX, p. 1480, l. 15, “parum” Gil (*De accipiter* 8.3), p. 196, l. 24 (f. 13v), “un poco” *Gerardo* 12(1) [però “el” *Gerardo* 39].

Per a la resta de la recepta, *Epistola* 18(5/4’-6/5’); “Cant auzel a tinhas o arnas, que son tot un” *Dels auzels cassadors* CXIX, vv. 3693-3702. Continua M DN 22.

lo fforat de la pena: “foramine unde penne exeunt” M DN 22.

destrouides e mortes: “morientur” *Gerardus* 12; “mori” M DN 22. Binomi.

novelles penes exiran: “pennas nasci” M DN 22.

un graffi d’argent ..., hi val més: “grano frumenti accenso et apto tenado retento cumburatur, sed marigdalino de melle facto cocto melius valet. Postea frustulum unum de lardo rotundato foramine ponendum est donec recrescere incipiat” M DN 22, on possibles salts i corrupcions. F més entenedor. M DN 22 segueix amb dues noves referències a altre llibre (“in alio libro”), tampoc recollides a F. Denota una evolució de la compilació DN, on F correspon a un pas intermig.

A fi d’evitar la cicatrització i l’atròfia del fol·licle de la ploma, que comportaria la seva pèrdua definitiva, recomana obrir el forat d’on ha caigut si s’ha tancat amb un objecte de metall noble calent, mètode higiènic que facilita el manteniment posterior de l’apertura i potser cauteritza alhora el possible sagnat (i depenent de l’agent etiològic, combatre’l); el forat resta obert, a més, mitjançant un objecte de forma adient introduït que serà desplaçat en créixer la ploma (o almenys hi romandrà el temps suficient per a que es conservi després l’obertura). La mel té propietats “desinfectants” i pot dissoldre’s poc a poc amb els transsudats corporals, sense provocar el fregament contraproduent d’un objecte rígid insoluble.

gra de fforment... créixer: “Traitement de l’Autour qui a des manques dans le pennage. [...] Introduisez, ensuite, dans la follicule, un gros grain d’orge et auveglez l’orifice (D, E)” *Ġiṭrīf* 110. Aquesta pràctica també apareix recollida al Tractat de l’art de la falconeria (*Kitāb al-Bayzara*) redactat cap al 385 H./995 J.C. pel falconer major del califa fāṭimida al-‘Azīz bi-llāh, concretament a pp. 62 i 113 de l’ed. de M. Kurd ‘Alī, Damasc, Publications de l’Académie Arabe, 1953. La intenció, com he dit, és mantenir obert el fol·licle, tot impeding-ne el tancament per cicatrització, és a dir, Ar. ‘*amiya rīš al-ġāriḥ*, Fr. *s’auveglers*, (les penes de l’ocell de caça), ‘qui ne repoussent pas après leur chute, soit à la mue soit accidentellement, du fait que leurs alvéoles folliculaires se sont obturées par cicatrisation; il faut, alors, inciser l’orifice de chacune d’elles et y introduire un bâtonnet ou un grain d’orge que la jeune plume expulse en croissant’ Viré, *Falconaria*, III, p. 160. Vegeu V, cap. LI, f. 28; *Dels auzels cassadors*, vv. 1307-18.

<I.2.19.> Capítol .XII. Qui parla que si l’esperver pert alguna unglà

Qui parla que si l’esperver pert alguna unglà: “22. Ad reparationem unglarum” C, “23. Remedium ad reparationem unglarum” M DN.

L’arrencament d’unglè sol deure’s a un maneig inadequat en enretirar el falconer la presa a l’ocell de caça.

L’unglè tornarà a créixer en cas de que la seva arrel no s’hagi vist afectada. El primer remei, potser recollit a partir d’una font oral, indica només una reactivació dels teixits.

un coltellet qui aya la punta corba: “obtusio cultello” M DN 23.

li trencarà un poch, quax raent: “est amputandum” M DN 23.

[117]

F (no M DN 23) jerarquitzà entre l’efectivitat dels dos remeis indicats, prioritzant-ne el segon, propi de la tradició escrita del gènere i, per tant, amb major autoritat. Aquest segon remei coincideix amb *Dancus* 28, absent a Z¹; segons l’edició de Tilander, cal que eliminem els manuscrits Lat.(FMUB) del *Dancus* com possible origen d’aquest paràgraf, degut a “9” Lat.(F) i “novem” Lat.(M) per ‘.VIII.’ F, salt d’igual a igual “cartam bombacis et [acende cum candella et coque digitum in sumitate unde cadit unglà. Et accipe postea mel et unge eum et liga cum carta bombacis et]” Lat.(U) i manca del capítol Lat.(B); resten, del llistat de Tilander, Lat.(EOZCNPTVXY). Vegeu al respecte *Ġiṭrīf* 99.

<I.2.20.> Capítol .XIII. Qui parla com l’esperver és malalt e tèssich

Es reprenen les malalties internes, ara pulmonar.

Qui parla com l’esperver és malalt e tèssich: “23. Contra ptisim” C, “Remedium contra ptisim” M DN. Afinitat amb el *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (13)/14 (“De magnitudine rostri”) i DN 24 i, amb menor grau, amb *Valerinus* 11, segons indicis a partir d’ABEELE (1994a, p. 195). Coincideix amb “Cant auzels a defeci” *Dels auzels cassadors* LXXXVII, vv. 2463-2508 i la part inicial del “El xxiº [capítol es de guardar el açor]. Quando quisieren guardar el açor, que nunca se faga tísico sinon por grandeza de rostro que l’ dextan, dezimos assí: que quando l’ dan la carne et la grande del rostro trava en la carne, que non gela dexta tragar, á de rressollar pro las narizes et fázessele una espuma en ellas que deçende al cuerpo, et fázese tísico poco a poco. Mas por esquivar esto, que non sea, conviene que l’ faga omne a su sazón quando l’ oviere mester. Et por aquella espuma que acogechea, conviene que l’ dé omne carne en que aya nervios, et mógenla en clara de huevos et déngela. Et esto le guaresçe del espuma antes que sea tísico. Et, si fuere fecho tísico, á meester que tomen la rruda et las malvas et el apio et mágenlo bien et saquen el çumo d’ello et cólenlo bien con un panno de lino. Et

comen la grossura del puercu que sea criado de pan et que non sea de monte nin verraco, et tomen aquella saín et rritanla en una sartén linpia et cólenlo et después que fuere colado, tomen las dos partes d'aquella ssaín et la ter[154r]çera del çumo de las yervas que dexiemos, et mézclenlo bien et métanlo en una bostia et yeles, et tomen el açor después que oviere comido a la noche et ténganle çerca del fuego et denle a comer d'aquel unguente” *Gerardo* 21, on *FRADEJAS* (1985b, n. 54, amb bona part ja indicades per Maler) afegeix *Gandolfo* 102 i 189, *Mynsinger* II, V, i “Maler remite al *Phisica*, al folio 165v, col. 2, pero este folio sólo contiene texto de *Azores* I, y *Phisica* no comienza hasta 166r col. 2”.

[C]om l'aspever ..., viurà: manca M *DN* 24 i *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (13)/14.

és malalt he tèsich: “a defeci” *Dels auzels cassadors*, rúbrica cap. LXXXVII. Binomi.

atart: “raro vel nunquam” M *DN* 24; “nunquam” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 14 (2).

covinentment aminvaràs-lo-li: “in-scissura aptissime decurtari” M *DN* 24.

per so que·l bech se puxa mils aminvar e affaytar: manca M *DN* 24. Probable binomi.

.II. parts: manca M *DN* 24; “duas partes” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 14 (5).

ffon-lo: “super ignem dissolve” M *DN* 24.

de ruda: “succu harum herbarum, scilicet rute” M *DN* 24; “rutam” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 14 (5).

d'asò a l'esperver <al vespre> prop del ffoch: “ciba eum in sero iuxta ignem quando fuerit coagulatum” M *DN* 24.

F ofereix el raonament del mecanisme d'instauració de la malaltia a partir d'un maneig inadequat per part del falconer (“per negligència”) que no ha adobat el bec de l'ocell quan calia. El tractament és, doncs, preventiu, mantenint el bec en la longitud adient mitjançant el picador i l'aminvament per part del falconer que imitin del desgast que pateix el bec en alimentar-se a la natura havent d'arrancar el pèl o les plomes de les preses. Aquesta relació causa-efecte entre la longitud del bec i la tisi és exposada amb major detall i claredat a *Dels auzels cassadors*, vv. 2469-88. *Grisofus* 4 relaciona aquest escumar amb la “pipita” [“4. Si eius nares spumant, quod fit propter pipitam, que creatur ex aqua ...” *TILANDER* (1964, p. 14)], i la seva traducció llatina amb la humitat del cap [“Se le nare spiumano, zo è ruma che desende da la testa per humidità, ...” *LUPIS-PANUNZIO* (1987, p. 50)]. Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, I.22 (ed. Fradejas, p. 90) esmenta un mecanisme similar com a causant del “huérfago y asma y ahun la thísica”, reiterat a I.30 (p. 118) per als esparvers “thísicos”, malalts de la “pthísica” i a II.5 (p. 140) en prevenció del falcó “thísico”; per a la tisi, vegeu Vallés III.29 (p. 321 i ss.). “Otrosí, requiere a tu falcón non traya gran pico ca lo uno paresçe mal e esle dañoso, ca non come como deve e ressolla e cárgase de agua, e quando le mucho así cresçe levántasele esquinas de que viene a perder el pico e aportellarse. Otrosí, quando le fizieres el pico, fazlo con buen tiento, non le saques sangre nin le llegues al maslo” Ayala, VIII.

[117v]

Un cop instaurada la malaltia, cal tractar-la amb fitoteràpia i potser un increment de la temperatura ambiental. El fet de donar-li el producte terapèutic després del past ralentitza la seva absorció i tendeix a un perllongar-ne l'acció i disminuir-ne els efectes adversos com les afeccions gàstriques iatrogèniques.

<I.2.21.1. Si està acovardit i mancat de força>

<Si està acovardit i mancat de força>: “24. Contra acus” C, “25. Remedium contra acus” M DN; “Contra acum” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15; “Cant auzel a mal d’aguillas” *Dels auzels cassadors* CXVII, v. 3372.

E si està aruffat ne fflach de si matex: “Si acus haberit” M DN 25; “Si morbo laborat, qui acus dicitur” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(2). Binomi.

on <hom> prenga: “ubi capiuntur” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(2) i M DN 25. Salt on/om facilitat per la grafia antiga om o durant el dictat. Si es referís a prendre’ls amb l’ocell de caça, cal tenir en compte que aquesta seria una gran presó per a un astor i que caldria de l’ajut de gossos acorredors, entrant en contradicció evident amb la indicació de la recepta segons F; la consideració del cabirol com a presó per a l’esparver, tot i amb l’ajut de gossos acorredors, resta fora de les seves possibilitats. En aquest cas el trasllat entre espècies d’ocells de caça derivada de la traducció (i/o de l’accepció en cada context geogràfic i temporal) entre tractats de diferents tradicions comportaria una incongruència evident. De fet, és possible que F (o la seva font directa) adoptés aquest remei per a una indicació que no li correspon; tota la tradició en què l’he localitzada la recomana contra el mal d’agulles. Val a dir que aquest petit cèrvid és conegut per la seva agressivitat envers els congèneres i que aquesta característica derivaria fàcilment en atorgar-li una valentia i una calor que facilitarien la transmissió a l’ocell de caça que ingerís el seu cor i el seu fetge segons el pensament medieval, sense parlar d’altres cultures i religions anteriors i encara d’algunes modernes.

Correspondència de la primera part de la recepta amb *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(2), “Cant auzel a mal d’aguillas” *Dels auzels cassadors* CXVII, vv. 3372-83 i “El xxiiº [capítulo es de melezinar el açor d’una enfermedad que l’ dizen aguja]. Si el açor oviere una emfermedat que l’ dizen aguja, conviene que tomen del cabirol et denle el figado o del coraçón a comer, assí commo l’ sacaren del cabirol, et pónganle al sol, de guisa que l’ dé el sol bien en los ojos et en los pechos. Et commo el ssol le fuere dando, assí camiará quanto toviere en la gorja. Et pónganle un panno deyuso et verá[n] la malaltia cómmo la echa” *Gerardo* 22, f. 154, del qual MALER, n. 22, presumeix que prové de la font pseudo-hipocràtica, la de Mynsinger (Münsinger).

post: “past” F, llegiu ‘posat’; “pone” M DN 25; “reponatur” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(2); “pónganle” *Gerardo* 22, f. 154 i “pausat” i “pauzas” *Dels auzels cassadors*, vv. 3379, malgrat que en un dels testimonis del tractat provençal trobem “paisses” *expunct. plus marginal* “pauzas”ⁿ (Schutz) i pogués ser present a l’antígraf o la font utilitzada per F. Esmeno per haver-se pascut ja l’ocell de caça amb el fetge i el cor del cabirol mascle (val a dir que no es fa referència a unes picades, sinó als òrgans sencers o fins a la sacietat o, com a mínim, a la gorga que consideri el falconer, tenint present que ambdós òrgans sumen una quantitat de past més que suficient per a un astor, i especialment sobrada per a un esparver) i l’esment posterior d’escalfar-se l’ocell per efecte del sol (i del fetge i el cor ingerits).

sol: Segueix “radio in oculis et pectore reverberetur” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(2); “que·ls hueills e·ls pes li toque·l rais” *Dels auzels cassadors*, v. 3381; “de guisa que l’ dé el sol bien en los ojos et en los pechos” *Gerardo* (Maler) 22, f. 154. També manca M DN 25.

de la malaltia guarrà: *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, *Gerardo* i *Dels auzels cassadors* indiquen que expulsa la malaltia (potser els paràsits de la gorga segons *Dels auzels cassadors*, tot i que difícilment amb el curall degut al breu període transcorregut des de la ingesta i tenint present que el nou past impediria l’expulsió d’un curall anterior) i probablement referit a la dejecció (esmirladura), freqüent després d’una

nova ingesta, visible sobre un drap blanc net que col·loca sota l'ocell. També absent a M DN 25.

La segona part de la recepta és corrompuda a F i junt amb els dos capítols següents forma part d'un bloc corromput, potser ja per salts a la font, fins i tot de línia, i esdevé difícil de resoldre.

prin la maytat del corter del [palurna] e unte'l en such d'exens: “imple budellum pulli ad longitudinem digiti de succo absintii, et liga cum filo ex utraque parte” M DN 25; “accipe bondellum galline ad dimidium pedem vel tres digitos, imple de succo absintii, alliga bondellum ex utroque capite cum filo, pone sibi in capud vel in rostro” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 23 (2). De fet, les propietats organolèptiques del suc de donzell fan que l'ocell el rebutgi i, per aquesta raó, se li administra dintre d'un tros de budell lligat, aspecte omès per corrupció a F, on ha restat “unte'l” malgrat que després li fa engolir quelcom que no ha esmentat. La corrupció comença amb un trasllat singular de la mida del budell a utilitzar. M DN conté nombroses corrupcions, de manera que la seva llició pot ser alterada i caldrà esperar a l'edició de C, l'altre testimoni llatí conservat. Dues restitucions possibles serien “prin la maytat del corter del [budell de la gallina, omple'l de] such d'exens, [lliga'l amb fil a cada banda]” o “prin la maytat de [.I. peu (o tres dits) del budell de la gallina, omple'l de] such d'exens, [lliga'l amb fil a cada banda]”, mida més pròpia per a un astor que per a un esparver, i on hauríem de seguir *Practica avium* en detriment de M DN. Tot i que menys probables, les possibilitats de confusió augmenten si considerem “spolium minutissimum palce venericie” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 15(3), on “place venericie Be: pilis de v( )ne id est venerie A” i “pel menut de castor” *Dels auzels cassadors*, v. 3390, “interuscum geneste [interuscus geneste RW, succus intercusti A (*explicat a la versió β com corticem medianam*)] in budello pulli inclusum da ei. Probatum est” Adelard 18 ([De aculeis]), “Ad idem, cortice[m] geneste pulveriza et in alio intestino dabis, et sanabitur” Alexander 11 (Si puncturam patitur, quod acus appellamus), on ms. G, “Tolle interuscum de genesto et mitte in budello pulli et budellum mitte in os ejus et bene curabitur” i “l'enteruscle de la niella, / c'om clama git per autre nom, / en un budelet de colom / metetz, e'ls caps abdos liatz / e pueis a l'auzel o donatz; / o, si-us voletz, lo budel vesta / l'enteruscle de la genesta / o'l suc de l'ausen [l'eissens ⁿ; del exens ^v]” *Dels auzels cassadors*, vv. 3410-16.

[palurna]: de lectura difícil per restes de tinta (possible cancel·lació) i corromput, potser degut a un antígraf amb el mot en llatí o italià.

la maytat del corter: potser “ad dimidium pedem vel tres digitos” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 23(2), on ‘Corter: v. quarter’ i “1. Quarter (i dial. *corter*). 1. La quarta part de qualsevol cosa” (DCVB).

e da-li rata-penyada: “vel da sibi noctuam” M DN 25; “Et si habuerit acus in capite, ita ut amittat oculos, da sibi nocturam avem calidam” *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates 23 (3); potser “duc esventailh li faitz” *Dels auzels cassadors*, v. 3445.

M DN 25 segueix amb una nova referència a altre llibre (“in alio libro”), tampoc recollida a F. Denota una evolució de la compilació DN, on F correspon a un pas intermig.

<I.2.21.2. Si té mal de llop>

<Si té mal de llop>: segueix “24. Contra acus” C, “25. Remedium contra acus” M DN.

Continua el bloc corrupte, amb salts inclosos, que impedièn el seu aprofitament al lector.

Ítem més, si à mal de lop, [...]: “Item, pro aculis supereminentibus” M26 DN, on segueix amb la recepta “tolle ranam cum sacco, et fac inter digittos tres pelotos de uncto veteri existente intus et extra, et nocte una dimitte iacere in aceto, et pone in melle et mitte in os eius, et una hora tene eum ne moveat, et ita sanabitur: probatum est.” Per tant, estadi greu o màxim d’acovardiment i afebliment (manca de força) de l’ocell de caça, més enllà d’arrufat.

Hi he considerat una nova secció degut a l’existència del mal de llop com a tal, fins i tot al mateix manuscrit, i la possible intervenció del traductor o del copista, potser censurat (a l’antígraf?) durant el procés pel rerefons màgic de l’afecció. Així, Mercader, f. 38v, esmenta nap.a. *lupis*, com a ‘tumore del viso o del capo o delle articolazioni degli animali’, i BDELC s.v. *lobo* ‘*lupia*, por conducto del cat. *llúpia*’ LUPIS-PANUNZIO (1985, pp. 105-06); “Item, quando el esparver ha mal de enlabo” *De la condició natural y de la fermosura del azor y esparver*, f. 97r (transcripció de J.M. Fradejas Rueda), potser en relació amb el mal de llop, tot i que les receptes divergeixen. MENHARDT (ms. Biblioteca del bisbe a Klagenfurt, Austria, XXX C 14, cit. p. 258, f. 99) tracta el mal de llop en el cavall amb cauteritzacions i punts (botons) de foc i sagnies. El receptari de menescalia i medicina humana present entre els dos tractats de què consta el llibre de menescalia de Manuel Díez contingut al mateix ms. Barcelona, Bibl. Univ., 68 ofereix:

(1) ff. 64v-65/LXVIv-LXVII:

“Capítol .LXXXVIIe. A bèstia qui à mal de lop

A caval o mula o rosí o asse o bou o qualsevulla altre bèstia que aya mal de lop: pren la bèstia e ligu-li bax en l’arel del col hi aylt si pots una bena de càyem. E puys forade-li la pell en mig la infledura del col, sots la orella, bax a .IIII. dits sots les bares ab un grafi o ferro de dart ben foguayant. E après, qant⁶¹³ lo forat sarà fet ab⁶¹⁴ la punta del ferro o grafi mateu-hi una cala de reyl de marxívol o de lansane o de reyl de matapol seques. [65/LXVII] E aya de lonc la dita cala uns dos dits, com un bon gra de glan. E met-le-y dedins gentilment. E puys mit-li desús una estopade ben enbanada o quosida ab un dra<p> de càyem, en forma que no-s desfasa. E astigue-y⁶¹⁵ tot un dia. E lo sendemà trau-li la cala. E axiran molta ayguositat o breguositat. E torne-y metre altre cala de axò matex per .X. o .XV. dies. E puys cura-ho.”

(2) ff. 67/LXVIII

“Capítol .LXXXVIIIe. Pe<r> a persona qui à mal de lop e la conaxense de aquel

[A] persona qui à mal de lop los ve primerament ab gran febre e espordiment, e estan tots adormits o stubordits. Segonament, que·s senten enguoxes al cor e dolor là on los ve, quax a manera de pruhige puyent, que no ss’i lexen envides toquar, tant lus fa mal; e si estan guayre que no y coreguen, torne blau o quax color de ploma de paguó o morat o negre, ab alguns durayons entorn estant jus la pel. E quant aquella inflació crex, perpren gran tros del cors o del membre là on se fa. E an a vaguades vòmit. E quant volen menjar, an voler de gitar; tant an lo ventrel malalt e defalit. Lo terç cenyal que quax a tots hixen los pichs o pigues vermeles o [67v/LXVIIIv] negres o blaves o morats, que és senyal mortal si an gran febre. Lo quart senyal e vertader a tots és aquest: que quant sien bé palpats per tot lo cors, là on és lo mal de llop, aquí està fret, e per tot entorn són calts com a foc cremants. Lo .V. senyal és que alà on és lo mal de llop són trobades durísies com avalanes estant jus la pel ab fretdetat, e quant són ben maurats, corren amunt o sà o là per tot loc on les vols menar, e baluguen a vaguades. Lo lur mal

⁶¹³ *q<u>ant*: “qant” F, on qa– escrit sobre el que sembla co–.

⁶¹⁴ Segueix “ab” canc. F.

⁶¹⁵ *astigue-y*: “astigüey” F, on as– escrit sobre y–.

senyal he mortal hés si après que són foredats en la pel del col, là on és amenat o là on està lo mal, si no n'hix sanc; mort serà tost. Lo segon lur mal senyal mortal és si après que la cala de l'arel del marsívol hi serà messa si no li vol inflar dins un jorn, e que no fasa aquí embotidura, mort serà tost. Emperò en alguns està un jorn o .II. o .III. ans que bé vulla bé inflar lo loc foredat. E per so són alguns que tentost com la reyl o cala hi és mesa, tantost infle en lo dia. E sy ha ya infledura, si deuen guorir, lavorens inflerà més quant la cala hi serà. Mas a vaguades en los perillossos està un dia o .II. o .III., segons la malaltia és vella he confirmada, mas quant no vol inflar ne la cala no·s vol inflar ne embeura de aquela mala humor ans ne hix axí seque com si entra o quax; e és lavors senyal de mort. Encara és senyal que no viurà molt e que·l lop és confirmat si és negre o blau, e majorment si és puyit ab lo grafi bé he fort e no·n vol axir sanc.

Curasió

Lur curació està en trobar lo mal palpant e maurant-lus tot lo cors dels peus tro al cap. E aver trobat lo mal, tu feràs aquest ungüent: primerament prin sere nova .I^a. unça, e reyna .I^a. unça, e oli rosat [68/LXX] .III. unces, e fetge, e fulles de jusquiam blanc que fassa moltes capcetes de lavor menuda, e fules de ruda, de cascú una manada, seques, e bé piquat e feta pólvora, mesclau-ho tot. E aureu una casola e matreu-hi totes les dites coses e fer-n'eu engüent mol; e d'aquest engüent freguau tot lo cors en amunt, dels peus comensant tro al col, en aquesta manera: untau-vos-ne les palmes de les mans, e feu estar lo pacient tot nuu, e comensau a fregar los peus, en amunt²⁷ anant tostemp; e après a les cames; e après a les cuxes; e après al ventre; e après a l'esquena; e fins al col. E quant sareu al coll, liguau-li lo col vers les espatles un poc estret ab escorxe de la fusta de les vergues de matapol, e alguns li dien crivincol, e en madesina és apellat laureola menor, e si d'aquesta escorxe podeu aver, val que lo mal de llop no pot tornar aval, ans lo fa estar pleguat; e si d'asò no pots aver, ligua-le-y ab simolsa de drap o de aluda. E puys ayau una pua de pinta de ferro o un grafi e preneu la pel del col sots la orella bax a .III. dits sots la bara e aquí donau lo cautiri, e mateu-hi una cala de reyl de marxívol seque o de gensana seque o una cala de la reyl del matapol sequa, qui val tant com jansana; e sia la cala longua com un gran gra de pinyó perat. E estigue-y dins tot un dia; e l'endemà, le'n traus. E axiran ayguo grogua o breguositat o virulència per .X. o .XII. jorns.

Capítol .LXXXXVIII^e. Altre medesina per a persona qui à mal de lop e a quonjurar aquel

[A] persona qui à mal de lop, là on se troberà, sia liguat lo membre ab simolsa damunt [68v/LXXv] e deval per so no córregua més avant. E aquí ont él està apleguat, dir-li eu aquest conjur deval escrit. E après, aquí matex ont él està pleguat, untarets d'aquest ungüent: primerament prin del marcívol mascle reyls e fulles .I^a. unça, e del setge mascle reyls e fulles .I^a. onça, e bretònica major reyls e fulles .I^a. unça, e totes aquestes erbes sien ben seques, però no deuen sequar al sol, sinó a la ombre. E sien polvoritzades e pesades per un sedàs claret. E après ayats una casola nova e matets-hi oli de olives cumú .IIes. unces, e sagí de porc cumú, d'aquel que om empre en lo cuynar .IIes. unces, e sere nova .I^a. unça, e resiyna de pi bort .I^a. unça e mige, e ensens qui sia del siri pasqual mige unça, e sera de la cera del dit ciri pesqual mige unça. E tot asò bula en la dita casola sobre les brases, e quant serà tot fus, metets-hi les pélvores de les erbes desús dites e lavats-ho del foc. E quant aurà perdut lo bull, matets-hi un poc de suc del setge vert, e guardats que no sobrisqua, e après colats-ho e matets-ho en un pot de terra. E d'aquest engüent untarets sobre lo mal quant les oracions hi seran dites, e posats-hi despuys un drap calent e sens dupta guarà. Del dit mal hi à de .VIII°. maneres, e si per

---

²⁷ *en amunt*: "anemunt" F.

ventura vindrà en les espatles o en les lonses o al pits o en altre loc de la persona après que totes les cosses demuntades hi seran fetes, una quenditat d'argila blanca e destrenpats-la ab vinagre e posats-la sobre lo mal que tengua tota la infledura e les cosses desudites tireran la malautia enfora; he asò farets si la dita malautia serà inflada; e és sens tot paril e espetxada madesina, enperò farets los dits conjurs primers que tot e ferets sobre lo mal la creu [segueix una creu dibuixada amb punts vermells als quadrants] *Jhesus pater noster / ave Maria* [altra creu igual abans] *Jhesus domine Jhesu Christi qui dixisti apostolis tuis / euntes in mundum universum predicate evangelium omni*⁶¹⁶ [LXXI] [...]”.

El foli següent, que correspondria a LXXI, ha estat arrancat, potser per censura donat l'encanteri o conjur (a més, enllaça amb les receptes de caire sexual-ginecològic-reproductiu, havent-se eliminat de la fi del cap. 99 fins a l'inici del 103, ambdós inclosos), i desconec, per tant, la continuació, segons es desprèn del salt al f. 69/LXXIII. Les receptes de manescalia i medicina humana anteriors indiquen certs detalls, en especial entre la simptomatologia, que poden relacionar-se amb aspectes comportamentals relatius a la valentia de l'ocell de caça; cal tenir en compte també la informació continguda en els tractaments, com ara la “molta ayguositat o breguositat” de la primera recepta, la qual comportaria una humitat i una fredor contràries a la sequedat i calor necessàries per a la valentia segons la doctrina mèdica d'hipocraticogalènica. Cal recordar també que tradicionalment es considera que les preses del llop queden paralitzades per la por davant la seva visió i que aquesta facilita nombrosos efectes somàtics.

Com a darrera opció, podríem considerar que s'hagués omès el producte terapèutic a administrar amb l'excipient càrnic degut a un salt d'igual a igual, p.e. amb 'lop' com simple mèdic a administrar, especialment el simple vegetal llops. O simplement una llacuna per incomprensió o ja present a l'antígraf.

<I.2.22. Si té regament>

<*Si té regament*>: “25. Contra tesguam”, “26. Remedium contra tesguam” M DN.

Fi del bloc corrupte que n'impedia l'aprofitament pel lector.

Si ens atenem a la lliçó del manuscrit, sabem que s'administra un producte terapèutic dins de la carn i ràpidament a fi d'evitar que rebutgi el contingut; aquest mètode s'utilitza normalment amb un sòlid de sabor desagradable. En cas de que calgués entendre un salt d'igual a igual amb llop com a simple vegetal, o diferents espècies de peixos (p.e. el llobarro) o el mamífer carnívor, potser aquest fou considerat font de valentia i fortalesa i darrer remei contra un grau exacerbat d'acovardiment i afebliment, qui sap si també amb un aspecte creencial per al rebuig de la ingesta de la seva carn per part de l'ocell de caça, en especial si tenim present que aquest no disposa dels sentits de l'olfacte i del gust tan desenvolupats com els dels mamífers, tot i que sí diferencia entre carns i estableix preferències.

M DN 26 segueix amb una nova referència a altre llibre (“in alio libro”), aquest cop molt extensa, tampoc recollida a F. Denota una evolució de la compilació DN, on F correspon a un pas intermig.

<I.2.23. A conservar sanitat>

<*A conservar sanitat*>: “26. Quod plumate sunt aliquando exhibende” C, “27. Rubrica quod plumate sunt exhibende aliquando” M DN.

---

⁶¹⁶ Segueix “*creature*” canc. F.

Secció relativa a la medicina preventiva de l'ocell de caça, tot i que aquestes viscositats i superfluïtats poden ser causa dels problemes de valentia (i de comportament en general) als què fan referència les dues darreres seccions. Les plomades són administrades rutinàriament a l'ocell de caça pel falconer medieval –una pràctica recomanable i avui en desús– per a compensar la manca de materials indigeribles de la dieta que dona a l'ocell (pèl, ploma, ossos, etc.) i facilitar la fisiologia digestiva correcta d'aquest; una norma a seguir per tot falconer, coneixedor de la fisiologia digestiva de l'ocell de caça, és evitar alimentar-lo de nou fins que expulsa el curall del past anterior. L'aspecte del curall expulsat per part de l'ocell era entès com expulsió de les viscositats i superfluïtats, mantenint-se així l'ocell en sanitat; a més, la freqüència i l'aspecte del curall facilita el control de l'estat sanitari de l'ocell. Les superfluïtats són ja una preocupació del reculat *Ġiṭrif* (segle VIII) on també s'indica que “les plumes leur élargiront les boyaux et y résorberont ce qui pourrait y avoir du mal et d’humeurs superflues qui ne se peuvent évacuer avec les émeuts” *Ġiṭrif* 31(8), raonament introduït a la tradició llatina i en vernacla a partir de l'àrab per “et plumatum dilatatum sibi intestinum et desiccata humiditatem superfluam que non potest exire cum fimo suo” Moamin lat. I, 6(21) – vegeu Moamin it. I, 6(21)– i “la plumee li alarge li buel et li desicce la trop humidité q'il a en soi, qi rien poit issir avec sa egestion” Moamin fr. I, 29(7).

ha conservar a les viscositats e les sobreffluïtats: “ad nocuorum et viscosorum humorum excisionem” M DN 27.

los tolen ffàstigs e-ls recorren, e-ls ffan pus leugés he pus alegres he pus ardots: “fastidium eum aufert, velocem, letum, audacem et sanem ipsum reddunt” M DN 27. Possible binomi en el(s) verb(s) relatiu(s) als fàstics i alteració en els adjectius. L'estat sanitari de l'ocell va associat a les seves virtuts en la caça.

<I.2.24. Si té mal de rampa i tremolor de peus>

<*Si té mal de rampa i tremolor de peus*>: “27. Contra spasmus pedum” C, “28. Remedium contra spasmus pedum” M DN.

A banda de la seva consideració com a afeccions externes, les nervioses, musculars, articulars i posturals podrien haver estat enteses com a comportamentals.

Per a la primera part (fins “past”), *Epistola* 10(2A/2'-4A/4'); vegeu *Dels auzels cassadors*, vv. 2969-92.

à mal de rampa he tremoló dels peus: “rapam, id est spasmus pedum” M DN 28.

he tremoló dels peus: Manca a *Epistola* 10; en canvi, F (i M DN 28) omet la referència als ocells capturats amb arany i bertol, bé el mateixos ocells de caça o bé els utilitzats com ingredient de la recepta, depenent del manuscrit; la raó podria ser la dificultat de la traducció dels mots tècnics. Vegeu més avall.

a vagades: “frequenter” M DN 28.

El tractament és sistèmic i local.

tèbeha: “tepidus” M DN 28; “calent” NZ⁵; “calido” HKQ, Thomas, f. 42v^a, VB, llib. 16, cap. 71, AG, p. 1491, l. 27 i it. LP, manca a A, perdut a Ha, manca capítol L; “caut” *Dels auzels cassadors*, v. 2979.

[118]

Per a la resta de la recepta, *Epistola* 3(3/3'); cf. *Dels auzels cassadors* CI, vv. 2969-92.

E com ... carn: no restitueixo el paràgraf corromput perquè el traductor/compilador sembla haver fet un esforç d'interpretació, seguint un raonament lògic (p.e. la consideració dels elements –com l'aigua i la terra– en la doctrina mèdica hipocràticogalènica), d'un paràgraf corrupte a la font, i disposar de la traducció correcta a N i Z⁵; “vel ederam terrestram in aqua coque et folia eius calida super pedes eius liga,

et in coctura cibum inunge” M *DN* 28; “Ítem, cou edra terrestre en aygua, e les fuylls cuytes e picades e muyllades, liga-les entorn los peus d’equell, e lo meygar d’equell sia muyllat en aquesta aygua” N; “Ítem, cou oma eura [ms. aver] terrestre en aygua, e les fuyles d’ela cuytes e ben picades, liga-les entorn los peus d’aquel, e lo menjar d’aquel muyla en aquesta aygua” Z⁵; “Ítem, ederam terrestrem in aqua coque, et folia eius trita et bene concussa pedibus eius circumliga, et cibum eius tinge in aqua” A; perdut Ha; manca sots-capítol HKQ; manca capítol L; “Si a[l]as gutt[u]osas habuerit, ederam terrestrem in aqua coque et folia eius cocta bene contussa alis eius circumliga iuxta latera, et cibum eius in eadem aqua tinge” Thomas, f. 42r^b; “Si alas guttosas habuerit: hederam terrestrem in aqua coque: et folia eius cocta et bene contusa alis eius circumliga eiuxta latera; et cibum eius in eadem aqua tingue. Idem si pedes guttosos habet” VB, llib. 16, cap. 71; “Si alas guttosas habuerit, ederam terrestrem in aqua coque et folia illa cocta et bene contusa alis eius iuxta latera circumliga et cibum eius in eadem aqua tinge” AG, p. 1491, l. 8-10; “Se haverà le ale gottose, coze hedera terrestre in aqua, e quelle folie cotte e ben pestate ligali circa le ale appresso li ladi, et in quella aqua bagna el cibo” it. LP.

Ítem, caragols blancs cou he unta-li’n lo<s> peus: “Ítem, testudines albas coque, et inde sepius pedes eius inunge” M *DN* 28; “ho unte’l sovén ab limachs blancs, freguan los peus he les ales” N; “o> ab la sanch <de> *testudinum* blancs ffrega los peus sovén d’aquel e unta les ales” Z⁵; “vel coque testudines albas, sanguine earum sepe pedes eius frica et alas perunge” A; “vel coque testudines albas et sanguine ipsarum sepe pedes ipsus frica et alas perunge” Ha; “vel coque testudines albas, et ex decoctione sepius pedes perfrica et alas perunge” H; “vel coque testudines albas, et ex decoctione earum sepius pedes perfrica et alas perunge” K; “vel coque testudines albas, post ex decoctione sepius pedes frica et sepe alas perunge” L; “vel coque testudines albas, et ex decoctione sepius pedes frica et alas perunge” Q; “albe limacie seu testudines [ministrande et] earum sanguine pedes fricandi et ale similiter perungende” Gil (*De accipiter* 5), p. 188, l. 25-27 (f. 12v). Z⁵ respecta el mètode d’administració dels llatins, N l’altera en variar la sintaxi i F (i M *DN*) barreja ambdós (manté la cocció dels llatins i n’altera l’administració).

he ffes-lo sagnar en la cuxa: “vel fiat ei inunctio in crure” M *DN* 28. Manca a *Epístola* 10 i 3; potser a relacionar amb la versió curta de l’*Epístola* 17(10), on es recomana sagnar la vena exterior per a la gota (*Dels auzels cassadors* considera la rampa un estadi evolucionat de la gota). Per contra, M *DN* 28 indica una administració tòpica.

<I.2.25. Si les ales li pengen massa>

<*Si les ales li pengen massa*>: “28. Quando ale nimis pendent” C, “29. Remedium quando ales nimis pendent” M *DN*.

Epístola 6(6/6’-8/8’).

Els tipus de penjament d’ales es reprendrà a I.2.29.

Si ... massa: “Si ei alae praeter febrem pependerit” AG, p. 1491, l. 3 (capítol consignat com *Epístola*); Albert el Gran diferencia així entre un vici postural o una afecció de l’aparell locomotor de l’abatiment associat a la febre.

ab sanch de hoca: “de sanguine anseris” M *DN* 29; “de la sang de la oca e dell grex d’ella” N; “de la sang de la ocha e del grex d’ela e, ab la sang e ab lo grex” Z⁵; “cum sanguine anseris pinguis” A; “de sanguine anseris” **Ha**; “Cum sanguine anseris pinguissimi” HLQ; “Cum sanguine anisis pinguissime” K; “de sanguine et adipe anseris pingui, de sanguine” Thomas, f. 42r^b; “de sanguine et adipe anseris. De sanguine” VB, llib. 16, cap. 71; “sanguinem et adipem anseris et de sanguine” AG, p. 1491, l. 3-4; “el

sangue et la grassa di una ocha, e dil sangue” it. LP; “De sanguine anseris pinguis” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 3-4 (f. 15r).

al sol: “ad solem” M DN 29; “al foc o al soll” N; “al foch o al sol” Z⁵; “ad solem [...], vel ad ignem” A; “ad solem vel ad ignem” HaHK; “ad solem vel ignem” LQ; “ad solem” Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71, Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 3-4 (f. 15r), AG, p. 1491, l. 3-4, “al sole” it. LP.

carn: Segueix “grassa” NZ⁵, “pingui” M DN 29, “pingue” HaK, “pingui” HLQ, VB, llib. 16, cap. 71, Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 4-5 (f. 15r), manca A, Thomas, f. 42r^b, “de adipe” AG, p. 1491, l. 4-5, “de la grassa” it. LP.

ffes-li tenir les ales alt: “lava pedes eius” M DN 29, sense lògica en l’afecció i allunyada de la resta de la tradició. Vegeu més avall.

Ítem,... lor: “Ítem aliud, lava pedes eius, et cum oleo laurino ibidem unge” M DN 29. Possible interpretació per part del traductor de F (la posició contrària a la caiguda de les ales podria tendir a millorar la postura incorrecta i/o facilita l’accés a les aixelles) i possible salt d’igual a igual o abreujament (vegeu, però, A), segons “Ítem, si les ales penjen, prin oli laurín e lava’n les ales d’ell al sol, e sotz les ales unta les exeles” N, “Ítem, si les ales penjen, prin oli laurí e lava’n les ales de l’ocel, e sots les ales unta les exeles” Z⁵, “Ítem, accipe oleum laurinum, et levans eis alas assellas eis perunge” A, “Vel sic accipe oleum laurinum, et lava alas et sub alis assellas unge” Ha, “Aliud ad idem: oleo laurino ascellas fortiter perunge” HKQ, “Ad idem: oleo laurino ascellas fortiter perunge” L, “Ítem melius: accipe oleum laurinum et lava ei alas et sub alis asellas eius unge” Thomas, f. 42r^b, “Ítem, si eius [eis BE] ale frequenter pendeant, accipe oleum laurinum et inunge eius alas et lava, et [et om. B] sub alis ascellas perunge” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 5-7 (f. 15r), “[Si ei alae praeter febrem pependerit] [...] vel melius sume oleum laurinum et ex illo alis levatis assellas eius unge” AG, p. 1491, l. 5-6, “[E se le ale, oltra la febre, staranno pendente] [...] O piglia oleo laurino, e di quello onge le axille, levando le ale” it. LP.

<I.2.26.> Capítol .XIII. Si l’esperver à sobrehòs

Si l’esperver à sobrehòs: “29. Contra superos” C, “30. Remedium contra superos” M DN.

Per a la primera part (fins “per una nit”), *Epistola* 13A/12’

nit: Segueix “sobre la barra ben lissa” N i “sobra la barra ben llisa” Z⁵, però manca AHaHKLQ, Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71, Gil (*De accipiter* 8.10), p. 202, l. 28 (f. 15r) i AG, p. 1491, l. 21 i it. LP. També omès a M DN 30.

Per a la segona part del remei, *Epistola* 13(3)/12(3’), de manera que F ofereix la traducció catalana d’una secció absent a NZ⁵, les dues traduccions catalanes de l’*Epistola*. També manca a Thomas, f. 42r^b-v^a i AG, p. 1491, l. 21-22; cal destacar que, a banda d’aquesta absència, en indicar-se “Si os fractum habuerit” Thomas, f. 42r^b i AG, p. 1491, l. 20 (on capítol consignat com *Epistola*), F o el seu antígraf hauria utilitzat directament l’*Epistola* com a font, i no a aquests enciclopedistes, excepte si algun manuscrit d’aquests hagués respectat l’expressió original.

Ambdues parts són presents a “Cant auzel a sobros” *Dels auzels cassadors* CIII, vv. 3026-32(34).

puy: “vel” M DN 30.

tèbeu: manca M DN 30.

puy ... *nit*: *alt*: *Epistola* 13(3)/12(3’), manca a NZ⁵; “Ítem fimum galli in aceto / coctum superliga” Thomas, f. 42r^b-v^a; “Ítem stercus galli in aceto decoctum superliga” AG, p. 1491, l. 21-22, on capítol consignat com *Epistola*; “Anchora, liga di soptra el sterco cotto di uno gallo” it. LP; “Ítem, fimum galli in aceto coctum die et nocte

superpositum ibi dimitti” Gil (*De accipiter* 8.10), p. 202, l. 27-29 (f. 15r). A l’igual que F, Gil de Zamora torna a allunyar-se dels altres enciclopedistes per acostar-se a l’*Epistola*.

<I.2.27.> Capítol .XV. Si la pena de l’esperver és truncada

Si la pena de l’esperver és truncada: “30. Ad pennarum restaurationem” C, “31. Remedium ad restaurationem pennarum” M DN.

Epistola 18(2/2’-6/5’); cf. “Cant auzel a tinhas o arnas, que son tot un” *Dels auzels cassadors* CXIX, vv. 3679-3702.

Tret d’un trencament molt proximal, com sembla ser el cas, qualsevol falconer preferiria escartir-la a arrancar-la.

[S]i ... *truncada*: “Si penna frangitur” M DN 31; “Si esdeven que la pena dell au sia truncada” N; “Ítem, si s’esdeventrà que la pena de l’ocell sia truncada” Z⁵; “Si contingit pennam volucris frangi” A; “Si contingerit pennas volucris frangi” Ha; “Si penna frangatur” HKLQ; “Si penna(m) fractam” Thomas, f. 42r^b; “Si pennam fractam” VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 14; “De fraccione pennarum, novenum capitulum. Accipiter si pennam fractam aut tibiam [titibiam BE] habuerit [accipiter ... habuerit om. E]” Gil (*De accipiter* 8.9), p. 202, l. 17-18 (f. 15r); “Se [vorai cavar] la penna rotta” it. LP.

*serca ... puy*s: “et vis exquirere ipsum stipitem ut alia ibi nascatur” M DN 31; “e vollràs que assò qui aquí és romàs de la pena, que l’aucel per si, poc a poc, la git” N; “e volràs que alò qui aquí és romàs, n’isque” Z⁵; “et volueris quod ibi remanserit emittere” A; “ille penne que remanserint retineri voluerint” Ha; “et truncum vis eicere” HQ; “et truncum vis eicere” K; “et t( )licum vis eicere” L; “extrahere volueris sine dolore” Thomas, f. 42r^b i VB, llib. 16, cap. 71; “sine dolore extrahere volueris” AG, p. 1491, l. 14; manca Gil (*De accipiter* 8.9), p. 202, l. 18 (f. 15r); “vorai cavar la penna rotta senza dolor” it. LP. Per tant, F, probablement per corrupció, és l’única versió a enretirar la resta de la ploma sens més, malgrat ser molt dolorós per a l’ocell; de fet, el remei detallat a continuació té per objectiu que l’ocell llanci la porció de penna que resta. Tampoc esmentarà cap analgèsic o sedant a II.1.13, qui sap si per censura (la probabilitat d’una intervenció ‘humorística’ del copista sembla ínfima).

[118v]

*puy*s: Segueix “si vols que nova ploma isca” N, “si vols que nova ploma isque” Z⁵, “si volueris quod nova penna generetur” A, “si voluerit quod nova penna exeat” Ha, “si novam pennam [ms. per penna] vis exire” H, “si novam pennam vis excite” K, “si novam pennam vis eicere” L, “si novam pennam vis exire” Q, “si volueris quod nova penna exeat” Gil (*De accipiter* 8.9), p. 202, l. 19-20 (f. 15r); manca a Thomas, VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 16, i it. LP. La pauta de remeis instaurada a F (i M DN 31), on ja ho ha esmentat abans, impedeix que pugui afegir-ho.

de grill: “cuidam parvi animalis, scilicet grilli” M DN 31; “de .I^a. poca bèstia que és dita gruill” N 18(3/3’); “d’una poca bèstia que <és> apelada gril” Z⁵ 18(3/3’). F abreuja.

*puy*s *prin sanch de grill, he si no-n pots aver, prin sanch de una reta qui és dita gared* *ho ratf*: “accipe sanguinem cuidam parvi animalis, scilicet grilli, et si habere non potes, sanguinem muri que dicitur garri” M DN 31; “prin sang de .I^a. poca bèstia que és dita gruill, (4/3’) e si no la potz aver, prin sang de rata qui és dit guarrís” N 18(3 –4/3’); “prin sanch d’una poca bèstia que <és> apelada gril e unta la ploma e exirà’n. (4/3’) E si per aventura aquesta bèstia no era atrobada, prin sanch de rata que és dita garó” Z⁵ 18(3 –4/3’). La historiografia ha establert diferents identificacions possibles per als dos

animals esmentats en aquesta frase, de la qual disposem de tres testimonis catalans que ens permeten pronunciar-nos-hi:

- “grill” F, “gruil” N i “gril” Z⁵ corresponen a “grilli” M DN 31, “grivilem” A, “grunile (?)” Ha i manca sots-capítol HKLQ entre els testimonis llatins de l’*Epistola* i “gruile” Thomas, f. 42r^b, “galy. [.]” VB, llib. 16, cap. 71, “gruile” AG, p. 1491, l. 15 entre els enciclopedistes que la recullen, amb “gruil” it. LP. Els tres testimonis catalans i M DN 31 semblen coincidir i refermen la identificació dubtosa d’Stadler (AG, p. 1653) lat. *gruile* = *gryllus*?, grill, i s’oposen a la de LINDER (1962), pp. 208-09 com a mustela enana (*Mustela nivalis pygmaea*); la Dra. Smets considera que la hipòtesi d’identificació més probable és interpretar-ho un error per lat. *glis* (o *gliris* en genitiu), terme general per a designar el liró (el mateix apunta Faraudo de Saint-Germain amb interrogant), la rata, el ratolí o fins i tot la musaranya.⁶¹⁷ Al meu parer l’*Epistola* planteja una alternativa o disjuntiva, no una sinonímia, marcada per la discrepància entre els dos animals oferts com a opció, el primer descrit com a petit, en consonància amb el grill (o potser el grill cadell, *Gryllotalpa gryllotalpa*) i, malgrat que la “sang” del grill sigui escassa (podrien considerar-s’hi tots els líquids tissulars d’aquest insecte), cal tenir present que també ho és la zona a aplicar-la de forma tòpica; a més, la seva estacionalitat dificulta trobar-lo durant els mesos freds de l’any, motiu probable de l’alternativa del mamífer (alguns d’ells hivernants en els mateixos mesos, però altres aliens a aquesta estacionalitat). És possible que l’opció del grill cadell (*Gryllotalpa gryllotalpa*) hagués facilitat la confusió i la corrupció per part de traductors i copistes, fins i tot dels testimonis llatins. També cal tenir en compte que certs trets de l’*Epistola* remetent al grec i, probablement, la tradició bizantina, gairebé desconeguda.

- “garex ho rati” F, “guarrís” N, “garó” Z⁵, “garri” M DN 31, “garii” A, “generati (?)” Ha (potser a relacionar amb ‘ratus’ o, fins i tot, amb una corrupció del binomi present a F), manca HKLQ, Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 15-16 i “cati” Gil (*De accipiter* 8.9), p. 202, l. 18-19 (f. 15r) on probable error d’edició o de còpia per confusió r/c; manca it. LP. Binomi que apunta a la inseguretat en la traducció o en la identificació per part del lector (estadi incipient del mot vernacle?) i potser relacionada amb una corrupció probable present a Ha. Cal destacar l’afinitat entre “guarrís” N i el provençal “garri”, rata o ratolí segons ROLLAND, vol. I, pp. 20-21 i 36, citat per SMETS (2007b, p. 345, n. 51); el mateix article de la Dra. Smets, pp. 344-45, recull les correspondències ofertes per les traduccions franceses (“gruile” lat.?, “en latin gruile nommée”, “merisengne”, tot i que la darrera podria ser el primer terme d’un binomi sinonímic per al segon animal) i italianes (“gruile”, “gruiel”) del *De falconibus* per al primer animal i “garry” per al segon a la traducció francesa de l’*Epistola*, a les quals cal afegir a partir d’ara les tres variants catalanes, segons sembla més completes i fidels als testimonis llatins en aquest punt. Respecte a la musaranya comuna (*Sorex araneus*) cal tenir present l’etimologia popular arran de la creença de que la seva mossegada era verinosa i, malgrat establir el vincle a partir del binomi taxonòmic que correspon al nom científic actual, la possible confusió del terme de gènere amb ‘garex’ per confusió g/s curta i a/o i del de l’espècie amb ‘horati’ per confusió (h)o/a i ti/n i una abreviatura final. Aquesta darrera hipòtesi esdevé interessant si tenim present que podia cercar-se un efecte tòxic local que provoqués la caiguda de la part de la ploma que hi restava (*Epistola*) o eliminés la causa del trencament de la ploma (F, per exemple, per considerar-hi un paràsit), i ens duria a pensar en la possible toxicitat de la ‘sang’ del

---

⁶¹⁷ SMETS (2007b, pp. 344-45), on (n. 51) agraeix els suggeriments d’identificació aportats per Baudouin Van den Abeele i Alessandro Vitale Brovarone; aspecte desenvolupat a SMETS (2014), que encara no he pogut consultar.

“grill” considerat primer. Vegeu el paràgraf a l’estudi i edició de les dues traduccions catalanes, N i Z⁵.

axí com diu en lo capítol de les tinyes: I.2.19., Capítol .XI. Ni M DN 31, ni les traduccions catalanes de l’Epistola ni els seus testimonis llatins, tant en la versió llarga com en la curta, ni els enciclopedistes qui la inclogueren en la seva obra, remetent a un altre capítol, sinó que desenvolupen el remei. Sembla que caldria atribuir-ho, doncs, a una intervenció del traductor, del compilador (català o de la font directa) o, amb menor probabilitat, del copista.

<I.2.28.1. Si les ales pengen per dolor>

<Si les ales pengen per dolor>: “31. Cum ex dolore ale pendent” C, “32. Remedium. Et cum de dolore ale pendent accidentaliter” M DN.

Es reprenen els tipus de penjament d’ales iniciat a I.2.26. Cap preguntar-se per aquest salt; una manera de confondre el lector respecte a la font?

Epistola 6(10/10’-11/11’ i 13/13’).

accidentalment: “accidentaliter” M DN 32. Manca a les traduccions catalanes de l’Epistola i als seus testimonis llatins. Reforça la diferenciació respecte al penjament per vici postural o secundari a una altra afecció.

*lo such de la sàlvia: “succum salvie” M DN 32, “sàlvia e lo suc d’ela” NZ⁵, “succum salvie” A, “salviam et succum eius” HaL, “salviam et eius succum” HKQ, “salviam et succum eius” L i Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 10 (f. 15r), “succus salvie” Thomas, f. 42r^b i VB, llib. 16, cap. 71, “suco [verbenae vel] salviae” AG, p. 1491, l. 7; “succo [di berbena o] di salvia” it. LP.*

he: “vel” M DN 32.

*ab let de somera he de ffembre: “cum lacte asine misce, vel etiam mulieris” M DN 32; “ab leyt de somera e de fembra” N, “e leyt de somera mesclada ab leyt de fembra” Z⁵; “cum lacte asine inice, vel cum lacte pregnantis” A; “cum lacte mulieris” Ha; “cum lacte asine vel capre vel mulieris” HQ; “cum lacte asine vel capre ut multis” K; “cum lacte asine vel mulieris vel capre” L; “et cum lacte asine comisce vel cum lacte mulieris” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 10-13 (f. 15r). Discrepància entre conjunta (les tres catalanes) o alternativa (la resta).*

*unta-li les ales: “inde alas” M DN 32; “unta-lo sotz les ales” N, “sots la exela de l’ocel onta-li-o” Z⁵, “inde ale inungantur” A, “alas perunge” Ha, “inde alas unge” HQ, “inde alas perunge” K, “inde alas inunge” L, manca Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 7; manca it. LP; “exinde [de exinde E] ascellas eorum inunge” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 12 (f. 15r).*

cervel de cadell [ms. voltor] he de guat als jóvens espervers e als vels: “cerebrum canis aut cati datum eisdem” M DN 32. Amb probable corrupció (i/o salt) propiciada per ‘jóvens’, referit a als proveïdors dels cervells (o encèfals). Vegeu més avall.

*En ... vels: F (i M DN 32) fusiona dues informacions diferents de l’Epistola 6, corresponents a (11/11’) i, segons sembla, (13/13’), amb corrupció. Així, (1) per a la primera part “Ítem, dóna-li cervell de cadell e aytambé al mirle” N, “Ítem, cervel de cadel novel a él aytambén” Z⁵, “Item, cerebrum cati novelli vel cate da ei; similiter niso et fragello et alieto facies” A, “Item, cerebrum catuli novelli vel gatte da sibi; similiter facies niso .I. sparaverio et flogello .I. smirillo et alieto” Ha, “Aliud: Cerebrum cati novelli vel cate da ei et idem frogello et alieto faciens” HQ, “Aliud: Cerebrum cati novelli da ei comedere et idem frogello et aliete facies” K, “Item, cati novelli cerebrum vel cate da ei et idem flogello et alieto facies” L, “Item, cerebrum catuli novelli da ad comedendum accipitri et niso et frigello et alieto” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 13-14 (f. 15r). Cap dels testimonis es refereix, doncs, al voltor corromput a F. A més, F evita*

la dificultat de la traducció dels diferents ocells obviant el paràgraf i saltant a la secció següent, resultant-ne una fusió que implica una intervenció del traductor o del compilador, potser ja present a la font. (2) Per a la segona “Les demontdites medicines deuen ésser fetes a les aus poques, e encare a les majors, cor generalment se covenen” N, “E aquestes medicines desusdites deuen éser feytes als ocells poch; ítem, als majors, car generalment se convenen” Z⁵, “Hec medicine supradicte avibus supradictis, specialiter pullis, fieri debent, licet etiam maioribus [ms. moralibus] quandoque convenient” A, “Hec medicine predictae specialiter pullis, fieri debent, quandoque tamen conveniunt maioribus” Ha, “Predictae medicine specialiter pullis, licet maioribus quandoque generaliter conveniunt” H, “Predictae medicine specialiter pullis, licet maioribus quandoque convenient” K, “Predictae medicine specialiter pullis, licet maioribus quandoque generaliter conveniunt” L, “Predictae medicine pullis, licet maioribus quandoque conveniunt” Q. En dedicar-se aquesta secció del primer llibre dels ocells de caça de F als esparvers, aquest és l’ocell de caça indicat.

<I.2.28.2. Si les ales pengen naturalment>

<Si les ales pengen per dolor>: continua “31. Cum ex dolore ale pendent” C, “32. Remedium. Et cum de dolore ale pendent accidentaliter” M DN.

És a dir, per vici postural o morfologia (aploms) incorrecta, de difícil remei, en especial si es deu a la segona causa.

Epistola 6(9/9).

naturalment: “naturaliter” M DN 32. Manca a N, però “naturalment” Z⁵, “ex natura” A, “naturaliter” HKQ, “ex natura” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 8 (f. 15r); manca HaL, Thomas, f. 42r^b i AG, p. 1491, l. 6; manca it. LP.

barbena: Segueix “e·n lo suc de la barbena unta lo past d’aquell” N, “e en lo such de la barbena muyla lo past de l’ocel” Z⁵, “et in illo suco intinge cibum ipsius” Ha, “et in eodem succo cibum eius intinge” HQ, “et in eodem succo cibus eis inunge” K, “vel suco verbene cibum eius intinge” Thomas, f. 42r^b i VB, llib. 16, cap. 71, “et cibum eorum succo verbene intinge” Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 9 (f. 15r), “et suco verbenae vel salviae cibum eius intinge” AG, p. 1491, l. 6-7 i “E di succo di berbena o di salvia sparge il cibo” it. LP, però també manca a AL. Malgrat el possible salt d’igual a igual, no ho afegeixo degut a l’existència de testimonis llatins sense el fragment. També absent M DN 32.

he: Segueix “mantinent” N, “demantinent” Z⁵, “statim” HaHKLQ i Gil (*De accipiter* 8.8), p. 202, l. 9 (f. 15r), però manca a M DN 32, A, Thomas, f. 42r^b, VB, llib. 16, cap. 71 i AG, p. 1491, l. 7 i it. LP.

El breu capítol “32. Ad pennas debilitatas vel contractas” C, “33. Remedium ad pennas debilitatis vel contractas” M DN que segueix allí és absent a F per correspondre a una nova referència a altre llibre (“de alio libro”); en aquest cas la pèrdua és menor, ja que correspon a la coneguda pràctica de recuperar la ploma malmesa immergint-la en aigua ben calenta, mètode utilitzat encara avui dia. Denota una evolució de la compilació DN, on F correspon a un pas intermig.

<I.2.29.> Capítol .XVI. Si l’espervet a màcula ho desfeta en los ulls

Si l’espervet a màcula ho desfeta en los ulls: “33. Contra maculam oculorum” C, “34. Remedium contra maculam oculorum” M DN.

Esment d’una afecció ocular, amb tractament local.

Per al primer paràgraf, *Gerardus* 5; cf. “Cant auzel a mal en hueill” *Dels auzels cassadors* LXXX, vv. 2259-66.

los espervets: manca M DN 34.

màcula ho desfeta: “maculam” M DN 34; “macula” *Gerardus* 5. Binomi. | La mateixa terminologia es manté al “Capítol .LXVIIIe. Per tota desfeta en l’uyll de persona o de bèstia que sia de un any enjús la dita desfeta. [63] Per tota desfeta en l’uyll de persona o de caval o mula o rosí o qualsevulla altre bèstia” del receptari de manescalia i medicina humana present entre els dos tractats que integren el llibre de manescalia de Manuel Díez present al mateix ms. 68, ff. 62v-63.

del pebre: “pulvis piperis” M DN 34.

mesclat encemps: manca M DN 34.

prunells salvatges: Compareu amb el provençalisme “prunas sauvagias” Ceruti 17, en el qual també s’afegeixen tres gotes de suc per a la mateixa indicació, indicatiu d’una dependència del *Gerardus*.

prunells salvatges o arenysos: “primellas silvestris” M DN 34, corrupte; “prunellas salvaticas” *Gerardus* 5(3). Binomi. *Gerardo* (Maler) 32, nota, “La acacia designaba primitivamente un árbol de Egipto, la Mimosa nilotica, y denotaba además, por extensión, el zumo extraído de los frutos de este árbol, zumo que según Celsus (véase *Thesaurus* s.v.) se empleaba entres otras cosas contra las enfermedades de los ojos. Comp. también Du Cange: succus prunellarum agrestium. Acacia vino a ser también el nombre dado al jugo extraído de las endrinas. He aquí lo que dice Lemery, *Traité*, pág. 691, a propósito del endrino o *Prunus sylvestris* (es decir *Prunus spinosa*): Son bois, ses feuilles et son fruit sont fort astringents... on écrase les Prunelles, on en tire le suc par expression, et l’on fait épaissir ce suc sur un petit feu jusqu’à ce qu’il soit dur comme du suc de Réglisse; c’est cet extrait qu’on appelle *Acacia nostras*, ou *Acacia Germanica*; on le substitue au veritable Acacia d’Egypte quand il est rare”.

si és temps que prunells salvatges o arenysos se troben: “si primellas silvestres habere potes” M DN 34.

Gerardus i M DN 34 indiquen que l’aloes i el pebre siguin triturats; la resta de testimonis consultats ometen aquest detall.

tres: “tres” M DN 34; “III” *Gerardus* 5(3), però “tres” ms. ABDEGKMS, més adient donades les implicacions creencials del tres.

hi metràs: “super maculam mitte” M DN 34.

Capítol .XVI... guorit: “De macula oculi. Si aliqua macula in oculo fuerit, piper et aloe equali pondere tritum super ipsam in oculo mitte, sed, et si tempus adest ut prunellas salvaticas habere possis, III guttas suci illarum super maculam mitte, et sanabitur” *Gerardus* 5, i, seguint a aquest, “Contra maculam vero oculorum falconis, sume piper et aloe aequaliter et trita super maculam pone: si tempus fuerit ut acacia quae sunt pruna spinarum silvestrium habere possis, tres guttas suci acaciarum super maculam instilla quia valebit multum” AG, cap. XIX, p. 1479, l. 3-6; “El xxxii^o [capítulo es de melezinar la nuve que paresçe en el ojo]. Si pareçiere la nuf en el ojo, conviene que tomen la pimienta et el áloen, tanto de lo uno como de lo ál, et pónganlo ssobre la nuf. Et ssi ffuere tienpo que puedan aver çirueltas montessinas, tomen del çumo d’ellas et échengelo en el ojo” *Gerardo* 32, f. 155, on FRADEJAS (1985b, n. 77, amb bona part ja indicades per Maler) remet a “Capítulo 94. El xcv capítulo es de melezinar la nuve que paresçe en el ojo. Para la nuve en el ojo, conviene que tomen la pimienta e el áloen, tanto de lo uno commo de lo ál, e póngangelo sobre la nuf; e si fuere tienpo que puedan aver çirueltas mo[n]tesinas tomen el çumo dellas e échengelo en el ojo” *Cetrería* XCV [94], f. 24, “Capítulo 9. Para la nuve en el ojo. Si pareciere la nuve en el ojo, toma la pimienta e el áloe, tanto de uno como de otro, e pónselo sobre la nuve. E si fuere tienpo que puedas haver çirueltas montesinas, toma el çumo de ellas e échaselo en el ojo” *Modo* 9, f. 71 i afegeix *Gandolfo* 63 (i potser 192), *Trattato* 17 i Mynsinger I, IX (possible error per II, V).

El següent paràgraf torna recórrer a la font oral.

E diu lo mestre de aquesta art: “Magister .G.” M DN 34. Font oral per consulta directa (“diu”) o indirecta (llegint-ho a la font escrita) per a F, possible experiència personal per a DN, amb nom propi. Vegeu estudi de II.1.8.

un rocinyor seu avia màcula en l’uyll: “Philomene maculam patientis” M DN 34. Esment del rossinyol (si comú, *Luscinia megarhynchos*), ocell passeriforme insectívor apreciat pel cant del seu mascle, en captivitat malgrat que difícilment la suporta. Dada d’interès, entre altres raons, perquè aquest tractament exitós d’un rossinyol amb la mateixa afecció és un exemple de patologia comparada entre espècies i possible (o potencial) utilització de la de valor inferior per a innovar i experimentar una nova terapèutica i inferir que podria traslladar-se a la de valor superior, l’ocell de caça, segons demostra el “yo creu que valria”; per tant, mena de model animal. No s’esmenta si mai s’aplicà a la de major valor. També prova l’interès (afició?) del col·lectiu falconer pels ocells que no són susceptibles d’ús en el seu art. De fet, malgrat ser pols “*subtiliter preparati*” segons DN i/o subtilment administrada segons F, la tècnica comporta un risc evident degut al vigor de la reacció de l’òxid de calci (CaO) o calç viva amb l’aigua (la reacció resulta en hidròxid de calci, calç morta o apagada), provocant fàcilment irritacions severes i cremades en contactar amb teixits, i, per tant, a la dificultat de control de l’efecte (i de la dosi a utilitzar). Tant és així que no és el mestre de l’art qui estableix el pas potencial a l’esperver, sinó l’autor de la font escrita, el compilador o el traductor. Potser aconsegueix eliminar alguna opacitat o tel a la superfície corneal.

ffon guarit: “curata fuit statim” M DN 34, immediatesa absent a F, difícilment per judici crític.

<I.2.30.> Capítol .XVII. Quant l’esperver à mal en los ronyons

[119]

Quant l’esperer à mal en los ronyons: “34. Contra vitium renum” C, “35. Remedium contra vicium renum” M DN.

Possible lumbàlgia. Els dos indicis descrits proven el dolor de la regió: no esmirra lluny per evitar projectar l’esmiradura amb la premsa abdominal, i no es debat per defugir impulsar-se des del suport. El tractament indicat és via oral, sense complement tòpic local, possible indicatiu de la consideració d’una causa exclusivament interna, la ‘gota’ als ronyons. F, potser seguint el seu antígraf, continuarà sent congruent amb la posició adoptada i referint les receptes a l’esperver.

Dancus 6 per a gairebé tota la recepta, tret del remei final.

Cal recordar que, a diferència de la rúbrica del capítol i del text, “De gota als ronyons” lliçó taula Z¹. Altres testimonis del *Dancus* 6 són AG XVIII, p. 1475, l. 20-27 (indicat com pertanyent a *Guillelmus falconarius*, tot i ser *Dancus rex* 6), Gil (*De accipiter* 8.26), p. 212, l. 15-16 (f. 17r), *Gerardo* 16, f. 153, on FRADEJAS (1985b, n. 42, en bona part ja apuntades per Maler) afegeix *Tratado XVI, Trattato* 40, *Gandolfo* 193, *Modo* 42 i *Mynsinger* I, VIII.

Inversió d’ordre a la primera frase entre F i M DN 25.

L’absència comuna entre F i M DN a la descripció no em permet restituir el probable salt d’igual a igual “e <no pot debate’s, sàpigues que té aquell mal. I>”, on seguiria “e debate no’s pot, sapiats que aquel mal ha” Z¹ 6(2-3), “et quando se non poterunt alis verberare” Lat.(CNPTVXY), “debatere se non” Lat.(Z), “et debaterere se non potest [non potest se veliere et vides de longe se non possit se levare O]” Lat.(BO), “et vides de longe quod non potest se desbatere” Lat.(E), “et longe debattere se non

poterit” Lat.(U), “nec exalare” Lat.(F), “nec exbatere” Lat.(M) i “non potest saltare et de alis extensis se a manu longe eicere et redire sicut aves facere consueverunt” AG, p. 1475, l. 21-23. En cas de que fos limitat a F (o aquest precursor de DN), podria haver estat omès a F per desconèixer-ne el mot tècnic la mà B (la mà A sí que la utilitzarà) o el traductor amb qui treballava.

carn d'om anbalsamada, que troba hom en poder dels especiers: “giaminino” M DN 35. Probable ús ja en vernacla catalana (vulgarització) de “*momia* [ms. nomina]” Z¹, “*momiam*” *Dancus* Lat.(BEFMOUZCNPTVXY). La traducció no és del tot exacta, ja que, malgrat les possibles restes d'ossos i altres, és tracta d'un líquid bituminós, amb nombroses falsificacions. La informació sobre on trobar-la sembla indicar un allunyament de la farmacopea tradicional o, amb major probabilitat, un establiment inicial del mot en vulgar per a un simple mèdic conegut en llatí.

pèls de lebra: “*leporis p[blanc]*” M DN 35, restituïble.

carn de gat: “*carne castrativa*” M DN 35, probablement corromput; “*carn de gatha* [ms. *gaysa*]” Z¹; “*carne gattina*” Lat.(BZ), “*carnibus gatinis*” Lat.(CNPTVXY), “*carne de gatti*” Lat.(E), “*carne de gatta*” Lat.(FMOU); “*carne cocta*” AG, p. 1475, l. 25; “*carnem cati*” Gil (*De accipiter* 8.26), p. 212, l. 15 (f. 17r) (“*carne del gato*” DRcast.); “*carne di gatta*” DRit.Ceruti. Descarto aquí, doncs, la hipòtesi apuntada per Martin-Dairvault (p. 102, n.) i repetida a Maler (cap. 16, n.), “*todos los casos con gato pueden muy bien ser erratas, de manera que habría que cambiar nuestro texto y leer carne cocha*”.

.VIII°: “.VII.” M DN 35. El superíndex és indicatiu del llatí “nonano” i remet a una possible font llatina o a errada del traductor/copista. El nou indicat per a la pauta correspon al nombre perfecte (tres vegades tres), amb connotacions positives derivades de l'aspecte creencial.

he: Segueix “*si retendra* [ms. *rebuajara*] aquest past” Z¹, on ‘retendra’ correspon a “*utuntur*” Lat.(CX), “*utitur*” Lat.(NPTVY), “*tenuerit*” Lat.(BFMOUZ), alterat per abreujament Lat.(E) [cfr. Z¹ 10], “*retinuerit, quod non evomat*” Gil (*De accipiter* 8.26), p. 212, l. 16 (f. 17r) (“*no lo camiare*” DRcast.); “*si enim talem cibum retinuerit*” AG, p. 1475, l. 26-27; “*si rretovieren, que non camien*” *Gerardo* 16, f. 153. També absent a M DN 35.

Gerardus 9 per al remei final.

ceriandre: “*camandree* [comadree B, comadere D, camadree S, camedrei FM, camidrie Z, gemandree A, gamandree G, et inodree E]” *Gerardus* 9, “*candriae*” AG, cap. XIX, p. 1480, l. 6, “*camidria*” *Gerardo*, f. 155v, “*camidria*” *Modo* 10, f. 71v.

Ítem... sanat: Manca M DN 35; “*Contra quodlibet vicium in renibus. Pulverem camandree in corde pulli pastum tribue, sanet enim.*” *Gerardus* 9, i seguint-lo, “*Contra omnia vitia renum, pulverem candriae et si no habetur, nasturtii aquatici in corde pulli tribue et confert*” AG, cap. XIX, p. 1480, l. 6-7 (aprecieu el simple vegetal alternatiu); “*Cant auzel a mal en las res*” *Dels auzels cassadors* C, vv. 2953-60; “[El xxxvi^o capítulo es de melezinar el mal de las rrenes]. [156] Quando oviere mal en las rrenes, tomen el corazón del pollo et echen en él del polvo de la camidria et déngelo a comer, et ssanará luego” *Gerardo* 36, ff. 155v-156, on FRADEJAS (1985b, n. 92) afegeix “*Capítulo 10. De el mal de la renes. Si el ave uviere mal en las renes, toma el corazón de el pollo caliente e echa en él de el polvo de la camidria e dáselo a comer, e sanará luego*” *Modo* 10, f. 71v, *Gandolfo* 65 i *Trattato* 24.

<I.2.31.1. Quan l'esparver té pedra als budells>

<Quant l'esperver té pedra als budells>: “35. Contra vitium lapidis in budellis” C, “36. Remedium contra vicium lapidis in budellis” M DN.

Inici de les afeccions que afecten al trànsit digestiu.

Dancus 11;-12 amb testimonis a AG XVIII, p. 189 i Sahagún II, XXIV. Cfr. Gil (*De accipiter* 8.25), p. 210, l. 29-31 i p. 212, l. 1 (f. 16v).

Ordre invertit entre denominació i simptomatologia entre F i M DN 36.

en los budells: (1) A la rúbrica “in budellis” M DN 36; “em maugone” Z¹ i Garcia Sempere; “in magone” Lat.(BEOTX)(C=Y), “stomachi” Lat.(U), “in fundamento” Lat.(Z), manca rúbrica Lat.(FMNP); “ymagone” lliçó taula Z¹. (2) Al text “in budellis” M DN 36; “em mangone” Z¹; “in magone” Lat.(BMOZCNPTVXY), “in gurgone” Lat (E), “in magone seu stomacho” Lat.(U), manca Lat.(F).

que no la voll rebre: Manca Z¹ i M DN 36, probable glossa de F per a indicar que no l'engoleix; redundat o indicativa d'estadi incipient en vernacla, inseguretada en la traducció o font diferent de les conservades.

un perdall: “passerem” M DN 36; “passarum” Z¹; “passeres” Lat.(EUCNPXY), “passerem” Lat.(BMZ), “passaram” Lat.(O), “passares” Lat.(TV); “carne passeris” Lat.(F).

un colom poch: “pipionem” M DN 36; “peponem” Z¹; “pupionem” Lat.(CX), “pipionem” Lat.(BNOPTVYZ), “pavonem” Lat.(FM), “pionem” Lat.(E), “pipionem seu columbam juvenem” Lat.(U).

Els llatínismes conservats a Z¹, traducció catalana directa del *Dancus*, ja en vernacla catalana a F, proven que la darrera és una traducció posterior. Cal recordar que Z és un manuscrit de temàtica exclusivament falconera i que, per lògica, els encarregats de la seva traducció haurien d'haver conegut més l'art que no pas l'equip que elaborà un manuscrit miscel·lani força heterogeni com és F. Per tant, una opinió personal és que l'equip traductor de Z, traslladat a l'època d'elaboració de F (ja amb un desenvolupament i afiançament del vocabulari especialitzat en vernacla catalana força superior), hagués millorat el resultat ofert per F en l'aspecte cinegètic. Val a dir que em sorprèn la freqüència amb la què s'omet la importància clau de l'oralitat en la creació i la difusió del vocabulari tècnic especialitzat de l'art (els neologismes, sempre interessants però de datació arriscada) malgrat el puixant comerç i l'intercanvi diplomàtic d'ocells de caça dins i fora de les diverses tradicions falconeres, duts personalment per falconers d'experiència contrastada en cadascuna d'elles, i la circulació dels falconers professionals al servei de les corts d'arreu, una oralitat que caminà plegada amb els textos, les traduccions dels quals contribuïren a la fixació i l'afiançament d'una realitat ja existent. El fet de que no disposem de mitjans per a valorar de forma objectiva aquesta oralitat i que aprofundint en les obres escrites del gènere entreveiem la segona via, no autoritza a descartar la primera.

<I.2.31.2. Quan l'esperver té pedra al fundament>

<Quant l'esperver té pedra al fundament>: continua “35. Contra vitium lapidis in budellis” C, “36. Remedium contra vicium lapidis in budellis” M DN.

M DN 36 segueix “Quandoque etiam petram habet in intestino iuxta anum, et est signum quia stercora intercludit et ventrem non facit, sed et caput habet tantum dum faciem nigram pedes lividos. Unde sic eum cura:” i amb un llarg paràgraf sense coincidència amb F, per a continuar a coincidir-hi cap a la meitat del mateix capítol de M DN; degut als freqüents salts a M DN, cal esperar a l'edició de C DN per a pronunciar-se amb major seguretada.

Dancus 11-12 per al primer remei; amb altres testimonis a AG XVIII, p. 1476, l. 22-24 i *Modo* 44. Cfr. Gil (*De accipiter* 8.25), p. 212, l. 1-2/2-4 (f. 16v).

<fundament>: potser “intestino iuxta anum” M DN 36.

Algunes ... guarit: Compareu amb l’inici de I.2., f. 139v.

en la natura devall: “pedra ha al fundament” Z¹ 12. Tant pot desconèixer el mot tècnic (coincident amb el llatí) com oferir un avenç anatòmico-funcional per conèixer la confluència terminal entre l’aparell reproductor i el reproductiu en aus.

Algunes ... pendràs: “Quandoque etiam petram habet in intestino iuxta anum, et est signum quia stercora intercludit et ventrem non facit, sed et caput habet tantum dum faciem nigram pedes lividos. Unde sic eum cura: [...] Item, accipe” M DN 36. L’estructura “perquè per asò prendràs” no s’utilitza a F en cap altra ocasió; tot i la possibilitat d’una semicorrecció en què calgui eliminar “perquè”, considero que denota un salt a editar “perquè <...>. Per asò prendràs” o “perquè per asò <...>. Prendràs”, potser arran de la proximitat entre els símptomes “stercora intercludit et ventrem non facit” (i potser la localització anatòmica) i la dificultat de diferenciar-ne la traducció en el català del moment. La forma verbal imperativa “pendràs” mai comença frase directament a F.

seda <de porc>: “bleda” F, corrupció per “seda de porch” Z¹, “setam porcinam” M DN 36 i la resta de la tradició, a identificar possiblement amb el simple vegetal Ar. *ša‘r (al)-hinzīr*, ‘« soies de porc », traduit littéralement (« pils de senglier », soies de sanglier) chez Moamin, le traducteur ignorant qu’il s’agissait d’une plante. Voir Tuḥfa, n° 65, 450’, és a dir, ‘*Adiantum capillus Veneris*, adiante, capillaire, « cheveux de Vénus ». Moamin lat. *capilli veneris*; Moamin fr. *capils veneris*’ *Ġiṭrīf* 74bis, p. 143, n. 348-49 i p. 207.

diu lo mestre d’aquesta art: “dicitur” M DN 36. Al segon paràgraf F reprèn la possible font oral directa (“diu”, “e dix-li aquell”) o indirecta (llegida) consultada per l’autor de la font, el compilador o el traductor. El mestre falconer consultat indica que l’afecció és reconeixible per palpació i la tracta amb un laxant tradicional que facilita el trànsit intestinal lubricant-ne la llum i el contingut. L’oli d’olives ens remet a l’Europa meridional, dirigint-nos novament cap a la *Doctrina* de Milà.

haquesta malaltia pot hom conèixer a l’esperver tocant davall per la natura ab la mà: “quando petram habet iuxta anum, satis tangi potest si diligenter temptetur” M DN 36. F sembla defugir novament el mot de localització anatòmica.

que·l ffa mils he pus luny esmirlar: “mire prodest” M DN 36.

dix-li ... esmirlar: “..., sappi che a mal di pietra. Si prendrai un budel de gallina longo com’un dito et enpilo d’olio d’oliva lavato e legato con filo da ciascun canto che tenga l’olio e mectilila en gorgia e rompirà la pietra” Peire de l’Astor, ms. Bolònia, Bibl. Univ., 153, f. 51, l. 53-57; “Quando l’astore ha il male della pietra toglì il budello del gallinaccio, e lavalò bene da ogni sozzura e poscia toglì dell’olio dell’olive buono, et mettine nel budello in quantità di due dita; e lega lo budello da ogni capo si che l’olio non ne possa uscire : e mettiglile nel becco...” Mortara, *Scritture antiche ital. de falconeria*, Prato, 1851, p. 23 (poc diferent a Zambrini, *Scelta di curiosità*, disp.140, p. 7); aquestes dues darreres referències corresponen a RESTORI, p. 295. Cf. V, cap. CXXI, f. 80. Bona part dels testimonis afins ens dirigeixen, doncs, cap a Itàlia.

Es cerca una lubricació interna del tracte digestiu que faciliti el trànsit i l’expulsió de la dejecció (esmirladura).

[119v]

<I.2.32.> Capítol .XVIII. Com l’esperver à ffilandres

Com l’esperver à ffilandres: “36. Contra anguillas” C, “37. Remedium contra anguillas” M DN, en concret la segon recepta d’aquell capítol.

Parasitosi intestinal.

Dancus 13, amb “De lombrígols” Z¹ 13 com a traducció directa catalana. Altres testimonis a *FV* 7, AG, p. 1476, l. 25-28, *Cetrería* CIII [102], *Modo* 43, i potser Anònim de Vercelli 18(5) segons ABEELE (1994a, p. 236, n. 250).

No puc descartar una afinitat amb Adelard 18, “[De aculeis] [...] Vel limaturam eris ei cum carne dabis et morientur”.

gita ho esmirla: “gitans” Z¹. Binomi.

porch: Segueix “dentrà al ters dia, e serà sans” Z¹.

Aquí acaben els solapaments amb M *DN*, més breu i corromput que C *DN* (base de la futura edició de *DN*).

<I.2.33. Quan el voldràs fer ardit>

<*Quan el voldràs fer ardit*>: probablement (no puc verificar-ho per manca d'edició) “65. Quomodo fit audax accípitre” C *DN*, absent a M.

Saltem d'afeccions digestives a una secció comportamental (etològica), al meu parer la darrera d'aquest bloc. En cas de ser certa la correspondència abans indicada, gairebé una trentena de capítols separen aquest i l'anterior a C *DN*. És possible que les 19 seccions presents a C i absents a M *DN* continguin més correspondències amb F. Cap la possibilitat de que el traductor no volgués trencar l'ordre expositiu de cap a peus o, amb major probabilitat, un canvi de font a la compilatòria *DN* que no arribés com antígraf de F, indicatiu potencial afegit de que F correspongui a un estadi intermig en el desenvolupament de *DN*.

Dancus 16, en especial segons la versió AG, p. 1488, l. 41-43 i p. 1489, l. 1-9.

de una hora: Acotació temporal absent a *Dancus* 13; “per horam” AG.

sia axut: “sia axut” Z¹; “se perungat” Lat.(BEMUCXY), “se purgat” Lat.(TV), “se purget” Lat.(NPZ), “desiccent” Lat (O), manca epígraf Lat.(F); “pennas componat se perungendo” AG.

vespre: “ora de vespres” Z¹; “vesperam” AG.

al matí: “quant hoyràs tochar lo matí” Z¹.

tin-lo un poch al ffoch: “ti-lo prop lo foch” Z¹; “mitte eum (eam TV) ad solem vel ad ignem” Lat.(CNPTVXY), “mitte eum (ipsum B) ad ignem” Lat.(BEMOUZ), manca epígraf Lat.(F).

a cap de .VIII. dies: Confusió per error de lectura (ha llegit ‘octo’) a partir de “orto iam die” AG; “in ortu diei” Lat.(B). Aquesta confusió trenca qualsevol lògica de la pràctica recomanada i la converteix en inútil; de fet, el falconer que seguís la lliçó de F repetiria contínuament aquesta ‘dieta’ fins atipar-se. No puc esmenar sense intervenir, al meu parer, en excés, i caldrà esperar a l'edició de C *DN* per a guanyar recolzament adient en cas de que s'hi testimoni-hi.

E asò ... volenter: “E quant neix lo dia vé a la cassa ab .IIII. o ab .V. hòmens qui agen volentat de pendra aucels, e lavors tramit-lo als aucels. Si·n pren, da-li a menjar de l'ocel aytant con ne vuyla; si no·n pren, da-li .I^a. ala de galina e miya cuxa e puys mit-lo en loch escur” Z¹. F omet la resta de la recepta de *Dancus* 16, absent també a AG.

E quant volràs ... prengue volenter: “Tenendus est etiam in die diu super manum, et detur ei hora tertia coxa una de carne pulli et postea per horam permittatur in aqua balneari, et postea dimittatur ad solem donec pennas componat se perungendo, et postea ponatur in obscuro usque ad vesperam et superponatur pannus laneus super perticam super quam stat ne unges laedat, et ab hora vesperarum teneatur in manu usque ad primum somnum: et tunc superpone eum in pertica panno supposito sicut prius et accende coram eo lucernam per totam noctem et circa diluculum assperge eum vino, et postea pone eum ad ignem clarum et orto iam die vade ad aucupium: et si videris eum

aves appetere, proice, sin autem, itera quod supra dixi. Si vero capiat, ciba eum de praeda quantum vult comedere” AG, p. 1488, l. 41-43 i p. 1489, l. 1-9.

<II. De les nobleses dels falcons i d’altres ocells de rapinya>

La referència a altres ocells de rapinya al text que inicia la secció impedeix titular “dels falcons” a aquest segon bloc.

Val a dir que, havent-se esmentat els falcons i els esparvers, només resten els astors dins de la falconeria medieval europea, no així de l’oriental.

Dancus (17) segueix amb les natures o llinatges dels falcons, facilitant la transició al nou bloc de F.

Per tant, la font remota d’aquesta nova secció de F és la mateixa del darrer capítol de la secció anterior.

<II.1. De les medecines dels ocells de rapinya>

Malgrat que el compilador ens hagi indicat que obre una secció dedicada a les nobleses o llinatges, ara només ofereix una breu secció general al respecte (*Dancus* 18.1-3) i omet la classificació precedent a *Dancus* (17), probablement seguint la possible font compilatòria, abans d’entrar en seccions de maneig i terapèutica. De fet, serà a II.2. (Capítol .XXV. i ss.), seguint llavors el *De falconibus* d’Albert el Gran, que abordarà realment la qüestió. Aquesta estructura esdevé un indicatiu d’un possible canvi de font, qui sap si present ja a la font directa de F.

<II.1.1. Capítol> .XVIII. [120] <La coneixença dels falcons>

Morfotipus general del falcó noble.

Molt semblant a *Dancus* 18(1-3), per tant, Z¹ 18a, i AG, p. 1473, l. 41 i p. 1474, l. 1-4; i dintre del mateix F, a III.5., Capítol .LVIIe.

[L]a noblasa dels ffalcons: “gentil falcó” Z¹ 18a; “nobilitatem falchonum” Lat.(ZCNPTVXY), “gentilitatem falchonum” Lat.(BOU), “si falco est gentilis” Lat.(E), “gentilem falconem” Lat.(M), “falconis gentilis” Lat.(F) –on resta alterat–, “gentilitatem et nobilitatem avis falconis” Lat.(NP).

solla, ..., *plana*: “en la subiranea del cap pla” Z¹ 18a; resulten tres opcions d’edició (1) ‘solla, sobiranitat del cors, plana’, considerant “solla: v. xolla” i “1. xolla: 2. Closca del cap (val.). 3. El cap com a centre de l’enteniment (en llenguatge familiar) (val.)” (DCVB), (2) ‘sol la sobiranitat del cors plana’, tot i que llavors es perd qualsevol referència al crani i es trenca l’ordre expositiu ‘de cap a peus’, o (3) ‘sol la sobiranitat del cap plana’, esmenant ‘cors’ a ‘cap’ per a mantenir la referència al crani i recuperar l’ordre descriptiu ‘de cap a peus’, acordant-se el sentit amb “superius planum et alibi rotundum” AG, p. 1474, l. 1. Aquesta regió anatòmica presenta dificultats de traducció a F (vegeu II.2.5., Capítol XXIX, f. 129v).

costes: “cuxes” Z¹; “coxias” Lat.(CX), “coxas” Lat.(BMOTUVXZ), “cocxas” Lat.(F), “cossas” Lat.(NP). No ho esmeno a l’edició perquè respecta l’ordre de descripció ‘de cap a peus’, per la facilitat de confusió entre “cossas” Lat.(NP) i “costas” i perquè a continuació anomena les cuixes, tot i que aquestes tampoc es corresponen amb els testimonis del *Dancus*.

cuxes: “comes” Z¹; “tibiam” Lat.(BFXNP), “gambam” Lat.(FEMZ), “granfam” Lat.(O); “ganbas” Lat.(U).

e que agen con és jova: Manca a Z¹ i als testimonis llatins, on es sobreentén.

blaus e ben aspres estesos, e bells glays e grans: “blanchs e esparsors e grans” Z¹; “lividos, spartos (sparsos BZ, spertos NP, sparcos V, et parvos, O, et spartos MF) et

macros [magros BM, magros F, *manque* NP]” Lat.(BFMOUZCNPTVXY), “longos et parvos et macros” Lat.(E); “latos sparsos et macros” AG, p. 1474, l. 3. Crido l’atenció sobre el persa *spahar* (= cel), tonalitat que encaixa perfectament amb la de les cames del poll de moltes de les falcònides i molt més adient que el blanc [Ar. *asbakrağ*, ‘(pers. *spahar* = ciel), bleu céruleen (manteau des Éperviers et de certains Autours)’ *Ğitrif*, p. 192], possible introducció d’un binomi relatiu al color en cas de traducció i que podria haver derivat en el que avui conservem al *Dancus*. A més, F introdueix la referència a les ungles majors, amb la denominació més bella que he localitzat per a elles, tant a la tradició europea com aliena (vegeu l’entrada al glossari), bell trasllat del mot (metàfora?) com espases, nom del tot apropiat si tenim present que és amb aquestes darreres ungles que el falcó dóna la falconada a la presa durant la davallada, tallant-la en ocasions, i la resta dels ocells de caça les enclaven fins a punts vitals de la presa mitjançant la pressió de les mans.

És possible que la prioritització de l’aspecte noble per part del compilador comportés que fos descartada la informació posterior relativa als falcons pagesívols, on es reconeix la qualitat de molts dels seus exemplars. Altres opcions són el desconeixement de l’equivalència en vernacla o l’absència ja a la font directa.

<II.1.2. De què guardar qualsevol ocell de caça>

Com ha fet amb els esparvers (I.1.2. Del lloc adient), F descriu a la segona secció d’aquest bloc les condicions ambientals adients per a l’ocell de caça en general: guardar-lo de qualsevol mena de gas o vapor d’efectes nocius potencials (tòxics malgrat el possible futurisme). Aquestes indicacions es reprendran a III.6., ja dins del segon llibre dels ocells de caça. No entraré en l’anàlisi de les reaccions químiques que provoquen aquests gasos (fermentacions, etc.) ni del seu efecte sobre l’ocell, incloses les possibles intoxicacions amb pertorbació de les percepcions i de les facultats (girar-se-li el cervell).

Donada la confusió freqüent de vocals per part de la mà B, és possible que calgui entendre ‘pos’ i ‘posseràs’ a ‘pas’ i ‘passeràs’; posar es refereix a posar-lo a la perxa i comporta una diferència evident en el grau d’exposició als vapors.

F esmenta novament el mestre falconer anònim, potser consultat com a font oral (‘diu’) pel compilador, qui sap si ja a la font de F, per a demostrar la contraindicació d’aquests gasos arran de la mort d’un dels seus ocells de caça; un nou punt a consultar a C *DN*, donada l’absència a M.

La pols també és nociva per al sensible aparell respiratori de l’ocell, i la seva presència en l’aire s’accentua en cas de calor degut a menor humitat i major volatilitat de les partícules; la presència de partícules en suspensió a l’aire o de vapors nocius per a l’ocell també es dona en una casa nova (potser acabada de pintar, com apunta M *DN*) i/o emblanquinada amb calç, en l’acumulació de palla o en la immersió en aigua de certes fibres vegetals per a treballar-les a continuació.

amara li, so és, banyar li: Binomi o circumlocució.

li: “li ne càyem” F III.6., f. 148. Quan s’amaren certes fibres vegetals, com el lli o el cànem, amb la seva escorça, es desprenen gasos nocius i es contaminen en sobremanera les aigües on s’han amarat. Així, pel llibre IV, fen 1, d. 2, c. 1 del comentari del *Canon* d’Avicena de Jacques Despars (1380?-1458) sabem de la contaminació humana de les aigües i l’aire arran d’aquest procediment (*ut aer vicinus aquis lino infusis, qualis in fossatis patrie Flandrie sepe reperitur*). Trobem reflex de la conscienciació del seu perill potencial en manifestacions legals, com ara la prohibició d’aquesta pràctica a les rodalies d’algunes viles italianes al segle XIV segons JACQUART (1980, p. 47) o, als territoris de la Corona d’Aragó, a diferents disposicions municipals, com la del 16 de setembre de 1468 del Consell de la vila de Castelló de la Plana establint que no es podia amerar lli sinó a

l'estany o a les bales antigues, sota pena de 60 sous (*Libre de la Mustaçaffia de Castelló*, f. 182v), o, segles més tard, les deliberacions del Consell de Cent de la Ciutat de Barcelona relatives als greus danys experimentats d'amarar el cànem a l'estany de Port i no buidar-lo (1670, abril 11 i agost 8; 1676, agost 14, 22 i 26, setembre 23 i 25; 1677, agost 29, setembre 4 i novembre 30, aquest pel Consell de Trenta-sis; 1679, agost 19) relacionades per BRUNIQUER, vol. IV, cap. LXIV, p. 263. Cap vincular part del raonament a la concepció mèdica del moment sobre la febre pestilencial, considerada corrupció de l'entorn físic, fonamentalment de les aigües, reflectida en les mesures municipals destinades a evitar la contaminació de les aigües destinades a l'ús domèstic i en la desaparició de les estancades per dessecació. Recordem que el binomi aire-ambient era una de les sis "coses no naturals" de la vessant teòrica d'una doctrina mèdica baixmedieval ja arrelada socialment.

Aquestes recomanacions ambientals (evitar la pols, el fum, els vapors, etc.) són habituals a la tradició del gènere; per exemple "E guarte que a alcandora não a ponhas ã casa de vinho nẽ de bagaço nẽ de fumo" *Livro que fez o mui nobre rei d'Ancos, que foi o maior caçador do mundo* II.6 (Cy. 15, p. 38); "interdum à feruore æstuiq. solis: nonnunquam à fumo: aliquando ab odore vini, quod perniciosum est. nam nisi auceps intelligit accipitrem ab odore remouendum esse, perit accipiter naturalibus instrumentis læsis" Demetrii Constatinopolitani *De re Accipitraria* 22 (ed. Rigault, p. 30). Pel que respecta a la qualitat de l'aire, destaca, però, la *DN* 1(11-17), segons la qual cal evitar a l'ocell l'olor de sofre, d'aigües fèrides, de lli en putrefacció ("pourrissant" Abeele), de peix, de pintura nova, de fum o de vi en fermentació;⁶¹⁸ un nou punt de confluència entre aquell tractat i el primer llibre dels ocells de caça del *Flors* que apuntava a un vincle potencial. ABEELE (1994a, p. 102, n. 52) remet a *Tractatus de sperveriis* 18 ("Generaliter omnes aves. Pre ceteris caveas aves de rapina a fumo sive odore vinacie vel musti, et maxime ancipitrem, quoniam faciliter asmam incurabilem incurrerent), tractadet que no sembla ser font de F malgrat el seu origen italià i l'especialització en els esparvers. Tot i correspondre a estereotips en la descripció medieval dels llocs sans, ho atribueixo més a una dependència de la font (Adelard i/o *DN*) que a una introducció d'autoria catalana.

<II.1.3. De purgar-lo>

Les plomades administrades pel falconer a l'ocell de caça poden ser enteses com a purga d'aquest, ja que contribueixen a la fisiologia correcta del tracte digestiu superior; formen part del maneig rutinari medieval, avui malauradament en desús.

La purga amb àloe la retrobem a "[Medicina de falconi per lo cancro] [...] Item, la purga de lo aloe che purghe la testa" recepta 6 [segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992, pp. 121-22)], enllaçant amb la via italiana de la *DN*.

L'administració (dosi i pauta) resta a criteri del falconer.

<II.1.4.> Capítol .XX. Qui parla dels ocells qui muden, en especial en aquel any que l'esperver no vol mudar hivàs

La referència temporal tant pot referir-se a l'inici de la muda com al ritme en el canvi del plomatge un cop iniciat.

Un dels mètodes per a forçar la muda de l'ocell és provocar-li estrés, bé amb el control del fotoperíode (nombre d'hores de llum al dia), de l'accés a l'aigua i/o el menjar, etc., mètodes moderns aplicats a certes espècies d'ocells, bé l'administració oral d'un tòxic lleu, pràctica ben coneguda pels falconers medieval; així, diferents animals que eren considerats verinosos –per correspondre's a la realitat o per connotacions creencials– o

---

⁶¹⁸ ABEELE (1994a, p. 102).

mitjançant la teoria dels contraris (humits i freds), li eren administrats via oral en formes (pólvores,...) i mètodes (p.e. la carn de l'ocell que havia ingerit blat amarat en extractes d'aquests animals) diversos. És d'aquesta manera com hem d'entendre la granota, la serp i el llangardaix d'aquesta recepta, o els cargols de <II.1.59.> Capítol .XXII. Per a veure diverses variants d'aquesta recepta 'internacional' amb la serp, el llangardaix o les granotes, vegeu ABEELE (1994a, pp. 234-36).

En tot cas, sempre es preferible que l'ocell en particular segueixi la seva pauta natural a forçar-la-hi degut als possibles efectes adversos de tota intervenció, de manera que aquests mètodes només eren contemplats en cas de que l'ocell es retardés en excés per alguna raó, fet que implicaria que l'ocell estaria en noves condicions de caça ja avançada la temporada de vol; a més, convé que els ocells del mateix equip segueixin un cicle parell per a facilitar el seu maneig. És lògic, doncs, que sigui un aspecte present a tots el tractats de falconeria. Vegeu l'entrada 'muda' al glossari.

El mateix remei amb la granota es descriu a *Dancus* 24(4) i, amb un gripau i contra les tinyes, a *Gerardus* 12(14).

[120v]

Per a la resta de la recepta F anomena un mestre falconer anònim (no 'el' mestre a què es refereix sovint), potser consultat de forma directa i/o com a font oral (potser ja a la font de F).

Si explorem la tradició del gènere: (1) la pólvora de serp té un ús similar a *Epistola* 35(4A/3'H); (2) el llangardaix a "Item pulvis lacerate viridis combustae idem facit" AG, p. 1483, l. 21-22; (3) la serp, amb mètode variable, i el llangardaix a "[De mutaitone ms. A, om. RW] [...] Item, serpentem coque in aqua et in iure illo triticum ebullias, et pullos quos ei dabis inde nutrias. Item, viridem lacertam in olla rudi comburas et eius pulverem in carne dabis" Adelard de Bath 24 –i seguint-lo "Si us tenetz so a trop d'afan, / un lazert querretz vert e gran, / que sel troba hom en tot luec. / Tot eisug l'ardretz en un fuec, / e gardatz be que sia claus / lo vaisels on el er enclaus; / e cant sera fort ben crematz / e totz en polvera tornatz, / d'aquella polvera metretz / en la carn de que paizeretz / vostr'auzel, e rendre lo us a / en pauc de tems mudat e sa" *Dels auzels cassadors*, vv. 1531-42– i "De prolixa muta, trigessimum secundum capitulum. Accipiter si tarde mutam fecerit, pennas suas plumas segniter immutando, accipe serpentem unum vel duos et, capitibus amputatis et visceribus abstractis, mitte in olla nova quousque fortiter decoquantur. Deinde ciba eum illis carnibus et pinguedine. [...] Item, accipe lacertum et pone in olla ad ignem quousque comburatur et pulverizetur, et de illis pulveribus asperge carnes quibus cibaveris ipsum" Gil (*De accipiter* 8.32), p. 214, l. 22-26 i 29 i p. 216, l. 1-2 (f. 17v), "Tomem hũa cobra & cortenlhe a cabeça tanto como hũa mão trauez, & do rabo o mesmo & metase no forno em hũa panella noua, & sequa se farão pòs, & moidos el les deitarão destes pòs, ..." i "Tomem hum lagarto & o metão em hũa panella nova, & a tampem, & se meta em o forno, estè alli atè se fazer carvão, & estes feitos pòs se dem a comer, & mudarà" Ferreira IV ("Receita quarta para o mesmo", p. 79); una serp negra i un llangardaix són cuits amb el blat al *Liber medicaminum avium* 26 segons ABEELE (1994a, p. 234); (4) tots tres (granota, serp i lluert) són presents a la compilació de Vallés, "tomen las cabeças de las ranas o todas las ranas quitadas las tripas, y séquenlas muy bien al sol o al horno de manera que se puedan moler y muélanlas, y de aquellos polvos darán a la ave en la carne caliente, y mudará mucho. [...] Otra ayuda: tomen los lagartos y culebra y quítenles las tripas y el cuero y dénselos calientes, y mudarán" Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, I.27 (p. 104 i 105, ed. Fradejas).

L'origen respecte a la granota i la serp (i per afinitat, el llangardaix) cal cercar-lo, com és habitual, en la tradició oriental més reculada, segons "Se donne également en

pât, pendant la mue, (de la chair de) quelque serpent aquatique que l'on aura sectionné à quatre doigts de la tête et à autant de la queue, puis dépouillé et vidé; [cette portion nettoyée du corps sera mise à sécher (F)] au soleil jusqu'à ce qu'elle se désagrège en miettes que l'on pilera finement au mortier et dont on tamisera la poudre obtenue à travers un épais tissu de soie; mettez l'extrait du tamisage dans un bocal en verre que vous tiendrez en réserve. Dès que vous voudrez hâter la mue de l'Autour, vous prendrez une beccade de chair, vous y saupoudrez un peu de cet ingrédient et en abêcherez votre oiseau; [s'il l'avale (D)], c'est là ce que vous désirez, mais s'il ne veut l'avalier, saisissez délicatement l'Autour d'une main et, (de l'autre), poussez-lui la beccade dans la poche. Ce remède lui fera tôt jeter ses vieilles plumes et il sortira de mue sommé au mieux.[...] Vous pouvez, encore, le paître d'un morceau de mue de serpent [incorporé à la chair du pât (D)] ou de trois petites grenouilles [...]” *Ġitrīf* 44(5) i (11), amb el seu testimoni català “Ítem, li pots dar granotes vives ab altre carn mesclades una veguada la setmana. Axí mateix li són bons aucels novels. Ítem, prenets .I. [29] luert e fets-ne pólvere, e cant serà cremat, dóna-li'n a menyar ab la carn” P 13, a continuació d'un esment de granotes vives per a la mateixa indicació; no hem d'oblidar la influència del reculat tractat àrab introduïda a la tradició europea mitjançant la traducció del *Moamín*, “[Et etiam si volueris quod mutetur sine danno] [...] vel da ei unam petiam spoliū serpentini cum carne et tres parvas ranunculas” *Moamin Ms. T (& B)*, I, 9(16), “[E agora queremos dezir las carnes de las quatropedias, quáles fazen más aína echar las péñolas][...] polvos de cueros de culuebras” *Moamin I*, 12, “Capitolo .xxxij. De mudare tuo oxello tosto. Quando tu voii far mudar tuo oxello tosto [...]. Item toi della scorza de la serpe desichata e trita e dàgliene suso el pasto” HEDVALL, cap. 32, f. 18r. Com a testimoni llatí, ““Rubrica de volentibus accipitrem mutare preter naturam et cito omnibus tenporibus. [...] Ad idem, recipe lacertas aquaticas et siccatas conversas in pulverem, et de dicto pulvere apponatur in pastu involuto cum eo, et da ei pascere quater vel quinques et mutabitur” *Tractatus de sperveris* 7(5), amb altres coincidències parcials dins del mateix capítol.

<II.1.5.> Capítol .XXI. Com l'aucell no à volentat de pendre aucells

Com a resultat d'un maneig falconer pobre, propi d'un falconer que desconeix el metabolisme d'aquell ocell de caça en particular, l'ocell refusa atacar la presa; tret dels individus molt mecanitzats o que semblen gaudir de la cacera, el normal és que refusi atacar quan no tingui gana i necessiti alimentar-se. Vegeu 'tempre' al glossari. Val a dir que sol ser més fàcil controlar aquest aspecte en un ocell magre, però que, malgrat l'opinió general, reflectida en aquesta secció de F, l'ocell de caça pot tenir gana i caçar estant gras, tot i que el maneig falconer ha de ser llavors molt més acurat donat el risc superior de pèrdua.

La solució del 'problema' es troba en el control de la dieta –“*in dieta quam sibi bonam esse probaveris, conserva eum continue*” *De falconibus* XXII, AG, p. 1488, l. 34-35–, a mantenir en la quantitat d'aliment (i tipus) que s'ha establert com a adient per a que aquell ocell (metabolisme del llinatge i de l'individu, caràcter, etc.), en aquell ritme d'activitat i en aquelles condicions meteorològiques i les futures (despesa energètica per a la termoregulació, etc.), el moment fisiològic de l'ocell (zel, etc.) i sobre aquella presa o presó, amb la qual ofereix el resultat esperat, caçar la presa salvatge que desitja el falconer; a més, també hi intervé l'autoconfiança del falconer; per tant, hi participen una pluralitat de factors que el falconer ha de ponderar contínuament. Aquesta és una de les bases de l'art de falconeria, sovint omesa als tractats del gènere per considerar-se d'aprenentatge directe i de coneixement general. Cal tenir en compte, doncs, el públic al què s'adreça F (o la seva font). En aquest cas, la font, directa o no, sembla ser “Quando vero viredis accipitrem

venationem videntem quidem sed non appetentem, scias quod nimis est pinguis, et pennas de pinguedine spissas habere eo quod nimis delicate nutritus est. Subtrahes ergo ei parem de dieta consueta et dabis ei levem digestibilemque dietam et in minori quantitate quam prius: quia ex fame naturali surget sibi appetitus magnas aves capiendi, et in dieta quam sibi bonam esse probaveris, conserva eum continue” AG, p. 1488, l. 29-35. Al *Dancus rex* el capítol relatiu a la muda (24) segueix també amb el de la dieta (25).

<II.1.6. De quan és banyat>

Una norma bàsica de maneig de l’ocell de caça és que, com menys es toqui el seu plomatge, en millor estat romandrà. Tot ocell té cura de mantenir-lo en condicions òptimes –a fi d’evitar que el lector hagi d’acudir al glossari continuament, dir que es banya, es soleja, s’impregna les plomes amb la secreció sebàcia de la glàndula uropigial, les pentina, les estarrufa i les reposiciona– i que tota aquesta cura perd efectivitat si és tocat i s’enretira la secreció abans esmentada, perdent les propietats d’impermeabilitat, aïllament, flexibilitat, resistència, netedat, brillantor,... La impregnació del plomatge amb aquesta secreció és freqüent després del bany, quan el millor per a l’ocell és deixar-lo tranquil a fi que assequi les plomes i es centri en tenir cura del plomatge, i no es distregui per prendre’l el falconer al puny o per qualsevol altra activitat del falconer. A més, l’ocell es sap en condicions físiques disminuïdes amb el plomatge moll i cal minimitzar qualsevol tipus d’estrès que provoqui una debatuda que pot tenir pitjors conseqüències que quan està sec.

En un futur proper espero poder desenvolupar el possible raonament basat en la toxicitat potencial d’aquella secreció mitjançant l’anàlisi pertinent a partir del mateix *De animalibus* d’Albert el Gran, d’altres enciclopèdies medievals i obres de filosofia natural clàssiques i medievals, bestiaris inclosos, al meu parer a prioritzar sobre la possibilitat remota de que els ocells de caça actuessin com vectors en la transmissió de malalties com la tularèmia, el botulisme o l’àntrax; per ara recordar que certa gent de d’edat avançada encara considera que ingerir la carn d’aquella regió de l’aviram i dels ocells salvatges produeix sordesa, creença en què, al meu parer, es reconeix un rerafons de la mateixa consideració de toxicitat. Als humans, nens i grans, ens costa reprimir el desig de tocar allò que ens agrada; és lògic, doncs, que es cerqués una manera d’evitar la temptació humana de tocar el plomatge de l’atractiu ocell de caça i, sens dubte, la més efectiva és el càstig o condicionament negatiu d’un enverinament del contraventor de la norma. Tots els inconvenients abans esmentats s’eviten si es creu –o es fa creure– que l’ocell de caça és verinós. En aquest sentit considero convenient introduir, ni que sigui de forma mínima i mitjançant un possible salt d’igual a igual forçat arran d’un participi, la incorporació que afegixo (“banyat <i>untat>”) per ser clau per al raonament; tot i que fos omesa probablement per desconeixement de la traducció d’aquell verb llatí en la font per part del traductor català, no és pas l’aigua la que converteix el plomatge en ‘verinós’, sinó la secreció uropigial que acaba d’untar-s’hi l’ocell de caça. No hi afegixo, però, la part final en què s’esmenta que l’ocell és ‘verinós’ en aquelles condicions per poder-se considerar implícit a la prevenció, per poder desconfiar ja el compilador o el traductor de la raó adduïda –tot i que ho dubto– i per obligar-me a intervenir sense el recolzament de l’habitual salt d’igual a igual seguit per F en les seves omissions; a més, sembla que ho corromp fusionant-ho amb la segona part, obligant a refer tota la part final de la recepta en cas d’intervenir.

Al respecte, vegem la lliçó completa a la possible font primigènia dins de la tradició llatina (*Dancus* 30), que reproduïxo ja en la seva traducció catalana “Quant lo falchó s’és banyat e aquel tots te se unta, mal tocar-lo fa, car verinós <ha> lo flanch e-ls peus. E si vols portar aquel, ages bon guant, car si-t trochava la mà tua, gran mal te

faria” Z¹ 29a (text 30), amb informació desenvolupada a “Cavendum autem multum est ab afflatu et morsu et laceratione unguium accipitris et falconis et omnium rapacium avium, et maxime quando hee aves balneatae fuerint et pennas rostro composuerint quia pinguedo quaedam adhaeret rostro quam accipiunt de cauda sua quae est venenosa: pennas enim et pedes et anhelitum habent venenosa aves istae: et si tunc cum ungue vel rostro percuss<erit>, poterit esse periculum, et iam quidam mortui sunt de huiusmodi vulnere percussione” AG, p. 1489, l. 10-17. Frederic II (I: 179) manté aquesta opinió. *Guillelmus* 34(6), que reproduïx segons la traducció catalana Z², “E tots temps lo ti aytant com pugues que negú no toch les penes d’aquel”, apunta en el mateix sentit, sense referir-se a la consideració de verinós.

Al meu parer, aquesta opinió generalitzada en la tradició del gènere podria ser una corrupció de la tradició àrab esmentada ja al tractat àrab de falconeria més antic conservat, el *Ġitrīf* (s. VIII), on, en tractar del ‘Toghrol’, estableix, ‘On dit que sa serre n’écorce rien sans le contaminer et, chaque fois que la plaie va guérir, elle se rouvre; voilà la raison pour laquelle on le porte sur des gants de peau à épaisse toison pour préserver (le poing de) l’autoursier des injures de sa griffe’ *Ġitrīf* 2(4). Val la pena recordar que la tradició japonesa prohibeix al falconer tocar el plomatge de l’ocell de caça amb la mà. D’un costat a l’altre del món conegut a l’època medieval, aquesta indicació sembla, doncs, ben arrelada.

és banyat <i untat>: “s’és banyat e aquel tots te se unta” Z¹ 29a (text 30); “est balneatus et per umgitur” Lat.(B), “est balneatus et ipse per se ungit” Lat.(U), “est balneatus et penne se perungit” Lat.(Z), “est balneatus” Lat.(E); “est baneatus et ipse se perungit [perurgit T]” Lat.(resta de testimonis llatins); “et maxime quando hee aves balneatae fuerint et pennas rostro composuerint quia pinguedo quaedam adhaeret rostro quam accipiunt de cauda sua quae est venenosa” AG, p. 1489, l. 11-14. Malgrat que manca a Lat.(E) i la possible omissió voluntària per desconeixement del traductor, l’afegeixo per ser clau per a seguir el raonament.

<II.1.7. De quan no pot coure la carn>

pot coure: “vult sumere, sed carnem oblatam rostro a se removet, commuta sibi aliam carnem de grue et” AG, p. 1482, l. 30-31. F transforma una probable anorèxia (o ‘fàstic’) en una dificultat de trànsit digestiu, de forma intencionada o havent llegit, ell o la seva font, “cocere/coquere” per “sumere”; aquesta traducció comporta una incongruència amb el que segueix a la font (si aparta la carn amb el bec remet a una anorèxia, i si existeix una dificultat de trànsit tampoc la ingerirà encara que li la canviï), de manera que ho omet i enllaça amb el que ja no esdevé incongruent. Vegeu, però, el comentari següent.

courà: “evomet” AG, p. 1482, l. 33. Aquesta puntualització d’Albert el Gran sembla implicar que l’anorèxia sigui secundària a una dificultat de trànsit a l’aparell digestiu superior, però mentre Albert ho soluciona amb el vòmit (o regurgitació) per part de l’ocell, F transita la carn, digerint-la.

E ... courà: “Quando autem cibum oblatum non vult sumere, sed carnem oblatam rostro a se removet, commuta sibi aliam carnem dando carnem de grue et granum unum stafisagriae sub lingua eius pone et statim evomet carnes sumptas” AG, p. 1482, l. 30-33.

<II.1.8. Si perd la vista>

Malgrat que Guida és recollit al DCVB com a ‘nom propi de dona, contracció de *Margarida* (pir-or., or., men.)’, amb les formes diminutives i afectuoses *Guideta*, *Guidona*, *Guidons*, i les despectives *Guidota* i *Guidot*, no sembla que existís el masculí al nostre territori, forma que probablement ens acostaria a Itàlia i a contrastar novament amb el ms. C de la *Doctrina nutritionis* (a M DN només s’esmenta abreujat “magisteri .G.” al cap. 34,

vegeu I.2.29). És més, els esments d'aquest antropònim masculí que he localitzat ens orienten cap a fora dels nostre territori; així, per exemple: (1) El Guido de Corvo del *De spiritu Guidonis*, arran de la pretesa aparició d'aquest a la seva dona a Alès (França) el 1323 o 1324 i traslladada com esdevinguda a ciutats italianes (Verona, Bolonya,...) pels testimonis escrits italians i català; al respecte, recordar l'esment de Bolonya a F I.2.9. (2) Guido delle Colonne (o de Columnis o de Columna, 'Guiu de Colupnes'), autor de les *Historia destructionis Troiae (Històries Troyanes)*, citat també al *Curial e Güelfa* I,24. (3) El Guido esmentat a la *Comèdia* de Dant, concretament a *Purgatori*, cap. XI, 97, potser a relacionar amb Guido delle Colonne. Val a dir, però, que al *Tractat per l'art de la caça, lo qual féu lo rei Artús* (R²) 6,⁶¹⁹ l'altre tractat de falconeria en català on es recull aquesta recepta, s'indica que el canonge Guido realitzà aquesta experiència a Alemanya, origen, recordem, d'Albert el Gran; és possible que es tracti de quelcom més que una simple coincidència i fins i tot podria haver comportat la incorporació de la recepta a una còpia del *De falconibus* del dominic i la seva circulació conjunta posterior (vegeu I.2.6. per a un detall similar). Cal tenir present, però, que cap a la fi de la secció F ens informa de la consulta personal al canonge Guido ("dix-me") per part del compilador de F o de la seva font (o de l'autor d'un dels textos utilitzats a la compilació). En la publicació dels dos tractats de falconeria conservats al manuscrit R analitzaré aquesta influència i les hipòtesis que estableixo al respecte arran de les datacions respectives.

El canonge Guido, amb coneixements falconers contrastats per haver aconseguit gaudir d'un esparver durant sis mudes –es sobreentén que en aquella època l'ocell es caçava de forma rutinària i no s'estava lligat permanentment a la perxa–, alimenta (ell personalment i/o els seus companys o servidors) el seu esparver cec de forma forçada perquè l'ocell no pot menjar per si mateix per no veure el past; podem deduir aquesta alimentació forçada per la il·lustrativa descripció per als coneixedors de "pexeren-lo així com hom pex colomins", seguint la ingesta natural típica del colomí de la papilla (o llet) que li ofereixen els progenitors, en una pràctica segons sembla ja habitual a l'època en l'alimentació de colomins a mà (s'accelera així el cicle reproductiu de les femelles i s'obtenen més colomins, s'incrementa el seu engreix i interès gastronòmic, etc.).

Aquest canonge manté l'esparver cec, incapacitat per a volar i, òbviament, per a caçar, i necessitat d'aquestes atencions durant ¡vuit mesos!, prova del grau d'estimació per aquell ocell establert per les experiències compartides. Durant aquell període va provant diferents remeis sense èxit –al respecte, R² 6 indica que "asagà moltes cures e medisines, les quals [ms. quales] no li valgueren res"– i l'esparver segueix sense manifestar cap senyal apreciable d'afecció ocular tret de la pèrdua de visió.

Finalment, un tractament per via digestiva –malgrat el difícil accés al globus ocular per aquesta via i la circulació sistèmica, tret que eliminés una causa primària aliena a l'ull– puntual en una dosi considerable per a un esparver li retornà la vista al cap de tres –nombre amb connotacions creencials positives– dies. Cal destacar el trasllat del remei a la medicina humana. Recolzant-se en l'autoritat del metge grec Claudi Galè, incontestable en ser un dels pilars fonamentals de l'ensenyament mèdic del període, F –probablement a partir de la seva font– ofereix com a alternativa la giripiga o sèver sucotrí, suc concentrat de les fulles de la planta *Aloe succotrina* segons el DCVB, que, per tant, contindria el mateix principi actiu (possible futurisme). No he localitzat aquesta indicació al *Llibre de les medicines particulars*.

---

⁶¹⁹ Relació indicada a la meua memòria de resultats de la beca FPI de la Generalitat de Catalunya 2003-2004, a partir de la realització de QUEROL (2004) i del glossari de noms propis. No al primer tractat de falconeria contingut al mateix manuscrit, obra del vescomte de Rocabertí (R¹), confusió derivada de la consideració historiogràfica d'un tractat únic atribuït al vescomte, com, p.e. GARCIA (2005a, pp. 786-87) i (2005b, p. 59). Vegeu QUEROL (2004, pp. 48 i 61-62).

En un rar exemple de criteri d'autoritat o d'experiència pròpia, F (i la seva font?) es posiciona a favor de l'àloe davant el dubte sobre si fou aquest o el sabó el que guarí aquell ceguetat, opció no conservada ja a R² 6. De fet, R² 6 recull una versió abreujada de la recepta que crec correspon a un període posterior, havent-se perdut ja part de la informació.

e asò matex: al respecte, caben tres possibilitats d'edició, (1) una possible reiteració supèrflua o esmena sense cancel·lació a fi de no embrutar el manuscrit, (2) 'a asò matex', referit a la mateixa afecció, però comportaria una reiteració amb el final de la frase, o (3) 'e asò matex', és a dir, la mateixa quantitat. Davant el dubte i mancat de la font directa, no intervinc.

<II.1.9.> Capítol .XXII. Per mudar aucells

Coincideix amb III.7., Capítol .LVIIIe. del segon llibre dels ocells de caça.

Vegeu l'inici de l'estudi de II.1.24., Capítol .XX.

Així com a la secció anterior ha estat R² l'altre tractat de falconeria en català que contenia la recepta de F, ara és el tractat que comparteix manuscrit amb aquell, el *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí (R¹),⁶²⁰ qui la recull també, en concret el primer paràgraf a R¹ 21 i el segon a R¹ 22. Fora de la tradició catalana, la recepta ha estat repetidament recollida a la tradició del gènere; així, per exemple, "Si por ventura, a causa de dar al açor o halcón rezias ayudas, viere al caçador que le salen las plumas torcidas, o romas, o gafas y malas, déle, por algunos días, la vianda mojada en la agua destillada de los caracoles o en la bava o limos que salen dellos picando o punzándolos con un punzón como más abaxo se mostrará" Juan Vallés, I.27 (p. 102, desenvolupada a p. 103).

.C. *caragols*: "CCC. caragols" III.7., Capítol .LVIIIe. del segon llibre dels ocells de caça, f. 148. Aquesta precisió numeral (.C.) pot contenir un sentit màgic o cabalístic; per exemple, en teosofia musulmana, la xifra 100 és el mateix Al·là, després d'ésser definit pels seus 99 'atributs' (*ṣifāt*), segons *Ġitrīf* 43(3). R¹ 21 omet el nombre.

Altres diferències són que F recomana guardar l' 'aigua' dels caragols en una ampolla i R¹ 21 en una cassola, bé per corrupció, bé per una evolució que consideri que les transformacions que aquest líquid experimenti en contacte amb l'aire (oxidacions i altres reaccions que no esmentaré per considerar-ho futurismes) poden incrementar la seva efectivitat.

Respecte al segon paràgraf, al qual no atorgo una nova secció degut a l'afinitat temàtica, cal recordar, en primer lloc, que el plomatge obtingut un cop completada la muda estableix la màxima qualitat de què l'ocell disposarà durant tot l'any proper, condicionant la bellesa i el vol de l'ocell de caça i la resistència i la flexibilitat de seva ploma durant tot aquell període, i, en conseqüència, cal que la muda sigui òptima. En segon lloc, que el color blanc és el color preferit segons la tradició falconera d'arreu, per bellesa, exotisme – els llinatges meridionals, és a dir, espècies, subespècies i variants, presenten tonalitats o fases més fosques o vermelloses que les septentrionals, més clares o blanquinoses – i tenir nombres implicacions culturals a múltiples nivells –filosòfiques, religioses, crencials,

---

⁶²⁰ Relació indicada a la meua memòria de resultats de la beca FPI de la Generalitat de Catalunya 2003-2004, a partir de la realització de QUEROL (2004) i del glossari de simples mèdics i compostos. En aquest cas, sí que coincideixo amb GARCIA (2005a, p. 787) i (2005b, p. 59), esmenant-hi f. 121v a f. 121, la qual també aprecia l'afinitat de la mateixa recepta amb III.6., Capítol .LVIIIe, f. 148. Tot i que GARCIA (2005a, p. 787, n. 7) i (2005b, p. 59, n. 7) indiquin que el text del manuscrit R que utilitza és el de la transcripció proporcionada pel Dr. Fradejas, assumeixo que correspon a una transcripció del facsímil inèdita realitzada per la professora Maria Rosa Fort i Cañellas, de Saragossa, facilitada també pel mateix doctor a Jaume Bover i Ramon Rosselló, segons BOVER-ROSSELLÓ, p. 18.

supersticiosos, etc.—, en especial per a l'home medieval; de fet, el vescomte de Rocabertí afegirà a aquest tipus de plomatge l'adjectiu de 'gentil', en una mena d'acumulació de virtuts. A més, aquests llinatges septentrionals són de major corpulència i envergadura que els meridionals, facilitant la caça de grans presons al falconer incapaç de capturar-les amb els llinatges autòctons. Un aspecte afegit és que al nostre territori eren obtingudes per importació o per trampeig durant l'estada hivernal, essent, per tant, menys comunes i més cares. Tots aquests aspectes reportaven al seu propietari un prestigi afegit.

sia la muda bella e blanca, axí com a colom: e: “si vols que isque de muda bel he net:” III.7., Capítol .LVIIIe. del segon llibre dels ocells de caça, f. 148.

colom: e: caben tres opcions d'edició, (1) 'colom:', en considerar la 'e' supèrflua i eliminar-la, (2) 'colomé:', de (plomatge) colomer per afinitat amb el del colom (blanc), entenent una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor, (3) 'colomí:' o 'coloma:', per confusió entre vocals per part del copista. Davant el dubte i mancat de la font directa, no intervenc.

gitar los vans, mulla un poch la carn en la dita aygua: “lansar les penes, no metes en la carn de la dita aygua” III.7., Capítol .LVIIIe. del segon llibre dels ocells de caça, f. 148. Per tant, s'oposen entre ells.

En aquest paràgraf, el vescomte de Rocabertí omet la combustió —i la probable reducció a pólvora, obviada també a F— i el moment d'administració del producte terapèutic; podem atribuir-ho tant a la memòria del vescomte com a que ho considerés obvi per al falconer degut a un coneixement general entre el col·lectiu.

[121v]

<II.1.10.> Capítol .XXIII. Per reuma o cadarn del comp o de la gol·la o dels ulls

reuma o cadarn: Binomi del qual no en puc aportar encara l'equivalència a la font directa, però en què convé recordar el tardà Juan Vallés, “propiamente se hauia de llamar catarro o reuma” MS 3382 de la BN de Madrid, fol. 94r (ed. Fradejas).

comp: Regió anatòmica indeterminada de l'ocell de caça que pot patir reuma o cadarn, potser imputable a una corrupció per part del copista a partir de l'alemany *kopf* (cap o cervell) en transformar k- (rara en català) a c-, -pf (inexistent en la nostra llengua) a -p i afegir 'm' per a diferenciar de 'cop', certament proper ja a 'cap'; aquesta opció, a més, ens manté dins de la mateixa regió anatòmica i enllaça amb *Moamín*. Desconec l'existència d'alguna grafia més propera a 'comp' en l'evolució del mot en alt alemany. F semblaria oferir en aquest cas un exemple més de la manca d'identificació dels mots germànics i de la seva transformació a la nostra vernacla fins a fer-lo irreconeixible. No podem descartar la corrupció a la font directa de F ni que el traductor sí que els identificués, però que els pronunciés sense lletrejar-los, deixant-ne la transcripció al criteri del copista. La via alemanya enllaça amb els detalls indicats a l'estudi de I.2.6. i II.1.8.

Manca especificar el procés posterior amb les castanyes, probablement triturades abans d'incorporar-les al preparat terapèutic.

met ... panyossos: El tractament tòpic de l'afecció ocular sembla en certa mesura independent del sistèmic destinat a combatre la causa primària. La utilització de la pólvora d'os de sípia per al tractament d'afeccions oftalmològiques es recull en diferents animals (i probablement en l'home, en el qual no l'he cercada); així:

- Referit a l'ocell de caça, a partir de la tradició àrab introduïda pel *Moamín*: “Quando inflantur oculi avium et opilantur nares, [...] Quando avis habet caput vel oculos inflatos, [...] accipere os sepe et pulveriza et pone in oculis avis et suffla intus et multum intret in oculo, deinde ipsum pascas cum pastu recenti, et sanabitur” Moamin Ms. T, II, 6(31); “Medicina quando enfiano le ochi et oppilasi el naso a li ucelli. c. xiiij. [...] Quando lo ucello have la testa overo li ochie enfiati, [...] piglia ossa de sepia marina

et pulveriçala, et de questa polvere cun uno canuolo sottile suffia dentro li occhi che molto li trasa; et depoi pascilo cum pasto fricho, et sanaràsse” Moamin Ms. b, II, 6(31).

- En el gos, potser relacionat, a partir dels mateixos tractats, amb: “EL .i[º]. capítulo del v[º] tractado es de melezinarlos de las enfermedades de los ojos. [...] quando se les fizieren nuves en los ojos, que tomen de la sal amarga e de las veneruelas chiquiellas de la mar e quémenlas, e del açafrán, de cada uno peso de dos dineros de plata, e muélanlo e ciérnanlo e mézclenlo todo en uno e échenles destos polvos en las nuves de los ojos, cada día dos vezes, una en la mannana y otra en la noch” Moamin V, 1(2); “E’l primo capitolo della cura de l’albugine che viene negli ochi de’ cani [...]. [Q]uando una machia bianca che fia chiamata albugine viene nell’ochio del cane, piglia mirra, osso di seppia arso e ççafferano, ugualmente di ciascheduno, fanne polvere sottile di tutti insieme, e la mactina e al vespro ne mecti nell’ochio sulla machia che v’è molto buono” Moamin Ms. c, V, 1(2).

- En els solípedes: “Capítol .LXVIIe. A bèstia qui age mal en l’uyll per colp. Per caval o mul·la o rosí o qualsevulla altre bèstia qui age mal en l’ull per colp, preneu la fempta de la persona seque polvoritsade gitau-li’n dedins. E guarà. E encare hi és bo lo sucre candi o l’escut de la sípia per fer-lo clar” Tractat de menescalia de Manuel Díeç, ms. Barcelona, Bibl. Univ., 68, f. 62v, cap. LXVII; “Quant la malaltia corre als huylls. A vegades s’esdevé que la dita malaltia o fredor de cap corren als huylls e fa-los sovén llachmar, e a vegades caligen a manera de núvol als huylls, e gran blanqua, e a vegades hi porten tel o pays (pany) per les quals cosses lo cavayl no pot vesar axí com se cové, la qual malaltia apella hom mal d’uylls, a les quals axí acorre hom: ... Emperò si à pany o tell en los huyls, ho fresch o veyll, aya hom del os de sípia, e ros de vi, e sal gema, aygua, e sia ben polvoritzat, e puy ab un canó metan-li·n hom buffant en l’uyll dues vegades lo jorn,... Encara bon alcoffoyll a bèsties: pren os de sèpia dracmes tres, angelot dracma una, vert estur miga dracma, e sia polvoritzat, e mit-li·n en l’uyll suficientment, e com sia millorat del tel pren del such de ceba blanca, mit-li·n en l’uyll tres dies” GILI, pp. 67-68, ff. 19r,1-2 a 19v,1.

<II.1.11. Quan té mal de pedra>

E ... pedre: Malgrat que divergeixin en el tractament, la descripció de la simptomatologia que comporta aquest diagnòstic, reiterada arreu de la tradició europea del gènere, podria provenir novament de la tradició àrab, segons “È da notare che lo principio de questa infirmità proviene da ventositate et indigestione, et quando se perturba, che non può paidare, allora escirà la egestione sua in peçi come gipso che tende ad colore de citro; [...] Quando accade questa infirmitate a lo ucello, la egestione sua è come calcio o come gipso” Moamin Ms. b, II, 58(2, 5), “Capitolo .Lv. [D]ovemo sapere che alcuna fiata l’uccello occorre vitio di pietra. E principio di questa malactia viene per ventosità o per male smaltire. E quando l’uccello si turba, non ismaltiscie, e lo stercho suo è dirocto, non continuo e trahe a giallo è sì come gesso [...] Quando questa malattia [vitio di pietra] viene all’uccello, è l’egestione sua come calcina o come gesso” Moamin Ms. c, II, 58(2, 5), “De medicamine lapidis generati in corporibus avium. Notandum est quod principium hujus infirmitatis provenit ex ventositate vel ex indigestione et quando perturbatur quod prohibetur digestio, tunc exit egestio sua incisa tendens ad citrinitatem sicut gipsus; [...] Cum autem accidit sibi haec infirmitas, egestio sua est sicut calx velut gipsus” Moamin Ms. T, II, 58(2, 5), “De medicinis lapidis. capitulo .Lvii. [N]otandum tamen est quod principium infirmitatis provenit ex ventositate vel ex indigestione et quando perturbatur prohibetur indigestione, tunc exit stercus suum incisum tendens ad citrinitatem sicut gipsus; [...] Cum autem accidit sibi hec infirmitas, est stercus suum ut cabe vel ut gipsus” Moamin Ms. I, II, 58(2, 5).

<II.1.12.> Capítol .XXIII. Com l'aucell à gota

Per a resoldre la gota articular que compromet la funcionalitat de l'extremitat s'hi recomana un tractament força agressiu, consistent en l'abordatge quirúrgic (dissecció) que permeti una cauterització profunda local per combustió d'encens, la qual provocaria, certament, una profusió d'humors; no s'indica cap sutura per al tancament – assumeixo, per tant, que cal considerar-hi una cicatrització per segona intenció– ni cap tractament posterior a nivell local o sistèmic.

No puc descartar un salt o corrupció a F, ja que aquest tractament és similar al d'altres afeccions segons la tradició del gènere, com per exemple: “Ad defilacionem, cum non vult sedere in pertica, ponas in foveam ubi incendantur in modum furmenti grana de sulfure, quousque sulfur conburatur, et sanabitur” *LM* 24; “De pinguedine nimia, [...] Item, accipe sulphur ad quantitatem grani tritici et combure in fovea ubi accipiter reponatur, ut fumum recipiat et deponat pinguedinem. Liga eciam aliquid ponderosum super renes cui” Gil (*De accipiter* 8.17), p. 206, l. 21-23 (f. 16r); “Cant auzel es desrenatz” *Dels auzels cassadors CV*, vv. 3073-90; “Si vostre austor és desile / atrestant com es reemets / pres ben l'empasturets, / com un cavall fort entendrets. / Soffre e encens egualment prendrets, / dessots les reyes li se'n pause, / ab una candela alumene / tant layxet que ara siurà, / ayxí l'austor sans endevendrà” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 330-338, on error de còpia “desile” per “desfile” i “reemets” (o “reeinets”) per “reyenets” (o similar); “[El xxiiiiº capítulo es de lo que deven ffazer el açor quando es muy grueso.] Quando el açor es muy grueso, átal' alguna cossa un poco pessada sobre las renes. Et ffaz un ffoyo pequenno et toma un poco de piedra ssufre, un poco más de'un grano de trigo, et ssea tanto quanto la piedra sea quemada et sserá ssano” *Azores* 24, f. 165; “Para quando el açor es muy grueso. Átale alguna cosa pesada sobre las renes e faz un ffoyo pequeño, e toma un poco de piedra açufre, poco más que un grano de trigo, [e] esté el açor tanto o quanto la piedra sufre sea quemada, e sanará” *Modo* 33, f. 73v.

<II.1.13. A gota de les ales>

Degut a la manca d'informació, només un coneixedor de la terminologia i de la medicina dels ocells de caça podia realitzar aquest tractament:

(1) Amb una sola aparició als tractats de falconeria en català als què he tingut accés, i en oferir F el nom de la ploma com única informació sobre ella, la identificació de la ploma anomenada bisera s'aventura en el camp de la hipòtesi de difícil verificació fins a la localització de la font directa; així, per ara, donat que cal entendre que aquesta es localitza a l'ala, sembla que aquest nom remet al comiat o a una de les plomes fixades a l'alçada de l'os alular. En tot cas, i amb la intenció de minimitzar la pèrdua de capacitat de vol en l'ocell, crec preferible arrencar una de les plomes de l'os alular que un valuós comiat; a més, probablement seria convenient un arrencament simètric a ambdues ales a fi de mantenir l'equilibri en la sustentació alar. No s'esmenta l'administració d'un antiàlgic, un sedant o similar, com el papàver, que disminueixi el dolor de l'arrencament de la ploma a l'ocell de caça. Tampoc n'ha esmentat cap a I.2.27 (allí indicat a la resta de la tradició localitzada), qui sap si per censura (la probabilitat d'una intervenció 'humorística' del copista sembla ínfima).

(2) La indicació de tallar “a manera de sagnia” resulta vaga: si es refereix a un vas, no s'especifica en quin cal practicar la flebotomia (probablement un vas alar); si es refereix a practicar el tall en el mateix lloc d'on acaba d'extreure la ploma, s'incorre en el risc d'afectar el creixement posterior de la ploma de reposició i la seva pèrdua definitiva.

<II.1.14. A reinflament>

Associa la presència d'endoparàsits a una causa primària anterior, el reinflament, possiblement, inflamació o edema, degut a gota –és inclòs al capítol dedicat a la gota– o a pes elevat de l'ocell de caça –una de les causes d'engendrament d'endoparàsits segons els tractats–.

Tot i que, amb propietat, sembla que caldria referir-se a les fulles del presseguer o pensar en una corrupció, la tradició les esmenta sovint com a tals: “Item accidunt ei quandoque lumbrici, & tunc da sibi super pastum succum foliorum persici” Pietro de Crescenzi X(6); “Anco a lo male de'lombrici fa questa medicina: prende lo sugo e l'omere delle foglie del persico, ovvero la polvere del santonico, e pone suso lo pasto e fie sano” Ceruti 48; “A conoscere quando ha li vermi l'ocello. Remedio. Quando l'ocello ha li vermi bigati, o sia lumbrici, dentro nel corpo, [...]. A questo tal male hai un remedio: recipe de le foglie del persico,[...]” *De avium disciplina* de Iacobello Tragurno, ms. Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Ob 21, f. 20v [segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992, p. 136)]; les “folgie de persegiez” són utilitzades en una recepta diferent contra les filandres per RESTORI, p. 297, l. 41 i ss.; també són esmentades dues vegades en una recepta contra les filandres al *Breve trasunto sacado de los originales libros que los Señores Reies de Aragón tenían para el conocimiento de las aves de caça y de toda naturaleza dealcones, con una breve práctica de zitrería para curar las enfermedades y dolencias que acaezzen*, cap. X (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1227, de 1689, f. 24rv). Moamin II, 16(5) aplica pols de les fulles de préssec seques als ulls per al tractament dels cucs als ulls. La tradició ens remet novament cap a Itàlia; una nova dada a verificar amb C DN donada l'absència a M.

La coincidència entre la longitud de l'endoparàsit i la recomanada per al budell de gallina sembla atribuïble a un aspecte creencial.

<II.1.15. Per a que voli alt>

L'aspecte creencial és, al meu parer, encara més evident amb la momia com a tractament únic recomanat per a que el falcó guanyi alçada en el seu vol.

Val a dir que cada falcó té una alçada o sostre de vol al qual li agrada i/o s'ha acostumat a mantenir-se un cop assolit en vol ascendent, normalment en espiral i aprofitant el vent i/o els corrents tèrmics, després de sortir del puny del falconer (no el falcó salvatge que s'enlaira des d'un indret ja elevat des del qual controla el seu territori de caça ni en vol d'exploració); aquest sostre és aquell que el falconer desitja i, per tant, l'ha acostumat a mantenir-se, degut a l'espectacularitat de la falconada posterior i/o a la seva efectivitat en la caça. Aquests dos punts anteriors entren sovint en conflicte: si bé el falcó a gran alçada –el falconer modern, amb prismàtics, arriba a perdre'l de vista– i la falconada posterior és certament espectacular, un sostre massa elevat impedeix la captura de certes preses per permetre que arribin a la clusa (indret on es refugien). Cal trobar, doncs, un equilibri. Aquesta divergència es minimitzava en la falconeria medieval a grans presons perquè la tècnica de fugida i de cacera diferien en part de les actuals: les grans presons solen fugir intentant elevar-se per sobre del falcó, el qual solia deixar-se anar del puny un cop enlairada la presó, de manera que ambdós ocells anaven guanyant alçada fins que, bé el falcó abandonava i la presó escapava, o bé el falcó superava a la presó i tenia lloc la falconada; ometo aquí la divisió de funcions entre diversos falcons (acorredor, mestre, etc.) i redueixo al mínim el vol a presons. L'espectacularitat d'aquestes accions de caça és evident i comportava la cavalcada de l'expedició falconera seguint la persecució, amb el doble objectiu de ser espectadors privilegiats d'aquesta i acorredors del falcó –o falcons– un cop duta la presó a terra. A banda de la seva potència física, la tècnica de fugida de la presó i la seva envergadura oferia accions de caça llargues i visibles a major llunyania, i

exigia ocells de caça en òptimes condicions i amb el maneig falconer adient per a conservar la fe en la seva capacitat per superar una presó començant en condicions d'igualtat o d'inferioritat (a la mateixa alçada de la presó o per sota d'ella). En la caça a presons, 'voli alt' pot referir-se a que no abandoni la persecució en vol ascendent, més que no pas al sostre a partir del qual realitzar la falconada.

[122v]

<II.1.16. Per a que no jugui>

Probablement calgui interpretar-hi deixar-se portar l'ocell de caça per corrents tèrmiques, volant per propi plaer, sense estar pendent del falconer o de la caça i/o allunyant-se, amb risc de pèrdua de l'ocell. Es considera un vici de l'ocell de caça quan no és degut a un maneig falconer deficient, com per exemple una manca d'activitat, de bany o de sol, o una manca de temps o pes excessiu per a les condicions del moment. Malgrat que es tracti d'una possibilitat remota, no puc descartar una confusió del copista en transcriure el dictat del traductor, havent dictat aquest 'fu(i)g', de fonètica similar, o un error de lectura entre ambdues. Vegeu 'tempre' al glossari.

El remei proposat és arrancar-li una ploma sense nom de la qual ens ofereix la localització aproximada (sota la cua), en concret en un lloc anomenat algarde ("al garde" F), on al- podria denotar un origen àrab i fins i tot resultar en 'la garde', és a dir, que la guardi, com a protecció de la cua o d'una part delicada o sensible en aquella regió. En aquest sentit, el primer tractat àrab de falconeria conservat recull "Des oiseaux de vol qui s'essorrent, planent haut à cernes, s'écartent et dérobent leurs sonnettes. Méthode pour y remédier au mieux. (Al-Ġitrīf et Adham) ont dit: Les experts en volerie ont dit que lorsque l'Autour ou le Pèlerin ou tout autre oiseau de vol plane dans l'air, il reste sourd au réclame et se met à tourner à grands cernes dans le ciel. [...] Quant l'oiseau monte très souvent à la nue, on ne peut être assuré qu'il ne va pas dérober ses sonnettes ; aussi son maître [...] lui déplumera le pourtour du balai pour lui mettre à nu l'arrière-train et, quand l'oiseau y sentira la morsure du vent, il n'ira plus monter haut à cernes, si Allah (qu'Il soit exalté!) le veut bien" *Ġitrīf* 42. Podria tractar-se d'una corrupció que no puc valorar fins a disposar de la font (l'latina, àrab, germànica, italiana?) i a explorar a C *DN*.

F no es refereix a plomar el contorn de la cua, sinó a una sola penna, i a posar-hi després una gota de cera calenta; és possible que la finalitat de la cera fos impedir el creixement de la ploma de reposició d'aquella a la propera muda. Cal tenir present que penna sol utilitzar-se per a una rêmige o rectriu, i que arrancar una ploma de la cua a l'ocell li restaria capacitat de sustentació i maniobrabilitat, però que comportaria problemes a la resta de les plomes de la cua i acabaria afectant-les a totes; no és probable, doncs, que es refereixi a una rectriu. Potser cal entendre-hi una de les plomes menors que cobreixen la cua per la part inferior, majors que les de l'àrea del braguer i menors que les rectrius.

<II.1.17. Si té mal i mala carn a la boca>

Normalment la tradició atorga un nom específic a l'afecció o a la lesió (càncer, gormici,...). El tractament tampoc aporta informació rellevant. Sense cap informació complementària, no puc anar més lluny.

Fins aquí caldrà verificar de forma preferent amb C *DN* un cop editat.

Un tractament similar per a les llagues és "Tomen agraz dos onças, y xebe crudo una drama, y tóquenlo con ello las llagas" Vallés III.19 (p. 295).

<II.2.> Capítol .XXV. Dels linatges dels ffalcons

Aquí comença la traducció de la secció del *De falconibus* d'Albert el Gran present al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*. Si bé per a bona part d'aquest primer llibre apunto a l'existència d'una compilació prèvia, probablement llatina, com ara la *Doctrina nutritonis accipitrum*, degut a la multiplicitat de fonts i altres característiques ja descrites, per a la traducció parcial del tractat de falconeria d'Albert considero, com he dit a l'estudi d'aquesta font, una traducció directa a partir de la versió inclosa al seu *De animalibus*.

La mà C afegí a aquesta rúbrica “y primer Capítoll del linaje dels falcons”, al meu parer no afegit a partir de la rúbrica completa al *De falconibus* (“Cap. V. Quod septemdecim sunt genera falconum et de primo quod sacrum vocatur” AG, llib. XXIII. tract. un., cap. V., p. 1457, l. 22-24), sinó arran de l'orde lògic segons la rúbrica de II.2.2.. Tal com estableixo a l'edició, soc de l'opinió que aquesta incorporació hagués estat més adient a la fi del paràgraf, quan comença el capítol relatiu al primer llinatge. Val a dir, però, que la meva estructura s'aparta d'AG, on les dues rúbriques apareixen fusionades en una sola aquí, però hi discrepo degut a dues mancances: la de la referència al sacre a la rúbrica i la dels quatre capítols inicials del *De falconibus*, dedicats a la figura (I), el color (II), els actes propis o comportament característic (III) i la veu dels falcons (IV); aquests quatre capítols són apuntats també a VB, llib. 16, cap. 71 (“Albertus in libro de animalibus. Genus falconum quattuor habet propria. Primum figura corporis. Secundum color. Tertium proprius actus. Quartus sonus vocis”), qui els desenvolupa a continuació, i, en parlar del sacre i seguint AG, a F, f. 123v (“Aquests ffalcons se conexen ab lo linatge dels altres ffalcons en aquelles cosses que avem dites damunt, so és a saber: en les gotes e ab los senyals de la cara, he en la ffigura, e en so que ffan per lur propietat e en la veu”). Tot seguit, VB repeteix la classificació dels deu falcons nobles i els tres regiments dels falcons exposats per AG, amb breus notes extretes d'aquest. El compilador prescindí, doncs, de la primera de les quatre parts que integren el *De falconibus*, constituïda pels seus primers quatre capítols, als quals fa referència dins del capítol relatiu al sacre, probablement per considerar-ho de coneixement general i prioritzar la descripció dels llinatges dels falcons. No podem saber, però, si aquests capítols eren presents a la font de F o si el compilador o el traductor català ja no pogué decidir-ho degut a la seva absència. Desconec per ara si algun manuscrit del *De falconibus*, bé com a obra independent o incorporada al *De animalibus*, presenta aquesta pèrdua.

He afegit ‘deu’ i esmenat ‘so és que’ a fi d'evitar entrar en contradicció amb el contingut posterior de F i, secundàriament, arran de la lliçó d'AG. Malgrat que el compilador –de F o de la seva font– o el traductor podria haver considerat que els factors indicats a continuació no sumaven aquella xifra ($3+3+1=7$, no 10), la divergència deriva d'una traducció incorrecta, qui sap si ja present a l'antígraf. AG és consistent en els disset llinatges de falcons tant a la rúbrica (“Quod septemdecim sunt genera falconum”) com al text (“sunt decem genera falconum nobilium, et tria genera sunt ignobilium falconum et tria sunt mixta de nobilius et ignobilis, et unum...”), els quals estudia a continuació; no inclou, però, els dos llinatges que tracta de forma separada del llistat, molt poc esmentats a la tradició del gènere i amb els quals sembla sentir-se incòmode. Les correspondències són: els deu falcons nobles amb els descrits als deu primers capítols, incloent aquest; els tres no bons –no nobles o innobles– amb els “llaners”; els tres mesclats de nobles i de no bons –no nobles o innobles– amb els descendents del creuament entre el pelegrí i els “llaners”; i el mesclat bo a caçar amb el descendent del creuament entre el pelegrí i el falcó “de peus blaus o de color d'atzur”.

Cal tenir present que aquesta classificació és la d'un falconer alemany i que, per tant, aquests llinatges no s'adiuen necessàriament amb els ocells de caça que un falconer

catalanoaragonès entenia amb el mateix nom, aspecte a tenir en compte en interpretar les identificacions apuntades per la historiografia per a cadascun dels diferents llinatges. Així, el “són venguts a nós” cal entendre’l com a l’autor, Albert el Gran, i al seu públic.

F troba certa dificultat per a traduir ‘ignobilis’, sovint ofert com a ‘no bo’ i no com a ‘innoble’ –forma d’aparició probablement més tardana– o, com a mínim, ‘no noble’. En cas de que s’accepti la hipòtesi del dictat d’un traductor a un copista, una explicació podria ser que el primer preferís evitar la possibilitat de confusió del segon en dictar-li ‘no noble’, la qual podria haver estat transcrita fàcilment com a ‘noble’, a més del possible condicionament degut al públic destinatari de l’obra. Potser aquestes alteracions ja eren presents a la font de F.

<II.2.1. El primer llinatge dels falcons>

Per a l’establiment de la rúbrica, vegeu l’inici de l’estudi del capítol precedent.

Vegeu VB, llib. 16, cap. 23. Segons ABEELE (1993, p. 109), LINDNER (1962, p. 25, n. 20) indica que Albert utilitzà la nomenclatura dels falcons oferta per l’*Epistola* com a marc de referència, combinant-la amb la de *Dancus Rex*. Afegir que ambdues podrien arrelar en tradicions no llatines, com la bizantina o l’àrab.

Comparem la posició de privilegi atorgada per Albert el Gran al sacre amb l’atorgada per Frederic II de Hohenstaufen al grifaut i “Le nom *girofalco* vient de *iero*, c’est-à-dire ‘sacré’, de là *gerofalco* vaut pour ‘faucon sacré’” PAULUS-ABEELE (II R.5, p. 182). Entre els falcons, la tradició àrab prefereix els sacres degut a la seva rusticitat i a la facilitat de proveïment en condicions òptimes per ser-hi un ocell autòcton, mentre el grifaut havia de ser importat i superava el canvi radical de condicions ambientals amb dificultat; així, per exemple, “De la préférence donnée aux Sacres sur les Pèlerins en raison de la hardiesse qu’ils acquièrent et qui, d’office, leur confère la préséance” VIRÉ [1965, p. 39 (89), cap. V, secció I], on el mateix autor obre la secció amb “Nous nous sommes crus tenir de donner ce titre de rubrique du seul fait que tous les savant et les gens de vol ont toujours mis les faucons Pèlerins en tête. Mais nous, nous parlerons d’abord des faucons Sacres et ce, pour ce que nous avons constaté en eux de supériorité; cette raison impérieuse ne nous autorise pas à agir autrement”; entre els savis anteriors als què el falconer major del califa fātimida al-Azīz bi-llāh fa referència hi trobem Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī (s. VIII) i el seu *Tractat dels ocells de caça* (*Kitāb dawārī at-ṭayr*). De fet, la coincidència de preferències entre Albert el Gran i la tradició àrab en falcons, quan, a diferència dels àrabs, qualsevol alemany interessat en l’art havia de conèixer grifauts en condicions òptimes, em fa sospitar de la influència de la tradició àrab sobre els coneixements falconers del dominic; les seves referències a la captura de gaseles amb falcons o al corb caçador de perdius i d’altres corbs per maneig falconer (AG, p. 1449, n° 27, l. 22-24) també s’avenen amb la mateixa influència. Una preferència parella serà recollida per *Dels auzels cassadors*, vv. 397, 405 i 409, Brunetto Latini i la seva traducció catalana [“que·ls de més appellen falcodrins [fr. falc rodion]; açò és lo rey e senyor de tots altres ocells” Copons, cap. CXLIV, (7) l. 25-26, a partir de l’*Epistola ad Ptolomeum*.

e Símacus lo apelle bretany, e alguns altres lo apellen haeripill: “Septimum genus britannicum est: [...]: hoc genus esse credimus: quod superius ariophilou diximus” i “quod Simachus britannicum vocat alias aelium vel aeriophilum” VB, llib. 16, cap. 71. Aquesta referència a l’*Epistola*⁶²¹ 8(10/10’) esdevé un indicatiu de la possible abundància relativa del sacre a les illes britàniques, coincidint així amb Frederic II de Hohenstaufen, durant el període medieval, malgrat que la seva àrea de distribució actual sigui força

⁶²¹ Assenyalada ja per LINDNER (1962, vol. II, p. 196); cit. SMETS (2002a, p. 181).

llunyana. Al respecte, crec que una solució, força arriscada en no ser verificable per ara, podria provenir d'una tradició oral o redacció oriental (incloent l'imperi bizantí) amb traducció llatina, potser normanda, quan la denominació original era encara desconeguda a Europa occidental, adaptant-la així per a facilitar-ne la identificació al lector; tampoc descarto la possibilitat de que el xovinisme anglès present al pròleg del *De avibus tractatus* intervingués en l'establiment de la denominació malgrat que la densitat d'aquest llinatge a les illes fos similar (o inferior) a la d'altres indrets, fet que implicaria una traducció llatina pròpia d'aquelles illes. Al meu parer, com més propera a la moderna fos l'àrea de distribució medieval del sacre, major percentatge dels exemplars utilitzats en falconeria a Europa occidental haguessin estat importats, inferior hagués estat la casuística i l'experiència pròpia derivada del seu maneig i, en relació directament proporcional, major la dependència respecte a la tradició àrab (i els seus precedents).

Símacus: Aquesta referència clara a un dels autors indicats a l'*Epistola ad Ptolomeum*, aquí correctament transcrit, em permetrà esmenar les diverses corrupcions posteriors del mateix antropònim.

lo pus noble ... l'àher: "Aeriophilon avis est. Aelyon vulgariter appellato que a re nomen habere videtur; Latinum enim et Grecum est nomen, dictum ab aere et philos quod est amor quasi amator aeris. Hec enim avis avium nobilissima" Thomas, p. 105, f. 35v^b.

[123]

Aquest aytal ffalcó ... de les ales grans: vegeu *Dels auzels cassadors*, vv. 417-428, Brunetto Latini i la seva traducció catalana, on reproduceix la darrera "En suma: tot falcó que ha los peus grossos, e los genols nuosos, e constret [fr. 'comme serrés', adjectiu referent als genolls, que significa 'junts, plegats'; Copons hi veu un adjectiu referent a sguart, que segueix, amb el sentit de 'concentrat, fix'. Carm. 'autresi comme sor os', trad. (errònia) 'ossosos'] e fer sguart, e flamejants e [conjunció sobrer] los ulls terribles, e les ales grosses en alt, e les ungles negres e longues e planes e ben agudes e luents, és bo si ha lo cap per mesura, e axí mateix que sia gros per lo pits" Copons CXLIV, (7).

Malgrat l'opinió de certa part de la historiografia, soc del parer que la descripció etnològica del sacre oferta per Albert sí que pot correspondre a aquest falcó, probablement el llinatge de major heterogenicitat en plomatges i pitjor estudiat i classificat (subespècies?, variants?, fases?); la descripció de la mà, per exemple, és en relació amb el fet de ser un dels falcons que millor captura la presa al terra, aspecte difícil per a altres com el pelegrí. Sovint hem d'interpretar les indicacions com a matisos relatius entenedors per al falconer, no com a les veritats absolutes que entén el profà en l'art.

àguila: "aquilae magnae" AG, l. 40. Malgrat que pot deure's a un oblit propiciat per haver escrit o traduït 'granea' poc abans o a una omissió voluntària per desconeixement del llinatge d'àguila en concret (en referir-se a l'alimentació tradueix de forma correcta "aquilae magnae" com "unes grans àguil·les"), no ho afegeixo perquè podria haver-se considerat implícit a àguila o fins i tot un adjectiu inadequat per resultar-ne una exageració. Val a dir, però, que per àguila sol entendre's la reial (*Aquila chrysaetos*), de tamany força superior al del sacre.

de cassa: "rapacium" AG, p. 1458, l. 1. Malgrat que la mateixa mà B ha ofert 'de rapina' a la fi del f. 119v, en l'establiment de la nova secció (II), podria ser un mot amb el què el traductor es trobi insegur, potser per ser un neologisme encara recent en el nostre romanç; tampoc puc descartar una corrupció a la font de F.

sots aquest no vol·la àguila ne aucell nengú de cassa per pahor que n'an: Aquesta és una norma bàsica de supervivència entre els ocells degut a que l'alçada sempre proporciona avantatge a l'atacant; tant és així que un ocell menor pot atacar, ferir i matar o foragitar un de major aprofitant aquest factor, en combinació amb la seva major maniobrabilitat i agilitat. L'atac entre els ocells de rapinya sovintaja degut als avantatges de minimitzar els competidors potencials al seu territori i la possibilitat d'arrabassar la presa capturada per un altre. L'alçada és també un signe de dominància entre ocells.

veuen lo sacre, ... l'àher: La immobilitat és un recurs per a defugir l'atac d'un predador que depèn exclusivament de la vista, fins al punt que el moviment és un dels pocs factors que provoca l'atac d'un ocell de caça. El fet d'amagar-se per la vegetació impossibilita l'atac d'un falcó, però, en el cas del sacre, a diferència d'altres falcons com el pelegrí, que la presa es posi a terra no disminueix gaire la probabilitat d'èxit en l'atac si ja ha atret la seva atenció.

sots ... possen-se: De forma similar per a lat. *accipiter*, "Ab omnibus quibus insidiatur instinctu naturae cognoscitur, et cum eum vident aut sentiunt, garriunt, fugiunt, et se quantum possunt occultant" Pietro de Crescenzi, *Liber ruralium commodorum*, X(2), dins INNAMORATI, pp. 127-53.

e sots... l'àher: Informació recollida a *Dels auzels cassadors*, vv. 399-404, Brunetto Latini i la seva traducció catalana; en reproduceix la darrera, "car no és negú qui gose volar a son encontre ni denant ell, ans cau stordit en terra, en tal manera que hom lo poria pendre com si fos mort. E l'àguila matexa [segueix fr. por la poour de lui] no gosa parèixer lla on ell és" Copons CXLIV, (7) l. 27-30. Cal relacionar aquest paràgraf amb el d'Aristòtil reprès per diversos autors de l'antiguitat,⁶²² com Plini, relatiu a una modalitat cinegètica practicada a Tràcia en què els homes i els ocells de caça s'associen en una mena de simbiosi, de manera que els homes provoquen la fugida dels ocells de la vegetació i els ocells de caça els obliguen a tornar a baixar (altres autors, com Filó de Judea, afegeixen que les preses s'esglaien de tal manera que es deixen prendre amb la mà de l'home), repartint-se les captures els homes i els ocells de caça. Certament, algunes preses potencials rebutgen moure's quan es saben dintre del camp visual de l'ocell de caça o ja han estat atacades en un primer vol.

Qui-s vol dos ffalcons sacres volen ensemps: Un dels pocs exemples del vol conjunt d'ocells de caça, equip que incrementa les possibilitats de captura de la presa i permet atacar preses més difícils; el falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh indicava ja, respecte al sacres, "Quand tu en auras introduit un certain nombre, selon les principes que nous venons de donner, rappelle-les en troupe, par paires, sur pigeons d'escape; isole ceux qui se montreront pilleurs et garde à part et ensemble ceux qui auront, en bonne harmonie, répondu au rappel. ... Si tu as pu obtenir bonne intelligence entre deux Sacres, jettes-les de concert sur l'escape. S'ils la lient, égorge la prise et laisse-les s'en repaître" VIRÉ [1965, p. 41 (91)], on l'afaitat del sacre i la caça amb un parell o més d'ells continua fins a gairebé el final del capítol [p. 49 (99)].

crabits: "trabits" F, llegiu 'cabrits'; "capreolos" AG, l. 8. Referit al cabirol, el cèrvid de menor tamany a Europa. No puc atribuir la confusió respecte al mot cabirol a un desconeixement per part del traductor, tret que aquest canviés, per haver estat copiat per la mateixa mà B a I.2.23; és probable que fos la lliçó de la font directa.

L'esment del cabrit, on cal entendre cabirol per ser el petit cèrvid europeu, com a presa del sacre demostra un coneixement de la falconeria àrab, en la qual s'utilitzaren tradicionalment també per al vol a les gaseles; no conec cap descripció de la caça de cabirols amb falcons a Europa. De fet, el falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-

---

⁶²² Aspecte estudiat a LINDNER (1973, pp. 112-16).

llāh comença la caça d'exemplars salvatges de gasela amb les seves cries o cabrits, per passar després als adults un cop afiançats els sacres en aquella presa.⁶²³ La tolerància i compenetració entre falcons de vol conjunt, així com el seu control per part del falconer, ha de ser plena.

e prenen-ne quax ... e lo cervel: En aquest punt és possible que la font de F fusionés la correspondència directa d'AG ("capiunt etiam capreolos et unguibus lacerant oculos et cerebella eorum" AG, l. 7-8) i la indicada a "et capit capreolos in quos primum visum dirigit et tunc incidit eis et cerebrum capite perforato excutit et sic interficit" AG, p. 1444, l. 16-18, la darrera propera a "hynulos capit et capreolos et hoc unguum laniacione oculis in bestia primum excussis ac sic cerebro, terebrato usque ad vite extincionem" Thomas, p. 105, fol. 35v^b. El reculat *Ġiṭrif* 25(2), p. 87, es refereix ja al segle VIII al vol del sacre a la gasela, "Si l'on duit les Sacres au vol sur les gazelles, ils les portent bas"; sobre l'afaitat del sacre a la gasela, vegeu el tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh (segle X), cap. V, secció 2, on ens informa de les diferències entre el procediment utilitzat per la gent d'Orient (A) i el de la gent del Magrib (B), preferit pel falconer major, a VIRÉ [1965, pp. 44-49 (94-99)]. Per a aquesta presa per al sacre, ABEELE (1994a, p. 150, n. 310) remet a *Moamín*, I, 4(3) i MÖLLER (1965, pp. 150-51).

Una de les claus en la captura de mamífers amb l'ocell de caça és que aquest s'aferri al cap, a ser possible incloent els ulls, i ignori qualsevol altre zona; així frena o atura la fugida de la presa i permet l'arribada dels acorredors (gossos i falconers), li evita rebre cops de peu i mossegades i pot assolir punts vitals de la presó. Si es recompensa l'ocell de caça per la captura amb els ulls i el cervell de la presa s'obté un condicionament positiu que reforça la preferència per prendre la presa per aquesta zona. [123v]

Aquests ... nodrir: "Volant autem (delicatissime) nutriri" AG, l. 9. Les edicions possibles són (1) la que ofereixo, respectant la lliçó del manuscrit, entenent-hi un primer terme, absent a AG, que consideri l'alimentació del sacre a la natura i un segon referit a l'alimentació per part del falconer, o (2) 'Aquests ffalcons aytals es volen nodrir', per esmena sense cancel·lació a fi de no embrutar el manuscrit.

No comentaré aquí el tipus d'alimentació i el seu raonament perquè estic enllestint un article al respecte. La referència per a la quantitat de past són, a l'igual que per a les ungles o la mida de l'ocell, les àguiles grans, és a dir, els majors predadors alats, sempre captivadors per al falconer i l'home en general, en especial per al medieval, per ocupar el nivell més alt de la piràmide tròfica en un espai, l'aire, al qual no podia accedir.

Aquest llinatge de ffalcons és reyal: Al llinatge que, segons Albert el Gran, ocupa el primer esglaó de noblesa entre els falcons ha de correspondre, per lògica, el major grau nobiliari en la societat medieval, el rei.

e longament volador, ...VI. ores: El sacre és probablement el falcó més tenaç i perseverant en la persecució de la presa, potser degut a una selecció natural condicionada per la seva localització freqüent en àrees semidesèrtiques i de baixa densitat de preses potencials; podem imaginar, doncs, el llarg vol persecutori i la cavalcada associada dels acorredors resultant.

mills cassa ab companyó: Nova referència al vol conjunt de falcons, normalment un parell del mateix llinatge però diferent sexe.

ama los hòmens ... per la presència d'ells: La unitat mínima de l'equip medieval europeu de vol de falcons era integrat pel falconer a cavall, el falcó i el gos de caça (llebrer o podenc per a grans presons), equip que podia créixer augmentant-ne el nombre de cada tipus però no disminuir; qualsevol d'ells era conscient de que l'èxit de

---

⁶²³ VIRÉ (1965), p. 45 (95).

la seva missió depenia en bona part de la resta de membres de la unitat i que l'ajut d'aquests li permetia superar la dificultat del vol a grans presons; així, el falcó era afaitat a atacar i dur a terra ocells que restaven molt per sobre del seu ventall de preses naturals i a col·laborar amb altres falcons, el gos tenia per tasca acórrer el falcó un cop duta la presa a terra (ocells) o frenada en la seva fugida (mamífers) a fi d'evitar que el valuós falcó rebés cap dany quan es troba en pitjor condicions per a la lluita (a terra) o l'atac de predadors atrets per la presa capturada o pel mateix falcó, i el cavall permetia al falconer acórrer també el falcó i controlar el funcionament de la unitat indicada (llourar el falcó si el risc de pèrdua era excessiu o abandonava la persecució, incorporar nous falcons a la persecució, evitar possibles comportaments indesitjables del gos, etc.).

cové que-l loura sia gran per so que-l puxa veure de luny: Malauradament, Albert el Gran no descriu amb major detall aquí aquest lloure i cal acudir a *De falconibus* IV per a obtenir més informació (mancant-nos-en, doncs, la traducció catalana), on “potius circumducitur in corda quiddam ex quatuor alis vel pluribus colligatis ad modum avis colligatum cui caro recens superligatur” AG, p. 1456, l. 33-35, detalls valuosos que permeten conèixer variacions del lloure en un moment clau del seu desenvolupament a Europa. Cal tenir present que el lloure primigeni fou la presa a la qual era afaitat aquell ocell lligada a una corda, més tard es substituï pel realitzat amb les ales d'una o varies preses, fins aconseguir el pes necessari per a evitar que l'ocell el portés, però difícil de llourar (el lloure recomanat per Frederic II per al falcó pelegrí, *loyrum de alis avium de rivera*, eren vint-i-dues ales d'ànec, gairebé impossible de llourar correctament per un falconer de peu i encara difícil per a un a cavall i de transport i ocultació problemàtics), posteriorment el mateix model de lloure va ser llastrat, facilitant-ne el maneig, i després es va substituir pel realitzat en cuir i llastrat, que continua fins avui. Per tant, si bé Albert recull el salt qualitatiu que implica l'ús del capell, introduït a Europa pel seu coetani Frederic II de Hohenstaufen, fins al punt de prescindir ja del cosit dels ulls (llatí *ciliatio*), ambdós desconeixen el lloure llastrat i resta a establir quan i on aparegué aquesta evolució tècnica i la possible existència simultània de diversos de models utilitzats arreu d'Europa.

[124]

si no y torna tost, no és perhill, com per si matex sol torna<r> a casssa: Per al primer terme enteneu que ve al lloure per ser un ocell bon llourer. Per al segon, cal tenir present que l'ocell de caça ben afaitat arriba a establir un lligam amb el falconer i que, malgrat que no li deixi menjar fins atipar-se (*ad libitum*), sap on menja, s'ajardina, es soleja,..., de forma rutinària sense haver d'enfrontar-se a la duresa de la natura. Aquest equilibri entre la llibertat i la crida de la natura, per una banda, i a la seguretat i la dependència de la captivitat, per l'altra, és sempre delicat i es recolza sobre un vincle de solidesa depenent del coneixement de l'art de la falconeria per part del falconer que vola aquell ocell en concret; tota vegada que l'ocell de caça vola lliure existeix, doncs, un risc de pèrdua.

<II.2.2.> Capítol XXVI. Lo segon linatge dels falcons

F (potser ja la seva font) ha omès una informació d'interès per al falconer: “gyrofalconum genus a sacrorum genere proximo gradu distans” AG, l. 29-30. OA, p. 1578, n. 159: “We must concur with Oggins (1980), 453, who concludes that this chapter does not appear to be based on other written authorities. Cf. ThC 5.44, who bases his discussion on the *Liber rerum* and says that the gyrfalcon is called the *herodius*, which for A. is clearly an eagle”. Una informació propera a la de Thomas, p. 110, f. 40v^b, on, en parlar de l’“erodius” o “grifalcos”, diu “quod[d]am genus grifalcorum est, quod sacrum cognominatur, et hii validiores sunt; habent enim colorem

fuscum”. Certament, aquests llinatges de falcons són molt propers, solapant les seves àrees de distribució de forma parcial i, segons sembla, fins i tot hibridant-se a la natura.

Per a l’astor com a referència inferior de mida del grifaut cal tenir present l’origen alemany d’Albert el Gran i la major corpulència del astors septentrionals respecte dels meridionals; l’àguila com a superior, sense especificar-ne el llinatge, resta encara més vaga.

Si ens atenem a la llunyania entre la lliçó d’AG i la de F en la secció etimològica d’aquest llinatge s’evidencien les dificultats del traductor i del copista catalans, potser heretades de la font.

sant ho persegüent: “sanc ho pesseguent” F. Binomi. Respecte a ‘sanc’, dues opcions d’edició: (1) ‘sant’, per confusió de c/t, ‘sanç’, seguint DCVB s.v. Sanç, ‘etim. del nom personal *Sanctius*, derivat de *sanctus*’, o bé ‘sanc<t>’; (2) referit a sang, per sanguinari, la qual implicaria una esmena més agressiva. Una de les dues explicacions d’origen grec ofertes per Frederic II (II.5) és “Girofalco enim dicitur a iero, quod est sacer, inde gerofalco, id est sacer falco”, la qual SMETS (2002a, p. 182) i (2007b, p. 349) vincula al grec *ἱερός* (‘admirable, potent’ o fins i tot ‘sagrat’); em decanto, doncs, per la primera opció, sant. Pel que fa al segon adjectiu, esmeno a “Persegüent: 1. *adj.* ant. Que segueix d’una manera uniforme.” DCVB, al temps que ens remet a potent, una de les accepcions de *ἱερός*. Cap preguntar-se pels coneixements del grec del traductor i sobre la circulació del *De arte venandi cum avibus* a la Corona d’Aragó, text del qual conservem un testimoni en llatí a la Biblioteca General i Històrica de la Universitat de València, ms. 601 (cat. GC 402), ff. 1-238 (s. XV). Les dues traduccions franceses del *De arte* ofereixen ‘sains’ i ‘saint’ per a lat. ‘sacer’.

a gira en latí, ... és maravella: “a girando quia diu gyrando acriter praedam insequitur” AG, l. 33-34. Informació recollida a *Dels auzels cassadors*, vv. 375-377. Dels tres paràgrafs equivalents a les traduccions franceses oferts per SMETS (2007b, pp. 348-49), el que més s’acosta a la catalana és *Des faucons II*, obra d’un traductor més competent i/o d’un antígraf més correcte, ‘vault autant a dire comme falcon tournoiant, car de sa propriété il ensuit moult aigrement et fort sa proie, (comme grues et cyne,) en tournoiant et girant.” Crec que la dificultat trobada pel traductor català –‘agera’ per ‘a gira’ F, i, probablement, desconeix *girare* = girar o li resulta difícil vincular-ho amb la tècnica de caça per desconèixer l’art i, en especial, el grifaut– el forçà a cercar solucions alternatives a la traducció directa, alterant també ‘*gyrando*’. No ens hem d’estranyar d’aquesta dificultat: segles més tard, la historiografia sencera –p.e. LINDNER (1962, vol. II, p. 180) i SMETS (2002a, p. 182)– considera que cal descartar-la per no correspondre’s amb la realitat i ho atribueix a l’etimologia popular comparable a les fantasioses d’Isidoro de Sevilla degut, al meu parer, a una interpretació subjectiva.

Si bé s’ha interpretat fins ara que el grifaut gira al voltant de la presa abans d’atacar-la, interpretació que atribueixo a un futurisme reduccionista europeu en la tècnica de caça amb falcons dins del ventall de possibilitats aplicades pels medievals i encara avui dia als països àrabs, considero que és més adient relacionar-ho amb una característica etològica gairebé exclusiva d’aquest llinatge entre els falcons disponibles per al falconer medieval, la facilitat per a rodar (rotació) i girar (translació) sobre si mateix (no al voltant de la presa), fins i tot aprofitant els diferents corrents de vents que troba, tan forts i habituals al seu hàbitat septentrional, i per al canvi bruscat de direcció i de sentit durant el vol persecutori de la presa, singularitat que seria fàcil d’apreciar durant el vol de presons segons la tècnica medieval. Cal tenir present que la mateixa tècnica medieval de caça de presons fa improbable que el grifaut arribés a tenir la possibilitat de rodar (en el sentit de fer torns) al voltant de la presa abans d’atacar i es reforça així la interpretació que apunto. Aquesta característica, afegida a la potència

pròpia del grifaut, li permeten adaptar-se de forma sorprenent al vent fort i/o a ràfegues o ratxat, quan altres llinatges de falcons no poden volar i continuar perseguint la presa quan altres abandonen. Simplement, el resultat de l'evolució natural com adaptació al medi que li és propi. Per contra, en relació al voltor, lògicament, sí que es referiria a fer torns al voltant del cadàver. Tots dos rapinyaires giren, però cal atendre al tipus de gir. Ambdues explicacions podrien tancar la discussió historiogràfica relativa a l'etimologia d'aquest extraordinari llinatge de falcó que és el grifaut. Com sol ser habitual dins del gènere, l'explicació es trobaria a la natura i la confusió en el distanciament que l'home modern ha experimentat respecte a ella, aplicant coneixements i criteris actuals no sempre encertats en la valoració de la tradició de l'art.

Al meu parer, Albert, com a alemany practicant de l'art després d'haver estat format en ella i observador curós de la natura, havia de conèixer un nombre suficient de grifauts en condicions òptimes per a apreciar aquesta característica, a diferència del falconer meridional que havia d'importar-los, pagar-ne un preu molt superior (de manera que, si en volava, sovint era en un baix nombre dins del seu equip de vol), rebre'ls en condicions molt pitjors (pensem en el transport medieval, la qualitat de l'alimentació dels ocells durant el desplaçament, la probable manca d'afaitat previ, l'estrès sofert per l'ocell, l'afebliment del seu sistema immunitari,...) i després esforçar-se en el difícil manteniment de la salut del grifaut pur en climes meridionals; fora del seu hàbitat natural i degut a aquests i altres factors en contra, sovint el falconer meridional no aconseguia que el grifaut pel qual havia pagat una elevada suma expressés tot l'extraordinari potencial propi d'aquest llinatge i l'experiència patida el duia a menystenir-lo davant altres millor adaptats a les temperatures meridionals i als seus agents patògens específics.

Cal tenir present que el falconer medieval amb recursos econòmics suficients utilitzava els diversos llinatges d'ocell de caça per a la cacera de preses proporcionals al seu potencial respectiu i sempre intentant superar-lo, i no a la inversa, com esdevé sovint en l'actualitat degut a un maneig falconer deficient i/o insuficient i a una legislació contrària a la conservació de la puresa de l'art i d'aquesta part del patrimoni cultural de la humanitat. Dins de la tradició europea, Frederic II és qui estableix més clarament aquesta relació en especialitzar el grifaut en la grua, el sacre en l'agró i el pelegrí en l'ànec als tres darrers llibres del seu *De arte venandi cum avibus*; a nivell peninsular, sens dubte fou establert pel capítol XI del tractat de Juan Manuel, on s'especifica que el gran senyor que volgués fer 'caça conplida' havia de dur amb ell divuit ocells de caça segons una especialització adient amb el seu potencial. De fet, el criteri hauria de ser que tota presa per sota del nivell exigít és una 'ralea', presa impròpia que mai mereix recompensa.

e no ... cors: "e no lonch segons la ffayso de son cors" F; "non longa secundum proportionem sui corporis cauda" AG, l. 36-37. Considero una traducció literal amb la complicació d'incorporar 'cua' un cop arribat a la fi de la frase, optant el traductor i/o el copista per no esmenar; l'altra opció és que el traductor interpretés que la longitud total (cos + cua) del grifaut és curta en relació a la del cos, i, indirectament, que també ho és la cua. La referència a la cua és més habitual i lògica degut a les conseqüències directes en les característiques del vol de cada llinatge.

Entre los otros ffalcons, ell soll estar tot dret: Certament, el grifaut destaca entre un grup de falcons diversos per la seva postura erecta; "[Capítulo II. Del halcón sacre][...] Este halcón tiene esta propiedad: que jamás lo verás sentado, antes, de noche y de día, durmiendo o velando, siempre està de pie" Evangelista.

ab les ales entrecenades: "et pennis bene compositis" AG, l. 40. Si bé la fusió d'ambdues grafies resultaria en la forma entrecruades (encruades), no puc descartar que 'entrecenades' es refereixi al correcte posicionament de les plomes de l'ala i

‘entrecruades’ al creuament de la porció terminal de les ales quan són plegades. El DCVB recull la var. form. ant. entrecroar per a entrecreuar. [124v]

La necessitat de disposar d’un cavall adient és recordada per Daude de Pradas (“Auzels es de trop gran pantais; / az ome a pe non val re, / car trop asegre lo·ill cove” *Dels auzels cassadors*, vv. 377-380) i Brunetto Latini (*Trésor*) i la seva traducció catalana “Lo IIII és falcó gentil e gruer, que val més que·ls altres; mas no ha mester hom a peu, car li cové molt seguir” Copons CXLIV, (4) l. 14-16; així, seguint l’ordre dels llinatges dels falcons exposats per l’*Epistola ad Ptolomeum*, Daude de Pradas, Brunetto Latini i Copons, aquesta informació correspondria al quart llinatge, és a dir, al falcó gris (N) / grifau(t) (Z⁵) o gentil (NZ⁵); Evangelista, en parlar del ‘baharí’, “[Capítulo VI. De los halcones baharíes] [...] Y habéis de ir encima de buen caballo”.

cans ... con: “cans be adotrínats he ben coneuts con” F; “doctis ad hoc velocibus canibus, qui auxiliéntur ei quando” AG, l. 2-3. Malgrat que per a un coneixedor de l’art de la falconeria ‘que l’auxiliïn’ pot considerar-se implícit, l’afegeixo per a una millor comprensió, seguint AG. Per a ‘coneuts’ F, corresponent a ‘velocibus’ AG, cal tenir present que es tracta dels gossos acorredors i contemplar les opcions d’edició (1) ‘corrents’, per confusió de rr/n i n/u per part del copista, de forma similar a la traducció semblant anterior, i el requisit de velocitat en el gos acorredor del falcó, (2) ‘coneüts’, considerant-hi un binomi de traducció que omet la referència a la velocitat, indispensable en el gos acorredor, (3) ‘correüts’, el qual, per extensió difícil, podria adiuere’s tant amb “doctis” [“Corregut: 1. ant. Acostumat, corrent.” (DCVB)], resultant en un nou binomi, com amb “velocibus” [“Corregut: 4. Que corre al llarg d’una cosa.” (DCVB), a més de ser participi passat del verb córrer i adjectiu]. Arran de la traducció correcta anterior en el cas similar del cavall i davant la probable confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor o durant el pas de l’esborrany a la còpia en net, em decanto per la primera opció i segueixo la lliçó d’AG.

cans bé adotrínats he ben corrents <que l’auxiliïn> con ha enderrocada la presa: Frase que resumeix els requisits del gos acorredor del falcó, el qual ha de ser ben adotrínat per a seguir el vol del falcó en persecució de la presa i respectar l’ocell de caça aferrat a la presó (no atropellar-lo en la carrera, ni mossegar-lo en confondre’l amb la presó, ni mossegar-li una part del cos quan el falcó s’hi ha aferrat o lluita amb aquesta) i ajudar-lo, tan aviat com sigui possible (ben veloç, doncs), a retenir la presa quan aquell ha aconseguit enderrocar-la i/o aturar la seva fugida, sense molestar l’ocell de caça, evitant així que l’animal capturat produís danys a l’ocell de caça quan aquest es troba en pitjors condicions per a la lluita, a terra (“Domesticus autem astur etiam magnas aves accipit audaciam accipiens ad adiutore homine et cane docto secum praedam tenere: tunc enim accipit gruem et anserem et ardeam et alias huiusmodi aves” AG, p. 1438, l. 25-27; “on jumelait l’emploi des chiens à celui des oiseaux de vol pour la chasse au lièvre et à la gazelle. Le rôle des chiens était, surtout, de mettre bas la proie aussitôt que l’oiseau l’avait liée” Viré, *Falconaria*, III, p. 175). Els dos gossos ideals per a aquesta funció d’acorredors del falcó són els llebrers i els podencs, ambdós ràpids i resistents, amb bona boca, predisposats a mossegar la presó, amb bona vista per a seguir el vol i, el podenc, a més, amb una excel·lent oïda que li permet localitzar el dringuejar dels cascavells del falcó; l’olfacte no era necessari, ja que les grans presons tenen un comportament defensiu molt diferent del de la resta de preses i la seva funció no era localitzar la presó ni foragitar-la.

per pahor: “propter motum” AG, l. 8-9. F (o la seva font) podria haver llegit ‘metum’ per ‘motum’; de fet, SMETS (2010, annexe 1, n. 4) esmena a ‘metum’. Malgrat el matís de ser-ne el moviment (vol) del grifaut la causa i la possibilitat d’un salt d’igual

a igual, considero ‘del moviment’ implícit i evito així transformar la traducció d’un mot en una perífrasi.

Albert el Gran ofereix en aquest punt una recomanació relativa a l’estratègia a seguir en la caça d’ocells aquàtics. Malgrat que la insereixi al capítol dedicat al grifaut, val a dir que és una norma general en la caça d’aquestes preses amb ocell de caça a fi d’evitar que la presa es refugii a l’aigua i la vegetació allí abundant i que l’ocell de caça no pugui volar-la o prendre-la, o acabi amb el plomatge banyat, fet que li privarà el vol fins haver-se assecat, i sense la captura, havent rebut una mala experiència, o fins i tot ofegat per la presó en un medi en què li és difícil lluitar. Es tracta d’una recomanació evident, difosa per aprenentatge directe entre els practicants de l’art, i, per tant, normalment omesa als tractats de falconeria, raó per la qual esdevé un indicatiu del ventall de lectors als qui s’adreça Albert.

tot ... pres: “timidus efficitur propter venationis laesionem” AG, l. 12-13; a banda de la corrupció respecte a AG, no esmento per desconèixer la intenció del traductor (pesarós?, peresós?). Una opció és editar ‘<de>vendrà’, més acord amb el sentit a AG; també es pot interpretar F com que tot el maneig falconer posterior tendint a aquella caça amb aquell ocell esdevindrà més difícil (i, indirectament, que l’ocell s’ha tornat tímid).

ne milans atart se mesclen ab ell: Albert el Gran indica aquí l’ànguila degut al seu poder superior, mentre F esmenta el milà, rapinyaire mitjà de vol àgil i acrobàtic per excel·lència, i, per tant, de capacitat de lluita en vol amb el falcó que l’ataqui malgrat la potència inferior a la de l’ànguila, divergència que comporta nombrosos matisos diferents, tant a nivell literal en l’art com d’interpretacions metafòriques, en especial si tenim present les connotacions pejoratives del milà (vil, etc.) i les favorables de l’ànguila (reial, magnànima, etc.) difoses per bestiaris, moralistes, predicadors, enciclopedistes, etc., i el convuls segle XV europeu, farcit de guerres civils i lluites socials. Soc de l’opinió que cal relacionar aquesta traducció amb l’anècdota de l’ànguila expressada al capítol següent, II.2.3., Capítol XXVII, amb els lectors potencials de F i, potser fins i tot, amb el promotor anònim de l’obra.

pa<s>ts ffreschs, enaxí que encare sien calents de la natural calor de la bèstia: “elles seront fraîches, car tant qu’elles sont fraîches, elles gardent leurs propres qualités, ont encore leur chaleur naturelle” Frédéric II, *L’art*, II.11, p. 202.

[125]

paloms salvatges: “pahōs salvatges” F, on decarto editar ‘pahons’ per no existir aquests en estat salvatge a Europa; tot i la possibilitat de ‘*pathos*’, també de complexió calenta, la descarto per ser un castellanisme sense exemples al DCVB i la grafia inaccurada, i segueixo “*palumbis*” AG, l. 22, el qual es correspon amb l’adjectiu ‘salvatges’.

Cal relacionar el paràgraf relatiu al past, com el de tots els ocells de caça i les seves particularitats depenent del llinatge, amb la concepció del procés digestiu i de la calor natural o vital en les diferents regions corporals segons la doctrina mèdica hipocraticogalènica; com he indicat ja abans a l’estudi, aquesta contempla també la complexió de l’ocell de caça i de l’animal de què prové el past idoni per a l’ocell. Desenvoluparé aquests aspectes en un article específic i no hi entraré ara.

La preferència alimentària indicada per Albert el Gran –cor, ala dreita i esquerra– no es correspon amb la realitat i respon al raonament filosòfic del dominic, propi de l’època, relatiu a la concepció medieval de la complexió anatòmica del cos segons la doctrina mèdica abans esmentada, aspecte en qual coincideixo amb ABEELE (1994a, p. 59, n. 61). Una llei natural en la lluita per la supervivència, adquirida per selecció adaptativa al medi, és la maximització en l’aprofitament dels recursos limitats, de manera

que tots els depredadors comencen a menjar per la part de la presa que els reporta major nutriment, i, en el cas dels ocells de caça en alimentar-se d'altres ocells, pel pit, degut a la facilitat d'accés als voluminosos i nutritius músculs pectorals. Així, si per qualsevol raó es veuen forçats a abandonar la presa, han optimitzat la ingesta aconseguida.

No coincideixo tant amb les altres afirmacions d'ABEELE (1994a, p. 59, n. 61):

En primer lloc, si bé certs falcons, en estat salvatge o a la muda, disposen de despenses amb restes de preses que poden aprofitar en cas de necessitat, el seu aparell digestiu no pot comparar-se al dels ocells necròfags específics o d'hàbits seminecròfàgics com l'àguila, molt menys sensibles a les substàncies produïdes durant la descomposició i amb un metabolisme més lent que supera les possibles toxicitats, la despesa energètica superior per a la seva digestió i la menor disponibilitat energètica obtinguda d'aquella carn; tant és així que el falcó acudirà a la despensa, com diu el Dr. Van den Abeele, en cas de necessitat, mentre els ocells no nobles segons la tradició falconera europea hi acudirán contínuament i no tindran necessitat de caçar de nou mentre disposin de presa morta; la tradició del bestiar i dels textos moralitzadors tendeix a fer veritats absolutes de certs hàbits observats a la natura i l'autoritat medieval tendeix a seguir la mateixa pauta.

En segon lloc, comparar la manera d'alimentar-se de dos llinatges de falcons tan allunyats com el pelegrí i el grifaut pot derivar en confusions evitables si atenem a les diferències de pes i força i als hàbitats predominants respectius; tots els ocells de caça solen reposar una mica si han hagut d'esforçar-se en capturar i/o matar la presa i abans de començar a menjar, i el falcó pelegrí sovint ha d'esforçar-s'hi més que el grifaut degut a la potència física –i de mans– i pes superiors del darrer, aspecte al qual s'afegeix que el grifaut pot controlar la presa si aquesta es mou quan comença a plomar-la, mentre que al pelegrí li resulta molt més difícil i, conscient del perill de sortir-ne malparat –picada, cop de peu o d'ala per part de la presa– i/o acabar escapant-se-li, el pelegrí espera a haver-la morta per a relaxar-se i començar a menjar, mentre que el grifaut, probablement el llinatge de falcons més glotó (caní) degut al seu elevat pes corporal i la quantitat de past que ha d'ingerir per a mantenir-se en hàbitats freds i propi d'indrets de temperatures baixíssimes que refreden ràpidament la presa morta, ha seleccionat de forma natural la pauta etològica de minimitzar l'espera per a començar a menjar, fins i tot sobre presa encara viva. A més, tots els ocells de caça relaxen les mans un cop reconeixen que la presa s'ha entregat, normalment coincidint amb la mort (algunes preses fingeixen la mort per a intentar escapar en el moment en què l'ocell de caça relaxa les mans), i la feblesa de mans del pelegrí l'obliga a esperar per a poder llavors reposicionar-les millor per a començar a plomar i menjar la presa, mentre que la força de mans del grifaut –per morfologia, diàmetre dels dits, diàmetre i longitud de les ungles,...– li permet ignorar aquesta espera.

L'arrelament de l'observació del rebuig habitual de la carronya pel falcó –i els ocells de caça en general– permet al frare Nicole Bozon comparar aquesta aversió, fins al punt de preferir patir gana, amb les dones que es consagren a Crist, les quals s'elevan tan alt que mai desitjaren perdre la seva virginitat unint-se amb la 'carronya d'home'; així, “Le nature de falcon est tiele qe pur nul famine qe il eit, ja sur caroigne ne descendra, e pur ceo qe sa gentyrye est si graunde q'il ne ad qe fere de cel ordure, graunde defaute sovent endure, mès il attent et seoffre tant qe il peut attendre a sa preye qe apent a sa nature. [...]” *Exemplum* 137 (*De virginitate sollicite conservanda et habenda*) dels contes moralitzats de fra Nicole Bozon (MEYER-TOULMIN); cit. ABEELE (1990b, p. 211), qui (n. 216) considera que la font d'inspiració fou el *De proprietatibus rerum* de Bartomeu l'Anglès, XII, 20 (s.v. *De erodio*, és a dir, Del grifaut), “Cadaver fugit, nec in famis vehementia

putridas carnes tangit, sed laboris patiens abstinendo exspectat, quousque praedam sibi congruam inueniat quam acquitat”.

Altres exemples del vincle establert entre la noblesa atorgada a l'ocell i la seva alimentació o no sobre carronya són: referida al grifaut, “Erodius qui et girfale, ut glossa super Leviticum dicit, in loco ubi aves inmunde prohibentur. Vel girfalcus dicitur ut dicit Liber rerum. Avis est inter omnes aves nobiles nobilissima. [...] Carnes crudas et servatas, ut dicit Experimentator, / non comedit, sed recentes” Thomas, llib. V, f. 40v^{ab}, especialment en l'alimentació dels seus polls (Bartholomaeus Anglicus, llib. 12, cap. 20, on indica que la font és Gregori), traduït incorrectament com “açor” per Vicente de Burgos, havent traduït “accipitre/accipiter” per “falcons” al cap. 2 del mateix llibre; “Capitolo XXV. Della magnanimità appropriata al girfalco. [...] E puossi appropriare la virtù della magnanimità al girfalco, che si lascerebbe in prima morire di fame, ch'egli mangiasse d'una carne marcia; e non si diletta a prendere se non uccelli grossi” *Fiore di virtù*. Referit a l'àguila, “[De aquila] [...] quædam quodam modo ignobiles & degeneres que appetunt non solum carnes uiuas sed etiam mortuas & pisces mortuos, & descendunt super cadauera asinorum & similium, & tales declinant ad naturam & ignobilitatem miluorum” Pietro de Crescenzi X(15).

[125v]

En relació a la contraindicació de la pràctica d'alimentació a partir d'un mateix animal en les condicions de conservació de l'època, “Si on les gardait longtemps après les avoir découpées de l'animal, ayant exhalé et perdu leur chaleur naturelle, la chaleur extérieure y pénétrerait et corromprait leurs humeurs; il en résulterait une mauvaise saveur et l'apparition d'humeurs corrompues” Frédéric II, *L'art*, II.11, p. 202.

El maneig falconer ideal tendeix a reproduir i optimitzar les condicions que cerca l'ocell de caça a la natura, com ens recorda “*Ars enim naturam imitari debet*” AG, p. 1474, l. 12. L'alimentació n'és un aspecte clau i tot bon falconer (o ‘savi’) ha d'esforçar-se en conèixer les necessitats dels ocells de caça al respecte, reflectits en els seus costums salvatges en general i de cada llinatge en particular, a fi d'acostar la dieta que l'ocell rep en captivitat a la que ell mateix selecciona a la natura i en les condicions en què la ingereix, acabada de matar. Com indico a la descripció de les fonts, Albert el Gran i Frederic II aportaren el nou enfocament en aquesta línia d'estudi i pràctica de l'art de la falconeria a Europa. La doctrina mèdica hipocraticogalènica atorgava una importància central al medi i, en especial, a la dieta, en la medicina preventiva.

A finals del segle XVII, el text de Guarines recull “Nuestro beato Alverto *vescidebent falcones sanis cordibus et cervelis*, porque de otra manera les causa calentura y dolencias, advirtiendolo el cazador que es experiencia hecha que quando el alcón girafalte⁶²⁴ ba por la canpañia y coje la have, le come tan solo el pecho donde está el corazón, y después lo deja, demostrando con esta acción á de tener cuidado el cazador de darle sienpre a comer pasto fr<e>sco. Et *ad huc caloze*⁶²⁵ *spirati*” *Breve trasunto sacado de los originales libros que los Señores Reies de Aragon tenían para el conocimiento de las aves de caça y de toda naturaleza dealcones, con una breve práctica de zitrería para curar las enfermedades y dolencias que acaecen*, cap. II (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1227, de 1689, f. 4), segons ed. FRADEJAS (1975, p. 535).

<II.2.3.> Capítol <XXVII>. Lo terç linatge dels ffalcons

⁶²⁴ Possible influència del llatí, en lloc del més propi en castellà ‘garifalte’, per ‘gerifalte’.

⁶²⁵ Probable error (d'edició?) per ‘calore’.

Respecte a aquest llinatge, recordar que “E en Aragón llaman a todos los falcones baharís monterís” Ayala III.

[126]

Segons la descripció oferta per Albert el Gran, coincidint, segons ell, amb l'*Epistola ad Ptolomeum*, el tret més singular del munterí és la seva agressivitat com a conducta de desviament associada a la dificultat per a controlar la frustració –per exemple, quan li escapa una presa, fet molt més freqüent del que pugui semblar al desconixedor de l'art–, aspecte que condiciona i dificulta el seu maneig falconer degut a les reaccions imprevisibles (“no troba hom ffalconer qui de ple en ple sàpia les sues costumes”). Per “manament de Optolomeu, rey de Egipta” cal entendre l'*Epistola* a ell adreçada; tanmateix, les indicacions que segueixen semblen absents en les dues versions d'aquell text que ens han arribat i podrien ser un indicatiu de l'existència d'una versió o font anterior, o bé, com he dit, d'un altra obra del gènere atribuïda a Ptolemeu, coneguda per Albert el Gran. De fet, però, la primera part del paràgraf, relativa al comportament del munterí i la dificultat de trobar un falconer que conegui el seu maneig, corresponen a *Dancus* 31, i és possible que les indicacions posteriors presents al text d'Albert formessin part d'un paràgraf perdut a *Dancus*, segons “Si u vols guardar axí com aquest libre diu” Z¹ 31.

Amb la intenció de defugir aquesta agressivitat, es minimitzen els estímuls –cambra fosca,...– que pugui rebre el falcó d'aquest llinatge, reduint el contacte amb el falconer als moments clau del maneig, sobretot a donar-li de menjar al puny, ja que així permet mantenir i reforçar el vincle i poder-lo recuperar quan vola lliure, però evita que s'hi familiaritzi tant com per a gosar atacar-lo un cop lliure. Amb el munterí caldrà, doncs, maximitzar els estímuls rebuts de la caça i minimitzar la resta. Els ocells de caça tradicionals i aplicant les tècniques falconeres tradicionals, són caçadors solitaris, asocials, i sovint no van més enllà de tolerar l'home; per tant, no accepten el càstig, el qual implicaria entrar en un cercle viciós degeneratiu i la pèrdua de l'ocell de caça en qüestió per a l'ús falconer. Només la paciència i el coneixement adient de l'art per part del falconer poden comportar l'èxit. Aquesta és una de les raons per les quals la falconeria era considerada una preparació per a la política i la diplomàcia, mentre la munteria ho era per a la guerra.

s'amansera: “samensara” F, per transposició de vocals, on no puc descartar una possible moralització subliminal (*amen*) o una nota d'humor per part del copista. No serà l'únic cas. Vegeu la nota relativa al mateix mot a II.3.1., Capítol XXXVII., f. 138v.

s'ahirex: edito així arran de la forma anterior (“se hahirex”), tot oferint com a opció ‘sa hirex’ amb la grafia antiga del pronom reflexiu, d'acord amb “6. SA: Grafia antiga i dialectal, per *se* (pronom reflexiu). *Cant él sa fo colgat*, Graal 60. *Axí matex sa deu leuar en aygua calda*, Flos medic. 198 vº.” DCVB, on la darrera cita correspon al ms. 68; el reflexiu ‘sa’ apareix dins del mateix capítol al vers del mateix foli (126v), ‘avessen-sa’.

estor: “accipitris sive asturis” AG, l. 23-24. En aquest cas, donada la presència d'‘asturis’, ‘accipitris’ sí que es refereix a l'esparver de forma unívoca. | *espès com un estor*: “aspre com un estor” F; “in spissitudine accipitris sive asturis” AG, l. 23-24. El traductor podria haver-se confòs en deixar-se influir per la duresa de caràcter d'aquests dos ocells de caça (el falcó munterí i l'astor) a partir del contingut del paràgraf precedent, quan, de fet, comença una descripció física; també és possible una lectura incorrecta d'‘espès’ a l'antígraf per part del copista.

totes ... dors>: Hi considero un salt de línia. Cal destacar que, segons SMETS (2004, p. 194), la comparació amb la piràmide és omesa també a *Des faucons III*, en concret a II.3.6 de la capitulació establerta per ella en aquella traducció francesa; a

SMETS (2003) i (2010) indica que manca també a *Des faucons II* i al manuscrit llatí Gd.

[126v]

El comportament agressiu del munterí envers la muntura del falconer i el mateix falconer fou recollit a la sàtira d'Evangelista amb “[Capítulo VI. De los halcones baharíes] [...] lo que más matan son rocines de cazadores y a las veces al mismo cazador” Evangelista.

la .I. dels .II. ffalcons pren l'altre: “unus falconum invadit alium” AG, l. 31-32. Nova indicació del vol conjunt de falcons, on F es decanta de forma unívoca per un parell com a màxim, mentre Albert no sembla determinar-s'hi. Un parell de falcons, normalment terçol (mascle) i prim (femella), sol ser el més habitual en cas de vol conjunt degut a la facilitat per a que s'acceptin, arribant fins i tot a establir un vincle de parella (un nombre superior pot implicar una lluita constant per la dominància i el ‘territori’ entre els exemplars del mateix sexe), disminuir la dificultat de control d'un nombre superior d'ocells en vol, recuperar-los, etc., la qual implicaria més personal falconer a l'equip, i els condicionants econòmics d'aquest personal (a cavall) i de l'adquisició i el manteniment dels altres falcons. Alguns dels avantatges del vol conjunt sobre el vol d'un sol falcó són una major eficàcia (el terçol aporta l'agilitat i la velocitat i el prim la potència, impeding alhora que la presó eviti els atacs més previsibles d'un sol ocell de caça), l'accés a preses més difícils (d'envergadura superior, més perilloses i/o de millor vol, com poden ser altres rapinyaires com el milà, o grans còrvids) i la possibilitat de vols més llargs. El nombre màxim d'ocells de caça ve marcat per l'imperatiu de mantenir l'esportivitat en l'acció de caça; a major dificultat de la presa o presó i menor potència atacant del llinatge de falcó, major nombre d'ocells de caça acceptable en el vol conjunt. Tres aspectes més a considerar són el possible repartiment de funcions entre els falcons del mateix equip de vol, la incorporació d'un nou exemplar quan un dels primers abandona la persecució de la presa i l'existència de diversos graus d'experiència (vol conjunt d'un falcó mestre i d'un falcó inexpert). Per a facilitar la comprensió aquesta col·laboració, ofereixo dos fragments del *De falconibus III*, relatiu al comportament del falcó, “Cum autem inter omnes duos motus duae sunt quietes necessario, et motus falconis sit motus ascensionis et descensionis, est boni falconis inter ascensionem et descensionem quasi nichil quietis interponere: sed postquam descenderit aliquando avem inferius volando praevenire et impedere donec a socio qui ascendit feriat: sic enim optimum fit aucupium quando duo socii falcones vel plures se invicem adiuvant. Fit etiam nonnumquam quod superior falco superior sequitur avem donec videat eam esse in proportionato situ percussionis” i “Venatur autem solus bonus falco et est actus eius qui dictus est: sed melius venatur cum sociis vel socio quia in ascendendo et descendendo necesse est moram fieri, et in illa elongatur praeda si socius non impedit: et haec est causa quod licet falco avis iracunda sit sicut et aliae omnes rapaces aves, et diligit quod sit solitaria, tamen propter adiutorium tempore venationis diligit socios et dividit cum socio praedam sine pugna, quod non facit astur vel nesus” AG, p. 1455, l. 32-39 i p. 1456, l. 12-18, respectivament.

Un dilema es presenta al falconer quan el falcó munterí no ha aconseguit capturar la presa: llourar-lo per a recuperar-lo, amb el risc d'atreure la seva atenció i ser atacat, o esperar a que es tranquil·litzi i llourar-lo llavors, amb el risc de que, mentrestant, s'allunyi i el perdi o, amb sort, esperar que acudeixi sol a la falconera. També és possible que el nerviosisme del falcó li impedeixi llavors venir al lloure, però, segons Albert, tornarà a la seva falconera si abans no l'ha recuperat qualsevol amb el lloure. La font d'aquesta darrera informació podria haver estat *Dancus* 31 (“E si faleix, que no'n prena, no ten temeresa, car aquel torna-sse'n al teu castell” Z1, f. 5v^b), opinió recollida també a *Dels auzels cassadors*, v. 374, Brunetto Latini i la seva traducció catalana, “Lo III és falcó

muntarí; prou és conegut per tots lochs; e pus que és privat, jamás no fugirà” Copons CXLIV, (3).

sí matex en dexopta enderocan mort: Tant pot interpretar-se que cauen morts degut a la calor interna acumulada per atacar preses molt poderoses –com l’ànguila– com que moren durant la falconada a aquestes, ambdues interpretacions amb implicacions dins del manteniment i el respecte a la jerarquia i l’ordre social establerts i d’aplicació moralitzadora. Vegeu més avall algunes dades sobre la inclusió d’aquest motiu en la literatura.

aytal cassos: “et talem casum” AG, p. 1461, l. 1. Singular, un cas, segons AG; F indica el primer mot en singular i el segon el plural (el qual s’adiu després amb ‘han’ i ‘vists’). Tant pot fer referència a la informació anterior, opció que s’acorda amb la puntuació d’AG, com al cas posterior; a més, F pot referir-se a una mena de cas vist per diverses persones i a diferents casos semblants. El DCVB no descriu una forma antiga plural per a ‘cas’ en singular, de manera similar a ‘pits’. Tot que afegir –s a ‘aytal’ seria menys agressiu que esmenar ‘cassos’ al singular, els dubtes exposats m’obliguen a limitar-me a oferir la grafia del manuscrit.

les muntanyes: “Alpibus” AG, l. 2. Malgrat que també seran silenciats a II.2.4., Capítol XXVIII, l’esment a II.2.6., Capítol XXX, tercer i darrer esment dels Alps al *De falconibus*, em permet descartar un desconeixement com a causa de la corrupció –potser present ja a la font directa– i entendre-hi una intenció d’acostar el text al públic destinatari de l’obra o d’apropiar-se el compilador –o l’autor de la seva font– d’aquella experiència, evitant esmentar ubicacions foranes. Com veurem, en el cas en què sí els esmenta (II.2.6.) no afecta a cap experiència personal i, en conseqüència, no va en detriment del prestigi del compilador o del traductor, motiu probable pel qual es manté.

[127]

Podem comparar el paràgraf relatiu a l’ànguila amb els exemples aplegats a continuació i relacionar-ho amb la lectura pròpia d’un segle tan inestable com el XV, de crisi a tots nivells reflectida en les nombroses guerres civils europees (entre elles, la catalana de 1462-1472 entre reialistes i antireialistes) i el trànsit cap a l’Edat Moderna, en el qual fou copiat el manuscrit 68:

- El presenciat per la reina persa Atossa contingut al *The Persians* d’Æschylus (vv. 205-211), del 472 a.C., recollit a *The Persians*, tr. Gilbert Murray, 1958, 28, segons McGRADY-BEACH, article en el què s’exposa el simbolisme d’alguns dels exemples existents des del s. V a.C. fins al s. XX.

- *De accipitre suspenso* d’Alexander Neckam (*De Naturis rerum libri duo...*, I, 24), on un ocell de caça afaitat venç una àguila i és mort per aquest crim simbòlic (l’àliga considerada com a símbol de l’emperador o del rei). Vegeu també *De commendabili fraude falconis aquilam seducentis in ultionem mortis sui comparis* (*De Naturis rerum libri duo...*, I, 27).

- Al *Dit de l’Alerion* de Guillaume de Machaut, dins HOEPPFNER, t. II (1911), pp. 239-403, concretament vv. 3401-3582; cit. ABEELE (1990b, p. 230).

- Tres exemples francesos més a NOIRMONT, t. III, p. 80.

- Castellà: exemple XXXIII (“De lo que aconteció a un falcón sacre del infante don Manuel con un águila et una garça”) de *El Conde Lucanor* de don Juan Manuel, de moralització canviada per l’autor arran de l’enfrontament personal amb el rei. DEVOTO, en comentar aquest exemple, ofereix l’esmentat de Neckam i afegeix el de l’*Arte da caça de altaneria* del lusità Diego Fernandes Ferreira i els castellans de *El cavallero Zifar*, de *No hay dicha ni desdicha hasta la muerte* de Francisco de Rojas Zorrilla i de *La pobreza estimada* de Lope de Vega i l’italià de *Francesca de Rímini* de

Gabriele d'Annunzio. Aquest exemple també fou estudiat per KRAPPE (1933), qui en contempla altres, i FRADEJAS (1979).

- Italians: l'aportat per *Il Novellino* (o *Cento Novelle Antiche*, compilat a finals del s. XIII i publicat el 1525), a Guido Biagi (ed.), *Le Novelle antiche*, p. 123, n° cxxvi, *Qui conta come lo' mperadore uccise un suo falcone*, vinculat a l'emperador Federic II de Hohenstaufen, i per Matteo Bandello, *Novelle*, t. I (dins de Prima parte, Novella II, "Ariabarzane senescalco del re di Persia quello vuol vincer di cortesia; ove varii accidenti intervengono"), pp. 64-65. De forma breu però indicativa, "Capitolo XXXII. Della superbia appropriata al falcone. [...] E puossi assomigliare il vizio della superbia al falcone, che vuole sempre mostrare di signoreggiare gli uccelli: e s'è già trovato degli falconi che hanno avuto ardire di volere uccidere l'aquila, ch'è donna e reina di tutti gli uccelli. E là dove il falcone fa nido, batte tutta la riviera d'attorno, e mai non lascia usare ivi alcuno uccello che viva di rapina, per volere essere signore della riviera" *Fiore di virtù*.

- Jueu: aportat per Abraham M. Tendlau, *Fellmeiers Abende: Märchen und Geschichten aus grauer Vorzeit*, Frankfurt, Literarische Anstalt, 1856, cap. LV "Der junge König und sein Falke", pp. 271-72.

- "Le roi [al-Mundhir] en était là de sa réponse, lorsque le Sacre qu'il observait fit prise et, chevauchant sa proie, s'apprêta à y faire bonne gorge; mais survint un aigle qui lui ravit son gibier et ce, sous les yeux du prince et de sa suite. A ce spectacle, le roi ne put s'empêcher de s'écrier: 'Une telle injustice à l'égard de cet oiseau me soulève d'indignation!' Mais, le Sacre, ayant pris l'essor, monta à la nue si haut qu'il disparut à la vue, puis, se laissant tomber, il fondit en piqué sur l'aigle et le buffeta si violemment qu'il le tua net. Revenant, alors, à sa prise, il s'y reput tout son saoul. Témoin de la scène, le roi s'exclama: 'Quel excellent oiseau! Quel courage et quelle générosité! Il n'a cessé de répandre ses libéralités jusqu'au moment où, jugeant qu'il y avait abus, il y a mis fin à l'aide de sa puissance.' Il donna, aussitôt, ordre de lui capturer ce faucon et l'on tendit des filets dans lesquels l'oiseau finit par se prendre; on l'apporta au roi qui le mit au vol sur tous les gibiers à plume. C'est encore ce roi qui éduqua le Sacre aux vols de la gazelle et du lièvre" IBN MANGLÎ, cap. 31, p. 164.

L'exemple d'Ibn Manglî, segons ell motiu de l'inici del maneig falconer del falcó sacre, podria incloure's dins del corrent simbòlic del regicidi, amb l'apunt coincident amb don Juan Manuel de la justificació de la rebel·lió del vassall contra el seu sobirà en cas d'una bona raó (alteració de l'ordre natural, mirall, prova i justificació de l'ordre social medieval, instaurat per la gràcia divina); tot i així, a l'exemple de Juan Manuel, l'àliga resulta només ferida, a fi d'evitar ferir la susceptibilitat reial. D'entrada, l'exemple d'Albert el Gran sembla ser, doncs, l'únic desproveït de simbolisme, però la sort del falcó és la mateixa, la mort, per aplicació d'una llei natural només justificada pel simbolisme.

La distribució geogràfica més septentrional, no sempre equivalent a l'actual, i l'esglaió lleugerament superior en l'escala tròfica ocupat pel sacre i el grifaut respecte al munterí resulten en una major abundància del darrer per a Albert el Gran.

<II.2.4.> Capítol <XXVIII>. Del quart linatge dels ffalcons
[127v]

Albert el Gran es posiciona respecte a les dues raons adduïdes per a l'etimologia del pelegrí; així, confirma la primera com a veritable, mentre que la segona no pot confirmar-la –"més segons la opinió dels ffalconers"– i cal considerar-la dubtosa. Aquesta primera raó és contrastada segons la tradició, "E en Aragón e Cataluña llámanlos pelegrines, por comparación de los pelegrinos e romeros que andan por todas las tierras e

por todo el mundo, que así son los falcones gentiles o neblís o pelegrinos, que todo el mundo andan e atraviesan con el su bolar partiendo de la tierra donde nasçieron” Ayala, II; podem preguntar-nos si la font d’aquesta dada per al canceller castellà fou l’oralitat dels falconers catalanoaragonesos o algun text llegit aquí, com, per exemple, la font directa d’aquest paràgraf conservat al ms. 68.

Retrobem la segona raó –no aconseguir trobar el seu niu– a *Dels auzels cassadors*, vv. 363-66; la sintaxi del paràgraf al *Trésor* de Brunetto Latini i a la seva traducció catalana sembla recollir ambdues raons, sobretot la segona: “Lo segon linatge és falcó que hom apella pelegrí, per tal com negú no troba lo seu niu, ans és pres axí com en peregrinatge” Copons CXLIV, (2) l. 9-10.

Nova omissió dels Alps; com he dit, ho atribueixo a la intenció d’acostar el text al públic destinatari de l’obra i/o d’apropiar-se el compilador –o l’autor de la seva font– d’aquella experiència, evitant esmentar ubicacions foranes.

L’expulsió dels polls capacitats per a la supervivència autònoma del territori dels progenitors per part dels parentals, generalitzada als ocells de presa –el ‘Harris’ (*Parabuteo unicinctus*), ocell de caça del nou món, seria l’excepció que confirma la regla–, és necessària per al manteniment del ratio adient entre predadors i preses; aquesta es retroba amb freqüència a l’època, com ara a l’enciclopèdia *Breviari d’Amor* (1288) de Matfre Ermengaud, on “D’aquestz aucels [v. 7217 auce de cassa] lunha via / No veiretz gran companhia; / Ans trobam de lur pols petitz, / Que mantenen quels al noiritz, / Pueis que sabo volar per si, / [Los] gieto foras de lur ni, / De bec e d’alas combaten” (vv. 7225-31).

[128]

a menyar ... ffills: Segueix “e” F, supèrflua segons AG, atribuïble a una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor. Tot i que un dels pares sol posar-se a les roques del voltant del niu, que ambdós deixen el menjar per les roques del voltant per a forçar la sortida dels polls del niu quan disposen ja del plomatge adient i que aquests es reparteixen per les roques del voltant del niu abans abandonar-lo definitivament, no és el cas a AG ni sembla que F segueixi cap d’aquestes interpretacions.

El poll errant a la cerca d’un territori propi adient, obligat a volar més que quan es sedentaritza (i coneix bé un territori), i encara inexpert en la caça, és sovint famolenc i candidat potencial a ser capturat per trampeig. És lògic, doncs, que Albert el Gran descriu aquí els mètodes de trampeig que recull al seu *De falconibus*.

laneret: “lanēt” F, considerant-hi una abreviatura genèrica, diminutiu que podria referir-se (1) al menor dels tres llinatges de llaner esmentats per AG, el roig (vegeu II.2.11. Capítol XXXV., f. 136), o (2) a un terçol (mascle) d’aquest llinatge, normalment gairebé un terç més petit que el prim (femella); si seguim “lanarius” AG, l. 8, ens resten dues opcions d’edició, ‘lanert’, en l’única grafia semblant de tots els tractats de falconeria en català estudiats, o bé ‘laner’ en considerar l’abreviatura supèrflua i transformar la –t final.

laneret roig: “rubeus lanarius” AG, l. 8; ‘faucon hobereau?’ ABEELE (1994a, p. 95); personalment, m’inclino pel xoriguer comú (*Falco tinnunculus*), molt més abundant i coincident en tonalitat cromàtica que el falcó mostatxut.

sve<i>mer: “suomē” F; “sweimer” AG, l. 9. Restitueixo al màxim raonable la forma original en considerar-ho una corrupció evident i obtenir-se a partir de ‘suomē’ per confusió de u/v (no ‘w’ donada la seva inexistència darrera de ‘s’ líquida en català), o/e (freqüent en la mà B) i entre una abreviatura general (o, probablement, de –er a l’antígraf) i una de ‘n’; és gairebé segur que el traductor i/o el copista desconeixien l’alemany. Més endavant ofereix directament el sinònim que coneix, ‘(l)laner’. Vegeu II.2.11., Capítol XXXV, f. 135rv per a altres variants del mateix nom. Un altre exemple de la manca d’identificació dels mots germànics i de la seva transformació a la nostra vernacla fins a

fer-lo irreconeixible; a la nota corresponent dins de l'edició descriu com restableixo la forma oferta. Com en les altres ocasions, no podem descartar la corrupció a la font directa de F ni, fins i tot, que el traductor sí que els identifiqués, però que els pronunciés sense lletrejar-los, deixant la transcripció al criteri del copista. Aquesta manca de consistència en la transcripció s'evidenciarà amb la variant del mateix nom recollida a II.2.11., Capítol XXXV., f. 135rv. Donada la dificultat, F ofereix directament el sinònim que coneix, llaner, una mica més endavant. Tot i que al meu parer és força improbable, també cap la possibilitat de que es desconeugués el mot del llinatge d'ocell de caça en català. Resta a establir la utilitat d'aquest nom per al lector, en especial donada la corrupció i la impossibilitat derivada de relacionar-lo –tret d'una associació de la forma catalana i del capítol– amb els altres esments del mateix presents a F.

Compareu el primer mètode de trampeig descrit amb el destinat a l'àguila conservat de forma parcial a V, CXLII. Un mètode semblant fou utilitzat a Valkenswaard pels faloners flamencs especialitzats en la captura de falcons en migració fins el segle XX.⁶²⁶ Respecte a la utilització o no del “laneret roig”, val a dir que la trampa serà molt més atractiva per al falcó de pas i, en conseqüència, més efectiva amb aquest que sense.

Albert el Gran detalla un segon mètode de trampeig de falcons salvatges al mig del que li ha explicat l'ermità falconer. Aquest segon mètode sembla una complicació del que es coneix com “bal-chatri”, nom adoptat per a un parany probablement introduït a la tradició europea a partir de la oriental i encara avui utilitzat arreu del món; un possible indicatiu, doncs, d'una nova influència de la tradició àrab sobre Albert el Gran. La tradició oriental descriu diversos mètodes per a capturar ocells de caça salvatges, i entre tots ells sol decantar-se pel còmode i efectiu vasc. A diferència d'Adelard de Bath, Albert ja no prioritza els ocells niencs, sinó que remet a la seva captura en vol; en aquest aspecte torna a coincidir amb la tradició oriental, la qual rebutjava el nienc degut a la seva clara inferioritat en el vol i en la caça respecte al no nienc o mudat d'aire.

[128v]

que llas: “quel las” F; “laqueis” AG, l. 22. Tot i la forma ‘las’ per ‘llaç’ al mateix foli, prefereixo conservar la primera ‘l’ (s’acosta a la grafia posterior i conserva les lletres del ms.) a eliminar-la. Malgrat la possibilitat de confusió amb ‘las’ com a cansat, el DCVB no estableix cap accent diacrític.

ffassa ... cova: “fassa hom un cava” F; “disponatur aliqua cavea” AG, l. 24. Malgrat la freqüent confusió de vocals per part del copista, també és possible que calgui considerar ‘cava’ (femení al DCVB) un llatíisme; en existir, però, ‘cava’ com a mot català, considero que cal esmenar per a diferenciar-lo de ‘cove’ en el sentit de gàbia feta de vímet, canyes o altres vegetals.

[129]

La presa indicada com a vol habitual per al falcó pelegrí és l'ànec, coincidint Albert el Gran amb Frederic II (llibre 6) en aquest punt.

La ... cominalment, <l'ànet>: “Daltre guisa La sua presa es axi com cominalment” F, on els primers dos mots podrien provenir d'haver llegit *aliter* per *anas*, i hi prioritzo la variant formal antiga ‘ànet’ sobre àneda o ànec donada la major proximitat gràfica a *aliter*; “Anas autem ut communiter est praeda sua” AG, l. 41. Tot i que el traductor i/o el copista s'adonés de l'error, aquest no fou cancel·lat i, finalment, no s'afegí la presa habitual; crec que el traductor desconeixia la traducció, segons prova l'absència (i possible corrupció) a II.2.9., Capítol .XXXIII., f. 135. En cas de que sí conegués la traducció, una opció d'edició alternativa seria ‘La sua presa és, axí com cominal, l'ànet’, degut a una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor o passar l'esborrany a net.

---

⁶²⁶ Vegeu-ne la descripció a VINCENT, pp. 34-35 i a la bibliografia allí indicada.

austarda: “ardeam” AG, l. 1. Malgrat la divergència evident, el pioc salvatge (*Otis tarda*) també és descrit com a gran presó de la falconeria medieval catalana; així, F indica l’au de major pes a Europa, de vol pesat, pròpia de zones estepàries i de caça amb falcons poc interessant donades les característiques de vol particulars excepte per la diferència de mida dels adversaris, mentre Albert el Gran esmenta l’agró –bernat pescaire (*Ardea cinerea*) o agró roig (*Ardea purpurea*)–, presó típica de la falconeria medieval europea degut a la seva envergadura i la facilitat per a guanyar gran alçada intentant escapar del falcó i la seva abundància a les zones humides, lloc de cacera amb falcó habitual a l’època. Val a dir que la presó predilecta de la falconeria àrab és la hubara (ar. *ḥubārā* = *Chlamydotis undulata*), representant autòcton de la família *Otididae*, però que aquesta no s’esmenta a AG –segons l’edició de Stadler, tot i que podria ser conegut per Albert el Gran– i aquest fet difícilment seria de coneixement del traductor català. La mateixa confusió tindrà lloc al capítol següent, f. 129v, indicatiu d’un desconeixement de la traducció correcta o d’una consistència en la corrupció a la font directa de F. Si bé l’ànec ens dirigeix cap a indrets humits, l’esment de la grua tampoc ens ajuda, ja que aquesta sol alimentar-se als cultius i dormir a les zones humides. Per tant, encara que seria més adient oferir ‘agró’, la consistència de F en la confusió respecte a AG i l’obligació de prioritzar el text a editar sobre la font m’impedeixen esmenar-ho.

F no conté el text corresponent a les dues línies afegides al ms. m1 d’AG, relatives a l’altre nom d’aquest llinatge segons l’ermità, el *lapidaris*, tot i que, en estudiar-lo a AG, cap. XXIV, el diferenciarà del gibós. Reitero la meua impressió de que Albert no es troba còmode amb aquells dos darrers llinatges, reservats al calaix de sastre que és el darrer capítol del *De falconibus*.

<II.2.5.> Capítol <XXIX>. Lo .V. linatge dels ffalcons

Cfr. VB, llib. 16, cap. 71.

gilbós: “gybosum” AG, l. 7; “giboso, que en España llaman corcovado” *Breve trasunto sacado de los originales libros que los Señores Reies de Aragon tenían para el conocimiento de las aves de caça y de toda naturaleza dealcones, con una breve práctica de zitrería para curar las enfermedades y dolencias que acaeçen*, cap. I (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1227, de 1689, f. 2), ed. FRADEJAS (1975, p. 534).

molts ... bons: “molts daltres navia vists de bons” F; “multos alios se vendidisse” AG, l. 9; tant pot deure’s a una confusió del traductor (potser ja a la font directa) entre ‘vendidisse’ i ‘vidisse’ com a una confusió del copista potser en la transcripció del dictat del traductor o de la lliçó de l’esberrany; esmeno degut a la segona opció i a la diferència en el grau de coneixement d’aquest llinatge per part de l’ermità falconer entre haver-los vist (denota un contacte puntual) i haver-los venut (implica un maneig previ). Tot i així, cal tenir present l’equivalent “multos alios se vidisse asseruit” mss. llatins Ar, Bg, Ce, Di, Fi1, Fi2, Fi4, Gr, Kv, Me, Ne, OM, PN10, PS, Se i St assenyalat a SMETS (2003) i (2010).

és ... valor: “audacia et strenuitate volandi” AG, l. 11. El traductor podria desconèixer el mot ‘strenuitate’ (ofereix la mateixa traducció al f. 129v) i haver improvisat a partir del que precedeix a la frase i tenint present el públic destinatari de l’obra. No puc esmenar ‘valor’ a ‘volar’ sense haver d’esmenar també ‘gran noblesa’, intervenint llavors en excés.

[129v]

e <molt ... elevades; i>: “et valde exortas et” AG, l. 18-19. Salt d’igual a igual (cal recordar que “valde longas et valde exortas et” AG, i que la traducció medieval hauria reiterat ‘ffort’) potser voluntari per dificultat de traducció; segons SMETS (2003) i (2010), sembla que a les tres traduccions franceses que conserven aquest capítol (*Des faucons I-III*) manca també la segona part. Probablement referit al tipus d’inserció alar.

de ... d'aquests>: “lacertarum quae apparent in lateribus ventriū eorum” AG, l. 21-22. Salt entre similars, que atribueixo a la confusió del copista potser en copiar a partir de l'esberrany; cal tenir present, però, “de serpent” *De falconibus I* i “comme sont serpens et lesardes” *De falconibus III* segons SMETS (2003) i (2010).

ama<n>sedar leugerament: “amesadar leugerament” F, amb transposició de vocals potser per moralització subliminal (*amen*) o com a nota d'humor; “facile domabile” AG, l. 26-27. Vegeu la nota relativa al mateix mot a II.3.1., Capítol XXXVII., f. 138v.
[130]

vol aver molts companyons a la cassa, per so com ell és poch he los aucels que pren e enderroca són grans: Aquest nou exemple del vol conjunt de falcons permet il·lustrar la relació entre la potència del falcó i el nombre d'aquests admissible en el vol conjunt a cada presa per a mantenir l'esportivitat en l'acció de caça, aspecte abans esmentat. Malgrat que F indiqui ‘molts’ (“plures” AG), podem entendre-hi ‘varis’, d'acord amb els tres esmentats més endavant en el vol a l'oca salvatge.

un baró ho senyor de senyera: “cuidam nobili” AG, p. 1464, l. 1. Una adaptació als estaments de la Corona d'Aragó; en concret, els barons (*nobiles* o *barones*), a vegades dits “magnats” (*magnates*), ocupen el primer esglaió dels tres que integren la noblesa militar (*brachius militaris*) o braç militar de l'estament nobiliari, que correspondria al que modernament anomenem braç nobiliari i noblesa; a ells correspon, pròpiament, la denominació “nobles” i serien coneguts com “alta noblesa”.

La prova dels falcons a comprar per part del comprador potencial esdevé un exemple singular al respecte dins dels tractats de falconeria. No queda clar si el baró ja havia comprat o no els falcons abans de la prova, però si no fou així, s'arriscà en aquella acció de caça i l'èxit d'aquell vol conjunt pogué repercutir a l'alça en el seu preu final. Aquesta anècdota em serveix també d'exemple per a descriure la reacció defensiva de la presa en vol (guanyar alçada) i del falcó (superar-la en alçada per a poder davallar i donar la falconada); s'estableix, per tant, una lluita per l'alçada en vol que pot escapar fàcilment al camp visual humà, fins i tot a l'avui incrementat amb l'ús de prismàtics. El nombre d'oques enderrocades –més de vint– per aquest vol conjunt de tres falcons gibosos denota, en primer lloc, el grau de col·laboració establert entre ells; en segon lloc, la seva facilitat per a recuperar l'alçada d'atac a cada davallada, on cal tenir present que un falcó de potència mitjana difícilment produiria ferides de gran consideració a una presó tan dura i resistent com una oca salvatge i que només l'acumulació de gran nombre de ferides acabaria per enderrocar-la (tanmateix, l'anècdota d'Albert indica ferides mortals); i, en tercer lloc, la seva excel·lent aptitud caçadora en continuar caçant malgrat haver enderrocat la presa que els permetria menjar, aspecte incrementat en tenir present que només abandonaren la cacera en ser lhourats. Aquest mèrit és encara superior en assumir, a més, que l'ermità falconer practicava l'art en solitari.

L'anècdota descriu també el tipus de ferida resultant de la falconada, un tall similar al que produeix un ganivet, en aquest cas, la darrera ungla o glai. Malauradament, els tractats de falconeria escrits en català consultats no recullen mots com coltellada –present al DCVB sense referir-se al falcó– o gla(v)iada –absent al DCVB– i, fins que no siguin descrits, caldrà referir-s'hi com a falconada, mot millor documentat al DCVB. La descripció de la falconada a l'època segons el breu fragment al respecte del *De falconibus III*, relatiu al comportament del falcó, permet il·lustrar la potència d'aquest atac: “*Cum autem praedari vult, est falconis celeri volatu ascendre et compositis unguibus ad pectus, impetu in avem descendere ita forti conatu, quod sonum quasi torrentis venti descendens excitet, et tali impetu ferit non dyametaliter sive perpendiculariter descendens, sed ex obliquo: quia tali descensu percutiens incidit unguibus longum vulnus ita quod aliquando avis a capite usque ad caudam divisa*

decidit et aliquando toto capite truncata invenitur” AG, p. 1455, l. 25-31. Es correspon amb la realitat.

qui ... ffortment: “vulneribus debilitati” AG, l. 6. Probable interpretació en què AG sembla ser més encertada (un falcó de potència mitjana com aquest produiria ferides que només per acumulació acabarien enderrocant la dura i resistent oca); vegeu, però, la descripció posterior de les ferides.

[130v]

sovén fferen tan ffort que·s trenquen les ungles he naffren ells mateix e aucien: Albert el Gran ens n’ofereix un exemple a l’atac del falcó munterí a l’àguila descrit a II.2.3., Capítol XXVII, ff. 126v-127.

és ... a volar: “es comu sens | als avolar” F; “ad volandum alas exserit” AG, l. 16-17. Opcions d’edició: (1) l’oferta, en respectar la lliçó del text considerant-hi una interpretació del traductor relativa a l’hàbit de certs falcons que, sense cap raó aparent, exerciten les ales estant a la perxa i fins i tot es mantenen en vol a la distància que els permet la llonga; (2) ‘és comú s’ensals a volar’, amb el mateix sentit anterior, tot prescindint del motiu, i amb el castellanisme ‘ensalçar’ (DCVB) per ‘exalçar’; (3) ‘és comú seu<e>s al<e>s a volar’, amb una intervenció molt superior i una sintaxi més difícil, havent-se omès el verb llatí *exserit*, el qual podríem incorporar, entre altres accepcions, com ‘<que estengui/obri/desplegui/estiri les>’ (malgrat que el verb llatí és en present), prioritzant la primera arran de la traducció de ‘quando alas exserit’ per ‘con estén les ales’ a II.2.8., Capítol XXXII, f. 133; (4) ‘és comú se asaig a volar’ o ‘és comú s’assaig a volar’, potser per confusió del traductor (o de la font) amb llatí *experior* (intentar) o del copista potser en transcriure el dictat correcte del traductor o copiar l’esberrany a net, p.e. confondre n/a i -ls/-ig (cal tenir present les variants ortogràfiques antigues recollides pel DCVB *assaiar, aseiar, asejar, assagar, assayar* i *assejar*).

de capons: “altilium” AG, l. 20. Aquesta traducció catalana aporta una nova significació, alternativa a la de gallines engreixades (Scanlan) o carn de gallina (OA); de fet, la carn de capó seria de digestió més fàcil (lleugera) que la de gallina grassa.

fassa-les ffresques: “recentes effectae” AG, l. 21. L’objectiu d’aquesta pràctica falconera tradicional no és pas millorar la higiene alimentària, sinó minvar la capacitat nutritiva de certes viandes en determinats moments, com és per a controlar el pes de l’ocell, facilitar el temps i la digestió, i, en aquest cas concret de la vianda no fresca, retornar-li part del percentatge d’aigua perdut i potser acostar les seves propietats organolèptiques a les de la carn fresca. Per tant, ofereixo aquesta puntuació a l’alternativa de situar la coma posterior a ‘ffresques’ darrera de ‘puden’ perquè llavors implicaria que es recomana banyar ambdues carns, quan considero més adient que es refereixi a la carn no fresca.

los aucells de cassa an lo ventrell ffort ffeble<, d’una pell subtil, i de fàcil alteració per past dolent tenen el ventrell>: Aquest paràgraf implicaria la dissecció de diferents llinatges d’ocells, de caça i no de caça, per a l’estudi de la seva anatomia comparada, i l’establiment de raonaments de processos fisiològics a partir d’aquesta. Recordem que “a bon ffalconer se deu estudiar aytant com pot que l’orda de péxer segueasca la natura dels ffalcons” II.2.2., Capítol XXVI, f. 125.

<II.2.6.> Capítol <XXX>. Del .VIe. grau del linatge dells ffalcons

Per al falcó negre, OA, p. 1585, n. 167: “Stadler (1465, 1620) tentatively suggests an identification as the English hobby, *Falco subbuteo*. Oggins (1980, 457) opts for a smaller form of peregrine, *F. peregrinus minor*. Remember that *niger* can mean simply ‘dark’ rather than necessarily ‘black’”. Val a dir que els falcons negres, blancs i vermells podrien correspondre a un criteri classificatori aliè a Albert el Gran i

haver-se vist forçat a incorporar-lo a partir de la tradició àrab malgrat que no s'avingués amb la sistemàtica pròpia del dominic degut a que era ja instaurat a la tradició llatina i, per tant, no podia ser omès; el públic li ho hagués retret. Cal tenir en compte que el moment de redacció del *De falconibus* seria el període de plena circulació del binomi *Dancus-Guillelmus* a Europa i d'acceptació de la seva autoritat i que Albert adoptà una actitud alhora d'assimilació i de crítica davant la filosofia grecoàrab, filosofia (natural) que emmarcava la tradició falconera (àrab i, probablement, els seus precedents) i, per tant, aquest criteri cromàtic en la classificació dels ocells de caça. Albert expressarà el seu rebuig envers el color com a criteri classificatori, prioritzant la forma, com veurem mitjançant el raonament ofert en aquest capítol i l'oposició del dominic a part de la tradició falconera –oral o escrita– que prioritza el color en els següents. No hem d'oblidar, però, que el creuament entre llinatges fou una de les vies considerades per la tradició del gènere per al sorgiment de nous llinatges i que sovint era el color el que els vinculava als llinatges parentals; també Albert el Gran considerarà aquest mètode (vegeu AG, cap. XVI; F II.2.12., Capítol XXXVI), no sé fins a quin punt forçat per la tradició.

[131]

que·ls ... cosses: “falcone peregrino, sed in figura similis per omnia” AG, l. 33-34; “falcone peregrino: sed in figura similis per omnia” VB, llib. 16, cap. 71. Esmeno les absències i els salts car la referència general en la comparació del falcó negre és el falcó pelegrí; així, p.e., és més corpulent que alguns dels falcons esmentats després i menys que els anomenats abans, i no és el més ‘breu’ dels falcons. Tanmateix, la frase sí que és correcta si no s'esmena “bru” a “br<e>u”, opció que es recupera fàcilment obviant les incorporacions afegides entre triangulars.

bussarí: “butherius” AG, l. 40. Crido l'atenció sobre la similitud de la forma utilitzada per Albert el Gran i la lectura defectuosa ar. *būtaq* –la qual podria ser llegida *butaus* per un llatinista– per *buwayq/buwayqa*, diminutiu de *bā'iqā*, ‘calamitat’, sobrenom de l'esmerla (esmirle, *Falco columbarius*) a al-Asadī, ms. Escorial 903, f. 29a. La forma catalana indicada a F s'acosta a les modernes anglesa *buzzard*, alemanya (*mäuser*)*bussard* i, menys, francesa *buse* (*variable*). En aquest sentit, la forma catalana recollida a F sembla corregir la incongruència de llatí *butherius*, per interferència entre *buteus* i *butorius*, és a dir, entre l'aligot comú (*Buteo buteo*), descrit a llib. 23, tract. un., n° 15, p. 1445, l. 9-14, i el bitó comú (*Botaurus stellaris*), descrit just a continuació, a llib. 23, tract. un., n° 16, p. 1445, l. 15-27.

en lo capí<to>ll //: manca AG, l. 41 i esdevé un possible indicatiu de la utilització d'una còpia del *De animalibus* i no només del *De falconibus*. El doble traç diagonal entre “capí<to>ll” i “Ffrederich” que clou la línia a F ocupa probablement l'espai destinat al nombre de capítol al què havia de remetre. El traductor català (o ja la seva font) no pot reenviar el lector a aquest capítol per parlar-ne Albert el Gran fora del *De falconibus*, probablement com a llatí *buteus* al llib. 23, tract. un., n° 15 (AG, p. 1445, l. 9-14) –vegeu també p. 1469, l. 15, corresponent a F II.2.11., cap. XXXV, f. 136– i restar, per tant, fora de l'acotació de la seva traducció (i, a més, entrar en conflicte amb la seva pròpia capitulació), o bé per treballar sobre un text que contenia únicament la secció dedicada a la falconeria del llibre XXIII, de transmissió independent per si mateix o dins d'obres enciclopèdiques.

Albert el Gran atribueix aquí a l'autoritat de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen, autor del *De arte venandi cum avibus*, la difusió de l'opinió de Guillem, falconer del rei Roger, és a dir, de l'autor del *Guillelmus falconarius*, respecte a l'origen i distribució d'aquest llinatge de falcons; en relació als darrers, vegeu l'estudi del binomi *Dancus-Guillelmus*.

de<l> rey: “rey de” F, segons “Guilelmi, regis Rogerii falconarii” AG, p. 1465, l. 1-2. Indici de desconeixement del *Guillelmus falconarius* per part del traductor i/o del copista català i de respecte fidel de l’ordre social establert a una font potser corrompuda, o de confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor.

regihó del món: “climatis” AG, l. 2. Més endavant, encara al f. 131, torna a repetir la traducció de ‘regió’ per ‘clima’. Aquesta mena d’error en una traducció literal o directa podria ser indicatiu d’un coneixement de la distribució ptolemaica del món en set *climata* per part del copista o del traductor mitjançant textos enciclopèdics o bé de textos més específics sobre la matèria. Reprodueixo la secció de l’anàlisi de l’*Opus Majus* de Roger Bacon, part IV (Ciència matemàtica: Geografia), segons l’edició de John Henry Bridges, 1964, p. cxvi (corresponent a les pp. 294-301 del text): “Speaking of the parts known to us, Ptolemy and others have distinguished seven *climata* –marking them by the increasing length of the longest day. The position of each place referred to is defined by the intersection of the line of latitude and longitude belonging to it. The zones, or *climata*, of Ptolemy are marked according to the increase of a quarter of an hour in the length of the longest day up to the sixty-first degree of latitude; thence to the sixty-fourth degree, by half an hour’s increase; thence to the sixty-sixth by one hour’s increase. Beyond this point we come to the region where in the summer season the sun is always above the horizon, in winter always beneath it. Here the divisions must be marked according as the longest day is one month, or two or three, up to six. As to longitude, it should be measured not from any arbitrary point, but from the true east and west on the equator. The neglect of this precaution must be led to much confusion in the tables of Toledo; and generally a far more accurate determination of the latitude and longitude of towns and states is needed, such as can only be instituted by apostolical, imperial, or at least regal authority”; i l’inici d’aquesta secció: “Ptolemaeus inter omnes ab incarnatione Domini maxime certificavit in hac parte, et in secundo Almagesti quartam istam, in qua sumus, ditinguit. Et ejus et Alfragani et aliorum divisio magis nota est per septem climata famosa. Clima vero apud eos est spatium terrae in quo dies prolixior excedit per dimidiam horma diem prolixiorem alterius partis terrae, vel exceditur ab eodem” (p. 295). L’efecte del clima de les diferents latituds sobre els seus habitants segons l’obra astronòmica de Ptolemeu, el *Tetrabiblos* (*Quadripartitum* en versió llatina) 2.2 recollia la diferència de complexió entre els escites i els etiòps del *De complexionibus* 2.6 de Galè.

Gelbohè: “Gelboe” AG, l. 3. Tret que Albert el Gran conegués una versió del binomi *Dancus-Guillelmus* –o del *De arte venandi cum avibus*, potser propera a l’original perduda redactada pel mateix Frederic II de Hohenstaufen– diferent de les conservades, la informació sobre l’origen del falcó negre divergeix a partir de l’inici de la dispersió dels polls i porta a pensar en una aportació pròpia d’Albert el Gran; és per aquesta raó que col·loco un punt i coma i no una simple coma a continuació del topònim.

Respecte a la identificació d’aquests muntanyes, reproduïco la hipòtesi d’OA, n. 170: “Gelboe may be identical with the Gelboa/Gilboa of *OL* (2.136) which is identified as Jebel Fukua, a mountain on the border between Israel and Jordan. If this is so, then, ‘Gelboa’ is merely a transliteration of the Hebrew *jebel*, ‘mountain’. Tilander’s text of *Guillelmus* (1963, 158) reads ‘Gabuel’ and lists three other MS variants for the name other than ‘Gelboe’. Gelboe is used at 23.138(101) to mean a nesting ground for parrots”. Si atenem a la lliçó de *Guillelmus falconarius* 31(2): “Falchones nigris prius apparuerunt. Venerunt a Babilonia in montem Gabuel [Gabuel CXY, Gelboe EZ, Gelboel NP, Geboel TV, Greboel U], et deinde venerunt in Sclavianiam [Sclavianiam CEY, Sclavoniam NPUZ, Sclaviniam T, Claviniam V, Scalavianiam X], et deinde venerunt ad Polunudum [Polunudum CX, Pallanudum E, Palumbidum NP, Pulurnidum T, Palmiudum, *audessus* Paludinum U, Palunudum V, Palravidum Y, Palumidum Z], quod est in

pertinentiis Policastris [Policastris CTVXY, Appoli castris ENP, Apolitastris Z, Polistri, *audessus* Poloscastris U]”; correspon a Z² (s. XIV-2), f. 7v^b.

primerament ffó vist en les muntanyes de la quarta regihó del món que són dites Gelbohè: “nàxeno me la quarta clima e loco apegliato Gelboe” Besalú, f. 47 [LUPIS-PANUNZIO (1985, p. 97)], indici de la inclusió del *De falconibus* d’Albert el Gran entre les fonts, sense poder descartar la possibilitat de traducció, del tractat català perdut de Lluís de Besalú, reforçat per la menció explícita “Alberto Magno” f. 8r [LUPIS-PANUNZIO (1985, p. 98)].

Salamina correspon, bé a una illa grega de la mar Egea situada al golf Sarònic, davant el port del Pireu, al *nomós* de l’Àtica, bé a una antiga ciutat de Xipre fundada pels grecs a la costa oriental de l’illa, i, per tant, l’especificació d’Àsia ens remetria a la segona d’elles.

Lonbardia, qui és dita Hitàlia: Possible binomi o glossa.

e ... Alpes: “e daquests ha en unes muntanyes qui sapellen Alpos” F; “Modo autem in Alpibus apparent” AG, l. 6. Respecte a la seva grafia, el copista confongué novament e/o a partir de ‘Alpes’, variant formal recollida al DCVB, o, amb menor probabilitat, el traductor pot haver improvisat a partir del llatí. Cal destacar que F s’ha limitat a oferir la fórmula “muntanyes” en les altres dues aparicions anteriors (F, f. 126v i 127v) dels Alps al *De falconibus*. En aquest cas, i a diferència dels dos anteriors, l’esment no afecta a cap experiència personal i, en conseqüència, no va en detriment del prestigi del compilador o del traductor, motiu probable pel qual es manté.

Per a un alemany com Albert el Gran la referència final en l’engrandiment de l’àrea de distribució del falcó negre a partir del seu lloc d’origen correspon, lògicament, a Alemanya; alhora, és un motiu raonable per a la seva escassetat allí.

Albert el Gran ofereix a la fi del capítol un paràgraf relatiu a la dependència del color del plomatge de la temperatura de la regió en la qual neix l’ocell i a la importància relativa del color i la forma en la identificació dels llinatges d’ocells, excel·lent exemple de la influència del medi sobre l’individu, determinant fins i tot la seva complexió, segons la filosofia natural aristotèlica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica. El raonament aquí recollit serà recurrent en la descripció dels llinatges següents.

calor: “color” F, on al traç co– (característic de la mà B) podria haver-se intentat esmenar ‘o’ a ‘a’ incorporant un palet final; d’acord amb l’assecament indicat, esmeno la confusió propiciada per la reiterada informació relativa al color en aquest capítol i a les implicacions del color i l’ambient a la filosofia natural aristotèlica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica; vegeu més avant (f. 131v), on també esmeno la mateixa confusió, en aquell cas recolzat per l’equivalent directe del mot a AG. L’altra opció, força més complicada a nivell gramatical, és interpretar-ho com que l’assecament de la terra colèrica reporta un color a aquesta que es transmet a les plomes del falcó negre. Ambdós copistes (mans A i B) mostren tenir dificultats per a diferenciar calor/color, qui sap si derivades de treballar amb el mateix traductor.

[131v]

<II.2.7.> Capítol <XXXI>. Del .VII. llinatge dels ffalcons

[132v]⁶²⁷

OA, n. 175: “Almost surely the ‘Greenland’ gyrfalcon, *Falco candicans*, the imperial falcon in medieval times, highly prized and relatively rare. W&F, 509-10, Stadler (1620), and Oggins (1980, 458) all concur in this identification.” Potser amb confusió per *F. rusticolus candicans*.

---

⁶²⁷ El foli 132rv fou lligat en ordre invers per error.

L'autoritat d'Albert el Gran li permet contradir l'opinió de part del col·lectiu falconer. En principi 'an dit' ens remet a fonts orals, però no podem descartar que corresponguin a la tradició escrita (una variant del *Guillelmus* desconeguda?). L'únic que sabem del cert és que, si es tractava de fonts escrites, Albert les silencia per cavallerositat i/o a fi d'evitar un enfrontament directe amb altres autoritats més afiançades que ell en la matèria. Abans he esmentat la possibilitat d'una variant desconeguda del *Guillelmus falconarius*; en aquest cas correspondria al paràgraf que reproduïx “Lo mascle d'aquels negres se morí e romàs la fembra, e axí estava trista; e quant ere en amor, aparech-li .I. aucel qui ere apelat *bulçaceus*⁶²⁸, e aquela tench-lo en l'àer. E d'aquests isqueren aquests falcons qui han les penes blanques e roges” Z² 32, malgrat que el paràgraf de *Guillelmus* podria referir-se a un híbrid de plomatge blanc i vermell. Respecte a les variacions en els llinatges parentals, recordar per al terçol (mascle) que el falcó negre es diferencia del pelegrí bàsicament la tonalitat més fosca del plomatge del primer i que Albert esmentarà repetidament el falcó negre com a referència per a la comparació del falcó blanc, i per al prim (femella) que la historiografia considera diverses hipòtesis per a la indentificació del *bulçaceus*, entre les quals una d'elles podria correspondre al llaner blanc. Cal destacar, a més, que *Guillelmus* és un falconer i, per tant, 'alcuns ffalconers' li escau. Continuaré aquest comentari a l'estudi del capítol següent, on Albert reprèn la qüestió de forma parella per al falcó roig.

El dominic alemany s'oposa al creuament dels parentals indicats per al sorgiment del falcó blanc basant-se en el seu destacat abrivament i les característiques del seu atac durant la caça i la seva natura completa de falcó (pelegrí?), morfologia inclosa, arguments incompatibles amb la presència del llaner blanc entre els seus parentals.

Respecte al paràgraf “no ha neguna cossa de les costumes del laner, cor quant ell és muntat alt per cassar, no està ab les ales sostspesses axí com ffa lo laner, mas encontinent ffér axí com lo ffalcó”, cal especificar que cada llinatge d'ocell de caça té les seves particularitats en la tècnica de caça i de vol. Així, a major superfície alar, major capacitat de sustentació i, per tant, major facilitat per a guanyar el sostre (alçada) de caça i mantenir-s'hi batent menys les ales. A més, certs llinatges, en especial el xorriquer, tenen la capacitat de “fer l'aleta”, és a dir, mantenir-se en una ubicació fixa en el mateix punt de l'aire sense veure's obligats a volar en cercles per a mantenir l'alçada. La manera de deixar-se caure sobre la presa i prendre-la també varia: mentre els falcons sovint pleguen les ales al màxim i donen la falconada amb les darreres ungles per a enderrocar la presa, altres llinatges d'ocell de rapinya tanquen menys les ales quan es deixen caure des d'alçada i prenen la presa amb les mans. Com a darrera possibilitat per a la comprensió del paràgraf, alguns llinatges d'ocells de caça o individus semblen reticents a atacar la presa, endarrerint l'atac, aspecte apreciable pel falconer experimentat. Qualsevol d'aquestes possibilitats pot ser la base del retret d'Albert el Gran al llaner.

e ... varietat: “e con nia migenserament es raho de blancor, e con nia miyanserament es raho de varietat” F; “et respersum in eodem terrestre causa est varietatis” AG, l. 17-18. Caben cinc opcions d'edició: (1) ‘e con n’i à miyanserament és rahó de varietat’, en considerar-hi una confusió per part del copista en transcriure una possible esmena dictada pel traductor (si arribà a adonar-se'n, no cancel·là a fi de no embrutar el manuscrit, a l'igual que en un altre cas similar posterior al mateix foli) i amb el

---

⁶²⁸ *bulçaceus*: “birçulcus” Lat. a edició Tilander malgrat que cap dels mss. llatins estudiats per ell ofereix aquesta forma, “birzulcus” Lat.(CX), “bizulcus” Lat.(NP), “byrzulchus” Lat.(T), “byrzulcus” Lat.(Y), “byrzulfus” Lat.(V), “butalvis” Lat.(E), “bucadus” Lat.(Z), “bigallus” Lat.(O), “buzad’dics a sobre buccardus” Lat.(U); “bulçacus?” Garcia Sempere; “bogadas” Guicast., un cop més proper a Lat.(Z) [“bosadus” Sahagún I.16 i “vosadus” Vallés II.1]; “bucalco” Guiit.Ceruti; “biçulco” Guiit.Glessgen. Probable confusió de lletres, en especial semblant a la segona opció oferta per Lat.(U).

pronom referit a l'aigua i l'humitat de l'hou (i/o a la temperatura de la regió), (2) 'e con nia miyanserament és rahó de varietat', amb el verb niar, referida a fer el niu a regions temperades, (3) 'e con n'i à migenserament és rahó de blancor, e con n'i à miyanserament és rahó de varietat' si el traductor interpreta que el terme mitjà tant pot resultar en blancor com en varietat, opció que s'allunya d'AG i esdevé incongruent, (4) 'e con nia migenserament és rahó de blancor, e con nia miyanserament és rahó de varietat', i (5) la combinació d'ambdues ('nia' i 'n'i à'), opció que esdevindria incongruent amb el que precedeix al paràgraf. Em decanto per la primera opció per incloure tant la possibilitat de les dues qualitats primàries com la de la temperatura de la regió i haver utilitzat l'expressió 'fer niu' [II.2.4., Capítol .XXVIII., f. 127v "ffan lur<s> nius" i "se ffan niu", seguint, però, AG] la mateixa mà B; la meua segona opció seria (2).

conexem les cosses: "conexen les cosses" F; "corporibus consideramus animatis" AG, l. 19. Possible reducció intencionada de coses animades a coses en general, fet pel qual no afegeixo '<animades>', tot i que no puc descartar un desconeixement de la traducció o una possible censura. A II.2.7., Capítol XXXI, f. 132 repetirà una traducció similar.

la ... lloc: "la humiditat de la aygua" F; "humor habitationis" AG, l. 35. Tot i que F pot referir-se a la humitat de l'aigua de l'ou –interpretaria així AG– recordant el raonament exposat al capítol precedent, hi considero una lectura incorrecta de la font; a més, AG ofereix com a causa primigènia el clima de la regió i, en conseqüència, les condicions particulars (qualitats primàries) de l'ou, no a la inversa.

de subjecta: "de sobreha" F, on s– llarga escrita sobre el que sembla una s– curta, que esmenen amb els referents de 'subject', variant antiga de subjecte (DCVB), i "subiecti" AG, l. 13, considerant les confusions r/i i h/ct; altres opcions d'edició són (1) 'desobre ha', és a dir, que té a sobre, (2) 'de sobreha', amb 'sobrea' com *subst. f. ant.* per 'sobresa', referit a la quantitat del subjecte, tot i que ambdues variants manquen al DCVB, i (3) considerar una lectura incorrecta com llatí *subrecti* o similar i esmenar directament.

[132]

Mitjançant un raonament excel·lent segons la lògica de la filosofia natural aristotèlica i de la doctrina mèdica hipocràticogalènica, Albert atorga a la complexió d'aquest llinatge, en concret al seu grau superior d'humitat, l'explicació de la divergència etnològica (color i morfologia) i etològica (característiques del vol, en especial la relació inversa entre velocitat-agilitat-potència i resistència) respecte al progenitor col·lèric (més sec); un aspecte a destacar és la importància atribuïda a la resistència del falcó en la persecució de la presa, criteri de valoració que Albert prioritza per sobre de qualsevol altra característica favorable, com pot ser la velocitat. L'explicació rau en la concepció medieval de la falconeria a presons com a lluita en un vol persecutori, seguit per la cavalcada d'acorredors; si bé la velocitat podia repercutir en el nombre de preses, la resistència ho feia en l'esportivitat, la durada i l'espectacularitat de l'acció de caça. El raonament d'Albert li permet equiparar finalment els falcons blancs a la resta de falcons.

volador: "valedor" F, que considero un exemple més de la confusió del copista entre les vocals a/e/o potser en transcriure el dictat del traductor o, amb menor probabilitat, en passar l'esborrany a net; segueixo "velox" AG, l. 11. La mateixa confusió o interpretació (un falcó volador val més, és a dir, és preferible o més útil que si no ho és pas) es repeteix més avall dins del mateix capítol, llavors traduïnt "velox in volando". A II.2.8., Capítol XXXII ens informa de l'accepció de "ffort volador [ms. valador], so és a dir, que tost se cuyta an son volar."

lonchs: enteneu 'àgils' (o ràpids), per probable error de traducció, segons "agilia" AG, l. 20, potser llegit com llatí *longus* o *latus*; una opció és editar-hi 'lanchs' per 'llanç(o)s', donada la dificultat del copista per a la transcripció de la 'ç' i una

confusió en la transcripció del dictat del traductor, considerant-hi una extensió de les accepcions de ‘llanç’ al DCVB. Davant el dubte, indico la lectura correcta i no introdueixo cap esmena.

[133]

<II.2.8.> Capítol <XXXII>. Del .VIIIe. llinatge dels ffalcons

OA, n. 180: “Another species of uncertain identification. Stadler (1466, 1620) suggests the common kestrel, *Falco tinnunculus*. But the small size of the kestrel (two-thirds that of a peregrine) seems to negate the suggestion in light of A.’s statements here. The kestrel is not a useful falcon for sport, taking only sparrow-sized birds, mice, and so on, and was little used, hence unlikely to be even considered seriously by a medieval falconer. Oggins (1980, 458-59) offers three of the smaller peregrines, *F. peregrinus brookei*, the Barbary falcon (*F. peregrinus pelegrinoides*), and the red-naped shaheen (*F. peregrinus babylonicus*). None is a perfect choice”.

apellat roig e<n> lo antich nom: Una referència d’interès (“ab antiquis” AG), en especial si tenim present la redacció del *De falconibus* vers mitjans del segle XIII, on cal cercar aquests ‘antiquis’; de fet, *Guillelmus falconarius* sembla massa proper a ell per a rebre aquesta consideració i les fonts escrites, i probablement fins i tot orals, anteriors arrelarien en la tradició oriental i en els seus precedents, estudiats encara de forma insuficient.

La consciència d’autoritat d’Albert li permet reprendre la qüestió del creuament de determinats llinatges parentals per a la creació d’un nou llinatge de falcons iniciada al capítol precedent i oposar-se a part de la tradició del gènere. Per començar, F suavitza les expressions de rebuig terminant a l’opinió d’alguns escriptors sobre la natura dels falcons, qui sap si degut a un corporativisme subliminal. En concret, Albert considera ara absurd un origen del falcó roig per creuament del llaner roig i del falcó; en aquest cas no s’esmenta el llinatge matern, però podem assumir que es tracta bé del pelegrí, bé del negre, si és que ambdós no coincideixen. Em recolzo per a establir aquesta hipòtesi en l’abundància del pelegrí, de manera que el col·lectiu falconer considera per defecte aquest llinatge, és a dir, de forma implícita, quan s’esmenta ‘falcó’ sense altra informació, i ser mantingut com a referència comparativa en la descripció del falcó roig, i, per al falcó negre, en *Guillelmus falconarius* 33, que citaré mitjançant Z² (“Altres qui són roys semblantment isqueren dels negres en aytal manera: lo falcó negre perdé lo seu *terciolum*, e acompanyà’s <ab> abarello⁶²⁹ e anaren-se’n en l’ær. E d’aquels són nats los roys”). Val a dir que llavors el llaner roig es correspondria amb l’‘a(l)barello’. L’argumentació del posicionament d’Albert al respecte esdevé de nou un exemple magnífic d’aplicació de la lògica de la filosofia natural aristotèlica i de la doctrina mèdica hipocraticogalènica. Només certs apunts en relació a aquesta: recordar que el criteri principal de pertinença a un llinatge és la forma i, només secundàriament, el color i, per tant, si l’única similaritat és el color, hi

⁶²⁹ <ab> abarello: malgrat la presència de ‘l’ a tots els testimonis llatins conservats i a les versions castellana i italiana –i que probablement fos més correcta en català–, no l’afegeixo donada la major facilitat de confusió amb la conjunció i la forma equivalent de la versió francesa, i considerar improbable l’edició ‘ab arello’; “albarelo” Lat.(CEOTVXY), “albarel” Lat.(NP), “arbarello” Lat.(U), “albatenio” Lat.(U), “albareis lo” Lat.(Z); “albatello” Guiit.Ceruti; “abarello” Guiit.Glessgen, “abarello” Guifr., “albarcileo” Guicast. [“albarisco” Sahagún I.16 i “alvaristo” Vallés II.1], Lat. *albarell*, *albarel*, ‘Weihe (*Circus* L.) oder Baumfalke (*Falco subbuteo* L.) / albanella o lodolaio’ (Glessgen, p. 471). L’*Arbre d’honor* (ed. de C. Burgaya, Barcelona, Barcino, “Els Nostres Clàssics”, col. A 131), llàm. II, superior dreta, imatge de l’albanell’ a l’heràldica catalana. ‘Albanell: Ocell de rapinya un xic gris, de la grandor de l’esperver i que servia molt per a la caça (Aguiló Dicc.)’ (DCVB). Probablement, el falcó mostatxut. | *acompanyà’s ab arelló*: “(postea E) associavit (sociavit EOTUZ) se albarello (vegeu la secció precedent de la nota)” Lat.(EOUZCNPTVXY).

manca fonament; el vermell resulta de l'equilibri entre els contraris blanc (humit, fret) i negre (sec, calent), essent aquest l'únic color intermig convenient als falcons, ja que la natura ho demostra segons l'urinoscopia o en la correlació entre el color i les característiques del llinatge d'ocells en general (ardiment i audàcia o agilitat en vol).

mayorment ... humit: “mayorment per raho de la royor e de la color en lo superfficies de son cors qui hinffla lo ffa mes humit” F; “potius ruboris causa est debilis calor infusus superficiei corporis qui inflammat fumosum humidum” AG, l. 2-3. La reiteració de ‘rojo’ i ‘color’ obliga a sospitar ja d’una confusió en la transcripció del dictat i d’una manca de comprensió, sense que pugui establir quina part de la corrupció és imputable al copista i quina al traductor o a la font directa (*de illis?* per *debilis*, *inflat* per *inflammat*, *famosum* per *fumosum*, ...). L’esmena és necessària per a entendre ‘tenprat l’enflamat humit’ que apareix cap a la fi del mateix capítol.

[133v]

e per so és: “e per aso es e per [133v] so es” F, que interpreto com esmena sense cancel·lació a fi de no embrutar el manuscrit, tot i la possibilitat de conservar-ho com ‘e per asò <ho> és, e per so és’; “quod” AG, l. 3. Potser l’esmena cercada era deixar només ‘e so és’, més acord amb F. Considero ínfima la probabilitat de que correspongui a la còpia i corrupció d’un reclam en l’antígraf.

Al meu parer, cal relacionar la insistència d’Albert en la necessitat d’una alimentació lleugera –en quantitat i freqüència– del falcó roig amb pasts encara calents de la calor vital amb un intent d’incrementar la seva curta longevitat o esperança de vida, segons la concepció del procés digestiu associat a l’obtenció de la calor vital dels aliments per a la producció de la calor vital pròpia de l’individu, inherent a la doctrina filosòfica i mèdica imperant.

astenehida: “astienehida” o “ascienehida” F, on la primera ‘i’ escrita sobre una possible ‘e’ o com a cancel·lació d’aquesta; edicions possibles (1) ‘astenehida’, potser a relacionar amb el neologisme astènia (del gr. ἀσθένεια, ‘debilitat’), pèrdua de l’energia, opció que prioritzo a fi de respectar al màxim la grafia de F, (2) ‘asvehida’, per semicorrecció i/o corrupció, en relació a esvaïda, que seria la meua segona opció, (3) ‘ascienehida’, derivat d’escient, savi, per l’elevació d’esperit resultant de la cultura o per l’acostament a Déu, (4) ‘ascen<y>olida’, per escanyolida, (5) ‘ascenehida’, en alguna variant derivada d’escanyada (dialectal escanada), (6) ‘ascendida’, (7) ‘astemo<r>dida’, d’estemordir, deixar com a mort, (8) ‘astren<y>ehida’, (9) ‘astren<s>ehida’, d’estraneïda, dèbil, flaca. | *bledes e astenehida*: “aëream et evanidam” AG, l. 11; “aerine et envanuie” *Des faucons I*, “aeree et esvanydè” *Des faucons III* i “area et humida” *De falconibus* it.D, sense variants llatines que aportin informació complementària, segons comunicació personal d’An Smets. Bledes podria ser una metàfora i qui sap si implica una nota d’humor.

<a> *abrivament ne <a> audàsia*: “audaciae sicut diximus et agilitati volatus” AG, l. 14. Normalment F utilitza ‘abrivament’ per a traduir ‘*audiaciae*’, però ara ofereix un binomi, probablement a fi de defugir la traducció de la darrera part. Recordo que a II.2.7., Capítol .XXXI., f. 132 ha ofert ‘lonchs’ per *agilia* (AG, l. 20); vegeu també la segona frase del paràgraf següent d’aquest mateix capítol i foli.

volador ... volar: “valador so es adir e que tost se cuyta an son volar” F; “in volatu agilis” AG, l. 16. Donada la confusió freqüent de volador/valador/valedor i de la traducció incorrecta d’àgil, descarto que calgui entendre ‘adir’ com confusió del copista en transcriure ‘àgil’ potser dictat pel traductor. Glossa d’aclariment d’un concepte poc familiar i no relacionat únicament amb la velocitat segons AG, però sí segons la traducció perifràstica oferta per F.

pasts ... vidall: “valde (nutriri) recentibus et vitali calore adhuc spirantibus” AG, l. 19-20. Glossa d’aclariment per a un concepte que sembla no tenir clar (espiron, encara que ‘spirantibus’ pot traduir-se com espiren o respiren), tot i que la r- pot haver estat fàcilment incorporada pel copista qui potser transcrivía el dictat del traductor malgrat que la traducció inicial hagués estat correcta, o bé com a binomi gairebé redundant ‘calens e que respiren per la callor vidall’. Cal contemplar la possibilitat d’una correcció en què no s’hagi cancel·lat la part esmenada a fi de no embrutar el manuscrit, resultant en ‘pasts ffreschs, enaxí que respiren per la callor vidall’, més acord amb AG.

de<u> ... dar: “do hom massa dar” F, amb un conflicte evident entre dos formes verbals del mateix verb (la tercera persona del singular del subjuntiu i l’infinitiu del verb dar o donar); adopto la primera de les dues opcions d’edició –‘de<u> hom massa dar’ i ‘do hom massa’– per ser més respectuosa amb la lliçó del manuscrit i ser imputable al copista; “supra modum” AG, l. 20.

[134]

Mentre el col·lectiu falconer ha atorgat tradicionalment la millora en aquesta aptitud per al treball a la constància del maneig falconer i l’experiència guanyada per l’ocell, Albert considera que el major control de ‘l’enflamat humit’ associat a l’edat afavoreix la complexió del falcó roig i, en especial, les característiques de la seva ploma. Per a tancar el seu raonament d’aquest vincle hagués estat adient indicar si la ploma es tornava més blanquinosa o esnegrida, detall potser no apreciat per Albert degut a la curta longevitat d’aquest llinatge o al poc contacte que tingué amb ell degut a l’estima mitjana que li mereixia.

E per ... d’ella: “propter quod et aetas accedens et aliquantulum temperans inflammatum humidum, plurimum huic complexioni confert auxilium et praecipue per mutationem pennarum” AG, l. 24-27. Compareu la puntuació i les conjuncions. He preferit respectar la grafia de F i afegir –n a e– que esmenar-la a ‘a’, tot i que la lletra anterior i posterior siguin ‘a’; aquest ‘e<n>’ condiona el posterior ‘<en>’ per simetria.

<II.2.9.> Capítol <XXXIII>. Del.VIII°. llinatge dels ffalcons

La penúltima posició del falcó de peus blaus entre els llinatges nobles establerts a la classificació d’Albert li reporta un baix grau de noblesa. Al meu parer, però, aquesta posició és transitòria per correspondre aquest llinatge als polls de diversos llinatges de falcons; així, OGGINS (1980, pp. 459-60), guià per la semblança amb el pelegrí, s’inclina pel pelegrí immadur, mentre LINDNER [1962, vol. II, pp. 155-75 (art. *Blawfuez*)] ho fa pel falcó llaner seguint la descripció d’Albert el Gran, inspirat en el color dels peus en el cas dels individus joves, en una denominació estreta de Thomas de Cantimpré.⁶³⁰ Resta a establir si Albert es veié forçat a incloure aquest ‘llinatge’ dins de la seva classificació degut a l’esment de Thomas i si l’identificava com a un poll però defugí el conflicte amb aquella autoritat enciclopèdica. Potser Thomas es deixà influir fins a la confusió per una consulta puntual a les fonts orals, però si atenem a la profunditat de la majoria d’observacions i al detallisme en les descripcions del *De falconibus* respecte a gairebé tota la tradició llatina anterior, a la consulta directa reiterada de fonts orals i escrites –les àrabs no consideren el ‘falcó de peus blaus’ per reconèixer-lo com a poll d’altres llinatges i per la seva preferència pels ocells adults– i a la probable pràctica de l’art de la falconeria pel mateix Albert el Gran, m’és difícil admetre que un nombre suficient d’aquests falcons de peus de color d’atzur no romangués en captivitat les mudes suficients per a que els seus falconers respectius els classifiquessin perfectament dins dels llinatges precedents i, en el cas del llaner (*Falco biarmicus*), que es preferís una

⁶³⁰ LINDNER (1962, vol. II, p. 155), ABEELE (1994a, pp. 62 i 66) i SMETS (2002a, p. 185).

característica del poll a un tret tan específic del llinatge com és el pili de color rogenç. Val a dir que el color blavós de les porcions de les cames desprovistes de ploma i de la cera de bec és una constant en els polls de falcó de diversos llinatges, i que és un dels indicis de noblesa del falcó jove segons la tradició del gènere, amb exemples dins del mateix ms. 68, “que agen con és jova los peus blaus” F II.1.1., capítol .XVIII., f. 120 i “que aya com és jova les mans blaves” F III.5., Capítol .LVIIe, f. 148, molts semblants a *Dancus* 18(3), per tant, Z¹ 18a, i AG, p. 1473, l. 41 i p. 1474, l. 4, és a dir, al *De falconibus*.

Respecte a la descripció de la longitud superior de la cua i menor envergadura alar, es correspon de forma inequívoca amb un poll, dotat així per la natura de més capacitat de maniobra degut a la seva inexperiència en el vol. Cal recordar que la figura predomina sobre el color com a criteri de pertinença al llinatge segons Albert el Gran i que només diferencia entre el pelegrí i el de peus blaus per detalls cromàtics i la veu, aquesta darrera també dependent de l'edat, essent més aguda en el poll i en l'adult d'actitud infantil. Al meu parer, és dubtós que el criteri etimològic tingui un pes suficient per a pronunciar-se a favor del llaner de forma exclusiva. Tampoc considero que l'esment dels llaners a la fi del capítol correspongui necessàriament a la seva identificació, ja que, a l'igual que l'esment anterior de l'esperver, ho atribueixo a un exemple d'ocell de caça poruc o de poca potència física, respectivament, potenciats mitjançant el maneig falconer adient i l'experiència.

fflaumàtica: “femineae sive fleumaticae” AG, p. 1468, l. 1. Reducció del binomi, on cal tenir present les variants “(blanc) sive fleumaticae” mss. lat. OBC i OBL, “sive flegmaticae” ms. lat. OO, “sive fleumaticae” mss. lat. PN2 i Wn i “fleumatique” *Des faucons I*, indicats per SMETS (2003) i (2010).

[134v]

Un abrivament menor que el de l'adult (o del pelegrí), aspecte reconeixible en la seva reticència a atacar la presa –manté l'alçada defugint atacar, conducta d'evitació que AG desglossa en estar (a l'alçada de vol) i suspendre les ales, mentre F les fussiona en una sola–, disminuint la potència de la falconada, resulta en preses potencials també menors. Aquesta és una divergència que el falconer modern no pot apreciar ja degut al marc legal que prohibeix la utilització d'ocells de caça mudats d'aire –un ocell de caça criat en captivitat sempre serà pitjor que el provinent de la natura, on la selecció natural prima els millors exemplars– i la caça de les presons tradicionals, legislació que comporta l'empobriment de l'art de la falconeria i la pèrdua de part del patrimoni cultural de la humanitat. Per a una millor comprensió de l'expressió ‘estar per pahor ab les ales sospesses’, reproduïxo el raonament d'Albert al capítol III, relatiu al comportament del falcó, “*Sed multum cavendum est ne quasi alis suspensis stare assuecat, quia hoc signum est timiditatis et quod non nisi reptilia terrae audeat invadere*” i “*Subito igitur in praeceps descendens est optimus, stans autem in alto suspensis alis degenerat in naturam avium quae lanarii a philosophis, a vulgo autem Germanice sweimere dicuntur*” AG, p. 1455, l. 39 i p. 1456, l. 3 i l. 8-11, respectivament, capítol omès a la traducció parcial catalana.

El darrer paràgraf fa referència a la consecució de preses per sobre del ventall natural de l'ocell de caça mitjançant el maneig falconer, inclòs el possible vol conjunt i el suport dels acorredors que controlen la presa enderrocada i retinguda per l'ocell de caça i eviten així que aquesta danyi el falcó a terra. De forma similar, Frederic II de Hohenstaufen es referirà a l'ajut del falconer com a clau per a la confiança que permet als falcons en general caçar preses per sobre del seu ventall natural, “*magnitudo et fortitudo gruis excedent magnitudinem et fortitudinem falcones nec ipsis falconibus*

naturale est capere tantam avem per se, sed solum habent ex documento et adiutorio hominum.” WILLEMSSEN (1942, t. II, p. 108, l. 21).

[135]

los quals <llaners> an tan gran pahor naturalment e ten gran cohardia que no pren<en> sinó rates: Compareu amb “L’altra natura és que no prenen sinó rates, e tota via van pijorant com més viuen” PANUNZIO, vol. II, p. 85.

En aquella manera los aucells poruchs són ffets abrivats per disciplina, a la derreria ho maniffestarà: “Qualiter autem avis timida per disciplinam audax efficiatur, posterius erit manifestum” AG, l. 26-27. Depenent de la lectura o interpretació, F resta ambigu entre la consideració de que ja l’ha exposada i que l’ocell de caça ho acabarà manifestant o que l’autor de la font (Albert el Gran) ho manifestarà, mentre AG remet de forma inequívoca a un capítol posterior (concretament ho detallarà com a *regimento audaciae* dins del cap. XVII, p. 1471 i ss.). Aquest detall esdevé un possible indici d’un projecte de traducció que ja no pretenia traduir aquell capítol, el qual apareix truncat a F.

molt ... ell: “fortiores se multo (aliquando aves invadit) sicut est anas minor et aliquando maior” AG, l. 20-21, on sospito que la primera part del binomi de F deriva de la corrupció de ‘sicut est anas minor et aliquando maior’, que traduiria ‘<com és l’ànec menor i, a vegades, el major>’; crec que F (difícilment la seva font) l’ha corromput de forma intencionada degut a la seva dificultat per a traduir ànec (no pas per no creure-s’ho) i, en especial, aquestes dues espècies, segons prova la corrupció de II.2.4., Capítol XXVIII, f. 129 que deriva en l’absència de la presa.

cohardia: “tarditas” AG, l. 23, que F sembla interpretar o no saber com traduir en aquest context, tot i que no puc descartar una lectura (*cauditus*?) o una traducció incorrecta si acceptem l’etimologia apuntada pel DCVB per a covard, ‘del fr. *couard*, mat. sign., derivat del llatí *cauda*, *coa*’.

<II.2.10.> Capítol <XXXIV>. Del .X<è>. llinatge e lo darrer dells ffalcons

Tot i que podríem considerar ‘darrer’ referit a la quantitat segons ‘*parvo*’ (AG), entenc que F aprofita l’inici del capítol per a reiterar-lo i establir-lo com a rúbrica, de manera que correspon a ‘*ultimum*’ (AG), i es limita als capítols relatius als llinatges dels falcons, segons prova el fet de ser la darrera rúbrica d’aquesta temàtica a F; la raó real podria haver estat que al compilador de F –o a l’autor o compilador de la seva font– només li interessés destacar els llinatges nobles de falcons (segons AG), ometent les dues rúbriques que segueixen, relatives a falcons no nobles, potser influenciat pel públic destinatari de F o per aquell qui li l’encomanà.

smirli<n>: “guerli” F; “smirlin” AG, l. 31. Cal entendre que aquest ‘romans’ F (‘vulgariter’ AG) no és el català per a Albert el Gran, sinó l’alemany, i, per tant, cal restituir al màxim raonable la forma original; així, esmeno en considerar-ho una corrupció evident i obtenir-se a partir de ‘guerli’ per confusió de g-/s- curta (o s- més la primera cama d’una ‘m’), u/v/n (que modifiquo fins a ‘m’ donada la segona opció anterior) i e/í, més una abreviatura de -n. | *mirla*, ... *smirli<n>*: “mirle vocatur quod vulgariter smirlin vocatur” AG, l. 31.

[135v]

Convé destacar novament la tria de ‘hús’ –‘*usu*’ (AG)– degut a la seva ambivalència com a experiència i com a reducció d’‘ús de junta’, és a dir, de la comparació establerta al capítol anterior per al vol conjunt, en el qual cal recordar el nombre de dotze esmirles (esmerles) establert per *Guillelmus* 37(5) per al vol a la grua amb aquest petit llinatge; en relació al vol conjunt, remeto a les nocions indicades abans, especialment a l’estudi de II.2.3., Capítol XXVII, f. 126v.

Respecte a la denominació de ‘mosquet’ per al terçol (mascle) d’esparver, identificació absent al DCVB, apunto l’arrel llatina *muschetus* i l’equivalent anglès *musket*. Aquesta identificació no deixa lloc a dubtes si es consulta la crítica d’Albert el Gran a l’*Epistola ad Ptolomeum* recollida tot just abans de tancar la secció 40 del llibre dedicat als ocells, és a dir, el *De falconibus* inserit al *De animalibus*: “Nec est silentio praetereundum quod Aquila et Theodotion et Symachus socius eorum omnia accipitrum genera falcones vocant et ea quatuor esse generum determinant, asturem primae quantitatis ponentes in genere primo, et asturem minorem quem tercelinum vocamus ponentes in genere secundo, et nisum in genere tertio, et muscetum in genere quarto: quibus nullo modo consentiendum esse probat quod tercelinus invenitur in nido accipitris et muscetum in nido nisi reperitur: et ideo accipiter et tercelinus non differunt nisi sexu non specie quia accipiter est femina et tercelinus est masculus, et eundem modum differentiae habent nisus et muscetum: nisus enim est femina et muscetum est masculus” AG, p. 1493, l. 4-14.

plens, ... *citrina*: “planorum citrinorum” AG, l. 3, on a banda del respecte a la grafia del manuscrit que edito, la mantinc per fer sentir i semblar-me tan significativa com ‘plans’, malgrat que F (o la seva font directa) podria haver llegit el primer mot com ‘plenorum’ o el copista català confondre a/e potser en transcriure el dictat del copista o copiar l’esberrany a net, i cabre la possibilitat de variants en els manuscrits de l’obra d’Albert avui perduts. Si bé per ‘plens’ entenc gruixuts, és possible que per ‘plans’ calgui entendre sense nusos, o, referit al color citrí de les cames i els peus, completament o clarament. Totes les correspondències en la resta de traduccions romàniques, “plains” *Des faucons I* i *III*, “tous plains” *Des faucons II* i “piani” *De falconibus* it.D. (facilitades per Smets en comunicació personal), s’avenen amb AG per al primer mot.

La darrera frase del capítol relatiu a l’esmirle (esmerla) –‘Con aquell llinatge quax és conegut per tots,...’– demostra el grau d’estimació per aquest valent, àgil i veloç falcó, avui menystingut, a l’època medieval. És possible que el preu i la facilitat de manteniment li comportessin aquest coneixement general, però no podem descartar que la raó principal fos que el falconer jove –sovint encara nen– i/o inexpert, comencés a ‘fer mans’, és a dir, a familiaritzar-se amb l’aplicació de l’art de la falconeria, afaitant exemplars d’aquest llinatge com a primers ocells de caça. Malauradament, aquest aspecte de l’aprenentatge de l’art resta silenciada a la majoria dels tractats del gènere; per contra, la tradició oriental sol referir-se als falcons menors exclusivament amb aquest ús.

<II.2.11. Capítol XXXV. Dels tres llinatges de ‘llaners’ i del seu nodriment>

Per a obrir aquest capítol, Albert reprèn novament l’autoritat emanada de l’*Epistola ad Ptolomeum*, concretament, segons sembla, 8(2/2’-4/4’), però en la classificació dels falcons d’aquell tractat només s’esmenten dues variants de ‘llaner’, diferenciades pel tamany, sense cap referència al color. A banda de la possible glossa per part del domini, cal preguntar-se, doncs, per l’existència d’una versió de l’*Epistola* que contemplés aquestes tres variants de ‘llaner’.

<*no*> *nobles*: segueixo “ignobilium” AG, l. 11 i introduixo aquesta fórmula degut a la major facilitat per a l’omissió propiciada per un salt d’igual a igual (probablement per confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor o copiar a net l’esberrany), en detriment de la intervenció més agressiva que suposaria editar la fórmula ‘no bons’ habitual a F (similar, per exemple, a la copiada per la mateixa mà B per a traduir ‘ignobilium’ a II.2., Capítol .XXV., f. 122v).

[136]

<À>guila, ... *Tesdocion*: “guila Gumet E tes docion” F, on considero (1) “guila” una confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor, corrompent-lo cap a l’antropònim masculí antic Gila, (2) “Gumet” on G– sembla escrita sobre una s– i, a diferència dels altres quatre antropònims del paràgraf, amb majúscula inicial, indici d’una possible abreviatura, potser per Guillem, resultant en Gu<ille>met (nota d’humor?), però, en ser una corrupció evident que fa irreconeixible l’antropònim original (potser amb confusió c/t i abreviatura –us perduda a un antecedent llatí), el restitueixo mitjançant la grafia Símacus oferta per F II.2.1., f. 122v, i (3) “tes docion” per Teodoci; “Aquila, Sym<m>achus et Theodothyon” AG, l. 12.

laners: “lavers” F. Una altra opció d’edició és eliminar el ‘són apallats’ que precedeix per considerar-ho reiteratiu (potser degut a un nou foli a l’antígraf o l’esberrany i potser no cancel·lat a fi de no embrutar el manuscrit) respecte al ‘nomenaren’ anterior i trastocar la puntuació i el sentit respecte a AG, deixant ‘(Tesdocion), <a> aquests, laners’.

lanere: “lauers” F; “lanere” AG, l. 14. Malgrat la possibilitat de que el traductor no l’identifiqués com a mot germànic o que la font oferís un llatíisme i el traduís al català, hi considero una confusió (–e/–s curta) del copista potser en transcriure el dictat del traductor o en copiar l’esberrany a net, potser entenent-ho com a traducció catalana; no té sentit que s’ofereixi el mateix mot quan es diu que s’hi assembla i, per tant, restitueixo el mot germànic. | *axí com ... lanere*: “axí com obtolomeu he los altres So es saber guila Gumet E tes docion Aquests son apallats lavers mills que ffalcons he alguns semblants Los germanans appellen aquest an lur langatge lavers” F, on, prescindint d’AG, l’altra opció d’edició seria ‘axí com Obtolomeu he los altres, so és saber, Guila, Gumet e Tesdocion. Aquests són apallats laners, mills que ffalcons he alguns semblants; los germanans appellen aquest an lur langatge laners’; “ut Ptolomaei tradunt amici Aquila, Sym<m>achus et Theodothyon, lanarii potius quam falcones vocantur: et hoc vocabulum quidam Germanicorum imitantes ea suo ydiomate lanere vocant” AG, l. 12-14.

s<w>einer: “sionet” F; “sweimere” AG, l. 15. Restitueixo al màxim raonable la forma original en considerar-ho una corrupció evident i obtenir-se a partir de ‘sionet’ per inclusió de <w> (ara puc introduir-la per manca el condicionant de la lletra corresponent al mot corromput), confusió entre e/o (freqüent en la mà B) i r/t i transposició entre i/e. Potser a un antecedent s’abreuja la m, transformada en n a F, que no esmento malgrat la possible autorització de la seva presència a II.2.4. Vegeu II.2.4., Capítol XXVIII, f. 128, on ‘sweimer’ i ‘sweimerius’ (AG) han estat transformats en “*sve<i>mer* [ms. suomē]” i “laner”. Segons SMETS (2002a), p. 186, les traduccions franceses mss. BNF, nouv. acq. Fr. 18800 i fr. 1304 ofereixen “sivemere”.

El falcó llaner que identifiquem modernament amb aquest nom, *Falco biarmicus*, reuneix les diferents característiques de forma, color, comportament i veu que estableix Albert el Gran com a definitòries dels falcons i és un caçador contrastat –encara que sovint menystingut per desconeixement– dins de la tradició falconera, fins al punt de derivar-ne el nom de l’especialització en la caça de l’ànec.⁶³¹ Tanmateix, el dominic alemany els diferencia clarament dels falcons i els atorga el nom específic de ‘llaners’; en conseqüència, existeix una divergència entre els ocells de rapinya que la nostra tradició, seguida per l’accepció moderna, denomina així, i els que Albert identifica com a llaners. Al meu parer, la raó d’aquesta divergència podria ser novament una inclusió o denominació forçada en Albert com a dependència dels filòsofs anteriors, segons es desprèn del comentari relatiu a l’atac dels falcons “Subito igitur in praeceptis descendens est optimus, stans autem in alto suspensis alis degenerat in naturam avium quae lanarii a

⁶³¹ LINDFORS i EVANS (1967).

philosophis, a vulgo autem Germanice *sweimere* dicuntur” AG, p. 1456, l. 8-11. És molt probable que calgui entendre-hi ocells no considerats de caça per la tradició europea, desinteressada o incapaç de treure rendiment falconer a ocells de maneig més complicat i subtil, com per exemple aligots, arpelles, còrvids, etc., contemplats per la tradició àrab; a més, la darrera aprofondeix en la classificació interna dels diversos llinatges atenent al color (de fet és el seu criteri classificatori principal). Si tenim present la via àrab per a la conservació, desenvolupament i retorn a Europa de bona part del saber clàssic, la possibilitat de que Albert considerés els ‘llaners’ dels filòsofs amb les modificacions del seu pas pel sedàs de la tradició àrab resta oberta. Val a dir, però, que Albert coneix la divergència alar entre els ocells de rapinya.

E altres ... saguexen: “E altres an dit burquers E saguexen” F, que esmeno considerant una confusió del copista per interferència i salt, i on considero preferible ‘bussarins’ (segons el precedent ‘bussarí’ per a ‘*butherius*’ AG a II.2.6., Capítol XXX, f. 131) a la possibilitat de ‘buthers’ confosa pel copista potser en transcriure el dictat del traductor; a més, cal tenir en compte la informació complementària que s’ofereix ara i la semblança parcial amb la descripció a AG, llib. 23, tract. un., nº 15, p. 1445, l. 9-13 “*Buteus* vocatur avis rapax subnigra quam Germanice *brobuxen* vocamus, et est pigri volatus et uncorum unguium et curvi rostri fere quantitatis milvi. Venatur autem ranas et mures et aviculas pigras aut infirmas volare non valentes et rapit pullos avium aliquando, [...]”; “et sunt butherii quidam (mures in campis) insequentes” AG, l. 15-16.

E altres an dit <que són> bussarins que saguexen les rates per los camps: Compareu amb “L’altra natura és que no prenen sinó rates, e tota via van pijorant com més viuen” PANUNZIO, vol. II, p. 85.

Comparteixo la identificació probable del ‘llaner roig’ amb el xoriguer (*Falco tinnunculus*) apuntada per LINDNER (1963, I, p. 51) i OGGINS (1980, p. 460), la qual he indicat ja II.2.4., Capítol XXVIII, f. 128.

A la fi de II.2.8., Capítol XXXII, f. 134, hem vist la influència de l’edat en la millora de l’aptitud per al treball del falcó roig segons Albert el Gran; ara ens indica la causa fisiològica de l’escàs ardiment d’aquests ‘llaners’ quan són joves i la millora gràcies al maneig falconer adient. Val a dir que el procediment indicat per a introduir l’ocell a la caça d’una presa en particular augmentant de forma progressiva les possibilitats de defensa d’aquesta –limitades a criteri del falconer, com es dedueix de la discrepància entre les ales una mica trencades a F, potser per corrupció, i el vol retallat a AG en el mateix paràgraf– a fi que l’ocell de caça guanyi autoconfiança i seguretat en l’atac i incrementi el ventall de preses potencials és el mateix amb qualsevol llinatge d’ocell de caça, però que la pauta d’aplicació depèn del llinatge, de l’individu i del falconer. Albert el Gran recomana un procediment similar per a qualsevol ocell de caça, accelerant la pauta, a AG, p. 1488, l. 9-14. Les preses màximes –colom i, difícilment, ànec– esmentades per a aquests ‘llaners’ ens proven el seu feble potencial arran d’un ardiment que no s’aconsegueix incrementar i/o d’una potència física limitada; ambdues preses són ràpides en vol, de manera que sembla que caldria limitar les hipòtesis d’identificació d’aquests ‘llaners’ a falcònides menors com el falcó mostatxut (*Falco subbuteo*) o mitjans com el falcó de la reina (*Falco eleonorae*).

la calor teb<i>onar: “la tale rebonar” F, on ‘la’ amb –a escrita sobre –o, ‘cale’ amb c– sobre t– (o a la inversa) i –e sobre una possible –r, i ‘rebonar’ corromput (¿teb<i>onar?, ¿reposar?, ¿res bo anar?, ¿revoltar?, ¿rebo<rdo>nir?, ¿rebuar?), prova d’inseguretat en aquesta expressió; “hebes calidum” AG, l. 18-19, amb ‘hebes’ com a inactiu/inactivador, lànguid, apaivagat/apaivagador, ensopit/ensopidor i similars; també és possible una interferència amb occ. *rabina*, “mosqueta es tant rabineira, /c’ap so que pren vai sa carreira / e pert se pueis per sa rabina”, on *rabina*, ‘impetuousness’ i *rabiniera*, ‘voracious’ *Dels auzels cassadors*, vv. 865-67 i p. 223. Malgrat la possible

edició del segon mot com ‘calé<n>’ o ‘calt’ (per confusió t/r/e i oblit de l’abreviatura de ‘n’), em decanto per l’edició oferta en considerar-hi que la ‘e’ introduïda corresponia a una ‘o’ (sovint confoses a F) que hauria d’haver estat interliniada i, per al tercer mot, una confusió de t/r– i l’oblit d’una vocal (potser innecessària segons ‘tebor: tebiesa (Mall.)’ DCVB, probable variant gràfica de ‘tebior: tebiesa’), arran de les correspondències a les altres traduccions romàniques, “la ceve chalour” *Des faucons I*, “leur chaleur tepide” *Des faucons III* i “caldo obtuso” *De falconibus* it.D (Smets, comunicació personal), en especial de *Des faucons III*; com alternativa al tercer mot oferiria ‘tebeejar’, per confusió ei/n, o “tebehar”/”tebeyar” seguint les grafies ‘tèbeha’ i tèbeya’ que sovintegen a F.

ladonchs ... adoctrinat: “ladonchs pren coloms, a vagades lebres, conills, si bé és adoctrinat” F; “efficiuntur columbas et anates accipientes” AG, l. 21. Esmeno en considerar-ho una nova corrupció per desconèixer la traducció d’‘anates’ (ànecs); si bé la llebre ha estat una presó per a certs llinatges de falcons (encara ho és als països àrabs), en especial durant la introducció a grans presons alades com la grua o l’agró i amb l’ajut de gossos acorredors, la tria del conill és força desencertada perquè mai ho ha estat degut a les diferències en els comportaments respectius durant la fugida, així, mentre la llebre té una fugida franca per velocitat, el conill tendeix a amagar-se el més aviat possible (el tipus de terreny brut que prefereix ho facilita), impossibilitant el vol del falcó (sí que és una presa de l’astor); respecte a la llebre, també cal descartar-la aquí per resultar un contrasentit a continuació del colom degut al pes de la presa, el tipus de vol, la necessitat de gossos acorredors, etc.

[136v]

La recomanació de cridar i agitar o incitar cerca provocar l’ocell i acostumar-lo a la probable crida del falconer que el llanci a la presa i a la cridòria de la cavalcada dels falconers acorredors durant el seguiment del vol persecutori durant la caça. Que el falconer l’ajudi a controlar la presa permetrà que s’estableixi i reforci el vincle entre ells i que l’ocell de caça guanyi confiança per atacar preses superiors i esperar l’arribada del falconer un cop aferrat a la presa.

Comentar també la dificultat per a que un falconer es sentís atret per un ocell de caça al qual hagués de potenciar durant dues o tres mudes, amb un primer any menjant només sobre presa viva, per a assolir uns resultats mínims. Si la motivació fos caçar amb un ocell de caça de mida petita, disposa ja de l’esmirle (esmerla) i de l’esparver, d’utilitat falconera demostrada amb escreix. Aquest és el motiu de la consideració d’aquests ‘llaners’ com a ‘falcons’ no nobles segons Albert, segons especifica en diferenciar-los dels ocells de la primera noblesa, és a dir, els vuit primers llinatges de falcons nobles, suposo que ometent-hi el falcó de peus de color d’atzur i l’esmirle (esmerla), els dos darrers dels deu estudiats abans. Conscient de que acaba d’explicar un mètode d’introducció general del falcó a la caça, Albert tanca el capítol com a disciplina dels falcons, aspecte que reprendrà al capítol 17 del *De falconibus*.

de ... trencades: “ad volatum tardum qui est avis cuius curtatae sunt pennae alarum” AG, l. 27-28. No puc descartar una confusió del copista potser en transcriure ‘tallades’ dictat pel traductor o copiar l’esberrany a net, però el resultat ha estat un abreujament i una corrupció de la indicació.

<II.2.12. Capítol XXXVI. Dels quatre llinatges de falcons mesclats i de la manera d’aquest mesclament de falcons>

El darrer capítol dedicat als llinatges dels ‘falcons’ estudia els resultants del creuament d’altres llinatges, coneguts habitualment per la tradició del gènere com a bastards. A mena d’analogia, podríem dir que, després d’exposar la paleta de colors

bàsics, ara completa la gama de colors disponible per a que el falconer practiqui l'art de la falconeria. De tots els creuaments potencials, es centra en els quatre que ha conegut, bé com a autòctons, bé com a al·lòctons de maneig secundari pels falconers europeus.

Com és lògic, el falcó més corrent i, segons la tradició, que més es dispersa (durant el seu 'peregrinar'), el pelegrí, serà el llinatge central en aquests creuaments, participant en tots els considerats per Albert. Atribueixo a una confusió la indicació "quatre espècies de faucons mixtes (des croisements entre les laniers et les faucons blanc, noir et rouge et celui aux pieds bleus)" SMETS (2007a, p. 208), creuaments que resultarien en 'faucons' amb un grau de noblesa tan escàs que ja no són considerats per Albert; de fet, només el parental pelegrí confereix noblesa a la descendència dels creuaments indicats. Vegem aquests creuaments:

- pelegrí x 'de peus blaus': Implica una observació de la realitat perquè no és infreqüent que un dels descendents, fins i tot immadur, substitueix la baixa d'un dels parentals en l'agre (zona de nidificació o niu de la parella). Tanmateix, la fertilitat d'aquest creuament és ínfima fins que el poll assoleix la maduresa sexual que marca l'inici de la seva activitat reproductiva, havent deixat de ser 'de peus blaus'. Cal destacar que aquest sigui el primer d'aquests creuaments considerats per Albert degut a que el pelegrí tendirà a cercar una parella del propi llinatge i el poll que substitueix la baixa sol provenir del mateix niu i, per tant, es referma la hipòtesi d'identificació del falcó 'de peus blaus' com a poll immadur de pelegrí. Respecte al condicionament del grau de noblesa del descendent segons el llinatge de cada sexe dels progenitors, la dependència rau en la jerarquia entre els sexes i la seva participació respectiva en la formació del descendent d'acord amb la filosofia aristotèlica i la doctrina mèdica hipocraticogalènica imperants al període i descrites de forma succinta al paràgraf. Dins d'aquesta participació, crido l'atenció sobre l'ampliació present a F –"lo esperhit de virificació" per "*spiritum*" (AG, l. 9)–, del tot adient. El lèxic utilitzat pel dominic comporta preguntar-nos per la possible observació directa de l'aparell reproductiu aviar –des de la dissecció intencionada de l'ocell de caça fins a la simple exploració casual de la canal i els menuts de l'aviram a la cuina– o el recurs limitat a les fonts escrites. Un altre punt d'interès és la corrupció que transforma 'parit' ("*partus*" AG) en 'para/pare', qui sap si intencionada degut a una censura per part d'un traductor o d'un revisor de l'esborrany abans de ser passat a net (incorporat al manuscrit) de condició clerical; el resultat fou una corrupció que dificulta sobremanera el seguiment de l'argumentació. Segons el raonament d'Albert, el resultat d'aquest primer creuament serà, doncs, de noblesa propera al del pelegrí, terçol (mascle) en aquest cas.

- 'de peus blaus' x pelegrí: Per la mateixa argumentació anterior, el descendent ha de ser semblant al terçol en noblesa i, per tant, inferior al resultant del primer creuament.

[137]

- pelegrí x 'llaner (negre, blanc o roig)': A banda de la coincidència, semblança o solapament en el període reproductiu i en les "llavors" respectives, la inclusió de les complexions –en el sentit físic i/o humoral– dins del raonament de la possibilitat d'aquest creuament podria dirigir-nos cap a la consideració dels 'llaners' com a falcònides menors. El descendent d'aquest creuament seria de noblesa inferior als dels dos creuaments anteriors i superior al següent, però aquests dos darrers gairebé negligibles atenent al seu ús falconer, com es dedueix de l'omissió de tota referència al respecte per part d'Albert. El salt relatiu a la participació de les "llavors" d'ambdós parentals a F podria ser atribuïble a una possible censura de l'augment del nivell de participació de la femenina respecte al domini clar de la masculina abans esmentat. De fet, sense les esmenes i les incorporacions adients, el grau de corrupció impossibilita el

seguiment de l'argumentació durant tot el capítol; per a aquesta mena d'ombra sobre el contingut de l'obra, apunto la possibilitat, ni que sigui remota, d'una censura per part d'un traductor i/o d'un revisor de l'esborrany abans de ser incorporat el text al manuscrit, potser ambdós de condició clerical.

- 'llaner (negre, blanc o roig)' x pelegrí: Resulta en la descendència amb el pitjor grau de noblesa entre els ocells de caça que el dominic ha conegut.

En relació al creument fèrtil entre diferents espècies, gèneres i famílies d'ocells de caça, el reculat *Ĝitrif* (segle VIII) indica ja, entre altres exemples, "Connaissance des tendances naturelles des Autours. Les médecins de l'Inde, dans leurs descriptions des oiseaux de vol et à propos des femelles d'Autours, ont dit: Quand, chez les oiseaux, arrive la saison des amours, tous les genres et espèces voisines des Autours, tiercelets, sacrets, tiercelets de Pèlerins et autres viennent cocher les formes d'Autour qui retiennent de chacun d'eux et donnent des produits qui, selon la nature de leur géniteur, héritent la lâcheté ou l'audace, la turpitude ou l'intelligence, la vigueur ou la faiblesse, la santé [ou la maladie (D)], la beauté ou la laideur, la hardiesse ou la perfidie; mais seuls ceux issus de père et mère d'Autours sont sûrs dans le dressage et s'en montrent dignes" (cap. 6, p. 74), incorporat després a Moamin lat. i it., I, 1 §25-27 i Moamin fr., I, 7, p. 101, amb els quals es difondria per la tradició europea. En aquests hipotètics creuaments rau la diferència intra llinatge i l'origen de bona part de les "espècies" exòtiques, dels monstres, dels mites, etc., a l'edat mitjana; per a aquesta qüestió, Viré-Möller, editors del *Ĝitrif*, reenvien a ULLMANN, pp. 56-59.

De tota manera, aquests creuaments sempre seran secundaris i es limitaran als moments puntuals en què, durant el període reproductiu, no coincideixin individus del mateix llinatge. Tot i així, i malgrat la baixa casuística –quatre llinatges– oferta, Albert és plenament conscient del potencial d'aquest raonament com a mètode explicatiu del sorgiment dels diversos llinatges dels diferents animals, en sinèrgia amb la influència de la regió (*clima*) com a determinant del seu comportament i color. Com a prova de la importància clau del creuament, aporta la pròpia observació de llinatges de diversos animals domèstics.

de virificació ... supdita: "qui est vector paternae virtutis in subienctam feminae guttam" AG, l. 9-10. Ja sabem dels problemes de la mà B amb la traducció del llatí *guttas* referit a la cara del falcó, on sovint ofereix el binomi 'gota ho senyals'; no és extrany, doncs, que, seguint el seu mètode (no ofereix el mot llatí en cas de dubte), ometi ara llatí '*guttam*' perquè no pot utilitzar 'senyal'. La '*gutta*' de la femella és estudiada per AG, llib. 16, ff. 84-86, per tant, fora del *De falconibus*. Jo hi introduïxo el mot llatí amb la intenció d'evitar el futurisme d'un terme mèdic modern.

parit: "para" F, segueixo "partus" AG, l. 10. Esmeno amb la intenció de fer entenedor el paràgraf diferenciant el descendent del progenitor i desfer així la corrupció, no sé fins a quin punt involuntària (cal recordar que el manuscrit ha estat censurat), a partir de 'parit' o d'una grafia semblant.

requer ... ffets: "requeren molt daltros mesclaments tot dia ne poden esser ffets" F, on ofereixo aquesta edició degut a la mínima intervenció (una confusió del copista i un salt d'igual a igual) i el respecte a l'estructura gramatical d'AG davant altres opcions com (1) 'requer <que n'hi> an molt<s i (que) molts> d'altros mesclaments tot dia ne poden ésser ffets', (2) 'requer an molt<s> d'altros mesclaments <i molts altres mesclaments> tot dia ne poden ésser ffets', (3) 'requeren molt<s i> d'altros mesclaments tot dia ne poden esser ffets', considerant una confusió en interpretar el paràgraf, i (4) 'en requer molt<s i molts> d'altros mesclaments tot dia ne poden ésser ffets'; "exigit multa esse et plura cotidie posse fieri talia falconum genera" AG, l. 27-28.

[137v]

hasò ... tensolament: “non hoc solum fieri probabile” AG, l. 34. Malgrat que d’entrada puguem pensar en un salt d’igual a igual i afegir ‘<, probablement,>’, F impedeix la incorporació per transformar la hipòtesi d’AG en teoria, segons demostra la resta de la frase (‘és provat’). Com en altres ocasions ja indicades, crec que la raó és una intervenció del traductor tendent a eliminar qualsevol dubte expressat per l’autoritat.

presa: “preha” F, segueixo “predam” AG, l. 40. Possible confusió del copista, tot i que no puc descartar una intervenció voluntària a la cerca d’una moralització sobre la peresa.

en ... cavalcar: “se tempore luxuriae convertunt” AG, l. 42. Còpula explícita abans substituïda per una circumlocució, potser per haver evitat momentàniament el revisor o alterar-ho el copista en transcriure el dictat o l’esborrany a net.

En una mena de reiteració, Albert reprèn el raonament en estendre els creuaments dels falcons –probables o potencials per a Albert i provats per a F a fi de reforçar l’autoritat– als altres ocells de rapinya (o de caça contemplats per la tradició falconera, en especial l’àrab i l’oriental), aspecte que ja he relacionat amb *Ġiṭrif* 6, p. 74. La reiteració comprèn els quatre creuaments abans esmentats del pelegrí amb el falcó ‘de peus blaus o de color d’atzur’ i els ‘llaners’ (negre, blanc i roig) i la vàlua dels descendents respectius, els quals sembla que cal relacionar amb els tres llinatges respectius indicats com a sisè, setè i vuitè en el grau de noblesa dins de la classificació d’Albert (repeteixo la meua impressió de que el dominic no sembla sentir-se còmode amb la inclusió d’aquests tres llinatges), de manera que es trenca la lògica del raonament de la noblesa dels descendents dels creuaments, ja que, si coincidissin amb aquests, Albert els hauria d’haver situat entre l’esmirle (esmerla) i els ‘llaners’ segons el grau de noblesa.

Respecte a l’origen italià d’aquests falcons, detall introduït per F (o la seva font), apunto diverses hipòtesis no verificables ni excloents: en primer lloc, un intent de millora per part del compilador, del traductor o del copista; en segon lloc, una reiteració de *hii* o d’alguna variant a l’antígraf, corromput a *hiiquidem* o similar, probablement abreujat, que és transformà en ‘hitalihans’; en tercer lloc, una procedència italiana de l’antígraf, on fos inclòs; en quart lloc, una procedència italiana habitual d’aquests falcons, bé com a escala comercial, bé com a llinatges autòctons; en cinquè lloc, una consideració pejorativa respecte als italians (com a poc nobles i/o bastards), a relacionar amb l’enemistat tradicional respecte als membres de la Corona d’Aragó degut a la lluita per la Mediterrània; i en sisè i darrer lloc, una picada d’ullet al lector arran d’una crítica velada relativa a Ferran I de Nàpols (rei 1458-1494), fill natural d’Alfons el Magnànim.

[138]

com ... d’ell: una edició alternativa de major coincidència amb AG seria ‘com molta de noblesa rep dell <altre progenitor>’, però considero que l’estructura gramatical de F el posiciona segons la jerarquia medieval entre els sexes en la transmissió dels caràcters a la descendència, en la qual el component patern domina sobre el matern, potser arran de la censura abans esmentada; “eo quod multum habent ex altero parente nobilitatis” AG, l. 7-8.

F, truncat en el seguiment del *De falconibus* al capítol següent, ometrà els dos llinatges suplementaris que Albert el Gran descriu de forma succinta (“et ideo de hiis in speciali tractare non oportet”), potser per incomoditat amb ells, dins del capítol XXIV (AG, p. 1492, l. 18-30; cit. l. 26-27), darrer del tractat de falconeria d’Albert, en una posició que considero fictícia per entendre’l com a calaix de sastre on el dominic alemany encabeix les notes que no s’adiuen amb cap dels capítols precedents. Tanmateix, aquell capítol permet refermar el caràcter sistemàtic de la classificació i

l'estudi dels falcons per part d'Albert arran de "Praeter ea autem quae dicta sunt forte multa aput diversos inveniuntur falconum genera, sed ex hiis quae hic dicta sunt sufficienter de natura et nutritura omnium, habetur coniecturalis scientia" AG, p. 1492, l. 28-30 ('A més d'aquells <llinatges> qui són dits, es troben molts altres llinatges de falcons diversos, però pots tenir coneixement conjectural suficient de la natura i del nodriment de tots ells a partir d'aquests qui han estat dits aquí' traducció personal).

<II.3. De les medecines i del regiment dels falcons>

F, o la seva font, aprofita la primera frase del tercer dels quatre blocs temàtics del *De falconibus* per a marcar l'inici d'una nova secció, la qual truncarà de forma brusca per a passar a obrir amb la mateixa temàtica el segon dels dos llibres dels ocells de caça que integren el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

<II.3.1.> Capítol <XXXVII>. Que parla del regiment dels falcons, lo qual és pertit en tres regiments

Després de dos capítols silenciats respecte al *De falconibus*, F torna a oferir-ne; serà la darrera corresponent a aquesta font. Un resum del capítol és a VB, llib. 16, cap. 71, qui enllaça després amb l'*Epistola*.
[138v]

com ... Símacus: "com per aso ell se acostuma del hom E ama lo baniffet que hom li ffa E enclina son cor segons que diu S[e]neca" F, on esmenen la confusió entre ambdues autoritats; "quia ex hoc manum consuescet et diliget ex beneficio inclinante animum ipsius sicut dicit Symachus" AG, l. 27-28, on SMETS (2010), annexe 1, n. 8 canç. 'ex' a 'diliget ex beneficio'.

El primer terme del regiment d'amansar l'ocell de caça s'aconsegueix, segons Albert el Gran, donant sempre de menjar a l'ocell de caça al puny. En aquest punt indica que segueix Símacus, inclòs a la tradició del gènere falconer com un dels tres autors de l'*Epistola*; de la consulta d'aquest text, però, només hi apareix una coincidència parcial amb 12A/13', havent eliminat el conjur i simplificat força el contingut d'aquell capítol. Cap la possibilitat de que Albert accedís a una versió de l'*Epistola* no conservada o a un altre text atribuït a Símacus també perdut. Símacus ha estat corromput per F (o la seva font) a Sèneca, confusió o corrupció entre autoritats que esmenen per ser Luci Anneu Sèneca (*Lucius Annaeus Seneca*, Còrdova, 4 a.C. – Roma, 65) conegut com a escriptor, filòsof i polític llatí, però completament aliè al gènere literari que ens ocupa.

Al meu parer, l'autoritat indicada per corrupció esdevé un indicatiu dels coneixements i les inclinacions del traductor, del copista i/o del possible revisor de l'esborrany abans de ser incorporat al text, certament profà a l'art de la falconeria, i podria suposar un altre intent de moralització subliminal sobre el lector degut al contingut de la frase en què apareix. Sèneca, una de les grans figures del pensament i de la literatura llatines, és una de les autoritats més citades en els texts literaris catalans medievals i renaixentistes, com ara els d'Eiximenis, essent apropiat per Antoni de Vilaragut i Antoni Canals, humanistes que propiciaren la constància senequiana en les lletres catalanes. Cal recordar que un dels tractats de falconeria en català, avui en mans privades desconegudes, s'atribueix a Antoni de Vilaragut, i que el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* es conserva en còpia única que comparteix manuscrit amb una obra d'Antoni Canals. Sèneca gaudí de l'admiració dels humanistes degut a la seva consideració de moralista modèlic i filòsof cristià. La biblioteca del rei Martí I l'*Humà* incloïa obres seves en llatí i en català, entre elles les *Flors o autoritats tretes de les epístoles de Sèneca a Lucili*, títol que ens vincula indirectament amb el del ms. F, i les *Epístoles de Sèneca abreujades*, que posseï la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons

el Magnànim, rei que podem relacionar amb Manuel Díez, d'obra relativa a la manescalia inclosa també al ms. F.

hom ... amansedar: “hom los deu amensadar” F, amb transposició de vocals potser com a intent de moralització subliminal o com a nota d'humor; “domesticandus est” AG, l. 29. Malgrat que el DCVB atorgui una entrada a ‘amensadar’, aquesta es basa només en aquesta aparició a F i hi discrepo per considerar-la una errada de còpia per amansedar; per a això em baso en (1) l’etimologia del mot segons el mateix DCVB, del llatí *mansuētāre*, (2) mansedar, com per exemple a la fi del f. 138r de F, (3) amansar, com per exemple a F II.2.11., Capítol XXXV, f. 136, i (4) la freqüent transposició de vocals per la mà B.

El truncament en el seguiment del *De falconibus* ens priva de gaudir en català d’una de les seccions més interessants d’aquella obra llatina; per exemple, Albert ja no esmenta el cosit de les parpelles de l’ocell de caça (llatí *ciliatio*), sinó únicament l’ús del capell, detall sorprenent si tenim present que el seu coetani Frederic II de Hohenstaufen, sempre sistemàtic i detallista, sí que contempla i compara el cosit (II.53, 56, 57, 88 i ss., 124-126, 128 i ss., 136 i ss.) i el capell (II. 253 i ss.) a la seva *De arte venandi cum avibus*, d’on destaco la introducció personal del capell a la tradició europea, segons “Dès lors, comme l’usage du chaperon était une des meilleures choses qu’ils [les Arabes (orientaux)] savaient, et que nous en avons vu la grande utilité pour l’affaitage des faucons, nous y somme exercé. Ainsi approuvé par nous, l’usage du chaperon a été transmis à nos contemporains de ce côté de la mer, et il est donc digne qu’il ne soit pas abandonné par la posterité” (II.255); un d’aquests contemporanis fou Albert el Gran.

Del breu fragment que es traduí a F, atreu la meua atenció la divergència entre ‘un cavallet bax al sol’ i ‘*gramen*’ (AG, l. 31), és a dir, gespa, indicatiu de certs coneixements falconers del traductor o d’una incorporació relativa a una possible evolució tècnica ja present a la font directa de F. Una explicació per a la preferència d’Albert pot raure en “unde non approbo quod quidam in perticis, quidam autem in cratibus tenent falcones: ars enim naturam imitari debet et silvestres semper inveniuntur sedere in petris vel in terra” AG, p. 1474, l. 10-13, ja no traduït a F.

quant hom los deu amansedar, ... e puy prin: Aquesta pràctica coincideix amb *Dancus* 16 (7) (“De ardiment dels falchons”), però en difereixen les finalitats.

[139/CXXXXIII]

<SEGON LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA>

Copiat de forma gairebé íntegra per un nou copista (mà A), correspon a la taula inclosa als ff. 8v-10, on s’hi refereix així, potser arran de la seva posició relativa en aquella taula general. A més, la discontinuïtat temàtica resultant de la interrupció de la traducció parcial del *De falconibus* i la divisió interna de la secció relativa a l’art de la falconeria que ara s’obre permet també considerar-ho un llibre pròpiament dit, relatiu a la terapèutica dels animals de caça, que restringeix per a considerar-hi l’inici d’un segon llibre dels ocells de caça en incloure només una recepta final per a gossos de caça (a la còpia conservada), de contingut exclusivament terapèutic, tot aprofitant la indicació anterior relativa a les medicines i els regiments dels falcons. Basant-me en el contingut, en la taula inicial i en els ordinals atorgats als capítols, em decanto, doncs, per considerar-hi dos llibres dels ocells de caça, tot oferint com alternativa al meu parer menys probable l’opció de que l’inici d’aquest segon llibre fos “<II. De les nobleses dels falcons i d’altres ocells de rapinya>”, opció que, a banda de les raons anteriors, entraria en conflicte amb les receptes inicials per als ocells de rapinya.

Així com en el primer llibre dels ocells de caça he pogut contrastar el *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates i la *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium* de Milà com a fonts potencials gràcies a la còpia facilitada pel Dr. Van den Abeele de les edicions d’aquestes incloses al quart volum de la seva tesi doctoral ABEELE (1991), en el segon llibre he gaudit de la mateixa eina de treball per a verificar la relació amb el també inèdit *Liber medicaminum avium*, receptari de 28 seccions amb dos testimonis llatins –mss. Bolonya, Biblioteca Universitaria, Lat. 2764, cat. 1462, ff. 1-3 i Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Aug. 4° 47.13.1., ff. 43v-45v, ambdós del segle XIV– i diverses versions italianes i castellanques, anterior a 1250.⁶³² El darrer manuscrit esdevé especialment interessant per incloure el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath (ff. 25-31), l’*Epistola* (ff. 31-37v), l’*Alexander* (ff. 37v-39), el *Grisofus* (ff. 39-40), la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates (ff. 40v-43v) i el *Liber medicaminum avium* (ff. 43v-45v), de manera que aplegaria quatre de les fonts del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, malgrat ometre’n altres com el *Gerardus falconarius*. Una altra font del segon llibre dels ocells de caça és V (o bé una font comuna a ambdós), la qual servirà per als capítols inicials d’aquest segon llibre. De fet, sembla que el compilador de F –o de la seva font directa ja compilatòria– utilitzà per a la redacció del segon llibre un text base relativament breu i n’incrementà l’extensió de forma artificialment reiterant receptes provinents de les altres seccions, o fins i tot del mateix segon llibre, aspecte al meu parer apreciable a ‘III. De les medecines dels esparvers’, potser a fi de causar millor impressió a qui encomanà l’obra. Si no fos així, l’existència d’un nucli comú a aquests dos llibres dels ocells de caça suggeriria l’existència d’un receptari font utilitzat per ambdós.

<Taula>

[f. 8v^b/Xv^b]

Escrita a doble columna a ff. 8v^b/Xv^b-10^b/XII^b, correspon als capítols continguts als ff. 139/CXXXXIII-150/CLV. Aquesta taula no respecta el contingut d’AG, però sí part del seu ordre d’exposició general, és a dir, medecines dels falcons, dels astors i dels esparvers, segons AG, p. 1474, l. 24-30: “Cap. XVIII. De cura infirmitatum falconum diversis secundum Guilelmum falconarium. Nunc de medicinis morborum avium rapacium disseramus. Ut autem ordinatius hac faciamus, ponamus primo de medicinis

⁶³² ABEELE (1994a, pp. 18, 19 i 30).

falconum, deinde de medicinis asturum et nisorum et tertio quaedam medicinalia tractemus quae utrisque in communi conveniunt”. GARCIA (2005b, pp. 56 i 60) hi considera tres parts per ometre la quarta, relativa als gossos de caça.

Así comense lo segon libre dels alcels de cassa: Tant pot referir-se a un segon llibre dintre dels relatius a l’art de la falconeria com al segon llibre dins de la taula general –però parcial i no respectada– del còdex.

reseptes provades: En no oferir cap autoritat que confereixi prestigi i acceptació al contingut, s’intenta reforçar-ne la veracitat assegurant la seva efectivitat.

La taula i el text ometen la presentació de la primera secció del segon llibre dels ocells de caça com relativa als falcons, presentació que considero implícita com a continuació lògica del primer llibre dels ocells de caça; sí que especificarà, però, els dos ocells següents i els gossos, corresponents a les altres tres seccions del segon llibre. Trencant la norma expositiva de l’ordre ‘de cap a peus’, aquest segon llibre comença per una afecció digestiva baixa, segueix amb una respiratòria i una lesió oral i llavors ofereix un capítol similar al que sol obrir la majoria de receptaris, però torna a trencar l’ordre que podria haver iniciat en aquell moment; em sembla que no cal seguir analitzant la taula per a copsar la manca de pauta expositiva (de cap a peus, internes i externes, per funcions,...). De fet, ni tan sols seguirà el criteri d’ocell de caça indicat, essent la majoria receptes genèriques si no hi considerem el llinatge d’ocell implícit i corresponent al de la secció que l’emmarca, amb altres referides a diversos llinatges o a un llinatge diferent del de la secció de forma explícita. Apunto com a possibles explicacions que el compilador seguís copiant receptes de diferents fonts o d’una compilació prèvia sense l’esforç d’una reordenació adient i/o un intent de dificultar la localització de la font en cas de que l’antígraf correspongués a un sol text. Tot i que podria oferir un ordre alternatiu aplicant el criteri ‘de cap a peus’ i agrupant per funcions (p.e. respiratòries, digestives, oculars, musculoesquelètiques,...), ho evito per no disposar d’una font adient, l’existència de diverses alternatives possibles i l’excés de subjectivitat que en resultaria. No existeix una fórmula de tancament de les diverses seccions, sinó simplement d’apertura de cada nova secció.

Val a dir que les receptes genèriques solen ser les habituals al gènere i que només la preferència de l’autor per un determinat ocell de caça el prioritza en les rúbriques de les receptes. No hem avançat gaire en aquest aspecte; avui dia, la terapèutica dels ocells de caça segueix sent gairebé coincident entre ells, variant-ne únicament la dosi i, potser, la freqüència, degut a la manca d’estudis sobre les particularitats metabòliques dels diversos llinatges, en especial davant dels diferents principis actius farmacològics. Les afinitats òbvies entre astors i esparvers minimitzen els efectes adversos d’aquesta generalització malgrat la divergència en pes i metabolisme entre un gran astor prim septentrional i un esparver terçol meridional, però encara desconeixem els efectes reals de les divergències entre el ventall d’ocells de caça susceptible de maneig falconer. Així, doncs, l’experiència era i és indispensable per a ajustar el tractament a cada cas concret; al respecte, ofereixo dos exemples, deixant els catalans per a una altra ocasió: (1) Com a tancament del *De falconibus* XIX, basat en el *Gerardus falconarius*, “Haec igitur sunt quae de medicinis falconum dicta cum experimento prudentium inveniuntur: sapiens tamen falconarius per experimentum pro tempore hiis addat vel minuat prout avium complexioni viderit expedire: experientia enim optima est in omnibus talibus magistra” AG, p. 1481, l. 19-13 (‘Aquestes, doncs, són les medecines dels falcons dites, conegudes amb experiència prudent; tanmateix, el falconer savi per experiència afegirà o disminuirà d’acord amb la complexió de l’ocell segons vegi expedient. De fet, l’experiència és el millor mestre en tot això’ traducció personal); (2) El tractat de falconeria del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-

llāh, malgrat el detallisme de diferenciar entre els tractaments a aplicar per a la mateixa patologia als astors i als esparvers, reconeix “Voilà comment on traite les Éperviers qui font de la teigne et nous enseignerons, à propos de la teigne chez les Autours, des cures différentes; d’ailleurs, quelles qu’elles soient, toutes sont salutaires pour tous les oiseaux de vol” i “En effet, toute cure, bonne pour l’Autour, l’est aussi pour l’Épervier, mais à plus faible dose, car il n’est entre eux deux de différence qu’une question de plus ou de moins; l’Autour, vu sa grande taille, supporte le plus, tandis que l’Épervier se contente du moins, de par sa petitesse” VIRÉ (1965, pp. 136 i 138, respectivament).

acalorat: “acolorat” F. La forma “acolorat” és errònia degut a la impossibilitat d’aquesta transformació per part de l’ocell de caça (vegeu una relació dels símptomes de l’ocell de caça acalorat a *Ġiṭrīf* 127.1, Moamin lat. II, 39.2, Tjerneld, *Moamin*, II, 63.4). Respecte a la grafia del mot que edito, vegeu el text del capítol corresponent i el seu estudi.

[f. 139/CXXXXVIII]

<I. De les medecines dels falcons>

Aquesta secció s’obre amb un bloc de receptes força coincidents amb V, allí més detallades, completes –p.e. sovint ofereix la simptomatologia– i raonades, perdent-se i confonent-se informació al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* degut a la simplificació habitual en aquestes receptes al manuscrit 68, índex d’un receptari font més reulat. Deixo l’anàlisi exhaustiva de les variants per a l’estudi d’aquell manuscrit. Cal tenir present que la secció terapèutica de V es refereix gairebé sempre a “lo falcó o lo ocell”, mentre F és clar en l’establiment de la secció (menys en el contingut donada la dependència de V o de la font comuna).

<I.1.> Capítol primer. Per falcó costibat de ventrel

Capítol molt similar a V, cap. CXXI, f. 80, aquell més correcte.

El sucre candi és un laxant habitual a la tradició del gènere, probablement degut a una incapacitat per a la digestió dels sucres i l’efecte osmòtic resultant, fluïdificant el contingut del tub digestiu i facilitant-ne l’expulsió; aquesta fluïdificació es reforça amb la ingesta forçada d’aigua. Es continua amb un past de fàcil digestió, i fetge i fel que, per la teoria dels contraris, tendiran a compensar l’aigua abans administrada –i potser la causa primària de la discràsia– i a restablir la calor adient per a facilitar un procés digestiu correcte. L’oli d’oliva és un altre dels laxants tradicionals, al qual seguirà la ingesta de carn –cor d’animals de complexió humida– banyada, amb major percentatge d’aigua i menor capacitat nutritiva i càrrega digestiva per a facilitar el repòs digestiu i el retorn progressiu a la normalitat en la fisiologia digestiva.

[139v]

<I.2.> Capítol segon. Per a pentex de ocel

Malgrat la divergència en la indicació, vegeu les coincidències de la primera part de la recepta amb I.2.34., ‘Quan l’esparver té pedra al fundament’, f. 119.

La recepta sencera s’adiu amb V, cap. CVII, f. 69v, on és més correcta.

Aucel ... pentexe: similar P, cap. 18b.

El color vermell de la cabra de la qual ha de provenir la llet té a veure amb la relació entre el color de l’individu i la seva complexió i, per tant, els productes que vinguin d’ell, segons la doctrina mèdica hipocraticogalènica. És obvi que els efectes terapèutics d’un simple medicament vegetal com Ar. *ša’r (al)-hinzīr* són més fàcils de raonar que els dels pèls de porc, probable corrupció a la tradició llatina. La contraindicació del foc o de la calor o del sol rau en la dificultat de termoregulació de l’ocell a través de la

respiració ara dificultada i la facilitat associada per a assolir un excés de temperatura corporal letal; a més, el possible fum del foc, sempre perillós per a l'ocell, seria ara especialment nociu. Si bé és lògic guardar-lo del vent, posar-lo al lloc més fred possible sembla una manera d'evitar el risc de la calor i de la debatuda. Cal associar la recomanació d'evitar que es debati a l'increment de l'activitat respiratòria associada a l'exercici i l'estrès de la debatuda quan ara la capacitat respiratòria es troba disminuïda. Els usos de la menta en la terapèutica respiratòria tradicional són ben coneguts i encara aplicats. La manca de ploma al past pot remetre a una recomanació d'evitar que l'ocell hagi d'expulsar una plomada massa gran que pogués confluïr amb la dificultat respiratòria. El bany *ad libitum* també tendeix a facilitar la termoregulació i la tranquil·litat de l'ocell.

Després d'aquests dos exemples d'anàlisi de la coherència de les receptes, em limitaré a indicar els aspectes més destacats de les que segueixen.

pèls ... prims: cap contemplar la possibilitat de la introducció d'aquest simple mèdic a la tradició llatina arran de l'error de traducció del Moamin (o del *Ġitrif* i els textos que l'utilitzaren com a font), a partir del simple vegetal Ar. *ša'r (al)-hinzīr*, «soies de porc», traduït literalment («pils de senglier», soies de sanglier) chez Moamin, le traducteur ignorant qu'il s'agissait d'une plante. Voir Tuḥfa, n° 65, 450' (*Ġitrif*, p. 143, n. 348 i p. 207).

<I.3.> Capítol terç. A grans qui·s fan en la boca dels alcels, qui s'apelen guarniols

Similar a V, cap. LXXXV, ff. 52v-53v, aquell més correcte.

El sucre, pel seu efecte osmòtic, actua com a antisèptic (futurisme) local abans d'erosionar les lesions; la sang marca que s'ha enretirat la lesió completament i som en zona sana (evito el futurisme de teixit). La ploma d'oca, utilitzada per a escriure després de les manipulacions pertinents, era un instrument quirúrgic fàcil d'aconseguir arreu, fins i tot encara que hagués estat utilitzada per a l'escriptura degut a que les restes de tinta actuarien com a antisèptic (futurisme).

[140]

.III. veguades solament: El tres es vincula a l'aspecte creencial.

melrosat: També utilitzat a R², cap. 2b, f. 18v per al tractament del càncer, sinònim probable de garniol.

El past atemperat i untat amb oli tendeix a facilitar la ingesta malgrat el dolor oral i minimitzar el fregament del past amb les zones en procés cicatrització. La recomanació del bec curt cerca facilitar la ingesta a l'ocell, evitar que se li travi el past al bec i, en esforçar-se per a engolir-lo, erosioni alguna de les zones en cicatrització. El fet de donar-li a tirar pot relacionar-se amb la necessitat de que l'ocell 'oblidi' les doloroses maniobres que se li han realitzat a la cavitat oral i reforci la interacció positiva amb el falconer.

<I.4.> Capítol quart. Aucel qui age lo cap inflat e lo peledar

Recepta molt coincident amb V, cap. LXXIV, ff. 45v-46v, simplificada i amb certes incongruències (p.e. la inflamació al paladar i el punt d'incisió) a F.

axí com en lo primer capítol és escrit: Malgrat el possible reordenament, s'és conseqüent amb la posició adoptada i el reenviament adient.

lenseta de barber: Un instrument quirúrgic específic per a la flebotomia.

caparàs: "fabaraz" V, f. 46. Un altre testimoni de la tradició catalana, P, utilitza "cabar(r)às" quan l'ocell té febre o dolor al cap per fleuma (cap. 66) i quan té fleuma de ventrell i d'humors viscoses (cap. 23) i "cobar(r)às" quan té aigua al cap (cap. 44), bar(r)aam (cap. 68), menjança (cap. 182) o "vermis o capvorm" (cap. 6).

sucle-li les nefes ab la boca: Una pràctica que podia facilitar la transmissió de zoonosis al falconer.

[140v]

nefe: “nefle” F, que no acabo d’esmenar a ‘nefa’ malgrat que la mateixa mà A escrigui ‘nefa’ a III.2., Capítol .LIIIIe. Considero que cal esmenar la ‘l’ perquè, a diferència de la mà B, la mà A no utilitza en cap ocasió la doble f, és a dir, ff, grafia potser existent a l’antígraf i inductora de l’error, i perquè aquest seria l’únic exemple de “nefle” per a nef(f)a en tots els tractats de falconeria en català a què he tingut accés.

una ... dues: “dues vegades” V, f. 46.

lo cotó: “dues vegades” V, f. 46.

una gota: “una gota o dos” V, f. 46.

una pessa: “mija ora” V, f. 46.

a ... fresc: “en una casa que sia freda e escura perquè no·s debata” V, f. 46.

en ... banyar: “vora alguna aygua corrent en loch *límpio* que y haja grava e no *çeno* ni fanch e acostau-lo-y” V, f. 46v.

De tirar d’un picador com és una ala d’ocell en resulta un exercici moderat que facilita la mobilització i l’expulsió de les mucositats.

<I.5.> Capítol .V^e. Per cascadura de ocel

Similar a V, cap. XCV, ff. 60v-61 (més complerta que a F) i R², cap. 10.

La momia és un dels tres ingredients del compost substitutiu de la pólvora de Ben Mesué al “Capitulo primo. In che modo se deva remediare s’el falcone avesse alcuna ammaccatura per la piglata nelle reti” *Hopera de citraria* d’Alfonso Caracciolo, ms. Madrid, Bibl. Escorial, Ç IV 6, f. 84v [LUPIS-PANUNZIO (1992, p. 151)].

[141]

<I.6.> Capítol .VIe. Si vols tanir san l’aucel tot l’any, fes so qui·s segueix migant abril, ans que·l metes en muda

Gairebé igual a V, cap. CXXXII, ff. 87v-88v, aquell més complet.

[141v]

La preparació de la forma de producte terapèutic consistent en el simple vegetal esclafat i embolicat dins de la pell d’un coll de gallina després foradada amb una agulla permet un alliberament i una absorció paulatines del producte terapèutic i el manteniment de la dosi efectiva (futurisme).

La porga final s’assembla a la preparada a II.10., Capítol .L<è>., dins de la secció relativa als astors.

àloe pati: “oli apati” F; “açèver” V, cap. CXXXII, f. 87v. Malgrat l’existència de l’‘oli apati’, de preparació indicada a V, cap. LXVI, segueixo V perquè l’oli no pot moldre’s, i, en considerar-hi una confusió del copista potser en transcriure el dictat, recupero el simple vegetal acostant-lo a la grafia ‘àloe patic” F I.23., capítol .XXIIIe. El mateix simple tornarà a ser corromput a I.19., capítol .XVIIIe., allí a ‘alum de roca’.

mit-li ... nefes: “ruxau-li la cara e les nefes ab una poca de aygua clara e fer-la-y ha retenir, que no llançarà la dita medeçina” V, cap. CXXXII, f. 88. La pràctica correcta és la de V, ja que ruixada provoca immobilitat i la retenció del producte administrat, mentre que posada per les nefes tendeix a provocar l’efecte contrari i expulsar el producte terapèutic junt amb el líquid introduït a les nefes.

<I.7.> Capítol .VIIe. Per baxar falcó

La primera part de la recepta coincideix parcialment amb V, cap. XIV, f. 13.

Es tracta d'un capítol en què aplica coneixements generals de maneig falconer per al retorn progressiu de l'ocell engreixat durant a la muda a l'estat corporal (nivell d'engreixament) que permeti al falconer volar-lo sense risc de problemes cardiorespiratoris ni de pèrdua i provocar en l'ocell el desig de caçar novament, és a dir, temprar l'ocell de caça. El mètode consisteix en el control dietètic, basat en pasts poc nutritius: pollets ofegats i freds, per tant, d'elevada despesa energètica per a la digestió i amb una baixa energia obtinguda d'aquesta, obligant l'ocell a mobilitzar els greixos acumulats; el fet de donar grans gorges pot raonar-se per l'interès transitori d'habituar l'aparell digestiu a treballar amb grans volums de past i que es retardi així la sensació de sacietat, facilitant el maneig posterior i la mobilització de greixos; durant les tèrcies de caça –es sol volar a dies alterns, cebant l'ocell sobre la presa i dejunant-lo el dia que no es caça a fi de recuperar la gana adient– dels primers dies posteriors a la muda cal limitar la ingesta sobre la presa a fi d'evitar que l'ocell aturi la pèrdua de greixos o en recuperi i, el dia que no caça, s'alimenta amb carn banyada en aigua freda, mètode pel qual aquesta perd capacitat nutritiva però aconsegueix la sacietat de l'ocell per volum d'ingesta.

En cas de baixa temperatura ambiental cal tenir present la despesa energètica invertida en la termoregulació i, per tant, unes necessitats energètiques superiors a obtenir de la ingesta. A banda d'aquest esment, ni al primer ni al segon llibre dels ocells de caça d'aquest manuscrit s'hi refereixen, de manera que “axí com demunt és dit” correspondria a la font directa de F, transcrit pel que podria ser una badada del l'equip d'elaboració del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*. És possible que es tracti d'una font comuna amb V, cap. XXX, f. 22v, segons “E deu-ho seguir axí: que quant sia en temps que faça fredors, que sostingats lo ocell gras, si ja no rebordonex per star gras, e continuats-li de dar a menjar bé e pasts calts, que si l tenieu flach en temps que faça frets és perillós de morir.” Cal contrastar encara, però, la possibilitat d'algun capítol del *Liber medicaminum avium*, segons es dedueix de la incoherència de l'engüent final.

<I.8.> Capítol .VIIIe. Per porets

No n'he localitzat cap coincidència dins dels tractats de falconeria als què he pogut accedir. Cal contrastar la possible relació amb algun capítol del *Liber medicaminum avium*, com sembla indicar la incoherència de l'engüent final del capítol precedent.

Probablement simplificat a partir de la font –compareu amb V, cap. LXVIII, ff. 40-41–, s'ha omès informació o s'han confós dues receptes podals (poagre i porrets), ja que el tractament del porret sol implicar l'aplicació d'un apòsit per a la permanència del producte terapèutic tòpic al lloc d'aplicació –com a afecció plantar es perdria amb el fregament– i l'extracció quirúrgica de la lesió madura, mentre la sagnia per tall d'ungles –millor amb tisores o ‘tenalles dels caçadors’, com V, cap. LXVIII, f. 40– tendeix a disminuir la inflamació podal i els tres ingredients de la barreja d'aplicació tòpica són astringents i antisèptics (futurisme). Vegeu I.29., Capítol .XXVIIIe., on sembla que té lloc la mateixa confusió. De fet, un indicatiu de que l'equip de traducció i còpia o la font no sabien discriminar entre la inflamació i el porret podria ser “e si és poret, [...]; e si no hera poret e fos infledura, qui per alguns cassos ve” III.10., Capítol .LXIe., f. 148v. [142]

<I.9.> Capítol .VIIIe. A tota trencadura de dit e de mà o de cama de falcó

Aquest capítol té certa semblança amb V, cap. CXVI, f. 74, i, en menor grau, amb *Dels auzels cassadors*, vv. 3116-24 i *Grisofus* 22.

F es limita a una immobilització local del focus de fractura i repòs per a facilitar-ne la resolució correcta, ometent els simples mèdics i compostos que hi podrien contribuir. Resta a valorar la consistència d'aquesta interessant immobilització i la comoditat per a enretirar-la després.

<I.10.> Capítol .X^è. Per falcó qui no pugua gitar la gorgua ne la pugua pessar

Compareu amb V, cap. LVI, f. 29v-30 i cap. LIX, ff. 31v-32, més complets i sistemàtics.

L'aigua a les nefes sembla una corrupció, ja que aquí esdevé un contrasentit.

Cal fluïdificar el contingut del pap per a facilitar-ne la regurgitació provocada per la maniobra del falconer sobre l'ocell, repòs digestiu i reinici amb un past de fàcil digestió.

<I.11.> Capítol .XI^è. Per pessar bé los pasts a falcó e estor o esparver

[142v]

Coincident amb III.8., capítol .LVIII^è., ff. 148rv, inclòs a les medecines dels esparvers.

Per pessar bé los pasts a falcó e estor o esparver: "De mala digestionem" LM 5. Inici d'un petit bloc amb aquest mateix text-font llatí.

De manera similar però amb una altra indicació, per a la part final de la recepta, "Item in alio libro, [...] carnem caprinam calidam inunctam butiro et pulvere masticis, et sanguino columbino aspersam, diligenter da ei, et si placet, taliter inoffa eum donec morbus pellatur" M DN 21 (manuscrit amb freqüents llacunes i errors segons Van den Abeele). Potser es refereix una altra part de la compilació o a una altra font (LM?). Per a explorar de forma adient la hipòtesi del vincle entre aquest altre llibre indicat a M DN, LM i F caldrà esperar a l'edició de DN sobre la base del ms. C DN, més complet i menys corromput que M DN.

[S]i estor, falcó o esparver volràs tanir sà, que pas bé les viandes: "Quando usque in terciam diem victum in gutture tenet et non inducit" LM 5. F omet part important de la simptomatologia, la retenció del past al pap durant tres dies sense transitar-lo, havent-hi d'intervenir el falconer sense esperar més. El contacte diari del falconer amb l'ocell li permet apreciar-ho el segon dia, en el què ja s'absté de donar-li una nova ració de past, i estar segur de l'afecció al tercer.

prin a veguades: incongruent amb els dos dies indicats després i possible semicorrecció a eliminar, però no esmento degut a la reiteració a III.8. (possible còpia entre elles o ús de la mateixa font); manca LM 5.

lexiu: "lesciviam cineris sarmentorum" LM 5.

e banye-y la cran que li deràs a menjar, e pex-lo axí dos dies: "des ei cum carne calida per duobus dies" LM 5. Detall omès per F, la carn (encara) calenta facilita la seva digestió i el seu trànsit digestiu.

altre dia da-li a menjar cran de boc: "tercia die carnem caprinam" LM 5. F especifica el sexe, detall important segons la doctrina mèdica galènica.

pex-lo axí per .III. dies: "per triduum" LM 5.

Capítol .XI^è. ... dies: "Quant vos volrets que ben estia / leyxiu sí farets de sermens, / tres vets colets nedaments / la carn de dins li-n muylarets / e per II jorns aysò farets. / Al III jorn matega prendets, / sots carn de cabra li'n darets / e desós de maestre molut; / per III jorns seyt del cel penscut" Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 58-66, amb probable confusió en la lectura de l'abreviatura del copista de "maestre" per "maester"; "Quando autem accipiter cibum per tres dies in gutture sine digestionem tenuerit, fax lexivam de cinere sarmenti vinearum et bene colatam da sibi cum carne calida per duos

dies et aliis tribus diebus dabis ei carnem caprinam cum butiro et pulvere masticis” AG, p. 1482, l. 26-29 (cap. XX, compilatori d’*Alexander medicus*, *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath i *Gerardus falconarius*); “[LXXXIV. Cant auzel non espenh sa gorga] Si non la pot tota gitar / un’altra cauza devetz far: / aiatz de fort leisiu de vitz, / que sia colat e’sclarzitz, / e en aquel leisiu moillatz / dos jorns la carn de que·l dirnatz; / et al ters jorn vos li daretz / carn de cabra, que onheretz / de buire fresc; e faretz plus: / mastec pulverat gita·s sus, / et aisi tres jorns paisetz lo, / non az esple mais per razo” *Dels auzels cassadors*, vv. 2391-2402; “Quando non payda bene. Fate la lescia de sarmente bene colata et doneselj ad magnare con carne calda per duj dj. Lo terzo dj li donate carne de capra con burro et mastice per otto dj” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 28 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 41)]; “Quando lo spraviero non passa bene la gorga. Recipe lessiva de salmente et calda ne lavatj lo pasto tre volte et sarrà guarito” ms. Escorial, ç IV 6, 4 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 41)]; “[El iiiio capítulo es quando tiene ffincada alguna cossa en la garganta o ssi á mal en las narizes.] Si toviere alguna cossa ffincada en la garganta, toma la lexía de los ssarmientos bien colada, et lava la carne con la lexía et dágela a comer por tres días, et al terçer día dal’ a comer carne de cabra con manteca et con los polvos del alméztega por tres días. Et ssi oviere mal en las narizes fforádalas con una aguja d’aranbre” *Azores* 4, f. 163v; “Capítulo 21. Si el ave obiere algo finchado en la garganta. [72v] Si uviera alguna cosa finchada en la garganta, toma la lejía de los sarmientos vien colada e lava la carne en la lejía e dásela [a] comer tres días. En el tercer día dale a comer carne de cabra con manteca e con los polvos de la almástica tres días. E si ubiese mal en las nariçes, forádaselas con una aguja de almabre” *Modo* 21, f. 72rv.

da-li a menjar cran de boc ab mantegua e pols de màstec: “[Item de fastidio et viti isto eius corporis ut studiosissime intellas]. Carnem caprinam illa da cum butyro atque mastici pulvere” Grimaldus 2(2) (Smets, p. 55), tot i que patologia en principi diferent.

<I.12.> Capítol .XIIe. Per ocel malalt

LM 1 i “Remedium ad lesionem stomachi” *M DN* 46.

Aucel qui sia malalt: “Quando in stomacho infirmatur ancipiter” *LM* 1; “Cum intra stomachum lesus est” *M DN* 46. F omet la localització de l’afecció, en aquest cas digestiva a nivell inferior que el capítol anterior, seguint ordre expositiu habitual de cap a peus.

coloma: “columbam parvam” *LM* 1 i *M DN* 46.

e gita-la-li denant en guissa que no pusque fugir: “et proice eam ante ancipitrem” *LM* 1; “coram ei proice, ipsumque accipitrem dimitte ut unguis eam capiat” *M DN* 46.

e tingua-la entre les mans e aurà gran dalit ab ella; e da-li de la sanc a beura: “ipsumque ancipitrem dimitte quousque sanguinet, et sic ancipiter gavisus preda convalescit de infirmitate” *LM* 1; “et tantum dimittas quousque bibat sanguinem, et sic preda gavisus de infirmitate convalescet” *M DN* 46. F altera l’ordre, potser per oblit inicial.

Past òptim per a l’ocell de caça, en especial si afeblit i/o amb problemes digestius.

Capítol .XIIe. Per ocel malalt ... a beura: “preneu huna tortra viva o un colom viu [32] paonès o de aquests altres e sia novell si fer-se pot, e posau-lo entre les mans al dit ocell e plomau-lo-y viu e dexau-lo-y degollar e tragar de la sanch la que·n vulla” V, ff. 31v-32; “Quant l’autors er emfonys / de sos estomax engosets / um petit colom prenets / e davant l’austor lo gitets / tal que petit pusqua volar / e que no·l pusca escapar. / Lexets li bé tener els pets, / de la presó se farà lets / lo sanch del uyl tot quant beurà / que·xxí del mal repan serà” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 31-40, amb probable confusió en l’edició “del uyl” per “de luy·l”; “Quando lo sparvero fosse infermo dentro in lo stomacho. Quando lo tuo sparvero serà infermo dentro in nello stomacho, fali questa medicina: prendi una colomba piccola cioè giovene, che pogo possa volare, e gitta

questa cotale colomba dinanzi al tuo sparvero; se vi vole andare e volare, l'ássavilo, e procura di fare che la prenda, e se la prende, l'ássavilo tanto stare suso infine che bea lo sangue; e tu, maestro, procura che lo bea, imperò che se lo berà, serà tanto gravise e lieto d'averè preso cotale preda, che della infirmitade guarrà” Ceruti 56; “[El primer capítulo es de cómo deven melezinar el gavilán que á algún mal en la moliella] Decimos así: que si el gavilán oviere alguna enfermedad en la moliella, conviene que tomen palominos pequennos et échengelos delante, et sea el gavilán ssuelto, que l’ prinda él con ssu mano et que beva la ssangre dél, et por el gozo que avrá de la prission que ‘l prende sserá ssano” *Azores* 1, f. 163.

<I.13.> Capítol .XIIIe. Per ocel que om no sap quina malautia ha

[S]i no saps quina malaltia ha l’aucel: “Si infirmatur ut cognosci non possit” *LM* 3; “Cum autem sic infirmatur ut cognosci nequeat” *M DN* 46.

pex-lo ab limedures de ferro, e possa de les limadures en la cran calenta, e gite-y mel e oli rosat mesclat ab les limedures del ferre: “tunc in primis carnem calidam in mele inunctam cum limatura ferri sibi dato. Secundo similiter carnem calidam in mele inonctam et oleo roseo cum limatura ferri, sic sanabitur” *LM* 3; “tunc in primis calidam melle et oleo rosaceo inunctam cum limatura ferri dabis eidem, et sanabitur” *M DN* 46. Possible salt a ‘carn calenta i posa-hi mel’ (o abreujament intencionat) a F, similar a *M DN* (on probable salt) en relació a la seqüència de tractament indicada per *LM*. L’estructura sintàctica a F sembla alterada respecte a l’habitual, possible raó de l’absència (potser ja a la font consultada).

De la comparació amb la tradició del gènere pot deduir-se la simplificació i pèrdua d’informació a F i a la tradició llatina.

Capítol .XIIIe... ferre: “Traitement de l’oiseau atteint d’infection interne. [...] Mais si vous le voyez décliner de jour en jour et, comme l’assurent les Byzantins, qu’il n’a pas atteint cet état extrême, son affection étant interne, il vous faut le soigner comme suit. Prenez des scories du fer *bārmāhin* (?) qui sont les déchets du fer de l’Inde (*hindawānī*), c’est-à-dire de l’acier des sabres, déchets qui se détachent quand, au sortir du feu, le métal est martelé sur l’enclume des forgerons], pilez ces scories très fin, malaxez-en la poudre avec du miel d’abeilles très pur et épandez-en sur la chair du pāt ; avec ce traitement, il guérira” *Ġiṭrīf* 92.6; “Quant vostre auster emfermarà / connosent quin mal saurà / lamadura de fer prendets, / sopra la carn li’n pausarets / de mel ben desús la·n posets / e puy après d’olò refets / après del fer la limadura. / Així garrà per aytal mesura” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 41-48, amb probable confusió en l’edició “connosent” per “con no sent” i on no s’ha apreciat l’error de “lamadura” per “limadura” i “d’olò refets” per “d’oli rosats”; “Cant ausel estai esmagatz” *Dels auzels cassadors* XCIII, vv. 2751-56 [on Schutz n. 2751-2804. “This is merely a metrical counterpart to *Alb.*, p. 1479. The context makes it clear that esmagatz refers to a lung disease” (*Dels auzels cassadors*, p. 213). Malgrat que sigui certa la correspondència amb Albert el Gran, on segueix *Gerardus* 7(3-5), la tradició no ha de seguir necessàriament la mateixa indicació per a l’afecció respiratòria (vegeu les darreres correspondències), com demostra *Ġiṭrīf* i altres tractats (correspondències inicials)]; “Quando lo sparvero è infirmo et la matina non se conosce. Pigliate limatura de ferro et ponitela in la carne de lo pasto; lo dj sequente lo pascite de bona carne calda bagnata allo mele et oglio rosato; lo terzo dj lo pasceritj de carne bona con limatura de ferro per novj dí” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 40 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 42)]; “Quando avesse alcono male che non si cognosce. Piglierete limatura di ferro et mele bianco, et bene netto mescolate con la limatura et dopo pigliate carne et calda mescolate con il mele et ferro et datelo a mangiare al spravier et il secondo pasto fatj el medesimo

mettendo di piú al mele oleo rosato et sarrà guarito” ms. Escorial, ç IV 6, 2 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 42)]; “Quando lo tuo sparvero ae questo male e non lo sai conoscere, mna pur t’avvedi e conosci ch’ae male, in prima dalli a beccare carne intinta in mele ed in olio rosato con limatura di ferro mesta con queste cose e in su la carne, e così guarrà” Ceruti 56; “[El ssegundo capitulo es quando el açor á mal et non ssaben qué mal á]. Quando esto acaçiere al açor, denle carne caliente mojada en miel con limadura de fferro, et al segundo día denle carne caliente mojada [163v] en miel con el olio rrossado et con la limadura del fferro et sserá ssano” *Azores* 2, f. 163rv; “Capítulo 113. El cxiii capítulo es quando el açor á mal e non saben qué mal tiene. Quando esto acaesçiere al açor, denle carne caliente mojada en miel con la limadura del fierro, e al segu[n]do día denle carrne mojada en miel con el olio rrosado e con la limadura del fierro, e será sano” *Cetrería* CXIII [113], f. 26; “Capítulo 20. Para si el ave está mala y no save de qué. Quando el ave oviere mal e no supieres qué mal a dale carne caliente mojada en miel e con olio rosado e con la limadura de el ierro, [e] sanará” *Modo* 20, f. 72r.

Malgrat tractar-se d’una patologia diferent, en concret respiratòria, “Item, si bulsus est, tolle quatuor petiolas lardi quales inglutire possit et intinge in melle, deinde supersperge limaturam ferri et in gurgam sibi mitte. Hoc autem fac per triduum, nichil aliud sibi tribuens” *Gerardus* 7(3-5), i sequint-lo, “Si autem ostenderit se bulsum sive infirmitatum in pulmone, sume auripigmenti triti unciam unam, piperis grana novem, et haec tere insimul et cum carne calida falconi tribue. Iterum autem tolle tria lardi frusta, qualia falco deglutire possit, et melle ea intinge et eis limaturam ferri superaspergere et in gulam falconi immitte” AG, cap. XIX, p. 1479, l. 21-25; “El xxxiiii^o [capítulo es de melezinarle quando sse demuestra alguna malatía en ssí]. [...] O tomen tres tajadas de lardo de puerco tamannas que las pueda tragar et mógenlas en la miel et échenles las limad[ur]as de fferro et déngelas a comer et esto ffagan tres días et non les den ál a comer” *Gerardo*, f. 155v; *FV* 6. *FRADEJAS* (1985b, n. 83, amb bona part ja indicades per Maler): “*Dels auzels cassadors*, vv. 2561-94; *Gandolfo* 64; *Trattato* 19. *Trattato* coincide totalmente en el texto pero tiene un título diferente: ‘Delle fastidio e dello saziamento’, que corresponde al capítulo XXXVIII.”

<I.14.> Capítol .XIIIe. Per alcel qui à fàstic e no pot menjar

El capítol sembla barrejar dues receptes, la primera relativa al fàstic, a entendre com anorèxia o rebuig del past, i la segona com a vòmit o regurgitació. És probable que es barreassin arran de la informació “e no pot menjar” que serveix per a diferenciar el rebuig del past patològic (anorèxia) del fisiològic, o per manca de rúbrica a la font que diferenciés l’inici d’una nova recepta. No puc separar-les perquè fa sentit tal com ens ha arribat, com si s’hagués de continuar la segona part de la recepta si l’ocell gités el remei indicat a la primera part.

Per tant, a la tradició consultada trobarem les dues parts de la recepta per separat, amb indicacions específiques:

Per a la primera part, *Capítol .XIVe. ... a menjar*: “Ad fastidium. Passere domestico melle inoncto, vino novo optimo madefacto, cum pulvere mastice desuper sparge, et sic dimitit fastidium” *LM* 4; “Remedium ad tollendam siccitatem et fastidium. [...] Item in alio libro, passer melle inunctus vel optimo vino madefactus, et pulvere masticeis desuper aspersus et datus fastidium aufert” *M DN* 21 (ja m’he referit a l’altre llibre a I.11); “De fastidio asturis. Passerem domesticum melle intintum vel cum vino madefactum cum pulvere mastici desuper asperso (et) da ei comedere” *Guillelmus* 45 (mss. CX); “Cant li austor fausti aurà / que volenters no menjarà / una passer domestre agets / mel o en vi lo muylets, / la pólvora de I maltxe prendrets / e li aucel ne-mpolvrets.

/ Si ne menja sí bo garrà / e lo fasti de luy tolrà / si cesta non oblidets mia” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 49-57; “Quando lo sparvero pate fastidio et non magna desiderosamente. Pigliate lo passaro piccolo et scorticatilo et ontalo de mele et mettinçe polvire de mastice; poi fate fare lescia de sarmentj et ontatine la carne” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 22 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “Quando uno spravier non se volesse bene passere. Pigliate uno passero vivo et scorticato et sopra ci metti polvere de mastice et datelo a passere a lo spraviero” ms. Escorial, ç IV 6, 3 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “Anco pássare domestico unto in mele ovvero in vino ottimo madefatto con polvere *masticis* messo di sopra al detto pasto, e dándolilo a beccare gurrà” Ceruti 56; “[El terçero capítulo es del açor que á fastio]. Si oviere ffastio, toma el pássaro que cría en cassa et úntal’ con la miel et mójalo con el vino bueno, et toma el almézaga molida et échala dessuso, et dágelo a comer et tollérsse’ á el ffastio et sserá ssano” *Azores* 3, f. 163v. FRADEJAS (1985b, n. 12) afegeix *Gandolfo* 131.

Per a la segona, *Capítol .XI°. ... demuntades*: “Ad asma, accipe tegulam coctam tritam, et dabis ei cum carna calida per triduum, et cum sanguine yrci, et tolle sucum absintii, et mitte in corio de cossa galine, et ipsa cossa sic involuta cum ipso corio, et des ei ad vescendum, et lac asinum mixtum simul” *LM* 8; potser “Remedium ad tollendam siccitatem et fastidium. [...] Item in alio libro, [...]. Item, in alio modo, vattonis trotas” *M DN* 21 (ja m’he referit a l’altre llibre a I.11); “[El vi^o capítulo es de la malabía que l’ dizen ons.] Quando oviere una malabía que l’ dizen ons, toma tegas cochas et muélelas bien et dal’ d’aquellos polvos a comer con la carne caliente et con la ssangre del cabrón por / tres días. Et toma el çumo del assensio et mételo en el cuero de la pierna de gallina, et después toma el çumo et tórnalo en la pierna et moja la pierna en leche de asna et dágela a comer” *Azores* 6, f. 163v; “Si autem asmaticus fuerit accipiter, tegulam coctam contritam dabis illi cum carne calida et sanguine hirci per tres dies: tollesque sucum absinthii et infunde eum inter pellem et carnem in coxa gallinae et misce lac asini et da sibi comedere” *AG*, p. 1482, l. 22-25 (cap. XX, compilatori d’*Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath i el *Gerardus falconarius*); “Quando havesse l’azima et non può fiatare. Piglia una tegula et, infocata bene, ne farete polvere et mettele sopra el pasto et sia caldo che ne mangirà; et questo farite tre dy. Et si per questo non fosse guarito pigliati una cossia de gallina giovane bagnata con latte de asina et suco de assentio et datela ad beccar al sparviere et sarrà libero” ms. Madrid, Escorial, ç IV 6, 6 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “Ad questo medesimo [sc. Pasma]. Pigliate tecole bone polverizate, et buttatine alla carne de capra sangolenta et pascilo per tre dí; poi pigliate suco de nascenzo et mettite in la cossa de gallina; da poi remettite la cossa in lo latte de asina et ceuatilo, et se li daritj lo core dell’asina senza dubio sanará” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 17 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “Sy vostre faulcon a l’aszeme, ..., prenez de la trelle la plus roge que porrez trover et la pillez bien et la criblez par unne paglle. Et, cant vous le voudrez pestre, sy metez chauffer celle poudre criblee et la luy donnez chaudete seur unne ceuisse de poule et luy an fettez prendre tant come porrez ceur celle cuisse de geline. Et le pessez III foys le jour tieulle gorge qu’il puisse toujours anduire, et le tenir chaudement ...” *Adam des Aigles*, 6. On només F, *Azores* 6 i potser *M DN* 21 mantindrien la relació entre la recepta i l’afecció digestiva (vòmit o regurgitació), la respiratòria apuntada per la resta, indici de probable salt a F (probablement ja a la seva font) malgrat l’acord la situació del capítol correspon a afeccions digestives.

bon vi: “horí” F; “vino novo optimo” *LM* 4; “optimo vino” *M DN* 21; “vino” *Guillelmus* 45 (mss. CX); “vi” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 52; “vino ottimo” Ceruti 56; “vino bueno” *Azores* 3, f. 163v. Difícilment nota humorística.

Axí pex-lo per .III. dies ab les limadures demuntades: F es refereix al capítol anterior, però l’ingredient podria correspondre a un error per llet de somera seguint “et lac

asininum mixtum simul” *LM* 8; “et moja la pierna en leche de asna et dágela a comer” *Azores* 6, f. 163v; “et misce lac asini et da sibi comedere” *AG*, p. 1482, l. 22-25 (cap. XX, compilatori d’*Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath i el *Gerardus falconarius*); “bagniata con latte de asina” ms. Madrid, Escorial, ç IV 6, 6 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 41)]; “da poi remettite la cossa in lo latte de asina et ceuatiolo, et se li daritj lo core dell’asina senza dubio sanarà” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 17 [segons lectura de LUPIS (1965, p. 41)]; cf. Adam des Aigles, 6.
[143]

<I.15.> Capítol .XVe. Per aucel qui à pepida

Segons ABEELE (1994a, pp. 293 i 298), *Tractatus de austuribus* 22 és l’únic capítol de la tradició llatina que utilitza fel (o fetge) d’anguila, però contrastada amb ABEELE (2008) –també editat a GIESE (2009)– i la versió de la recepta corresponent inclosa a *AG*, XXI, p. 1487, l. 20-27, no sembla que aquesta de F hi guardi cap relació. Per contra, sí que existeix certa afinitat d’aquella font amb el capítol següent, I.16.

És possible que F contingui un salt entre la indicació i la recepta, segons *LM* 6, *Dels auzels cassadors* LXXXV, vv. 2441-46 i “Quant li auster ha pepida / e tost li fay causey de vida” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 67-68, on segueix “li passarets per la narida / e sots la lengua esguardets / la pel desús entramenets / e puys li faytes ben giter / del layt que hom troba del figer. / Així garrà, ja no y faldrà / qui cesta farre li sabrà” vv. 69-75.

<I.16.> Capítol .XVIe. Conexense de l’alcel com à febre

La seva comparació amb *LM* 9 ens servirà com a exemple de com una recepta podria corrompre’s.

Dos indicis de confusió:

- L’afinitat en la grafia: *febre*: “felleram” *LM* 9; “felleram” *AG*, p. 1487, l. 20; “fileira” *Dels auzels cassadors*, v. 2723; “filoramj” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 35/36 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 42]; “silera” ms. Escorial, ç IV 6, 7/8 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 42]; “gota ffilera” *Azores* 7, f. 163v; Fradejas, p. 91, afegeix *Gandolfo* 136. Malgrat la possible corrupció a F per error de lectura *fe(l)lera/febra* o de comprensió del copista potser en transcriure el dictat del traductor, la repetició de la forma febre per filera/fellera en els capítols 16 i 45 m’impedeix esmenar tot i la divergència de la tradició del gènere similar localitzada; és possible que un dels símptomes (signes) suplantés el nom de la malaltia.

- La simptomatologia descrita s’adiu més amb la felera que amb la febre.

Liber medicaminum avium 9.

El contingut dels capítols XVI i XVII intercanvien les seves posicions respecte a la taula.

Aquest capítol és similar a II.5., Capítol .XXXXV., inclòs a la secció següent, relativa a les medecines dels astors.

morats e mudats: “lividos” *LM* 9; “cárdenos” *Azores* 7, f. 163v. Binomi.

carnossos e torbats: “turbulentos” *Liber medicaminum avium* 9; “turbios” *Azores* 7, f. 163v. Binomi.

Prin leu de colom e creme’l, e fe-n pólvora: “tere splen equi et fac pulverem” *LM* 9. Corrupció probable a F que no restitueixo.

E si d’aquesta pólvora no pot menjar: manca *LM* 9, on possible salt d’igual a igual.

prin fel d’anguila, e fe-li que-l meng entregua: “tante fel anguille in cor galline, et cor integrum des ei ad vescendum” *LM* 9. Possible salt “<i>posa-la en un cor de gallina i>”.

e prin les entramenes de un colom e seque-les bé, e fe-li’n pólvora: “et sic

sanabitur, et fac pulverem cicadis” *LM* 9. Probable corrupció, potser amb glossa inclosa.

Respecte a l’accentuació o no del mot entramenes, vegeu DCVB.

Capítol .XVIe. ... *cran*: “los pes aura blays e sauets, / los uyls ja més li trobarets, / si d’ell. E trobets esclen / cant il és fets sí·l poldrets ben / sa carn sert ins en volopea / e a l’austor cauda donea. / E us volets austra farets; / lo fel del engalina pendrets / trantost ensemps le transglaterà / e axí ben gayrir porà. / E si altre fayre’n volets / riubarbe en aygua triblets / e·ls cols li gitets la poysó / si·l voile tres vets uno. / E altre vos en vuyl monstrar / e así galina fayrets prender / sobre la carn l’en poldrets / si l’en donets, sí lo garrets” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 106-123; “Cant auzel a fileira” *Dels auzels cassadors* XCII, vv. 2723-27 i 2733-45; “Ad questo medesimo [cioè ‘quando lo sparviero pate filoramj’]. Pigliate lo fele de l’anguilla et mettitilo al core de la gallina, et fatencelo gliottire. Ad questo medesimo. Pigliate reubarbaro pulverizato et ponitelo in l’acqua et buttatilo allo becco o bocca del sproviero per tre dj” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 35/36 [segons lectura de LUPIS (1965, pp. 41-42)]; “Quando lo spraviere avesse il male de la silera e per cognoserelo tenerà li ochi gialli et li pede. ... et piú piglia uno fele de anguilla mettetelo dentro uno core de gallina et datelo ad mangiare a lo spraviere. Al medesimo. Piglia reubarbaro stemperato con acqua et per forcza lo date a bere al sproviero et sarrà guarito” ms. Escorial, ç IV 6, 7/8 [segons lectura de LUPIS (1965, pp. 41-42)]; “[El vii^o capítulo es de la gota ffilera.] Si ovriere gota ffilera assi gela connoçrás: que avrá los ojos tubios et los pies cárdenos. Toma la ssimiente del yedgo et molerla as bien, et enbuelve la carne caliente bien en aquellos polvos et dágela a comer. Et toma la ffiel del anguiella et métela en el coraçón de la gallina et dágelo a comer entero. Et toma del rreibarbo molido et mézclalo con un poco de agua et dágelo a beber ssi quissiere, et beberlo á et ssanará. Et toma la cigarra et ffazla polvos e dágela a comer con la carne” *Azores* 7, f. 163v; FRADEJAS (1985b, p. 91) afegeix *Gandolfo* 136.

<I.17.> *Capítol .XVIIe*. A dolor de cap de ocel qui comens als uls

Aquest capítol és similar a l’inici de I.28, *Capítol XXVIII* d’aquesta mateixa secció relativa a les medecines dels falcons, allí especificada com a afecció ocular exclusiva. El tractament consisteix en resoldre la causa primària amb un tractament oftàlmic. Estableix una relació directa entre l’afecció ocular i el dolor de cap, certa en determinats casos.

Similar a *Epistola* 4 (3/3[^]) i, a partir d’aquesta: “Cant auzel a mal en hueill” *Dels auzels cassadors* LXXX, vv. 2233-42; “Si infirmitas avibus crescit in oculis, ungue illis oculos oleo olive et hoc sepius. Si albugo crescit in oculis pulverem seminis feniculi et lac calidum mulieris inmitte” Thomas, f. 42r^a; “Si enim infirmitas est in capite, et sit quidem in oculis, unge saepius de oleo olivae et praecipue si dolor est in exterioribus oculi. Si autem albugo crescat in interiori oculi avis, inice pulverem seminis funiculi, cum lacte mulieris masculum parientis” AG, p. 1489, l. 34-37; “Se la infirmitade he ne la testa, et maxime ne li ochii, ongelo spesso di oleo de oliva; e tanto piú se ’l dolor he ne le parte exterior di l’ochio. Se ne le parte interior cresce la albugnine, metteli polver di seme di fenochio con lacte di donna che habia parturito masculo” it. LP.

No hem d’oblidar, però, la tradició àrab (i els seus precedents), “EL primero capítulo del tercero tratado es de cómo las deven melezinar de la nuf que se les faze en los ojos o de quando pierden en viso teniendo los ojos abiertos. E dezimos assí: que quando les acaçier aquesto que tomen de la miel e de la leche de las mugieres, [...] e si no tomen del espic peso duna sesma dun dinero de plata, e mézclenlo con del agua fría e déxenlo esclarecer, e después alcohólenlas con ello” Moamin, III, 1. Malgrat que per a gossos, “E agora queremos dezir cómo las deven melezinar de las nuves viejas que son de grand tiempo. E dezimos assí: que quando ovieren nuves que sean de grand tiempo,

tomen [...] un poco de çumo de finojo e úntenles las nuves con ello” Moamin, V, 3. També present als Moamins llatins i italians.

<I.18.> Capítol .XVIIIe. A lumbrifeli, so és, aucel qui no pot volar axí com à acostumat
Similar a II.8., Capítol .XXXXVIIIe., aquell a la secció relativa a les medecines dels astors.

Aucel qui no pot volar axí com sol: “Quant vostre auctor voler no volch / li aucels pendre si consant” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 124-125, amb probable confusió en l’edició de “consant” per “con saut”.

enguila: “culebra” *Azores* 15, f. 164v; “culebra” *Modo* 28, f. 73 i *Sahagún* III, XX; potser relacionat amb “gran re de serps menudas” *Dels auzels cassadors*, v. 1499. Possible corrupció a F, però la repeteix més avall. Cal recordar, però, que aquesta dualitat és contemplada en la tradició àrab, segons ar. *ḥayyat al-mā’*, ‘serpent aquatique. Appellation vague ne permettant pas d’identifier l’espèce ni de déceler de quelle langue ce passage a été traduit. Il peut s’agir d’un hydrophis (deux variétés dans le Golfe Persique) ou d’une anguille ou d’une lamproie ou, enfin, d’une couleuvre aquatique du genre *Tropidonotus*. Deux passages d’Ibn Quštimur (fol. 66v et fol. 76v) laissent croire à un serpent venimeux’ *Ġitrīf*, p. 107, n. 209.

Capítol .XVIIIe. ... dies: Similar “[El xv^o capítulo es de la gaffen.] Quando vieres que á el açor las péñolas mal tajadas, ssepas que es gaffo. Et tomarás la culuebra et coçerla as en el agua, et tomarás la grassa et untarás la carne caliente, et dárgele as a comer. Et bannarlo as con aquel agua en que ffue cocha la culuebra. Et cuez los atramuzes et cozerlos as en aquel agua, et bannarlo as ix días al ssol caliente et assí será ssano” *Azores* 15, f. 164v. FRADEJAS (1985b), n. 34: *Sahagún* III, XX (on s’amplia la informació de l’afecció); “Capítulo 28. Quando el ave está gafa. Quando vieres que el açor o el gavián ha péñolas maltrenadas, sepas que es gafo. E tomarás la culebra e cocerla as en el agua, e tomarás la grasa e untarás la carne caliente e dásela a comer; e bañarla as en aquel agua. E cocerás los altramuzes en aquella agua e bañarla diez días a el sol caliente e sanará” *Modo* 28, f. 73; *Gandolfo* 144; *Zambrini* 112. Potser relacionat amb *Dels auzels cassadors*, vv. 1499-1530.

[143v]

<I.19.> Capítol .XVIIIe. Conexensa com l’aucel à mal en la vaxigua

Similar a II.4., Capítol .XXXVIIIe., aquell dins de la secció dedicada als astors.

Conexensa ... vaxigua: “De vescicis costaci” *LM* 11; “Remedium contra vesicam” *M DN* 43.

[A]ucel qui-s debat per beura aygue à dolor en la vaxigua: “Quando verberat alis quando vadit ad portandum, scire debes quia vesicas habet in costatu, et sic medere ei” *LM* 11; “Quando acipiter alas verberat cum ad aquam vadit ad bibendum, scire potes quod vesicas habet, quas sic curabis” *M DN* 43.

F omet “In primo die” *LM* 11; “primo die” *M DN* 43. Sobrentès (utilitza a més “un past” al final de la frase)..

àloes: “alum de roca” F, probablement en llegir-se a un antecedent lat. *alumen*, segueixo “aloe” *LM* 11; “aleo” *M DN* 43, on corromput; “àloe” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 137; “aloen” *Dels auzels cassadors*, v. 2662; “àloe” *Azores* 9, f. 164r i *Modo* 24, f. 72v. El mateix simple mèdic ha estat corromput a I.6., capítol .VIe..

de boc: “caprinacia” *LM* 11; “caprinam” *M DN* 43.

.VII.: “.VIII.” F; “.VII.” *LM* 11; “.VII.” *M DN* 43. F presenta freqüents errors en els nombres i els numerals.

e pose l’aucel a l’aygua e begue-n aytanta com ne volrà: manca *LM* 11 i *M DN* 43.

*Capítol .XVIIIe. ... volrà: Cf. Epistola 34(2/2' i 4/3'); V, cap. C, f. 64; “Quant vostre auster ayga veurà / e per boura se desbarrà / en la vexiga ot la dolor / que li dóna set e tristor. / Lo primer jorn carn li donets / ab l'áloe que hi mescle. / L'altre carn de cabra aurà, / ab biure e ab mel mesclat sia; / desús sanch de colom metets / e per VII jorns d'assò·l pexets. / Si cest li fayrets per rayssó / de mal n'aurà a guarssó” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 132-143, amb probable confusió en l'edició de “desbarrà” per “desbarrà”; “[El ix^o capítulo es del açor que bate las alas quando á vexigas.] Quando el açor va a beber agua et bate las alas, sepas que á vexigas en los costados et por esso [164r] las bate. Et dal' el primer día a comer la carne caliente con el áloe, et otro día dal' a comer de la cabra con la miel et con la manteca et con la ssangre de la paloma, et dal' esto a comer vii días et sserá sano” *Azores* 9, ff. 163v-164r; “Capítulo 24. Quando el ave á vejigas en los costados. Quando el ave ba a [be]ver agua e bate las alas, sepas que ha vejigas en los costados e pos eso las vate. E dale el primero día a comer la carne caliente con áloe, e otro día dale a comer la carne de la cabra con la miel e con la manteca e con la sangre de la paloma, e dale esto a comer siete días, e sanará” *Modo* 24, f. 72v; *Dels auzels cassadors*, vv. 2649-68, on vv. 2649-60 = *Epistola* 34 i vv. 2661-68 = *LM* 11; Demetrii Constantinopolitani, *De re Accipitraria*, 83 (ed. Rigault, pp. 66-67).*

<I.20.> Capítol .XXe. A mal de uls

Manté certa afinitat amb I.31., Capítol .XXXIe.

Liber medicaminum avium 13. Un altre exemple singular de corrupció.

*A mal de uls. Aucel qui age los uls inflats: prin rel de rava gualesc, pes de drachme e mig; e .III. clavels de girofle; e .III. grans de caparàs; gíngebre, dragme e mige; e .XXX. grans de mostalla; e tot asò pica ensemps; e prin grex de turtuga que no age aguts hous; e bull-o tot ensemps en lo grex e ab un drap poso'l en una capsas; e da-li'n a menjar lo primer dia .III. picades, lo segon dia .II. picades, e axí cascun dia tro que sia guorit: “Radices rafani .III. stadia, stafisagria grani .III., piperis grani .II., radices de quibus comedimus una, gariofoli .III. et zinziber unzia seminis, semen sinapis grana .XXX., sanguinem porce que filios numquam habuit, totum misce et fac bullire in nova olla cum vino optimo, et tamdiu bulire facias quousque radices evanescant, cola et usui reserva, et detur ancipitri quantum cum poncto cutelli, secunda die offas .III., alia die .IIII., quarto plus dabis, tanto sanior erit” *LM* 13. Probablement es tractava de la mateixa recepta en origen, però les corrupcions (voluntàries si aporten millors, però normalment involuntàries) a nivell d'ingredients, quantitats, unitats de mesura, processament, mètode i pauta d'administració les fa gairebé irreconeixibles entre elles. No les col·laciono.*

*Aucel qui age los uls inflats: “CXVI. Cant auzel a mal de ref. Car uns mals sol un autr'adurre, / can no es qui premier en cure, / apres febres solon aver / auzel grans mals per non caler. / Ref e tesga son li peyor, / car per ref suefron tal dolor / el cap, que·l cap e·ls hueills lur enflon / tant fort c'apenas pueis dezenflon / e soven fora de la testa / lur geta·ls hueills, tant los tempesta” *Dels auzels cassadors*, vv. 3273-3314.*

*grex de turtuga que no age aguts hous: Cal preguntar-se per l'origen d'aquest simple mèdic, possible indicatiu d'una font aliena a la tradició llatina en la qual té per correspondències: “sanguinem porce que filios numquam habuit, totum misce et fac bullire in nova olla cum vino optimo, et tamdiu bulire facias quousque radices evanescant” *LM* 13; “unto de puerca que aya parido” *Azores* 11, f. 164r; “unto de puerca que haya parido” *Sahagún* II, XL; “usito de puerca que aya parido” *Modo* 26, f. 72v-73; “aitan de saïn de la trueja / que de porsels fo plen'e vueja” *Dels auzels cassadors* CXVI, vv. 3293-94. Hom desconeix la densitat de tortugues al nostre territori durant el període medieval, però és obvi que la tradició llatina i romànica indiquen un greix més fàcil d'aconseguir; amb “que no age aguts hous” sembla que cal entendre una femella (o un*

mascle?, a saber si diferenciat de la femella al període medieval) abans del període de posta, primaveral, ja que si no caldria cercar cries de tortuga, encara més difícils d'aconseguir.

.III. ... *picades*: a diferència de F, tota la tradició consultada que recull la recepta incrementa la dosi diàriament, p.e. “can levar ne poiretz / ab la poncheta d'un coutel, / sus en la car a vostr'auzel; / l'endemà doas pinholetas, / que sion com favas grossetas” *Dels auzels cassadors* CXVI, vv. 3311-12. No esmeno el darrer ‘picades’ a ‘píndoles’ arran de l'allunyament en la grafia i degut a que F podria considerar-hi una dosi fixa a partir del segon dia; l'alternativa –entendre que cal disminuir la dosi a la meitat cada dia– implica no poder continuar amb el tractament.

Capítol .XXe. ... *guorit*: “Quant li auster lote aurà / E·ls vols justamen / vos li farets tal medicina: / del restra pendrets la resina / e III grans de stafisagre / e del pebra no y lays mie / e dels rasins III grans pendrets / e giroffle hy mesclarets, / gingebra la unsa e miya; / del sinape no y oblidets mia, / trenta grans d'estiu pendrets / e·l esteanc de truya hi mesclarets, / que onas non ages emfat; / tot ensemble buyla aytant / del grax del ratines que semble / que trastot feyt fundut ensemble. / Puys I drap lo colets / en la boyxita lo metets” *Z³* (ed. Garcia Sempere), vv. 151-168, amb probable confusió en l'edició de “lote” per “lo te”, on error de còpia de “te” per “re<f>”, i probable confusió en l'edició de “vols” per “uyls”; “[El xi^o capítulo es quando el açor á rref.] Si el açor oviere rref, avrá los ojos inchados. Et toma tres rraíces de rávano, et tres granos de habarraz, et dos granos de pimienta, et tres de clavos, et de gengibre pesso de vi dineros, et de xenabe xxx granos, et toma unto de puerca que aya parido et buélvelo todo en uno et májalo bien et ff[r]íelo todo en una ssartén ffasta que todas las rraíces sse defagan, et después cólalo en un panno delgado et condéssalo en una boita et dal' al açor o al gabilán d'ello quanto pudieres tomar en la punta del cuchiello, et dágelo a comer con la carne caliente, et al ssegundo día dal' a comer dos tanto, et al terçer día tres tanto, et quanto más les dieres tanto más valdrá et tanto más aína ssanará” *Azores* 11, f. 164r; “De la enfermedad que dice refes” *Sahagún* II, XL; “Capítulo 26. Quando el ave oviere los ojos hinchados. Si el ave oviere los ojos finchados, e tomarás tres raíces [73] de rávanos, e tres granos de abarás, e dos granos de pimienta, e tres clavos de jirofé, e de jengibre peso de seis dineros, e de jenave treita granos, e toda usito de puerca que aya parido e buébelo todo en uno e májalo bien e fríanlo todo en una sartén limpia fasta que toda la rraíz se deshaga. E después cuélalo en un paño delgado e échalo en una votija e dale a el ave d'ello quanto pudiere tomar con la punta de el cuchillo, e dáselo a comer con la carne caliente. E al segundo día dale a comer dos tanto, e al tercer día tres tanta, quanto más le dires tanto más baldrá e tanto más aína sanará” *Modo* 26, f. 72v-73; “Cant auzel a mal de ref” *Dels auzels cassadors* CXIV, vv. 3273-3314.

<I.21.> *Capítol .XXIe*. Aucel qui git sanc

Capítol ... calenta: Similar a II.1., *Capítol .XXXXIe*, f. 146, a la secció relativa als astors. Vegeu l'estudi d'aquella per a l'establiment de coincidències amb les receptes del gènere.

Coincidència parcial amb V, cap. XLV, f. 26v.

La presència de sang en l'esmiradura de l'ocell de caça és fisiològica quan ha ingerit un elevat volum de sang de la presa i, per tant, no cal intervenir (segons V, cap. XLV, f. 26v, deixarà de fer sang amb l'esmiradura al tercer dia); per contra, F la considera patològica en la resta de casos.

.VII.: “.VIII.” F, segueixo “.VII.” *LM* 11; “.VII.” *M DN* 43; “.VII.” *Z³* (ed. Garcia Sempere), vv. 141; “set” *Dels auzels cassadors*, v. 2665; “.vii” *Azores* 9, f. 164r; “.siete” *Modo* 24, f. 72v. F presenta freqüents “errors” en els nombres i numerals.

bon vin: probable confusió del copista potser en transcriure el dictat del traductor i/o confusió de lletres (potser inclosa una reiteració de la ‘e’ posterior) o censura a l’antecedent, segons “monmia” F II.1., Capítol .XXXIe., f. 146; “murmia” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 207; “momia” *Dels auzels cassadors*, v. 2875.

[144]

<I.22.> Capítol .XXIIe. Aucel qui age pe<d>ra

És possible que F hagi corromput (p.e. ‘coladana’ per ‘colada’, de quallada, potser arran d’una aglutinació partir de ‘colada, ana’), simplificat o fusionat receptes per a la pedra fins a fer-la irreconeixible. Per ara no n’he localitzat una correspondència directa a la tradició del gènere, en la qual ja he apuntat la possibilitat de diversos tractats inèdits.

coladana: possible aglutinació de “colada, ana” per part del copista, potser en confondre’s a partir del dictat del traductor o del lector (o no cancel·lar una rectificació d’aquests), facilitada per la mateixa qüantitat que de l’ingredient anterior. Mancat d’un referent llatí, no intervinc.

<I.23.> Capítol .XXIIIe. Altre madesina milor a aucel qui age pedre

Altre ... ginyoli: “Da dor da pedra. Toma o oleo patico e um grão de faparraz e piza tudo, e o oleo patico seja tres tanto que o faparraz, o toma a perna da galinha e lancalhe desse pō, e untaloas primeiro no azeite das oliuas” *FV*, 8, f. 31 (transcripció de J.M. Fradejas Rueda).

Per a la segona part de la recepta encara no he localitzat cap correspondència.

<I.24.> Capítol .XXIIIe. Aucel qui age poys

Inici i final similar a *LM* 16 i *M DN* 10.

Aucel qui age poyls: Segueix “tota nocte quiescere nec iacere potest” *LM* 16; “et pinguis fuerit nihil obest, sed si sit macer” *M DN* 10.

A banda de les possibles implicacions creencials del blanc, és el color que permet que passi més calor de la irradiació solar, de manera que els ectoparàsits, en cercar termoregular-se, absorbeixen més producte antiparasitari, al temps que s’allunyen del cos de l’ocell i s’acosten o passen al drap intentant termoregular-se i fugir de l’antiparasitari.

prin femne ... de tot lo cos: “Fiat igitur commixtio de stercore hominis quod vim tyriacae habet et de sale et in illa intingatur plumae accipitris et mittatur etiam de eo in fundamentum pennarum, ubi cani infiguntur et sanabitur” *AG*, p. 1481, l. 36-39 (cap. XX, compilatori de l’*Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath i el *Gerardus falconarius*), dins de la recepta dedicada a “si bisticosus sit accipiter in pennis varia signa defectus producens quae hungermal Germanice vocantur, pro certo hic morbus ad interioribus procedit corruptis et est corruptio maxime in radice pennarum” *AG*, p. 1481, l. 33-36, on Albert el Gran aplica gran part del tractament a les plomes.

Prin pebre ... cos: “Traitement des Byzantins pour l’oiseau de vol qui a attrapé des poux. Les Byzantins ont dit: Vous prendrez de l’orpiment rouge que vous pilerez très finement, vous en saupoudrerez l’oiseau de la quantité de ce que porte le bout de votre doigt, vous en mettrez aussi sur la chair du pāt que vous lui donnerez” *Ġit̄rīf* 101.1; “Traitement de l’oiseau de vol qui a des poux. [...] Ou encore, soufflez-lui de l’orpiment dans le plumage, ce qui lui tuera les poux” *Ġit̄rīf* 102.5. El pebre i l’orpiment són típics en l’aplicació tòpica contra els polls ectoparàsits dins del gènere; a continuació s’ofereix una alternativa davant els productes d’importació, cars i de disponibilitat limitada.

Capítol .XXIIIe. ... estona: “Quant vostre austor és poylós / c’est un mal tot perilós; / de nuyt li toleyt li dormir, / gran trebayl li covén sofferir. / Li marrie li triblaret / e li pol

són ben consrets. / Al caut soley lo met de fores / així se deliurarà son cors. / E si per esta no-l sanets, / secca fetma de bou pendrets, / molt belament serà pondrea / e de for les penes girea, / als muls guardets no-l cararets / que pus li farets mal que ben; / al soley caut puxes los / un drap blanch sert evolopes / en la pertxa on deyt sezer / mardie hy deyt aver / e tuyt lo peoyl lo gorpiron / e sobre-l drap montaron” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 169-188, on error de còpia de ‘muls’ per ‘uyls’ o ‘vuyls’ i d’‘evolopes’ per ‘envelopes’ degut a abreviatura; “[El xiii^o capítulo es de los piojos.] El açor que á piojos es grand cueta. Et toma el marruvio et májalo et [do] oviere la piojos úntalo con aquel çumo, et ponle al ssol, et ssi non ssanare toma el estiercol de los buey[e]s et ffazlo polvo et échaló en las pénnolas, et guárdale los ojos et buévelo en un panno delgado et blanco et ponlo al ssol. Et en la vara que l’ pussieres, pon y del marruvio en toda la vara et assí irán los piojos en el panno et guareçrá el açor” *Azores* 13, f. 164r; “Capítulo 27. Quando el ave ha piojos. El ave que á piojos es gran cuita. Toma el marubio e májalo e do ubiere los piojos úntale con aquel çumo e ponlo a el sol, e si no sanare toma el estiercol de los bueyes e fazlo polvos e échalos en las péñolas, e guárdale los ojos e enbuévelo en un paño delgado blanco e ponlo al sol. E en la barra que lo pusieres ponle el maru[b]io en toda la bara e ansí saldrán los piojos en el palo e guaresçerá” *Modo* 27, f. 73; *Gandolfo* 141; *Zambrini* 108 i 109. Parcial, “Si pediculos habuerit, [...]. Tunc fimum bovis incende et cinerem fac, et elevatis pinnis in omni loco ubi potes ex cinere semina excepto oculos eius, et sic pone eum ad sedendum in loco calido” *Grimaldus*, 25(1) (Smets, p. 71) i “De como los deben bañar del piojo. [...] toma el marrubio y májalo y saca dél fasta medio azumbre de zumo, y derriba tu falcon y lávalo todo con él y envuélvelo en un paño y morirán todos los piojos” *Sahagún* III, XLIII.

<I.25.> Capítol .XXV^è. Per auçel qui age poys, altre manera [144v]

Capítol .XXV^è. Per ... axut: “Si pediculos habet, accipe sucum absintii vel aquam coctam cum absintio et eo ad solem sedente, infunde plumas eius et corpus per totum” AG, p. 1491, l. 34-35; probablement a relacionar amb *Epistola* 23 (2/2’).

<I.26.> Capítol .XXVI^è. Auçel qui à cuchs e hamagresque, los quals apelen filandres *Si ... destrement: LM* 17.

Manté punts de contacte amb Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 231-44.

Vegeu l’estudi del capítol següent.

Capítol .XXVI^è... destrement: “Si angulie eum intus infra corpus comedunt, tolle budellum pulcini teneri bene lotum aqua et fac tamen tres nodellos ad mensuram medietatis pollicis et firmiter ex utraque parte liga filo et imple oleo lucidissimo et in gurga ancipitris vel falconis vel asturis ut aliam inmitte poçonem” *Gerardus* 8(2-4), i seguint-lo, “Si autem anguillae, hoc est lumbrici longui comedunt falconem, tolle tenerit pullini sive intestinum aqua bene lotum et fac inde tres nodos ad mensuram medietatis pollicis, ex utraque parte firmiter liga tenui filo et imple oleo lucidissimo et ponatur in gulam falcones sicut et allia potio poni consuevit” AG, cap. XIX, p. 1479, l. 32-36; Gil (*De accipiter*, 8.23), p. 210, l. 12-15 (f. 16v); “A conoscere quando ha li vermi l’occello. Remedio.[...] Anchora, intraviene quando l’occello ha li vermi, ossia bigati, nel corpo, che la mità de la carne ch’el beca, la getta via, e l’altra parte padisse e schriza ne la pertica. A questo, toglì un budello de gallina, e mettilo dentro botiero e olio, e dali a bechare, e lo secondo dì dali de la carne” *De avium disciplina* de Iacobello Tragurno, ms. Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Ob 21, f. 21v [segons lectura de LUPIS-PANUNZIO (1992, p. 136)]; *FV* 7; “El xxxv^o [capítulo es de melezinarle de los gusaniellos que l’ comen de dentro en ‘l cuerpo]. Si l’ comieren gusaniellos dentro en el cuerpo, tomen un entestino de pollo et lávenle bien con agua et ffagan dél tres

pedeçuelos tamannos commo el purgar et íncanlos de azeite claro et átenlos d'amos cabos et ffágangelos tragar” *Gerardo*, f. 155v, on FRADEJAS (1985b, n. 87, en bona part ja indicades per Maler) afegeix *Gandolfo* 64 i 142, *Trattato* 23 i Mynsinger I, IX. No he localitzat enlloc la indicació de bullir el budell ple d’oli, possible corrupció en resultar una pràctica poc coherent si tenim present que fluidificaria més el contingut i facilitaria que escapés del budell; potser cal entendre bullir el budell abans d’omplir-lo d’oli a la cerca d’una digestió més fàcil.

lengua bovina: El mateix còdex 68 conté un aclariment per equivalència d’aquest simple mèdic vegetal, en concret al receptari de menescalia i medicina humana present entre els dos tractats de què consta el llibre de menescalia de Manuel Díez, cap. XXVIII [sic.], f. 54v, “ouriole major, e en altre manera apellada lengua bovine”.

Capítol .XXVIe. ... cuchs: “Ara us diré les medisines que·ls curen, e sun molt sperimentades. [...] E tanbé hi és bo lo donzell. Mas dic-vos que totes les medisines van detràs lo rave gualesch, e totes les mata donant-los-ne tant com lo cap del dit manuvell ab lo curall e cascan-lo un poc” R¹, 13, f. 7rv.

Les “seres de bístia” podrien ser sinònim de pèls de porc, i cal recordar la confusió a la tradició llatina i en vernacla a partir del simple vegetal original a la tradició àrab (i els seus precedents). Pot establir-se una afinitat amb “Si autem patitur aculeos sive puncturas acutas, accipe setas porcorum et minutatim incide et sparsas super carnem, asturi in cibum tribue usque ad novem dies,...” AG, p. 1485, l. 35-37, extret del *Tractatus de austuribus* (Itàlia, primera meitat s. XIII) segons ABEELE (1994a, p. 30).

<I.27.> *Capítol .XXVIIe. A conexense de auçel qui à mal d’escuma*

Probable correspondència amb el LM 18, malgrat la diferència en la indicació i les nombroses divergències: “De febre. Quando non vult sedere in manu hominum et spuma ore, scire potes quia febricitat. Sic medere: filu silica .I., piperis grana .VII. ale... spicas .III., mele coclearia duo, oleo rosaco coclearum .I., rasuram de cornu cervino, fac bulire et mite in anpulam, et pone ad solem, ancipitri da cum carne bovina vel passerina, prima die offas .III., secunda alie offas .II., tercia die offas .IIII., quarto plus facies, tanto sanior erit”. Potser arran de salts.

Auçel ... d’escuma: “Item, quando quisieres conocer si el esparver ha mal de piedra, él tiene los ojos fuerte soñolientos y esmalteze mal volenter, y el esmalte que haze si es todo espuma” *De la condición natural y de la fermosura del azor y esparver*, f. 97r (transcripció de J.M. Fradejas Rueda), coincidència que podria dirigir-nos cap al mal de pedra i encaixaria amb una col·locació del capítol a continuació dels paràsits digestius. El tractament, però, divergeix entre ambdues receptes.

La indicació de plomar l’ocell entre les cuxes indicada al capítol interior pot facilitar la diferenciació amb aquest mal.

Capítol .XXVIe. ... guarit: “L’austor que laufora prisent / can el se pon escuma gent; / un gra de pebre entreprenets / a III cops d’ayls le assemblets, / dos cuylers de mel umplirets / lo III d’oli rose prindrets / e del corn del servo raets. / Tot ensemble bulir metets, / en la ampolle seyt mis, / e al solea caut sia assis. / De carn d’ocha e de bovina / li donets cesta medicina. / Lo primer jorn apaxylets / de tres peces l’endisnets; / tres en ayt la secunda vets, / al ters jorn axí·l garrets” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 245-260.

Aquests dos darrers capítols –I.26., XXVI i I.27., XXVII– semblen barrejats a “[El xiiii^o capítulo es quando el açor á ffebre.] E [q]uando el açor lo que come la metad rretiene et la otra meatad echa de ssí, et echa espuma por la boca, ssepas que á ffebre. Et conviene que tomes las ffojas de la ssalvia, et ffojas de pimient, et vii granos de pimienta, et tres cucharas de miel, et de olio rossado una cuchar, et un poco [164v] de las rraeduras del cuerno del çiervo, et ffazlo bollir en vino, et después ponlo en una bostia, et después ponlo

al sol et dal' d'esta melezina a comer con la sangre del buey, o dal' ánsar: el primer día dos tajadas, et al ssegundo día tres, et al terçero día quatro tajadas" *Azores* 14, f. 164rv; FRADEJAS (1985b) afegeix *Gandolfo* 143.

<I.28.> Capítol .XXVIIIe. A tota malaltia que ocel age als uls, especial en la lila blanca [145]

Capítol .XXVIIIe. ... en l'ul: Coincidència parcial amb I.17., cap. XVII. Vegeu l'estudi corresponent.

Crec poc probable una nota d'humor (sie/s espès). Vegeu I.33.

<I.29.> Capítol .XXVIIIe. Per poret<s> de ocel

És possible que, a l'igual que a <I.8.> Capítol .VIIIe., es confongui novament poagre i porret, fins al punt de que potser barreja receptes.

Coincidència parcial amb "Ad podagram, accipe timalam cum mele et aceto, et paululum calcis, et liga in podagra, ac cum removeris, unge de aloe et sanabitur" *LM* 22.

Aucel qui age porret: prin latrera major, so és, marina: "[El xxii^o capitulo es de la podagre]. Pora 'l açor que á podagre, toma la lechetrezna" *Azores* 22, f. 164v.

prin ... let: "L'erba que titimal a nom, / que gieta laig sus per lo som, / qui-l ram li trenca o la fueilla, / trusatz fort be" *Dels auzels cassadors* CII "Cant auzel a podagra", vv. 3009-12.

Altres correspondències són: "Item accidit eis podagra quæ prouenit ex descensu humorum guttarum in nodis pedum & digitorum, & tunc curantur cum lactæ herbæ quæ lactaiola uocatur, uniendo cum eo eorum pedes, & uniendo ex eo panno lineo & ipsum ponendo super perticam, super qua teneatur accipiter, donec erit rupta podagra, & tunc auseratur pannus & ex seuo inungatur podagra, donec fuerit liberatus" Pietro de Crescenzi, X, 6, amb versió italiana "Anche gli viene podagra ne' piedi per umori che gli scendon nelle giunture e nelle dita a gocciola a gocciola. Allora si curano con latte d'erba, la quale lattaiuola é chiamata, ugnendo loro di quella i piedi e ugnendone il pannolino, e quello avvolgendo in su la stanga, sopra la quale si tenga lo sparviere tanto, che la podagra sia rotta; e allora si lievi il panno, e ungasì la podagra di sevo, tanto che sia guarito"; "Si tuuiere Podagra conuiene vngirle los pies y tambien la Perxa donde reposa con çumo de la yerua Cerrajas dicha Latarola, o Lipsones, y despues le vngiran el lugar con Ceuo" Miquel Agustí, *Libro de los secretos*, ed. 1626, p. 641; "Anche a questo male di podraga fae questa medicina: prendi latte d'erbe [ms. crebe] che si chiama latterola, ed úngineli gli piedi, ed anco di quello latte ungi panno lino, e quello bagnato involgi circa ed attorno a la pertica, e su quella pertica lo tieni tanto che la podraga sia rotta; e rotta la podraga, levane lo panno via, e la podraga ungi di sepo infine che fie guarito" Ceruti 50.

El suport banyat amb vinagre contra la inflamació podal és habitual al gènere, com prova V, cap. LXV, ff. 36v i ss. per al poagre o V, cap. LXVIII, f. 41 per al porret.

El canvi de tractament un cop esclafat el poret permet evitar la reinfecció i tractar l'interior de la lesió.

<I.30> Capítol .XXXe. A pentax de ocel

Amb coincidències localitzades a la tradició del gènere: "A pentayx. Per avolfago, que vol dir pentayx, si l'aucel deseque, met-li suc de cols per la gola per grat o per força. Ítem, li és bona pólvora de reyalls de colls cremades ab la carn" P 9, f. 27v, en relació amb Moamín cast. II, 33 i, potser, amb *Ġitriġ*, 73(3) (cf. B 53); "A pentax. Si vols guarir sperver o altre hocell qui age pentayx, prin le carn que li deus dar a menjar e mit-la en la horine calda, e lexe-y star le carn bone stone en la horine, e puyts trets-le'n e prim-la bé. E quant eçò euràs fet, prin femte de hom qui sie ben secha e pica-la bé,e

quant serà bé picada, posa de la pólvore demont le carn que deu menyar, e continua de fer .IX. dies, e serà garit” P 42, f. 35; “Per falcó que té pantaix: prendràs de les cols blanques e leva’n les fules, e dels tronchos piqua’ls e fes-ne suc; e prendràs coral blanc e ferà’ns pólvora ben mólt e ben cernuda, e mesclar-l’as ab lo dit suc. E dar-li-n’as a mengar ab la carn que li daràs de quatre en quatre dies. [...]. E asò lo guarrà. [...] Altra cura per la dita malaltia: prendràs fempta de cabrit petit e sequar-l’as, e fer-n’as pólvora ben cernuda. E dar-li-n’as tots dies a mengar ab la carn una poca fins a tant sia guarit” R¹ 25, ff. 11v-12r; “Ítem, hi ha altra medeçina per aquesta matexa malaltia del pantax, e per a curar-lo farets axí: preneu femta de fadrí petit e secau-la al sol que·s puxa molrre, e sinó secau-la en una teula que sia *límpia* al forn de manera que·s puxa molrre per a dar-li’n tantost, e entretant, puix tingau spay, secau-ne al sol perquè·s millor. E quant la tendrets molguda fets axí: preneu de la dita pólvora tots dies e ab pollets petits o oçells novells dats-li’n a menjar, e posau-li’n cada dia tanta com una avellana petita, però segons lo gran de l’oçell axí li posau més o menys de la dita pólvora polvorizant-li la vianda que té a menjar” V, cap. CVII, f. 69; “Capítulo do ofego. [...] tanbem toma o lixo dos meninos torrado e os pós lançalos por sima da carne que comer” *Livro de citraria e experiencias de algũs caçadores* XVI, l. 355-57, p. 218.

<I.31.> Capítol .XXXIe. Aucel qui tengua sanch en la gorgua

Vegeu la correspondència parcial amb I.20. i les correspondències allí indicades.

Capítol .XXXIe. ... e guarà: Malgrat que patologia i via d’administració difereixin, s’utilitzen els mateixos ingredients a “Cura ha aytal malautie: prenets dos grans de cobarras e un poch de grane de mostalla e un poch de pebre lonch, e de cascun pes d’un millares, e picats-ho ben; e puy ayats mel bulida e mel scumada, e mesclats-ho bé ab aquesta mel [ms. meli]; e puy aiats un drap de li, e prenets açò ab aquel drap e fragats-li’n lo peladar e tota la bocha; e puy posats-li devant aygua tèbee sol un poch; e puy pexets-lo de galina negra e begua de la sanch” P 68’, f. 39v. El mateix succeeix amb “CXIV. Cant auzel a mal de ref”, on, entre altres ingredients, utilitza “de pebre dos [grans] entiers e sas [...], de serbe .xxx. gras entiers. / Aiso tot ensemps trusaretz, / et enaprop vos hi metretz / aitan de saïn de la trueja / que de porsels fo plen’e vueja / de tot l’als si puesca rescondre. / Cant l’auretz fait en l’ola fondre, / en aquel saïn buillira / tot ensemps” *Dels auzels cassadors*, vv. 3286-98, corresponent aquest a LM 13.

<I.32.> Capítol .XXXIIe. A sobròs de ocel

L’oli de rovell d’ou és el producte terapèutic aplicat per al tractament del sobreòs a V, cap. CXXVIII, f. 85 i el vermell dur d’ou cuit és el tractament del sobreòs del cavall, de la mula o del rocí al receptari de manescalia i medicina humana present entre els dos tractats de que consta el llibre de manescalia de Manuel Díez al mateix ms. 68, f. 58v, cap. XXXXVIII.

[145v]

<I.33.> Capítol .XXXIIIe. A fer mudar to<s>t ocel

Vegeu l’estudi de II.1.4., Capítol .XX. del primer llibre.

Crec poc probable una nota d’humor intencionada (age/s plomes). Vegeu I.28, on similar. Respecte a les notes d’humor, dir que les receptes de contingut sexual del f. 69v foren copiades per aquesta mà A.

Sobta la coincidència gairebé completa amb “Quieres mudar vien tu ave, que aya buenas péñolas: toma los galápagos & pónlos en un saco de lino. Et saca el çumo dellos & moja en ello la carne que dieres al ave” ms. Madrid, Biblioteca Real, Palacio Real, ms. II-1366, f. 85 (transcripció de J.M. Fradejas Rueda; una de les receptes afegides al

final del ms., en aquest cas sembla que atribuïda a Pero Menino tot i que no li correspon segons els manuscrits conservats).

De relació parcial amb “Les Byzantins nourrissaient l’oiseau de vol dont ils voulaient voir le plumage rapidement refait de chair de tortues terrestres de montagne qui ne vont jamais à l’eau, et ce, pendant sept jours, au cours de la mue” *Ġitrīf* 44.12; *Epistola* 35(3A) [“(Ítem, si <no> volrà mudar, ...). Ítem, a:ssò, obra tartugua e dóna ha ell a menjar alò dell ventre” N, f. .CXI.v^b]; “Exinde ergo infra ipsam mutationem tolle testudinem et in aqua coque, postea proice testudinem et in illa aqua frumentum coquem ipsumque frumentum gallina da comedere. Postea vero istius galline carnes veteri assungia superunge et in pastu ei tribue” *Gerardus* 19(12-14), el qual em serveix per a destacar la facilitat de confusió entre els cargols i les tortugues i la variabilitat en la recepta tradicional del gènere; “tómese una o dos tortugas o galápagos, y si se pudieren haver de las de monte son mejores y si no sean de las de agua, y quebrántenlas y cuézanlas de la misma manera que cozieron la culebra, y cójasse la grassa y dénsela por la misma forma. Y esta ayuda es tan buena como la de la culebra” Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, I.27 (p. 103, ed. J.M. Fradejas Rueda), havent conferit a la de la serp les propietats “con esto mudarà muy bien y muy presto, y engordará y sacarà la pluma de las espaldas muy negra y lo de los pechos muy alvo, y los ojos y el rostro y las manos muy jaldadas”.

<I.34.> Capítol .XXXIIIe. Aucel qui no pusque ben pessar la vianda

L’alta freqüència en l’ús del pebre i la brevetat de la recepta dificulta trobar-hi una correspondència a la tradició del gènere. L’estimulació digestiva del pebre és prou coneguda en animals monogàstrics.

<I.35.> Capítol .XXXVe. Aucel qui git la cran

Repòs digestiu, aigua *ad libitum* per a evitar la deshidratació, i el que semblen pasts de fàcil digestió malgrat que no puc pronunciar-me respecte als productes lactis.

<I.36.> Capítol .XXXVIe. Aucel qui té plomada vella en la guorgua

Sembla que la mel afegida a aquestes plomades només actua com a agregant, quan altres receptes de la tradició –referides a la plomada vella al ventrell– indiquen un simple vegetal (fitoteràpia), la canya fistola: “Ítem, hi à altra cosa per a fer llançar e curar tantost al falcó o a l’ocell la plomada o altra cosa que tinga en lo ventrell que aja pres, e fets axí: preneu un drapet de llens prim ho olandà, que sia tanta quantitat com una plomada, segons lo gran de l’ocell; e preniu una poca de caxa fistola e desfeu-la en tanta aygua tèbia com una nou; e mullau allí lo dit drapet e axí mullat, fets-lo-y tragar per força e una poca de la dita aygua. E ab açò curarà e llançarà tantost la plomada e tot ço que tinga en lo ventrell” V, cap. XLII, f. 24v; a relacionar amb “*Joan de Sagaund.- Para el falcon que tiene plumadas viejas faras esto que se sigue. Canya fístola preparada, tanto como una avellana, puesta en un corecillo delgado ó tela, et darglotes á tu falcon et luego la fará*” *Libros de cetrería de el Príncipe y el Canciller con un discurso y notas del Excmo. Señor D. José Gutierrez de la Vega*, tomo único, Madrid, M. Tello, 1879, Apéndice, p. 349 (p. 345, nota 1: Esto es todo lo que trae al final, y como adición al libro de Pero Lopez de Ayala, de la misma letra que el texto en su mayor parte, el códice L.-188 de la Biblioteca Nacional, que es el que corresponde al número 59 de nuestra *Biblioteca Venatoria Española*); “*Rrecepta de Johan de Çahagún. El falcón que tiene plumas viejas farás esto que sse sigue. Toma cana fístola preparada, tanta como una avellana, puesta en un coresuelo delgado o tela & dárgele has a tu falcón. & luego la fará*” ms. Madrid, Biblioteca Real, Palacio Real, ms. II-1366, f. 83v

(a partir de la transcripció de J.M. Fradejas Rueda; una de les receptes afegides al final del ms.).

<I.37.> Capítol .XXXVIIe. Aucel qui té cran al matí e no la pot pessar

Donada la fisiologia digestiva de l'ocell de caça, si el falconer alimenta l'ocell al vespre, al matí el pap ha de ser buit i, sovint, expulsar la plomada o curall de restes no digeribles; per tant, si encara hi resta carn al pap, esdevé un indicatiu d'afecció digestiva. Malauradament, F no ens informa de com diferencia la presència de carn de la de la plomada vella: volum?, consistència al tacte o a la palpació?,...

<I.38.> Capítol .XXXVIIIe. Per porets de ocel

Un suport més tou pot beneficiar l'evolució de la lesió podal normalment produïda a un punt de fregament de la mà amb la perxa habitual, mentre que les propietats de la sal modificarien les condicions de la lesió, afavorint-ne la curació; no puc pronunciar-me respecte a l'orina humana, en especial banyant-ne l'ocell.

[146]

<I.39.> Capítol .XXXVIIIe. Per aucel qui no puxe engrexar

Tot ocell de caça dut al puny pateix un estrès i ha de moure's lleugerament per a mantenir l'equilibri i la comoditat d'acord amb els moviments del falconer, resultant-ne una despesa energètica superior que si se'l deixa tranquil a la perxa. El falconer coneix també en quin grau les diverses carns engreixen l'ocell. La disponibilitat constant d'aigua cerca també disminuir el possible estrès associat a la manca d'ella.

Capítol .XXXVIIIe. ... gualines: “Si autem e contrario impinguare volueris, dimitte eum per plures dies otiosum et da ei lumbum porci et carnem gallinae pinguium et semper ab uno homine pascatur...” AG, p. 1483, l. 38-41 (cap. XX, compilatori de l'*Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i el *Gerardus falconarius*); “L'astor qui no pot engrexer / seyorna li cové leixer; / per plusors jorns sejournerà / e carn d'aucel e galina / molt li er bona medicina. / Si axí va lo vol portet / car sua la fassa ampler” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 416-22; “[El xxvii^o capítulo es de engrossar el açor.] Si non pudiere el açor engrosar, déxal' sseer algunos días et dal' a comer lomos de puerco o ánsares o gallinas gruesas” *Azores* 27, f. 165; “Capítulo 36. Quando el ave puede no engrosar. Si el ave no puede engrosar déjala algunos días e dale a comer lo más de el cuerpo [*probable error per puerco*] o ánsares o gallinas gruesas” *Modo* 36, f. 74.

<I.40.> Capítol .XXXXe. Aucel qui ha dolor en valessa

Per ... vaguades: “Quant vos veyrets que vostre auster / al cap soffirà gran dolor / algiroffice vey layxets, / mia pebre pendrets, / de cascun III grans pendrets / emsemble los pisarets / e puys per III vets li'n metrets / e el complirà l'enfermetets” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 76-83, el qual sembla una barreja d'aquest capítol i de II.9 (per a altres correspondències parcials, vegeu l'estudi d'aquell).

estafragia: “casta fragia” F, amb la ‘t’ dubtosa, potser ‘c’; probable corrupció, potser per confusió del copista a partir del dictat del traductor o de la font o en copiar a net l'esborrany per estafisàgria o saxífraga/salsífraga o el possible italianisme per aquestes seufragia (“seufragia” R¹, cap. 11, f. 6r, “seufragie” R², cap. 1d, f. 17r, capítols no relacionats amb aquest de F) –vegeu-ne les possibilitats de transformació i la decisió adoptada en l'edició a l'estudi– segons “ffabarraz” *Azores* 41 i “stafisagiam” Grimaldus, 21(2), i tenint present l'equivalència “Hobottraz és estafisàgria” Ibn Wafid, *Llibre de les medicines particulars*, f. 66, c. Vegeu l'estudi del capítol i de II.9. Confusió per:

(1) ‘estafisàgria’: ca- per e- (confosa amb c-, potser amb semicorrecció a l’esberrany) o l- (article) o ‘la’ (més s- líquida al substantiu), tot i que l’article sembla impropri donada l’absència en el següent simple mèdic i la s- líquida sol ser una grafia més reculada; ‘r’ per ‘i<s>’, potser amb transposició del lloc correcte.

(2) ‘saxífraga’/‘salsífraga’, potser com “salsafraga” a l’antígraf de F.

(3) El possible italianisme per aquestes ‘seufragia’, precedit de l’article ‘la’ (amb confusió de l-/c-), i confusió e/c/t i u/a.

(4) Una fusió de les opcions (1) i (3) que hagués comportat ‘estafragia’ a l’antígraf, opció que prioritzo degut a la seva afinitat amb la grafia conservada a F.

<II. De les medecines dels astors>

<II.1.> Capítol .XXXXIe. Astor o falcó o altre aucel qui aurà sanc <a l’esmirladura>

Similar a I.21., Capítol .XXIe., f. 143v.

Astor o falcó o altre aucel qui aurà sanc <a l’esmirladura>: “Remedium quando intus lesus est. Quando sanguinem egerit, intus lesus est” M DN 45. Possible coincidència parcial amb LM 14. Indicatiu de lesió interna.

a menjar .III. dies: “cum carne calida per .III. dies, et liberabitur” M DN 45.

Coincident amb “Quant l’austor emestit se n’és / pylin volrà farre estanch. / Sanch de dragon tribler farà / e murmia hi mesclarà; / ab cauda carn limarà / per III si est angerà jorn” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 204-209, amb probable confusió en l’edició de “se n’és / pylin” per “senes / qui li’n” (on error de còpia de “senes” per “sancs”) i “si est angerà” per “si estanqerà”; correspon *Dels auzels cassadors* XCVI, “Cant auzel sanc esmeutis”, vv. 2871-78.

<II.2.> Capítol .XXXXIIe. Aucel qui no vulla menjar

Per ... mengerà: “Ad hoc universalis valitudo est, ut frequenter ei carnes mutas” Adelard 25, frase que resumeix aquella recepta; “Si vostre austor no vol menjar / coveny li faytes carn cambiar, / pus volenters en menjarà” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 189-191, on probable confusió en l’edició de “coveny” per “soveny”.

<II.3.> Capítol .XXXXIIIe. Astor qui és melalt

àloe: “ales” F, per confusió o/e i e/s curta, en una nova corrupció del mateix simple vegetal, totes tres copiades per la mateixa mà A en el segon llibre dels ocells de caça; “àloe” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 137; “aloen” *Dels auzels cassadors*, v. 2662; “áloe” *Azores* 9, f. 164r i *Modo* 24, f. 72v.

Es correspon amb: “Si vostre austor és emformets / cesta medicina le daretz: / li noel d’una d’una notz prendets / en I drapel la liarets; / lo legume del genebre / d’aquela grame ensemble. / tembé sor la baffra metrà / tant que tot poldre endevendrà. / La poldre ab mel seyt mesclea / en sa bochee mis e posee; / ab biure sa carn mesclarets; donets sali, sí·l sananarets” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 433-44, on sembla que cal corregir “d’una d’una” a “d’una”, probable error de còpia de “lo legume” per “le gome” o “la goma” (potser per incomprensió del copista a partir del francès o de l’occità, essent ell català, o semicorrecció, habitual en aquell manuscrit), “baffra” per “brassa”, i probable confusió en l’edició “mis e” per “mis·e” i “donets sali” per “donets-la-li”; “LXXIII. Cant auzel a mal en boca. Si vostr’auzels a mal en boca, / car tot, can manja, sus li toca, / prendretz la goma del genebre, / so es albre, e sembla pebre / sa fruita, cant es ben madura; / et en la nostra parladura / a nom *cade*; et ab notz frachas / sion be totes del clos trachas. / De la gomna vos ajustatz / e·n un bel drap vos o liatz; sotz las senres o faitz cremar, / tro que·s puesca polverejar; / aprop ab mel las mesclaretz / e sobre·l mal la[d] pauzaretz; / e d’aiso·us prec que be·us sovenha, / que·l buires ab las carn si tenha, / car nuilla re no·ill poiretz dar /

que·ill deia meills sel mal gitar” *Dels auzels cassadors*, vv. 2093-2110; “[El xxviiiº capítol es de melezinarle del mal de la boca.] Quando el açor á mal en la boca, toma las nuezes molidas et la rressina del enebro, et atarl’ as en un panno, et déxalo tanto y estar ffasta que sea quemado, et después ffazlo polvos et buévelos con la miel et con la manteca et dárgele as a comer, et échal’ de los polvos en la boca et ssanará” *Azores* 28, f. 165; “Capítulo 121. El cxxi capítulo es de melezinarle del mal de la boca. Quando el açor á mal en la boca, toma las nuezes mondadas e la rresina del enebro e atarla as a un paño, e déxalo y tanto estar fasta que sea quemado, e después faslo polvos e buévelos con la miel e con la manteca e dárgele as a comer, e échal’ de los polvos en la boca e sanará” *Cetrería CXXI* [121] f. 26v; “Capítulo 37. Quando el ave ha mal en la caveça. Quando el ave ha mal en la cabeça, toma las nueçes molidas e la rresina e del nebro e atarle as en un paño, e déjalo estar fasta que sea quemado vien en el fuego, e después fazlos polvos e buévelos en la miel e con la manteca e dáselos así a comer, e échale de los polvos en la boca, e sanará” *Modo* 37, f. 74.
[146v]

<II.4.> Capítol .XXXXIIIe. Conexense com l’estor à mal en la vaxigua

Similar a I.19, dins de les medecines dels falcons. Estudiat allí. Curiosament, ambdues semblen corrompudes en els mateixos passatges respecte a la tradició, però divergeixen entre sí en la corrupció, possible prova d’inseguretats i de dependència del context, tot i que no puc descartar una corrupció intencionada a fi d’allunyar-les entre elles i/o de la font.

<II.5.> Capítol .XXXXVe. Conexense com l’estor à febre

Similar a I.16, inclòs a la secció dedicada als falcons (vegeu-ne les correspondències a la tradició en el seu estudi). Respecte a aquella, ara, a continuació de la simptomatologia (signes), la darrera indicació d’aquella passa a la primera d’aquesta i la primera d’aquella es perd en aquesta.

de gualina: probable corrupció segons “d’enguila” F I.16., f. 143; “anguillae” AG, p. 1487, l. 23, capítol XXI, basat en el *Tractatus de austuribus* [Itàlia, primera meitat s. XIII segons ABEELE (1994), p. 30]; “del engalina” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 113; “d’un’anguila” *Dels auzels cassadors* XCII, v. 2738; “de l’anguilla” ms. Nàpols, BN, XII F 51, 35/36 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “de anguilla” ms. Escorial, ç IV 6, 7/8 [segons lectura de LUPIS (1965), p. 41]; “del anguiella” *Azores* 7, f. 163v.

“Ad mutandum. Quando cito non mutatur, colubrum nigrum et lactam quoquas cum furmento, quod galine comedant, et illas galinas da ad comedendum per novem dies” *LM* 26.

<II.6.> Capítol .XXXXVIe. Astor qui no pot mudar

Per a la primera part, *LM* 26.

colobra negre: “coloma negre” F. Esmeno ‘coloma’ a ‘colobra’ perquè, malgrat que si mantingués ‘coloma’ seguirien les implicacions del color en relació a la complexió i el seu ús en la teoria dels contraris, es perdria part del sentit de la recepta, indispensable per a l’ús com a accelerador de la muda (vegeu l’estudi de II.1.4. del primer llibre); a més, la corrupció és imputable a una confusió del copista, potser en transcriure el dictat del traductor o de lectura –‘colobra negre’, amb confusió vr/m– en copiar l’esborrany a net, per correspondre a culebra negra o escurçó segons “colubrum nigrum” *LM* 26; “serpentem varium qui inter alios minus habet veneni et Germanice [h]unc vocatur” AG, p. 1483, l. 12; “culebra viva” *Azores* 17, f. 164v; “culebre biva” *Cetrería* CXVI [116], f. 26; “culebra biva” *Modo* 29, f. 73rv; Fradejas, p. 90 afegeix Tostado XXI, Gandolfo 150 i *Agogo Mago*

114, p. 97; malgrat que s'esmenti en relació a una altra indicació, cal recordar al respecte la 'serp negra' de Z¹, corresponent a Lat. *serpens niger* [Dancus 7 (5)], *serpentem nigrum*, *serpentem nigram*, 'aspic, dont on trouve des individus presque complètement noirs, selon Martin-Dairvault, p. 103' (Cy. 9, p. 276), *serpens niger qui tyrus vocatur* (AG, p. 1475, l. 31), *colubri nigri* (Gil, *De accipiter*, 8.26, p. 212, l. 18, f. 17r), Cast. *culuebra negra*, 'víbora' (Fradejas, *Tratados*, p. 206), *culuebra negra*, 'víbora' (Maler, *Tratado*, p. 91), It. *serpe nigro* (Glessgen, p. 992).

En ser la majoria de verins d'origen animal termolàbils, és a dir, que amb temperatures elevades perden el seu potencial tòxic o es debilita força, el pas previ per la gallina pot interpretar-se com una prova de toxicitat posterior a la cocció a fi d'evitar enverinar l'ocell de caça i, al mateix temps, com l'acumulació del tòxic en la gallina mitjançant dosis no letals i que, per lògica, tampoc hauria de ser-ho per a l'ocell de caça quan es mengés aquella gallina.

Amb lleugeres variants, correspon a la recepta probablement més difosa arreu de la tradició falconera europea; així, entre els seus exemples: "Ad mutandum. Quando cito non mutatur, colubrum nigrum et lactam quoque cum furmento, quod galine comedant, et illas galinas da ad comedendum per novem dies" LM 26; "Ítem, bulits .I^a. serp en una olla ab molt forment, e puys dats aquel forment a menyar a coloms, e puys dats los coloms a menyar a l'aucel que volets tost mudar" P 13; "Ítem, si volets que lo vostre falcó ho ocell mude en çert e·s despulle ahina de la ploma fets axí: preneu una çerp e tallau-li lo cap e la coha e coheu-la bé en una caldera plena de aygua. E coga tant fins que·s desfaça tota allí. E quant veureu que tant à cuyt que s'és tota desfeta, colau aquella aygua ab un drap de lli e llançau totes aquelles espines e posau la dita aygua en una caldera neta e que no y aja spina ninguna. E fet açò, posau un almut de forment ho més en la dita aygua de la çerp e fets-ho coure tant fins que·s bega tota la dita aygua ho casi en lo forment. E quant aja ben cuyt lo dit forment, dexau-lo estar axí en la dita caldera fins a l'altre jorn e depuix alsau aquest forment. E fets açò, ajats pollets no molt grans ho coloms ho tortres ho altres oçells que vullau dar a menjar al falcó ho a l'ocell e posau los dits ocells en una pollera e teniu-los allí tancats que no hixquen e dau-los a menjar tots dies de aquell forment e sa aygua llinpia que beguen. E dels oçells que menjaran del dit forment dau-ne a menjar al falcó o a l'ocell e fer-lo an despullar tost de la ploma. E si veheu que·s despulla masa de la ploma, no li'n donets sovent a menjar dels dits coloms ho oçells." V, cap. CXXXI, f. 87; "Si votre auctor no pot muer / si l'en podets mediciner: / una colobra agrets neyra / si la feytes lo manment, / en ayga clara ab forment. / Une galline per IX jorns / cest forment mange trastot; / li auctor manje la galline, / li est mou bone medicine. / E si austre fare non diets / le menure del fum prendets / tres ben menuements pendu; / sor carn desors le seyt donee; / si cole a menger li donets / el muera ja no y faudrets" Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 351-365; *Dels auzels cassadors*, vv. 1447-60, 1467-72, 1501; "[De mutatione A, om. RW] [...] Item, serpentem coque in aqua et in iure illo triticum ebullias, et pullos quos ei dabis inde nutrias." Adelard 24(7); "Si autem in muta pennas non cito proiecerit, serpentem varium qui inter alios minus habet veneni et Germanice [h]unc vocatur, cum tritico coque ex quo tritico et iure serpentis, gallinam ciba et pota, et illius gallinae carnibus refectur accipiter et pennas deponit et morbum si quem habuerit, expellet. Solidarum quoque novarum pennarum plurimum decoratus, longo vivet tempore et iugiter sanus et hylaris erit" AG, p. 1483, l. 11-17; "De proluxa muta, trigessimum secundum capitulum. Accipiter si tarde mutam fecerit, pennas suas plumas segniter immutando, accipe serpentem unum vel duos et, capitibus amputatis et visceribus abstractis, mitte in olla nova quousque fortiter decoquantur. Deinde ciba eum illis carnibus et pinguedine" Gil (*De accipiter*, 8.32), p. 214, l. 22-26; "Il y a un autre moyen d'accélérer la mue. Bats une couleuvre avec un bâton de coudrier jusqu'à ce qu'elle soit morte, découpe-la en morceaux, excepté la tête et la

queue. Tu mettras les morceaux dans un pot de terre neuf, rempli d’eue claire de puits et où tu auras mis du blé. Tu feras bouillir tout cela ensemble si longtemps qu’il ne reste plus rien de la couleuvre. Cette eau sera filtrée dans un autre vaisseau, où tu mettras de bon froment pendant que l’eau est encore toute chaude. Ce froment trempera dans l’eau jusqu’à ce qu’il soit bien enflé et l’eau toute froide; alors tu le mettras à sécher dans un endroit élevé. Tu donneras ce froment à une poule pendant neuf jours, et les neuf jours passés tu donneras à manger une gorgée ou deux de la poule à ton faucon. Il faut qu’il soit fort e gras quand tu lui en donnes, et tu peux être sûr qu’il muera tout de suite, jetant d’un coup toutes ses pennes et toutes ses plumes” *Modus*, ed. París, 1989, p. 124-25; *Livro do mesmo rei de Ancos* (Cy. 15), cap. XV, pp. 44-45; “Item, es muy buena y muy excelente ayuda ésta: tómese una culebra o dos, y si no pudieren haver culebras tómense tartugas de monte o galápagos, que son tortugas de agua, que tanto valen, y pónganlas a cozer en un caldero con agua, pero a la culebra hásele de quitar la cabeça con dos o tres dedos del cuerpo y un xeme de la cola, y echen allí dentro el trigo que pareciere que se pudiere bien cozer, y cuezan hasta que las culebras o tartugas o galápagos se deshagan, y entonces sáquese el caldero del huego y déxese reposar muy cubierto hasta que se enfríe, y como esté frío sáquese la agua guardando que no se salga la grassa, y rebolverán aquella grassa con el trigo para que se enbeva en él, y con aquel trigo den de comer y engorden muy bien una gallina, y después que estuviere gorda daránla caliente a comer al açor o halcón, ...” Vallés, I.27 (p. 100), i vegueu, del mateix tractat, la recepta de la serp de p. 102-103; “[El xviiº capítulo es quando el açor non puede mudar.] El açor que non puede mudar, toma una culuebra viva et bátela bien et cuéguela con el trigo much en el agua, et da el trigo a comer a una gallina por ix días et después das la gallina / a comer” *Azores* 17, f. 164v; “Capítulo 116. El cxvi capítulo es de quando el açor no puede mudar. El açor que non puede mudar, toma una culebre biva e bátela bien e cuézela con el trigo mucho en el agua, e da el trigo a comer a una gallina por nueve días, e después darle as la gallina a comer” *Cetrería CXVI* [116], f. 26; “Capítulo 29. Para el ave que no puede mudar. [73v] El ave que no puede mudar, toma una culebra biva e vátela bien e cuéçela con el trigo e con el agua, e da el trigo a comer a una gallina nueve días, e después darle as la gallina a comer” *Modo* 29, f. 73rv; *FRADEJAS* (1985b, pp. 90-91) afegeix Tostado XXI, Gandolfo 150 i *Agogo Mago* 114, p. 97.

XX.: corrupció per .IX., el nombre perfecte al què s’atorgaven propietats màgiques, segons “novem” *LM* 26; “ix” *Azores*, f. 164v, “nueve” *Cetrería CXVI* [116], f. 26 i *Modo* 29, f. 73rv. F utilitza ‘.VIII.’ per al ‘.IX.’, de manera que hagués dificultat la confusió i en desaconsella l’esmena. F present freqüents confusions en els nombres i els numerals.

<II.7.> Capítol .XXXXVIIe. Astor a qui quauen les plomes per tinya, lo qual se apella formigua

La indicació dels llocs d’aplicació tòpica sembla remetre a ectoparàsits específics de les plomes rêmiges.

De relació parcial amb: “De suc d’ensens per drap colatz, / ab lesiu d’eiserment mesclatz / li moillatz las penas arnozas / que non son encar del tot rozas” *Dels auzels cassadors CXIX*, “Cant auzel a tinhas o arnas, que son tot un”, vv. 3571-74; *Practica avium* 10; “El xiº [capítulo es de melezinar la tinna] [...] O tomen el çumo del assensio et espriémanlo con un panno delgado et fagan lexía de sarmientos et metan y un poco azeite et mézclenlo todo en uno et laven la tinna con ello” Gerardo (Maler), f. 152v; *Mynsinger II*, V, p. 51; “L’astor cui las penas cayran / per las tímias que·l menjaran / lacilidonia prendets, / suya e saul li y metrets, / les ratines tot equalment / tres jorns en lexiu les levets / puy sor la penae li metrets. / Ayxí de la tînia garrà / e ses penas recobrarà” *Z*³ (ed. Garcia Sempere), vv. 400-08, on possible error de còpia “cui” per “a

qui”, confusió en l’edició “tímias” per “tinyas”, “lacilidonia” per “la cilidònia”, “li y” per “hy” i de còpia “penae” per “pena” i “tjnja” per “tinja”.

<II.8.> Capítol .XXXXVIIIe. Astor qui à totes les plomes e no pot volar axí com sol
[147]

Similar a I.18., aquell més complet, a la secció corresponent a les medecines dels falcons.

una <cu>lebre: hi considero una corrupció (amb menor probabilitat, un salt entre similars) degut als precedents a II.6. (‘coloma’ per ‘colobra’) i I.18., i seguir, en la mateixa recepta, “culuebra” *Azores* 15, f. 164v, “culebra” *Modo* 28, f. 73 i *Sahagún* III, XX i potser relacionat amb “gran re de serps menudas” *Dels auzels cassadors*, v. 1499. A fi de respectar al màxim la grafia del text, introdueixo el mot recollit pel DCVB com a castellanisme. Esmeno malgrat haver localitzat dues receptes de possible relació menor a la tradició del gènere: “Si vostre austor voler no pot / cuja senes si confort / la le pedre aney dupres una / or li farets aycesta aja. / Una lebra fort coets, / la carn calda la en loets / e a menjar sí li’n donets. / Puys en l’aygua sèsam daret / e arroses bé embanyets. / E si autre farre en volets / la vin cuyt lo’n pendrets / per IX jorns il oges leboa / e al soley cant lo posets; / e qui cest li farà de la lepra le garrà” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 261-274, on probable error de “cuja senes si confort” per “qui à penes sí com sol” (o ‘qui n’hi ha penes sí com sol’) i “la le pedre aney dupres una” per “la lepre à, ne y duptes mia” (o “la le pedre à, ne y duptes, una” o similar), i probable confusió en l’edició de “sèsam daret” per “l’escaudaret”; “Traitement de l’Autour dont les penes sont sorties gauchies et torses. [...] On peut, encore, faire dessécher de la chair de lièvre, la réduire en poudre et en saupoudrer la chair du pāt qu’on lui donne” *Ġitriġ* 112(1).

<II.9.> Capítol .XXXXVIIIe. Aucel qui à dolor en lo cap

D’afinitat parcial amb “Quando in capite infirmatur. Tafilagria grana tria, piperis grana .III., garioffoli grana .III., et misce totum et fac pulverem et mite in naribus tribus vicibus, et sanabitur” *LM* 7; “Quant vos veyrets que vostre austor / al cap soffirà gran dolor / algiroffic vey layxets, / mia pebre pendrets, / de cascun III grans pendrets / emsemble los pisarets / e puys per III vets li’n metrets / e el complirà l’enfermetets” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 76-83, que sembla una mescla d’aquest capítol i del 40; “[El xli^o capítulo es de melezinar el açor que á mal en la cabeça.] Quando el açor á mal en la cabeça, toma tres granos de ffabarras, et tres de pimienta, et tres clavos de giroffré, et muélelo todo en uno en un mortero de cobre et échal’ d’ello en las narizes tres veces et sserá sano” *Azores* 41; “Ad pituitam quam habuerit significat caput eius tricioso [...]. Post hec pensum ad curandum pituitam. Tolle stafisagrium granum unum, piperis .II., gariofali .II., trita insimul et pulvere fac et in auribus in palato mixto cum modico mellis impensas [...]” Grimaldus, 21(2) (Smets, p. 68).

F s’aparta de la resta de la tradició en no especificar les quantitats exactes ni el nombre de dies, xifres que normalment coincideixen amb el tres o múltiples d’aquest (en especial 9, és a dir, 3x3) per aspectes creencials.

<II.10.> Capítol .L^e. Porgua a tot aucel

De certa semblança amb la porga final de I.6.

.V.: “.VIII.” F I.6., Capítol .VIe, f. 141v, en aquell cas especificat com ‘de la menuda’, però V, cap. CXXXII, f. 88v també indica “.VIII.” sense aquesta especificació. Val a dir que l’astor sol ser més gran que el falcó i, malgrat les possibles diferències en les sensibilitats respectives i les seccions on apareixen, ambdues receptes són genèriques per a ocells de caça. Aquest segon llibre dels ocells de caça de F ofereix

nombroses divergències en els numerals respecte a la tradició del gènere, possible indicatiu de corrupció intencionada a fi d'evitar localitzar-ne la font malgrat anar en detriment de l'“eficàcia” de la recepta. F presenta “errors” freqüents en els nombres i els numerals.

<II.11.> Capítol .LIe. Aucel qui sia acalorat

acalorat: “acolerat” F. Tot i que la lectura ‘acolerat’ pot derivar de còlera com humor prevalent i resultar en una de les quatre complexions o temperaments, a la qual, segons la doctrina mèdica hipocraticogalènica li correspon la bilis groga o còlera com humor predominant, el calor i la sequedat com qualitats, el foc com element primari i l'estiu com estació, ho esmento basant-me en (1) la presència de ‘calor’ com a darrer mot de la recepta, (2) la tradició del gènere (utilitza la locució ‘malaltia de calor’ o ‘ocell acalorat’), (3) la dificultat que troba el traductor o l'antígraf per a diferenciar entre calor i color, (4) la freqüent confusió entre les vocals a/e/o en aquest manuscrit, i (5) mantenir ‘acolerat’ implicaria acceptar que el traductor (o l'antígraf) ha anat un pas més enllà de la simple traducció directa, interpretant els símptomes (signes) [el calor –i la sequedat– com qualitat (s)] i diagnosticant segons la doctrina mèdica hipocraticogalènica (predomini de la bilis groga o còlera com humor prevalent), fins, per discràsia, atorgar-li (o assimilar-lo a) aquesta complexió o temperament. Respecte a la tradició del gènere, “De lexione a sole facta. Cum a sole leditur” LM 27, “de chaleur ... pris de chaleur” VIRÉ (1965), p. 293 (85), secció 15, “a sole laesus” AG, p. 1484, l. 1, “malautie de calor” P 20, “trop a soleil” *Dels auzels cassadors* CXVI, v. 3351, “de sol gravets” Z³ (ed. Garcia Sempere), v. 366, “maltrecho del ssol ... maltrecho del sol” *Azores*, f. 164v, “maltrecho del sol ... maltrecho del sol” *Cetrería* CXVII [117] f. 26r (segons Fradejas, n. 36, també a Gandolfo 151); vegeu la relació dels símptomes de l'ocell de caça acalorat a *Ġitriġ* 127.1, Moamin lat. II, 39.2, Tjerneld, *Moamin*, II, 63.4.

Tot i la possible corrupció de “prin un poc de mel e mescle-la ab l'aygua, e estufa-li'n en la cara, o ab bon vin blanc” a partir de ‘prin un poc de mel e mescle-la ab carn de cabra, e (ab aygua) estufa-li(n) la cara (o) ab bon vin blanc’, la recepta en general fa sentit tal com l'ofereix F, motiu pel qual no intervinc.

Amb correspondències a la tradició del gènere a: “De lexione a sole facta. Cum a sole leditur, aquam rosacam auribus infumde, et mel cum carne caprina da, et expuas merum in facie, et sanabitur” LM 27; “Quant l'austor és de sol gravets / leve rosada li querets / si li metets en la vezilia / silest metets mout bona medicina. / Carn de cabra après li'n donets / aste mel damunt li n'arosets / del bon vi, sí serà senets” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 366-73, amb probable confusió en l'edició de ‘leve’ per ‘l'eve’ i cal ‘nerilia’ per ‘vezilia’; “Cant auzel a estat trop a soleil” *Dels auzels cassadors* CXVI, vv. 3351-58; “Si vero a sole laesus sit, aquam rosaciam in naribus eius immittas et mel cum carne caprina comedat, et exspue vinum quasi exsuflando in faciem eius” AG, p. 1484, l. 1-3 (cap. XX, compilatori de l'*Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i el *Gerardus falconarius*); “[El xviii^o capítulo es quando el açor es maltrecho del ssol.] Quando el açor es maltrecho del sol, toma el agua rrossada et échagela en las narices et dal' la carne de la cabra con la miel, et rruçial' la cara con el buen vino et ssanará” *Azores* 18, f. 164v [FRADEJAS (1985b, n. 36) afegeix Gandolfo 151]; “[Capítulo 117. EL cxvii capítulo es quando el açor es maltrecho del sol. Quando el açor es maltrecho del sol, toma el agua rrosada [e] échagela en las narrizos e dal' la carne de la cabra con la miel, e rruçial' la cara con el buen vino e sanará.]” *Cetrería* CXVII [117] f. 26r. Observeu les similituds amb “De la cure de chaleur. Quand l'Autour est pris de chaleur, mets-lui dans le pát de l'huile de roses et de l'eau de roses pendant deux jours” VIRÉ [1965, p. 293 (85), secció 15]. Parcial amb “De maleutie de calor. Si ha malautie de calor, metets-lo en

fredor en loch de fret, e metets un poch de cànfer en aygue frede e dats-li'n a beure un poch, e dats-li aygue-ros ab un poch de sucre blanch, e gitats un poch d'oli violat mesclat ab aygue-ros sobre'l cap; e quant lo leixerà la calor, dats-li a menyar coloms ho aucels novells" P, 20, f. 31.

<II.12.> Capítol .LIIe. Aucel qui à guarniols en la boca

prin un poc de vidre e pique'l bé, e après sern-lo ab un sedàs, de guissa que sia axí com a farina: "algunos suelen echarle vidrio molido y cernido" Juan Manuel, XI (p. 130).

prin un poc de vidre e pique'l bé, e après sern-lo ab un sedàs, de guissa que sia axí com a farina; e despuys posa-li'n ab los dits gualart de la pólvora en cada un dels guarniols o grans: "Tomen cristal y quémenlo como se quema el xebe y muélanlo, y echen destos polvos en la llaga o hagan unguiento con ellos y con manteca de vacas, y toquen las llagas con él que es singularissimo" Vallés III.19 (p. 295).

[147v]

Manté certa afinitat amb V, cap. CXI, ff. 57rv i CXII, f. 58v, però la possible simplificació de F impedeix establir-ne una correspondència directa.

<III. De les medecines dels esparvers>

Prova de la dificultat de la medicina del delicat esparver són les poques receptes específiques per a aquest ocell en aquesta secció, sovint traslladades arran de la confusió amb l'astor a partir del llatí *accipiter*. De fet, podem agrupar les seves deu seccions en dues temàtiques, terapèutica i maneig. La primera recull les tres primeres seccions (III.1-3), amb tres receptes que es corresponen amb el capítol primer (I.2.1.; vegeu les fonts allí indicades) del primer llibre, i que sembla que cal identificar com establertes per a l'astor, i les dues darreres (III.9-10) relatives a afeccions podals, amb III.9 com a genèrica per als ocells de caça. La segona comprèn la resta de receptes, corresponents al maneig falconer, amb III.4 on gelosia sembla remetre al possible atac entre esparvers si es llencen sobre la mateixa presa o la cobdícia del past que reté amb la mà, el reconeixement de la noblesa del falcó (III.5, coincident amb II.1.1. del primer llibre), les condicions ambientals contraindicades per a tot ocell de caça (III.6, de coincidències amb I.1.2. del primer llibre), els acceleradors de la muda (III.7, de correspondència amb II.1.9. del primer llibre) i com mantenir l'ocell de caça en general sa (III.8, similar a I.11. del segon llibre, a la secció relativa als astors, allí també genèrica).

<III.1.> Capítol .LIIIe. Esperver enreumesat

Coincideix amb la primera recomanació de I.2.1., Capítol primer, f. 111rv, del primer llibre dels ocells de caça, havent omès ara les espècies de què prové la carn, potser per a dificultar-ne el reconeixement de la font o per salt d'igual a igual. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

enreumesat o encadernat: Binomi que es repetirà, potser a fi d'allargar aquests breus capítols.

<III.2.> Capítol .LIIIe. Altre manera per esperver enreumesat

Similar a I.2.1., Capítol primer, f. 112, del primer llibre dels ocells de caça. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

enreumesat o encadernat: Binomi.

tetartich blanc e: "catarical picat he destrempat ab vi" F I.2.1., Capítol primer del primer llibre dels ocells de caça, f. 112, on he editat 'catarn, al<l> picat he destrempat ab vi' (vegue-ne allí el raonament); malgrat la corrupció probable a partir de

la corrupció allí existent, explicable com lectura errònia i/o confusió del copista potser al transcriure el dictat i/o copiar a net l'esborrany de 'tetartich' per 'catarical' –confusió de t/c, e/a i h/al o afegir –h a la 'c' final– i 'blanc' a partir d'–al p– o d'–ab vi' llegit com 'alb(o/i)', no ho esmeno per considerar que la intervenció seria excessiva i la possible existència d'un simple mèdic que no identifico.

naril o nefa: Binomi.

<III.3.> Capítol .LVe. Altre manera per esperver enreumesat

Similar a I.2.1., Capítol primer, f. 112, del primer llibre dels ocells de caça. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

enreumesat o encadernat: Binomi.

narils o nefes: Binomi.

<III.4.> Capítol .LVIe. Aucel qui à gelosia

[148]

Força similar a “Si vostre austor garre volets / le bone rude preendrets, / en aygue farets la coure / e puy reffreder vos la lexets / en puy en I mortar la piquets / après en I drap la metrets / li effartes la bé coler / e après en l'ayga torner. / Après banyets-ne vostre austor / e puy garrà de sa folor. / L'enguardets que l'ayga no·l toch / de las aureylas pauch ne trop” Z³ (ed. Garcia Sempere), vv. 445-56, amb probable confusió en l'edició 'garre' per 'garir', 'farets la' per 'farets-la', 'vos' per 'vós', 'effartes la' per 'effartes-la', i 'de las' per 'celas'.

De relació probable amb “Traitement de l'Autour atteint de pneumatose dans la cuisse ou dans la jambe ou dans les pieds. Le symptôme en est que l'oiseau saisit la chair du pât de sa serre et tient celle-ci levée en l'air. Le traitement en est de lui bassiner les jambes et les cuisses avec une décoction de pégame harmale ou de herse ou de fenugrec ou de camomille. On fera ce bassinage après que la décoction aura perdu un peu de sa haute température” *Ġitrīf* 96, relació que, en cas de ser certa, aportaria una informació congruent i indispensable per a l'establiment de l'accepció de 'gelosia' en aquest context i una prova de com el signe superà el diagnòstic de la tradició (àrab i/o dels seus precedents) més reculada. Per tant, contemplo dues accepcions per a 'gelosia', la cobdícia del past que l'esperver reté amb la mà sense menjar-se'l (*Ġitrīf*) o l'impuls pel qual l'esperver ataca altres congèneres si es llencen sobre la mateixa presa.

<III.5.> Capítol .LVIIe. La conexensa dels falcons

Similar a II.1.1., capítol .XVIII. del primer llibre dels ocells de caça, f. 120. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

<III.6. De què guardar qualsevol ocell de caça>

Similar a II.1.2. del primer llibre dels ocells de caça, f. 120, allí a continuació unit també a l'anterior per mancar-li rúbrica pròpia. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

pudor de privada: Els pous negres de les latrines també desprenen gasos tòxics. Al meu parer, la probabilitat d'una nota d'humor per part del traductor o del copista de F, potser present ja a la font, és gairebé nul·la. Sobre la possibilitat d'una intenció humorística, recordo que el copista del text base de l'edició del *Ġitrīf* (ms. A) afegí “fins i tot quan ell (el falconer) és a les latrines” a la indicació de portar el màxim possible l'ocell de caça al puny durant l'amassament, concretament a *Ġitrīf*, 33(4).

<III.7.> Capítol .LVIIIe. A fer mudar aucel

Coincident amb II.1.9., Capítol .XXII. del primer llibre dels ocells de caça. Vegeu les notes i l'estudi d'aquell.

<III.8.> Capítol .LVIIIe. Per tanir aucel sà

Coincident amb I.11., Capítol .XIe., ff. 142rv, dins de la secció relativa a les medecines dels falcons. Vegeu l'estudi d'aquell.

<III.9.> Capítol .LXe. Per desinflar mà de falcó o de estor o de esperver e estrènyer

Per desinflar ... e estrènyer: “contra ... inflatum” *Gerardus* 14. Binomi.

Afinitats parcials: Cf. *Ġiṭrīf*, 98-98bis; “Contra pedem inflatum. Aloe et albumen ovi in simul tere [et deinde] super cotem in qua ferrum acuitur ita quod acucio illa bene inhereat frica tantum quod omnis acucio illa cum confectione elevetur, sicque pedibus inflatis superpone quousque crostam superfaciatur. Alio vero die optimo superunge [sapone], in tercio fac ut supra” *Gerardus* 14, i seguint-lo, “Si autem pedum patiat inflammationem, aloe et albumen ovi simul tere: deinde quaere cotem in qua saepe acutum est ferrum et in qua ferri aliquid inhaeret et super illam ita diu pulverem frica quod omnis acutio quae in cote est, in pulverem transeat, et tunc pedibus infaltis superpone ita diu, donec crustam faciat et pedi haereat, et sequenti die optime sapone perunge et tertia die age ut videris convenire” AG, cap. XIX, p. 1480, l. 38-43; “Cant auzel enflatz los pes” *Dels auzels cassadors* CVIII, vv. 3133-46; “[El xli^o capítulo es de melezinar la inchazón de los pies]. Quando le incharen los pies, tomen el áloen et el alvura del huevo et buélva[n]lo bien en uno et tomen el aguzadera et trayan esto tanto por ella ffasta que la umor del aguzadera ssea mezclada con esta melezina, et unten los pies con él ffasta que les pare costra a dessusso” *Gerardo*, f. 156; “Capítulo 95. El xcvi capítulo es de melezinar la inchazón de los pies. Quando los fincharen los pies, tomen el áloen e el alvura del huevo e buélvano bien en vino e tomen el aguzadera, e trayan esto tanto por ella fasta que la umor del aguzadera sea mezclada con esta melezina, e unten los pies con ello fasta que faga costra desuso, e después úntenle con xabón e al terçer día úntenle con la melezina e sanará” *Cetrería* XCVI [95] f. 24; “Capítulo 15. Para el ave que se le inchan los pies. Quando fincharen los pies, tome el áloe e la clara del güevo e bulélvelo bien en uno, e toma una guçadera fasta que umor de la guçadera sea mezclado con esta meleşina. E unta [72] con ello fasta que se pone costra desuso. E quando fuere fecha la costra úntele los pies con el savón e al terçero día úntaselo con la otra meleşina” *Modo* 15, f. 71v-72; FRADEJAS (1985b, n. 99) afegeix *Trattato* 26.

<III.10.> Capítol .LXIe. Asperver qui à porets

Probable simplificació a partir de la tradició del gènere, en concret d'un dels nombrosos passos a seguir en el tractament dels porrets, p.e. V, cap. LXVIII, f. 41, on aquest engüent apareix amb la grafia més pròpia diaquilon.

Fora de la tradició catalana, el diaquilon és un engüent habitual també en el tractament dels porrets i dels claus, esmentat com “diaquilon” Peire de l'Astor, Bibl. Univ. Bolònia, ms. 153, f. 51v (ed. RESTORI, p. 298, l. 78-79), on s'inclou ja la protecció o suport de l'engüent posterior continguts més avall al mateix capítol de V; “Esta recepta es de Manrresa. [...] un enplasto de diaquillon magno” ms. Madrid, Biblioteca Real, Palacio Real, ms. II-1366, f. 83v (a partir de la transcripció de J.M. Fradejas Rueda i aplicant els nostres propis criteris; una de les receptes afegides al final del ms.); “diacolon magna” receptari París, recepta 2 (“Remedio contra la podagra de li falconi quando havessero li jovi, facta a XXI de septembro 1467 per Joanne Gentile” segons lectura de Lupis-Panunzio, *Caccia...*, p. 118); “diaquilão” *Livro de citraria e experiencias de algũs caçadores*, XXXI, l. 725; “emplastro de aquilón” Moamin, III,

16; “diaquilón” Ayala, XXVI, p. 160 (cf. Menino, XII, pp. 36 i 41); vegeu *Livro de citraria e experiencias de algũs caçadores*, XXXII; com ingredient dels dos engüents si la inflamació de les mans fos “siempre rebelde, que ni quisiesse resolverse ni venir a maduración” Vallés III.64 (p. 438) i del de les “piedras y ñudos que se hazen a las aves en las manos” III.66 (p. 442).

La indicació de fer un guant a la mà s’allunya de la tradició del gènere per la dificultat en la seva confecció i col·locació; la tradició sol indicar un tros de couro amb prolongacions o corretgetes que, des del palmell, es passen entre els dits i es lliguen entre sí al costat contrari de la cama.

Al meu parer, és possible que l’equip de traducció i/o còpia o la font no discriminin amb claredat entre el porret i la inflamació.

<IV. De les medecines dels cans de caça>

A la presentació general de la secció que tanca la caixa d’escriptura del f. 148v/CLIIIv segueix el f. 149rv/CLIIIrv en blanc. El text es reprèn amb un únic capítol al f. 150/CLV, de mà (B) i format coincidents amb els del primer llibre dels ocells de caça, però sense comprendre tota la caixa d’escriptura (cinc o sis línies i mitja en blanc), amb la incongruència del plural “les madesines” –tant a la taula com al f. 148v/CLIIIv– i el foli 149rv/CLIIIrv en blanc. El f. 150v/CLVv també és en blanc i després el f. 151 correspon al f. CLX, indicatiu de la pèrdua de quatre folis, no sabem si útils (segons la taula, inútils, ja que recull un sol capítol relatiu a la medicina canina i s’ha conservat). Si el f. 150v és en blanc i al 151 comença una nova temàtica altre cop amb la mà (A) i el format més luxós, podem preguntar-nos el per què del foli en blanc i del capítol aïllat de medicina canina per l’altra mà.

Curiosament, el text del capítol LXII ha estat escrit sobre una còpia – esborrany?– del text conservat al f. 108/CXIII que s’ha intentat esborrar a fi d’aprofitar-ne el suport, malgrat ser de millor factura que el mateix f. 108/CXIII, indicatiu de que la recepta de medicina canina fou copiada per la mà B sobre aquest suport un cop transcrit el text anterior al seu lloc adient (f. 108) i d’un treball simultani i coordinat entre dos copistes professionals contemporanis (A i B). De fet, per presentació i uniformitat de contingut i de format, és il·lògic que la mà A no copiés l’única recepta que, segons la taula, manca per a completar tot el segon llibre sota una mateixa mà. Cap preguntar-se, doncs, per la raó que rau darrera d’aquest fet, com ara una possible pèrdua de receptes de medicina canina que havien de copiar-se al f. 149rv, una manca de comunicació entre els dos copistes, un retorn a la font enciclopèdica o compilatòria utilitzada per B i/o un establiment de la taula posterior a la còpia del text.

[150]

A fi d’exposar el meu raonament de l’escassa atenció prestada a la medicina del gos de caça en els tractats de falconeria, com prova la presència d’una única recepta final a F, diferenciaré entre els tres tipus de gos utilitzat en la caça noble medieval segons la seva funció: en primer lloc, el gos de munteria en totes les seves variants (de rastre, de força, de sang,...), apreciat i valuós degut a la inversió de temps i diners en la seva adquisició – provinents de races i parentals reconeguts, fins i tot amb línies de sang ja prestigioses a l’època– i ensinistrament meticulós dins d’una modalitat noble summament reglada per normes escrites i no escrites i per la seva tasca indispensable en el desenvolupament d’aquella; en segon i tercer lloc, el gos de falconeria, en les seves dues varietats, com a gos acorredor en la caça de grans presons i com a gos de mostra en la de preses menors i/o difícils de localitzar.

El gos de mostra permetia localitzar preses que no eren grans presons per a cada ocell de caça (p.e. una gran presó per a un esparver sol ser una presa menor per a un astor),

com la perdiu o la guatlla, i foragitar-les per a permetre el vol de l'ocell de caça, aspecte en el qual inclouria el gos d'aigua específic o el gos de mostra en aquest treball per a aquelles preses d'aigua que no s'envolessin pel tambor i la possible cridòria de l'expedició falconera; a més, en cas de fer-se una mà –caçar en línia– pels participants en la cacera, la seva necessitat podia ser menor, en especial si tenim present la curta distància de seguretat i de fugida de les preses abans de que aquesta s'incrementés progressivament amb el perfeccionament i la difusió de l'arma de foc lleugera individual i amb l'augment de la pressió cinegètica, i la probable densitat de caça superior respecte al moment actual.

Per contra, el gos acorredor era indispensable en la cacera de grans presons per a controlar-les un cop dutes a terra i impedir que el valuós ocell de caça patís llavors danys i/o que fos atacat per la resta de l'estol o un altre depredador, normalment un altre ocell de rapinya; aquest gos acorredor havia de ser veloç, resistent i amb bona vista per a seguir el vol del falcó, àgil per a superar obstacles i de boca potent per a controlar ràpidament i segura la gran presó, trets definitoris del llebrer. Si hi afegim una excel·lent oïda per a localitzar el dringar dels cascavells i una certa polivalència en la caça de pèl i ploma que li permetés assumir les tasques del gos de mostra –tret de la parada, accessòria en falconeria no purista i més pròpia de la caça amb altres mètodes al període medieval– i fins i tot del d'aigua, facilitar la localització de la llebre sense que interferís tant en el seu vol com un llebrer, i una rusticitat contrastada, el gos indicat seria el podenc, especialista en la caça del conill també útil per a la caça d'aquest amb astor. Si sumem l'atracció estètica medieval pel llebrer, afí al podenc, i les seves utilitats munteres i falconeres, és probable que fossin els gossos de caça per excel·lència, en especial de falconeria, durant el període medieval. Val a dir que, a diferència de l'acurada selecció i ensinistrament dels diversos gossos especialistes de munteria, la predisposició natural del podenc i del llebrer a perseguir i mossegar la presa implica que qualsevol individu d'aquests servia en la tasca d'acorredor un cop acceptés la prohibició de no mossegar l'ocell de caça; fins i tot permetria acceptar, i qui sap si cercar, els individus rebutjats en altres modalitats, com el llebrer 'brut' que ja no corria de manera franca darrera la llebre sinó que havia après a retallar-li la distància.

Hem de recordar que la falconeria noble medieval, a banda de la delicada i cortesana caça amb esparver, prioritzava la caça de grans presons amb falcons degut a la sinèrgia de múltiples factors, entre ells: la necessitat de conèixer el territori a la perfecció – cursos d'aigua, barrancs, vegetacions infranquejables, passos, camins, etc.– a fi que la llarga cavalcada seguint el vol persecutori del falcó a la resistent presó no s'hagués d'interrompre o endarrerir, amb perill de pèrdua del falcó o per a la seva integritat física quan s'enfrontés a la presó a terra; el requisit de ser i mantenir-se com a bons genets amb bons cavalls, per a la cavalcada que havia d'acórrer el falcó; la conveniència de grans falcons –o de nombrosos falcons menors– i de presons d'envergadura suficient per a veure-les al màxim de distància possible, de manera que es gaudís de l'espectacle i s'orientés la cavalcada; la condició de mantenir un nombre de personal i falcons –sovint importats– especialitzats i, per tant, cars, i de cavalls i gossos acorredors suficient, que implicava una solvència financera òbvia; el coneixement adient de l'art per a aconseguir que el falcó vencés la seva reticència a caçar preses per sobre del seu ventall natural i acceptés el vol conjunt amb altres falcons, prova d'aptituds adients per a la política i la diplomàcia per part del falconer i, per extensió, del seu senyor; la perícia en la coordinació de tot el servei de falconeria i de l'expedició falconera, indicatiu de la preparació per a la política i la diplomàcia del senyor; les relacions socials derivades d'aquesta modalitat falconera i l'oportunitat de reconeixement i promoció mitjançant la seva pràctica; el coneixement del rígid protocol no escrit a seguir, adquirit mitjançant l'aprenentatge directe associat a la pràctica i prova de pertinença a un determinat estament social.

Un simple fragment del *Libro de la caza* de Juan Manuel servirà per a entreveure la tècnica de la falconeria medieval a grans presons, en aquest cas a la grua: “los falcones caçan las grúas derribándolas muchas vezes, así que las más vegadas tardan mucho ante que sea muerta. Et an los omnes muy grant plazer quando veen que la apartan los falcones entre las otras, et como la derriba[n] et como la faze[n] estar penada et como acorren los canes a los falcones por la tomar o por la levantar, et como acorren los falconeros et los omnes de cavallo et aun los de las mulas. Ca muy pocos son los que veen quando los falcones van con las grúas et la apartan et la derriban, et veen como sus compañías vienen acorrer a la derriba, et entienden el peligro en que los falcones serán sinon fueren acorridos. ¡Que allá acorran todos! Lo uno por matar la grúa, lo ál por acorrer los falcones, lo ál por el plazer que toman de los falcones et de los canes quando bien se ayudan los unos a los otros.”⁶³³

Vista, doncs, la preferència noble medieval per l'espectacular, prestigiosa i onerosa falconeria a grans presons i el tipus de gos (acorredor) utilitzat en ella, no ens ha de sorprendre que derivés en una medicina canina totalment secundària dins del tractat de falconeria medieval europeu. A més, no hem d'oblidar que el noble medieval europeu solia practicar les dues modalitats de caça considerades nobles a l'època i que disposava de munters al seu servei coneixedors de la medicina canina i de tractats de munteria a la seva biblioteca, en els quals el valuós gos de munteria sí era objecte d'una medicina extensa. L'existència de textos específics (els tractats de munteria), l'ínfim valor relatiu del gos acorredor i la baixa importància relativa del de mostra comportaven l'absència o la presència testimonial de la medicina canina als tractats de falconeria. En el cas del manuscrit que ens ocupa, un sol capítol, relatiu a una afecció dermatològica freqüent, visible i reconeixible, amb receptes incloses a tots els tractats que considerin la medicina canina; no puc descartar, però, que la font utilitzada contingüés més terapèutica canina. Un aspecte a tenir present és que la medicina canina sí era contemplada en detall pels tractats de falconeria àrabs, sovint més sistemàtics i complets que els de la tradició llatina i en vernacla original, probablement degut al buit deixat per una menor profusió dels tractats de munteria en aquella tradició.

A banda d'aquesta recepta i de les dues contingudes a P, la resta de receptes de medicina canina en català localitzades, ja editades per mi, seran publicades de forma conjunta durant el postdoctorat.

<IV.1.> Capítol .LXIIe. Qui parla per a gorir lo<s> cans de cassa ho de q<u>alsevulla natura de ronya que agen

GARCIA (2005a, p. 782) ho considera “algunes notes sobre els gossos”, referint-s'hi després com a capítol únic (p. 783); coincideixo amb la segona apreciació.

El desgast del suport durant el procés d'esborrat del foli per a reaprofitar-lo comportà un afebliment que ha resultat en la pèrdua de la secció corresponent a la creu inicial i d'algunes lletres properes, aquestes en sinèrgia amb l'acció de la tinta.

[P]rimerament: En no haver-se elaborat les caplletres del primer llibre dels ocells de caça, obra de la mateixa mà (B) que copià aquest capítol, no podem utilitzar el trencament de la pauta alterna de presència o no de caplletra als capítols precedents com a indicatiu de la possible pèrdua o manca de còpia d'un foli recte-vers –el f. 149rv– de receptes per als gossos de caça. Segons la taula, no existiren.

La recepta pren com a referència la dosi necessària per a dos gossos, indicatiu de la facilitat de contagi –potser indicativa d'un amuntegament dels gossos– d'aquesta mena d'afeccions dermatològiques i de la conveniència de disposar de més d'un gos dins de la

---

⁶³³ Cap. 2. FRADEJAS (1998, p. 26).

falconeria pròpia, també com a acorredors, que permetessin l'arribada d'un o més gossos a la presó malgrat les possibles baixes durant la persecució per lesió, cansament, pèrdua, etc., i seguir disposant d'auxiliar(s) durant tota la temporada de vol.

L'argentviu i el sofre són simples mèdics tradicionals en aquest tractament i el sagí s'utilitza com a excipient per a mantenir-los a la zona d'aplicació tòpica.

Abans he esmentat el possible retorn a la font enciclopèdica. La primera recepta de terapèutica canina recollida pel *De animalibus* d'Albert el Gran és també contra una afecció dermatològica, potser ronya, “Si ergo impetigine vel lepra in vena maiori quae in exteriori fiat minutio de omnibus cruribus in vena maiori qua in exteriori crurium descendit: posta fac unguentum de argento vivo sulfure, semine acalipis trito, aequalia de quolibet accipiendo cum duplo anxungiae veteris vel butiri commixtis et inunge loca laesa et curabitur” AG, lib. 22, tract. 2, cap. 1 (Stadler 1,32, o p. 1365, l. 36-40).

.VI. ... repèll: “[CXVIII. Cant auzel a peills]. Solfre et argen viu mesclatz / et ab saïn veill o trusatz; / pueis ab lo suc de la sermenha / destrempatz o tant que clar venha, / et d'aco l'auzel onheretz” *Dels auzels cassadors*, vv. 3461-65, on en nota es remet a Tardif, p. 78, *Traité*, p. 70, Aldrovandus, I, p. 317.

del such de la latrera, dels brots: Potser a relacionar amb “[Ad scabiem] ... herbam, quam dicunt cynochestam, viridem, cuius flos coactus liquorem ex se emittit” *De cura canum*, p. 178.

Cap de les receptes dels diversos tractats de falconeria i munteria consultats coincideixen amb aquesta, tot i que diverses, per exemple del ‘Gandolfo Persiano’, utilitzen alguns d'aquests ingredients també contra la ronya dels cans.

COLOFÓ

Si tenim present l'objectiu didàctic del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* i el públic al què s'adreça, podem concloure que l'obra, sempre complementada amb l'aprenentatge directe de l'art i la resta de textos de la matèria circulants a la Corona d'Aragó, assoleix de forma adequada els seus objectius mitjançant la tria de fonts adients i la selecció apropiada de continguts dins d'aquestes, en especial per al primer llibre dels ocells de caça que la integren. Malauradament, el grau de corrupció d'alguns fragments respecte a la tradició del gènere impedeixen dir el mateix de la o les fonts directes utilitzades i/o del procés de traducció i/o còpia seguit.

Us prego que em permeteu cloure el present estudi del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* –i el del conjunt de tractats oferts en aquesta tesi doctoral– fent meu l'èxplícit d'una de les obres que intervingueren en la seva redacció, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, a fi de que avancem plegats en el seu coneixement i en el del vessant teòric de l'art de la falconeria:

“Hec habui de cura accipitrum que dicerem. Ceterum tibi vel alicui si suam placet addere sententiam non invideo.”

(‘Això és el que havia de dir de la cura dels ocells de caça⁶³⁴. Amb tot, si tu o qualsevol desitja afegir el seu parer, no ho tindrè a mal.’)

---

⁶³⁴ Permeteu-me aquesta llicència en la traducció d'*accipitrum*.

Tercera part

HISTÒRIA DELS TEXTOS

ESTUDI CONJUNT DELS TRACTATS TRIATS

Dins de la part analítica de la tesi caldria intentar respondre a les preguntes de què, qui, com, quan i per què. En bona mesura, les respostes són les mateixes per a qualsevol tradició del gènere i, per tant, per al gènere sencer. Existeixen ja treballs al respecte que permeten l'acostament general a la temàtica, entre els quals destaca, per l'amplitud d'aspectes considerats i dins del marc europeu, ABEELE (1991), tesi doctoral inèdita sobre els tractats de falconeria llatins, i la versió reduïda divulgada mitjançant ABEELE (1994a), de manera que no veig l'interès de refer el que ja és disponible.

Amb el 'què' ens referim al contingut del tractat de falconeria, bàsicament el mateix amb independència de la llengua en què fou escrit, tal com correspon a un gènere relatiu a coneixements pràctics i amb finalitat divulgativa, característiques pròpies de la *Fachliteratur*, malgrat certes particularitats locals, preferències dels autors o dels promotors o destinataris de l'obra i una evolució parella però asincrònica de la temàtica entre les diverses tradicions. Aquesta evolució asincrònica ens porta, doncs, al 'quan', i, al meu parer, correspon al decalatge entre les tradicions llatina i romàniques – les quals, a grans trets, agruparien territorialment Europa occidental i mitjançant el llatí, bàsicament, s'estendria a les no romàniques del continent– respecte a l'arabopersa i, probablement, la bizantina i els precedents d'aquestes, més que no pas entre el primer bloc. Per a respondre a les qüestions plantejades, soc del parer que una ullada general a la tradició de la temàtica situarà millor el lector que no pas un intent de resposta a cadascuna de les preguntes per separat.

I. Evolució del gènere fins a les llengües vernacles

Si partim de la premissa de que el tractat de falconeria sorgeix com a plasmació escrita d'un receptari de complexitat creixent –i impossible memorització ja– relatiu a la terapèutica dels ocells de caça transmès de forma oral entre els practicants de l'art i el possible personal amb coneixements mèdics generals que els assistís, essent-hi contemplats progressivament altres aspectes més propis de l'aprenentatge directe i fins llavors exclusius d'aquest, com l'etologia i l'etnologia dels ocells o el maneig falconer general, acordarem que, tret d'una traducció que comportés un salt exponencial i permetés cremar etapes, l'evolució interna de cada tradició havia de ser similar a la de les altres.

El mateix llarg camí degueren seguir totes les tradicions, de manera que la complexitat, densitat i profunditat de coneixements del *Kitāb dawārī at-tayr* (“Tractat dels ocells de caça”) de Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī (segle VIII) ens obliga a remuntar-nos en el temps un nombre indeterminat de segles a la cerca dels receptaris primigenis d'aquella tradició oriental. Imaginem, sinó, una fusió entre aquell primer tractat àrab de falconeria conservat, el *Ġiṭrīf*, pertanyent a la tradició del grup regional Iraq-Hidjaz, i el *Kitāb al-Bayzara* (“Tractat de l'art de la falconeria”) del falconer major del califa fatimida al-Azīz bi-llāh (vers 385 H./995 J.C.), exponent de l'altre grup regional de la tradició àrab, Siria-Egipte-Magrib, de la qual resultaria un completíssim tractat que aplegaria la història de la modalitat cinegètica, la descripció etològica i etnològica dels llinatges dels ocells de caça i apunts sobre el seu origen, l'afaitat dels ocells de caça des de la seva captura fins la caça de les diferents preses, un complet maneig de cada tipus d'ocell de caça, la medicina d'aquests i experiències personals. És ben possible que la fusió que hem imaginat correspongui a la gran enciclopèdia cinegètica de la cultura àrab, el (*Kitāb*) *Al-Ġamhara fī l-bayzara* (“La suma dels coneixements en falconeria”) d'Abū al-Rūḥ Isā b. 'Alī b. Ḥassān al-Asadī, redactada vers el 638 H./1240-41 J.C. i encara inèdita, o a la de l'emir Buġdī ibn Quštīmur, escrita poc després de la pèrdua de Bagdad i conservada en còpia corregida per ell en 1267. Caldrà esperar al segle XVI per a la redacció d'enciclopèdies cinegètiques en el context europeu, després d'unes beceroles del gènere en llatí als segles X-XI i l'empenta de consolidació al segle XII.

Si obviem les diferències en la classificació dels ocells de caça de la tradició occidental i de l'oriental, les preferències respectives al respecte, certes particularitats expositives –com ara la consagració d'un o més capítols a la simptomatologia i el diagnòstic a alguns dels tractats àrabs– i subgèneres de fàcil acotació geogràfica –com el debat típicament francès sobre la preeminència entre la falconeria i la munteria–, la maduració del gènere a l'Occident europeu el condueix a la confluència expositiva amb la tradició àrab primigènia. Així, dels tractats europeus més remots, que podríem descriure com breus manuals de veterinària aviar especialitzada en els ocells de caça, amb les excepcions de les traduccions més o menys fidels de tractats àrabs i el singular *De arte venandi cum avibus* de Frederic II de Hohenstaufen, transitarem cap al compendi sistemàtic de l'art de la falconeria representat amb obres que pretenien abastar tots els aspectes de la falconeria, obviant en diferent grau aquells d'aprenentatge directe; respecte a aquest aprenentatge directe, un text tan tardà com el de Juan Vallés (mitjans s. XVI) considera III.6 “De las cosas que el caçador ha de saber hazer por vista y práctica”: portar la mà, confeccionar capells, gits i llongues, triar i posar els cascavells, encapellar, escatir plomes, adobar el bec i les ungles, abatre l'ocell, “manjolar” de les dues maneres indicades, donar el bany, fer i donar els diferents tipus de curall, reconèixer l'estat de salut dels membres de l'ocell, el nombre de plomes de

l'ala i de la cua (per a comprar ocells sense que l'enganyin), treure la presa capturada a l'ocell i alimentar de forma adient l'ocell sobre la presa. De fet, aquests són aspectes habitualment silenciats als tractats de falconeria i com a màxim recordaran que correspon a l'aprenentatge directe, segons indica el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath 6 en descriure la mena de llonga de què cal proveir l'ocell desniat un cop tret de la muda per a començar el seu maneig: “*quod melius videndo quam legendo disces*” (‘ho aprendràs millor veient-ho que llegint-ho’).

En el marc europeu, no ens ha de sorprendre que la Sicília normanda es posicionés com a principal epicentre conegut de la traducció/creació en el gènere falconer donada la confluència de la proximitat i, fins i tot, coexistència de la tradició àrab i l'interès evident propi de la tradició germànica, amb traces també a l'Anglaterra meridional o normanda. Foren principalment els centres més destacats d'intercanvi amb Orient els que facilitaren el desenvolupament del gènere: la cort normanda de Sicília i l'Espanya pre-reconquesta testimonien les traduccions del text conegut per la historiografia com *Moamin*, límits d'un arc mediterrani que centralitzarà bona part de l'embranchada d'aquella literatura falconera.

A Europa,⁶³⁵ si obviem el desconeixement de la tradició bizantina, aquest gènere literari sembla sorgit a l'alta edat mitjana, segons testimonien els primers textos llatins conservats, en concret dos receptaris: l'Anònim de Vercelli,⁶³⁶ el qual perviu de forma fragmentària a la guarda d'un manuscrit de mitjans del segle X conservat en aquella vila del Piemont, i el *Liber accipitrum* de Grimaldus,⁶³⁷ conservat en còpia a un manuscrit de Poitiers del segle XI. De forma encara no explicada per la historiografia, després té lloc un salt fins a l'afiançament dels tractats llatins dels segle XII i la culminació com a gènere literari a la baixa edat mitjana. El corpus de la literatura falconera llatina⁶³⁸ del segle XII és integrat per vuit tractats breus de contingut principalment terapèutic: *Dancus rex* i *Guillelmus falconarius*, vinculats a la Sicília normanda; *Gerardus falconarius*, on es reprenen receptes de l'Anònim de Vercelli i d'adscripció discutida entre sículonormanda o francesa meridional; el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, lligat a Anglaterra; i l'*Epistola ad Ptolomeum*, l'*Alexander medicus*, el *Grisofus medicus* i la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, sense origen geogràfic concret. Aquesta serà la base fonamental del gènere, utilitzada pels autors d'obres posteriors en llatí i en vernacla fins més enllà del període medieval. Malauradament, la manca d'estudis, edicions i traduccions adients de la literatura cinegètica àrab, turca, persa, hindú i bizantina impedeix establir-hi els possibles vincles.

Al seu article sobre les inspiracions orientals i els destins occidentals del *De arte venandi cum avibus* de Frederic II de Hohenstaufen,⁶³⁹ el Dr. Van den Abeele indica que, malgrat tota la literatura d'alt nivell sorgida a l'Islam medieval a partir del segle VIII, curiosament, no sembla existir una tradició en aquest camp a l'Espanya

---

⁶³⁵ El fil conductor de la tradició europea que seguiré serà ABEELE (1996).

⁶³⁶ Vercelli, Bibl. Cap., ms. 144; ed. BISCHOFF.

⁶³⁷ Poitiers, Bibliothèque municipale, ms. 184 (288), ff. 70r-73v; ed. SMETS (1999b), després d'haver estat objecte de la seva investigació de D.E.A. com SMETS (1995).

⁶³⁸ Inventariada, juntament amb els *incipits*, els manuscrits conservats i altres referències, a ABEELE (1994a, pp. 17-35). L'acurat historiador belga, malgrat haver editat críticament –vol. 4– i estudiat els tractats de falconeria llatins a la seva tesi doctoral, ha diversificat el seu camp de treball cap a les tradicions en llengua vernacla, de manera que, vint anys després de l'anunci de la seva propera publicació – ABEELE (1996), p. 36, n. 2, i p. 71, n. 1)–, només ha publicat fins ara el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i l'anònim *Tractatus de austuribus*.

⁶³⁹ ABEELE (1995a).

musulmana tot i practicar l'art de la falconeria amb passió;⁶⁴⁰ al meu parer, si bé no sembla haver-se descrit cap text redactat en aquell context, no podem obviar la possibilitat de que sí existís⁶⁴¹ i fos destruïda i, com a mínim, que la temàtica cinegètica era contemplada a les seves biblioteques palatines si admetem la hipòtesi que plantejo a l'estudi del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* en relació a la traducció arabocastellana del que la historiografia coneix per "*Moamín*" (enllestida el 9 d'abril de 1250) de que fou facilitada per l'obtenció probable de la font àrab poc més d'un any abans, concretament arran de la conquesta de Sevilla (novembre de 1248) per Ferran III de Castella i Lleó i la troballa de les seves biblioteques. La historiografia acorda que els dos únics textos orientals coneguts traduïts al llatí, concretament a la cort siciliana de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250)⁶⁴² per ordre expressa seva, són el *Moamin* i el *Ghatrif*, el primer àrab i el segon de suposat origen persa; tanmateix, el desconeixement de la tradició oriental m'impedeix pronunciar-me amb seguretat al respecte. El mateix desconeixement aconsella prudència respecte als pocs textos en vernacla que es consideren originals pel que respecta a les fonts, com el de Menino en la tradició portuguesa o el de Juan Manuel en la castellana.

Frederic II fou l'autor de l'incomparable *De arte venandi cum avibus*, veritable enciclopèdia ornitològica que deriva cap al més original, detallista i complex dels tractats de falconeria llatins, tot i que obvia el maneig del falcó llaner i altres falcònides menors i el dels astors i dels esparvers i la medicina dels ocells de caça, potser contemplats en el projecte inicial i qui sap si presents al manuscrit perdut després del setge de Parma. Dissortadament, el salt exponencial que representa el *De arte venandi cum avibus* respecte als tractadets llatins del segle XII, ignorats per l'emperador en redactar la seva obra per considerar-los mentiders i de redacció insuficient,⁶⁴³ no tingué continuïtat dins de la tradició occidental. La personalitat de Frederic II era incompatible amb el concepte d'*autoritas* imperant a l'època, gosant fins i tot corregir algunes de les indicacions d'Aristòtil. Aquest esperit inquiet, cercador de coneixements, amant de l'observació i del detall i posseïdor del poder, la riquesa i l'experiència necessàries, s'avançà als seus temps i acabà enfrontant-se al poder eclesiàstic, essent excomulgat en tres ocasions successives i titllat d'heretge i d'anunciador de l'Anticrist, fet que, amb força probabilitat, impedí la difusió de la seva obra.⁶⁴⁴ Millor sort seguiren els dos tractats d'origen oriental traduïts a la seva cort, sobretot el *Liber Moamin falconarii*, complet, organitzat i de fàcil consulta gràcies a les taules dels diversos llibres que l'integren, característiques certament útils i innovadores dins de la tradició llatina que li comportaren ser el text més difós entre els tractats de falconeria llatins, amb el doble de manuscrits coneguts que el *Dancus rex*. Val a dir que el contingut tampoc facilità la circulació del *De arte*; bona part de la informació del *De arte venandi cum avibus* formava part del saber comú dels falconers transmès per aprenentatge directe dins del col·lectiu. El veritable interès dels tractats de falconeria per als falconers contemporanis de l'emperador, si no l'exclusiu, era la medicina dels ocells de caça, en especial el

---

⁶⁴⁰ "Presque tous les souverains umayyades espagnols semblent avoir eu un grand goût pour la chasse" LÉVI-PROVENÇAL, p. 55.

⁶⁴¹ Vegeu, per exemple, l'exploració inicial de l'antropònim Artaham a l'estudi de les traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum*.

⁶⁴² Al mateix context es deuen l'únic tractat llatí de caça major –concretament la practicada amb ballesta i gos–, el *De arte bersandi* del cavaller alemany Guicennas, conservat de forma parcial, i el tractadet de medicina canina *Practica canum*.

⁶⁴³ Resta a determinar encara la possible influència de la literatura àrab, i de l'oriental en general, sobre l'obra de l'emperador arabòfil; només sabem que la influència del tractat de Moamin és summament feble.

⁶⁴⁴ Vegeu l'anàlisi d'aquest i d'altres factors a ABEELE (1995b).

receptari, a fi de conservar el que la memòria no podia recordar, i aquest és un aspecte absent a l'obra de l'emperador tal com ens ha arribat.

Al mateix segle l'*Epistola ad Ptolomeum* aconseguia captar l'atenció de Thomas de Cantimpré, qui n'introduïa una versió al corrent enciclopedista, facilitant la inserció posterior d'un nou tractat de falconeria en l'enciclopedisme medieval gràcies a l'experiència falconera d'Albert el Gran, juntament amb l'accés a fonts orals i als textos de la temàtica que aprofità. A banda del *De falconibus* d'Albert el Gran (1193-1280), la resta dels tractats llatins del segle XIII i els del XIV s'agruparien en set originals –el *Tractatus de austuribus*, el *Liber medicaminum avium*, el *Liber avium viventium de rapina* d'Egidius de Aquino, el *Liber falconum* d'Archibernardus (únic llatí en vers), el *Tractatus de sperveris*, part del llibre X del *Liber ruralium commodorum* de Pietro de Crescenzi i el *Magister Aucupatoris* d'Andreas Bragadino–, segons sembla tots ells de procedència italiana, i sis compilacions d'extractes dels tractats del segle XII, sense menció de la font. Dos dels textos apuntats formaren part d'obres que anaven molt més enllà de la temàtica cinegètica, però que el públic interessat en l'art féu circular de forma independent, tant en llatí com en vernacla, amb la seva corresponent vinculació a la tractadística catalana: el *De falconibus* d'Albert el Gran⁶⁴⁵ inclòs a la seva enciclopèdia *De animalibus*, parcialment traduït a F; i el *Liber ruralium commodorum* (1304-1309) del jurista bolonyès Pietro de Crescenzi (1230-1321), font evident de les edicions castellanques del tractat agronòmic del català fra Miquel Agustí, ja al segle XVII.⁶⁴⁶

Abans de passar a les diverses tradicions europees occidentals en la temàtica, aprofitaré per a fer un incís relatiu al *De arte venandi cum avibus*. FRADEJAS (1998, p. 7, 25 i 76, etc. i altres treballs del mateix) situa el canvi de format del tractat de falconeria entre el receptari primigeni i el que contempla una pluralitat d'aspectes en aquesta obra de Frederic II de Hohenstaufen. S'hi oposen, però, l'escassa circulació i la gairebé nul·la influència de la monumental obra de l'emperador. A banda de que cal especificar que estem limitant aquesta afirmació al context europeu occidental en no poder pronunciar-nos respecte a la tradició bizantina i haver tingut lloc aquella transició segles abans en l'oriental (on incloc l'àrab), al meu parer aquest canvi correspon a una importació poc anterior a partir de la tradició àrab, en concret a les diverses traduccions, força properes entre sí i respecte al *De arte* a nivell cronològic (i fins i tot geogràfic en alguna d'elles), del que coneixem com a *Moamin* (incloent-hi o no el *Ghatrif* arran de la freqüent circulació conjunta). De fet, l'establiment de la frontera en l'obra –o obres, si hi considerem la singularitat de les diferents traduccions i la circulació i influència sobre les tradicions respectives– que proposo manté i afiança la cohesió interna de la tradició romànica i comportaria la desaparició de la singularitat de la literatura falconera anomenada per FRADEJAS (1998, p. 9) espanyola en la introducció del nou format de tractat arran de la traducció castellana del que la historiografia coneix per *Moamin* a partir de l'àrab i treuria base al suposat vincle de la tradició castellana amb l'obra de Frederic II. Així, doncs, les traduccions en llatí, francès i italià del *Moamin* i en castellà del que tradicionalment s'ha anomenat també *Moamin* influïren en l'adopció i la difusió del nou model arreu d'Europa meridional sense haver d'acudir al prestigi de l'emperador. Sens dubte, la fama dels grans i/o singulars personatges com Frederic II de Hohenstaufen i Alfons X de Castella i Lleó (o, en el context catalanoaragonès per a la literatura cinegètica, Joan I el Caçador) atreu l'interès d'un públic lector heterogeni, però sovint esdevé un esment recurrent. CIFUENTES, *Catàleg*, es refereix al mateix

⁶⁴⁵ AG, pp. 1453-92.

⁶⁴⁶ Aquest text resta fora del material de treball de la present tesi doctoral tant per llengua com per datació i, per tant, l'estudio en un article específic a publicar durant el període postdoctoral.

text de Frederic II de Hohenstaufen com compendi tot i la monumentalitat de l'obra de l'emperador i la considera l'obra de falconeria més important de l'Europa llatina medieval sense esmentar el sentit de la importància. Malgrat la indubtable vàlua del text i la novetat en l'acostament a l'art per part d'un europeu, la seva influència fou molt limitada i, segons la versió conservada, ometé la falconeria amb els falcons menors, els astors i els esparvers i la terapèutica dels ocells de caça. Per tot això, al meu parer, per a aquesta importància clau en el gènere cal apuntar a les traduccions del que coneixem com a *Moamin* degut a la seva enorme circulació, inqüestionable influència, amplitud i sistemàtica de coneixements específics en l'art i canvi de visió del tractat cinegètic a Europa.

1. LES TRADICIONS EN VERNACLA

Durant el segle XIII es produeix un aprofundiment en el saber falconer europeu, fet indubtablement lligat al contacte amb la ciència islàmica, a l'enriquidor interès envers la falconeria oriental que facilità la contractació dels serveis de falconers àrabs i la traducció i circulació de textos d'aquell origen –en especial d'un text major com el *Moamin*– i, de forma controvertida respecte a la seva importància, a les croades. Sembla que cal situar a la cort siculonormanda de Frederic II de Hohenstaufen l'epicentre d'aquesta fusió de coneixements falconers de les cultures normanda i àrab, amb el finançament de falconers, la conservació de velles traduccions de tractats (*Dancus-Guillelmus*) i la tria i traducció d'altres (*Moamin* i *Ghatrif*) i la redacció del singular *De arte venandi cum avibus*. La mateixa centúria fou un període d'afany enciclopèdic, ple de *tresors* (com el *Tresor* del ms. 68 UB), *specula* i *summas*, on el tractat de falconeria permetia referir-se alhora a l'ornitologia, la botànica, la farmàcia, la medicina aviar, la geologia, l'astronomia, i, en una visió de conjunt, la ciència natural, és a dir, la filosofia natural pròpiament dita, destacant-hi figures com les d'Albert el Gran, dominic i professor de Tomàs d'Aquino, i de Brunetto Latini, professor de Dante. L'interès que guiava aquells autors-compiladors era més científic que no pas didàctic o entretenidor. Al costat del corrent enciclopedista es situen les compilacions de falconeria, les quals degueren ser nombroses; en llatí se'n conserven un mínim de sis, i el testimoni més evident que he pogut consultar en català és el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*.

Com a tendència general, a mitjan del mateix segle XIII s'inicia la vernacularització de la literatura falconera mitjançant la traducció de tractats llatins i la redacció de compilacions d'aquests, irrompent amb força la creació original a partir del segon quart del segle XIV, la qual evolucionà lligada a les particularitats de la falconeria local de cada àrea d'origen, amb esment d'antropònims i topònims identificables, inclosa l'autoria de cada tractat, esdevenint rar l'anonimat, a diferència dels tractats llatins. L'elevat rang de la majoria d'aquests autors en permet resseguir les seves vides a través de la documentació conservada. Del to neutre del receptari llatí, propi de la *Fachliteratur*, és a dir, dels textos didàctics de finalitat pràctica, passem a una creació literària amb certa pretensió estètica, cercant alhora un doble objectiu didàctic i lúdic del lector i un guany de prestigi dels autors, qui, sabedors del destinatari o del públic de la seva obra, amb qui comparteixen la passió per una falconeria sovint part de la seva vida quotidiana, no dubten a introduir anècdotes, opinions personals, moralitzacions, etc. L'augment en l'ús de dos recursos corrobora el canvi de mentalitat i el pas del manual pràctic al còdex de luxe cortesà: la versificació, present fins i tot a les

vulgaritzacions, i la il·lustració per a reforçar el caràcter didàctico-lúdic, abans present únicament al *Moamin* i al *De arte venandi cum avibus*.

Per a l'exposició succinta de les diverses tradicions en vernacla diferenciàrem entre les llengües romàniques i les no romàniques, tot començant per les darreres.

a. Les tradicions no romàniques

L'abundància i precocitat dels textos sobre la nostra temàtica a l'Europa meridional, especialment a l'àrea mediterrània occidental, sembla indicar que aquest fou el focus de creació i difusió dels tractats de falconeria llatins. Aquest marc geogràfic, indubtablement unit per les llengües romàniques, facilitava els contactes comercials, polítics i culturals. Donada la seva posició gairebé central dins del domini lingüístic neollatí, els territoris de la Corona d'Aragó no podien mantenir-se aliats a aquest corrent traductor, creador i difusor. De fet, en aquells territoris confluien gairebé les mateixes circumstàncies que a la Itàlia meridional i a bona part de la resta de la península Ibèrica, beneficiades pel dilatat contacte entre les cultures cristiana i àrab per a centralitzar l'embranchida experimentada per la falconeria i els textos associats al segle XII, reforçada amb les croades. El testimoni cinegètic millor conegut d'aquesta actuació com a centres d'intercanvi amb Orient⁶⁴⁷ són les dues corrents traductores del tractat de *Moamin*, arrelades una a la cort normanda de Sicília i l'altra a la corona castellana anterior a la Reconquesta cristiana. En canvi, a mida que ens allunyem d'aquest focus, el corrent perd força, esdevenint ja feble a la tradició alemanya, holandesa i anglesa, totes elles amb escàs nombre de textos i relatius a astors i esparvers.

De la primera només es conserven tractats en manuscrits d'inicis del segle XV, alguns d'ells redactats al segle anterior, estudiats per Kurt Lindner. Amb una llarga tradició pròpia en la pràctica de l'art, alienes a la tradició llatina i condicionades per les característiques orogràfiques del país, les lletres alemanyes comencen amb textos originals consagrats a la caça amb astors, concretament amb l'*Ältere Deutsche Habichtslehre*, de possible datació anterior a 1350, on també es detalla l'ensinistrament del llebrer acorredor de l'astor; després aquest tractat serà refet i traduït al llatí en el que sembla ser l'únic exemple en aquesta direcció en matèria cinegètica.⁶⁴⁸ El primer llibre de caça imprès fou el *Beizbüchlein*, publicat per Anton Sorg a Augsburg el 1480, però redactat a inicis de segle. A la mateixa centúria comencen les traduccions a partir del llatí, amb el text d'Albert el Gran per Heinrich Münsinger i per Werner Ernesti,⁶⁴⁹ el de Pietro de Crescenzi⁶⁵⁰ i alguns dels receptaris –entre ells l'*Epistola ad Ptolomeum*⁶⁵¹–, destacant la compilació *Aucupatorium Herodiorum* d'Eberhard Hicfelt.⁶⁵²

La tradició neerlandesa es limita a dos textos: la traducció de la versió de l'*Epistola ad Ptolomeum* de Thomas de Cantimpré inclosa a l'enciclopèdia *Der naturen bloeme* de Jacob van Maerlant (ca. 1270), i l'anomenat "Autourserie brabançonne" publicat per W. L. Braekman,⁶⁵³ referent a astors i esparvers i de probable datació del segle XV.

---

⁶⁴⁷ Resta a establir, però, la influència exercida per la tradició bizantina sobre la resta de la falconeria europea i el seu nexa amb la falconeria oriental, amb dependències mal conegudes.

⁶⁴⁸ ms. Berlín, SBB-PK, lat. 2º, s. XV, f. 200-209, descobert per B. Van den Abeele.

⁶⁴⁹ Ambdues estudiades i editades per LINDNER (1962). La primera anteriorment editada per HASSLER.

⁶⁵⁰ LINDNER (1957).

⁶⁵¹ Inclosa a la *Wiener Falkenheilkunde*, LINDNER (1964, pp. 231-42).

⁶⁵² DOMBROWSKI.

⁶⁵³ BRAEKMAN.

Pel que respecta a la poc estudiada tradició anglesa, obviant els textos anglonormands degut a la seva arrel romànica i els “llibres del rei Harold” que hom considera perduts, recull les dues versions del *Booke of Hawking after Prince Edwarde* (abans de 1450), el *Percy poem on falconry*, un tractat sobre els astors conservat als arxius de Durham, l’incunable *Booke of St. Albans* –obra impresa a Saint Albans el 1486 on s’apleguen quatre textos didàctics i un tractat de munteria versificat– i algunes traduccions dels tractats llatins del segle XII (*Dancus Rex*, *Guillelmus falconarius* i receptes del *Gerardus falconarius* i de l’*Alexander medicus*).

b. Les tradicions romàniques

En relació a les tradicions en llengües romàniques, seguiré un ordre creixent d’importància relativa fins a la tradició francesa, abans de cloure amb la catalana.

Començaré, doncs, amb la tradició lusitana. Si bé FRADEJAS (2007, p. 199) afirma que, malgrat els testimonis documentals de la pràctica falconera, l’inici de la literatura falconera en portuguès és tardana respecte a Castella o Aragó i, de fet, entra en contradicció amb la datació probable que FRADEJAS (2007, p. 203) accepta per al *Citraria o falconaria velha* –segle XIII o, com a màxim, inicis del XIV– i amb la cronologia d’aquella tradició (entre mitjan segle XIII –XIV?– i l’any 1616) que proposa a la conclusió, aquella afirmació es basa exclusivament en la manca d’un manuscrit conservat com a prova fefaent de la seva existència. Convé recordar, però, que treballem amb les peces del trencaclosques que ens han arribat i que sovint conservem només còpies de textos anteriors, i tenir present que la major part de la tradició castellana més reculada, en especial la traduïda del llatí, es conserva en un sol manuscrit, el ms. Escorial, V.II.19, i de la catalana del mateix origen en el manuscrit Zabálburu. Per tant, tenint present els atzars que marquen la conservació dels manuscrits medievals, en especial d’aquells sense pretensions luxoses i de contingut pràctic minoritari i en desús, crec que no podem descartar l’existència, en el seu moment, de traduccions portugueses reculades de tractats com el *Dancus rex* més enllà dels pocs capítols recollits al *Citraria o falcoaria velha* i de l’autoritat pretesa pel *Tratado do muito nobre rei d’Ancos*, segons indiquen les fonts conegudes del *Livro que fez Enrique, emperador d’Alemanha*. Aquest matis és a relacionar amb les poques peces conservades del trencaclosques lusità, xifrades per FRADEJAS (2007, p. 200) en només tres manuscrits tardans i un imprès de 1616,⁶⁵⁴ els quals han permès l’accés als vuit tractats de falconeria coneguts d’aquella tradició entre el segle XIV (XIII?) i l’any 1616, a banda del tractat de munteria de João I que completa la seva tradició cinegètica que ha perviscut: el *Citraria o falcoaria velha*, el *Livro que fez Enrique, emperador d’Alemanha*, el *Tratado do muito nobre rei d’Ancos*, el *Livro de falcoaria* de Pero Menino (vers el tercer quart del s. XIV), el *Livro de citraria e experiencia de algũs caçadores* (s. XV), el *Livro de citraria* de Francisco Medanha (s. XVI, fortament depenent de l’obra de Menino), el *Livro de citraria* de 1566 (traducció parcial del tractat d’Ayala) i el *Arte de caça de altaneria* [*Arte da caça da altaneria*] de Diogo Fernandes Ferreira (1616). A més, el de João Martis Perdigão esmentat per Pero Menino, perdut en cas de ser falsa la coincidència amb el *Citraria o falcoaria velha* proposada per Lapa.⁶⁵⁵

Dins del context italià, pobrament estudiat fins ara, la tradició llatina serà copiada fins al segle XVI, disminuint en contrapartida els textos en llengua vernacla.

⁶⁵⁴ Lisboa, Biblioteca Nacional, ms. 2294 FG (segle XV) i ms. 518 Pomb. (s. XVII); Londres, British Library, ms. Sloane 821 (s. XVI). FRADEJAS (2007, p. 200).

⁶⁵⁵ FRADEJAS (2007, pp. 200-01).

Una opinió personal és que el predomini d'Itàlia com a zona d'origen dels manuscrits llatins de temàtica falconera rau en una proporció difícil d'establir entre un interès per l'art de la falconeria, probablement no superior al d'altres indrets, l'arrelament de l'humanisme i l'estructura particular d'aquella societat tardomedieval i renaixentista, amb la seva particular multiplicitat de corts i proliferació de *condottieri* i altres personatges a la cerca de prestigi propagandístic que els justificués i afiançés en una posició assolida sense importar els mitjans utilitzats. Destaco per la seva raresa i datació incerta –segons Antonio Lupis es remunta als temps de Frederic II, hipòtesi qüestionada per SMETS-ABEELE (1998, p. 355)– el receptari multilingüe de Petrus de l'Astore;⁶⁵⁶ Lupis, a la seva edició crítica, publicà un conjunt d'indicacions sobre l'afaitat i la cura dels falcons contingudes al ms. BNF, fr. 2004 com a traducció francesa d'aquest tractat, apuntant com una traducció menys complerta al ms. Digne, 2, però SMETS-ABEELE (1998, p. 355) entreveuen la possibilitat que aquestes preteses traduccions franceses i el tractat multilingüe utilitzessin una mateixa font llatina, considerant l'absència d'italianismes a ambdós textos francesos i la presència de part de les seves receptes als *Livres du roy Modus et de la royne Ratio*. Les traduccions en vulgar italià dels tractats llatins del segle XII comencen a principis del Tres-cents, amb el *Dancus rex*, el *Guillelmus falconarius*, el *Gerardus falconarius*, el *Liber avium viventium de rapina* d'Egidus de Aquino, una versió napolitana a càrrec de Iammarco Cinico entre 1481 i 1489 a la cort napolitana dels reis de la Corona d'Aragó (ms. Florència, Bibl. Laurenz., fons Ashburnham, ital. 1249) i dues toscanes –vulgaritzada pel Maestro Moroello– del *Liber Moamin falconarii*, el *De falconibus* d'Albert el Gran⁶⁵⁷ i la versificació de la secció referida als ocells de caça del *Liber ruralium commodorum* de Pietro de Crescenzi. Ja al segle XV comença la tradició original italiana, amb el tractat de Iacobello Vitturi,⁶⁵⁸ la compilació de Lluís de Besalú transmesa per Giovanni (Pietro) Belbasso da Vigevano i els dedicats als reis catalanoaragonesos de Nàpols, *Practica de citreria* de Maties Mercader i els d'Ynnico d'Avalos.

Prop d'un vintena de textos integren la tradició falconera castellana. Des del segle XIX, diversos hispanistes han editat els textos majors de la seva cinegètica medieval i, actualment, aquesta branca literària gaudeix d'atenció sostinguda gràcies, principalment, al Dr. J. M. Fradejas Rueda, tant a nivell editor com de catalogació. Tal com pertoca als debuts del gènere en tota llengua vernacla, les traduccions constitueixen els primers exemples castellans: *Dancus rex*, *Guillelmus falconarius*, les fonts llatines de la compilació *Tratado de las enfermedades de las aves de caza* i part del *Liber medicaminum avium* s'incorporaren a les lletres castellanques a partir del XIII; en aquest aspecte i dins de l'àmbit castellà, la joia és el *Libro de los animales que cazan* (1250), traducció del que la historiografia coneix com a “*Moamin*” fins a la recerca d'AKASOY-GEORGES, feta a partir d'una versió/tractat àrab més completa que les llatines conservades i que els seus vulgaritzaments en italià i francès. Degut a la dificultat per a la datació relativa de les traduccions castellanques a partir del llatí i de l'àrab més enllà de les còpies conservades, crec que cal ser prudent en relació a FRADEJAS (1998, p. 13) respecte a l'absoluta independència dels orígens de la literatura falconera que ell anomena espanyola a partir d'aquest trasllat directe de l'àrab, malgrat que tota la resta del mateix segle siguin del llatí; també respecte a la seva opinió segons la qual la tradició catalana es manté dins del cànon europeu en ser el nostre primer text la versió –avui podem parlar ja de versions, amb un mínim de quatre en el

⁶⁵⁶ LUPIS (1979b). Edició a reprendre donada l'aparició d'un ms. amb el text multilingüe, el ms. Vaticà, Vat. lat. 4475, f. 99-100v. SMETS-ABEELE (1998, p. 355, n. 183).

⁶⁵⁷ HOLMER.

⁶⁵⁸ GRMEK.

seu moment, dues d'elles conservades– catalana de l'*Epistola ad Ptolomeum*, ja que cal diferenciar entre les traduccions i les còpies conservades i, a més, ponderar un possible origen reculat de P. Amb el *Libro de la caza* del príncep Juan Manuel (1320) comença la creació original castellana més enllà de les compilacions, tot i que potser sotmesa a la influència àrab i en la qual alguns investigadors veuen vincles amb el *De arte venandi cum avibus* de Frederic II, on el noble castellà parla de primera mà, orgullós de la seva aportació personal, i critica certes pràctiques; de model similar al *Libro de la montería* d'Alfons X(I) de Castella i Lleó pel que fa a la relació dels terrenys de caça, el primer seguint els rius, i el segon les muntanyes, tal com s'escau a les modalitats cinegètiques respectives, ambdós textos constitueixen l'excepció en repertoriar els terrenys de caça de bona part del territori peninsular cristià del segle XIV.⁶⁵⁹ En 1386 serà enllestit l'influent *Libro de la caza de las aves* del canceller Pero López de Ayala (1386), original en seccions ornitològiques i cinegètiques i amb dades del món falconer del moment, però fortament dependent del *Livro de falcoaria* del falconer portuguès Pero Menino (a. 1380) en la secció terapèutica. El tractat d'Ayala gaudirà d'una circulació extraordinària –amb trenta-un manuscrits descrits a dia d'avui– i influirà en els posteriors, destacant el *Libro de las aves que cazan* de Juan de Sahagún, falconer de Joan II de Castella i Lleó, entre els del segle XV, i l'enciclopèdic *Libro de acetrería y montería* de Juan Vallés, enllestit l'1 d'agost de 1556 i segon d'aquella tradició en nombre de còpies –deu– per darrera del d'Ayala. A banda dels tractats castellans que resten a editar de forma crítica i del correcte estudi de les filiacions, es conserven un mínim de disset còpies de receptaris,⁶⁶⁰ la majoria inèdits, tot i que algunes receptes foren editades per TJERNELD (1947). Respecte a la novetat assenyalada per FRADEJAS (1998, p. 10) de la incorporació d'aspectes socials i nombroses anècdotes com a pròpia de la literatura falconera castellana, remeto als diversos textos de la tradició àrab, com el tractat del falconer major del califa fàtimida al-Azīz bi-llāh,⁶⁶¹ i, dins de la francesa, per exemple, al *Roman des deduis* de Gace de la Buigne. La tradició castellana, força personalista, ofereix nombrosos esments d'aquest tipus, en especial gràcies a grans plomes de les seves lletres com Juan Manuel i Lope de Ayala –pioners en aquell aspecte i tradició i de clara influència posterior, fins i tot per a les mateixes anècdotes– i en els aspectes que els ofereixen certa llibertat creativa davant les minses aportacions dins del rigor del tradicionalista i probablement professionalitzat contingut terapèutic. En aquest aspecte, dels tractats que circularen en català als què he tingut accés, només el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* aporta certes anècdotes i resta a valorar encara, mitjançant l'exploració de les hipòtesis que apunto al seu estudi, si són de mà catalana o provenen d'una font aliena.

Amb quaranta-quatre textos –incloses onze traduccions de tractats llatins⁶⁶²– i cent setanta-tres manuscrits,⁶⁶³ la llengua francesa destaca en el nombre de textos i còpies conservades si la comparem amb els trenta textos diferents i seixanta-set manuscrits la tradició falconera llatina,⁶⁶⁴ amb els prop de seixanta manuscrits del gènere redactats en les diverses llengües pròpies de la península ibèrica, la quarantena

⁶⁵⁹ Davant la controvèrsia respecte a l'atribució del *Libro de la montería* a Alfons X o XI de Castella i de Lleó, pot prendre's la referència temporal de l'obra cinegètica de Juan Manuel (1320) i estendre el període endavant fins 1350 (mort d'Alfons XI) o endarrera fins 1252 (any de coronació d'Alfons X).

⁶⁶⁰ Vegeu la secció "Recetas varias" de FRADEJAS (1991, pp. 77-78).

⁶⁶¹ VIRÉ (1965b).

⁶⁶² SMETS (2007b, p. 337) indica trenta-set tractats de falconeria en vell i, sobretot, mitjà francès, dels quals onze corresponen a traduccions d'una font llatina, i, en incloure les traduccions independents del mateix text, fixa les traduccions d'aquell origen en divuit.

⁶⁶³ SMETS-ABEELE (1998, pp. 316-67). Cent setanta-quatre segons SMETS (2002a, p. 300).

⁶⁶⁴ SMETS (2000, p. 72) i (2002b, p. 190) després d'incorporar-hi les darreres descobertes.

en italià (encara catalogada de manera insuficient) o en anglès i la trentena en alemany. Si donem una ullada a les onze traduccions en francès a partir del llatí,⁶⁶⁵ podem considerar-hi tres grups: (1) *Dancus rex*, *Guillelmus falconarius*, *Gerardus falconarius*, *Alexander medicus*, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath i l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum regem Egipti*; (2) el *De arte venandi cum avibus* de Frederic II de Hohenstaufen, el *De falconibus* d'Albert el Gran, el *Moamin* i el *Ghatrif*; i (3) *Le debat du faucon et du levrier*. Com ja hem vist i segons la historiografia, el primer bloc correspon a textos breus del segle XII, el segon a obres del segle XIII –incloses les traduccions de textos àrabs que són les dues darreres– i resta *Le debat* com a representant del sotsgènere particular francès relatiu a la preeminència entre la falconeria i la munteria, en aquest cas traduït al segle XV.⁶⁶⁶

Abans de 1350 es redactà la traducció anglonormanda versificada parcial del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath; al mateix segle corresponen els dos tractats de falconeria anònims inèdits conservats a un manuscrit de Cambridge. HUNT edita tres tractats anglonormands del segle XIII: el *Tretiz* del ms. de Cambridge, UL, Ff.VI.13 (ff. 78v-81); el versificat d'un tal Samsun, ms. Winchester College, 26 (ff. 69-72v); i el *Medicinal des oiseus*, ms. Oxford, Bodl. Libr., Digby 86 (ff. 49-62).

En francès antic (llengua d'oïl) fou redactada l'enciclopèdia del florentí Brunetto Latini *Livres dou Tresor* (ca. 1260), amb una breu secció dedicada als ocells de caça⁶⁶⁷ que, tal com succeí amb el *De falconibus* d'Albert el Gran, circulà de forma independent a la resta de les enciclopèdies respectives,⁶⁶⁸ i on reprèn les indicacions de l'*Epistola ad Ptolomeum* amb la intermediació del *Dels auzels cassadors* de Daude de Pradas;⁶⁶⁹ el text de Latini fou, a la seva vegada, emprat a compilacions com la francesa *Livre des oyseaulx gentilz* (ms. BNF, fr. 24272; parcial a ms. Brussel·les, IV 1050) o objecte de la pseudoepigrafia italiana en una traducció parcial (“mastro falconiere de lomperadore primo Otto della magna” i “lonsegnamento del mastro falconiere di Fererigo imperatore”, ms. Berlín, Kupferstichkabinett, 78c 15, f. 55v i 57v, respectivament).⁶⁷⁰ També disposem de traduccions franceses de la majoria dels tractats llatins del segle XII, del *De falconibus* d'Albert el Gran i de part del *De arte venandi cum avibus* de Frederic II de Hohenstaufen, així com una traducció francoitaliana feta per al seu fill Enzo del *Liber Moamin falconarii* i del *Ghatrif*. La segona meitat del s. XIV és el període daurat del gènere cinegètic per a les lletres franceses, amb les preciosistes *Livre du Roy Modus et de la Royne Ratio* del noble normand Henri de Ferrières (1360-79), el *Roman des déduis* de Gace de la Buigne (abans de 1377) i el *Livre de chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix (1387-89); àmpliament difós el primer, segons proven les 32 còpies conservades, algunes bellament il·luminades de forma didàctica amb miniatures a les què l'autor s'hi refereix al llarg del text, inclou una secció dedicada al silvestrisme/ocelleria i el trampeig i inicia, junt amb el segon, la corrent francesa de debat entre la falconeria i la munteria; el tercer, malgrat el que considerin certes confusions historiogràfiques, es consagra exclusivament a la munteria i el trampeig. Gace de la Buigne, influenciat pel poema de 1044 versos inserit al *Livre du Roy Modus et de la Royne Ratio* en què dues dames defensen, respectivament, la

⁶⁶⁵ Per a una anàlisi detallada, vegeu l'article específic SMETS (2002a).

⁶⁶⁶ SMETS (2000, p. 72) i (2002b, p. 190, n. 7).

⁶⁶⁷ CARMODY (1948, pp. 136-41), on estudia l'àguila, els astors, els falcons, l'esperver i l'esmerla.

⁶⁶⁸ Londres, British Library, Royal 19.B.X, fi del segle XV, pergami, 158 folis, Brunetto Latini a f. 150-157; i probablement també al manuscrit Londres, British Library, Royal 19.A.VI, on s'ha esborrat la rúbrica amb el mateix *incipit*. SMETS-ABEELE (1998, p. 342).

⁶⁶⁹ L'enciclopèdia de Latini fou traduïda per Guillem de Copons al català, essent analitzada la secció referent als ocells de caça al present estudi.

⁶⁷⁰ Citades per ABEELE (1995b, p. 383).

preeminència de la falconeria i de la munteria, redactà la joia literària de la tradició cinegètica francesa, un extens poema de més de 12.000 versos octosíl·labs sobre la falconeria i la munteria, referent al món de la caça baix medieval, però sense l'estructura expositiva ni el contingut d'un tractat de falconeria; Gace prefereix recórrer a l'al·legoria per a analitzar les diferents virtuts desitjables i vicis contraindicats del caçador i debatre la superioritat entre les dues modalitats cinegètiques que tracta al seu poema. Al mateix segle XIV francès correspon la secció dedicada al maneig de l'esperver inclosa al *Ménagier de Paris* (1394), recull de consells d'economia domèstica d'un burgès parisenc a la seva muller adolescent, inusual tant per l'origen social de l'autor com pel tipus de text en què s'insereix i el destinatari. Contemporanis d'aquest foren els tractats d'Ayme Cassian, grec de Rodes, i dels xipriotes Molopin i Michelin, i el d'Adam des Aigles. Els dos primers foren font del *Livre de fauconnerie* de Jean de Francières (1458-64), i aquest, junt amb el *Moamin*, de la compilació *L'art de fauconnerie et des chiens de chasse* de Guillaume Tardif (1492).

Un únic testimoni del gènere es conserva en llengua occitana, el poema didàctic de 3792 versos *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas,⁶⁷¹ clergue al servei del bisbe de Rodes a mitjans del segle XIII, basat en extractes dels tractats llatins del segle anterior, sense mencionar-los. Sens dubte, caldria relacionar el seu interès lexicològic amb el vocabulari contingut als tractats catalans. El fet de la circulació d'aquest text als territoris de la Corona d'Aragó em servirà de pont per a enllaçar amb la tradició catalana, en la qual perviu un tractat en vers escrit en un occità catalanitzat (Z³) també basat en tractats llatins.

i. La tradició catalana

A l'igual que en totes les tradicions romàniques, la literatura cinegètica catalana arrela, principalment, en la tradició llatina⁶⁷² (encara que en certs casos aquesta pugui actuar com a llengua intermediària), mitjançant traduccions i compilacions precursors de la producció original segons la concepció moderna del terme, donat que l'originalitat en el context medieval divergia del concepte actual i s'acostava a una mena de selecció de les fonts o autoritats. L'autoritat deriva de la mateixa tradició, la qual en perpetua la transmissió a cada generació, després d'un origen prestigiós i no necessàriament verificable. Així, diferents extractes apareixen a la compilació F (inclosa una secció del *De falconibus* d'Albert Magne), petits tractats terapèutics del segle XII foren traduïts a Z i els "Moamins" àrabs traduïts al llatí al context fredericià i directament al castellà són testimoniats a P; trets lingüístics interessants es desprenen de la coexistència de diferents llengües en un mateix manuscrit, com és el cas del castellà *Libro de montería* d'Alfons X(I) de Castella-Lleó (ms. París, BN, ms. Esp. 216, s. XV) i les receptes catalanes sobre medicina canina afegides (f. 57rv), de la presència de llatinismes a ambdues traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum*, o de la dedicatòria versificada en castellà, la recepta inicial llatina i la resta en català de P, o de

---

⁶⁷¹ SCHUTZ. Aquesta edició, ja criticada en els seu moment per TILANDER (1964 pp. 34-37), hauria de reconsiderar-se tenint el compte les fonts llatines identificades. Es conserva als mss. BNF, nouv. acq. fr. 4506; Sutri (sense cota); Vaticà, Barb. 4087, i Vic, 200 (catàleg) o 7616 (inventari), i en còpia moderna a càrrec de Lacurne de Saint-Palaye a Arsenal, 3098 (SMETS-ABEELE 1998, p. 344).

⁶⁷² Una còpia llatina del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen, atribuïda al cardenal de Santa Sabina Tomàs de Càpua († 1243), sota el títol de *Ars venandi*, es troba actualment a la Biblioteca Universitària de València (nº 836).

l'abundància d'aragonesismes a V. A diferència del context francès,⁶⁷³ no conec còdexs que apleguin tractats cinegètics en llatí i en català.

De manera parella a l'anàlisi aplicada per SMETS-ABEELE (1998, pp. 365-66) a la tradició francesa, els textos catalans poden classificar-se en quatre categories permeables extrapolables a qualsevol altra tradició: (1) traduccions (o de font comuna), completes o parcials (fins i tot com a extractes), a partir de l'*Epistola ad Ptolomeum*, del *Dancus rex*, del *Guillelmus falconarius*, del *Gerardus falconarius*, del *Liber medicaminum avium*, de la *Doctrina nutritionis accipitrum*, del *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath, del *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, del *De falconibus* d'Albert el Gran, del *Dels auzels cassadors* de Daude de Pradas (i el seu vincle amb els *Livres dou tresor* de Brunetto Latini) i dels tractats de Pero Menino i Pero López de Ayala; (2) compilacions de tractats llatins o vernacles, principalment a F, a partir de part dels tractats abans mencionats; (3) textos originals, amb el *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí (R¹), segons demostraré quan faci pública, durant el període postdoctoral, la meua opció prioritària de contextualització per a la redacció de R¹ i R²; (4) reescriptures parcials i condensades en català a partir de fonts no catalanes, per exemple del *Ġitrīf* i del *Moamin* a P.

Per tant, l'anàlisi dels textos conservats a què he tingut accés suggereix un procés de selecció ben fonamentat: la traducció completa dels textos circulants a Europa meridional d'origen real o fictici més reculat (l'*Epistola ad Ptolomeum* i el *Dancus rex*, beneficiant-s'hi també el segon membre del binomi, el *Guillelmus falconarius*), tot defugint els tractats més breus o menors i els de mida excessiva; la compilació (bé catalana o bé traducció) que incorporava extractes d'altres tractats llatins (els tres anteriors més el *Gerardus falconarius*, el *Liber medicaminum avium*, el *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, el *De avibus tractatus* d'Adelard de Bath –en contacte amb el *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas–, afegint-hi, de forma totalment conscient, la secció més interessant i original del *De falconibus* d'Albert el Gran, la relativa a la caracterització etnològica i etològica dels falcons); la recuperació de coneixements de la tradició àrab a partir del més reculat conservat d'aquella, el *Ġitrīf*, i del més influent d'aquell origen en la tradició europea, el *Moamin*, força depenent de l'anterior; la participació en la cadena de transmissió dels coneixements presents als tractats més influents de les altres dues corones cristianes peninsulars amb tradició coneguda en la temàtica, el de Menino i el d'Ayala; i la conservació de parts singulars del *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas, qui sap si arran d'una font comuna perduda.

Amb cent setanta-tres còdexs coneguts –WERTH (1888-1889) n'assenyalava prop de cent vint–, la tradició literària francesa medieval sobre cinegètica és la més rica i millor catalogada de les conservades, en part degut a l'envejable preocupació dels nostres veïns pel manteniment del seu patrimoni cultural i el conegut mecenatge de la seva rica oligarquia medieval i renaixentista, conduint a l'establiment de la seva fama de lletraferits que encara perdura. Lluny queden, per ordre quantitatiu, els seixanta-set manuscrits llatins conservats sobre aquesta temàtica,⁶⁷⁴ els cinquanta-set de la península Ibèrica (on s'inclouen els vuit catalans per motius geogràfics),⁶⁷⁵ la cinquantena o seixantena d'italians, la quarantena d'anglesos i la trentena d'alemanys.⁶⁷⁶

---

⁶⁷³ Ms. Cambridge, University Library, Ff.VI.13, amb tractats en llatí i anglonormand o ms. Oxford, Oriol Collection 28, amb receptes franceses dins del *De falconibus* llatí d'Albert el Gran.

⁶⁷⁴ SMETS (2000, p. 72) i (2002b, p. 190).

⁶⁷⁵ FRADEJAS (1991), a complementar amb els pocs incorporats a FRADEJAS (2003).

⁶⁷⁶ SMETS-ABEELE (1998, p. 359), estimació per als italians i segons els manuscrits apuntats a les diferents edicions, ja que manquen de catalogació, per als anglesos i els alemanys.

Cal relativitzar, però, aquestes dades per al context de la tradició de la península Ibèrica, en el qual els repertoris han inclòs la catalana. És ben possible que la pèrdua d'aquests textos pràctics sense pretensió estilística hagi estat superior en el cas català a l'atribuïble a la minva de l'interès en la temàtica falconera per afegir-s'hi la consideració pejorativa de la llengua catalana com a vehicle cultural durant un llarg període de la nostra història, llast que no patiren altres tradicions europees. El fet de que no s'hagin conservat (o descrit encara) tractats en català posteriors al període medieval no implica un tall sobtat en la pràctica de l'art de la falconeria al nostre territori malgrat el lògic declivi associat al perfeccionament progressiu de l'arma de foc lleugera; simplement, la llengua de cultura potenciada de manera exponencial des de l'arribada de la dinastia Trastàmara al tron de la Corona d'Aragó amb el compromís de Casp (1412) i la irrupció de la noblesa castellana associada, amb la desaparició de gairebé tots els casals nobles autòctons, fou la del seu origen castellà, i els tractats del gènere seguiren, però redactats en castellà (o en italià a la branca napolitana).

La importància d'aquest aspecte no pot ser negligida: si diferenciem la nostra tradició respecte a la resta d'aquell marc geogràfic, val a dir que un mínim del 42% (mínim de 24 sobre 57 cinegètics,⁶⁷⁷ on no separo els catalans ni els lusitans) d'aquells manuscrits correspon a còpies tardanes dels mateixos textos medievals elaborades entre els segles XVI i XVIII, és a dir, gairebé la meitat són posteriors al període medieval, duplicant el 21% (mínim de 36 sobre 173 cinegètics) de l'àmbit francès, en coexistència ja amb les primeres edicions impreses de certs textos, on hem de tenir present a més, per a tots dos, que s'hi comprenen els tractats de munteria, per exemple les 4 còpies del de João I de Portugal, les 14 del d'Alfons X(I) de Castella i Lleó o les 45 del *Livre de chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix;⁶⁷⁸ per contra, la tradició catalana, en la qual només s'han conservat tractats de falconeria i receptes esparses relatives als ocells i els gossos de caça, sembla que no ofereix cap exemple semblant, o, com a màxim, el del manuscrit que conserva el tractat d'Antoni de Vilaragut si el seu estudi (p.e. la marca d'aigua del paper) obligués a datar-lo més enllà del segle XV o el del manuscrit V arran del límit màxim considerat dels primers anys del segle XVI –al meu parer massa primerenc dins del marge XVI-XVIII per a encabir-lo-hi amb propietat– i que s'inclouria llavors dins d'aquelles 24 còpies tardanes peninsulars, resultant-ne, per tant, entre un 0% i un 14% o 28% (0, 1 o 2 sobre un mínim de 7 de falconeria) que l'acostaria novament a la tradició francesa malgrat el biaix dels manuscrits relatius a la munteria en aquella. Si bé el caràcter practicotècnic atemporal dels tractats cinegètics permeté la pervivència de l'interès pel manteniment del seu contingut mitjançant còpies que ens han arribat malgrat la possible pèrdua d'alguns dels còdexs originals i medievals, en el cas català no es coneix cap manuscrit propi del corrent erudit del segle XVIII, activitat que reportà sis còpies a les lletres franceses. Per desinterès per la temàtica o per qüestions polítiques, la tradició catalana no seguirà, doncs, aquesta tendència castellana i cap dels manuscrits sembla ser posterior a 1500. En aquest punt convé tenir present que la manca d'estudi del tractat d'Antoni de Vilaragut impedeix encara pronunciar-se amb seguretat respecte a l'origen català, castellà o italià de la mà que dugué a terme la còpia que el conserva, que l'assoliment del tron catalanoaragonès pels Trastàmara d'origen castellà amb el compromís de Casp potencià una castellanització, que a partir de la unificació d'ambdues corones pel casament entre els Trastàmara es prioritzà definitivament la conservació i còpia dels textos castellans i que, fora ja del cercle cortesà, les obres pràctiques circulants en català havien de ser alienes al luxe i, per tant, proclius a la pèrdua. En aquesta temàtica, les tertúlies literàries

⁶⁷⁷ ABEELE (1996, p. 65), a partir de FRADEJAS (1991).

⁶⁷⁸ SMETS-ABEELE (1998, p. 347).

catalanes i valencianes del segle XV no poden suposar un recanvi al col·lapse del patronatge reial convencional. De fet, qüestions polítiques podrien fàcilment raure darrera de l'arrencament dels folis inicials i finals del ms. V, privant-nos de saber la seva posició, potser clau, com a baula en la cadena d'anades i vingudes dels coneixements difosos pels tractats de Menino i Lope de Ayala i de la funció que podria haver realitzat la tradició catalana dins de la peninsular, en especial a la segona meitat del segle XIV.

Cap de les tradicions europees disposa de traducció en la seva vernacla específica de tots els tractats llatins en la temàtica; tant és així que fins i tot la rica tradició de l'hexàgon presenta certes mancances al respecte. En el nostre cas particular i com a absències més dissortades, ens manquen tant receptaris del segle XII com obres majors del marc fredericià. Si ens preguntem per les raons d'aquestes mancances, apuntaria a les mateixes que en qualsevol altra tradició, és a dir, a la circulació menor de la majoria dels textos absents (amb l'excepció òbvia del *Moamin*, àmpliament difós, malgrat les afinitats apuntades amb el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*), a l'accés als mateixos en altres llengües (llatí o vernacles) i a la possible pèrdua dels manuscrits que els haurien conservat en català. En aquest punt convé preguntar-se per l'accessibilitat –sobretot a nivell de comprensió– dels textos llatins per part del practicant de l'art catalanoparlant (coneixement del llatí o traducció de viva veu sense plasmació escrita en cas de consulta puntual), la prioritització d'alguns d'aquests per a la seva traducció i la presència de receptes provinents de tractats llatins dels quals no conservem traducció catalana presents a compilacions en català, bé per obra d'un compilador català o bé per traducció d'una compilació llatina (o amb menor probabilitat, en vernacla), sense descartar l'opció d'una fusió d'ambdues possibilitats. Tot i així, no oblidem l'enorme risc associat a qualsevol deducció relativa a la tradició catalana a partir dels pocs manuscrits conservats i recordem que mai podrem esbrinar fins a quin punt aquests integren una punta d'iceberg representativa o esbiaixada.

Un mínim de tretze segles ens separen de la redacció de les receptes que serviren de font primigènia a part del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, tractat en català que s'ha conservat en còpia única; si tenim present el dilatat període i la prova que perviu, és fàcil assumir les serioses limitacions associades al fet de treballar amb les restes del que era el conjunt de tractats, amb un nombre indeterminat d'obres i còpies perdudes pel pas dels segles. Ben pocs textos de la temàtica es conserven en una llengua tan propera a les nostres contrades com és el provençal, llegida pels nostres avantpassats i utilitzada per ells amb finalitat estilística en la creació poètica; per exemple, es considera que el tractat publicat per Ceruti prové en últim lloc d'un tractat provençal que no ens ha pervingut, del qual el traductor ens en revela l'existència al principi del tractat italià.⁶⁷⁹ Un fet a sospesar és la sort dels manuscrits de falconeria pràctica durant el declivi de l'art i els segles de desinterès; aquells que foren copiats en còdexs de luxe romanien aliens al desprestigi donat l'etern interès bibliòfil i el seu elevat valor i, per tant, gaudiren una taxa de conservació relativament alta, però ben diferent era ja el reconeixement contemporani dels textos de presentació modesta. N'oferiré un exemple: poc després del primer quart del segle XV trobem documentat un llibre de falconeria en mans del prevere Francesc Padret, segons "Encant o subhasta dels béns de Francesch Padret, prevere *quondam* beneficiat en la seu, ... Item, un libre de falcons. – I sou. ... *Post hec autem die iovis qui erat decima mensis junii anno a nativitate Domini 1428*

---

⁶⁷⁹ WISTEDT.

...”.⁶⁸⁰ La presència de premses de lligar llibres, una capsula per il·luminacions, pergamins en blanc, etc., indica un procés de còpia en el mateix indret, difícilment en col·laboració amb un coneixedor de la temàtica que pogués resoldre els dubtes, mentre el baix preu d’aquell llibre denota que no fou gaire apreciat en la subhasta. Potser cal lamentar també la pèrdua del tractat de Felipe de Urríes esmentat per Sahagún, en cas de que fos redactat en català i la meua hipòtesi sobre la coincidència d’aquest tractat amb el conservat a V sigui desencertada; les lletres franceses semblen haver perdut també els tractats de falconeria del comte d’Auxerre i del bisbe de Senlis Denis el Gran (bisbe en 1350-1351) anomenats al *Roman des deduis* de Gace de la Buigne (vv. 6309-6318 i 6985-6990)⁶⁸¹ i les castellanques el *Libro de las cacerias* de Pere I de Castella, profusament il·luminat.⁶⁸² En altres tradicions, l’abundància de còpies dels mateixos textos facilita la conservació dels tractats en tota la seva extensió i, mitjançant l’edició crítica adient, defugir l’acefàlia i/o el truncament present a les còpies úniques de la majoria d’obres en català; en aquest sentit, esdevé especialment desgraciada la pèrdua de les seccions inicial i final del manuscrit V. Més enllà de l’acefàlia i el truncament, no és estrany que la còpia que conservem d’un text sigui incompleta, com testimonien, per exemple, les al·lusions de l’autor a capítols absents, potser degut a una traducció parcial de la font directa o indirecta.

A més d’aquesta baixa freqüència i el període relativament curt de vigència del gènere cinegètic en català, que aviat derivaria cap a una producció en altres llengües (l’italià a la cort napolitana dels reis catalanoaragonesos i el castellà a la peninsular), qui sap quants textos de la temàtica en la nostra llengua no s’han conservat, descrit o localitzat. Recordem que el nostre material de treball, els manuscrits cinegètics medievals en llengua catalana, pateix diversos condicionants que en dificulten l’accés: (1) Una catalogació insuficient, amb presència d’errors en detallar: (a) El contingut del manuscrit: amb una freqüència no menyspreable el que s’ha considerat un sol tractat correspon en realitat a dos o més, amb l’exemple català dels dos tractats continguts al ms. R i coneguts fins ara sota la denominació del primer, el del vescomte de Rocabertí, en haver estat considerats una única obra per la historiografia precedent, derivant en les confusions posteriors sobre aquest tractat; sovint, un còdex que conté un gran tractat cinegètic inclou també un o més tractats menors als folis que el segueixen, passant desapercebuts els tractadets als catalogadors i, fins i tot, als estudiosos anteriors; d’altra banda, un còdex monotemàtic o recopilatori, com és el cas de Z, requereix d’una acotació adient dels diferents textos que aplega. (b) Les referències o la seva classificació temàtica o lingüística: poden constar com a manuscrit espanyol, occità, provençal, “a curious mixture of French and Spanish”,⁶⁸³ o, simplement, restar sense catalogar en algun fons de biblioteca oblidat. (2) El ser possessió cobdiciada pels col·leccionistes privats, per la seva temàtica, raresa o bellesa, generant un mercat que defuig qualsevol mena de control. (3) La dificultat per a esbrinar-ne l’origen i resseguir la cadena de propietaris successius d’un còdex en particular, perdent-se en els cercles bibliòfils. (4) La dispersió de la informació sobre la presència de llibres cinegètics a les biblioteques medievals, fent-se necessària l’agrupació d’aquestes dades en treballs similars al de LUPIS (1975), o el més genèric, dins del mateix context, de MARINIS.

---

⁶⁸⁰ Arxiu Històric de Girona, *Protocol del notari Ça Sala*, llibre III, f. 15 i ss.; publ. BATLLE (1969, § 19, p. 441), on l’editor, p. 15, indica 1427, desembre 9.

⁶⁸¹ SMETS-ABEELE (1998, p. 362).

⁶⁸² FRADEJAS (1998, p. 11).

⁶⁸³ Així es refereix HARTING (p. 111) a l’edició de Rigault de la traducció catalana N de l’*Epistola ad Ptolomeum*, després de considerar-la l’únic text català conservat.

Tant la gran literatura com els textos tècnics –inclosos els relatius a l’art de la falconeria– dels segles XIV i XV són un recull de còpies sovint úniques de cada obra, fins i tot de les traduccions. En el cas de les obres de caire pràctic, la majoria de les còpies circulants en el seu moment devien ser de poca qualitat material, alhora facilitadora d’una gran circulació en disminuir-ne el cost però, paradoxalment, reportadora d’una conservació menor. Aquest fet s’evidencia en els tractats de falconeria en català conservats, on un nombre relativament alt dels manuscrits ofereixen una lletra polida, vàries tintes i una certa ornamentació, indicis d’un còdex de pretensions luxoses, i/o altres textos de temàtiques afins o no però que actuaven de forma sinèrgica de cara a la conservació. La resta, probablement el veritable cos de l’iceberg de qualsevol tradició i possiblement de major interès per a esbrinar els coneixements teòrics del nostre col·lectiu falconer, fou menystingut i es perdé, sense que sapiguem fins a quin punt el que conservem reflecteix la realitat del moment.

Faré aquí un incís relatiu a la il·luminació dels manuscrits: la tradició catalana s’allunya de la francesa i queda mancada de còpies preciosistes com algunes de les del *Livre de chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix o dels *Livres du roy Modus et de la royne Ratio* d’Henri de Ferrières, veritables exemples del còdex de cort, limitant-se a l’esquema didàctic, il·lustratiu de les ensenyances contingudes al text i mancat de qualsevol pretensió artística. Si bé en determinats casos les il·lustracions són completament indispensables a fi d’evitar un llarg discurs descriptiu i/o aclarir i refermar la informació textual, en especial quan s’ofereix una imatge d’un detall significatiu com pot ser l’ús d’una eina especialitzada i/o poc habitual, són presents només de forma puntual i esquemàtica al detallista V i esdevenen innecessàries a la resta dels tractats catalans degut al seu caire pràctic, sense cap necessitat de luxe; també esdevenen gairebé indispensables en el trampeig, però aquesta modalitat cinegètica és gairebé inexistent en els textos catalans consultats. En tractar-se de textos eminentment tècnics i adreçats a un públic també practicant de l’art de la falconeria, els còdexs catalans manquen de la il·luminació pròpia del llibre de luxe, del manuscrit cortesà; les úniques ornamentacions apareixen a les inicials del manuscrit Z, el manuscrit català més preciosista dels conservats referents a la nostra temàtica, característica que sembla conferir-li la “idoneïtat”⁶⁸⁴ per a l’edició facsimilar, i en l’ús de tintes de diferents colors per a les rúbriques i els textos corresponents, com és el cas de F, P o Z. Tal com desenvolupo en el meu treball al respecte postergat per a fer-lo públic durant el període postdoctoral, el caràcter practico-didàctic de V és reforçat amb diversos dibuixos esquemàtics sense valor artístic però summament il·lustratius inclosos al text sobre indicacions dels capítols corresponents, en la línia de Menino i Ayala. Malgrat la preciosista il·luminació de la còpia llatina del *Moamin* creada a l’*scriptorium* de la cort napolitana dels reis catalanoaragonesos, entre d’altres del mateix origen,⁶⁸⁵ o del *Livre de chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix encarregada per Joan I de Catalunya-Aragó,⁶⁸⁶ no conservem, doncs, cap tractat cinegètic medieval miniat en català, guiats preferentment per una finalitat practico-didàctica i la intenció de manual d’ús habitual enlloc d’una costosa còpia de luxe d’ús cortesà; així, la trajectòria de la tradició catalana seguiria més paral·lela a la llatina –amb només tres manuscrits il·luminats⁶⁸⁷ dels

---

⁶⁸⁴ Vegeu SCARPATETTI.

⁶⁸⁵ Vegeu l’apartat 6.5.2. “La secció venatòria”, dins de l’estudi del tractat del vescomte de Rocabertí, postergat per a la seva divulgació durant la recerca postdoctoral.

⁶⁸⁶ Vegeu Apèndix XX de QUEROL (2004).

⁶⁸⁷ *De arte venandi cum avibus* de Frederic II de Hohenstaufen, ms. Vaticà, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1071, i *Moamin*, mss. Chantilly, Musée Condé, lat. 368 i Viena, Kunsthinst. M., Slg. Plastik u. Kunstgewerbe, P 4984.

seixanta-sis dedicats a temàtica cinegètica– que no pas a la francesa –amb un mínim de seixanta-dos manuscrits miniats, és a dir, més d'un terç dels conservats d'aquesta matèria–. Val a dir, però, que l'absència d'un manuscrit de munteria en català o d'una traducció catalana del *De arte venandi cum avibus* de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen són un llast en aquest sentit.

Mai sabrem quants textos i manuscrits naufragaren en la travessia dels temps i cal acceptar que treballem amb les poques peces conservades del trencaclosques, amb els vaixells de la flota que arribaren a port després de navegar els tempestuosos mars dels temps; com més reulat és el període del tractat i/o de la font, més naus s'enfonsaren en aquella llarga travessia i més difícil resulta recuperar-la. Per tant, ens arrisquem en generalitzar a partir de fonts tan minses, de les comptades peces del trencaclosques que s'han conservat; en aquest sentit, recupero l'exemple del mínim de quatre traduccions catalanes de l'*Epistola ad Ptolomeum* que considero que existiren, tres de les quals independents, arribant-nos-en només dues, N i Z⁵. No oblidem tampoc el lligam entre les literatures romàniques i la circulació al territori de tractats com els de Menino i Ayala o els de munteria del comte Gastó III *Febus* de Foix i el d'Alfons X(I) de Castella-Lleó. Cal ser conscient, doncs, de que estableixo afirmacions sobre una base relativament feble que només permet entreveure la realitat de l'època. Segons aquestes peces descrites del trencaclosques, la tradició catalana és pobre si la comparem amb la riquesa de la francesa. La catalana no pot pretendre la riquesa de textos i manuscrits d'aquella; a banda de la diferència entre les zones d'influència entre ambdues llengües i entre les potències respectives, la nostra història nacional posterior al període medieval i la cura en la conservació del patrimoni cultural ha estat gairebé divergent; a més, malauradament, les circumstàncies polítiques impediren a les lletres catalanes gaudir de part del període de màxim esplendor del gènere, situat entre mitjans del segle XIV i mitjans de la centúria següent, i del corrent erudit de segles després.

El reduït nombre de tractats conservats relatius a l'art de la falconeria que circularen escrits en català pels territoris de l'antiga Corona d'Aragó ha esdevingut una font de riquesa cultural dissortadament oblidada i tristament menystinguda. Nogensmenys, l'estudi dels mateixos permet destacar una sorprenent diversitat i afirmar ja que totes les possibles vies de difusió i/o d'arribada de la plasmació escrita de l'art de la falconeria són representades a les lletres catalanes malgrat la pobresa relativa pel que fa al nombre de textos que han perviscut, de forma que cadascun dels textos d'aquest reduït corpus esdevé una veritable joia, especialment valuosa pel fet de ser sovint única. Certament, sembla com si l'atzar hagués permès la conservació d'un mínim d'un testimoni català per a cadascuna de les possibilitats en la cadena de transmissió escrita de l'art de la falconeria, és a dir, de les vies existents al gènere, resultant-ne, de retruc, una riquesa sorprenent en relació a la diversitat de fonts. Així, hi trobem traces de la traducció de la tradició àrab més reculada i aliena a la resta de la tradició llatina que coneixem (P), la traducció de la primigènia tradició llatina (Z), fins i tot en arromanjaments que podrien ser anteriors a les versions llatines conservades (N i Z⁵), l'aprofitament de la tradició enciclopedista en la fórmula compilatòria i, potser, la transmissió de la compilació llatina mateixa (F), la possible posició clau dins de la circulació dels grans clàssics hispans i portuguesos (V i R²) –la qual serà feta pública durant el període postdoctoral–, els vincles amb la coneguda via napolitana (R) i la desconeguda via occitana (V) i l'originalitat del vescomte de Rocabertí (R¹). Totes elles han estat descobertes i/o desenvolupades ja per mi dins de la recerca predoctoral i part d'elles són divulgades ara, mentre la resta han estat postergades per a les publicacions postdoctorals.

A més, si tenim present la diversitat potencial de formes o vehicles expressius – com ara la carta instructiva, el diàleg didàctic, el receptari, el tractat sistemàtic,..., i el possible canvi entre ells en un mateix tractat– i subgèneres dins de la temàtica cinegètica, podem parlar també d’una envejable riquesa perquè conservem exemples del receptari, de la carta instructiva, del tractat sistemàtic i del poema instructiu en l’occità propi de la lírica de l’època i només hi mancaria el diàleg instructiu (indirectament representat, però, per haver perdut la forma dialogada original en la transformació dels fragments del *De avibus tractatus* d’Adelard de Bath continguts a F), el tractat de munteria en llengua catalana –coneixem que hi circularen el *Libro de la montería* del rei Alfons X(I) de Castella i Lleó en castellà i el *Livre de chasse* del comte Gastó III *Febus* de Foix en francès– per les raons ja apuntades i, lògicament, la discussió típicament francesa en el marc europeu de la preeminència entre la falconeria i la munteria, on trobem la secció al respecte als *Livres du roy Modus et de la royne Ratio* d’Henri de Ferrières i al *Roman des deduis* de Gace de la Buigne i, ja de forma exclusiva, a *Le débat des deux dames sur le passetemps de la chasser des chiens et oyseaulx* de Guillaume Crétin i *Le débat du faucon et du levrier* de Robert du Herlin. Cap preguntar-se per la raó de la singularitat del debat sobre la preeminència de la falconeria o la munteria, subgènere típicament francès que no sembla cultivat a la Corona d’Aragó: a banda de ser minoritari a França, l’esplendor d’aquest subgènere al país veí potser fou més tardà, i d’allí influiria en els exemples castellans tardans del *Libro de acetrería y montería* de Juan Vallés (any 1556; I.2) i el *Libro de cetrería* de Luis de Zapata (segona meitat s. XVI; 103, vv. 5936-79), quan aquí s’haurien instaurat ja les preferències pel castellà arran dels Trastàmara i l’esperit antifrancès (un efecte rebot a comparar amb l’enriquidor afrancesament de Joan I). En relació a la varietat dels vehicles expressius, val a dir que, al meu parer, aquesta va associada a la riquesa dels tractats conservats, de manera que el diàleg didàctic o el debat sobre la preeminència entre la falconeria i la munteria estan reservades, dins de les tradicions en vernacla, a la més rica conservada d’elles, la francesa.

Pel que fa al contingut, conservem testimonis de maneig falconer, medicina aviar sobre ocells de caça, medicina canina i trampeig, malgrat que sovint apareguin com informacions afegides a tractats precedents. Si som conscients de l’altíssima freqüència de còpies úniques i de l’escassa influència entre les obres conservades a què he tingut accés dins i fora de la nostra tradició, característiques de la literatura catalana medieval, el nostre gènere falconer, malgrat la seva limitació en el nombre de còpies i títols, gaudí d’una riquesa i una coherència interna sorprenents.

En conjunt, aquests textos integren, doncs, un petit corpus relativament breu però, alhora, extremadament ric en informació només aprofitable mitjançant l’estudi i l’edició crítica, més enllà de la simple transcripció. Francament, poc podia esperar, en el moment en què arrancà aquest projecte doctoral que ara finalitza, trobar-hi un riquesa semblant.

Quadre resum de la secció: Tot i correspondre a l'any 2005 i haver-los de considerar com els valors mínims del nombre de tractats i còpies manuscrites conservades (en especial per a les tradicions italiana i anglesa arran de la manca d'una visió de conjunt), la següent taula oferta per ABEELE (2005b, p. 21) permet copsar l'èxit d'aquest gènere literari.

Llengua	Nombre de tractats	Nombre de manuscrits	Període (segle/s)
Llatí	31	70	X-XIV
Francès/Occità	47	178	XIII-XV
Castellà/Portuguès/Català	24	71	XIII-XV
Italià	27	60	XIII-XV
Anglès	7	20	XIV-XV
Alemanys	6	23	XV
Holandès	2	2	XVI
TOTAL	ca 144	ca 424	

II. Circulació

L'aspecte de la circulació dels textos és el més procliu a la subjectivitat en aquesta mena de recerques degut a tots els aspectes foscos existents quan el text i/o la còpia no ofereixen dades al respecte (noms propis, dates, etc.).⁶⁸⁸ Al meu parer, el més assenyat és passar de puntetes sobre el que no coneixem amb una mínima seguretat. A més, en relació a la circulació dels tractats, cal tenir present que qualsevol nova peça aporta dades addicionals per a l'establiment de la cadena de transmissions i préstecs de la tradició falconera i, per tant, l'edició i l'estudi adients del tractat de falconeria d'Antoni de Vilaragut, a hores d'ara una incògnita pel que fa a les seves fonts i influència posterior, pot esdevenir una peça clau de cara a afinar el coneixement de la literatura falconera medieval en català i, de retruc, de la peninsular i/o de l'europea. Personalment, en aquest punt, a l'igual que en la resta de la meua investigació, defugiré l'afirmació difícil de provar i només goso afirmar que, per ara, els dos tractats continguts al manuscrit R són els únics dels quals puc enllaçar el procés de creació, circulació, còpia i difusió amb la seguretat suficient que em confereix disposar de les diverses proves que he localitzat durant el meu estudi, a fer públic durant el període postdoctoral. Caldrà esperar, doncs, a la publicació de tots els tractats en català a què he tingut accés per a intentar una aproximació en aquest sentit, moment en el qual faré pública més d'una novetat, i aquí em limitaré a oferir una ullada general del gènere, en especial a nivell de la redacció, la traducció i la lectura dels textos.

El panorama de la pràctica de l'art de la falconeria a l'occident europeu no devia ser gaire diferent de les tendències del món àrab: els tractats de la matèria es referien a la pràctica dins de les grans corts respectives del moment, amb dos grups regionals diferenciats, Iraq-Hidjaz i Siria-Egipte-Magrib, de terminologia diferenciada, i ambdues d'objectius ben allunyats de la falconeria abastadora de la taula dels àrabs del desert, menystinguda i només anomenada als tractats de manera gairebé anecdòtica; traslladat al nostre continent, la tradició germànica, prioritzant els astors, s'aparta clarament de la predilecció pels falcons de les corts dels països meridionals, mentre que la pràctica amb finalitat alimentària és ignorada pels tractats.

Si considerem el tractat de falconeria com una obra especialitzada sense pretensió literària, redactada per un entès en la matèria i adreçada a un lector conegedor de l'art, les mateixes motivacions per a la redacció i la circulació d'aquests textos entre els aficionats a l'art és palesen a les diferents tradicions. Per a copsar aquest aspecte seguiré l'exemple del tractat del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh (ca. 995), qui ens informa que mai s'havia escoltat parlar, en la caça amb esparvers, de la caça estival del corb i de la cornella a cap tractat ni de boca d'home,⁶⁸⁹ de que els iraquians atorgaren la preferència a l'astor després d'haver-lo provat, raó per la qual ells la citen primer als seus tractats, segons la seva bellesa i el seu ardiment a aquelles contrades, mentre que a Egipte en mostra menys,⁶⁹⁰ de que ell no s'ha limitat a reprendre el que han dit els seus predecessors per afegir-hi només detalls que no aporten res al saber i a l'experiència del lector,⁶⁹¹ i de que ell no ha vist sobreviure cap dels astors alimentat i tractat per alguns d'acord amb el que havien llegit a tractats de contingut, en la major part, sense cap base ni experiència;⁶⁹² en aquest darrer cas, la

---

⁶⁸⁸ GIESEN (2007) s'interroga sobre les qüestions de la teoria i la pràctica i els autors i els públics dels tractats cinegètics medievals, oferint una extensa bibliografia.

⁶⁸⁹ VIRÉ (1965b, p. 128 (42)).

⁶⁹⁰ VIRÉ (1965b, p. 270 (62)).

⁶⁹¹ VIRÉ (1965b, p. 270 (62)).

⁶⁹² VIRÉ (1965b, p. 275 (67)).

crítica del falconer major és ferotge, segons “Nous avons vu quelqu’un nourrir et soigner son Autour conformément à ce qu’il avait lu dans les traités dont le contenu, pour la plupart, ne repose que sur aucune base ni sur aucune expérience; son Autour n’y survécut pas! Comment d’ailleurs tout oiseau de vol aurait-il pu survivre en étant nourri de jusquiame et d’ellébore qui sont poisons mortels et qui, mélangés à d’autres drogues caustiques et mordantes, brûlent jusqu’aux entrailles des chameaux; que dire alors de celles des oiseaux de vol? Voilà, pourtant, ce que l’on trouve dans les ouvrages précieusement conservés dans les bibliothèques des princes!”.⁶⁹³ Un altre exemple de crítica és, en descriure les aptituds venatories del terçol d’astor, el judici de “pura fantasia i no es pot prendre seriosament” sobre l’home que en posseïa un de nienc caçador grues i no de preses més petites, llegit per ell en un tractat.⁶⁹⁴ Aquell falconer major era conscient de l’originalitat de la seva obra, la primera en contemplar el falcó llaner, el mostatxut, el cama-roig i l’esmirle (esmerla), recalcant “Ainsi, venons-nous de donner en notre traité ce que nul autre n’a pas encore mentionné et ce, grâce a nos multiples expériences personnelles et à nos fréquentations d’hommes de l’art”.⁶⁹⁵

La tradició llatina dels còdexs cinegètics imposa el model del recull col·lectiu de tractats de falconeria diversos, sovint afegint-hi receptes anònimes, un model mantingut als còdexs mèdics i a la *Fachliteratur*,⁶⁹⁶ tan íntimament relacionats amb la temàtica falconera. Comparativament, la tradició catalana coincideix amb la francesa en la circulació agrupada dels tractats (38 exemples en el cas francès), amb Z com a exemple monotemàtic, F com a còdex d’educació cortesana o N com a recull de textos mèdics o de cirurgia. De forma parella a la mateixa tradició veïna, la catalana manca de conjunts de textos transmesos de forma associada de manera recurrent, amb l’excepció del binomi *Dancus-Guillelmus* propi ja de la font llatina. Dins de la tradició llatina, però, aquesta circulació associada era freqüent, segons prova el fet de que la meitat de les còpies llatines conservades són reculls de textos, amb presència del tàndem *Moamin-Ghatrif* o del conjunt *Moamin-Dancus-Guillelmus-Guicennas*. D’aquests reculls o compilacions, alguns foren deguts a un interès per reunir els textos de falconeria de l’època, respectant-ne el contingut al màxim, com és el cas de Z,⁶⁹⁷ mentre altres refongueren coneixements sobre la temàtica provinents de fonts diverses mitjançant la intervenció de l’autor-compiler d’acord amb els seus interessos particulars, amb F com a representant singular de l’objectiu d’unificació en un còdex d’intenció pedagògica destinat a l’educació nobiliària. Un interès per recollir els nous coneixements –o bé redescoberts– comportà l’addició de receptes a la fi de tractats ja existents, aprofitant els folis finals en blanc, fet que testimonia la possessió o lectura dels tractats per part de pràctics o estudiosos de la mateixa matèria capacitats per a l’actualització del text; és el cas de C, és a dir, receptes de medicina canina en català afegides al final del *Libro de montería*.⁶⁹⁸

Si bé l’atribució o vinculació –com a autor, promotor o destinatari– d’un text a un personatge real o mitològic li conferia un prestigi facilitador de la circulació i

⁶⁹³ VIRÉ (1965b, pp. 275-76 (67-68)).

⁶⁹⁴ VIRÉ (1965b, p. 280 (72)).

⁶⁹⁵ VIRÉ (1965b, ja 1966, p. 56 (106)).

⁶⁹⁶ ABEELE (1990, pp. 277-78).

⁶⁹⁷ Exemples equiparable a l’àmbit francès són els mss. Paris, BNF, fr. 25342 (tot i que el darrer tractat que conté sigui compilatori) i fr. 2004, Le Mans, B 79, Marsella, Bibliothèque Municipale, 1009 i Montpellier, H 459.

⁶⁹⁸ Com a exemples en la tradició francesa, les receptes afegides al ms. París, Arsenal, 3332, ff. 84v-87, sota la rúbrica *Autres medecynes pour oyseaux qui sont bons*, a continuació d’una còpia del tractat d’Adam des Aigles, o el ms. Turí, Archivio di Stato, J.a.IX.4, f. 33-34, a continuació d’una còpia del d’Artelouche de Alagona.

acceptació del mateix, l'ús d'aquest recurs pseudoepigràfic canviarà als darrers segles medievals, en especial, dins del marc europeu, al segle XV i en vernacle, i el promotor, l'autor i el destinatari seran personatges verídics coetanis. Donem un cop d'ull, doncs, a aquests tres individus, tot recordant abans que el redactor d'un tractat ha de conèixer la tradició del gènere per a fonamentar la seva argumentació amb *auctoritas* o discutir amb propietat allò que refusi, el traductor hauria de conèixer també la temàtica i els textos a fi de resoldre els dubtes puntuals acudint a altres obres i el lector posseir un criteri propi i ser capaç de contextualitzar cada lectura dins de la tradició per a treure'n un profit veritable.

1. EL REDACTOR/COMPILADOR

Qualsevol autor d'un tractat ha de tenir present tant el possible promotor de l'obra, qui li haurà expressat els seus desigs en relació al contingut i/o al personatge a qui adreçar-la si no coincideix amb el mateix promotor, com el seu destinatari o públic. Partint d'aquesta premissa, quan ens acostem al procés creatiu d'una obra cal que apuntem els matisos inherents al redactor, al traductor i al compilador. El primer, normalment, aprofita en una mesura variable la tradició del gènere com a font, per al recolzament de l'autoritat o la seva discussió o l'evolució respecte a aquesta; el segon mai trasllada de manera perfecta, ja que aquesta és impossible en el procés traductor, resultant una versió d'un text en la llengua de rebuda, amb totes les implicacions que això comporta; i el compilador, mitjançant el procés de selecció i fusió, crea, de fet, un nou tractat que circularà com a obra independent. Tots ells utilitzen, doncs, la tradició textual –i, potser, oral– dins d'un gènere enormement tradicionalista per a oferir textos més o menys novedosos destinats a un públic determinat. Aquest fet és a relacionar de forma directa amb el concepte medieval d'originalitat, divergent de l'actual, ja que el concepte de propietat intel·lectual és modern, desconegut a l'època i només indicat a la cerca d'autoritat, acceptació i difusió.

Segons alguns investigadors, la majoria dels tractats de falconeria catalans medievals que conservem són anònims. Aquesta afirmació crec que cal matisar-la: les traduccions de tractats reculats (P, Z¹-Z², N i Z⁵) solen ser anònimes en totes les vernacles a fi de no entrar en conflicte amb l'autoritat del redactor inicial, quedar-ne a l'ombra o dificultar l'acceptació per part del lector; el mateix esdevé amb les compilacions, en concret, a la compilació falconera (F) –possible traducció (parcial o no) d'una compilació precedent (probablement ja anònima i a partir de tractats reculats) i inserida en un còdex d'intenció didàctica per a l'educació del jovent noble de la corona–, en la qual tampoc fa sentit especificar-ne el redactor, sobretot si tampoc s'hi ha indicat el promotor que encomanà l'obra i de qui hagué de sorgir el projecte, com és el cas; la conservació poc acurada del patrimoni cultural en les llengües que han estat considerades secundàries durant certs períodes es reflecteix en la pèrdua superior de manuscrits i textos i en les acefàlies i els truncaments que podrien haver aportat informació respecte a l'autoria als folis inicials i finals (F i V); les receptes aïllades sovint havien de provenir de la innovació introduïda per un professional i s'estendrien entre el col·lectiu de forma anònima, encara que el senyor a qui aquell professional prestava els seus serveis podria adjuntar el seu nom a la recepta o apropiar-se-la durant la plasmació escrita, i cal tenir present que afegir una o més receptes a un text major no anònim de la tradició condiona indicar l'autoria de la recepta, de manera que tant trobem exemples de receptes anònimes –C, a una còpia del *Libro de la montería* d'Alfons X(I) de Castella-Lleó– com mencionant-ne els autors (RP, un receptari que

facilita el seu esment); la censura d'un text provinent d'una cultura aliena i l'apropiació d'una obra precedent pot silenciar els diferents personatges que participaren en la creació i la transmissió d'un text (l'autor, el traductor,...), i així podria haver estat a P; un mínim de dues obres, la del vescomte de Rocabertí i la d'Antoni de Vilaragut (fins que una investigació adient del Vilaragut no descarti la seva autoria), tenen autors identificables, mentre que per a V desenvolupo la meua hipòtesi –encara relativament feble– en relació a Felipe de Urríes i res pot assegurar-se de forma categòrica respecte a la llengua de redacció inicial del tractat perdut de Lluís de Besalú; a banda dels motius polítics que es mantenen darrera de la redacció del tractat atribuït al rei Artús que obligaren a l'anonimat o la pseudonímia de l'autor, segons analitzo en el meu treball específic postergat a per a la seva divulgació durant el període postdoctoral, aquesta obra tampoc pot oferir una autoria alternativa si no vol perdre tota credibilitat en l'atribució; cal tenir present també la possibilitat d'obres fetes per encàrrec, en les quals l'autor no importava en absolut. En resum, de tots els personatges a relacionar amb la creació i circulació dels tractats de falconeria en català, només un estudi profund per part d'un coneixedor dels textos, de la temàtica i de la tradició, limitat per la informació disponible, pot treure'n l'entrellat, ja que “ni son todos los que están, ni están todos los que son”.

En un grau considerable, la identificació dels autors dels tractats de falconeria és perjudicada per la pseudoepigrafia a la cerca de prestigi i acceptació inqüestionable dels tractats.⁶⁹⁹ Les atribucions poden fer referència tant a personatges ficticis com reals, encara que, malgrat el que afirmi gran part de la historiografia de forma taxativa, el desconeixement de les tradicions més reculades ens impedeix pronunciar-nos amb seguretat en certs casos. En el marc català, dins d'aquestes atribucions segons la historiografia hi trobem el *Llibre del rei Dancus*, per a qui reservo una hipòtesi d'identificació del personatge per al període postdoctoral, el *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells els quals pertanyen a caça* (o *Epístola d'Àquila, Símacus i Teodosi a Ptolemeu, emperador d'Egipte*), per al qual considero que caldria investigar especialment la tradició bizantina, i el *Tractat del rei Artús per a l'art de la caça*, en relació al qual ofereixo certes hipòtesis d'autoria en el treball postergat per a la seva divulgació durant el període postdoctoral.

Sens dubte, les condicions idònies per a la indicació de l'autoria –o del traductor, i del promotor i del destinatari– d'un tractat es donen quan l'autor és conscient de realitzar una aportació singular –“original”– a la tradició del gènere i/o cerca aconseguir gràcies del destinatari. Malauradament, de cara a identificar-ne l'autoria i establir-ne la datació i la localització, cap dels tractats catalans consultats ofereix una multitud d'exemples precisos comparable a la present als tractats castellans del príncep Juan Manuel o del canceller López de Ayala, tradició força personalista, i únicament el pròleg conservat del tractat del vescomte de Rocabertí (R¹) aplega una brevíssima relació de tres personatges amb un únic antropònim (nom i cognom). Per contra, els folis inicials i finals arrencats del ms. V ens priven d'aquestes dades tan valuoses que probablement mai podrem recuperar. Les poques obres per a les quals se'ns cita l'autor de forma explícita permeten, de retruc, establir-ne la datació mitjançant la identificació adient dels personatges; dissortadament, no sembla que hagi estat el cas de la historiografia en la temàtica per al nostre material de treball. A manca d'indicació d'aquest(s) personatge(s), el criteri lingüístic aportat per la presència de certs localismes o dialectalismes, vulgarismes, barbarismes o tecnicismes –com ara els fitònims– és l'eina d'acotació geogràfica i temporal del tractat i/o de la còpia conservada. A més, la

---

⁶⁹⁹ Vegeu-ne exemples en els tractats mèdics a HALLEUX-OPSOMER.

possible circulació conjunta de tractats pot apuntar a un origen i datació propers, com és el cas del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocafort (R¹) i el *Tractat del rei Artús per a l'art de la caça* (R²) conservats al manuscrit R. Convé recordar també que el fet de que gran part dels manuscrits conservats siguin còpies de traduccions o redaccions anteriors impedeix a la datació dels manuscrits aclarir-nos la confusa cronologia del procés de creació i recepció d'aquests coneixements més enllà d'una data *ante quem*, excepte en els rars casos en què el manuscrit ens ofereix dates i antropònims identificables o bé la tasca de l'investigador aconsegueix apuntar la font i la cadena de préstecs del text en qüestió o altres fonts documentals permeten contextualitzar-lo. Un altre recurs clau per a la datació, menystingut en els treballs apressats, són les referències creuades i la identificació de les dependències, dels préstecs i de l'ús de fonts comunes, les quals poden arribar a permetre'n la deducció a partir de les filiacions establertes. Utilitzant aquests recursos, en els estudis específics dels tractats en català a què he tingut accés, inclosos els textos anònims, apunto acotacions geogràfiques i cronològiques, no sempre coincidents amb la historiografia precedent.

Si ens centrem de forma succinta en l'aspecte temporal, la meua segona opció d'identificació dels personatges i de contextualització dels dos tractats presents al manuscrit Pau obliga a posar en entredit la primera, que avui considero ja poc probable i que és una de les bases del Dr. Lluís Cifuentes per a la datació del procés de vernacularització dels tractats de falconeria a la Corona d'Aragó. Tot i que durant la segona meitat del segle XIV es redactaren bona part de les obres cinegètiques majors en les llengües vernacles veïnes –la de Pero Menino en portuguès, la de Lope de Ayala en castellà, les d'Henri de Ferrières, Gace de la Buigne i el comte Gastó III *Febus* de Foix en la francesa–, crec que convé recordar que la vernacularització en la temàtica comença a mitjans del segle XIII –traduccions del *Moamin* i *Ghatrif*, redacció del *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas, etc.– i establir que només el tractat inèdit d'Antoni de Vilaragut, conservat avui en un manuscrit únic en mans privades i sota segrest judicial, pot adscriure's –fins que el seu estudi adient obligui a descartar aquesta hipòtesi– al regnat de Joan I *el Caçador* amb relativa seguretat, encara que hi contemplem també l'infantat i comprenem així el període 1350-1396. La passió falconera dels comtes-reis catalanoaragonesos i de la nostra alta noblesa, adquirida per imitació per la burgesia tardomedieval, i la varietat de textos conservats i de les fonts ja identificades dels mateixos m'indueixen a acotar un període superior al que estableix el Dr. Cifuentes. En el cas de la creació original, amb l'excel·lent representant que és el tractat del vescomte de Rocafort, cal emmarcar-se, de forma lògica, en un període cronològic posterior al de les primerenques traduccions d'altres obres; dos textos més presenten trets d'originalitat: V, l'estudi i edició crítica del qual –a fer públics durant el període postdoctoral– contribuiran a establir de forma adient les coincidències amb diversos tractats i a conferir major solidesa a la cadena de transmissions d'alguns dels textos majors de la tradició peninsular;⁷⁰⁰ i el desconegut text d'Antoni de Vilaragut, el qual, com la resta de les obres estudiades fins ara, pot deparar no poques sorpreses i contribuir a l'establiment acurat de les filiacions. Mancat d'una lectura de l'obra de Lluís de Besalú, d'original català o redactat ja en italià, no puc pronunciar-m'hi a partir d'un coneixement propi del text.

Pel que fa l'aspecte espacial, SMETS-ABEELE (1998, p. 364) destaquen, per a la tradició francesa, la vivacitat literària de les zones de contacte entre el món francòfon i els dominis lingüístics veïns a partir de la llista que aporten. Podria ser el cas per a les

---

⁷⁰⁰ Durant el període de redacció d'aquesta tesi doctoral i el punt mort del canvi de direcció, part d'elles han estat avançades ja per l'equip de treball de la Dr. Garcia amb GARCIA (2014), MAS i GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA.

obres de Lluís de Besalú i de Maties Mercader, redactades en català o en italià, i per a la còpia conservada dels tractats del vescomte de Rocabertí i de l'atribuït al rei Artús. Al meu parer, però, en relació a l'afirmació dels especialistes belgues, caldria preguntant-nos quants dels autors i/o dels destinataris d'aquelles obres eren francòfons i quantes d'elles foren redactades en territori sota domini francès temporal; podríem endur-nos una sorpresa en relació a aquell "contacte" entre dominis lingüístics. Crec que la sortida mediterrània de la tradició francesa marcada pels límits de les tradicions germànica, castellana i catalana suggereix la possibilitat del "marc francòfon" o "territori francès" que apunto i matisen aquell contacte, tret de la traducció al francès de textos localitzats a cada territori contactat o conquerit.

a. Caracterització de l'autor

Aquesta esdevé una qüestió especialment delicada. Si bé els textos cinegètics apleguen part dels coneixements dels professionals encarregats dels animals de cacera i, sovint, del senyor i, fins i tot, del possible personal associat a la salut animal, el pes relatiu de cadascun en les diverses seccions dels tractats d'aquesta temàtica és difícil d'escatir i pot variar al llarg del temps i de cada obra. En principi, per lògica cabria identificar l'autor del tractat de falconeria amb el falconer professional i/o el membre de l'alta noblesa, el primer sobretot per a la secció terapèutica i el segon per a les anècdotes i experiències personals i ambdós per a la descripció dels llinatges i el maneig falconer, tot i que el solapament de les seccions facilita la permeabilitat dels autors respectius i n'impedeix la compartimentalització rígida; a més, convé no oblidar la manca de control d'un text per part del falconer professional, potser analfabet, davant del seu senyor i l'hàbit de la propaganda senyorial. Per tant, ens manquen les eines per a valorar la possible existència de tractats redactats o dictats per falconers professionals o en què la font principal fos l'oralitat dels mateixos, sobretot a les seccions mèdiques, finalment silenciats pel seu senyor, qui s'atribuiria l'autoria en dedicar-lo a un personatge de jerarquia superior i passaria així a la tradició del gènere. De fet, el baix nombre de falconers professionals reconeguts com a autors de textos tècnics en la seva especialitat dins de la tradició europea –p.e. Lluís de Besalú– em sembla una incongruència, en especial si la comparem amb altres tradicions.

Després d'un possible inici de la pràctica mèdica en els ocells de caça per part de metges grecs⁷⁰¹ –bé a Bizanci, bé treballant a la cort dels califes ummayyades–, la continuació es dilueix fins arribar al falconer occidental, facilitada per les incongruències del trasllat dels coneixements de la medicina humana a l'ocell de caça, amb aplicacions de tractaments impossibles com la sudoració –els ocells no posseeixen glàndules sudorípares– del *Ġitrīf* 73.12 i 74.2, d'escasses connotacions de la moderna nebulització com a mètode d'administració de productes terapèutics. Així, al meu parer, una hipòtesi a apuntar és la de que, a banda dels les incursions reculades dels metges en la secció terapèutica del gènere, els falconers escrivien la teoria d'aquesta art –potser més professionalitzat que honorífic, en especial per sota del falconer major i dels sots-

---

⁷⁰¹ *Ġitrīf* indica: "Al-Ġitrīf et Adham ont dit: Les médecins des souverains, les philosophes et les experts des oiseaux de vol sont unanimes à reconnaître" (33.1) i "Al-Ġitrīf et Adham ont dit: Les médecins des souverains, les philosophes [et les experts de toutes les nations (D)] dans la médecine des affections des oiseaux de vol sont unanimes à dire" (49.1). Aquests metges grecs poliglotes al servei dels califes umayyades i dels emirs des de l'època de Mu'āwiya, s'afegirien a una població poliglota de la Síria d'aquells temps, fins a la gradual substitució del grec per l'àrab com a llengua culta i/o burocràtica a la Síria i la Mesopotàmia a partir de principis del segle VIII (*Ġitrīf*, p. 12, notes 33 i 34).

falconers i com més reculem en la tradició—, després utilitzada pels compiladors, amb relativa freqüència desconexedors ja de l'art i ni tan sols atrets per ella. Una ullada succincta a la tradició falconera permet aplegar alguns dels noms d'aquests professionals: l'emir (=general) Adham ibn Muḥriz al-Bāhīlī (nat ca. 635 J.C.), pertanyent a la noblesa tribal àrab, de carrera militar, poliglòt i poeta interessat a la literatura, fou el primer falconer de nom conegut qui es preocupà de reunir els coneixements transmesos sobre la seva especialitat i sembla ser la personalitat històrica més antiga de la literatura falconera; VIRÉ-MÖLLER (pp. 7-8, 11 i 12) consideren que pel seu origen, la seva educació i la seva posició social, podria haver reunit, amb l'ajut de traductors, textos sobre la falconeria de l'època sassànida, coincidint amb un estadi precoç de la literatura àrab i del desenvolupament de l'activitat científica a l'Islam. Al-Ġitrīf ibn Qudāma al-Ġassānī (nat vers el primer quart del s. VIII), autor del que és considerat per ara el primer tractat de falconeria àrab conservat, fou gran mestre de la caça o gran munter dels califes Hišām ibn 'Abd al-Malik (724-743 J.C.) i al-Walīd II (743-744 J.C.), i, per tant, responsable dels ocells de caça, dels gossos de caça, dels guepards i de tot allò relatiu a l'exercici de l'activitat cinegètica a la cort dels califes umayyades de Damasc, essent coneixedor del grec per pertànyer a una comunitat cristiana monofisita de Sírīa lligada a Bizanci abans de la conquesta musulmana i, per tant, preparat per a l'aprofitament d'un tractat bizantí de falconeria regalat al califa al-Mahdī.⁷⁰² A continuació trobem, entre altres autors, el falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh, Ibn Manglī o el “falconer” Moamin, el text del qual establirà el pont millor conegut entre les tradicions àrab, llatina i en vernacla. Dins de la tradició llatina, la historiografia considera falconers (*Guillelmus falconarius* i *Gerardus falconarius* al segle XII, o *Valerinus accipitrarius*), metges (*Alexander medicus* i *Grisofus medicus*), savis reals (Adelard de Bath i Albert Magne) o de falsa atribució (Àquila, Símacus i Teodosi), reis llegendaris (*Dancus rex*) o reals (Frederic II de Hohenstaufen), nobles (Bragadino) o alts burgesos (Pietro de Crescenzi), amb la predominància de reis, nobles i alts dignataris a la tradició vernacla, orgullosos ja del seus privilegis i símbols de classe i de la literatura de cort. Recordem també, ja en vernacla, el cavaller de l'ordre de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem Jean de Francières⁷⁰³ quan cita com autoritats Ayme Cassian, autor d'un tractat de falconeria inèdit sobre la terapèutica dels ocells de caça, qui fou un grec de l'isle de Rodes et fauconnier tout son temps des maistres de Rodes, és a dir, dels cavallers de l'Hospital, probablement a la primera meitat del segle XV, i Molopin com a falconer del príncep d'Antioquia i Michelin com a falconer del rei de Xipre, ambdós autors del *Livre du Prince* sobre terapèutica dels ocells de caça; Adam des Aigles o Adam de Egles, chevalier, fauconnier du prince de Tarente segons el títol i l'èxplicit de les seves *Medecines pour faulcons* (anterior a 1430); “Maistre Loys” (és a dir, Lluís de Besalú), falconer del duc Philibert de Savoia, el tractat del qual, redactat probablement en italià al darrer quart del segle XV, fou traduït al francès com a *Livre de fauconnerie* per Pierre Alardet, “chanoine de Maurianne et d'Aouste, contrerolleur de la dependance de mondit seigneur, par son commandement”; Innico d'Avalos es descriu a si mateix a l'incipit del seu tractat per a la prevenció del “cancer” com “amatore delle sacre muse et fortissimo cacciatore”;⁷⁰⁴ Juan de Sahagún, falconer del rei Joan II de Castella-Lleó, escriu el seu tractat per ordre reial. Tal com he apuntat a la precedent visió general sobre els tractats de falconeria de l'Europa medieval, dos burgesos en

⁷⁰² Ġitrīf, p. 12.

⁷⁰³ “Commandeur” a Choisy, probablement redactà el seu *Livre de fauconnerie* —altament difós, manca, però, d'edició científica— a Rodes entre 1458 i 1469, utilitzant els tractats d'Ayme Cassian, Molopin, Michelin i Dancus, abans de passar a ocupar el càrrec de prior d'Aquitània a Poitiers.

⁷⁰⁴ Segons lectura de LUPIS (1975, p. 59).

foren també redactors, el jurista bolonyès Pietro de Crecenzi, i el burgès parisenc autor del *Ménagier de Paris*, autors de dos tractats que van més enllà de la temàtica cinegètica i pretenen ser veritables manuals, el del primer, en llatí, d'agronomia, i el del segon, en francès, d'economia domèstica.

Condicions a reunir per l'autor serien l'autoritat en la matèria, basada en l'experiència personal i l'excel·lència, la intenció d'oferir un ensenyament complet, sense llacunes, i la utilitat directa al lector. No sempre fou així, fins al punt que uns pocs autors expressen el seu desgrat per la temàtica en haver-se vist obligats a emprendre un encàrrec del seu senyor i l'alleujament en poder passar a altres tasques; altres, sobretot els no falconers, degueren sentir el mateix sense atrevir-se a expressar-ho en el text. Especialment reveladora és, en aquest sentit, la declaració del malestar expressada per Guillaume Tardif al seu rei, Carles VIII de França, al pròleg del *Livre de l'art de la faulconnerie et des chiens de chasse* redactat per encàrrec del monarca recollint seccions de textos llatins i francesos de *Dancus*, *Guillelmus*, Guicennas, *Moamin* (i potser *Ghatrif*), Artelouche i Jean de Francières, essent imprès el 1492 (i reimprès el 1882 i el 1980), i que l'allunyà temporalment de les tasques, segons ell, més adients als seus càrrecs de professor al col·legi de Navarra i "liseur" del rei.⁷⁰⁵

Entre les motivacions i les justificacions per a la redacció, traducció o compilació trobem: complaure el senyor, a la cerca de beneficis i com senyal de respecte i acatament de la jerarquia establerta; acomplir l'ordre del superior que encomanà la feina; una maniobra propagandista emmarcada en un projecte polític; instruir en l'art, de clar vincle amb la seva inclusió a l'educació nobiliària; lluitar contra la pèrdua de coneixements anteriors, com ara evitar la corrupció de l'art i el malbaratament d'ocells de caça de qualitat; aplegar, conservar i difondre les innovacions; compensar la manca de textos adients, mitjançant ampliacions i actualitzacions, l'esmena del que es considera error, la incorporació d'experiències i anècdotes, etc. Un aspecte a tenir en compte és el possible desig d'escriure un tractat de medicina veterinària centrada en els ocells de caça, sobretot en el receptari adient per al professional, i la influència dels canvis culturals sobre la tradició, com ara arran de la nova visió del món natural a finals del Tres-cents europeu gràcies a l'aristotelisme revisat per Averrois i l'intent esbrinar l'etiologia i el mecanisme de patogenicitat de cada malaltia segons la medicina hipocraticogalènica imperant a l'època. Sens dubte, és en el pròleg i la dedicatòria on trobarem la major part d'aquesta informació, després de la invocació sagrada, l'elogi pertinent al comandatari o al destinatari i la *captatio benevolentiae*, és a dir, en passar a l'interès, la motivació, la justificació i el resum del contingut de l'obra en paraules del creador de l'obra o de la còpia, quan ens ofereix indicis sobre l'orientació que desitja donar al text. Convé recordar, però, que, en cas de ser present, el pròleg del tractat cinegètic segueix l'estructura del *dictamen* medieval, amb (la *intitulatio*, la *inscriptio*,) la *salutatio*, la *petitio*, la *captatio*, la *laudatio* i l'exordi. La *captatio*, integrada per l'exaltació del destinatari, com ara del seu paper benefactor, la declaració d'humilitat del redactor o del traductor, segueix amb l'exposició de les causes que condueixen a la redacció de l'obra i, potser, la constatació de la humilitat i la petició de benevolença, que inclou, sovint, una nova *laudatio* del destinatari abans de finalitzar amb el comiat. El resultat és un pròleg de conveniència, on no solen exposar-se les veritables condicions que envolten la redacció de l'obra, sinó allò que el destinatari o qui l'encarrega vol llegir.

---

⁷⁰⁵ SMETS-ABEELE (1998, p. 349). "Ceste euvre, Sire, j'ay par vostre commandement entreprinse et pour vostre plaisir astivement assouvie. [...] Maintenant, Sire, je retourne a mes etudes de humanité et de theologie pour continuer vous composer ou translater ce que me semblera plus utile et necessaire a vostre tres noble corps et ame" TARDIF, t. I.

En el cas concret del compilador, aquest selecciona entre els textos a la seva disposició i en reordena el material triat d'acord amb els seus interessos o, millor dit, els del promotor de l'obra, qui determinaria l'organització del còdex on el text seria inserit. A partir de l'esquema expositiu bàsic –pròleg, etnologia, etologia, maneig i terapèutica “de cap a peus” (*a capite ad calcem*)–, tradicional en els textos mèdics arran del mètode alexandrí en l'estructuració de l'estudi de les malalties, l'agrupació de receptes responia a les indicacions i les afeccions tractades, incloent remissions a d'altres capítols que proven un control efectiu del contingut exercit per part del compilador o de l'autor de la font.

Si el Dos-cents fou el segle enciclopedista, als segles XIV i XV florirà la vulgarització dels textos científics i pràctics de tota mena en les diferents llengües vernacles, sovint amb fons moralitzador. Els tractats cinegètics, d'hipiatria o manescalia i d'agronomia escapen, però, a la moralització, l'al·legoria i l'apologètica dels bestiaris, monopolitzadors de la temàtica zoològica fins llavors, gràcies al pragmatisme, al caràcter practico-didàctic.⁷⁰⁶ De fet, el mateix contingut del gènere deixa poca cabuda a la interpretació al·legòrica o moral, limitant-se al comentari directe del text, normalment en ampliacions, que solia ser la primera expressió d'originalitat en ser arromançades per clergues, molt rarament posicionant-se sobre l'eficàcia o la veracitat del què s'acabava d'exposar –ja que requeria ser un pràctic de l'art amb experiència–, i, en la nostra temàtica, s'acotava a la descripció de les qualitats del falconer i, potser, en menor grau, a les dels ocells de caça.

La finalitat pràctica d'aquesta mena de tractats científico-tècnics medievals permet una tradició manuscrita poc fixa, on l'anonimat de l'autor –bé per manca inicial o bé per intervenció del compilador a partir d'una multiplicitat de fonts o de receptes prèvies o del reestructurador del nou text–, l'alteració dels títols –sovint absents– i la reordenació del contingut i la fusió de tractats diversos donen com a resultat un conjunt d'obres de les quals cadascuna posseeix entitat pròpia. En aquest aspecte cal tenir present la finalitat pràctica i valorar fins a quin punt cal considerar-los una mena d'apunts extrets de diferents orígens per al practicant de l'art, potser primant ja el contingut sobre l'*auctoritas* o per a guanyar prestigi el “redactor” enmig el concepte medieval d'originalitat. Només l'edició crítica permet aportar llum sobre les etapes de transmissió d'aquests coneixements comuns, amb les possibles adaptacions locals i els afegits actualitzadors o d'experiències personals. Tant és així que la caracterització d'un text com a traducció o original confereix matisos a la tasca editora, ja que l'editor d'una traducció ha de mostrar com fou entès i interpretat aquell text pel traductor, mentre que el d'un text original ha de presentar al lector les idees de l'autor en la forma més autèntica. Recordem també que, a l'igual que en la traducció, l'equació entre forma i sentit té infinites solucions. Al respecte, indicar l'equilibri delicat en les relacions entre l'autor, el traductor i el compilador, potser també caçadors, i, per tant, posseïdors d'experiències i observacions personals en possible contradicció i respecte a la inqüestionable autoritat transmesa per la tradició, a vegades reflectida per l'ús de la

---

⁷⁰⁶ En aquest sentit, recordem les paraules del mateix emperador Frederic II de Hohenstaufen: “Notre intention est de montrer, dans ce livre sur la chasse des oiseaux, les choses qui sont, comme elles sont, et de les amener à la certitude d'un art, dont personne n'a possédé jusqu'ici la science et l'art” (PAULUS-ABEELE, P I. 3, p. 59) i “De l'utilité du livre. L'utilité est grande. En effet, les nobles et les puissants, soucieux du gouvernement des affaires du monde, placent par la pratique de cet art de nombreux agréments entre leurs soucis. Les pauvres et les moins nobles, servant les nobles dans cet art, obtiendront d'eux ce qui est nécessaire à leur vie. Les uns et les autres connaîtront par cette pratique la manifestation des œuvres de la nature à propos des oiseaux. La discipline ressortit à la science naturelle, car elle manifeste les natures des oiseaux, bien que celles-ci puissent en une certaine mesure être modifiées par l'apprentissage que fournit ce livre” (PAULUS-ABEELE, P I. 6, p. 59).

primera, segona i tercera persona. Tant és així que alguns rebutjaren determinades afirmacions passades, ben instaurades a la tradició –realment pròpies d’un text o incorporades per corrupció–, criticant-la en certs punts o expressant les seves reserves. Pel que fa l’originalitat, hem de tenir present una obvietat: per a poder fer una aportació en aquest sentit, cal ser un coneixedor de la temàtica, i no sempre era els cas, sobretot entre els compiladors. Així, els redactors de compilacions de finals del segle XV que contempen la cinegètica rarament introdueixen aportacions originals, potser perquè ja no eren relacionats amb la caça, com podria ser el cas abans esmentat de Guillaume Tardif.

b. Una qüestió d’estil

Dins del text cinegètic de caire tècnic, i a diferència d’obres afins amb certes pretensions d’entreteniment i/o de literatura de creació, els pròlegs ofereixen l’única possibilitat de pretensió estètica literària pel que fa a l’estil, sovint adreçada a conferir un major poder de convicció a l’*auctoritas* indicada, a captar l’interès del lector, a mostrar les dots de l’autor malgrat el canvi d’estil inherent a les implicacions estilístiques del gènere i/o a la necessitat d’un cert refinament de cara al destinatari. Bona part d’aquests trets s’evidencien al singular pròleg del *Llibre del rei Dancus*. Fora d’aquests pròlegs, els textos en si, eminentment pràctics, no pretenen cap bellesa literària i difícilment ho permetrien, amb honroses excepcions com són, per exemple, els tractats en vers *Dels auzels cassadors* i *Z³*, aquest darrer descartat al present estudi donada la seva redacció en occità catalanitzat, tal com correspon a la lírica anterior al segle XV i a Ausiàs Marc, en certs moments falconer major d’Alfons el Magnànim.

A la secció anterior m’he referit al pròleg de forma succinta. Un cop redactat aquest, la presència d’una taula completa opcional del contingut per capítols confereix un indubtable rigor expositiu en cas de ser respectada. Si atenem a l’extensió relativa de les diferents seccions –per exemple, cada capítol pot contenir diversos ítems– obtenim un índex de la preocupació, del grau de coneixement i favor o interès de l’autor o del seu entorn pel tema específic tractat; en el cas concret de la terapèutica, l’ordre expositiu ‘de cap a peus’ obliga a una reestructuració d’acord amb les diverses sistemàtiques modernes (agents etiològics, estructura afectada, etc.) per a la seva valoració relativa, sense que aquest fet comporti una afinitat directa a les modernes taxes epidemiològiques i on caldria tenir present, a més, el biaix de les afeccions més visibles per al falconer.

En adoptar com a criteri imperant a la *Fachliteratur* de tots els temps la premissa “nec uerborum concinnitas sit necessaria nec acumen ingenii, sed labor diligens ac fidelis” (‘no fou necessari ni elegància lingüística ni perspicàcia intel·lectual, sinó treball consciencios i fidel’)⁷⁰⁷ establerta per Vegeci a la dedicatòria del seu *Epitoma de rei militaris* a l’emperador romà –probablement Teodosi I (379-395)–, la finalitat pràctica definitòria de la *Fachliteratur* comporta certes “limitacions” estilístiques com són el llenguatge directe, planer, sobri, normalment aliè de la bellesa de la literatura de creació, però alhora amb l’enorme riquesa lèxica pròpia d’una temàtica especialitzada, la qual li atorga un interès lingüístic innegable, de manera que obren una via de coneixement i de recuperació de la llengua. Per llengua i estil, els tractats catalans de falconeria segueixen les pautes del gènere cinegètic, és a dir, les d’una obra especialitzada sense pretensions estètiques literàries, a excepció dels pròlegs d’alguns

---

⁷⁰⁷ LANG, p. 5.

d'ells,⁷⁰⁸ redactada per algú altament competent en la temàtica i adreçada a un públic practicant avesat a aquesta modalitat venatòria. Aquest condicionant obliga al coneixement previ del lèxic específic i impedeix al profà modern, en certa mesura, acostar-se a un estil hermètic per a ell, un hermetisme, però, aliè a la societat medieval donada la relació estreta amb la natura i les diferents modalitats cinegètiques a la societat de la seva època, i en especial a certs estaments sobre la munteria i l'art de la falconeria. Imperen, doncs, el to neutre, l'estil didàctic, poc acurat i descriptiu i la llengua planera típica del practicant de l'art (i de la *Fachliteratur*) pels seus termes tècnics a la cerca de claredat expositiva, propis d'un text pràctic; normalment, sobretot en els orígens del gènere, l'autor (o el traductor o el compilador) no es pren la llibertat d'afegir anècdotes o referències al vessant social ni pretén la diversió del lector. L'objectiu és la transmissió d'un saber, d'una art, d'una "ciència". Un text de les acaballes del segle X prova i referma ja l'interès exclusiu en l'aplicació pràctica, proscriuint qualsevol artifici literari: "Nous assurons de rien omettre de ce que nous avons essayé nous-mêmes car nous ne sommes pas de ceux qui farcissent leur traité de ce qui est inexact et inutile et nous ne cherchons pas la prolixité verbeuse" VIRÉ (1965b, p. 138 (52)).

El contingut pràctic exposat de manera clara i simple el fa candidat ideal per a la llengua vernacle destinada al públic laic, aliè a la bellesa del raonament i de l'argumentació lògica pròpia del saber especulatiu teòric mitjançant l'exegesi universitària de les *auctoritates* reservada al lector lletrat i/o del clergat (model escolàstic). Tot i els matisos propis de la diversificació del lector del tractat cinegètic a darrers de l'edat mitjana, el lector d'aquesta literatura s'hi acostava cercant el contingut, el fons, i no l'estil, la forma. Saber escriure, com s'escriu, queda supeditat a què s'escriu. Malgrat l'evident evolució a nivell verbal, estilístic i de contingut al llarg dels segles, l'estil és secundari a la *Fachliteratur*, encotillada per les imposicions del pragmatisme i de la didàctica; tant és així que un rerafons comú amara el gènere amb independència del context. Els hàbits de la comunicació oral i la intenció pedagògica, amb proliferació de recursos estilístics com l'abundància de l'ús de l'imperatiu, l'infinitiu i les expressions impersonals i d'obligació, es manifesten en cenyir-se al pla expositiu, evidenciant-se un abús de fórmules repetitives i el comentari regular, amb tendència a l'anàfora, la redundància i la repetició.

Un altre membre tan característic de la *Fachliteratur* com és el tractat de cuina ofereix entre els seus trets, segons SANTANACH (2003, p. 265), la barreja de verbs en imperatiu i en futur a l'elaborar una recepta, la fluctuant utilització de la pronominalització, amb manca o excés de pronoms, la repetició d'expressions, fórmules o passatges sencers, i la fluctuació de les formes 'vós' i 'tu' en adreçar-se al lector, els quals evidencien que es tracta de textos bàsicament utilitaris, amb poc control lingüístic tant en l'elaboració com en la còpia, i que en força casos deriven d'una tradició textual complexa, amb refoses, pèrdues i addicions freqüents; el mateix podem dir per al receptari de falconeria. L'ús de la primera persona ens informa d'una redacció personal, avalada per l'experiència i l'observació, mentre la tercera persona denota una intermediació. Per tant, El preciosisme i l'artifici literari, l'estètica, es sacrifica en favor de l'eficàcia didàctica en la transmissió del contingut, del missatge, una eficàcia oposada també al llast de l'al·legoria moralitzadora, acotant aquesta la seva presència als pròlegs o als capítols relatius al falconer als tractats catalans, ben diferents en aquest aspecte dels *Livres du roy Modus* i del *Roman des deduis*. Si tenim present que, lluny de l'artificiosa literatura d'entreteniment, la finalitat del tractat de falconeria és aportar

---

⁷⁰⁸ Obvio en aquesta consideració el tractat Z³ per considerar-lo escrit, principalment, en occità.

informació, no ens ha de sorprendre que el fons prevalgués, doncs, sobre la forma, i que només al pròleg els autors intentessin cercar l'elegància literària, per a limitar-se a continuació a un estil 'utilitari' que prioritzés la practicitat. A més, en cas que l'autor no respectés aquesta norma no escrita, la mateixa tradició del gènere s'encarregaria de modificar-li el text progressivament a mida que circulés i fos copiat i traduït, reconduint-lo cap a l'ús pràctic. Així, la prosopopeia i les seves personificacions,⁷⁰⁹ els dobles sentits, les metàfores, la sèrie o el debat de les virtuts i dels vicis i els exemples i contraexemples desapareixien.

Un recurs mnemotècnic com la versificació podia, però, dificultar-ne la comprensió, aspecte que s'entreveu quan Henri de Ferrières la limita al pròleg i al debat entre la preeminència de la falconeria o la munteria i en prescindeix a la secció teòrica, en la qual, com ens informa al pròleg, "*Nous fist un livre de deduis / Qui sans rimer est entendu / Pour miex savoir le contenu / Des demandes qui li fesoient / Ses escoliers, qui aprenoient*" (vv. 128-32). A grans trets, la prosa ensenya, mentre la poesia entreté, decora i facilita la memorització. Disposem d'un excel·lent testimoni de la predilecció d'alguns pràctics per les seccions tècniques i la consideració de la resta –les més literàries– com a supèrflues: el manuscrit B.N.F., fr. 1297, de finals del segle XIV, on no s'ha copiat el vers del preàmbul, els set capítols de "*moraligier les betes*", el debat entre la falconeria i la munteria, la moralització dels ocells i el *Songe de Pestilence*.

Malauradament, l'elaboració literària d'alguns dels tractats tardans, considerada per SMETS-ABEELE (1998, p. 363) com una de les especificitats de la tradició francesa en esdevenir el llibre de caça un llibre de cort, alhora lectura de divertiment i manual d'aprenentatge, però on potser podríem incloure certs testimonis de la castellana com el *Libro de cetrería* d'Evangelista (finals s. XV), satíric, o el de Luis de Zapata (s. XVI), ambdós en vers, o fins i tot el *Libro de acetrería y montería* de Juan Vallés (1556), no guarda cap testimoni en la tradició en català que ha sobreviscut, bé per no haver-hi estat cultivada o bé degut al baix nombre de testimonis tardans conservats; en aquest aspecte i en l'estat de coneixements actuals, sembla que l'única sorpresa potencial podria aportar-la el tractat d'Antoni de Vilaragut, de redacció massa primerenca (segona meitat del segle XIV) i actualment sota segrest judicial a Qatar, sempre que sigui certa la controvertida atribució al mateix autor de la traducció catalana de vuit tragèdies de Sèneca.

2. EL TRADUCTOR

Entre les diverses raons i condicionants de la *Fachliteratur* en vernacla s'inclouen la comoditat de l'autor i/o del públic a qui s'adreça,⁷¹⁰ afectats per un desconeixement progressiu d'un llatí restringit a determinats cercles escolàstics i jurídics d'on també és desplaçat gradualment, el seu desig de divulgació i influència, disposar d'una llengua considerada capaç ja de vehicular la transmissió científica i, alhora, defugir les restriccions i les visions imposades per l'escolàstica.

La traducció dels clàssics del gènere, i de la *Fachliteratur* en general, respon tant a la intenció divulgativa facilitada per un accés còmode al text com a la necessitat d'establir una base per a la creació original. Per al primer aspecte, recordem que les

---

⁷⁰⁹ Vegeu el llistat de les cent trenta personificacions presents al *Roman des deduis* de Gace de la Buigne a STRUBEL-SAULNIER, p. 180, n. 1.

⁷¹⁰ "E lo present transladador [Guillem de Copons, 1418?] ha transladat en lengua valenciana, per donar delit de legir a un seu special senyor e amich, e als de sa nació desús dita" Brunetto Latini, *Llibre del tresor, versió catalana de Guillem de Copons*. WITTLIN (1971, vol. 1, p. 76).

traduccions en vernacla van permetre l'accés a aquesta literatura tècnica a lectors no professionals i facilità també el dels professionals sanitaris, en especial dels mancats de formació universitària. Així, gràcies al pròleg del cirurgià mallorquí Guillem de Corretger a la primera traducció catalana de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni (c. 1302-1304) que obre el primer text del manuscrit que conté N coneixem la deplorable situació de la cirurgia a la Corona d'Aragó, basada gairebé de forma exclusiva en la pràctica empírica i sense fonament teòric degut a la dificultat per a entendre i assimilar els textos en llatí, amb tristes conseqüències en la seva pràctica degut als innombrables errors mèdics que originaven. En consonància amb aquest parer trobem, dins del control de la pràctica mèdica als furs del regne de València promulgats per Alfons IV a les corts de 1329: “De metges [...] <7> Metges axí físichs com cirurgians les receptes que dictaran hajen dictar en romanç, declaran los noms de les herbes e de les altres coses medicinals en lur nom comú e vulgar. E axí meteix hajen a declarar los noms del pes o mesura de les dites coses en manera que·s puxa clarament entendre per la gent popular. E qual qui contra açò farà, pach per pena cascuna vegada .X. morabatins d'or, del quals haja la cort la terça part, e la terça la universitat del loch, e la terça l'acusador”.⁷¹¹ Una disposició legislativa similar s'instaurava a Mallorca el 1398. Per al segon aspecte evoco, per exemple, l'activitat traductora a la cort sículonormanda promoguda per Frederic II de Hohenstaufen abans de la redacció del seu *De arte venandi cum avibus*. No podem negligir aquesta etapa de traducció com a base per a la creació original posterior: la confluència i influència mútua de les característiques de l'obra a traduir, del destinatari, del desig o finalitat de qui l'encomanà i la capacitat i les preferències del traductor resulten en una amalgama de transposicions, adaptacions, transformacions i reinterpretacions dins del procés de “traducció” d'un text, guanyant llibertat; un pas resta per a la creació original, fonamentada en aquests textos precedents.

A cavall entre els segles XIII i XIV, malgrat les seves lluites de poder i interessos particulars, monarquia, noblesa i burgesia patrocinaran amb mitjans econòmics, polítics i legislatius l'afiançament d'una medicina racional –tant humana com veterinària, en les seves diferents branques, totes elles destinades a vetllar pel manteniment de la salut que es considerava ja patrimoni col·lectiu– sobre els fonaments de la filosofia natural aristotèlica. Arran dels canvis en la societat i en l'ensenyament tenia lloc un increment exponencial de la preocupació i l'interès social per les ciències de la salut: la transformació social resultava de l'aparició de la burgesia comercial emergent, del desenvolupament dels nuclis urbans i de les organitzacions municipals i del sorgiment dels ordes mendicants i del seu impacte sobre la religiositat; pel que fa a l'ensenyament, de la instauració de la universitat i la revalorització de la cultura, tant de les lletres com de les ciències. De fet, l'organització de l'ensenyança i de la pràctica mèdica es considera emanada de la imbricada regió mediterrània nord-occidental limitada per Sicília i València, a partir de la medicina salernitana, de la Universitat de Montpeller i dels centres d'ensenyament nord-italians, on destacava la Universitat de Bolonya, amb reflex sobre les legislacions respectives. La pervivència del sistema tradicional d'aprenentatge mèdic directe al costat d'un professional, més flexible que la formació mèdica institucional universitària iniciada a Montpeller al segle XIII, permeté el sorgiment del text mèdic en català, centrat en la pràctica, fent ressò d'un ús de la nostra llengua com a suport científic a altres camps iniciat per Ramon Llull a la segona meitat del Dos-cents i continuat per Arnau de Vilanova, qui participa en traduccions

---

⁷¹¹ AMV, *Furs de València*, ms. B de Boronat Pera, f. 120r; *Furs e Ordinacions fetes per los gloriosos Reys de Aragó als regnicols del Regne de València* (València, 1482); *furs Del Rey N'Amfós I*, rubr. Xvii, I. Ed. Facsímil València, 1978, p. [209]-[210]. Text corregit donat com a doc. 1 de l'Apèndix 2 a GARCÍA-McVAUGH-RUBIO, p. 60.

arabollatines de Galè, d'al-Rāzī, d'ibn Sīnā (Avicenna) i d'Abū l-Şalt, intenta recuperar el Galè pur i el potencia al *curriculum* de medicina de Montpeller. El feble domini del llatí de grups socials sense formació universitària, tant dels patrocinadors com dels pràctics instruïts mitjançant el sistema tradicional d'aprenentatge directe i més preocupats per la pràctica que per la teoria, reservada a l'escolàstica, promogué la plasmació de la ciència en romanç. En el cas concret de la medicina veterinària, no institucionalitzada i, per tant, aliena al rigor escolàstic, es continuà amb el mètode tradicional d'aprenentatge i fou ràpidament permeable a la llengua vernacla amb l'objectiu de cobrir les mancances dels pràctics en el domini del llatí. Aquest interès i conscienciació per la salut troba també ressò en la pràctica cinegètica, considerada salvaguarda contra l'ociositat, causa de tots els mals i vicis segons el pensament medieval, i s'estén de forma natural a la medicina veterinària, en especial als tractats d'hipiatria o manescalia per als solípedes, als de munteria per als gossos i als de falconeria per als ocells de caça. Tanmateix, a diferència de les traduccions gairebé sistemàtiques en medicina, la cinegètica, gènere menor, fou objecte de traduccions esporàdiques, a l'igual que les zoològiques.

És possible que els textos relatius a la medicina veterinària es beneficiessin de la medicalització de la societat i de l'empenta rebuda per les obres mèdiques gràcies a la difusió del galenisme propiciat pels cercles acadèmics, per la monarquia i la burgesia baixmedieval. Finalment, la institucionalització de la manescalia al segle XV es reflecteix en el predomini dels seus professionals com a posseïdors dels tractats específics, abans propietat gairebé exclusiva de la noblesa, i en la redacció i la influència del *Llibre de la manescalia* de Manuel Díez (c. 1424-1436). Sense aquesta institucionalització, del tot lògica degut a l'absència d'una àmplia demanda social i a la consideració elitista i minoritària de l'art de la falconeria i de la medicina dels ocells de caça, el mecenatge reial i nobiliari esdevé clau per a la traducció i futura redacció original dels tractats de falconeria en català. L'animal auxiliar en la caça –entenem-hi l'ocell i el gos de caça, en especial els equips nombrosos propietat dels nivells superiors de la piràmide social– és un luxe permisible només a una reduïda part de la societat feudal, i la pressió social per a disposar d'aquests textos degué limitar-se a aquells propietaris i als professionals. Per contra, el cas dels tractats hipiatrics és ben diferent: en ser el cavall i la mula força motriu indispensable per al poder econòmic i militar –i, per tant, polític– i evidenciar-se els seus efectes sobre tota la societat, l'interès general en la protecció d'aquest recurs i l'existència d'un major nombre de professionals dedicats a la seva cura és obvia. Per la seva banda, els tractats agronòmics, on solia encabir-se l'estudi de la medicina dels animals de granja, també gaudien d'una estimació general en copsar-se els beneficis directes de la seva aplicació. Així doncs, l'estudi dels textos hipiatrics i agronòmics podria tenir una justificació social en cercles acadèmics de mentalitat eclesiàstica, però la dels tractats de falconeria i munteria és certament feble, fet que els singularitza dins de la història de les ciències de la salut i de la filosofia natural. Aquí no trobem com a instigadors els municipis ni els professionals excloents organitzats en col·legis i gremis, i la formació directa continuaria com a única via d'aprenentatge de l'art.

A banda de la incipient redacció d'obres originals en llengua vernacla, es traduïren textos que circularen en llatí, en àrab i en hebreu, a la circulació dels quals s'afegiren traduccions i retraduccions en les diferents vernacles i llengües d'origen o intermediàries, incrementant el grau de complexitat del procés d'arromançament. Aquest és un punt delicat, certament laboriós d'esbrinar, arriscat amb les limitades eines de què disposem i inassolible en els acostaments apressats, però, alhora, indefugible en l'estudi de cada tractat de cara a la revisió, amb ulls crítics, d'una historiografia no

sempre encertada. Per exemple: malgrat el coneixement insuficient de la tradició bizantina i àrab i dels seus precedents, hom assumeix que la influència àrab sobre la tradició textual falconera europea es limita a les diverses traduccions dels textos que coneixem com *Moamin* i *Ghatrif* i a les obres que begueren d'aquesta font, als arabismes presents al *De phisica avium* atribuït a Valerinus i als que d'aquest passaren al lusità *Livro que fez Enrique, emperador d'Alemanha*. Tanmateix, en el cas dels tractats de falconeria a què he tingut accés, pel moment tot apunta a que ens manca una versió llatina antecedent directe del *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, tant a nivell documental com de referències creuades a altres textos, fet pel qual em sembla que hem de suposar una traducció arabocatalana sense un pas intermedi pel llatí, ja que la presència de llatinismes (tret de la primera recepta, absent també a les fonts localitzades per a la resta del tractat) –o castellanismes a partir de la traducció castellana del que la historiografia coneix com “*Moamin*”– és tan feble que minimitzo la possibilitat d'una transmissió mitjançant una llengua intermediària i prioritzo la traducció directa al català.

Com he indicat a la secció anterior relativa al redactor/compilador, el tractat cinegètic en vernacla s'escriu a partir de mitjans del segle XIII, mentre la gran creació de major originalitat sorgirà de les plomes de la segona meitat del Tres-cents amb les obres d'Henri de Ferrières, Gace de la Buigne, Gastó III *Febus* de Foix, Pero Menino i Lope de Ayala, sense oblidar el *Libro de la caza* de Juan Manuel vers 1325, necessàriament sobre uns fonaments atorgats per les traduccions precedents. Si a aquest fet afegim que és molt probable que el gran segle de la traducció al català fos el XIV, període especialment actiu en bona part gràcies al mecenatge reial, resultant en una ciència catalana al capdavant de la cultura europea occidental fins al segle XV segons la historiografia, no entenc per què la Corona d'Aragó hauria d'haver estat diferent en l'inici de la cronologia traductora de la temàtica cinegètica a França, Castella i Portugal, és a dir, al nostre veïnat particular sencer, de manera que suggereixo ampliar l'acotació al regnat o la vida sencera de Joan I de Catalunya i Aragó propugnada per altres investigadors i contemplar la possibilitat de retrodatar-ne l'inici fins i tot abans del llarg regnat del seu pare Pere el Cerimoniós (1336-87), i qui sap si a la mateixa meitat del segle XIII. Recordem que se'ns conserva la punta d'iceberg del què degué ser el corpus de tractats medievals en qualsevol disciplina.

Dins de les ciències de la salut, la traducció més estudiada i coneguda és la del tractats mèdics entre el grec, l'àrab i el llatí, amb anades i vingudes entre totes tres llengües als territoris de la Corona d'Aragó, i de totes elles, al català.⁷¹² Tot i que a les acaballes del segle XIII els textos mèdics vernacularitzats en català eren ja majoria, el procés de traducció al català fou accelerat amb Pere el Cerimoniós a mitjans del segle XIV i cal cercar el punt de partida de la redacció original en català al darrer decenni del segle anterior. En el cas concret dels tractats de falconeria, la situació geogràfica fronterera de la Corona d'Aragó i els seus constants contactes comercials i polítics comportaren l'assimilació de textos forans, provinents de dominis lingüístics propers, com els extractes del *De avibus tractatus* Adelard de Bath –bé a partir del llatí, bé a partir de les seves versions anglonormandes, o de manera indirecta amb la *Doctrina nutritionis accipitrum*– continguts a F –amb la possibilitat de la concomitància de *Li aviculaires des oisiaus de proie* i de la resta de textos similars–, potser arribada des de l'altra banda dels Pirineus, mitjançant els territoris de la Catalunya Nord, i del provençal *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas, amb la mateixa probable via de transmissió, les quals haurien coincidit en trajecte amb la còpia del *Livre de chasse* del cèlebre

---

⁷¹² Vegeu-ne un llistat, p.e., a CARDONER (1973), “Les traduccions i obres originals”, pp. 33-44.

príncep dels Pirineus, el comte Gastó III *Febus* de Foix, remesa a Joan I, veí i familiar seu. Tot i la seva redacció durant l'exili francès, d'Itàlia sorgí l'advocat florentí Brunetto Latini, autor dels *Livres dou Tresor* –nou testimoni de coneixements recollits al *Dels auzels cassadors* i, indirectament, a l'*Epistola ad Ptolomeum*–, amb traducció catalana medieval de Guillem de Copons, així com el receptari multilingüe de Petrus de l'Astore i les còpies llatines del *Moamin* i d'altres tractats de falconeria llatins i catalans realitzades per Marco Cinico i altres copistes a l'*scriptorium* de la cort napolitana dels reis catalanoaragonesos. Si reculem en el temps, Sicília fou l'escenari de la redacció llatina del binomi *Dancus rex–Guillelmus falconarius*, amb traducció catalana conservada a Z; segons part de la historiografia, també del *Gerardus falconarius*, amb extractes en català a F, compilació en català a la qual també aportaren extractes el *Liber medicaminum avium* i la *Practica avium* del Pseudo-Hipòcrates, a banda de l'*Epistola ad Ptolomeum* i el *De falconibus* d'Albert Magne; en el mateix marc sículonormand tenia lloc la primigènia traducció llatina del *Moamin*, gairebé contemporània de la castellana directa de l'àrab del seu tractat afí específic, ambdues amb extractes catalans a P probablement arribats a partir d'una font comuna d'aquells en àrab com seria el *Ġiṭrīf*; dels solapaments de territoris amb altres regnes de la Península Ibèrica ens arriben els possibles punts de contacte amb la traducció castellana del conegut com “*Moamin*” àrab de P i les similituds amb els tractats del portuguès Pero Menino i del castellà Pero López de Ayala de R² i V.

Malgrat el risc evident d'un biaix en inferir deduccions a partir de les restes conservades de la nostra tradició i de les veïnes, si ens preguntem per les raons de la tria d'aquests tractats i no altres podem considerar que els tractats llatins del segle XII –i amb menor mesura, els posteriors– són el fonament del gènere en vernacla, el tronc d'aquell arbre, tot i que probablement aquests enfonsin les seves arrels en les poc estudiades tradicions bizantina i àrab i en els possibles precedents d'aquestes, del qual creixerà una branca diferenciada per a cada llengua vernacla perquè cap d'elles conservarà traducció de tots els tractats cinegètics en llatí i derivar el procés de traducció i còpia en versions del text original de fidelitat sempre relativa; el mateix arbre rebria empelts a cada branca (o arrels adventícies a la soca) quan connectaria de forma directa amb la tradició àrab, com en la traducció castellana del que es coneix com “*Moamin*” i el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*. La vitalitat d'aquest arbre, adobat per la potenciació política de les seves respectives llengües vernacles, fructificarà en la creació original del gènere cinegètic a Europa occidental.

a. Una valoració certament arriscada

Quan intentem valorar una traducció ens veiem limitats per les còpies manuscrites conservades, sovint posteriors als originals desapareguts i amb no poques errades degudes a la ignorància i/o poca cura dels traductors i, amb major freqüència, dels copistes. Un cas singular en aquest sentit dins del marc català són els textos Z⁴ i Z⁵ i les deduccions extretes en l'estudi específic que afecten al procés de traducció i còpia de l'*Epistola ad Ptolomeum* a la Corona d'Aragó. Pel que fa als errors de traducció,⁷¹³

---

⁷¹³ Una valuosa tipologia dels errors dels traductors medievals fou aportada per WITTLIN (1976). Abans d'emprendre les edicions crítiques dels tractats catalans de falconeria vaig consultar diversos especialistes de la traducció i cap d'ells va indicar-me una eina de treball com aquesta, la qual he localitzat mitjançant un buidatge bibliogràfic en la temàtica. Aquest prestigiós filòleg aporta una metodologia que podria facilitar l'establiment d'una pauta en l'edició de traduccions que, en haver-hi accedit cap a la fi del projecte doctoral, no he pogut aplicar ja al meu treball més enllà d'aspectes puntuals.

de ben segur, la constant en cercar el manuscrit concret de l'obra original arromançada font del text que se'ns ha conservat és la raresa d'arribar fins a ell, fet que impedeix assegurar de forma taxativa que les alteracions detectades siguin imputables a l'arromançador en no poder-les discriminar de les existents al manuscrit font del què es serví i a les acumulades durant les successives còpies tant en la llengua original com en la de recepció, sense descartar les degudes a l'existència de possibles llengües intermitges durant el procés. Una complexitat, doncs, de creixement exponencial.

Aquesta valoració i, per tant, els criteris a aplicar en la traducció han fer córrer rius de tinta, fins i tot al mateix període medieval. El traductor anònim de la *Regla de San Benito* del segle XIV esmenta, a la traducció del llatí de l'*Epistola de Sant Jeroni*, "E las translacions ... auen haucí almenys dues cosas: la primera, que compreguen tot lo effecte substancial de lurs originals ab veritat; la segona, que sien escritas axí estiladas segons lo llenguatge per lo qual son fetas, que tots los ben sabents aquell llenguatge las puxen clarament entendre".⁷¹⁴ És a dir, que el traductor ideal és un individu altament capacitat en la llengua d'origen i la de destí i en la matèria tractada al text, condicions a les què podríem afegir llavors la possibilitat d'enriquir-lo amb aportacions personals que complementin la font. La formació específica en l'art a traduir –minimitzant els errors per ignorància i, en la mesura possible, per interpretació incorrecta– i la competència lingüística en les llengües d'origen i de recepció haurien d'haver estat, doncs, els dos criteris, però en un ambient amb elevada demanda –o escassa oferta– de traductors resulta gairebé inevitable l'entrada d'individus sense un o amb cap dels dos criteris. Ens trobem, per tant, davant d'una gradació: una baixa capacitat en l'art i en les llengües (p.e. un encàrrec a un traductor descurat); la manca d'un dels dos punts anteriors, havent-se superat l'altre (p.e. un mestre falconer poc dotat en llengües o un traductor contrastat⁷¹⁵ però desconixedor de l'art); i la plena capacitat en l'art i en la traducció (p.e. Lope de Ayala en el seu aprofitament de l'obra de Pero Menino), sense oblidar la possible col·laboració entre un pràctic i un traductor, però sempre amb pèrdues inevitables.

Entrar a intentar resoldre preguntes com quin era el criteri de selecció del traductor per als tractats de falconeria –un metge jueu o un intèrpret a la cort per als textos àrabs?, un especialista en la matèria, en aquest cas un falconer?, algú de contrastada solvència en les llengües d'origen i de recepció?, un equip de tots ells, incloent un copista?, a quatre mans, amb llengües instrumentals o intermèdies, orals o escrites i destinades o no a la circulació?, el mateix traductor per a tot un codi miscel·lani?– m'obligaria a discutir aspectes que s'allunyen de l'objectiu de la present tesi doctoral i em limitaré a recordar l'equip format pel metge poliglota Teodor d'Antioquia i l'emperador Frederic II de Hohenstaufen per a les traduccions llatines del *Moamin* i del *Ghatrif*, en les quals l'emperador hauria participat fàcilment més enllà de la simple correcció.

Dos mètodes d'arromançament coexisteixen a les traduccions catalanes medievals,⁷¹⁶ beneficiades per la nostra major llibertat intel·lectual a l'època, tot i que el darrer acabarà substituint el primer: (1) La traducció mot a mot, literal, destinada probablement a lectors en certa manera familiaritzats amb la llengua d'origen de la

---

⁷¹⁴ ff. 2v-3r. RECIO, p. 297.

⁷¹⁵ Segons l'erudit humanista italià Leonardo Bruni, al seu *De recta interpretatione* (c. 1420), "Primum enim notitia habenda est illius linguae, de qua transfers, nec ea parva neque vulgaris, sed magna et trita et accurata et multa ac diuturna philosophorum et oratorum et poetarum et ceterorum scriptorum omium lectione quaesita. Nemo enim, qui hos omnes non legerit, evolverit, versarit undique atque tenuerit, vim significataque verborum intelligere potest [...]." (a BARON, p. 84, 6-12).

⁷¹⁶ En relació a la traducció al català als darrers segles medievals, i sense oblidar el risc de tota generalització, vegeu, p.e., BADIA (1991).

traducció, avesats a un text “obscur”, gairebé il·legible per al profà, i potser vinculat a la sobrevaloració del llatí. Probablement, ni el llatí era tan rígid, ni les vernacles tan pobres, sinó que el trasllat mot a mot, és a dir, el mètode, i la inseguretat del traductor, conduïen a resultats poc entenedors. L’arromançador que seguís aquest sistema no estava obligat a entendre el que traslladava, equiparant-se en aquest sentit al copista medieval, de forma similar a la transformació del DCVB imprès en la seva edició electrònica per l’equip indi que ens permet avui la seva consulta via internet. Aquest corrent troba un exemple parcial a la secció dedicada a la nostra temàtica de la traducció catalana del *Tresor* de Brunetto Latini, on cal tenir present la seva redacció original francesa. (2) El que considera el sentit i la intenció, permetent a l’arromançador captar un públic desconexedor de la llengua d’origen en oferir-los un trasllat clar i assequible, i, potser, fins i tot, certa fluïdesa d’estil que defugís l’habitual resultat rígid i repetitiu; de fet, pressuposa la transformació sintàctica, dóna cabuda a l’ampliació i a la supressió i a la selecció del llenguatge adient en funció del lector. Un arromançador que traslladés el sentit del text sí que havia d’entendre’l,⁷¹⁷ malgrat que en realitat, potser només “creia” entendre’l. En resultava així una reproducció creativa de la font o de les fonts per a fer-se un lloc dins de la tradició, tot aprofitant les seves estructures, estil i contingut, en el marc d’una escriptura imitativa o de recomposició de les fonts, de frases o de blocs argumentatius, la qual facilitava les reestructuracions en ordre diferent de la traducció, incorporant-hi aportacions personals, pròpies de l’experiència en l’art de la falconeria, a més de l’estil propi. Contraposada a la traducció plana d’una font única es posiciona la juxtaposició de dues fonts complementàries i dels models respectius i la selecció entre elles (com ara lèxica) segons els propis interessos. Malgrat tots els matisos inherents al concepte d’originalitat medieval, hem de ser conscients de que el mètode d’arromançament triat, les urgències del vulgaritzador medieval per a enllestir l’encàrrec i la seva capacitació en la tasca poden derivar en efectes devastadors sobre el text i conduir-nos cap a una deducció desencertada relativa a la potencialitat de la redacció original coetània en vernacla.

Amb o sense l’ajut de coneixedors de l’art de la falconeria, els professionals de les lletres havien de ser els qui feien accessible el contingut d’un text en arromançar-lo. A les traduccions més reculades a partir del llatí, la presència de nombrosos llatínismes (no acompanyats d’un equivalent o glossa en vernacla) derivats de l’estat incipient del vocabulari específic en vernacla obliguen el lector a la familiaritat amb aquella llengua, en especial en termes relatius a la matèria mèdica (botànica, etc.), per arribar a entendre el text i, sobretot, les receptes. La llengua de recepció, tal vegada incipient en aquell camp, pot no disposar encara de l’equivalent de certs mots, sobretot dels tècnics, o estar poc difós o fora del coneixement d’un traductor no especialista en l’art. És difícil ponderar quina part d’aquesta abundància de llatínismes és atribuïble al desconeixement de l’art per part del traductor (i del copista en cas de col·laboració), quina a corrupcions a les fonts que impossibilitaven la comprensió i la traducció adients, i quina a la manca d’un vocabulari tècnic especialitzat en vernacla, el qual no va necessàriament lligat a una introducció mitjançant les fonts escrites –cal recordar l’oralitat– ni es reflecteix directament en els textos degut al possible desconeixement o coneixement insuficient de l’art pels traductors i els copistes. Per lògica, les traduccions més reculades haurien de fer major ús de mecanismes de traducció com la glossa, la circumlocució o el polinomi, i la presència de llatínismes, per ordre decreixent de nombre i freqüència relativa i absoluta, hauria de correspondre a la *materia medica*, les afeccions, els noms dels ocells i altres animals, els noms anatòmics, les fórmules tancades (pròpies de la redacció

---

⁷¹⁷ El mateix erudit humanista anterior deixava, a la mateixa obra, una de les frases més reiterades en l’àmbit de la traducció: “Magna res ac difficilis est interpretatio recta” (a BARON, p. 84, 6-7).

llatina, probatòries o creencials) i altres termes (per exemple objectes, mesures, formes verbals i xifres). Així ho demostra SMETS (2007b) per a la tradició francesa del gènere i, al meu parer, no hi ha cap raó per a que els resultats no siguin extrapolables a la tradició catalana. Com més tardana és la traducció, major probabilitat de que la dependència del llatí sigui atribuïble a una badada del traductor o del copista, a la corrupció a la font directa que n'impedeixi la comprensió, a la preferència pel llatí en certs casos (la relació amb l'especier o apotecari, però també amb el metge o el cirurgià, sempre frisosos per mantenir la seva irreal posició de superioritat, o les fórmules llatines estereotipades habituals o els encanteris), a raonaments etimològics⁷¹⁸ o a la ignorància dels mateixos individus, i, alhora, menor probabilitat de que sigui imputable a una manca d'equivalent existent ja en vernacle.

Val a dir que els objectius del present treball desaconsellaven aprofundir en l'anàlisi de l'aspecte traductor, de manera que m'he limitat a apuntar certs aspectes a l'edició i l'estudi però ni he desenvolupat una cerca sistemàtica al respecte ni he extret dades estadístiques de la seva presència en cap dels tractats en català malgrat que poden obtenir-se fàcilment a partir d'aquestes edicions. Tampoc entraré a descriure els recursos del traductor per a la seva feina, com l'omissió de paràgrafs, la utilització de paràfrasis, conjeturar, transliterar, oferir sinònims,..., assenyalats de forma puntual als estudis que acompanyen les meves edicions crítiques, però val la pena indicar que els termes de la llengua d'origen potser no eren recollits als diccionaris llatins accessibles als traductors i/o per als què el català medieval –i potser, fins i tot, el modern– encara no disposava d'un equivalent –p.e. bar(r)aam segons P 68–, s'estava fixant –p.e. ar. *ğışş*, quan el DCVB recull 'gis: guix (Alt Pallars)' sense aquesta accepció i que P 63 tradueix per 'gits'– o era en un moment de trànsit entre dues variants catalanes –p.e. pagesívols i pageses a Z¹– indicades també amb agrupacions de sinònims, símptoma d'inseguretat en el trasllat.

b. Caracterització del traductor medieval

Segons WITTLIN (1976, pp. 601-03), el traductor medieval opera a les cancelleries i les corts reials i de la noblesa laica i eclesiàstica després d'haver après el llatí a escola religiosa i, més tard, per la pràctica, i es familiaritza amb les llengües estrangeres per estades i viatges, és a dir, que l'aprenentatge oral condiciona el seu domini del llatí no clàssic i de les llengües vives. Normalment emprèn la traducció sota comanda i sense un interès personal en el contingut, derivant en un afany per enllestir-la el més aviat possible, sense preparacions ni revisions. Per a dur-la a terme, aprofita tots els ajuts disponibles: traduccions existents, comentaris amb paràfrasis i glosses, un escrivà a qui dicta i qui li impedeix incidir massa en un passatge difícil (llavors traduirà mot a mot i passarà el problema al lector). Segueix el manuscrit original sense preocupar-se pels problemes textuais perquè no se li demana que critiqui el text a traduir ni interpretar-lo. La traducció literal, mot a mot, permet traduir encara que manqui la capacitat d'interpretació; és el camí més fàcil i ràpid, i únic possible en cas de dificultats insalvables. Aquest mètode és facilitat en les traduccions entre llengües romàniques o a partir del llatí no clàssic degut a la similitud de les estructures sintàctiques i a l'origen comú del lèxic, però esdevé més difícil a partir del llatí clàssic o d'una llengua no romànica, en especial si el traductor no disposa del recolzament d'una versió anterior o una *expositio* escolar en què cada paràgraf s'analitza, reestructura i/o parafraseja i cada

---

⁷¹⁸ SMETS (2007b, p. 340).

mot difícil s'explica amb sinònims que poden substituir en la traducció el que deia veritablement a l'original, fins al punt de que potser es limitarà a donar les idees generals, passant de puntetes pels detalls i evitant les dificultats, de manera que acabarà refent el text, adaptant-lo i fent una imitació de l'original. El trasllat a partir del llatí no clàssic o entre llengües romàniques predisposa a utilitzar el mètode de mot a mot, literal, però si la font és llatina clàssica o no romànica, aquest mètode incrementa la dificultat de la seva aplicació i pot derivar en un text reduït a les idees generals i que el traductor "creu" entendre, defugint les dificultats de l'original. Malgrat tot, facilitaràn el treball posterior del traductors humanistes. En la traducció a partir de l'àrab cal recordar la possibilitat de la participació de vàries mans i llengües intermitges o instrumentals: un àrab llegeix el text original, un jueu arabitzant tradueix oralment al romanç (sense retenir-ho per escrit), un erudit (de la llengua romanç) tradueix al llatí dictant el resultat al copista i altres l'interpreten. La manca de referències lèxiques en traduir un tractat de falconeria àrab, com podria ser el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, és evident i es reflecteix en els arabismes conservats amb diferents corrupcions; el mateix podem assumir per als germanismes corromputs presents al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, aquests potser ni tan sols identificats com a propis d'aquella llengua no romànica. Si el traductor no llegeix tot el paràgraf abans de començar, es veurà obligat a respectar la sintaxi original i guanyarà velocitat utilitzant mots derivats de la mateixa arrel dels del text base, resultant-ne una transcripció mecànica amb certs canvis fonètics, no estructurals. Com més dotat sigui el traductor, més instruït i preocupat per l'estil, major serà el nombre de mots d'etimologia diferent als de l'original i menor els mots aparentats i falsos (parònims, homònims, etc.).

Més enllà de la vàlua dels traductors i de les eines a la seva disposició per a dur a terme la seva tasca, cal tenir present també que la conservació en traducció permet la pervivència d'aquells coneixements falconers perduts a la seva cultura dipositària anterior (o, com a mínim, a la tradició textual d'aquella).

c. La recepció del trasllat

Tot i que dedicaré una secció específica al lector, convé que em refereixi aquí ja a la recepció del text traduït (i copiat). En aquest punt em limitaré a apuntar dos moments en el marc europeu. El primer, ben primerenc dins del procés traductor en el gènere, en concret durant la cerca, la consulta i la traducció de textos de falconeria a la cort fredericiana com a base prèvia a la redacció del *De arte venandi cum avibus*, amb el judici negatiu com a mentiders, mal escrits i incomplets que reberen per part de l'emperador Frederic II de Hohenstaufen.⁷¹⁹ El segon, com a mostra tardana de malfiança per part dels autors tardans que rebien textos molt allunyats ja de l'original, centrant-me, com a un de tants exemples, en Fadrique de Zúñiga y Sotomayor, qui, al seu *Libro de cetrería de caza de azor*, publicat a Salamanca per Juan de Cànova en 1565, critica la dubtosa utilitat dels vells textos del gènere arran de la corrupció acumulada; en certa manera, el saber pràctic comú manté els peus del falconer a terra en posicionar-se per sobre de la teoria corrupta: "Y en caso que las curas y medicinas que deven usar con todo género de aves de rapiña se pueden bien saber de los libros antiguos que hablan de cetrería, quise (por dar a entender que hago algo) poner aquí algunas cosas que acerca de las dolencias de las aves se debe hazer. Algunas, o las más, son las mesmas que los caçadores suelen usar y están escriptas en comunes tratados de

---

⁷¹⁹ "libros mendaces et insufficienter compositos ... particule vero aliquot" pròleg.

cetrería, pero porque de aver pasado por muchas manos, trasladándolos personas que no se les entiende de caça corrompen el buen estilo de quien las ordenó, de donde viene hazer dudosos los remedios”.⁷²⁰ En aquesta línia, FRADEJAS (1998, p. 69) considera que la majoria de les traduccions del segle XVII presenten el defecte d’un gairebé absolut desconeixement del vocabulari tècnic per part dels traductors, on, personalment, i a manca d’un testimoni conservat en català tan tardà, penso en l’allunyament de l’art i en la importància relativa d’aquest fet en les traduccions i còpies dels segles anteriors.

Aquest fet té les seves implicacions en el moment actual, quan el lexicògraf no pot aspirar a la utopia d’un saber universal i ha d’acudir als coneixedors de cada especialitat per arribar –o, almenys, acostar-se– al veritable significat del mot tècnic. Crec que val la pena destacar una diferenciació establerta per JACQUART (1994, p. 7) entre els traductors del nostre context i els àrabs en aquesta creació d’un vocabulari científic: “Les traducteurs constituèrent les principaux créateurs du langage intellectuel, mais, dans bien des cas, contrairement à ce qui peut être noté chez leurs homologues de l’Occident médiéval latin, ils étaient eux-mêmes engagés dans une recherche d’ordre philosophique ou scientifique et auteurs d’ouvrages originaux”.⁷²¹ Amb tota la precaució que cal al respecte i malgrat que no correspongui exactament al camp traductor, és possible que una obra a cavall entre ambdues concepcions sigui el *De arte venandi cum avibus*, en la qual l’emperador s’esmerçà a crear i fixar un vocabulari tècnic llatí per a l’art de la falconeria arran de la dificultat per a trobar equivalents llatins (*in gramatica latinorum*) a part de la terminologia falconera emprada pels falconers ja a la primera meitat del segle XIII, terminologia com la *Dels auzels cassadors* de Daudé de Pradas o de les traduccions vernacles del *Moamin* coetànies del *De arte venandi*, totes elles testimoni de la pràctica de la falconeria anterior a la seva plasmació en llatí. Tinc ben presents els tractadets llatins de segles previs, però la pràctica real difícilment podria haver-se dut a terme en llatí, reservant-se aquest per a la transmissió escrita de l’art de la falconeria com a ciència, en ésser considerada la més culta i suport idoni per a la ciència a l’època; les llatinitzacions de termes vernacles en són prova. Altres raons d’aquesta plasmació en llatí podrien haver estat la cerca d’una difusió potencial superior del text i un major control sobre el seu contingut per part dels lletrats i, òbviament, de l’Església.

3. EL PROMOTOR

Coincident o no amb el lector o destinatari, el promotor tant pot aparèixer de forma explícita com implícita, amagat darrera del projecte. Per a l’esment explícit tenim un únic exemple conservat a la tradició catalana consultada, “don Pedro Dessa”, promotor del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí, per a qui estableixo dues identificacions, una per a cadascuna de les dues opcions de contextualització contemplades –tot i que en prioritzi la segona– al meu estudi al respecte a fer públic durant el període postdoctoral. Per a l’esment implícit podem referir-nos al senyor anònim del context de còpia del manuscrit Zabálburu, en el qual és molt possible que promotor i destinatari coincidissin, o del que conté el *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, per al què promotor i públic no coincidirien necessàriament, essent ambdós manuscrits –o, almenys, una baula clau de la seva cadena de còpia– probablement de patrocini reial. També implícit, i més singular encara, és el cas del

---

⁷²⁰ II.1., FRADEJAS 1998, p. 58.

⁷²¹ Entre els diversos article aplegats a l’obra, vegeu, per afinitat amb la nostra temàtica, el centrat en el camp mèdic de BIESTERFELDT.

Tractat de medicina per a tots els ocells de caça, conservat en còpia única a la qual una segona mà catalana afegí la dedicatòria a la destinatària tal com ens ha arribat el text, sense que pugui pronunciar-me amb la seguretat suficient respecte a si l'autor de la dedicatòria en fou també el promotor directe, opció potser secundària, o bé aprofità un text –i, fins i tot, una còpia– ja existent, més enllà de la promotora final que fou la seva destinatària segons el manuscrit. La participació activa de la dona en la promoció de la ciència en vernacla es testimonia, entre els tractats de falconeria en català, en aquest darrer text, però és un de tants exemples a altres disciplines, com la traducció catalana del regiment de sanitat d'Arnau de Vilanova (*Regimen sanitatis ad regem Aragonum*) per a Jaume II (c. 1305-1308) a càrrec del cirurgià reial Berenguer Sarriera a petició de la reina Blanca d'Anjou (c. 1308-1310, abans d'octubre 1310), “per ço que aquest regiment pusca tenir o fer profit a aquels que no entenen latí”.⁷²²

4. EL LECTOR/DESTINATARI

Al meu parer, la cronologia lògica en la circulació d'un text imposa un acostament inicial a la figura del destinatari i a continuació a la del lector o públic, sense ignorar el solapament d'ambdós en un període o moment concret, és a dir, que el públic lector havia de superar la figura del destinatari de l'obra malgrat que aquest en fos el lector inicial principal. Coincidents o no, recordem la importància del recurs de la dedicatòria a un personatge poderós per part de l'autor de cara a la difusió d'una obra determinada, a banda de la cerca de gràcies expressada a la *petitio*, ja que el destinatari podia impulsar la circulació d'un text adreçat a ell com a mitjà propagandístic de la seva persona, fins i tot encara que no estigués interessat en la temàtica. Per tant, després d'una primera etapa en què el text passaria a mans del destinatari, aquest en facilitaria la consulta a altres lectors del seu cercle i, sovint, la còpia, superant llavors els límits d'aquell primer cercle. A més, és possible que el mateix autor fés circular també la seva obra a la cerca d'un públic major, fet que no aniria en detriment del destinatari en cas de que aquest existís.

a. Caracterització del destinatari

Pel que respecta a aquest personatge en relació al text de falconeria, el ventall s'obre abastant el falconer (o el munter, segons convingui), experimentat o no, i/o el superior o l'igual a la piràmide de la societat feudal, però molts dels tractats manquen de dedicatòria –o s'ha perdut degut a l'acefàlia del manuscrit conservat– i no el precisen ni a la introducció ni a la resta del text. Com en tantes altres ocasions, la pèrdua de les dedicatòries, els pròlegs i/o els colofons de les obres que ens informarien del destinatari, del redactor –amb els raonaments de la seva tasca– i, més rarament, de l'origen del text, en definitiva, del context particular, dificulta sobre manera la tasca del seu establiment.

Segons la primera de les dues opcions de contextualització del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí, la qual considero secundària, aquest hauria estat redactat entre 1387-1392 i a ell correspondria l'honor de ser el primer tractat de falconeria escrit originalment en català, uns quaranta anys després del nostre primer text mèdic de característiques similars, el *Regiment de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramont del 24 d'abril de 1348 adreçat als paers de Lleida. El context, però, no és

---

⁷²² McVAUGH, p. 451.

pas el mateix: el *Llibre de cetreria* del vescomte s'adreça a un alt noble eclesiàstic, el cardenal de València, identificat com Jaume d'Aragó segons aquella primera opció de contextualització. Malgrat que, com he dit, consideri preferible la meua segona opció de contextualització d'aquell tractat, la qual permet, de retruc, apuntar també al cardenal de València del moment com a destinatari del *Tractat del rei Artús per a l'art de la caça* contingut al mateix manuscrit, mantinc aquí aquella datació perquè a la segona meitat del mateix segle XIV, probablement al seu darrer quart i potser pels vols dels mateixos anys abans indicats, sembla que fou redactada l'inaccessible obra cinegètica d'Antoni de Vilaragut, qui, bé compartint aquell honor amb el vescomte segons la primera opció de contextualització de R¹ o bé en solitari segons la segona, i amb les reserves adients fins a la seva consulta, permet establir un marge cronològic similar respecte al text d'Agramont. Encara que una redacció del tractat de Vilaragut destinada a Joan I el Caçador sigui temptadora, no se l'esmenta al recto del primer foli reproduït pel catàleg de la subhasta en què fou venut l'únic manuscrit conegut que el conserva avui i res més pot afirmar-se al respecte fins a l'estudi d'aquell esmunyedís text novament inaccessible per ser sota segrest judicial a Qatar. Amb un salt temporal encara major i amb fonts evidents establertes al meu estudi específic trobem l'anònim *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, adreçat a una princesa també anònima de parla castellana per a la qual estableixo la hipòtesi d'identificació amb Joana d'Aragó (1454-1517), filla de Joan II de Catalunya-Aragó, com a dedicatària final (i, alhora, promotora indirecta). La resta de textos de la nostra tradició conservats en català a què he tingut accés silencien el possible destinatari individualitzat i específic darrera d'expressions generals relatives a un públic lector ampli, amb mots com falconer, caçador o mestre.

Per tant, cal diferenciar entre una doble destinació del tractat de falconeria en català, de forma parella a la d'altres tradicions: d'una banda, un destinatari noble i un ús cortesà; i d'altra banda, un practicant qualsevol de l'art i un ús com a manual de consulta habitual. Haurem d'atendre, doncs, al grau de luxe del manuscrit en els seus diversos vessants: suport (paper o pergami), presentació del text (lletra, columnes, epígrafs, taules, calderons, caplletres i capitals decorades, tintes), presència d'il·lustracions,... La primera d'aquestes destinacions es veuria sovint materialitzada en un còdex de luxe, a varies tintes, amb calderons decorats, lletra acurada, caixa respectada per una escriptura ben delimitada, una relativa preocupació per l'estil i la llengua i, malgrat que no se n'ha conservat cap en català d'aquesta temàtica, bellíssimes il·luminacions com és el cas de moltes de les còpies dels *Livres du roi Modus et de la royne Ratio* d'Henri de Ferrières i, en munteria, del *Livre de chasse* del comte Gastó III de Foix; la segona seria composta en una sola tinta, alterant els límits de la caixa d'escriptura segons convingués, amb multitud de correccions, afegits i notes de lectura marginals arran de la seva utilització i, probablement, una menor preocupació pel llenguatge i l'estil, ja que la finalitat seria totalment didàctico-pràctica i el destinatari/lector més ampli. Com a representants del primer d'aquests tipus ofereixo per exemple els manuscrits F⁷²³ –on una redacció personal del compilador li permet un llenguatge més florit a la seva dedicatòria i en els paràgrafs connectors dels diferents tractats que integren el còdex en veure's alliberat del rigor obligat dels tractats pràctics seleccionats– i Z; respecte al segon, el magnífic testimoni de llibre pràctic que és V. Resta a escatir fins a quin punt ambdues destinacions o lectures podien coincidir a la biblioteca palatina mitjançant l'accés del falconer (major i/o sots-falconers) i ambdós formats a la cort.

---

⁷²³ En aquest punt, a fi de guanyar en brevetat, aprofitaré sovint la sigla atorgada al tractat per a referir-me al manuscrit.

b. Modalitats de lectura

El punt anterior enllaça directament amb la lectura del text i, de fet, amb la seva circulació. Així, el text cinegètic adreçat a un superior (o un igual) dins la jerarquia aristocràtica, als senyors caçadors, podia ser accessible als tècnics –falconer i/o munter– al seu servei. Sabem que els manuscrits miscel·lanis denoten un lector determinat per a qui foren redactats, i dels dos exemples entre els còdexs d'aquesta mena que contenen tractats de falconeria en català –mss. P i, sobretot, F–, el darrer és el cas paradigmàtic en aplegar textos de temàtiques destinades a la instrucció del jovent noble del país, amb independència del seu sexe; per tant, uns destinataris inicials que no eren pas tècnics professionals en les arts tractades, però als quals es contribuïa així a assolir un nivell adient alhora que el còdex podia integrar-se a la biblioteca personal per a la consulta puntual posterior i restar a disposició dels tècnics (manescals, falconers, potser munters) contractats per ells. Malgrat l'evident interès del professional pels textos relatius a la seva especialitat, sobretot quan el pràctic veterinari –manescal, munter o falconer– es veïé immers en la teoria mèdica imperant a la nova medicina i necessitava formar-se en uns fonaments que d'altra banda li garantien el progrés social i professional, cal que ens preguntem pel seu accés a aquests còdexs manuscrits, els quals no deixaven de ser molt cars quan la lectura i la possessió de llibres era un luxe, tot i el seu contingut pràctic.

De ben segur, el progressiu abaratiment del llibre pràctic amb la mínima sofisticació, és a dir, en paper, de lletra poc acurada, sense columnes ni decoracions i a una sola tinta, en facilità la divulgació i permeté al falconer completar el seu aprenentatge directe,⁷²⁴ alhora que servia de recurs constant al practicant de l'art, en especial si restava desvinculat del col·lectiu. Tanmateix, l'opció més probable és que la biblioteca del senyor a qui servien els restés oberta per a la consulta, si més no, als superiors dins de la jerarquia de la munteria i de la falconeria, els únics que, degut al seu origen sovint noble, gaudien del privilegi de saber llegir –d'altra banda, podrien també accedir-hi amb la intermediació d'un lector– i, així, transmetre-ho als seus subordinats. S'obre aquí la porta a la qüestió de l'accés a la biblioteca reial o cortesana, amb les preguntes qui, quan i de quina manera i matisos com quan començà a ser considerada una intimitat de poder i propaganda als diversos territoris a l'igual que ho serà dins de l'humanisme en el marc d'una política cultural. Recordem al respecte la connexió del poder amb el coneixement i el seu control i instrumentalització, amb un interès real i/o propagandístic, esperonat per un ambient que podem copsar amb la cèlebre sentència de John de Salisbury “Rex illiteratus quasi asinus coronatus est” (*Policratus*, IV, 6), redactada precisament al mateix segle XII en què arrencà amb força el tractat de falconeria en llatí. No és estrany, doncs, que les traduccions més antigues i luxoses semblin reservades a la biblioteca de la reialesa i de l'alta noblesa, incorporant-se, poc després, a les de la baixa noblesa i la burgesia. En aquest punt, però, cal que assumim el biaix inherent a la pèrdua d'un percentatge de manuscrits de contingut pràctic sense pretensions luxoses impossible de determinar que impedeix qualsevol afirmació relativa a la importància d'aquests i a la seva circulació. En el mateix sentit, la mateixa condició luxosa afecta al seu ús i modificació: com més luxosa fos la presentació del manuscrit, més difícil seria que s'hi afegissin marques de lectura i d'ús i altres receptes que l'alletjarien, privant-nos d'informació en relació a la lectura i la circulació; més endavant reprendré aquest aspecte.

---

⁷²⁴ Resta a determinar si el sistema d'aprenentatge directe al costat d'un mestre falconer era previ o no a l'entrada en una falconeria cortesana i la diferenciació social en aquest aspecte, en la qual el recurs al material escrit podria haver estat determinant.

Tant l'autoria com el destí dels tractats llatins i en vernacla ens obliguen a plantejar-nos també la hipòtesi de la intervenció i del paper de redactors o escriptors, traductors, compiladors, copistes i lectors professionals dins d'una societat on l'analfabetisme era ben present i el llatí només dominat per una petita franja de la població; una prova fefaent de la seva intervenció sobre els textos, guiada per les seves conviccions o interessos, és la conversió de part de l'encanteri –potser d'origen grec– present a l'*Epistola ad Ptolomeum* 12(3A) de la versió llarga i d'ambdues traduccions catalanes en noms de plantes formant part d'una recepta terapèutica a la secció 13'(2') corresponent de la versió curta, Juan Gil de Zamora (*De accipiter*, cap. 8.15), p. 206, l. 7-8 (f. 15v) i *Dels auzels cassadors*, vv. 1999-2004. El mateix emperador Frederic II de Hohenstaufen ens informa d'un detall relatiu a la plasmació escrita dels coneixements falconers i a la recuperació d'aquests mitjançant la lectura:⁷²⁵ la lectura comentada (*legi faciat et exponi*), pròpia de l'àmbit universitari medieval que tenia el seu reflexe escrit a la tractadística escolàstica, basada en la cita d'una autoritat seguida del comentari pertinent, però extensible a tot sistema educatiu recolzat en textos, i porta d'accés de qualsevol no lletrat, és a dir, de tothom no versat en la lectura, o, fins i tot, en el llatí, al contingut dels textos. Per tant, un lletrat podia intervenir en les dues fases clau de la transmissió del saber de l'art de la falconeria, la codificació escrita, llatina en un inici, a partir dels coneixements del falconer, i la seva descodificació posterior, retornant-lo a l'oient; com hem vist, el risc a acceptar era la seva intervenció sobre els textos.

La presència d'altres obres que acompanyin un tractat cinegètic a un manuscrit en particular –la *Mitiüberlieferung*– ens reforça la tria abans exposada del destinatari; així, dels manuscrits on es conserven tractats cinegètics en català, F conté un recull de temàtiques destinades, al meu parer, a l'educació del jovent noble de la Corona d'Aragó, N està compost per obres de temàtica mèdica i P és integrat per l'arromançament català d'*Scipiò i Anibal* a càrrec d'Antoni Canals (O.P.) seguit pel tractat de falconeria *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*. Dins d'aquesta associació de textos, F i N conserven la transmissió conjunta de tractats de manescalia i del falconeria, i N va més enllà mantenint també la relació amb el tractat de medicina humana; ambdues associacions eren ja les més freqüents a la tradició llatina. El cas de N és especialment interessant en reunir nombroses obres de cirurgia, malgrat el sempre delicat aspecte de l'intrusisme professional –l'ensenyament i la pràctica de la medicina humana ja gaudia d'un rigurós control a la baixa edat mitjana, i la de la veterinària començava a regular-se– i de l'elevat risc inherent al trasllat de coneixements mèdics entre espècies. Pel que fa a F, el seu caràcter marcadament didàctic es reflecteix en els textos sel·leccionats pel compilador per a confeccionar aquesta mena de manual educatiu del jovent noble d'ambdós sexes del país. El seu equivalent a nivell de la burgesa francesa adolescent el trobem a *Le Ménagier de Paris*.⁷²⁶

El darrer, però no menys important, indicatiu sobre les successives baules de la cadena de destinataris i posseïdors del manuscrit cinegètic són les anotacions marginals, com les correccions posteriors o les notes de lectura, o les informacions afegides per altres mans, com ara receptes terapèutiques, anècdotes i comentaris personals o intents d'actualització; les glosses dels posseïdors –potser fins i tot correccions si eren versats

⁷²⁵ “Nous demandons cependant que chaque noble, tenu en raison de sa seule noblesse de réserver son attention à ce livre, se le fasse lire et expliquer par quelqu'un de compétent dans les sciences, et qui soit indulgent pour ce qui y est moins bien exprimé. En effet, comme les autres arts, celui-ci comporte des termes particuliers, et nous n'avons pas trouvé dans la langue latine des mots convenant à tous les cas, si bien que nous avons recouru à ceux qui paraissent les plus proches et par lesquels notre propos pouvait être compris” PAULUS-ABEELE, Prol. I.1, p. 58.

⁷²⁶ N'existeixen diverses edicions, com BRERETON-FERRIER.

en la matèria— o les notes de possessió i la censura testimonien, doncs, les inquietuds dels propietaris dels manuscrits i la seva trajectòria. En el cas català, tant les receptes afegides per una altra mà posterior a P com les receptes catalanes sobre medicina canina afegides a continuació de *Libro de la montería* d'Alfons X(I) de Castella i Lleó conservat al ms. París, B.N.F., esp. 216 (anc. f. 7814), correspondrien a aquesta intenció actualitzadora o d'inclusió d'un complement per part d'un pràctic posterior. Els tractats cinegètics catalans conservats a què he tingut accés no presenten enlloc una càrrega destacable d'anotacions marginals indicativa d'un ús superior d'una de les seves seccions.

Si ens acostem a les seccions internes del tractat de falconeria, aquest podia tenir una doble lectura dins de l'estructurada cort de la baixa edat mitjana, la del falconer professional per a la seva secció relativa a la medicina dels ocells de caça, art manual impròpia del seu senyor segons la concepció medieval del repartiment del treball, i la del superior social per a la secció dedicada a l'etnologia i l'etologia dels diferents ocells de caça i la correcta tècnica d'afaitat i de caça, de probable aprenentatge directe per part del falconer; a més, les possibles receptes relatives als gossos de caça eren susceptibles de rebre també l'interès i l'aplicació per part del munter. Malgrat aquest hipotètic repartiment de la lectura, cal tenir present que l'alt origen social de part del funcionariat dedicat a la falconeria, la manca de personal consagrat exclusivament al maneig dels ocells de caça al servei de la baixa noblesa o de l'emergent burgesia, la pervivència de la caça amb astors i esparvers entre classes socials de menor estament, i, com no, la curiositat pròpia de l'apassionat pels ocells de caça, faria permeables ambdues lectures.

c. Altres consideracions relatives a la còpia i la circulació

Soc de l'opinió que hem de vincular el procés de còpia manuscrita al de lectura, és a dir, pensar en la còpia per encàrrec —per a ús propi o com a regal— o personal d'un text pel qual es demostra un interès i del qual es vol poder disposar. Aquest aspecte, en especial el de l'arribada d'un text, és normalment silenciats als textos i només recollit de forma parcial a la documentació. A banda del possible regal entre corones, des dels orígens del gènere metges poliglots i falconers en les seves ambaixades diplomàtiques o en canviar de cort a la què prestaven els seus serveis pogueren dur amb ells tractats de falconeria; per exemple, un aspecte poc conegut dins de la circulació de textos científics és el paper de la cultura viatgera musulmana, tant per l'obligatòria peregrinació a la Meca, com per la formació als seus centres culturals i pel servei a diferents corts i províncies musulmanes o cristianes.

Sovint conservem còpies manuscrites posteriors als originals desapareguts i amb no poques errades degudes a la ignorància i/o poca cura dels traductors i, amb major freqüència, dels copistes; dos dels exemples més interessants al respecte són el manuscrit Zabálburu en relació a Z⁴, text sorgit per corrupció, i el manuscrit Par, obra d'un copista italià que deixà una forta empremta sobre els dos tractats en català conservats en ell, i resta a valorar la còpia tardana que conserva el tractat d'Antoni de Vilaragut. Per a les còpies de textos anteriors, traduccions o no, que silenciïn informació, només la documentació d'arxiu, la localització de noves còpies, les característiques de la llengua heretades de la redacció o la traducció primigènica, de l'escriptura, del suport,..., ens pot informar de la contextualització adient, com ara la datació. Així, serà necessari que l'historiador, el filòleg i l'especialista en la matèria concreta tractada al text i en la multiplicitat d'aspectes associats (medicina dels ocells de caça, zoologia, filosofia i història natural, farmacologia, botànica i tota la resta de

ciències auxiliars) uneixin els seus coneixements per a que, mitjançant aquest triple vessant d'estudi, s'aprofiti al màxim el coneixement amagat als còdexs.

A l'hora d'establir la difusió i la influència dels tractats, cal tenir en compte el nombre de còpies conservades, els manlleus entre diferents textos del gènere o del corrent enciclopèdic, i les possibles traduccions en altres llengües –més rara entre vernacles però plenament reconeixible entre el català, el castellà i el portuguès pel que fa als tractats de Pero Menino, Lope de Ayala, l'atribuït al rei Artús i V segons demostro en la meva edició crítica dels dos darrers i en els estudis respectius⁷²⁷– i les successives anades i vingudes entre aquestes llengües. Segons SMETS (2005, p. 311), basant-se en la limitada circulació manuscrita i l'escassa influència de les traduccions franceses sobre les obres posteriors de la temàtica, sembla que les traduccions franceses dels tractats llatins no gaudiren pas d'un èxit esclatant entre els seus contemporanis; soc del parer que cal relativitzar aquest factor mitjançant la valoració de la circulació contemporània dels mateixos textos en llatí, la pèrdua de còpies (sobretot de les menys luxoses) i la prioritització de determinats tractats del segle XIV en les diverses tradicions, com poden ser el d'Ayala dins de la castellana o els d'Henri de Ferrières i Gace de la Buigne (sense oblidar el comte Gastó III *Febus* de Foix en munteria) dins de la francesa; a més, no sempre és fàcil discriminar entre la influència d'una traducció sobre la seva tradició concreta corresponent i la d'una possible versió llatina –no necessàriament conservada, descrita o editada– circulant en aquella mateixa àrea.

Com a darrer aspecte relatiu a la circulació em referiré a l'impacte de la impremta. El salt exponencial per a la circulació d'un text que fou la introducció de la impremta no afectà al tractat de falconeria en català. Fins a l'edició de Rigault de 1612 no hi trobem cap imprès que el tingui present i després passaran segles abans no torni a ser tingut en compte, degut la confluència de diversos factors en contra, entre ells: el menor nombre de parlants respecte al d'altres llengües i el petit mercat potencial d'una pràctica minoritària; una monarquia castellana que traslladà la cort i influí en la castellanització progressiva de la noblesa i la burgesia –i per tant del mecenatge sencer– del país, amb potenciació dels tractats forans, com ara els castellans propis de la llengua dels Trastàmara o els ja en italià a la branca napolitana; el possible desconeixement associat dels tractats propis; un possible decliu de la pràctica de l'art de falconeria a les nostres contrades; el predomini atlàntic per sobre del mediterrani al segle XVI i la crisi al territori; i l'abandonament del català com a llengua científica al segle XVI, a l'igual que abans ho havia estat com a llengua de la cort. De fet, els autors dels territoris de la Corona d'Aragó que contempen l'art de la falconeria ho fan en castellà, com ens demostren la secció específica del *Llibre dels secrets d'agricultura* de fra Miquel Agustí –que només apareix a les edicions castellanes posteriors a la primera edició catalana– o la del *Tratado de los animales terrestres y volátiles, y sus propiedades* del valencià Gerónimo Cortés. Rigault s'hi veié obligat, malgrat les seves reserves, per ser la versió de l'*Epistola ad Ptolomeum* més completa a la seva disposició. Sigui per decisió dels autors o dels editors i impressors, ens veiem privats, doncs, del llibre imprès de falconeria en català.

Abans de tancar aquesta secció, apuntar que, sens dubte, el destinatari i/o el públic condicionen també el procés creatiu. En el cas dels tractats de falconeria en català consultats, els exemples més il·lustratius són, al meu parer, la censura de la font àrab adaptant-la al lector cristià a fi de facilitar-ne l'acceptació i la circulació (P) i la transformació de l'astor en l'esparver en traduir i/o compilar textos d'altres orígens

---

⁷²⁷ Durant el període de redacció d'aquesta tesi doctoral i el punt mort del canvi de direcció, part d'elles han estat avançades ja per l'equip de treball de la Dr. Garcia amb GARCIA (2014), MAS i GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA.

quan el destinatari (P) o una part considerable del públic (F) era femení. No entraré a valorar aquí fins a quin punt la traducció del llatí *accipiter* per esparver en lloc de per astor és dependent d'un increment en la participació de la dona en la falconeria tardomedieval i renaixentista, de la proliferació de l'ús de l'esparver en aquell ambient cortesà en beneficiar-se de les seves característiques físiques, de vol i maneig falconer i de la seva llegenda de cortès difosa per multitud de textos, incloses algunes de les enciclopèdies medievals, contra la visió pejorativa del caçador amb astor, i d'una major abundància relativa de l'esparver sobre l'astor en aquelles corts meridionals en relació a les nordeuropees degut a una dificultat superior del maneig de l'esparver en climes freds. Respecte a aquestes confusions terminològiques, voluntàries o no, el mateix fenomen es reproduïx i accentua al mot *ἰέραξ* de l'antiguetat grega, que els lèxics tradueixen en general per esparver, però que s'aplicava igualment a tots els rapinyaires diurns de mida mitjana i petita, com ara els falcons, els aligots, els milans, els astors i els esparvers; Fritz Robert remarca que, a la Grècia bizantina, designava sobretot el falcó utilitzat per a la caça.⁷²⁸

No aniré més lluny en aquest aspecte perquè caldria entrar en els estudis i les edicions crítiques dels tractats postergats per a la recerca postdoctoral a fi de disminuir l'extensió de la present tesi i, per tant, només podrà ser ofert un cop fets públics aquells treballs meus al respecte.

---

⁷²⁸ MOULÉ, p. 464; ROBERT.

III. Contingut a partir de l'índex temàtic

Aquesta secció, unida al material lexical del tercer volum, intenta contribuir a clarificar la confusió provocada per la manca d'una obra de referència específica en la matèria, un buit que sovint comporta l'assumpció dels significats erronis i impropis en relació al nostre vocabulari tècnic. Com a exemple, recupero unes línies de SASTRE (p. 51), “Así, ‘falco prim’ era el nacido de uno de los dos primeros huevos; ‘falco terçol’ el tercero del nido, por general, muy ligero en el vuelo; ‘falco sor’ el que no había perdido la primera pluma; ‘falco mudat’ que ya había mudado las primeras plumas; ‘falco niec’ el recién salido del nido, etc. Según el adiestramiento que había recibido era más apto para la caza de determinadas piezas, lo que le convertía en un ‘falco pelos’ cuando lo era para la caza de liebres; ‘falco jantil’ en la caza de grullas; ‘falco llaner’ para perseguir a otras aves rapaces”.

ABEELE (1991), tesi doctoral inèdita del Dr. Baudouin van den Abeele en què estudia els tractats de falconeria llatins, i ABEELE (1994a), versió resumida publicada de la mateixa, acosten el lector a la tradició escrita de la falconeria medieval europea a partir d'aquell corpus. D'igual manera, OLMOS (2015) l'acostarà a la mateixa, en especial en relació a la doctrina mèdica galènica, a partir del corpus castellà. Complementades amb els manuals moderns de la temàtica, i gràcies a la conservació de les tècniques falconeres, el neòfit entendreà bona part de l'art de la falconeria continguda als textos medievals. Considero, per tant, que no s'inclou entre els objectius de la present tesi doctoral formar el lector en aquest aspecte o entrar en la seva anàlisi detallada, de manera que, de cara a la brevetat, em limitaré aquí a oferir-li un índex temàtic de veus que li facilitarà l'accés als diversos glossaris adjunts, seguit d'una discussió general de cada bloc temàtic, tot indicant-li que he eliminat d'aquests glossaris les veus i les cites dels tractats postergats per a fer-los públics durant la recerca postdoctoral que apareixen a QUEROL (2003), prova de la meua edició i estudi de tots els tractats catalans conservats i accessibles, i respecte al qual he introduït nombroses esmenes.⁷²⁹ Per aquesta raó, la secció que ara obro continuarà un fort biaix en relació al conjunt dels tractats en ometre-hi els postergats, després d'haver-los-hi enretirat, i correspondre els presents als “precedents” dins de la nostra tradició –amb una forta dependència externa degut a les traduccions– i no aprofundir en l'anàlisi de blocs com l'arsenal terapèutic, el qual, per si sol, permetria fàcilment la realització d'una altra tesi doctoral i que potser desenvoluparé dins de la línia de recerca postdoctoral. Val a dir que aquests “precedents”, tal com pertoca als testimonis més reculats d'una tradició falconera, són bàsicament receptaris i, per tant, la major part del vocabulari aliè a la medicina hi és absent.

Respecte al biaix abans esmentat, cal tenir en compte que V és el tractat més extens i complet dels textos de falconeria en català a què he tingut accés i, en conseqüència, el fet d'enretirar les seves entrades i cites escurça molt QUEROL (2003)⁷³⁰ i, de retruc, pot comportar algunes incongruències en els reenviaments de les altres entrades o quan s'havia utilitzat com a cita única, febleses que es solucionaran en oferir els glossaris complets per al conjunt de la nostra tradició accessible durant el període postdoctoral. A més, es recomana acudir a l'estudi del capítol dins dels estudis específics de cada tractat a partir de les cites ofertes a l'entrada que resulti d'interès al lector, ja que pot contenir informació complementària.

En aquest índex temàtic de veus seguiré l'ordre d'exposició als tractats de falconeria, motiu pel qual la secció mèdica apareix en darrer lloc malgrat ser l'àrea de

⁷²⁹ Vegeu les consideracions apuntades a la secció “Recepció del trasllat”.

⁷³⁰ El conjunt dels tractats postergats representa prop de la meitat d'aquell treball de recerca.

coneixements del centre al què es presenta aquesta tesi doctoral. Cal tenir present que certes veus poden correspondre a més d'un bloc i ser llavors esmentades en un o més; per exemple 'adelitat', a relacionar amb el maneig falconer i l'etologia de l'ocell de caça; de fet, en modificar el falconer el comportament de l'ocell mitjançant el maneig, aquests dos blocs són íntimament lligats. A fi de guanyar en claredat expositiva, també he preferit minimitzar la terminologia mèdica i, en aquest sentit, he descartat la secció etnologia dins del bloc mèdic en favor de la d'ocells de caça dins del bloc zoològic. Per a facilitar l'acostament a un lector modern, he utilitzat una classificació que li resulti familiar en detriment de l'esquema conceptual de la medicina galènica: *res naturales* (anatomia i fisiologia), *res non naturales* (règim higiènic), *res praeternaturales* (patologia) –part *teòrica*– i pràctica (terapèutica). El trasllat entre ambdues classificacions és aplanat per OLMOS (2015) a partir del corpus castellà.

El lector ha de tenir també en compte que difícilment es poden extrapolar tendències fins a extreure conclusions perquè l'aparició d'un mot o d'una qüestió no és en relació directa amb la seva importància relativa, ja que caldria atènyer-nos a la freqüència de la seva aparició, considerar-hi les referències implícites, les extensions dels paràgrafs o el nombre de capítols que s'hi refereixin, etc., i fins i tot així hauríem d'assumir un biaix arran del grau de coneixement del falconer autor del tractat, el qual tampoc seria necessàriament una referència del seu interès per una qüestió determinada.

Un altre aspecte és el de la grafia actual de bona part del vocabulari propi de l'art, on resta a establir fins a quin punt ha estat fixat en certs casos de forma apressada i no sempre prou objectiva; és el cas d'esmirle (esmerla), grifaut (grifó, atorgant un predomini a la fonètica i prescindint de la nostra tradició escrita), sacre (sagrat, en traducció impròpia en haver considerat francès *sacré*, italià *sacro* o llatí *sacratum* en lloc d'àrab *şaqr*, llatí *sacer* i francès *sacre*) i altres, dels quals convindria recuperar, al meu parer, la forma antiga i que ens és pròpia. En aquest sentit, la meua assessoria al Termcat en la temàtica cinegètica pretén contribuir a retornar les aigües al seu llit fluvial, al seu curs normal.

El domini del lèxic cinegètic o vocabulari especialitzat de la caça és un criteri decisiu de la competència del caçador i part indissociable de l'art, fins i tot per sobre de la captura en si; al respecte, recordem que Henri de Ferrières, al seu *Livre du roi Modus*, es refereix ja a la necessitat del coneixement adient d'aquest lèxic⁷³¹ i a la confusió del munter incapaç de respondre com deuria davant del seu senyor en el moment de l'assemblea que organitzarà la batuda.⁷³² Aquest és el primer pas dins de l'ensenyament del caçador, clau per a la seva acceptació pel col·lectiu i per al correcte funcionament de l'organització. D'aquí la preocupació recurrent pel nivell de coneixements del lector, explicant els mots nous o especialitzats i les equivalències entre llengües, conscient de la necessària precisió del vocabulari cinegètic. En el cas francès, el lèxic és el camp millor estudiat de la literatura cinegètica medieval i el que millor ha perviscut.⁷³³ De fet, aquestes obres són el principal material on es conserva el caràcter particular del vocabulari de la falconeria, de manera que el contingut desperta a la vegada l'interès del filòleg i de l'historiador, sobretot del de la ciència, de l'amant dels textos cinegètics antics, del falconer modern i de l'ornitòleg. Un plus afegit a aquests textos inèdits que

---

⁷³¹ “ce seroit confusion a celui qui la diroit; car parole bien prononchiee procede de science, especiaument puis que la maniere des parolles sont ordenees selon le mestier de venerie” TILANDER (1932, § 4).

⁷³² “Et qui de venerie ne saroit respondre si comme il devroit, ce seroit confusion a celui qui parler n'en saroit, car l'en demandra a ceulz qui ont esté en queste quelle nouvelles il aront de leurs questes...” TILANDER (1932, § 19, l. 11 i ss.).

⁷³³ STRUBEL-SAULNIER, pp. 76-77. Per a un període posterior, però d'interès degut a la pervivència del lèxic, BEAUFRERE.

veuran la llum gràcies a la recerca empresa, alhora bàsics per a la història de la cinegètica i de la medicina veterinària catalana.

“nesesari és que perlem de les nobleses dels ffalcons
e de molts he diversos altres aucells de rapina”

F, f. 119v

“Haec igitur de falconum generibus et naturis dicta
sint: per haec enim et alia poterunt cognosci”

AG, p. 1471, l. 14-15

1. ZOOLOGIA

a. Animals de caça

i. Ocells de caça

α. Amb maneig falconer indicat:

- genèric: alcell, aucell, ocell (de caça/rapinya).

- llinatge: astor, bastard, esmirle,⁷³⁴ esparver, falcó (blanc, bretany/bretó/britànic, ganteu/gathene, gentil, gibós, grifaut/(gris), haeripill, llaner [blanc, negre], munterí/muntesí, negre, pagès/pagesívol, pelegrí, roig, sacre, de peus blaus o de color atzur, sobretotz/*superatutum*), forgell, (frugellos), mirle, mosquet 2, *smirlin*, *sveimer/sweiner*.

- edat: mudat, poculull, poll 1, sor.

- mètode d'obtenció: aranyenc, nienc.

- sexe: prim, terçol.

β. Sense maneig falconer indicat (no pròpiament de caça): abarello, àguila, *bulçaceus*, bussarí, llaner roig, (milà).

ii. Gossos

ca corrent, ca de caça.

iii. Cavalls

cavall (corrent).

b. Preses

ànet, austarda, carduell, (conill), (cabirol), corb, cornella, grua, libertí, llebre, oca, perdiu, piga, sen 2.

c. Altres

i. Mol·luscs: caragol, llimac, sípia, *testudinum*.

ii. Insectes: grill, renc.

iii. Peixos: anguila.

iv. Amfibis: *çapo*, granota, rana, raspero/raspo.

v. Rèptils: bestieta escudada, colobra/*culebra*, lluert, sargantana, serp (negra), tortuga.

vi. Aus: colom, coloma, estarna, fresoner, gall, gallina, gavasa, milà roig, moixó, oronella, palom, paó, pardal, pàssar, *passarum*, pàssera, passerell, *pectirussulli*, pitxó, rossinyor, tortra, upega, voltor.

vii. Mamífers: ase, *barbastellum*, bèstia, (bicort), boc, bou, cabirol, cabra, cabrit/(crabit), cadell, *camici*, crestat, crestó, forcella 2, garex, garó, gat, guarrís, moltó, mostela, mul, mula, muriac, onsa, ors, ovella, porc, porcell, rata, rata-pinyada, ratí, rató, somera, sòrics, soriu, *suricorum*, *surricum*, truja, vaca, vedell.

---

⁷³⁴ A l'època no necessàriament inclòs entre els falcons.

d. Discussió

La diferenciació dels ocells d'acord amb les seves característiques etològiques és una base comuna de la tradició falconera mundial. Per a que un ocell sigui considerat de caça (o noble), el criteri primordial és que sigui carnívor; en segon lloc, de cara a facilitar-ne el maneig, un metabolisme accelerat, fet íntimament associat a que caci la seva pròpia presa i ignori o minimitzi la ingesta de carronya, més enllà de sofisticacions pròpies de determinades tradicions i pràctiques minoritàries com és el maneig falconer de caçadors oportunistes o necròfags com, per exemple, els còrvids. Un cop establerta la diferenciació entre ocells nobles i no nobles, la jerarquia en la noblesa entre els ocells de caça –no sempre coincident entre els autors i, de fet, pròpia de les preferències de cada tradició i falconer– dependrà, sobretot, del potencial caçador i la tècnica de caça característica de cada llinatge. FRADEJAS (1998, p. 28) indica que la noblesa de l'ocell per al príncep Juan Manuel no depèn del tipus d'alimentació i el diferencia de la classificació àrab primària entre nobles (*hurr*, entre altres denominacions, alimentada de presa viva caçada per ella mateixa) i no nobles (*bugat*, entre altres denominacions, alimentades de carronya); al respecte, Juan Manuel indica una noblesa superior dels falcons respecte als astors degut a la durada superior de la persecució a la presa dels primers, però, al meu parer, això no implica que els astors no siguin nobles, i cal recordar que l'autor podia conèixer bé la tradició falconera àrab tan propera als seus dominis i fou influenciat pel *De arte venandi cum avibus* de Frederic II. Si es tracta d'oferir un criteri diferenciador de la tradició europea de l'oriental, aquest són el color de l'iris ocular, difós arreu de l'oriental i minimitzat o obviat a l'europea, o la classificació en quatre "gèneres" (àguiles, astors, sacres i falcons) on s'agrupen les "espècies" en mida decreixent.

Malgrat l'elevat dimorfisme sexual existent en els ocells de caça, la tradició falconera catalana a què he tingut accés, a diferència d'altres com l'àrab o la francesa, rarament atorga un nom específic al mascle d'un llinatge, anomenant aquest sexe amb el genèric terçol afegit a la denominació del llinatge d'ocell de caça; així, per exemple, amb astor cal entendre l'astor prim (femella), i per a referir-se al mascle s'ha d'especificar astor terçol o terçol d'astor. L'única excepció consistent dins de la tradició catalana és el mosquet, terçol d'esparver. Cal tenir present la importància de tots i cadascun dels adjectius tècnics en referir-se a un ocell de caça degut a la seva relació directa amb les seves característiques, el maneig específic adient i el seu valor; així, per exemple, el potencial caçador i la subtilitat en el maneig falconer divergeixen radicalment entre un ocell nienc i un mudat d'aire de la mateixa edat, el segon d'ells objecte de la implacable selecció natural que li comporta la millor constitució física (hores de vol), la psicologia idònia (la pròpia de l'espècie), el vol òptim i les millors tècniques de caça, el coneixement de les reaccions de les preses, l'autoprotecció de les pennes,..., aspectes impossibles d'aportar en captivitat malgrat que la "criança campestre" ho intenti durant la breu etapa en què aquesta pot aplicar-se.

Entre els noms dels ocells de caça del llistat anterior predominen els falcons, prioritzats arran del seu interès superior dins de la falconeria noble medieval a l'Europa occidental, tot i que cal tenir present el biaix d'un lèxic superior inherent a la seva diversitat natural en el nostre marc geogràfic quan el comparem amb un grup força més homogeni com el dels astors i els esparvers i afegir-hi una menor riquesa lèxica dels darrers respecte a la tradició oriental. En certa manera, podem considerar-hi un cas de "fals positiu", el de l'esmirle (esmerla), el qual veu incrementada la seva variabilitat – esmirle, (forgell), (frugellos), mirle, *smirlin*, *sveimer/sweiner*– arran de la presència dels

germanismes derivats de la traducció parcial del *De falconibus* d'Albert el Gran inclosa a F.

Gossos i cavalls són especificats amb una aptitud de velocitat (i resistència) degut a la seva funció principal d'acorredors directes o indirectes de l'ocell de caça, principalment del falcó, al qual cal seguir en el seu llarg vol persecutori de la presa segons la tècnica falconera medieval a Europa a fi de controlar la presa un cop duta a terra o frenada la seva fugida i evitar així que infligeixi danys a l'ocell de caça i/o protegir-lo de l'atac de la resta de l'estol o de rapinyaires salvatges atrets per la presa capturada quan és a terra o bé recuperar l'ocell quan el falconer ho consideri adient a fi d'evitar la seva pèrdua.

Pel que fa a les preses, predominen netament les aus, tant per ser els ocells de caça ornitòfags prioritàris com pel biaix inherent a la predilecció de la falconeria noble medieval europea per certes preses, sobretot les grans presons alades (austarda, grua, oca, sen 2), sense negligir els còrvids (corb, cornella, pigra), alguns d'ells també presó, altres aquàtiques (ànet, libertí) i preses naturals com la perdiu per al falcó i el carduell per a l'esparver, sense oblidar mamífers esmentats, bé com a presa habitual o durant l'afaitat a presons alades, com és el cas de la llebre, bé en cas de malaltia [(cabirol)] o per corrupció [(conill)].

La resta dels noms d'animals reflecteix la diversitat típica de l'arsenal terapèutic medieval.

Tancaré aquesta secció amb un simple apunt en relació als ocells de caça, mostra del potencial en l'anàlisi de qualsevol secció del contingut dels tractats: el simbolisme del color i del nombre, solapament de cristianisme i paganisme, es retroba al tractat cinègètic. El color tindrà una influència evident en la classificació dels diversos animals, especialment en el període més reculat, mentre el nombre evidenciarà la seva importància en la secció terapèutica, com veurem a la discussió de l'índex mèdic. En relació al color, el sistema ternari format pel vermell més la dualitat blanc/negre és el més arcaic i difós, representatiu del foc i la sang, de la llum i la foscor, en un contrast ple d'oposicions que s'infiltrava en la doctrina mèdica hipocràticogalènica mitjançant els humors i les complexions i en la mateixa personalitat de l'home medieval degut a l'elevat pes del component religiós i espiritual. La prioritització del blanc és ben palesa en relació a l'ocell de caça, al gos i al cavall, en part influenciada per la imatge de llum i la seva associació a l'espiritualitat i la divinitat que anirà unit al motiu de l'animal guia, als missatgers d'un altre món i a les criatures impregnades de misticisme com l'unicorn, tot aprofitant les seves connotacions positives d'exotisme, raresa i bellesa; així, p.e. segons el *Roman des deduis* de Gace de la Buigne (v. 799), el rei ha de disposar de grifauts blancs dins de la seva falconeria, dada de vincle directe amb la posició de privilegi atorgada a l'astor blanc i al sacre blanc a altres tradicions falconeres. Malgrat que l'ornitòleg i el falconer puguin arribar a entreveure la correspondència de bona part de la sistemàtica dels llinatges medievals europeus d'ocells de caça amb la sistemàtica moderna, la tradició occidental no sol diferenciar de forma explícita entre plomatges d'una mateixa varietat d'ocell de caça i, quan ho intenta, bé els amaga considerant-los un nou llinatge, bé no assoleix el grau de sistematització i complexitat de la tradició àrab. Les raons podrien raure en la varietat d'espècies, subespècies, varietats i fases d'ocells de caça de què disposaven els falconers àrabs, predisposant a aquesta complexitat, en un major grau d'observació propi d'aquella falconeria, qui sap fins a quin punt més desenvolupada que l'europea occidental, i/o en un interès relatiu en aprofundir en un criteri d'origen reculat i, en certa manera, específic d'aquell marc i aliè al nostre. Per a l'home medieval, el lloc geogràfic condiciona el clima i a la inversa, i

aquest l'aspecte extern i la conducta del llinatge i de l'individu, és a dir, les seves característiques etnològiques i etològiques, aspectes clau en l'art de la falconeria.

“Hiis ita decursis de regimine et medicamentis
falconum disseramus”

AG, p. 1471, l. 19-20

(trad. cat.) “D’aquí avant direm de les metgies he del
regiment dells ffalcons”

F, f. 138

“e tenien pleyt de sos falcons e aestimaven-se en
qual manera poguessen aquels falcons aver sans, o
estors o esparvers, e-n qual manera los poguessen
fer ardots, e en qual manera poguessen tenir aquels
en aquel ardiment”

Z¹, pròleg

2. FALCONERIA

art, caça, caçada, ciència, coneixença, falconeria.

a. Falconer

caçador, deixeble, embriac, (mestre) falconer, feló, hom, home, gentilhome,
jutgador, (llec), monsoneguer, negligent, (noble), nodridor, parador, (plet), (putana),
quasedor, (senyor), sostinent, sutze, vici.

b. Maneig falconer

guarda, regiment.

i. Material

α. Espais, immobles: cambra, casa, cel·la, muda, (*stia*).

β. Objectes, mobles

- Propis del falconer: guant 2, lloure, (tallador), tifel, verga 1.

○ Trampeig: arany, bertol, filat, llaç.

- Propis de l’ocell de caça: anell, capell, cascavell, (cuir 2), gits 2, llonga

1.

○ Suport: barra, cavallet, fust, pedra viva, perxa, (salze).

ii. Tècnica

sen 1, senyal 1.

α. Règim i cura de l’ocell

- Ingesta: abaixar, afamar, carn (aiguosa/banyada/remullada, etc.), curall,
(dieta), endurar, (enfastigar), flamada, gorga 2, grassea, llavat, nodridura,
nodriment, nodrir, (novell), paella faitisca, péixer, plomada, punt, sadollament,
sustentiu, trempat.

- Altres: adobar (el bec), prendre alent, aminvar, bací, bany 1-2, banyar,
bolcar 1, calor 1, cogitació, llibrell, constrèyer b, continents, cosir, dieta,
energullar, (estufar), faitís, fermar, llibrell, mudar, (mundificar), (porga),
(porgar), porgatori, portar, posar 1, prendre 2, prendre destrament, (somada),
subtil 2, (tèrcia), tirar 1, (trocar), (vici).

β. Afaitat

- Adjectius de l’ocell:

○ Negatiu: (aspre), contrariós, erguylós, esquiu, feréstec.

○ Positius: acabat, adelitat, adoctrinat, amorós, ardent, delitós, humiliat, maner, mans, privat, suau, volenterós.

- Accions del falconer: adobar, adoctrinar, afaitar 1, (alourar), amansar, amansedar, apellar altra veu, assuaujar, (benifet), domdar, ensenyar, (disciplina), (doctrina), (regiment de) domdar, ensenyar, enuijar, escomoure, turmentar, (guarda), (llanterna), (llourar), mansedar, (metzina), (presó), (puny 1), tenir, (tirar 1), (turment), turmentar, ús, vetllar, (veu 1a).

c. Caça

caça 2, caçar.

i. Relatiu al falconer

acorredor, alourar, apellar 2, apellar alta veu, aviar, certanament, clamar, companyó, cridar 1, esprovar, gitar d, llourar, mestrívolment, (fer) plaer(s), puny 1, retenir 2, trametre, poder veure.

ii. Relatiu a l'ocell

α. Psicologia: endényer-se, felonia, fiança, (gelosia), irèixer, jugar, malmenat, paoruc, perarós, (rodador), (rodar), valent, (vici), volpeïtat, volpeny.

β. Vol i accions sobre la presa: acorredor, companyó, davallar (fortament), deseixir-se, encaçar, enderrocar, falconada, fallir, fendre, ferir, lleuger, llevar, muntar, nafrar, posar 2, prendre, prous, punt, punyar, retenir 2, rodador, rodar, traspasar, treball, treballar, treburar-se, trempat, ús, (cuita de) volar, volador.

iii. Relatiu a la presa

llevar, posar 2, presa, presó.

iv. Altres

acorredor, ca, cavall.

d. Discussió

Començaré referint-me als termes falconeria i 'cetreria'. Segons CIFUENTES (2006, p. 424), "Tot i que el mot 'cetreria' apareix documentat en obres catalanes medievals (Felip Dalmau de Rocabertí, *Tractat de cetreria*), el costum consolidà l'ús prioritari de 'falconeria'". Tanmateix, el DCVB només ofereix un exemple, força tardà, d'aquest mot, a l'*Spill* de Jaume Roig, metge de dubtós coneixement en l'art i en el marc d'una alta societat valenciana fortament castellanitzada, mentre que un sol tractat de falconeria en català de tots als que he tingut accés el recull, en concret el *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí, a relacionar amb el vescomte indicat pel Dr. Cifuentes i la primera opció de contextualització desenvolupada per mi, seguint-lo, a QUEROL (2004) i QUEROL-PUMAROLA, però no segons la meua segona opció de contextualització del mateix tractat que serà feta pública durant el període postdoctoral, obra adreçada a un alt membre de la noblesa eclesiàstica també valenciana, el cardenal de València; d'igual manera, 'cetreria' no apareix a la documentació consultada fins ara. Malauradament, els textos tècnics tampoc utilitzen el mot falconeria, el qual, per contra, és documentat sobradament. A més, la utilització de 'cetreria' hauria comportat també el mot 'cetrer', no descrit. Ens manca, per tant, base per afirmar la utilització correcta del mot 'cetreria' en català i, al meu parer, cal apuntar a un barbarisme castellà introduït a partir de l'assoliment del tron catalanoaragonès pels Trastàmara castellans davant una forma catalana propera al francès 'fauconnerie', de forma parella a la majoria del nostre vocabulari falconer. No puc escatir per ara en quina mesura es degué a un ús prioritari dels falcons i difícilment un buidatge documental representatiu permetrà esbrinar-ho

degut al biaix resultant de la baixa consideració de la falconeria practicada amb astor, caça gairebé solitària, menys onerosa i més pròpia de la falconeria de subsistència i de la baixa noblesa que la practicada amb falcons, privilegiada per l'alta noblesa i la monarquia i, en conseqüència, per la documentació. Semblaria convenient, doncs, defugir la utilització del mot 'cetreria' en català per considerar-lo un probable castellanisme aliè a la nostra tradició més reculada i només l'exploració adient de la documentació (o d'altres tractats en català als què no he pogut accedir) podria arribar a permetre la seva acceptació.

Per a l'home modern, la consideració d'una modalitat cinegètica com a art o ciència esdevé una exageració. Tanmateix, aquest posicionament suposa un futurisme històric a evitar en el nostre marc d'estudi, potser condicionat pel desconeixement general de la falconeria fora del col·lectiu practicant en l'actualitat, segons m'he referit ja a la introducció a la inserció de la cinegètica (caça, caçada) dins del sistema de coneixement (coneixença) elaborat a l'edat mitjana.

La peça clau de l'art de la falconeria és el falconer, més concretament els seus coneixements de l'art i la seva dedicació, depenent-hi la posada a punt i l'organització d'un equip integrat per l'ocell de caça, el gos de caça i el cavall –tot i que pot augmentar-se el seu nombre o arribar a prescindir dels dos darrers per a determinades preses (en detriment, però, del prestigi associat)– que, sota la direcció del falconer (o del senyor a qui ell presti els seus serveis), té per objectiu culminar en la captura regular de la presa salvatge malgrat que els recursos d'aquesta i altres circumstàncies imponderables comportin el fracàs puntual en l'acció de caça. He esmentat la dedicació del falconer, aspecte íntimament relacionat amb els vicis (i estats d'ànim) contraindicats en ell (p.e. embriac, feló, jutyador, necligent, freqüentador de 'putanes', sutze) i els requisits (p.e. sostinent) i, alhora, porta oberta a la possible moralització, sovint acotada a aquesta qüestió dins del tractat cinegètic de caire tècnic i llargament desenvolupada en obres de creació com el *Roman des deduis* de Gace de la Buigne. Els textos catalans conservats manquen del vessant apologètic de la modalitat cinegètica tractada –la falconeria, en el nostre cas– i tots aquells a què he tingut accés deixen de banda la seva superioritat hipotètica respecte a la munteria, però sí que perpetuen la seva justificació moral i social, especialment en detallar les característiques ineludibles requerides pel bon falconer, presents ja a la tradició àrab i llatina.

Pel que fa a la manera de referir-se al falconer i a la seva possible jerarquia dins del col·lectiu o d'una falconeria específica –aspecte del qual la documentació ofereix major detall– trobem el mestre falconer, el caçador/quasedor o falconer i el deixeble, qui aprèn l'art de forma directa a partir del mestre i ambdós milloren en ella mitjançant plets (*Dancus* pròleg), i funcions com les de parador, qui (es) proveeix d'ocells de caça d'origen salvatge mitjançant la seva captura a la natura, i de nodridor, en un interessant matis relatiu al possible personal específic destinat a alimentar i/o a proveir la cura general de l'ocell de caça i, en especial, del poll desniat. Referit també amb l'inespecífic hom/home, ens són esmentades certes condicions socials o posicions de privilegi, com gentilhome, senyor de senyera, noble o, simplement, senyor. Dos adjectius més ens informen d'aquell ambient: a nivell intern al col·lectiu falconer, el binomi d'antònims vertader/monsoneguer, amb el qual es discriminava l'autor del tractat considerat veritable per transmetre coneixements valuosos de l'art d'aquell mentider arran de les confusions i errors continguts, i, a nivell extern al col·lectiu (o a la medicina en general), llec, per a aquell no iniciat en ella o, amb menor probabilitat, poc instruït en les lletres o laic.

A banda d'aspectes genèrics i sinònims parcials com la guarda o el regiment de l'ocell, divideixo les veus relatives al maneig falconer en material i tècnica. El material

aplega tant els espais destinats a allotjar l'ocell de caça –cambra, casa, cel·la, muda, (*stia*)– com els objectes utilitzats pel falconer per a capturar l'ocell de caça salvatge que ja ha abandonat el niu (arany, bertol, filat, llaç), dur-lo al puny (guant), amansar-lo (verga), cridar-lo (lloure, tifel) o preparar i/o oferir quelcom destinat a l'ocell (tallador), i els propis de l'ocell de caça (anell, capell, cascavells, gits, llonga) i el material amb què es realitzen els no metàl·lics (cuir), sense oblidar els diferents suports en què roman l'ocell quan no és al puny del falconer ni vola (barra, cavallet, fust, pedra viva, perxa) i la fusta recomanada per a alguns d'ells (salze).

Dins de la tècnica, d'aplicació sempre depenent del criteri, l'experiència i els coneixements del falconer (sen), els quals regiran la seva actuació a partir dels indicis (senyal) que mostri l'ocell en qüestió en cada moment, el primer apartat recull el règim i la cura de l'ocell de caça. Donat que l'ocell de caça en captivitat no pot proveir-se per ell mateix d'allò que prendria de la natura en cada moment d'acord amb les seves necessitats, el falconer ha d'esmerçar-se en facilitar-li-ho, començant per la ingesta,⁷³⁵ d'importància enorme i determinació delicada en l'art per requerir l'ocell d'energia i to muscular suficients per a la caça i ser la fam el vincle principal de l'ocell de caça en condicions de vol segur i eficaç (punt, trempat) amb el falconer; en el mateix bloc he inclòs també la cura regular administrada pel falconer a l'ocell per via oral (curall, flamada, plomada) per a una correcta fisiologia digestiva. El bloc següent esdevé una mena de calaix de sastre en aplegar veus relatives a aspectes tan diversos com el manteniment de la forma i mida adient del bec (adobar, aminvar) quan convingui o la millora de la condició física de l'ocell de caça (prendre alent). Pel que fa a l'afaitat, primer ofereixo els adjectius negatius que s'apliquen a l'ocell de caça abans de l'afaitat o en cas de maneig deficient i a continuació els positius derivats de diverses etapes de l'afaitat adient, entre els quals destaco la facilitat del trasllat del llenguatge d'amor (amorós, ardent),⁷³⁶ amistat (privat) i plaer (adelitat/delitos) en la relació ocell-falconer, aspecte que catalitzarà l'ús d'aquest motiu en la literatura de creació, tancant-lo amb un nou calaix de sastre que comprèn algunes d'aquelles etapes o accions del falconer, sinònims i matisos relatius a l'afaitat.

He ordenat les entrades concernents a la caça segons es refereixin al falconer, a l'ocell de caça, a la presa o a altres aspectes de l'acció de caça. Correspon al falconer posar l'ocell en condicions per a caçar (trempat), retenir-lo quan el porta al puny i aviar-lo (gitar d, trametre) en el moment adient, tot apel·lant-lo en alta veu per a encoratjar-lo en desistir-se del puny, així com als seus possibles companys i acorredors (altres ocells i/o gossos), a fi de propiciar una acció de caça esportiva i noble, seguir l'ocell en vol –és necessari, per tant, poder-lo veure, tot i el possible ajut orientatiu del dringar dels cascavells en les distàncies curtes– per a llevar-li la presa de nou quan aquesta troba refugi (o es posa), actuar com acorredor quan s'enfronti amb la poderosa i perillosa presó a terra i/o acostar-s'hi i prendre'l mestriolment quan ha capturat la presa i recompensar-lo per la captura (fer-li plaers), o bé recuperar-lo amb el lloure (alourar, llourar) i el tifel o de viva veu (apellar, clamar, cridar) quan jutgi que existeix un risc excessiu de pèrdua de l'ocell (p.e. si juga o roda quan considerem el rodar vici), punt delicat amb aquells ocells amb els quals el falconer no caça certanament, o quan sigui malmenat. El mateix falconer ha de ser capaç de jutjar la vàlua d'un ocell en la

---

⁷³⁵ “Covinent cosa que·ls nodridors dels espervers coneguen e sàpien les natures dels aucels” F, f. 109; respecte a l'alimentació del falcó grifaut, “Donchs, a bon ffalconer se deu estudiar aytant com pot que l'orda de péxer segueca la natura dels ffalcons” F, f. 125v, trad. cat. de “Studere enim debet sapiens falconarius ut in arte cibandi sequatur naturam quantum potest” AG, p. 1459, l. 37.

⁷³⁶ Segons *Dels auzels cassadors* (SCHUTZ, p. 103), l'ocell estimarà el falconer, no per fam, sinó pel tracte adient i la bona alimentació, i més aviat si s'afegeix canyella al past i se l'envolta de mel.

caça abans d'adquirir-lo (esprovar). Durant l'acció de caça, l'ocell pot anar més enllà del seu ventall de preses naturals i caçar grans presons per confiança en l'ajut (fiança) dels seus companys en cas de vol conjunt, dels acorredors (altres ocells de caça, cans, el mateix falconer i potser altres individus, normalment a cavall a l'Europa medieval en el vol de falcons, participants en la sortida) i del falconer que li ha instaurat aquell pauta comportamental (ús) per condicionament positiu fins a vèncer la possible covardia (volpeïtat) natural en un ocell paoruc/volpeny i aconseguir així un ocell valent. Certs ocells de caça experimenten frustració quan resulten malmenats i tornen "perarosos" al falconer en escapar-se'ls (fallir) una presa; altres s'enfurismen (endényer-se) i es deixen endur per l'ira (felonia), havent d'evitar el falconer que ja coneix el seu ocell augmentar aquesta ira (irèixer). Durant el vol persecutori de l'ocell de caça a la presa (encalçar), en cas de ser un falcó sobre una altra au, aquest cerca guanyar-la en alçada de vol (traspasar) mitjançant un vol ascendent (muntar), per a poder enderrocar-se (davallar fortament) sobre ella i dur a terme la falconada que la fereixi (nafrar), tot fenent-la, i/o la pren i la reté fins a l'arribada del falconer (o del gos acorredor). Algunes característiques desitjables de l'ocell de caça en el vol són que sigui lleuger i volador, amb cuita de volar, i rodador –amb rodar com a virtut–, les quals poden convertir-lo en preciós (prous).

Com a exemple de la conveniència d'entendre el contingut dels tractats per al seu aprofitament en qualsevol de les seccions, tant llavors com ara, reproduïxo a continuació un extracte de l'estudi de F (II.2.2, "Capítol XXVI. Lo segon llinatge dells ffalcons", corresponent a "Cap. VI. De gyrofalcone" del *De falconibus* d'Albert el Gran) relatiu a l'etimologia del grifaut (grifó) arran del seu vol: "E és dit griffaut *a gira* [ms. *agera*] en latí, que vol aytant dir sant ho persegüent [ms. *sanc ho pesseguent*], per so com tant longament e tant ffort pe<r>seguex la presa que és maravel·la", on "a girando quia diu gyrando acriter praedam insequitur" AG, l. 33-34. Dels tres paràgrafs equivalents a les traduccions franceses oferts per SMETS (2007b, pp. 348-49), el que més s'acosta a la catalana és *Des faucons II*, obra d'un traductor més competent i/o d'un antígraf més correcte, 'vault autant a dire comme falcon tournoiant, car de sa propriété il ensuit moult aigrement et fort sa proie, (comme grues et cyne,) en tournoiant et girant.'" Crec que la dificultat trobada pel traductor català –'agera' per 'a gira' F, i, probablement, desconeix *girare* = girar o li resulta difícil vincular-ho amb la tècnica de caça per desconèixer l'art i, en especial, el grifaut– el força a cercar solucions alternatives a la traducció directa, alterant també '*gyrando*'. No ens hem d'estranyar d'aquesta dificultat: segles més tard, la historiografia sencera –p.e. LINDNER (1962, vol. II, p. 180) i SMETS (2002a, p. 182)– considera que cal descartar-la per no correspondre's amb la realitat i ho atribueix a l'etimologia popular comparable a les fantasioses d'Isidoro de Sevilla degut, al meu parer, a una interpretació subjectiva. Si bé s'ha interpretat fins ara que el grifaut gira al voltant de la presa abans d'atacar-la, interpretació que atribueixo a un futurisme reduccionista europeu en la tècnica de caça amb falcons dins del ventall de possibilitats aplicades pels medievals i encara avui dia als països àrabs, considero que és més adient relacionar-ho amb una característica etològica gairebé exclusiva d'aquest llinatge entre els falcons disponibles per al falconer medieval, la facilitat per a rodar (rotació) i girar (translació) sobre si mateix (no al voltant de la presa), fins i tot aprofitant els diferents corrents de vents que troba, tan forts i habituals al seu hàbitat septentrional, i per al canvi bruscat de direcció i de sentit durant el vol persecutori de la presa, singularitat que seria fàcil d'apreciar durant el vol de presons segons la tècnica medieval. Cal tenir present que la mateixa tècnica medieval de caça de presons fa improbable que el grifaut arribés a tenir la possibilitat de rodar (en el sentit de fer torns) al voltant de la presa abans d'atacar i es reforça així la interpretació que apunto. Aquesta característica,

afegida a la potència pròpia del grifaut, li permeten adaptar-se de forma sorprenent al vent fort i/o a ràfegues o ratxat, quan altres llinatges de falcons no poden volar, i continuar perseguint la presa quan altres abandonen. Simplement, el resultat de l'evolució natural com adaptació al medi que li és propi. Per contra, en relació al voltor, lògicament, sí que es referiria a fer torns al voltant del cadàver. Tots dos rapinyaires giren, però cal atendre al tipus de gir. Ambdues explicacions podrien tancar la discussió historiogràfica relativa a l'etimologia d'aquest extraordinari llinatge de falcó que és el grifaut. Com sol ser habitual dins del gènere, l'explicació es trobaria a la natura i la confusió en el distanciament que l'home modern ha experimentat respecte a ella, aplicant coneixements i criteris actuals no sempre encertats en la valoració de la tradició de l'art.

Al meu parer, Albert, com a alemany practicant de l'art després d'haver estat format en ella i observador curós de la natura, havia de conèixer un nombre suficient de grifauts en condicions òptimes per a apreciar aquesta característica, a diferència del falconer meridional que havia d'importar-los, pagar-ne un preu molt superior (de manera que, si en volava, sovint era en un baix nombre dins del seu equip de vol), rebre'ls en condicions molt pitjors (pensem en el transport medieval, la qualitat de l'alimentació dels ocells durant el desplaçament, la probable manca d'afaitat previ, l'estrès sofert per l'ocell, l'afebliment del seu sistema immunitari,...) i després esforçar-se en el difícil manteniment de la salut del grifaut pur en climes meridionals; fora del seu hàbitat natural i degut a aquests i altres factors en contra, sovint el falconer meridional no aconseguia que el grifaut pel qual havia pagat una elevada suma expressés tot l'extraordinari potencial propi d'aquest llinatge i l'experiència patida el duia a menystenir-lo davant altres millor adaptats a les temperatures meridionals i als seus agents patògens específics. Tanco l'incís.

Respecte al vol conjunt d'ocells a la caça, no semblen conservar-se testimonis escrits de la utilització de diferents llinatges d'ocells de caça en un mateix vol a la tradició medieval europea, pràctica força improbable, almenys fins al punt de complexitat de la falconeria àrab, on s'incorporen fins i tot ocells considerats no nobles i, per tant, no susceptibles d'ús falconer dins de la nostra tradició; així VIRÉ (1980, p. 192), basant-se en l'enciclopèdia cinegètica d'al-Asadī, descriu l'ús del parell de corbs (*Corvus corax ruficollis*) llançats com a reforç o acorredors del falcó sacre que ha pres una gasela o una llebre.

Si bé bona part de les veus relatives als adjectius de l'ocell o a la caça, en especial a la psicologia de l'ocell, són traslladables al bloc etològic de la secció mèdica, crec que la classificació oferta afavoreix la comprensió i alleugereix la densa secció mèdica. A més, aquest és un aspecte clau en l'art de la falconeria, raó principal per a acostar-m'hi dins de la secció falconera. Cal tenir present que el maneig falconer ideal tendeix a reproduir i optimitzar les condicions que cerca l'ocell de caça a la natura – “*Ars enim naturam imitari debet*” AG, p. 1474, l. 12–, màxima que suggereix la visió del falconer com el primer zoòleg amb criteri “científic” en el seu acostament a l'ocell de caça i les seves preses, ben diferenciat dels filòsofs grecs i dels autors dels bestiaris. El falconer havia de conèixer perfectament el seu comportament, tant específic del llinatge com individual, per actuar de forma adient a la natura particular de cada ocell. Això implica una profunda observació resultant en un saber acumulat sobre l'ocell en estat salvatge i en captivitat. A major coneixement del seu comportament natural, major facilitat per a mantenir-lo en òptimes condicions de caça en captivitat i modificar aquelles pautes comportamentals a conveniència del falconer, com fer-li oblidar progressivament la seva por natural a l'home i la seva agressivitat defensiva cap a ell, conduir-lo cap a preses per sobre del seu ventall potencial a la natura, fora de les seves

possibilitats sense ajut, i inculcar-li la col·laboració dins d'un equip de vol. Vegem alguns dels indicis que permeten entreveure el grau de desenvolupament en aquest camp aconseguit mitjançant l'observació i l'experiència falconera:

- La nidificació: l'espoli de nius implica el coneixement dels agres tradicionals dels ocells de caça, la seva ocupació real a cada temporada i el seguiment de les postes indispensable per a un desniament en el moment idoni (de ben matí, en absència dels pares, i, depenent de l'autor, un nombre de fix de dies després de l'eclosió dels ous o amb determinat desenvolupament del plomatge).

- Les atencions als polls desniats: un cop més l'observació de la natura es reflecteix als tractats, on Adelard de Bath fins i tot recomana fer ombra als polls en cas de canviar-los de lloc, tal com fan els pares;⁷³⁷ prodigis d'observació en una època mancada d'aparells òptics adients són les apreciacions de Frederic II de Hohenstaufen sobre els agres dels falcons i l'activitat que hi té lloc. Tanmateix, aquesta mena d'informació sol ser minimitzada als tractats de falconeria perquè, bé eren d'aprenentatge directe dins del col·lectiu, bé eren desniats pels representants reials o personatges designats per ells a cada zona d'agres, bé es dedicava un professional específic a la captura, més que no pas el falconer pròpiament dit, donada l'elevada inversió de temps necessària, tal com s'entreveu a la secció dels *Livres du Roy Modus et de la Royne Ratio* d'Henri de Ferrières dedicada al trampeig dels ocells de caça quan és considerada una via d'ingressos pròpia dels *povres apprentis*.⁷³⁸ Tal com indica Frederic II (II.1, 7 i 8), el model ideal a seguir per a la delicada alimentació dels polls desniats és la materna a la natura, ja que rarament el mascle malbarata forces en esquinçar la presa destinada a la progènie, sabedor de que la seva parella està millor dotada per a aquesta tasca degut a la seva major corpulència, amb el possible complement de la *patellata* llatina (la paella faitisca de F, f. 110), d'ingesta facilitada per l'envermelliment en afegir sang,⁷³⁹ tret instintiu –potser reforçat a la natura per condicionament positiu– cap al color vermell en els polls dels rapinyaires a relacionar amb el dels polls de certes espècies avians a colpejar la taca present al bec dels seus progenitors per a provocar-los la regurgitació. Un altre detall serà el de la temperatura de la cambra (*firma*) on *firmentur* aquests polls desniats.⁷⁴⁰

- L'afaitat: d'aprenentatge directe entre els falconers i fase clau per al maneig posterior de l'ocell de caça, manifesta el coneixement profund del condicionament positiu i negatiu per part de qualsevol tradició falconera, molts segles abans de que Pavlov imaginés la seva teoria i que l'etologia s'elevés el rang de ciència en la seva accepció moderna. Frederic II ens ofereix a partir del llibre II de la seva *De arte venandi cum avibus* la més completa i detallada descripció de l'afaitat del falcó que coneixem, on, fent gala de la seva especial sensibilitat i detallisme, arriba a descriure aquest procés segons el gust, l'oïda i el tacte (II.128 i ss.) –i, indirectament, la vista, ja que es refereix a l'ocell de caça amb parpelles cosides–; la privació de la vista, unida a la fam i la fatiga provocades pel falconer, condicionen l'ocell de caça a acceptar-lo progressivament. Si prenem consciència de que, com a animal asocial i caçador solitari (tret d'espècies desconegudes per al falconer medieval), l'ocell de caça no tolera el càstig físic, apreciarem com la màxima no escrita de l'ensinistrament –“mà de ferro en guant de seda”– troba la seva màxima aplicació en l'afaitat i el maneig dels ocells de caça, sempre adaptat a cada ocell en particular i a les seves reaccions individuals, que el

⁷³⁷ “Quod si ferri de loco ad locum convenit, etiam cum ramusculis eis umbram facere expedit. Idem enim ab ipsus patribus in nidis fieri sepe videmus” *De avibus tractatus* 3, BURNETT (1998).

⁷³⁸ TILANDER (1932, p. 119, l. 11).

⁷³⁹ Adelard 4. Vegeu l'estudi específic del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* I.1.3.

⁷⁴⁰ Adelard 4 i 5.

falconer ha de saber aprofitar i potenciar o bé redirigir seguint el ritme animal i trencant-lo segons convingui, d'acord amb l'experiència i l'observació.

- La caça: el coneixement medieval de les tècniques de caça naturals de cada gènere, amb les particularitats de cada espècie i varietat (llinatge)⁷⁴¹ –condicionades per la seva morfologia–, i de les reaccions de les seves preses naturals i de les grans presons es manifesta en la diversitat de vols de què gaudia la falconeria medieval i la seva hereva, la renaixentista, sempre tendents a explorar els límits de l'ocell a la cerca de l'espectacularitat de l'acció de caça, símbol de l'excel·lència del senyor a qui el falconer prestava els seus serveis. Aquests coneixements foren aprofitats, doncs, per a conferir una major vistositat a l'art de la falconeria i contribuïren així a la seva assimilació natural dins de la fastuositat de les corts nobiliàries i reials. No podem negligir l'amplíssim ventall de preses i presons potencials, tant ocells com mamífers, d'una falconeria que consideri com llinatges susceptibles de maneig falconer des de les àguiles de major envergadura fins als falcons menors i l'esperver, sense oblidar els capsigrans, els grans còrvids i el duc, segons les tradicions falconeres occidental i oriental. D'aquest ventall resultava l'establiment dels binomis ocell de caça-presó instaurats dins de la tradició falconera, coneixedora de l'espectacular acció de caça que en resultava i que avui fan somiar a tot falconer modern, privat ja d'aquestes captures en virtut del marc legal vigent, com fou el cas del falcó grifaut i la grua o del falcó sacre i l'agró, vols als què Frederic II dedica els llibres quart i cinquè, respectivament, del seu tractat de falconeria, però inversemblants en estat salvatge del falcó i només observables gràcies a un maneig falconer adient.

Tampoc ens hem de deixar enganyar pel contingut de les obres cinegètiques conservades i pensar que recollien tot el coneixement existent al respecte: l'oralitat i l'aprenentatge directe desenvolupaven una tasca fonamental en la transmissió de l'art. Malauradament, aquesta via fou interrompuda durant segles en el context europeu. Així, per exemple, malgrat que, entre els autors d'obres de la modalitat que ens ocupa, només Frederic II s'estén en el detall de l'etnologia i l'etologia de les preses –els llibres de munteria, però, s'hi esplaien sovint, per a la correcta pedagogia i gaudi del lector–, recolzades per miniatures il·lustratives, el seu coneixement profund era condició indispensable per al falconer i, per tant, formava part del saber de transmissió obligada per aprenentatge directe.

Per acabar d'admirar i envejar l'art de la falconeria dels nostres avantpassats, els falconers de temps reculats –i els sortosos falconers moderns d'altres contrades on l'administració és sensible i favorable envers aquesta antiquíssima modalitat cinegètica– gaudien del privilegi inigualable d'accedir als ocells mudats d'aire, de maneig molt més delicat però que ofereixen en contrapartida característiques de vol incomparables, ocells capaços de sorprendre i meravellar el falconer dia a dia.

---

⁷⁴¹ En aquest sentit, aprecieu la descripció de la falconada del falcó gilbós “E aquesta és la rahó, com aquests ffalcons aytals, axí com los altres llinatges, com devallen, no fferen mantinent, mas ab lo [130v] devallar ells comencen altre vegada a muntar e lavors ells fferen ab la darrera unglà, que s'possen delonch dels pits, e per so ell ffa longa naffre e mortall” (F, f. 130rv; trad. d'Albert el Gran, *De falconibus*, IX). Amb un detall similar, Pietro de Crescenzi descrivia l'atac de les accipitrídes a la secció dedicada a la falconeria del desè llibre del *Liber ruralium commodorum* (1304-1309) (ed. INNAMORATI, 1965, cap. 2).

“Así comense lo segon libre dels alcels de cassa,
qui trachta de diverses madesines, compost de
reseptes provades”

F, f. 8v^b

“Mas ara tornem a la medicina comuna e a la
malautia de les aus prenens, demostradora e
guardadora, breument curant e clara”

N, f. .CX.r^b

3. MEDICINA

metge.

a. Anatomia i morfologia

i. Aparells

α. Circulatori

cedo, cor 1, (entramenes), melsa, orgonal, vena.

β. Digestiu

(bec), boca, budell, carcanyell, entramenes, fael, fel, fetge, fundament,
gargamell(a), gola, gorga 1, llengua, (y)*magone*, (nefa), paladar, ses, ventrell.

γ. Locomotor

(alguarde), aixella, ala, artell, braó, cama, cap, carn, coll, costa, costella,
cuixa, dit, espatlla, esquena, flanc, forcella 3, juntura, mà, mactà, membre,
muscha, muscle, nervi/nirvi, nus 1, os, peu, pit, plec, (sobirana), (sumitat), test 2,
tou.

δ. Respiratori

anaril, entramenes, (gola), lleu, pulmó, naril, nariu, nas, nefa.

ii. Sistemes

α. Nervios

cervell, nervi/nirvi.

β. Urogenital

(closca), fundament, ronyó, natura, (ses), (valessa?), veixiga 1, vesica.

γ. Immunitari

glànola, melsa.

iii. Organs dels sentits

lacrimonal, lil·la, orella, ull.

iv. Pell i annexos cutànics

bec, cera del bec, cuir 1, escata, (get), glai, (nefa), pell, unglà.

α. Plomes

(alguarde), arrel, bisera, canó, (coa), coltell 2, (cudell), penna,
ploma/proma, vans.

v. Morfologia

agre 1, cap, (senyals de la) cara, coa, comp, complit, cos, entrecenat/entrecruat,
espècie, espars, espès, estament, flamenc, get, gota 2, llinatge, manera, natura, (prous),
senyal 3, (sor), subtil 1, vayre.

b. Etologia

i. Psicologia

abrivament, abrivat, aïrar-se, alegrar-se, alegre, (anelar-se 2), ardiment, ardit, arrufat, audàcia, bonesa, cobejós, contrariós, coratge, valent, endeny, endényer-se, orgull, erguyós, esquiu, felonia, feréstec, fiança, freturar (de noblesa), furiós, (gelosia), (gentil), (gentilitat), gosar, ira, irèixer, irós, jugar, (mudat), (nienc), noble 1, (noblea/noblesa), novell, (panyós 1), paoruc, perarós, privat, temerós, volenter, volenterós, volpeïtat, volpeny.

ii. Vol i posició

aguaitar, asseure's, (re)tornar a casa (del falconer), continents, davallar (fortament), debatre 2, dret, encaçar, enderrocar, falconada, fugir, ivaçós, jaure, lleuger, lleugeresa, llevar, muntar, posar 2, rodador, rodar, seure, traspasar, volar, volador.

iii. Veu

cridar 2, espaventable, piular, (ronc), veu 1b.

iv. Cura corporal

bolcar 2, esplugar, gratar-se, sacudir, untar-se.

v. Altres

acabat, àer 2, afaitar 2, agre 2, becar, bocada, (carnada), companyó, constrènyer a, fendre, ferir, gitar, (percutir-se), plomar, prendre 1, presa, senyal 1, tirar 1, treballar, ús, (vici), virtut 2.

c. Fisiologia

i. Digestiva

coure 2, curall, engreixar, engruixar, flamada, gras, grassa, grassea, magrea, nodrir-se, pair, passar, past, pastura, plomada, sadoll, sadollar-se, sagí, set, tenir 1, trasglotir, vianda.

ii. Excretora

boïna, eixir a cambra, curall, (escumar), esmaltir, esmirladura, esmirlar, *estercus*, fem, flamada, gitar, maltir, negror, orí, plomada, tirada, tirar 3.

iii. Respiratòria

alè, alenar, alent, (batre), esternudar, prendre alent.

iv. Humors, qualitats i complexions

calentura, calor, còlera, colèric, complexió, fael, flema, flemàtic, fredea, fredor, (frèvol), humor (1)2, malenança, malencòlic, sang, sanguini, sequetat 1, (superfluïtat), (virtut 2).

v. Higiene

aminvar, arena, bany 1-2, banyar, curall, eixut, flamada, gitar, muda, mudació, mudament, mudar, plomada, untar-se.

vi. Altres

(corromput), (podrificació), (vescositat), vellesa, virtut 2, vis, vista.

d. Reproducció

àer 2, tenir en l'àer, agre 2, (ésser en) amor, aulter, bastard, cavalcar 2, emprenyament, habitació, mascle, niu, ou, ouament, ouar, ouat, poll 1, prim, sement, terçol.

e. Afeccions

i. Respiratòries

(mal) agro, aigua, àvol alè, amamar, ardor, avolfago, barraam, batre, bavor, bulliment, cadarn, calfar, (capverm), celler, encadernat, enfogament, enreumasat, (escuma), escumar, (esternudar), (fístola 2), (fleuma 2), fum, fumat, *furtivum*,

(infundisió), *marceam*, naframent, ofegament, pantaix, polsar, privada, pudor, regament, reuma, reumàtic, rigat, ronc, rosada, (sutzura), *tesgo*, tísic, (vorm).

ii. Digestives

àvol alè, amagrir, gota, bufa, càncer, (capverm), carn greu, constibat, curall vella, defallir, desentiri, (desfici), (dessecar), dissossec, duranyó, empostemar, (enfastigar), (escuma), (esterami), falera, fàstic, felera, (filera), (flac), (flaquea), (fleuma 2), garniols, gitar, gits 1, (gota 3), (humor 1), (infundisió), (irat), lassadura, madur, (magrea), *marfelon*, oi, ostec, (pedra), pepida, (perxar), pipicula/pipitola, pistoc, plomada vella, (podriment), postema/posterma, (rallus), (sequetat 2), (sobresmagre), (ventositat).

iii. Musculoesquelètiques

àvol carn, gota, (mala) carnositat, cascadura, cascar, cascat, colp, corrompre's, crebantament, crebantat, dessecar, durícia, (enfustegat), ferir-se, (fístola 1), (fomgo), (formiga), (gota 3), (infladura), (llop), (lumbrifoli), (mordre), (mors), nafra, nafrar, (pedra), penjar, plaga, poagre/podagra/podraga/podragra, podridura, pòlipus, porret, punyidura, (rampa), ruptura, (rompre son sagí), sentidura, sobreòs, (tremolor), trencadura, trencament, veixiga 2, (ventositat).

α. Annexes (plomatge)

(defallir), (menjament), (nus 2), pelament, (seda), tinya.

iv. Parasitàries

α. Externes

(formiga), (nus 2), poll 2, ronya, ronyós, (seda), (tinya).

β. Internes

cuc, (desfici), (escuma), filandre, llombric, llombrígol, (rinflament), verm, (vorm).

v. Altres

α. Comportamentals

arrancament, arrancar, (arrufat), (desfici), (agre/cor fum), menjament, menjança, (percutir-se), (ràbia), (rabiós).

β. Oftàlmiques

albugo, carnós, ceguetat, colp, desfeta, encegueir, gitar aigua pels ulls, lil·la blanca, màcula, orb, panyós.

γ. Termoregulació

acalorat, malaltia de calor, (calor de febre), (febre), (malaltia de fredor).

f. Terapèutica

art, cura, curar, decorriment, deslliurat, destrempament, enfermetat, dieta, encarnat, endurar, esforçar-se, malaltia, sanitat, medicina, medicinal, metgia, (mundificar), netejar, (occir), (oreig), provament, provat, regiment, sanitat, (senyal 2), tolrador, tolre.

i. Exploració

bolcar 1, drap, embolcar, esquiu b, plegar-se, (sentidura).

ii. Farmacologia

especier.

α. Simples mèdics i compostos

cera, colada, ensunya, greix, llana, sagí.

- Qualitats: calt, fred, fredea, fredor, (virtut 1).

β. Preparació, formes i vies d'administració

- Unitats

quarter, (tortel).

- pes:⁷⁴² diner, dracma, gra, lliura, malla, mallada, millar, millarès, unça.
- volum: closca, gota 1, lenila, puny 2.
- longitud: pam.
- temps: hora, tèrcia.

- Material: ampolla, caldera, candela, canonet, cassa, conca, colador, copí, crivell, cullera, drap, escudella, fil, forcella 1, greal, llibrell, llosa, morter, olla, paella, pedra plana, sac, sedàs, test 1, teula, vaixell, val.

- Preparacions i formes: beuratge, crestiri, empastre, engüent/ungüent, (guant 1), *manctum*, ofa, ossa, pí·lula, píndola, pólvora, porga, sopa, (tortel), untament.

- Mètodes d'administració: bany 3, banyar, destil·lar, (dit), embolcar, estufar, llavar, (repèl), untar.

- Altres: botó, *buccones*, capolat, coure 1, curall (com excipient), dieta, escorxar, (jaquir), llavat, pega, pregunta.

iii. Cirurgia

α. Material

agulla, aluda, bastó, candela, canya, capseta, coltell 1, cotó, dossos, ferro, fil, ganivet, grafi d'argent, llanceta de barber, osqueta, ploma d'oca, raor, verga 2, vergueleta, vergula, vidre.

β. Accions

astrènyer, cosir, coure 3, dreçar, escurar, fendre, pelar, raure, sagnar.

γ. Efectes

coentura, (corrós), cuitura, escurament, sagnia.

g. Discussió

Les edicions i els estudis dels tractats de falconeria corresponen tradicionalment a filòlegs i historiadors de la caça, de la ciència en general o de la veterinària en particular; entre aquests darrers destaca el context de les facultats de veterinària alemanes, sovint a partir de l'edició d'un tractat aïllat.⁷⁴³

Abans d'iniciar pròpiament la discussió, reiterar que, per a facilitar l'acostament a un lector modern, he utilitzat una classificació que li resulti familiar en detriment de l'esquema conceptual de la medicina galènica: *res naturales* (anatomia i fisiologia), *res non naturales* (règim higiènic), *res praeternaturales* (patologia) –part *teòrica*– i pràctica (terapèutica). El trasllat entre les dues classificacions és aplanat per OLMOS (2015) a partir del corpus castellà; del mateix autor, a OLMOS (2013) s'ofereix una visió general de l'aplicació comuna de la doctrina mèdica galènica en medicina humana i animal, a

⁷⁴² Malgrat certes possibles variacions puntuals, una de les possibles taules de conversió és l'oferta per Hedvall, *Ghatrif*, p. 110: 1 lliura = 356,2 g = 12 unces = 96 dracmes = 288 escrúpols = 5760 grans; 1 unça = 29,5 g = 8 dracmes = 24 escrúpols = 480 grans; 1 dracma (pes standard) = 3,71g = 3 escrúpols = 60 grans, on cal tenir present que el pes del dracma de plata variva en diferents llocs i períodes (3,1-3,8g); 1 escrúpol = 1,237 g = 20 grans; 1 gra = 62 mg. Una altra, probablement més ajustada per al nostre context, per VERNIA, p. 155, segons el Marc Romà, sistema de pesos generalitzat a Espanya: 1 lliura = 12 unces, 1 unça = 8 dracmes, 1 dracma = 3 escrúpols, 1 escrúpol = 24 grans, 1 òbol = 12 grans, 1 síliqua = 4 grans, i el gra havia d'ésser de blat excepte que el metge indiqués que fossin d'ordi. Els boticaris valencians del segle XV adoptaren el sistema de peses dels doctors de Nàpols degut a les relacions directes amb la cort napolitana d'Alfons el Magnànim, quan una unça valenciana equivalia a 10 dracmes, mentre que, per influència creixent de les publicacions italianes a Castella, en el camp de la farmacologia, s'establí el 1513 el sistema de pesos salernità, amb 1 unça salernitana = 9 dracmes, i 1 escrúpol = 20 grans. Vegeu OLMOS (2015, pp. 606-13) per al corpus castellà i la correspondència àrab.

⁷⁴³ Per exemple, KRAENNER, CZAPALLA, GERDESSEN, KOLLOFRATH, o la més recent, PFEIFER.

partir de textos de medicina humana, falconeria, munteria i manescalia, del tot lògica per ser la imperant a l'època.

De forma simplificada, aquesta doctrina mèdica es fonamenta en la relació, per binomis oposats, entre els elements primaris (aire, foc, terra, aigua; Ar. *ustuqus*, gr. *stoikheion*), els humors (sang, bilis groga o còlera, bilis negra o malenconia, flema), les qualitats (calor, sequedat, fredor, humitat), i les estacions (primavera, estiu, tardor, hivern), segons l'esquema sang-humida/calenta-primavera-aire ↔ bilis groga o còlera-calenta/seca-estiu-foc ↔ bilis negra o malenconia-seca/freda-tardor-terra ↔ flema-freda/humida-hivern-aigua. D'aquesta relació depèn l'estat sanitari de l'individu segons en resulti l'equilibri (eucràsia) o no (discràsia) d'acord amb la complexió pròpia de cada individu en particular i, en conseqüència, la medicina preventiva (inclosa l'alimentació i l'ambient) i la terapèutica (els simples mèdics i compostos eren classificats segons les quatre qualitats primàries) que manté o restitueix l'equilibri eucràsic o sanitat mitjançant la teoria dels contraris. Aquesta significació es recull ja al tractat de falconeria àrab més antic conservat, el *Ġitrif* (s. VIII) on s'indica que “Quand vous aurez, par l'expérience, reconnu l'aspect de la bonne santé, que vous connaîtrez la structure naturelle du corps et qu'ensuite vous constatez, en celui-ci, une rupture de l'équilibre par lequel la bonne santé est totale et une persistance vers une augmentation ou une diminution, il sera, dès lors, pour vous, évident que cette perturbation provient soit des (quatre) humeurs du corps, soit d'une autre cause” *Ġitrif* 47(1). La teoria de les complexions o dels temperaments implica també que els elements determinen la natura de l'ànima i les qualitats morals, amb evidents implicacions filosòfiques i religioses, i sovint transmeses a l'art de la falconeria com a raonament de l'etologia dels diversos llinatges d'ocells de caça, com ara l'agressivitat del falcó munteri pròpia d'una conducta de desviament (F II.2.3., capítol XXVII). Fins a cert punt, aquest esquema de coses naturals i no naturals (elements, qualitats, complexions, humors, membres similars i disímilars, contraris, virtuts i esperits) permetia una visió del cos i de la medicina i la terapèutica que defugien el coneixement anatòmic, però ambdues guanyaren en racionalitat mitjançant l'aprofundiment en l'anatomia i facilità la comprensió dels textos, fins a hipertrofiar-se degut a una estratègia de convenciment de connotació ètica segons la qual a un millor coneixement anatòmic correspondria un major poder curatiu i un millor tractament.

Superat el galenisme com a doctrina mèdica, la terapèutica conservada als tractats de falconeria medievals –i per extensió als de manescalia i munteria– ha perdut el seu valor pràctic; per contra, la major part de la resta del seu contingut segueix sent d'aplicació real per al falconer modern, qui a més s'hi sent identificat per raons lingüístiques, culturals i històriques. En una pràctica tan conservadora i tradicional, el lèxic propi de l'art ha estat mantingut on l'aprenentatge directe entre el mestre i l'aprenent falconer ha perviscut al llarg dels segles o s'ha recuperat a partir dels textos medievals després de tallar-se aquell fil conductor. Pràctica i terminologia esdevenen indissociables.

Els esments del metge i de l'especier són gairebé excepcionals en els textos que ara ofereixo: el relatiu als metges al *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* serveix per a recolzar el mecanisme de patogenicitat postulat per a l'endoparasitació, d'acceptació general entre la comunitat mèdica, fet que denota un interès pel raonament existent darrera de l'afecció de cara a una possible medicina preventiva i potser un contacte entre els professionals sanitaris, trets qui sap fins a quin punt específics de la tradició àrab de què beu P –en especial del *Ġitrif* (s. VIII)– i que no semblen arribar a la tradició falconera de l'Europa occidental fins al Renaixement, mentre els dos referents

als especiers al *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça* es limiten a indicar-los com a conservadors i distribuïdors de part de la *materia medica* utilitzada en la terapèutica dels ocells de caça.

Soc conscient de que algunes veus de la secció anatòmica, en especial incloses dins de l'aparell locomotor, com cap, coll, flanc o cama, corresponen amb major propietat a regions anatòmiques o membres i admeten malament la classificació per aparells i sistemes, però les hi he inclòs de forma grollera a fi d'evitar més apartats. Altres veus relatives a l'etologia i la fisiologia són traslladables entre elles, sobretot certes entrades dels blocs de cura corporal i d'higiene, a l'igual que en relació a les relatives a l'ocell de la secció caça del bloc anterior dedicat a la falconeria; les raons són l'afinitat entre ambdós camps –el comportament natural tendeix a cobrir les necessitats fisiològiques– i l'aprofitament dels hàbits i les tendències naturals de l'ocell de caça per part del falconer en una acció cinegètica en la què sorgiran reaccions similars a les d'un ocell salvatge en la mateixa situació. Per la mateixa primera raó, l'etologia acceptaria igualment algunes de les veus referents a la reproducció.

Dins de les afeccions incloc també les causes predisposants segons aquests mateixos textos i no diferencio entre signe, símptoma, síndrome, malaltia, patologia i lesió, sovint confosos en les descripcions medievals, a l'igual que avui dia –p.e. esternudar, inflamació, febre, diarrea (lassadura), ostec, etc.–, ni prioritzo l'etiologia malgrat ser freqüentment aquest el criteri principal en la sistematització moderna.

Segons raono més avall, no entraré en l'anàlisi de les veus aplegades en aquesta secció, a valorar dins de la doctrina mèdica hipocraticogalènica que l'emmarcava, i remeto a cadascuna de les entrades respectives dins del vocabulari adjunt a la present tesi doctoral, a ABEELE (1991, amb publicació resumida a 1994a) per al corpus llatí i OLMOS (20015) per al castellà.

i. El receptari, pedra de Rosetta del gènere

Segons ABEELE (1994a, pp. 211-212), 'Il convient de s'interroger sur la place de la théorie humorale dans nos traités. Ce système explicatif hérité de l'Antiquité grecque et fondamental dans la médecine médiévale, se fonde sur l'idée que les corps ont pour substances déterminantes les quatre humeurs, rapportées aux quatre éléments. A chacune des humeurs répond une combinaison de deux qualités : le sang est chaud et humide comme l'air, le flegme est humide et froid comme l'eau, la bile noire ou mélancolie, qui a pour siège la rate, est froid et sèche comme la terre, la bile jaune ou rouge enfin, sèche et chaude comme le feu, est trouvée dans la vésicule biliaire. Humeurs et qualités guidaient la réflexion et l'action du médecin : de leur bon équilibre ou "eucrasie" dépendait la santé. On classait ensuite les individus selon l'humeur dominante, en tempéraments sanguins, flegmatiques, mélancoliques et colériques. Les lexiques médicaux utilisent le terme *temperamentum*, qui signifie "mélange humoral", ou celui de *complexio*. Quelques rares allusions à ce schéma apparaissent dans les descriptions ornithologiques. Il a été question de la répartition en faucons noirs, blancs et rouges chez Dancus, qui leur attribue des tempéraments respectivement mélancolique, flegmatique et sanguin (chapitre 17). Le lien entre une couleur et une complexion est à noter, car ce n'est pas un fait général en médecine médiévale. Dans le chapitre sur la *figura corporis* (chapitre 1), Albert le Grand établit pour sa part un rapport avec des traits morphologiques, comme au sujet de la longueur du cou. Frédéric II fait de temps à autres référence aux qualités primordiales, à propos de la division des oiseaux, de leur nourriture, de leur croissance et du rapport à leur environnement. Dans

le domaine de la pathologie et de la thérapeutique des faucons, humeurs et qualités sont fort peu présentes, et le fait peut paraître étonnant, en raison de la grande place qui leur est réservée dans la littérature médicale de l'époque. Nulle part il n'y a de théorie ou de système explicatif des affections. Les quelques références aux humeurs se situent aussi bien sur le plan étiologique que descriptif. Deux noms de maladies semblent en être inspirés : par *flegma* et *colera*, il faut sans doute entendre un "excès" de flegme et de bile jaune. De même, la *fellera* est liée à un excès de *colera rubea*, pour Adélard (chapitre 16). Les additions personnelles d'Albert le Grand ont parfois trait à de "mauvaises humeurs", et Pierre de Crescenzi explique la fièvre et le podagre par l'action des humeurs (chapitre 6). Au niveau descriptif, on relève parfois la mention de sécrétions de *flegma* parmi les symptômes. Dans l'ensemble, l'avis de A. von den Driesch sur la prédominance des explications humorales dans les traités de fauconnerie du Moyen Age et du début des Temps Moderns, demande à être sensiblement nuancé.' Per la meua part, voldria comentar al respecte: (1) malgrat que la seva presència pot semblar relativament feble a partir dels esments explícits, aquests i la lectura entre línies permeten considerar la doctrina mèdica hipocraticogalènica, la qual inclou la teoria humoral entre els seus conceptes fonamentals, l'única contemplada; i (2) la seva importància s'incrementa en la secció terapèutica dels tractats en vernacla, en especial dels tardans, no tinguts en compte a ABEELE 1994a. Un veritable canvi de mentalitat en l'acostament a la malaltia dins del gènere cinegètic europeu occidental sembla tenir lloc al Renaixement, potser propi de les enciclopèdies del gènere; així és després de la que m'és més coneguda, el tractat de Juan Vallés (1556), amb la redacció d'una obra "científica" d'exposició sistemàtica, amerada de filosofia natural aristotèlica i galenisme, guiada tant per obres de falconeria com mèdiques, tot aprofitant el recurs de la consulta a caçadors, metges i apotecaris i contrastada amb l'experimentació i, com diu l'autor, "escrita canonicament".⁷⁴⁴ Una ullada al pròleg és suficient per apreciar l'abisme respecte als primers receptaris llatins i apassionar-se per aquesta obra, que bé mereix l'atenció dels especialistes. Desconec fins a quin punt la formació mèdica de Vallés condicionà aquest canvi o l'ambient de l'època, amb qüestionament progressiu del galenisme, hi confluí, qüestió a escatir per la recerca empresa pel Dr. Van den Abeele en els tractats tardans.

L'any 1920, M. Léon Moulé, cap de sector honorari del Servei Veterinari de París i del Departament de la Seine, indicava ja que, si bé la patologia equina fou estudiada amb cura per la hipiatria grecollatina i la dels altres animals domèstics a les Geopòniques i als tractats agronòmics llatins –Cató, Varró, Columel·la, Pal·ladi–, on s'inclouen petites indicacions sobre algunes malalties de l'aviram domèstic, la patologia aviar sembla haver estat obviada a l'antiguitat grecoromana.⁷⁴⁵ Si acceptem i desenvolupem aquest posicionament, els tractats de falconeria –en especial en el marc d'Europa occidental– mantindrien un feble lligam amb la medicina veterinària de l'antiguitat i recollirien el saber falconer establert per la tradició, probablement de transmissió oral, punt a relacionar amb la coneguda frase de HASKINS (1927, p. 238) "The Latin treatise usually codified vernacular practice", tal com prova la dificultat de Frederic II de Hohenstaufen per a oferir equivalents llatins de termes falconers ja

⁷⁴⁴ III.54, p. 408, ed. Fradejas.

⁷⁴⁵ MOULÉ, p. 462. Avui sabem que el títol i, de retruc, la motivació principal de l'article en qüestió, són erronis en haver-se redactat el tractat objecte de l'article, *De re Accipitraria* de Demetrios Pepagomenos, considerat per Moulé el primer text relatiu a la patologia aviar, al segle XV –tot i que utilitza fonts de, com a mínim, set segles–. Vegeu al respecte DILLER. Tanmateix, aquest treball de Moulé continua sent un estudi estimable sobre la història de la medicina veterinària recolzat en les versions gregues i llatina del text, en la línia erudita del mateix autor.

utilitzats en vernacla. L'esclat dels tractats relatius a la patologia aviar, en concret a la relativa als ocells de caça, té lloc a l'edat mitjana, amb un decalatge evident entre el sorgiment conegut de la tradició llatina –l'Anònim de Vercelli⁷⁴⁶ i el *Grimaldus*⁷⁴⁷– i el de la tradició àrab –el tractat de falconeria més antic conservat d'aquesta és el *Ġitrīf*, del segle VIII–, la darrera amb fonaments sòlids en tradicions tan desconegudes com la hindú, la persa, la turca, l'egípcia, la grega o la bizantina. Cal assenyalar en aquest punt l'enorme diferència en el grau de complexitat existent entre els primers tractats de la tradició llatina i els de l'àrab, ja extensos i sistemàtics, motiu que obliga a assumir la retrodatació del veritable sorgiment de la segona i/o del gènere fins a la redacció dels seus primers receptaris, com serien, probablement, traduccions de les altres tradicions esmentades per al sorgiment de la tradició àrab.

Sovint el receptari rep la consideració de mera acumulació de receptes; cal tenir present, però, que és la veritable raó de ser del tractat de falconeria, en el nostre cas, que esdevé la peça clau per a l'establiment de les dependències dins de la cadena de transmissió dels textos i que la seva riquesa no pot ser negligida. Els copistes, potser fins i tot els autors, s'interessaren principalment –i sovint única– pel receptari, amb fins pràctics, deixant de banda de manera conscient tot el que no fos medicina veterinària. FRADEJAS (1998, p. 25) estableix que el fonamental de les obres de falconeria del Tres-cents ja no serà la cura del falcó malalt, tot i que seguirà essent un aspecte important. Crec fermament que el tret més identificatiu del tractat de falconeria, motiu del seu sorgiment i mena de denominador comú al llarg de la tradició medieval i renaixentista del gènere, és la part mèdica, el seu recordatori per al pràctic, mentre que qualsevol altre aspecte podia ser obtingut mitjançant l'aprenentatge directe i, per tant, esdevenia accessori a nivell textual. Una obra que menystingués o prescindís d'aquesta secció havia de ser d'una qualitat extraordinària –o perseguir altres finalitats com el divertiment o la propaganda, i, fins i tot, altres públics– per a ser acceptada, amb l'exemple singular del magnífic *De arte venandi cum avibus*, per al qual aquesta mancança fou un dels llasts que limitaren la seva difusió malgrat una qualitat inqüestionable.

Aquestes receptes, fortament codificades, són fruit de l'experiència i de l'observació, de l'empirisme, del marc mèdic imperant –el qual contemplava l'astrologia com una eina més–, de l'autoritat –sobretot dins de la mateixa tradició del gènere– i d'una ritualització que incloïa els factors supersticiós i creencial, en la combinació singular que era la ciència mèdica medieval. Un punt sempre controvertit és el de l'equilibri entre el binomi tradició-autoritat i l'empirisme, el primer com a garantia de veracitat i, fins a cert punt, d'eficàcia, tot i que els tractats cinegètics solen silenciar les seves fonts i, donada la divergència d'objectius, sovint –sobretot els dedicats a l'art de la falconeria– escapen a la filosofia animal de l'antiguitat i a les fabulacions dels bestiaris, conservadores del simbolisme, mentre el segon factor de l'equilibri, l'empirisme, es recolza en l'observació i l'experiència personal, base de l'evolució de l'art mitjançant la crítica constructiva tendent al perfeccionament malgrat el risc de la possible corrupció i degeneració. Tanmateix, aquest empirisme, iniciat necessàriament amb l'observació dels signes clínics, és ben poc abundant en els tractats de falconeria de forma explícita, resultant-ne la sensació de que determinats aspectes com la simptomatologia ja eren coneguts pel lector arran d'un aprenentatge directe. Per tant, en acostar-nos a una recepta mèdica medieval com són les contingudes dins de la secció terapèutica dels tractats de falconeria objecte del present estudi hem d'evitar caure en la visió simplista de considerar-la fruit d'un empirisme atzarós de validesa recolzada

---

⁷⁴⁶ Vercelli, Bib. Cap., ms. 144, mitjans segle X. BISCHOFF.

⁷⁴⁷ Poitiers, Bib. Municip., ms. 184 (288), f. 70r-73v, s. XI. SMETS (1995) i (1999b).

únicament en l'autoritat. Com a exemple, vegem una pinzellada relativa al simbolisme del nombre, plenament acceptat pels nostres avantpassats gràcies a l'aritmologia cristiana.

Des de l'antiguitat, els diferents nombres tenen significació cabalística: els senars en concret –tret del tretze– foren normalment ben considerats, amb connotació religiosa evident, sobretot el tres, nombre perfecte, i el nou, múltiple perfecte del tres – 3x3– i de poderoses virtuts fins i tot dins de la terapèutica, ja que en la pauta de tractament remet al concepte hipocràtic de dia crític, és a dir, del moment clau en l'evolució de la malaltia cap a la curació, fixat al tercer, sisè i novè dia segons el cicle de la malaltia. El tres, ben arrelat a l'imaginari cristià arran de la resurrecció de Jesucrist o l'estada de Jonàs al ventre de la balena, esdevenia un símbol d'harmonia i ordre i raó de perfecció, amb un reflex al ritme present a la natura difós pels bestiaris, com poden ser els tres banys de l'àguila per a rejuvenir-se. Així, doncs, gaudirà d'una prioritització relativa dins dels tractats de falconeria, essent utilitzat en la medicació (proporcions, posologia, pauta i durada del tractament, sense oblidar el possible recurs mnemotècnic i didàctic o de convenciment) i en el maneig (p.e. la sortida de caça amb l'ocell a dies alterns que facilita el seu maneig degut a l'ajust metabòlic a aquesta pauta i a un millor control del temps possibilitat pel dejuni malgrat una ingesta considerable de l'ocell com a recompensa per la captura).

He indicat que la concepció mèdica hipocraticogalènica aplicada a la medicina veterinària donava cabuda a l'astrologia i la màgia. Respecte a l'astrologia, els tractats cinegètics occidentals en són molt menys dependents que els àrabs i sovint es limiten als tipus de lluna o hora recomanada per collir un simple mèdic vegetal determinat a fi d'obtenir o maximitzar les propietats desitjades.⁷⁴⁸ Oferiré un exemple de la seva aplicació real en hipiatria dins del context de la Itàlia meridional, quan el rei Ferrnando (Ferran I?) donava “Instructione a Bernabò de Abenante del modo haverà da tenere in la masseria delle nostre jumente in Valle de Grate, et cossì delle stacche. [...] Item, advertate in lo tempo della monta quando la luna vene ad crescere, che allora ve forzate dare li boni stalluni et quelli che meglio montano, perchè piú volentiere restano presse le jumente quando la luna cresce che quando manca. [...] Datum Capuae 24 septembris 1487. Rex Ferdinandus”.⁷⁴⁹ Pel que fa a la màgia, degut bé a la seva manca als tractats originals, bé a la censura dels copistes –aquest fou el cas de les traduccions alemanyes del *De falconibus* d'Albert el Gran–, als tractats catalans només s'han conservat l'encanteri de l'*Epistola ad Ptolomeum* 12 i el manteniment de les xifres considerades benèfiques. L'obra de falconeria de Maties Mercader, ardiaca de València, escrita en italià a la cort napolitana dels reis catalanoaragonesos, concretament per encàrrec de Ferran I, conté un llarg encanteri “miraculós” contra els verms del falcó a recitar, amb imposició de mans i fixació d'un escrit amb el sortilegi a la cama de l'ocell incloses;⁷⁵⁰ el mateix Mercader ens ofereix tres exemples més de la seva peculiar medicina dels ocells de caça a la recepta catalana conservada al ms. París, B.N.F., it. 939, (f. 11), una de les quatre còpies del receptari París (ja editat i estudiat però de publicació postergada al període postdoctoral). De ben segur, una multitud d'exemples en aquest sentit resten a descobrir al tractat de falconeria de Maties Mercader, encara inèdit. En els tractats de falconeria en català conservats que he pogut estudiar no s'aprecien rastres de la

---

⁷⁴⁸ A l'alta edat mitjana s'hi dedicaren tractats específics, com l'*Epistula Ypocratis ad Alexandrum de tempore herbarum*, estudiada per E. Wickersheimer, a *Janus*, 41 (1937), pp. 145-52; cit. ABEELE (1994a, p. 248).

⁷⁴⁹ VOLPICELLA, p. 160.

⁷⁵⁰ Llegiu aquesta pràctica a LUPIS-PANUNZIO (1992, p. 23, n. 17), corresponent a Matthia Mercader, *Pratica de citreria breve*, ms. Madrid, B.N., RES 179, s. XV, f. 19v-20r.

concepció astrològica de la malaltia, d'aquella astrologia mèdica tan arrelada a la Corona d'Aragó precisament en el període al qual part de la historiografia ha considerat com de major interès per la temàtica, el regnat de Joan I el Caçador, i que per al metge medieval res té a veure amb l'esoterisme ni la curiositat, sinó amb la interacció contínua entre el macrocosmos i el microcosmos; tampoc hi trobo traces d'alquímia o d'objectes talismànics. Per a una ullada a l'oposició entre les receptes màgiques i les mèdiques, o entre els *remedia rationabilia* i els *remedia physica* en els tractats de falconeria, vegeu ABEELE (1997a, en especial p. 68, i 2018).

Centrant-se en els receptaris, Robert Halleux considera que “il est illusoire d'étudier une recette isolée qui peut être le rejeton abâtardi d'une longue lignée. Il faut constituer des séries, le plus fournies possibles, prendre un compte minutieux des ressemblances et de différences, reconstituer l'*Ur-rezept* ou plutôt la structure opératoire de base”.⁷⁵¹ Una opinió fàcilment extensible a tot contingut dels tractats de falconeria que serviria de fil d'Ariadna dins del laberint (o castell de cartes de Lindner) d'anades i vingudes, traduccions, reelaboracions, compilacions, glosses, préstecs, còpies i corrupcions, que reconstruïm a partir de les restes del naufragi d'un corpus mil·lenari.

ii. El cercle nobiliari: un biaix a considerar

Arran del biaix imposat pels textos conservats que obliga a limitar la consideració de l'atenció sanitària de l'ocell de caça a la dispensada al si de les corts reials i nobiliàries, cal posar a la balança que regia l'actuació del pràctic de l'art de la falconeria tant la doctrina mèdica teórico-pràctica del galenisme vigent com el saber contingut als receptaris escrits i als de transmissió oral i un cert empirisme derivat de l'experiència personal i de l'aprenentatge directe; probablement, fora d'aquests cercles cortesans el pes de l'empirisme seria superior, però no disposem d'eines per a esbrinar-ho.⁷⁵²

Als tractats de l'art escrits per nobles, malgrat acordar la necessitat de que el falconer sigui capaç de reconèixer i tractar les afeccions dels seus ocells de caça,⁷⁵³ aquests solen minimitzar l'aportació personal en la secció relativa a la medicina dels animals auxiliars en la cinegètica i extraure-la de textos precedents d'especialistes, sovint professionals de l'art, encara que després seran adoptades per la tradició com pròpies dels nobles que les transmeteren i prescindiran de la font remota. En són exemples il·lustratius la influència evident del *Moamín* (“falconarius” en la versió llatina) sobre la secció relativa a la medicina canina del *Libro de montería* d'Alfons X(I) de Castella-Lleó i del tractat del falconer professional Pero Menino sobre la dedicada a la medicina dels ocells de caça inclosa al *Libro de la caza de las aves* del canceller Pero

⁷⁵¹ HALLEUX, p. 29. Cit. ABEELE (1994a, p. 236).

⁷⁵² GIESEN (2007) s'interroga sobre les qüestions de la teoria i la pràctica i els autors i els públics dels tractats cinegètics medievals, oferint una extensa bibliografia.

⁷⁵³ Ayala, reprement una sentència del príncep Juan Manuel, “E por esto don Juan, fijo del infante don Manuel e señor de Villena, que fue muy grand señor e era muy caçador e muy sutil en esta sciencia de las aves, que gran diferençia avía de querer caçar a ser sabidor de ello en las regir e fazer las aves. Otrosí avía grand diferençia de saber fazer una ave a la saber guaresçer e ser buen çetrero que quiere dezir buen físico para ellas e buen çurujano; e porque estas tres cosas, primeramente querer caçar e aver grand voluntad de ello, lo segundo saberlo fazer e ordenar que tomasen tan estrañas aves e por tan estraña manera como dicho avemos, lo terçero, quando su ave adolesçiese o fuese ferida, saberla guaresçer, e todas estas tres cosas son menester al buen caçador” Ayala, I, l. 64-76 (tesis Montoto); “a mi parecer muchas más aquel que con la vivez y fuerzas de ingenio trahe una ave subjecta a su voluntad y haze della todo lo que quiere, y la tiene sana de enfermedades, y quando le vienen se las sabe conocer y curar” Vallés I.2, p. 24 (ed. Fradejas).

López de Ayala. Tant és així que el mateix príncep Juan Manuel es declara incompetent en aquesta parcel·la,⁷⁵⁴ tot i que després s'atorgarà la invenció d'algunes de les pràctiques terapèutiques del seu tractat, bé per una *captatio benevolentiae* de falsa modestia, bé per una autoatribució dels coneixements dels falconers al seu servei, de la tradició oral o de la tradició àrab tan propera als seus dominis. Arran de l'extracte anterior, FRADEJAS (1998, p. 27) considera que Juan Manuel no sentia cap simpatia ni interès per les malalties i la cura dels ocells de caça, tot i que, malgrat l'aparent rebuig, mostra amb orgull els tres remeis que ell mateix afirma haver desenvolupat. La meua hipòtesi de que l'autor noble europeu occidental no evoluciona la secció mèdica del tractat de falconeria i acudeix als professionals –suggerida ja per MICHAËLIS (1910,⁷⁵⁵ p. 174)– resta, doncs, oberta.

En el cas concret de Juan Manuel, cal recordar la diferenciació medieval entre la teoria i la pràctica mèdiques perquè s'estén en ella; si bé avui les entenem segons l'aplicació clínica dels coneixements, durant el període medieval, i sobretot arran de la institucionalització de l'ensenyament de la medicina amb la universitat, aquests conceptes divergien: la teoria (*theoriké*) versava sobre els postulats que fonamentaven el raonament mèdic de la salut i la malaltia, amb disciplines com l'anatomia, la fisiologia i la patologia general, i els condicionants i eines per a conservar o restaurar la salut (dieta, higiene, arsenal terapèutic, etc.), mentre que la pràctica (*praktiké*) aprofundia en les diferents afeccions i el seu tractament específic. Per tant, és possible que el desconeixement teòric de Juan Manuel li impedís enfrontar-se a la tradició o avançar en la pràctica i, conscient de les seves limitacions, preferís abstenir-se'n. Disposant d'un elevat nombre de falconers professionals al seu servei, indispensables per a tots els ocells que integren l'equip de vol detallat a la “caça complida”, difícilment s'ocuparia d'un maneig impropï de la seva condició social d'alta noblesa i, en conseqüència, de l'evolució de la medicina dels ocells de caça, per a la qual aquests autors nobles probablement s'apropriarien d'indicacions dels seus falconers o dels d'altres. A més, en cas de consulta a una altra cort nobiliària, la comunicació sempre seria entre els senyors respectius, aspecte reforçat pel possible biaix documental, prescindint normalment d'esmentar els falconers al seu servei que respondrien en realitat a la consulta. En relació a aquesta, el tractat del cavaller de la cort normanda de Sicília a finals del segle XIV Adam des Aigles ens informa de la consulta de la medicina dels ocells de caça entre els falconers, el recurs als més experimentats o acreditats i la necessitat d'explorar l'ocell malalt per a emetre un diagnòstic i establir el tractament adient, tot defugint els diferents.⁷⁵⁶

---

⁷⁵⁴ “la teórica del arte de la caça es muy grave de se saber verdaderamente [...] non se atrevió él a fablar en ella ninguna cosa, salvo ende quanto tañe a lo que se allega la teórica, a lo que se agora usa en las enfermedades de los falcones” *Libro de la caza* de Juan Manuel, pròleg.

⁷⁵⁵ 14 (1911) segons Fradejas.

⁷⁵⁶ “Si voustre faulcon a aucune maladie, vous qui estez faulconnier, n'en donnez conseil a autre que premier ne voiés l'oyseau. Car je doute qu'il soit ainsi comme il dit, et, quant le verrez, vous en serez assuré. Et, s'il avoit autre maladie, il en pourroit bien mourir, par quoy seriez diffamé. Et, quand vous le verrez, vous savez s'il est gras ou megre. Et, s'il est gras, il lui conviendra donner plus grant medecine que au megre. Et selon la puissance de l'oyseau, il se doit medeciner et non en autre maniere pour riens qui soit” (ms. Facultat de Medicina, Montpellier, 459, s. XV), “Si voustre faulcon a aucune maladie, vous qui estez faulconnier, n'en donnez conseil a autre se premier ne voyez l'oyseau. Car il se peult faire que l'oyseau sera en autre disposition qu'il ne vous dira, et pour ce, quand le verrez, vous en serez assuré. Et, s'il avoit autre maladie qu'il ne vous scauroyt donne a entendre, vous luy pourrés donner conseil de prendre telle medecine qui luy seroit contraire, dont le dit oyseau seroit [malade] ou pourroit mourir et en seriez coruroucé. Et, quand vous le verrez, vous savez s'il est gras ou megre. Et, s'il est gras, il lui conviendra ou luy pourrés donner forte medecine. S'il est maigre aussi la luy donnerés moindre. Et selon sa puissance le medecinerez” (ms. Bibl. Municipal, Le Mans, 79, s. XV), “Sy il y a en ung pays ung bon

Aquesta possible pauta permet relativitzar el fet de que, de les setze autoritats falconeres o informadors anomenats per Ayala, només dues són falconers professionals, i la resta superiors de la piràmide social medieval. En cas de ser certa aquesta possibilitat, tindrà conseqüències greus dins de la tradició escrita de l'art: si la majoria dels tractats transmesos passaven per ser obra de nobles, ¿quin falconer professional gosaria contradir els superiors en la piràmide social i denunciar els seus errors? i ¿com un noble poc interessat en la terapèutica i, per tant, amb escassa capacitat crítica en la qüestió, detectaria i esmenaria una corrupció al respecte? És probable que així fos com les corrupcions del procés de traducció i còpia s'acumularen en els textos fins a ser acusats d'inservibles, moment en el qual hem de preguntar-nos si la pràctica real duta a terme pel falconer professional fou permeable a aquesta transmissió textual corrupta. D'aquesta manera arribem a un altre aspecte difícil de valorar: el grau de coincidència entre els tractats escrits pels nobles i els circulants entre els falconers professionals. En aquest sentit, m'és difícil acceptar sense prevencions que un tractat com el de Pero Menino, enormement influent dins de la tradició peninsular de manera indirecta mitjançant Ayala, sorgís del no-res; malgrat la dificultat per a demostrar-ho, la solució havia de raure en l'oralitat, els textos pràctics perduts –aquests probablement sí obra de falconers professionals– i els seus precedents, en especial les traduccions a partir de tradicions poc conegudes.

---

faulconier, chacun ven[dra] a luy pour demander conseil de son hoysse et dyront: 'Sy[re], mon faulcon est mallade et a tielle maladie'. Et en vendront plusieurs et devisseront que leurs oysseaux auront de plusieurs maladies. Mes il ne leur doyt dyre auqun[e] medicine. Savez pour quoy? Car il ne set sy i[l] ly die[n]t verité de la maladie de leurs oysseaux, pour quoy le faulconnier ne doyt pas enseigner rien, que, par avanteure, il ont fally a dire de la maladie de leurs oysseaux, laquelle il ont, por quoy ne les an doyt pas croire, mes il leur doyt dire: 'Sy je visse vostre oissel, je vous en donnasse conseil volantiers'. Car, sy le bon faulconnier leur en donnoyt conseil ansy comme il le requere[n]t et il leur eust dit verité, sy porroyt il donner trop a son faulcon, por quoy il le porroyt teuer, ou trop peu, pourquoy y[l] ne luy porroyt riens valloyr et ausy porroyt estre tenu a mensonger. Por se je dy que neul faulconier, tant soyt bon, ne peut parfettement donner conseil, sy il ne voyt l'oysel et sy il n'est byen aseuré quelle maladie a l'oysel. Sy il est gras, il le peut charger de medicine mieux que sy il estoyt megrre, car il convient, celon le pouer et la force de l'oysel, luy doner le medicine, et il ne le peut fayre sy il ne le voyt. Pourquoi je dy que neul faulconer ne peut enseigner medicine a neul autre jeuques atant qu'il ayt veu son oysel come il est deseuz devissé" (ms. Bibl. Arsenal, París, 3332, s. XV) i "Sy il y a en ung pays ung bon faulconier, chacun vendra a luy pour demander conseil de son hoysse et dyront: 'Syre, mon faulcon est mallade et a tielle maladie'. Et en vendra plusieurs qui diront que leurs oysseaux ont plusieurs maladies et demanderont qu'il donne secours a leurs faucons de leur maladie. Mes il ne le doit pas faire, et scavez pour quoy? Car il ne set s'ilz lui ont dit verité de leur maladie, pour quoy le faulconnier ne doyt pas enseigner rien, que, par avanteure, il ont fally a dire de la maladie de leurs oysseaux, laquelle il ont, por quoy ne les an doyt pas croire, mes il leur doyt dire: 'Sy je visse vostre [oissel], je vous en donneroye conseil volantiers'. Car, sy le bon faulconnier leur en donnoyt conseil ansy comme il le requere[n]t et il leur eust dit verité, si pourroient ilz donner trop a son faulcon leur faire ou trop pou, par quoy il le porroyt teuer, par quoy il ne leur porroyt riens valoir et tendroient le faulconnier pour menteur. Por se je dy que neul faulconier, tant soyt bon, ne fault ne doit donner conseil, sy il ne voyt l'oysel et s'il ne scet bien quelle maladie il a. Car il convient qu'il sache s'il est trop gras ou trop maigre, car selon la puissance de l'oiseau il lui fault donner medicine, et il ne le peut fayre sy il ne le voyt. Pourquoi je dy que neul faulconer ne peut enseigner medicine a neul autre jeuques atant qu'il ayt veu son oysel come il est deseuz devissé" (ms. Bibl. Nat. París, 2004, segona meitat s. XV) [Adam des Aigles, 4(5-final cap.)]. El mateix autor, concretament a Adam des Aigles 22(15), ofereix un dels escassos terminis de caducitat del producte terapèutic preparat per a l'ocell de caça descrits a la tradició del gènere, en concret dos anys per a un complex i laboriós ungüent per al tractament del poagre, amb "Et sachiez que la vertu de cest ongnement dure deux ans" als mss. Facultat de Medicina, Montpellier, 459, s. XV, i Bibl. Arsenal, París, 3332, s. XV; aplica aquest preparat als peus de l'ocell i, de forma singular, al guant del falconer i a la perxa [Adam des Aigles, 22(15-16)].

iii. Algunes pinzellades sobre la simptomatologia i el diagnòstic

L'escassa simptomatologia descrita als tractats medievals de l'Europa occidental, molt poc explícita i summament concisa a la majoria de casos, quan no absent, dificulta en enorme mesura la determinació de l'afecció. Tinguem present, però, que els ocells de caça sempre intenten minimitzar la manifestació de símptomes com a adaptació defensiva natural a fi d'evitar ser predats en mostrar debilitat, que bona part dels que manifesten solen ser inespecífics per la mateixa raó, i que l'accelerat metabolisme aviar en relació al dels mamífers (sovint en ocells ja temprats i, per tant, amb poques reserves corporals i/o un sistema immunitari compromès) comporta una evolució ràpida de les patologies.

A la minsa simptomatologia s'afegeix sovint el fet de ser exposades a tractats desordenats i on una mateixa afecció pot ser tractada a diferents capítols, ben allunyats de l'acurada sistemàtica dels tractats àrabs –o de les traduccions a partir d'ells– des de l'inici conegut d'aquella tradició. En aquest punt, a banda de la pròpia concepció del cos animal dins de la filosofia natural, em sembla d'interès apuntar la possible relació entre el rotlle de paper com a suport d'escriptura i la sistemàtica 'de cap a peus' (*a capite ad calcem*) en l'exposició dels tractats terapèutics pròpia del mètode alexandrí en l'estructuració de l'estudi de les afeccions, facilitant així la cerca de passatges concrets; d'aquesta es passaria al còdex de pergamí, de major capacitat i facilitat de consulta desordenada segons els interessos del lector gràcies als índexs o les taules i la foliació o paginació, canvi físic del suport que, al meu parer, facilitaria l'abandonament d'aquella sistemàtica expositiva tradicional.

Sovint poc indicativa de l'afecció en els ocells de caça, la simptomatologia fou probablement coneguda gràcies a un aprenentatge directe, a l'igual que el diagnòstic, en el qual el curs ràpid de les afeccions associades a l'accelerat metabolisme dels ocells de caça deixa poc marge a la tècnica de l'assaig-error, de manera que l'interès mostrat pels tractats es centrava en la conservació de la cura. Així, els receptaris suposen un estricte pragmatisme, però no romanen aïllats de la tradició mèdica precedent i coetània. Pel que fa a l'omissió de la nosologia, en especial de la descripció de l'afecció i/o de la simptomatologia, les causes poden raure, doncs, en un desinterès derivat d'un aprenentatge directe que limités el receptari a la funció de recordatori, més que no pas a la instrucció, sense menystenir la possibilitat d'una dificultat d'identificació o reconeixement de l'afecció morbosa o del requeriment d'una doctrina mèdica més desenvolupada –o dels coneixements del falconer en aquesta– que superi l'acotació a la terapèutica del receptari farmacològic estricte. Tant és així que, de fet, podríem considerar part dels tractats com una mena de formularis i protocols apropiats als diversos signes i símptomes morbosos observats als ocells de caça. De la mateixa manera als inicis del gènere no s'hi recull la diversitat d'ocells de caça, el material, el maneig falconer ni la tècnica de caça; la funció era, simplement, la de recordatori de receptes transmeses oralment a fixar arran de l'acumulació i la complexitat creixents. Quan, en cada tradició, el gènere superi aquest mínim denominador comú i evolucioni fins a la màxima expressió que serà la creació original i les enciclopèdies de la temàtica, llavors sí s'estén la descripció de la malaltia, a l'igual que la resta d'aspectes que enriqueiran cada corpus. La raó d'aquesta transició podria raure en que la funció original s'hagués ampliat fins a esdevenir ja llibre de cort per al gaudi de la classe benestant durant els llargs mesos de muda dels ocells de caça, la instrucció del seu jovent (o de la noblesa menor i la burgesia, mancats d'una formació i un personal de servei adients) i/o la consulta per part de l'alt funcionari (p.e. el falconer major, càrrec sovint exercit també per un noble) accedint a la biblioteca privada del senyor; fins i tot cap la

possibilitat de que l'interès creixent del senyor per la temàtica i l'ampliació de continguts raguin en la mateixa compartimentalització social i els condicionants associats, en especial una "dificultat" per a l'aprenentatge directe amb el mestre falconer, professional o no, comportant en certs casos una relaxació i un abandonament progressius d'aquest necessari aprenentatge directe (mantingut entre professionals, no poques vegades línies familiars) i la necessitat de compensar-ho amb un altre recurs didàctic.⁷⁵⁷

Tornem, però, al contingut propi de la secció. Per al falconer –sobretot l'àrab arran dels capítols específics dedicats als tractats d'aquella tradició escrita–, la plumada i l'esmiradura (dejecció, femta) de l'ocell de caça, en concret el color, l'olor i la consistència, tenen el valor diagnòstic de l'orina a la medicina humana medieval i és utilitzat també per a establir les pautes de la medicina preventiva de l'ocell de caça segons calgui. Una aproximació de la importància de l'esmiradura de l'ocell de caça per a la seva medicina l'obtidrem, doncs, en extrapolar l'atorgada a l'orina dins de la medicina humana de l'edat mitjana, amb tractats específics sobre la temàtica, i tenir present les paraules del falconer major del califa fāṭimida al-Azīz bi-llāh –tot i que tres quarts de la secció relativa als diagnòstics obtinguts per coprologia d'aquell tractat són préstec del perdut *Kitāb al-Buzāt wa-l-ṣayd* d'Abū l-Qāsim Ibn Dulaf b. 'Isā b. Ma'qil al-'Iḡli (m. 226 H./840 J.C.)– “Sache que les émeuts sont, pour l'oiseau de vol, ce que l'urine est pour l'homme. L'autoursier éclairé diagnostique l'affection de l'oiseau de vol d'après ses émeuts, comme le médecin averti le fait de la maladie de l'homme d'après l'urinal. Et même, les émeuts sont plus dignes de confiance et plus sûrs que l'urine humaine, car l'oiseau de vol n'ingurgite que son pāt qui n'est que chair vive; celle-ci lui confient-elle, on le voit dans ses émeuts et, si elle ne lui réussit pas, ses émeuts ne manquent pas de vous le dire. L'homme, lui, souffre parfois d'une forte fièvre ou de congestion, ce qui impliquerait un contenu d'urinal rouge, mais va-t-il boire au cours de la nuit une gorgée d'eau ou manger une grenade, que ce peu suffit à changer la couleur de son urine et à en transformer la consistance, si bien qu'elle laisse croire à une toute autre affection et met le médecin devant un cas embarrassant. Or qui est connaisseur en oiseaux de vol a besoin de beaucoup les observer et d'acquérir une profonde expérience de leurs affections dont aucun cas particulier ne doit lui échapper. Il les lui faut diagnostiquer, dans leurs formes externes et internes, d'après les émeuts dont il fera un critère pour chacune, à l'exemple du médecin avec l'urine. En outre, il ne doit pas procéder autrement que ne le fait le médecin expert, ni diagnostiquer sur les émeuts sans tenir compte d'autres critères aussi valables; le médecin expert, lui, ne va pas se prononcer d'après l'urine sans consulter le pouls et sans noter les réactions révélatrices du malade: s'il tranchait sans discernement, il se fourvoierait complètement! De même, convient-il à qui sait lire dans les émeuts de ne pas émettre d'avis définitif sans avoir sollicité les autres critères”. Després d'aquesta extraordinària comparació entre el metge i el falconer, en una de les escasses declaracions explícites de que el falconer s'encarregava de la sanitat i de la cura dels seus ocells, segueix l'exposició d'un veritable protocol de diagnòstic que considera l'esmiradura, l'estat general, l'aspecte

---

⁷⁵⁷ Com a exemple de crítica a un aprenentatge apressat de l'art de la falconeria reproduceixo part del pròleg del *Delli ucelli di rapina* atribuït per alguns investigadors a Lluís de Besalú f. 7v, segons lectura de BATLLORI (1933, p. 183): “per satisfare el suo apitito tali ignyorante in una sola note inpare el fine de questa dochtrina e che lo matino sia fato bono e perfetto falconero, secondo como che enterue del naximento del fongo, che naxe in una nocte, germinando questo la propia uirtu e natura dela terra, e lo matino e bono e maturo; ma conçiderando como che questa dochtrina patexe non uolendo che destanzia de tempo sia el suo fine, perche uole grande solicitu, e mancando l'opera de quella non se fa niente: anchora uole el tempo e la tamperanza, e con amore e paçiencia coregita, questo sempre sia el suo gouerno et esserne nutisimo per auerne longa spiriençia”.

ocular, la condició corporal (per palpació), la digestió i el past administrat la nit anterior, amb diferents exemples i anècdotes.⁷⁵⁸ De fet, en aquesta secció s'arriba a anomenar el falconer –potser el gran mestre de la caça o de les caces, qui aglutinava els càrrecs de falconer major i de munter major a la tradició àrab– “le spécialiste des maladies des bêtes de proie”, que podríem traduir per l'especialista de les malalties dels animals de caça, arran d'un préstec anterior a l'any 226 H./840 J.C, en ser extret del tractat perdut *Kitāb al-Buzāt wa-l-ṣayd* d'Abū l-Qāsim, el “Bulchase” o “Bulcham” que cita *Ghatrif* (p. 29), a partir d'un paràgraf amb menció de l'autor localitzat per François Viré al *Kitāb al-Ġamhara fī l-bayzara* (“La suma dels coneixements en falconeria”) d'Abū al-Rūḥ Isā b. 'Alī b. Ḥassān al-Asadī, redactada cap al 638 H./1240-41 J.C., al ms. Madrid, Escorial, ar. 903, f. 279v-280r, còpia de 1589. La relació entre les característiques de l'esmirladura (dejecció, femta de l'ocell de caça) i la salut de l'ocell és una constant present a tots els tractats àrabs de falconeria.

L'altre control diari de l'ocell de caça relacionat amb la seva fisiologia és el relatiu al curall o plomada, d'interès per a conèixer l'estat sanitari de l'ocell; així, la mateixa cadena de transmissions abans exposada ens permet gaudir de la profunditat i exactitud de les observacions dels falconers àrabs del segle IX: “[Abū l-Qāsim b. Dulaf l'Autoursier, qui est une autorité en matière de bêtes de proie de toutes sortes, dit que:] Souvent l'Autour désagrège sa pelote de régurgitation et l'expulse dans ses émeuts au lieu de la faire passer par le haut; voilà qui n'est pas recommandé, car c'est là une cause d'altération des émeuts, lorsque la pelote est évacuée par le fondement. Or, cet accident échappe à la plupart des gens de vol et il se produit du fait que la plumée qu'ingurgite l'oiseau est insuffisante et qu'il ne peut l'agglomérer en pelote pour la recracher. Quelquefois encore il manque de force pour façonner cette pelote de plumes et il la laisse s'effriter [dans le tub digestif]. Par contre, quand il régurgite une pelote bien sèche et compacte, c'est signe de bonne santé. [Si elle n'est pas extrêmement sèche, cela peut être l'indice d'inflammation] et s'il la rend molle et humide, elle le sera en fonction de l'abondance de ses humeurs internes”.⁷⁵⁹

iv. L'eficàcia, una qüestió conflictiva amb implicacions historiogràfiques

La varietat de medicaments simples i compostos que participaven a la terapèutica de l'ocell de caça podien obligar al manteniment d'una farmaciola destinada a aquesta finalitat amb l'objectiu de disposar d'ells en cas necessari; pensem, per exemple, en els simples vegetals de disponibilitat estacional. Més enllà del recurs habitual o puntual a l'apotecari, és possible que una part difícil d'establir d'aquesta farmaciola formés part del material normal del falconer (major). Cap dels textos en català a què he tingut accés ens n'ofereix un llistat similar als presents en altres tractats cinegètics, com el de Vallés III.8 “De las cosas de medicina de que el caçador ha de estar proveído”, on aplega la farmacopea que, segons l'autor, cal tenir en cas de ser lluny de ciutat per ser la d'ús més habitual i de part de la què cal que es prepari ell mateix.

No entraré a valorar les propietats medicinals dels diferents medicaments esmentats i la seva aplicació en els tractats de falconeria en català perquè donaria lloc a una altra tesi doctoral degut a l'existència d'abundant material de referència i contrastació, tant medieval com modern, entre ell els manuals de fitoteràpia (sobretot arran del tractat de Dioscòrides). Per a l'aprofundiment en les propietats i les possibles

⁷⁵⁸ VIRÉ (1965b, pp. 280-85 (72-77)).

⁷⁵⁹ VIRÉ (1965b, p. 282 (74)).

formes i elaboracions dels diferents simples mèdics i compostos, cal acudir als antidotaris (tractats de simples o *Antidotaria*), lapidaris i herbaris, tractats de les utilitats dels animals, de medicaments i de medicina comparada (humana, hipiàtrica, canina) de l'època, i recolzar-se en els tractats de medicina humana i veterinària i en les seleccions de receptes o *Experimenta*, tasca que assumeixo que hauran desenvolupat dues tesis doctorals que no he pogut consultar: WIESNER i FIEVET. A més, caldria aprofundir en la identificació dels diferents medicaments simples i compostos i en la bibliografia al respecte, en especial dins del nostre marc, com ALPERA, AVENOZA (1994), (1996a) i (1996b). Per tant, un estudi d'aquesta mena va més enllà dels objectius de la present tesi doctoral i s'inclou dins d'una línia de recerca postdoctoral, bé de forma conjunta o per separat mitjançant articles relatius a cada tractat, en la línia d'SMETS (1999a) o (2001). En relació a l'arsenal farmacològic a disposició del falconer de la Corona d'Aragó segons els tractats en català ara oferts, crec que anar més enllà d'apuntar l'origen animal, vegetal o mineral de la *materia medica* amb la pretensió d'una anàlisi estadística comporta assumir uns riscos innecessaris arran de la reiteració, la sinonímia, els esments implícits, etc., sense oblidar la possible evolució i/o corrupció donada la manca de contemporaneïtat entre els textos i/o les fonts que utilitzen de forma directa o indirecta, on, per exemple, un mateix tractat, el *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça*, conté receptes amb un origen anterior al segle VIII fins a, potser, la segona meitat del s. XV, i els coneixements que podem obtenir-ne no semblen compensar-ho. A més, els resultats no s'allunyarien gaire dels obtinguts per ABEELE (1991) i (1994a) degut a l'afinitat evident dels textos ara estudiats amb els tractats llatins de què, bé són traducció, bé els utilitzen com a font directa o indirecta.

Pel que fa a l'estructura de la recepta, els diversos estudis existents al respecte eviten que m'hi hagi de referir.⁷⁶⁰

Bona part dels tractats resten silenciosos respecte a l'eficàcia dels remeis administrats als ocells de caça a causa del pes de l'autoritat a l'edat mitjana, gairebé incontestable, però també per dues raons més: la necessitat de demostrar certitud en la recepta descrita per a infondre confiança en ella; i, anant més lluny en els idees exposades abans relatives al possible biaix del cercle nobiliari, mancar l'experiència pròpia necessària al compilador i, sovint, a l'autor "original" que rebia l'encàrrec i/o l'ordre del seu senyor de redactar un tractat sobre l'art. Destaco en aquest sentit el rebuig del falconer major del califa fàtimida al-Azīz bi-llāh, amb més de vint anys d'experiència i milers d'ocells de caça manejats, a certs acceleradors de la muda⁷⁶¹ i a una malaltia que ell considera intractable, el "mal subtil" (ar. *sull*), "qui est une des affections qui ne connaissent pas de remède et dont je n'ai jamais vu ni entendu dire qu'un Autour ait réchapée", però de la què ell aconseguí curar un astor, oferint a continuació la recepta trobada per atzar.⁷⁶² Una sinceritat i una modèstia semblants,

⁷⁶⁰ Per a l'estudi de l'estructura de la recepta en general, vegeu STANNARD; per al seu ús en els tractats de falconeria, en especial llatins, ABEELE (1994a, pp. 218 i ss.); i per a l'aplicació d'aquests a un cas concret, FERIOLI, pp. 19-24.

⁷⁶¹ "nous dévoilerons les recettes que les marchands forains vantent aux clients sur le marché, recettes qui, pour les oiseaux de vol, relèvent des poisons mortels et qui, malgré leur nocivité, jouissent d'un certain crédit. Nous avons devoir d'en parler pour que l'on sache que nous les connaissons parfaitement et que nous ne craignons pas de les dénoncer; on nous sera, après cela, reconnaissant de notre mise en garde à l'endroit de leur emploi" VIRÉ (1965b, p. 134 (48)).

⁷⁶² "nous indiquerons quel fut le remède employé, et quiconque consultera ce traité et soignera le mal subtil selon ce qui y est dit trouvera profitable d'apprendre que le hasard nous a procuré un traitement efficace et inhabituel en lequel il pourra avoir confiance; même si ce procédé ne s'avérait pas souverain, on ne peut nier que cet Autour fut complètement guéri. A vrai dire, nous ne lui avions pas appliqué en pensant à une véritable médication, car nous n'y avions encore jamais soumis d'autres oiseaux malades, mais nous ne pouvions pas non plus le passer sous silence; force nous était d'en parler en raison de

d'algú amb tanta experiència, és d'una raresa singular dins de la literatura cinegètica en qualsevol llengua, una veritable perla sobre la gènesi, l'efectivitat i la transmissió dels tractaments administrats als ocells de caça. La mateixa sinceritat i autoritat li confereix el discerniment necessari per a posicionar-se sobre l'efectivitat dels diferents tractaments i criticar i desaconsellar certes pràctiques terapèutiques segons els resultats que ha observat, aspecte extraordinari dins del gènere.⁷⁶³ Tampoc no es priva de qüestionar diferents relats.⁷⁶⁴ Aquests extractes permeten afirmar que, com a mínim en certs moments de la història i en determinades tradicions, l'individu que ocupava el càrrec de falconer major fou un excel·lent coneixedor de la medicina dels ocells de caça, si no el millor del seu context.

Un altre aspecte relatiu a la valoració d'aquesta eficàcia és la disparitat entre el remei inicial, potser afinat dins de la tradició per l'acumulació d'experiència posterior, i el de la versió finalment rebuda (o circulant en un moment i lloc determinat de la tradició) i que avui podria ser l'única que conservem. En aquest punt remeto als dos exemples de desconfiança, escepticisme i crítica severa envers la tradició del gènere que he apuntat més amunt,⁷⁶⁵ en especial al segon d'ells. Un darrer factor a escatir en la mateixa qüestió és la importància del respecte a les *auctoritates* del gènere en l'acceptació acrítica i el manteniment d'aquestes corrupcions, tot evitant trasllats arriscats com és l'assimilació del respecte a les autoritats mèdiques en el camp de la medicina per aplicació del mètode escolàstic.

Val a dir que l'efectivitat d'aquesta medicina i terapèutica dels ocells de caça havia de ser similar a l'obtinguda en els solípedes i els humans a l'època, però que qualsevol consideració al respecte resta com a mera conjectura no verificable degut a la inexistència de dades objectives; tanmateix, part dels arguments dels qui la menystenen

---

l'heureux résultat dont il fut suivi, et nous le faisons en nous excusant de ne pouvoir en établir l'infailibilité sur une longue expérimentation" VIRÉ (1965b, p. 269 (61)).

⁷⁶³ A títol d'exemple ofereixo "Cette pratique est due, à l'origine, aux Turcs, et je suppose qu'ils l'appliquent même à l'Autour non atteint de la craie et ce, à titre préventif. Cependant, rares sont ceux que nous ayons vus cautériser un Autour pris de la craie et en obtenir quelque amélioration. Le meilleur remède est encore celui que nous avons préconisé; ne tracasse donc pas ton oiseau avec le feu. On trouve encore des gens qui traitent la craie avec toutes sortes d'ingrédients et de médicaments mordants et caustiques qui, à faible dose, vous tuent déjà un homme; que peut-il alors en être de l'oiseau de vol! Nous nous abstenons donc d'en parler, car le bon sens n'est pas tenu de les reconnaître et, aussi, parce que, ne les ayant jamais essayés, je ne saurais les vanter; je n'ai d'ailleurs vu personne en faire l'éloge, après leur application" VIRÉ (1965b, p. 286 (78)), "c'est ainsi que nous pûmes nous rendre compte de l'efficacité du procédé que personne, avant notre Maître, n'avait employé. S'il nous fallait rapporter tous les traitements dont nous avons eu connaissance, cela nous entraînerait bien loin et nous ne voulons inclure, dans notre traité, que ce que nous avons nous-mêmes expérimenté" VIRÉ (1965b, p. 287 (79)) i "Pour de tels cas, les traitements abondent; or, nous n'avons nul besoin de faire mention de ce qui n'a pas la moindre utilité et nous nous bornerons à rapporter ce que nous avons appliqué et essayé nous-mêmes, ainsi que ce que nous avons acquis auprès des personnes compétentes en la matière. A part cela, nous ne ferons que citer des dires en en écartant le mensonge et en nous basant sur la stricte vérité, aussi bien dans nos propres propos que dans les opinions rapportées. D'ailleurs, quiconque compose un ouvrage se doit de n'y point mentir et de s'en tenir à la vérité en ce qu'il cite, car si un détail qu'il y avance s'avérait erroné, tout le reste de l'œuvre serait taxé de mensonge; or, personne n'éprouve le besoin de se ravalier soi-même et il suffit du mensonge pour vous accabler de honte, de mépris, de déconsidération et de déchéance" VIRÉ (1965b, p. 289 (81)).

⁷⁶⁴ P.e. "Comme cela frise la mensonge! Mais je ne fais que rapporter l'anecdote telle que je l'ai trouvée; vraie ou fautive, seul son auteur en prend la responsabilité et non son transmetteur", "Cette fois, je crois volontiers cette histoire, car j'eus ..." i "Quiconque compose un ouvrage se doit d'y mettre ce qui est digne de foi et admis par le bon sens et non ce que la raison se refuse à accepter; le lecteur doit pouvoir y juger de la mentalité de qui tolère et croit au mensonge et de celle de qui le rejette et l'honnit" VIRÉ (1965b), ja l'any 1966, pp. 52 i 53 (102 i 103).

⁷⁶⁵ II Circulació, 2 Traductor, c La recepció del trasllat.

per inefectiva des d'un posicionament modern, amb el futurisme inherent, poden rebatre's amb diversos arguments, entre ells:

- Les propietats terapèutiques del ventall medieval de medicaments simples i compostos, bona part d'ells font de principis actius aplicats en la medicina moderna o la utilització dels mateixos simples en la medicina tradicional, naturalista o "alternativa", i oriental.

- L'elevat valor de certs ocells de caça, considerant-hi el preu d'adquisició més el maneig falconer aplicat, i l'alt cost associat a la provisió dels ingredients de les receptes degut a la importació, motiu de l'ofertament d'ingredients alternatius, deixa poc marge a assumir el manteniment d'una terapèutica poc acurada i incoherent amb la doctrina mèdica imperant. La terapèutica s'insereix dins de la tradició mèdica de cada època, recolzant-se la medieval bàsicament en la fitoteràpia, és a dir, en els simples mèdics i compostos d'origen vegetal, resultant en receptes de complexitat variable on intervenen ingredients de tota la farmacopea de l'edat mitjana, alguns d'ells provinents del comerç amb països exòtics.

- L'establiment dels orígens del gènere a cada tradició sempre són delicats (pèrdua de textos, manca d'edició i recerca, dificultats lingüístiques per a explorar altres tradicions,...). Així, bona part dels tractats més reculats beuen de tradicions orientals, amb agents etiològics que potser no existien ni existeixen en les latituds de rebuda i amb ecosistemes alterats amb el pas dels segles.

- La lògica de que la dosificació quedi sovint a criteri del falconer arran de la disparitat en metabolismes i pesos corporals dels diversos llinatges d'ocells de caça (des del gran prim de grifaut o d'astor fins al petit esmirle o esparver a la tradició europea), de manera que el més senzill és referenciar-la a l'ocell més freqüent i/o de posició intermitja (determinat llinatge de pelegrí o de llaner) i que l'experiència del falconer l'ajusti a l'ocell de caça a tractar en cada cas; a més, malgrat que la bàscula sigui gairebé imprescindible per a la majoria de falconers moderns, dubto que el medieval pesés els seus ocells i és probable que tingués dificultats per a l'establiment de petites quantitats dels diversos ingredients si fossin indicades mitjançant els seus pesos.⁷⁶⁶

- Com ja he dit, l'efectivitat d'un tractament pot resultar afectada notablement en cas de transmissió corrupta, argument per al qual l'exemple de les sedes de porc és del tot il·lustratiu en passar d'un simple mèdic vegetal a la tradició oriental de possible efecte terapèutic sobre l'aparell digestiu inferior o terminal –fluidificar la femta degut a la presència d'una "pedra" i/o lubricar l'intestí– a un producte animal indigerible i que, per tant, serà expulsat amb la plomada, sense arribar a la zona diana ni produir cap efecte sobre ella.

- El raonament del mecanisme de patogenicitat esdevé totalment secundari per al falconer preocupat per l'estat del seu ocell, coneixedor de l'elevat risc de mort o d'inutilitat per a la pràctica de l'art derivat del curs accelerat de les afeccions d'aquests associat al seu ràpid metabolisme, i, per tant, la necessitat de tendir a la màxima simplificació de la recepta (fins al punt sorprenent del que es coneix com a *Kurzrezepte*, transcripció abreujada amb omissió de dades com la preparació) per a facilitar-ne la memorització i la difusió.

- Mètodes d'administració sovint criticats, com la nebulització o l'administració tòpica de productes terapèutics, encara són d'aplicació rutinària en medicina aviar.

- La necessitat d'aprofundir en els preceptes mèdics de l'època a fi de poder valorar amb les seves eines de treball i dins d'aquell esquema mèdic. S'imposa la

---

⁷⁶⁶ "Sapiens tamen falconarius per experimentum pro tempore hiis addat vel minuat prout avium complexioni viderit expedire: experientia enim optima est in omnibus talibus magistra" AG, cap. XIX (basat en *Gerardus falconarius*), p. 1481, l. 20-24.

familiaritat amb conceptes com la gradació dels simples mèdics i compostos i la teoria dels quatre humors medievals i la dels contraris, base mèdica present ja al primer tractat àrab de falconeria conservat i que, més enllà del simple empirisme, suposa un raonament lògic fonamentat en una medicina sincrètica, recuperadora del saber grec; a l'igual que la medicina humana, la medicina veterinària i, en especial per al present estudi, la dels ocells de caça, arribà, probablement (tota precaució és poca respecte a la desconeguda tradició bizantina), pel mateix conducte fins a Europa.

- Segons les conclusions de la tesi en medicina veterinària de WIESNER en 1975 ofertes per ABEELE (1994, p. 245), la terapèutica externa dels ocells de caça era conforme als efectes de les substàncies utilitzades, mentre que la terapèutica interna mancava sovint de fonament farmacològic. Una opinió personal és que la casuística, el grau d'experiència i, en una relació directa, de coneixement en la medicina externa, tant a nivell diagnòstic com terapèutic, sempre ha estat superior a la interna degut a la seva facilitat superior d'observació, exploració i modificació de tractament en cas necessari, aspecte a relacionar també amb que la corrupció d'un text era més fàcil de descobrir i esmenar en la terapèutica externa que en la interna.

- Aquesta informació terapèutica es transmetia conservada dins d'un gènere tan conservador i tradicional com el cinegètic i el respecte a l'autoritat fou un símbol d'autenticitat i saviesa medieval. Si es cenyia a la tradició escrita, la capacitat de maniobra del pràctic era escassa, i si no s'hi cenyia, difícilment hi deixaria constància per escrit tret d'una altíssima posició social i/o intel·lectual (tant per enfrontament amb l'autoritat com perquè de retruc reflectiria el seu interès en una part de l'art impròpia de la seva condició) o d'un moment avançat dins de cada tradició, potser coincident ja amb el qüestionament de la doctrina mèdica imperant.

- Si ens centrem en la farmacopea moderna, cal recordar a aquells qui creguin que tots els medicaments existents al mercat són efectius que el paper de l'autoritat en l'edat mitjana correspon avui a les grans companyies farmacèutiques, capaces d'aconseguir l'aprovació i implantació de vacunes, fàrmacs, etc., a partir de dades epidemiològiques i d'efectivitat controvertides, fins i tot introduint noves afeccions dins de la medicina segons els seus interessos comercials.

En consonància amb el que acabo d'exposar, una posició de superioritat envers els nostres pràctics medievals em sembla poc encertada:⁷⁶⁷ el sistema mèdic teórico-pràctic medieval era ben fonamentat i articulat, amb fermes arrels transmeses des de l'antiguitat clàssica mitjançant la medicina àrab, i fins i tot el nivell més elemental d'aquesta medicina medieval, l'empíric, havia de beure d'aquesta tradició, ni que fos per a revestir-se d'autoritat. Cada revolució mèdica comporta uns canvis de postulats que basteixen un nou sistema mèdic, però això no implica necessàriament que les pràctiques precedents fossin desencertades ni que el seu coneixement fos erroni. Així, per exemple, la teoria microbiològica i la necessitat d'una demostració visual i, a ser possible, quantitativa, de qualsevol teoria o diagnòstic de la medicina moderna no li confereix pas una certesa de veritat absoluta; és, simplement, la veritat admesa avui dia a la nostra cultura. Els pràctics de principis del segle XX, concentrats en la microbiologia i l'anatomia patològica, ni tan sols somiaven la possibilitats potencials de la teràpia gènica. De la mateixa manera, un nou canvi de postulats mèdics jutjarà el què avui s'accepta i regeix les ciències de la salut. No oblidem que la física comença a estudiar nivells d'energia i de partícules on mai s'havia arribat. De ben segur, la ciència

---

⁷⁶⁷ Judicis com "També influx l'incorrecte coneixement que es tenia de les causes de la malaltia, de modo molt particular, en el cas que nos ocupa, de les malalties degudes a parasits i microbis" [sic] DUALDE (2004), cit. p. 88, punt 4.

mèdica dels nostres dies no posseeix la veritat absoluta i qualsevol avenç tecnològic pot suposar una transformació radical, tal com succeí amb la microscòpia. Qui sap què ens pot deparar la nova investigació bàsica i el judici que mereixerà en un futur la teoria mèdica ara imperant.

En aquest sentit, recordem la pretensió del mateix emperador Frederic II de Hohenstaufen “Notre intention est de montrer, dans ce livre sur la chasse des oiseaux, les choses qui sont, comme elles sont, et de les amener à la certitude d’un art, dont personne n’a possédé jusqu’ici la science et l’art”⁷⁶⁸ i traslladem-les a la història de les ciències de la salut en general i en cada especialitat i marc concret, a les seves dependències internes i respecte a altres tradicions terapèutiques⁷⁶⁹ o a l’eficàcia de la medicina veterinària aplicada.

Per tant, al meu parer voldria matisar l’apreciació d’ABEELE (1996, p. 84) per la qual considera una qüestió central per a l’historiador de les ciències l’avaluació real de la terapèutica aplicada als animals amb l’objectiu de pronunciar-nos sobre el veritable abast pràctic de la literatura cinegètica. Una avaluació similar suposaria traslladar dos sistemes medicofilosòfics enormement divergents: la doctrina mèdica hipocraticogalènica medieval, fonamentada en la relació entre els elements primaris (aire, foc, terra, aigua), els humors (sang, bilis groga o còlera, bilis negra o malenconia, fleuma), les qualitats (calor, sequedat, fredor, humitat), i les estacions (primavera, estiu, tardor, hivern), on la “malaltia” resulta de l’alteració de l’equilibri (eucràsia) en les proporcions relatives dels humors i es tracta per la teoria dels contraris; i la doctrina mèdica occidental moderna –si fos aquesta l’alternativa prioritzada, ja que certes pràctiques mèdiques tradicionals o exòtiques s’acostarien a la línia conceptual de l’anterior– basada en la teoria microbiana, després de que els bacteriòlegs kockchians guanyessin la batalla als higienistes pettenkoferians, i on la salut és, segons la definició de la O.M.S. de 1948, un estat de complet benestar físic, mental i social, no la mera absència de malaltia o defalliment. Els conceptes de salut i malaltia venen determinats per la història i depenen, per tant, de cada societat i cultura. Així, doncs, difícilment podríem parlar de l’avaluació real de la terapèutica medieval aplicada als animals si els conceptes de base ja trontollen respecte als nostres. Potser la solució seria considerar aquesta avaluació tenint en compte només la mentalitat i el saber medieval, com postulen alguns, però fins i tot així el nostre coneixement d’aquests és insuficient i l’abandonament del nostres valors i de la resta d’“equipatge modern” que ens acompanyaria en aquest captivador viatge podrien resultar un llast insalvable.

Dos corrents historiogràfics es desprenen d’aquest obstacle: un estudia la medicina dels nostres avantpassats intentant utilitzar únicament les seves eines conceptuals, el seu sistema de pensament; l’altre s’acosta al mateix camp d’estudi sense rebutjar la medicina moderna. Els seguidors del primer corrent consideren absurd i acientífic intentar identificar una afecció medieval perquè, segons ells, el diagnòstic retrospectiu manca de sentit en diferir la nosologia i, per aquest raonament, la denominació actual específica que li atorguem diferirà sempre del concepte de la mateixa entitat morbosa a l’edat mitjana;⁷⁷⁰ els partidaris del segon corrent advoquen pels beneficis potencials d’utilitzar totes les eines d’estudi i de coneixement a la nostra disposició per a endinsar-nos en una arriscada, però alhora suggestiva, identificació i classificació segons els criteris moderns, mentre jutgen el primer corrent de fet a mida i

---

⁷⁶⁸ PAULUS-ABEELE, P. I. 3, p. 59.

⁷⁶⁹ Vegeu l’estudi d’ABEELE (1994a, pp. 219-44) per a la farmacopea dels tractats de falconeria llatins, sobre la base de la recerca d’OPSOMER.

⁷⁷⁰ Vegeu, per exemple, ARRIZABALAGA.

conveniència a fi de defugir l'aprofundiment en la recerca i l'actualització mitjançant la formació constant.

En el camp diagnòstic, per exemple, l'opció de la identificació de l'afecció tenint en compte només els criteris del patòleg i del clínic modern, dependents de la teoria microbiològica, potser no és del tot encertada. Els criteris no són els mateixos i, des del punt de vista conceptual, l'afecció potser tampoc; en aquest sentit, recordar el risc inherent a l'escassa simptomatologia, sovint inespecífica i certament ambigua, i la diferent classificació medieval i moderna de les entitats nosològiques en medicina veterinària⁷⁷¹ –p.e. cursos o presentacions diferents d'una mateixa malaltia poden considerar-se entitats diferents, mentre altres n'englobaran de similars malgrat divergir en l'etiologia–, que podríem traslladar fàcilment a la possible modificació dels camps semàntics en la filologia a les beceroles de la nostra llengua.

Personalment, soc de l'opinió que cal defugir els extremismes i que ambdós posicionaments no esdevenen excloents, sinó que aporten trets positius a la recerca, de manera que l'investigador que s'acosti a la medicina medieval resta obligat a formar-se en ambdós camps o a cercar col·laboracions que supleixin les seves mancances a fi de poder aplicar els dos criteris i buscar-ne l'equilibri. Així, quan vaig assumir la realització de la present tesi doctoral, havent-me format inicialment en medicina veterinària, essent la facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona el centre al què es presenta aquesta tesi doctoral i coneixent ja els criteris aplicats per l'especialista en els tractats de falconeria llatins a ABEELE (1994a), considerava que els conceptes mèdics moderns podien ser d'utilitat en l'estudi de la medicina dels ocells de caça continguda als tractats de falconeria objecte del present treball, opinió compartida per un dels exdirectors però no per l'altre, seguidor del primer corrent historiogràfic, preconitzat per alguns dels investigadors de la Institució Milà i Fontanals (C.S.I.C.), qui va descartar l'interès de qualsevol acostament d'aquesta mena. A més, durant la defensa de QUEROL (2003), el Dr. Jon Arrizabalaga, membre de la mateixa institució, mostrà el seu desacord amb la presència de detalls d'un acostament aliè al primer corrent historiogràfic, al qual ell mateix ha dedicat diversos articles. Per tant, no vaig avançar en aquella direcció. Tanmateix, la Dra. Jacquart, de prestigi incontestable mundial en el camp de la història de la ciència, en especial de la de la medicina, mostrà, la seva sorpresa desagradable per l'absència d'un acostament que tingués present el segon corrent historiogràfic, el qual hagués comportat un canvi radical en el tractament del contingut i un nou endarreriment en la defensa d'aquesta tesi doctoral. La disparitat d'opinions entre els exdirectors del present estudi respecte al posicionament historiogràfic a seguir serveix, doncs, per a il·lustrar la dificultat de trobar un equilibri entre ambdós corrents en una tesi doctoral com aquesta, duta a terme en el marc d'un programa de doctorat en medicina veterinària i dirigida per doctors del camp veterinari i de la història, fins i tot adscrits a la filologia, i provar que la causa de no haver ofert ara un acostament segons la ciència mèdica moderna rau en la dificultat d'aquest equilibri i en la direcció presa en un principi. Com a exemples d'aquestes possibilitats remeto a QUEROL (2017) i a l'estudi dels vèrmens descrits a *Tractat de medicina per a tots els ocells de caça* 57, casos en què he defugit la cotilla del primer posicionament historiogràfic i he acceptat el segon.

De tota manera, val la pena recordar que, a l'igual que la medicina medieval, la moderna, sovint ofuscada per una hiperespecialització, no hauria de centrar el tractament del pacient en una sola via, sinó que es fa necessària una valoració adient del cas clínic concret i del tractament general a emprendre, en una multiplicitat

---

⁷⁷¹ La nosologia pròpia als ocells de caça és ben desenvolupada a totes les tradicions falconeres, tant per a les afeccions (claus, porrets, podagra, pedra, etc.) com per als accidents (trencament, etc.).

d'acostaments i suports (dietètic, ambiental, farmacològic, quirúrgic, etc.) que contribueixen a la conservació i el restabliment de la salut per efecte sinèrgic. El fet realment innegable és l'existència d'un precursor, sovint oblidat i/o menystingut, de la medicina actual en la medieval; tres exemples dels tractats de falconeria catalans bastaran per a provar-ho: les diferents sutures practicades segons la zona anatòmica i la capa tissular, els tòxics utilitzats com a iniciadors o acceleradors de la muda de l'ocell⁷⁷² i la utilització dels opiàcis –mitjançant la seva forma natural, les papaveràcies– com a analgèsic.⁷⁷³ És més, malgrat l'opinió historiogràfica habitual, la majoria dels tractaments són raonables si apliquem la doctrina mèdica que els emmarcava i una part considerable d'ells encara ho és segons la moderna, fins al punt que a hores d'ara es tornen a recuperar algunes d'aquelles pràctiques, com per exemple les recerques empreses en l'aplicació del coure en la prevenció d'infeccions hospitalàries degut a les seves propietats antibacterianes; desconec en quina mesura els receptaris medievals, els herbaris i els lapidaris han estat investigats des d'un punt de vista de la seva aplicació mèdica moderna, però no dubto que bona part serien encara útils.

Les mateixes consideracions obliguen a la precaució respecte a l'aplicació de les taxes epidemiològiques per a la quantificació de les diferents malalties dels auxiliars del falconer medieval, és a dir, la morbiditat –prevalença i incidència– i la mortalitat, ja que cal oblidar qualsevol intent numèric i valorar el biaix inherent a les aproximacions relatives a la classificació de les malalties i la freqüència i l'extensió de cada capítol o temàtica. Aquesta tasca es veu encara més dificultada per la multiplicitat de classificacions de les malalties que admetria un estudi similar: segons les dues visions historiogràfiques –classificació moderna o medieval, amb les doctrines mèdiques respectives– i amb els respectius criteris, sistemes i aparells o causes.

Per a tancar aquesta llarga secció, apuntar que les receptes, tan sovint menystingudes, en poder-se referir a diverses espècies animals, com l'home, el cavall, el gos i/o l'ocell de caça, constitueixen una eina de primer ordre per a l'estudi de la història de la medicina comparada.⁷⁷⁴ Com exposo a l'estudi específic del *Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça*, el mateix caràcter miscel·lani del manuscrit 68 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona el posiciona de forma singular com a referent per a l'estudi de la medicina comparada entre l'home, el cavall i la mula, l'ocell de caça i, malgrat una única recepta, el gos, acotada als territoris de la Corona d'Aragó de mitjans del segle XV; per exemple, a banda de la doctrina mèdica hipocraticogalènica que les emmarca, bona part de la nosologia també els és comuna (formiga, mal de llop, porret, tinya,...). De fet, aquest és l'únic cas de què tinc coneixement en aquell marc espaciotemporal i, per tant, el seu aprofitament adient permetria oferir una peça fonamental, troncal, per a començar a bastir una línia

---

⁷⁷² Per exemple, “Servantur autem accipitres domestici vel domiti in mutatoriis ut a pennis veteribus et induratis exonerentur. et sic in iuventute et decore renoventur datur autem eis cibus de aliqua carne aliquantulum venenosa ut sic facilius mutentur” (Barth., llib. 12, cap. 2) i “Deben ser mayormente guardados en el tiempo del mudar por que sean descargados de las viejas plumas que les son muy duras e renovar de su fuerza e hermosura por las nuevas que les vienen / e para esto dan algunos a comer de carne venenosa por que mas presto muden” (traducció BURGOS), “Datur eciam eis de carne aliquantulum venenosa, ut facilius agant mutam et pennas deponant”, amb traducció “Se les da también carne un poco envenenada, para que realicen con más facilidad el cambio de plumaje” Gil, (*De accipiter*, cap. 6), p. 190, l. 26-28 (f. 13r). Vegeu diverses versions de la recepta a LINDNER (1964, n. 36) i ABEELE (1994a, pp. 234-36).

⁷⁷³ Vegeu un estudi general de la farmacologia aplicada a la medicina dels ocells de caça durant la baixa edat mitjana i el Renaixement a WIESNER.

⁷⁷⁴ Un de tants testimonis de terapèutica d'aplicació comuna entre espècies és “Queste son quelle pillule che se soglono dare a le homini nel tempo del morbo per perseveralle de putrefactione” ms. Escorial, ç IV 6, f. 135v [segons lectura de LUPIS (1975), p. 41].

investigadora en aquella direcció, avui desconeguda i no investigada, la qual després permetria incorporar altres textos d'aquestes especialitats i, en una segona fase, de temàtiques afins. Malauradament, el potencial de l'explotació del manuscrit que conté N, amb medicina i cirurgia humana, hipiàtrica i falconera, queda afeblit pels pes de les traduccions. La present tesi doctoral, complementada amb l'estudi i l'edició crítica dels altres tres tractats de falconeria escrits en català a què he tingut accés (R¹ i R², V i receptes disperses), a fer públics durant el període postdoctorat, proporcionen ja una base a partir de la qual desenvolupar aquesta línia investigadora. En quedar fora dels objectius del present treball, ho posposo per ara, però jo mateix n'emprendria la tasca involucrant-hi especialistes en cada àrea en cas de disposar de finançament.

CONCLUSIONS

“Plus ça change, plus c’est la même chose”. Si obviem la situació en què fou escrita i el significat específic en aquella, aquesta cèlebre frase de Jean-Baptiste Alphonse Karr apareguda a *Les Guêpes* el gener de 1849 permet copsar el fil conductor d’un saber pràctic respectuós amb la tradició que uneix les arrels del gènere amb la falconeria i la medicina dels ocells de caça modernes. D’aquesta manera el gènere literari falconer esdevé una espiera adient per a entreveure com l’art que ens ocupa assolía el nivell de ciència –i a la inversa– en el marc de la vida aristocràtica medieval, principalment cortesana, i del món cinegètic de l’època.

Les facultats de veterinària del nostre país no compten amb la tradició investigadora i docent consolidada d’altres –com ara les germàniques– en el camp de la història de la seva ciència. Tots els inicis són lents i dificultosos i sovint fins i tot cal lluitar contra la consideració de curiositat o extravagància. A més, les particularitats d’estudi i les eines de treball pròpies del període medieval comporten que, llevat d’investigadors formats exclusivament en el camp de les lletres, la majoria d’investigacions dutes a terme en la història de la veterinària nacional prioritzin l’Edat Contemporània. Per altra banda, el veterinari modern ha perdut el coneixement de la terminologia tradicional de la seva ciència mèdica i, amb freqüència, en relacionar-se amb el falconer, sembla que enraonin idiomes diferents; a aquest darrer punt cal afegir que el col·lectiu falconer català s’ha vist obligat fins ara a utilitzar un lèxic que li és aliè arran del desconeixement de l’utilitzat pels nostres avantpassats. Dic avantpassats, i no predecessors, de forma plenament conscient i intencionada, ja que l’ús d’aquest vocabulari tècnic i científic, fins i tot el de la patologia dels ocells de caça, superà els límits del tractat específic per aparèixer en textos de tota mena, dada que denota una divulgació social, l’abast de la qual resta a establir. Així, doncs, entre els objectius del present treball es troben contribuir al desenvolupament i la consolidació del primer punt i a la disminució de la importància del segon, a la vegada que aportar una font d’informació i una eina de treball a tots aquells interessats en la cinegètica medieval, als historiadors de tota temàtica relativa a aquell període, als filòlegs i, especialment, acomplir el desig de retornar al col·lectiu falconer dels antics territoris de la Corona d’Aragó bona part del lèxic, de la tradició i de la riquesa cultural que li són pròpies després de més de cinc segles d’oblit.

Un altre dels objectius ha estat restituir a la literatura falconera catalana la posició que li pertoca dins de les europees, estudiades des de fa decennis gràcies a línies de recerca específiques mitjançant projectes consolidats. Pel que respecta als tractats als què he pogut accedir, la curta tradició catalana serà millor coneguda després de la present tesi doctoral i de la futura recerca postdoctoral i de la publicació dels treballs resultants, més enllà dels diversos repertoris i catàlegs existents.

És ben conegut que cap cultura “nacional” és aliena a les veïnes, fet evidenciat per l’enriquidora circulació d’obres dels àmbits més diversos. El present estudi, a completar amb el realitzat sobre els pocs textos traslladats a la recerca postdoctoral, demostra la multiplicitat d’origens i de destinacions i de vies de transmissió que seguiren textos tècnics tan específics com són els tractats de falconeria en català, amb testimonis que beuen de la tradició àrab més reculada –la qual arrela en les poc conegudes tradicions que la precediren–, de la tradició llatina i de la redactada en vernacla, sense oblidar la creació original. En conjunt, una breu però sorprenentment diversa tradició catalana conservada en els tractats de falconeria escrits en aquesta llengua que ens permet copsar la riquesa del vessant teòric –salpebrat amb certs detalls del pràctic– de l’art de la falconeria a la Corona d’Aragó durant la baixa edat mitjana.

L'amplitud del projecte de recerca assumit impedeix que cap dels estudis sobre els tractats de falconeria en català ara oferts hagi estat esgotat, de manera que, a diferència de les tesis doctorals centrades en un únic tractat, en tots resten aspectes oberts, essent alguns d'ells apuntats en els estudis respectius. Per tant, les presents edicions i estudi dels tractats de falconeria escrits en català als què he tingut accés té per continuació lògica, dins del vessant teòric, el desenvolupament d'aquells aspectes oberts i la verificació de les sospites encara no contrastades, i la seva publicació i la de la resta dels tractats a què he tingut accés. Dins del vessant pràctic, la publicació de la documentació aplegada durant el període de buidatge sistemàtic a l'Arxiu de la Corona d'Aragó relativa a la pràctica de l'art de la falconeria durant el regnat de Joan I *el Caçador* i la seva contextualització amb els estudis existents relatius a altres monarquies coetànies, així com l'aprofundiment en aquell període i la possible ampliació de l'acotament cronològic, amb la incorporació de les noves veus al glossari terminològic resultant dels tractats.

En haver diferit la divulgació de les edicions i els estudis de la resta dels tractats de la temàtica en català als quals he tingut accés i la contrastació d'hipòtesis apuntades a cadascun dels ara oferts (p.e. fonts potencials indicades i encara no consultades), considero que pretendre esbossar la història de la literatura cinegètica en català a la present tesi doctoral esdevindria poc realista per resultar massa aproximativa. Aquesta s'acostarà molt més a la realitat (p.e. datacions i localitzacions de les redaccions) un cop divulgat, durant el període postdoctoral, la resta del meu treball sobre aquells tractats, en especial si en aquest nou termini aconseguís completar-ne la informació (p.e. relacions entre els textos) accedint als que són en biblioteques privades, de manera que es minimitzessin les llacunes editorials de la literatura falconera medieval en català. Recordem al respecte que, de tots els tractats de falconeria escrits en català a què he tingut accés, només es pot demostrar l'existència d'un en dues versions, les dues traduccions catalanes conservades de l'*Epistola ad Ptolomeum*, a banda de les receptes en la nostra llengua incloses a les diverses còpies del Receptari París, de manera que cada manuscrit adquireix una importància extraordinària dins de la nostra tradició.

A més, la culminació de l'estudi documental projectat i ja emprès permetria que l'esbós comprengués els dos aspectes més rics en aquesta mena d'estudis de cara a una visió àmplia de la seva història a la Corona d'Aragó en sumar a l'aspecte teòric i literari el pràctic. Així la nostra breu tradició passaria a ser, probablement, una de les estudiades amb major profunditat, si no la que més, gràcies a aquest acostament global que, en una darrera etapa, facilitaria el trasllat dels coneixements a l'aprofitament del motiu en la iconografia i l'estudi dels objectes de museu per al mateix marc fins a bastir el que els francesos coneixen com *histoire à part entière*.

Resta oberta també l'explotació filològica dels tractats, dels mètodes de traducció i d'assimilació d'aquestes obres tècniques a partir del llatí i d'altres llengües vernacles, camp específic emprès ja per la Dra. Marina Garcia Sempere; un altre desig és prosseguir l'explotació històrica dels textos, especialment en col·laboració amb historiadors de la ciència i de les tècniques i tot aquell estudiós de les ciències de la salut atret per aquest apassionant camp de treball, tant pel que fa a les tècniques de caça com a la medicina veterinària i totes les ciències afins, on queden a estudiar aspectes com la *materia medica* utilitzada en la terapèutica –d'especial interès botànic– i tota la seva farmacologia associada, la cirurgia emprada o la patologia comparada i qualsevol altra relació amb la medicina humana, basada en el mateix marc conceptual.⁷⁷⁵

---

⁷⁷⁵ Vegeu al respecte OLMOS 2013 i 2015 per als tractats castellans.

Cal apuntar aquí novament una seriosa limitació en la present àrea d'estudi. Fins que tots els textos medievals de qualsevol tradició relatius a l'art de la falconeria no hagin estat editats de forma veritablement crítica per especialistes, més enllà d'una simple transcripció més o menys afortunada d'un dels seus manuscrits i desvinculada de la seva relació amb el gènere, ens manquen les eines bàsiques de treball que permetran establir les seves dependències mútues i les corrupcions incorporades a cadascun d'ells. Per a un estudi complet de les filiacions caldria millorar el coneixement actual de les tradicions escrites més reculades del gènere, en especial de l'àrab i la bizantina, i afegir-les al complex entramat de relacions entre els tractats llatins i en llengües vernacles. El petit gra de sorra aportat pel present estudi dels textos conservats en llengua catalana intenta contribuir a avançar vers aquest objectiu comú. En el mateix sentit, seria desitjable la cerca de l'enriquidora sinèrgia resultant de la unió dels esforços dels investigadors aïllats o dels grupuscles d'equips especialistes en el gènere a cadascuna de les tradicions i la centralització d'informació (bases de dades de les fonts, com per exemple en relació a la *materia medica*), posant fi a la dispersió de recursos en investigacions aïllades, sovint solapades, o en catalogacions i obres generals que aporten poques novetats a nivell de coneixements o de fonts, tot reproduint errors historiogràfics sense esperit crític o introduint-ne de nous en aventurar teories mancades de fonament.

Soc plenament conscient de no haver descobert tots els vincles entre els tractats de falconeria escrits en català i la tradició falconera en altres llengües –d'altra banda impossible en l'estat actual de les publicacions d'aquesta temàtica i obligats a treballar amb les peces del trencaclosques conservades i localitzades– ni haver establert edicions dels textos alienes a qualsevol error; des d'aquí voldria encoratjar futurs estudis, tant propis com aliens, que, de ben segur, esmenaran de forma pertinent les meves mancances i completaran aquest treball, enriquint així el nostre patrimoni cultural.

És en aquesta línia que subratllo els suggeriments del Dr. Jaume Vicens Vives⁷⁷⁶ d'aturar la redacció d'obres generals –la culminació i l'organització temàtica adient de projectes encomiables com BITECA ompliran a bastament aquest aspecte–, de recuperar l'esforç de publicar documents i textos inèdits de forma crítica i d'aprofundir-hi mitjançant monografies exhaustives a càrrec de veritables especialistes. Les millores tècniques haurien de traduir-se en un increment proporcional del nostre coneixement de la temàtica mitjançant veritables investigacions de creació, més enllà de projectes que només reprenen informació d'altres autors. El resultat d'aquesta fosca i sacrificada tasca conjunta de la comunitat científica aportaria nous coneixements de valor indubtable, superior al dels reculls d'aquells qui pretenen acaparar un camp d'estudi que supera les seves possibilitats, els obliga a basar-se únicament en estudis precedents i els du a establir arriscadíssimes teories personals que no resisteixen l'acostament de l'especialista en cada àrea concreta. Malgrat els seus riscos evidents, el revisionisme constructiu esdevé sempre més profitós que el conformisme reiteratiu. Tot i que sembli que amb la catalogació i l'edició d'un text culmini la seva explotació, fer-lo accessible és únicament el primer pas d'una llarga marxa.

Mitjançant innombrables hores de feina i amb els meus limitats recursos, he intentat aportar una contribució activa a l'aclariment de la borrosa atmosfera actual respecte als tractats de falconeria en català que circularen durant el període medieval, qüestionant-me tòpics i hipòtesis. La diversitat de textos, fonts identificades i contextualitzacions respectives m'han obligat a salts constants de període cronològic i, fins i tot, de cultura, que cada cop comportava una recerca particular que m'hi ubiqüés.

---

⁷⁷⁶ Vegeu VICENS (1936) i (1950).

En aquest aspecte, si bé la manca d'eines i d'estil ha afectat negativament la recerca i la redacció, respectivament, del present treball, vessants en els quals m'esmerço a millorar dia a dia, crec que la meva formació acadèmica en ciències de la salut modernes l'ha beneficiat en defugir servituds en els camps de la història i de la filologia, disciplines que desconeixia i en les quals encara soc un neòfit. Simplement, he aplicat la necessitat de repensar la historiografia acceptada mitjançant la reflexió crítica, necessitat clau en el pensament modern propugnada ja per DESCARTES en 1637. Tant és així que la ciència moderna es basa en el coneixement objectiu obtingut mitjançant la capacitat crítica i l'experiència reproduïble, després d'haver superat el mètode escolàstic basat en el dogma i que tan sovint comportà l'acceptació acrítica de l'autoritat o la manipulació o tergiversació en la seva interpretació. Soc plenament conscient de que el meu estil dista de l'habitual en la temàtica històrica i filològica, camps de treball d'investigadors sovint formats en les lletres de forma exclusiva; intento compensar-ho amb una tasca investigadora profunda. Potser el lector provinent del cap de les lletres no hagi vist cobertes les seves expectatives pel que fa la forma, però, si ha concedit un marge a les meves mancances i continuat amb la lectura, espero que trobi d'interès el fons i que plegats aconseguim avançar en la recuperació pluridisciplinar de l'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana.

“Assí fenex la pràctica dels ocells” N, f. .CXII.r^b

BIBLIOGRAFIA

- ‘ABBĀS-MANṢŪR = ‘ABBĀS, Iḥsān i MANṢŪR, ‘Abd al-Ḥafīz (eds.), ‘Abd ar-Raḥmān ibn Muḥammad al-Baladī, *Kitāb al-kāfī fi ’l-baizara*, Beirut, 1983.
- ABEELE (1990a) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Les traités de fauconnerie latins du XIIe siècle. Manuscrits et perspectives”, a *Scriptorium*, vol. 44 (1990), n° 2, pp. 277-86.
- ABEELE (1990b) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, *La fauconnerie dans les lettres françaises du XIIe au XIVe siècle*, Leuven, Leuven University Press (Medievalia Lovaniensia. Series I. Studia, 18), 1990.
- ABEELE (1991) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, *Les traités de fauconnerie latines du Moyen Age*, 4 vols., tesi doctoral a l’Université catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve), Faculté de philosophie et lettres, 1991, inèdita; versió resumida a ABEELE (1994a).
- ABEELE (1992) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “*Jacob van Maerlant over valken. Een Middelnederlandse versie van de Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum*”, a BACKER, Christian de (ed.), *Cultuurhistorische Caleidoscoop. Aangeboden aan Prof. Dr. Willy L. Braekman*, Brussel-les-Gant, Stichting Mens in Cultuur, 1992, pp. 539-48.
- ABEELE (1993) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Encyclopédies médiévales et savoir technique : le cas des informations cynégétiques”, a Robert Halleux i Anne-Catherine Bernès (ed.), *Nouvelles tendances en histoire et philosophie des sciences / Nieuwe tendenzen in de geschiedenis en de filosofie van de wetenschappen. Colloque national / National Colloquium 15-16/10/1992*, Brussel-les, Académie Royale, 1993, pp. 103-21.
- ABEELE (1994a) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, *La fauconnerie au Moyen Âge. Connaissance, affaitage et medecine des oiseaux de chasse d’après les traités latins*, París, Klincksieck, 1994 (Sapience, 10).
- ABEELE (1994b) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “La chasse au vol médiévale”, dins PARPOIL, Catherine i VINCENT, Thierry (dirs.), *La chasse au vol au fil des temps*, Gien, Musée International de la Chasse, 1994, pp. 51-71.
- ABEELE (1994c) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Illustrer une thérapeutique des oiseaux de chasse: les manuscrits enluminés du «Moamin» latin”, a *Comprendre et maîtriser la nature au Moyen Age. Mélanges d’histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Genève-Paris, Droz-Champion, 1994 (Hautes études médiévales et modernes, V, 73), pp. 557-77.
- ABEELE (1995a) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Inspirations orientales et destinées occidentales du *De arte venandi cum avibus* de Frédéric II”, a *Federico II e le nuove culture. Atti del XXXI Convegno storico internazionale (Todi, 9-12 ottobre 1994)*, Todi, Centro italiano di studi sull’alto Medioevo, 1995, pp. 363-92.
- ABEELE (1995b) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Federico II falconiere: il destino del *De arte venandi cum avibus*”, a M.S. Calo Mariani i R. Cassano (eds.), *Federico II. Immagine et Potere. Catalogo della mostra allestita nel Castello Svevo di Bari dal 4 febbraio al 17 aprile 1995*, Venècia, Marsilio, 1995, pp. 377-83.
- ABEELE (1996) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, *La littérature cynégétique*, Turnhout, Brepols, 1996 (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 75).

- ABEELE (1997a) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “De arend bezweren. Magie in de middeleeuwse valkenrijtraktaten”, a *Madoc. Tijdschrift voor de Middeleeuwen*, 11 (1997), pp. 66-75.
- ABEELE (1997b) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Vincent de Beauvais naturaliste: les sources des livres d’animaux du *Speculum Naturale*”, a LUSIGNAN, Serge i PAULMIER-FOUCART, Monique (eds.), i DUCHENNE, Marie-Christine (col.), *Lector et compiler. Vincent de Beauvais, frère prêcheur. Un intellectuel et son milieu au XIIIe siècle*, Grâne, Créaphis, 1997 (Rencontres à Royaumont), pp. 127-51.
- ABEELE (2000) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, ressenya a GARCIA (1999) publicada a *Revista de Lengua y Literatura Catalana, Gallega y Vasca*, 7 (2000), pp. 413-14.
- ABEELE (2005a) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Traités de fauconnerie de la Renaissance: quelques lignes de force”, a Fradejas Rueda, José Manuel (ed.), *Los libros de caza*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal – Seminario de Filología Medieval – Universidad de Valladolid, 2005, pp. 207-37.
- ABEELE (2005b) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “The medieval roots of modern falconry”, a *Falconry a World Heritage*, (simposi 12-15 setembre 2005), Abu Dhabi, 2005, pp. 21-22.
- ABEELE (2008) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Une source inédite du *De animalibus* d’Albert le Grand : Le *Tractatus de austuribus*”, a Leonardi, C. i Santi, F. (eds.), *Natura, scienze e società medievali. Studi in onore di Agostino Paravicini Bagliani*, Florència, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 2008, pp. 367-93.
- ABEELE (2018) = VAN DEN ABEELE, Baudouin, “La magia: una dimensione vitale nei trattati medievali di falconeria?”, a DEL SALVIO, Michela, MARTINA, Pioro Andrea, PASTORE, Pastore, RIVOIRA, Matteo (eds.), *Fay ce que voudras. Mélanges en l’honneur d’Alessandro Vitale-Brovarone*, Paris, Classiques Garnier, 2018, p. 681-91.
- ABEELE-GLESSGEN = VAN DEN ABEELE, Baudouin i GLESSGEN, Martin, “Esiste un ‘Secondo Libro sui falconi’ di Federico II?”, a MARTIN, Jean-Marie i ALAGGIO, Rosanna, “*Quei maledetti normanni*”. *Studi offerti a Errico Cuozzo per i suoi settant’anni da Colleghi, Allievi, Amici*, Arpiano Irpino – Nàpols, Centro Europeo di Studi Normanni, 2016, pp. 1235-49.
- Adelard = BURNETT (1998).
- AG = ALBERT EL GRAN, Albertus Magnus, “*De animalibus libri XXVI*. Nach der Kölner Urschrift”, STADLER, Hermann (ed.), a *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, 15-16 (1916-1921); amb *De falconibus* a 16 (1921), pp. 1453-92.
- AGUTTES = AGUTTES, Claude, Hôtel des Ventes de Neuilly-sur-Seine, vente aux enchères publiques, jeudi 16 janvier 2003, *Livres de Chasse, d’Histoire naturelle et d’Équitation, Bibliothèque Marcel Jeanson (dixième vente)*, Pamplona, Castruera, 2002.
- AIKEN = AIKEN, Pauline, “The animal history of Albertus Magnus and Thomas of Cantimpré”, a *Speculum*, 22 (1947), pp. 205-25.
- AKASOY (2007) = AKASOY, Anna, “The Influence of the Arabic Tradition of Falconry and Hunting on Western Europe”, a Anna Akasoy, James E. Montgomery i Peter E. Pormann (eds.), *Islamic Crosspollinations. Interactions*

- in the Medieval Middle East*, [Warminster/Oxford], Gibb Memorial Trust, 2007, pp. 46-64.
- AKASOY (2008) = AKASOY, Anna, “Zu den arabischen Vorlagen des *Moamin*”, a GREBNER-FRIED, pp. 147-56.
- AKASOY-GEORGES = AKASOY, Anna i GEORGES, Stefan (ed. i trad. al.), *Muḥammad ibn ‘Abdallāh al-Bāzyār. Das Falken- und Hundebuch des Kalifen al-Mutawakkil: Ein arabischer Traktat aus dem 9. Jahrhundert*, Berlín, Akademie Verlag GmbH, 2005 (Herausgegeben vom Forschungskolleg 435 der Deutschen Forschungsgemeinschaft “Wissenskultur und gesellschaftlicher wandel”, 11).
- ÅKERSTRÖM = ÅKERSTRÖM-HOUGEN, Gunilla, *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A study in early Byzantine iconography*, 2 vols., Lund - Stockholm, Paul Åströms Förlag (Svenska Institutet i Athen. Berlingska Boktryckeriet), 1974 (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen = Acta Instituti Atheniensis regni Sueciae. Series in 4º, 23).
- ALESSIO = ALESSIO, Giovanni, “Note linguistiche sul *De arte venandi cum avibus* di Federico II. L’origine di *livercinus* = norm. *livergin*”, a *Archivio Storico Pugliese*, 16 (1963), pp. 84-149.
- ALPERA = ALPERA, Luís, *Los nombres trecentistas de botánica valenciana en Francisc Eiximenis*, València, Institució Alfons el Magnànim. Diputació Provincial de València, 1968 (Biblioteca de filologia, 9).
- ALVERNY = ALVERNY, Marie-Thérèse d’, “Les traductions à deux interprètes: d’arabe en Langue vernaculaire et de Langue vernaculaire en latin”, a Geneviève Contamine (ed.), *Traduction et traducteurs au Moyen Âge*, París, 1989, pp. 193-206.
- ANDRÉ = ANDRÉ, Jacques, *Les noms d’oiseaux en latin*, París, Klincksieck, 1967 (Etudes et commentaires, 66).
- ANYÉS = ANYÉS, Joan Baptista, *Obra profana: Apologies, València 1545*, Martín Duran i Mateu (ed. text llatí i trad. cat.), Eulàlia Duran (introd.), Barcelona, Universidad Nacional de Educación a Distancia – Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 2001.
- ARRIZABALAGA = ARRIZABALAGA, Jon, “Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease”, a *Asclepio*, LIV-1 (2002), pp. 51-70.
- ‘ATTAR = ‘ATTAR, Farīd ud-Dīn, *Le Langage des oiseaux*, Garcin de Tassy (trad. fr.), París, Albin Michel, 1996 (Spiritualités vivantes, 137); en traducció castellana per Josefa García a partir de la francesa de Tassy a *Mantic uttair. El lenguaje de los pájaros*, Barcelona, Edicomunicación S.A., 1986.
- AVENOZA (1991) = AVENOZA, Gemma, “Traducciones y traductores. El libro de Valerio Máximo en romance”, a M. Brea i F. Fernández Rei (eds.), *Homenaxe ó profesor Constantino García*, t. 2, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, pp. 221-29.
- AVENOZA (1994) = AVENOZA, Gemma, “Anotacions lèxiques extretes dels mss. catalans medievals. Món vegetal”, a *Verba. Anuario Galego de Filoloxia*, 21 (1994), pp. 303-37.
- AVENOZA (1996a) = AVENOZA, Gemma, “Del calaix de l’apotecari i de l’especier”, dins *Scripta philologica in memoriam Manuel Taboada Cid*, La Corunya, Ediciones Universidade da Coruña, 1996, vol. II, pp. 781-804.
- AVENOZA (1996b) = AVENOZA, Gemma, “Els ‘Graus de les medicines’ de l’Inventari o col·lectari de cirurgia de Guy de Chauliac”, a *Estudis de Llengua i*

- Literatura Catalanes*, XXXIII [=Miscel·lània Germà Colón, 6] (desembre 1996), pp. 17-36.
- Azores* = *Libro de los azores*, dins FRADEJAS (1985), pp. 89-105. Respecto aquest nom a efectes de referència a partir del tractat en castellà, tot i que sembla tenir origen en el *Liber medicaminum avium* (LM), conservat als mss. Bolonia, Bibl. Univ., 2764, ff. 1-3 i Wolfenbüttel, Herzog August Bibl., 47.13.1. Aug. 4º, ff. 43v-45, ambdós del s. XIV, inèdit però transcrit a ABEELE (1991), tesi doctoral que encara no he pogut consultar.
- BADIA (1991) = BADIA, Lola, “Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària”, a [Albert Rossich i Mariàngela Vilallonga, *Llengua i Literatura de l’Edat Mitjana al Renaixement*] *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 11 (1991), pp. 31-50, versió catalana adaptada d’un dels capítols que l’autora va escriure per encàrrec de la *Historia de la Literatura Española* de l’Editorial Espasa Calpe de Madrid el maig de 1991.
- BADIA (1996a) = BADIA, Lola, *Textos catalans medievals i “ciència de natures”*, discurs d’entrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1996.
- BADIA (1996b) = BADIA, Lola, “Una colecció de valor inestimable para la filologia catalana: los códices “espanyols” de la Biblioteca Nacional de París”, a “?”, July 14, 1996; citat així per BITECA manid 1086.
- BAILLIE-GROHMAN = BAILLIE-GROHMAN, W.A. i F. (ed.), *The Master of Game by Edward, second duke of York: the oldest English book on hunting*, Londres, Ballantyne, Hanson and Co., 1904; reimpr. Londres, Chatto and Windus, 1909.
- BALDWIN = BALDWIN, Spurgeon (ed. i estudi), *Libro del Tesoro. Versión castellana de Li Livres dou Tresor*, Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1989 (Spanish series, 46).
- BALSS (1928) = BALSS, Heinrich, “Albertus Magnus als Zoologe”, a *Münchener Beiträge zur Geschichte und Literatur der Naturwissenschaften und Medizin*, 11/12 (1928).
- BALSS (1947) = BALSS, Heinrich, *Albertus Magnus als Biologie: Werk und Ursprung*, Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft MHD, 1947.
- BARAUT (1988) = BARAUT, Cebrià, “Gastó III de Foix”, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1988, vol. 11, p. 501.
- BARON = BARON, Hans (ed.), *Leonardus Bruni Aretinus. Humanistisch philosophische Schriften. Mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, Leipzig-Berlín, Verlag und Druck von B. G. Teubner, 1928 (Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, vol. 1); reimpr. Wiesbaden, 1969.
- Barth. = Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*, Colònia, Johannes Koelhoff, 1481; Francfort, 1601, reimpr. Francfort, 1964. Trad. cast. a BURGOS.
- BATLLE (1969) = BATLLE Y PRATS, Luís, “Noticias de libros antiguos de servidores de la catedral de Gerona. 1335-1594”, a *Hispania Sacra*, 22 (1969), pp. 425-46.
- BATLLORI (1933) = BATLLORI, Miquel, “Els manuscrits d’autors catalans medievals servats a la Biblioteca Nacional torinesa”, a *Analecta Sacra Tarraconensia*, 9 (1933), pp. 253-73; reimpr. revisada sota el títol “Els manuscrits conservats a la Biblioteca Nacional torinesa”, dins *id.*, *Obra completa*, 15 vols., València, Tres i Quatre, 1993-2000, vol. 1 (*De l’Edat Mitjana*), 1993, pp. 145-86, per la qual referencio.

- BATTISTI = BATTISTI, Eugenio, “Il concetto d’imitazione nel Cinquecento”, a *Commentari*, 7 (1956), pp. 86-104 i 249-62; en relació amb “Il concetto d’imitazione nel Cinquecento italiano”, a *Rinascimento e Baroco*, Torí, Einaudi, 1960, pp. 175-215.
- BEAUFRÈRE = BEAUFRÈRE, Hubert, *Lexique de la chasse au vol. Terminologie française, du XVIe au XXe siècle*, Nogent-le-Roi, Editions Jacques Laget, 2004 (Bibliotheca cynegetica, 4).
- BECQ = BECQ, Annie (dir.), *L’Encyclopédisme: Actes du Colloque de Caen, 12-16 I 1987*, [París], Aux Amateurs des Livres, 1991.
- BENOIST = BENOIST, J.O., *La Chasse au vol en Europe occidentale du XIe au XIVe siècle*, [Microforma, microéditions du texte dactylogr.], París, Hachette (Bibliothèque National), 1975; tesi, Poitiers, 1971.
- BERSCHIN = BERSCHIN, Walter, “Les traducteurs d’Amalfi au XIe siècle”, a Geneviève Contamine (ed.), *Traduction et traducteurs au Moyen Âge*, París, Éditions du CNRS, 1989, pp. 163-68.
- BEYER (2002) = BEYER DE RYKE, Benoît, “Les encyclopédies médiévales: un état de la question”, a *Pecia: Ressources en Médiévisique*, 1 (2002), pp. 9-44.
- BEYER (2003) = BEYER DE RYKE, Benoît, “Le miroir du monde, un parcours dans l’encyclopédisme médiéval”, a *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, 81 (2003), pp. 1243-75.
- Bibliotheca Phillippica = Bibliotheca Phillippica. Manuscripts on vellum and paper from the 9th to the 18th centuries from the celebrated collection formed by Sir Thomas Phillips. The final selection*, New York, H. P. Krauss, 1979.
- BIEDERMANN = BIEDERMANN, Christoph, “Ergänzungen zu Werth’s *Altfranzös. Jagdlehrbüchern* etc.”, a *Zeitschrift für romanische Philologie*, 21 (1897), pp. 529-40.
- BIESTERFELDT = BIESTERFELDT, H.H., “Zur medizinischen Terminologie des arabisch-islamischen Mittelalters”, a JACQUART (1994), pp. 66-90.
- BINKLEY = BINKLEY, Peter (ed.), *Pre-modern encyclopaedic texts: Proceedings of the Second Comers Congress (Groningen, 1-4 July 1996)*, Leiden-Nova York-Colònia, E. J. Brill, 1997.
- BINGEN = BINGEN, Hildegarde de, *Le Livre des subtilités des créatures divines*, Pierre Monat (trad.), 2 vols., Grenoble, Jérôme Millon, vol. I (*Les plantes, les éléments, les pierres, les métaux. Précédé de Au jardin d’Hildegarde par Claude Mettra*), 2^a ed., 1988 i vol. II (*Les arbres, les poissons, les oiseaux, les animaux les reptiles. Précédé de Imaginez, imaginez par Claude Mettra*), 1989 (Atopia, 12).
- BISCHOFF = BISCHOFF, Berhard (ed.), “Die älteste europäische Falkenmedizin (Mitte des zehnten Jahrhunderts)”, a *Anecdota Novissima. Texte des vierten bis sechszehnten Jahrhunderts*, Stuttgart, 1984 (Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, 7), pp. 171-82.
- BLANCHÈRE = BLANCHÈRE, Regis (trad.), *Le Coran. Traduction nouvelle*, París, 1949-1950, 2^a ed. París, 1957, ..., 6ª París, Puf, 1980.
- BOADA = BOADA I JUNCÀ, Martí, *Fauna i home al Montseny i al Montnegre*, Palautordera, Ajuntament de Santa Maria de Palautordera, 1990.
- BOER = BOER, C. de (ed.), Chrétien de Troyes, *Philomena, conte raconté d’après Ovide par Chrétien de Troyes*, París, Paul Geuthner, 1909.
- BOFARULL (1862) = BOFARULL I BROCÀ, Antoni de, *L’orfaneta de Menargues o Catalunya agonitzant*, Barcelona, Estampa d’en Lluís Tasso / Llibr. del Plus

- Ultra, 1862; Madrid, Libr. Española, 1862; en 2 vols. a Barcelona, Impr. L'Atlàntida, 1900-1902.
- BOFARULL (1884) = BOFARULL I BROCÀ, Antoni de, *Blanca, o, La huérfana de Menargues: novela històrica*, Barcelona, Nacente y Solá-Sagatés, 1884.
- BOHIGAS (1985) = BOHIGAS, Pere, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985 (Textos i estudis de cultura catalana, 10).
- BOHIGAS-VIDAL = BOHIGAS, Pere i VIDAL ALCOVER, Jaume (ed.), Guillem de Torroella, *La Faula*, Tarragona, Tarraco, 1984 (Biblioteca Universitària Tarraco).
- BOOK = *A Book of Falconry for Frederick II: The "Vienna Moamyn": A masterpiece of natural history on the art of hunting with birds and dogs. / Der Wiener Moamin: facsimile and commentary volume of the Ms. Wien, Hojagd- und Rückkammer, K 4984, Italien, 2 vols.*, (col. Codices selecti, 123), Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt (ADEVA), 2017.
- BORMANS (1852) = BORMANS, M., "Thomas de Cantimpré indiqué comme une des sources où Albert-le-Grand et surtout Maerlant ont puisé les matériaux de leurs écrits sur l'histoire naturelle", a *Bulletins de l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, XIX (I^e partie) (1852), pp. 132-59.
- BOVER-ROSSELLÓ (2002) = BOVER, Jaume i ROSSELLÓ, Ramon, "La cetreria en las Islas Baleares: siglos XIII-XV", a Fradejas Rueda, José Manuel (ed.), *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal – Seminario de Filología Medieval – Universidad de Valladolid, 2002, pp. 9-23.
- BOVER-ROSSELLÓ (2003) = BOVER, Jaume i ROSSELLÓ, Ramon, *La falconeria a les Balears, s. XIII-XV*, Palma de Mallorca, edita Jaume Bover, Ramon Rosselló i Sebastià Roig, 2003.
- BOVER-ROSSELLÓ (2004) = BOVER, Jaume i ROSSELLÓ, Ramon, "Alguns aspectes de la falconeria de les Balears (s. XIII-XV) relacionats amb la falconeria àrab", a *Al-Andalus Magreb: Estudios árabes e islámicos*, 11 (2004), pp. 67-75.
- BRAEKMAN = BRAEKMAN, W. L., "Uniek Nederlands traktaat over africhting en verzorging van jachtvogels (16e eeuw)", a *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde*, N.R. (1981), pp. 48-99.
- BRERETON-FERRIER = BRERETON, Georgine Elizabeth i FERRIER, Janet Mackay (ed.), *Le Menagier de Paris*, Oxford, Oxford University Press (Clarendon Press), 1981.
- BURGOS = BURGOS, Vicente de (trad. cast.), *El libro de propietatibus rerum trasladado de latín en romance por Fr. Viçente de Burgos*, Tolosa de Llenguadoc, Henricus Mayer, 18 setembre 1494.
- BURIDAUT = BURIDAUT, C., "Translatio medievalis. Théorie et pratique de la traduction médiévale", a *Travaux de linguistique et de littérature*, XXI, 1 (1983), pp. 81-136.
- BURNETT (1977) = BURNETT, Charles, "A Group of Arabic-Latin translators working in northern Spain in the mid-twelfth century", a *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1977, pp. 62-108.
- BURNETT (1987) = BURNETT, Charles (ed.), *Adelard of Bath: An English Scientist and Arabist of the Early Twelfth Century*, Londres, 1987 (Warburg Institute Studies and Texts, 14).

- BURNETT (1995) = BURNETT, Charles, “Master Theodore, Frederick II’s Philosopher”, a *Federico II e le nuove culture, Atti del XXXI Convegno storico internazionale Todi, 9-12 ottobre 1994*, Spoleto, Centro italiano di studi sull’alto Medioevo, 1995 (Atti del Convegno del Centro italiano di studi sul Basso Medioevo – Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale, nuova serie, 8), pp. 225-85.
- BURNETT (1998) = BURNETT, Charles (ed. i trad.), Adelard of Bath, *Conversations with his nephew: On the same and the different, Questions on natural science, and On birds*, Italo Ronca, Pedro Mantas España i Baudouin van den Abeele (cols.), Cambridge, Cambridge Univ Press, 1998 (Cambridge Medieval Classics, 9), conté l’edició crítica llatina del *De avibus tractatus* amb traducció anglesa (*On birds*, pp. 238-74) per Van den Abeele.
- BURNETT (2008) = BURNETT, Charles, “Royal Patronage of the Translations from Arabic into Latin in the Iberian Peninsula”, a GREBNER-FRIED, pp. 323-30.
- CADE = CADE, Tom J., WEAVER, James D., PLATT, Joseph B., BURNHAM, William A., “The propagation of large falcons in captivity”, a *Raptor Research*, vol. 11, n° 1/2 (spring/summer 1977), pp. 28-48.
- CAHEN = CAHNE, Claude, “Un texte peu connu relatif au commerce oriental d’Amalfi au Xe siècle”, a *Archivio storico per le province Napoletane*, 73 (N.S. 34) (1953/54), pp. 61-66.
- CAPACCIONI-SMETS = CAPACCIONI, Francesco i SMETS, An, “*Aucunas medecinaz per l’esparvier* : édition de quelques recettes vétérinaires en ancien occitan et en francoprovençal”, a *Romania*, 497-498 (2007), pp. 229-38.
- CAPPONI = CAPPONI, Filippo, *Ornithologia latina*, Gènova, Università di Genova, 1979 (Pubblicazioni dell’Istituto di filologia classica e medievale, Università di Genova, Facoltà di lettere, 58).
- CAPRIO = CAPRIO, Vincenzo de, “Il contributo del classicismo umanistico alla scienza: *Auctoritas* e *Ratio* nella filologia di Lorenzo Valla”, dins Branca, Vittore (ed.), *Lettera e scienza nella storia della cultura italiana. Atti del IX congresso A.I.S.L.L.I. [Associazione Internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana] (Palermo-Messina-Catania, 21-25 aprile 1976)*, Palerm, Manfredi, 1978, pp. 371-84.
- CARDENAS = CARDENAS, Anthony J., *The Text and Concordance of Biblioteca Nacional Manuscript RES. 270-217. ‘Libro que es fecho de las animalias que caçan’, the ‘Book of Moamin’*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1987 (Spanish Series, 38).
- CARDONER (1944) = CARDONER I PLANAS, Antoni, “Nuevos datos acerca de Jafudà Bonsenyor”, a *Sefarad*, 4 (1944), pp. 287-93
- CARDONER (1973) = CARDONER I PLANAS, Antoni, *Història de la medicina a la Corona d’Aragó (1162-1479)*, Barcelona, Scientia, 1973.
- CARMODY (1939) = CARMODY, Francis James, “*Physiologus latinus*: ediciones preliminares. Versión B”, París, Droz, 1939.
- CARMODY (1948) = CARMODY, Francis James (ed.), *Li livres dou Trésor de Brunetto Latini*, Berkeley, University of California Press, 1948 (Univ. of California Publ. in Modern Philology, 22); reimpr. Ginebra, Stalkine Reprints, 1998.
- CASIRI = CASIRI, Miguel, *Bibliotheca arabico-hispana Escorialensis sive librorum omnium Mss. quos arabicè ab auctoribus magnam partem Arabo-Hispanis compositos Bibliotheca Coenobii Escorialensis complectitur, recensio &*

- explanatio / operâ et studio Michaelis Casiri* ....., 2 vols., Madrid, Antonio Pérez de Soto, 1760-1770.
- CASTRO (1955) = CASTRO Y CASTRO, Manuel de (O.F.M.) (ed.), Gil de Zamora, Fray Juan (O.F.M.), *De Preconiis Hispanie*, Madrid, Universidad de Madrid (Facultad de Filosofía y Letras), 1955, publicació de la tesi doctoral de l'editor.
- CASTRO (1993) = CASTRO, Manuel de (O.F.M.), “La biblioteca de los franciscanos de Val de Dios, en Santiago (1222-1230)”, a *Archivo Ibero Americano*, 53 (1993), pp. 151-62.
- CERUTI (1869) = CERUTI, Antonio, “Trattato di falconeria, testo di lingua inedito del secolo XIV tratto da un manoscritto della Biblioteca Ambrosiana”, a *Il Propugnatore*, II.2a (1869-70), pp. 221-73.
- CERUTI (1870) = CERUTI, Antonio, *Trattato del governo delle malattie e guarigioni de' falconi, astori e sparvieri*, Bolonya, Fava e Garagnani, 1870.
- Cetrería = Tratado de cetrería*, a FRADEJAS (1985b), pp. 107-82.
- CIFUENTES, *Catàleg* = CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *Catàleg de manuscrits i de primers impresos amb textos científics en català de l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. 1 (*La cura de la salut*) i vol. 2 (*El coneixement del món*), Barcelona, Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en preparació.
- CIFUENTES (2002) = CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002.
- CIFUENTES (2006) = CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2006; 2ª edició revisada i ampliada.
- CIFUENTES-FERRAGUD = CIFUENTES, Lluís i FERRAGUD, Carmel, “El ‘Llibre de menescalia’ de Manuel Dies: de espejo de caballeros a manual de albitares”, a *Asclepio. Revista de historia de la medicina y de la ciencia*, LI-1 (1999), pp. 93-127.
- CITARELLA(1967) = CITARELLA, Armand O., “The Relations of Amalfi with the Arab World before the Crusades”, a *Speculum*, 42 (1967), pp. 299-312.
- CITARELLA(1977) = CITARELLA, Armand O., “Il commercio di Amalfi nel medioevo”, Salerno, 1977.
- CLARK-DERHALLI = CLARK, Terence i DERHALLI, Muawiya (trad.), *Al-Mansur's Book on Hunting / al-Manşūrī lī 'l-bayzarah*, Warminster, Aris & Phillips, 2001.
- COCHRANE = COCHRANE, Louise, *Adelard of Bath. The first English scientist*, Londres, British Museum Press, 1994, cap. 6, “Falconry”, pp. 53-61.
- COLLA = COLLA, Frédérique, “La Castille en quête d'un pouvoir idéal: une image du roi dans la littérature gnomique et sapientiale des XIIIe et XIVe siècles”, a *Pouvoirs et contrôles socio-politiques*, Razo, 9 (1989), pp. 39-51.
- COMES (1990) = COMES MAYMÓ, Mercè, “Al-Şūfī como fuente del libro de la ‘Ochava Espera’ de Alfonso X”, a Mercè Comes, Honorino Mielgo i Julio Samsó, “*Ochava Espera*” y “*Astrofísica*”: *textos y estudios sobre las fuentes árabes de la astronomía de Alfonso X*, Barcelona, Agencia Española de Cooperación Internacional, Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe, Universidad de Barcelona, Instituto “Millás Vallicrosa” de Historia de la Ciencia Árabe, 1990, pp. 11-113.
- COMES (2004a) = COMES, Rosa M., “Ambient intel·lectual a la Catalunya dels segles X i XI. Els monestirs i les seves biblioteques”, a VERNET-PARÈS, pp. 75-114.
- COMES (2004b) = COMES, Mercè, “La cartografia a Mallorca i a Barcelona”, a VERNET-PARÈS, pp. 515-73.

- CONTRERAS = CONTRERAS I MAS, Antoni, “La versión catalana de la Cirugía de Todorico de Luna por Guillem Correger de Mayorcha”, a *Estudis baleàrics*, 14 (setembre 1984), pp. 55-74.
- Copons = WITTLIN (1971).
- CORTÉS (1672) = CORTÉS, Gerónimo, *Tratado de los animales terrestres y volátiles, y sus propiedades. Compuesto por Gerónimo Cortés, Valenciano*, València, imprenta de Benito Macè, a costa de Francisco Duart, 1672.
- CZAPALLA = CZAPALLA, Hellmut, *Die Falkenheilkunde des kurfürstlichen Amtmannes Johann Wolff aus Mündelsheim (1584)*, Berlín, tesi doctoral a la Tierärztliche Hochschule zu Berlin, 1936.
- CROSAS = CROSAS, Francisco, “A propósito de una traducción castellana cuatrocenista: las *Vidas y costumbres de los viejos filósofos*”, a MARTÍNEZ-RECIO, pp. 191-201.
- CUBA = CUBA, Johannes, *Hortus sanitatis*, Mainz, J. Meydenbach, 1491.
- DALBY = DALBY, David, *Lexicon of the Mediaeval German Hunt; a lexicon of Middle High German terms (1050-1500) associated with the chase, hunting with bows, falconry, trapping, and fowling*, Berlín, W. de Gruyter, 1965.
- DCVB = ALCOVER, A.M., MOLL, F. de B., i SANCHIS GUARNER, M., *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals, recollides dels documents i textos antics i moderns, i del parlar vivent...*, 10 vols., 2^a ed. corr. i augm., Palma de Mallorca-Barcelona, Moll, 1964-1968.
- DECEMBRIO = DECEMBRIO, Pier Candido, *Libro de los Animales (De animantium naturis) de Pier Candido Decembrio: Cod. Urb. Lat. 276: escrito en 1460, pintado en el siglo XVI*, volum de comentari al facsímil del còdice Urbinas Latinus 276 per Cynthia M. Pyle, Madrid, Encuentro, 1985 (Ediciones facsímiles de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Codices e Vaticanis selecti quam simillime expressi iussu Ioannis Paulli PP II concilio et opera curatorum Bibliothecae Vaticanae, LX).
- DELGADO = DELGADO MONTOTO, Manuel, *Edición crítica del “Libro de la caza de las aves” de Pero López de Ayala*, Madrid, Ediciones Calasancias, 2006.
- DESCARTES = DESCARTES, René, *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*, Leiden, Ian Maire, 1637.
- DEVOTO = DEVOTO, Daniel, “El halcón castigado”, a ídem, *Textos y contextos: estudios sobre la tradición*, Madrid, Gredos, 1974, pp. 138-49.
- DIAGO = DIAGO, Francisco (O.P.), *Anales del reyno de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, 1613; ed. facs. València, París-València, 1981.
- DILLER = DILLER, Aubrey, “Demetrius Pepagomenus”, a *Byzantion*, 48 (1978), pp. 35-42.
- DN = *Doctrina nutritionis accipitrum et rapacium avium*.
- DOMBROWSKI = DOMBROWSKI, Ernst Ritter von (ed.), HICFELT, Eberhard, *Meister Eberhard Hicfelt's Aucupatorium Herodiorum (aus dem 15. Jahrhundert)*, Viena, Selbstverlag des Herausgebers, Druck von Josef Roller & comp., 1886.
- DOMÍNGUEZ (1982) = DOMÍNGUEZ GARCÍA, Avelino, *La ‘Historia naturalis’ de Juan Gil de Zamora. Introducción y edición crítica*, tesi doctoral a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat d’Oviedo, 1982.
- DOMÍNGUEZ (198?) = DOMÍNGUEZ GARCÍA, Avelino, *La Historia naturalista de Juan Gil de Zamora: introducción y edición crítica*, Oviedo, Universidad (Servicio de Publicaciones), [198?], resum publicat de DOMÍNGUEZ (1982).

- DRport (I) = TILANDER, Gunnar, “Uma tradução portuguesa desconhecida do tratado de cetraria do rei Dancus”, a *Boletim de Filologia*, 6 (1940), pp. 440-57.
- DUALDE (1997) = DUALDE PÉREZ, Vicente, *Historia de la albeytería valenciana*, València, Ajuntament de València, 1997 (Estudis, Ajuntament de València, 11).
- DUALDE (2004) = DUALDE PÉREZ, Vicente, “La terminologia valenciana de les patologies infeccioses i parasitàries en els texts migevals de menescalia”, a *Revista de filologia valenciana*, 11 (2004), p. 87-116.
- DUTTON = DUTTON, Brian, *El Cancionero del siglo XV: c. 1360-1520*, 7 vols., Salamanca, Universidad de Salamanca, 1990-1991 (Biblioteca Española del siglo XV, serie maior, 1-7).
- EIS = EIS, G., “Die Stellung der Jagd im mittelalterlichen System des Wissens”, a *Zeitschrift für Jagdwissenschaft*, 7 (1961), pp. 25-28.
- EPALZA = EPALZA, Míkel de (trad.), *Alcorà, traducció de l'àrab al català, introducció a la lectura i cinc estudis corànics per Míkel de Epalza, catedràtic d'Estudis Àrabs i Islàmics, amb la col·laboració de Josep Forcadell i Joan M. Perujo, de la Universitat d'Alacant*, Barcelona, Proa, 2001.
- EVANS (1967) = EVANS, Dafydd, *Lanier: Histoire d'un mot*, Ginebra, Droz, 1967 (Publications romanes et françaises, 93).
- EVANS (1979) = EVANS, Dafydd [Huw], “The Falconry Treatise *Dels auzels cassadors* by Daude de Pradas: cultural and linguistic problems”, a *Proceedings of the First Conference on Medieval Occitan Language and Literature*, 2 (Birmingham, 1979), pp. 1-12.
- EVANS (1980) = EVANS, Dafydd [Huw], “Le Traité de fauconnerie en vers provençaux, *Dels auzels cassadors*: son intérêt culturel”, a *La chasse au Moyen Âge. Actes du Colloque de Nice (22-24 juin 1979)*, Niça, Les Belles Lettres, 1980 (Publications de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Nice, 20), pp. 9-17.
- EVANS (1986) = EVANS, Dafydd [Huw], “Difficulties in the botanical lexis of the Old Provençal falconry treatise: Daude de Pradas and Adelard of Bath”, a Hans-Erich Keller, Jean-Marie D'Heur, Guy R. Mermier et Marc Vuijlsteke (eds.), *Studia Occitanica in memoriam Paul Remy*, 2 vols., Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 1986, vol. 2, pp. 281-89.
- EVANS (1987) = EVANS, Dafydd [Huw], “Adelard on falconry”, a BURNETT (1987), pp. 25-27.
- FARAUDO (1910) = FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (ed.), “Libre dell nvdrintment he de la cvra dels ocells los quals se pertáyē ha cassa”, Barcelona, L'Avenç, 1910 (*Recull de textos catalans antichs*, 12).
- FARAUDO (1933) = FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (ed., sota pseudònim Lluís Deztany), Alcoatí (Al-Coatí), *Libre de la figura del uyl: text català traduït de l'àrab per Mestre Joan Jacme i conservat en un manuscrit del XIVn segle a la Biblioteca Capítular de la Seu de Saragossa, ara exhumat i presentat per Luís Deztany, amb una notícia històrico-mèdica del Dr. Josep M. Simon de Guilleuma*, Barcelona, Impr. La Renaixença, 1933.
- FAUSER (1982a) = FAUSER, Winfried, *Die Werke des Albertus Magnus in ihrer handschriftlichen Überlieferung. Codices manuscripti operum Alberti Magni*, Münster, Aschendorff, 1982 (Opera omnia, tomus subsidiarius / Albertus Magnus 1.I).
- FAUSER (1982b) = FAUSER, Winfried, “Albertus-Magnus-Handschriften. 1. Fortsetzung”, a *Bulletin de philosophie médiévale*, 24 (1982), pp. 115-29.

- FAUSER (1983) = FAUSER, Winfried, “Albertus-Magnus-Handschriften. 2. Fortsetzung”, a *Bulletin de philosophie médiévale*, 25 (1983), pp. 100-20.
- FERIOLI = FERIOLI, Alessandro, “La custodia dei falconi nei precetti di Alberto Magno”, a *Quaderni medievali*, 50 (2000), pp. 6-32.
- FIETZE = FIETZE, Katharina, *Im Gefolge Dianas. Frauen und höfische Jagd im Mittelalter (1200-1500)*, Köln et al., 2005 (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 59).
- FIEVET = FIEVET, Bernard, *La pharmacie vétérinaire dans les ouvrages cynégétiques du XIVème au XVIIIème siècle*, Roger G. Boulu (dir.), tesi doctoral [These d'exercice (n° national identif. 1996PA05P005)], Pharmacie, Paris 5, 1996.
- FONT (1908) = FONT I SAGUÉ, (mossen) Norbert, *Historia de les ciencies naturals á Catalunya del sigle XI al sigle XVIII*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1908; reed. *Història de les ciències naturals a Catalunya del sigle XI al sigle XVIII*, Barcelona, Altafulla, 1978 (Biblioteca Altafulla, sèrie B, 1).
- FRADEJAS (1967) = FRADEJAS LEBRERO, José, *Libros medievales de cetrería*, tesi doctoral, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Complutense de Madrid, 1967, inèdita.
- FRADEJAS (1975) = FRADEJAS LEBRERO, José, “Ayala, Mercader y el desconocido cetrero Guarines”, a *Homenaje a don Agustín Millares Carlo*, 2 vols., Las Palmas de Gran Canaria, Caja Insular de Ahorros de Gran Canaria, 1975, vol. II, pp. 525-46.
- FRADEJAS (1979) = FRADEJAS LEBRERO, José, “De Don Juan Manuel a Lope de Vega”, a *Estudios sobre literatura y arte dedicados al profesor Emilio Orozco Díaz*, I, Granada, Universidad, 1979, pp. 511-22.
- FRADEJAS (1984) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, “Sobre cetrería alfonsí: el Libro de Moamín”, a Fernando Carmona i Francisco J. Flores (ed.), *La lengua y la literatura en tiempos de Alfonso X: Actas del Congreso Internacional: Murcia, 5-10 marzo 1984*, [Murcia], Departamento de Literaturas Románicas, Facultad de Letras, Universidad de Murcia, 1984 [1985], pp. 219-25.
- FRADEJAS (1985a) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Tratado de cetrería: texto, gramática y vocabulario, según el MS. 9 de la RAE*, 2 vols., Madrid, Universidad Complutense, Servicio de Reprografía, 1985, edició de la tesi doctoral al Departament de Llengua Espanyola en 1983 [Tesis doctorales (Universidad Complutense de Madrid), 85/174].
- FRADEJAS (1985b) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Antiguos tratados de cetrería castellanos*, Madrid, Cairel, 1985 (Alcotán, II).
- FRADEJAS (1986) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, “La originalidad en la literatura cinegética”, a *Epos*, 2 (1986), pp. 75-88.
- FRADEJAS (1987) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel (ed.), *Muhammad ibn 'Abd Allāh ibn 'Umar al-Bayzār (MOAMIN). Libro de los animales que cazan (Kitāb al-Ŷawāriḥ)*, Madrid, Casariego, 1987 (Biblioteca cinegética española, 20).
- FRADEJAS (1990) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel (ed.), *Príncipe don Juan Manuel, Libro de la caza (cetrería)*, Madrid, Casariego, 1990 (Biblioteca Cinegética Española).
- FRADEJAS (1991) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Bibliotheca cinegetica hispanica. Bibliografía crítica de los libros de cetrería y montería hispano-portugueses anteriores a 1799*, Londres, Grant and Cutler, 1991 (Research Bibliographies and Checklists, 50).
- FRADEJAS (1992a) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Textos y concordancias de los textos menores del MS V.II.19 de el Escorial Gerardus falconarius, Dancus*

- rex, Guillelmus falconarius, Libro de los açores*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1992.
- FRADEJAS (1992b) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Evangelista's Libro de Cetrería: A Fifteenth-Century Satire of Falconry Books*, Exeter, King's College, 1992 (King's College London Medieval Studies, IX).
- FRADEJAS (1993) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, "La traducción catalana de *Dancus Rex*. Notas provisionales", a *Ex libris. Homenaje al Profesor José Fradejas Lebrero*, Madrid, 1993, pp. 119-26.
- FRADEJAS (1998) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Literatura cetrera de la Edad Media y el Renacimiento español*, Londres, Department of Hispanic Studies, Queen Mary and Westfield College, 1998 (Papers of the medieval Hispanic research seminar, 13).
- FRADEJAS (2002) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, "Libro de los animales que cazan", a Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías (ed.), *Diccionario filológico de literatura medieval española: textos y transmisión*, Madrid, Castalia, 2002, pp. 792-95, nº 101 (Nueva Biblioteca de Erudición y Crítica, 21).
- FRADEJAS (2003) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Bibliotheca cinegetica hispanica. Suplemento 1*, Woodbridge, Tamesis, 2003 (Research Bibliographies & Checklists: New Series, 4).
- FRADEJAS (2007) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, "Aproximación a la literatura cetrera portuguesa", a *eHumanista*, 8 (2007), pp. 197-226.
- FRADEJAS (2009) = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, "La versión catalana de la *Epistola aquilae symachi et theodotionis ad ptolomeum regem aegypti* y su modelo latino", in *Revista de lengua y literatura catalana, gallega y vasca*, 14 (2009), pp. 89-102.
- FRADEJAS-GARCIA-ABEELE = FRADEJAS RUEDA, José Manuel, GARCIA SEMPERE, Marinela i VAN DEN ABEELE, Baudouin, *Tratados de cetrería catalanes (siglo XIV)*, Madrid, Círculo de Bibliofilia Venatoria, 2008.
- FRIED (1996a) = FRIED, Johannes, "Kaiser Friedrich II. als Jäger, oder, Ein zweites Falkenbuch Kaiser Friedrichs II.?", a *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-Historische Klasse*, Jahrgang 1996, Nr. 4, pp. 115-56.
- FRIED (1996b) = FRIED, Johannes, "... *correptus est per ipsum imperatorem*. Das zweite Falkenbuch Friedrichs II.", a Rudolf Schieffer (ed.), *Mittelalterliche Texte. Überlieferung – Befunde – Deutungen. Kolloquium der Zentraldirektion der Monumenta Germaniae Historica am 28./29. Juni 1996*, Hannover, Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters, 1996 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 42), pp. 93-124.
- FS = FARAUDO (1910).
- FYFE-WOOD (1943) = FYFE, F. Marjorie i WOOD, Casey Albert (ed. i trad.), Frederick II of Hohenstaufen, *The art of falconry: being the De arte venandi cum avibus of Frederick II of Hohenstaufen*, Standford, Standford University Press, Londres, H. Milford, Oxford University Press, 1943; Boston, C. T. Branford, 1955; Standford, Staldford University Press, 1969, per la qual cito.
- GAMA = GAMA, Francisco da, "Fontes portuguesas da formação cultural do Santo (Antonio de Padua)", a *Itinerarium*, 27 (1981), pp. 130-64.
- GANDILLAC = GANDILLAT, Maurice de et al., *La pensée encyclopédique au Moyen Âge*, Neuchâtel, Éditions de la Raconnière, 1966 (Langages. Documents).
- Gandolfo* = *Libro del Gandolfo persiano delle medesine de' falconi*, Giuseppe Ferraro (ed.), Bolonya, Gaetano Romagnoli, 1877 (Scelta di curiosità letteraria, 154).

- GARCIA (1975) = GARCIA BALLESTER, Luis, “The ‘Epistola Aquilae Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum regem Aegypti de avibus novilibus’ and its XIVth century catalan version”, a *Episteme*, 9 (1975), pp. 253-69.
- GARCÍA (1984a) = GARCÍA BALLESTER, Luis, “El papel de las instituciones de consumo y difusión de ciencia médica en la Castilla del siglo XIII: El Monasterio, la Catedral y la Universidad”, a *Dynamis*, 4 (1984), pp. 33-63.
- GARCÍA (1984b) = GARCÍA BALLESTER, Luis, “La circulación de las ideas médicas en la Castilla de Alfonso X el Sabio”, a *Revista de Occidente*, 43 (1984), pp. 85-107.
- GARCÍA (1984c) = GARCÍA BALLESTER, Luis, *Los moriscos y la medicina. Un capítulo de la medicina y la ciencia marginadas en la España del siglo XVI*, Barcelona, Labor, 1984.
- GARCIA (1996a) = GARCIA BALLESTER, Luis, “Naturaleza y Ciencia en la Castilla del siglo XIII. Los orígenes de una tradición: los *Studia* franciscano y dominico de Santiago de Compostela (1222-1230)”, a *Arbor*, CLIII, 604-605 (abril-maig 1996), pp. 69-125.
- GARCIA (1999) = GARCIA SEMPERE, Marinela, *La versió catalana medieval dels tractats de falconeria Dancus rex i Guillelmus falconarius*, Alacant, Publicacions de la Universitat d’Alacant, 1999. Ressenyat a ABEELE (2000).
- GARCIA (2002) = GARCÍA SEMPERE, Marinela, “*Quan d’ombri Déu sa curatura*, aproximación a un tratado catalán de cetrería en verso”, a Fradejas Rueda, José Manuel (ed.), *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal – Seminario de Filología Medieval – Universidad de Valladolid, 2002, pp. 99-116.
- GARCIA (2005a) = GARCÍA SEMPERE, Marinela, “El *Llibre dels ocells de caça*: aproximació a un tractat de falconeria del segle XV”, a ALEMANY, Rafael, MARTOS, Josep Lluís i MANZANARO, Josep Miquel (eds.), *Actes del X Congrés internacional de l’Associació Hispànica de Literatura Medieval*, 3 vols., Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Symposia Philologica, 11), 2005, vol. II, pp. 777-91.
- GARCIA (2005b) = GARCÍA SEMPERE, Marinela, “El *Llibre dels ocells de caça*: una recopilación de saber cetrero del segle XV”, a Fradejas Rueda, José Manuel (ed.), *Los libros de caza*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal – Seminario de Filología Medieval – Universidad de Valladolid, 2005, pp. 55-68.
- GARCÍA (2014) = GARCIA SEMPERE, Marinela, “«Segons lo caçador conixerà que u ha mester lo ocell»: sobre el tractat de falconeria anònim *Libre de caça*, i el *Libro de la caza de las aves* de Pero López de Ayala”, a *Llengua i Literatura*, 24 (2014), pp. 7-32.
- GARCIA-MAS-ARRONIS-CAMARA = GARCIA SEMPERE, Marinela (dir.), MAS I MIRLLES, Antoni, ARRONIS I LLOPIS, Carmen i CAMARA I SEMPERE, Hèctor, *El Libre de caça. Estudi i edició d’un tractat de falconeria medieval*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2013 (Biblioteca Manuel Sanchis Guarner, 80).
- GARCÍA-McVAUGH-RUBIO = GARCÍA-BALLESTER, Luis, McVAUGH, Michael R. i RUBIO-VELA, Agustín, “Medical Licencing and Learning in Fourteenth-Century Valencia”, a *Transactions of the American Philosophical Society, Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge*, vol. 79, Part 6, 1989.

- GAYANGOS = GAYANGOS, Pascual de (ed.), *El libro de las aves de caça del canceller Pedro López de Ayala con glosas del Duque de Alburquerque*, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1869 (Bibliófilos Españoles, V).
- GB = GARCIA (1975).
- GEORGES (2004) = GEORGES, Stefan, *Der falcken- und hundeheilkundliche Traktat des Moamin. Studien zu Quellen, Entstehung, Überlieferung und Rezeption*, tesi doctoral, Universität Frankfurt am Main, 2004 (2005?). Publicat a GEORGES (2008b).
- GEORGES (2008a) = GEORGES, Stefan, “Der staufische Anteil an der Moamin-Tradition”, a GREBNER-FRIED, pp. 197-217.
- GEORGES (2008b) = GEORGES, Stefan, *Der falcken- und hundekundliche Traktat des Moamin. Studien zu Quellen, Entstehung, Verbreitung und Rezeption*, Frankfurt am Main, tesi doctoral, 2004 (2005?). Publicada com *Das zweite Falkenbuch Kaiser Friedrichs II: Quellen, Entstehung, Überlieferung und Rezeption des Moamin. Mit einer Edition der lateinischen Überlieferung*, Berlín, Akademie Verlag GmbH, 2008 (Wissenskultur und gesellschaftlicher Wandel, 27). Publicació de GEORGES (2004).
- Gerardo = *Tratado de cetrería del halconero Gerardo*, dins FRADEJAS (1985), pp. 30-54. Segueixo aquest títol degut a la utilització d'aquesta segona edició i la facilitat de localització, malgrat que considero preferible el de la seva primera edició, vegeu MALER.
- GERDESSEN = GERDESSEN, Antje, *Beitrag zur Entwicklung der Falknerei und der Falkenheilkunde*, Hannover, tesi doctoral a la Tierärztliche Hochschule Hannover, 1956.
- GIESE (2007) = GIESE, Martina, “Graue Theorie und grünes Weidwerk? Die mittelalterliche Jagd zwischen Buchwissen und Praxis”, a *Archiv für Kulturgeschichte*, 89 (2007), pp. 19-59.
- GIESE (2008) = GIESE, Martina, “‘Ut canes pulcherrimos habeas’, die kynologische Hauptvorlage von Albertus Magnus *De animalibus*”, a GREBNER-FRIED, pp. 239-70.
- GIESE (2009) = GIESE, Martina, “Der *Tractatus de austuribus* und seine Rezeption durch Albert den Grossen”, a *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen*, 28 (2009), pp. 67-110.
- Gil = Johannis Aegidii Zamorensis, *Historia naturalis*, Avelino Domínguez García i Luís García Ballester (eds. i trad.), 3 vols., Salamanca, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo, 1994 (Estudios de historia de la ciencia y de la técnica, 11).
- GILI = GILI, Joan (ed.), *Lo cavall. Tractat de manescalia del segle XV*, Oxford, The Dolphin Book Co., 1985.
- Ġiṭṛīf = Ġiṭṛīf ibn Qudāma al-Ġassānī (VIIIe siècle). « *Traité des oiseaux de vol* » (*Kitāb dawārī aṭ-ṭayr*). *Le plus ancien traité de fauconnerie arabe traduit, introduit et annoté par François Viré et Detlef Möller*, Nogent-le-Roi, Jacques Laget - Librairie des Arts et Métiers-Éditions, 2002 (Bibliotheca Cynegetica, 3), reedició actualitzada per B. Van den Abeele i traduïda al francès de MÖLLER-VIRÉ.
- GLESSGEN (1996) = GLESSGEN, Martin-Dietrich, *Die Falkenheilkunde des ‘Moamin’ im Spiegel ihrer volgarizzamenti. Studien zur Romanica Arabica*, 2 vols. (I. *Edition der neapolitanischen und der toskanischen Version mit philologischem Kommentar*, II. *Der medizinisch-biologische Wortschatz und*

- seine Übersetzung*), Tübingen, Max Niemeyer, 1996 (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 269-270).
- GLESSGEN (2001) = GLESSGEN, Martin-Dietrich, “La traduzione arabo-latina del *Moamin* eseguita per Federico II: tra filologia testuale e storia”, a *Medioevo romanzo*, 25-1 (2001) pp. 63-81.
- GLESSGEN-ABEELE = GLESSGEN, Martin-Dietrich i VAN DEN ABEELE, Baudouin, “Die Frage des «Zweiten Falkenbuchs» Friedrichs II. und die lateinische Tradition des *Moamin*”, a GREBNER-FRIED, pp. 157-78.
- GMELIN = GMELIN, Hermann, “Das Prinzip der Imitatio in den romanischen Literaturen der Renaissance”, a *Romanische Forschungen*, 46 (1932), pp. 83-360.
- GONZÁLEZ (1657) = GONZÁLEZ DÁVILA, Gil, *Teatro eclesiástico de las iglesias metropolitanas y catedrales de los reynos de las dos Castillas*, 4 vols., Madrid, Francisco Martínez, 1657.
- GORTER-VAN ROYEN = GORTER-VAN ROYEN, Laetitia, “Les chasses de Marie de Habsbourg, reine de Hongrie et de Bohême, régente des Pays-Bas”, a *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes (XIVe-XVIIe s.)*, p. 191-202.
- Gr = GRIERA (1913).
- GRANLUND = GRANLUND, John (ed.), *Peder Månssons Bondakunst*, Uppsala, Svenska fornskriftsällskapet, 1983 (Samlingar utgrifna av Svenska fornskriftsällskapet, 254).
- GREBNER-FRIED = GREBNER, Gundula i FRIED, Johannes (eds.), *Kulturtransfer und Hofgesellschaft im Mittelalter. Wissenskultur am sizilianischen und kastilischen Hof im 13. Jahrhundert, Akten der Tagung in Frankfurt am Main, 5.–6. Oktober 2001*, Berlin, Akademie Verlag, 2008 (Wissenskultur und gesellschaftlicher Wandel, 15).
- GREWE (1979) = GREWE, Rudolf (ed.), *Libre de Sent Soví*, Barcelona, Barcino (- Fundació Jaume I), 1979 (Els Nostres Clàssics, A 115); reimpr. 1982.
- GRMEK = GRMEK, Mirko D. (ed.), *The medieval treatises on falconry and hippiatry of Jacobellus Vitturi from Trogir. Edited and commented by Mirko D. Grmek. Croatian translation of Vitturi's treatises by Jaker Stripišić*, Zagreb (Veterinary Faculty of Zagreb University), 1969.
- GUDIOL (1934) = GUDIOL I CUNILL, Josep, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, Eduard Junyent (apèndix), Barcelona, Impr. de la Casa de Caritat, 1934.
- GUTIÉRREZ (1877) = GUTIÉRREZ DE LA VEGA, José (ed.), *Libro de la montería del rey D. Alfonso XI*, 4 vols., Madrid, M. Tello, 1877 (Biblioteca Venatoria, I).
- HALLEUX = HALLEUX, Robert, “Recettes d'artisan, recettes d'alchimiste”, a JANSEN-SIEBEN, R., *Artes mechanicae en Europe médiévale, Actes du colloque du 15 octobre 1987*, 1989, pp. 25-42.
- HALLEUX-OPSOMER = HALLEUX, Robert i OPSOMER, Carmelia, “La Lettre d'Hippocrate à Mécène et la Lettre d'Hippocrate à Antiochus”, a I. Mazzani i F. Fusco (ed.), *I testi di medicina latini antichi. Problemi storici e filosofici*, Macerata, G. Bretschneider, 1985 (Università di Macerata, 28), pp. 41-64.
- HANDS (1973) = HANDS, Rachel, “*Dancus Rex* in English”, a *Mediaeval Studies*, 35 (1973), pp. 354-69.
- HANDS (1975) = HANDS, Rachel, *English Hawking and Hunting in “The Boke of St Albans”*, Londres, Oxford University Press, 1975.

- HARL-DORIVAL-MUNNICH = HARL, Marguerite, DORIVAL, Gilles i MUNNICH, Olivier, *La Bible grecque des Septante: du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, París, Cerf, 1988 [1994] (Initiations au christianisme ancien).
- HARTING = HARTING, James Edmund, *Bibliotheca Accipitraria: A Catalogue of Books Ancient and Modern Relating to Falconry with Notes, Glossary, and Vocabulary*, Londres, Bernard Quaritch, 1891. [Reimpr.: Londres, Holland Press, 1964 i 1977; ed. facs.: Mansfield Centre, Martino Publishing, 2000.]
- HASKINS (1911) = HASKINS, Charles Homer, “Adelard of Bath”, a *English Historical Review* 26 (1911), pp. 491-8; reimprès a HASKINS (1924); 2^a ed. 1927 (Harvard Historical Studies, 27), pp. 20-42; i 1964.
- HASKINS (1921) = HASKINS, Charles Homer, “The *De arte venandi* of the Emperor Frederick II”, a *English Historical Review*, 36 (1921), pp. 334-55.
- HASKINS (1922a) = HASKINS, Charles Homer, “King Harold’s Books”, a *English Historical Review*, 37 (1922), pp. 398-400.
- HASKINS (1922b) = HASKINS, Charles Homer, “Some early treatises on falconry”, a *Romanic Review*, 13:1 (1922), pp. 18-27; reimprès a HASKINS (1924), 2^a ed. 1927 (Harvard Historical Studies, 27), pp. 346-55, on s’acosta al *De avibus tractatus*, pp. 346-48; i 1964.
- HASKINS (1924) = HASKINS, Charles Homer, *Studies in the History of Mediaeval Science*, Cambridge, Harvard University Press, 1924; 2^a ed. 1927 (Harvard Historical Studies, 27), pp. 20-42; 1964.
- HASKINS (1927) = HASKINS, Charles Homer, “The Latin Literature of Sport”, a *Speculum*, 2 (1927), pp. 235-52.
- HASSLER = HASSLER (o HAßLER), Konrad Dietrich (ed.), MYNSINGER Heinrich, *Von den Falken, Pferden und Hunden*, Stuttgart, Litterarischen Verein, 1863 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 71), basat ampliament en extractes del *De animalibus* d’Albert el Gran.
- HEDVALL = HEDVALL, Yvonne Olrog (ed.), *Ghatrif. En medeltida persisk traktat om jaktfåglar i fornitaliensk översättning*, Uddevalla AB, Mediaprint, 2000 (Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis, LXV).
- HERNANDO (1995) = HERNANDO I DELGADO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera, 1995.
- HILLGARTH = HILLGARTH, Jocelyn N., *Readers and Books in Majorca: 1229-1550*, 2 vols., París, Centre National de la Recherche Scientifique, 1991 (Documents, études et répertoires).
- HOEPPFNER = HOEPPFNER, Ernest (ed.), Guillaume de Machaut, *Oeuvres*, 3 vols., París, Firmin Didot, 1908, 1911, 1921 (Société des anciens textes français).
- HOFFMANN = HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, August Heinrich, *Horae Belgicae*, 12 vols., Breslau-Leipzig-Göttingen-Hannover, [s.n.], 1830-1862 (Bibliothek der Deutschen Literatur); reed. microfítxes Munchen (etc.), K. G. Saur, 1990-1994.
- HOLMER = HOLMER, Gustaf, “Traduction en ancien italien de quelques chapitres du *Liber de Animalibus* d’Albert le Grand. Le manuscrit V.E.506”, a *Studia Neophilologica*, 38 (1966), pp. 211-56.
- HOUBEN = HOUBEN, Hubert, *Roger II. von Sizilien*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997; reimpr. *Roger II of Sicily. A ruler between East and West*, Graham A. Loud i Diane Milburn (trad.), Cambridge, Cambridge University Press, 2002 (Cambridge Medieval Textbooks), per la qual cito.

- HOWARD = HOWARD-JOHNSTON, James D., “The Two Great Powers in Late Antiquity: a Comparison”, a CAMERON (1995), pp. 198-203.
- HUNT = HUNT, Tony (ed.), *Three Anglo-Norman Treatises on Falconry*, Oxford, Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 2009 (Medium Ævum Monographs, N. S., 26).
- IBN CHUBAYR = IBN CHUBAYR, *Viaje*, Leonor Martínez (trad.), dins Nasir-i Jusraw i Ibn Chubayr, *Dos viajeros musulmanes*, Mercè Comes i Leonor Martínez (trad.), Barcelona, Círculo de Lectores, 1999 (Col. Biblioteca Universal. Literaturas Orientales, dir. Juan Vernet).
- IBN MANGLÎ = IBN MANGLÎ, *De la chasse. Commerce des grands de ce monde avec les bêtes sauvages des déserts sans onde*, François Viré (ed. i trad.), París, Sindbad, 1984 (*La Bibliothèque Arabe*).
- IGLESIAS = IGLESIAS I FONSECA, Antoni, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial, anys 1396-1475*, tesi doctoral a la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.
- INNAMORATI = INNAMORATI, Giuliano (ed.), *Arte della caccia. Testi di falconeria, uccellazione e altre cacce*, Milà, Il Polifilo, 1965.
- JANIN = JANIN, P., “Nouv.acq.fr. 18800. – S. Albert Le Grand, Traité de fauconnerie”, a SCLAFER, Jacqueline (dir.), *Manuscrits du Moyen Age et de la Renaissance. Enrichissement du Département des manuscrits. Fonds européens 1983-1992*, París, Bibliothèque nationale de France, 1994, pp. 93-95.
- JACQUART (1980) = JACQUART, Danielle, “Le regard d’un médecin sur son temps: Jacques Despars (1380?-1458)”, a *Bibliothèque de l’Ecole de chartres*, 138 (1980), reprod. *La science médicale occidentale entre deux renaissances (XIIIe s.–XVe s.)*, 1997 (Variorum Collected Studies Series, 567. Essay XIV), pp. 35-86.
- JACQUART (1994) = JACQUART, Danielle (dir.), *La formation du vocabulaire scientifique et intellectuel dans le monde arabe*, Turnhout, Brepols, 1994 (Études sur le vocabulaire intellectuel du moyen âge, 7).
- JACQUART-MICHEAU = JACQUART, Danielle i MICHEAU, Françoise, *La médecine arabe et l’occident médiéval*, París, Editions Maisonneuve et Larose, 1990 (Islam-Occident, 7).
- JOLIVET = JOLIVET, J., “The Arabic inheritance”, a P. Dronke (ed.), *A History of Twelfth-century Western Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, pp. 113-48.
- KEDAR-KOHLBERG = KEDAR, Benjamin i KOHLBERG, Etan, “The Intercultural Career of Theodore of Antioch”, a *Mediterranean Historical Review*, 10 (1995), pp. 165-76.
- KILLERMANN (1910) = KILLERMAN, Sebastian, *Die Vogelkunde des Albertus Magnus (1207-1280)*, Regensburg, G. J. Manz, 1910.
- KOLLOFRATH = KOLLOFRATH, Markus, *Ein heilkundlicher Traktat über Beizvögel im Ms 78 C 15 des Kupferstichkabinetts Berlin*, PMSK, Munic, tesi doctoral a la Tierärztliche Fak. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 1993.
- KOTSIPOULOS = KOTSIPOULOS, George, *The Art & Sport of Falconry: Dancus Rex and Albertus’ On Falcons*, Chicago, Argonaut Inc. Publishers, 1969. Conté la traducció anglesa de l’autor dels textos en francès del *Dancus* i del *De falconibus* d’Albert el Gran editats per MARTIN i de l’article TILANDER (1943).

- KRAENNER = KRAENNER, Paul, *Falkenheilkunde*, Berlín, tesi doctoral a la Tierärztliche Hochschule zu Berlin, 1925.
- KRAPPE (1933) = KRAPPE, Alexander Haggerty, “Le faucon de l’Infant dans *El conde Lucanor*”, a *Bulletin Hispanique*, 35 (1933), pp. 294-97.
- KRAUSE (2002) = KRAUSE, Barbara, *Der altfranzösische Moamin. Transkription und textgeschichtliche Einordnung der neu gefundenenen Brüsseler Handschrift*, (Staatsexamensarbeit, treball de capacitació per a professorat), Frankfurt am Main, 2002.
- KRAUSE (2008) = KRAUSE, Barbara, “Des altfranzösische Moamin. Überlegungen zum Verhältnis des Brüsseler und des Venezianer Manuskriptes”, a GREBNER-FRIED, pp. 219-38.
- LABORDE = LABORDE, Alexandre de, *Viatge pintoresc i històric*, Oriol Valls i Subirà (trad. i pròleg), Josep Massot i Muntaner (notes), 2 vols., I (*El Principat*) i II (*El País Valencià i les Illes Balears*), Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1974-1975 (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie il·lustrada, 1-2).
- LACARRA-LACARRA-MONTANER = LACARRA, Mª Jesús, LACARRA DUCAY, M^a del Carmen i MONTANER, Alberto (transcripció, estudi i índexs), *Libro del conocimiento de todos los rreynos et tierras et señorios que son por el mundo, et de las señales et armas que han*, Saragossa, Institución “Fernando el Católico”, 1999.
- LAFUENTE-GAYANGOS = LAFUENTE ALCÁNTARA, Emilio i GAYANGOS, Pascual de (eds.), *El libro de las aves de caça del Canciller Pero López de Ayala con las glosas del Duque de Alburquerque*, Madrid, Sociedad de Bibliófilos, 1869.
- LEMAY (1963) = LEMAY, R., “Dans l’Espagne du douzième siècle. Les traductions de l’arabe au latin”, a *Annales ESC*, 18 (1963), pp. 639-65.
- LEMAY (1987) = LEMAY, R., “De la scolastique à l’histoire par le truchement de la philologie: Itinéraire d’un médiéviste entre Europe et Islam”, a *La diffusione delle scienze islamiche nel medio evo europeo (Convegno Internazionale. Roma, 2-4 ottobre 1984)*, Roma, 1987, pp. 399-538.
- LÉVI-PROVENÇAL = LÉVI-PROVENÇAL, Évariste, *L’Espagne musulmane au Xe siècle. Institutions et vie sociale*, París, Larose, 1932; reed. facsim. París, Maisonneuve et Larose, 1996.
- LINDFORS = LINDFORS-NORDIN, E. G., “Lanier, lanet, lanete”, a *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 60 (1937), pp. 165-72.
- LINDNER (1955) = LINDNER, Kurt, “Über die europäische Jagdliteratur des 12. bis 15. Jahrhundert. Ein Bericht über den Stand der Forschung”, a *Zeitschrift für Jagdwissenschaft*, 1 (1955), pp. 84-92.
- LINDNER (1957) = LINDNER, Kurt (ed.), *Das Jagdbuch des Petrus de Crescentiis in deutschen Übersetzungen des 14. und 15. Jahrhunderts*, Berlín, de Gruyter, 1957 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 4).
- LINDNER (1962) = LINDNER, Kurt (ed.), *Albert el Gran, Von Falken, Hunden und Pferden. Deutsche Albertus-Magnus-Übersetzungen aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, 2 vols., Berlín, W. de Gruyter, 1962 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 7 i 8).
- LINDNER (1964) = LINDNER, Kurt (ed.), *Die deutsche Habichtslehre. Das Beizbüchlein und seine Quellen*, Berlín, De Gruyter, 1955; 2^a ed., Berlín, Walter de Gruyter, 1964 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 2).
- LINDNER (1966) = LINDNER, Kurt (ed.), “*De arte bersandi*”. *Ein Traktat des 13. Jahrhunderts über die Jagd auf Rotwild, und “Neptalym cervus emissus”, eine*

- Jagdpredigt des 14. Jhs.*, Berlín, 2^a ed. 1966 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 1).
- LINDNER (1972) = LINDNER, Kurt, “50 Jahre historische Forschung auf dem Gebiet der Falknerei”, a *Deutscher Falkenorden. Jahrbuch*, 1972-1973, pp. 12-18.
- LINDNER (1973) = LINDNER, Kurt, *Beiträge zur Vogelfang und Falknerei im Altertum*, Berlín-Nova York, De Gruyter, 1973 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 12).
- LINDNER (1979) = LINDNER, Kurt, “Ost-westliche Beziehungen in der Geschichte der Falknerei”, a *Deutscher Falkenorden. Jahrbuch*, 1979, p. 79 i ss.
- Livro = TILANDER, Gunnar, “Uma tradução portuguesa desconhecida do tratado de cetraria do rei Dancus”, a *Boletim de Filologia*, 6 (1940), pp. 439-57.
- LLABRÉS = LLABRÉS QUINTANA, Gabriel (ed.), *Llibre de paraules e dits de savis e filososfs / Jahuda Bonsenyor. Los Proverbis de Salomó. Lo Llibre de Cató / fets estampar complets per primera vegada ab un pròlech y documents*, Palma de Mallorca, Impr. Joan Colomar y Salas, 1889 (Biblioteca d'escriptors catalans, Moralistes, 1).
- LLABRÉS-VALLESPÍR = LLABRÉS I RAMIS, Joan i VALLESPÍR I SOLER, Jordi, *Els nostres arts i oficis d'antany*, 6 vols., Ciutat de Mallorca, Gràf. Miramar, 1980- (Estudis monogràfics del Museu Arqueològic La Porciúncula, 6-8, 10-11).
- LLERA = LLERA LLORENTE, M.ª Teresa, “El estudio de los fondos de la Biblioteca Francisco Zabálburu”, a *Revista General de Información y Documentación*, 15 (2005), núm. 2, pp. 103-28.
- LM = *Liber medicaminum avium*.
- LÖFSTEDT = LÖFSTEDT, Bengt, “Notizen zu Adelard von Bath, *De cura accipitrum*”, a *Latomus: Revue d'études latines*, 63 (2004), pp. 450-52.
- LONCKE = LONCKE, Jeremy, *La Practica canum – Le De cane d'Albert le Grand: l'art de soigner les chiens de chasse au moyen âge*, Nogent-le-Roy, Jacques Laget (Librairie des Arts et Métiers), 2007 (Bibliotheca cynegetica, 5).
- LOREY = LOREY, Eustache de, “Le Bestiaire de l'Escorial”, a *Gazette des Beux-Arts*, 1935(2), pp. 228-38.
- LP = LUPIS-PANUNZIO (1987).
- LUPIS (1975) = LUPIS, Antonio, “La sezione venatoria della biblioteca aragonese di Napoli e due sconosciuti trattati di Ynico d'Avalos conte camarlengo”, a *Annali della Facoltà di Lingue e di Letteratura Straniere di Bari*, 6 (1975), pp. 225-313.
- LUPIS (1979a) = LUPIS, Antonio, “Note di lessicologia cinegetica”, a *Lingua Nostra*, 40-4 (1979), pp. 99-102.
- LUPIS (1979b) = LUPIS, Antonio (ed.), *Petrus de l'Astore. Edizione critica del trattato di falconeria mistilingue con una traduzione in antico francese dal ms. B.N. 2004*, Bari, Adriatica Editrice, 1979 (Quaderni degli Annali della Facoltà di lingue e letterature straniere, 2).
- LUPIS (1982) = LUPIS, Antonio, “Postille cinegetiche ai dizionari italiani”, a *Zeitschrift für romanische Philologie*, 98 (1982), pp. 365-93.
- LUPIS-PANUNZIO (1985) = LUPIS, Antonio, i PANUNZIO, Saverio, “Nuovi contributi alla definizione delle interferenze linguistiche tra catalano e volgari italiani del XV secolo”, a *Actes du XVIIème Congrès international de linguistique et philologie romanes*, vol. 7, Ais de Provença, 1985, pp. 94-112.
- LUPIS-PANUNZIO (1987) = LUPIS, Antonio, i PANUNZIO, Saverio, “‘La pístola a Tolomeu emperador d'Egipte’ en la tradició venatòria medieval romànica i l'estructura epistolar del gènere venatori”, a *Miscel·lània Antoni M. Badia i*

- Margarit*, 7 (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 15), Barcelona, II, pp. 13-53.
- LUPIS-PANUNZIO (1992) = LUPIS, Antonio, i PANUNZIO, Saverio, *Caccia e pratica veterinaria a Napoli e nelle corti italiane del Quattrocento*, Bari, Adriatica, 1992.
- LUSIGNAN = LUSIGNAN, Serge, “La topique de la *translatio studii* et les traductions françaises de textes savants au XIVe siècle”, a Geneviève Contamine (ed.), *Traduction et traducteurs au Moyen Âge*, Paris, Éditions du CNRS, 1989, pp. 303-15.
- McGRADY-BEACH = McGRADY, Donald i BEACH, I. Cecil, “The Hawk Vanquishes the Eagle: Notes on a Motif from Æschylus to D’Annunzio”, a *Romance Philology*, 1975(29), pp. 193-201.
- McVAUGH (1993) = McVAUGH, Michael, *Medicine before the Plague. Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon. 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- McVAUGH (2004) = McVAUGH, Michael R., “Arnau de Vilanova”, a VERNET-PARÈS, pp. 443-53.
- MADRIGAL = MADRIGAL, Alfonso de, *Alphonsi Tostati Hispani, episcopi Abulensis Opera omnia quotquot in Scripturae sacrae expositionem et alia, adhuc extare inventa sunt ...*, 28 vols., Venècia, apud Io. Baptistam & Io. Bernardum Sessam ..., 1596.
- MALER = MALER, Bertil (ed. i estudi), *Tratado de las enfermedades de las aves de caza*, Lund-Estocolm, Carl Bloms-Vetterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1957 (Filologiskt arkiv, 4).
- MANŞÛR (1968) = MANŞÛR, ‘Abd al-Ḥafīz (ed.), *Min al-Kitāb al-Manşūrī fī ‘l-baizara*, a *Al-Mašriq*, 1968, pp. 155-222.
- MANŞÛR (1989) = MANŞÛR, ‘Abd al-Ḥafīz (ed.), *Al-Manşūrī fī ‘l-baizara*, Tunis, 1989.
- MARCUELLO = MARCUELLO, Francisco, *Primera parte de la historia natural y moral de las aves, compuesta por el licenciado Francisco Marcuello, canonigo de la Santa Iglesia de nuestra Señora de los Corporales, y racionero de Sanctiago de Daroca. A doña Luysa de Padilla, condesa de Aranda, Vizcondessa de Viota, señora del vizcondado de Rueda en el reyno de Aragon, y de la tenencia de Alcalaten, y baronias de Mislata, Cortes, y Beniloba en el reyno de Valencia*, Saragossa, Juan de Lanaja y Quartanet, impresor del reino de Aragón y de la Universidad, 1617; reimpr. facsim. [Madrid], ICONA, 1989.
- MARINIS = MARINIS, Tammaro de, *La biblioteca napoletana dei re d’Aragona*, 4 vols., Milà, U. Hoepli, 1947-1952 i *Supplemento*, Verona, Valdonega, 1969.
- MARTIN = MARTIN-DAIRVAULT, Henry (ed.), *Le livre du Roi Dancus, texte français inédit du XIIIe siècle, suivi d’un traité de fauconnerie, également inédit, d’après Albert le Grand, avec une notice et des notes*, Paris, Librairie des bibliophiles, 1883 (Cabinet de Vénérie, 6); en traducció anglesa a KOTSIPOULOS.
- MARTÍN (1997) = MARTÍN, José-Luis, “Comparaciones, símbolos y prefiguraciones: el mundo físico y su proyección moral y religiosa”, a *Anuario de estudios medievales*, 27/1 (1997), pp. 437-60.
- MARTÍN-COSTAS = MARTÍN, José-Luis i COSTAS, Jenaro (trad. i estudi), Juan Gil de Zamora, *De preconiiis hispanie o educación del príncipe*, Zamora, Ayuntamiento, 1996.

- MARTÍNEZ (1998) = MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José, “Moralización de las piedras preciosas en la *Historia Naturalis* de Juan Gil de Zamora (1240-1320)”, a *Faventia*, 20/2 (1998), pp. 177-86.
- MARTÍNEZ (2000a) = MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José (ed.), Petri Galleci (*Pedro Gallego*), *Opera omnia quae exstant. Summa de astronomia. Liber de animalibus. De regita domus*, Florència, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 2000.
- MARTÍNEZ (2000b) = MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José, “La moralización de los animales en Juan Gil de Zamora (s. XIII)”, a *Micrologus*, 8 (*Il Mondo animale*), Florència, 2000, pp. 237-59.
- MARTÍNEZ-RECIO = MARTÍNEZ ROMERO, Tomás i RECIO, Roxana (eds.), *Essays on Medieval Translation in the Iberan Peninsula*, Castelló de la Plana – Omaha, Publicacions de la Universitat Jaume I – Creighton University, 2001 (Estudis sobre la Traducció, 9).
- MAS = MAS I MIRALLES, Antoni, “El lèxic del Libre de caça en el DCVB”, a *Zeitschrift für Katalanistik*, 27 (2014), pp. 241-261.
- MAS-GARCIA = MAS I MIRALLES, Antoni i GARCIA SEMPÈRE, Marinela, “*Tractat per l'art de la caça*: edició y estudio léxico”, a *Reinardus*, 25 (2013), pp. 96-119.
- MAS‘ŪDĪ = MAS‘ŪDĪ, *Les prairies d'or (Murūğ al-dahab)*, Charles Pellat (ed.), París, Société Asiatique, 1962.
- MATEU (1936) = MATEU I LLOPIS, Felip, “Les pecúnies de la tresoreria general i el numerari corregible en temps de la guerra contra Joan II”, a *Estudis Universitaris Catalans*, 22 (1936), pp. 43-80, i, en tiratge especial com *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, Barcelona, s.n., 1936, vol. 3, pp. 43-80.
- MATEU (1981) = MATEU I IBARS, Josefina, “Manuscrits de medicina i ciències afins a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona”, a *Gimbernat: revista catalana d'història de la medicina i de la ciència*, vol. 1 (1984), pp. 187-203 [= *Actes del III Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Lleida, 1981, vol. II].
- MAYER = MAYER, Marc, “Manuscrits de biblioteques renaixentistes il·lustres a la Biblioteca Universitària de Barcelona”, a *Estudis Universitaris Catalans*, XXIV (= *Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, II) (1980), pp. 335-58.
- MEIER = MEIER, Christel, *Grundzüge der mittelalterlicher Enzyklopädik. Zu Inhalten, Formen und Funktionen einer problematischen Gattung*, a GRENZMANN, Ludger i STACKMANN, Karl (ed.), *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit (Germanistische Symposien, Berichtsbände V)*, Stuttgart, Metzler, 1984, pp. 467-500.
- MENHARDT = MENHARDT, H., “Pharmacologie catalane”, a *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, 3 (1930), pp. 245-67
- MEYER (1884) = MEYER, Paul, “Le manuscrit 8336 de la bibliothèque Phillips”, a *Romania*, 13 (1884), pp. 497-541.
- MEYER (1885) = MEYER, Paul, “Notice du ms. 772 de la BM de Lyon”, al *Bulletin de la Société des anciens textes français*, 11 (1885), pp. 75-77.
- MEYER (1886) = MEYER, Paul, “Les manuscrits français de Cambridge. - II. Bibliothèque de l'université”, a *Romania*, XV (1886), pp. 236-357.
- MEYER (1988) = MEYER, Heinz, “Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*. Selbstverständnis und Rezeption”, a *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 117 (1988), pp. 237-74.

- MEYER-TOULMIN = MEYER, Paul i TOULMIN SMITH, Lucy (ed.), Nicole Bozon, *Les Contes Moralises de Nicole Bozon, frère mineur, publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Londres et de Cheltenham*, París, Firmin-Didot, 1889 (Société des anciens textes français, 29).
- MICHAËLIS (1910) = MICHAËLIS DE VASCONCELOS, Carolina, “Mestre Giraldo e os seus tratados de alveitaria e cetraria”, a *Revista Lusitana*, 13 (1910), pp. 149-432 [Parte I. Estudo literário, pp. 149-221; Parte II. Estudos etimológicos, pp. 222-432]; reprod. a *Dispersos originais portugueses*, II: *Linguística*, Lisboa, Revista de Portugal, 1959, pp. 191-429.
- MILLÀS (1931) = MILLÀS VALLICROSA, Josep M., *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, Barcelona, IEC-Institució Patxot, 1931 (Estudis Universitaris Catalans); reed. Barcelona, Edicions Científiques Catalanes, 1983 (Biblioteca Clàssics de la Ciència, 1).
- MILLÀS (1960) = MILLÀS VALLICROSA, Josep M., *Nuevos estudios sobre historia de la ciencia española*, Barcelona, CSIC, 1960 (reimpr. Madrid, 1987 i 1991).
- MIQUEL (1958) = MIQUEL ROSELL, Francisco [Francesc X.], *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, 4 vols., Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas, Servicio de Publicaciones de la Junta Técnica, 1958-1969 (Ediciones conmemorativas del centenario del Cuerpo Facultativo, 1858-1958, 5).
- MIRALLES-TOLDRÀ (2000) = MIRALLES, Eulàlia i TOLDRÀ, Maria, vol. II.1, *Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LV), dins Duran, Eulàlia (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, 4 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998-2003 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, L, LV, LVIII, LX).
- Modo* = *Modo de meleçinar las aves*, dins FRADEJAS (1985b), pp. 183-200.
- MÖLLER (1965) = MÖLLER, Detlef, *Studien zur mittelalterlichen arabischen Falkenreiliteratur*, Berlín, Walter de Gruyter, 1965 (Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd, 10); publicació de la tesi doctoral de l'autor a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Munster en 1963.
- MÖLLER (1976) = MÖLLER, Detlef, “Arabic treatises on falconry”, a *International Conference on Falconry & Conservation. Abu Dhabi, 10-18 December 1976*, Londres-Abu Dhabi, Westerham Press Ltd., 1976, pp. 14-18.
- MÖLLER (1986) = MÖLLER, Detlef (introd.), *The Book on Birds of Prey, Kitāb Ḍawārī al-ṭayr, by Al Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ghassānī (Eight century A.D.)*, Frankfurt am Main, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1986 (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Series C: Facsimile Editions, vol. 25).
- MÖLLER-VIRÉ = MÖLLER, Detlef i VIRÉ, François, *Al Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī. « Die Beizvögel » (Kitāb Ḍawārī aṭ-ṭayr). Ein arabisches Falknereibuch des 8. Jahrhunderts. Deutsche Übersetzung von Detlef Möller und Francois Viré*, Hildesheim, Zurich – Nova York, Olms, 1988. Cf. *Ġiṭrīf*.
- MOREL (1892) = MOREL-FATIO, Alfred, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Imprimerie nationale, vol. XV, 1892.
- MORTARA = MORTARA, Alessandro, *Scritture antiche toscane di falconeria ed alcuni capitoli nell'originale francese del Tesoro di Brunetto Latini sopra la stessa materia*, Prato, Tipografia F. Albergheitti, 1851.
- MOULÉ = MOULÉ, M. León, “De la Pathologie Aviaire au treizième siècle de notre ère”, a *Congres de l'Histoire de l'Art de Guérir (1° 1920) 1921*, pp. 462-79.

- MÜLLER = MÜLLER, Jan-Dirk, “Naturkunde für den Hof. Die Albertus-Magnus-Übersetzungen des Werner Ernesti und Heinrich Münsinger”, a id. (ed.), *Wissen für den Hof. Der spätmittelalterliche Verschriftungsprozess am Beispiel Heilidelberg im 15. Jahrhunderts*, Munic, W. Fink, 1994 (Münstersche Mittelalterschriften, 67), pp. 121-68.
- Mynsinger = MYNSINGER, Heinrich, vegeu HASSLER.
- Neckam = NECKAM, Alexander, “*De naturis rerum libri duo*” with a/the poem of the same autor, “*De laudibus divinae sapientiae*”, Thomas Wright (ed.), Londres, Wright, 1863 (Rerum britannicarum medii aevi scriptores); reimpr. *Alexandri Neckam De naturis rerum libri duo*, Thomas Wright (ed.), Lavis, La finestra, 2003 (Archivio medioevale).
- NIGRIS = NIGRIS, Carla de, “I prologhi alle versioni di Antoni Canals: epistole o prediche?”, a *Medioevo Romanzo*, XVI (1991), pp. 207-30.
- NISCHIK = NISCHIK, Traude-Marie, *Das volkssprachliche Naturbuch im späten Mittelalter. Sachkunde und Dinginterpretation bei Jacob van Maerlant und Konrad von Megenberg*, Tübingen, Neimeyer, 1986.
- NOIRMONT = NOIRMONT, baró Dunoyer de, *Histoire de la chasse en France depuis les temps les plus reculés jusqu’à la Révolution*, 3 vols., París, Mme Ve Bouchard-Huzard, 1867; reed. facs. Du Layet – D’Aujourd’hui, 1982.
- OA = Albertus Magnus (1193?-1280), *On Animals. A Medieval “Summa Zoologica”*, Kenneth F. Kitchell Jr. & Irven Michael Resnick (trad. anglesa i anotació), 2 vols., Baltimore-Londres, The Johns Hopkins University Press, 1999 (Foundations on Natural History).
- OGGINS = OGGINS, Robin S., “Albertus Magnus on falcons and hawks”, a Weisheipl, James A. (ed.), *Albertus Magnus and the Sciences. Commemorative Essays 1980*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1980 (Studies and Texts, 49), pp. 441-62.
- OLMOS (2013) = OLMOS DE LEÓN, Ricardo M., “Medicina animal en la Baja Edad Media hispánica y su relación con la medicina humana: aves, perros y caballos”, a *Anuario de estudios medievales*, 43 (2013), pp. 199-242.
- OLMOS (2015) = OLMOS DE LEÓN, Ricardo, *Los cuidados de las aves de caza. Estudio de la medicina de las aves a partir de los tratados castellanos de cetrería (siglos XIII-XVI)*, tesis doctoral en Història de la Ciència, Universitat de València, 2015, 864 pp. en 2 vols.
- OMONT = OMONT, Henri, *Anciens inventaires et catalogues de la Bibliothèque Nationale*, 4 vols., París, Ernest Leroux, 1908-13; vol. I, *La librairie royale à Blois, Fontainebleu et Paris au XVIe siècle*.
- OPSOMER = OPSOMER, Carmélia, *Index de la pharmacopée du Ier au Xe siècle*, 2 vols., Hildesheim – Zurich - Nova York, Olms-Weidmann, 1989 (Lexika – Indizes – Konkordanzen zur klassischen Philologie, 105).
- PANUNZIO = PANUNZIO, Saverio, *Bestiaris*, 2 vols., Barcelona, Barcino, Fundació Jaume I, 1964; reimpr. 1988 (Els Nostres Clàssics, A 91-92).
- PARIS = PARIS, A. Paulin, *Les manuscrits françois de la Bibliothèque du Roi, leur histoire et celle des textes allemands, anglais, hollandais, italiens et espagnols de la même collection*, París, Techener, 7 vols., 1836-1848.
- PAULUS-ABEELE = PAULUS, Anne i VAN DEN ABEELE, Baudouin (ed.), *Frédéric II de Hohenstaufen, “L’art de chasser avec les oiseaux”*, Jacques Laget, Nogent-le-Roi, 2000 (Bibliotheca Cynegetica, 1).
- PELZER = PELZER, Augusto, “Un traducteur inconnu: Pierre Gallego, Franciscain et premier évêque de Carthagène (1250-1267)”, a *Miscellanea Francesco Ehrle*.

- Scritti di Storia e Paleografia pubblicati sotto gli auspici di S. S. Pio X in occasione dell'ottantesimo natalizio dell'E.Mo Cardinale Francesco Ehrle*, vol. I (*Per la Storia della Teologia e della Filosofia*), Roma, Biblioteca apostolica Vaticana, 1924 (Studi e testi, 37), pp. 407-56.
- PEREIRA (1909) = PEREIRA, Gabriel (ed.), *Mestre Giraldo: Tratado das Enfermidades das Aves de Caça. Segundo um manuscrito do século XV*, Lisboa, Officina Typographica da Calçada do Cabra, 7, 1909.
- PÉREZ (1788) = PÉREZ BAYER, Francisco (ed.), ANTONIO, Nicolás, *Bibliotheca Hispana Vetus ... Auctore D. Nicolao Antonio ... Curante Francisco Perezio Bayerio...*, 2 vols., Madrid, apud Viduam et Heredes D. Joachimi Ibarrae Regii Quondam Typographi, 1788.
- PFEIFER = PFEIFER, Miriam Gisela, *Die Falkenkunde des Johann Salomon Schülin: Transkription, Quellenstudium und Vergleich mit falkenheilkundlichen Schriften des 12. und 13. Jahrhunderts*, Munic, tesi doctoral a la Tierärztliche Fakultät der Ludwigs-Maximilians-Universität München, 2014.
- PFEIFFER (1861) = PFEIFFER, Franz (ed.), *Das Buch der Natur von Konrad von Megenberg. Die erste Naturgeschichte in deutscher Sprache*, Stuttgart, [s.n.], 1861; reimpr. Hildesheim, 1962.
- Phisica* = TILANDER, Gunnar (ed.), *Dois tratados portugueses inéditos de falcoaria: "Livro que fez Enrique emperador d'Alemanha" e "Livro que fez o mui nobre rei d'Ancos"*, publicados com "*Phisica avium*", Karlshamn, [s.n.], 1966 (*Cynegetica*, 15).
- PICCAT = PICCAT, Marco, "La 'Pistola a Tolomeu emperador d'Egipte': un nuovo testimone", a Günter Holtus, Joannes Kramer i Wolfgang Schweickard (eds.), *Italica et Romanica: Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*, vol. 1, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1997, pp. 341-53.
- PICONE = PICONE, Michelangelo (ed.), *L'enciclopedia medievale*, Ravenna, Longo, 1994.
- PONS (1956) = PONS, Antonio, *Los halcones de Mallorca en el siglo XIV*, Palma de Mallorca, [s.n.], 1956 (*Panorama balear. Monografías de arte, vida, literatura y paisaje*, 67).
- POULLE-DRIEUX = POULLE-DRIEUX, Yvonne, "L'Hippiatrie dans l'Occident Latin du XIII au XV siècle", a G. Beaujouan *et al.* (dir.), *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Âge*, Genève-Paris, Droz, 1966.
- PUJOL = PUJOL, Josep (ed.), *Obra poètica*, MARCH, Jaume, Barcelona, Barcino, 1994 (Els Nostres Clàssics, A-133).
- PYM = PYM, Anthony, "The Price of Alfonso's Wisdom: Nationalist Translation Policy in Thirteenth Century Castile", a Roger Ellis i René Tixier (eds.), *The Medieval Translator. Traduire au Moyen Age (Proceedings of the International Conference of Conques, 16-29 July 1993/ Actes du Colloque international de Conques, 26-29 juillet 1993)*, Brepols, 1996, vol. 5, pp. 448-67.
- QUEROL (2000) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, "Proyecto de tesis doctoral: El arte de la cetrería en la corona de Aragón durante la baja Edad Media (edición y estudio de los tratados escritos en catalán)", a *Conferencias y Comunicaciones de las V Jornadas Nacionales de Historia de la Veterinaria (Barcelona, 17 y 18 de noviembre de 2000)*, Barcelona, Facultat de Veterinària de la UAB-Col·legi Oficial de Veterinaris de Barcelona, D.L. 2000, pp. 55-56.
- QUEROL (2003) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, "Materials per a un diccionari històric del català científic medieval: el vocabulari tècnic de l'art de la falconeria", treball de recerca inèdit corresponent al Programa de Doctorat de

- Medicina Veterinària (Universitat Autònoma de Barcelona), Martí Pumarola i Batlle i Lluís Cifuentes i Comamala (dirs.), Bellaterra, 2003.
- QUEROL (2004) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, “El *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí: edició i estudi d’un tractat de falconeria escrit a la Corona d’Aragó”, treball de recerca inèdit corresponent al Programa de Doctorat d’Història de les Ciències (Universitat Autònoma de Barcelona), Martí Pumarola i Batlle, Lluís Cifuentes i Comamala i Danielle Jacquart (dirs.), Bellaterra, 2004.
- QUEROL (2005) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, “Materiales para un diccionario histórico del catalán científico medieval: el vocabulario técnico del arte de la cetrería”, a José Manuel Fradejas Rueda (ed.), *Los libros de caza*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal – Seminario de Filología Medieval – Universidad de Valladolid, 2005, pp. 137-46.
- QUEROL (2013a) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, “Antoni de Vilaragut y Visconti”, a Gonzalo Anes i Álvarez de Castrillón (dir. científica), Jaime Olmedo Ramos (dir. tècnica), Quintín Aldea Vaquero (coord.), *Diccionario Biográfico Español*, [Madrid], Real Academia de la Historia, DL 2009-2013.
- QUEROL (2013b) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, “Felip Dalmau de Rocabertí y Montcada”, a Gonzalo Anes i Álvarez de Castrillón (dir. científica), Jaime Olmedo Ramos (dir. tècnica), Quintín Aldea Vaquero (coord.), *Diccionario Biográfico Español*, [Madrid], Real Academia de la Historia, DL 2009-2013.
- QUEROL (2017) = QUEROL SAN ABDON, Jordi, “Una aproximación a la ‘piedra’ en la medicina veterinaria de las aves de presa mediante los tratados de cetrería en catalán”, a Anne-Marie Doyen-Higuet i Baudouin Van den Abeele (eds.), *Chevaux, chiens, faucons: L’art vétérinaire antique et médiéval à travers les sources écrites, archéologiques et iconographiques*, Louvain-la-Neuve, Université catholique de Louvain, Publications de l’Institut d’Études Médiévales, 2017 (Textes, Études, Congrès, vol. 28), pp. 425-38.
- QUEROL-PUMAROLA = QUEROL SAN ABDON, Jordi, i PUMAROLA I BATLLE, Martí, “Introducció al *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí: l’esplendor de la falconeria catalanoaragonesa a la baixa Edat Mitjana”, al XIII Congreso Nacional de Historia de la Veterinaria (Girona, 19-20 octubre 2007), [s.l.], [s.n.], D.L. 2007, pp. 215-18, trad. cast. pp. 219-21.
- QUETIF-ECHARD = QUETIF, Jacques (OP) i ECHARD, J. (OP), *Scriptores ordinis prædicatorum recensiti, notisque historicis et criticis illustrati*, 2 vols., Lutetiae-Parisiiorum [París], apud J. B. Christophorum Ballard ... et Nicolaum Simart ..., 1719-1721.
- RECIO = RECIO, Roxana, “Petarca traductor: los cambios de traducción peninsular en el siglo XV a través de la historia de Válder y Griselda”, a MARTÍNEZ-RECIO, pp. 291-308.
- RESNICK-KITCHELL = RESNICK, Irvén Michael i KITCHELL, Kenneth F. Jr., *Albert the Great: A Selectively Annotated Bibliography (1900-2000)*, Tempe (AZ), Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2004 (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 269).
- RESTORI = RESTORI, A., “Peire de l’Astor. Recettes de fauconnerie. Note de A. Restori”, a *Revue des langues romanes*, 39 (1896), pp. 289-301.
- Rg = RIGAULT (1612).
- RIBÉMONT (1999) = RIBÉMONT, Bernard, “Repères bibliographiques sur les encyclopédies médiévales de l’Occident latin (XIIe-XVe s.)”, a *Cahiers de Recherches Médiévales*, 6 (1999), pp. 99-109.

- RIBÉMONT (2002) = RIBÉMONT, Bernard, *Littérature et encyclopédies du Moyen Âge*, Orléans, Paradigme, 2002.
- RICO = RICO Y SINOBAS, Manuel, *Libros del Saber de Astronomía del Rey D. Alfonso X de Castilla, copiados, anotados y comentados por ...*, 5 vols., Madrid, Tip. de Eusebio Aguado, 1863-1867.
- RIGAULT (1612) = RIGAULT, Nicolas, *Libre dell nudriment he de la cura dels ocels*, dins *Ierakosphion: rei accipitrarie scriptores*, II, París, Sebastianus Cramoisy, 1612, pp. 183-200.
- RIQUER (1935) = RIQUER, Martí de (ed.), Antoni Canals, *Scipió e Aníbal. De providència (de Sèneca). De arra de ànima (D'Hug de Sant Víctor)*, Barcelona, Barcino, 1935 (Els Nostres Clàssics, A-49).
- RIZZITANO (1975) = RIZZITANO, Umberto, *Storia e Cultura nella Sicilia Saracena*, Palerm, S. F. Flaccovio, 1975.
- RIZZITANO (1976) = RIZZITANO, Umberto, "La civilisation arabo-islamique en Sicilie à l'époque de Roger II et de Frédéric II", a *Mu'tamar al-šadāqa al-duwalī li-l-bayzara*, segon dels llibres entregats als participans a la Conferència Internacional sobre la Falconeria i la Protecció (Abu Dhabi, 10-18 desembre 1976), potser publicada com *Annales de la Conférence Internationale sur la Fauconnerie et la Protection* (Abu Dhabi, 10-18 décembre 1976).
- ROBERT = ROBERT, Fritz, *Noms des oiseaux en grec ancien*, tesi doctoral, Neufchâtel, imprimerie Attinger frères, 1911.
- ROCA (1929) = ROCA I HERAS, Josep Maria, *Johan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot, 1929.
- RODRIGUES = RODRIGUES LAPA, Manuel (ed.), *Livro de falcoaria de Pero Menino*, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1931.
- RODRÍGUEZ (1786) = RODRÍGUEZ DE CASTRO, José, *Biblioteca Española*, 2 vols., Madrid, Imprenta Real de la Gazeta, 1781-1786; reed. facs. Hildesheim [etc.], Georg Olms, 1977 (Textos y estudios clásicos de las literaturas hispánicas).
- RODRÍGUEZ (1981) = RODRÍGUEZ MONTALBO, Sagrario (ed.), Alfonso X, *Lapidario (según el manuscrito escurialense H.I.15)*, Madrid, Gredos, 1981 (Biblioteca románica hispánica. IV, Textos, 14).
- ROLLAND = ROLLAND, Eugène, *Faune populaire de la France. Noms vulgaires, dictons, proverbes, légendes, contes et superstitions*, 13 vols., París, G.-P. Maisonneuve et Larose, 1967.
- RUBIERA = RUBIERA MATA, María Jesús, "La poesía cinegética árabe", a *Orientalia Hispanica sive studia F.M. Pareja octogenario dicata edenda curavit J.M. Barral*, vol. 1, Arabica-Islamica, Pars Prior, Lugduni Batavorum, E.J. Brill, 1974, pp. 566-73.
- RUBIÓ (1908) = RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908 i 1921 [reed. facs. amb un estudi sobre l'autor d'Albert Balcells: Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 54)].
- RUBIÓ (1917) = RUBIÓ I LLUCH, Antoni, "Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català", a *Estudis Universitaris Catalans*, X (1917-1918), pp. 1-118.
- RUBIÓ (1925) = RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, "Les enciclopèdies", a *La Revista dels Llibres*, 1:6-7 (octubre-novembre 1925), pp. 83 i ss.; reimpr. dins Jordi Rubió i Balaguer, *Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, Barcelona, Departament de Cultura

- de la Generalitat de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 13 (*Obra dispersa*), 1999, pp. 250-58.
- RUIZ = RUIZ BRAVO-VILLASANTE, Carmen (ed.), *Libro de las utilidades de los animales*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1980.
- SALAT (1814) = SALAT, Josep, *Catálogo de las obras que se han escrito en lengua catalana desde el reinado de D. Jayme el Conquistador*, Barcelona, [s.n.], 1814.
- SALVÀ (1829) = SALVÀ, Vicent, *A catalogue of spanish and portuguese books with occasional literary and bibliographical remarks*, 2 vols., Londres, M. Calero, 1826-1829.
- SALVÀ (1872) = SALVÀ I MALLÉN, P., *Catálogo de la biblioteca de Salvá, escrito por – , enriquecido con la descripción de otras muchas obras, de sus ediciones, etc.*, 2 vols., València, Impr. de Ferrer de Orga, 1872 [reimpr.: Barcelona, Porter, 1963; Madrid, Julio Ollero, 1992; València, Libr. París-Valencia, 1993].
- SAMSÓ (1999) = SAMSÓ, Julio, “Traduccions científiques arabo-romances de la península Ibèrica”, a Fortuño Llorens, Santiago i Martínez Romero, Tomàs (eds.), *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, 3 vols., Castelló de la Plana, Publ. Universitat Jaume I, 1999, vol. I, pp. 199-231.
- SAMSÓ (2004a) = SAMSÓ, Julio, “El procés de la transmissió científica al nord-est de la península Ibèrica al segle XII: els textos llatins”, a VERNET-PARÈS, pp. 269-96.
- SAMSÓ (2004b) = SAMSÓ, Julio, “Traduccions i obres científiques originals elaborades en medis jueus. El desenvolupament de l'hebreu com a llengua científica. La seva projecció al Llenguadoc i a la Provença”, a VERNET-PARÈS, pp. 297-325.
- SANTANACH (2003) = SANTANACH I SUÑOL, Joan (ed.), *Llibre de totes maneres de confits*, Barcelona, Barcino, 2003 (Els Nostres Clàssics, B 22); conjunta amb l'edició revisada per SOBERANAS, Amadeu J. i SANTANACH, Joan de GREWE (1979) com *Llibre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar*.
- SARTON = SARTON, George, *Introduction to the History of Science*, 5 vols., Baltimore, Williams & Wilkins, cop. 1927-, vol. II (1931) (Carnegie Institution of Washington publication, 376).
- SASTRE = SASTRE MOLL, Jaume, “La caza en el Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XIV (1300-1343)”, a *Estudis Baleàrics*, any VI, n° 28 (març 1988), pp. 49-58.
- SCARPATETTI = SCARPATETTI, Beat von, “Le fac-similé: dix questions et réponses”, a *Gazette du livre médiéval*, 16 (1990), pp. 20-24.
- SCHMITT = SCHMITT, Jean-Claude, “Recueils franciscains d'‘exempla’ et perfectionnement des techniques intellectuelles du XIIIe au XVe siècle”, a *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*, 135 (1977), pp. 5-21.
- SCHIPPERGES = SCHIPPERGES, Heinrich, *Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter*, Wiesbaden, F. Steiner, 1964 (Sudhoffs Archiv Beiheft, 3).
- SCHLIEBEN = SCHLIEBEN, Barbara, *Der kastilische Moamin*, Staatsexamenarbeit, Universität Frankfurt am Main, 2001 (inèdit).
- SCHUTZ = SCHUTZ, Alexander Hermann (ed.), *The Romance of Daude de Pradas called Dels Auzels Cassadors*, Columbus, The Ohio State University Press, 1945 (Contributions in Language and Literature, Romance Language Series, 11).

- SMETS (1995) = SMETS, An, treball de recerca per al D.E.A., *Le traité d'autourserie de Grimaldus Ms 184 (288) de la Bibliothèque municipale de Poitiers (fol. 70r^o-73v^o)*, Poitiers, 1995-6, publicat a SMETS (1999b).
- SMETS (1999a) = SMETS, An, “Aux origines de la médecine vétérinaire: le traité d'autourserie de Grimaldus et sa pharmacopée”, a *Médiévales*, 36 (1999), pp. 145-57.
- SMETS (1999b) = SMETS, An, *Le “Liber accipitrum” de Grimaldus: un traité d'autourserie du haut Moyen Âge*, Nogent-le-Roi, Jacques Laget – Librairie des Arts et Métiers-Éditions, 1999 (Bibliotheca cynegetica, 2).
- SMETS (2000) = SMETS, An, “La traduction en moyen français des traités cynégétiques latins: le cas du *De falconibus* d'Albert le Grand”, a Paravicini Bagliani, Agostino i Van den Abeele, Baudouin (eds), *La chasse au Moyen Age: Société, traités, symboles*, Impruneta (Florència), Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2000 (Micrologus Library, 5), pp. 71-85.
- SMETS (2001) = SMETS, An, “The *materia medica* in the *Liber accipitrum* of Grimaldus: a rich collection of simples in the early Middle Ages”, a *Scientiarum historia*, 27/2 (2001), pp. 27-46.
- SMETS (2002a) = SMETS, An, “Et l'homme donna des noms aux oiseaux du ciel: les différentes espèces de faucons chez Albert le Grand et ses traducteurs français”, a FRADEJAS RUEDA, José Manuel (ed.), *La caza en la Edad Media (Estudios y ediciones 3)*, (Actas del Congreso Internacional “La caza en la Edad Media”, Tordesillas, 8-9 novembre 2001), Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal, Seminario de Filología Medieval, Universidad de Valladolid, 2002, pp. 177-91.
- SMETS (2002b) = SMETS, An, “La réception en langue vulgaire du *De falconibus* d'Albert le Grand”, a DONAVIN, Georgiana, POSTER, Carol i UTZ, Richard (eds.), *Medieval Forms of Argument: Disputation and Debate* (Disputatio 5). Eugene (Oregon), Wipf and Stock Publishers, 2002, pp. 189-99.
- SMETS (2003) = SMETS, An, *'Des faucons': les quatre traductions en moyen français du De falconibus d'Albert le Grand. Analyse lexicale d'un dossier inédit*, tesi doctoral inèdita al departament de lingüística de la K. U. Leuven, 2003. Publicada a SMETS (2009?).
- SMETS (2004) = SMETS, An, “A la recherche du traducteur le plus fidèle du *De falconibus*”, a ANDERSEN, Peter (ed.), *Pratiques de traduction au Moyen Age. Actes du colloque de l'Université de Copenhague 25 et 26 octobre 2002*, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2004, pp. 186-203.
- SMETS (2005) = SMETS, An, “Les traductions françaises médiévales des traités de fauconnerie latins: vue d'ensemble”, a DI STEFANO, Giuseppe i BIDLER, Rose M. (eds.), *Le bestiaire, le lapidaire, la flore. Actes du Colloque International Université McGill, Montréal, 7-8-9 octobre 2002*, Montreal, CERES, 2004-2005 (*Le Moyen Français*, 55-56), pp. 299-318.
- SMETS (2007a) = SMETS, An, “Les traductions françaises et italiennes du *De falconibus* d'Albert le Grand: Étude comparative de la structure et du lexique médical”, a JENKINS, Jacqueline i BERTRAND, Olivier (eds.), *The Medieval Translator. Traduire au Moyen Âge*, 10 (2007), pp. 207-21.
- SMETS (2007b) = SMETS, An, “Les compétences linguistiques des traducteurs des traités de fauconnerie: étude des *tzweitesraces* latines dans les textes en ancien et en moyen français”, a GALDERISI, Claudio i PIGNATELLI, Cinzia (dirs.), *La traduction vers le moyen français. Actes du IIe colloque de l'AIEMF*,

- Poitiers, 27-29 avril 2006*, Turnhout, Brepols, 2007 (The Medieval Translator. Traduire au Moyen Âge, 11), pp. 337-52.
- SMETS (2010) = SMETS, An, *Des faucons. Edition et étude des quatre traductions en moyen français du De falconibus d'Albert le Grand*, Nogent-le-Roi, Editions Jacques Laget, 2010 (Bibliotheca cynegetica, 6). Publicació de SMETS (2003).
- SMETS (2014) = SMETS, An, "L'hétérolinguisme à l'époque médiévale: l'exemple du *De falconibus* d'Albert le Grand et de ses traductions romanes", a *Revue belge de philologie et d'histoire*, 92/3 (2014), pp. 915-40.
- SMETS-ABEELE (1998) = SMETS, An i VAN DEN ABEELE, Baudouin, "Manuscripts et traités de chasse français du Moyen Age. Recensement et perspectives de recherche", a *Romania*, 116 (1998), pp. 316-67.
- SMETS-TOULAN = SMETS, An - TOULAN, Magali, "Les accessoires des faucons et des fauconniers dans les traductions françaises du *De arte venandi cum avibus* de Frédéric II et du *De falconibus* d'Albert le Grand", a Goyens, Michèle - De Leemans, Pieter - Smets, An (eds.), *Science Translated: Latin and Vernacular Translations of Scientific Treatises in Medieval Europe*, Lovaina, University Press, 2008 (Mediaevalia Lovaniensia - Series I/Studia, 40), pp. 311-30.
- SOLDEVILA = SOLDEVILA, Ferran, *Pere el Gran*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1950-1962; reimpr. facs. 1995, en el marc del centenari del naixement de l'autor (Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, XLVIII).
- STANNARD = STANNARD, Jerry, "Rezeptliteratur as Fachliteratur", a Eamon, William (ed.), *Studies on Medieval Fachliteratur: proceedings of the special session on medieval 'Fachliteratur' of the Sixteenth International Congress on Medieval Studies, Kalamazoo, Michigan (U.S.A.), May 10, 1981*, Brussel-les, UFSAL, 1982 (Scripta: Mediaeval and Renaissance texts and studies, 6), pp. 58-73.
- STEIGER-HESS = STEIGER, Arnald i HESS, J.J., "Soda", a *Vox Romanica*, 2 (1937), pp. 53-76.
- STRUBEL-SAULNIER = STRUBEL, Armand i SAULNIER, Chantal de, *La poésie de la chasse au Moyen Âge. Les livres de chasse du XIVe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994 (Perspectives littéraires).
- SWAEN = SWAEN, A[driaan] E[rnst] H[ugo] (ed.), Adelard of Bath, *De cura accipitrum. A mediaeval Latin treatise by Adelard of Bath*, Groningen [etc.], J. B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, 1937 (Allard Pierson Stichting, Afdeling voor Moderne Literatuurwetenschap, Universiteit van Amsterdam, 11).
- TALAVERA ESTESO = TALAVERA ESTESO, Francisco José, "La *Historia Naturalis* de Juan Gil de Zamora y la tradición enciclopédica latina del s. XII. Edición de sus prólogos", a *Analecta Malacitana*, VI.1 (1983), pp. 151-76.
- TARDIF = TARDIF, Guillaume, *Le livre de l'art de faulconnerie et des chiens de chasse*, Ernest Jullien (notice et notes), 2 toms, Paris, Librairie des bibliophies, 1882.
- TERÉS = TERÉS SÁBADA, Elías, "Antroponimia hispano árabe (reflejada por las fuentes latino-romances)", a *Anaquel de estudios árabes*, 1 (1990), pp. 129-86.
- TESNIÈRES = TESNIÈRE, Marie-Hélène, "Le *Reductorium morale* de Pierre Bersuire", a *L'encyclopédisme médiéval. Actes du Colloque San Gimignano, 8-10 octobre 1992*, Ravenna, Longo, 1993, pp. 225-42.
- Thomas = Thomas de Cantimpré, *De natura rerum (lib. IV-XII) por... Tacuinum sanitatis [de Ibn Butlān]. Códice C-67 (fols. 2^v-116^r) de la Biblioteca Universitaria de Granada: [Codex Granatensis]*, Luis García Ballester i Pita Andrade (ed. facsim.), Granada, Universidad, 1974.

- THIENEMANN (1846) = THIENEMANN, Friedrich August Ludwig, “Alberti Magni”, a *Rhea. Zeitschrift für die Ornithologie* (Lpz. 1846–48), 2 Hefte, hft. 1, 1846.
- TILANDER (1929) = TILANDER, Gunnar, “Vieux français *paalee, palee*, « pâture préparée pour les jeunes oiseaux de proie »”, a *Romania*, 55 (1929), pp. 554-60.
- TILANDER (1932) = TILANDER, Gunnar (ed.), Henri de Ferrières, *Les livres du roy Modus et de la royne Ratio*, Paris, Société des anciens textes français, 1932.
- TILANDER (1936) = TILANDER, Gunnar, “Acerca del ‘*Livro de falcoaria*’ de Pero Menino”, a *Revista de Filología Española*, 23 (1936), pp. 255-74.
- TILANDER (1939) = TILANDER, Gunnar, “Dancus och Agogo Mago på svenska. Två obeaktade källor till Peder Månssons Bondakonst”, a *Acta Philologica Scandinavica*, XIV (1939-1940), pp. 83-101.
- TILANDER (1940) = TILANDER, Gunnar, “Uma tradução portuguesa desconhecida do tratado de cetreria do rei Dancus”, a *Boletim de Filologia*, 6 (1940), pp. 439-57.
- TILANDER (1943) = TILANDER, Gunnar, “Fragment d’un traité de fauconnerie anglo-normand en vers”, a *Studier i Modern Språkvetenskap*, XV (1943), p. 26-44; en traducció anglesa a KOTSIPOULOS, pp. 87-92.
- TILANDER (1949) = TILANDER, Gunnar, “Traduction anglaise de *Dancus*”, a *Studia Neophilologica*, 22 (1949-1950), pp. 194-207.
- TILANDER (1956) = TILANDER, Gunnar (ed.), *Guicennas, “De arte bersandi”. Le plus ancien traité de chasse de l’Occident*, Uppsala, Almqvist & Wiksells, 1956 (Cynegetica, 3).
- TILANDER (1963) = TILANDER, Gunnar, *Dancus rex, Guillelmus falconarius, Gerardus falconarius. Les plus anciens traités de fauconnerie de l’occident publiés d’après tous les manuscrits connus*, Lund, Carl Bloms Boktryckeri, 1963 (Cynegetica, 9).
- TILANDER (1964) = TILANDER, Gunnar, *Sources inédites des Auzeils cassadors de Daude de Pradas. Grisofus medicus, Alexander medicus. Deux traités latins de fauconnerie du XIIe siècle publiés avec des traductions en vieil italien de Grisofus et une traduction en vieux français d’Alexander*, Lund, Carl Bloms Boktryckeri, 1964 (Cynegetica, 10).
- TILANDER (1965a) = TILANDER, Gunnar, *Traductions en vieux français de Dancus rex et Guillelmus falconarius*, Karlshamn, E. G. Johanssons Boktryckeri, 1965 (Cynegetica, 12).
- TILANDER (1965b) = TILANDER, Gunnar, “Livro que fez Enrique emperador d’Alemanha. Tratado do muito nobre rei d’Ancos”, a *Neophilologische Mitteilunge*, 66 (1965), pp. 607-18.
- TILANDER (1966a) = TILANDER, Gunnar, *Traducción española de Dancus rex y Guillelmus falconarius [publicada según el manuscrito escurialense V-II-19 de la segunda mitad del siglo XIII]*, Karlshamn, E. G. Johanssons Boktryckeri, 1966 (Cynegetica, 14).
- TILANDER (1966b) = TILANDER, Gunnar, *Dois tratados portugueses inéditos de falcoaria “Livro que fez Enrique emperador d’Alemanha” e “Livro que fez o mui nobre rei d’Ancos”, publicados com “Phisica avium”*, Karlshamn, E. G. Johanssons Boktryckeri, 1966 (Cynegetica, 15).
- TILANDER (1966c) = TILANDER, Gunnar, “Agogo Mago rex”, a *Mélanges de linguistique et de philologie romanes offerts à Monsieur Pierre Gardette*, número monogràfic dedicat a Pierre Gardette de *Travaux de linguistique et de littérature Strasbourg : Centre de philologie et de littératures romanes de l’Université de Strasbourg*, 4/1 (1966), pp. 469-72.

- TILANDER (1968) = TILANDER, Gunnar, "Manuscrits de chasse inconnus dans les bibliothèques italiennes", dins *id.*, *Littre et Remigereau comme lexicographes et Miscellanea cynegetica*, Karlshamn, E. G. Johanssons Broktyckeri, 1968 (Cynegetica, 17).
- TJERNELD (1945) = TJERNELD, Håkan (ed.), *Moamin et Ghatrif. Traités de fauconnerie et des chiens de chasse. Édition princeps de la version franco-italienne, avec 3 planches hors-texte*, Stockholm (éditions C. E. Fritze) - París (Libraririe J. Thiébaud) / Lund (Carl Bloms Boktryckeri), 1945 (Studia Romanica Holmiensia, 1).
- TJERNELD (1947) = TJERNELD, Håkan, "Recetas castellanas para las aves de caza", a *Studier i Modern Språkvetenskap*, 16 (1947), pp. 142-48.
- TOLDRÀ = TOLDRÀ I SABATÉ, Maria, "La Història en el projecte enciclopèdic d'Esteve Rotllà, O.P. (c. 1475-1530)", a *Recerques. Història, economia, cultura*, 40 (2000), pp. [59]-78.
- TORRES (1836) = TORRES AMAT, Fèlix, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los Escritores Catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1836.
- TORRES (1953) = TORRES FONTES, Juan, "El Obispado de Cartagena en el siglo XIII", a *Hispania. Revista Española de Historia*, 13 (1953), pp. 339-401.
- TORRES (1960) = TORRES FONTES, Juan, "La cultura murciana en el reinado de Alfonso X", a *Murgetana*, 14 (1960), pp. 57-89.
- Trattato = Trattato di falconeria, testo di lingua inedito del secolo XIV tratto da un manoscritto della Biblioteca Ambrosiana*, Antoni Ceruti (ed.), a *Il Propugnatore*, 2-2 (1869-70), pp. 221-73.
- TRIAS (1994) = TRIAS DE BES, Xavier, "Espagne: la fauconnerie et sa bibliographie du 14e au 20e siècle", dins Parpoil, Catherine i Vincent, Thierry (dirs.), *La chasse au vol au fil des temps, [exposition présentée et organisée par le] Musée international de la chasse, Gien, 5 juin-23 octobre 1994*, Gien, Éd. Du Musée International de la Chasse, 1994, pp. 177-81.
- TROMBETTI = TROMBETTI BUDRESI, Anna Laura, *Federico II di Svevia. De arte venandi cum avibus*, Roma-Bari, Laterza, 2000 (Collana di Fonti e Studi del Centro Europei di Studi Normanni, 10).
- Tuhfat* = Renaud, H.P.J. i Colin, G.S. (eds.), *Tuhfat al-ahbād' fī māhiyyat al-nabāt wa l-a'shāb* (Le présent des amis sur les qualités des plantes et des herbes), Glossaire de la matière médicale marocaine. Texte publié pour la première fois avec traduction, notes critiques et index, París, Librairie Orientaliste Paul Geutner, 1934 (Publ. Inst. Htes. Et. Maroc., XXIV).
- TURELL = TURELL, Gabriel, *Arbre d'honor*, Cecília Burgaya (ed.), Barcelona, Barcino, 1992, (Els Nostres Clàssics, col. A 131).
- UHAGÓN-LEGUINA (1888) = UHAGÓN, Francisco (Rafael) de i LEGUINA, Enrique de, *Estudios bibliográficos: la caza*, Madrid, Of. Tip. de Ricardo Fé, 1888; reeds. facs. Madrid, Guillermo Blázquez, 1981 (utilitzada en les cites del present treball) i Mansfield Centre (Connecticut), Martino Publishing, 2001.
- ULLMANN (1970) = ULLMANN, Manfred, *Die Medizin im Islam*, Leiden, E.J. Brill, 1970 (Handbuch der Orientalistik, Ergänzungsband VI, 1).
- ULLMANN (1972) = ULLMANN, Manfred, *Die Natur-Geheimwissenschaften und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden, E.J. Brill, 1972 (Handbuch der Orientalistik, I, Nahe und Mittlere Osten, Abt., Ergänzungsband VI, 2).
- VÁZQUEZ = VÁZQUEZ DE BENITO, Concepción, *La "Quinta Maqala" del Tratado de Oftalmología de Alcoatí*, Univ. de Salamanca, Salamanca, 1973.

- VB = Vincent de Beauvais, *Speculum naturale*, llibre 16, cap. 18, 20, 71, inclòs a *Opera*, Venècia, Hermannus de Liechtenstein, 1494 o *Speculum quadruplex naturale, doctrinale, morale, historiale*, 4 vols., Douai, 1624.
- VERNET (1979) = VERNET GINÈS, Juan, “El mundo cultural de la Corona de Aragón con Jaime I”, al *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico de la Excma. Diputación Provincial de Zaragoza, 1976, pp. 267-92.
- VERNET (1989) = VERNET, André, “Les traductions latines d’œuvres en langues vernaculaires au Moyen Âge”, a Geneviève Contamine (ed.), *Traduction et traducteurs au Moyen Âge*, París, Éditions du CNRS, 1989, pp. 225-41.
- VERNET-PARÈS = VERNET, Joan i PARÈS, Ramon (dirs.), *La ciència en la història dels Països Catalans, I. Dels àrabs al Renaixement*, [València], IEC-Universitat de València, 2004.
- VERNET-SAMSÓ = VERNET, Joan i SAMSÓ, Julio, “El petit renaixement dels comtats catalans a l’època carolíngia”, a VERNET-PARÈS, pp. 31-43.
- VERNIA = VERNIA MARTÍNEZ, Pedro, *La farmacopea valenciana*, Burriana, [s.n.], 1981.
- VERWIJS = VERWIJS, Eelco (ed.), *Jacob van Maerlant’s “Der Naturen Bloeme”*, 2 vols., Groningen, Wolters, (1872-)1878.
- VICENS (1936) = VICENS VIVES, Jaume, “L’esdevenidor de la Història de Catalunya”, a *La Publicitat*, 5 de maig de 1936; reed. Vicens i Vives, J., *Obra dispersa*, 2 vols., Barcelona, Vicens-Vives, 1967, vol. 1, pp. 350-52.
- VICENS (1950) = VICENS VIVES, Jaume, “El Cartulario de Santas Creus”, a *Destino*, nº 655 (25 de febrer de 1950); reed. Vicens i Vives, J., *Obra dispersa*, 2 vols., Barcelona, Vicens-Vives, 1967, vol. 1, pp. 421-23.
- VILLANUEVA = VILLANUEVA Y ASTENGO, Jaime, *Viage literario a las iglesias de España*, 22 vols., Madrid, Imprenta Real / Impr. de Oliveres / Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1803-1852; el manuscrit que ens ocupa, a vol. XVIII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, carta CXXVII, pp. 183-94.
- VINCENT = VINCENT, Thierry, “Inter-relation entre la migration et la capture des rapaces pour la fauconnerie. L’exemple de l’Europe (Pays-Bas, France) et du Magreb (Maroc, Algérie, Tunisie)”, dins PARPOIL, Catherine i VINCENT, Thierry (dirs.), *La chasse au vol au fil des temps*, Gien, Musée International de la Chasse, 1994, pp. 31-43.
- VIÑA = VIÑA LISTE, José María, *Cronología de la literatura española. I Edad Media*, Madrid, (Universidad de Santiago de Compostela. Fundación Rich) Eds. Cátedra, 1991 (Crítica y estudios literarios).
- VIOLANT = VIOLANT I SIMORRA, Ramon, “La caça i la pesca al Pallars”, a íd., *Obra oberta*, 1, Barcelona, Altafulla, 1979.
- VIRÉ (1961-62) = VIRÉ, François, “Falconaria arabica. Glanures philologiques”, a *Arabica*, 8 (1961), p. 273-93 i 9 (1962), p. 37-60 i 152-92.
- VIRÉ (1965a) = VIRÉ, François, “La volerie dans l’Espagne du Xe siècle à travers le *Calendrier de Cordoue*”, a *Arabica*, 12 (1965), pp. 306-14.
- VIRÉ (1965b) = VIRÉ, François (ed.), “Le traité de l’art de volerie (*Kitāb al Bayzara*) rédigé vers 385/995 par le Grand-Fauconnier du calife fatimide al- ‘Azīz bi-llah”, a *Arabica*, 12 (1965), pp. 1-26, 113-39 i 262-96 i 13 (1966), pp. 39-76; en publicació separada a Leiden, E. J. Brill, 1967.
- VIRÉ (1966) = VIRÉ, F., “Bulletin critique”, a *Arabica*, 13 (1966), pp. 209-12; ressenya a MÖLLER (1965).

- VIRÉ (1967) = VIRÉ, François, “Sur l’identité de Moamin le fauconnier”, a *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1967, pp. 172-76.
- VIRÉ (1980) = VIRÉ, François, “La fauconnerie dans l’Islam médiéval (d’après les manuscrits arabes, du VIIIème au XIVème siècle)”, a *La chasse au Moyen Âge. Actes du Colloque de Nice (22-24 juin 1979)*, Niça, Les Belles Lettres, 1980 (Publications de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Nice, 20), pp. 189-97.
- VIRÉ-MÖLLER = *Ġitrīf*.
- VOLPICELLA = VOLPICELLA, Luigi, *Regis Ferdinandi Primi Instructionem Liber*, Nâpols, Società Napoletana di Storia Patria, 1916.
- WALLER = WALLER, Renz, *Der wilde Falk ist mein Gesell*, Melsungen, Nermann-Neudamm, 1962.
- WELTER = WELTER, Jean-Thiébaud, *L’exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge*, Paris-Tolosa de Llenguadoc, E. H. Guitard, 1927; reimpr. facsim. Nova York, AMS Press, 1973 i Ginebra, Slatkine Reprints, 1973. Ressenyat per A. G. Little a *The English Historical Review*, 43/170 (1928), pp. 259-60.
- WERK = WERK, A. (ed.), PseudoHipocrate (PH), *Die angebliche “Practica avium et equorum” des Lanfrancus de Mediolano. Ein Beitrag zur Geschichte der Veterinärmedizin im 14. Jht.*, diss. Leipzig, 1909.
- WERTH (1888) = WERTH, Hermann, “Altfranzösische Jagdlehrbücher nebst Handschriftenbibliographie der abendländischen Jagdlitteratur überhaupt (I)”, a *Zeitschrift für romanische Philologie*, 12 (1888), pp. 146-91 i 381-415.
- WERTH (1889) = WERTH, Hermann, “Altfranzösische Jagdlehrbücher nebst Handschriftenbibliographie der abendländischen Jagdlitteratur überhaupt (II)”, a *Zeitschrift für romanische Philologie*, 13 (1889), pp. 1-34.
- WIESNER = WIESNER, Gabriele, *Pharmakologische Studien zur Falkenheilkunde (Mitte des 13. bis Ende des 16. Jahrhunderts)*, tesi doctoral en medicina veterinària, Hanòver (Munic), Ludwig-Maximilians-Universität, 1975.
- WILLEMSSEN = WILLEMSSEN, Carl Arnold, *Fredericus II. De arte venandi cum avibus. Ms. Pal.lat.1071, Bibl. Ap. Vat.*, (Codices selecti phototypice impressi, 16; Codices e Caticanis selecti, 31), Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1969. Facsímil de butxaca *Das Falkenbuch Kaisers Friedrich II.*, Dortmund, 1980, 6ª ed. 1987, *Bibliophilen Taschenbücher*, Harenberg, 152.
- WISTEDT = WISTEDT, Rolf, *Le Livre de fauconnerie de Jean de Francières. L’auteur et ses sources*, Lund, 1967 (Filologiskt Arkiv, 11).
- WITTLIN (1971) = WITTLIN, Curt J. (ed.), Brunetto Latini, *Llibre del tresor, versió catalana de Guillem de Copons*, 4 vols., Barcelona, Barcino, 1971-1989 (Els Nostres Clàssics, col. A, 102, 111, 122, 125).
- WITTLIN (1976) = WITTLIN, Curt J., “Les traducteurs au Moyen Âge: observations sur leurs techniques et difficultés”, a M. Boudreaut i F. Möhren (ed.), *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, (29 août – 5 septembre 1971), Quebec, Les Presses de l’Université Laval, 1976, vol. 2, pp. 601-11.
- ZAHLTEN (1970a) = ZAHLTEN, Johannes, “Medizinische Vorstellungen im Falkenbuch Kaiser Friedrichs II.”, a *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin*, 54-1 (1970), pp. 49-103.
- ZAHLTEN (1970b) = ZAHLTEN, Johannes, “Zur Abhängigkeit der naturwissenschaftlichen Vorstellungen Kaiser Friedrichs II. von der

- Medizinschule zu Salerno”, a *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin*, 54-2 (1970), pp. 173-210.
- ZAMBRINI = ZAMBRINI, Francesco, *Libro delle nature degli uccelli fatto per lo Re Danchi; testo antico toscano messo in luce*, Bologna, Gaetano Romagnoli, 1874 (reimpr. anastatica Commissione per i testi di lingua, Bologna, 1968).
- ZARCO-MENÉNDEZ-HEREDIA = ZARCO DEL VALLE, Manuel Ramón, MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino, HEREDIA Y LIVERMOORE, Ricardo, *Catalogue de la bibliothèque de M. Ricardo Heredia, comte de Benahavis*, 4 vols., Paris, É. Paul, L. Huard et Guillemin, 1891-1894.